

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή, δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί, χωρίς τη βοήθεια της επόπτριας, Επίκουρης Καθηγήτριας του Τμήματος Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου Σίας Αναγνωστοπούλου. Οι συζητήσεις μαζί της για το κάθε θέμα που αφορούσε την πορεία της εργασίας, από τα πρώτα στάδια μέχρι και την τελική συγγραφή της, καθώς και η καθοδήγησή της, συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση του έργου και σίγουρα, στην καλύτερη τεκμηρίωση των θέσεων που εκφράζονται σε αυτό. Πέραν τούτου, η καθοδήγησή της σε σχέση με την ιστορική έρευνα υπήρξε ο κύριος άξονας του ερευνητικού αλλά και του συγγραφικού σταδίου της εργασίας αυτής. Ευχαριστίες οφείλω και στον Πρόεδρο του Τμήματος Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου και Διευθυντή του Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Αναπληρωτή Καθηγητή Ιωάννη Π. Θεοχαρίδη, για την προθυμία του για βοήθεια, τόσο κατά τη διάρκεια του ερευνητικού σταδίου, όσο και κατά τη διάρκεια της συγγραφής. Οι συμβουλές του για θέματα που άπτονται της οθωμανικής περιόδου της ιστορίας της Κύπρου, αλλά και της οθωμανικής ιστορίας γενικότερα, υπήρξαν πολύτιμες και καθοδηγητικές. Εξίσου σημαντική, υπήρξε και η πολύπλευρη, συνεχής και ουσιαστική στήριξή του προς εμένα, για όλη τη διάρκεια έρευνας και συγγραφής της εργασίας, και γι' αυτό τον ευχαριστώ θερμότατα. Ευχαριστίες, ακόμα, οφείλω και στον Αναπληρωτή Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Παρασκευά Κονόρτα, για την προθυμία του να συζητήσει μαζί μου θέματα που άπτονταν της εργασίας αλλά και της μεθοδολογίας

που ακολουθήθηκε, καθώς και για την καλωσύνη του να προβεί σε ουσιαστικές και χρήσιμες παρατηρήσεις.

Ο στόχος αυτός όμως, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί και χωρίς τη βοήθεια αρκετών συναδέλφων ερευνητών και φίλων, στους οποίους οφείλω θερμότες ευχαριστίες. Η βοήθεια του ιστορικού Κωστή Κοκκινόφτα ο οποίος με μεγάλη προθυμία, καλή διάθεση και υπομονή διεξήλθε ολόκληρου του κειμένου προβαίνοντας σε πολύτιμες παρατηρήσεις, υπήρξε ουσιαστική και ανεκτίμητη. Τον ευχαριστώ θερμότερα για τις πολλές ώρες που αφιέρωσε με μοναδικό σκοπό να βοηθήσει στην ολοκλήρωση της εργασίας, για τις πολλές και χρήσιμες συμβουλές του κατά τη διάρκεια συγγραφής της διατριβής, και κυρίως, για την επισήμανση παραλήψεων που υπήρχαν στο αρχικό κείμενο. Ευχαριστίες οφείλω επίσης και στον ιστορικό Θεοχάρη Σταυρίδη, η βοήθεια του οποίου, τόσο κατά τη διάρκεια της ερευνητικής περιόδου, όσο και κατά τη διάρκεια της συγγραφικής, υπήρξε ουσιαστική και πρόθυμη και σίγουρα πολύτιμη. Τέλος, ευχαριστίες οφείλονται σε όλους όσους συνέβαλαν με τον δικό τους τρόπο στην ολοκλήρωση μιας τέτοιας εργασίας, δηλαδή, στους υπαλλήλους του Αρχείου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου και της Βιβλιοθήκης Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, στον Διευθυντή της Βιβλιοθήκης του Κέντρου Μελετών της Ιεράς Μονής Κύκκου, Χαράλαμπο Στρόππο και τους βιβλιοθηκονόμους, στον υπεύθυνο Αρχείου της Μητρόπολης Κιτίου ιερομόναχο Σωφρόνιο Μιχαηλίδη, καθώς και στους υπαλλήλους του Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα.

Ευχαριστίες κυρίως, οφείλω και στην οικογένειά μου, η συμπαράσταση της οποίας ήταν και είναι δεδομένη, από την πρώτη στιγμή που ξεκίνησα τις σπουδές μου. Η συνεχής στήριξή για όλα αυτά τα χρόνια, υπήρξε η ουσιαστικότερη συμβολή στην προσπάθεια για ολοκλήρωση της εργασίας αυτής.

Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι η ευθύνη για οτιδήποτε αρνητικό υπάρχει στην εργασία αυτή, βαρύνει αποκλειστικά και μόνο τον γράφοντα.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ
Λευκωσία 2004

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ

ΑΑΑΚ: *Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου.*

ΑΙΑΚ: *Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου.¹*

ΑΙΜΚι: *Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου.*

ΑΙΜΚ: *Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου.*

ΙΑΥΕ: *Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών [Αθήνα].*

ΚΑΚ: *Κρατικό Αρχείο Κύπρου.*

ΦΚΑΚ: *Φορολογικά Κατάστιχα Αρχιεπισκοπής Κύπρου.*

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΑΒ: *Απόστολος Βαρνάβας.*

ΑΟ: *Archivum Ottomanicum.*

BS: *Balkan Studies.*

ΔΙΕΕΕ: *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.*

ΕΒ: *Études Balkaniques.*

ΕΕΒΣ: *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών.*

ΕΕΚΕΙΣ: *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών.*

ΕΙ¹: *Encyclopaedia of Islam – πρώτη έκδοση.*

ΕΙ²: *Encyclopaedia of Islam – δεύτερη έκδοση.*

ΕΚΕΕ: *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών.*

ΕΚΜΙΜΚ: *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.*

---

¹ Το Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου (ΑΙΑΚ) περιλαμβάνει κυρίως τον Κώδικα Α΄ που βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Στην ίδια Βιβλιοθήκη βρίσκονται ως ξεχωριστό τμήμα και τα Φορολογικά Κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (ΦΚΑΚ). Το Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου (ΑΑΑΚ) ανήκει σε ξεχωριστή συλλογή και βρίσκεται στο αρχειοφυλάκιο της Αρχιεπισκοπής.

ER: *European Review*.

ΘΗΕ: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*.

JTS: *Journal of Turkish Studies*.

ICQ: *Irish Church Quarterly*.

IJMES: *International Journal of Middle East Studies*.

ΙΑ: *İslam Ansiklopedisi*.

ΚΣ: *Κυπριακαί Σπουδαί*.

ΚΧ: *Κυπριακά Χρονικά*.

ΜΚΕ: *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*.

ΜΧ: *Μικρασιατικά Χρονικά*.

ΟΑ: *Osmanlı Araştırmaları*.

ΣΘ: *Σύγχρονα Θέματα*.

ΜΙΧΑΪΛΗΣ Ν. ΜΙΧΑΪΛ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΩΣ Η ΔΙΑΡΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΥΠΡΙΩΝ

«[...] ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀνήκει στήν αὐτοκρατορική οἰκουμένη τοῦ Βυζαντίου καὶ κινεῖται στήν παγκόσμια σκηνὴ ὄχι σὰν ὁ μικροπολιτικὸς τῆς Ἑλλαδίτσας, ἀλλὰ σὰν ὁ ἀγέρωχος ἴσκιος τοῦ ὄνειρικοῦ Βυζαντίου ποὺ θαυμάζουν οἱ Ἀραβες, οἱ Κινέζοι, οἱ Ἰνδοὶ καὶ οἱ Σλάβοι, ἀλλὰ φθονεῖ ἡ Δύση. Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Μανουήλ Β΄ καὶ τοῦ Ἰωάννη Η΄ τῶν Παλαιολόγων δεσποτῶν, οἱ αὐλῆς τοῦ κόσμου δὲν εἶχαν ξαναδῆ ἓναν τόσο μεγάλο Χριστιανὸ ἄρχοντα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ [...].»²

Ὁ Βενέδικτος Εγγλεζάκης για τον Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρχιεπίσκοπο Μακάριο Γ΄.

«[...] ἐν ὀνόματι τοῦ συμφέροντος τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἐν ὀνόματι τοῦ συμφέροντος τῆς εἰρήνης τῆς Ὀρθοδοξίας, [...] ἐν ὀνόματι τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς μεγάλης πατρίδος, ρίψατε, ὦ φίλοι Κύπριοι, τὰς ἐριδας καὶ τοὺς διαπληκτισμοὺς».³

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ὡς θεσμὸς συνέχειας

Ἡ Κύπρος ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τα παραδείγματα τῆς Ἱστορίας στα ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσει πὼς ἓνα διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ ἀλλάξει τὴν διαδικασία ἱστορικής ἐξέλιξης ἐνὸς χώρου, ἀκόμα κι ἂν ὁ χώρος αὐτὸς συνεχῶς ἐντάσσεται στὴν ἱστορικὴ πορεία ἐνὸς ευρύτερου. Ἀναζητώντας ποιὰ ἢ ποιό εἶναι τὸ ἱστορικὸ ἐκεῖνο στοιχεῖο ποὺ κυριάρχησε στὴν κυπριακὴ ἱστορικὴ διαδικασία καὶ λειτούργησε ὡς διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο – τουλάχιστον γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο

² Σωφρόνιος Γ. Μιχαηλίδης, *Ἱστορία τῆς κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, Λάρνακα 1992, σ. 436.

³ Δημοσίευμα τῆς εφημερίδας *Κύπριος* στις 20 Ἀπριλίου 1902 γιὰ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στὸν κυπριακὸ Τύπο (1900-1911)*, Λευκωσία 2002, σ. 271.

στην οποία αναφέρεται η παρούσα μελέτη – καταλήγει κανείς σε ένα διαχρονικό θεσμό, ο οποίος, σε ό,τι αφορά την εσωτερική του λειτουργία, παρέμεινε αναλλοίωτος για δύο σχεδόν χιλιετίες, ενώ, σε ό,τι αφορά την εξωτερική του πλευρά – στις σχέσεις του με την πολιτική Αρχή, στην εικόνα του προς την κοινωνία – διαφοροποιήθηκε, θέλοντας να διατηρήσει την ηγετική του θέση στην κοινωνία και στην Ιστορία γενικότερα. Ο θεσμός αυτός είναι η Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Κύπρου,⁴ μια από τις παλαιότερες Εκκλησίες του ορθόδοξου κόσμου την οποία ίδρυσε ο ίδιος ο Απόστολος Βαρνάβας γύρω στο 40 μ.Χ.⁵

Είναι σήμερα κατανοητό, ότι η Εκκλησία της Κύπρου διαδραμάτισε ένα ιδιότυπο ρόλο στην ιστορική εξέλιξη του νησιού, κυρίως από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έπειτα, από τότε δηλαδή που η Κύπρος εντάχθηκε στην οθωμανική επικράτεια. Παρά το γεγονός ότι η οθωμανική περίοδος της ιστορίας της Κύπρου (1571-1878) εκλαμβάνεται από πολλούς ως μια ενιαία περίοδος, η ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι για θεσμούς όπως η Εκκλησία της Κύπρου, οι τρεις αυτοί αιώνες δεν έχουν ένα σταθερό και αναλλοίωτο χαρακτήρα. Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το οθωμανικό κράτος και ο ρόλος της πρώτης κατά τη διάρκεια της πιο πάνω περιόδου, διαφοροποιούνται ανάλογα με τις εξελίξεις στην αυτοκρατορία αλλά και στο εξωτερικό. Με λίγα λόγια, η δράση της Εκκλησίας της Κύπρου κατά τον 19^ο αιώνα, δεν μπορεί να θεωρείται ίδια με αυτή του 17^{ου}. Αν υπήρξε κάτι σταθερό στην όλη σχέση Εκκλησίας και οθωμανικού κράτους, αυτό ήταν η συνέχεια στο χρόνο, ότι δηλαδή η Εκκλησία της Κύπρου και για τους τρεις αιώνες της οθωμανικής περιόδου, λειτουργεί σε ένα πλαίσιο σχέσεων – το οποίο διαφοροποιείται σταδιακά – και

---

⁴ Η Εκκλησία της Κύπρου αναγνωρίστηκε ως Αυτοκέφαλη με τον η' Κανόνα της Γ' Οικουμενικής Συνόδου το 431. Ο Κανόνας αυτός, κατοχύρωσε τα δίκαια της Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως εκλέγει και χειροτονεί τους Μητροπολίτες της χωρίς καμιά παρέμβαση. Το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου επικυρώθηκε με διάταγμα του Αυτοκράτορα Ζήνωνα, ενώ ο Ιουστινιανός παραχώρησε προνόμια στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, σύμφωνα με τα οποία αυτός δικαιούται να υπογράφη με κόκκινο μελάνι, να φέρει πορφύρο μανδύα και να κρατάει αυτοκρατορικό σκήπτρο αντί ποιμαντορική ράβδο. Ο λθ' Κανόνας της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου του 691, ανανέωσε και επικύρωσε τον περί Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου Κανόνα της Γ' Οικουμενικής. Τέλος, αναφέρεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου κατέχει την πρώτη θέση μετά τους πέντε Πατριάρχες της Ανατολικής Εκκλησίας. Βλ. Βαρνάβας Τζωρτζιάτος, *Οι βασιικοί θεσμοί διοικήσεως της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου μετά ιστορικής ανασκοπήσεως*, Αθήνα 1974, σ. 14.

⁵ Για την Εκκλησία της Κύπρου, βλ. Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου*, τ. Α-Γ, Αθήνα 1923. Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας*, Λευκωσία 1975. Νέαρχος Κληρίδης, *Εγχειρίδιον Ιστορίας της Ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου*, Λευκωσία 1956. Φίλιππος Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875 (ανατύπωση: Λευκωσία 1975). Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1929.

οποσδήποτε δεν είναι εκτός των εξελίξεων. Η περίοδος που εξετάζει η παρούσα εργασία (1754-1910) θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική γιατί από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και έπειτα, η θέση των ιεραρχών στην Κύπρο της οθωμανικής περιόδου, αναβαθμίζεται και η πολιτική τους δραστηριοποίηση γίνεται πιο θεσμική και πιο έντονη. Παρά το γεγονός ότι η οθωμανική περίοδος τελειώνει το 1878 - με τη μεταβίβαση του νησιού στη διοίκηση της Μ. Βρετανίας - ο κύκλος αυτού που ονομάσαμε *διαδικασία συγκρότησης της Εκκλησίας της Κύπρου ως θεσμού εξουσίας*, δεν κλείνει παρά με τη λήξη του μεγάλου εκκλησιαστικού και κυρίως πολιτικού ζητήματος, του Αρχιεπισκοπικού (1900-1910). Οι τρεις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής διοίκησης εξετάζονται υπό το φως των αλλαγών που η βρετανική αντίληψη περί κρατικής οργάνωσης έφερε, κυρίως σε σχέση με τον εκκλησιαστικό θεσμό.

Το καθεστώς και ο ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου στην οθωμανική περιφέρεια - τέτοια ήταν η Κύπρος - πρέπει να εξετάζονται σε σχέση α) με την πολιτική δραστηριοποίηση του ανώτατου κλήρου και τον πολιτικό χαρακτήρα της Εκκλησίας, β) με την κοινωνία της Κύπρου και την δική της πορεία κατά την οθωμανική περίοδο, κυρίως σε σχέση με τις οικονομικές εξελίξεις γ) με το οικονομικό πλαίσιο όπως αυτό διαμορφώνεται και τη σχέση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων με τη σφαίρα της οικονομίας δ) με την κυρίαρχη ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα στον ελληνικό κόσμο, τον εθνικισμό. Δεχόμενοι την άποψη του Φερνάντ Μπρωντέλ ότι στην Ιστορία *παρόν και παρελθόν φωτίζονται αμοιβαία*,⁶ διαπιστώνουμε τη συνέχεια που υπάρχει στην ιστορική πορεία της Εκκλησίας της Κύπρου, μια πορεία η οποία ενσωματώνει - ή ενσωματώνεται - από την ιστορία της Κύπρου γενικότερα.

Σκοπός της μελέτης αυτής, είναι να καταγράψει και να ερμηνεύσει τη διαδικασία μέσα από την οποία η Εκκλησία της Κύπρου αναδεικνύεται και θεσμοθετείται ως ένας θεσμός πολιτικής εξουσίας ο οποίος, ενώ στο αρχικό του τουλάχιστον στάδιο, αποτελεί μέρος ενός πιο ενιαίου συνόλου - της θέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο οθωμανικό σύστημα - στην πορεία, λειτουργεί διαφορετικά, διατηρώντας τον ρόλο ηγεσίας για ένα πολύ μεγαλύτερο μέρος της κυπριακής ιστορίας. Καταγράφοντας την πορεία αυτή, θα αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο η Εκκλησία της Κύπρου ενσωματώνει στη δική της

⁶ Fernand Braudel, «Η μακρά διάρκεια», Του ιδίου, *Μελέτες για την Ιστορία*, Αθήνα 1987, σ. 37.

λογική τις ιστορικές ανατροπές του 19^{ου} αιώνα και πως ο ανώτερος κλήρος εμφανίζεται ως μέρος των αλλαγών αυτών. Στη συνέχεια, εξετάζονται οι διαφοροποιήσεις στις σχέσεις Πολιτείας - Εκκλησίας που η βρετανική περίοδος (1878-1960) έφερε, η αντίδραση του ανώτατου κλήρου στις αλλαγές αυτές και ο τρόπος με τον οποίο οι σχέσεις αυτές θα σταθεροποιηθούν μετά και τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος.

Οι τέσσερις θεματοχρονικές περιόδους

Στην προσπάθεια μας να αναλύσουμε την πορεία του εκκλησιαστικού θεσμού στην Κύπρο για την περίοδο 1754-1910, κρίναμε σκόπιμο να διαχωρίσουμε την περίοδο αυτή σε τέσσερις θεματοχρονικές περιόδους οι οποίες έχουν σαν κέντρο αναφοράς τους το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Εκκλησία της Κύπρου είτε καλείται να δράσει, είτε το διαμορφώνει με τη δική της στάση.

Στην πρώτη περίοδο, η οποία εκτείνεται μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, εξετάζονται το καθεστώς της Εκκλησίας της Κύπρου στην οθωμανική Κύπρο όπως αυτό διαμορφώθηκε χάρη σε μια σειρά παραγόντων, όπως η αντιμετώπιση της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τους Οθωμανούς, η σχέση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων με την οικονομία, η πολιτική δραστηριότητα του ανώτατου κλήρου. Στο ίδιο πλαίσιο, εξετάζεται και η σχέση μεταξύ των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και του ορθόδοξου ποιμνίου, μια σχέση καταλυτική για όλες τις περιόδους. Πέραν της πολιτικής δραστηριοποίησης των ιεραρχών και την εξέταση της αντιμετώπισης τους από το οθωμανικό κράτος ως θρησκευτικών ηγετών στους οποίους παραχωρούνται *ελέη και προνόμια*, για την περίοδο αυτή, εξετάζεται η σημαντική κατά τη γνώμη μας πτυχή των σχέσεων μεταξύ των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και της οικονομίας. Πώς, γιατί και σε ποιο νομιμοποιητικό πλαίσιο, δηλαδή, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα δραστηριοποιούνται στη σφαίρα της οικονομίας, γιατί καταφέρνουν – αρκετά από αυτά – να αναδειχθούν σε σημαντικούς κατόχους χρηματικού και ακίνητου κεφαλαίου, και τι σήμαινε αυτό για την ίδια την Εκκλησία, το ποιμνίό της, αλλά και την οθωμανική διοίκηση. Στο πλαίσιο της εξέτασης των εξουσιών που αναπτύσσονται στην Κύπρο ως μέρος της οθωμανικής περιφέρειας, γίνεται αναφορά και μελέτη άλλων, παράλληλων αλλά μη εκκλησιαστικών

προσώπων που λειτουργούν ως φορείς εξουσίας σε σχέση με τους Ορθοδόξους, και αναλύεται η σχέση τους με τους αρχιερείς.

Στη συνέχεια, η δεύτερη περίοδος έρευνάς μας, καλύπτει το διάστημα μεταξύ των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ που αρχίζουν το 1839 και του τυπικού τέλους της οθωμανικής περιόδου της ιστορίας της Κύπρου, το 1878. Στη χρονική αυτή περίοδο, εξετάζονται οι αλλαγές που εισάγονται στο νησί λίγο πριν τις μεταρρυθμίσεις και πως επηρεάζεται, θεσμικά πια, η Εκκλησία της Κύπρου. Αποτέλεσαν ή όχι, οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και η εφαρμογή τους στην Κύπρο, απώλεια εξουσίας για τους αρχιερείς και την Εκκλησία; Τι σήμαινε η θεσμική πια αντιμετώπιση της Εκκλησίας ως ηγεσίας του *μιλλέτ* (*millet*) και πως η ίδια η Εκκλησία αντιλαμβάνεται τον ρόλο αυτό. Παράλληλα, όμως, και σε σχέση με την Εκκλησία και τον υπό διαμόρφωση ή καλύτερα υπό αναδιαμόρφωση ρόλο της σε σχέση με το *μιλλέτ* των Ορθοδόξων, εξετάζονται και οι επιπτώσεις των μεταρρυθμίσεων του οθωμανικού κράτους σε σχέση με την κυπριακή κοινωνία. Ανάπτυξη μιας αδύναμης – αλλά υπαρκτής αστικής τάξης που δραστηριοποιείται στον τομέα του εμπορίου – κινητοποίηση της τάξης αυτής προς τη σφαίρα της εξουσίας του *μιλλέτ* και απεξάρτησή της από τις δραστηριότητες - οικονομικές κυρίως – των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων.

Ταυτόχρονα με τις μεταρρυθμίσεις όμως, η περίοδος αυτή κρίνεται ιδιαίτερης σημασίας για την κυπριακή ιστορία, γιατί αρχίζουν να γίνονται διακριτές πια, οι επιπτώσεις από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού εθνικού κράτους. Η κυπριακή κοινωνία αρχίζει να εκφράζεται και να ορίζει τον εαυτό της *εθνικά*, γεγονός που σημαίνει ότι η έκφραση αυτή σταδιακά θα πάρει τη μορφή μιας πολιτικής κινητοποίησης μέσω ενός *εθνικού αιτήματος*. Πέραν της οθωμανικής διοίκησης η οποία εκ των πραγμάτων σχετίζεται με την εξέλιξη αυτή, εξετάζεται η αντίδραση του ανώτατου κλήρου στις επιπτώσεις από την ίδρυση του ελληνικού κράτους και η στάση των ιεραρχών μπροστά στα νέα δεδομένα.

Η τρίτη περίοδος ανάλυσής μας, ξεκινά με την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης στο νησί και επεκτείνεται μέχρι και το τέλος του αιώνα, το 1900, όταν ο θάνατος του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου σημαίνει και την ουσιαστική έναρξη του

Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος. Η περίοδος αυτή κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για τρεις κυρίως λόγους. Πρώτον, η αλλαγή στο διοικητικό πλαίσιο φέρνει καινοτομίες άγνωστες μέχρι τότε στην κυπριακή κοινωνία, νεωτερισμούς που είχαν σαν βάση τους τη βρετανική αντίληψη περί κράτους και λειτουργίας των εξουσιών σε αυτό. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι αλλαγές αυτές επηρέασαν την εξέλιξη της κυπριακής κοινωνικής δομής και επιτάχυναν εξελίξεις οι οποίες εκφράζονται πια με ένα διαφορετικό τρόπο απ' ότι προηγουμένως. Δεύτερον, η ακύρωση του διοικητικού πλαισίου που η οθωμανική λογική περί κράτους και διοίκησης των πληθυσμών της αυτοκρατορίας είχε επιβάλει, δημιουργεί μείζον ζήτημα για το ρόλο της Εκκλησίας η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο της πιο πάνω ακύρωσης και από το σημείο αυτό και έπειτα, θα βρίσκεται στην ανάγκη, είτε να προσαρμοστεί, είτε να δημιουργήσει συνθήκες που θα επέτρεπαν την επιβολή της δικής της λογικής περί του εκκλησιαστικού θεσμού και του ρόλου του εντός και εκτός του διοικητικού πλαισίου. Τρίτον, η διαφοροποίηση όλων των παραπάνω, επιφέρει μια κοινωνική κινητοποίηση στον κυπριακό χώρο, η οποία θα εκφραστεί μέσα από το πρίσμα της κυρίαρχης ιδεολογίας της εποχής, του εθνικισμού. Οι τρεις βασικοί άξονες της ανάλυσης μας για την περίοδο μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα, είναι το διοικητικό πλαίσιο και πως αυτό διαμορφώνεται από τους Βρετανούς, οι επιπτώσεις που η διαμόρφωση αυτή έχει σε σχέση με την Εκκλησία, και η ανάπτυξη της εθνικιστικής ιδεολογίας στην Κύπρο.

Η τέταρτη και τελευταία περίοδος της εργασίας, είναι η δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος (1900-1910) και αποτελεί το καταληκτικό σημείο όλων των διεργασιών που βρίσκονταν σε εξέλιξη για τους δύο σχεδόν προηγούμενους αιώνες. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα εξετάζεται ως ένα πολιτικό θέμα – οι αναφορές στην εκκλησιαστική πτυχή του προβλήματος αποτελούν απλώς δευτερεύον πλαίσιο – οι πρωτογενείς αιτίες του οποίου βρίσκονται σε μια ιστορική διαδικασία που ξεκινά πολύ πιο πριν, ενώ οι αφορμές για τη δυναμική και συγκρουσιακή του πορεία, ανήκουν στις εξελίξεις που διαμορφώθηκαν κυρίως τον 19^ο αιώνα, τόσο στην Κύπρο και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά και στο διεθνές πλαίσιο. Πριν την εξέταση των εξελίξεων που ανήκουν στο πλαίσιο του Αρχιεπισκοπικού, εξετάζεται το ιδεολογικό πλαίσιο ή καλύτερα τα ιδεολογικά πλαίσια τα οποία επηρέαζαν την κυπριακή κοινωνία

των αρχών του 20^{ου} αιώνα, καθώς και η διαμόρφωση των πόλων που εξέφραζαν τα πλαίσια αυτά στον κυπριακό χώρο.

Η επιλογή των πηγών

Η ανάλυση των σχέσεων μεταξύ του ανώτερου εκκλησιαστικού κλήρου και της οθωμανικής διοίκησης, επέβαλε την ανάγκη για χρησιμοποίηση πηγών που προέρχονται από τα κέντρα λήψης αποφάσεων και των δύο συγκεκριμένων θεσμών. Για την οθωμανική διοίκηση χρησιμοποιήθηκαν εκδομένες οθωμανικές πηγές, όπως τα βεράτια (*berat*) τα οποία αναφέρονται σε αρχιερείς της Κύπρου, επίσημα οθωμανικά έγγραφα από και προς τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, διάφορα άλλα έγγραφα που η οθωμανική διοίκηση εξέδωσε κατά καιρούς, οθωμανικά έγγραφα για τη Μονή Κύκκου, όπως και οι πολύ σημαντικές απογραφές του 1831 και 1833. Η κωδικοποίηση των στοιχείων που απορρέουν από τα βεράτια της οθωμανικής διοίκησης για τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, βοήθησε να γίνει αντιληπτό το πλαίσιο των δραστηριοτήτων – πολιτικών κυρίως – των ιεραρχών, αλλά και το πλαίσιο λειτουργίας των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Ταυτόχρονα, μεγάλο μέρος της δραστηριοποίησης των ιδρυμάτων αυτών στη σφαίρα της οικονομίας, έγινε κατανοητό χάρη στην αποσαφήνιση που τα βεράτια μας παρέχουν για το καθεστώς της εκκλησιαστικής περιουσίας και τα προνόμια που οι αρχιερείς είχαν σε σχέση με τις οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας. Τα έγγραφα εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης – κεντρικής και τοπικής – βοήθησαν στην καλύτερη διαμόρφωση του πλαισίου των σχέσεων μεταξύ των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου και των αξιωματούχων του οθωμανικού κράτους.

Σε ό,τι αφορά τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, το αρχαιακό υλικό προήλθε από τα πλούσια αρχεία των ιδρυμάτων αυτών. Λαμβάνοντας υπόψη τη λειτουργία των αρχιερέων και της Εκκλησίας γενικότερα, κατά την οθωμανική περίοδο, θα πρέπει να κατατάξουμε τα εκκλησιαστικά αρχεία στο σύνολο των οθωμανικών αρχείων για την ιστορία της Κύπρου, ανεξάρτητα της γλώσσας των εγγράφων. Ιδιαίτερα διαφωτιστικό στην προσπάθεια κατανόησης του πλαισίου σχέσεων της Αρχιεπισκοπής με την οθωμανική διοίκηση και άλλους πόλους εξουσίας στο νησί, υπήρξε το *Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου*, στους φακέλους του οποίου περιέχονται πληθώρα επιστολών.

Τα έγγραφα αυτά, αποτελούν αλληλογραφία του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου Κύπρου, με αξιωματούχους της οθωμανικής διοίκησης σε όλο το νησί, με άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα – Μητροπόλεις, μονές – με προξένους, αλλά και με απλούς ανθρώπους οι οποίοι αναφέρονταν στην Αρχιεπισκοπή – γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό από μόνο του – προς επίλυση διαφόρων προβλημάτων που αντιμετώπιζαν. Η αίσθηση που αποκομίζει κανείς εξετάζοντας το *Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου*, είναι ότι βρίσκεται μπροστά στην αλληλογραφία ενός θεσμού που διαδραμάτισε σε μεγάλο βαθμό, το ρόλο της Πολιτείας για όλους τους κατοίκους του νησιού, αρκετές φορές και ομάδων μουσουλμάνων. Ακόμα, οι θεσμικοί παραλήπτες αλλά και αποστολείς των εγγράφων αυτών, καταδεικνύουν ότι η Αρχιεπισκοπή Κύπρου, ως το κέντρο διοίκησης της Εκκλησίας της Κύπρου, λειτούργησε – για την περίοδο που εξετάζουμε – ως ένας θεσμός πολιτικής κυρίως εξουσίας οι εκπρόσωποι του οποίου συμπεριφέρονται και αλληλογραφούν με τον ανάλογο τρόπο. Πέραν του *Αρχείου* αυτού όμως, χρησιμοποιήθηκε και ο *Κώδικας Α*⁷ της Αρχιεπισκοπής, καθώς και αριθμός των *Φορολογικών της Καταστίχων*. Μέσα από την ανάγνωση των *Καταστίχων*, διαφαίνεται η στενή σχέση της Εκκλησίας της Κύπρου ως θεσμού φορέα πολιτικής εξουσίας, με τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη στο νησί. Αποσαφηνίζεται ταυτόχρονα, το είδος των φόρων που η Εκκλησία αναλαμβάνει τη διανομή και είσπραξή τους, αφού αυτοί κατηγοριοποιούνται σε φόρους που θα αποδίδονταν στο οθωμανικό δημόσιο, αλλά και φόρους και τέλη που ανήκαν στο σύνολο των εκκλησιαστικών δοσιμάτων.

Το *Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου* υπήρξε ιδιαίτερα διαφωτιστικό για τις σχέσεις – σημαντικές και κρίσιμες για την εξέλιξη του εκκλησιαστικού θεσμού – μεταξύ του ορθόδοξου ποιμνίου της Λάρνακας και του αρχιερέα του, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Η αλληλογραφία μεταξύ της Αρχιεπισκοπής και του Μητροπολίτη Κιτίου μαρτυρούν την από πολύ νωρίς διαφορετικότητα στην αντίληψη για το ρόλο των κοσμικών, μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Τέλος, το πλούσιο *Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου* – μεγάλο μέρος του οποίου έχει εκδοθεί από το Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου – διαφώτισε το ρόλο που οι μονές της διαδραμάτισαν στην συγκεκριμένη ιστορική περίοδο που η έρευνά μας εξετάζει, γεγονός που βοήθησε την προσπάθεια

---

⁷ Κατάλογο των περιεχομένων εγγράφων του *Κώδικα Α* της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, βλ. Χαρίλαος Παπαϊωάννου, *Φως*, Α /8 (1911) 225-244.

κατανόησης των συνθηκών που διαμορφώθηκαν χάρη σε μη πολιτικούς παράγοντες, όπως δηλαδή η συσσώρευση κεφαλαίου και η δραστηριοποίηση των μονών στη σφαίρα της εμπορευματικής οικονομίας.

Ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση των σχέσεων μεταξύ των εδώ εκπροσώπων του ελληνικού κράτους, αλλά κυρίως, για την πολιτική που η ελληνική κυβέρνηση ακολούθησε κατά τη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, υπήρξε η έρευνα στο *Ιστορικό Αρχείου Υπουργείου Εξωτερικών* στην Αθήνα. Η έρευνα αυτή, έφερε στο φως έγγραφα που καταδεικνύουν το πλαίσιο σχέσεων που είχε αναπτυχθεί με τις ελληνικές προξενικές Αρχές και την Αρχιεπισκοπή, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό για την κατανόηση του ιδεολογικού προσανατολισμού της κάθε πλευράς. Η αλληλογραφία μεταξύ του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών με το προξενείο της Ελλάδας στο νησί, καθώς και με όλους όσους εμπλέκονταν στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – Οικουμενικό Πατριαρχείο, Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας – φανερώνει τον κρίσιμο και πολιτικό χαρακτήρα του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος για όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές - Πατριαρχεία, ελληνικό κράτος, βρετανική διοίκηση, Εκκλησία της Κύπρου – αλλά και την πολυπλοκότητά του.

Ακόμα, η μελέτη του κυπριακού *Τύπου* της δεκαετίας 1900-1910, συνέβαλε ουσιαστικά στην κατανόηση της ιδεολογικής σύγκρουσης που υπήρχε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην Κύπρο, καθώς και στην εξέλιξη της σύγκρουσης αυτής μέσα από το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα. Στην πλούσια αρθρογραφία της πιο πάνω δεκαετίας, ανιχνεύθηκαν οι φορείς των ιδεολογιών, οι διεκδικήσεις της κάθε πλευράς, οι σχέσεις τους με όλους τους εντός και εκτός Κύπρου θεσμικούς φορείς αλλά και η δική τους αντίληψη για την Εκκλησία και ρόλο που αυτή έπρεπε να διαδραματίσει. Μέσα από την αρθρογραφία του *Τύπου* της περιόδου 1900-1910, αντιλαμβάνεται κανείς την έντονη πολιτικοποίηση των αρθρογράφων και την ουσιαστική εκπροσώπηση των ιδεολογικών ρευμάτων από συγκεκριμένες εφημερίδες.

Πέραν των εκκλησιαστικών και οθωμανικών αρχείων όμως, ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η μελέτη της πληθώρας των εγγράφων του γαλλικού προξενείου της Λάρνακας που μετέφρασε και δημοσίευσε ο Νεοκλής Κυριαζής στα *Κυπριακά Χρονικά*. Η

μετάφραση και δημοσίευση των εγγράφων αυτών, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων αναφέρεται στην περίοδο 1750-1850, όχι μόνο βοηθά στην κατανόηση του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού πλαισίου της εποχής, αλλά δίνει σύγχρονες των γεγονότων μαρτυρίες. Το γεγονός ότι οι μαρτυρίες αυτές προέρχονται από τον ίδιο τον πρόξενο, τις καθιστά ακόμα πιο σημαντικές. Οι μαρτυρίες των γάλλων προξένων που διέμεναν στο νησί, άπτονται όλων των ζητημάτων – πολιτικής και οικονομικής κατάστασης, σχέσεων με τους θεσμούς εξουσίας όπως Εκκλησία και τοπική οθωμανική διοίκηση – γεγονός που δίνει στον ερευνητή πληθώρα πληροφοριών για τα σημαντικότερα ζητήματα της ιστορίας της συγκεκριμένης περιόδου.

Οι πηγές για την ιστορία της Κύπρου – εκδομένες και ανέκδοτες – μας βοηθούν να κατανοήσουμε ή τουλάχιστον να προσπαθήσουμε να αποσαφηνίσουμε τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν στο νησί για την περίοδο που μας ενδιαφέρει και να καταδείξουμε την ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία διαμορφώθηκε το σύγχρονο παρόν. Η σύνθεση των πληροφοριών που οι πηγές αυτές μας δίνουν, συντείνει στην καλύτερη διαμόρφωση της ιστορικής εικόνας, αλλά, και στην αλλαγή των στερεότυπων και εν πολλοίς καθοδηγημένων μελετών που έχουν γίνει για την ιστορία της Κύπρου, κυρίως του 19^{ου} αιώνα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΧΗ. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

I. Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

«[...] καί μή ἔχωντες ποῦ ἄλλοῦ νά καταφύγωμεν, παρά μόνον πρὸς τὴν Ὑμετέρα Μακαριότητα, ὅπου εἶσθαι καί θρησκευτικός, καί πολιτικός Ἀνώτατος Ἄρχον τῆς Νῆσου ταύτης, καί δύνασθε νά φέρετε ἀνακούφισιν τινά εἰς τὰ δεινά μας, διὰ τοῦτο λαμβάνωμεν τό Σέβας νά παρακαλέσωμεν τὴν φιλανθρωπίαν Ὑμῶν, ὅπως ἤθελε εὐαρεστηθῆτε, καί φροντίσετε νά μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τοιαύτας δυσχερείας, τὰς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος Διοικητὴς ἐπραξεν τοιαύτας αὐστηρὰς περιορήσεις, καθὼς λέγουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται πολλὰ ἔτη εἰς τὰς ἐν ταῦτα φυλακὰς».⁸

Ἡ θέση τῆς Ορθόδοξης Εκκλησίας στο οθωμανικό κράτος, θα πρέπει να εξετάζεται με βάση δύο κυρίως δεδομένα. Πρώτον, ὅτι το οθωμανικό κράτος ἦταν ἓνα ἰσλαμικό κράτος – γεγονός που δημιουργοῦσε αυξημένες υποχρεώσεις για συμμόρφωση στον Ἱερό Νόμο – και δεύτερον, ὅτι το κράτος αὐτό ἐξελίχθηκε σε μια αυτοκρατορία ἣ οποία δέσποζε στον ευρωπαϊκό και ασιατικό χώρο για αἰῶνες. Ὅσον αφορά τον χαρακτήρα του οθωμανικού κράτους, αν δηλαδή ἦταν μια αυστηρά θεοκρατική Πολιτεία, θα πρέπει να σημειωθεῖ ὅτι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το Ἰσλάμ, παρά το γεγονός ὅτι αποτελοῦσε τὴ βάση ολόκληρου του κρατικού και κοινωνικού οικοδομήματος, δεν

⁸ Ἐπιστολή φυλακισμένων πρὸς τον Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο, με ἡμερομηνία 21 Ἀπριλίου 1872. Βλ. ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε', Ἀρχεῖο Αοιδίμου Σωφρονίου, 1865-1900, σ. 318. [Βλ. Παραρτήματα, I.13].

μπορεί να παραβλεφθεί η προσαρμοστικότητα της Υψηλής Πύλης στα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά δεδομένα των περιοχών που εντάσσονταν στην οθωμανική επικράτεια. Δίπλα στον Ιερό Νόμο που αποτελούσε τη βασική πηγή νομιμότητας των αποφάσεων της πολιτικής Αρχής, τίθενται σε εφαρμογή κανονισμοί και νόμοι που στόχο είχαν την προσαρμογή του κράτους στα δεδομένα που υπήρχαν στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η κυρίαρχη αντίληψη στην οργάνωση του κράτους και στη διοίκηση της επικράτειάς του, δεν ήταν μια θεοκρατική ή καλύτερα θρησκευτική αντίληψη. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, οργανώθηκε, αναπτύχθηκε και επεκτάθηκε στη βάση μιας θρησκευτικής αντίληψης όλων των βασικών στοιχείων που τη συγκροτούσαν – Πολιτεία, κοινωνία, οικονομία – γεγονός που ήταν απολύτως σύμφωνο με την εποχή της. Η θρησκευτική λοιπόν αντίληψη περί κράτους που κυριάρχησε στην εξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μέχρι και τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, ήταν τέτοια, που όπως αναφέρει ο Καρλ Μαρξ σε επιστολή του προς τον Φ. Ένγκελς «*οι Τούρκοι [...] επέτρεψαν στην βυζαντινή θεοκρατία να αναπτυχθεί σε μια μορφή που ούτε οι Έλληνες αυτοκράτορες δεν την είχαν βάλει με το νου τους*».⁹

Με βάση τα δεδομένα αυτά και την ανάλυσή τους, μπορεί κανείς να διαγράψει το πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ του οθωμανικού κράτους – το οποίο προσωποποιείται στον Σουλτάνο – και της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ή πιο σωστά, του ανώτερου κλήρου. Οι σχέσεις αυτές υπήρξαν καταλυτικές στην ιστορική διαδικασία όχι μόνο κατά την περίοδο ακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά, και στην κρίσιμη περίοδο συγκρότησης των εθνικών κρατών σε εδάφη που σταδιακά αποσχίζονταν. Ακόμα, οι σχέσεις αυτές θα αποτελέσουν και τη βάση για το ρόλο της Εκκλησίας ή το ρόλο που επιδιώκει να διαδραματίσει, εντός των νεοσυσταθέντων κρατών. Η πορεία δηλαδή των σχέσεων Εκκλησίας και οθωμανικού κράτους και κατ' επέκταση η θέση της Εκκλησίας και ειδικότερα της ιεραρχίας της, σε σχέση με τον ορθόδοξο πληθυσμό της αυτοκρατορίας, είναι στοιχεία που αποτελούν τη βάση της πολιτικής που ο ανώτερος κλήρος θα ακολουθήσει κατά τη διάρκεια του κρίσιμου 19^{ου} αιώνα, όταν η απαίτηση για δημιουργία εθνικών κρατών θα ανατρέπει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων και θα απαιτεί τη

---

⁹ Παναγιώτης Κονδύλης (επιμ.), *Κ. Μαρξ – Φ. Ένγκελς: Η Ελλάδα, η Τουρκία και το ανατολικό ζήτημα*, Αθήνα 1985, σ. 353.

δημιουργία μιας νέας αντίληψης όχι μόνο για την Πολιτεία, αλλά και για την Εκκλησία την ίδια.

Η ισλαμική πολιτικοκοινωνική αντίληψη, η οποία περιέχεται στο Κοράνι, διαχώριζε τους ανθρώπους σε δύο κατηγορίες με βάση τη θρησκεία τους. Στην πρώτη ανήκαν οι μουσουλμάνοι και στη δεύτερη οι άπιστοι. Με βάση αυτό το διαχωρισμό, ολόκληρος ο κόσμος χωριζόταν σε δύο επικράτειες, στη Χώρα του Ισλάμ (*Dar ul-islam*) και στη Χώρα του Πολέμου (*Dar ul-harb*).¹⁰ Στο ιερό βιβλίο του Ισλάμ όμως, το Κοράνι, αναγνωρίζονται οι πιστοί της εβραϊκής και της χριστιανικής θρησκείας οι οποίοι αναφέρονται ως λαοί της Βίβλου (*ahl al-kitab*). Οι λαοί αυτοί, μετά την κατάκτησή τους από τους μουσουλμάνους, είχαν το δικαίωμα να παραμείνουν υπήκοοι του μουσουλμάνου ηγεμόνα ο οποίος αναλάμβανε την υποχρέωση προστασίας τους και τους παρείχε το δικαίωμα εκπλήρωσης των θρησκευτικών τους καθηκόντων. Αποκλείονταν όμως από τη διοίκηση του ισλαμικού κράτους. Η εγγύηση της προστασίας της ζωής και της περιουσίας τους από τον μουσουλμάνο ηγεμόνα, είχε ως αντίτιμο την υποχρεωτική καταβολή του κεφαλικού φόρου (*cizye*).¹¹

Σε ένα γενικό πλαίσιο, οι οθωμανοί Σουλτάνοι εφάρμοσαν την αρχή αυτή σε σχέση με τους χριστιανούς, λαμβάνοντας όμως υπόψη τους και τους εκάστοτε στρατιωτικοπολιτικούς τους στόχους. Αρκετές φορές, οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν το δέλεαρ της θρησκευτικής ελευθερίας για να κερδίσουν την εύνοια ή την ανοχή των ορθοδόξων πληθυσμών που κατακτούσαν, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να

¹⁰ Για μια λεπτομερή αναφορά για όλα τα μη μουσουλμανικά θρησκευτάματα και την κατηγορία στην οποία εντάσσονταν, βλ. Yavuz Ercan, «Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu», *Belleten*, 47 (1983) 1119-1149.

¹¹ Ο κεφαλικός φόρος πληρωνόταν από όλους τους ενήλικες άρρενες μη μουσουλμάνους υπηκόους του ηγεμόνα και ανήκε στην κατηγορία των φόρων που επιβάλλονταν από τον Ιερό Νόμο. Αναλυτικότερα για τον φόρο αυτό, βλ. Halil İnalçık, «Djizya», *EF²*, τ. 2, σ. 562-566 (Ottomans). Βέρα Μουταφτσίεβα, *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15^{ος} – 16^{ος} αι.)*, Αθήνα 1990, σ. 288. Σημειώνεται ότι ο κεφαλικός φόρος υπήρξε μία από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Κατά την περίοδο του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα, τα έσοδα που προέρχονταν από την συλλογή του κεφαλικού φόρου, αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος των κρατικών εσόδων. Βλ. Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, Ankara 1990, σ. 112. Στην οθωμανική ιστοριογραφία, αλλά και σε οθωμανικές πηγές, ο κεφαλικός φόρος συναντάται και με την ονομασία που οι άνθρωποι τον ανέφεραν, δηλαδή *haraç*. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι το ύψος του κεφαλικού φόρου δεν ήταν το ίδιο για όλη την επικράτεια της αυτοκρατορίας, αλλά, αυτό διέφερε από περιοχή σε περιοχή. Βλ. Yavuz Ercan, «Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar», *Belleten*, 55 (1991) 371 και 373.

αποσοβήσουν ένα κίνδυνο που προερχόταν από τον ισχυρότερο τους εχθρό – κατά την κλασική περίοδο της αυτοκρατορίας – την καθολική Δύση.¹² Ένα τέτοιο παράδειγμα υπήρξε και η πολιτική των Οθωμανών αμέσως μετά την κατάκτηση της Κύπρου. Ενώ στους ορθόδοξους επιτράπηκε η λειτουργία εκκλησιών και γενικά υπήρξε μια προνομιακή μεταχείριση σε ό,τι αφορούσε τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, στους πιστούς της Λατινικής Εκκλησίας που βρίσκονταν στο νησί, απαγορεύθηκε η λειτουργία εκκλησιών.¹³ Ενδεικτικό είναι και το γεγονός ότι ο λατίνος Αρχιεπίσκοπος που βρισκόταν στη Βενετία κατά τη διάρκεια του πολέμου για κατάληψη της Κύπρου, μετά την παράδοση του νησιού, δεν επέστρεψε. Ο λόγος της κίνησης αυτής εκ μέρους των Οθωμανών, ήταν καθαρά πολιτικός, αφού, υπήρχε ακόμα ο κίνδυνος για ενδεχόμενη ανακατάληψη της Κύπρου από τις δυνάμεις της Δύσης. Αλλά ακόμα και η επιλογή του Γεωργίου Σχολάριου ως πρώτου Οικουμενικού Πατριάρχη μετά την Άλωση της Πόλης, δεν ήταν άσχετη με τους πολιτικούς στόχους του Μεχμέτ Β΄ (1444-1446, 1451-1481), αφού, ο Σχολάριος εξέφραζε μια αντιδυτική πολιτική, κάτι αναγκαίο για την οθωμανική διοίκηση η οποία αντιμετώπιζε το ενδεχόμενο μιας προσπάθειας της Δύσης για ανακατάληψη της Πόλης.¹⁴ Πέρα από τους πολιτικούς της στόχους όμως, η Οθωμανική Αυτοκρατορία στην προσπάθειά της να ενσωματώνει στη δική της τάξη πραγμάτων τους πληθυσμούς που κατακτούσε, ήταν υποχρεωμένη να εκμεταλλεύεται για δικό της όφελος, τις συλλογικές ταυτότητες των πληθυσμών που θα γίνονταν μέρος της. Έτσι λοιπόν, κι αφού στις μεσαιωνικού τύπου αυτοκρατορίες τα άτομα δεν αποτελούσαν πολίτες κράτους με τη σύγχρονη έννοια του όρου, αυτά εκλαμβάνονταν ως μέλη διαφόρων κοινοτήτων που αναγνωρίζονταν επισήμως από τη διοικητική Αρχή.¹⁵ Τέτοιο σύνολο ή κοινότητα, ήταν και το ποίμνιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η τυπική διάλυση του βυζαντινού κράτους με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης στα 1453 από τον Μεχμέτ Β΄ σημαίνει και το τέλος ενός ορθόδοξου κράτους στο οποίο ο αυτοκράτορας και Πατριάρχης ήταν ομόδοξοι. Η είσοδος των Οθωμανών στην Πόλη σήμαινε την κυριαρχία ενός μουσουλμάνου ηγεμόνα σε ένα

---

¹² Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για τη Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Αθήνα 1996, σ. 58.

¹³ Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου*, τ. Α΄, ό.π., σ. 255.

¹⁴ Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, Cambridge 1962, σ. 2.

¹⁵ Halil İnalçık, «The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans», *Turcica*, 21-23 (1991) 420.

πληθυσμό το μεγαλύτερο μέρος του οποίου ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι. Ακόμα, η Κωνσταντινούπολη, κέντρο της ορθόδοξης πίστης και έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, γίνεται για πρώτη φορά, πολιτική αλλά και θρησκευτική έδρα του οθωμανού Σουλτάνου. Όλα αυτά, σε συμβολικό αλλά και σε ουσιαστικό επίπεδο, σημαίνουν τη μεγάλη αλλαγή για τους λαούς της Μικράς Ασίας, το πέρασμα από μια ορθόδοξη αυτοκρατορία στον ισλαμικό κόσμο. Ο μόνος θεσμός που διατήρησε τη συνοχή και διάρθρωσή του στο πέρασμα αυτό, υπήρξε η Ορθόδοξη Εκκλησία, στους ιεράρχες της οποίας παραχωρούνται προνόμια τα οποία θα αποτελέσουν βάση για διατήρηση της οργάνωσής της, ενδυνάμωση του πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού της ρόλου. Στη νέα τάξη πραγμάτων, την οθωμανική, ο Οικουμενικός Πατριάρχης απολαμβάνει πολιτικά κυρίως προνόμια τα οποία διαφοροποιούν τη θέση που αυτός κατείχε στο βυζαντινό κράτος, ενώ, με την εξουσία που του εκχωρείται από τον Σουλτάνο, μετατρέπεται σε ηθική αλλά και πολιτική Αρχή του ποιμνίου του. Πέρα απ' αυτό, ο Πατριάρχης, παρά τη διαφορετικότητα στην πίστη, αντιμετωπίζεται από την οθωμανική διοίκηση ως ένα μέρος του κράτους, το οποίο στηρίζει την απρόσκοπτη λειτουργία του στην εκπλήρωση των καθηκόντων του Πατριάρχη. Η δημοσίευση και ανάλυση αρχειακού υλικού της οθωμανικής διοίκησης, έχει καταδείξει ότι η Υψηλή Πύλη αντιμετώπιζε τον ανώτατο κλήρο της Ορθόδοξης Εκκλησίας ως μέρος του ίδιου του κρατικού διοικητικού μηχανισμού.¹⁶ Οι ορθόδοξοι ιεράρχες εκλαμβάνονταν ως υψηλόβαθμοι κρατικοί αξιωματούχοι οι οποίοι εντάσσονταν στο λογική λειτουργίας του οθωμανικού κράτους και επιφορτίζονταν με καθήκοντα και δικαιώματα που απολάμβαναν και οι υπόλοιποι αξιωματούχοι της Υψηλής Πύλης.

Σε ό,τι αφορά το οθωμανικό κράτος όμως, η σχέση Εκκλησίας και διοίκησης, είναι σχέση προσωπική, μεταξύ του Σουλτάνου και του Οικουμενικού Πατριάρχη στον οποίο τα προνόμια παραχωρούνται σε προσωπικό επίπεδο. Δηλαδή, η οθωμανική διοίκηση δεν αναγνωρίζει το νομικό πρόσωπο της Εκκλησίας, αλλά παραχωρεί προσωπικά προνόμια στην κεφαλή της Εκκλησίας με την οποία και βρίσκεται σε επαφή για εκπλήρωση συγκεκριμένων υποχρεώσεων εκ μέρους της και όχι εκ μέρους μιας απρόσωπης διοίκησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο Πατριάρχης είχε τεθεί πολιτικός

---

¹⁶ Παρασκευάς Κονόρτας, «Ορθόδοξοι ιεράρχες στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης», Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Αθήνα 2002, σ. 109.

υπεύθυνος για την θρησκευτική κοινότητα των Ορθοδόξων η οποία έπρεπε να οργανωθεί και να ενταχθεί στην οθωμανική τάξη πραγμάτων.¹⁷ Ο πολιτικός αυτός ρόλος που από την Άλωση και έπειτα θα απολαμβάνει ο Οικουμενικός Πατριάρχης και σε τοπικό επίπεδο οι υπόλοιποι αρχιερείς – Αρχιεπισκόποι, Μητροπολίτες, Επισκόποι – αποτελεί για την Εκκλησία τη μεγάλη τομή, σε σχέση με την προηγούμενη της Άλωσης περίοδο. Η πνευματική ανωτερότητα που οι ιεράρχες απολάμβαναν στο βυζαντινό κράτος, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία γίνεται η βάση μιας κοσμικής πολιτικής ανωτερότητας η οποία θα προσδώσει στους ιεράρχες αλλά και κατ' επέκταση στην Ορθόδοξη Εκκλησία, ένα ρόλο κοσμικής και όχι μόνο θρησκευτικής Αρχής. Σε ποιο πρακτικό επίπεδο, η υπευθυνότητα αυτή του Πατριάρχη, σήμαινε ελευθερία στην οικονομική διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας, κατοχύρωση των εκκλησιαστικών εισπράξεων και φόρων ως νόμων του κράτους, αλλά, και πολιτική διαχείριση του ποιμνίου του, για το οποίο ασκούσε δικαιοδοσία σε θέματα οικογενειακού δικαίου, το εκπροσωπούσε ενώπιον του Σουλτάνου και έδινε αναφορές για θέματα που το απασχολούσαν. Φυσικά, ο Σουλτάνος μέσω της παραχώρησης βερατίων στους ιεράρχες, καθιστούσε ξεκάθαρο ότι η θέση του Πατριάρχη ή του Μητροπολίτη στο οθωμανικό κράτος, ήταν θέση «[...] διατελοῦντος ὑπευθύνου ἀπέναντι τῆς Μουσουλμανικῆς Ἀρχῆς διὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ ποιμνίου του [...]».¹⁸ Είναι γι' αυτό το λόγο, που η Ορθόδοξη Εκκλησία, σταδιακά και παρά τη μη αναγνώριση της ως νομικό πρόσωπο, εντάσσεται στους μηχανισμούς του οθωμανικού κράτους και ολόκληρη η δομή της λειτουργεί ως αναπόσπαστο μέρος του κράτους αυτού.

Είναι όμως σημαντικό, να σημειωθεί ότι οι σχέσεις ιεραρχών και Υψηλής Πύλης, Εκκλησίας και οθωμανικού κράτους, δεν αποτελούν ένα στατικό ιστορικό στοιχείο – αναλλοίωτο δηλαδή στη διάρκεια του χρόνου - όπως συχνά παρουσιάζεται στην κλασική ελληνική ιστοριογραφία, αλλά, χαρακτηρίζονται από μια κινητικότητα. Αυτό σημαίνει, ότι με την πάροδο του χρόνου, οι σχέσεις αυτές προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα που δημιουργούνται στο οθωμανικό κράτος – πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά – ενώ η βάση των σχέσεων αυτών, δημιουργεί από μόνη της και σε σχέση με το σύνολο των

¹⁷ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, σ. 168.

¹⁸ Ν.Π.Ελευθεριάδης, *Ανατολικά μελέται, τ.1, Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπό ιστορικήν, θρησκευτικήν, πολιτικήν και νομικήν άποψιν*, Σμύρνη 1909, σ. 167.

Ορθοδόξων, μια προοπτική για συνεχή συνδιαλλαγή μεταξύ των ιεραρχών και της Υψηλής Πύλης. Η διαπίστωση αυτή, για τις αλλαγές που παρουσιάζονται δηλαδή στις σχέσεις Υψηλής Πύλης και Εκκλησίας, ισχύει και για την Εκκλησία της Κύπρου και τους ιεράρχες της, οι οποίοι, όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, και εξαιτίας διαφορετικών παραγόντων, βρίσκονται σε μια συνεχή αναβάθμιση του διοικητικού τους ρόλου και κυρίως, της πολιτικής τους εξουσίας.

Ο ανώτατος κλήρος, πολύ νωρίς αντιλήφθηκε ότι στη νέα τάξη πραγμάτων κατέχει προνόμια πολιτικά που διαφοροποιούν την απλή πνευματική εξουσία που είχε κατά τη βυζαντινή περίοδο. Η κατοχύρωση των προσωπικών προνομίων των ιεραρχών από τον ίδιο τον Σουλτάνο μέσω των βερατιών, σήμαινε ότι ο ανώτατος κλήρος δεν ήταν απλά κεφαλή του ποιμνίου του, αλλά και μέρος των πολιτικών αξιωματούχων του κράτους οι οποίοι ήταν υπόλογοι μόνο στην Αρχή που είχε το δικαίωμα να εκχωρεί και να αφαιρεί εξουσίες, τον ίδιο τον Σουλτάνο. Οι ιεράρχες αντιλαμβάνονται ότι εκτός από θρησκευτικοί ηγέτες των Ορθοδόξων της αυτοκρατορίας, ήταν και μέρος της ηγετικής ομάδας του κράτους και είχαν καταστεί αναγκαίοι για τη λειτουργία των θεσμών του.¹⁹ Υπήρχε όμως η ανάγκη για μια *ιδεολογική* αντιμετώπιση της νέας τάξης πραγμάτων στην οποία οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας θα είχαν άμεση εμπλοκή. Γι' αυτό, από την αρχή, η κατάληψη της Πόλης και η διάλυση του βυζαντινού κράτους συνδέθηκαν με τη θεία τάξη πραγμάτων και κυρίως με την απονομή δικαιοσύνης. Θεωρήθηκε η κατάκτηση ως μια *εκ Θεού δίκη*²⁰ η οποία σαν τέτοια έπρεπε να γίνει αποδεκτή από το πλήρωμα της Εκκλησίας, το οποίο από την Άλωση και μετά, αποτελούσε μέρος του συνόλου των υπηκόων του οθωμανού Σουλτάνου. Εξάλλου, η πολυεθνικότητα της αυτοκρατορίας λειτουργούσε και προς όφελος της οικουμενικότητας της Ορθοδοξίας, κέντρο της οποίας αποτελούσε το Πατριαρχείο, ενώ το πλήρωμα της, εντασσόταν στα σύνορα του οθωμανικού κράτους.²¹

¹⁹ Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βεράτια για τους προκαθήμενους της Μεγάλης Εκκλησίας (17^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 1998, σ. 371.

²⁰ Δημήτρης Κ. Παπαϊωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων στην τουρκοκρατία*, Αθήνα 1991, σ. 30.

²¹ Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης υποστηρίζει ότι το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως γίνεται πραγματικά οικουμενικό μόνο μετά το 1453 ενώ μέχρι τότε, οικουμενική ήταν μόνο η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Βλ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Από την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στις εθνικές κοινότητες: ελληνορωσικές πνευματικές σχέσεις», *Τα Ιστορικά*, Στ/10 (1989) 34.

Η αντιμετώπιση των Ορθοδόξων από την οθωμανική διοίκηση ως ενιαίου συνόλου που έπρεπε να βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο του θρησκευτικού κέντρου στην Κωνσταντινούπολη, διευκόλυνε το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην επιβολή μιας οικουμενικής αντίληψης του ρόλου του. Δηλαδή, η πολιτική αντιμετώπιση των Ορθοδόξων από το οθωμανικό κράτος, διευκολύνει τη θρησκευτική αντιμετώπισή τους από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως ενός ενιαίου και αδιάσπαστου συνόλου. Επειδή όμως ο Οικουμενικός Πατριάρχης είναι ταυτόχρονα – χάρη στην οθωμανική διοίκηση – και *πολιτικά* υπεύθυνος για τους Ορθόδοξους, η θρησκευτική αυτή αντίληψη της οικουμενικότητας, μεταφράζεται από τον ίδιο τον ανώτατο κλήρο σε μια πολιτικού περιεχομένου οικουμενική ιδεολογία.

Χάρη στην οθωμανική αντιμετώπιση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στην προσαρμοστικότητα της δεύτερης σε ένα νέο πολιτικοθρησκευτικό περιβάλλον, στην ιδεολογική κάλυψη της διάλυσης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και στον πολιτικό κυρίως ρόλο με τον οποίο επιφορτίζονται οι ιεράρχες, η Ορθόδοξη Εκκλησία λειτουργεί σε *επίπεδο κράτους*²² για το ποίμνιό της. Είναι χαρακτηριστικό, ότι και το ποίμνιό αυτό, αναφέρεται σήμερα και ως μια συγκροτημένη και διαφοροποιημένη – από την ισλαμική Υψηλή Πύλη – πολιτική κοινωνία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποτελούσε δηλαδή, τον εξουσιαστικό θεσμό μιας πολιτικής κοινωνίας ενταγμένης μέσα στο πολυθρησκευτικό οθωμανικό κράτος.²³

1. Η Κύπρος στο οθωμανικό κράτος της παρακμής

Το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα έχει οριοθετηθεί ως η περίοδος κατά την οποία άρχισαν να γίνονται εμφανή τα σημάδια παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κατάκτηση της Κύπρου²⁴ από τα στρατεύματα του Σελίμ Β΄ (1566-1574) έγινε το 1571,

²² Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες - Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1997, σ. 4.

²³ Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, «“Ρωμιοί Χριστιανοί” “με μπαράτια βασιλικά”», Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, ό.π., σ. 75.

²⁴ Για την κατάκτηση της Κύπρου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, βλ. Αικατερίνη Αριστείδου, «Μεχμέτ Πασά Σοκόλοβιτς και κυπριακός πόλεμος», *ΚΣ, ΝΑ* (1987) 67-83. Της ίδιας, «Ο κυπριακός πόλεμος (1571-1573) και η κατάληψη της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου από τους Τούρκους σύμφωνα

αφού προηγήθηκε η κατάληψη της Αιγύπτου (1517), η εκδίωξη των Ιωαννιτών Ιπποτών από τη Ρόδο (1522) και η κατάληψη της Χίου (1566). Οι κινήσεις αυτές των Οθωμανών, αποσκοπούσαν στην ισχυροποίησή τους στη Μεσόγειο και στην αποτελεσματική προστασία των εμπορικών τους πλοίων. Η διαφύλαξη των εμπορικών δρόμων για τα οθωμανικά πλοία και η διατήρηση εύκολης πλεύσης από και προς τις οθωμανικές πια περιοχές της Αιγύπτου, ήταν ο σημαντικότερος λόγος που οδήγησε τους Οθωμανούς να αποφασίσουν την κατάληψη της Κύπρου.²⁵ Η κατάκτηση της Κύπρου εξασφάλιζε την προστασία των οθωμανικών πλοίων, αφού, κουρσάρικα πλοία που στάθμευαν στο νησί, εξορμούσαν κατά των πλοίων που μετέφεραν προμήθειες από Συρία και Αίγυπτο προς την Κωνσταντινούπολη.²⁶ Ο σημαντικός θαλάσσιος δρόμος Αλεξάνδρειας – Κωνσταντινούπολης δεν ήταν ασφαλής για τα οθωμανικά πλοία όσο η Κύπρος αποτελούσε καταφύγιο κουρσάρων. Οι προμήθειες που τα πλοία αυτά μετέφεραν, ήταν ζωτικής σημασίας για την οικονομία της πρωτεύουσας αλλά και ολόκληρης της αυτοκρατορίας, ενώ, η Συρία και η Αίγυπτος χαρακτηρίστηκαν ως δύο από τις πλουσιότερες οθωμανικές επαρχίες.²⁷ Ακόμα, ένταξη της Κύπρου στην οθωμανική επικράτεια, σήμαινε εκτοπισμό της Δύσης από τη νοτιονατολική Μεσόγειο και απομάκρυνση του κινδύνου που η παρουσία των δυτικών δυνάμεων σήμαινε για τις οθωμανικές περιοχές. Έτσι λοιπόν, μετά από εκστρατεία²⁸ κατά του νησιού και

με ανέκδοτες πηγές του ιστορικού αρχείου Ραγούζας», *Επετηρίδα Μουσείου Αγώνα*, 1 (1979) 12-48. Ahmed C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus. A province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, London 1990. Costas P. Kyrris, *History of Cyprus*, Nicosia 1996. George Hill, *A history of Cyprus*, τ. 3, Cambridge 1972, σ. 878-1040. Halil İnalcık, «Ottoman Policy and Administration in Cyprus after the Conquest», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ' - Νεώτερο Τμήμα, Μέρος Α', Λευκωσία 1973, σ. 119-136. Λοΐζος Φιλίππου, «Ημερολόγιον του γραμματέως του τουρκικού στόλου που κατέλαβε την Κύπρον τω 1570», *KX*, I (1934) 161-166.

²⁵ İdris Bostan, «Kıbrıs Seferi Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı», Ali Ahmetbeyoğlu – Erhan Afyoncu (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, İstanbul 2001, σ. 11.

²⁶ İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, τ. 3, Ankara 1998⁴, σ. 10. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός ο οποίος αναφέρει ότι ένας από τους λόγους που επέβαλλαν την κατάκτηση της Κύπρου και παρουσιάστηκε ως επιχείρημα ενώπιον του Σουλτάνου, ήταν η προστασία των οθωμανικών πλοίων. Βλ. Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788, σ. 404. [ανατύπωση: Λευκωσία 1933].

²⁷ Ενδεικτικό της σημαντικότητας για την Οθωμανική Αυτοκρατορία των επαρχιών της Συρίας και της Αιγύπτου – επομένως και των θαλάσσιων δρόμων που τις συνέδεαν με την Κωνσταντινούπολη – είναι και το γεγονός ότι το 1528, οι δύο αυτές επαρχίες είχαν συνολική συνεισφορά στον ισολογισμό της αυτοκρατορίας, ύψους ενός τρίτου των συνολικών της εσόδων. Βλ. Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα 1995, σ. 222.

²⁸ Της οθωμανικής εκστρατείας κατά της Κύπρου είχε προηγηθεί εντατική και σημαντική προετοιμασία, κυρίως όσον αφορούσε την προετοιμασία και τον εξοπλισμό του στόλου που θα έπλεε κατά του νησιού. Ο Σελίμ Β', ο οποίος αναφέρεται ότι μετά την ενθρόνισή του έθεσε ως κύριο στόχο του την κατάκτηση της

πολιορκία των πόλεων του, η Βενετία αποχωρεί και εγκαθίσταται στην Κύπρο οθωμανική διοίκηση. Τον Αύγουστο του 1571 ο Μαρκαντώνιος Βραγαδίνος παραδίδει τα κλειδιά της Αμμοχώστου στον Λαλά Πασά και υψώνεται στη θέση της σημαίας του Αγίου Μάρκου, η σημαία των Οθωμανών. Η Εκκλησία της Κύπρου η οποία κατά τους προηγούμενους αιώνες κινδύνευσε με αφανισμό της, περνά από έναν ευρωπαϊκό πολιτικό χώρο, σε ένα θεοκρατικό κράτος ανατολικού δεσποτισμού. Ωστόσο, η κατάκτηση αυτή, έγινε σε μια περίοδο όπου το οθωμανικό κράτος βρισκόταν στην αρχή της μεγάλης πορείας παρακμής του και οι κλασικοί θεσμοί του που εφαρμόζονταν στις περιοχές που κατακτούσε παρουσίαζαν στοιχεία φθοράς.

Η ένταξη της Κύπρου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η λειτουργία των θεσμών που εφαρμόστηκαν στο νησί από την οθωμανική διοίκηση, πρέπει πάντοτε να αναλύονται στο πλαίσιο της κατάστασης της αυτοκρατορίας κατά την περίοδο αυτή. Ακόμα και τα προνόμια²⁹ που δόθηκαν στους Ορθόδοξους του νησιού πρέπει να αναλύονται κάτω από το βάρος της παρακμής, αφού σε ένα μέρος όπως την Κύπρο που αποτελούσε περιφέρεια της αυτοκρατορίας, τα προνόμια «[...] δὲν ἠδύναντο νὰ ἐφαρμοσθοῦν κατὰ γράμμα».³⁰ Οι τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα έχουν ήδη οριστεί ως η περίοδος απαρχής της παρακμής της αυτοκρατορίας, τα διακριτά σημάδια της οποίας είναι εντονότερα στην περιφέρεια της, η οποία ωστόσο, την περίοδο ακμής της αυτοκρατορίας αποτελούσε και το δυναμικότερο μέρος της, αφού σύμφωνα και με τον Κ. Μαρξ «[...] οι ιστορικοί αντί να βλέπουν την απαντοχή και την ισχύ των λαών αυτών στην επαρχιακή και τοπική τους οργάνωση, αντλούν από την πηγή των ημερολογίων της αυλής».³¹ Ενδεικτικό της κατάστασης σε ότι αφορούσε τη λειτουργία

Κύπρου, εξέδωσε φερμάνια για προετοιμασία του οθωμανικού στόλου για την κατάκτηση της Κύπρου, από τον Απρίλιο του 1570. Βλ. İdris Bostan, «Kıbrıs Seferi Günlüğü», *ό.π.*, σ. 15.

²⁹ Μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης και την επιστροφή κυπριακής πρεσβείας που μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για επικύρωση των προνομίων υπέρ των Ορθόδοξων, ο μεγάλος βεζίρης επικύρωσε διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες: α) οι Ορθόδοξοι του νησιού είχαν το δικαίωμα εκπλήρωσης των θρησκευτικών τους καθηκόντων σε αντίθεση με τους Λατίνους, στους οποίους απαγορεύτηκε η λειτουργία ναών, β) Οι Ορθόδοξοι της Κύπρου είχαν το δικαίωμα να ανακτήσουν τα καταληφθέντα από τον οθωμανικό στρατό μοναστήρια, γ) παραχώρηση δικαιώματος αγοράς και μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων, δ) οι Ορθόδοξοι του νησιού να προτιμούνται από όλες τις άλλες θρησκευτικές κοινότητες του νησιού, ε) προτίμηση για πώληση οικιών στην Αμμόχωστο, στους Ορθόδοξους του νησιού. Βλ. Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, *ό.π.*, σ. 16.

³⁰ Κ. Άμαντος, «Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών», *Ελληνικά*, 9/1 (1936) 118.

³¹ Παναγιώτης Κονδύλης (επιμ.), *Κ.Μαρξ-Φ.Ενγκελς*, *ό.π.*, σ. 369.

των θεσμών της αυτοκρατορίας, είναι και το γεγονός ότι από το 1541 ήδη, ο μεγάλος βεζίρης με υπόμνημα του προς τον Σουλτάνο, στιγματίζει τη διαφθορά της διοίκησης, την κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους των αξιωματούχων του κράτους και την καταπίεση των λαϊκών στρωμάτων.³² Η ναυμαχία της Ναυπάκτου (1572) άλλωστε, που ακολούθησε την κατάληψη της Κύπρου και σηματοδότησε την αρχή του τέλους για τις νικηφόρες πορείες του οθωμανικού στρατού, σκιαγραφεί την κατάσταση της αυτοκρατορίας στην οποία η Κύπρος εντάχθηκε.

Η διαπίστωση μιας καθοδικής πορείας που ξεκινούσε την περίοδο αυτή, ήταν διακριτή και από την ίδια την Ευρώπη, στα κράτη της οποίας η ήττα των Οθωμανών στη ναυμαχία της Ναυπάκτου πανηγυρίστηκε ως το τέλος της οθωμανικής απειλής.³³ Η παρακμή της αυτοκρατορίας ακολούθησε μια αργή πορεία τριών αιώνων, κατά τη διάρκεια της οποίας όλη η επικράτεια επηρεαζόταν από τις εξελίξεις που επιδρούσαν με διαφορετικό τρόπο και ένταση σε κάθε περιοχή. Το βασικό γενικό γνώρισμα της περιόδου αυτής όμως, ήταν η σταδιακή κατάρρευση των θεσμών και η απώλεια ελέγχου της περιφέρειας. Ενδεικτική είναι και η επιστολή του πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο του 1829, προς τον γάλλο πρόξενο στην Κύπρο. Στην επιστολή αυτή, ο πρέσβης ενημερώνει τον πρόξενο για την κατάσταση της αυτοκρατορίας αναφέροντας του ότι «[...] ή περιγραφή, ήν μοι παρέχετε τῆς ἀθλιότητος τῆς Νήσου Κύπρου, εἶναι ἐφαρμόσιμος, μέ πολύ ὀλίγας ἐξαιρέσεις εἰς ὅλα τὰ τμήματα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἐξάντλησις εἶναι γενικῆ. Τά ρωσσικά στρατεύματα δεν σημειώνουσι μεγάλας προόδους, ἀφότου διῆλθον τὰ Βαλκάνια, δρῶσιν ὁμως ἀσφαλῶς, καί οἱ Τοῦρκοι δέν ἔχουσι νά ἀντιτάξωσι παρά συντρίμματα στρατοῦ, ἢ ἀγύμναστους νεοσύλλεκτους».³⁴ Λίγα χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 1845, ο γάλλος πρόξενος στο νησί αναφέρει ότι «Ἡ νῆσος τῆς Κύπρου εἶνε ἀπό ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνη διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπέμβασις τῆς κυβερνήσεως τῆς Κπ φέρει τὸ ὀλιγώτερον καλὸν

³² Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Ἡ Κύπρος κατά τον πρώτον αἰῶνα της οθωμανικῆς κατοχῆς (1570-1670)*, Λευκωσία 1997, σ. 6.

³³ Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Ἡ Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία*, ὁ.π., σ. 80.

³⁴ Νεοκλῆς Κυριαζής, «Προξενικά ἐγγραφα», *KX, Z* (1930) 78.

ἀποτέλεσμα. [...] Εἰς τὴν Κύπρον δὲν ὑφίσταται κανένας ἔλεγχος εἰς τὰ οἰκονομικὰ ὥστε αἱ καταχρήσεις δύνανται νὰ ἐξακολουθήσωσι ἀτιμωρητί [...].³⁵

Συνοψίζοντας τις αιτίες που οδήγησαν στην παρακμή της αυτοκρατορίας, αυτές θα πρέπει να διαχωρισθούν σε δύο κύριες ομάδες. Σε αιτίες που οφείλονταν σε εξωγενείς παράγοντες και σε αυτές που σχετιζόνταν με την εσωτερική δομή της αυτοκρατορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι δύο αυτές κατηγορίες δεν επιδρούσαν η μία στην άλλη. Στην πρώτη κατηγορία η ανακάλυψη της Αμερικής στα τέλη του 15^{ου} αιώνα και η εισροή πολύτιμων μετάλλων από τον Νέο Κόσμο, έχει ως αποτέλεσμα τη σταδιακή κατάρρευση του οθωμανικού νομισματικού συστήματος και την είσοδο της οθωμανικής οικονομίας σε μια κρίση από την οποία δεν θα ανέκυπτε ποτέ. Ενώ τα ευρωπαϊκά κράτη κατάφεραν σταδιακά να προσαρμοστούν στις νέες οικονομικές συνθήκες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία μὴ έχοντας μια ισχυρή δημοσιονομική πολιτική, προσπάθησε να αντιμετωπίσει τις οικονομικές κρίσεις που ξεσπούσαν, με συνεχείς υποτιμήσεις του νομίσματός της, γεγονός που δημιουργούσε ακόμα μεγαλύτερη οικονομική κρίση. Από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος της, η αυτοκρατορία αδυνατούσε να επιβάλει ένα ενιαίο νομισματικό σύστημα σε όλη την επικράτειά της, ενώ, η αυξανόμενη κυκλοφορία ξένων νομισμάτων εντός των εδαφών της, οδηγεί σε μια οικονομική εξάρτηση η οποία αργότερα θα εκφραστεί σε πολιτική εξάρτηση.

Ταυτόχρονα, ο Νέος Κόσμος σήμαινε και νέες περιοχές εμπορίου, νέα δρομολόγια και υποβάθμιση της περιοχής όπου κυριαρχούσε το οθωμανικό εμπόριο. Μέχρι το 17^ο αιώνα, το κέντρο του παγκόσμιου εμπορίου μετατοπίζεται στον Ατλαντικό Ωκεανό και οι ευρωπαϊκές εμπορικές δυνάμεις – Ισπανία, Ολλανδία, Γαλλία – βρίσκονταν σ' έναν έντονο ανταγωνισμό για επικράτησή τους στις νέες θάλασσες. Ενώ η Ισπανία προσπαθεί να κυριαρχήσει στον Ινδικό Ωκεανό, Αγγλία και Ολλανδία εκτοπίζουν τους Οθωμανούς από τους θαλάσσιους εμπορικούς δρόμους της Μεσογείου καθώς η ναυπηγική τους υπεροχή τους, τους δίνει περιθώρια εδραίωσης της παρουσίας τους και στον Ινδικό. Η σημαντική ναυτική και εμπορική δύναμη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα, σταδιακά φθίνει, μετατρέποντας το οθωμανικό

³⁵ Νεοκλής Κυριαζής, «Εμπόριον και ναυτιλία Κύπρου», ΚΧ, Θ (1933) 43.

κράτος σε περιφερειακή δύναμη. Σταδιακά επίσης, και μέχρι το δέκατο ένατο αιώνα, το εμπορικό ισοζύγιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλάζει δραματικά και οι εισαγωγές υπερσκελίζουν κατά πολύ τις εξαγωγές. Μπροστά στις ανάγκες της βιομηχανοποιημένης Ευρώπης, η επικράτεια της αυτοκρατορίας μετατρέπεται σε εξαγωγέα πρώτων υλών κυρίως, και σε εισαγωγέα έτοιμων βιομηχανικών προϊόντων.³⁶

Ταυτόχρονα με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου, η Ευρώπη αρχίζει να έχει το προβάδισμα στην ανάπτυξη της στρατιωτικής τεχνολογίας. Ο ανίκητος μέχρι τότε οθωμανικός στρατός, άρχισε να φαντάζει ως ένα μεσαιωνικό στρατιωτικό σώμα που αδυνατούσε να συμβαδίσει με τα νέα όπλα και τις εξελίξεις στην στρατιωτική τεχνολογία. Χαρακτηριστικό της γενικής παρακμής της αυτοκρατορίας, είναι και το γεγονός ότι η οικονομική στασιμότητα συμβάδιζε απόλυτα με την εδαφική της σύμπτυξη και την επέκταση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Μέχρι τα τέλη του 17^{ου} αιώνα, η Αυτοκρατορία των Αψβούργων κατάφερε να επανακτήσει όλα σχεδόν τα εδάφη που οι Οθωμανοί είχαν καταλάβει από το 1526 και μετά.³⁷ Η συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699) και η συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) ορίζονται ως η επισημοποίηση της ήττας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από Αυστρία και Ρωσία, δείχνοντας ότι η εποχή των κατακτήσεων είχε παρέλθει και ακολουθούσε η περίοδος της εδαφικής σύμπτυξης. Σε αντίθεση με τα ευρωπαϊκά κράτη τα οποία από τον 16^ο αιώνα μπήκαν σε μια πορεία τεχνολογικής και επιστημονικής ανάπτυξης, οι Οθωμανοί παραμένουν πιστοί στις μεσαιωνικού τύπου εφαρμογές όχι μόνο σε ό,τι αφορούσε τη στρατιωτική τεχνική, αλλά, και στη γεωργία και στο εμπόριο των προϊόντων, δίνοντας στην αυτοκρατορία την εικόνα μιας στάσιμης χώρας.³⁸

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία της κλασικής περιόδου η οποία έχει οριστεί ότι καλύπτει το διάστημα από τις αρχές του 14^{ου} μέχρι τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, στήριζε τη συνοχή και εσωτερική της λειτουργία σε θεσμούς οι οποίοι τροφοδοτούσαν το δημόσιο ταμείο και το στρατό της, ενίσχυαν το αίσθημα της κρατικής ευθύνης έναντι των υπηκόων της αυτοκρατορίας και κυρίως, απέκλειαν κάθε δυνατότητα για αυτόνομη

³⁶ Kemal Karpat, «The Transformation of the Ottoman State 1789-1908», *IJMES*, 3 (1972) 246.

³⁷ Traian Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1979, σ. 303.

³⁸ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, σ. 32.

λειτουργία αξιωματούχων ή συλλογικών ομάδων που βρίσκονταν στο δικό της χώρο. Με λίγα λόγια, η αυτοκρατορία κατάφερε να επιβάλει ένα αυστηρά συγκεντρωτικό σύστημα στο οποίο υπήρχε τακτικός και ουσιαστικός έλεγχος από την κεντρική διοίκηση η οποία ενίσχυε τις κατακτητικές εκστρατείες του Σουλτάνου και κατάφερε να εντάσσει τις νεοκατακτηθείσες περιοχές στην λογική και λειτουργία του οθωμανικού κράτους. Ο κύριος στυλοβάτης του συστήματος αυτού ήταν το τιμαριωτικό σύστημα, η εφαρμογή του οποίου επέτρεψε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να επεκταθεί, αλλά και να διατηρήσει τις κατακτήσεις της για μεγάλο χρονικό διάστημα, χάρη στην ικανότητα της να διατηρεί ένα αξιόμαχο και πολυπληθές στράτευμα πεζικού, την ίδια ώρα που το σώμα αυτό λειτουργούσε και ως μέρος της επαρχιακής διοίκησης, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη συνοχή της οθωμανικής περιφέρειας και στη σύνδεσή της με το διοικητικό κέντρο. Το τιμαριωτικό σύστημα βασιζόταν στην αρχή της διανομής των δημοσίων γαιών (*miri*) στους σπαχήδες οι οποίοι ως αντίτιμο για τη συμμετοχή τους στις πολεμικές επιχειρήσεις της αυτοκρατορίας, είχαν τις φορολογικές προσόδους των περιοχών που η διοίκηση συμπεριλάμβανε στο τιμάριο τους.³⁹ Ως τιμάρια μπορούσε να διαμοιρασθεί ένα σύνολο φορολογικών προσόδων που δεν αποτελούσαν κατ' ανάγκη προσόδους από την καλλιέργεια των γαιών. Οι τιμαριούχοι συμπλήρωναν τα εισοδήματά τους με τις πολεμικές λείες και τις περιοδικές αυξήσεις των εισοδημάτων που το οθωμανικό κράτος τους παραχωρούσε ως ανταμοιβή της στρατιωτικής τους υπηρεσίας. Η εδαφική σύμπτυξη της αυτοκρατορίας και το τέλος των κατακτητικών της πολέμων, επιφέρουν σημαντική μείωση στα εισοδήματα των τιμαριούχων.

Η απουσία μιας γαιοκτητικής τάξης, ο πλήρης έλεγχος των φορολογικών προσόδων από την κεντρική διοίκηση και η εμφάνιση των στρατιωτικών σωμάτων ως επαρχιακών διοικητών στους οποίους εκχωρείτο εξουσία από τον ίδιο τον Σουλτάνο, είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση μιας συνοχής της αυτοκρατορίας ενώ ταυτόχρονα,

---

³⁹ Οι μίρι γαίες οι φορολογικές προσόδοι των οποίων παραχωρούνταν στους σπαχήδες και σε αξιωματούχους της οθωμανικής διοίκησης, χωρίζονταν σε τρεις κύριες κατηγορίες ανάλογα με το ύψος των ετήσιων φορολογικών εσόδων που έδιναν. Μέχρι 20,000 ακτσέδες ή άσπρα (*akçe*) ετήσιου εισοδήματος, ήταν τα τιμάρια (*timar*). Μέχρι 100,000 ακτσέδες ετήσιο φορολογικό εισόδημα ήταν τα ζιαμέτια (*ziamet*) και πέραν των 100,000 ήταν τα χάσια (*has*). Για το διαχωρισμό αυτό, βλ. Bistra A. Cvetkova, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του 15^{ου} ως τα μέσα του 17^{ου} αιώνα», στο: Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή*, ό.π., σ. 90. Για το κλασικό οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα, βλ. Βέρα Μουταφτσιέβα, *Αγροτικές σχέσεις*, ό.π.

απέκλειε κάθε δυνατότητα ανάδειξης ισχυρών γαιοκτημόνων που θα αμφισβητούσαν την κυριαρχία του Σουλτάνου και θα επιδίωκαν την οικονομική και κυρίως την πολιτική αυτονομία τους. Ο Χαλίλ Ιναλτζίκ επισημαίνοντας τη σημαντικότητα του τιμαριωτικού συστήματος αναφέρει ότι μαζί με τον θεσμό των σκλάβων, αποτέλεσαν τα δύο θεμελιώδη στηρίγματα της κλασικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας [...] και προσδιόριζαν τη στρατιωτικοπολιτική διάρθρωση του κράτους, το φορολογικό σύστημα και τις μορφές γαιοκτησίας, διαμορφώνοντας έτσι ολόκληρη την κοινωνική και πολιτική του δομή.⁴⁰ Το τιμαριωτικό σύστημα, επέτρεψε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, τη διατήρηση ενός ενιαίου ελέγχου στις γαίες της αυτοκρατορίας, αφού, αυτές δεν μπορούσαν να αλλάξουν καθεστώς ή να κατακερματιστούν παρά μόνο με εντολή της κεντρικής διοίκησης. Επέτρεψε ταυτόχρονα, τη διατήρηση μιας κοινωνικής δομής που δεν μπορούσε να αλλάξει εύκολα, αφού η κάθε οικογένεια καλλιεργητών δεν μπορούσε να ασχοληθεί με τίποτα άλλο εκτός από την καλλιέργεια συγκεκριμένης έκτασης γης, η οποία δεν μπορούσε να εκχωρηθεί σε άλλο πρόσωπο. Πέρα από αυτό, οι εύφορες γαίες η καλλιέργεια των οποίων γινόταν από τους χωρικούς, ήταν συγκεκριμένου μεγέθους και δεν μπορούσαν να διαφοροποιηθούν παρά μόνο με εντολές της διοίκησης της αυτοκρατορίας.⁴¹

Ωστόσο, από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα ήδη – περίοδος κατά την οποία η Κύπρος εντάσσεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία – αρχίζουν να γίνονται διακριτά τα σημάδια παρακμής του τιμαριωτικού συστήματος, μια αλλαγή και παρακμή στις δομές της αυτοκρατορίας που υπονόμει τους κοινωνικούς και οικονομικούς της θεσμούς. Σημαντικότερη αλλαγή στις οικονομικοπολιτικές δομές της αυτοκρατορίας θα πρέπει να θεωρείται η καθιέρωση – από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα – ενός νέου συστήματος συλλογής των φορολογικών προσόδων που παρέκαμπε τους τιμαριούχους και δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τη γένεση μιας ισχυρής οικονομικής τάξης τα έσοδα της οποίας δεν σχετίζονταν με τις κατακτητικές εκστρατείες του Σουλτάνου. Πρόκειται για το σύστημα ενοικίασης των φορολογικών προσόδων μετά από πλειστηριασμό. Με βάση το νέο αυτό σύστημα, το ιλτιζάμ (*iltizam*), ο ενοικιαστής των φόρων πλήρωνε ένα ποσό που καθοριζόταν από την κεντρική διοίκηση και ως αντάλλαγμα, του παραχωρούνταν τα

⁴⁰ Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, ό.π., σ. 89.

⁴¹ Necdet Sevinç, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni*, İstanbul 1985, σ. 55.

φορολογικά έσοδα συγκεκριμένων περιοχών ή φορολογητέων δραστηριοτήτων. Τα συμβόλαια εκμίσθωσης των προσόδων αυτών, ήταν τέτοια που επέτρεπαν τη δημιουργία ενός σημαντικού κέρδους στον εκμισθωτή μετά την είσπραξη των φόρων.

Η νέα αυτή πρακτική, όχι μόνο οδήγησε τους τιμαριούχους σε πλήρη παρακμή, αλλά, διαμόρφωσε και μια σχέση προσωπικής εξουσίας μεταξύ του εκμισθωτή και των φορολογουμένων.⁴² Το οθωμανικό κράτος βρισκόταν σε δυσχερή οικονομική θέση και αναγκαζόταν να αναζητήσει προπληρωμή των ποσών που ορίζονταν στα συμβόλαια εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων, γεγονός που ενδυνάμωνε τη θέση των ενοικιαστών. Όσο περισσότερο το κράτος βρισκόταν σε οικονομική ανάγκη, τόσο μεγάλωναν και οι απαιτήσεις των ενοικιαστών, σε σημείο που αρκετές φορές επέβαλλαν οι ίδιοι στην κεντρική διοίκηση τους όρους των συμβολαίων ενοικίασης. Εκτός από την αύξηση του κέρδους που θα είχαν με την είσπραξη των φόρων, οι όροι αυτοί μπορεί να περιελάμβαναν και παραχώρηση κυβερνητικών αξιωμάτων στους ιδίους ή σε ανθρώπους της δικής τους επιρροής. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση ενός εκμισθωτή φόρων στην περιοχή της Φλώρινας, ο οποίος το 1604 επέμενε όπως σε αντάλλαγμα της αύξησης του ποσού που θα πλήρωνε στην κεντρική διοίκηση για το ενοικιαστήριο συμβόλαιο, να διορισθούν στην υπηρεσία που ασκούσε έλεγχο στα συμβόλαια ενοικίασης άνθρωποι της δικής του επιρροής και μάλιστα με αυξημένο μισθό. Είναι προφανές ότι σκοπός του εκμισθωτή αυτού ήταν να επιτύχει ανεξαρτητοποίησή του από τις φορολογικές αρχές της αυτοκρατορίας.⁴³ Η καθιέρωση της ισόβιας εκμίσθωσης φόρων, (*malikane*), ενώ στην αρχή είχε ως σκοπό την προστασία των φορολογουμένων από τις καταχρήσεις και την εκμετάλλευση εκ μέρους του πλήθους των διαφορετικών κατόχων συμβολαίων ενοικίασης, τελικά, οδήγησε στη χειροτέρευση της θέσης τους αφού ο δια βίου ενοικιαστής των φορολογικών προσόδων λειτουργούσε ολοένα και πιο ανεξάρτητα από τις εντολές της κεντρικής διοίκησης.

Σταδιακά, η μέθοδος εκμίσθωσης των φορολογικών προσόδων επέφερε μείωση στα εισοδήματα των τιμαριούχων οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να συσσωρεύσουν το αναγκαίο κεφάλαιο που η κεντρική διοίκηση απαιτούσε για τη σύναψη ενοικιαστηρίου

⁴² F. Müge Göçek, «Mültezim», *EF*, τ.7, σ. 551.

⁴³ Bistra A. Cvetkova, «Η εξέλιξη», *ό.π.*, σ. 93-94.

συμβολαίου, γεγονός που οδηγούσε στην περαιτέρω εξαθλίωσή τους. Ταυτόχρονα, το σύστημα αυτό επέτρεψε σε ανθρώπους που ήταν εκτός της στρατιωτικής ομάδας της αυτοκρατορίας όπως εμπόρους, τοκογλύφους, ανθρώπους του παλατιού, να διεισδύσουν στο οθωμανικό τιμαριωτικό σύστημα και να το υπονομεύσουν. Ενώ οι σπαχίδες αντιμετώπιζαν κατά την κλασική περίοδο τα φορολογικά έσοδα ως μέσο για να μπορούν να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις προς το οθωμανικό κράτος, οι ενοικιαστές των φόρων έβλεπαν το σύστημα ενοικίασης ως το μέσο άμεσου πλουτισμού τους και επένδυσης των κερδών τους σε άλλες κερδοφόρες δραστηριότητες.

Η Κύπρος λοιπόν, από το 1571 και για τρεις αιώνες, θα αποτελούσε μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που βιάζε ήδη στο δρόμο της παρακμής και της απώλειας εδαφών. Παρά το γεγονός ότι στην Κύπρο αμέσως μετά την κατάκτηση εφαρμόζονται οι σημαντικότεροι θεσμοί της κλασικής οθωμανικής διοίκησης, από πολύ νωρίς γίνεται εμφανής η αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να εφαρμόσει τις διαταγές της στο νησί. Σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, το νησί γνωρίζει διάφορες μορφές διοικητικής εξάρτησης από το κέντρο⁴⁴ οι οποίες ταυτίζονται σε ένα κυρίως σημείο. Στην αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να επιβάλει έναν ισχυρό εκπρόσωπό της στο νησί, δεδομένων των σκληρών αγώνων εξουσίας που διεξάγονται μεταξύ των οθωμανών αξιωματούχων. Εξαιτίας της αδυναμίας αυτής, αλλά και της ισχυρής θέσης της εκκλησιαστικής ιεραρχίας μετά την κατάκτηση του νησιού, οι σχέσεις των δύο ισχυρών αυτών πόλων εξουσίας – οθωμανικής διοίκησης και Εκκλησίας της Κύπρου –

---

⁴⁴ Η διοίκηση της Κύπρου κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου άλλαξε αρκετές φορές, σημείο ίσως κι αυτό της γενικότερης παρακμής του οθωμανικού κράτους. Το διάστημα 1571-1670 η Κύπρος ήταν ξεχωριστό πασαλίκι (*paşalık*) με διοικητή έναν μπεηλέρμπεη (*beylerbeyi*). Την περίοδο 1670-1703 το νησί υπάγεται στη δικαιοδοσία του αρχιναύαρχου (*kapudanpaşa*) ο οποίος διορίζει διοικητή που φέρει την ονομασία μουσελλίμης (*müsellim*). Από το 1703 μέχρι το 1745 η Κύπρος υπάγεται απευθείας στο Μεγάλο Βεζύρη ο οποίος διορίζει διοικητή που φέρει τον τίτλο του μουχασίλη (*muhassıl*). Την περίοδο 1745-1785 το νησί αποτελεί ανεξάρτητη επαρχία η οποία ενοικιάζεται από το μεγάλο βεζύρη σε διοικητή που ονομάζεται *muhassıl*. Τα έτη 1785-1839 η Κύπρος διοικείται από ένα *muhassıl* που διορίζεται από το Αυτοκρατορικό Συμβούλιο (*Divan-i Hümayun*) ενώ το διάστημα μεταξύ των ετών 1839 και 1861 η Κύπρος ανήκει στο πασαλίκι της Ρόδου με διοικητή έμμισθο *mutasarrıf*. Από το 1861 μέχρι το 1868 το νησί είναι αυτόνομη επαρχία που υπάγεται απευθείας στο Αυτοκρατορικό Συμβούλιο ενώ τη διετία 1868-1870 η Κύπρος ανήκει στο βιλαγιέτι (*vilayeti*) των Δαρδανελλίων. Τέλος, από το 1870 και μέχρι τη μεταβίβαση της στη Μ.Βρετανία το 1878, η Κύπρος ήταν ανεξάρτητο *muterrıflık*. Για τις διοικητικές αλλαγές στην Κύπρο, βλ. Ahmet C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, ό.π., σ. 97-98. Ο Χιλλ διευκρινίζει ότι το 1785 η Κύπρος επέστρεψε στη δικαιοδοσία του αρχιναύαρχου ο οποίος ορίζει στο νησί τον μουχασίλη (*muhassıl*). Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 100. Για την πρώτη οθωμανική διοικητική λογική στην Κύπρο, αμέσως μετά την κατάκτηση, βλ. Feridun M. Emecen, «Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması», Ali Ahmetbeyoğlu – Erhan Afyoncu (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs*, ό.π., σ. 47-58.

χαρακτηρίζονται από ένα αδιάκοπο διπλωματικό παιχνίδι. Είναι προφανές ότι η θέση της Εκκλησίας της Κύπρου στο νέο κράτος ενισχυόταν από τα προνόμια που οι Οθωμανοί παραχώρησαν στους Ορθοδόξους του νησιού. Η βάση των προνομίων αυτών θα πρέπει να θεωρείται η ισλαμική αντίληψη περί αποδοχής των χριστιανών ως προστατευόμενου συνόλου, αλλά, δεν πρέπει να μας διαφεύγει και ο στρατιωτικοπολιτικός στόχος μιας τέτοιας ενέργειας εκ μέρους των Οθωμανών. Μπροστά στο ενδεχόμενο οι Ορθόδοξοι κάτοικοι της νέας κατάκτησης να αναζητήσουν συμμαχία με την καθολική Δύση για ανακατάληψη του νησιού, καθώς και στην ανάγκη της οθωμανικής διοίκησης για αποφυγή τυχόν εξεγέρσεων και σταθεροποίηση της νέας τάξης, δίνονται προνόμια μόνο προς τους Ορθοδόξους – οι οποίοι αποτελούν και την πλειοψηφία των κατοίκων της Κύπρου – αλλά όχι στους Καθολικούς. Έτσι λοιπόν, αμέσως μετά την κατάκτηση της Κύπρου, η οθωμανική διοίκηση παραχωρεί στους Ορθοδόξους το δικαίωμα ελεύθερης άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων – αντίθετα, στους καθολικούς απαγορεύεται η λειτουργία ναών – την ευχέρεια να εξαγοράσουν τις μονές που καταλήφθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου, το δικαίωμα απόκτησης περιουσίας με καθεστώς πλήρους ιδιοκτησίας (*mülk*), καθώς και την υπόσχεση ότι η κοινότητα των Ορθοδόξων θα προτιμάται εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης έναντι οποιασδήποτε άλλης μη μουσουλμανικής κοινότητας. Ωστόσο, υπήρχαν απαγορευτικές διατάξεις σε ό,τι αφορούσε την ανέγερση νέων εκκλησιών, την επισκευή των παλαιών χωρίς τη σχετική άδεια της διοίκησης καθώς και στην ανάρτηση καμπάνων.⁴⁵ Με την πάροδο του χρόνου τα απαγορευτικά μέτρα κατά των καθολικών του νησιού χαλάρωσαν και αναφέρεται η λειτουργία των δικών τους ναών,⁴⁶ αφού, είχε υπογραφεί η συνθήκη ειρήνης του 1573 με τη Βενετία, σύμφωνα με την οποία οι καθολικοί είχαν το δικαίωμα λειτουργίας δικών τους ναών.⁴⁷

α. Η Εκκλησία της Κύπρου ως πνευματική αλλά και ως πολιτική Αρχή

⁴⁵ Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ό.π., σ. 16.

⁴⁶ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 306.

⁴⁷ Costas P. Cyrris, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 255.

Αμέσως μετά την κατάκτηση της Κύπρου, η οθωμανική διοίκηση προβαίνει στην εφαρμογή των θεσμών που θα καθιστούσαν το νησί οθωμανική κτήση και θα το ενσωμάτωναν με επιτυχία στην επικράτειά της. Πρώτη ενέργεια των Οθωμανών ήταν η διενέργεια μιας απογραφής πληθυσμού στην προσπάθειά τους να υπολογίσουν το συνολικό ύψος του κεφαλικού φόρου που θα απέδιδε στο κεντρικό ταμείο η Κύπρος. Περίπου ογδόντα πέντε χιλιάδες άρρενες κάτοικοί της υπολογίστηκε ότι θα πλήρωναν τον ετήσιο κεφαλικό φόρο.⁴⁸ Το νησί ενσωματώθηκε στην αυτοκρατορία ως ξεχωριστό μπεηλερμπεηλίκι (*beylerbeylik*) με δύο σαντζάκια (*sancak*),⁴⁹ της Πάφου και της Αμμοχώστου, στα οποία υπάγονταν δεκαεπτά κατηλίκια (*kadılık*)⁵⁰. Μικρότερη διοικητική υποδιαίρεση ήταν ο ναχιγιές (*nahiye*).⁵¹ Πέραν της διοικητικής διάρθρωσης της Κύπρου μετά το 1571, αυτό που μας ενδιαφέρει άμεσα είναι η αντιμετώπιση της Εκκλησίας της Κύπρου εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης, το νέο περιβάλλον μέσα στο οποίο καλούνται να λειτουργήσουν οι ιεράρχες της, καθώς, και η εμπλοκή της Εκκλησίας σε τομείς όπως η φοροδιανομή και φοροείσπραξη.

Κατά τη διάρκεια της φραγκικής και ενετικής παρουσίας στο νησί, η Εκκλησία της Κύπρου είχε στερηθεί του ηγετικού πνευματικού της ρόλου, ενώ, εξαιτίας της έντονης πολεμικής που δεχόταν από τους καθολικούς διοικούντες το νησί, κινδύνευσε να χάσει και την ίδια την εσωτερική της οργάνωση. Η κατάργηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου και η υπαγωγή των ορθοδόξων Επισκόπων στον λατίνο Αρχιεπίσκοπο που έδρευε στη Λευκωσία, έφεραν την Εκκλησία της Κύπρου μπροστά στο κίνδυνο πλήρους εξαφάνισής της. Με γενικό κανονισμό του Πάπα Αλέξανδρου Δ΄ ο οποίος εξεδόθη τον Ιούλιο του 1260 και ονομάστηκε Διάταξις Κυπρία (*Constitutio Cypria ή Bulla ή Summa*

⁴⁸ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ό.π., σ. 442.

⁴⁹ Η Κύπρος ενσωματώθηκε στη διοικητική λογική της αυτοκρατορίας σε σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά σταδιακά, αφού η ολοκλήρωση της κατάκτησης έγινε μόνο μετά και την κατάληψη της Αμμοχώστου. Βλ. Feridun M. Emecen, «Kıbrıs'ta İlk Osmanlı», ό.π., σ. 53.

⁵⁰ Τα κατηλίκια της Κύπρου ήταν τα εξής: Λευκωσία, Κυθρέα, Μεσαορία, Αμμόχωστος, Καρπασία, Πάφος, Χρυσοχού, Κούκλια, Αυδήμου, Λάρνακα, Λεμεσός, Επισκοπή, Κοιλάνι, Κερύνεια, Μόρφου, Πεντάγια, Λεύκα. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου. Από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*, τ. Α΄, Λάρνακα, 1910, σ. 1031.

⁵¹ Για τη διοικητική διαίρεση της Κύπρου αμέσως μετά την κατάκτηση, βλ. Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά Έγγραφα 1572-1839*, τ. Α΄, Λευκωσία 1993, σ. xi-xv. Επίσης, Ahmed C. Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, ό.π., σ. 94-97.

Alexandrina),⁵² η θέση του προκαθημένου της Εκκλησίας της Κύπρου καταργείται και περιορίζονται οι δικαιοδοσίες των Επισκόπων της.⁵³ Είναι φανερό ότι προσπάθεια των καθολικών δυνάμεων που διοικούσαν την Κύπρο, ήταν ο περιορισμός του ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου μεταξύ του ορθόδοξου ποιμνίου και η ενδυνάμωση του καθολικού δόγματος. Ακόμα, είναι χαρακτηριστικό ότι ανάμεσα σε άλλες διατάξεις, ο γενικός κανονισμός του 1260 προέβλεπε μείωση των επισκοπικών θρόνων σε τέσσερις και υποχρέωση των νέων Επισκόπων να αναγνωρίσουν ως ηγέτη τους τον Πάπα. Ταυτόχρονα, οι λατίνοι Επίσκοποι μετατρέπονταν σε προϊστάμενους των ορθοδόξων ομότιτλων τους.⁵⁴

Κατά την οθωμανική περίοδο, η κατάσταση διαφοροποιείται πλήρως και οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου με πρώτο τον Αρχιεπίσκοπο, αποκαθίστανται στους θρόνους τους. Διοικητικά, η Εκκλησία της Κύπρου παραμένει Αυτοκέφαλη ενώ αποκαθίστανται οι σχέσεις της με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οι οποίες είχαν διακοπεί κατά την προηγούμενη περίοδο, εξαιτίας των μεταβολών που επήλθαν με την κατάργηση του αρχιεπισκοπικού θρόνου, τη μείωση των επισκοπών και την υπαγωγή των επισκόπων στους λατίνους ομότιτλους τους. Μετά την οθωμανική κατάληψη της Κύπρου, οι ιεράρχες αποκαθίστανται στις έδρες τους και η Εκκλησία ανασυντάσσει τις δυνάμεις της. Ο Μητροπολίτης Πάφου είχε την έδρα του στο Κτήμα – κατά διαστήματα στη Μονή Χρυσορρογιάτισσας – και η μητροπολιτική του περιφέρεια περιλάμβανε τις αρχαίες επισκοπές Παλιάς και Νέας Πάφου και Αρσινόης. Ο Μητροπολίτης Κιτίου έδρευε στη Λάρνακα και η περιφέρεια του περιλάμβανε τις αρχαίες επισκοπές Κιτίου, Αμαθούντος, Κουρίου, Νέας Πόλεως, Λεμεσού και Λευκάρων. Ο Μητροπολίτης Κυρηνείας έδρευε στη Μονή Αγίου Παντελεήμονος και η περιφέρειά του περιλάμβανε τις αρχαίες επισκοπές Κυρηνείας, Λαπήθου, Λάμπουσας, Σόλων και Σολέας. Όσον αφορά την

---

⁵² Για τις δικαιοδοσίες των λατίνων επισκόπων όπως αναφέρονται στη Διάταξη Κυπρία, βλ. Δημήτριος Σ. Γκίνης, *Περίγραμμα ιστορίας μεταβυζαντινού δικαίου*, Αθήνα 1966, σ. 42. Βλ. επίσης, Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Η Εκκλησία της Κύπρου κατά την περίοδο της φραγκοκρατίας», *Ιδρύμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Ιστορία της Κύπρου*, τ. Δ΄, Μεσαιωνικών Βασιλείων – Ενετοκρατία, Μέρος Α΄, σ. 543-665.

⁵³ Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου*, τ. Α΄, ό.π., σ. 155.

⁵⁴ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α΄, ό.π., σ. 703-704.

αρχιεπισκοπική περιφέρεια, αυτή περιλάμβανε τις αρχαίες επισκοπές Κωνσταντίας, Σαλαμίνας, Καρπασίας, Λήδρας, Τριμυθούντος, Ταμασού και Χύτρων.⁵⁵

Αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού από τις οθωμανικές δυνάμεις, λαϊκή πρεσβεία από την Αμμόχωστο μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη για να πετύχει την παραχώρηση των σχετικών με τους Ορθοδόξους προνομίων. Στο πλαίσιο των προνομίων αυτών και της ανασύστασης της Εκκλησίας της Κύπρου, ο αρχιεπισκοπικός θρόνος εξαγοράζεται από ένα μοναχό σερβικής ή συριακής καταγωγής, ο οποίος λίγο αργότερα χειροτονείται Αρχιεπίσκοπος από τον Οικουμενικό Πατριάρχη.⁵⁶ Η ουσιαστική διαφοροποίηση του καθεστώτος της Εκκλησίας της Κύπρου στη νέα τάξη πραγμάτων, έγκειται στην ένταξή της στον κρατικό μηχανισμό – μια σταδιακή ένταξη – στην απόδοση πολιτικών εξουσιών στους ιεράρχες της μέσω των βερατιών, με λίγα λόγια, στην ενσωμάτωση της ίδιας της εκκλησιαστικής τάξης πραγμάτων στη λογική του οθωμανικού διοικητικού συστήματος. Η Εκκλησία της Κύπρου, και πιο συγκεκριμένα οι αρχιερείς, από την κατάκτηση του νησιού και έπειτα, θα λειτουργούσαν *στη βάση μιας κοσμικής εξουσίας*⁵⁷ η οποία τους δόθηκε από τον Σουλτάνο. Η μετατροπή αυτή που βασίστηκε στο καθεστώς της Μεγάλης Εκκλησίας μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, θα πρέπει να θεωρείται η σημαντικότερη διαφοροποίηση του ρόλου της Εκκλησίας σε σχέση με την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στο βυζαντινό κράτος, όπου η Εκκλησία δεν απολάμβανε πολιτική εξουσία και περιοριζόταν σε ρόλο ανώτατης ηθικής Αρχής.⁵⁸ Σε ό,τι αφορά την Κύπρο, η ανασύσταση της Εκκλησίας της Κύπρου από τους Οθωμανούς θα δώσει εκείνες τις ευκαιρίες που οι ιεράρχες στερήθηκαν κατά τη διάρκεια της φραγκικής και ενετικής περιόδου, όπου η Εκκλησία δεν είχε ενταχθεί σε κανένα κρατικό μηχανισμό και είχε αφηθεί εκτός της λογικής της λειτουργίας του κράτους.

⁵⁵ Οι μητροπόλεις Λεμεσού και Μόρφου ιδρύθηκαν πολύ αργότερα, το 1973, μετά το εκκλησιαστικό πραξικόπημα κατά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄.

⁵⁶ Μέχρι τις αρχές του 1572 κατάφεραν να γίνουν με αντικανονικό τρόπο αρχιεπίσκοποι Κύπρου, δύο πρόσωπα. Ο πρώτος κανονικός αρχιεπίσκοπος της οθωμανικής περιόδου, υπήρξε ο κυκκώτης μοναχός και Πρωτοσύγκελος της Μεγάλης Εκκλησίας Τιμόθεος. Βλ. Ανδρέας Μιτσίδης, «Ο πρώτος κατά την τουρκοκρατία κανονικός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Τιμόθεος ο Κυκκώτης (1572-1587/8)», *EKMIMK*, 1 (1989) 25-30.

⁵⁷ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Εθναρχικός ρόλος της ορθοδόξου ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου Βιοτή», *ΚΣ*, ΛΕ (1971) 96.

⁵⁸ Theodore Papadopoulos, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Bruxelles 1952, σ. 10.

Από το 1571 και μέχρι το τέλος της οθωμανικής περιόδου, λοιπόν, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου λειτουργούν με ένα διττό τρόπο, και εμφανίζονται στα μάτια του ποιμνίου τους όχι μόνο ως οι εκπρόσωποι της ορθόδοξης πίστης, αλλά και ως άτομα στα οποία εκχωρήθηκε πολιτική εξουσία από τον μόνο υπεύθυνο για να πράξει κάτι τέτοιο, τον οθωμανό Σουλτάνο. Η πνευματική τους εξουσία ενισχύει την προβολή τους ως τους φυσικούς ηγέτες της ορθόδοξης κοινότητας του νησιού – μιας και η οθωμανική διοίκηση ορίζει τους υπηκόους της αυτοκρατορίας ανάλογα με το θρήσκευμά τους – και η πολιτική τους αρμοδιότητα, τους καθιστά μέρος του διοικητικού μηχανισμού και νόμιμους αξιωματούχους του κράτους. Σταδιακά και μέχρι το τέλος της οθωμανικής περιόδου, οι ιεράρχες επέκτειναν τις πολιτικές τους αρμοδιότητες σε τέτοιο βαθμό, που πολλοί ξένοι περιηγητές αναφέρουν ότι η ουσιαστική διοίκηση της Κύπρου γίνεται από τον Αρχιεπίσκοπο και τους Επισκόπους και όχι από τον οθωμανό διοικητή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο περιηγητής Χέπγουορθ Ντίξον, αναφέρει στο τελευταίο έτος της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο, το 1878, ότι ο κυβερνήτης «[...] ήταν ένας προσωρινός και εξαρτημένος κυβερνήτης, ενώ ο Σωφρόνιος [ο Αρχιεπίσκοπος] ήταν ένας μόνιμος και ανεξάρτητος ιεράρχης. [...] ένας κυβερνήτης της Κύπρου ήταν υπόλογος στον γενικό κυβερνήτη στην Ρόδο και όχι στον μεγάλο βεζύρη στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι ο Πεσίμ δεν ήταν παρά ένας κυβερνήτης ενός κυβερνήτη περιφέρειας` μή έχοντας δικαίωμα, ακόμη ούτε για έφεση, να γράψει απευθείας στον κυρίαρχο πρίγκηπα του».⁵⁹ Ο συγκεντρωτικός τρόπος λειτουργίας της Εκκλησίας της Κύπρου λειτουργεί ενισχυτικά στην προβολή του Αρχιεπισκόπου και των Επισκόπων ως τα μόνα πολιτικά κέντρα. Έτσι λοιπόν, η ιεραρχία αλλά και ο χαρακτήρας του οθωμανικού κράτους από κοινού, καθιστούν αδύνατη την εμφάνιση οποιουδήποτε άλλου φορέα πολιτικής εξουσίας – ή έστω κάποιου που να διεκδικεί κάτι τέτοιο – τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και έπειτα, όπου ένα σύνολο παραγόντων αρχίζει να καθιστά αδύνατη την μονοκρατορία της ιεραρχίας και εμφανίζονται δυνάμεις όπου έχουν τη θέληση αλλά και τη δυνατότητα να αμφισβητήσουν την πολιτική της εξουσία. Ως τέτοιοι παράγοντες αναφέρονται οι εύποροι κοσμικοί που δραστηριοποιήθηκαν στον τομέα του εμπορίου, διανοούμενοι που προέρχονταν από τον ελλαδικό κυρίως χώρο, καθώς και η μεταφορά στον κυπριακό

---

⁵⁹ Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1168.

χώρο των ευρωπαϊκών ιδεών περί κράτους και λειτουργίας του. Σημειώνεται ότι ο 18^{ος} και κυρίως ο 19^{ος} αιώνας, υπήρξε η περίοδος όπου οι μη μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ειδικότερα οι Ορθόδοξοι, δραστηριοποιούνται έντονα στο εμπόριο και σχηματίζεται έτσι, μια εμπορική αστική τάξη από χριστιανούς.⁶⁰ Η ιδιαιτερότητα της Εκκλησίας της Κύπρου όμως, σε σχέση με τον υπόλοιπο οθωμανικό χώρο, είναι ότι οι δυνάμεις αυτές αναδεικνύονται μέσα στην ίδια την Εκκλησία, λειτουργούν ως μέρος της και επομένως δεν εμφανίζεται σύγκρουση ενός κοσμικού στοιχείου με την ιεραρχία, αλλά, σύγκρουση στους ίδιους τους εκκλησιαστικούς κόλπους. Ενώ από τη μια η διείσδυση των κοσμικών στη σφαίρα εξουσίας της Αρχιεπισκοπής, υπονομεύει τον ίδιο τον ρόλο του Αρχιεπισκόπου ως *εθνάρχη*,⁶¹ από την άλλη, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αυτή η διείσδυση και ιδιαίτερα το γεγονός ότι εντάσσεται στο πλαίσιο λειτουργίας της Εκκλησίας, καταλήγει στο να τονίζει αντί να συγκρούεται με την *εθναρχική ιδιότητα* του Αρχιεπισκόπου.

---

⁶⁰ Necdet Sevinç, *Osmanlı Sosyal*, ό.π., σ. 307.

⁶¹ Στην περίπτωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η εισαγωγή των μεταρρυθμίσεων και η θεσμοθέτηση των λαϊκών στη διαδικασία εκλογής του Πατριάρχη, αμφισβητούσε την *εθναρχική* ιδιότητα του πατριαρχικού θεσμού, αφού έπρεπε να διαχωριστούν οι πολιτικές από τις πνευματικές αρμοδιότητες του Πατριάρχη. Βλ. Δημήτριος Σταματόπουλος, *Μεταρρυθμίσεις και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2003, σ. 370.

II. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

«[...] Τὰ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησίας θεωρηθέντα ὡς ἀναγκαῖα ἐθεσπίσθησαν ἀνέκαθεν, καὶ ἐσεβάσθησαν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς Κρατούντων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἐμερίμνησεν νὰ ἀσφαλίσῃ ταῦτα δι' εἰδικοῦ "μπερατίου" διδόμενου ἅμα τῇ ἀναρρήσει ἐκάστου Ἀρχιερέως....»⁶²

Η ανασύνταξη της Εκκλησίας της Κύπρου αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού από τα οθωμανικά στρατεύματα, τη φέρνει στο προσκήνιο ως ένα συγκεντρωτικά οργανωμένο θεσμό ο οποίος μπορούσε να καταγράφει τις δημογραφικές εξελίξεις στο νησί – γεγονός ιδιαίτερα χρήσιμο για τη φορολογική απόδοση – και μπορούσε να ελέγχει το ποίμνιό της και τις αντιδράσεις του. Αρχιεπίσκοπος και Μητροπολίτες βρίσκονται σε συνεχή επαφή αλλά και ανταγωνισμό με τους οθωμανούς διοικητές της Κύπρου, ενώ, αρκετές ήταν και οι περιπτώσεις όπου οι αρχιερείς κατέφυγαν απευθείας στην Υψηλή Πύλη – δεν ήταν υποχρεωμένοι να ενημερώσουν τον οθωμανό διοικητή του νησιού για μετάβασή τους στο κέντρο της αυτοκρατορίας – σε μια προσπάθειά τους να επιτύχουν αλλαγές στο νησί. Όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρεται, ιεράρχες και οθωμανοί διοικητές του νησιού οι εξουσίες των οποίων, άλλοτε βρίσκονται σε συμμαχία και άλλοτε σε αντιπαράθεση, βρίσκονται στην ανάγκη να ασκούν μια *σκληρή διπλωματία* προσπαθώντας να επιτύχουν τους στόχους τους.⁶³ Ενδεικτική ως προς το σημείο αυτό, είναι και η επιστολή του γάλλου προξένου στη Λάρνακα προς την πρεσβεία της χώρας του στην Κωνσταντινούπολη στις 17 Οκτωβρίου 1837. Μεταξύ άλλων, ο πρόξενος

⁶² Επιστολή Μητροπολίτη Πάφου Επιφανίου (1890-1899) προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο ημερομηνίας 30 Ιανουαρίου 1897. Βλ. *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον ΙΑ΄, Μητρόπολις Πάφου 1854-1900, σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, I.16].

⁶³ George Hill, *A history of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 317.

αναφέρει ότι υπήρχε πιθανότητα η μετάβαση των ιεραρχών στην Κωνσταντινούπολη, να σχετιζόταν με μια προσπάθεια του οθωμανού διοικητή να διατηρήσει το αξίωμά του.⁶⁴ Στα τέλη της οθωμανικής περιόδου, η δύναμη των ιεραρχών είναι τόση, ώστε οθωμανός αξιωματούχος της Λάρνακας, με επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο στις 29 Αυγούστου 1872, τον παρακαλεί όπως μεσολαβήσει στην Υψηλή Πύλη ούτως ώστε να παραμείνει στο αξίωμα του.⁶⁵

Οι τρόποι ένταξης της Εκκλησίας της Κύπρου στην οθωμανική τάξη πραγμάτων είναι ταυτόσημοι με τους τρόπους που ο Μεχμέτ Β΄ χειρίστηκε την ένταξη των ιεραρχών του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο οθωμανικό πολιτειακό σύστημα. Μετά την κατάκτηση της Κύπρου, η οθωμανική διοίκηση εκδίδει βεράτια για τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες της Εκκλησίας της Κύπρου, στα οποία καταγράφει τις υποχρεώσεις αλλά και τα δικαιώματά τους σε σχέση με το νέο κράτος στην επικράτεια του οποίου εντάχθηκε η Κύπρος, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.⁶⁶ Παρά το γεγονός ότι μέχρι σήμερα έχουν ανευρεθεί βεράτια κυπρίων ιεραρχών του 19^{ου} αιώνα μόνο, η χορήγησή τους είναι βέβαιο ότι ξεκίνησε αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού. Αυτό επιβεβαιώνει και η αναφορά το 1601 για «[...] Μπεράτιον τοῦ πολυχρονίου Βασιλέως λαβόντα εἰς χειῖρας αὐτοῦ [...]» σε επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Ματθαίου προς την Εκκλησία της Κύπρου, με αφορμή την

⁶⁴ «Ἄλλοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ τωρινός κυβερνήτης Σείδ Μεχμετ ἀπειλούμενος νὰ χάσῃ τὴν θέσιν του ἐκ καταγγελιῶν συνεπέια μηχανορραφιῶν ἰσχυρῶν ἐχθρῶν του, οἱ ὅποιοι ὑποβλέπουσι τὴν θέσιν του, ἀποστέλλει τοὺς ἱεράρχας τούτους πρὸς τὴν Πύλη διὰ νὰ δικαιώσωσι τὴν διάκυβέρνησίν του». Βλ. Νεοκλῆς Κυριαζῆς, «Προξενικά έγγραφα», ΚΧ, Ζ (1930) 7.

⁶⁵ «... καὶ ὦν βέβαιος ὅτι θὰ εὐαρεστηθῆ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἐκφράζω διὰ τῆς παρούσης ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀπειρον εὐγνωμοσύνην μου μεθ' ἧς διατελῶ φίλος προθυμότατος καὶ ἀφοσιωμένος». Βλ. ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε΄, ὁ.π., σ. 278. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.11].

⁶⁶ Μέχρι σήμερα, ἔχουν δημοσιευθεῖ τα ἐξῆς βεράτια για ἱεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου: Ι.Κ.Περισιτιάνης, «Βεράτιον του Πάφου Χαρίτωνος, 1827», ΚΧ, Ε (1927) 5-13. Του ἰδίου, «Το φερμάνιον του Μητροπολίτου Κιτίου, 1826», ΚΧ, Ε (1927) 14-23. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά βεράτια», ΕΚΕΕ, 7 (1973-1975) 119-250. Στο ἄρθρο αὐτὸ περιλαμβάνονται τα βεράτια του Κυρηναίας Δαμασκηνού (1821), του Πάφου Παναρέτου (1821), του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Δαμασκηνού (1824), του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Α΄ (1854), του Πάφου Λαυρεντίου (1855) και του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου Γ΄ (1866). Δημοσίευση του βερατίου του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου (1865), βλ. και Φίλιππος Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικά*, ὁ.π., σ. 136-143.

εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Βενιαμίν.⁶⁷ Οι ιεράρχες, αποδεχόμενοι τα βεράτια αυτά, αναγνωρίζουν ότι η εξουσία τους νομιμοποιείται από τον ίδιο τον Σουλτάνο και συνεπώς, εκτός της νομιμοποίησης αυτής, καμιά εξουσία – πλην ίσως της πνευματικής – δεν έχουν σε σχέση με το ποίμνιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ταυτόχρονα, εκδίδοντας τα βεράτια, η οθωμανική διοίκηση ενσωματώνει τους αρχιερείς στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα και τους περιβάλλει με την αίγλη, τα καθήκοντα και τις ευθύνες των οθωμανών αξιωματούχων. Η έρευνα στα αρχεία κατέδειξε ότι ήδη πριν από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, στα οθωμανικά φορολογικά τιμαριωτικά κατάστιχα (*tahrir defterleri*) παρουσιάζονται Μητροπολίτες και Επίσκοποι να είναι κάτοχοι τιμαριών,⁶⁸ όπως δηλαδή ήταν και οι αξιωματούχοι της οθωμανικής διοίκησης καθώς και οι στρατιωτικοί. Η τάση αυτή για ενσωμάτωση των αρχιερέων της Ορθόδοξης Εκκλησίας στους μηχανισμούς του κράτους, προϋπήρχε δηλαδή της Άλωσης.

Στο ερώτημα σε ποιο ακριβώς πλαίσιο τοποθετούνται οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου ως οι ηγέτες των Ορθοδόξων του νησιού – ηγέτες από πολιτική άποψη και όχι μόνο πνευματική – απάντηση δίνει η μελέτη του όλου συστήματος διοίκησης των κατακτημένων περιοχών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρά το γεγονός ότι η επικρατούσα άποψη υποστηρίζει ότι η οθωμανική διοίκηση αναφερόταν από την αρχή σε μιλλέτ (*millet*), ωστόσο, νεότερες έρευνες έχουν δείξει ότι η ορολογία αυτή αφορά την Οθωμανική Αυτοκρατορία του 19^{ου} αιώνα.⁶⁹ Ο όρος μιλλέτ αρχίζει να εμφανίζεται σε οθωμανικά έγγραφα που σχετίζονται με την Ορθόδοξη Εκκλησία, στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, ενώ μέχρι τότε, η οθωμανική διοίκηση χρησιμοποιούσε τον όρο ταϊφέ (*taife*) ο οποίος μεταφράζεται ως ομάδα.⁷⁰ Οι νεότερες έρευνες, έχουν δείξει όμως, ότι ο όρος μιλλέτ και κυρίως, με το περιεχόμενο που δίνουν σε αυτόν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις, χρησιμοποιείται στα επίσημα οθωμανικά έγγραφα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και

---

⁶⁷ Καλλίνικος Δελικάνης, *Τα εν τοις Κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπιφυλακίου σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τα Εκκλησίας Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Κύπρου*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 551.

⁶⁸ Παρασκευάς Κονόρτας, «Ορθόδοξοι ιεράρχες», *ό.π.*, σ. 111.

⁶⁹ Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, *ό.π.*, σ. 299.

⁷⁰ Ανάλυση του θέματος αυτού, βλ. Paraskevas Konortas, «From Ta'ife to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Community», D. Gondicas – C. Issawi (επιμ.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, Princeton-New Jersey 1999, σ. 169-180.

έπειτα.⁷¹ Το ίδιο το σύστημα μιλλέτ το οποίο πολύ συχνά αναφέρεται για όλη την περίοδο που καλύπτει η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ήταν ένα σύστημα το οποίο αναδείχθηκε σταδιακά ως απάντηση στις προσπάθειες της οθωμανικής διοίκησης να χρησιμοποιήσει τους διάφορους οργανωμένους θεσμούς των εθνοθησκευτικών κοινοτήτων που διοικούσε.⁷² Η κεντρική διοίκηση των αυτοκρατοριών που κάλυπταν τεράστιες εκτάσεις, όπως η Οθωμανική, ήταν υποχρεωμένη για πρακτικούς λόγους να χρησιμοποιήσει τις διάφορες ομάδες που ενσωμάτωνε στην επικράτεια της, προς όφελος μιας αποδοτικής διοίκησης. Τα άτομα που κατοικούσαν στην επικράτεια δεν αποτελούσαν πολίτες με τη σύγχρονη έννοια του όρου, αλλά μέλη μιας κοινότητας, ενός συνόλου με αναγνωρισμένα χαρακτηριστικά, που ενσωματωνόταν στον οθωμανικό πληθυσμό.⁷³

Σε ό,τι αφορά την Ορθόδοξη Εκκλησία, η οθωμανική διοίκηση δεν περιορίστηκε απλώς στην προστασία της – κάτι που πρόσταζε και ο Ιερός Νόμος – αλλά, προχώρησε στην ενσωμάτωση των εκκλησιαστικών μηχανισμών και κυρίως του ανώτερου κλήρου, στο δικό της διοικητικό σύστημα και τους τοποθέτησε ως τη διοικητική Αρχή της κοινότητας των Ορθοδόξων της αυτοκρατορίας. Οι ιεράρχες είχαν καταστεί αναγκαίοι για την οθωμανική διοίκηση ως μια διοικητική Αρχή επιφορτισμένη με ευθύνες, καθήκοντα αλλά και προνόμια. Σε ποιμαντορική εγκύκλιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Αθανασίου (1702-1707) καταγράφεται ότι πρώτοι απ’ όλους επείγοντο για την πλήρωση του αρχιεπισκοπικού θρόνου της Κύπρου, οι ίδιοι οι οθωμανοί αξιωματούχοι, οι οποίοι «[...] παρήγγειλαν δι’ έπιταγῆς τῷ Παναγιωτάτῳ καὶ Σεβασμιωτάτῳ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως νὰ μὴ μακροθυμῇ περαιτέρω καὶ ἀναβάλη τὸν καιρὸν, ἀλλὰ νὰ φροντίση εἰς τὸ νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ συντομότερον εἰς τὴν

---

⁷¹ Benjamin Braude, «Foundation Myths of the Millet System», B. Braude – B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, New York-London 1982, τ. 1, σ. 73.

⁷² Kemal Karpat, «Millets and Nationality: The Roots of Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», B. Braude – B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, τ. 1, ό.π., σ. 141.

⁷³ Halil İnalcık, «The Status», ό.π., σ. 420.

Ἀρχιεπισκοπὴν ταύτην Κύπρου ὁ ἀρμόδιος Προστάτης καὶ Τεράρχης».⁷⁴

Το γεγονός ότι η οθωμανική διοίκηση θεωρούσε επιτακτικά αναγκαία την άμεση πλήρωση ενός εκκλησιαστικού θρόνου της Κύπρου, καταδεικνύει τη σημαντικότητα του ρόλου του Αρχιεπισκόπου για το οθωμανικό κράτος, σε μια περιοχή μάλιστα η οποία εντάσσεται στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας και ο έλεγχος της κεντρικής διοίκησης δεν είναι τόσο αποτελεσματικός και αποδοτικός όσο στο κέντρο. Από τη στιγμή που ο κενός εκκλησιαστικός θρόνος δημιουργούσε την ανάγκη για έκδοση εντολών άμεσης πλήρωσής του, αυτό σημαίνει ότι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ήταν για την Υψηλή Πύλη απαραίτητα αναγκαίος. Και επειδή η μόνιμη ανησυχία της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας εστιαζόταν στην επιβολή του ελέγχου της στην περιφέρεια, σημαίνει ότι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ήταν αναγκαίος για την επιβολή του ελέγχου αυτού. Στον περιφερειακό χαρακτήρα της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο, αποδίδεται και η διαφοροποίηση της δράσης και λειτουργίας της Εκκλησίας της Κύπρου σε σχέση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Παρά το γεγονός ότι οι βασικοί κανόνες της σχέσης μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του οθωμανικού κράτους δεν διαφοροποιούνται στην Κύπρο, το γεγονός ότι υπήρχε μια σχετική απομόνωση – ως νησί – καθώς και το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, ανεξαρτητοποίηση της δηλαδή από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, οδήγησε στην ισχυροποίηση της εξουσίας του εκκλησιαστικού θεσμού στην Κύπρο σε σχέση με το ποίμνιό της, αλλά και την τοπική οθωμανική διοίκηση.⁷⁵

1. Τα βεράτια και η εκχώρηση εξουσιών στους ιεράρχες

Τα βεράτια (*berat*) που η οθωμανική διοίκηση χορηγούσε στους ιεράρχες όταν αυτοί αναλάμβαναν το θρόνο τους, αποτελούσαν ουσιαστικά την αναγνώριση εκ μέρους της οθωμανικής εξουσίας της πλήρωσης του συγκεκριμένου θρόνου από τον κληρικό υπέρ του οποίου το κράτος εξέδιδε το βεράτιο. Το έγγραφο αυτό, νομιμοποιούσε τον

⁷⁴ Καλλίνικος Δελικάνης, *Τα εν τοις Κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού Αρχαιοφυλακίου*, ό.π., σ. 572.

⁷⁵ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Εθναρχικός ρόλος της ορθοδόξου», ό.π., σ. 103.

ιεράρχη έναντι των οθωμανικών Αρχών της περιοχής του καθώς και σε όλη την επικράτεια, αλλά και έναντι οποιουδήποτε άλλου μπορούσε να εγείρει ζήτημα σχετικά με τον κληρικό ή τη θέση που καταλάμβανε. Στα επίσημα αυτά έγγραφα, καταγράφονταν λεπτομερώς τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις του κληρικού έναντι του οθωμανικού κράτους, καθώς και οι υποχρεώσεις του ποιμνίου της συγκεκριμένης εκκλησιαστικής περιφέρειας έναντι του ιεράρχη. Με τον τρόπο αυτό, η οθωμανική διοίκηση δέσμευε τον εκκλησιαστικό ηγέτη ως προς τις υποχρεώσεις του προς το κράτος, δέσμευε τον ορθόδοξο υπήκοο της αυτοκρατορίας ως προς την εκκλησιαστική και ταυτόχρονα πολιτική του Αρχή, αλλά ταυτόχρονα, έθετε και το πλαίσιο ελευθεριών του ιεράρχη που του παρείχε η εκχώρηση της εξουσίας από τον ίδιο τον Σουλτάνο. Ταυτόχρονα όμως, τα βεράτια δέσμευαν και την οθωμανική διοίκηση, αφού το Πατριαρχείο – σε ότι αφορούσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο – μπορούσε να απαιτήσει την ακριβή εκτέλεση όλων των διατάξεων των βερατίων, οι οποίες θεωρούνταν υποχρεωτικές και για την οθωμανική διοίκηση.⁷⁶ Έτσι, στα έγγραφα αυτά, καταγράφονταν και οι υποχρεώσεις των τοπικών οθωμανικών διοικητικών Αρχών έναντι του ιεράρχη, καθώς και τα όρια επέμβασής τους στα εσωτερικά της εκκλησιαστικής περιφέρειας επικεφαλής της οποίας ήταν ο κληρικός για τον οποίο γινόταν λόγος στο βεράτιο. Αποτελούσαν δηλαδή τα βεράτια, νομικά έγγραφα στα οποία καταγράφονταν με λεπτομέρειες οι κανόνες λειτουργίας του ιεράρχη ως θρησκευτικού αλλά και πολιτικού προϊστάμενου ενός συγκεκριμένου συνόλου Ορθοδόξων.⁷⁷ Η βάση της ευρείας αυτονομίας ενός ιεράρχη, σε θρησκευτικά αλλά και κοσμικού τύπου ζητήματα της περιφέρειάς του, ήταν τα βεράτια της οθωμανικής διοίκησης.⁷⁸

Πέρα από αυτό, η έκδοση βερατίων για κάθε αρχιερέα που αναλάμβανε τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, καθώς και η λεπτομερής καταγραφή των υποχρεώσεων

---

⁷⁶ Άνθιμος Αμασειάς, «Ιστορική περιγραφή του προ της εφαρμογής των εθνικών κανονισμών πολιτεύματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και ο Γεροντισμός», *ΕΑ*, 21 (1901) 384.

⁷⁷ Ανάλυση των βερατίων της οθωμανικής διοίκησης για ιεράρχες της Μεγάλης Εκκλησίας καθώς και συγκριτική εξέλιξή τους μέχρι το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π.

⁷⁸ Alasya H. Fikret, «The Privileges Granted to the Orthodox Church of Cyprus by the Ottoman Empire», Παπαδόπουλος Θ.- Χριστοδούλου Μ.(επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 1973, σ. 26.

του ποιμνίου του, αναγνώριζε τη γεωγραφική διαίρεση της Εκκλησίας. Τα όρια των μητροπόλεων δηλαδή, στα οποία ο ιεράρχης θα δραστηριοποιηθεί πνευματικά και πολιτικά στη βάση του βερατίου του, γίνονται όρια αναγνωρισμένα από την κεντρική διοίκηση. Το γεγονός αυτό, προσέδιδε στην Εκκλησία μια ακόμα *επίσημη* αναγνώριση, ενώ, αύξανε το κύρος της ως θεσμού εξουσίας με συγκεκριμένη διοικητική και γεωγραφική διάρθρωση. Με λίγα λόγια, στην επικράτεια του οθωμανού Σουλτάνου, εντάσσεται και η επικράτεια του Οικουμενικού Πατριάρχη – στην περίπτωση της Κύπρου του Αρχιεπισκόπου. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε μια εξέλιξη που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε *κρατική δομή* της Εκκλησίας. Αν το ουσιαστικότερο συστατικό ενός κράτους, είναι το έδαφος στο οποίο ασκεί τον έλεγχό του, ο πληθυσμός στον οποίο έχει το δικαίωμα να επιβάλει την πολιτική του εξουσία από συγκεκριμένο εξουσιαστικό θεσμό, τότε αναμφίβολα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο με τη δική του επικράτεια, τη δική του γεωγραφική και διοικητική διάρθρωση, καθώς και το δικό του λαό-ποιμνίο του, αποτελεί ένα κράτος, ενταγμένο πάντοτε στα πλαίσια της επικράτειας του οθωμανού Σουλτάνου. Με τον ίδιο τρόπο, η Εκκλησία της Κύπρου ως θεσμός εξουσίας, έχει συγκεκριμένη επικράτεια (την Κύπρο), συγκεκριμένο πληθυσμό (τους Ορθοδόξους) αλλά και μια κρατικού τύπου οργάνωση και δομή (Αρχιεπισκοπή και Μητροπόλεις). Έτσι, και παρά το γεγονός ότι τα βεράτια αναφέρονταν στην προσωπική σχέση του ιεράρχη με την οθωμανική διοίκηση, η Εκκλησία και οι μηχανισμοί της, εντάσσονται στην οθωμανική διοικητική δομή και λειτουργία, κάτι που και οι ίδιοι οι ιεράρχες αντιλαμβάνονται και προσπαθούν να επιτύχουν τους στόχους τους λειτουργώντας στο νέο πλαίσιο.⁷⁹

Από τη στιγμή που το οθωμανικό κράτος χορηγούσε το βεράτιο, ο ιεράρχης αναγνωριζόταν από τον Σουλτάνο με τη νέα του ιδιότητα και η εξουσία του δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί είτε από αξιωματούχο του κράτους, είτε από μέλος της ιεραρχίας, είτε από οποιοδήποτε υπήκοο της αυτοκρατορίας. Η λεπτομερής καταγραφή

---

⁷⁹ Οι ιεράρχες συνειδητοποιούσαν πλήρως τα πολιτικά τους καθήκοντα και σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου συμπεριφέρθηκαν ως πολιτικά πρόσωπα. Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός, αναφέρει σε εγκύκλιο του προς τους κατοίκους της Μεσαορίας στις 4 Οκτωβρίου 1820: «[...] ή φορά τῶν πραγμάτων ἔπλεξεν ἡμᾶς εἰς τήν τύρβην τοῦ κόσμου, εἰς τήν διοίκησιν δηλαδή τῶν πολιτικῶν». Βλ. Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς, «Αθησαύριστο έγγραφο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεώτερο Τμήμα, Μέρος Α', ό.π., σ. 58.

των εξουσιών του εξάλλου, αποσκοπούσε στην ελαχιστοποίηση της πιθανότητας αμφισβήτησής του. Μέσω των βερατίων, η λογική λειτουργίας της Εκκλησίας ενσωματώνεται στη λογική του οθωμανικού κράτους και εκκλησιαστικοί κανονισμοί αποκτούν την ισχύ κρατικών νόμων, η παράβαση των οποίων σήμαινε την επιβολή ποινής. Η εκλογή κληρικού σε εκκλησιαστικό αξίωμα δεν είχε ισχύ αν η οθωμανική εξουσία δεν αναγνώριζε την εκλογή αυτή με την έκδοση βερατίου. Με τον τρόπο αυτό, ο οθωμανός Σουλτάνος διατηρούσε το προνόμιο της υπέρτατης Αρχής που μπορούσε να εκχωρήσει επιμέρους εξουσίες σε οποιοδήποτε. Ας σημειωθεί ότι τα βεράτια ανανεώνονταν κάθε φορά που υπήρχε αλλαγή προσώπου στον οθωμανικό θρόνο, αφού τα έγγραφα αυτά δεν ήταν παρά η καταγραφή της προσωπικής σχέσης μεταξύ του Σουλτάνου και του ιεράρχη.⁸⁰ Με βάση την ίδια λογική, κάθε κληρικός που καταλάμβανε κάποιο εκκλησιαστικό θρόνο, έπρεπε να αποταθεί στην οθωμανική διοίκηση για την έκδοση του σχετικού βερατίου αναγνώρισης. Για παράδειγμα, κάθε φορά που εκλέγεται ένας νέος Μητροπολίτης στην Κύπρο, ο Αρχιεπίσκοπος και οι υπόλοιποι Μητροπολίτες αποτείνονται στην οθωμανική Αρχή για την έκδοση του σχετικού βερατίου στο οποίο επιβεβαιώνεται ότι όλη η διαδικασία έγινε μετά από αίτημα του αρχιεπισκόπου και των άλλων κληρικών στο Αυτοκρατορικό Συμβούλιο (*divan-i hümayun*).⁸¹

Με τη μέθοδο παραχώρησης των βερατίων, δημιουργείται η ουσιαστική αλλά και η συμβολική αντίληψη ότι τα μέλη του ιερατείου ήταν μέρος της άρχουσας διοικητικής τάξης της αυτοκρατορίας, επιφορτισμένα με την ευθύνη διοικήσεως του ποιμνίου τους και ενημέρωσης της Υψηλής Πύλης για τα ζητήματα που το αφορούσαν. Οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου μπορούσαν να αποταθούν απευθείας στην Υψηλή Πύλη, χωρίς προηγούμενη ενημέρωση του οθωμανού διοικητή της Κύπρου. Η δε Υψηλή Πύλη, όπως και στην περίπτωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, θεωρούσε καθήκον της να

---

⁸⁰ Στο ανανεωτήριο βεράτιο του Οικουμενικού Πατριάρχη Σεραφείμ Β' λίγο μετά την άνοδο στο θρόνο του Σουλτάνου Μουσταφά Γ' (1757-1774) αναφέρεται ότι το έγγραφο ετοιμάστηκε «[...] επειδή εκδόθηκε υψηλό αυτοκρατορικό φερμάνι ως προς το θέμα γενικής ανανέωσης των βερατίων». Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 373.

⁸¹ Στα βεράτια των μητροπολιτών Κύπρου, αναφέρεται ότι η έκδοση του εγγράφου έγινε μετά από αίτημα του αρχιεπισκόπου και των υπόλοιπων εξέχοντων κληρικών. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», ό.π., σ. 204.

ανταποκριθεί στα αιτήματα των ιεραρχών.⁸² Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε ευρέως κατά την οθωμανική περίοδο, κάτι που πολλές φορές οδηγούσε σε προστριβές μεταξύ των ιεραρχών και του οθωμανού αξιωματούχου, αφού ο δεύτερος φοβόταν για υπόσκαψη της θέσης του από τους κληρικούς και απομάκρυνσή του από την τοπική οθωμανική διοίκηση. Ενδεικτική είναι και η αναφορά του γάλλου προξένου στο νησί το 1837, σύμφωνα με την οποία, η μετάβαση ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου σχετιζόταν με προσπάθεια του κυβερνήτη να αποκαταστήσει τη φήμη του, η οποία είχε διαβληθεί.⁸³ Μια παλαιότερη αποστολή των ιεραρχών στην Κωνσταντινούπολη, είχε οδηγηθεί σε αποτυχία, αφού η επιρροή του τότε διοικητή της Κύπρου στο Παλάτι προφανώς ήταν μεγαλύτερη. Στην αποστολή αυτή που πραγματοποιήθηκε το 1783 όταν κυβερνήτης της Κύπρου ήταν ο Χατζή Μπακκή Αγάς, συμμετείχε ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσανθος (1766-1810), οι Μητροπολίτες Πάφου Πανάρετος (1767-1790), Κιτίου Μελέτιος (1776-1797), Κυρηνείας Σωφρόνιος (1773-1791) και ο Ηγούμενος Κύκκου Μελέτιος (1776-1811). Σκοπός του ταξιδιού τους ήταν να καταγγείλουν τον διοικητή του νησιού για τις αφόρητες φορολογικές επιβαρύνσεις που είχε επιβάλει στους κατοίκους. Η επιρροή του Χατζή Μπακκή στους κύκλους του Παλατιού, οδήγησε στην έκδοση φερμανιού που να διατάζει την εξορία των αρχιερέων του νησιού.⁸⁴ Τελικά όμως, εξαιτίας της διαφθοράς και της κατάχρησης εξουσίας εκ μέρους του οθωμανού διοικητή Χατζημπακκή Αγά, κύπριοι κοσμικοί μεταβαίνουν εκ νέου στην Κωνσταντινούπολη και με τη βοήθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου καθώς και των εξόριστων ιεραρχών, επιτυγχάνουν ανάκληση της εξορίας των αρχιερέων και επιστροφή τους στο νησί καθώς και παύση του Χατζημπακκή, ο οποίος κλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη για

---

⁸² Νικόλαος Γ. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882, σ. 54.

⁸³ Στις 17 Οκτωβρίου 1837, ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κύπρο αναφέρει στον γάλλο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη ότι «ἀποστολή τῆς Νήσου, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους Κυρηνείας καὶ Κιτίου καὶ τὸν ἕτερον κοτζάμπασην τῆς Λευκωσίας, ἐτοιμάζεται πρὸς ἀναχώρησιν εἰς Κ/πολιν διὰ θαλάσσης αὐριον. Ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδίου τούτου, ὅστις κρατεῖται μυστικὸς, ἀποδίδεται εἰς πολλὰς ἀφορμὰς. Ἐν τούτοις πιστεύεται ὅτι ἡ ἀνάγκη νὰ ἐπιτευχθῆ ἐλάττωσις τῶν ἐπιβαρύνσεων τῆς Νήσου, διὰ τὴν σιτοδείαν, προὔκალεσε τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν. Ἄλλοι βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ τωρινὸς κυβερνήτης Σεῖδ Μεχεμέτ ἀπειλούμενος νὰ χάσῃ τὴν θέσιν του ἐκ καταγγελιῶν συνεπεία μηχανορραφιῶν ἰσχυρῶν ἐχθρῶν του, οἱ ὁποῖοι ὑποβλέπουσι τὴν θέσιν του, ἀποστέλλει τοῦς ἱεράρχας τούτους πρὸς τὴν Πύλην διὰ νὰ δικαιώσωσι τὴν διακυβέρνησιν του». Βλ. Νεοκλῆς Κυριαζής, «Οἱ σατράπαι τῆς Κύπρου», *ΚΧ, Ζ* (1930) 7.

⁸⁴ Λοῖζος Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου*, ὁ.π., σ. 117.

απολογία.⁸⁵ Η σημαντικότητα του περιστατικού αυτού έγκειται στη διαπίστωση ότι οι αρχιερείς και η ανώτερη τοπική οθωμανική διοίκηση στην Κύπρο, λειτούργησαν σ' ένα ανταγωνιστικό πλαίσιο εξουσίας με κέντρο αναφοράς τους την Υψηλή Πύλη, στην οποία προσέφευγαν κάθε φορά που η εξουσία του ενός επισκίαζε την εξουσία του άλλου.

Η χορήγηση των βερατίων προς τους ιεράρχες σήμαινε και την καταβολή εκ μέρους τους συγκεκριμένων χρηματικών ποσών, τα οποία κατέληγαν στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο της αυτοκρατορίας. Εκτός από την εμπλοκή της Εκκλησίας στο φορολογικό σύστημα του οθωμανικού κράτους η οποία θα αναλυθεί σε παρακάτω κεφάλαιο,⁸⁶ η εκλογή αρχιερέων σε εκκλησιαστικούς θρόνους λειτουργούσε ευεργετικά ως προς τα δημόσια οικονομικά. Τα δοσίματα των ιεραρχών που με την πάροδο του χρόνου και τη χειροτέρευση των δημοσίων οικονομικών αυξάνονταν, αποτελούσαν μια πρόσθετη πηγή εσόδων για την οθωμανική διοίκηση και όριζαν μια ποσοτική σχέση της Εκκλησίας με την οθωμανική διοίκηση. Οι αναλήψεις θρόνων στην Εκκλησία αντιμετωπίζονταν από το οθωμανικό κράτος ως ένα ακόμα οικονομικό αγαθό.⁸⁷ Κάθε φορά που ένας κληρικός εκλεγόταν σε εκκλησιαστικό αξίωμα και του παραχωρείτο το σχετικό βεράτιο, αλλά και κάθε φορά που το βεράτιο αυτό ανανεωνόταν λόγω ανόδου στον θρόνο ενός νέου Σουλτάνου, ο ιεράρχης ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει στο δημόσιο ταμείο ένα ποσό που οριζόταν από τη διοίκηση και ονομαζόταν πεσκέσι (*peşkes*). Από βεράτια ιεραρχών του Οικουμενικού Πατριαρχείου είναι γνωστό ότι τα δοσίματά τους προς την Υψηλή Πύλη γνώρισαν διάφορες διακυμάνσεις όσον αφορά το ύψος, αλλά και τη συχνότητά τους. Ενώ αρχικά το πεσκέσι πληρωνόταν κάθε φορά που παραχωρείτο βεράτιο σε ιεράρχη και υπήρχε ένα ξεχωριστό ετήσιο δόσιμο, το χαράτζιο (*haraç*), στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, το ποσό του πεσκεσίου αλλάζει όνομα και γίνεται ετήσιο δόσιμο μιρί (*miri*) το οποίο θα καταβάλλεται κάθε χρόνο ανεξαρτήτως της έκδοσης βερατίου. Σύμφωνα με τις έρευνες που έχουν γίνει μέχρι σήμερα, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ο Οικουμενικός Πατριάρχης ήταν υποχρεωμένος να πληρώνει στο οθωμανικό κράτος το μιρί, τα έξοδα γραμματείας για την καταβολή του ποσού αυτού και το αντίτιμο συγκεκριμένης ποσότητας τροφίμων για τη φρουρά του παλατιού. Τα δοσίματα αυτά

---

⁸⁵ Ο.π., σ. 122-123.

⁸⁶ Βλ. κεφάλαιο II του μέρους Α', υποκεφάλαιο 2 (Οθωμανικό φορολογικό σύστημα και Εκκλησία).

⁸⁷ Δημήτρης Κ. Παπαϊωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων*, ό.π., σ. 46.

συνεχίστηκαν μέχρι και τις μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα και την έκδοση του Χάττι Χουμαγιούν (*Hatt-i Hümayun*) το 1856, όπου διακηρύσσεται η νομική ισότητα όλων των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξαρτήτως θρησκευματος και τα οικονομικά δασίματα του Πατριάρχη καταργούνται.⁸⁸

Σε ότι αφορά τα βεράτια των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου, μέχρι σήμερα έχουν ανευρεθεί μόνο βεράτια του 19^{ου} αιώνα (από το βεράτιο του Κυρηναίας Δαμασκηνού (1821-1824) του 1821 μέχρι το βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου (1865-1900) του 1866), καθιστώντας αδύνατη τη μελέτη των οικονομικών δοσιμάτων κατά τις προηγούμενες περιόδους. Ωστόσο, καταγράφοντας τις αναφορές για οικονομικά δασίματα των ιεραρχών στα βεράτια που έχουν εκδοθεί, διαπιστώνεται ότι οι Μητροπολίτες κατέβαλλαν κατά την έκδοση του βερατίου *πεσκέσι* το οποίο δίνεται «[...] *δυνάμει των όρων του μιρίου*».⁸⁹ Τα ποσά των μητροπολιτικών και αρχιεπισκοπικών δοσιμάτων θα πρέπει να υπολογίζονταν ανάλογα και με το μέγεθος της περιφέρειας στην οποία οι ιεράρχες είχαν δικαιοδοσία, αφού όπως αναφέρεται στα σχετικά βεράτια, η μητρόπολη βρισκόταν «[...] *επί τη βάσει βερατίου*».⁹⁰ Το γεγονός αυτό, αποτελεί άλλη μια επιβεβαίωση για την αναγνώριση της γεωγραφικής διάρθρωσης της Εκκλησίας της Κύπρου. Σε ότι αφορά τα ίδια τα ποσά που κατέβαλλαν οι ιεράρχες, στο βεράτιο του Κυρηναίας Δαμασκηνού του 1821, αναφέρεται ότι καταβλήθηκε το ποσό των 3,000 άσπρων,⁹¹ ενώ, στο βεράτιο του Πάφου Παναρέτου (1821-1827) του ίδιου έτους, καταγράφηκε πληρωμή 2,400 άσπρων.⁹² Λίγα χρόνια μετά, το 1824, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός (1824-1827) πλήρωσε για την έκδοση του βερατίου του, 73,500 άσπρα,⁹³ ποσό που αυξήθηκε στο βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Α΄ (1854-1865), στις 100,000 άσπρα.⁹⁴ Μεταξύ 1821 και 1855 θα πρέπει να έγινε αναθεώρηση των δοσιμάτων των αρχιερέων της Κύπρου, αφού στο βεράτιο του Μητροπολίτη Πάφου Λαυρεντίου (1855-1869) του 1855, αναφέρεται ότι αυτό χορηγήθηκε μετά την καταβολή του «[...] *εκ*

⁸⁸ Για τα δασίματα που αναγράφονται στα πατριαρχικά βεράτια, βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 167-192.

⁸⁹ Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά βεράτια», ό.π., σ. 198.

⁹⁰ Ό.π., σ. 198.

⁹¹ Ό.π., σ. 198.

⁹² Ό.π., σ. 204.

⁹³ Ό.π., σ. 210.

⁹⁴ Ό.π., σ. 216.

νέου καθορισθέντος φόρου πεσκεσίου» που ανερχόταν στις 5,000 άσπρα.⁹⁵ Αντίθετα, στο βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου του 1866, δεν καταγράφηκε κανένα δόσιμο προς το δημόσιο ταμείο, γεγονός που επιβεβαιώνει την κατάργηση όλων των οικονομικών δοσιμάτων των ιεραρχών προς την Υψηλή Πύλη μετά την έκδοση του Χάτι Χουμαγιούν.

α. Η αναγνώριση της γεωγραφικής διαίρεσης και της ιεραρχίας της Εκκλησίας. 1651 και 1754.

Αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού η Μεγάλη Εκκλησία αποκαθιστά τις σχέσεις της με την Εκκλησία της Κύπρου οι οποίες είχαν διακοπεί εξαιτίας της υπαγωγής των κυπρίων ιεραρχών στους λατίνους αρχιερείς που διέμεναν στο νησί κατά τις προηγούμενες περιόδους. Σε σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 1572 στην οποία έλαβαν μέρος ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιερεμίας , ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Σίλβεστρος και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Γερμανός, ο τοποτηρητής του Πατριαρχείου Αντιοχείας Μητροπολίτης Λαοδίκειας και πενήντα τρεις Μητροπολίτες, αποφασίστηκε η αλλαγή στάσης προς τους κύπριους Ορθοδόξους, και η εκ νέου ενσωμάτωσή τους στο ορθόδοξο ποίμνιο. Στη σύνοδο αυτή χειροτονήθηκε ο Πρωτοσύγκελος της Μεγάλης Εκκλησίας Τιμόθεος ως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου.⁹⁶ Στη συνέχεια, ο Αρχιεπίσκοπος Τιμόθεος χειροτόνησε στην Κωνσταντινούπολη τους δύο πρώτους επισκόπους της οθωμανικής περιόδου, τους επισκόπους Σολέας και Πάφου, ενώ λίγο αργότερα, το 1575, αναφέρεται και ο Γερμανός ως επίσκοπος Αμαθούντος.⁹⁷

Σημαντικό στοιχείο της οθωμανικής πολιτικής σε σχέση με την Εκκλησία της Κύπρου και κυρίως την ιεραρχία της, θα πρέπει να θεωρείται και το γεγονός ότι μετά την κατάκτηση του νησιού, η οθωμανική διοίκηση δεν επεμβαίνει στη γεωγραφική διαίρεση

---

⁹⁵ Ο.π., σ. 221.

⁹⁶ Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία της Κύπρου*, ό.π., σ. 37. Για τον πρώτο κανονικό κατά την οθωμανική περίοδο αρχιεπίσκοπο Κύπρου και την εξαγορά του αρχιεπισκοπικού θρόνου από σέρβο μοναχό, βλ. Ανδρέας Ν. Μιτσίδης, «Ο πρώτος κατά την τουρκοκρατία κανονικός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Τιμόθεος Κυκκώτης (1572-1587/8)», ό.π..

⁹⁷ Αθανάσιος Παπαγεωργίου, *Σύντομος ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου*, Λευκωσία 1962, σ. 49.

της Εκκλησίας, παρά μόνο αναγνωρίζει τους εκλεγέντες Επισκόπους και Αρχιεπισκόπους, χορηγώντας τους τα σχετικά βεράτια, στα οποία καταγράφονται τα όρια δικαιοδοσίας του κάθε αρχιερέα.⁹⁸ Αρχικά, παρουσιάζεται μια ρευστότητα στον γεωγραφικό διαχωρισμό των εκκλησιαστικών περιφερειών σε αρχιεπισκοπή και επισκοπές. Πριν την κατάργησή τους από τη Λατινική Εκκλησία, η Κύπρος είχε δεκατέσσερις συνολικά επισκοπές. Μέχρι την οθωμανική κατάκτηση, ο αρχιεπισκοπικός θρόνος είχε καταργηθεί και είχαν απομείνει μόνο τέσσερις επισκοπές οι έδρες των οποίων είχαν μεταφερθεί στην επαρχία. Αμέσως μετά την άλωση, οι έδρες αποκαθίστανται στις πόλεις και αναφέρονται οι Μητροπόλεις Πάφου, Λεμεσού και Αμμοχώστου καθώς και της Σολέας. Μητροπολίτης Κυρηνείας εμφανίζεται για πρώτη φορά σε επιστολή των κυπρίων ιεραρχών προς το Δούκα της Σαβοΐας η οποία στάλθηκε το 1609, ενώ ο Μητροπολίτης Κιτίου μνημονεύεται για πρώτη φορά το 1668.⁹⁹ Σύμφωνα και με τον Χίλλ, οι έδρες της Εκκλησίας της Κύπρου παρουσιάζουν μια ρευστότητα μέχρι και το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, όπου η κατάσταση σταθεροποιείται και οι διάφορες περιοχές ενσωματώνονται στις Μητροπόλεις Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας καθώς και στην αρχιεπισκοπική περιφέρεια.¹⁰⁰ Η σταθεροποίηση της κατάστασης σε ότι αφορούσε τις περιφέρειες των εκκλησιαστικών θρόνων και οι προσπάθειες για τη διαμόρφωση ενός περισσότερο οργανωμένου και λειτουργικού εκκλησιαστικού θεσμού, θα πρέπει να συνδυάζονται και με το γεγονός ότι από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα, η οθωμανική κεντρική διοίκηση φαίνεται ότι αποδίδει περισσότερη σημασία στους μηχανισμούς της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό, οφείλεται ίσως στην διακριτή παρακμή του οθωμανικού συστήματος διοίκησης και επιβολής ενός ισχυρού ελέγχου στην επικράτεια της αυτοκρατορίας. Ο περιφερειακός χαρακτήρας της Κύπρου, και κυρίως κατά την περίοδο παρακμής της αυτοκρατορίας – από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα και έπειτα δηλαδή – ενώ από τη μια καθιστούσε την επιβολή ενός αποτελεσματικού ελέγχου της κεντρικής διοίκησης, από την άλλη, οδηγούσε στην ανάγκη για εξεύρεση

---

⁹⁸ Για παράδειγμα, στο βεράτιο του Μητροπολίτη Κυρηνείας Δαμασκηνού του 1821, αναφέρεται ότι η μητροπολιτική του περιφέρεια περιλάμβανε τους καζάδες Μόρφου, Πεντάγιας, Λεύκας, Κυρηνείας και τα περίχωρά τους. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά βεράτια», *ό.π.*, σ. 197. Στο βεράτιο του Πάφου Χαρίτωνος του 1855 αναφέρεται ότι η μητροπολιτική του περιφέρεια περιλάμβανε τα Κούκλια, την Αυδήμου, την Πόλη Χρυσοχούς και τα περίχωρά τους. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά βεράτια», *ό.π.*, σ. 221.

⁹⁹ Φίλιππος Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικά*, *ό.π.*, σ. 72.

¹⁰⁰ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, *ό.π.*, σ. 313.

εκείνων των μηχανισμών ή εξουσιαστικών θεσμών, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε μια προσπάθεια ανακοπής της αυξανόμενης κατάχρησης εξουσίας και διαφθοράς των κρατικών αξιωματούχων. Στη λογική αυτή λοιπόν, θα πρέπει να εντάσσεται και η αυξανόμενη σημασία που φαίνεται ότι η Εκκλησία της Κύπρου έχει για την κεντρική διοίκηση, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα.

Με την πιο πάνω λογική, φαίνεται ότι συνδυάζεται και η πληροφορία ότι η οθωμανική διοίκηση άρχισε να αποδίδει ουσιαστικότερη σημασία στους κύπριους ιεράρχες και να τους χρησιμοποιεί ως αντίβαρο στην κατάχρηση εξουσίας από τους τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους, μόνο μετά το 1660.¹⁰¹ Ακόμα και οι ντόπιοι μουσουλμάνοι ευκατάστατοι, έβλεπαν με ευχαρίστηση το αυξανόμενο κύρος των ιεραρχών αφού το θεώρησαν ως αναγκαίο για την καταστολή της διαφθοράς των κρατικών υπηρεσιών. Φυσικά, η στάση τους άλλαξε όταν συγκεντρώθηκε στα χέρια των ιεραρχών το σημαντικότερο μέρος των διοικητικών μηχανισμών.¹⁰²

Η αναγκαιότητα των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου για την κεντρική διοίκηση καθώς και το κύρος με το οποίο αυτοί περιβλήθηκαν, οδήγησε στην ανάγκη για μια μονιμότερη διαίρεση των ορίων των Μητροπόλεων και πιο συγκεντρωτική μορφή οργάνωσης. Τα όρια των Μητροπόλεων καθορίζονται αυστηρότερα, ενώ η Αρχιεπισκοπή συνεχίζει να περιβάλλεται με το κύρος του διοικητικού κέντρου. Ακόμα, ο γεωγραφικός διαχωρισμός της Κύπρου από την Εκκλησία φαίνεται ότι προσομοιάζει – σε μεγάλο βαθμό – με τον διοικητικό διαχωρισμό του νησιού από την οθωμανική διοίκηση. Απέναντι στις τρεις μητροπόλεις της Εκκλησίας (Κυρηνείας, Κιτίου και Πάφου) και την αρχιεπισκοπική περιφέρεια με έδρα τη Λευκωσία που σταθεροποιήθηκαν στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, αναφέρονται τα τρία σαντζάκια (*sancak*) στα οποία ήταν διαιρεμένο τότε το νησί. Πρόκειται για τα σαντζάκια Κερύνειας, Αμμοχώστου και Πάφου με διοικητικό κέντρο που έχει τη δική του περιφέρεια, τη Λευκωσία. Προσπάθεια δηλαδή της Εκκλησίας, ήταν η εναρμόνιση των ορίων των Μητροπόλεων – όσο αυτό ήταν δυνατό – με τα διοικητικά όρια που η οθωμανική διοίκηση επέβαλε στο νησί. Το γεγονός αυτό, σίγουρα θα προσέδιδε στην Εκκλησία της Κύπρου το χαρακτήρα μιας πιο

¹⁰¹ Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου*, τ. Α', ό.π., σ. 258.

¹⁰² *Ο.π.*, σ. 259.

κρατικοποιημένης λειτουργίας. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα, είναι μια προσπάθεια για οργάνωση της Εκκλησίας της Κύπρου στη λογική της οργάνωσης του ίδιου του οθωμανικού κράτους και της διοίκησης των περιοχών που εντάσσονταν στην επικράτειά του. Μέσω της οθωμανικής λογικής και κυρίως, μέσω της παρακμής του οθωμανικού συστήματος διοίκησης, διαφαίνεται η προσπάθεια της Εκκλησίας για αναδιοργάνωσή της, περισσότερο *κρατικής* λειτουργίας της και προσπάθεια ανάληψης διοικητικών λειτουργιών.

Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα λοιπόν, η γεωγραφική κατανομή της αρχιεπισκοπικής αλλά και των μητροπολιτικών περιφερειών της Εκκλησίας της Κύπρου παραμένει σταθερή, συμβάλλοντας σε μια αποδοτικότερη λειτουργία των μηχανισμών της, ενώ ταυτόχρονα, η αδιαμφισβήτητη υπεροχή του αρχιεπισκοπικού θρόνου επί των άλλων περιφερειών, οδηγεί σε μια πιο συγκεντρωτική διοίκηση της Εκκλησίας. Ας σημειωθεί ότι ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος (1641-1674) κατέφυγε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1651 εξαιτίας της αμφισβήτησης των ορίων δικαιοδοσίας του από τους υπόλοιπους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου. Αναφέρεται μάλιστα, ότι οι αρχιερείς του νησιού προσέφυγαν στις οθωμανικές αρχές για να επιβάλουν δια της βίας τις απόψεις τους για ισοτιμία τους με τον Αρχιεπίσκοπο, γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις στη Μεγάλη Εκκλησία.¹⁰³ Η Σύνοδος της Μεγάλης Εκκλησίας εξέδωσε απόφαση στην οποία καθορίζονταν οι σχέσεις μεταξύ των ιεραρχών, θέτοντας ως ανώτατο εκκλησιαστικό ιεράρχη της Εκκλησίας της Κύπρου, τον Αρχιεπίσκοπο της¹⁰⁴ τα πρωτεία του οποίου οι Μητροπολίτες επεδίωκαν να «[...] μεταβάλουν εις κενόν [...] μη αναγνωρίζοντες την υπεροχήν του».¹⁰⁵ Ο Οικουμενικός Θρόνος στήριξε τον Αρχιεπίσκοπο Νικηφόρο στο διάβημα του, αλλά κυρίως – και αυτό είναι ίσως το σημαντικότερο για τη συγκεκριμένη περίοδο – στήριξε τα πρωτεία του αρχιεπισκοπικού θρόνου της Κύπρου επί των υπολοίπων αρχιερέων, τονίζοντας ότι «[...] ἔθος δὲ ἀρχαῖον τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἐπισκόπων εἶναι ἀρχιεπίσκοπον, καὶ μὴ τὰ αὐτὰ ἐκεῖνω αὐτοὺς δύνασθαι κατὰ πᾶσαν τὴν ἀρχιεπισκοπὴν ἐνεργεῖν, ἀλλ’ ἕκαστον ἐντὸς τῶν οἰκείων

¹⁰³ Ο.π., σ. 274.

¹⁰⁴ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα έγγραφα των ετών 1600-1878*, Λευκωσία 2001, σ. 25.

¹⁰⁵ Λοῖζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία της Κύπρου*, ό.π., σ. 57.

ἴστασθαι ὄρων. ἢ γὰρ ἀρχὴ τινῶν, ὧν ἔργον, καὶ δύνამεις καὶ προνόμιον, οὐ τὰ αὐτὰ τῇ ἀρχῇ. ἐπεὶ οὐκ ὄνομα μόνον ἐστὶ διάκενον τὸ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀλλὰ καὶ πρᾶγμα, ἵνα μὴ ἀταξία καὶ ἀναρχος πολυαρχία ᾖ ἐν τῇ ἁγία ἐκκλησία [...].¹⁰⁶ Μετά την εξέλιξη αυτή, η Εκκλησία της Κύπρου με την συγκεντρωτική εποπτεία της αρχιεπισκοπής, λειτουργεί σε ένα πλαίσιο που θυμίζει περισσότερο κρατική δομή και παραπέμπει στην προσπάθεια επιβολής ελέγχου – διοικητικού κυρίως – δηλαδή, στην αναπλήρωση του κράτους όπου αυτό αδυνατούσε να επιβάλει τον δικό του έλεγχο.

Ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας – στην περίπτωση της Εκκλησίας της Κύπρου και για τη συγκεκριμένη περίοδο εστιάζεται στις εξουσίες του Αρχιεπισκόπου – εντάσσεται στη λογική απώλειας των δυνατοτήτων ελέγχου που η κεντρική διοίκηση της αυτοκρατορίας είχε σε περιοχές όπως η Κύπρος, εξαιτίας του περιφερειακού τους χαρακτήρα. Πέρα από το γεγονός αυτό όμως, η εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην υπόθεση των *πρωτείων* του Αρχιεπισκόπου της Εκκλησίας της Κύπρου, καταδεικνύει την στενή σχέση και επίδραση του Οικουμενικού θρόνου με την τοπική Εκκλησία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δηλαδή, φαίνεται ότι διευκολύνει την ένταξη της Εκκλησίας της Κύπρου σε μια οθωμανική λογική και κυρίως στο πλαίσιο εξουσιών του ορθόδοξου εκκλησιαστικού θεσμού στο οθωμανικό κράτος.

Την ίδια περίοδο, στα μέσα δηλαδή του 17^{ου} αιώνα, παρουσιάζεται και η αλλαγή στα βεράτια των ιεραρχών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σύμφωνα με την οποία η Σύνοδος απουσιάζει από την διαδικασία επικύρωσης στο αξίωμα του Πατριάρχη και ακολουθείται η πρακτική αναφοράς του Πατριάρχη προς το Σουλτάνο, με την οποία του υπενθυμίζει το διορισμό του και ζητά την έκδοση βερατίου. Η εξέλιξη αυτή σήμαινε ότι η οθωμανική διοίκηση ευνοούσε την περίοδο εκείνη μια πιο μοναρχική άσκηση της εξουσίας από τον Πατριάρχη γι' αυτό και παρουσιάστηκαν οι αλλαγές στα βεράτια.¹⁰⁷ Το γεγονός ότι την ίδια περίοδο σημειώθηκε και η επιβεβαίωση των πρωτείων του αρχιεπισκόπου Κύπρου, οδηγεί στην άποψη ότι η ευρύτερη πολιτική του οθωμανικού κράτους στα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ήταν ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας στη διοίκηση

¹⁰⁶ Φίλιππος Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικά*, ό.π., σ. 92.

¹⁰⁷ Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 126.

της Ορθόδοξης Εκκλησίας ούτως ώστε να μπορεί η Εκκλησία να λειτουργήσει με τρόπο αποδοτικότερο για το οθωμανικό κράτος και τον Σουλτάνο. Όσο το οθωμανικό κράτος έχει ανάγκη τη λειτουργία της Εκκλησίας για να προωθεί την πολιτική του και να επιβάλλει τον έλεγχό του, τόσο η Εκκλησία έπρεπε να συγκεντρωποιεί την εξουσία της, για να μπορεί με τον τρόπο αυτό να μεταλαμπαδεύει στο ποίμνιό της με αποτελεσματικότερο τρόπο τις αξίες του οθωμανικού κράτους. Το γεγονός ότι ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας στην Εκκλησία γίνεται την περίοδο όπου τα σημάδια παρακμής της αυτοκρατορίας είναι περισσότερο από εμφανή, επιβεβαιώνει την *κρατική λογική* λειτουργίας της ίδιας της Εκκλησίας. Με λίγα λόγια, μια από τις προσπάθειες της κεντρικής διοίκησης για ανακοπή της παρακμής της αυτοκρατορίας, ήταν και η αύξηση του κύρους των ιεραρχών, ο συγκεντρωτισμός της εξουσίας τους και ο αποτελεσματικότερος τρόπος λειτουργίας τους ως εντολοδόχων του Σουλτάνου.

Σε ότι αφορά την Εκκλησία της Κύπρου και τις σχέσεις της με την οθωμανική διοίκηση, τα μέσα του 17^{ου} αιώνα θα πρέπει να θεωρούνται η περίοδος κατά την οποία η Εκκλησία – στο πρόσωπο των αρχιερέων της – εκλαμβάνεται από το οθωμανικό κράτος ως εκείνος ο θεσμός ο οποίος θα στηρίξει την εξουσία του Σουλτάνου, όχι μόνο σε σχέση με τον ορθόδοξο πληθυσμό, αλλά και σε σχέση με τις προσπάθειες που γίνονταν από την κεντρική διοίκηση για καταστολή της κατάχρησης εξουσίας εκ μέρους των περιφερειακών οθωμανών αξιωματούχων. Είναι αυτή την περίοδο που η Εκκλησία αντιμετωπίζεται ως πολιτικός παράγοντας ενισχυτικός της εξουσίας του Σουλτάνου. Ενδεικτικό της άποψης αυτής είναι και το γεγονός ότι σύμφωνα και με τον Κυπριανό, το 1660 η Υψηλή Πύλη αφαίρεσε εξουσίες από τους οθωμανούς αξιωματούχους της Κύπρου – κυρίως εξουσίες φοροδιανομής και φοροείσπραξης – και τις έδωσε στους αρχιερείς «*[...]διὰ νὰ συστείλῃ τρόπον τινὰ τῶν ἐξουσιαστῶν τὴν ἀχορταγίαν, καὶ ἀπὸ τοῦ νὰ καταπιέζεται ὁ ραγιᾶς ἀπὸ τὰς ἀβανίας καὶ ἀδικίας των, καὶ διὰ νὰ ἐμπνεύσει κάποιαν ἐλπίδα εἰς τοὺς μείναντας πτωχοὺς [...]*».¹⁰⁸ Στο μεταξύ, είχε προηγηθεί προσπάθεια της οθωμανικής διοίκησης για μια πιο συγκεντρωτική εξουσία στην Κύπρο, με την κατάργηση των θέσεων των δύο επαρχιακών πασάδων –

¹⁰⁸ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ὁ.π., σ. 462.

Αμμοχώστου και Πάφου – διατήρηση μόνο του πασά της Λευκωσίας και αφαίρεση εξουσιών από τα χέρια του.¹⁰⁹ Με την εκχώρηση εξουσιών στους ιεράρχες την περίοδο αυτή, τους παραχωρήθηκε το δικαίωμα άμεσης πρόσβασης στην Υψηλή Πύλη χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με κανένα, καθώς και της υποβολής αναφορών για τα δημόσια τέλη, υπογεγραμμένων από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου στα τουρκικά με ερυθρά μελάνη και από τους Μητροπολίτες.¹¹⁰ Οι αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου απέκτησαν το δικαίωμα πρόσβασης στην Υψηλή Πύλη παρακάμπτοντας τους οθωμανούς αξιωματούχους του νησιού, αλλά, και χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να πληροφορούν για την επίσκεψή τους στην Κωνσταντινούπολη την Σύνοδο της Μεγάλης Εκκλησίας ή τον ίδιο τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Το γεγονός αυτό, υποστηρίζεται ότι αποτελούσε αναγνώριση του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Κύπρου εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης.¹¹¹ Όσον αφορά τις σχέσεις των κυπρίων ιεραρχών με τους τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους, από την περίοδο αυτή τίθενται σε νέο πλαίσιο, αφού, ο οθωμανός διοικητής έπρεπε να συμβουλευέται και να διαβουλεύεται με τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου για το συνολικό ποσό των φόρων που έπρεπε να συγκεντρωθούν από τους ραγιάδες, ενώ ταυτόχρονα, ζητούσε την ενίσχυση των εκκλησιαστικών μηχανισμών για συλλογή των φορολογικών εσόδων.¹¹²

Ένα αιώνα μετά, το 1754, η επίσκεψη των αρχιερέων της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη που σκοπό είχε την έκκληση προς τον μεγάλο βεζίρη για μείωση των φορολογικών βαρών, είχε ως αποτέλεσμα την αναβάθμιση του καθεστώτος των αρχιερέων. Η ημερομηνία αυτή θα πρέπει να θεωρείται ως η έναρξη της ουσιαστικής πολιτικής δράσης των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση αλλά και το ποίμνιό τους, ενώ, από την περίοδο αυτή είναι γενικώς αποδεκτό ότι οι αρχιερείς «[...] κατέστησαν πανίσχυροι, καὶ ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἦσαν οἱ τὰ πρῶτα φέροντες ἐν Κύπρῳ».¹¹³ Η συγκρότηση της Εκκλησίας ως θεσμού πολιτικής εξουσίας και η

¹⁰⁹ Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθόδοξης*, τ. Α', ό.π., σ. 252.

¹¹⁰ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ό.π., σ. 462.

¹¹¹ George A. Dionysiou, «Some privileges of the Church of Cyprus under Ottoman Rule», *EKEE*, 19 (1992) 328.

¹¹² Philip Newman, *A Short History of Cyprus*, London 1953, σ. 186.

¹¹³ Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ό.π., σ. 186-187.

αντιμετώπιση του ανώτερου εκκλησιαστικού κλήρου ως φορέα μιας τέτοιας εξουσίας, αρχίζει να διαμορφώνεται από την περίοδο αυτή, χωρίς αυτό να σημαίνει στο διάστημα από την άλωση της Κύπρου μέχρι και τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, οι αρχιερείς δεν απολάμβαναν τα προνόμια που η οθωμανική λογική προέβλεπε για τους ορθόδοξους ιεράρχες. Ταυτόχρονα, και εξαιτίας της *περισσότερο πολιτικής* αυτής αντίληψης, οι ιεράρχες αρχίζουν να προβαίνουν σε εκείνες τις ενέργειες που θα επιβεβαίωναν πια το πολιτικό τους ρόλο, όχι μόνο στα μάτια του ποιμνίου τους, αλλά και στα μάτια των οθωμανών αξιωματούχων. Η περίοδος που ξεκίνησε από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μέχρι και την Ελληνική Επανάσταση, χαρακτηρίστηκε ως η περίοδος της σημαντικότερης πολιτικής δράσης των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου.¹¹⁴ Η αναβάθμιση του ρόλου τους προήλθε από το μόνο αρμόδιο κέντρο να πράξει κάτι τέτοιο, την κεντρική διοίκηση στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε.

Το 1753 ο Αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος (1734-1759) τέθηκε επικεφαλής των αρχιερέων που θα μετέβαιναν στην Κωνσταντινούπολη για να διεκδικήσουν ελάττωση της συνολικής φορολογίας που πλήρωνε η Κύπρος στο δημόσιο ταμείο. Στην αντιπροσωπεία συμμετείχαν ο Πάφου Ιωακείμ (1742-1759), ο Κιτίου Μακάριος (1737-1776) και ο Κυρηνείας Νικηφόρος (1754-1763). Παρά την ασθένεια του Αρχιεπισκόπου η οποία δεν του επέτρεψε να ολοκληρώσει το ταξίδι και τον καθήλωσε στη Βηρυτό, οι τρεις Μητροπολίτες έφθασαν τελικά στην Κωνσταντινούπολη και έθεσαν στην Υψηλή Πύλη τα αιτήματά τους. Ο Σουλτάνος αντιδρώντας αντιμετώπισε την ενέργειά τους ως ανατρεπτική και θεώρησε υπεύθυνους γι' αυτό τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κύριλλο Ε' (1748-1751, 1752-1757) και τον μεγάλο διερμηνέα της Υψηλής Πύλης Ιωάννη Καλημέρη, αποφασίζοντας να παύσει τον Πατριάρχη και να εξορίσει τον διερμηνέα στην Τένεδο. Οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου όμως, βλέποντας την τροπή της υπόθεσης και μετά που «[...] οί φίλοι αὐτοῦ [του αρχιεπισκόπου] συμπράξαντες καὶ βοηθήσαντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι [...]»¹¹⁵ κατάφεραν να πείσουν τον μεγάλο βεζίρη να αποδεχθεί μείωση και σταθεροποίηση του φορολογικού ποσού που πλήρωνε η Κύπρος, ανεξαρτήτως του συνολικού πληθυσμού. Η

¹¹⁴ George Hill, *A History of Cyprus*, ό.π., τ. 4, σ. 319.

¹¹⁵ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ό.π., σ. 465.

απόφαση αυτή εγκρίθηκε από τον Σουλτάνο και εκδόθηκε σε φερμάνι αποκτώντας την ισχύ βασιλικής διαταγής. Ταυτόχρονα, το Παλάτι με ξεχωριστό φερμάνι αναγνώρισε τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου ως κοτζάμπασηδες (*kocabaşı*) του νησιού οι οποίοι θα είχαν την ευθύνη ετοιμασίας αναφορών προς την Υψηλή Πύλη και άμεση πρόσβαση στο Παλάτι, για να «[...] προβάλλουσιν άμέσως [...] τὰ ζητήματα καὶ τὰς προσκλαύσεις τοῦ αὐτοῦ ραγιᾶ εἰς κάθε καιρὸν ἄφοβα».¹¹⁶ Το γεγονός ότι στην Κύπρο οι αρχιερείς διαδραματίζουν ταυτόχρονα και το ρόλο του κοτζάμπαση, κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικό, αφού, η εξέλιξη αυτή ουσιαστικά περιθωριοποιούσε ή τουλάχιστον αποδυνάμωνε την άνοδο στη σφαίρα της πολιτικής εξουσίας, διαφόρων κοσμικών. Όταν οι Ορθόδοξοι της Κύπρου την περίοδο αυτή, αναφέρονται σε *κοτζαμπάσηδες* ως εκπρόσωπους τους, δεν έννοουν άλλους από τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες.¹¹⁷ Επίσης, η ταύτιση του θεσμού των κοτζαμπάσηδων με τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, κάτι που παρουσιάζεται μόνο στην Κύπρο σε σχέση με άλλες περιοχές που ανήκαν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, σημαίνει ότι στο νησί δεν υπήρχε κοινωνική εξέλιξη αλλά ούτε και ανατρεπτική δυνατότητα, αφού, ο πλουτισμός ενός μικρού αριθμού προσώπων συνέβαινε μέσα στο πλαίσιο που επέβαλλε η οθωμανική εξουσία και ελεγχόταν από την ίδια την Εκκλησία.¹¹⁸

Παρά το γεγονός ότι δεν έχουν μέχρι σήμερα διευκρινισθεί οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι αρχιερείς κατάφεραν να πείσουν το μεγάλο βεζίρη να μειώσει το ύψος του φόρου, καθώς και να αναβαθμίσει το καθεστώς τους, το σίγουρο είναι ότι η γενικότερη κατάσταση της αυτοκρατορίας κατά την περίοδο εκείνη, καθώς και η αυξανόμενη πολιτική δύναμη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, διαδραμάτισαν σοβαρό ρόλο. Θα πρέπει να θεωρείται βέβαιο, επίσης, ότι η όλη διαδικασία εξελίχθηκε στη λογική της δωροδοκίας¹¹⁹ κρατικών αξιωματούχων – κάτι που ήταν όχι μόνο προσφιλές αλλά και

---

¹¹⁶ *Ο.π.*, σ. 465.

¹¹⁷ Nuri Çevikel, «Değişim Döneminde Bir Osmanlı Eyâleti Kıbrıs (1750-1800)», A. Ahmetbeyoğlu-E. Afyoncu (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ό.π., σ. 100.

¹¹⁸ Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ère ottomane à l'ère britannique (1839-1914). Le rôle de l'Eglise orthodoxe chypriote», *EB*, 5 (1998) 166.

¹¹⁹ Η δωροδοκία κρατικών αξιωματούχων για την επίτευξη ενός σκοπού, ήταν όχι μόνο ευρέως διαδομένη στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, αλλά και επιβαλλόμενη πολλές φορές ως συνηθισμένη πράξη εξόφλησης μιας εξυπηρέτησης. Στο περιβάλλον του μεγάλου βεζίρη υπήρχαν άτομα στα οποία είχε δοθεί

ευρέως διαδεδομένο την περίοδο εκείνη στο Παλάτι – καθώς και στην επιρροή διαφόρων προσώπων πάνω στο μεγάλο βεζίρη. Όπως αναφέρει και ο Φ. Ζαννέτος, για μια άλλη πρεσβεία ιεραρχών που μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, αυτή πέτυχε το σκοπό της «[...] τυχοῦσα τῆς οὐχὶ πάντος ἀφιλοκερδοῦς προστασίας του Σιλικτάρη [...]».¹²⁰ Είναι προφανές ότι το 1754 οι αρχιερείς άσκησαν μια επιτυχημένη διπλωματική αποστολή η οποία είχε ως αποτέλεσμα την ουσιαστική αναβάθμιση του ρόλου τους στο νησί. Όσον αφορά το Οικουμενικό Πατριαρχείο, την ίδια περίοδο εμφανίζεται μια αλλαγή στα βεράτια επικύρωσης της εκλογής του Οικουμενικού Πατριάρχη, σύμφωνα με την οποία για πρώτη φορά περιλαμβάνονται σε αυτά κανονιστικές διατάξεις της ανάδειξης και παύσης του προκαθημένου της Μεγάλης Εκκλησίας. Σύμφωνα με τη μεταβολή αυτή, αναγνωρίζεται το δικαίωμα των πέντε Μητροπολιτών που διέμεναν μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη (Ηρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Χαλκηδόνας και Νικαίας) να ξεκινά από αυτούς η διαδικασία εκλογής και παύσης του Πατριάρχη με βάση προκαθορισμένα κριτήρια.¹²¹ Η νέα αυτή εξέλιξη περιόριζε – τυπικά τουλάχιστον – την απόλυτη αυθαιρεσία του Σουλτάνου στο διορισμό και παύση του Οικουμενικού Πατριάρχη, δίνοντας στους αρχιερείς του Οικουμενικού Πατριαρχείου περισσότερες δικαιοδοσίες και σημαντικότερο ρόλο στη διοίκησή του. Στη λογική αυτής της εξέλιξης λοιπόν, διαφαίνεται ότι την περίοδο που οι αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου πέτυχαν αναβάθμιση του ρόλου τους, υπήρχε μια γενικότερη ενδυνάμωση της πολιτικής θέσης και σημασίας του Οικουμενικού Θρόνου για το οθωμανικό κράτος.

Ο τίτλος κοτζάμπασης¹²² που σύμφωνα με τον Κυπριανό δόθηκε το 1754 στους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, ήταν ουσιαστικού περιεχομένου και προσδιόριζε τους εξέχοντες μιας κοινότητας οι οποίοι εκλέγονταν και αναλάμβαναν τις σχέσεις της με την κρατική Αρχή. Στα καθήκοντα τους περιλαμβανόταν η φοροδιανομή και φοροείσπραξη, η λειτουργία σχολείων, η απονομή δικαιοσύνης για αγρονομικά ζητήματα

και η ονομασία απόμων που δέχονταν τα φιλοδωρήματα για την εξυπηρέτηση. Βλ. την εκτενή εργασία για το θέμα της δωροδοκίας ή ρουσφετιού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Ankara 1985, σ. 86.

¹²⁰ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ό.π., σ. 1117.

¹²¹ Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 130.

¹²² Γενικά για τον τίτλο αυτό, βλ. Βασίλης Σφυροέρας, «Κοτζάμπασης», *Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα*, τ. 35, σ. 285-286.

και γενικά οι σχέσεις της κοινότητας με τη Διοίκηση. Το γεγονός ότι οι ιεράρχες της Κύπρου εκλέγονταν απευθείας από το λαό – σύμφωνα με τα θέσμιμα της Εκκλησίας της Κύπρου – και δεν διορίζονταν, ίσως να συνέτεινε θετικά στην χορήγηση του τίτλου αυτού από τον μεγάλο βεζίρη. Μετά το 1754, λοιπόν, οι ιεράρχες δεν αποτελούν μόνο εκλεγμένους πνευματικούς ηγέτες της ορθόδοξης κοινότητας στο νησί, αλλά και διορισμένους πολιτικούς εκπροσώπους οι οποίοι θα διαχειρίζονταν τα ζητήματα ολόκληρης της κοινότητας. Με τον τρόπο αυτό, η πολιτική εξουσία των ιεραρχών στο ποίμνιό τους, διευρύνεται, και σιγά σιγά δημιουργείται το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Εκκλησία της Κύπρου θα διαδραματίσει για τους Ορθοδόξους, πολύ αργότερα, τον ρόλο της Πολιτείας.

β. Το εκκλησιαστικό Δίκαιο ως μέρος του κρατικού νόμου

Τα κείμενα των βερατίων αποτελούσαν λεπτομερείς καταγραφές των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του ιεράρχη στον οποίο η οθωμανική διοίκηση χορηγούσε το υψηλό αυτό έγγραφο, σε σχέση με τον κατώτερο κλήρο – ιερείς, ηγουμένους και μοναχούς – το ορθόδοξο ποίμνιο της περιφέρειάς του και τις τοπικές οθωμανικές Αρχές. Μέσω των κειμένων αυτών, είχε γίνει μια προσπάθεια να συμπεριληφθούν όλες οι πιθανές δραστηριότητες των τριών επηρεαζόμενων ομάδων – κλήρου, ποιμνίου και οθωμανικών Αρχών – να καθορισθούν οι υποχρεώσεις του ενός έναντι του άλλου, να καταγραφούν τα πλαίσια δικαιοδοσίας του καθενός και να διασφαλισθεί η ομαλή εφαρμογή των κανονισμών του οθωμανικού κράτους. Το σημαντικό στοιχείο των κειμένων των βερατίων σε σχέση με το καθεστώς της Εκκλησίας – ή καλύτερα της ιεραρχίας της – είναι ότι σε αυτά ενσωματώνεται μέρος των εκκλησιαστικών κανονισμών, οι οποίοι μετά τη συμπερίληψή τους στα βεράτια, αποκτούν την ισχύ κρατικού νόμου. Επομένως, η κάθε απαγορευτικού, διοικητικού ή οικονομικού περιεχομένου διάταξη που η οθωμανική διοίκηση περιλάμβανε στα κείμενα των βερατίων, αποτελούσε για το ορθόδοξο ποίμνιο νομική υποχρέωση έναντι του

οθωμανικού κράτους. Ως εκ τούτου, η παραβίαση οποιασδήποτε διάταξης εγκυμονούσε την επιβολή ποινής, είτε εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης – αν η διάταξη αφορούσε τις οθωμανικές Αρχές – είτε εκ μέρους του ιεράρχη για τον οποίο εκδιδόταν το βεράτιο – αν η διάταξη αφορούσε καθήκοντα του ποιμνίου προς τον ιεράρχη του. Πέρα από τις υποχρεώσεις, στα βεράτια περιέχονταν και προστατευτικές διατάξεις που σκοπό είχαν να διασφαλίσουν τα περιουσιακά στοιχεία του ιεράρχη – δηλαδή της Μητρόπολης ή Αρχιεπισκοπής της οποίας ηγείτο – καθώς και προστατευτικές διατάξεις σε σχέση με την προσωπική του ασφάλεια.

Τα κείμενα των βερατίων του 19^{ου} αιώνα για τους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου μπορούν να κωδικοποιηθούν με βάση τις ομάδες που αφορούν οι συγκεκριμένες διατάξεις. Δηλαδή, τις σχέσεις μεταξύ ιεράρχη και του υπαγόμενου σε αυτόν κλήρου – ηγουμένων, μοναχών, ιερέων – τις σχέσεις μεταξύ ιεράρχη και τοπικών οθωμανικών Αρχών – στρατιωτικών, δικαστικών – και τέλος, τις σχέσεις μεταξύ ιεράρχη και ποιμνίου της περιφέρειάς του. Η κωδικοποίηση των διατάξεων αυτών μπορεί να σκιαγραφήσει πλήρως το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνταν να λειτουργήσουν οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου αμέσως μετά την χορήγηση σε αυτούς του σχετικού βερατίου.

Σε ότι αφορά τις σχέσεις του ιεράρχη με τον κλήρο της περιφέρειάς του, στα κείμενα των βερατίων καταγράφεται ότι:

1) «Καὶ εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν ὁ εἰρημένος μητροπολίτης, προκειμένου νὰ πάυση κατὰ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν κανόνας τοὺς ἀξιόους τιμωρίας ἱερεῖς, μοναχοὺς καὶ ἡγουμένους, διορίσῃ εἰς τὰς θέσεις αὐτῶν τοὺς ἀξιόους ἐκ τῶν κληρικῶν, μηδεὶς ἀναμιγνυέσθω καὶ ἐπεμβαινέτω».¹²³ Όλοι οι ηγούμενοι μοναστηριῶν και οι μοναχοί που βρίσκονται στην εκκλησιαστική περιφέρεια του ιεράρχη που κατέχει το βεράτιο, υπάγονται στη δικαιοδοσία του και οφείλουν να συμμορφώνονται με τις εντολές του. Ο Μητροπολίτης¹²⁴ ή Αρχιεπίσκοπος της

¹²³ Από το βεράτιο του Μητροπολίτη Κυρηναίας Δαμασκηνού το 1821. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», *ό.π.*, σ. 200.

¹²⁴ Οι επίσκοποι της Εκκλησίας της Κύπρου φαίνεται ότι από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα, φέρουν τον τίτλο του Μητροπολίτη (Πάφου, Κιτίου και Κυρηναίας). Βλ. Βαρνάβας Τζωρτζιάτος, *Οι βασικοί*, *ό.π.*,

περιφέρειας αυτής, έχει το δικαίωμα να θέσει σε περιορισμό οποιοδήποτε μοναχό συμπεριφέρεται με τρόπο που αντιτίθεται στις εντολές του ιεράρχη ή τα θρησκευτικά θέσμια. Αναγνωρίζει δηλαδή το οθωμανικό κράτος την ιεραρχική δομή της Εκκλησίας σύμφωνα με την οποία ο Μητροπολίτης είναι ο κυρίαρχος στην περιφέρεια του.

2) «Καὶ ὅταν τὰ ὑπὸ τῶν ἡγουμένων, ἱερέων καὶ μοναχῶν, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ, διαπραχθέντα ἐναντίον τῶν θρησκευτικῶν κανόνων πταίσματα φανερωθοῦν καὶ (οἱ ἔνοχοι) τιμωρηθοῦν κατὰ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν κανόνας, μηδεὶς ἄλλος ἐπεμβαίνετω».¹²⁵ Οι ιερείς υπάγονται στην αποκλειστική δικαιοδοσία του ιεράρχη ο οποίος μπορεί να τοποθετήσει ή να παύσει οποιοδήποτε ιερέα εντός της περιφέρειάς του. Ακόμα, σε περίπτωση πταίσματος εκ μέρους ιερέα, ο ιεράρχης μπορεί να επιβάλει την ποινή που προβλέπουν οι εκκλησιαστικοί κανόνες.

3) «Ὅταν δὲ οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ ἀντιπροσώποι αὐτῶν εὐλογοῦν γάμον παραβιάζοντες τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν κανονισμοὺς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ εἰρημένου ἀρχιεπισκόπου, ἐκτελείσθω ἢ προβλεπομένη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου ἐναντίον αὐτῶν διαδικασία κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ ὑψηλοῦ ἱεροῦ νόμου εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν μου διβάνιον».¹²⁶ Διευκρινίζεται ότι οι δραστηριότητές των ιερέων και των μοναχών δεν έπρεπε να ξεφεύγουν από το πλαίσιο που έθεταν οι θρησκευτικοί κανόνες. Αναφέρεται για παράδειγμα η τέλεση γάμων ή άλλων μυστηρίων κατά τρόπο αντικανονικό ή χωρίς την έγκριση του ιεράρχη.

Για τις σχέσεις μεταξύ του ιεράρχη και των τοπικών οθωμανικών Αρχών, τα κείμενα των βερατίων περιέχουν συγκεκριμένες διατάξεις οι οποίες θα πρέπει να αντικρύζονται περισσότερο ως εντολές της κεντρικής διοίκησης προς τα κατώτερα όργανα της.

σ. 21. Είναι πολύ πιθανό, η υιοθέτηση του τίτλου του Μητροπολίτη, να βασίστηκε στη λογική της γενικότερης αναβάθμισης του ρόλου των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την περίοδο αυτή.

¹²⁵ Από το βεράτιο του Μητροπολίτη Πάφου Παναρέτου το 1821. Βλ. Ό.π., σ. 205.

¹²⁶ Από το βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Δαμασκηνού το 1824. Βλ. Ό.π., σ. 211.

1) «Οἱ μητροπολίται, ἐπίσκοποι, ἡγούμενοι, ἱερεῖς, αἰ μοναχαὶ καὶ οἱ λοιποὶ φόρου ὑποτελεῖς, οἱ εὕρισκόμενοι εἰς τὰ ὑπὸ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ μέρη, ἔστωσαν κατὰ τὰ παλαιόθεν κεκανονισμένα, θεωρεῖτωσαν κατὰ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν κανόνας τὸν ἀρχιεπίσκοπον ὡς ἀνώτερον αὐτῶν καὶ ἔστωσαν πειθαρχικοί. Μηδεὶς γινέσθω ἐμπόδιον, ἀναμιγνυέσθω καὶ ἐπεμβαινέτω εἰς τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα».¹²⁷ Σύμφωνα με τις εντολές της κεντρικής διοίκησης, οι τοπικοί αξιωματούχοι δεν είχαν δικαίωμα να επεμβαίνουν σε υποθέσεις που αφορούσαν τις σχέσεις μεταξύ του ιεράρχη και του ποιμνίου του, είτε οι σχέσεις αυτές ήταν οικονομικού τύπου – εκκλησιαστικά δασύματα – είτε θρησκευτικού τύπου, όπως η τέλεση μυστηρίων. Σε περίπτωση που οι οθωμανικές Αρχές έπρεπε να συλλάβουν μέλος του κατώτερου κλήρου για οποιοδήποτε λόγο, αυτό έπρεπε να γίνει μετά την ενημέρωση του Μητροπολίτη.

2) «Καὶ μηδεὶς ἀναμιγνυέσθω εἰς τὰ ἐντὸς τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἤτοι ἀμπελῶνας, κήπους, ἐπαύλεις, ἀγρούς, λειμῶνας, πανηγύρεις, ἀγιάσματα, μύλους καὶ λοιπὰ πράγματα καὶ κοπάδια, τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰς ἐκκλησίας».¹²⁸ Οι τοπικές Αρχές δεν μπορούσαν να επέμβουν στη διαχείριση των περιουσιακῶν στοιχείων της μητρόπολης ή αρχιεπισκοπής και δεν είχαν το δικαίωμα να εισπράττουν από τους ιεράρχες τέλη τα οποία δεν καθορίζονταν από τις εντολές της κεντρικής διοίκησης.

3) «Καὶ ἐὰν ὁ εἰρημένος μητροπολίτης συμφώνως πρὸς τὰ παλαιόθεν κεκανονισμένα καὶ τῷ βερατίῳ ἔχη νὰ λάβῃ τὰ προβλεπόμενα ἐτήσια μητροπολιτικὰ δικαιώματα ἐκ τῶν ὁπουδήποτε οἰκούντων ἱερέων, μοναχῶν, ἡγουμένων καὶ λοιπῶν φόρου ὑποτελῶν, βοηθεῖτωσαν οἱ ἐκάστοτε ἰθύνοντες διὰ τοῦ ἱεροῦ νόμου τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, τοὺς ἀποσταλέντας διὰ

¹²⁷ Από το βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Α΄ το 1854. Βλ. Ό.π., σ. 216.

¹²⁸ Από το βεράτιο του Μητροπολίτη Πάφου Λαυρεντίου το 1855. Βλ. Ό.π., σ. 223.

τὴν ἐν τάχει εἰσπραξίν καὶ παράδοσιν [...]».¹²⁹ Πέραν των απαγορεύσεων επέμβασης, τα κείμενα των βερατίων περιέχουν εντολές για παροχή βοήθειας των τοπικών Αρχών προς τους ιεράρχες, σε περίπτωση που αυτό ήταν αναγκαίο. Καλούνται δηλαδή οι τοπικοί στρατιωτικοί και δικαστικοί αξιωματούχοι να συνδράμουν και να στηρίζουν τον ιεράρχη, κυρίως σε ότι αφορούσε την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του ποιμνίου. Η εντολή αυτή, έδινε το δικαίωμα στους ιεράρχες να ζητήσουν την ενίσχυση της κρατικής Αρχής – η οποία ήταν υποχρεωμένη να συνδράμει – κάθε φορά που η εκκλησιαστική Αρχή αντιμετώπιζε πρόβλημα με το ποίμνιό της.

Για τις σχέσεις μεταξύ του ιεράρχη και του ποιμνίου που διέμενε στην εκκλησιαστική του περιφέρεια, τα κείμενα των βερατίων περιέχουν σαφείς διατάξεις οι οποίες αποτελούν στην ουσία υποχρεώσεις του πιστού προς την εκκλησιαστική – ταυτόχρονα και πολιτική του – Αρχή. Η αντιμετώπιση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου από το ποίμνιο του εξάλλου, φανερώνει και τη σημασία του λόγου του στην καθημερινή ζωή, αφού σύμφωνα και με τον περιηγητή Χέπγουορθ Ντίξον, «[...] η διαταγή ενός αρχιεπισκόπου είναι φωνή από τους Ουρανούς».¹³⁰ Στις σχέσεις των ιεραρχών με το ποίμνιό τους, θα πρέπει να τοποθετείται και το δικαίωμα που το 1764 παραχώρησε ο Σουλτάνος στον Οικουμενικό και τον Αρμένιο Πατριάρχη, να επιβάλλουν τιμωρία σε ταραχοποιούς, μέλη των κοινοτήτων τους, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να ενημερώσουν γι' αυτό την Υψηλή Πύλη.¹³¹ Αν και κάτι τέτοιο δεν έχει αναφερθεί μέχρι σήμερα για τους κύπριους ιεράρχες, ωστόσο αυτό δεν πρέπει να θεωρείται απίθανο, δεδομένης της συνολικής αντιμετώπισης που η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης. Με βάση τα κείμενα των βερατίων, οι ορθόδοξοι που διέμεναν στην περιφέρεια του ιεράρχη, όφειλαν:

1) «Καὶ τὰ δι' ἐλεημοσύνην ὑπὸ τῶν φόρου ὑποτελῶν (Χριστιανῶν) παλαιόθεν ἐξακολουθητικῶς προσφερόμενα χρήματα ὡς καὶ τὰ δικαιώματα ἐκ τῶν ἁγιασμάτων καὶ μοναστηρίων καὶ γάμων καὶ τινὰ ἄλλα εἰς τὴν ἐπισκοπὴν ἀνήκοντα εἰσοδήματα

¹²⁹ Από το βεράτιο του Μητροπολίτη Κυρηναίας Δαμασκηνού το 1821. Βλ. Ό.π., σ. 200.

¹³⁰ Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1167.

¹³¹ Halil İnalçık, «Ottoman Archival Materials on Millets», στο: B. Braude – B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, τ.1, ό.π., σ. 440.

διδόσθωσαν εἰς τὸν εἰρημένον ἐπίσκοπον κατὰ τὰ παλαιόθεν εἰθισμένα καὶ συνῶδὰ τοῖς βερατίοις αὐτοῦ, μηδεὶς δὲ ἀναμιγνυέσθω».¹³² Να καταβάλλουν τα εκκλησιαστικά οικονομικά δοσίματα τους προς τον ιεράρχη τους είτε σε είδος είτε σε χρήμα. Η συμπερίληψη τέτοιας διάταξης στα βεράτια, ισοδυναμούσε με μετατροπή της υποχρέωσης του ορθόδοξου προς την εκκλησιαστική του Αρχή, σε ταυτόχρονη υποχρέωση προς το κράτος στο οποίο ανήκε. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση κατοίκων του χωριού Κλήρου, οι οποίοι το 1871 αρνήθηκαν να πληρώσουν ζητεία στην Εκκλησία και όταν ο Αρχιδιάκονος που ήταν επιφορτισμένος για τη συλλογή των δοσιμάτων έγραψε στον Αρχιεπίσκοπο, του ανέφερε ότι μετά την άρνηση αυτή, «[...] ο ζαπτιγιές έκανε το καθήκον του και τους έβαλε στη φυλακή».¹³³

2) «Εἰς περίπτωσιν δὲ καθ' ἣν, κατὰ τὰ ἐπτὰ μυστήρια αὐτῶν (κατὰ τοὺς θρησκευτικούς αὐτῶν κανόνας), τελεσθῆ γάμος ἢ προκύψῃ διαζύγιον οἴουδῆποτε ἐκ τῶν φόρου ὑποτελῶν (Χριστιανῶν), μηδεὶς ἐπεμβαίνέτω εἰς τὸ μέσον αὐτῶν καὶ μηδεὶς ἀναμιγνυέσθω, ἐκτὸς τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν διὰ γράμματος διοριζομένων ἀντιπροσώπων αὐτοῦ ἢ τῆς ἰδικῆς μου λαμπρᾶς διαταγῆς. [...] Ὅταν δὲ οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν εὐλογοῦν γάμον παραβιάζοντες τοὺς θρησκευτικούς αὐτῶν κανονισμοὺς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ εἰρημένου ἀρχιεπισκόπου, ἐκτελείσθω ἢ προβλεπομένη ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ νόμου ἐναντίον αὐτῶν (τῶν παραβατῶν δικαστικῆ) διαδικασίᾳ κατὰ τοὺς ὀρισμοὺς τοῦ ὑψηλοῦ ἱεροῦ νόμου εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν μου διβάνιον».¹³⁴ Να μην προβαίνουν σε ενέργειες που αντιτίθενται στους θρησκευτικούς κανόνες, όπως η σύναψη γάμων τους οποίους η ορθόδοξη πίστη δεν επέτρεπε. Το οθωμανικό κράτος αναγνώρισε με τον τρόπο αυτό τους θρησκευτικούς κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας, τους ενσωμάτωσε στο δικό του νομικό σύστημα και άφησε στους

¹³² Από το βεράτιο του Μητροπολίτη Πάφου Παναρέτου το 1821. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», *ό.π.*, σ. 205.

¹³³ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the Second Half of the Nineteenth Century*, Nicosia 1996, σ. 54.

¹³⁴ Από το βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Δαμασκηνού το 1824. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», *ό.π.*, σ. 211.

ιεράρχες την αποκλειστική αρμοδιότητα του οικογενειακού δικαίου. Γάμοι, διαζύγια και διαθήκες γίνονταν από την εκκλησιαστική Αρχή η οποία στην περίπτωση αυτή λειτουργούσε ως αναγνωρισμένη από το κράτος Αρχή για τέτοιες υποθέσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν διαπιστώνεται ότι γίνονταν γάμοι ή διαζύγια εκτός του εκκλησιαστικού πλαισίου και χωρίς την έγκριση του οικείου αρχιερέα, η οθωμανική διοίκηση με έγγραφο της γνωστοποιεί ότι τα πρόσωπα που προχωρούσαν σε τέτοιες ενέργειες έπρεπε να «[...] στεροῦνται φιλοφροσύνης».¹³⁵

3) «Όταν επίσης έξαπολύη (ὁ ἀρχιεπίσκοπος) εἰς φόρου ὑποτελῆ τινὰ (Χριστιανὸν) ἀφορισμὸν πρὸς σωφρονισμὸν καὶ διόρθωσιν συμφώνως πρὸς θρησκευτικοῦς αὐτοῦ κανόνας, μηδεὶς ἀναμιγνυέσθω εἰς τὰ σωφρονιστήρια ἔγγραφα αὐτοῦ. Καὶ ὅπως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτῶν οἱ ἀναφερθέντες, οἱ ὁποῖοι συνῆψαν γάμον παρὰ τοὺς θρησκευτικοῦς αὐτῶν κανόνας, τοιουτοτρόπως, ὅταν οὔτοι ἀποθάνουν, μὴ βιαιοπραγείτωσαν οἱ δικασταὶ, οἱ ἐπιρροὴν ἔχοντες καὶ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ λέγοντες εἰς τοὺς ἱερεῖς: Ἰκηδεύσατε αὐτούς».¹³⁶ Ο ιεράρχης είχε το δικαίωμα του αφορισμού οποιουδήποτε μέλους της ορθόδοξης κοινότητας προέβαινε σε πράξεις που θεωρούνταν αντιθρησκευτικές. Το μέτρο του αφορισμού χρησιμοποιήθηκε από την Εκκλησία ως κατασταλτικό πειθαρχικό μέσο για τους ορθόδοξους. Με τη συμπερίληψη του στα κείμενα των βερατίων, ο αφορισμός είχε την επικύρωση του οθωμανικού κράτους, ενώ ταυτόχρονα, συνδέθηκε η διοικητική διαδικασία του κράτους με τη χριστιανική ηθική. Οι ηθικές υποχρεώσεις του πιστού προς την Εκκλησία του μετατράπηκαν σε υποχρεώσεις προς το οθωμανικό κράτος και με τον τρόπο αυτό η ηθική και η πίστη πήρε τη μορφή ενός *διοικητικού αγαθού*.¹³⁷ Ως τέτοιο αγαθό το χρησιμοποίησαν και οι ιεράρχες, αφού όπως αναφέρει και ο πρόξενος της Γαλλίας στο νησί σε επιστολή του προς το πρέσβη

¹³⁵ Στο έγγραφο αναφέρεται ότι γάμοι και διαζύγια έπρεπε να γίνονται μόνο με την έγκριση των αρχιερέων. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Επίσημα οθωμανικά έγγραφα αναφερόμενα εις την Κύπρον», *EKEE*, 4 (1970-1971) 80.

¹³⁶ Από το βεράτιο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Α΄ το 1854. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά Βεράτια», *ό.π.*, σ. 219.

¹³⁷ Δημήτρης Παπαϊωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων*, *ό.π.*, σ. 58.

στην Κωνσταντινούπολη στις 22 Ιουλίου 1853, «Ὁ μητροπολίτης (Ἄρχ.) αὐτὸς ἐξορκίζει τοὺς πιστοὺς, μὲ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἀφορισμοῦ, νὰ μὴ ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν πολιτικὴν κατάστασιν, καὶ πρὸ παντὸς νὰ μὴ παραγνωρίζουσι τὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου».¹³⁸ Στον αφορισμό, μια καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ πράξις οικοδομεῖται ἡ πολιτικὴ δύναμη του ιεράρχη ὁ ὁποῖος εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ αποκλείσει τὸν ὀρθόδοξο ραγιά ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα.¹³⁹ Ὡστόσο, ὁ αφορισμὸς χρησιμοποιήθηκε καὶ γιὰ τὴν καταστολὴ ἐγκληματικῶν πράξεων, ὅπως ἡ περίπτωση τοῦ αφορισμοῦ που ἐξαπέλυσε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος (1849-1854) στις 14 Ιουνίου 1852 ἐναντίον κατοίκων τοῦ χωριοῦ Καπέδες, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ληστέψει τὴ χρηματικὴ περιουσία τοῦ ἀποθανόντος μοναχοῦ Βενεδίκτου Ἀρχαγγελίτου.¹⁴⁰

Πέραν τῶν διατάξεων που ἀφοροῦσαν τὶς σχέσεις του ιεράρχη με τὰ τρία αὐτὰ σύνολα, τὰ κείμενα τῶν βερατίων περιλαμβάνουν ὁδηγίες που σκοπὸ εἶχαν τὴν προστασία τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ιεραρχῶν. Στις διατάξεις αὐτές, ἀναφέρεται ὅτι ὅλα τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα διαχειρίζεται ὁ ιεράρχης δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀντικείμενο ἐπέμβασης κανενός. Ἡ ἴδια ἀναφορὰ ἴσχυε καὶ γιὰ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ ἔσοδα του ιεράρχη, εἴτε ἀπὸ τὸ ποῖμνιο του εἴτε ἀπὸ τὶς μονές καὶ τὶς ἐκκλησίες που βρίσκονταν στὴν περιφέρειά του. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι παρὰ τὶς αὐστηροῦ χαρακτήρα ἐντολές τῶν βερατίων, οἱ καταχρήσεις ἐξουσιῶν τόσο ἀπὸ τοπικοὺς ἀξιωματοῦχους ὅσο καὶ ἀπὸ ιεράρχες δὲν ἦταν κάτι τὸ ἀγνωστο, κυρίως κατὰ τοὺς 18^ο καὶ 19^ο αἰῶνα, ὅπου ἡ παρακμὴ τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἐμφανὴς σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα καὶ κυρίως στὴν περιφέρειά της, μέρος τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσε καὶ ἡ Κύπρος. Εἶναι γι' αὐτὸ που τὰ σωζόμενα ὀθωμανικὰ καὶ ἐλληνικὰ ἀρχεῖα περιέχουν πλῆθος ἀναφορῶν σὲ δικαστικὲς διαμάχες που σκοπὸ εἶχαν νὰ τηρηθοῦν οἱ ἐντολές τῆς κεντρικῆς διοίκησης.

¹³⁸ Νεοκλῆς Κυριαζής, «Ἐθνικὸν Κύπρου φρόνημα», ΚΧ, Η (1931) 15.

¹³⁹ Δημήτρης Παπαϊωάννου, *Ἡ πολιτικὴ τῶν ἐπισκόπων*, ὁ.π., σ. 76.

¹⁴⁰ Τὴ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου καὶ τὸ κείμενο τοῦ αφορισμοῦ, βλ. «Ἐκδοσις ἐγγράφων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου», ΑΒ, 4 (1921) 251-252.

γ. Οι ιεράρχες ως η πολιτική Αρχή του ποιμνίου τους

Όλες οι μελέτες για την ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο, συνηγορούν στο ότι οι ιεράρχες δεν αποτελούσαν μόνο την πνευματική Αρχή των Ορθοδόξων, αλλά λειτουργούσαν – και σαν τέτοιοι αντιμετωπίζονταν – ως η πολιτική τους Αρχή η οποία ανήκε σε ένα μεγαλύτερο σύνολο γραφειοκρατικής διοικητικής δομής, την οθωμανική διοίκηση.¹⁴¹ Υπέρτατος άρχων και μόνος αρμόδιος για να εκχωρεί εξουσία, αναγνωριζόταν ο Σουλτάνος. Η αντιμετώπιση της ιεραρχίας ως πολιτικής Αρχής έγινε περισσότερο ουσιαστική αλλά και διακριτή στο διάστημα μεταξύ 1660 και 1821, όταν ο «[...] μουσελήμης κατήντησε, άληθῆ δὲ διοικητὴν άνεγνώριζον Ὀθωμανοί τε καὶ Ἕλληνες μόνον τὸν ἀρχιεπίσκοπον».¹⁴² Ουσιαστικά, ο 17^{ος} και 18^{ος} αιώνας αποτέλεσαν την περίοδο ακμής της εκκλησιαστικής διοικητικής δύναμης,¹⁴³ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στην περίοδο από την έκρηξη της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι και τη μεταβίβαση του νησιού στη Μ. Βρετανία το 1878, η Εκκλησία απώλεσε το σύνολο της πολιτικής της δύναμης. Αντίθετα, στην περίοδο αυτή, και παρά τις αλλαγές που σημειώθηκαν στο οθωμανικό κράτος για τις οποίες θα αναφερθούμε σε πιο κάτω κεφάλαιο, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου συνεχίζουν να αποτελούν την ισχυρή πολιτική Αρχή του νησιού η οποία βρίσκεται σε συνεννόηση με την αντίστοιχη οθωμανική Αρχή. Αντιλαμβανόμενοι τον ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν στο οθωμανικό κράτος, οι ιεράρχες καλούν το ποιμνίό τους να είναι υπάκουο στις εντολές της εκκλησιαστικής του ηγεσίας και να τηρεί όλους τους κανόνες συμπεριφοράς που προνοούσε το εκκλησιαστικό Δίκαιο. Τονίζουν όμως ότι η θέση του Μητροπολίτη για το ποιμνιο, είναι

¹⁴¹ Χαρακτηριστικό της αντίληψης της οθωμανικής διοίκησης για τον διοικητικό ρόλο των αρχιερέων, είναι και η παρασημοφόρηση Αρχιεπισκόπων της Κύπρου από Σουλτάνους. Συγκεκριμένα, παρασημοφορήθηκε ο Αρχιεπίσκοπος Ιωαννίκιος Β΄ (1840-1849), ο Κύριλλος Α΄ (1849-1854) και ο Σωφρόνιος (1865-1900). Στην επιστολή για την παρασημοφόρηση του Ιωαννικίου, αναφερόταν ότι αυτή γινόταν χάρη στις υπηρεσίες του Αρχιεπισκόπου προς το οθωμανικό κράτος και γινόταν μνεία για το *καθήκον της συνειδήσεως και η επιβαλλόμενη ευθύνη*. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Το ανέκδοτο φερμάνιον προνομίων του Σουλτάνου Abd al-Mecid προς τον Πατριάρχη Γερμανόν Δ΄ του έτους 1853 και αι προς την Κύπρον προνομιακαί παραχωρήσεις του ΙΘ΄ αιώνος», ΚΣ, ΛΣΤ (1972) 78.

¹⁴² Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, *Κύπρις*, Αθήνα 1890, σ. 343.

¹⁴³ Η περίοδος αρχιερατείας του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1768-1810) έχει χαρακτηριστεί ως η περίοδος κατά την οποία η Εκκλησία της Κύπρου καθίσταται η *ουσιαστική* και *πραγματική* πολιτική εξουσία στο νησί (χαρακτηρίζεται ως η κυβέρνηση), η οποία περιορίζεται από την άνοδο ενός άλλου προσώπου, του δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου. Βλ. Nuri Çevikel, «Değişim Döneminde», *ό.π.*, σ. 109.

θέση πνευματικού αλλά και πολιτικού ηγέτη, στον οποίον «[...] ὀφείλουσιν [...] ἀπονέμειν αἰδῶ καὶ τιμὴν, ὑπακούειν τε τοῖς ὀρθῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐπιταττομένοις, ἔχειν τε αὐτὸν καὶ ἠγεῖσθαι πνευματικὸν πατέρα, ποιμένα τε καὶ διδάσκαλον, κριτὴν τε καὶ προστάτην καὶ κηδεμόνα καὶ φροντιστὴν, ἐν πάσαις ταῖς ἀνάγκαις, βιοτικάῃς τε καὶ ψυχικάῃς [...] καὶ μηδεὶς τολμήσῃ κατ' οὐδὲν αὐτῷ ποτὲ ἀντιτάττεσθαι ὡς ἡμετέρῳ προσώπῳ. ἢ γὰρ πρὸς αὐτὸν γινομένη τιμὴ ἢ ἀτιμία πρὸς ἡμᾶς ἀναφέρεται».¹⁴⁴

Σε ποιους τομείς και ποια επίπεδα όμως εκφράζεται με πρακτικό τρόπο η πολιτική λειτουργία αλλά και η αντιμετώπιση της ιεραρχίας ως πολιτικής Αρχής από το ορθόδοξο ποιμνιο; Εστιάζεται δηλαδή το ερώτημα στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτή η πολιτική εξουσία της Εκκλησίας ή καλύτερα της ιεραρχίας της και πως οι ίδιοι οι ιεράρχες επεδίωξαν να διατηρήσουν και να ενισχύσουν την αντίληψη αυτή.

1) Στην ταύτιση της πίστης και τήρησης των κανονισμών της Εκκλησίας με την υπακοή στις εντολές της οθωμανικής διοίκησης. Οι ιεράρχες αλλά και το ίδιο το οθωμανικό κράτος – μέσω των βερατίων – προωθούν την αντίληψη ότι πίστη και τήρηση των ηθικών και άλλων κανόνων της ορθόδοξης πίστης σημαίνει ταυτόχρονα τήρηση των νόμων του κράτους. Αντίθετα, οποιαδήποτε ενέργεια δεν είναι σύμφωνη με την ορθόδοξη πίστη και την εκκλησιαστική τάξη πραγμάτων, αποτελεί ταυτόχρονα ενέργεια κατά του οθωμανικού κράτους. Η αντίληψη αυτή εκφράζεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Άνθιμου Γ' (1822-1824) προς τον κλήρο και το λαό της Κύπρου τον Σεπτέμβριο του 1823 για να ειρηνεύσουν και να σταματήσουν η διένεξη μεταξύ τους και του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Ιωακείμ (1821-1824). Αναφέρει ο Οικουμενικός Πατριάρχης στην επιστολή του «[...] καὶ ἀποσεισάμενοι καὶ ἀποθέμενοι τὰ πάθη καὶ μίση ἐξ ὀλοκλήρου, νὰ εὐγάλητε ἀπὸ τὰς ψυχὰς σας τὰς ἀναφυσείσας ψυχρότητας καὶ δυσαρρεσκειίας, ὅπου ἔχετε πρὸς τὸν κυριάρχην καὶ πνευματικόν

¹⁴⁴ Από αρχιεπισκοπική εγκύκλιο με την ευκαιρία της εκλογής του Μητροπολίτη Πάφου το 1676. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ό.π., σ. 1108.

σας Πατέρα, ὡς κινήματα μισητὰ παρά τε θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ αὐτῶ τῶ Βασιλείῳ Κράτει ἀπαρέσκοντα, καὶ νὰ μένητε ἐδραῖοι καὶ στερεοὶ εἰς τὴν πίστην καὶ σαντικανειτλίκι, νὰ φυλάττητε εἰλικρίνειαν πίστιν καὶ ὑποταγὴν εἰς ὅλα τὰ ἀρέσκοντα τῇ ἐφ' ἡμᾶς τεταγμένη κραταιᾷ καὶ ἀητιήτῳ Βασιλείᾳ (ἧς τὸ ἀκαταμάχητον κράτος εἶη θριαμβεῦσον καὶ διαιωνίζον εἰς ἀπεράντους αἰῶνας) [...].¹⁴⁵

Κάθε κίνημα που στρεφόταν κατά του Αρχιεπισκόπου ως αρχιερέα, λοιπόν, ο οποίος χαρακτηρίζεται από τον Οικουμενικό Πατριάρχη όχι απλά ο πνευματικός πατέρας των Ορθοδόξων της Κύπρου αλλά και ο *κυριάρχης* τους – λέξη που παραπέμπει σαφώς σε κοσμική πολιτική εξουσία – ισοδυναμεί με κίνημα κατά της πίστης αλλά και του οθωμανικού κράτους. Οι ιεράρχες λειτουργούν ως οι φορείς μεταλαμπάδευσης των αξιών του οθωμανικού κράτους προς τον ορθόδοξο πληθυσμό – ο οποίος στην Κύπρο αποτελεί και την πλειοψηφία – ενώ, ταυτόχρονα, ταυτίζοντας την πίστη προς τη θρησκεία με την αφοσίωση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, προσπαθούν να αποτρέψουν οτιδήποτε μπορούσε να αμφισβητήσει ή να ανατρέψει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Οι αρχιερείς λειτούργησαν ως ο ενδιάμεσος για τη νομιμοποίηση της οθωμανικής εξουσίας στους ορθοδόξους πληθυσμούς που εντάσσονταν στην οθωμανική επικράτεια. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η ανάλυση των εγγράφων του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την οθωμανική περίοδο, έδειξε ότι με την πάροδο του χρόνου, η αναγνώριση της νομιμότητας της οθωμανικής εξουσίας εκ μέρους της Μεγάλης Εκκλησίας, θα πάρει και τη διάσταση μιας διάθεσης για αναγνώριση των Σουλτάνων ως διαδόχων των βυζαντινών Αυτοκρατόρων. Για παράδειγμα, το σουλτανικό διάταγμα για κατάργηση των Αυτοκέφαλων Αρχιεπισκοπών Αχρίδας και Ιπεκίου, νομιμοποιήθηκε με εκκλησιαστικό κείμενο στο οποίο το διάταγμα παραλληλίζεται με τα διατάγματα των βυζαντινών Αυτοκρατόρων.¹⁴⁶

Πέρα από το γεγονός αυτό όμως, η εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου για ακόμα μια φορά στο ζήτημα αμφισβήτησης των εξουσιών του Αρχιεπισκόπου Κύπρου,

¹⁴⁵ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ό.π., σ. 327.

¹⁴⁶ Για το θέμα αυτό, βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, «Ορθόδοξοι ιεράρχες», ό.π., σ. 122.

φαίνεται ότι επιβεβαιώνει τον καταλυτικό ρόλο που το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαδραμάτισε στη διαδικασία ένταξης της Εκκλησίας της Κύπρου στη λογική των σχέσεων Εκκλησίας και οθωμανικού κράτους. Ακόμα περισσότερο, φαίνεται ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο επεμβαίνει κάθε φορά που ο ηγετικός ρόλος και η εξουσία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου βρίσκονται υπό αμφισβήτηση. Δηλαδή, η Εκκλησία της Κύπρου λειτουργεί στο πλαίσιο που η παρακμή του οθωμανικού συστήματος έχει επιβάλει, όχι εξαιτίας – όχι αποκλειστικά τουλάχιστον – των παραγόντων που κυριαρχούσαν στον κυπριακό χώρο, αλλά και εξαιτίας της άμεσης εμπλοκής του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από την πλευρά του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως το θρησκευτικό αλλά και πολιτικό πια κέντρο των Ορθοδόξων, προσπαθεί να εντάξει την Εκκλησία της Κύπρου όσο το δυνατόν καλύτερα και να την ενσωματώσει, στην οθωμανική λογική και τάξη πραγμάτων. Κυρίως όμως, διαφαίνεται ότι η πορεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Κύπρου σε ότι αφορούσε τις σχέσεις τους με το οθωμανικό κράτος και τη θεσμική ή μη λειτουργία των ιεραρχών τους, ακολουθούσε μια παράλληλη πορεία, με το Οικουμενικό Πατριαρχείο να πετυχαίνει τη διαμόρφωση του πλαισίου αναβάθμισης και τους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου να δραστηριοποιούνται προς την ανάλογη κατεύθυνση.

2) Οι ιεράρχες – ανεπίσημα ίσως την πρώτη περίοδο, επίσημα από το 1660 και έπειτα – είχαν την αρμοδιότητα της πολιτικής αντιπροσώπευσης του ποιμνίου τους ενώπιον του τοπικού οθωμανού διοικητή αλλά και της Υψηλής Πύλης στην Κωνσταντινούπολη. Σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, οι πρεσβείες που μεταβαίνουν στην Κωνσταντινούπολη για διαπραγματεύσεις με τους ανθρώπους του Παλατιού – κυρίως το μεγάλο βεζίρη – αποτελούνται εξ ολοκλήρου ή στο μεγαλύτερο τους μέρος, από τους Μητροπολίτες και τον Αρχιεπίσκοπο. Κάθε επαφή του ορθόδοξου υπηκόου με την οθωμανική διοίκηση και τους αντιπροσώπους της, γινόταν μέσω των ιεραρχών. Η Υψηλή Πύλη όρισε ότι οι ιεράρχες μπορούσαν να προσφεύγουν κοντά της χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να ενημερώσουν γι' αυτό τους τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους, «[...] ὥστε ὁ ραγιᾶς μὲ τὴν ἐλπίδα πῶς ἀκούονται οἱ Ἀρχιερεῖς τους εἰς τὴν Πόρταν προσκλαίοντες ὑπὲρ αὐτοῦ, ἤθελε μὲν ὁ εὕρισκόμενος μένη ἡσυχάζων εἰς τὸν τόπον, ὁ δὲ

φυγῶν ὅτι ἤθελεν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ οἱ ἄρπαγαὶ ἐξουσιασταί, αἰσθανόμενοι τὴν ἰσχύν τῶν Ἀρχιερέων εἰς τὴν Πόρταν, ἤθελον φοβοῦνται καὶ συστέλλονται ἀπὸ τοῦ νὰ καταδυναστεύουσι τὸν λαόν». ¹⁴⁷

Το γεγονός ότι ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός τοποθετεί στο έργο του την ισχύ των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου ως φόβητρο έναντι στην διάθεση για κατάχρηση εξουσίας ή και αυθαιρεσίας των αξιωματούχων της τοπικής αλλά και κεντρικής οθωμανικής διοίκησης, σημαίνει ότι η ισχύς των αρχιερέων ήταν ήδη δεδομένη κατά την περίοδο του Κυπριανού – δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα – και μάλιστα μια ισχύς πολιτική πέραν της Κύπρου, και κυρίως στο διοικητικό κέντρο, την Κωνσταντινούπολη. Ακόμα, η αίσθηση των αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης για την ισχύ των αρχιερέων όπως την καταγράφει ο Κυπριανός, σημαίνει ότι η Υψηλή Πύλη ευνοούσε ίσως μια τέτοια εξέλιξη, ως μια προσπάθειά της να ελέγξει την κατάχρηση εξουσίας που υπήρχε εκ μέρους των αξιωματούχων της.

3) Οι ιεράρχες αντιλαμβανόμενοι την πνευματική αλλά και πολιτική τους υπεροχή, συμπεριφέρονται ως η πραγματική άρχουσα διοικητική τάξη ή τουλάχιστον ως μέρος της και τονίζουν με κάθε ευκαιρία και συμβολικό τρόπο την εξουσία τους. Οι περισσότεροι ξένοι περιηγητές που επισκέπτονται την Κύπρο κατά την οθωμανική περίοδο, αναφέρουν ότι οι ιεράρχες της Εκκλησίας όχι μόνο είναι αλλά και συμπεριφέρονται ως ηγέτες, τονίζοντας την άρχουσα θέση τους ανάμεσα στην κοινότητα των Ορθοδόξων αλλά και των μουσουλμάνων υπηκόων της αυτοκρατορίας. Ο ισπανός περιηγητής με το ψευδώνυμο Αλί Μπέη σημειώνει το 1806: «Αυτοί (οι επίσκοποι), από την πλευρά τους επιδεικνύουν στις κατοικίες και τους ακολούθους των μια ηγεμονική πολυτέλεια. Ποτέ δεν βγαίνουν έξω χωρίς ένα πλήθος συνοδών, και για να κατεβούν από σκαλοπάτια, πρέπει να μεταφερθούν από τους υπηρέτες των». ¹⁴⁸ Πολλές δεκαετίες μετά, στο τέλος της οθωμανικής περιόδου το 1878, ο περιηγητής Χέπγουορθ Ντίξον αναφέρει για τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου: «Ο κάθε ένας ήταν πρίγκηπας για τον δικό του κόσμο και έφερε τα δικά του σύμβολα αφοσίωσης και τον τίτλο του και την δική του επίσημη στολή. Ο

¹⁴⁷ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ό.π., σ. 462.

¹⁴⁸ Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1029.

πασάς ήταν η Αυτού Εξοχότητα και η Αυτού Υψηλότητα. Ο αρχιεπίσκοπος ήταν η Αυτού Εξοχότητα και η Αυτού Μακαριότητα. Ο κοσμικός κυβερνήτης κρατούσε τη ράβδο του κράτους, με χρυσό μήλο στην κορυφή και στολισμένη με δύο αλογοουρές. Ο πνευματικός ηγέτης, ντυμένος σε πορφυρό επίσημο ένδυμα, κρατούσε μια αυτοκρατορική ράβδο και υπέγραφε με κόκκινο μελάνι».¹⁴⁹

4) Είναι βέβαιο ότι η εμπλοκή της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Κύπρου στη διανομή και είσπραξη των φόρων που προορίζονταν για το δημόσιο ταμείο, της έδωσε τη δυνατότητα να εμφανίζεται ως μέρος του κρατικού διοικητικού μηχανισμού και να αντιμετωπίζεται αναλόγως, τόσο από το ποίμνιό της, όσο και από τις τοπικές οθωμανικές Αρχές. Εκτός των εκκλησιαστικών δοσιμάτων εκ μέρους των Ορθοδόξων η οφειλή των οποίων καταγραφόταν στα βεράτια, οι ιεράρχες ανέλαβαν την υποχρέωση να εγγυώνται στην οθωμανική διοίκηση το συνολικό ποσό των κρατικών φόρων που έπρεπε να πληρωθούν και στη συνέχεια, να διανέμουν το ποσό ανάλογα με τον πληθυσμό και να το εισπράξουν μέσω δικών τους υπαλλήλων, των γραμματικών.¹⁵⁰ Οι αρμοδιότητες της ιεραρχίας στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη, ήταν τέτοιας έκτασης που ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός αναφέρει σε εγκύκλιο του προς τους Ορθοδόξους του νησιού στις 4 Οκτωβρίου 1820: «[...] διωρίσαμεν ανθρώπους φιλοδικαίους καθυποβάλλοντες τους ένταυτῶ καί εἰς ἀπειλήν ἀφορισμοῦ, διὰ νά περιέλθωσιν ὅλους τούς καζᾶδες καί νά κάμωσιν ἕνα δικαιοτάτον δευτίσι καί ἀκριβῆ καταγραφὴν ὅλων τῶν ραγιαδῶν, χωρίς νά ἀποβλέψωσιν εἰς δωροδοκίαν καί μεταχειρισθῶσι ψεύδος δία τό ἴδιον κέρδος τῶν [...] ὅσοι δε ἔμειναν ἕως τώρα ἄγραφοι κατά χάριν, μ' ὄλον ὅτι εἶναι ἄξιοι δοσιμάτων, νά προτείνετε καί αὐτούς, διὰ νά τούς σημειώση. Καί πάλιν ὅσοι εἶναι ἀδύνατοι καί πτωχοί καί ἐπιφορτισμένοι ὑπέρ δύναμιν των, νά μαρτυρῆτε τήν κατάστασιν των, διὰ νά καταβιβασθῶσιν [...] διὰ νά

¹⁴⁹ Ο.π., σ. 1167.

¹⁵⁰ Σύμφωνα με τις αναφορές του ρώσου πρόξενου στη Λάρνακα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, το «χαράτσι κατανέμεται στον πληθυσμό από τον Αρχιεπίσκοπο, τρεις επισκόπους οι οποίοι είναι κάτω από την εξουσία του και τον δραγομένο του κυβερνήτη, έναν έλληνα». Βλ. G.L.Arsh, «Cyprus at the End of the 18th Century in Unpublished records of the Russian Consul», *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεώτερον Τμήμα, Λευκωσία 1987, σ. 55.

ἤμπορείτε ὅλοι, καί πτωχοί καί εὐκατάστατοι, νά πληρώνετε το δόσιμόν σας ἐν εὐκολία, χωρίς νά ἔρχεσθε νά μᾶς παραζαλίζετε καί νά ζητῆτε βοήθειαν παρ' ἡμῶν οἱ ὅποιοι, εὕρισκόμενοι ἐδῶ μέσα, δέν ἤμποροῦμεν νά ἡξεύρωμεν τά καταστάσεις ὅλων τῶν ραγιαδῶν, διά νά κάμωμεν καί χάριν ἀνάλογον».¹⁵¹

Ἡ ιδιαιτερότητα που παρουσιάζεται στη σχέση του εκκλησιαστικού θεσμοῦ με τους κρατικούς φόρους στην Κύπρο, εἶναι κάτι που δεν συναντάται σε ἄλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, ὅπου ἡ Εκκλησία μαζεύει τους εκκλησιαστικούς φόρους που το οθωμανικό κράτος της κατοχυρώνει, ἀλλά, δεν εμπλέκεται στη συλλογή των κρατικῶν φορολογικῶν ἐσόδων. Το γεγονός ὅτι ἡ Εκκλησία της Κύπρου ἀναλαμβάνει τὴ διανομὴ ἀλλὰ καὶ εἰσπραξὴ των κρατικῶν φορολογικῶν προσόδων, καθίσταται ἰδιαίτερα σημαντικό, ἀφοῦ δείχνει τὴν ἀνυπαρξία οἰοιοδήποτε ἄλλου οργανωμένου θεσμοῦ, κυρίως λαϊκοῦ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο μέχρι καὶ τὸ 19^ο αἰῶνα, στὸ νησί δεν δημιουργοῦνται κοινοτικοὶ θεσμοὶ καὶ δεν παρουσιάζονται λαϊκοὶ στους οἰοίους νὰ ἔχει ἐκχωρηθεῖ ἐξουσία ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη.¹⁵²

Ἀκόμα, τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ ἡ Εκκλησία γενικότερα, ὡς οἱ ἀρμόδιοι φορεῖς μιᾶς φορολογικῆς ἐξουσίας, εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ διαγράψουν ἢ νὰ μειώσουν τὴς φορολογικῆς υποχρεώσεις των ραγιαδῶν, σήμαινε μιᾶ ἀμεση ἐξάρτηση των δευτέρων ἀπὸ τους ἀρχιερεῖς, που οδηγούσε φυσικὰ καὶ στὴν ἀνάλογη συμπεριφορὰ ἐκ μέρους τους. Ἡ ἐμπλοκὴ τῆς ἱεραρχίας στὸ φορολογικὸ μηχανισμό τῆς αυτοκρατορίας ἀυξάνεται ὅσο τὰ σημάδια τῆς παρακμῆς γίνονται πιο ἐντόνα καὶ μέχρι τὸ 18^ο αἰῶνα γιὰ τὸ διορισμὸ τοῦ οθωμανοῦ διοικητῆ τῆς Κύπρου, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δεν θα μπορούσε νὰ ζητηθεῖ ἡ συγκατάθεση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ὡστόσο, τὸ πρόσωπο που ἐπιλεγόταν γιὰ τὴ θέση αὐτὴ, θα ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀρμονικῆς σχέσεις με τὸν ἀνώτατο κλήρο, ἀφοῦ, ἡ εἰσπραξὴ των φόρων καὶ ἡ παράδοσή τους στὸ δημόσιο ταμεῖο στὸ καθορισμένο χρονικὸ διάστημα ἦταν ἀρμοδιότητα τῆς ἱεραρχίας.

¹⁵¹ Κωνσταντίνος Δ. Δημαράς, «Ἀθησαύριστο ἐγγραφο», ὁ.π., σ. 56-57.

¹⁵² Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ere ottomane», ὁ.π., σ. 151.

5) Η πλήρης αναγνώριση της δικαιοδοσίας της Εκκλησίας στα θέματα οικογενειακού Δικαίου, είχε ως αποτέλεσμα τη μετατροπή των θρησκευτικών λειτουργιών (γάμοι, διαζύγια κλπ.) στους κόλπους της Εκκλησίας, σε υποχρέωση του ορθοδόξου υπήκοου της αυτοκρατορίας. Όλα τα μυστήρια για να αναγνωριστούν έπρεπε να γίνουν σύμφωνα με τους εκκλησιαστικούς Κανόνες και μετά από έγκριση της τοπικής εκκλησιαστικής Αρχής. Στα βεράτια υπάρχουν σαφείς διατάξεις για τα μυστήρια αυτά τα οποία η οθωμανική διοίκηση αναγνωρίζει ως αρμοδιότητα της ιεραρχίας της Εκκλησίας και τα ενσωματώνει στο δικό της νομικό πλαίσιο. Ακόμα κι όταν ιερείς τελούσαν γάμο που δεν ήταν σύμφωνος με τους Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας και εν αγνοία του οικείου Επισκόπου ή Μητροπολίτη τους, αυτοί ήταν ένοχοι πταισματος και έπρεπε να τους επιβληθεί ποινή από τις εκκλησιαστικές Αρχές.¹⁵³ Πέραν της υποχρέωσης του ορθόδοξου όμως να ζει σύμφωνα με τους κανονισμούς της θρησκείας του, οι οποίοι στο οθωμανικό κράτος γίνονται κανόνες που φέρουν κρατική νομιμοποίηση, το γεγονός ότι η κοινότητα των Ορθοδόξων ζει στην οθωμανική επικράτεια σύμφωνα με ένα δικό της δικαίκο σύστημα, αρμόδιος για την επιβολή του οποίου είναι η Εκκλησία, οδήγησε στην διαφοροποίηση της κοινότητας από το σύνολο των πληθυσμών της αυτοκρατορίας, και τη λειτουργία της, όπως προαναφέρθηκε, ως μιας διαφοροποιημένης πολιτικής κοινωνίας.¹⁵⁴ Για παράδειγμα, στο *Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου*, είναι συχνές οι αναφορές κατοίκων διαφόρων περιοχών του νησιού προς τον Αρχιεπίσκοπο, για θέματα που σχετίζονται με το εκκλησιαστικό δίκαιο. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η επιστολή των κατοίκων του καζά Λεύκας της επαρχίας Κερύνειας τον Οκτώβριο του 1877. Στην επιστολή τους αυτή, οι κάτοικοι ζητούν εφαρμογή των Κανόνων της Εκκλησίας σε σχέση με τους γάμους που γίνονταν στην περιοχή τους από τον Μητροπολίτη Κυρηνείας, και κατηγορούν τον δεύτερο ότι με τις πράξεις του παραβίαζε σημαντικούς εκκλησιαστικούς κανόνες. Αποτεινόμενοι στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, ζητούν όπως ο εν λόγω Μητροπολίτης δικασθεί από εκκλησιαστική Σύνοδο η οποία να εξετάσει τις καταγγελίες των Ορθοδόξων και να προβεί στις ανάλογες ενέργειες.¹⁵⁵

¹⁵³ Ιερώνυμος Περιστιάνης, «Βεράτιον του Πάφου Χαρίτωνος (1827)», *KX*, A (1927) 7.

¹⁵⁴ Δημήτρης Αποστολόπουλος, «“Ἐωμηλιοὶ Χριστιανοί”», *ό.π.*, σ. 76.

¹⁵⁵ *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον ΙΔ', Κυρηναικός Θρόνος 1866-1916, σ. 87.

2. Η εκκλησιαστική οργάνωση και η αναγκαιότητά της για το οθωμανικό κράτος

Η αναβάθμιση του καθεστώτος των ιεραρχών το 1660 εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης, διαμόρφωσε τις συνθήκες μέσα στις οποίες οι ιεράρχες θα ήταν σε θέση να λειτουργήσουν με εκείνο τον τρόπο, που θα καθιστούσε τους ίδιους αλλά και τους μηχανισμούς της Εκκλησίας, αναγκαίους, ή καλύτερα περισσότερο αναγκαίους, για την ομαλότερη λειτουργία του οθωμανικού κράτους, τόσο από οικονομικής όσο και από πολιτικής άποψης. Όσο το οθωμανικό κράτος παρήκμαζε και οι θεσμοί του δεν λειτουργούσαν με τον αποδοτικό τρόπο που τους συναντά κανείς κατά την κλασική περίοδο, η Ορθόδοξη Εκκλησία αποκτά περισσότερη δύναμη και επιρροή μέσα στο Παλάτι ή στις τοπικές οθωμανικές Αρχές. Η παραχώρηση του φερμανίου του 1754 σύμφωνα με το οποίο οι ιεράρχες θα αντιμετωπίζονταν από την Υψηλή Πύλη ως οι εκπρόσωποι των Ορθοδόξων του νησιού, θα διαχειρίζονταν τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη της κοινότητας τους, τους τοποθετεί ακόμα ένα βήμα πιο κοντά στην αντιμετώπισή τους ως μέρος της οθωμανικής κρατικής δομής. Πέραν των ιεραρχών όμως, και της προσωπικής τους σχέσης με τον Σουλτάνο και τον μεγάλο βεζίρη, η Εκκλησία της Κύπρου στην προσπάθειά της να λειτουργήσει παραγωγικά μέσα στο νέο καθεστώς και τις αυξημένες ευθύνες που ανέλαβε, ανέπτυξε μια γραφειοκρατική δομή και οργάνωση – από κληρικούς και κοσμικούς¹⁵⁶ – που σκοπό είχε την άμεση πρόσβαση και επαφή της με κάθε γωνιά του νησιού, με τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, με τους ξένους που διέμεναν στην Κύπρο, κυρίως τους προξένους και φυσικά, με την οθωμανική διοίκηση, τοπική και κεντρική.

Η σχέση δηλαδή μεταξύ της οθωμανικής θεώρησης της Εκκλησίας και της ανάπτυξης της δεύτερης ως ενός κοσμικού τύπου γραφειοκρατικού οργανισμού, είναι

---

¹⁵⁶ Το γεγονός ότι από πολύ νωρίς η Εκκλησία της Κύπρου αναγκάζεται – εξαιτίας της εμπλοκής της στο οθωμανικό δημοσιονομικό σύστημα – να έχει επαφές και να εργοδοτήσει αρκετούς κοσμικούς, δημιουργεί σιγά σιγά, μια τάξη ανθρώπων η ευμάρεια των οποίων εξαρτάται από τη διατήρηση του ρόλου της Εκκλησίας και κυρίως από τη συνέχιση των οικονομικών της δραστηριοτήτων.

αμοιβαία. Όσο η οθωμανική διοίκηση δημιουργεί την αντίληψη ότι οι αρχιερείς και οι μηχανισμοί της Εκκλησίας είναι μηχανισμοί κρατικής εξουσίας, τόσο η Εκκλησία είναι υποχρεωμένη να αναπτύσσει κρατική οργάνωση και δομή. Αντίστροφα, όσο η Εκκλησία αναπτύσσει μια τέτοια οργάνωση και γραφειοκρατική δομή, καθίσταται περισσότερο αναγκαία για την κεντρική διοίκηση και αυξάνει την ανάγκη του οθωμανικού κράτους να εκχωρεί σε έναν εκκλησιαστικό θεσμό με κοσμική οργάνωση περισσότερο χώρο εξουσίας, κρατικές δηλαδή αρμοδιότητες. Την ίδια στιγμή όμως, και επειδή το οθωμανικό κράτος βρίσκεται σε παρακμή, όσο η Εκκλησία κρατικοποιείται σε επίπεδο λειτουργίας και αναπτύσσει γραφειοκρατική δομή, τόσο αυξάνεται η διάθεση των εκπροσώπων της για μια πιο αυτόνομη λειτουργία, ανεξαρτητοποίηση δηλαδή από την κεντρική διοίκηση της Κωνσταντινούπολης και προβολή της ως η αποκλειστική – και σαφώς ισχυρότερη – Πολιτεία ή τουλάχιστον Αρχή, για τους Κυπρίους. Στις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα, οι αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου καθώς και ο δραγομάνος του Παλατιού, εξαιτίας των πιο πάνω παραγόντων αλλά και χάρη στις οικονομικές συνθήκες που ευνοούσαν κυρίως τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, προωθούν μια αυτόνομησή τους από την τοπική οθωμανική διοίκηση, μέσω των συνεννοήσεών τους με τους αξιωματούχους της Υψηλής Πύλης.¹⁵⁷ Το γεγονός ότι η Κύπρος βρίσκεται μακριά από το διοικητικό κέντρο και η άσκηση ενός αποτελεσματικού ελέγχου από την κεντρική διοίκηση καθίσταται ολοένα και δυσκολότερη υπόθεση, είναι στοιχείο που συντείνει στην διάθεση αυτή των εκπροσώπων της Εκκλησίας.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, η Εκκλησία της Κύπρου αποτελείτο από την αρχιεπισκοπική περιφέρεια και τις τρεις μητροπόλεις, Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας. Η κάθε μητρόπολη είχε το δικό της διοικητικό κέντρο και τις δικές της ενορίες με τους ναούς τους. Επίσης, στην κάθε μητρόπολη υπάγονταν οι μονές που λειτουργούσαν στην περιφέρειά της – εκτός των σταυροπηγιακών. Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου που ήταν ο πρώτος ιεράρχης για την οθωμανική διοίκηση αλλά και για την Εκκλησία της Κύπρου, προήδρευε της Ιεράς Συνόδου η οποία δεν ήταν διαρκής αλλά συνερχόταν κάθε φορά που προέκυπτε κάποιο εκκλησιαστικό ζήτημα. Η δομή της εκκλησιαστικής οργάνωσης ακολουθούσε τη μορφή πυραμίδας, με την Αρχιεπισκοπή

---

¹⁵⁷ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti. Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800). Bir Değişim Döneminin Anatomisi*, Gazimağusa 2000, σ. 123.

στην κορυφή της, τις μητροπόλεις στη συνέχεια, τις ενοριακές εκκλησίες και στη βάση της, το ποίμνιό της. Όσον αφορά τα διοικητικά και γραφειοκρατικά, αυτά διεκπεραιώνονταν από υπαλλήλους των θρόνων, οι οποίοι αναλάμβαναν συγκεκριμένα καθήκοντα όπως για παράδειγμα την καταγραφή των Ορθοδόξων και τον χώρο διαμονής τους. Τέτοια ήταν και η περίπτωση της καταγραφής των φορολογουμένων κατά το 1820, όταν ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός σε εγκύκλιό του προς τους πιστούς, ανέφερε ότι «[...] διωρίσαμεν ανθρώπους φιλοδικαίους καθυποβάλλοντες τους ένταυτῶ καί εἰς ἀπειλήν ἀφορισμοῦ, διὰ νά περιέλθωσιν ὅλους τούς καζᾶδες καί νά κάμωσιν ἕνα δικαιοτάτον δευτίσι καί ἀκριβῆ καταγραφὴν ὄλων τῶν ραγιάδων [...]».¹⁵⁸ Η οργάνωση της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο είναι η ίδια με αυτήν του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι ιεράρχες του οποίου είχαν αναλάβει τα ίδια περίπου καθήκοντα και ανέπτυξαν μια γραφειοκρατική μηχανή που να μπορούσε να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις τους. Σταδιακά, οι μηχανισμοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας καθίστανται αναγκαίοι για την εύρυθμη λειτουργία του οθωμανικού κράτους, γεγονός το οποίο αντιλαμβάνονται και οι ίδιοι οι ιεράρχες οι οποίοι συγκροτούν και εποπτεύουν την ομαλή λειτουργία της εκκλησιαστικής διοίκησης. Η κεντρική διοίκηση της αυτοκρατορίας αντιμετώπιζε τους ιεράρχες ως το μέσο της για επόπτευση του ορθόδοξου πληθυσμού της. Ταυτόχρονα, η εκκλησιαστική γραφειοκρατία καλείται να αντικαταστήσει το επίσημο κράτος εκεί όπου παρουσιάζεται η αποσύνθεση της κρατικής μηχανής. Για παράδειγμα, στην απογραφή των φορολογουμένων στην Κύπρο τα εκκλησιαστικά κατάστιχα αποτελούν για την κεντρική διοίκηση πολύτιμο σύμβουλο, αφού οι διαδοχικές και συχνά αποτυχημένες προσπάθειες για επιβολή μιας ισχυρής περιφερειακής διοίκησης είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια στοιχείων για τις δημογραφικές αλλαγές στο νησί.

Η δυνατότητα που το οθωμανικό κράτος έδινε στην Εκκλησία της Κύπρου να είναι δηλαδή η αρμόδια Αρχή για τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη – εκκλησιαστικών αλλά και κρατικών φόρων – είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας συλλογικής αντίληψης ότι στην Κύπρο το ρόλο της Πολιτείας τον διαδραματίζει η Εκκλησία της Κύπρου και εκπρόσωποι της Πολιτείας αυτής ήταν οι αρχιερείς. Αρχιεπίσκοπος και

---

¹⁵⁸ Κωνσταντίνος Δημαράς, «Αθησαύριστο έγγραφο», *ό.π.*, σ. 56.

Μητροπολίτες, ήταν υπεύθυνοι για την λειτουργία της οικονομίας – μέσω των φόρων αλλά και των οικονομικών δραστηριοτήτων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων – την απονομή δικαιοσύνης για θέματα Οικογενειακού Δικαίου, στοιχεία δηλαδή που λειτουργούν ως ενισχυτικά της προβολής της Εκκλησίας της Κύπρου ως Πολιτείας. Την περίοδο 1768-1810, οι αρχιερείς και ο δραγομάνος του Παλατιού, ήταν η *ντε φάκτο* και με αυτόνομο χαρακτήρα διοικητική Αρχή για τον πληθυσμό του νησιού, με τους εκπροσώπους της τοπικής οθωμανικής διοίκησης να έρχονται δεύτεροι.¹⁵⁹

α. Οθωμανικό φορολογικό σύστημα και Εκκλησία

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξε ένα αυστηρά συγκεντρωτικό κράτος – τουλάχιστον κατά την περίοδο ακμής της – το οποίο στηριζόταν σε δύο κυρίους άξονες. Στη δυνατότητά του να φορολογεί και να είναι σε θέση να εισπράττει τα φορολογικά έσοδά του έγκαιρα, και δεύτερον, στην ικανότητά του να διατηρεί ένα αξιόμαχο στράτευμα το οποίο να μπορεί να συντηρείται χάρη στην είσπραξη μέρους των φορολογικών προσόδων. Το φορολογικό σύστημα που εφαρμόστηκε από την κεντρική διοίκηση και βασιζόταν στον Ιερό Νόμο¹⁶⁰ αλλά και στις επιτακτικές ανάγκες μιας αχανούς και επεκτεινόμενης στρατιωτικής αυτοκρατορίας, ήταν άμεσα συνδεδεμένο με όλες τις δομές του οθωμανικού κράτους, όπως τη μορφή γαιοκτησίας και το σύστημα διανομής των τιμαρίων. Είναι ενδεικτικό ότι τα πρώτα σημάδια παρακμής της αυτοκρατορίας έγιναν αισθητά σε όλους τους τομείς και κυρίως στον στρατιωτικό τομέα, αμέσως μετά που άρχισαν οι μεταβολές στο φορολογικό σύστημα και οδήγησαν σε μια αποδιοργάνωση της κρατικής δομής και της στρατιωτικής ιεραρχίας.¹⁶¹ Όσο η

¹⁵⁹ Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti. Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk*, ό.π., σ. 125.

¹⁶⁰ Το οθωμανικό κράτος υπήρξε ιδιαίτερα ελαστικό σε ζητήματα που αφορούσαν τις φορολογικές προσόδους. Για παράδειγμα, ενώ το κρασί και η εκτροφή χοίρων ήταν απαγορευμένα για τους μουσουλμάνους, η κεντρική διοίκηση τα χρησιμοποιεί ως μια ακόμα πηγή εσόδων και τα φορολογεί. Βλ. Hans Georg Majer, «The Functioning of a Multi-ethnic and Multi-religious State: the Ottoman Empire», *ER*, 5/3 (1997) 259.

¹⁶¹ Η σημαντικότητα του οθωμανικού φορολογικού συστήματος για τη λειτουργία αλλά και την ύπαρξη του οθωμανικού συστήματος διοίκησης, εξετάζεται από τον Χαλίλ Ιναλτζίκ, ο οποίος αναλύοντας τη σημαντικότητα της φορολογικής μονάδας *χανέ* και όλου του πλαισίου φορολόγησης του αγροτικού κόσμου, αναφέρει ότι το οθωμανικό φορολογικό σύστημα πρέπει πάντοτε να εξετάζεται σε δύο επίπεδα: στο κοινωνικο-οικονομικό, αλλά και στο πολιτικο-οικονομικό. Η διατήρηση από την οθωμανική διοίκηση,

αυτοκρατορία και κυρίως η οικονομία της βρισκόταν σε κρίση, τόσο αυξανόταν ο καταπιεστικός χαρακτήρας των φορολογικών δοσιμάτων. Κατά την περίοδο παρακμής της αυτοκρατορίας, η κεντρική διοίκηση αδυνατεί να ελέγξει τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη παραμένοντας προσκολλημένη στις αυξανόμενες οικονομικές ανάγκες της και την προσπάθεια της να σωθεί από μια ενδεχόμενη οικονομική κατάρρευση. Είναι σε αυτή την περίοδο που εμφανίζονται για πρώτη φορά κάτοχοι κεφαλαίου και ιδιοκτήτες γαιών (*ayan*)¹⁶² η ευμάρεια των οποίων δεν οφείλεται πια στην εκχώρηση αξιωμάτων ή προνομίων από τον Σουλτάνο – που σήμαινε το πρόσκαιρο και αβέβαιο – αλλά στη δραστηριοποίησή τους σε τομείς της οικονομίας που απλά δεν υπήρχαν προηγουμένως (ενοικίαση φορολογικών προσόδων). Σταδιακά, και με αυξανόμενο ρυθμό, αρχίζουν να εμπλέκονται στο φορολογικό σύστημα άτομα ή θεσμοί οι οποίοι προηγουμένως δεν είχαν τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν τις φορολογικές προσόδους για δικό τους όφελος.

Για σκοπούς καλύτερης κατανόησης της σημασίας του οθωμανικού φορολογικού συστήματος, των επιπτώσεων που είχε η σταδιακή κατάρρευσή του αλλά και του ρόλου της Εκκλησίας σε αυτό – και ιδιαίτερα της Εκκλησίας της Κύπρου – είναι ορθότερο να γίνει μια γενική αναφορά στις βασικές δομές της φοροδιανομής. Αναλύοντας το φορολογικό σύστημα μπορεί να γίνει κατανοητή και η εμπλοκή της Εκκλησίας σε αυτό, οι δυνατότητες που προσέφερε το οθωμανικό κράτος, πως τις χρησιμοποίησε η ιεραρχία και ποιο αντίκτυπο είχαν στο ποίμνιό της.

της φορολογικής μονάδας της οικογένειας, δηλαδή του χανέ, ως ο βασικός άξονας καταγραφής και φορολόγησης των οθωμανών υπηκόων, λειτούργησε καταλυτικά σε σχέση με ένα αγώνα της διοίκησης κατά της εμφάνισης των οικονομικά ισχυρών ατόμων της υπαίθρου, που προσπαθούσαν να υποδαυλίσουν την εξουσία της κεντρικής διοίκησης. Βλ. Halil İnalçık, «The Çift Hâne System and Peasant Taxation», Halil İnalçık, *From Empire to Republic*, İstanbul 1995, σ. 60.

¹⁶² Οι αγιάν (*ayan*) ήταν άτομα που κατάφεραν να συγκεντρώσουν στα χέρια τους μεγάλη οικονομική δύναμη χάρη στο σύστημα ενοικίασης των φορολογικών προσόδων. Αυτό τους επέτρεψε να ανεξαρτητοποιηθούν από την κεντρική διοίκηση και να ασκούν πραγματικό πολιτικό έλεγχο στις περιοχές για τις οποίες είχαν ενοικιάσει τα φορολογικά έσοδα. Η εκμίσθωση των φόρων με συμβόλαια διαρκείας επέτρεψε στους *ayan* να αναγάγουν τους εαυτούς τους σε πραγματικούς κυβερνήτες περιοχών στην Ανατολία και τη Ρούμελη, ενώ μερικοί έφθασαν στο σημείο να διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην οθωμανική διοικητική πολιτική. Περισσότερα για τους *ayan*, βλ. H. Bowen, «Ayan», *ET*, τ. 2, σ. 778. M. Füad Köprülü, «Ayan», *İA*, τ. 2, σ. 40-42. Kemal H. Karpat, «The Transformation», *ό.π.*, σ. 251. Για την ύπαρξη των αγιάν στις αστικές περιοχές κατά την κλασική περίοδο και τη σχέση τους με τη διοίκηση της πόλης, αλλά και την κεντρική διοίκηση, βλ. Özer Ergenç, «Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf ve A’yan” Üzerine Bazı Bilgiler», *OA*, 3 (1982) 105-113.

Ένα γενικός διαχωρισμός των φορολογικών προσόδων σχετιζόταν με την κατάληξη τους, σε ποιο δηλαδή ταμείο ή δικαιούχο εσόδων κατέληγαν οι εισπραττόμενοι φόροι. Όλα τα ποσά ή προϊόντα που αποτελούσαν το σύνολο της φορολογίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, είχαν δύο τελικούς προορισμούς. Στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο (*tekalif-i divaniye*) κατέληγαν τα ποσά του κεφαλικού φόρου (*cizye*) που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι,¹⁶³ καθώς και άλλων έκτακτων κρατικών δοσιμάτων που κατά καιρούς επέβαλλε η διοίκηση. Στις φορολογικές εισπράξεις του κεντρικού θησαυροφυλακίου πρέπει να προστίθενται και τα διάφορα τέλη με τα οποία φορολογούνταν οι εμπορικές και άλλες δραστηριότητες. Στους τιμαριούχους οι περισσότεροι των οποίων αποτελούσαν ενεργό μέρος του οθωμανικού στρατού, κατέληγαν τα φορολογικά έσοδα – σε χρήμα ή σε είδος – που απέδιδε η χρήση του τιμαρίου τους (*rüsum-i raiyyet*). Σημειώνεται ότι το πολύπλοκο οθωμανικό φορολογικό σύστημα εξυπηρετούσε και διάφορα συμπληρωματικά στρατιωτικά σώματα ή υπηρεσίες της κεντρικής ή περιφερειακής διοίκησης. Ο κύριος όμως όγκος των φορολογικών εσόδων, κατέληγε στους προαναφερόμενους προορισμούς.¹⁶⁴

Όσον αφορά τα έσοδα που προέρχονταν από τους φόρους που επιβάλλονταν σύμφωνα με τη λογική λειτουργίας των τιμαρίων, η Εκκλησία δεν είχε άμεση εμπλοκή – όταν δεν σχετιζόταν με το συγκεκριμένο τιμάριο – και τα ποσά ή προϊόντα αυτά ανήκαν στον τιμαριούχο. Αυτός είχε την ευθύνη συλλογής τους και τήρησης των κανονισμών της κεντρικής διοίκησης, ο ρόλος της οποίας περιοριζόταν στον υπολογισμό όλων των πηγών φορολογικών προσόδων – τέτοια ήταν τα τιμάρια – και σύνταξη καταστάσεων στα οποία φαινόταν η κατανομή των προσόδων αυτών σε τιμάρια (*timar*), ζιαμέτια (*ziamet*) και χάσια (*hass*).¹⁶⁵ Αμέσως μετά την κατάκτηση μιας περιοχής η κεντρική διοίκηση έστελνε

---

¹⁶³ Σημειώνεται ότι ο κεφαλικός δεν ήταν ο μόνος ειδικός για μη μουσουλμάνους φόρος. Ένα σύνολο μικρότερων φόρων που αφορούσαν τους μη μουσουλμάνους, είχε επιβληθεί από την οθωμανική διοίκηση. Βλ. Yavuz Ercan, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler», *ό.π.*, σ. 377.

¹⁶⁴ Για διαχωρισμό των φόρων σε σχέση με τον Ιερό Νόμο και τους κανονισμούς της οθωμανικής διοίκησης, βλ. Βέρα Μουταφτσιέβα, *Αγροτικές σχέσεις*, *ό.π.*. Για τη λειτουργία του τιμαριωτικού συστήματος και την παρακμή του σε σχέση με το φορολογικό σύστημα, βλ. Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη», *ό.π.*, σ. 89-107.

¹⁶⁵ Οι δημόσιες γαίες (*miri*) οι φορολογικές πρόσοδοι των οποίων παραχωρούνταν στους σπαχήδες και σε οθωμανούς αξιωματούχους, διαχωρίζονταν σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με το ύψος των φορολογικών προσόδων που μπορούσαν να αποφέρουν. Μέχρι είκοσι χιλιάδες ακτσέδες ετήσιο φορολογικό εισόδημα, ήταν τα τιμάρια (*timar*), μέχρι εκατό χιλιάδες ακτσέδες ήταν τα ζιαμέτια (*ziamet*) και πέραν των εκατό

εκεί τους δικούς της γραμματικούς οι οποίοι κατέγραφαν τους φορολογικούς πόρους και συνέτασσαν κατάστιχα στα οποία φαινόταν αναλυτικά οι φορολογικές μονάδες, τα χανέ (*hane*) και η έκταση της γης το δικαίωμα επικαρπίας της οποίας είχε μια οικογένεια. Κάτω από το κάθε χωριό ή άλλη γεωγραφική υποδιαίρεση, γραφόταν το σύνολο των φορολογικών προσόδων που έπρεπε να καταβληθούν.¹⁶⁶ Το αναλυτικό κατάστιχο (*mufassal defteri*)¹⁶⁷ συμπληρωνόταν από ένα συνοπτικό κατάστιχο (*icmal defteri*) στο οποίο φαινόταν η κατανομή των φορολογικών προσόδων σύμφωνα με το τιμαριωτικό σύστημα. Αυτός ήταν ο αντιπροσωπευτικός φορολογικός τρόπος λειτουργίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού το τιμαριωτικό σύστημα καθόρισε τα πλαίσια της επαρχιακής διακυβέρνησης της αυτοκρατορίας αλλά και της οικονομικής, κοινωνικής και αγροτικής της πολιτικής, στόχος των οποίων ήταν η άμεση αντιμετώπιση των οικονομικοστρατιωτικών αναγκών του κράτους.¹⁶⁸

Ο κυριότερος φόρος που εισέπραττε ο κάτοχος τιμαρίου αγροτικής περιοχής, ήταν η δεκάτη (*ösr*) που καταβαλλόταν σε είδος και αντιπροσώπευε τον πυρήνα των φόρων που καρπωνόταν ο τιμαριούχος. Εφαρμοζόταν σε ολόκληρη τη γεωργική παραγωγή του καλλιεργητή και το ύψος της δεν ήταν πάντα το ένα δέκατο της συνολικής παραγωγής αλλά κυμαινόταν μέχρι και 20% σε μερικές περιοχές.¹⁶⁹ Ο δεύτερος σημαντικότερος φόρος που αποτελούσε σημαντικό έσοδο των τιμαριούχων, αφορούσε την καλλιέργεια γης. Για τους μουσουλμάνους καλλιεργητές ο φόρος αυτός ονομαζόταν τσιφτ ρεσμί (*çift resmi*) και για τους μη μουσουλμάνους σπέντζα (*ispence*). Σημειώνεται ότι ο φόρος αυτός απαιτείτο από όλους τους ενήλικες χριστιανούς άρρενες και είχε καθιερωθεί σε σταθερό ποσό, σε αντίθεση με τους μουσουλμάνους, για τους οποίους το

χιλιάδων ακτσέδων ήταν τα χάσια (*hass*). Για το διαχωρισμό αυτό, βλ. Bistra Cvetkova, «Η εξέλιξη», *ό.π.*, σ. 90.

¹⁶⁶ Βέρα Μουταφτσιέβα, *Αγροτικές σχέσεις*, *ό.π.*, σ. 259.

¹⁶⁷ Δημοσίευση του αναλυτικού κατάστιχου του 1572 για την Κύπρο, βλ. Ronald Jennings, «The Population, Taxation and Wealth in the Cities and villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572», *JTS*, 10 (1986) 175-189.

¹⁶⁸ Χαλίλ Ιναλτζίκ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία*, *ό.π.*, σ. 188.

¹⁶⁹ Σε συγκέντρωση των γάλλων εμπόρων στην Κύπρο τον Σεπτέμβριο του 1839, αναφέρεται ότι η το ύψος της δεκάτης είναι «[...] κυμαινόμενον κατὰ τὰ διαμερίσματα, μεταξύ 10 και 20% ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. Ὁ φόρος οὗτος ὠρισμένος πάντοτε κατ' ἀποκοπὴν, βαρύνει ὅλους τοὺς παραγωγεῖς». Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Ἐμπόριον και ναυτιλία Κύπρου», *KX*, Θ (1933) 138.

ύψος του φόρου καθοριζόταν ανάλογα με την έκταση της γης που καλλιεργούσε ένα χανέ.¹⁷⁰

Η αρχή της διάλυσης της οθωμανικής φορολογικής τάξης και το πέρασμα από την κυριαρχία των δημοσίων γαιών τις οποίες ελέγχει μόνο το κράτος στις ιδιωτικές γαίες τύπου τσιφλικιών (*çiftlik*) τις οποίες ελέγχουν μεγάλοι και εύποροι γαιοκτήμονες ο πλούτος των οποίων δεν εξαρτάται από την οθωμανική διοίκηση, τοποθετείται στα τέλη του 16^{ου} αιώνα και στο πρώτο μισό του 17^{ου}.¹⁷¹ Είναι αυτή την περίοδο που το οθωμανικό κράτος εισήγαγε και εφάρμοσε με προοδευτικό ρυθμό το σύστημα ενοικίασης των φορολογικών του προσόδων σε ιδιώτες με προθεσμίες (*İltizam*). Το οθωμανικό κράτος παραχωρούσε σε ενοικίαση στον ψηλότερο προσφοροδότη, φορολογικές ενότητες ή περιοχές (*mukataa*), κρατικά δηλαδή εισοδήματα, σε μια προσπάθειά του να εισπράξει συντομότερα και χωρίς τη δική του εμπλοκή, τα φορολογικά έσοδα. Η ενοικίαση δινόταν μετά από δημοπρασία (*müzayedede*) που διεξαγόταν για τη συγκεκριμένη πηγή φορολογικών εσόδων και το ποσό του ενοικίου καθοριζόταν από την κεντρική διοίκηση. Σημειώνεται ότι ο ενοικιαστής μιας φορολογικής ενότητας (*mültezim*) μπορούσε να τη χωρίσει σε μικρότερα τμήματα τα οποία στη συνέχεια υπενοικίαζε σε μικρότερους εκμισθωτές οι οποίοι ήταν υπόλογοι σε αυτόν. Η πρακτική αυτή, δημιούργησε σταδιακά μια ιεραρχία από μεγάλους και μικρότερους εκμισθωτές οι οποίοι περιτριγύριζαν αξιωματούχους της διοίκησης και του στρατού ζητώντας τους να αγοράσουν τμήματα των φορολογικών ενοτήτων που είχαν εκμισθωθεί σε αυτούς.¹⁷²

Αρχικά η ενοικίαση δινόταν με προθεσμία (*tahvil*) – συνήθως μονοετούς ή και τριετούς διάρκειας – στη συνέχεια όμως καθιερώθηκε το σύστημα παραχώρησης συμβολαίων ισόβιας διάρκειας (*malikane*) που έδινε στον ενοικιαστή των φορολογικών εσόδων μακροπρόθεσμα κέρδη ενώ ταυτόχρονα, αποδυνάμωνε πολιτικά την κεντρική

---

¹⁷⁰ Σπύρος Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην τουρκοκρατία (1ε'-1στ'αι.)*, Αθήνα 1978, σ. 32. Περισσότερα για το φόρο αυτό, βλ. Halil İnalçık, «Çift resmi», *EF*, τ. 2, σ.32. Του ιδίου, «İspence», *EF*, τ.4, σ.211. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, τ. 2, σ. 88.

¹⁷¹ Κρίσιμη περίοδος που εμφανίζεται η αλλαγή αυτή οριοθετείται το διάστημα μεταξύ 1578 και 1637. Βλ. Necdet Sevinç, *Osmanlı Sosyal*, ό.π., σ. 244.

¹⁷² Halil İnalçık, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700», *AO*, 6 (1980) 328.

διοίκηση. Οι διά βίου εκμισθώσεις φόρων καθιερώθηκαν από την κεντρική διοίκηση σε μια προσπάθειά της να εξαλείψει τα κρούσματα υπερεκμετάλλευσης των ραγιαδών εκ μέρους των ενοικιαστών κατόχων συμβολαίων με μικρή προθεσμία, οι οποίοι ενδιαφέρονταν μόνο για όσο το δυνατό πιο γρήγορο και πιο μεγάλο κέρδος.¹⁷³ Όσο χειρότερη ήταν η οικονομική κατάσταση του οθωμανικού κράτους και οι δημοσιονομικές ανάγκες του επιτακτικότερες, τόσο οι ενοικιαστές των φορολογικών εσόδων αύξαναν τις απαιτήσεις τους. Ενδεικτική είναι η περίπτωση ενοικιαστή από την περιοχή της Φλώρινας, ο οποίος το 1604 επέμενε όπως σε αντάλλαγμα της αύξησης του ποσού που θα κατέβαλλε ως ενοίκιο στην κεντρική διοίκηση, διοριστούν στην υπηρεσία που ασκούσε έλεγχο στα συμβόλαια ενοικίασης, άτομα της δικής του επιρροής.¹⁷⁴ Είναι προφανές ότι απώτερος σκοπός του παραπάνω ενοικιαστή ήταν να επιτύχει ανεξαρτητοποίησή του από τις κρατικές υπηρεσίες ελέγχου και να αυξήσει τα κέρδη του από την συμμετοχή του στο σύστημα ενοικίασης των φορολογικών προσόδων. Η ενοικίαση των φορολογικών προσόδων του κράτους με συμβόλαια ισόβιας διάρκειας, δημιούργησε το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι μεγάλοι ενοικιαστές που μπορούσαν να έχουν στη δικαιοδοσία τους περιοχές με χωριά, συμπεριφέρονταν ως οι πραγματικοί ιδιοκτήτες και κυβερνήτες των περιοχών αυτών. Το οθωμανικό κράτος ζητούσε από τους επαρχιακούς διοικητές και στρατιωτικούς να βοηθούν τους ενοικιαστές στην είσπραξη των φόρων από τους αγρότες, παρουσιάζοντας με τον τρόπο αυτό τους ίδιους τους ενοικιαστές ως μέρος της διοίκησης, ενώ ταυτόχρονα, ενίσχυε τους δεσμούς μεταξύ των εύπορων ενοικιαστών και των αξιωματούχων της επαρχιακής διοίκησης. Έτσι, τη θέση των δημοσίων γαιών (*miri*) σιγά σιγά θα αρχίσουν να παίρνουν τα τσιφλίκια (*çiftlik*).

Η ανάπτυξη του συστήματος ενοικίασης των φορολογικών προσόδων της αυτοκρατορίας από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έπειτα, είχε ως αποτέλεσμα σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις όχι μόνο στη φορολογική διαδικασία, αλλά σε ολόκληρη την κοινωνικοοικονομική δομή του οθωμανικού κράτους. Σημαντικό χρηματικό κεφάλαιο

---

¹⁷³ Bruce McGowan, «The Age of the Ayans», H.İnalçık - D.Quataert (επιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ. 2 (1600-1914), Cambridge 1997, σ. 713. Οι ενοικιαστές των φορολογικών εσόδων ήταν κατοχυρωμένοι στα συμβόλαιά τους να προσθέτουν το ποσό του δικού τους κέρδους στους φόρους που ήταν υποχρεωμένοι να πληρώσουν αυτοί που έμεναν στην περιοχή που κάλυπτε το συμβόλαιο. Επιπρόσθετα, η κεντρική διοίκηση τους παραχωρούσε περιορισμένη δικαιοδοσία στους φορολογουμένους

¹⁷⁴ Bistra A. Cvetkova, «Η εξέλιξη», *ό.π.*, σ. 93-94.

είχε αρχίσει να συσσωρεύεται σε ενοικιαστές φόρων, οι οποίοι το επένδυναν σε τοκογλυφικές δραστηριότητες που αναπτύσσονταν στο περιθώριο της επιτακτικής ανάγκης έτοιμων χρημάτων για την ενοικίαση περισσότερων φορολογικών εσόδων.¹⁷⁵ Ακόμα, η κατοχή και αύξηση κεφαλαίου από στρατιωτικούς αξιωματούχους, τους δημιουργούσε την ευχέρεια αναζήτησης ανεξαρτητοποίησης από την κεντρική διοίκηση και τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, αφού σημαντικότερη πηγή κέρδους γι' αυτούς αποδεικνυόταν η εκμετάλλευση των φορολογουμένων. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, το σύστημα ενοικίασης των φορολογικών προσόδων του κράτους, επέφερε πλήρη παραγκωνισμό και δραστική μείωση στα εισοδήματα των τιμαριούχων σπαχήδων, οι οποίοι μη έχοντας το αναγκαίο κεφάλαιο για να προχωρήσουν σε ενοικίαση φόρων, οδηγούνταν στην εξαθλίωση. Ενώ κατά την κλασική περίοδο οι κάτοχοι τιμαρίων και κυρίως οι σπαχήδες αντιμετώπιζαν την είσπραξη μέρους των φορολογικών εσόδων του κράτους (δεκάτη, σπέντζα) ως το μέσο που τους παραχωρούσε η κεντρική διοίκηση για να μπορούν να συντηρούν το αξιόμαχο της κατάστασής τους, το 17^ο και 18^ο αιώνα οι ενοικιαστές των φόρων που δεν ανήκαν πια στην στρατιωτική τάξη, έβλεπαν την ενοικίαση φόρων ως το μέσο γρήγορου πλουτισμού τους και ανεξαρτητοποίησής τους από τον κρατικό έλεγχο.

Όσον αφορά τους φορολογούμενους, η καθιέρωση του συστήματος ενοικίασης σαφώς επέφερε χειροτέρευση της οικονομικής τους θέσης, αφού οι ενοικιαστές στην προσδοκία μεγαλύτερων κερδών αύξαναν τις φορολογικές υποχρεώσεις των ραγιάδων τους οποίους η κεντρική διοίκηση αδυνατούσε να βοηθήσει. Ακόμα, οι νέοι δικαιούχοι των φορολογικών προσόδων δεν αποτελούν μέρος του κρατικού μηχανισμού, δεν είναι υπόλογοι στην κεντρική διοίκηση για τις εισπράξεις που κάνουν. Ο αγρότης έχει απέναντι του έναν κεφαλαιούχο του οποίου ο μόνος σκοπός είναι ο άμεσος πλουτισμός, χωρίς αυτό να εξυπακούσει αύξηση των υποχρεώσεών του προς το οθωμανικό κράτος. Ως αποτέλεσμα του φαύλου κύκλου που δημιουργήθηκε με το σύστημα εκμίσθωσης, μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα η αναδεικνυόμενη τάξη των *αγιάν* κατάφερε να αποσπάσει σημαντικές περιοχές από τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο της κεντρικής διοίκησης, γεγονός που οδήγησε και στις προσπάθειες του Μαχμούτ Β' (1808-1839) για επαναφορά

---

¹⁷⁵ Ν.Τοντόροφ, *Η βαλκανική πόλη, 15^{ος} – 19^{ος} αιώνας*, τ. 1, Αθήνα 1986, σ. 278.

ενός κεντρικού διοικητικού ελέγχου. Την περίοδο αυτή, πολλοί *αγιάν* εκτελούνται και οι περιουσίες τους κατάσχονται, σε μια προσπάθεια να αποσοβηθεί η απειλή για πολιτική διάλυση του κράτους.¹⁷⁶ Ενδεικτικό της κατάστασης που επικράτησε από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έπειτα, είναι και η αναφορά για αποσύνθεση της κεντρικής διοίκησης σε τέτοιο βαθμό που ένα ισχυρό συγκεντρωτικό κράτος μετασχηματίζεται σε ένα κράτος στο οποίο βασίλευε το χάος, και όπου οι «[...] *οι τοπικοί διακανονισμοί έπαιρναν σιγά σιγά τη θέση των δημοσιευμένων από την κυβέρνηση νόμων και διαταγμάτων*».¹⁷⁷

Ποια ήταν όμως η εμπλοκή της Εκκλησίας της Κύπρου στη διαδικασία φοροδιανομής και φοροείσπραξης στο οθωμανικό κράτος; Η πρώτη ένδειξη που έχουμε για άμεση εμπλοκή της Εκκλησίας της Κύπρου στο φορολογικό σύστημα, είναι η αναφορά του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, ο οποίος σημειώνει ότι μέχρι και το 1660 οι ιεράρχες «[...] *δέν ήσαν τοσοῦτον συμπεφυρμένοι εἰς τὰ πολιτικὰ τέλη τῶν ραγιάδων, δηλαδή εἰς τὰς δοσοληψίας τῶν χαρατζίων καὶ ἄλλων αυθεντικῶν δοσιμάτων. Ἄλλ' οὐδὲ ἴσως τότε εἶχε τόσην χρείαν ἡ Πόρτα νὰ ἐγνωρίζῃ αὐτοὺς κυρίως ἐπιστάτας καὶ ἐπιτρόπους τοῦ ραγιά εἰς τὰ βασιλικά τέλη, καθὸ ἦτον χωρισμένη ἡ ἐπιστασία τῆς συνάξεως τῶν δοσιμάτων ἀπὸ τὴν ἐπιστασίαν τῆς διοικήσεως τοῦ λαοῦ, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Πασᾶς ἢ ἡγεμόν*».¹⁷⁸ Το 1660 όμως και μετά από προσπάθειες της Υψηλῆς Πύλης να σταματήσει την αυξανόμενη διαφθορά και κατάχρηση εξουσίας σε σχέση με την είσπραξη των δημοσίων τελών που παρατηρήθηκε στην Κύπρο, οι αρχιερείς αναβαθμίζονται και το Παλάτι αποφάσισε όπως «[...] *δέχεται εὐμενῶς τῶν Ἀρχιερέων τῆς Κύπρου τὸ ἄρζε, ἤτοι τὴν ἀναφορὰν των διὰ τὰ δημόσια τέλη καὶ τὴν αὐτῶν πρόσκλαυσιν εἰς κάθε καιρὸν ὁποῦ πέμπεται ἀμέσως εἰς αὐτὴν μὲ τὰς βούλλας των, τοῦ μὲν Ἀρχιεπισκόπου τὸ ὄνομα τουρκιστὶ διὰ κινναβάρεως [...] τὰ δὲ τῶν τριῶν Ἀρχιερέων Μητροπολιτῶν μετὰ μέλανος*».¹⁷⁹

¹⁷⁶ Suraiya Faroghi, «Othmanli», *EF*, τ.8, σ.202.

¹⁷⁷ Peter F. Sugar, *Η νοτιανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Β', Αθήνα 1994, σ. 183.

¹⁷⁸ Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία χρονολογική*, ό.π., σ. 461.

¹⁷⁹ *Ό.π.*, σ. 462.

Η πιθανότητα η Εκκλησία της Κύπρου να είχε άμεση ανάμιξη στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη των δημοσίων τελών από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα,¹⁸⁰ λίγο μετά την άλωση δηλαδή, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή με βεβαιότητα αφού είναι πιθανό, οι σχετικές μαρτυρίες να αφορούν διάφορους εκκλησιαστικούς και όχι κρατικούς φόρους. Οι δύο αναφορές για εμπλοκή της εκκλησιαστικών μηχανισμών στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη αμέσως μετά την άλωση, δεν αναφέρουν αποκλειστική διαχείριση των φορολογικών θεμάτων από τους ιεράρχες, αλλά χρησιμοποίησή τους ως αντιπροσώπους των χριστιανών στην είσπραξη των δοσμάτων. Ο περιηγητής Βιλλαμόντ (1596) αναφέρει ότι οι χριστιανοί κάτοικοι πληρώνουν στον ενοριακό τους ιερέα το ποσό που η κεντρική διοίκηση καθόρισε ως φόρο¹⁸¹ – δηλαδή οι ιερείς λειτουργούν ως απλοί μεσάζοντες στην είσπραξη – και ο Νταντίνι (1597) σημειώνει ότι ο ιεράρχης λαμβάνει από τους χριστιανούς καθορισμένο ποσό, ενώ, σε περίπτωση που δεν είναι δυνατή η είσπραξή του, βοηθούν σε αυτό οι γενίτσαροι που βρίσκονταν στο νησί.¹⁸² Αντίθετα, μετά το 1660 η ιεραρχία της Εκκλησίας – και όχι οι ενοριακοί ιερείς ως εκπρόσωποι – αναλαμβάνει να ασκεί λειτουργίες τις οποίες προηγουμένως ασκούσαν υπάλληλοι της κεντρικής διοίκησης. Η αναβάθμιση αυτή εντάσσει τους ιεράρχες στο πλέγμα της κεντρικής διοίκησης της αυτοκρατορίας ενώ ταυτόχρονα, παρακάμπτει την τοπική οθωμανική διοίκηση γεγονός που καθιστά τη θέση της δεύτερης πιο επισφαλής και τους ιεράρχες πιο άμεσα δικτυωμένους με το κέντρο εξουσίας, το Παλάτι.

Ο ορθόδοξος ραγιάς, υπήκοος της αυτοκρατορίας, ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει ένα σύνολο φόρων οι οποίοι είχαν τέσσερις διαφορετικούς αποδέκτες: Το κρατικό θησαυροφυλάκιο (σ' αυτό κατέληγε ο κεφαλικός φόρος), τους τιμαριούχους (σ' αυτούς κατέληγαν η δεκάτη και άλλοι έγγειοι φόροι), τους ιεράρχες (οι οποίοι εισέπρατταν διάφορα εκκλησιαστικά δοσίματα που προορίζονταν για τα εκκλησιαστικά ταμεία αλλά και για τα δοσίματα της ιεραρχίας προς την Υψηλή Πύλη) και τους

---

¹⁸⁰ Κώστας Π. Κύρρης, «Ανατομία του οθωμανικού καθεστώτος στην Κύπρο 1570-1878», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 70.

¹⁸¹ «Commissaries appointed by him for each province make a note every two years of persons deceased, so as to strike out their names from the register, and to put in those of their children or others in their stead, and each district has its sub-commissary for the Turks, while the parish priest represents the Christians; all these are obliged to make their returns to the chief commissary whenever he may call for them». Claude D. Cobham, *Excerpta Cypria*, Cambridge 1908, (ανατύπωση: New York 1986), σ. 173.

¹⁸² *Ο.π.*, σ. 182.

ενοριακούς ιερείς (οι ορθόδοξοι μιας ενορίας πλήρωναν ετήσιο δόσιμο στον ιερέα τους).¹⁸³

Από το 1660 και έπειτα, φαίνεται ότι η ιεραρχία της Κύπρου ανέλαβε να εγγυάται στην οθωμανική διοίκηση το συνολικό ποσό των φόρων που έπρεπε να καταβληθεί για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (ένα οικονομικό έτος) ενώ επιπρόσθετα, ανέλαβε τη διανομή του ποσού αυτού αλλά και στην είσπραξή του. Για τον σκοπό αυτό, η Αρχιεπισκοπή συνέτασσε καταλόγους¹⁸⁴ στους οποίους καταγράφονταν όλοι οι φορολογούμενοι και το ποσό του φόρου που έπρεπε να καταβάλουν, και στη συνέχεια έστελνε δικούς της υπαλλήλους, τους γραμματικούς για την είσπραξή τους. Οι γραμματικοί αυτοί χρεώνονταν το συνολικό ποσό των φόρων που έπρεπε να μαζέψουν από συγκεκριμένη περιοχή και μαζί με το επιτελείο τους διενεργούσαν τη φοροείσπραξη. Σε περίπτωση φόρων οι οποίοι είχαν ήδη ενοικιαστεί σε τρίτους, οι γραμματικοί βρίσκονταν σε συνεννόηση με τους ενοικιαστές οι οποίοι κατέβαλλαν το οφειλόμενο ποσό στο κεντρικό ταμείο της αρχιεπισκοπής ενώ ενημερωνόταν ταυτόχρονα και ο κατάλογος των γραμματικών.¹⁸⁵ Οι γραμματικοί της Εκκλησίας της Κύπρου είχαν μισθό που προερχόταν από τις εισπράξεις των φόρων και εξαρτώνταν άμεσα από τον Αρχιεπίσκοπο. Παρόμοια πρακτική εφαρμοζόταν και στην περίπτωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπου στέλνονται οι αντιπρόσωποί του (*vekil*) στην επαρχία για συλλογή των φόρων από τους κατοίκους αλλά και τους κληρικούς της περιοχής.

Οι αρχιερείς μπορούσαν να επικαλεστούν τη συνδρομή του οθωμανικού κράτους σε περίπτωση που οι γραμματικοί τους συναντούσαν αντίδραση στην είσπραξη των οφειλομένων ποσών. Η ρητή διάταξη των βερατίων που καλούσε τις κρατικές Αρχές όχι

---

¹⁸³ Ο Χαλίλ Ιναλτζίκ αναφέρει τρεις κύριους αποδέκτες των φόρων του ραγιά. Το κεντρικό θησαυροφυλάκιο, τον Πατριάρχη και τους μητροπολίτες (για τις Εκκλησίες που υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο) και τους ενοριακούς ιερείς. Βλ. Halil İnalçık, «The Status», *ό.π.*, σ. 426.

¹⁸⁴ Η σύνταξη των φορολογικών καταλόγων από την ίδια την αρχιεπισκοπή, ήταν ζήτημα τεράστιας σημασίας για την ιεραρχία. Αξιοσημείωτη είναι και η αναφορά του περιηγητή Αλί Μπέη ότι η καταμέτρηση των Ορθοδόξων από την οθωμανική διοίκηση δεν ήταν πάντα επιτυχής, αφού σύμφωνα με αυτά που έμαθε, όταν εντεταλμένος της διοίκησης επιχείρησε να καταγράψει τις ορθόδοξες οικογένειες του νησιού, δωροδοκήθηκε προτού ολοκληρώσει το έργο του και έτσι η καταμέτρηση δεν ήταν ακριβής. Γι' αυτό το λόγο, αναφέρει, η οθωμανική διοίκηση της Κύπρου δεν γνώριζε με βεβαιότητα πόσοι ήταν οι ορθόδοξοι κάτοικοι του νησιού. Βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ.3, *ό.π.*, σ. 1029.

¹⁸⁵ Για τους γραμματικούς βλ. Γεώργιος Α. Διονυσίου, «Ο φορολογικός ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας», *ΕΕΚΕΙΣ*, Α (1992) 102. Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία της Κύπρου*, *ό.π.*, σ. 196.

μόνο να μην προβάλλουν εμπόδια στους ανθρώπους των ιεραρχών, αλλά και να τους βοηθήσουν αν κάτι τέτοιο ζητηθεί, χρησιμοποιείται ως μέτρο καταστολής τυχόν αντιδράσεων. Τέτοια είναι και η περίπτωση που αναφέρεται σε επιστολή του Αρχιεπισκόπου Σωφρόνιου (1865-1900) προς τον υπάλληλο της Αρχιεπισκοπής στην Πάφο το 1869. Σύμφωνα με το περιεχόμενό της, οι κάτοικοι της Πάφου αρνούσαν να καταβάλουν δασίματα προς τον υπάλληλο της αρχιεπισκοπής και έτσι, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος γράφει «[...] ὅτι καὶ πάλιν ἐνομίσαμεν καλὸν πρὸ τοῦ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν συνδρομὴν τῆς ἐξουσίας, δυνάμει τοῦ Ὑψηλοῦ μας Βασιλικοῦ Περαιτίου, ἐνομίσαμεν, λέγομεν, καλὸν νὰ σοὶ ἀποστείλωμεν καὶ αὐθις προτρεπτικὸν γράμμα καὶ ἂν, ὅπερ μὴ γένοιτο, μὴ εἰσακουσθῶμεν καὶ πάλιν, τότε διὰ μέσου τῆς ἐξουσίας δυνάμεθα νὰ λάβωμεν καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνέκαθεν ἔδιδον οἱ χριστιανοὶ εἰς τὸν θρόνον, καὶ τοὺς ἀπειθεῖς καὶ ταραξίας νὰ παιδεύσωμεν παραδειγματικῶς πρὸς σωφρονισμόν καὶ ἄλλων, οἵτινες δυνατὸν νὰ ἔχωσι τοιαῦτα φρονήματα "ὁ νόμος εἶναι πάντων βασιλεύς"».¹⁸⁶

Αυτό που είναι ξεκάθαρο στη σχέση της Εκκλησίας της Κύπρου με τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη στο νησί, είναι ότι αυτή ακολούθησε μια εξελικτική πορεία παράλληλη με την παρακμή της αυτοκρατορίας. Όσο η διοίκηση και οι θεσμοί της αυτοκρατορίας παρακμάζουν, τόσο αυξάνεται ο ρόλος της Εκκλησίας σε σημείο που μέχρι πριν τις μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα, λειτουργεί ως ο αποκλειστικός θεσμός εξουσίας που είναι αρμόδιος για την καταγραφή των φορολογουμένων, την κατανομή όλων των ειδών των φόρων, την είσπραξή τους και την καταβολή συγκεκριμένων ποσών στην οθωμανική διοίκηση. Μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και κυρίως κατά την αρχιερατεία του Κυπριανού (1810-1821) η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί τον κυρίαρχο παράγοντα στις φορολογικές υποθέσεις του νησιού ενώ έχει στην διάθεσή της ένα μεγάλο δίκτυο γραμματικών και υπαλλήλων που αναλαμβάνουν την διεκπεραίωση της φοροδιανομής και φοροείσπραξης. Ακόμα, η Εκκλησία στο όνομα της οποίας εισπράττονται οι φόροι για την κεντρική διοίκηση αλλά και για τις τοπικές ανάγκες, είχε

¹⁸⁶ ΑΑΑΚ, Βιβλίον Στ', Αρχεῖον Αοιδίμου Σωφρονίου, σ. 45. [Βλ. Παραρτήματα, I.8].

το δικαίωμα για υπενοικίαση σε τρίτους διάφορων φορολογικών ενοτήτων. Οι κυριότεροι φόροι που εισπράττονται καταγράφονται ως *miri*,¹⁸⁷ *σαλγίνι (salgin)*,¹⁸⁸ φόροι ζώων, αμπελώνων και διάφορων άλλων προϊόντων. Στα φορολογικά κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής καταγράφονται όλοι οι φορολογούμενοι στο νησί καθώς και το ύψος του φόρου που πρέπει να πληρώσουν. Σε συνοπτικά κατάστιχα καταγράφονται τα συνολικά ποσά που εισπράττονται κατά είδος φόρου και οι πληρωμές που γίνονται στην κεντρική και την τοπική οθωμανική διοίκηση.¹⁸⁹ Ενδεικτική της σχέσης της Εκκλησίας με τη φοροδιανομή είναι και η επιστολή του έτους 1838 του Αρχιεπισκόπου Κύπρου προς τους προξένους στη Λάρνακα – από τους οποίους η Εκκλησία είχε δανειστεί μεγάλα ποσά – στην οποία αναφέρεται ότι η αρχιεπισκοπή προσπαθούσε να συγκεντρώσει λεφτά για εξόφληση των χρεών της. Στην προσπάθειά της αυτή, πληροφορεί τους προξένους ότι μετά από συνάντηση με τον οθωμανό διοικητή του νησιού «[...] μόλις τόν καταπέισαμεν νά προσθέση μέσα είς τό νύν διανεμειθέν σαλγίνι έκατόν τόσας χιλιάδας γρ[όσια] διά τά διάφορα καί τῶν επί τήν πατρίδα έντίμων χρεοφειλετῶν, και διά τῶν είς βασιλεύουσαν άδρῶν διαφορικῶν, καί νά τά διανέμωμεν κατά άριθμόν έν τάξη ένί έκάστῳ, χωρίς νά μᾶς έμποδίση [...]».¹⁹⁰

¹⁸⁷ Καταγράφοντας εισπράξεις με τον τίτλο *miri* εννοείται ένα σύνολο δημόσιων φόρων που προορίζονταν για το κεντρικό θησαυροφυλάκιο. Πριν τις μεταρρυθμίσεις περιλάμβανε και τον κεφαλικό φόρο των χριστιανών υπηκόων. Είναι χαρακτηριστικό, ότι για την περίοδο αυτή, τέλη του 18^{ου} – αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι σχετικές μελέτες έχουν καταδείξει ότι η πρόσθεση ποσών εκ μέρους των αρχιερέων, στο συνολικό ποσό του φόρου που έπρεπε να εισπραχθεί από τους φορολογούμενους, ήταν μια συνήθης πρακτική που οδηγούσε στη συγκέντρωση χρηματικού κεφαλαίου στο εκκλησιαστικό ταμείο, αφού στην οθωμανική διοίκηση δινόταν το ποσό το οποίο είχε προσυμφωνηθεί ότι θα εισπρασσόταν. Βλ. Nuri Çevikel, *Kıbrıs Eyâleti. Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk*, ό.π., σ. 126.

¹⁸⁸ Αντιπροσωπεύει το φόρο που εισπράττονταν για να καλυφθούν τα έξοδα της τοπικής οθωμανικής διοίκησης ή τα έκτακτα έξοδα σε περίπτωση πολέμου. Αφορούσε όλους τους υπηκόους, χριστιανούς και μουσουλμάνους με τη διαφορά ότι οι δεύτεροι κατέβαλλαν το ένα τρίτο του συνολικού ποσού και οι υπόλοιποι τα δύο τρίτα. Για τους φόρους αυτους και την εμπλοκή της Εκκλησίας της Κύπρου στο φορολογικό σύστημα κατά την περίοδο 1779-1856, βλ. Γεώργιος Α. Διονυσίου, *Εκκλησία και φορολογία στην Κύπρο τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας (1779-1856)*, δ.δ., Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 1988.

¹⁸⁹ Για μια αξιόλογη εργασία για τα φορολογικά κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, βλ. Κυπριανός Δ. Λούης, «Τυπολογία και δομή οικονομικών καταστίχων Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1800-1839/40)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αρχιεπισκοπής*, (Κύπρος 4-6 Μαΐου 2000), Αθήνα 2001, σ. 255 – 278.

¹⁹⁰ *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον Α', Μέρος Α', Έγγραφα 1767-1853, σ. 72^Α. [Βλ. Παραρτήματα, I.1].

Μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1830 στην Κύπρο αλλά και τις γενικότερες μεταρρυθμίσεις του Χάττι Σερίφ (*Hatt-i Serif*) και Χάττι Χουμαγιούν (*Hatt-i Hümayun*) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η κατάσταση στις φορολογικές υποθέσεις του νησιού αλλάζει. Επι αρχιερατείας Παναρέτου (1827-1840) η Υψηλή Πύλη αποφασίζει μεταρρυθμίσεις στην κοινοτική διοίκηση των Ορθοδόξων της Κύπρου οι οποίες όπως καταγράφονται στον *Κώδικα Α'* της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, αφορούσαν «[...] σύστημα κοινοβουλευτικόν περί τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, σύστημα ἀναλόγως μὲ τὰς περιστάσεις μας στερεὸν, διὰ νὰ συνδεθῆ ὅλον τὸ γένος καὶ νὰ εἶναι τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου ὁμογενοῦς τὰ συμφέροντα ἀχώριστα [...]».¹⁹¹ Στις μεταρρυθμίσεις αυτές για πρώτη φορά, εισάγεται θεσμοποιημένα πλέον το κοσμικό στοιχείο στις δημόσιες υποθέσεις της κοινότητας. Αποφασίζεται η σύσταση τετραμελούς Κεντρικής Δημογεροντίας καθώς και τοπικών Δημογεροντιῶν οι οποίες να ασχολούνται με τις δημόσιες υποθέσεις της ορθόδοξης κοινότητας και να προβαίνουν σε τακτικούς ελέγχους των δημοσίων οικονομικών. Αποφασίστηκε ακόμα, η σύσταση εικοσαμελούς Επιτροπῆς του Κοινού η οποία θα ἐπόπτευε την Κεντρική και τις τοπικές Δημογεροντίες.

Η συμμετοχή του κοσμικού στοιχείου στη διοίκηση της ορθόδοξης κοινότητας, ίσως κατέστη αναγκαία για το οθωμανικό κράτος και την Εκκλησία, μετά τις αντιδράσεις που παρατηρούνται στην κακοδιαχείριση των οικονομικών του νησιού και τις τάσεις για μαζική μετανάστευση. Η οθωμανική διοίκηση, αναγκάζεται ίσως να αναγνωρίσει πολιτικό ρόλο σε κοσμικούς σε μια προσπάθειά της να μειώσει τις αντιδράσεις εναντίον της πολιτικής εξουσίας – οθωμανικής και εκκλησιαστικής – και να αποτρέψει τυχόν επικίνδυνες καταστάσεις που θα ανέτρεπαν την ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Ας μην ξεχνάμε ότι έχουν περάσει δέκα σχεδόν χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση και ο αντίκτυπος της ίδρυσης του ελληνικού εθνικού κράτους είναι έντονος μεταξύ των Ορθοδόξων. Η ιεραρχία της Εκκλησίας αντιλαμβανόμενη το επιτακτικό αίτημα για κοσμική συμμετοχή στα κοινοτικά δρώμενα, την αποδέχεται και προσπαθεί οι εκπρόσωποι της κοσμικής αυτής συμμετοχής, να είναι όσο το δυνατό γίνεται δικοί της άνθρωποι, ή τουλάχιστον να ανήκουν στο δικό της πλέγμα δραστηριοτήτων. Σταδιακά

¹⁹¹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ό.π., σ. 1163. Για τις μεταρρυθμίσεις του 1830, βλ. σ. 1163-1169.

όμως, η κοσμική αυτή συμμετοχή στη διοίκηση της κοινότητας – στη διοίκηση του νησιού στην περίπτωση της Κύπρου – θα υπονομεύσει την απόλυτη κυριαρχία της ιεραρχίας και θα διεκδικήσει ένα δικό της πολιτικό χώρο και λόγο. Αυτό συνέβη στην περίπτωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της κοσμικής συμμετοχής στη διοίκηση της κοινότητας στη Μικρά Ασία. Οι νέες ευθύνες που απέκτησαν οι κοσμικοί, η άνοδος συλλογικών ομάδων που θα διεκδικούσαν συμμετοχή στη διοίκηση καθώς και η οικονομική δύναμη που συγκέντρωναν στα χέρια τους άνθρωποι ανεξάρτητοι από το Πατριαρχείο, θα οδηγήσει στην εμφάνιση μιας εξουσίας που θα αντιταχθεί στην εξουσία του κλήρου.¹⁹² Από τη στιγμή που θα γίνει αυτό, η σύγκρουση κοσμικών με τους ιεράρχες τους θα είναι αναπόφευκτη, εκτός κι αν η σύγκρουση αυτή διεξαχθεί εντός του εκκλησιαστικού πλαισίου, όπως είναι και η περίπτωση της Κύπρου, η οποία και θα αναλυθεί παρακάτω.

Οι μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856 επιφέρουν κάποιες αλλαγές στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη στο νησί, σημαντικότερες από τις οποίες είναι η απώλεια του κυρίαρχου ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου στην όλη διαδικασία. Τη διανομή των φόρων, την είσπραξή τους αλλά και την αποστολή τους στην τοπική οθωμανική διοίκηση, αναλαμβάνουν το μεγάλο Συμβούλιο στη Λευκωσία και τα επαρχιακά Συμβούλια στα οποία συμμετέχουν και οι κοσμικοί. Ωστόσο, η Εκκλησία δεν είναι αμέτοχη στα Συμβούλια αυτά, αφού ο Αρχιεπίσκοπος είναι μέλος του Συμβουλίου της Λευκωσίας και διαβουλευεται συνεχώς με τα επαρχιακά Συμβούλια στα οποία συμμετέχουν και οι Μητροπολίτες. Ωστόσο, δύο μόλις χρόνια πριν το τέλος της οθωμανικής περιόδου, το 1876, ο Μητροπολίτης Πάφου αναφέρει σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο ότι «[...] ἔφθασεν ἔνταῦθα ὁ περί τῆς διανομῆς τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου διαλαμβάνων Ἀυτόκρατορικός Ἐμιρναμές ὁστις, ὡς οἶδατε διατάττει ἵνα ἡ διανομή ἀνατεθῇ τοῖς πνευματικοῖς ἀρχηγοῖς τῶν Χριστιανῶν [...] τὸ Συμβούλιον συμφώνως τῇ Ἀυτόκρατορικῇ διαταγῇ ἐζήτησε νά μοί ἀναθέσῃ τό βάρος τοῦτο [...]».¹⁹³ Αυτό που διαφαίνεται από την πιο πάνω αλληλογραφία, είναι ότι η Εκκλησία της Κύπρου και κυρίως οι αρχιερείς της, παρέμειναν ως πολιτική

¹⁹² Kemal H. Karpat, «Millet and Nationality», ὁ.π., σ. 143.

¹⁹³ ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ὁ.π., σ. 88.

εξουσία στο νησί, και μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, ενώ φαίνεται ότι η συμμετοχή των κοσμικών στα διάφορα σώματα που δημιουργήθηκαν, δεν είχε ως αποτέλεσμα την εκτόπιση του ανώτατου κλήρου από το πλαίσιο της ευθύνης διοικήσεως.

β. Μια ισχυρή μη εκκλησιαστική εξουσία: Ο Δραγομάνος του Σαραγιού και οι «σκιές της εξουσίας»

Παράλληλα με την ανάδειξη των ιεραρχών ως των ηγετικών πολιτικών φυσιογνωμιών της κοινότητας και της λειτουργίας τους ως αξιωματούχων του οθωμανικού κράτους, αναπτύσσεται και η εξουσία ενός άλλου θεσμικού προσώπου το οποίο δεν σχετίζεται με καμιά πνευματική ή θρησκευτική ιδιότητα, αλλά απλώς χρησιμεύει ως ο ενδιάμεσος μεταξύ Ορθοδόξων και διοίκησης. Αυτός είναι ο δραγομάνος, ο οποίος απολαμβάνει εξαιρετικών προνομιακών μεταχειρίσεων από τη διοίκηση και αποτελεί ουσιαστικά, μέρος της ηγετικής διοικητικής ομάδας όχι μόνο της κοινότητας αλλά του οθωμανικού κράτους και της περιφερειακής του διοίκησης.¹⁹⁴ Η αρχική αλλά και ουσιαστική ενασχόληση του δραγομάνου ήταν η χρησιμοποίησή του ως του επίσημου μεταφραστή της κεντρικής ή περιφερειακής διοίκησης στις επαφές της με τους μη τουρκόφωνους κατοίκους (δραγομάνος της διοίκησης) και με τους αντιπροσώπους των ξένων κρατών (δραγομάνοι των πρεσβειών). Ο θεσμός του δραγομάνου όμως, ακολουθεί μια εξελικτική πορεία, από υπηρεσιακός παράγοντας (διερμηνέας της Πύλης) σε πολιτικό (ανάθεση σε αυτόν διπλωματικών αρμοδιοτήτων) και τέλος, σε διοικητικό παράγοντα (εμπλοκή του στη διεκπεραίωση των φορολογικών καταστάσεων, ανάθεση σε αυτόν της διοίκησης παραδουνάβιων επαρχιών). Ειδικότερα ο δραγομάνος της τοπικής οθωμανικής διοίκησης – ο δραγομάνος του Σαραγιού στην περίπτωση της Κύπρου – έχει αρμοδιότητες φοροδιανομής, φοροείσπραξης και

---

¹⁹⁴ Σημαντικές θέσεις θεωρούνταν εξάλλου και οι θέσεις των δραγομάνων του Στόλου, αφού αποτελούσαν προβαθμίδα για το αξίωμα του Μεγάλου Διερμηνέως, του δραγομάνου δηλαδή της κεντρικής διοίκησης. Για τους δραγομάνους του στόλου, βλ. Βασίλης Β. Σφυροέρας, «Οι έλληνες δραγομάνοι του στόλου», Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία*, ό.π., σ. 53-65.

κοινοτικής διοίκησης.¹⁹⁵ Ο καταλυτικός ρόλος του δραγομάνου της τοπικής οθωμανικής διοίκησης σχετίζεται ίσως και με το γεγονός ότι αυτός ήταν και ο μόνος αξιωματούχος της διοίκησης μέσω του οποίου μπορούσε να επικοινωνήσει ένας ή μια ομάδα μη τουρκόφωνων υπηκόων με τη διοίκησή τους.¹⁹⁶ Γι' αυτό και η απήχησή του ανάμεσα στον τοπικό πληθυσμό ήταν τεράστια. Η άνοδος Ορθόδοξων στις διάφορες θέσεις δραγομάνων της κεντρικής διοίκησης στην Κωνσταντινούπολη αναφέρεται ως καταλυτικό στοιχείο για την πορεία των κοινοτικών πραγμάτων, ιδιαίτερα κατά την περίοδο παρακμής του οθωμανικού κράτους και ενίσχυσης των κοινοτικών θεσμών διοίκησης. Μετά την Ελληνική Επανάσταση οι Ορθόδοξοι δραγομάνοι άρχισαν να χάνουν την εμπιστοσύνη με την οποία τους περιέβαλλε η Υψηλή Πύλη ενώ ο τελευταίος Ορθόδοξος δραγομάνος της κεντρικής διοίκησης, ο Σταυράκης Αριστάρχης, εκτελέστηκε το 1822. Οι απόγονοί του όμως, κατέλαβαν σημαντικά κυβερνητικά αξιώματα και σύντομα αναπτύσσεται, στην Κωνσταντινούπολη κυρίως, μια νέα τάξη ελληνοοθωμανών οι οποίοι ήταν υπέρμαχοι των μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων της αυτοκρατορίας.¹⁹⁷

Θέσεις δραγομάνου δεν υπήρχαν μόνο στο διοικητικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας αλλά και στις διάφορες πρεσβείες και προξενεία ξένων κρατών που υπήρχαν στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες περιοχές. Όπως οι δραγομάνοι της οθωμανικής διοίκησης, έτσι και αυτοί απολάμβαναν προνομίων που τους μετέτρεπαν σε μια ξεχωριστή ομάδα ανάμεσα στην κοινότητα. Για παράδειγμα, οθωμανικό έγγραφο του 1749 καταγράφει τα προνόμια του δραγομάνου Αντρόνικου Γερολέμου ο οποίος εργαζόταν για λογαριασμό του αγγλικού προξενείου στη Λάρνακα.¹⁹⁸ Ανάμεσα σε άλλα, ο δραγομάνος αυτός εξαιρείται του κεφαλικού και άλλων φόρων, ενώ της ίδιας εξαίρεσης τυγχάνει και η οικογένειά του.¹⁹⁹ Ωστόσο, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η

---

¹⁹⁵ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Το άσμα των διερμηνέων», ΚΣ, ΜΕ (1981) 62, 63. Ας σημειωθεί, ότι ο δραγομάνος είναι ο πρώτος μη κληρικός που έχει διευρμένες αρμοδιότητες στο σύστημα φοροδιανομής και φοροείσπραξης στο νησί.

¹⁹⁶ Cengiz Orhonlu, «Tercüman», *İA*, τ. 12, σ. 173-181. Ειδικότερα το κεφάλαιο 2. Eyalet tercümanları, σ. 178-179.

¹⁹⁷ Για την τάξη αυτή και τους Έλληνες αξιωματούχους της κεντρικής διοίκησης, βλ. Αλέξης Αλεξανδρής, «Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1850-1920», *ΔΙΕΕ*, 23 (1980) 365-404.

¹⁹⁸ Για τον δραγομάνο του Γαλλικού προξενείου το 1771, Ιερώνυμο Καρύδη, βλ. Άννα Pouradier Duteil-Λοιζίδου, «Ιερώνυμος Καρύδης. Δραγομάνος του Γαλλικού προξενείου στη Λάρνακα», *Πρακτικά Πρώτου Κιτιακού Συμποσίου*, Λάρνακα 1997, σ. 81-89.

¹⁹⁹ Harry Luke, *Cyprus under the Turks, 1571-1878. A Report Based on the Archives of the English Consulate in Cyprus Under the Levant Company and After*, London 1989, σ. 109. Ανάμεσα στο προνόμια

Υψηλή Πύλη αντιδρά στον υπέρμετρο αριθμό των δραγομάνων που καταγράφονταν ως προστατευόμενοι των ξένων αντιπροσωπειών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ως εκ τούτου εξαιρούνταν του βασικότερου φόρου για τους μη μουσουλμάνους, του κεφαλικού. Μέχρι το 1863 η κεντρική διοίκηση και οι ξένες αντιπροσωπείες συμφώνησαν ότι δεν θα επιτρεπόταν πλέον στους πρέσβεις και προξένους να παίρνουν υπό την προστασία τους δραγομάνους υπήκοους της αυτοκρατορίας.²⁰⁰ Οι δραγομάνοι των προξενείων θεωρούνταν απαραίτητο στοιχείο λειτουργίας και επαφής του ξένου αντιπροσώπου στην οθωμανική επικράτεια και είναι προφανές, ότι από τη θέση αυτή οι δραγομάνοι λειτούργησαν και ως φορείς δυτικών ιδεών και τρόπων ζωής. Η συνεχής επαφή τους με τους ξένους τους καθιστά τους πρώτους αποδέκτες των ευρωπαϊκών ιδεών.²⁰¹ Παρά το γεγονός αυτό όμως, ο δραγομάνος αποτελεί μέρος του ανατολικού οθωμανικού κράτους, εξέλιξη της πορείας της ίδιας της αυτοκρατορίας και θεσμό άμεσα συνδεδεμένο με τη σουλτανική εξουσία. Η πορεία ανάδειξής του σε ισχυρό κοσμικό στοιχείο εξουσίας ακολουθεί παράλληλη πορεία με την παρακμή και την προσπάθεια που γίνεται για εκδυτικισμό της αυτοκρατορίας.

Στην περίπτωση της Κύπρου, όπως ήταν αναμενόμενο, ο σημαντικότερος όλων των δραγομάνων που δραστηριοποιούνται στο νησί είναι ο δραγομάνος του Σαραγιού,²⁰² ο οποίος ουσιαστικά είναι *υψηλόβαθμος οθωμανός αξιωματούχος*,²⁰³ επιφορτισμένος με αρκετές διοικητικές αρμοδιότητες για την ορθόδοξη κοινότητα. Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία για μας, είναι ότι ένας Ορθόδοξος που δεν εντάσσεται στην ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου, είναι επιφορτισμένος από την τοπική διοίκηση με διοικητικά καθήκοντα, λειτουργεί ως ο ενδιάμεσος μεταξύ του πληθυσμού και διοικητή, ως ο

του δραγομάνου αυτού, ήταν η επίσημη αναγνώριση των δώρων και πεσκεσιών του, η εξαίρεση του από διάφορα τέλη προϊόντων και το φόρο κρασιού, η προστασία του από άντρες του στρατού, η εξαίρεση υπηρετών του από ορισμένους φόρους, η απαγόρευση δίκης του σε οποιοδήποτε τοπικό δικαστήριο και το δικαίωμα αναφοράς του απευθείας στην Υψηλή Πύλη, η ελευθερία διακίνησής του, και η απαγόρευση σε αξιωματούχους του στρατού και της διοίκησης να παρεμβαίνουν στο έργο του. Βλ. Ahmet Gazioğlu, *The Turks in Cyprus*, ό.π., σ. 211.

²⁰⁰ C.E.Bosworth, «Tardjuman», *ET*², τ. 10, σ. 236-238.

²⁰¹ Roderic H. Davison, «The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire», στο: B. Braude - B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, ό.π., τ. 1, σ. 324.

²⁰² Κατάλογο των δραγομάνων του Σαραγιού για το 17^ο και 18^ο αιώνα, βλ. Δήμος Λευκωσίας, *Η Λευκωσία στα χρόνια της τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Λευκωσία 1987, σ. 38.

²⁰³ Το 1628 ο δραγομάνος του Σαραγιού Χατζηαντώνιος, συμμετείχε σε επίσημη συνεδρία του ανώτατου κλήρου ως ο επίσημος αξιωματούχος και αντιπρόσωπος της τοπικής διοίκησης στη συνεδρία. Βλ. Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Το άσμα των διερμηνέων», ό.π., σ. 66.

ενδιάμεσος (μεταφραστής τουλάχιστον) μεταξύ των δύο πολιτικών εξουσιών, του οθωμανού διοικητή και του Αρχιεπισκόπου, και ανήκει στην τάξη των υψηλόβαθμων αξιωματούχων του κράτους. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα ο ανώτατος κλήρος να μην είναι ο αποκλειστικός εκπρόσωπος των Ορθόδοξων κατοίκων του νησιού, αλλά ένας από τους δύο θεσμικούς εκπροσώπους. Με την πάροδο του χρόνου, το αξίωμα του δραγομάνου είχε καταστεί η πιο σημαντική ίσως εξουσία στο νησί, με άλλα λόγια, «[...] προήχθη εις τὸ ὑπατον τῶν ἀξιωματῶν ἀποτελέσας τὴν κυριωτάτην πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐν τῇ νήσῳ μετὰ τὸν Πασᾶν, ὧν ἐπίτροπος τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ [...]».²⁰⁴ Χαρακτηρίζεται ακόμα, ο δραγομάνος του Σαραγιού, ως ο *συνάρχων και συνύπατος του Πασά*, γεγονός που παραπέμπει στην ισχυρή διοικητική του εξουσία, τουλάχιστον στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.²⁰⁵

Ο δραγομάνος του Σαραγιού διοριζόταν απευθείας από τον Σουλτάνο και όταν είχε την εύνοιά του, η ανεπίσημη εξουσία του μπορούσε να υποσκάψει αυτήν του οθωμανού διοικητή.²⁰⁶ Η άποψη ότι ο δραγομάνος του Σαραγιού εκλεγόταν από τον ανώτατο κλήρο και εγκρινόταν από τον Σουλτάνο²⁰⁷ πρέπει να θεωρείται υπερβολική, αν και το σίγουρο είναι ότι, αφού ιεράρχες και δραγομάνος βρίσκονταν σε στενή συνεργασία – κυρίως για φορολογικά θέματα – ο διορισμός του επιβαλλόταν να είχε και την άτυπη έγκριση των ιεραρχών. Στην άποψη ότι ο διορισμός γινόταν από τους ιεράρχες, αντιπαραβάλλεται η θέση ότι ο υποψήφιος δραγομάνος του Σαραγιού προτεινόταν από τον ανώτατο κλήρο και η Υψηλή Πύλη μπορούσε να αποδεχθεί ή να απορρίψει την πρόταση αυτή.²⁰⁸ Ανεξάρτητα από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διοριζόταν ο δραγομάνος του Σαραγιού στην Κύπρο, το σίγουρο είναι ότι αυτός είχε το δικό του δίκτυο ανθρώπων στο Παλάτι – αυτό εξυπακούει η απευθείας σχέση του με το Σουλτάνο – και λειτουργούσε με αυτό τον τρόπο ως ένας αντίπαλος του άλλου μοναδικού προσώπου ή καλύτερα ομάδας που είχαν απευθείας πρόσβαση στο Παλάτι,

²⁰⁴ Κωνσταντίνος Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος ο διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 73.

²⁰⁵ Κωνσταντίνος Μυριανθόπουλος, «Η Κύπρος επί τουρκοκρατίας (1570-1878)», *ΚΣ*, ΛΖ (1973) 89.

²⁰⁶ Γεώργιος Σ. Φραγκοκύδης, *Κύπρις*, ό.π., σ. 343.

²⁰⁷ Κωνσταντίνος Ι. Μυριανθόπουλος, «Η Κύπρος», ό.π., σ. 89.

²⁰⁸ Αντ. Ιντιάνος, «Συμβολή στη μελέτη της κυπριακής ιστορίας. ι. Δύο σελίδες του χειρογράφου Μαχαίρα στη Μαρκανή. ιι. Δραγομανία και δραγομάνοι στην Κύπρο», *ΚΣ*, Β (1938) 121-195.

του ανώτατου κλήρου.²⁰⁹ Είναι χαρακτηριστικό, ότι έγγραφο του γαλλικού προξενείου στη Λάρνακα, αναφέρει ότι ο δραγομάνος της Κύπρου (πρόκειται για τον Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο) «[...] έσχημάτισε γρήγορα μίαν καλήν περιουσίαν καὶ κατώρθωσε νὰ εἶνε ανεξάρτητος ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους. [...] Ἡ ἐκτίμησις ἦν ἔχαιρεν, καὶ οἱ φίλοι του ἐν Κ/πόλει, συνέβαλλον νὰ ἐπιτυχάνη εἰς ὅλας τὰς ἐπιχειρήσεις».²¹⁰

Οι εξουσίες του δραγομάνου του Σαραγιού διευρύνονταν όσο η τοπική οθωμανική διοίκηση βρισκόταν σε παρακμή εξαιτίας της γενικότερης κατάστασης της αυτοκρατορίας. Το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα μέχρι και την εκτέλεση του πιο γνωστού δραγομάνου του κυπριακού χώρου, του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου²¹¹ το 1809, θεωρείται ως η περίοδος κατά την οποία οι δραγομάνοι βρίσκονται στο απόγειο της δύναμής τους και η εξουσία τους πολλές φορές υποσκελίζει αυτήν του οθωμανού διοικητή. Οι εξουσίες αυτές πρέπει να εξετάζονται σε σχέση με τους δύο άλλους χώρους εξουσίας που λειτουργούν την ίδια περίοδο, την ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου, η οποία βρίσκεται κι αυτή στο απόγειο της δύναμής της, και την τοπική οθωμανική διοίκηση, τον κυβερνήτη.

Όσον αφορά τις σχέσεις του ανώτατου κλήρου με τον δραγομάνο του Σαραγιού αυτές έχουν να κάνουν κυρίως με την φοροδιανομή και φοροείσπραξη των κρατικών φόρων. Σύμφωνα με τις μέχρι σήμερα ενδείξεις, στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 19^{ου}, ιεράρχες και δραγομάνος λειτουργούν από κοινού και σε συνεχή συνεννόηση για την ομαλή διανομή και είσπραξη των φόρων. Ο δραγομάνος σε

---

²⁰⁹ Το δίκτυο ανθρώπων στο κέντρο διοίκησης της αυτοκρατορίας, πολλές φορές φτιαχνόταν στη βάση της δωροδοκίας η οποία όπως προαναφέρθηκε ήταν ευρέως διαδεδομένη στη λογική της διοίκησης. Η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι εκπρόσωποί της, από πολύ νωρίς εντάχθηκαν στο πλαίσιο μιας δωροδοκίας προς το κράτος και τους αξιωματούχους του, είτε μέσω των φιλοδωρημάτων που έδιναν με την αναγνώριση της εκλογής τους στον εκκλησιαστικό θρόνο, είτε μέσω φιλοδωρημάτων που έδιναν για να εξαγοράσουν την εξυπηρέτηση κρατικών αξιωματούχων. Βλ. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüsvet*, ό.π., σ. 106.

²¹⁰ Νεοκλής Κυριαζής, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *KX, Z* (1930) 154.

²¹¹ Για το δραγομάνο Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο, βλ. Φρόσω Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Ο Δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος και η εποχή του*, Λευκωσία 1995. Κώστας Π. Κύρρης, «Ανέκδοτα περί Χ'Γεωργάκη Κορνέσιου», ό.π.

συνεργασία με τους δικούς του γραμματικούς²¹² και τους γραμματικούς της Εκκλησίας – οι δεύτεροι εποπτεύονταν από τους ιεράρχες – διενεργούσαν την είσπραξη των φόρων οι οποίοι θα αποδίδονταν στην κεντρική διοίκηση. Σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες, ο κεφαλικός φόρος διανεμόταν από τους ιεράρχες και τον δραγομάνο, ο οποίος στην περίπτωση αυτή εκτός από κοινοτικός άρχοντας λειτουργούσε και ως εκπρόσωπος του τοπικού διοικητή.²¹³ Ενδεικτική για τη σχέση του δραγομάνου με την κρατική φορολογία, είναι και η απάντηση του οθωμανού διοικητή της Κύπρου στα αιτήματα των εξεγερθέντων Κυπρίων για τη βαριά φορολογία, το 1804. Σύμφωνα με επιστολή του προξένου της Γαλλίας στο νησί προς την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, ο οθωμανός αξιωματούχος είπε στους εκπροσώπους των εξεγερθέντων ότι «[...]ή έξουσία του έπεριορίζετο μόνον είς τὸ νὰ παρέχη βοήθειαν είς τὸν δραγομάνον διὰ τὴν είσπραξιν τῶν φόρων, ὅτι μόνον ὁ δραγομάνος ἔφερε τὰ φερμάνια, καὶ ὅτι δὲν θὰ τα εὔρωσι παρὰ είς τὴν οἰκίαν του. Τότε οἱ ἀντιπρόσωποι μετέβησαν είς τὴν οἰκίαν τοῦ δραγομάνου, ὅστις ἤρνηθη νὰ τοὺς κοινοποιήσῃ τὰ φερμάνια μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο διαταγὴν καὶ τοὺς ἀπέπεμψε δυσαρεστημένους».²¹⁴ Στο φορολογικό σχήμα ιεράρχες – δραγομάνος, φαίνεται ότι οι πρώτοι ασχολούνταν κυρίως με τη διανομή και την ετοιμασία των καταστίχων και ο δεύτερος με την είσπραξη και απόδοση των φορολογικών προσόδων. Αυτό μαρτυρεί και άλλη επιστολή του γάλλου προξένου, σύμφωνα με την οποία «Ἐπειδὴ δὲν δύνανται νὰ εἶναι οἱ είσπράκτορες [οἱ ιεράρχες] διορίζουσιν ἐπίτροπον, ὅστις εἶναι ὁ διερμηνεὺς τοῦ λαοῦ παρὰ τῷ κυβερνήτῃ καὶ ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται δραγομάνος τοῦ Σαραγιοῦ».²¹⁵

²¹² Το γεγονός ότι ο Κορνέσιος εργοδοτούσε τους δικούς του γραμματικούς οι οποίοι αναλάμβαναν τη διανομή και είσπραξη των κυβερνητικών φορολογικών προσόδων, σημαίνει ότι ο δραγομάνος της Κύπρου είχε αρχίσει να αναπτύσσει γύρω του μια υπηρεσία από μή κληρικούς η οποία λειτουργούσε ως μέρος του οθωμανικού κράτους, ενώ ταυτόχρονα, σήμαινε ότι η υπηρεσία από κοσμικούς που είχαν αναπτύξει γύρω τους οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου, δεν ήταν η μόνη ομάδα κοσμικών με ευθύνες στο δημοσιονομικό σύστημα του τόπου.

²¹³ G.L.Arsh, «Cyprus at the End of the 18th», *ό.π.*, σ. 55.

²¹⁴ Νεοκλής Κυριαζής, «Διακυβέρνησις της Κύπρου. Οι σατράπαι αυτής», *ΚΧ*, Θ (1934) 19.

²¹⁵ *Ο.π.*, σ. 18.

Παρά την οποιαδήποτε σύγκυση που μπορεί να περιέχει η περίοδος κοινής ηγεμονίας του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου με τους ιεράρχες, αυτή πρέπει να θεωρείται σημαντική ως προς την απειλή που επέσειε για την αποκλειστική εξουσία της ιεραρχίας. Ο θεσμικός ρόλος του Κορνέσιου, η προσωπική του ακτινοβολία ως *κοινοτικού άρχοντα* αλλά και το δίκτυο του από ανθρώπους του Παλατιού, έμοιαζε να υποδαύλιζε τον εξουσιαστικό ρόλο του ίδιου του Αρχιεπισκόπου, η εξουσία του οποίου στηριζόταν ακριβώς στους ίδιους παράγοντες.²¹⁶ Ενδεικτική της γνώμης του ίδιου του Κορνέσιου για το ρόλο του στο νησί, είναι και ο προσδιορισμός που ο ίδιος κάνει για τον εαυτό του, αναφέροντας σε αίτηση του προς την κεντρική διοίκηση το 1804, ότι διατελούσε *δραγομάνος των ραγιάδων της νήσου Κύπρου και αντιπρόσωπος του βιλαετίου*, ενώ ρύθμιζε τις σημαντικές υποθέσεις σύμφωνα με τους νόμους της χώρας και τα άλλα ζητήματα που προέκυπταν με *υψηλό φερμάνιο*.²¹⁷ Σημειώνεται ότι εκτός από τους φόρους, στα καθήκοντα του δραγομάνου περιλαμβανόταν και η είσπραξη έκτακτων δοσιμάτων για διάφορα έξοδα της τοπικής διοίκησης, καθώς και η πληρωμή των μισθών των γενιτσάρων που υπηρετούσαν στην Κύπρο.²¹⁸ Η ονομασία του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου λοιπόν ως ενός δεύτερου *εθνάρχη*²¹⁹ καταδεικνύει τη στενή σχέση μεταξύ των δικών του αρμοδιοτήτων και αυτών του Αρχιεπισκόπου, με άλλα λόγια, την πολιτική εξουσία που και οι δύο κατείχαν και τους εκχωρήθηκε από τον ίδιο το Σουλτάνο. Εξουσία που σε αρχικό στάδιο παρουσιαζόταν κοινή, στη βάση κυρίως των φορολογικών εισπράξεων, σε κατοπινό όμως στάδιο, βρέθηκε να διαμοιράζεται και να υπερσκελίζει ο δραγομάνος τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο.²²⁰ Η πολύχρονη θητεία του Κορνέσιου στη θέση του δραγομάνου του Σαραγιού και η μεγάλη του οικονομική εμβέλεια τον είχαν

---

²¹⁶ Ενδεικτική της εξουσίας του δραγομάνου είναι και η περιγραφή που γίνεται για τον Κορνέσιο σε άσμα του 19^{ου} αιώνα: «*Άρχοντες, άγροικήσετε, όσ' είστε συναγμένοι, / να μάθετε τι έπαθεν ή Κύπρου ή καμένη. τωρ' άρκινώ σας τήν άρκήν να σās άναθιμβάνω, να μάθετε πώς έχασεν τόν Άρκον Δραγουμάνον, όπου τήν έξουσίαζεν κι' ήτουν διαφεντεμένη κι' από τὰ χέρκα τών Τουρκών ήτανε ποσπασμένη*». Βλ. Δήμος Λευκωσίας, *Η Λευκωσία*, ό.π., σ. 56.

²¹⁷ Φρόσω Ηγουμενίδου-Ριζοπούλου, *Ο Δραγομάνος*, ό.π., σ. 7.

²¹⁸ Γεώργιος Α. Διονυσίου, «Ο φορολογικός», ό.π., σ. 94.

²¹⁹ Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, *Κύπρις*, ό.π., σ. 343.

²²⁰ Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ακόμα και κατά το διάστημα όπου η σχέση του Κορνέσιου με τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη βρίσκεται στο απόγειό της, η Εκκλησία της Κύπρου δεν «[...] έπαψε ποτέ να έχει μια ουσιαστική ανάμειξη στις φορολογικές υποθέσεις του νησιού». Βλ. Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ere ottomane», ό.π., σ. 152.

καταστήσει ανεξάρτητο από τους ιεράρχες, και πραγματικό κυβερνήτη του νησιού.²²¹ Ενδεικτική είναι και η αναφορά του ζωγράφου Ιωάννη Κορνάρου του Κρητός, ο οποίος περιγράφοντας την εξέγερση του 1804 αναφέρει για τον Χατζηγεωργάκη Κορνέσιο ότι «[...] έφώναζε έτζήριζεν ό άρχιεπίσκοπος. ποίος άκούη; έσχιζε ταρούχατου (ήμουν παρόν) ποίος τόν στήμαρε; ύπε[ρ]ισχιεν ό άρχων, δέν άκουε πλέον, μήτε τοϋ άρχιεπισκόπου, μήτε άλλου τινός συμβουλής. κατά όμιον τρόπον τό έπερπατούσαν. και όλος ότιερέτου».²²² Η απονομή ειδικού φερμανίου από τον Σελίμ Γ΄ (1789-1807) προς τον Κορνέσιο, σύμφωνα με το οποίο διοριζόταν ως ο ισόβιος δραγομάνος του Σαραγιού στην Κύπρο, στόχο αλλά και αποτέλεσμα είχε τη σουλτανική διαβεβαίωση των εξουσιών του.

Η οικονομική εμβέλεια του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου βοηθούσε στο να διατηρεί την εξουσία του αλλά και να την ενισχύει, σε μια περίοδο που αξιώματα και τίτλοι μπορούσαν να αγοραστούν πολύ εύκολα. Οι τεράστιες κτηματικές περιουσίες (τσιφλίκια) που ο Κορνέσιος κατείχε σε όλη την Κύπρο, το χρηματικό κεφάλαιο που συσώρευσε στο προσωπικό του θησαυροφυλάκιο, τα έσοδα του από τις ενοικιάσεις φόρων που έκανε – η ονομασία μουκατατζής (*mukataci*) του είχε δοθεί εξαιτίας της μεγάλης του δραστηριότητας στην ενοικίαση φορολογικών προσόδων – τον μετέτρεψαν στη σημαντικότερη ίσως κοσμική οικονομική δύναμη του νησιού.²²³

Κι ενώ αυξάνονταν οι εξουσίες του Κορνέσιου και υπήρχαν ταυτόχρονα και οι παλαιότερες εξουσίες του Αρχιεπισκόπου, ακόμα ένα πρόσωπο βρίσκεται σε αντιπαράθεση μαζί του, αφού βλέπει τις δικές του εξουσίες να περνούν σε δεύτερη μοίρα και τον δραγομάνο να λειτουργεί ως ο αποκλειστικός εντολοδόχος της κεντρικής διοίκησης. Όπως επισημαίνει ο ισπανός περιηγητής Αλί Μπέη το 1806, ο Κορνέσιος «[...] έχει καταστεί ο επικεφαλής της πολιτικής αρχής. Έχει στην πραγματικότητα το αξίωμα και τις

²²¹ Νεοκλής Κυριαζής, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», *KX, Z* (1930) 154.

²²² Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, Κώστας Γερασίμου, Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, *Νέα εικόνα και μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Λευκωσία 2000, σ. 20. Το κείμενο της μαρτυρίας του Ιωάννη Κορνάρου βρίσκεται στο πίσω μέρος της εικόνας του Αγίου Νικολάου και αποτελεί την προσωπική του μαρτυρία για την εξέγερση του 1804.

²²³ Για την προσωπική περιουσία της οικογένειας του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, βλ. Φρόσω Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Ο Δραγομάνος*, ό.π., σ. 10-12.

αρμοδιότητες ηγεμόνα της κοινότητας, διότι ο Τούρκος κυβερνήτης δεν μπορεί να κάνει τίποτα σε έναν Έλληνα χωρίς τη σύμπραξη και παρουσία του δραγομάνου, στον οποίο έχει ανατεθεί το καθήκον να θέτει ενώπιον του Μεγάλου Κυρίου τα αιτήματα των συμπατριωτών του Χριστιανών». ²²⁴ Ακόμα και ο γάλλος πρόξενος στο νησί, αναφέρει σε επιστολή του προς την πρεσβεία ότι απέναντι στο δραγομάνο «[...] ό κυβερνήτης καί οι άγάδες δέν εἶχον παρὰ σκιάν άρχῆς. Μόνον ό δραγομάνος ύφίστατο. Άν καμιά φορά οι κυβερνηται ἤθελον νά κυβερνήσωσι, δυνάμει τοῦ χρήματος τους ἔπαυε». ²²⁵ Σύμφωνα με τον σύγχρονο του Κορνέσιου, ζωγράφο Ιωάννη Κορνάρο, η συμπεριφορά του αφού «[...] ἔλαβων διὰ τήν ύσχὴν καί τήν δόξαν τοῦ άρχωντος, διὰ τὸ νά μακροχ[ρ]ονήσει εἰς τήν δραγουμανίαν, καί νά ἔχι χάτια άπό δύο βασιλείς τῶν τουρκῶν» είχε γίνει ιδιαίτερα προκλητική και μαζί με άλλα γεγονότα «[...] ἔφεραν τοῦς τούρκους εἰς άγανάκτησιν κατὰ του άρχωντος [...]». ²²⁶ Οι επίσημες και ανεπίσημες εξουσίες του Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου ως δραγομάνου είχαν διευρυνθεί σε τέτοιο βαθμό, που δημιούργησαν την ανάγκη σε αυτόν να χρησιμοποιεί το δικό του δίκτυο ανθρώπων στην Υψηλή Πύλη – οθωμανούς αξιωματούχους – για να προστατέψει τον εαυτό του, αλλά και για να διατηρεί τις εξουσίες του σε σχέση με τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη. Γύρω από τον Κορνέσιο είχε δημιουργηθεί τέτοια φήμη, σύμφωνα με την οποία οι διασυνδέσεις του στην Κωνσταντινούπολη και οι εξουσίες του στην Κύπρο του επέτρεπαν να δρομολογεί τις εξελίξεις σε σχέση με τους τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους και να είναι σε θέση να επηρεάζει αποφάσεις της Πύλης για την παύση ή μετάθεσή τους. ²²⁷ Η δύναμη του – η οποία βασιζόταν κυρίως στην μεγάλη περιουσία του – ήταν τέτοια, που όπως αναφέρει και ο γάλλος πρόξενος, «[...] ό κυβερνήτης καί οι άγάδες δέν εἶχον παρὰ σκιώδη έξουσίαν. Μόνον ό δραγομάνος ἐξήσκει ταύτην. Ἐάν κάποτε οι κυβερνηται ἐζήτουν

²²⁴ Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ.3, ό.π., σ. 1028.

²²⁵ Νεοκλής Κυριαζής, «Διακυβέρνησις της Κύπρου. Οι σατράπαι αυτής», *ΚΧ*, Θ (1934) 19.

²²⁶ Ευφροσύνη Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου, *Νέα εικόνα*, ό.π., σ. 20.

²²⁷ Κωνσταντίνος Μυριανθόπουλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος*, ό.π., σ. 110.

αὐτοὶ νὰ διευθύνωσιν, ἀντικαθίστα τούτους δυνάμει τοῦ χρήματος».²²⁸

Τελικά ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος εκτελείται στην Κωνσταντινούπολη το 1809 επιβεβαιώνοντας με τον τρόπο αυτό το πρόσκαιρο της απόλυτης εξουσίας που απολάμβανε κάποιος στον οποίο ο Σουλτάνος χορηγούσε εκτεταμένες εξουσίες. Μετά το θάνατο του Κορνέσιου η ισχύς του δραγομάνου μειώθηκε αισθητά και μοναδικός φορέας εξουσίας σε σχέση με το ορθόδοξο ποιμνιο, παραμένουν οι ιεράρχες, με εξέχουσα προσωπικότητα τον οικονόμο της Αρχιεπισκοπής και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, τον Κυπριανό (1810-1821). Επί αρχιερατείας Κυπριανού, η Εκκλησία της Κύπρου βρίσκεται στην ισχυρότερή της θέση και αποτελεί την ουσιαστική πολιτική εξουσία του νησιού, μέχρι και το 1821, όπου εκτελούνται οι αρχιερείς και οι πρόκριτοι. Ο δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος λειτούργησε σε ένα πλαίσιο όπου η διεύρυνση εξουσιών σε τοπικούς άρχοντες ήταν αν όχι εύκολη τουλάχιστον εφικτή, σε μια περίοδο όπου η κεντρική διοίκηση μοιάζει αδύναμη να επιβάλει τον έλεγχό της στην περιφέρεια.

Ο Κορνέσιος, πέρα από τα οικονομικού χαρακτήρα καθήκοντά του – φοροδιανομή, φοροείσπραξη – ήταν δημόσιο πολιτικό πρόσωπο των αρχών του 19^{ου} αιώνα. Ενταγμένος στο οθωμανικό σύστημα διακυβέρνησης, όχι μόνο της ορθόδοξης κοινότητας αλλά όλου του τοπικού πληθυσμού,²²⁹ διευρύνει τις εξουσίες του είτε χάρη στην εύνοια του Σουλτάνου, είτε χάρη στη γενική αποσύνθεση της αυτοκρατορίας. Ο γάλλος πρόξενος, αναφέρει ότι η Υψηλή Πύλη, πολύ λίγο ενδιαφερόνταν αν στο νησί διοικούσε ο κλήρος, ο δραγομάνος ή ο πασάς.²³⁰ Έτσι, η πολιτική άνοδος του δραγομάνου, απειλεί και τους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου, αλλά και τον οθωμανό διοικητή του νησιού. Σε ότι αφορά την Εκκλησία όμως, χάρη στις δυνατότητες που η συσσώρευση κεφαλαίου στα εκκλησιαστικά ιδρύματα προσέφερε, αυτή είχε

²²⁸ Νεοκλής Κυριαζής, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», ΚΧ, Ζ (1930) 154.

²²⁹ Σε περίπτωση επιβολής φορολογίας λόγω έκτακτων εξόδων, ο Κορνέσιος έκανε τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη και ανάμεσα στους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού. Αυτό μαρτυρεί και η επιστολή αίτησή του προς την Υψηλή Πύλη για έκδοση διαταγής πληρωμής από τους μουσουλμάνους ποσού 185 περίπου χιλιάδων γροσίων, ως έκτακτα έξοδα για κάλυψη των αναγκών της εκστρατείας στην Αίγυπτο στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Στην περίπτωση αυτή, ο δραγομάνος λειτουργεί ως ο αποκλειστικός εντολοδόχος της Πύλης για θέματα οικονομικού χαρακτήρα, όχι μόνο μεταξύ της κοινότητάς του, αλλά για όλο τον πληθυσμό. Βλ. Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Σύμμεικτα δραγομανικά της Κύπρου*, Ιωάννινα 1986, σ. 18.

²³⁰ Νεοκλής Κυριαζής, «Στιγμαί αγωνίας εκ στάσεων», ΚΧ, Ζ (1930) 211.

καταφέρει να συμμετέχει άμεσα ή έμμεσα στη διαδικασία εκχρηματισμού της οικονομίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην ανάγκη για συμπερίληψη στον κύκλο εξουσίας των ιεραρχών ενός αριθμού εύπορων λαϊκών, γαιοκτημόνων, με τους οποίους υπάρχει μια σχέση αμοιβαιότητας. Η δανειοδότηση της Εκκλησίας εκ μέρους των εύπορων αυτών λαϊκών, επιτρέπει τη διατήρηση των εξουσιών της στο δημοσιονομικό σύστημα, ενώ, μετά την εκτέλεση του Χατζηγιωργάκη Κορνέσιου, η Εκκλησία θα παραμείνει ο αποκλειστικός διαχειριστής της φοροδιανομής και φοροείσπραξης.²³¹

Σημαντικός παράγοντας της διατήρησης των εξουσιών των ιεραρχών και κατ' επέκταση της Εκκλησίας της Κύπρου στη δημοσιονομική πολιτική του οθωμανικού κράτους στο νησί, αλλά και στην πολιτική διοίκηση των Ορθοδόξων, είναι και το γεγονός ότι ο εκκλησιαστικός θεσμός είχε την αναγκαία δομή και μηχανισμούς οι οποίοι ήταν πρώτα απ' όλα αναγκαίοι στην ίδια την οθωμανική διοίκηση, τοπική και κεντρική. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της Εκκλησίας – Αρχιεπίσκοπος, Μητροπολίτες – καθώς και η παρουσία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων σε όλο το νησί, τα οποία ελέγχονταν από την Αρχιεπισκοπή ως το αρμόδιο διοικητικό κέντρο, καθιστούσε τον εκκλησιαστικό θεσμό ικανό να έχει άμεση πρόσβαση σε όλο τον πληθυσμό και κυρίως στην ύπαιθρο, όπου και κατοικούσε η πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού. Πέρα από αυτό όμως, η εργοδότηση ενός πολυάριθμου προσωπικού από την ίδια την Εκκλησία, συνέβαλε στην αποτελεσματικότερη και σίγουρα έγκαιρη καταγραφή των δημογραφικών εξελίξεων, στοιχείο απαραίτητο για την επιτυχία μιας φοροδιανομής και φοροείσπραξης. Με λίγα λόγια, η Εκκλησία είχε τη διοικητική δομή, τους μηχανισμούς, αλλά και το αναγκαίο έμμισθο προσωπικό για να μπορεί να επιβάλει έναν φορολογικό έλεγχο στον πληθυσμό. Το γεγονός αυτό, την καθιστούσε απαραίτητη για την ίδια την τοπική οθωμανική διοίκηση η οποία κατά τον 19^ο αιώνα κυρίως, παρουσιάζεται αδύναμη να μπορεί να επιβάλει έναν αυστηρό δημοσιονομικό έλεγχο σε όλο το νησί.

γ. Οι σχέσεις με την τοπική διοίκηση ως σχέσεις αλληλεξάρτησης

²³¹ Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ère ottomane», *ό.π.*, σ. 153.

Μεταξύ της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Κύπρου και των εκάστοτε οθωμανών διοικητών του νησιού, είχε αναπτυχθεί ένα πλαίσιο σχέσεων το οποίο βασιζόταν στην εξάρτηση του ενός από τις δραστηριότητες του άλλου. Στο πλαίσιο αυτό, ιεράρχες και οθωμανοί αξιωματούχοι αναπτύσσουν τα δικά τους κανάλια επικοινωνίας με συχνές ανταλλαγές επιστολών στις οποίες καταγράφονται οι προσπάθειες ή μάλλον οι αιτήσεις για αλληλοϋποστήριξη, σε τοπικό επίπεδο αλλά και σε επαφές με το διοικητικό κέντρο, την Κωνσταντινούπολη.²³² Σε περιόδους κατά τις οποίες η τοπική οθωμανική διοίκηση και η ιεραρχία φαίνεται να μην βρίσκουν υποστήριξη ο ένας στον άλλο, παρατηρείται μια προσπάθεια υπόσκαψης του ηγετικού ρόλου των ιεραρχών εκ μέρους του οθωμανού διοικητή και αντίστροφα.

Το προαναφερόμενο πλαίσιο σχέσεων μεταξύ ιεραρχίας και οθωμανικής διοίκησης αναπτύχθηκε στη βάση διάφορων αρμοδιοτήτων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζουν η φορολογική αρμοδιότητα της Εκκλησίας και η εξουσία σε οικονομικά ζητήματα του οθωμανού διοικητή, η εμπλοκή της ιεραρχίας σε θέματα διορισμών και μεταθέσεων αξιωματούχων της τοπικής διοίκησης, η ισχύς του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών στο διοικητικό κέντρο, καθώς και η αντίστοιχη ισχύς του οθωμανού διοικητή στο Παλάτι. Πέρα από τις αρμοδιότητες αυτές, οι σχέσεις μεταξύ ιεραρχίας και οθωμανικής διοίκησης υπήρξαν κατά το 19^ο αιώνα το πεδίο άσκησης μιας σκληρής διπλωματίας εκ μέρους και των δύο εμπλεκόμενων στη διοίκηση του νησιού, μια διπλωματία που κύριος και βασικός της στόχος ήταν η διατήρηση και αύξηση της ισχύος του κάθε φορέα εξουσίας. Στη βάση αυτών, οι κάτοικοι της Κύπρου καλούνται από τη μια να ενισχύσουν τις προσπάθειες του Αρχιεπισκόπου για ανάδειξη και διατήρησή του ως του φυσικού και αδιαμφισβήτητου *πολιτικού ηγέτη* του χριστιανικού πληθυσμού και από την άλλη, να αναγνωρίσουν την εξουσία του οθωμανού διοικητή ως καθήκον τους προς το κράτος στο οποίο ανήκουν. Αρχιερείς και οθωμανός διοικητής αποτελούν φορείς

---

²³² Χαρακτηριστικό των σχέσεων σε επίπεδο εξουσίας που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ των ιεραρχών και της τοπικής οθωμανικής διοίκησης, είναι και το γεγονός ότι ο οθωμανός διοικητής, σε μια προσπάθειά του να διατηρεί καλές σχέσεις με τους ιεράρχες, αναλάμβανε την τιμωρία ενόχων που είχαν προβεί σε πράξεις προσβολής της ορθόδοξης πίστης. Ένα τέτοιο παράδειγμα, αφορά και η επιστολή του Μητροπολίτη Κυρηνείας προς τον οθωμανό διοικητή του νησιού, ημερομηνίας 4 Νοεμβρίου 1874. Στην επιστολή του αυτή, ο Μητροπολίτης ευχαριστεί τον οθωμανό διοικητή για την παραδειγματική τιμωρία κάποιων που είχαν προσβάλει την ορθόδοξη πίστη και εκφράζει την ικανοποίηση, τόσο του ιδίου όσο και του ποιμνίου του για την ενέργεια αυτή του διοικητή. Βλ. *ΑΑΑΚ*, Βιβλίου ΙΔ', ό.π., σ. 51.

εξουσίας του Σουλτάνου, με συγκεκριμένα καθήκοντα και ευθύνες. Η ύπαρξη του ενός είναι αναγκαία για την επιβίωση του άλλου. Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου μπορεί να λειτουργήσει σαν πολιτικός ηγέτης όσο το οθωμανικό σύστημα – εκπρόσωπος του οποίου είναι ο οθωμανός διοικητής – τον επιβεβαιώνει ως τέτοιο, και ο οθωμανός διοικητής πρέπει να λειτουργήσει στο πλαίσιο εξουσιών που του θέτει το δικό του διοικητικό κέντρο – η Κωνσταντινούπολη – αναπόσπαστο μέρος του οποίου είναι οι αρχιερείς.

Με ποιους όμως τρόπους οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου αποτελούσαν για τον οθωμανό διοικητή του νησιού, αλλά και για τους άλλους κρατικούς αξιωματούχους, έναν ισχυρό φορέα εξουσίας που έπρεπε να συμβιώσουν και να συνυπάρξουν μαζί του; Μία από τις σημαντικές εξουσίες του ανώτερου κλήρου, ήταν και το δικαίωμα του για άμεση πρόσβαση στην Υψηλή Πύλη, χωρίς την υποχρέωση ενημέρωσης εκ των προτέρων του οθωμανού τοπικού διοικητή. Οι ιεράρχες – όχι μόνο της Εκκλησίας της Κύπρου αλλά και του Οικουμενικού Πατριαρχείου – μπορούσαν να προσφύγουν στην Υψηλή Πύλη και στις διάφορες οθωμανικές Αρχές, να υποστηρίξουν διάφορα σχέδια ή να εισηγηθούν απόρριψη άλλων, ενώ με παρασκηνιακές ενέργειες και διαβουλεύσεις μπορούσαν να επηρεάσουν πολιτικές αποφάσεις που αφορούσαν αυτούς ή το ποίμνιό τους.²³³

Το δικαίωμα αυτό, καθώς και το ισχυρό δίκτυο ανθρώπων εξουσίας που οι αρχιερείς είχαν στην Κωνσταντινούπολη,²³⁴ δημιουργούσε στους τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους την ανάγκη για συνεχή επαφή μαζί τους και επιτήρηση των ενεργειών τους. Κατά τη διάρκεια της στάσης του 1765 στην Κύπρο, ο στασιαστής Χαλήλ ζήτησε από τον διοικητή του νησιού να του παραδώσει τους αρχιερείς, με σκοπό να τους στείλει στην Κωνσταντινούπολη να συνηγορήσουν υπέρ του ιδίου και να του δοθεί η διοίκηση

²³³ Gunnar Hering, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική 1620-1638*, Αθήνα 1992, σ. 24.

²³⁴ Χαρακτηριστικό των επαφών που οι αρχιερείς είχαν με αξιωματούχους της κεντρικής διοίκησης, είναι και το γεγονός ότι και η Αρχιεπισκοπή, αλλά και οι αξιωματούχοι αυτοί, φροντίζουν να είναι σε θέση να έχουν κοντά τους ανθρώπους που να μπορούσαν να μεταφράζουν την αλληλογραφία τους. Οι επιστολές των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου προς τους αξιωματούχους στην Κωνσταντινούπολη, μεταφράζονταν αμέσως, γεγονός που δείχνει και το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνταν οι επαφές αυτές, ως μέρος μιας διοικητικής συνεννόησης και ενημέρωσης. Βλ. Ahmet Gazioğlu, «Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hıristiyan Toplumlarına Tanınan Haklar», *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1993, σ. 223.

του νησιού. Τελικά όμως, οι αρχιερείς μεταβαίνουν στην Κωνσταντινούπολη μετά από συνεννόηση με τον οθωμανό διοικητή, σε μια προσπάθεια για επίτευξη ειρήνης στο νησί.²³⁵ Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, και κυρίως επί αρχιερατείας του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, η ισχύς της ιεραρχίας στην Κύπρο αλλά και οι διασυνδέσεις της στην Κωνσταντινούπολη, έφθασαν στο απόγειό τους, με αποτέλεσμα να λειτουργούν ως η κυριότερη πολιτική δύναμη στο νησί.²³⁶ Η συνεχής εναλλαγή διοικητών και αξιωματούχων από την Υψηλή Πύλη ή τον Καπουτάν Πασά (*Kapudan Pasa*) στους οποίους ανήκε κατά καιρούς η διοίκηση της Κύπρου, σε συνδυασμό με το διαχρονικό και θεσμοθετημένο ρόλο εξουσίας της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Κύπρου, συνέτεινε στην εν μέρει εξάρτηση των διοικητών από τους ιεράρχες. Ακόμα και μετά το 1821 και την πρόσκαιρη απώλεια εξουσιών, ο γάλλος πρόξενος αναφέρει σε επιστολή του ότι αναμενόταν η άφιξη του νέου διοικητή του νησιού και ότι η αντικατάστασή του επεζητήθη «[...] διὰ δύο ἐπισκόπων καὶ διὰ τινων προὔχοντων τῆς Νήσου, οἱ ὁποῖοι εὕρισκονται εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου. Βεβαιοῦσιν ὅτι τὰ ἄτομα αὐτά, ποῦ θὰ συνοδεύσωσι τὸν πασᾶν ἕως ἐδῶ, ἐπέτυχον ἀπὸ τὴν Α.Μ. κάθε χάριν τὴν ὁποῖαν εἶχον ζητήσῃ διὰ τὸν ἄτυχόν τους τόπον».²³⁷ Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, οι αρχιερείς μπορούσαν να μεσολαβήσουν υπέρ της διατήρησης κάποιου οθωμανού αξιωματούχου στο νησί.²³⁸ Αρχιερείς και οθωμανοί διοικητές στην Κύπρο λοιπόν, βρίσκονταν αντιμέτωποι αλλά και εξαρτημένοι ο ένας από

²³⁵ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ό.π., σ. 1123.

²³⁶ Ο Χάκκεττ αναφέρει ότι ο Αρχιεπίσκοπος κατέστη ανεξάρτητος του οθωμανού διοικητή και κατείχε όλη την εκτελεστική εξουσία ενώ πολλές φορές ήταν σε θέση να αποφασίσει για την επιλογή ή ανάκληση συγκεκριμένου προσώπου στο αξίωμα του διοικητή της Κύπρου. Βλ. Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου*, τ. Α', ό.π., σ. 258. Ξένος περιηγητής αναφερόμενος στον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό σημειώνει ότι αυτός ήταν «[...] ανεξάρτητος του Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης πράγμα που πολλαπλασιάζει την περιωπή του. Αυτό τον καιρό διαμφισβητεί τα πρωτεία του μοντεσελίμη που διορίζεται συνήθως για ένα χρόνο από τον καπουτάν πασά και σε σπουδαίες υποθέσεις που αφορούν τους έλληνες δεν μπορεί να κάνει τίποτε χωρίς τον αρχιεπίσκοπο». Βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, σ. 59.

²³⁷ Επιστολή του γάλλου προξένου στη Λάρνακα προς τον πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, ημερομηνίας 2/7/1838. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Διακυβέρνησις της Κύπρου. Οι σατράπαι αυτής», *ΚΧ*, Θ (1934) 88.

²³⁸ Επιστολή του Γάλλο προξένου προς τον Πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, ημερομηνίας 17/10/1837, αναφέρει ότι ο κυβερνήτης της Κύπρου έστειλε τους αρχιερείς στην Κωνσταντινούπολη για να δικαιώσουν τη διακυβέρνησή του, αφού η θέση του βρισκόταν σε απειλή εξαιτίας των μηχανορραφιών ισχυρών εχθρών του στο Παλάτι. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Οι σατράπαι της Κύπρου», *ΚΧ*, Θ (1930) 6.

τον άλλο, κυρίως σε σχέση με τις αναφορές προς την Υψηλή Πύλη και τη δυνατότητα για επιβολή ποινών από τον Σουλτάνο.

Εκτός της εμπλοκής τους στο διορισμό του διοικητή όμως, οι ιεράρχες είχαν εξουσιοδότηση σε ένα σύνολο διορισμών οθωμανών τοπικών αξιωματούχων κατώτερης σημασίας. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται από την πληθώρα αναφορών ή αιτήσεων οθωμανών αξιωματούχων προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, με τις οποίες τον παρακαλούν να μεσολαβήσει είτε για να μην μετατεθούν από τη θέση τους, είτε για να μετατεθούν κάπου αλλού. Είναι προφανές ότι στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, πριν και μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου παραμένουν η ανώτατη ίσως πολιτική Αρχή στο νησί, ο λόγος της οποίας έφθανε μέχρι το Παλάτι. Τέτοια ήταν και η περίπτωση του φορολόγου της περιοχής Λεύκας, ο οποίος το 1867 ζητά από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο να μεσολαβήσει για να διατηρηθεί στη θέση του, αφού είχε ήδη έρθει διαταγή για διορισμό νέου φορολόγου στην περιοχή.²³⁹ Το ίδιο και του ναΐτη Κυθρέας, ο οποίος, τον Ιούνιο του 1870 σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο που βρισκόταν τότε σε ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη, του αναφέρει ότι ο Μητροπολίτης Πάφου του πρότεινε να αναλάβει τη θέση του ναΐτη Πάφου, αφού επρόκειτο να κινηθεί αγωγή εναντίον του υπηρετούντος στη θέση αυτή.²⁴⁰ Επιστολές με το ίδιο περίπου περιεχόμενο στάληκαν στον Αρχιεπίσκοπο και από τον μουτήρη του Καζά Κυθρέας το 1872, και τον Μεχμέτ Ααρίφ από τη Λάρνακα. Ο πρώτος ανέφερε στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ότι σύμφωνα με πληροφορίες του, επρόκειτο να έρθει νέο πρόσωπο στη θέση του, γι' αυτό τον παρακαλεί να μεσολαβήσει προς το Συμβούλιο της Λευκωσίας ούτως ώστε να αποτραπεί μια τέτοια εξέλιξη και να παραμείνει στη θέση του.²⁴¹ Ο δεύτερος, πληροφορούσε τον Αρχιεπίσκοπο ότι σύμφωνα και με φήμες που έμαθε, επρόκειτο να αντικατασταθεί από νέο πρόσωπο, αλλά ο ίδιος δεν είχε καμιά επίσημη ενημέρωση. Για το λόγο αυτό, παρακαλεί τον Αρχιεπίσκοπο να διαβιβάσει στη διοίκηση αναφορά υπέρ του, ούτως ώστε ο κίνδυνος παύσης ή μετάθεσής του να αποσοβηθεί.²⁴² Σημαντικό ρόλο στις σχέσεις αλληλεξάρτησης ιεραρχών – οθωμανών αξιωματούχων, διαδραμάτιζε και η ισχύς του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην

²³⁹ ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε', Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου, σ. 55.

²⁴⁰ Ο.π., σ. 115. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.10].

²⁴¹ Ο.π., σ. 190. [Βλ. Παραρτήματα, Ι. 11].

²⁴² Ο.π., σ. 278. [Βλ. Παραρτήματα, Ι. 12].

Κωνσταντινούπολη, αφού πολλές φορές οι κύπριοι ιεράρχες ζητούν τη συνδρομή του Οικουμενικού Πατριάρχη για τοποθέτηση ή παραμονή οθωμανού αξιωματούχου στο πόστο του. Τέτοια ήταν και η περίπτωση του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Α΄, ο οποίος με επιστολή του προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Άνθιμο Στ΄ το 1854, θέτει θέμα παραμονής του Σερίφ Πασά στη θέση του διοικητή της Κύπρου. Σύμφωνα και με την απάντηση του Άνθιμου Στ΄, το αίτημα διαβιβάστηκε και όπως ο ίδιος αναφέρει «[. . .] δὲν ἐλείψαμεν νὰ ἀναφέρωμεν πάντα ταῦτα προσωπικῶς πρὸς τὸν ὑψηλότετον Χαρτζιὲ Πασᾶ ἐφένδη μας, οἷος εὐχαρίστως διατεθεὶς διεβεβαίωσεν ἡμᾶς ὅτι θέλει πράξει κατὰ τὴν κοινὴν ὑμῶν αἴτησιν καὶ ἐπιθυμίαν, προστατεύων διὰ παντὸς τὴν αὐτοῦ Ἐξοχότητα ἀπὸ πάσης καταδρομῆς [. . .]».²⁴³

Εἶναι προφανές ὅτι καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αἰῶνα, και μέχρι το τέλος της οθωμανικῆς κυριαρχίας, ο Αρχιεπίσκοπος και οι Μητροπολίτες της Κύπρου λειτουργούν ως η πραγματική πολιτική Αρχή του τόπου, με λόγο στις παύσεις, ανακλήσεις και μεταθέσεις οθωμανών αξιωματούχων. Εκτός του θεσμικού ρόλου που είχαν αρχιερείς στη διοίκηση της Κύπρου – πριν και μετά τις μεταρρυθμίσεις – είναι βέβαιο ὅτι η οικονομική τους δυνατότητα τους μετέτρεπε σε αξιωματούχους ικανούς να επηρεάσουν αποφάσεις, ὄχι μόνο εξαιτίας του ρόλου τους ως ηγεσία του ποιμνίου τους, αλλά και εξαιτίας της δυνατότητάς τους να εξαγοράσουν οθωμανούς αξιωματούχους της κεντρικῆς διοίκησης.

---

²⁴³ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ὁ.π., σ. 460-461.

III. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΣΤΟ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

«[...] Ο Σωφρόνιος κρατούσε πολλά όπλα στα χέρια του. Πρώτον, ως επικεφαλής της Εκκλησίας, ήταν ο κύριος ιδιοκτήτης γης σ' αυτό το νησί και μπορούσε επομένως να αυξήσει το ενοίκιο σε εκατοντάδες αγροκτήματα σε κάθε στιγμή και με οποιαδήποτε δικαιολογία. Δεύτερον, ως προκαθήμενος της Εκκλησίας ήταν ο μεγαλύτερος έμπορος στο νησί και μπορούσε να αυξήσει τις τιμές των αγαθών στις αγορές κάθε εμπορικής πόλης. Τρίτον, ως προκαθήμενος της Εκκλησίας, ήταν ένας από τους κυριότερους εξαγωγείς κρασιού, άλατος και κονιάκ και μπορούσε επομένως εύκολα να δημιουργήσει διαταραχές στην ναυτιλιακή κίνηση και να ενοχλήσει τα λιμάνια. Αυτά τα πρόσκαιρα μέσα διαβολών μπορούσαν να ενισχυθούν και να αναφλεγούν από πνευματικούς του συμμάχους. Μπορούσε να σταματήσει τα Μυστήρια και να αναστείλει τις τελετουργίες για τον γάμο και τον ενταφιασμό. [...] θα μπορούσε αν αποφάσιζε, να ενοχλήσει την κοσμική εξουσία [...]».²⁴⁴

Η ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου ως θεσμού, αλλά και των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων μεμονωμένα κατά τη μακρόχρονη οθωμανική περίοδο της ιστορίας της Κύπρου, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την ιστορία του νησιού ως οικονομικού χώρου ενός μεγαλύτερου συνόλου, του οθωμανικού. Οικονομικές δραστηριότητες της Ορθόδοξης Εκκλησίας και οθωμανικός οικονομικός χώρος μπορούν ν' αποτελέσουν ένα ενιαίο χώρο μελέτης, κυρίως για περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπως η Κύπρος, δηλαδή, νησιώτικες μικρές κοινωνίες της περιφέρειας. Η αντιμετώπιση της Εκκλησίας από το οθωμανικό κράτος δεν ήταν μόνο πολιτική – τοποθέτηση ιεραρχών σε σχέση με το ορθόδοξο σύνολο, σχέσεις κλήρου με τη διοίκηση – αλλά και οικονομική.

²⁴⁴ Απόσπασμα από κείμενο του άγγλου περιηγητή Χέπγουορθ Ντίξον που βρισκόταν στο νησί το 1878. Βλ. Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1168.

Πέρα από τη χρήση της Εκκλησίας και ειδικότερα της ιεραρχίας ως ενός ακόμα οικονομικού αγαθού για το κεντρικό θησαυροφυλάκιο,²⁴⁵ κατά την οθωμανική περίοδο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα αναπτύσσουν οικονομικοεμπορικές δραστηριότητες που είτε εντάσσονται στον οθωμανικό χώρο και την οθωμανική οικονομία – παραγωγή, διάθεση αγροτικού πλεονάσματος, χρηματοεμπορικές δραστηριότητες – είτε απλώς αποτελούν εκκλησιαστικές πρακτικές που όχι μόνο εντάσσονται στην οθωμανική λογική της εθνοθησκευτικής κοινότητας, αλλά θεσμοθετούνται ως υποχρεώσεις του ορθόδοξου υπηκόου προς την πνευματική και πολιτική του Αρχή, τον ιεράρχη, δηλαδή υποχρεώσεις προς το επίσημο κράτος.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αμέσως μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης έθεσε τους ιεράρχες ως ηγεσία των ορθόδοξων υπηκόων της, αλλά ταυτόχρονα, τους έδωσε πλήρη δικαιοδοσία στη διαχείριση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και των περιουσιακών τους στοιχείων,²⁴⁶ τονίζοντας την απαγόρευση επέμβασης σε αυτά εκ μέρους των κρατικών Αρχών. Μεγάλο μέρος των κειμένων των βερατίων που η διοίκηση χορηγούσε στους ιεράρχες με την ευκαιρία της ανόδου τους σε εκκλησιαστικό θρόνο, αφορούσε την προστασία και έλεγχο της διαχείρισης όλων των περιουσιακών στοιχείων του συγκεκριμένου θρόνου από τον ιεράρχη.²⁴⁷ Έτσι, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα αργά αλλά σταθερά αναπτύσσονται σε μεγάλα οικονομικά κέντρα του οθωμανικού χώρου – το γεγονός αυτό είναι εμφανέστερο σε περιφέρειες μικρού μεγέθους όπως η Κύπρος και νησιά του Αιγαίου – οι ιεράρχες λειτουργούν ως εκπρόσωποι μεγάλων οικονομικών δικτύων και οι σχέσεις μεταξύ ποιμνίου-ιεραρχίας και

---

²⁴⁵ Η άνοδος ιεραρχών στους εκκλησιαστικούς θρόνους της Ορθόδοξης Εκκλησίας, χρησιμοποιήθηκε από το οθωμανικό κράτος ως ένα οικονομικό αγαθό. Ετήσια δοσίματα και άλλες υποχρεώσεις της ιεραρχίας υπήρξαν για το κεντρικό θησαυροφυλάκιο σημαντική πηγή εσόδου. Ενώ στην αρχή το πεσκέσι (*piskes*) καταβαλλόταν κάθε φορά που παραχωρείτο το αξίωμα, με την πάροδο του χρόνου η υποχρέωση αυτή των αρχιερέων μετατρέπεται σε ετήσιο δόσιμο το οποίο παραδίδεται στο θησαυροφυλάκιο μια φορά το χρόνο. Αντί της ονομασίας πεσκέσι, αναφέρεται ως κατ' αποκοπή ποσό (*makt-i maktu*) ή ως μιρί (*miri*). Για το θέμα αυτό, βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 174. Επίσης, Παρασκευάς Κονόρτας, «Η οθωμανική κρίση του τέλους του ιστ' αιώνα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο», *Τα Ιστορικά*, 2/3 (1985) 45-76. Στο άρθρο αυτό εξετάζεται η σχέση μεταξύ κεντρικού θησαυροφυλακίου και των οικονομικών υποχρεώσεων των ιεραρχών.

²⁴⁶ Halil İnalçık, «Ottoman Archival», ό.π., σ. 440.

²⁴⁷ Ο Οικουμενικός Πατριάρχης όσον αφορούσε το οθωμανικό κράτος, ήταν ο φυσικός κληρονόμος όλων των μοναχών και των άγαμων κληρικών που βρίσκονταν στον άμεσο έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Νικόλαος Μοσχοβάκης, *Το Δημόσιο Δίκαιο*, ό.π.

οθωμανικής διοίκησης-ιεραρχίας, άλλοτε σε μεγαλύτερο άλλοτε σε μικρότερο βαθμό, καθορίζονται από τα οικονομικά αυτά δεδομένα.

Όσον αφορά τη σχέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των ιδρυμάτων της με τις οικονομικές δραστηριότητες της οθωμανικής περιόδου, αυτό που προκύπτει από τα χιλιάδες έγγραφα και κώδικες των εκκλησιαστικών αρχείων, είναι ότι όλα τα εκκλησιαστικά ιδρύματα λειτούργησαν στην οικονομία ως θεσμικά οικονομικά πρόσωπα του οθωμανικού χώρου, το καθένα ανάλογα με τις δυνατότητές του, και μέσα από τη λειτουργία τους αυτή κυριάρχησαν σε επίπεδο ορθόδοξου ποιμνίου, και εν μέρει σε επίπεδο οθωμανικών κρατικών Αρχών. Η θέση για αντιμετώπιση της μεσαιωνικής Δυτικής Εκκλησίας ως μιας οικονομικής επιχείρησης και τη λειτουργία της ως τέτοια, δεν απέχει πολύ από τη λειτουργία της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά την οθωμανική περίοδο²⁴⁸ παρά το γεγονός ότι στο οθωμανικό κράτος το νομικό πρόσωπο της Εκκλησίας είναι ανύπαρκτο και η Εκκλησία υπάρχει μόνο σε σχέση με την ηγεσία της, δηλαδή τους ιεράρχες. Οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα, φορολογικοί μηχανισμοί, αγροτική παραγωγή και διάθεση προϊόντων, εκκλησιαστική φορολογία, πνευματικές λειτουργίες και ποιμνιο, αλληλοεμπλέκονται και συνυπάρχουν, σε ένα ανατολικό οικονομικό σύστημα που ενισχύει το κεντρικό θησαυροφυλάκιο αλλά και το κοινόν²⁴⁹ ταμείο των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Το σύστημα αυτό λειτουργεί ως ενισχυτικό για την ένταξη της Εκκλησίας σε όλο το φάσμα της οθωμανικής λογικής περί κράτους, αλλά ταυτόχρονα, ενισχύει τη θέση της Εκκλησίας και της ιεραρχίας ειδικότερα ως κεφαλής του ορθόδοξου μέρους του οθωμανικού συνόλου. Παραδόξως, όσο το σύστημα αυτό λειτουργεί ως διαχωριστικό μεταξύ μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων και ενισχύει την θρησκευτική ταυτότητα, ταυτόχρονα, ενισχύει την κρατική οθωμανική ταυτότητα,

²⁴⁸ Αναφορά σε μελέτες γι' αυτή την θεώρηση της Δυτικής Εκκλησίας, βλ. Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης, *Η αθωνική Μονή Αγίου Παύλου κατά την οθωμανική περίοδο*, Θεσσαλονίκη 2002.

²⁴⁹ Κοινόν ταμείον ονομαζόταν το κεντρικό ταμείο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο χαρακτηρίστηκε και ως η τράπεζα της κοινότητας, αφού από αυτό συνάπτονταν δάνεια και σε αυτό κατέληγε το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων του Πατριαρχείου. Βλ. Νικόλαος Γ. Μοσχοβάκης, *Το Δημόσιο Δίκαιο*, ό.π., σ. 60. Κοινόν όμως ονομαζόταν και το ταμείον των μονών, το οποίο λειτουργεί στο πρότυπο αυτού του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε μικρότερη βέβαια κλίμακα αφού αφορά μόνο τον πληθυσμό που διαμένει κοντά στο μοναστήρι. Στον Κώδικα 54 της Μονής Κύκκου, το ταμείο του μοναστηριού από το οποίο συνάπτονται διάφορα δάνεια, αναφέρεται ως το Κοινόν ταμείον. Βλ. ΑΙΜΚ, *Κώδικας 54*. Έκδοση του Κώδικα, βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54 της Ιεράς Μονής Κύκκου και οι οικονομικές δραστηριότητές της (1813-1819)*, Λευκωσία 2001.

αφού κάθε λειτουργία εκτός του πλαισίου – πολιτικού ή οικονομικού – που η οθωμανική κατάκτηση προσδιορίζει, είναι εκτός λογικής.

Πρέπει, επίσης, να τονιστεί, ότι η σχέση μεταξύ της οικονομικής δύναμης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και πολιτικής εξουσίας των ιεραρχών εντός του οθωμανικού πλαισίου λειτουργίας, ήταν στοιχεία αλληλοτροφοδοτούμενα. Όσο η οθωμανική λογική αφήνει ευρύ πεδίο δράσης στα εκκλησιαστικά ιδρύματα με αποτέλεσμα τη συγκέντρωση σημαντικού κεφαλαίου σε αρκετά από αυτά, τόσο η πολιτική εξουσία – μη θεσμοθετημένη – αυξάνεται. Ανάλογα, όσο η ευχέρεια των ιεραρχών να επηρεάζουν αποφάσεις της διοίκησης και να συμμετέχουν σε ένα κύκλο εξουσίας με μια δική τους διπλωματία, τόσο αυξάνονται οι δυνατότητες των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων για ανάπτυξη των οικονομικών τους δραστηριοτήτων και συσσώρευση κεφαλαίου.

Τα ερωτήματα που τίθενται στην έρευνα για τις οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο, αφορούν πρώτα και κύρια το καθεστώς της τεράστιας κτηματικής της περιουσίας²⁵⁰ – η οποία ανήκε στην Αρχιεπισκοπή, σε Μητροπόλεις, μονές και ναούς – τους τρόπους διαχείρισής της και πως αυτοί οι τρόποι λειτουργούν ως πηγές εσόδων.²⁵¹ Ακόμα, πρέπει να διευκρινισθεί πως τα εκκλησιαστικά ιδρύματα εμπλέκονται στην όλη παραγωγική και εμπορική διαδικασία, με ποιους μηχανισμούς κυριαρχούν στις εμπορικοοικονομικές δραστηριότητες και τέλος, ποιες ήταν οι πρόσθετες πηγές εσόδων για τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του κυπριακού χώρου και κατά πόσον οι πηγές αυτές ανήκαν στο πλαίσιο των πνευματικών της δραστηριοτήτων ή όχι. Επίσης, με ποιο τρόπο διάφορα εκκλησιαστικά δοσίματα από προαιρετικά καταλήγουν να είναι υποχρεωτικά και πως η οθωμανική διοίκηση καλύπτει νομικά αυτές τις υποχρεώσεις του ορθόδοξου υπηκόου της. Τέλος, θα πρέπει να

---

²⁵⁰ Ενδεικτικό του μεγέθους της εκκλησιαστικής περιουσίας στην Κύπρο στα τέλη της οθωμανικής περιόδου, είναι και το γεγονός ότι η επιτροπή που ορίστηκε από τη βρετανική διοίκηση του νησιού το 1897 για μελέτη των εκκλησιαστικών γαιών, ανέφερε ότι η Εκκλησία διεκδικούσε 241,979 στρέμματα γης στην Κύπρο. Βλ. Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 35. Σε ότι αφορά τον ελλαδικό χώρο, αναφέρεται ότι το 1835 οι γαίες που ανήκαν στην Εκκλησία της Ελλάδος, κάλυπταν το ένα τέταρτο της συνολικής επιφάνειας της ελεύθερης χώρας. Βλ. Νικόλαος Μοσχοβάκης, *Το Δημόσιο*, ό.π., σ. 63.

²⁵¹ Για τη μοναστηριακή περιουσία και τη διαχείρισή της, βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείρισή της κατά την οθωμανική περίοδο: 19^{ος} αιώνας. Η περίπτωση της Μονής Κύκκου», *EKMIMK*, 6 (2003) υπό έκδοση.

εξεταστεί πως η τεράστια αυτή εκκλησιαστική περιουσία και η διαχείρισή της λειτούργησε σε σχέση με το ποίμνιο της Εκκλησίας.

1. Η κατοχύρωση της εκκλησιαστικής περιουσίας από το οθωμανικό Δίκαιο

Το οθωμανικό κράτος αναγνωρίζει τα διάφορα εκκλησιαστικά ιδρύματα – Αρχιεπισκοπές, Μητροπόλεις, μονές, ναούς - ως θρησκευτικού τύπου φιλανθρωπικά σώματα η περιουσία των οποίων προστατευόταν από τον Ιερό Νόμο και εντασσόταν στο πλαίσιο εκείνων των περιουσιακών στοιχείων που ονομάζονταν βακουφικά (*vakf*). Στην αραβική νομική ορολογία όπου συναντάται για πρώτη φορά ο όρος και η έννοια του μουσουλμανικού βακουφίου, αυτό δηλώνει την κατοχή ενός στοιχείου την κυριότητα του οποίου μπορεί να αποκτήσει ένα τρίτο πρόσωπο.²⁵² Το βακούφι αποτελεί αιώνια κτήση και ο σκοπός ύπαρξής του ήταν η φιλανθρωπία και η κοινωφελής δραστηριότητα, ενώ τα περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν στο πλαίσιο αυτό, προστατεύονταν από διάφορες φορολογικές υποχρεώσεις και απολάμβαναν προνομίων. Εκτός από τα διάφορα θρησκευτικά ιδρύματα, χριστιανικά και μουσουλμανικά, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βακούφι μπορούσε να δημιουργήσει οποιοσδήποτε ενήλικας άρρενας μουσουλμάνος ή μη μουσουλμάνος υπήκοος της αυτοκρατορίας και ο σκοπός ίδρυσης του έπρεπε να ήταν νόμιμος και σύμφωνος με την πίστη του ιδρυτή του και κυρίως να μην αντιβαίνει στον Ιερό Νόμο.²⁵³ Έτσι, με τον τρόπο αυτό, το δικαίωμα δηλαδή για τη δημιουργία ενός βακουφίου, ιδρύονταν διάφορα οικογενειακά βακούφια η διαχείριση των οποίων ανήκε στην οικογένεια που το είχε ιδρύσει.²⁵⁴ Η πληθώρα των οικογενειακών βακουφίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στο διάστημα ακμής αλλά και παρακμής της, επιβεβαιώνει την άποψη ότι ανάμεσα στους οθωμανούς, επικρατούσε η άποψη ότι όποιου η οικονομική κατάσταση το επέτρεπε, ήταν θετικό αλλά και χρήσιμο, να δημιουργήσει ένα

²⁵² Βέρα Μουταφτσίου, *Αγροτικές σχέσεις*, ό.π, σ. 147.

²⁵³ Περισσότερα για τον ισλαμικό θεσμό του βακουφίου, βλ. W. Heffening, «Wakf», *ET*, τ. 8, σ. 1096-1103.

²⁵⁴ Τα ορθόδοξα εκκλησιαστικά ιδρύματα και τα περιουσιακά τους στοιχεία, ανήκαν στην κατηγορία των θρησκευτικών βακουφίων (*dıyanî vakıflar*) και ο κύριος σκοπός ιδρύσεως και λειτουργίας τους, έπρεπε να ήταν η φιλανθρωπία. Για μια λεπτομερή κατηγοροποίηση των ειδών του βακουφίου κατά την οθωμανική περίοδο, βλ. Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.

βακούφι και να το θέσει στη διαχείριση ενός από τα μέλη της οικογένειάς του.²⁵⁵ Το βακούφι μπορούσε να ανήκει σε μία από τις δύο κατηγορίες τις οποίες η οθωμανική διοίκηση αναγνώριζε για το θεσμό αυτό. Μπορούσε να ήταν φιλανθρωπικό (*hayrî*) το εισόδημα του οποίου προοριζόταν αποκλειστικά για φιλανθρωπίες και κοινωφελείς σκοπούς, ή προσωπικό (*ahlî*), το εισόδημα του οποίου χρησιμοποιείτο για τη διαβίωση και ευημερία του προσώπου ή των προσώπων που όριζε ο κληροδότης του βακουφίου.²⁵⁶ Αυτό που εμάς ενδιαφέρει και σχετίζεται με τα περιουσιακά στοιχεία των ορθόδοξων εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, είναι πως αυτά αναγνωρίστηκαν από την οθωμανική διοίκηση ως βακουφικά και εντάχθηκαν στο πλαίσιο αυτό, δηλαδή, θεωρήθηκαν ως αιώνιες κτήσεις²⁵⁷ της Εκκλησίας τις οποίες εκμεταλλεύονταν οι διαχειριστές των περιουσιακών αυτών στοιχείων – οι ιεράρχες – για κοινωφελείς σκοπούς και φιλανθρωπία. Ειδικότερα οι μονές της Ορθοδοξίας, αναγνωρίζονται από το οθωμανικό κράτος ως ευαγή ιδρύματα με κοινωνικό και οικονομικό χαρακτήρα και ως εκ τούτου αφήνονται να συνεχίσουν τη λειτουργία τους με την προϋπόθεση ένταξής τους στην οθωμανική λογική περί γαιοκτησίας και χρήσης της γης.²⁵⁸

Ως περιουσιακά στοιχεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων λοιπόν, οι γαίες αλλά και όλα τα άλλα αποκτήματα μιας Μητρόπολης, μονής ή ναού, προστατεύονταν από την οθωμανική διοίκηση και κανείς δεν μπορούσε να επέμβει σε αυτά και στην διαχείρισή τους. Οι ιεράρχες είχαν την αποκλειστική ευθύνη για διαχείριση και εκμετάλλευση των περιουσιακών αυτών στοιχείων τα οποία κατοχυρώνονταν προσωπικά στο όνομα τους με την ευκαιρία της έκδοσης των βερατίων.

---

²⁵⁵ Beria Remzi Özoran, «The Abu-Bekir Pasha Vaqf in Cuprus», *IX Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, τ. 3, σ. 1257.

²⁵⁶ Βέρα Μουταφτσιέβα, *Αγροτικές σχέσεις*, ό.π., σ. 150.

²⁵⁷ Η ένταξη γαιών στο πλαίσιο των περιουσιακών στοιχείων ενός βακουφίου, δεν σήμαινε ότι δεν μπορούσε να αναθεωρηθεί όταν το οθωμανικό κράτος το έκρινε αναγκαίο. Για παράδειγμα, το 1475 ο Μεχμέτ Β΄ αποφάσισε την κατάσχεση μεγάλων εκτάσεων γης που είχαν το καθεστώς του βακουφίου και την μετατροπή τους σε δημόσιες (*mirî*) γαίες. Στην πραγματικότητα επρόκειτο για γαίες οι οποίες αρχικά ήταν δημόσιες και αργότερα με διάφορους τρόπους απέκτησαν το καθεστώς του βακουφίου. Ο λόγος της ενέργειας αυτής ήταν η ενδυνάμωση και αύξηση των σπαχήδων που αποτελούσαν τότε την κύρια δύναμη του οθωμανικού στρατού. Έτσι λοιπόν, είκοσι περίπου χιλιάδες χωριά που βρίσκονταν σε πρώην βακουφικές γαίες, κρατικοποιήθηκαν και διανεμήθηκαν ως τιμάρια σε σπαχήδες. Βλ. M.A.Cook, *A History of the Ottoman Empire to 1730*, London 1976, σ. 49.

²⁵⁸ John C. Alexander, «The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569», Δώρα Δ. Κομίνη (επιμ.), *Ο Άθως στους 14^ο–16^ο αιώνες*, Αθήνα 1997, σ. 150.

Το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων κατά την οθωμανική περίοδο, αποτέλεσε η γη, η εκμετάλλευση της οποίας επέτρεψε την πραγματοποίηση κερδών, την επένδυση τους σε κερδοφόρους τομείς – εμπόριο – και τη συσσώρευση ενός σημαντικού χρηματικού κεφαλαίου στα εκκλησιαστικά ταμεία. Σε αυτό βοήθησε η προστατευτική πολιτική της οθωμανικής διοίκησης για τα περιουσιακά στοιχεία της Εκκλησίας – φορολογικές εξαιρέσεις, προστασία από επέμβαση τρίτων – και το γεγονός ότι οι διαχειριστές τους είχαν την αποκλειστική αρμοδιότητα για τον τρόπο εκμετάλλευσής τους. Κυρίως για τη γη και την παραγωγή προϊόντων, ο διαχειριστής της βακουφικής κτήσης, μπορούσε να προχωρήσει στην παραγωγή και διάθεση των προϊόντων όπως αυτός νόμιζε καλύτερα, ενώ μπορούσε ακόμα να ενοικιάσει ή να πουλήσει το δικαίωμα αυτό.²⁵⁹ Έτσι, τα περιουσιακά στοιχεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων αυξάνονται κυρίως από το 16^ο αιώνα και έπειτα,²⁶⁰ με εξέχοντα παραδείγματα αυτά των ορθόδοξων μονών του οθωμανικού χώρου που κατείχαν μετόχια σε διάφορες περιοχές – κοντά αλλά και μακριά από τα κυρίως μοναστηριακά συγκροτήματα. Ο ορθόδοξος κλήρος, ήδη από τον 17^ο αιώνα, ήταν μια από τις κυριότερες ομάδες κατόχων ή νομέων γης στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μαζί με τους τιμαριώτες – οι οποίοι οδηγούνται σε παρακμή από τον 18^ο αιώνα και έπειτα – τους ουλεμάδες, τους εκμισθωτές των φορολογικών προσόδων και τους οικονομικά ισχυρούς τοπικούς άρχοντες (*ayan*).²⁶¹ Η σημαντικότητα της εξέλιξης αυτής, ότι δηλαδή ο ορθόδοξος ανώτερος κλήρος είναι από τους σημαντικότερους κατόχους κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, έγκειται στο γεγονός ότι οι ιεράρχες δεν ήταν άτομα με προσωπική ή οικογενειακή περιουσία. Αντίθετα, ανήκαν σ’

---

²⁵⁹ Owen Roger, *The Middle East and the World Economy 1800-1914*, London-New York 1993, σ. 33. Εξαιρετο παράδειγμα λειτουργίας ενός βακουφίου ως ευαγούς ιδρύματος, δίνει η περίπτωση του βακουφίου του Αμπού Μπεκίρ Πασά στην Κύπρο, ο οποίος το 1768 ίδρυσε ένα μεγάλο βακούφι που περιλάμβανε καταστήματα στη Λευκωσία, αλλά και το σύστημα ύδρευσης στη Λάρνακα. Ανάμεσα στους όρους του αφιερωτηρίου, ήταν ότι κάθε νέο περιουσιακό στοιχείο που θα αγοραζόταν από τον ίδιο, θα προστίθετο στο πιο πάνω βακούφι, ο χαρακτήρας του οποίου ήταν κοινωφελής. Βλ. Beria Remzi Özoran, «The Abu Bekir Pasha Vaqf», *ό.π.*, σ. 1259.

²⁶⁰ Η Κύπρος εντάχθηκε στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτήν ακριβώς την περίοδο, το 1571, μια εποχή όπου όπως προαναφέρθηκε, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα συμμετείχαν ενεργά στις οικονομικές δραστηριότητες και αύξαναν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Το γεγονός αυτό, σημαίνει ότι η Εκκλησία της Κύπρου βρέθηκε στο οθωμανικό κράτος ακριβώς την περίοδο όπου τα εκκλησιαστικά ιδρύματα έδειχναν να αναδεικνύονται ως σημαντικοί κάτοχοι κεφαλαίου.

²⁶¹ Παναγιώτης Σαββαριανάκης, *Νησιώτικες κοινωνίες στο Αιγαίο. Η περίπτωση των Ελλήνων της Ρόδου και της Κω (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 2000, σ. 219.

ένα οργανωμένο θεσμό διοίκησης και θρησκευτικής λειτουργίας, στον οποίο αντανακλόταν με άμεσο τρόπο η επιτυχία τους στον οικονομικό τομέα.

Ενδεικτικό της κατάστασης με τις βακουφικές γαίες οι οποίες ανήκαν στα εκκλησιαστικά ιδρύματα, είναι και φερμάνι της κεντρικής διοίκησης που αποστέλλεται στην Κύπρο το 1870. Σύμφωνα με το περιεχόμενο του, η οθωμανική διοίκηση προσπάθησε να λάβει μέτρα για να σταματήσει την αγορά δημοσίων γαιών και την αφιέρωσή τους σε εκκλησιαστικά ιδρύματα, αφιέρωση που σκοπό είχε την ένταξή τους στο βακουφικό πλαίσιο. Στο έγγραφο, αναφέρεται πως παρά το γεγονός ότι ντόπιοι και ξένοι είχαν το δικαίωμα αγοράς δημοσίων γαιών, όταν αυτοί ήθελαν να τις αφιερώσουν σε βακούφια, αυτό να γίνεται μόνο με τη συναίνεση των κρατικών Αρχών. Ακόμα, αναφέρεται ότι όσες αφιερώσεις έγιναν χωρίς την έγκριση της κρατικής Αρχής δεν αναγνωρίζονταν και όσον αφορά το οθωμανικό κράτος, δεν είχαν καμιά ισχύ.²⁶²

Στα βεράτια των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου καταγράφεται το αποκλειστικό δικαίωμα διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων που βρίσκονται στην περιφέρεια του συγκεκριμένου ιεράρχη από τον ίδιο, και προτρέπονται οι οθωμανοί αξιωματούχοι να μην επεμβαίνουν στη διαχείριση αυτή. Για παράδειγμα, στο βεράτιο του Μητροπολίτη Κυρηνείας Δαμασκηνού (1821) η οθωμανική διοίκηση κατοχυρώνει στο όνομα του ιεράρχη όλες τις μονές και τους ενοριακούς ναούς που βρίσκονταν στην μητροπολιτική του περιφέρεια, επισημαίνοντας ότι οποιαδήποτε αλλαγή στην ιδιοκτησία αυτή, μπορεί να γίνει μόνο με υψηλή διαταγή.²⁶³ Διατηρεί δηλαδή η υπέρτατη πολιτική Αρχή, ο Σουλτάνος, το δικαίωμα επέμβασης στην

---

²⁶² «Συνεπεία τοῦ πρὸς ἡμᾶς κοινοποιηθέντος Μαζπατιτά τοῦ Σουράη Δεβλέτ εἰδοποιήθησαν γενικῶς ὅλα τὰ Βιλαέττια ὅτι ἐπειδὴ εἰς κάποια μέρη ἐντόπιοι καὶ ξένοι τινές Τερεῖς ἀγοράζουν γαίας τοῦ Μιριοῦ καὶ τὰς βάλλουν κατευθείαν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Μοναστηρίων καὶ Ἐκκλησιῶν, καὶ εὐγαλλωσιν αὐτάς ἀπὸ τοῦς ἐπὶ τούτῳ ὀρισμένους κανόνας φεραετιίου καὶ ἰντενιαλίου καὶ κάποτε ἀποποιοῦνται ἀκόμη τοῦ νὰ δώσωσι τὴν δεκατίαν των, καὶ τό ὅποῖον δέν συγχωρεῖται κατὰ τόν Κανουναμέ, διὰ τοῦτο νὰ ἐμποδίζεται ἡ ἐκτέλεσις τοιαύτης παραχωρήσεως γαιῶν, ἀγορασθέντων παρά τοιοῦτων, καὶ γενομένων, ὡς βακούφη ἄνευ βασιλικῆς ἀδείας· καὶ νὰ ἐφαρμόζονται αἱ γαίαι αὗται εἰς τόν Γενικόν Κανουναμέ». Βλ. *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον Γ', Ἐγγραφο, σ. 50. [Βλ. Παραρτήματα, I. 9].

²⁶³ «[...] Μηδεὶς ἀφαιρέτω ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἄνευ ὑψηλῆς διαταγῆς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια, τὰ ὅποια κέκτινται οὔτοι ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων καὶ τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τὰ ὑπὸ τὴν μητρόπολιν αὐτοῦ μέρη ». Βλ. Παῦλος Χιδίρογλου, «Σουλτανικά βεράτια», *ό.π.*, σ. 199.

εκκλησιαστική περιουσία, όταν και αν αυτός κρίνει αναγκαίο κάτι τέτοιο. Στα κείμενα των βερατίων, κατοχυρώνονται στο πρόσωπο του ιεράρχη και όλες οι εισοδηματικές πηγές της Μητρόπολης, όπως κληροδοτήματα,²⁶⁴ μητροπολιτικά δικαιώματα,²⁶⁵ ελεημοσύνες,²⁶⁶ έσοδα από πανηγύρια, καθώς και διάφορα περιουσιακά στοιχεία όπως μύλοι, αγροκτήματα, οικίες και αμπελώνες.²⁶⁷ Οτιδήποτε αποτελούσε έσοδο της μητροπολιτικής περιφέρειας του ιεράρχη για τον οποίο εκδιδόταν το βεράτιο, κατοχυρώνόταν στο όνομά του και δίνονταν αυστηρές εντολές για σεβασμό της ιδιοκτησίας αυτής, σε όλους τους υπηκόους αλλά κυρίως στα τοπικούς οθωμανούς αξιωματούχους. Το γεγονός αυτό, η αναγνώριση δηλαδή περιουσιακών στοιχείων στο όνομα του ιεράρχη, συνέτεινε στην αύξηση της διάθεσης του για νομιμοφροσύνη προς το οθωμανικό κράτος, αφού, χάρη σ' αυτό νομιμοποιείτο ως ο αποκλειστικός διαχειριστής περιουσιακών στοιχείων. Από την άλλη όμως, και σε αντίθεση με την πάγια πρακτική του οθωμανικού κράτους, ότι ο πλούτος σημαίνει υποχρέωση προς το κράτος και είναι δηλαδή κάτι το πρόσκαιρο, η οικονομική ανεξαρτησία του ανώτερου κλήρου δημιουργούσε μια τάση ανεξαρτητοποίησης του από την κεντρική διοίκηση, στο βαθμό τουλάχιστον που αυτό ήταν εφικτό και δεν διατάρασσε την οθωμανική τάξη πραγμάτων.

Η οικονομική δύναμη δηλαδή των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και η λειτουργία των αρχιερέων ως κατόχων ισχυρού κινητού και ακίνητου κεφαλαίου, ενώ θα

---

²⁶⁴ «[...] Οίανδήποτε διαθήκην ήθελον κάμει υπέρ τῶν πτωχῶν τῆς ἐκκλησίας αὐτῶν καὶ υπέρ τοῦ εἰρημένου μητροπολίτου οἱ ἀποθνήσκοντες κληρικοὶ καὶ φόρου ὑποτελεῖς (Χριστιανοί) γινέσθω δεκτὴ κατὰ τοὺς θρησκευτικοὺς αὐτῶν κανόνας [...]». Βλ. Ὁ.π., σ. 199.

²⁶⁵ «[...] Καὶ ἐὰν ὁ εἰρημένος μητροπολίτης συμφώνως πρὸς τὰ παλαιόθεν κεκανονισμένα καὶ τῷ βερατίῳ ἔχη νὰ λάβῃ τὰ προβλεπόμενα ἐτήσια μητροπολιτικὰ δικαιώματα ἐκ τῶν ὅπουδήποτε οἰκούντων ἱερέων, μοναχῶν, ἡγουμένων καὶ λοιπῶν φόρου ὑποτελῶν (Χριστιανῶν), βοήθειῳσαν οἱ ἐκάστοτε ἰθύνοντες διὰ τοῦ ἱεροῦ νόμου τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ (τοῦ μητροπολίτου), τοὺς ἀποσταλέντας διὰ τὴν ἐν τάχει εἰσπραξίν [...]». Βλ. Ὁ.π., σ. 200.

²⁶⁶ «[...] Καὶ τὰ δι' ἐλεημοσύνην ὑπὸ τῶν φόρου ὑποτελῶν (Χριστιανῶν) παλαιόθεν ἐξακολουθητικῶς προσφερόμενα χρήματα ὡς καὶ τὰ δικαιώματα ἐκ τῶν ἁγιασμάτων καὶ μοναστηρίων καὶ γάμων καὶ τινὰ ἄλλα εἰς τὴν μητρόπολιν ἀνήκοντα εἰσοδήματα διδόσθησαν εἰς τὸν εἰρημένον μητροπολίτην [...]». Βλ. Ὁ.π., σ. 200.

²⁶⁷ «[...] Καὶ μηδεὶς ἐπεμβαίνετω εἰς τὰ ἐντὸς τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἤτοι ἀμπελῶνας, κήπους, ἐπαύλεις, ἀγρούς, λειμῶνας, πανηγύρεις, ἁγιάσματα, μύλους καὶ τὰ λοιπὰ πράγματα καὶ κοπάδια, τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὰς ἐκκλησίας». Βλ. Ὁ.π., σ. 201.

διευκολύνει τους αρχιερείς στην αναζήτηση τρόπων με τους οποίους θα μπορούσαν να αυτονομηθούν από την κεντρική διοίκηση κυρίως σε ότι αφορούσε εσωτερικά θέματα διοίκησης της Εκκλησίας, δεν θα δημιουργεί κινδύνους αυτονόμησής τους μέσα από ανατροπή της οθωμανικής τάξης πραγμάτων. Ακριβώς επειδή η δυνατότητα κατοχής αλλά και αύξησης του σημαντικού αυτού κινητού και ακίνητου κεφαλαίου, προέρχεται από τη λειτουργία της Εκκλησίας εντός του οθωμανικού πλαισίου, η διατήρησή του τελευταίου, ήταν αναγκαία και για την ίδια την Εκκλησία. Οι τάσεις αυτονόμησης εξαιτίας της συγκέντρωσης κεφαλαίου, θα προέλθουν κατά τον 18^ο αιώνα, από τις ομάδες που κατάφεραν να συγκεντρώσουν στα χέρια τους οικονομική δύναμη αλλά και μή θεσμοθετημένη πολιτική εξουσία σε περιοχές που έλεγχαν μέσω του συστήματος ενοικίασης φορολογικών προσόδων και μέσω της δημιουργίας τσιφλικιών.

Πέραν της κατοχύρωσης που περιεχόταν στο κείμενο του βερατίου, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα και κυρίως οι μονές της Ορθοδοξίας, φροντίζουν να έχουν ισχυρά έγγραφα συμβόλαια²⁶⁸ εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης που να προστατεύουν τα περιουσιακά τους στοιχεία από τυχόν αμφισβήτησή τους από οθωμανούς αξιωματούχους ή άλλα πρόσωπα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και η μαρτυρία που μας παρέχει έγγραφο της Μονής Κύκκου, σύμφωνα με το οποίο στις 10 Αυγούστου 1810 ο οθωμανός διοικητής του νησιού εξέδωσε διαταγή η οποία απευθυνόταν προς τον αλαϊμπέη (*alaybey*)²⁶⁹ της Πάφου και του ζητούσε να προβεί σε έντονες συστάσεις προς δύο μουσουλμάνους οι οποίοι ζήτησαν πρόβατα από μετόχι της Μονής χωρίς να έχουν προηγούμενη άδεια του τοπικού καδή. Στο έγγραφο αυτό, αναφέρεται ρητά ότι η Μονή Κύκκου ήταν κάτω από την προστασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και δεν έπρεπε να ενοχλείται από κανένα, ενώ, προστίθεται ότι τυχόν αυθαιρεσίες εκ μέρους οθωμανών αξιωματούχων έπρεπε να αναφέρονται στον διοικητή του νησιού.²⁷⁰ Υπεύθυνος για τη διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας ήταν ο ηγούμενος της κάθε μονής, στο πρόσωπο του οποίου η οθωμανική διοίκηση κατοχύρωνε

²⁶⁸ Παύλος Χιδίρογλου, «Κατάλογος των εν τω αρχείω του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών εναποκειμένων οθωμανικών εγγράφων», *EKEE*, 5 (1971-1972) 284.

²⁶⁹ Αξιωματούχος του στρατού ο οποίος λειτουργούσε και ως αναπληρωτής του σαντζακμπέη (*sancakbey*). Συναντάται επίσης και με την ονομασία *miralay*. Βλ. Gustav Bayerle, *Pashas, Begg, and Efendis. A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, İstanbul 1997, σ. 5.

²⁷⁰ Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα (1572-1839)*, τ. Δ', Λευκωσία 1993, σ. 1791.

όλα τα περιουσιακά στοιχεία που ανήκαν στο μοναστήρι. Η παραίτηση ηγούμενου από το αξίωμα του, αν και σπάνια περίπτωση, έπρεπε να γνωστοποιηθεί στις τοπικές οθωμανικές Αρχές οι οποίες θα φρόντιζαν να τεθεί ως υπεύθυνος της διαχείρισης ο νέος ηγούμενος του μοναστηριού.²⁷¹ Σε περίπτωση που οθωμανός αξιωματούχος ζητούσε δΟΣΙΜΑΤΑ από εκκλησιαστικά ιδρύματα, αυτό ήταν εντελώς έξω από κάθε λογική της οθωμανικής διοίκησης που περιέβαλε τα ιδρύματα αυτά με φορολογική προστασία. Όπως παραπονιέται μοναχός της Μονής Τροοδίτισσας το 1874, ένας οθωμανός αξιωματούχος τον φυλάκισε για να τον αναγκάσει να πληρώσει δΟΣΙΜΑΤΑ της Μονής προς τον ίδιο. Απελπισμένος αυτός, γράφει στον Αρχιεπίσκοπο για να του πει ότι οι απαιτήσεις του οθωμανού αξιωματούχου είναι παράλογες, αφού «[...] τὰ ἄλλα Μοναστήρια καὶ τζιαμάδες, μέχρι τοῦδε δὲν ἐπλήρωσαν ὀβολὸν, οὔτε τοὺς ἐρώτηξαν». Παρακαλεί μάλιστα τον Αρχιεπίσκοπο να γράψει επιστολή στον οθωμανό αυτό αξιωματούχο «[...] ἵνα μὴν μὲ ἐνοχλῆ καθ' ἐκάστην».²⁷²

Στην υιοθέτηση της άποψης ότι η ορθόδοξη κοινωνία στο οθωμανικό κράτος αποτελεί μια διαφοροποιημένη από το υπόλοιπο σώμα πολιτική οντότητα, χάρη στον εξουσιαστικό της θεσμό – το Πατριαρχείο – και στο δικαίωμα της σύστημα μέσω της απονομής δικαιοσύνης από την Εκκλησία,²⁷³ πρέπει να προστεθεί κι ένα τρίτο συνεκτικό στοιχείο. Η πολιτική αυτή οντότητα, είχε μια δική της κτημοσύνη, η οποία ενώ διαχειριζόταν από τους εκπροσώπους της Εκκλησίας, τον ανώτερο δηλαδή κλήρο, συνεχώς προβαλλόταν ως η κοινή κτημοσύνη των Ορθοδόξων. Παρά το γεγονός ότι τα περιουσιακά αυτά στοιχεία – και κυρίως η γη – εντάσσονται στη λογική λειτουργίας του οθωμανικού κράτους και λειτουργούν ως παράγοντες νομιμοφροσύνης των ιεραρχών προς αυτό, ταυτόχρονα, αποτελούν το υλικό υπόβαθρο για την κρατικού χαρακτήρα λειτουργία της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή η Εκκλησία αποτελεί τον ισχυρότερο ορθόδοξο κάτοχο κεφαλαίου – και για το μεγαλύτερο διάστημα τον

²⁷¹ Για παράδειγμα, όταν ο ηγούμενος της Μονής Πάτμου Γρηγόριος παραιτήθηκε από το αξίωμά του, παρουσιάστηκε ενώπιον του τοπικού καδή για να γνωστοποιήσει την παραίτησή του. Βλ. Ελισάβετ Ζαχαριάδου, *Δέκα τουρκικά έγγραφα*, ό.π., σ. 104.

²⁷² ΑΑΑΚ, Βιβλίον Δ', Έγγραφα, Φιρμάνια, Διοικητικά, σ. 92.

²⁷³ Δημήτρης Γ. Αποστολόπουλος, «“Ρωμηιοί Χριστιανοί” “με μπαράτια βασιλικά”», ό.π., σ. 75.

αποκλειστικό – είναι ιδιαίτερα σημαντικό όταν η ιεραρχία θα αρχίσει να χάνει τα προνόμια της εξαιτίας των μεταρρυθμίσεων του 19^{ου} αιώνα.

α. Τα περιουσιακά στοιχεία και η διαχείρισή τους

Σημαντικότερη πηγή εσόδων της Εκκλησίας της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο πρέπει να θεωρείται η γη, η διαχείριση και εκμετάλλευση της οποίας επέτρεψε στα εκκλησιαστικά ιδρύματα όχι μόνο να καταστούν αυτάρκη, αλλά να συγκεντρώσουν στα ταμεία τους ένα σημαντικό κεφάλαιο το οποίο αξιοποίησαν στη συνέχεια με διάφορους τρόπους. Το μέγεθος των εκκλησιαστικών γαιών κατά την οθωμανική περίοδο, είναι δύσκολο να καταμετρηθεί με ακρίβεια, αφού στο οθωμανικό κράτος λειτουργούσε ένα περίπλοκο σύστημα γαιοκτησίας και γαιοχρησίας, το οποίο ενώ παραμένει το ίδιο στις βασικές του γραμμές για όλο το διάστημα που καλύπτει η οθωμανική περίοδος, ωστόσο, υπόκειται σε επιμέρους αλλαγές που διαφοροποιούν το καθεστώς της γης ως περιουσιακού στοιχείου. Γενικό όμως γνώρισμα της ιστορίας της γαιοκτησίας στο οθωμανικό κράτος, είναι ο διαρκής αγώνας μεταξύ του κράτους και των ατόμων για την επιβολή ελέγχου στις αγροτικές γαίες οι οποίες αποτελούσαν στο σημαντικότερο στοιχείο και προϋπόθεση συσσώρευσης κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.²⁷⁴ Ο αγώνας αυτός γίνεται πιο διακριτός κατά την περίοδο παρακμής της αυτοκρατορίας, κατά την οποία η κεντρική διοίκηση προσπαθεί – άλλοτε επιτυχημένα και άλλοτε ανεπιτυχώς – να επιβάλει τον απόλυτο έλεγχο της στη γη και να ανακόψει την πορεία των ιδιωτών που απέκτησαν και διαχειρίζονταν γαίες εκτός του πλαισίου που το κράτος καθόριζε.

Πρέπει όμως να τονισθεί, ότι ενώ το οθωμανικό κράτος διεξάγει αγώνα για μείωση των γαιών που ελέγχονται από τους αγιάν και όχι από την κεντρική διοίκηση, οι γαίες και τα περιουσιακά στοιχεία που ελέγχονται από την Εκκλησία, χάρη στη λογική της βακουφικής περιουσίας, δεν αποτελούν σημαντικό μέρος του αγώνα αυτού. Το γεγονός αυτό, οφείλεται σε δύο κυρίως παράγοντες: Πρώτον, η περιουσία των

---

²⁷⁴ Halil İnalçık, «The Emergence of Big Farms and Çiftlik: State, Landlords and Tenants», Halil İnalçık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, σ. 105.

εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ανήκε σ' ένα θεσμικό πλαίσιο που η οθωμανική διοίκηση είχε επιβάλει – βακουφικό καθεστώς – επομένως η αλλαγή του αν και όχι αδύνατη δεν ήταν λύση στην οποία το οθωμανικό κράτος κατέφευγε. Δεύτερον, οι ιδιώτες που κατάφερναν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, κυρίως μέσω του συστήματος ισόβιας ενοικίασης φορολογικών προσόδων, να συγκεντρώσουν υπό τον έλεγχο τους μεγάλες περιοχές, έδειχναν τάσεις πλήρους αυτονομίας τους από τον έλεγχο της κεντρικής διοίκησης. Αντίθετα, ο ανώτερος κλήρος, πράττει σχεδόν το αντίθετο. Όσο δηλαδή τα περιουσιακά στοιχεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων κατοχυρώνονταν στο όνομά τους, τόσο αυξανόταν η νομιμοφροσύνη τους προς το οθωμανικό κράτος. Το γεγονός ότι επεδίωκαν μια πιο αυτόνομη λειτουργία τους ως ηγεσία του ορθόδοξου πληθυσμού, δεν σήμαινε ότι επιζητούσαν απαλλαγή τους από το οθωμανικό πλαίσιο. Αντίθετα, στόχος ήταν η όσο το δυνατό πιο αυτόνομη λειτουργία της Εκκλησίας – κυρίως της ιεραρχίας της – σε σχέση με τους Ορθόδοξους, πάντοτε όμως εντός του οθωμανικού πλαισίου λειτουργούσε προστατευτικά αλλά και νομιμοποιητικά για τη δράση των ιεραρχών.

Οι βασικές αρχές του οθωμανικού γαιοκτητικού συστήματος συνίστανται στην αναγνώριση από το οθωμανικό κράτος τριών μορφών σχέσης ενός φυσικού προσώπου με μια συγκεκριμένη έκταση γης. Έτσι λοιπόν, υπήρχε η μεγάλη κατηγορία των δημοσίων γαιών (*miri*), οι γαίες πλήρους κυριότητας (*mülk*) και η γαίες που ανήκαν σε βακουφικά ιδρύματα, οι βακουφικές (*vakf*). Η βασική μορφή οργάνωσης των δημοσίων γαιών ήταν το τιμαριωτικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο ο Σουλτάνος²⁷⁵ παραχωρούσε σε σπαχήδες τα φορολογικά έσοδα που μπορούσε να αποφέρει μια συγκεκριμένη έκταση γης. Οι ραγιάδες καλλιεργητές της γης, είχαν το δικαίωμα επικαρπίας και από τα έσοδα της παραγωγής τους πλήρωναν τους υπολογισμένους προς την κεντρική διοίκηση αλλά και το σπαχή φόρους. Η σχέση των ραγιάδων καλλιεργητών με τη γη στο οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα, συνοψίζεται σε φετβά (*fetva*), στον οποίο αναφέρεται ότι «[...] οι εύφορες γαίες της περιοχής αυτής είναι δημόσιες και

---

²⁷⁵ Σύμφωνα και με το ισλαμικό Δίκαιο, ο σουλτάνος ήταν ο κάτοχος όλων των γαιών που περιλαμβάνονταν στην επικράτεια της αυτοκρατορίας (*arazi mirriye*) και κάθε παραχώρηση γης ή δικαιώματος πάνω στη γη ως φορολογική μονάδα, γινόταν από τον ίδιο και μόνο. Έτσι και στην περίπτωση της Κύπρου, αμέσως μετά την κατάκτηση όλες οι γαίες θεωρήθηκαν κτήσεις του σουλτάνου ο οποίος παραχώρησε τα φορολογικά έσοδα τους στη βάση του τιμαριωτικού συστήματος. Βλ. Παύλος Χιδίρογλου, «Διοικητικοί τίνες θεσμοί της τουρκοκρατίας εν Κύπρω», ΚΣ, ΛΗ-ΛΘ (1974-1975) 93.

ονομάζονται μιριγιέ γαΐες. Δέν εἶναι ἰδιοκτησία τῶν ραγιαδῶν. [Ὁ ραγιας] τίς ἔχει δανειστεῖ, τίς καλλιεργεῖ, τίς σπέρνει καί δίνει τή δεκάτη [...]. Ὃταν πεθάνει, ἄς πάρουν οἱ γιοί του τή θέση του καί ἄς κρατήσουν τή γῆ μέ βάση τό παλαιό διάταγμα [πού εἶχε ἐκδοθεῖ γιά τόν πατέρα τους]. Ἄν δέν ἔχει γιούς, ἄς παραχωρήσει [ὁ τιμαριοῦχος] μέ τίτλο τίς γαΐες αὐτές σέ ἄλλα πρόσωπα πού εἶναι ἱκανά νά τίς καλλιεργοῦν [...].²⁷⁶

Το οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα διακρίνεται ἀπό τή δυτικού τύπου φεουδαρχική οργάνωση τῆς γῆς ἀπό τή βασική ἀρχή ὅτι στήν οθωμανική επικράτεια ὅλες οἱ γαίες θεωροῦνταν προσωπικές κτήσεις του οθωμανοῦ μονάρχη καί μόνο αὐτός εἶχε τὸ δικαίωμα παραχώρησής τους σέ οποιονδήποτε ἢ ἀλλαγὴ του καθεστώτος τους (μετατροπὴ τους σέ μούλκ ἢ βακφ). Ἡ μελέτη τῶν οθωμανικῶν ἀρχείων, ἔχει καταδείξει ὅτι αὐτὸ πού ἐπέτρεψε στήν αυτοκρατορία νά διατηρήσει τὴ συνοχὴ τῆς κατὰ τὴν κλασικὴ περίοδο, ἦταν ἡ διατήρηση τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖο ἐνῶ ἀπὸ τὴ μια στήριζε τίς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Σουλτάνου καί συνέτεινε στήν επέκταση τῆς επικράτειας, ἀπὸ τὴν ἄλλη, λειτουργοῦσε ὡς ἕνας ἀποτρεπτικός γιὰ τὴ δημιουργία τάξης φεουδαρχῶν παράγοντας, γεγονός πού συνέβαλε στή διατήρηση τῆς ἀναγκαίας συνοχῆς. Τὸ τιμαριωτικὸ σύστημα τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ὀνομάστηκε γιὰ τὸ λόγο αὐτό, καί ὡς ἀντι-φεουδαρχικὸ μέσο.²⁷⁷ Αὐτὸ πού συνέδεε τὸν καλλιεργητὴ με τὴ γῆ στήν Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία, δὲν ἦταν ἡ κατοχὴ τῆς πρώτης ἀπὸ τὸν δεύτερο, ἀλλὰ τὸ δικαίωμα επικαρπίας πού παραχωρήθηκε σέ ἕναν ἢ περισσότερους καλλιεργητὲς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση. Ἀκόμα, ὁ ἐπόπτης τῆς καλλιέργειας καί ὁ ὀργανωτὴς τῆς παραγωγῆς, στήν περίπτωσή μας ὁ τιμαριούχος σπαχῆς, οὔτε καί αὐτὸς ἀπολαμβάνει κτῆση τῆς γῆς, ἀλλὰ δικαίωμα εἰσπραξῆς τῶν φορολογικῶν προσόδων πού ἀποδίδει ἡ χρῆση τῆς. Ὅπως ἐπισημαίνει καί ὁ Φ. Ἐνγκελς, «[...]σ' ολόκληρη τὴν Ἀνατολή, ὅπου γαιοκτῆμονας εἶναι ἡ κοινότητα ἢ τὸ κράτος, λείπει ἀπὸ τίς γλώσσες ἀκόμα καί ἡ λέξις γαιοκτῆμονας [...]».²⁷⁸ Τὸ δικαίωμα αὐτὸ πού παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν μονάρχη του, σέ

²⁷⁶ Βέρα Μουταφτσιέβα, *Αγροτικὲς σχέσεις*, ὅ.π., σ. 242.

²⁷⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara 1985, σ. 362.

²⁷⁸ Κονδύλης Παναγιώτης (ἐπιμ.), *Κ. Μαρξ – Φ. Ἐνγκελς*, ὅ.π., σ. 439.

αντάλλαγμα των στρατιωτικών υπηρεσιών που ήταν υποχρεωμένος να προσφέρει στον μόνο νόμιμο ιδιοκτήτη της γης, τον Σουλτάνο. Σε ό,τι αφορά τις σχέσεις μεταξύ του καλλιεργητή και του τιμαριούχου, αυτές περιορίζονται σε θέματα που αφορούν τη χρήση της γης – μεταβίβαση του δικαιώματος επικαρπίας, πληρωμή των φόρων που ανήκαν στα έσοδα του τιμαριούχου. Αντίθετα, στο δυτικό φεουδαρχικό σύστημα, ο αγρότης ήταν υποταγμένος στην απόλυτη εξουσία του κυρίου του ο οποίος απολάμβανε κτήση της γης. Ο βαρόνος, ο κόμης ή ο πρίγκηπας ήταν απόλυτος κύριος συγκεκριμένης έκτασης γης και ασκούσε πολιτική αλλά και δικαστική εξουσία στους καλλιεργητές της. Έτσι, με την ύπαρξη του δικαιώματος κτήσης της ίδιας της γης και όχι των προσόδων της, στο δυτικό φεουδαρχικό σύστημα υπήρχε μια διάσπαση της πολιτικής κυριαρχίας – από τον μονάρχη στους κατώτερους ευγενείς – και όταν αυτό απαιτείτο, υπήρχε η συνδρομή του ενός προς τον άλλο.²⁷⁹

Όταν ο Σουλτάνος παραχωρούσε σε σπαχή ένα η περισσότερο τιμάρια, αυτά περιελάμβαναν όχι μόνο τις γαίες και τη φορολογική πρόσοδο, αλλά και τους καλλιεργητές που είχαν το δικαίωμα επικαρπίας (*tasarruf*) στη συγκεκριμένη περιοχή. Το δικαίωμα αυτό παραχωρείτο στον ραγιά καλλιεργητή από τον σπαχή, ενώ, η βασική υποχρέωση του καλλιεργητή προς τον διαχειριστή του τιμαρίου ήταν η καλλιέργεια και παραγωγή προϊόντων καθώς και η πληρωμή των φόρων. Το δικαίωμα επικαρπίας, όπως άλλωστε καταγράφεται και στο πιο πάνω απόσπασμα, ήταν κληρονομικό από πατέρα σε γιο και στην περίπτωση που δεν υπήρχε κληρονόμος, ο σπαχής μεταβίβαζε το δικαίωμα αυτό σε άλλο πρόσωπο εκδίδοντας τον σχετικό τίτλο μεταβίβασης (*tapu*). Ο ραγιάς καλλιεργητής από την πλευρά του, είχε το δικαίωμα να μεταβιβάσει το δικαίωμα επικαρπίας έναντι πληρωμής, να το υποθηκεύσει ή να το κάνει δωρεά. Οποιαδήποτε όμως από τις πιο πάνω ενέργειες του καλλιεργητή, έπρεπε να πραγματοποιηθεί μέσω του σπαχή στο τιμάρια του οποίου ανήκε το συγκεκριμένο τεμάχιο γης.

Η κατηγορία των γαιών που ήταν πλήρους κυριότητας (*mülk*), αφορούσε κυρίως τις γαίες που ο ίδιος ο Σουλτάνος παραχωρούσε σε πρόσωπα δικής του επιλογής ή μέλη της αυτοκρατορικής Αυλής. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα της γης που ανήκε στο

---

²⁷⁹ Για την δυτικού τύπου φεουδαρχική οργάνωση της παραγωγής, βλ. Perry Anderson, *Από την αρχαιότητα στον Φεουδαρχισμό*, Αθήνα 2001, σ. 169-176.

πλαίσιο αυτό, ήταν το δικαίωμα του ιδιοκτήτη της να την πωλήσει ή να την εκμεταλλευτεί όπως αυτός ο ίδιος νόμιζε καλύτερα. Η κατοχή γης πλήρους κυριότητας δεν σήμαινε και την αντίστοιχη εκπλήρωση υποχρεώσεων προς το οθωμανικό κράτος, κάτι που ίσχυε μόνο για την περίπτωση των σπαχήδων και την παραχώρηση τιμαρίων σε αυτούς. Επίσης, καθεστώς πλήρους ιδιοκτησίας είχαν και τα σπίτια και υποστατικά των ραγιάδων καθώς και μικρές εκτάσεις γης γύρω από αυτά. Είναι σε αυτό το πλαίσιο η Εκκλησία αγοράζει πολλά υποστατικά που είχαν καθεστώς πλήρους ιδιοκτησίας.²⁸⁰

Οι βακουφικές γαίες, ανήκαν συνήθως σε φιλανθρωπικά ιδρύματα, χριστιανικά και μουσουλμανικά, όπως για παράδειγμα μονές και τζαμιά, και το σημαντικότερο στοιχείο διαφοροποίησής τους από τις δημόσιες γαίες, ήταν η είσπραξη μεγάλων φεουδαλικών προσόδων για λογαριασμό του ιδιοκτήτη. Επίσης, ο διαχειριστής του βακουφικού ιδρύματος διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην οργάνωση της παραγωγής, όταν πρόκειται για καλλιεργήσιμες γαίες, ρόλος που επέτρεψε την καλύτερη απόδοση και μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή και διάθεση προϊόντων. Η μελέτη οθωμανικών αρχείων έχει καταδείξει ότι κατά την περίοδο παρακμής της αυτοκρατορίας, μεγάλο μέρος δημοσίων γαιών (*miri*) μετατράπηκε βακουφικές (*vakf*),²⁸¹ γεγονός που οπωσδήποτε ευνόησε την οικονομική ανάπτυξη των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και την συσσώρευση σημαντικού κεφαλαίου στα κοινά τους ταμεία. Ενδεικτικό της κατάστασης αυτής είναι και έγγραφο διαταγή της κεντρικής διοίκησης για τερματισμό της μετατροπής των δημοσίων γαιών σε βακουφικές που στάλθηκε στο νησί τον Νοέμβριο του 1870. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, η κεντρική διοίκηση ανέφερε ότι «[...] επειδή είς κάποια μέρη έντόπιοι και ξένοι τινές Τερεΐς αγοράζουν γαίας τοῦ Μιριοῦ καί τίς βάλλουν κατευθείαν ὑπό τήν κατοχήν τῶν Μοναστηρίων καί Ἐκκλησιῶν, καί εὐγάλλωσιν αὐτάς ἀπό τούς ἐπί τούτω ὀρισμένους κανόνας [...] νὰ ἐμποδίζεται ἡ ἐκτέλεσις τοιαύτης παραχωρήσεως γαιῶν ἀγορασθέντων παρά τούτων καί γενομένων ὡς βακούφη ἄνευ

²⁸⁰ Μια τέτοια πράξη αγοραπωλησίας περιέχεται στον Κώδικα 54 της Ιεράς Μονής Κύκκου, σύμφωνα με το οποίο η Μονή το 1817 αγοράζει από κάτοικο του χωριού Πολέμι, ένα σπίτι και όλα τα υπάρχοντα σε αυτό για το ποσό των 1500 γροσίων. Βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 83 και 67β.

²⁸¹ İnalçık Halil, «The Emergence of Big Farms », İnalçık Halil, ό.π., σ. 111.

βασιλικῆς ἀδείας· καὶ νά ἐφαρμόζονται αἱ γαίαι αὗται εἰς τόν Γενικόν Κανονισμό».²⁸²

Ἡ εξέλιξη αὐτή, ἡ αύξηση δηλαδή των γαιών που αποκτούσαν καθεστώς βακουφικῆς περιουσίας, πρέπει να εντάσσεται στη λογική της αδυναμίας του οθωμανικού κράτους να ελέγξει την περιφέρεια, κυρίως κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Ἡ αδυναμία αὐτή, επέτρεψε αύξηση των γαιών που ελέγχονταν από την Εκκλησία – μέσω της ένταξης τους στο βακουφικό πλαίσιο – με αποτέλεσμα τη συγκέντρωση στον έλεγχο των Μητροπόλεων και μονών, τεράστιων εκτάσεων.

Ἡ μετατροπή γαιών με καθεστώς μιρί σε κτήσεις βακφ είχε μεγαλύτερης έκτασης επιπτώσεις σε κοινωνικό επίπεδο, αφού η διαχείρισή τους και η ένταξή τους σε ένα πλαίσιο προσωπικής ή ιδρυματικής κτήσης, άλλαξε τη δομή των σχέσεων του καλλιεργητή με το κράτος και δημιούργησε ένα πλέγμα προσωπικής σχέσης μεταξύ κατόχου γης – στην περίπτωση μας τα εκκλησιαστικά ιδρύματα – και ακτήμονα καλλιεργητή. Στην Κύπρο ειδικότερα, όπου όπως αναφέρθηκε ο έλεγχος της κεντρικής διοίκησης ήταν όχι μόνο ανεπαρκής αλλά πολλές φορές και ανύπαρκτος, η δημιουργία μεγάλων τσιφλικιών εκ μέρους των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη θεώρησή τους από το ποίμνιο – και ειδικότερα το ποίμνιο που συμμετείχε στην καλλιέργεια και παραγωγή προϊόντων ως εργατικό δυναμικό – ως εκείνου του θεσμού εξουσίας που έλεγχε το σημαντικότερο ίσως περιουσιακό στοιχείο, τη γη.

Στο ερώτημα με ποιο τρόπο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του οθωμανικού χώρου κατάφεραν να αποκτήσουν τόσο μεγάλες κτηματικές περιουσίες σε διάφορα μέρη του νησιού, η απάντηση είναι τόσο σύνθετη όσο και το δικαίωμα κατοχής και χρήσης γης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θα πρέπει από την αρχή να γίνει κατανοητό ότι τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του οθωμανικού χώρου δεν διαχειρίζονται μόνο γαίες που ανήκουν στο βακουφικό πλαίσιο, αλλά χρησιμοποιούν και γαίες για τις οποίες έχουν μόνο το δικαίωμα επικαρπίας, ενώ, για σημαντικό αριθμό κτημάτων τα οποία ως

---

²⁸² Επίσημη μετάφραση της σχετικής διαταγής αποστάληκε προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο με την σημείωση ότι οι γαίες που με αυτό τον τρόπο μετατρέπονται σε βακουφικές γαίες μοναστηρίων, δεν θα είχαν ισχύ για την κεντρική διοίκηση. Ως εκ τούτου, προτρέπεται όπως ειδοποιηθούν σχετικώς οι Μητροπόλεις. Βλ. *ΑΑΚ*, Βιβλίον Γ', ό.π., σ. 50. [Βλ. Παραρτήματα, I.9].

συνήθως βρίσκονταν πολύ κοντά στα κτιριακά τους συγκροτήματα, έχουν δικαίωμα πλήρους ιδιοκτησίας. Πρώτο λοιπόν δεδομένο, είναι ότι τα εκκλησιαστικά ιδρύματα έχουν σχέση με τη γη με όλους τους πιθανούς τρόπους που το οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα επέτρεπε. Όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους αποκτούσαν αυτή τη σχέση, αυτοί ήταν κυρίως η αγορά και η αφιέρωση. Με το ισχυρό χρηματικό κεφάλαιο που είχαν στη διάθεσή τους, τα ταμεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και κυρίως των ισχυρών μονών, αγοράζουν – αυτό παρατηρείται πιο έντονα κατά τον 19^ο αιώνα – γαίες και τις εντάσσουν στα δικά τους περιουσιακά στοιχεία. Ακόμα, μπορούσαν να αγοράσουν και το δικαίωμα επικαρπίας, και να εντάξουν την παραγωγή της συγκεκριμένης αγροτικής περιοχής, στη δική τους παραγωγή προϊόντων.

Πέραν της καθαρής αγοραπωλησίας όμως, υπήρχαν και διάφοροι άλλοι τρόποι απόκτησης γαιών ή άλλως περιουσιακών στοιχείων από τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, όπως η υποθήκευση τους εκ μέρους των κατόχων τους στο ταμείο μιας μονής ή μητρόπολης. Ένα τέτοιο παράδειγμα καταγράφεται και στον Κώδικα 54 της Μονής Κύκκου, σύμφωνα με το οποίο το 1815, κάτοικος της περιοχής Στροβόλου της Λευκωσίας, συμφώνησε με τον Ηγούμενο ότι «[...] ἂν ἐνι εἰς τόν καιρόν τῶν ἀλωνιῶν δέν πληρωθῆ τό χρέως της ἢ ειρημένη νά ἀποκόπτεται τιμῆς τό χωράφι καί νά τό πάρη τό μοναστήριον [...]».²⁸³ Μία άλλη συμφωνία παραχώρησης γης προς το μοναστήρι που περιέχεται στον ίδιο Κώδικα, αναφέρει ότι ιερέας του χωριού Πολέμι, το 1818 συμφώνησε με τον Ηγούμενο ότι «[...] εἶναι ἡ προαίρεσις τοῦ διὰ νά δώσῃ εἰς τό μοναστήριον ὅλα τοῦ τά πράγματα ὁποῦ ἔχει κινητά καί ἀκίνητα, καί νά τόν ἔχει τό μοναστήριον γλυτωμένον ἀπό ὅλα τά ἐτήσια δοσίματα διὰ δέ τόν λόγον τῶν ἐτησίων του δοσιμάτων νά δίδῃ καί αὐτός εἰς τό μοναστήριον κατ' ἔτος δύο ὀκᾶδες μετάξι, καί τρία μόδια σιτάρι αὐτα νά λογίζονται ὡς ἰλαρά τῶν χωραφιῶν καί περιβολίων καί ἔστω.]».²⁸⁴ Ο τρόπος αυτός εντάσσεται στη λογική της αφιέρωσης κτημάτων προς τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του οθωμανικού χώρου, με το αντάλλαγμα της προστασίας των κατόχων τους από τις

²⁸³ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ὁ.π., σ. 1β.

²⁸⁴ *Ο.π.*, σ. 78β.

μονές στα περιουσιακά στοιχεία των οποίων περνούσε το συγκεκριμένο κτήμα ή άλλο περιουσιακό στοιχείο. Για παράδειγμα, κατά την οθωμανική περίοδο, πολλοί ιδιώτες παραχωρούσαν ή αφιέρωναν τα κτήματα τους σε μονές του Αγίου Όρους, με αντάλλαγμα ότι για όλη τη διάρκεια της ζωής τους, θα έπαιρναν από το ταμείο της συγκεκριμένης μονής ετήσιο εισόδημα.²⁸⁵ Η αφιέρωση ακίνητης περιουσίας όμως, μπορούσε να γίνει και για λόγους αποπληρωμής χρέους ή τακτικών εκκλησιαστικών δοσιμάτων. Ένα τέτοιο παράδειγμα, καταγράφεται και σε Κώδικα της Μητρόπολης Κιτίου, στον οποίο περιέχονται τα έσοδα της Μητρόπολης για διάφορα έτη στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με μία από τις καταγραφές αυτές, το 1774, ο Πάτερ Γεώργιος ο οποίος ήταν επίτροπος ενοριακής εκκλησίας, αφού πλήρωσε στην Μητρόπολη τα κανονικά για το διάστημα που είχε διατελέσει επίτροπος, παρέμενε το ποσό των πενήντα γροσίων ως χρέος του ίδιου. Προς εξόφληση του χρέους αυτού, ο Πάτερ Γεώργιος «[...] μη έχοντας μετριτὰ ἀφιέρωσε ἔν ἀμπελότοπον εἰς τοὺς ἄμμηδες με ἐλιαῖς κόρμους 4:».²⁸⁶

Ένα δεύτερο περιουσιακό στοιχείο των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων του κυπριακού χώρου κατά την οθωμανική περίοδο, ήταν οι μύλοι – νερόμυλοι και ανεμόμυλοι – η λειτουργία των οποίων εντασσόταν στο πλαίσιο της δραστηριοποίησης της Εκκλησίας στην παραγωγή, διάθεση και εμπορία γεωργικών προϊόντων. Η λειτουργία των μύλων πήρε μαζικές διαστάσεις κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνα, όταν η οθωμανική οικονομία επηρεασμένη από την ανάπτυξη της βιομηχανοποιημένης Δύσης, μετατράπηκε σε κύριο εξαγωγέα γεωργικών προϊόντων για τα δυτικά κράτη. Ιδιαίτερη σημασία στην εύρυθμη λειτουργία των μύλων, έδινε και η ίδια η κεντρική διοίκηση, αφού όπως καταγράφεται σε επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Γερμανού Δ' (1842-45, 1852-53) το 1852 προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο Α' (1849-1854), η κεντρική διοίκηση είχε εκδώσει υψηλό ορισμό για την προστασία των μύλων που ανήκαν στην Μονή Κύκκου στην Κύπρο. Στην επιστολή του, ο Οικουμενικός Πατριάρχης αναφέρει ότι «[...] ἐπειδὴ ἤδη ἐξελάβομεν ὑψηλὸν ὀρισμὸν περὶ τῆς ὑποθέσεως τῶν μοναστηριακῶν αὐτοῦ μύλων,

²⁸⁵ Elizabeth Zachariadou, «Some Remarks About Dedications to Monasteries in the Late 14th century», Δώρα Κομίνη (επιμ.), *Ο Άθως στους 14^ο – 16^ο αιώνες*, ό.π., σ. 29.

²⁸⁶ Βλ. *ΑΙΜΚΙ*, Κώδικας Β', Έσοδα και έξοδα ναών, 1762-1779, σ. 53.

ἀξιοῦμεν τὴν φίλην ἡμῖν αὐτῆς Μακαριότητα, ἵνα συντελέσῃ τὸ ἐπ' αὐτῇ καὶ προστατεύσῃ ἐντόνως τὴν αἰσίαν εὐόδωσιν [...].²⁸⁷

Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι λίγο μετὰ τὴ λήξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, καταμετρήθηκαν στα νησιά τοῦ Αἰγαίου μόνο, περίπου ἑξὶ χιλιάδες ανεμόμυλοι.²⁸⁸ Ἡ κατασκευή καὶ ἡ λειτουργία ἐνὸς μύλου προϋπέθετε τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς σημαντικοῦ χρηματικοῦ κεφαλαίου, ἀφοῦ, στο συνολικό κόστος κατασκευῆς τοῦ θα πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ ἀξία τῆς γῆς στὴν ὁποία κατασκευαζόταν ὁ μύλος, ἡ ἀγορὰ καὶ τοποθέτηση ἐιδικοῦ μηχανισμοῦ ἀλέσεως, τὰ ἐξόδα γιὰ τὴν προμήθεια ἐργαλείων ὅπως καὶ τὰ ἐξόδα γιὰ συντήρηση καὶ λειτουργία τοῦ.²⁸⁹ Τὰ ἐκκλησιαστικά ἰδρύματα στὴν Κύπρο κατεῖχαν ἓνα σημαντικό ἀριθμὸ μύλων ποὺ εἴτε λειτουργοῦνταν ἀποκλειστικά ἀπὸ μέλη τῆς ἀδελφότητάς τους ἢ ἐργάτες τους – ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ μοναστήρια – εἴτε ἐνοικιάζονταν σὲ τρίτους. Ἡ κατοχὴ καὶ λειτουργία μύλου ἦταν ἀναγκαία, κυρίως γιὰ τὶς μονές, οἱ γεωργικὲς ἐνασχολήσεις τῶν ὁποίων τους ὑποχρέωναν νὰ ἐπεξεργαστοῦν μεγάλες ποσότητες προϊόντων ὅπως σιτηρὰ, ἐλιές καὶ ἄλλα. Σύμφωνα με τὶς ἀναφορὲς σὲ μύλους ποὺ καταγράφονται σὲ τρεῖς Κώδικες οἰκονομικοῦ περιεχομένου τῆς Μονῆς Κύκκου, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τὴν περίοδο 1813-1890, ἡ Μονὴ εἶχε στὸ διάστημα αὐτὸ στὴν κατοχὴ τῆς καὶ λειτουργοῦσε με διάφορους τρόπους – ἐνοικίαση, ἀπευθείας λειτουργία – δεκαπέντε συνολικά μύλους σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ νησιοῦ.²⁹⁰ Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν μύλων τῆς Μονῆς Κύκκου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ γνωστός ἐξαιτίας τῆς ρευστότητας ποὺ ὑπῆρχε στὴν λειτουργία καὶ διαχείρισή τους. Ὡστόσο, σύμφωνα καὶ με μαρτυρία τοῦ Ἡγουμένου Σωφρονίου, τὸν πρῶτο χρόνο ποὺ τὸ νησί βρισκόταν ὑπὸ βρετανικὴ διοίκηση, τὸ 1879, ἡ Μονὴ λειτουργοῦσε εἴκοσι δύο συνολικά μύλους.²⁹¹

²⁸⁷ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ Κύπρος*, ὅ.π., σ. 453.

²⁸⁸ Γεώργιος Ε. Τραγάκης, *Οικονομικὴ ἱστορία τοῦ ἐλληνισμοῦ*, τ. Β', Ἀθήνα 2001, σ. 703.

²⁸⁹ Δημήτρης Δημητρόπουλος, *Ἡ Μύκονος τὸν 17^ο αἰῶνα. Γαιοκτητικὲς σχέσεις καὶ οἰκονομικὲς συναλλαγές*, Ἀθήνα 1997, σ. 420.

²⁹⁰ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, «Μοναστηριακὴ περιουσία», ὅ.π.

²⁹¹ Χρυσόστομος Ἡγούμενος Κύκκου, *Ἡ Ἱερά Βασιλικὴ καὶ Σταυροπηγιακὴ Μονὴ Κύκκου*, Ἱερά Μονὴ Κύκκου 1969, σ. 108.

Μια άλλη μορφή ακίνητης περιουσίας των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, είναι φυσικά και οι ίδιοι οι ναοί και τα πολύτιμα αντικείμενα που βρίσκονταν σε αυτούς.²⁹² Παρά το γεγονός ότι η διαχείριση των ναών δεν εντάσσεται στην εμπορικοοικονομική λογική λειτουργίας της οικονομίας, ωστόσο, και αυτά μπορούσαν να καταστούν πηγές εισοδήματος για τα μεγάλα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Όπως για παράδειγμα, η ενοικίαση μονών που βρίσκονταν στην κατοχή μιας μητρόπολης ή της ίδιας της Αρχιεπισκοπής. Πολύ συχνά, η Αρχιεπισκοπή ενοικίαζε με συμβόλαια πενταετούς διάρκειας, διάφορες μικρές μονές σε αδελφότητες που διέμεναν εκεί. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και η περίπτωση της Μονής Αχειροποιήτου, η οποία ενοικιάζεται από την Αρχιεπισκοπή Κύπρου στους «[...] πατέρες Αχειροποιήτου [...] ανά έτησίου ένοικίου γροσίων τριάκοντα και μιᾶς χιλιάδων ἤτοι διὰ τὴν ὄλην ἔξαετίαν χιλιάδ. ἑκατόν ὀγδοήκοντα ἕξι».²⁹³ Σε μια άλλη περίπτωση, έγγραφο του γαλλικού προξενείου στη Λάρνακα αναφέρουν ότι η Μονή Αγίου Γεωργίου Κοντού στη Λάρνακα είχε ενοικιαστεί από τον Μητροπολίτη Κιτίου Βαρνάβα στον οικονόμο της, έναντι ετησίου ενοικίου ύψους είκοσι χιλιάδων γροσίων.²⁹⁴

Στα σημαντικά περιουσιακά στοιχεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων της οθωμανικής περιόδου πρέπει να αναφέρονται και τα πολυάριθμα κοπάδια ζώων που εκτρέφονταν στις αγροτικές περιοχές και ανήκαν σε κάποιο εκκλησιαστικό ίδρυμα της πόλης – Μητρόπολη, Αρχιεπισκοπή, ναό – είτε σε κάποια μονή ή μετόχι της. Η σημασία της κτηνοτροφίας κατά το 19^ο αιώνα σχετίζεται όχι μόνο για την άμεση κάλυψη των τοπικών αναγκών σε κτηνοτροφικά είδη, αλλά, και στην εξαγωγή προϊόντων από ζώα – μαλλί, δέρματα, γαλακτοκομικά – σε μια εποχή όπου ο οθωμανικός χώρος έχει ήδη καταστεί για τη Δύση ο κύριος τροφοδότης τέτοιων προϊόντων. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας κατά τον 19^ο αιώνα, είχαν οι μονές και τα μετόχια τους που ήταν διάσπαρτα σε όλη την ύπαιθρο της αυτοκρατορίας. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι οι μονές του Αγίου Όρους στήριζαν μεγάλο μέρος των εισοδημάτων τους στην

²⁹² Λεπτομερής καταγραφή όλων των πολύτιμων αντικειμένων που υπάρχουν στον ιερό ναό της Μονής Κύκκου το 1820, βρίσκεται σε κώδικα της Μονής. Στην καταγραφή αυτή αναφέρονται όλα τα πολύτιμα σκεύη όπως χρυσά και αργυρά кандήλια, εξαπτέρυγα, σταυροί κ.α. Βλ. *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 49, σ. 20r – 23r.

²⁹³ *ΦΚΑΚ*, Κατάστιχο LXV, σ. 2.

²⁹⁴ Επιστολή από το προξενείο της Γαλλίας στη Λάρνακα ημερομηνίας 20 Ιουνίου 1865. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Βαρνάβας ο διάδοχος του Μελετίου», *ΚΧ*, Στ (1929) 262.

κτηνοτροφία, αφού, όπως καταγράφεται και σε διάφορους Κώδικές τους, την δεκαετία 1810-1820 είχαν συνολικά τριανταπέντε χιλιάδες ζώα.²⁹⁵ Στον κυπριακό χώρο, από τα τέλη ήδη του 18^{ου} αιώνα, μια οικονομικά ευημερούσα μονή όπως αυτή του Μαχαιρά, διατηρεί 2,060 αιγοπρόβατα από τα οποία παράγει σημαντικές ποσότητες προϊόντων.²⁹⁶ Το δε ισχυρότερο μοναστήρι του κυπριακού χώρου, η Μονή Κύκκου, διατηρεί μεγάλες κτηνοτροφικές μονάδες σε όλα τα μετόχιά της και ο συνολικός αριθμός των ζώων της ανέρχεται σε πολλές χιλιάδες. Ενδεικτικό του μεγέθους των κοπαδιών της Μονής Κύκκου είναι και η αναφορά για 483 πρόβατα στις κτηνοτροφικές εγκαταστάσεις της Μονής στην Λεύκα.²⁹⁷

Τα εκκλησιαστικά ιδρύματα από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα ήδη, είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν στα ταμεία τους σημαντικό χρηματικό κεφάλαιο το οποίο ενώ από τη μια χρησίμευε ως μέσο αποπληρωμής των δοσιμάτων τους προς τις οθωμανικές Αρχές – τοπικές και κεντρική – από την άλλη κατέστη, στο 19^ο αιώνα κυρίως, ένα μέσο επένδυσης σε κερδοφόρες δραστηριότητες, όπως το δανεισμό και την αγορά άλλων περιουσιακών στοιχείων. Στους τρόπους απόκτησης του ισχυρού αυτού χρηματικού κεφαλαίου, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους τα εκκλησιαστικά ιδρύματα επενδύουν τα ποσά των κοινών τους ταμείων, θα αναφερθούμε σε παρακάτω κεφάλαιο εκτενέστερα. Το σημαντικό στοιχείο της οθωμανικής περιόδου σε σχέση με τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, είναι ότι αυτά είχαν την ευχέρεια να λειτουργήσουν σε ένα οικονομικοπολιτικό πλαίσιο που τους επέτρεψε να συγκεντρώσουν ως δικό τους περιουσιακό στοιχείο σημαντική ακίνητη περιουσία και χρηματικό κεφάλαιο.

1. Οι γαίες και ο τρόπος εκμετάλλευσής τους

²⁹⁵ Αλέξανδρος Γ. Λαυριώτης, «Το Άγιον Όρος μετά την οθωμανικήν κατάκτησιν», *ΕΕΒΣ*, 32 (1963) 193.

²⁹⁶ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται διά την Εκκλησίαν Κύπρου (4^{ος} έως 20^{ος} αίων)*, Αθήνα 1996, σ. 350.

²⁹⁷ Μακάριος Τηλλυρίδης, *Ανέκδοτος αλληλογραφία της Ιεράς Μονής Κύκκου 1891-1897*, Λευκωσία 1996, σ. 11.

Η ιστορική έρευνα και η μελέτη των εκκλησιαστικών αρχείων, έχει αποσαφηνίσει ότι κατά την οθωμανική περίοδο της ιστορίας της Κύπρου τα εκκλησιαστικά ιδρύματα δεν είχαν κτήση σε όλες τις γαίες την καλλιέργεια και απόδοση των οποίων διαχειρίζονταν άμεσα ή έμμεσα. Οι γαίες αυτές μπορούσε να ανήκουν σε οποιαδήποτε από τις τρεις μορφές γαιοκτησίας που υπήρχαν στο οθωμανικό κράτος – *miri, mülk, vakf* – και η διαχείρισή τους εντασσόταν κάθε φορά στη λογική και τους κανόνες της αντίστοιχης κατηγορίας στην οποία κατατάσσονταν. Έτσι, μια μονή ή άλλο εκκλησιαστικό ίδρυμα μπορούσε να καλλιεργεί εδάφη στο οποία είχε πλήρη κυριότητα, εδάφη στα οποία είχε μόνο το δικαίωμα επικαρπίας, και τέλος, εδάφη με βακουφικό καθεστώς. Οι γαίες των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, όπως των μοναστηριών, που ανήκαν στο βακουφικό πλαίσιο, θεωρούνταν από την κεντρική διοίκηση – από τα τέλη ήδη του 16^{ου} αιώνα – ως υποκείμενες σε καθεστώς ανάλογο με αυτό των μουσουλμανικών βακουφικών ιδρυμάτων.²⁹⁸

Η σημαντικότητα των γαιών που ανήκαν στο βακουφικό πλαίσιο, έγκειται στο γεγονός ότι αυτές αποτελούσαν αιώνια κτήση του ιδρύματος και ο διαχειριστής τους μπορούσε να τις αξιοποιήσει όπως αυτός νόμιζε καλύτερα, ενώ, είχε την ευχέρεια να χρησιμοποιήσει τα προϊόντα τους σύμφωνα με τις δικές του επιλογές. Μπορούσε ακόμα, να ενοικιάσει ή να πωλήσει δικαιώματα χρήσης πάνω στις γαίες.²⁹⁹ Αυτό ακριβώς το καθεστώς της γης, θεωρείται ως ένας από τους κύριους λόγους που οι ορθόδοξες μονές του οθωμανικού χώρου κατάφεραν να αυξηθούν, πολλές φορές σε εντυπωσιακό αριθμό, τα μετόχια τους.³⁰⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα του κυπριακού χώρου, αποτελεί η Μονή Κύκκου, η οποία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας κατάφερε να έχει στα δικά της περιουσιακά στοιχεία, είκοσι μετόχια στην Κύπρο και εννέα στο εξωτερικό.³⁰¹

Η διαχείριση των τεράστιων κτηματικών εκτάσεων που είχαν στην κατοχή τους τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του κυπριακού χώρου, οδήγησε στην εφαρμογή διαφόρων τρόπων καλλιέργειας οι οποίες περιλάμβαναν τη σύναψη συμφωνιών με ιδιώτες. Είναι προφανές ότι τα εκκλησιαστικά ιδρύματα αδυνατούσαν να καλλιεργούν απευθείας τις

²⁹⁸ Παναγιώτης Σαβοριανάκης, *Νησιώτικες κοινωνίες στο Αιγαίο*, ό.π., σ. 159.

²⁹⁹ Roger Owen, *The Middle East*, ό.π., σ. 33.

³⁰⁰ Αλέξανδρος Γ. Λαυριώτης, «Το Άγιον Όρος», ό.π., σ. 189.

³⁰¹ Κατάλογο των μετοχίων, βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, σ. 89.

γαίες αυτές, αφού αυτό απαιτούσε την ύπαρξη σημαντικού αριθμού εργατικών χεριών που δεν βρίσκονταν πάντα στη διάθεσή τους. Οι αδελφότητες των μονών για παράδειγμα, δεν θα μπορούσαν να είναι καλλιεργητές όλης της κτηματικής περιουσίας που ανήκε σε μια μονή, αφού ο αριθμός τους, ακόμα και σε περιόδους όπου σημειωνόταν αύξηση στον αριθμό των μοναχών, ήταν δυσανάλογα μικρότερος των εκτάσεων γης για την οποία μια μονή είχε τη διαχείριση. Παρακάτω, θα γίνει αναφορά σε όλους τους γνωστούς μέχρι σήμερα τρόπους, που ένα εκκλησιαστικό ίδρυμα φρόντιζε για την καλλιέργεια και απόδοση των γαιών του.

Απευθείας καλλιέργεια. Οι περιπτώσεις όπου ένα εκκλησιαστικό ίδρυμα χρησιμοποιεί το δικό του ανθρώπινο δυναμικό για την καλλιέργεια των εκτάσεων που έχει στη διάθεσή του, αφορούσε στο μεγαλύτερο βαθμό τις μονές. Δημιουργώντας μετόχια όπου η κτηματικές περιουσίες ήταν σημαντικού μεγέθους, οι μονές στέλλουν μέλη των αδελφοτήτων τους τα οποία καλλιεργούν τη γη και παράγουν προϊόντα τόσο για λογαριασμό του μετοχίου τους, όσο και για κάλυψη των αναγκών της κεντρικής μονής. Ακόμα, οι αδελφότητες των μονών καλλιεργούν τις γαίες που βρίσκονται κοντά στα κτιριακά συγκροτήματα των μονών. Η απευθείας καλλιέργεια των γαιών των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, δημιουργούσε την ανάγκη για εξεύρεση εργατικών χεριών, αφού οι αδελφότητες των μονών αδυνατούσαν δεν θα μπορούσαν να είναι οι αποκλειστικοί καλλιεργητές. Έτσι, οι μονές του κυπριακού χώρου, αναδεικνύονται σε εργοδότες καλλιεργητών ή άλλων προσώπων που εργαζόνταν στις γεωργοκτηνοτροφικές τους εγκαταστάσεις.

Ενοικίαση. Σε μια προσπάθεια τους να καλλιεργήσουν τις εκτάσεις γαιών που βρίσκονταν στην κατοχή τους, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα ενοικιάζουν σε ιδιώτες, κληρικούς ή λαϊκούς, το δικαίωμα επικαρπίας εκτάσεων που ανήκαν στα περιουσιακά στοιχεία τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η περίπτωση ενοικίασης αγροκτήματος της Αρχιεπισκοπής Κύπρου στην Κυθραία το 1824, για ένα έτος, με τον όρο ότι τα έξοδα συντήρησης των υποστατικών που υπήρχαν στο αγρόκτημα θα βάρυναν τον Αρχιεπίσκοπο. Ως ενοίκιο για ένα έτος ορίστηκε το ποσό των 6,500 γροσιών.³⁰² Το σύστημα αυτό, θα μπορούσε να παραλληλιστεί και με το σύστημα νομής των δημοσίων

³⁰² Παύλος Χιδίρογλου, «Κατάλογος των εν τω αρχαίω», ό.π., σ. 357.

γαιών που το οθωμανικό κράτος επέβαλε. Η γη, ως το κατ' εξοχήν οικονομικό στοιχείο παραμένει στην κυριότητα – ως βακουφική – της Εκκλησίας, και ενοικιάζεται το δικαίωμα χρήσης και εκμετάλλευσης του προϊόντος, με τον όρο καταβολής του προκαθορισμένου ενοικίου.³⁰³

Επίμορτος καλλιέργεια (πομισάρικο). Πρόκειται για ένα συνεταιρισμό μεταξύ του κατόχου της γης και του αναγκαίου για την καλλιέργεια κεφαλαίου – στην περίπτωση μας ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος – και του καλλιεργητή ο οποίος θα προσφέρει κυρίως την εργατική του δύναμη. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε ευρέως από όλα τα εκκλησιαστικά ιδρύματα του οθωμανικού χώρου με διαφορετικές παραλλαγές οι οποίες διαμορφώθηκαν τελικά σε τρεις κύριες μορφές ανάλογα και με το τι προέβλεπε η συμφωνία μεταξύ του κατόχου της γης και του κεφαλαίου από τη μια, και του καλλιεργητή από την άλλη. Στην πρώτη του μορφή, το σύστημα αυτό προέβλεπε την καταβολή των εξόδων παραγωγής από κοινού, μισά-μισά, και την εκμετάλλευση του προϊόντος στην ίδια βάση (*μισακάρικο σύστημα*). Στη δεύτερη, τα έξοδα και οι φόροι παραγωγής βαρύνουν τον καλλιεργητή των γαιών, ο οποίος παίρνει στο τέλος τα έξι από τα εννέα μερίδια του τελικού προϊόντος, αφήνοντας τα υπόλοιπα τρία στον ιδιοκτήτη και διαχειριστή της γης (*τριτάρικο σύστημα*). Τέλος, η τρίτη μορφή της επίμορτου καλλιέργειας, ήταν η σύναψη ειδικής συμφωνίας μεταξύ ιδιοκτήτη γης και καλλιεργητή, σύμφωνα με την οποία όλα τα έξοδα της καλλιέργειας γίνονταν από τον καλλιεργητή και το ποσοστό του τελικού προϊόντος που θα παραδιδόταν στον ιδιοκτήτη της γης, καταγραφόταν στις πρόνοιες της συμφωνίας (*επίμορτος αγροληψία*).³⁰⁴ Η ευρεία εφαρμογή του συστήματος αυτού κατά τον 19^ο αιώνα, καταδεικνύει την αύξηση των καλλιεργήσιμων γαιών σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, γεγονός που σήμαινε

---

³⁰³ Οι μονές που ενοικιάζαν σε τρίτους μέρος των καλλιεργήσιμων γαιών τους, διεξήγαγαν κατά καιρούς, έλεγχο, σε μια προσπάθεια εξακρίβωσης αν τηρούνταν ή όχι οι όροι των συμβολαίων ενοικίασης. Για παράδειγμα, το 1881 ο Γενικός Έφορος της Μονής Κύκκου περιοδεύει στις γαίες που ανήκουν σε μετόχια της Μονής και ενοικιάστηκαν, και αναφέρει ότι «[...] ἐκ τῆς εἰς Καπηλεῖον παρατηρήσεώς μου εὗρον ὅτι ἡ διαδοθεῖσα κατηγορία, ὅτι τὰ αὐτόθι μοναστηριακά ἀμπέλια ἔμειναν ἐντελῶς ἀκλαδα, εἶναι ψευδῆς· τό ἀληθές εἶναι ὅτι ὁ ἐνοικιαστής τὰ ἐξευγάρωσεν ὅλα, ἐκτός τριῶν στρεμμάτων, ἀφῆκεν ὁμως τό ἐν τρίτον περίπου τῶν περισυνῶν κλημάτων "κουτσούλλια" καί τοῦτο βεβαίως, σύν τῇ βλάβῃ τῶν ἀμπέλων, θά δώσῃ καί ἀφορμὴν προφάσεων κατὰ τὴν προσεχῆ τοῦ Μετοχίου τούτου ἐνοικίασιν». Βλ. *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 53, σ. 142γ.

³⁰⁴ Παναγιώτης Σαβοριανάκης, *Νησιώτικες κοινωνίες στο Αιγαίο*, ὁ.π., σ. 170.

την άμεση εξεύρεση τρόπων καλλιέργειας και παραγωγής προϊόντων.³⁰⁵ Η παραγωγή γεωργικών προϊόντων για εξαγωγικούς λόγους, υπήρξε ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της οθωμανικής οικονομίας κατά τον 19^ο αιώνα, όπου όλες σχεδόν οι περιοχές της αυτοκρατορίας προσανατολίζονται στην καλλιέργεια εκείνων των προϊόντων που τα δυτικά κράτη ήταν πρόθυμα να εισάγουν.

Στον κυπριακό χώρο, κατά τον 19^ο αιώνα, δυνατότητες για επέκταση των καλλιεργειών και συγκέντρωση γαιών που θα καλλιεργούνταν στη βάση του συστήματος της επίμορτου καλλιέργειας, είχαν κυρίως τα μοναστήρια και άλλα εκκλησιαστικά ιδρύματα, ενώ τέτοιες δυνατότητες σε μικρότερο όμως βαθμό, μπορούσαν να έχουν και οι εύποροι δραγομάνοι των προξενείων και οι ενοικιαστές των φορολογικών προσόδων.³⁰⁶ Για παράδειγμα, σε κατάστιχο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου καταγράφεται συμφωνία μεταξύ των κατοίκων του χωριού Βαβατσινιά και της ενοριακής εκκλησίας σύμφωνα με την οποία: «αψνς´ [1756] έδiamoιράσθησαν ή άνωθ(εν) έλιαϊς είς τούς χωριανούς κατά τò όπερ έπεδόθη τούτοις κατάστιχον κατά μέρος διωρισμένας νά τας καλλιεργήσουν, και όταν συν θεῶ γίνη μαξοϋλιν νά πέρνη ή έκκλησία δύο και αύτοι έν ώς ύπεσχέθησαν».³⁰⁷

Εξετάζοντας την εφαρμογή του συστήματος αυτού από μοναστήρια στον κυπριακό χώρο, παίρνουμε σαν παράδειγμα την ισχυρότερη μονή κατά την οθωμανική περίοδο και κάτοχο σημαντικών εκτάσεων γης, την Μονή Κύκκου. Στους οικονομικού τύπου κώδικές της, καταγράφονται διάφορες συμφωνίες για καλλιέργεια εκτάσεων γης, που μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο τους συστήματος της επίμορτου καλλιέργειας. Σε μια συμφωνία τέτοιου τύπου που περιέχεται στον Κώδικα 54 της Μονής, αναφέρεται ότι το 1815, ο ηγούμενος και κάποιος καλλιεργητής με το όνομα Χαράλαμπος, συμφώνησαν όπως ο δεύτερος «[...] σπειρή μέ 3 βόδια τò έν έδικόν του ό

³⁰⁵ Traian Stoianovich, «Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και οθωμανικό κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια το 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1999, σ. 185.

³⁰⁶ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, *Προξενικά έγγραφα του 18^{ου} αιώνα*, Λευκωσία 1980, σ. xviii.

³⁰⁷ Kostas P. Kyrris, «The Communal Character of the Administration of Church Property in Cyprus Under Ottoman Rule», *BS*, 12/2 (1971) 463. Στο άρθρο αυτό, βλ. διάφορες συμφωνίες μεταξύ καλλιεργητών και εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στην Κύπρο κατά τον 18^ο αιώνα, που βασίστηκαν στο σύστημα της επιμόρτου αγροληψίας.

σπόρος ὅλος καί ἡ ταγῆς ἐδική μου [του ηγουμένου] νά ἀλωνίζη νά θερίζη νά τοῦ βοηθῶ καί ἐγώ εὐγάλωντας τόν σπόρον μου νά πέρνω δύο καί ἓν, εἰς δέ τό καλοκαιρινόν ἡ προαίρεσις μου. ὁ λουκᾶς κοιλήνιας παρῶν χριστόδουλος στατοῦ». ³⁰⁸ Ἡ παραπάνω συμφωνία ἡ οποία κρίθηκε αναγκαίό να γίνει ενώπιον μαρτύρων, πρέπει να εντάσσεται στο πλαίσιο του συστήματος της *επιμόρτου αγροληψίας*. Σε παρόμοιες συμφωνίες που περιέχονται στον ίδιο Κώδικα της Μονής Κύκκου, οι ὅροι είναι λεπτομερείς και καταγράφεται ἡ ἐξ ἡμισείας καταβολή των ἐξόδων μεταξύ Μονῆς και καλλιεργητῶν, «[...] ἀφαιρῶ τά μισά ὅλα ἐξοδα τό ἀναλογὴν μας [...]». ³⁰⁹

Το εἶδος των συμφωνιών που ο ηγούμενος της Μονῆς Κύκκου συνάπτει με διάφορους καλλιεργητές κατά τον 19^ο αἰώνα, καταγράφεται και στα κατάστιχα της Μονῆς Ραγίου. Σύμφωνα με αυτές τις συμφωνίες, ἡ ἀδελφότητα της Μονῆς Ραγίου καταβάλλει μέρος των ἐξόδων που απαιτεῖτο για την καλλιέργεια (αγορά σπόρου), δίνει το ένα από τα δύο βόδια που θα καλλιεργούσαν τη συγκεκριμένη ἔκταση, και την ὥρα του τελικού προϊόντος, αφαιρούνταν από αυτό οι ποσότητες που προορίζονταν για σπόροι και οι ποσότητες που θα καταβάλλονταν ως φόροι στις οθωμανικές Αρχές, και στη συνέχεια αυτό διαμοιραζόταν ἀνάλογα και με τη συμφωνία που προηγήθηκε. ³¹⁰

Εμφύτευση. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε κυρίως στην καλλιέργεια ἀμπελιῶν και σύμφωνα με τους ὅρους της συμφωνίας που συναπτόταν μεταξύ των δύο μερῶν, ο καλλιεργητής ἀναλάμβανε να φυτέψει, αν δεν υπήρχε, να φροντίζει και να προστατεύσει το ἀμπέλι και να το εκμεταλλεύεται πλήρως για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Μετά ὀφείλε να το επιστρέψει πίσω στον κάτοχο του *φυτεμένον και κινεμένον* χωρίς καμιά περαιτέρω διεκδίκηση εκ μέρους του. Σε περίπτωση ἀσυνέπειας του καλλιεργητή προς τους ὅρους της συμφωνίας, ο κάτοχος της γῆς μπορούσε να διεκδικήσει ἀποζημίωση. Εφαρμογή του συστήματος αυτού στην Κύπρο, ἀναφέρει ο ηγούμενος της Μονῆς Κύκκου Χρυσόστομος, σύμφωνα με τον οποίο στις ἀρχές του 20^{ου} αἰώνα

³⁰⁸ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ὁ.π., σ. 84β.

³⁰⁹ *Ο.π.*, σ. 43β.

³¹⁰ Κωνσταντῖνος Β. Καρανάσης, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείριση (19^{ος} – 20^{ος} αἰῶνας): Ἡ περίπτωση της Μονῆς Ραγίου», *Τα Ἱστορικά*, 17/32 (2000) 101.

παραχωρήθηκαν σε χωρικούς γαίες της Μονής οι οποίες θα καλλιεργούνταν σύμφωνα με το σύστημα της εμφύτευσης αλλά το μοναστήρι θα έπαιρνε μέρος του εισοδήματος από την εκμετάλλευση του προϊόντος. Η συμφωνία αφορούσε διάστημα τριάντα εννέα ετών, μετά την παρέλευση του οποίου όλοι οι αμπελώνες, θα επιστρέφονταν στη Μονή Κύκκου. Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε στις περιοχές Πολεμίου, Στατού και Στρουμπιού.³¹¹

ii. Άλλα εκκλησιαστικά έσοδα. Οι πνευματικές λειτουργίες

Η σχέση της Εκκλησίας της Κύπρου με την οικονομία κατά την οθωμανική περίοδο, ήταν άμεσα συνυφασμένη και με τις οικονομικές υποχρεώσεις του ποιμνίου προς τους ιεράρχες του. Ένα σύνολο δοσιμάτων – υποχρεωτικών και προαιρετικών – των Ορθοδόξων, αντιπροσώπευε μεγάλο μέρος των συνολικών εισοδημάτων της ιεραρχίας και των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων γενικότερα. Τα δοσίματα αυτά σχετίζονταν με την πνευματική λειτουργία του κλήρου και με την πίστη του ποιμνίου, πίστη η οποία εκφραζόταν σε οικονομικό επίπεδο με διάφορες μορφές. Εκτός από τις προαιρετικές εισφορές και δωρεές προς διάφορα εκκλησιαστικά ιδρύματα, η Εκκλησία της Κύπρου ήταν αποδέκτης ενός συνόλου δοσιμάτων υποχρεωτικής μορφής – υπήρξαν και δοσίματα που ενώ αρχικά είχαν το χαρακτήρα προαιρετικής εισφοράς, σταδιακά και στην εξέλιξη του χρόνου μεταβλήθηκαν σε τακτικές υποχρεωτικές εισφορές.

Λειτουργικά. Στο σύνολο αυτών των εσόδων, περιλαμβάνονται όλες οι πληρωμές που γίνονταν για διάφορες πνευματικές λειτουργίες, όπως γάμοι, βαφτίσεις, κηδείες και άλλες. Παρά το ότι είναι αδύνατο να συγκεντρωθούν οικονομικά δεδομένα που να επιτρέπουν το ακριβή καθορισμό του ύψους των εσόδων αυτών κατά εκκλησιαστική περιφέρεια ή ίσως και κατά μοναστήρι, είναι γενικά παραδεκτό ότι τα *λειτουργικά* έσοδα της Εκκλησίας αποτελούσαν μεγάλο μέρος των συνολικών εσόδων. Επίσης, πρέπει να τονιστεί η διαχρονικότητα και μονιμότητα του συνόλου αυτών των εσόδων, αφού, οι πνευματικές λειτουργίες ήταν – και παραμένουν – αναπόσπαστο μέρος της καθημερινής

---

³¹¹ Χρυσόστομος Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική*, ό.π., σ. 102.

ζωής των Ορθοδόξων. Στα λειτουργικά έσοδα θα πρέπει να προστεθεί επίσης και το σύνολο των εισφορών που γίνονται στο *παγκάρι* κάθε ναού. Ως απλός ενδεικτικός οδηγός του ύψους των *λειτουργικών* εσόδων, καταγράφονται οι εισπράξεις για κάθε *καζά (kaza)* υπάρχουν στα Φορολογικά Κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου. Για παράδειγμα, το έτος 1866 τα λειτουργικά έσοδα για τον *καζά* Κυθραίας ήταν 5,765 γρόσια, από ένα σύνολο εσόδων 17,234 γρόσια.³¹²

Κανονικά. Τα έσοδα αυτά που προϋπήρχαν και κατά τη βυζαντινή περίοδο – αναφέρονται και με την ονομασία *ρόγα*, ήταν το αποτέλεσμα φορολόγησης του ποιμνίου αλλά και του κατώτερου κλήρου, τους ιερείς. Η κάθε Μητρόπολη εισέπραττε τα ποσά αυτά από τους κατοίκους της δικής της περιφέρειας και για τον σκοπό αυτό αποστέλλονταν οι ειδικοί εισπράκτορες, οι γραμματικοί της εκκλησιαστικής Αρχής. Η καταβολή τους μπορούσε να γίνει και σε είδος γι' αυτό και θεωρήθηκαν ως φορολογία επί του προϊόντος.³¹³

Φιλότημα. Το ποσό αυτό αντιπροσώπευε την παραχώρηση σε ορισμένα άτομα, του δικαιώματος εισπραξής της εκκλησιαστικής φορολογικής προσόδου από συγκεκριμένες περιοχές. Δηλαδή, η εκκλησιαστική Αρχή παραχωρούσε σε ιδιώτη το σύνολο ή μέρος των φορολογικών εισπράξεων από μια περιοχή, και το άτομο αυτό πλήρωνε στην Αρχή ένα δικαίωμα.

Ζητεία. Ο θεσμός αυτός υπήρξε μια από τις πιο ευρέως³¹⁴ εφαρμοσμένες πρακτικές των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στον οθωμανικό χώρο και ακολούθησε μια εξελικτική πορεία μετατροπής του από άτυπη και έκτακτη επαιτεία της Εκκλησίας, σε τακτικό – μέχρι το τέλος της οθωμανικής περιόδου οι ζητείες διεξάγονταν δύο με τρεις φορές το χρόνο - υποχρεωτικό σχεδόν δόσιμο.³¹⁵ Στα φορολογικά κατάστιχα της

³¹² Καταγραφές των εκκλησιαστικών εσόδων ανά κατηγορία και κατά *καζά*, βλ. Παραρτήματα, II. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου – Κώδικας Α' και III. Φορολογικά Κατάστιχα Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

³¹³ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 11.

³¹⁴ Ενδεικτική της μαζικής εφαρμογής του θεσμού της ζητείας στον οθωμανικό χώρο και κυρίως από μοναστήρια, είναι και αναφορά άγγλου περιηγητή του Αγίου Όρους, το 1667, σύμφωμα με την οποία το διάστημα που επισκέφθηκε το Άγιο Όρος, από τις έξι χιλιάδες μοναχούς των μοναστηριών του, οι δύο χιλιάδες έλοιπαν για ζητεία. Βλ. «Κτηματική περιουσία οικονομική δραστηριότητας των μονών», ό.π., σ. 144.

³¹⁵ Γενικά για τη ζητεία, βλ. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Ζητεία», *ΘΗΕ*, τ. 5, σ. 1228.

Αρχιεπισκοπής Κύπρου, στις καταγραφές των *Θρονικών Εισοδημάτων*, οι εισπράξεις που προέρχονται από τη διεξαγωγή ζητειών διαχωρίζονται ανάλογα και με τον χρόνο που έγινε η ζητεία. Έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι διεξάγονταν *ζητεία χειμῶνος*, *ζητεία καλοκαιρίου*. Επιπρόσθετα, αναφέρεται και ειδική *ζητεία μετάξης*.³¹⁶ Την κατάληξη της ζητείας ως τακτικής βάσης πρακτική, μαρτυρεί και δημοσίευμα του 1888, που αναφέρει ότι η Μονή Κύκκου δεν θα διεξήγαγε κατά τη χρονιά εκείνη ζητεία – επομένως διεξήγαγε τουλάχιστον κάθε χρόνο – εξαιτίας της οικονομικής εξαθλίωσης που επικρατούσε ανάμεσα στον ορθόδοξο πληθυσμό.³¹⁷ Την βεβαιότητα αυτή όμως, καταγράφουν και οι αναφορές για *ζητεία καλοκαιριού* και *ζητεία χειμῶνος* που υπάρχουν στα οικονομικά κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου.³¹⁸ Ζητείες γίνονταν από όλα ανεξαιρέτως τα εκκλησιαστικά ιδρύματα όπως Αρχιεπισκοπές, Μητροπόλεις, μοναστήρια και ναούς και δεν περιορίζονταν στα στενά γεωγραφικά όρια της κάθε εκκλησιαστικής περιφέρειας αλλά διεξάγονταν παντού, πολλές φορές και εκτός Κύπρου, φυσικά με την άδεια της εκκλησιαστικής Αρχής στην περιφέρεια της οποίας διεξαγόταν η ζητεία. Για παράδειγμα, η διεξαγωγή ζητείας για λογαριασμό της Μονής Κύκκου από το μετόχι της στην Αδριανούπολη, προϋπέθετε την καταβολή κάθε χρόνο της *Αρχιερατικής Άδειας* για ζητεία στην συγκεκριμένη εκκλησιαστική περιφέρεια.³¹⁹ Επίσημο χαρακτήρα αλλά και προστασία από τυχόν παρεμβάσεις, παρείχαν έγγραφα της οθωμανικής Αρχής που απαγόρευαν σε οθωμανούς αξιωματούχους την επέμβαση ή παρενόχληση των κληρικών ή οποιουδήποτε άλλου διεξήγαγε ζητεία για λογαριασμό ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος. Πέραν τούτου, η οθωμανική διοίκηση προμήθευε τους ιερωμένους που διεξήγαγαν ζητεία με τους αναγκαίους άντρες που θα επιτηρούσαν την διεξαγωγή και θα παρείχαν ασφάλεια στην ομάδα που αναλάμβανε τη ζητεία. Το γεγονός ότι άντρες της οθωμανικής διοίκησης – συνήθως οι ζαπτιέδες – συνόδευαν τους

³¹⁶ ΦΚΑΚ, Κατάστιχο X, σ. 12. Οι καταγραφές αυτές αφορούν το έτος 1852.

³¹⁷ «Φέρεται εἰς γνώσιν τοῦ κοινοῦ, ὅτι ἡ Τερά Μονή τῆς Κύκκου δέν προτίθεται ἐφέτος νά στείλῃ ταξειδιώτην (ζητιάνον) εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Α.Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, συνεπεία τῆς κατὰ τό διαμέρισμα ἐκεῖνο ἐπικρατοῦσας δυστυχίας. Πᾶς δέ τυχόν τοιοῦτος θεωρεῖται ὡς μὴ προερχόμενος ἐκ τῆς Τεράς Μονῆς τῆς Κύκκου». [εφ. *Φωνή της Κύπρου*, 30/11. 8. 1888]. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, Λευκωσία 1999, σ. 118.

³¹⁸ Βλ. καταγραφές των συνολικών εσόδων της αρχιεπισκοπικής περιφέρειας, ΦΚΑΚ, Κατάστιχο LX. [Βλ. Παραρτήματα, III.1-6].

³¹⁹ Για την άδεια αυτή, βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στο οθωμανικό οικονομικό πλαίσιο με βάση τον Κώδικα 56 (1844-1890)*, Λευκωσία 2003, σ. 123-124.

κληρικούς στις ζητείες, είναι ακόμη μια ένδειξη για αντιμετώπιση της ζητείας όχι ως απλού εκκλησιαστικού δοσίματος, αλλά ως εισφοράς που αναγνωρίζεται από το κράτος και εντάσσεται στη λογική προστασίας των κανονισμών των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Σύμφωνα και με τα κατάστιχα της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, οι ζαπτιέδες που παρείχαν ασφάλεια στους κληρικούς κατά τη διάρκεια της ζητείας, πληρώνονταν από τα έσοδα της ίδιας της ζητείας.³²⁰

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο διεξάγονταν οι ζητείες, αυτός ήταν περίπου ομοιόμορφος για όλα τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Απεσταλμένοι της Αρχιεπισκοπής, των Μητροπόλεων ή των μοναστηριών, κληρικοί ή και λαϊκοί, τους οποίους αποκαλούσαν *ζητιάνους* ή *ταξιδιώτες*, περιόδευσαν στην περιοχή όπου είχε οριστεί εκ των προτέρων και ζητούσαν την οικονομική ενίσχυση του κοινού. Πολλές φορές, οι ζητείες διεξάγονταν από τους ίδιους τους γραμματικούς της Εκκλησίας που διενεργούσαν την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων (τα κανονικά).³²¹ Αυτοί που διενεργούσαν τις ζητείες ήταν εφοδιασμένοι με επιστολές από τους ιεράρχες ή τους ηγούμενους των μοναστηριών, στις οποίες περιγραφόταν η δεινή οικονομική κατάσταση του συγκεκριμένου οικονομικού ιδρύματος και προτρέπονταν οι πιστοί να συμβάλουν «[...] ὁ μὲν διὰ πρόθεσιν, ὁ δὲ διὰ σαρανταλείτουργον, ὁ δὲ δι' ἀδελφάτον, ὁ δ' ἄλλος καθὼς εὐπορεῖ». ³²² Εκτός από τις επιστολές αυτές, μαζί τους είχαν και εικονίσματα, τα οποία προσκυνούσαν οι πιστοί, ενώ, οι *ταξιδιώτες* που διεξήγαγαν ζητεία εκτός Κύπρου, μετέφεραν μαζί τους και λείψανα αγίων.³²³ Μια τέτοια περίπτωση, ήταν η ζητεία που διεξήγαγε για λογαριασμό της Μονής Κύκκου στην Κω ο ιερομόναχος Χρύσανθος κατά τη διάρκεια ηγουμενείας του Νεοφύτου (1826-1841). Ο Χρύσανθος, μετέφερε μαζί του τα λείψανα αγίου, κι όταν αυτός πέθανε, η ζητεία συνεχίστηκε από άλλο απεσταλμένο της Μονής.³²⁴ Η διεξαγωγή

³²⁰ Στις καταγραφές των εισπράξεων από τις διάφορες ζητείες, σημειώνονται ως έξοδα και τα ποσά που δίνονταν στους ζαπτιέδες. Για παράδειγμα, στην καταγραφή των εκκλησιαστικών εσόδων και εξόδων του Καζά Κυθραίας για το έτος 1866, σημειώνεται ότι δόθηκε το ποσό των 120 γροσιών «τοῖς ζαπτιέδες ἐν καιρῷ ζητείας καλοκαιρίου, χειμῶνος». Βλ. *ΦΚΑΚ*, Κατάστιχο XL. [Βλ. Παραρτήματα, III.6].

³²¹ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ὁ.π., σ. 38.

³²² «Κτηματική περιουσία και οικονομική δραστηριότητα των μονών», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1970, τ. 10, σ. 144.

³²³ Λοῖζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ὁ.π., σ. 275.

³²⁴ Κωστής Κοκκινόφτας, *Κυκλώτικα Μελετήματα*, τ. Α', Λευκωσία 1997, σ. 124.

της ζητείας δεν αφορούσε τη συγκέντρωση χρηματικού μόνο κεφαλαίου, αλλά και διαφόρων προϊόντων, όπως, λάδι, κρασί, βαμβάκι, σιτάρι, κριθάρι, κρεμμύδια, αλλά και ζώων. Για παράδειγμα, στον Κώδικα 54 της Μονής Κύκκου, καταγράφονται όλα τα παραπάνω προϊόντα ως αποτέλεσμα ζητειών που διεξήχθησαν στην Κύπρο στις περιοχές Πάφου, Αραδίππου, Λειβαδιών και Καπηλείου.³²⁵

Η κατάχρηση του θεσμού της ζητείας από μοναστήρια καθώς και η εμφάνιση «ζητιάνων» που καμιά σχέση δεν είχαν με τα εκκλησιαστικά ιδρύματα τα οποία υποστήριζαν ότι αντιπροσώπευαν, ανάγκασε το 1891 τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο να εκδώσει εγκύκλιο σχετική με τις ζητείες και να τονίσει προηγούμενη απόφαση της Ιεράς Συνόδου. Στην απόφαση αυτή, καθορίζονταν ποια μοναστήρια είχαν την άδεια να διενεργούν ζητείες για δικό τους όφελος και περιγραφόταν η διαδικασία έκδοσης άδειας για τη διεξαγωγή ζητείας.³²⁶

iii. Η διαχείριση ενός ταμείου. Η επένδυση και το κέρδος

Κάθε εκκλησιαστικό ίδρυμα, είχε το δικό του κοινόν ταμείο το οποίο αποτελούσε ουσιαστικά το συσσωρευμένο χρηματικό κεφάλαιό του και το διαχειριζόταν ο επικεφαλής του ιδρύματος. Αρχιεπισκοπή, Μητροπόλεις και μοναστήρια είχαν το κοινόν³²⁷ τους ταμείο στο οποίο συγκεντρώνονταν όλες οι χρηματικές εισφορές, είτε αυτές προέρχονταν από άμεση φορολογία, είτε από επαιτείες, από εισφορές, χορηγίες, δωρεές, εισφορές στα παγκάρια των ναών, κέρδη από επενδύσεις, κέρδη από πωλήσεις προϊόντων και τέλος, κέρδη από τη χρησιμοποίηση του νομίσματος ως ενός ακόμα εμπορεύσιμου αγαθού, δηλαδή ως αγαθό προς δανεισμό. Τα ταμεία ισχυρών εκκλησιαστικών ιδρυμάτων κατά την οθωμανική περίοδο, διαχειρίζονταν ποσά το ύψος

³²⁵ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 65α.

³²⁶ Την έκδοση της εγκυκλίου αυτής, βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο 1878-1899*, ό.π., σ. 190-192.

³²⁷ Το κοινόν ταμείον του Οικουμενικού Πατριαρχείου καταγραφόταν από την οθωμανική διοίκηση στα επίσημα έγγραφα της από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα ήδη, ως *keşishane*, γεγονός που έδειχνε την αναγνώριση εξαιτίας οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών παραμέτρων, μιας συλλογικής διαχείρισης των οικονομικών της Μεγάλης Εκκλησίας. Βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 354.

των οποίων ήταν σαφέστατα αστρονομικό για την εποχή, γεγονός που τους έδωσε την οικονομική αλλά και πολιτική ισχύ που το χρήμα μπορούσε κατά την περίοδο εκείνη να εξαγοράσει. Όλες οι δραστηριότητες των διαχειριστών των κοινών ταμείων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ήταν – και έπρεπε να ήταν – νόμιμες, δηλαδή να μην αντίκεινται στον Ιερό Νόμο. Για παράδειγμα, ενώ οι μονές της Ορθοδοξίας μπορούσαν να πωλούν προϊόντα που προέρχονται από το αγροτικό τους πλεόνασμα – η παραγωγή γεωργικών προϊόντων ήταν η κύρια ενασχόληση στα μετόχια των μονών – δεν μπορούσαν να ασκούν μεταπρατικό εμπόριο, να αγοράζουν δηλαδή προϊόντα από άλλους και να τα μεταπωλούν.³²⁸ Η λειτουργία αγορών και καταστημάτων των μονών, αποσκοπούσε στην προώθηση του δικού τους αγροτικού κυρίως πλεονάσματος.

Στην προσπάθεια μας να κατανοήσουμε τη λειτουργία του κοινού ταμείου ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος στην Κύπρο κατά τον 19^ο αιώνα, θα πάρουμε σαν παράδειγμα το κεντρικό ταμείο της Μονής Κύκκου η οποία υπήρξε – και προηγουμένως αλλά κυρίως κατά τον 19^ο αιώνα – ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των οικονομικών δραστηριοτήτων μιας μονής στον κυπριακό χώρο. Στο ταμείο αυτό καταλήγουν όλες οι εισπράξεις και εισφορές που γίνονται για λογαριασμό της Μονής Κύκκου, και από αυτό το ταμείο πληρώνονται όλες οι χρηματικές οφειλές της Μονής. Αναφορά για το κοινό ταμείο της Μονής γίνεται στον Κώδικα 54, ο οποίος αποτελεί το οικονομικό κατάστιχό της για το διάστημα μεταξύ των ετών 1813 και 1819. Ενδεικτικό των ποσών που διαχειριζόταν η Μονή κατά την πιο πάνω περίοδο, είναι και αναφορά για παραλαβή τον Ιανουάριο του 1912, «[...] παρά τοῦ κουτίου κοινουῦ γρ. τὰ ὅποια ἦταν εἰς τάληρα 500 [γρόσια] 3000». Αμέσως μετά, καταγράφεται παραλαβή «[...] ἀπό τό κοινόν τοῦ κουτίου τάλαρα 75 ὅποῦ κάμνουν γρ[όσια] 450».³²⁹ Ενδεικτικό επίσης της κίνησης σε ξένα νομίσματα που γινόταν από το κοινό ταμείο της Μονής, είναι και η καταγραφή των ξένων νομισμάτων που υπήρχαν σε αυτό και της αντιστοιχίας τους σε γρόσια. Έτσι, καταγράφονται «[...] 96 βενέτικα προς 14 [γρόσια] νοεμβρίου 30 του κουτίου [γρόσια] 525»,

³²⁸ Έτσι εξηγείται η πώληση προϊόντων που παράγονται στα μετόχια των μονών και η απουσία οποιουδήποτε προϊόντος δεν ήταν δική τους παραγωγή από τα καταστήματα που διατηρούσαν στις πόλεις. Για την απαγόρευση τέτοιου εμπορίου από τις μονές, βλ. Φωκίων Π. Κοτζαγεώργης, *Η αθωνική μονή Αγίου Παύλου*, ό.π., σ. 190.

³²⁹ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 17β.

«[...] έκ τοῦ ἰδίου πουγγίου μαντζάρικα 22 γρ[όσια] 286», «[...] 1 σπανιόλικον [γρόσια] 10», «[...] 1 φράγκικον φλουρί γρ[όσια] 6». ³³⁰ Πως επενδύονταν όμως το χρηματικό αυτό κεφάλαιο κατά τον 19^ο αιώνα και πως το κοινόν ταμείο ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος μπορούσε να αυξήσει το κεφάλαιό του; Μέσα από διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα επενδύουν στους πιο αποδοτικούς τομείς της οθωμανικής οικονομίας της περιόδου εκείνης και καταφέρνουν να καταστούν ισχυρά κέντρα κεφαλαίου.

Δανεισμός. Το γρόσι ως εμπορεύσιμο προϊόν. Ελλείπει άλλων ταμείων, τα ταμεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων αναδείχθηκαν κατά την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, ως οι κύριοι εκφραστές μιας πολιτικής δανεισμού και χρησιμοποίησης του νομίσματος ως είδος εμπορίου. Παρέχουν δάνεια σε ιδιώτες την ίδια στιγμή που και τα δικά τους ταμεία δανείζονται διάφορα ποσά, στην προσπάθεια τους να καταβάλουν έγκαιρα τα δοσίματα τους προς τους αξιωματούχους της Πύλης. Κύριοι δανειζόμενοι των εκκλησιαστικών ταμείων ήταν οι καλλιεργητές των γαιών και διάφορα άλλα πρόσωπα που σχετίζονταν με την ευρύτερο κύκλο ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος, και κύριοι δανειστές τους, ήταν οι πρόξενοι ξένων κρατών στη Λάρνακα και ενίοτε, οι δραγομάνοι του Σαραγιού. Ο δανεισμός εθεωρείτο μια συνηθισμένη οικονομική πράξη κατά την οθωμανική περίοδο και όπως αναφέρει ένας ιστορικός, το πιο πιθανό ήταν ότι, ο κάθε ένας θα λειτουργούσε το λιγότερο μια φορά στη ζωή του ως δανειστής αλλά και ως δανειζόμενος. ³³¹

Το ταμείο της Μονής Κύκκου εμφανίζεται να δανείζει ένα σύνολο προσώπων του κυπριακού χώρου, προσθέτοντας στο ποσό αποπληρωμής και τον τόκο, ο οποίος ήταν ανάλογος με την προθεσμία αποπληρωμής του δανείου. Ο τόκος αυτός και για το διάστημα που καλύπτει ο Κώδικας 54, ήταν γύρω στο 12% αφού κάτι τέτοιο μαρτυρεί και ο συντάκτης του Κώδικα όταν παραχώρησε δάνειο. ³³² Κατά την παραχώρηση ενός δανείου – το οποίο γινόταν μετά από συνεννόηση με τον Ηγούμενο της Μονής [*διά προσταγής του Γέροντος*], καταγράφονταν όλες οι λεπτομέρειες, όπως ποσό δανεισμού,

³³⁰ Για τα ξένα αλλά και οθωμανικά νομίσματα που καταγράφονται στον Κώδικα 54 της Μονής Κύκκου, βλ. *Ο.π.*, σ. 104-109.

³³¹ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, New York-London 1993, σ. 281.

³³² Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 71β.

τόκος, περίοδος αποπληρωμής και παρόντες μάρτυρες. Παράδειγμα σύνταξης ενός τέτοιου εγγράφου, είναι και οθωμανικό έγγραφο από το Αρχείο της Μονής Κύκκου, σύμφωνα με το οποίο στις 29 Ιουλίου 1827 ο Σολωμός Μιχαήλ δανείστηκε από τον Γιάννη Μπογιατζή τριάντα γρόσια με προθεσμία αποπληρωμής 91 μέρες. Η σύνταξη του εγγράφου έγινε ενώπιον τριών μουσουλμάνων που υπογράφουν ως μάρτυρες.³³³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το ταμείο της Μονής Κύκκου εμφανίζεται ως δανειστής της Αρχιεπισκοπής, κάτι που ίσως καταδεικνύει την ευρωστία του ταμείου της Μονής.³³⁴ Σημαντικό επίσης θα πρέπει να θεωρείται και η καταγραφή δανεισμού από το κοινόν ταμείο της Μονής ενός μουσουλμάνου από το χωριό Ακουρσός, ο οποίος δανείστηκε 100 γρόσια από τη Μονή.³³⁵ Τέλος, στο πλαίσιο της χρησιμοποίησης του νομίσματος ως εμπορεύσιμου είδους, πρέπει να ενταχθεί και η πρακτική υποθήκευσης ακίνητης περιουσίας έναντι χρηματικού δανείου από το ταμείο της Μονής Κύκκου. Μια τέτοια πράξη καταγράφεται στον Κώδικα 54 και προνοεί την παράδοση στο μοναστήρι μέρους της ακίνητης περιουσίας της δανειζόμενης, σε περίπτωση που αυτή δεν καταφέρει να εξοφλήσει το σχετικό δάνειο έγκαιρα.³³⁶

Όσον αφορά την κίνηση που παρουσιάζεται στο κατάστιχο της Μονής από δανειστές του ταμείου της, αυτοί θα πρέπει να αναζητηθούν ανάμεσα στους προξένους των ξένων κρατών στη Λάρνακα, πρόσωπα τα οποία είχαν την οικονομική δυνατότητα να δανείσουν άλλα άτομα και ιδρύματα. Ο δανεισμός ιδρυμάτων της Εκκλησίας της Κύπρου – η Αρχιεπισκοπή βρισκόταν στην ανάγκη να συνάπτει μεγάλα δάνεια από τους προξένους των ξένων κρατών και τους δραγομάνους του Σαραγιού – θα πρέπει να εξετάζεται και ως προς τις επιπτώσεις του, μια εξάρτηση δηλαδή των ιδρυμάτων αυτών και σε γενικότερο επίπεδο της Εκκλησίας της Κύπρου από διάφορα πρόσωπα του κυπριακού χώρου. Οι πρόξενοι των ξένων δυνάμεων ήταν πάντοτε πρόθυμοι να δανείζουν την Εκκλησία της Κύπρου, αφού μέσω του δανεισμού αυτού ευελπιστούσαν στην εξυπηρέτηση των οικονομικών αλλά και πολιτικών τους συμφερόντων. Για

³³³ Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα 1572-1839*, τ. Δ', ό.π., σ. 2013.

³³⁴ Σε κατάστιχο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου καταγράφονται 100 γρόσια ως δόση για δανεικά που προήλθαν από τον Ηγούμενο Κύκκου το 1804. Βλ. Κώστας Π. Κύρρης, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ' αιώνας. Τα περιεχόμενα του καταστίχου xxvii της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *EKEE*, 6 (1972-1973) 335.

³³⁵ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. εσώφυλλο κώδικα.

³³⁶ *Ο.π.*, σ. 1β.

παράδειγμα, ο γάλλος πρόξενος στο νησί πολύ πρόθυμα δανείζει τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, κυρίως την Αρχιεπισκοπή, όχι μόνο επειδή ο τόκος καθιστούσε τα δάνεια αυτά επικερδή, αλλά και για την εξυπηρέτηση σκοπιμοτήτων που είχαν να κάνουν με την εξάρτηση της Εκκλησίας από τη γαλλική παροικία. Είναι μέσα σ' αυτό το πλαίσιο σχέσεων που η Εκκλησία της Κύπρου δείχνει μια προτίμηση ως προς τους δανειστές της, σε πρόξενους που ήσαν Κύπριοι ή εκπροσωπούσαν δυνάμεις όπως η Ρωσία. Τέτοια πρόσωπα ήταν ο Κωνσταντίνος Περιστιάνης, πρόξενος της Ρωσίας και ο Α. Βοντιτσιάνος, πρόξενος της Αγγλίας.³³⁷ Ο Κ. Περιστιάνης είναι ο πρόξενος που παρουσιάζεται ως δανειστής και του ταμείου της Μονής Κύκκου, κάτι που είναι ίσως και το λογικότερο, αφού είναι και ο μόνιμος συνεργάτης της στις εμπορικές της δραστηριότητες από το λιμάνι της Λάρνακας.³³⁸

Ενοικίαση φορολογικών προσόδων. Έχει ήδη αναφερθεί ότι κατά τον 19^ο αιώνα, η εκμίσθωση των φορολογικών προσόδων από συγκεκριμένες φορολογικές ενότητες, ήταν κάτι που εφαρμοζόταν ευρέως στην Κύπρο και σε αυτή τη διαδικασία συμμετείχαν όλοι όσοι μπορούσαν να διαθέσουν το αναγκαίο χρηματικό κεφάλαιο για την προκαταβολική πληρωμή των προσόδων των οποίων την είσπραξη θα διενεργούσαν στη βάση συμφωνίας με τους οθωμανούς αξιωματούχους.³³⁹ Η ανάμιξη εκκλησιαστικών ιδρυμάτων σε μια τέτοια διαδικασία εκμίσθωσης, τοποθετεί το χρηματικό τους κεφάλαιο αν όχι στο σημαντικότερο τουλάχιστον από τα σημαντικότερα που υπήρχαν στον οθωμανικό χώρο, αφού, η πιεστική ανάγκη για προπληρωμή των φόρων από τον εκμισθωτή όριζε ως κύρια προϋπόθεση για κάποιον που ήθελε να ασχοληθεί με τον τομέα αυτό, την κατοχή έτοιμου και σημαντικού χρηματικού κεφαλαίου. Έτσι λοιπόν, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα συμμετέχουν στις διαδικασίες αυτές, αφού ανήκουν στις κύριες κατηγορίες ενοικιαστών φορολογικών προσόδων, που ήταν η φεουδαλική αριστοκρατία

³³⁷ Για τα δάνεια της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων κατά τον 19^ο αιώνα, βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, Z* (1930) 123-126.

³³⁸ Για τις σχέσεις μεταξύ Κ. Περιστιάνη και Μονής Κύκκου, βλ. Στυλιανός Περγίκης, «Οι Επτανήσιοι της Λάρνακας και οι σχέσεις τους με την Ιερά Μονή Κύκκου», *KΣ, ΝΘ-Ξ* (1995-1996) 63.

³³⁹ Η ενοικίαση των φορολογικών προσόδων είχε εφαρμοσθεί στην Κύπρο από τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής κατάκτησης, ενώ η ανάλυση του προϋπολογισμού για το πρώτο έτος της οθωμανικής παρουσίας στην Κύπρο, έδειξε ότι η ενοικίαση αυτή, ήταν μία από τις σημαντικότερες πηγές εσόδων από το νησί. Εφαρμόστηκε κυρίως σε ότι αφορούσε τις φορολογικές προσόδους που σχετίζονταν με την καλλιέργεια των γαιών. Βλ. Halil Sahillioğlu, «Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi», *Belgeler*, 4, 7/8 (1967) 11.

και αυτοί που ασχολούνταν με τον τομέα του εμπορίου γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων.³⁴⁰ Η Μονή Κύκκου με τα πολλά μετόχια της και τις μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές μονάδες, κατατάσσεται ανάμεσα στους σημαντικότερους κατόχους χρηματικού κεφαλαίου στην Κύπρο του 19^{ου} αιώνα.

Στο οθωμανικό Αρχείο αλλά και στον Κώδικα 54 της Μονής Κύκκου καταγράφονται διάφορες περιπτώσεις ενοικίασης φορολογικών προσόδων από τον Ηγούμενο – για λογαριασμό της Μονής – ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει η από κοινού ενοικίαση των φορολογικών προσόδων της περιοχής Ελιά με τον δεφτερντάρη (*defterdar*) της Κύπρου το 1813. Σύμφωνα με το έγγραφο αυτό, το ποσό που απαιτείτο για την ενοικίαση των φορολογικών εισπράξεων της εν λόγω περιοχής ήταν τέσσερις χιλιάδες γρόσια, και η Μονή Κύκκου καταβάλλει τις δύο, με τη συμφωνία όπως τα τελικά έσοδα διαμοιρασθούν και πάλι σε δύο ίσα μέρη.³⁴¹ Τα φορολογικά έσοδα που ενοικίαζε η Μονή Κύκκου αφορούσαν τις εισπράξεις της δεκάτης – σε είδος – της σπέντζας και άλλων φόρων που προηγουμένως ανήκαν στα έσοδα του τιμαριούχου. Έτσι λοιπόν, καταγράφεται περίπτωση όπου αναφέρεται ότι το 1804 οι σπαχήδες του τιμαριού του Αγίου Δομετίου ενοικίασαν τις φορολογικές τους προσόδους στον Ηγούμενο της Μονής Κύκκου. Το ετήσιο ενοίκιο καθορίστηκε στα 120 γρόσια, μία οκκά καφέ και μισή οκκά κερί μέλισσας. Στο ελληνικό σημείωμα του εγγράφου συμφωνίας, αναφέρεται ότι αυτό ήταν «[...] απόδοξης διὰ τὸ πάκτος τοῦ μετοχίου ὁποῦ ἔδωσαν οἱ σπαχίδες, διὰ νὰ πέρνουσι τὸν κάθε χρόνον γρ[όσια] ἑκατὸν εἴκοσι τὴν πρώτην τοῦ μαρτίου καὶ ὄχι ἄλλον».³⁴² Σε μια άλλη παρόμοια περίπτωση, ο διάκος Χαρίτων της Μονής Κύκκου ενοικιάζει το 1835 από τον δικαίουχο Ισμαήλ Εφέντη, τις εισπράξεις της δεκάτης του χωριού Καπηλειό για την περίοδο τριών ετών. Για κάθε έτος ενοικίασης, ο διάκος Χαρίτων θα προπλήρωνε στον Ισμαήλ Εφέντη το ποσό των χιλίων γροσίων.³⁴³

³⁴⁰ Bistra A. Cvetkova, «Η εξέλιξη», *ό.π.*, σ. 95.

³⁴¹ Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, *Οθωμανικά έγγραφα, 1572-1839*, τ. Δ', *ό.π.*, σ. 1847.

³⁴² *Ο.π.*, σ. 1705. Οθωμανικά έγγραφα του 19^{ου} αιώνα που φέρουν τη Μονή Κύκκου να είναι ο ενοικιαστής των φορολογικών προσόδων διαφόρων περιοχών, βλ. *Ο.π.*, σ. 1707, 1725, 1783, 1797, 1825, 1847, 1877, 1895, 1919, 1943, 1949, 1957.

³⁴³ *Ο.π.*, σ. 2067.

Αγορές ακινήτων. Η κατοχή ενός σημαντικού χρηματικού κεφαλαίου σήμαινε ότι ο διαχειριστής του, είχε την ευχέρεια να αγοράσει ακίνητη περιουσία – σπίτια, καταστήματα, εργαστήρια – τα οποία και θα χρησιμοποιούσε όπως αυτός θεωρούσε καλύτερα, είτε προς άμεση λειτουργία – εργαστήρια – είτε προς ενοικίαση, είτε ακόμα, προς μεταπώλησή τους όταν αυτό κρινόταν αναγκαίο και επικερδές. Την αγορά ακίνητης περιουσίας μαρτυρεί και η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων των δύο ισχυρότερων μονών στην Κύπρο της οθωμανικής περιόδου, του Κύκκου και του Μαχαιρά.³⁴⁴ Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η Μονή Μαχαιρά έχει στην ιδιοκτησία της – εκτός από εκτάσεις γης – και εβδομήντα συνολικά σπίτια.³⁴⁵ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η Μονή Κύκκου κατέχει 72 ιδιόκτητα καταστήματα, τα οποία ενοικιάζει και της αποφέρουν ετήσιο εισόδημα 34, 000 γροσίων.³⁴⁶ Σύμφωνα και με περιγραφή που μας δίνει περιηγητής του 1873, το «[...] παζάρι της μονής Κύκκου μ' ένα σταυρό στην πρόσοψη και τη χρονολογία 1866. Αυτό το νέο μεγάλο παζάρι έχει μια καμαροσκέπαστη στέγη, που στηρίζεται πάνω σε προεξέχοντες κονσόλες, και έχει φεγγίτες για τον εσωτερικό του φωτισμό. Οι περισσότεροι επισκέπτες και πελάτες του είναι μεγαλέμποροι, και οι γραμματείς τους».³⁴⁷

Εμπορικές δραστηριότητες. Οι ορθόδοξες μονές του οθωμανικού χώρου κατέστησαν μέχρι τον 19^ο αιώνα οι κυριότεροι ίσως εκφραστές μιας μαζικής παραγωγής γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων – αυτό αφορά τις μονές κατόχους μεγάλων γεωργικών εκτάσεων – το πλεόνασμα του οποίου προωθείτο στο εσωτερικό και εξωτερικό εμπόριο.³⁴⁸ Η Μονή Κύκκου με τα είκοσι περίπου μετόχιά της, ήταν ο παραγωγός ενός

³⁴⁴ Ο ιστορικός N. Iorga αναφέρει ότι οι μεγάλες μονές του οθωμανικού χώρου «[...] φιλονικούσαν για τα πρωτεία και κυρίως για τον πλούτο [...]». Βλ. N. Iorga, *Το Βυζάντιον μετά το Βυζάντιον*, Αθήνα 1989, σ. 76.

³⁴⁵ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Είκοσι μελέται*, ό.π., σ. 350.

³⁴⁶ Χρυσόστομος Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική*, ό.π., σ. 108.

³⁴⁷ Πολυχρόνης Ενεπικίδης, *Κύπρος 1800-1878*, Αθήνα 2000, σ. 316.

³⁴⁸ Ενδεικτικό της πολιτικής που οι μονές κάτοχοι μεγάλων γεωργικών εκτάσεων εφαρμόζουν, είναι και το απόσπασμα από έκθεση του Γενικού Έφορου της Μονής Κύκκου για τη γεωργική παραγωγή της Μονής σε συγκεκριμένη περιοχή κατά το έτος 1881. Αναφέρει ο Έφορος: «[...] διελθών τά κάτω Μετόχια, ἤλθον διά Σολέας εἰς Καπηλεῖον, καί ἐκεῖθεν εἰς Πάφον. Ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐφετεινήν γεωργίαν εὐρίσκω ὅτι εἰς ὅλα τά Μετόχια μένομεν πολύ ὀπίσω τῶν προσδοκιῶν μας, καί διά τοῦτο, ἂν καί γνωρίζομεν ὅτι αἱ μοναστηριακαί ἀνάγκαι εἶναι πολυάριθμοι, νομίζω καλόν ὅμως νά μή γίνωσι σπουδαῖαι πωλήσεις σίτου μέχρι τῆς 15 αὐγούστου τοῦλάχιστον ὅτε θά ἤμεθα εἰς θέσιν νά γνωρίζωμεν ὅλης τῆς ἐπικαρπίας ἡμῶν τήν ποσότητα, καί οὕτω θά ἐνεργῶμεν τήν πώλησιν ἐπὶ τοῦ ἀληθοῦς περισσεύματος. Ἰδίᾳ δέ διά τόν Εἠροπόταμον, νομίζω, ὅτι εἶναι καλόν νά γίνηται ἡ πώλησις

μεγάλου αριθμού γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων τα οποία προωθούσε στα καταστήματά της στις πόλεις – Λάρνακα και Λευκωσία – αλλά και προς εξαγωγή από το λιμάνι της Λάρνακας. Η παραγωγή μεγάλων ποσοτήτων προϊόντων προϋπέθετε την ύπαρξη ενός ισχυρού κεντρικού χρηματικού κεφαλαίου με το οποίο δημιουργούνταν οι υποδομές στα μετόχια, πληρώνονταν οι καλλιεργητές και οι επεξεργαστές των προϊόντων, αγοράζονταν και λειτουργούσαν άλλα σχετικά υποστατικά όπως ανεμόμυλοι, νερόμυλοι και ελαιοτριβεία. Δεν θα είναι υπερβολή αν εκτιμηθεί ότι ο γεωργικός τομέας – ο οποίος θα αναλυθεί εκτενέστερα σε παρακάτω κεφάλαιο³⁴⁹ – υπήρξε ένας από τους πιο επικερδής τομείς ενασχόλησης κατά τον 19^ο αιώνα.

β. Οι ορθόδοξες μονές ως οικονομικά κέντρα της υπαίθρου

Η οθωμανική οικονομία του 19^{ου} αιώνα και η σχέση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων με αυτήν – κυρίως των μοναστηριών – πρέπει να εξετάζονται σε συνάρτηση με τις αλλαγές που παρατηρήθηκαν στον οθωμανικό οικονομικό χώρο από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα σε σχέση με τη Βιομηχανική Επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη και την προσαρμογή των οθωμανικών περιοχών σε ένα νέο διεθνές οικονομικοεμπορικό περιβάλλον. Η διαφοροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος στην Ευρώπη, υπήρξε καταλυτική όχι μόνο για την οικονομική αλλά και για την πολιτικοκοινωνική εξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ως εκ τούτου, και της Κύπρου, αφού το νησί αποτελούσε μέρος της αυτοκρατορίας για το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα. Η Κύπρος, ως μέρος και περιφέρεια της αυτοκρατορίας, καταγράφεται ως αναπόσπαστο μέρος των αλλαγών που παρατηρούνται στην οικονομία, με τις ενδεχόμενες ιδιαιτερότητες όμως, και εδώ βρίσκεται η σημασία του παράγοντα εκκλησιαστικά ιδρύματα, ενός μικρού νησιώτικου χώρου.

Αναφερόμενοι στον όρο Βιομηχανική Επανάσταση, προσδιορίζουμε με αυτόν μια ολόκληρη ιστορική περίοδο και ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης του καπιταλισμού,

---

τοῦ περισσεύοντος σίτου ἐκ τῶν ὑστέρων, καί οὐχί ἐκ τῶν πρώτων». Βλ. ΑΙΜΚ, Κώδικας 53, σ. 142r.

³⁴⁹ Βλ. επόμενο υποκεφάλαιο.

καθώς και την εμφάνιση νέων παραγωγικών σχέσεων.³⁵⁰ Εξαιτίας της Βιομηχανικής Επανάστασης, η προκαπιταλιστική κοινωνική δομή αλλοιώνεται εκ βάθρων και παρατηρείται μια ανάπτυξη των πόλεων ως κέντρα μιας καπιταλιστικής οικονομίας, αλλαγή που επηρεάζει άμεσα τη ζωή της υπαίθρου και κυρίως τις παραγωγικές κατευθύνσεις.³⁵¹ Διαμορφώνεται κατά τον 19^ο αιώνα μια παγκόσμια αγορά υλών και βιομηχανοποιημένων προϊόντων, χάρη στις μεταφορές, στη μαζική μετανάστευση, στην εγκαθίδρυση ενός διεθνούς δικτύου εμπορίου και οικονομίας και στο διαμεσολαβητικό ρόλο των μειονοτήτων των ευρωπαϊκών χωρών με τις χώρες της Ανατολής.³⁵² Η οικονομική σχέση μεταξύ Δύσης και Ανατολής κατά τη διάρκεια των μεγάλων αλλαγών που επέφερε η Βιομηχανική Επανάσταση, είχε ως βάση της την προμήθεια πρώτων υλών από την Ανατολή προς τα δυτικά βιομηχανικά κράτη και στη συνέχεια, μετά την επεξεργασία τους στις βιομηχανικές μονάδες των κρατών αυτών, την επιστροφή τους στην Ανατολή ως έτοιμων βιομηχανοποιημένων προϊόντων. Η οικονομική εξέλιξη των περιοχών της Μεσογείου – άρα και της Κύπρου – παρουσιάζει ένα είδος ομοιομορφίας που οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως το κλίμα, το οποίο σύμφωνα και με τον Μπρωντέλ, δρα ενοποιητικά πάνω στο τοπίο και τον τρόπο ζωής των πληθυσμών.³⁵³ Έτσι λοιπόν, η ευρωπαϊκή αγορά κατακλύζεται από τα τυπικά μεσογειακά προϊόντα η παραγωγή των οποίων καθορίζει και την οικονομική ανάπτυξη των περιοχών από τις οποίες προέρχονται. Το κρασί, η ελιά, το λάδι και το μετάξι είναι τα πιο χαρακτηριστικά μεσογειακά προϊόντα και είναι όλα εμπορεύσιμα.³⁵⁴

Όσον αφορά την επίδραση αυτών των αλλαγών και την ανάπτυξη του εμπορίου στις οθωμανικές περιοχές, αυτό που μας ενδιαφέρει άμεσα είναι ο τρόπος με τον οποίο τα εκκλησιαστικά ιδρύματα προσανατολίζονται προς τις μεγάλες αυτές δυνατότητες του

---

³⁵⁰ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα 1832-1871», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση*, ό.π., σ. 219.

³⁵¹ Nicolai Todorov, «Η Βιομηχανική Επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη και οι βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η περίπτωση της Βουλγαρίας», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση*, ό.π., σ. 149.

³⁵² Charles Issawi, «The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century», στο: B. Braude-B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, τ. 1, ό.π., σ. 261.

³⁵³ Ο Μπρωντέλ αναφέρει ότι σύμφωνα και με τους γεωγράφους, το μεσογειακό κλίμα ορίζεται από το όριο της ελιάς και των φοινικώνων. Βλ. Fernand Braudel, *Μεσόγειος, τ. Α': Ο ρόλος του περιγύρου*, Αθήνα 1993, σ. 283-287.

³⁵⁴ Χριστίνα Αγριαντώνη, «Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας», *Τα Ιστορικά*, 5/8 (1988) 71.

εμπορίου και πως καταφέρνουν στην Κύπρο να καταστούν κυρίαρχοι στο εμπορικοοικονομικό πεδίο. Θα πρέπει αρχικά να εξεταστεί πως η Κύπρος, ως μικρό νησί και περιφέρεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επηρεάζεται από τις οικονομικές αυτές αλλαγές και πως εντάσσεται σε αυτές. Σε ένα γενικό πλαίσιο, η κυπριακή οικονομία του 19^{ου} αιώνα παρουσιάζει τις εξελίξεις του υπόλοιπου οθωμανικού χώρου, εξελίξεις οι οποίες αφορούν πρωτίστως τον προσανατολισμό της παραγωγής προς τα γεωργικά προϊόντα που διοχετεύονται στις αγορές της Δύσης και στην ανάπτυξη ενός αποικιοκρατικού εμπορίου. Όπως η οθωμανική οικονομία ενσωματώθηκε σταδιακά στο διεθνή καταμερισμό εργασίας μέσα από τους όρους που επέβαλε το πλαίσιο των διομολογήσεων,³⁵⁵ έτσι και η Κύπρος, ως μέρος του ευρύτερου οθωμανικού συνόλου εντάσσεται σε αυτή τη λογική εμπορίου, και όλοι όσοι είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε ένα αναπτυσσόμενο δίκτυο εμπορίου, είδαν τα κέρδη τους να πολλαπλασιάζονται. Η Κύπρος του 19^{ου} αιώνα αποτελεί μια μικρή οικονομία βασισμένη στην παραγωγή της υπαίθρου και στην εμπορευματοποίηση όλων των γεωργικών προϊόντων που το νησί παράγει. Είναι ενδεικτικό, ότι η απογραφή της βρετανικής διοίκησης που έγινε το 1881,³⁵⁶ κατέγραψε τον πληθυσμό της Κύπρου ως ένα αγροτικό πληθυσμό. Σε σύνολο 186,064 κατοίκων, μόνο το ένα έκτο ζει στις πόλεις και το υπόλοιπο, δηλαδή 154,768 είναι κάτοικοι χωριών, άνθρωποι δηλαδή που η ζωή τους είναι συνυφασμένη με τη γεωργία. Εξίσου ενδεικτική είναι και η αναφορά της ίδιας περίπτωσης περιόδου εκ μέρους του πρόξενου της Αγγλίας στο νησί, ο οποίος μιλώντας για τον πληθυσμό της Κύπρου, υποστηρίζει ότι αυτό που το νησί έχει να προσφέρει σε κάποιο ευρωπαϊκό πληθυσμό, είναι η παραγωγή των αγροτών του.³⁵⁷

Τα προϊόντα που ο κυπριακός χώρος εξάγει στις ευρωπαϊκές αγορές κατά τους δύο τελευταίους αιώνες της οθωμανικής περιόδου, ανήκουν στην μεγάλη κατηγορία της γεωργοκτηνοτροφικής παραγωγής. Από το νησί απουσιάζει κάθε απόπειρα βιομηχανικής δραστηριότητας ενώ και αυτή ακόμα η βιοτεχνική παραγωγή είναι προσανατολισμένη στην επεξεργασία προϊόντων της γεωργίας και κτηνοτροφίας. Όλοι οι ξένοι που περνούν

---

³⁵⁵ Ηλίας Ι. Νικολόπουλος, *Δομές και θεσμοί στην τουρκοκρατία. Τα αμπελάκια και ο κοινωνικοοικονομικός μετασηματισμός του ελλαδικού χώρου*, Αθήνα 1988, 308.

³⁵⁶ Για την απογραφή αυτή, βλ. Θεόδωτος Κάνθος, «Η καθημερινή ζωή των Κυπρίων κατά το 18. και 19. αιώνα», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 192.

³⁵⁷ Θεόδωρος Παπαδόπουλος, *Προξενικά έγγραφα*, ό.π., 316.

από το νησί καταγράφουν τη γονιμότητα του κυπριακού εδάφους, το ευνοϊκό κλίμα για την ανάπτυξη της γεωργίας και κτηνοτροφίας καθώς και την ευκολία πρόσβασης των εμπορικών πλοίων στα λιμάνια της Κύπρου.³⁵⁸ Είναι ενδεικτικό ότι ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, 600 περίπου εμπορικά πλοία της Γαλλίας, Αγγλίας, Ολλανδίας και άλλων ευρωπαϊκών κρατών, προσεγγίζουν κάθε χρόνο τα λιμάνια του νησιού για να μεταφέρουν προς εξαγωγή γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα.³⁵⁹ Η οικονομία της Κύπρου του 19^{ου} αιώνα, εντάσσεται σε ένα είδος αποικιακής οικονομίας που κυριάρχησε στον οθωμανικό χώρο το διάστημα αυτό. Το είδος της οικονομίας αυτής απέκλειε κάθε προσπάθεια για μια πλήρη ανάπτυξη της οικονομίας και πρόσδεσε την τοπική παραγωγή στις ειδικές συνθήκες της αποικιακής διεξαγωγής του εμπορίου.³⁶⁰ Ταυτόχρονα, εξαιτίας της μεγάλης εξωτερικής ζήτησης για γεωργικά προϊόντα, παρουσιάζεται μια ενίσχυση της παραγωγικής διαδικασίας και επεξεργασίας τους, κάτι που κυριάρχησε σε όλες τις οθωμανικές περιοχές που ενσωματώθηκαν σ' αυτό το είδος του εμπορίου.

Για όλο το διάστημα του 19^{ου} αιώνα, η Κύπρος αποτελεί χώρο δραστηριοποίησης των εταιρειών εμπορίου της Δύσης, οι οποίες μέσω των εδώ προξένων και εμπόρων τους, ανταγωνίζονται η μια την άλλη, σε μια προσπάθεια τους να κυριαρχήσουν στο εμπόριο που διεξαγόταν μεταξύ Ανατολής και Δύσης, μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Δυτικών κρατών. Το 1816 ο γάλλος πρόξενος στο νησί αναφέρει στους προϊστάμενούς του ότι το «[...] τό ευρωπαϊκόν εμπόριον συναγωνίζεται το ημέτερον, ιδίως αι τσόχες της Γερμανίας, τα οποίας προσπαθούσι να τελειοποιήσωσιν διά να μας υποσκελίσωσιν ει δυνατόν εις το είδος τούτο του εθνικού μας εμπορίου».³⁶¹ Στην Κύπρο δραστηριοποιείται και η γνωστή Εταιρεία της Ανατολής (*Levant Company*) μέσω της οποίας διακινούνται στις ευρωπαϊκές αγορές κυπριακά γεωργικά προϊόντα, ενώ στην κυπριακή αγορά

---

³⁵⁸ Περιγράφοντας την Κύπρο το 1814, ο άγγλος στρατιωτικός Χένρυ Λάιτ αναφέρει ότι «[...] η καταλληλότητα για καλλιέργειες είναι πολύ φανερή· αλλά μεγάλες εκτάσεις μένουν παραμελημένες. Η προσοχή μου στράφηκε προς την περιοχή της Λεμεσού όπου παράγονται άφθονα τα κρασιά, και οδηγήθηκα στην αντίληψη ότι η νοοτροπία του πληθυσμού οδηγεί στο συμπέρασμα πως και το υπόλοιπο μέρος του νησιού θα μπορούσε να μετατραπεί σε γόνιμο, στον ίδιο βαθμό, με την ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής κυβέρνησης η οποία τουλάχιστο θα απεύθυνε την καταπίεση εάν δεν ενθάρρυνε την παραγωγικότητα». Βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1066.

³⁵⁹ Αικατερίνη Χρ. Αριστείδου, «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τους ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνες», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο*, ό.π., σ. 35.

³⁶⁰ Βασίλης Κρεμμυδάς, «Το εμπόριο και η ναυτιλία, 1775-1835», στο: Βασίλης Κρεμμυδάς (επιμ.), *Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική ιστορία (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα 1999, σ. 20.

³⁶¹ Νεοκλής Κυριαζής, «Εκθεση Γάλλου προξένου», *KX, Z* (1930) 159.

εισάγονται βιομηχανοποιημένα προϊόντα της Δύσης.³⁶² Εκπρόσωποι της Εταιρείας στην Κύπρο οι πρόξενοι³⁶³ της Μ. Βρετανίας, στους οποίους δίνεται το κίνητρο του κέρδους μέχρι και 2% της αξίας όλων των προϊόντων που εμπορεύονται.³⁶⁴ Κοντά στους προξένους έμπορους και ντόπιοι χριστιανοί, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να πετύχουν ευνοϊκότερους όρους ενασχόλησής τους με το εμπόριο, μεγιστοποίηση των κερδών τους και ευνοϊκό πεδίο δράσης, έμπαιναν ως μεταφραστές στις υπηρεσίες των προξενείων που λειτουργούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Με τον τρόπο αυτό εξασφάλιζαν την άμεση εμπλοκή τους με το δίκτυο του εμπορίου μεταξύ των περιοχών τους και των ευρωπαϊκών κρατών.³⁶⁵ Οι ευρωπαίοι έμποροι μπορούσαν να προμηθευτούν τα κυπριακά προϊόντα με μεγάλη ζήτηση στα ευρωπαϊκά κράτη, από τις κυριότερες αγορές της Ανατολής, όπως ήταν η Σμύρνη, η Κωνσταντινούπολη, η Αλεξάνδρεια και η Θεσσαλονίκη.³⁶⁶

Με δεδομένη λοιπόν την ανάπτυξη του εμπορίου στην Κύπρο κατά τον 19^ο αιώνα και το είδος των προϊόντων που παράγονται και εξάγονται, φυσικό επακόλουθο ήταν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα τα οποία κατείχαν μεγάλο μέρος των καλλιεργήσιμων γαιών, να δραστηριοποιηθούν στον επικερδή αυτό τομέα και να αναπτύξουν για το σκοπό αυτό τις αναγκαίες υποδομές. Οι ορθόδοξες μονές, ως οικονομικά κέντρα (κάτοχοι γης και αναγκαίου κεφαλαίου για επένδυση) που βρίσκονταν στην ύπαιθρο, δεν θα μπορούσαν να παραμείνουν απαθείς μπροστά στα νέα οικονομικά δεδομένα και τις προοπτικές που

³⁶² Τα κυριότερα προϊόντα εισαγωγής στην Κύπρο του 19^{ου} αιώνα, ήταν οι τσόχες, ο καφές, το χαρτί, ο σίδηρος, ο χάλυβας, ο κασσίτερος και άλλα είδη καθημερινής χρήσης. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Το εμπόριον της Κύπρου προ ενός αιώνας», *KX*, ΙΓ (1937) 147-148.

³⁶³ Η σχέση μεταξύ προξενείων και εμπορίου ήταν δεδομένη κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν ως επίσημη πολιτική τους την λειτουργία προξενείων και πρακτορείων ως κέντρα διεκπεραίωσης των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ των κρατών που αντιπροσώπευαν και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Την περίοδο αυτή, προξενείο ή πρακτορείο, ουσιαστικά σημαίνει και γραφείο εμπορίου. Η Γαλλία για παράδειγμα, κατάφερε να κυριαρχήσει στο εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Δύση κατά το 18^ο αιώνα, χάρη στην οργάνωση των πρεσβειών και των προξενείων της, καθώς και στην στενή συνεργασία κράτους και εμπόρων. Βλ. Göçek Müge Fatma, *Rise of the Bourgeoisie. Demise of Empire*, New York 1996, σ. 88.

³⁶⁴ Harry Luce, *Cyprus Under the Turks 1571-1878 (A Report Based on the Archives of the English Consulate in Cyprus Under the Levant Company and After)*, London 1989, σ. 103.

³⁶⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, τ 5, Ankara 1988, σ. 163. Κατά τον 19^ο αιώνα λειτουργούσε το σύστημα της προαγοράς. Δηλαδή, οι ενδιαφερόμενοι έμποροι προκρατούσαν το εμπόρευμα που ήθελαν από τον Σεπτέμβριο ενώ τον Αύγουστο συνήθως, καθοριζόταν η τιμή πώλησής του. Βλ. Γ. Τριανταφυλλίδου-Baladie, «Σηροτροφία και διεθνείς εμπορικές σχέσεις στην Κύπρο στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1571-1878)», *EKEE*, 23 (1997) 173.

³⁶⁶ Αικατερίνη Χρ. Αριστείδου, «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο*, ό.π., σ. 43.

αυτά δημιουργούσαν. Η στενή σχέση των μοναχών με την υπαίθρο, βοήθησε στην ανάπτυξη των μονών τους ως κέντρα παραγωγής των αναγκαίων προς εξαγωγή προϊόντων, ενώ, η υποδομή τους βοήθησε στην επέκταση των δραστηριοτήτων τους και σε μακρινές από τις μονές περιοχές. Πολλά μετόχια λειτουργούν ως επιπρόσθετα κέντρα παραγωγής γεωργοκτηνοτροφικών προϊόντων που προωθούνται στο εμπόριο, καθιστώντας την εμπλοκή της Εκκλησίας όχι μόνο άμεση, αλλά και καθοριστική, αφού μεγάλο μέρος των γαιών ανήκει σε εκκλησιαστικά ιδρύματα. Η αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να ελέγξει όχι μόνο την περιφέρεια αλλά και την οθωμανική οικονομική πολιτική γενικότερα, βοήθησε τις ομάδες που κατείχαν κεφάλαιο να δικτυωθούν με τους ευρωπαίους εμπόρους που κυριάρχησαν στον οθωμανικό χώρο. Με τη σειρά τους, οι ευρωπαίοι έμποροι εκμεταλλευόμενοι την αδυναμία του οθωμανικού κράτους, προσπαθούσαν να πάρουν όσο το δυνατό περισσότερα εμπορικοοικονομικά προνόμια μπορούσαν από την Υψηλή Πύλη.³⁶⁷ Τα εκκλησιαστικά ιδρύματα της Κύπρου, αντιλαμβανόμενα τον ρόλο του εμπορίου κατά τον 19^ο αιώνα, προσάρμοσαν τις παραγωγικές δραστηριότητες τους στα είδη που οι ευρωπαίοι έμποροι ζητούσαν για εξαγωγή, καθιστώντας έτσι τη θέση τους στην κυπριακή οικονομική πραγματικότητα ακόμα πιο ισχυρή από προηγούμενως.

1. Η περίπτωση της Μονής Κύκκου

Η Μονή Κύκκου υπήρξε ο σημαντικότερος ίσως εκφραστής για τον κυπριακό χώρο της λειτουργίας των μονών της Ορθοδοξίας ως οικονομικών κέντρων της υπαίθρου. Η εξέταση της λειτουργίας της Μονής, κατά τον 19^ο αιώνα, δίνει μια πλήρη εικόνα των δραστηριοτήτων της που σχετίζονται με την οικονομία, των δυνατοτήτων της εντός και εκτός της Κύπρου, του μεγέθους εμπλοκής του ποιμνίου στις οικονομικές δραστηριότητες ενός εκκλησιαστικού ιδρύματος και τέλος, στο εύρος του κέρδους που τα οικονομικά αυτά κέντρα της υπαίθρου κατάφεραν να έχουν σχεδόν για όλο τον 19^ο αιώνα.

---

³⁶⁷ Bruce Masters, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East*, New York 1988, σ. 220.

Βασικό στοιχείο για την δραστηριοποίηση της Μονής στην παραγωγή προϊόντων, ήταν φυσικά η γη. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, η Μονή Κύκκου διαθέτει τον 19^ο αιώνα, γαίες σε διάφορες περιοχές της Κύπρου,³⁶⁸ για τις οποίες έχει είτε πλήρη ιδιοκτησία (*milk*), είτε ανήκουν στο βακουφικό πλαίσιο (*vakf*), είτε έχει απλώς το δικαίωμα επικαρπίας (*tasarruf*). Η καταγραφή όλων των γαιών της Μονής Κύκκου και του καθεστώτος στο οποίο ανήκαν, καθίσταται αδύνατη εξαιτίας της συνεχούς αλλαγής (αγορές-πωλήσεις δικαιωμάτων) και στην έλλειψη συγκεντρωτικών στοιχείων. Ωστόσο, ενδεικτικό του μεγέθους των γαιών που η Μονή διαθέτει με διάφορους τρόπους, είναι και η διεκδίκησή τους από τη βρετανική διοίκηση του νησιού ως κτήση της Μονής αμέσως μετά τη μεταβίβαση του 1878. Ως ενδεικτικό της κτηματικής περιουσίας της Μονής Κύκκου λοιπόν, θα λάβουμε υπόψη τα στοιχεία που παραθέτει ο ίδιος ο Ηγούμενος Σωφρόνιος προς τον πρώτο άγγλο κυβερνήτη της Κύπρου, σε επιστολή που του απέστειλε το 1879. Στην επιστολή αυτή, ο Ηγούμενος Σωφρόνιος καταγράφει ως περιουσία της Μονής Κύκκου τα ακόλουθα: 13 μετόχια,³⁶⁹ 10 ναούς, 15,148 σκάλες γης, 8,797 ελαιόδεντρα, 429 σκάλες αμπέλια, 19 καρυδιές, 171 αμυγδαλιές, 57 συκιές, 1,128 κερασιές, 27 χρυσομηλιές, 11 υδρόμυλους, 11 ελαιόμυλους, 5 ληνούς και 72 καταστήματα. Στην επιστολή αυτή δεν καταγράφονται τα πολυάριθμα κοπάδια της Μονής χάρη στα οποία τα μετόχια της παρήγαγαν μεγάλες ποσότητες κτηνοτροφικών προϊόντων που προωθούνταν στο εμπόριο.

³⁶⁸ Η Μονή Κύκκου διέθετε γαίες σε όλη την Κύπρο. Πολλές φορές η μικρή έκταση γης που ανήκε στη Μονή και βρισκόταν σε απόμακρο σημείο, καθιστούσε ασύμφορη την καλλιέργειά της. Ενδεικτικό της πολιτικής που η Μονή αποφάσισε να εφαρμόσει σε σχέση με την συγκέντρωση των γαιών της και επικερδέστερη εκμετάλλευσή τους, είναι και το απόσπασμα από επιστολή του Ηγουμένου Κύκκου Σωφρονίου προς την αδελφότητα της Μονής, τον Ιούλιο του 1882. Αναφέρει ο Ηγούμενος στην επιστολή του: «Πανοσιώτατοι Άγιοι Πατέρες. Δέν άγνοεΐτε άδελφοί Πατέρες ότι άπότινων έτῶν, ή Μονή ήμῶν προνοούσα περί τοῦ μέλλοντος της προσεπάθησε νά προσκτήσῃται κτήματα προσοδοφόρα καί συγκεντρωμένα. Πρός τοῦτο έδέησε νά δανεισθῆ ή Μονή χρήματα καί έγένετο πολλάκις λόγος νά έκποιήσῃ τά τῆδε καί κείσε έσπαρμένα κτήματα τά οὔχί μόνον έλάχιστα τῆ Μονῆ προσφέροντα άλλα καί μή καλύπτοντα τούς κτηματικούς φόρους δεκατίας καί έξοδα». Βλ. ΑΙΜΚ, Κώδικας 53, σ. 165ν.

³⁶⁹ Σε όλο το διάστημα της οθωμανικής περιόδου, η Μονή Κύκκου είχε συνολικά είκοσι μετόχια στην Κύπρο και εννέα εκτός. Τα μετόχια που βρισκόνταν στην Κύπρο ήταν τα ακόλουθα: Αρχάγγελος, Άγιος Προκόπιος, Αυλώνα, Ξηροπόταμος, Αγία Μονή, Βάρακης, Τσακίστρα, Καπηλειό, Πιάνιο, Πολέμι, Πενταλειά, Κάτω Παναγιά, Σίντης, Καραβάς, Συριανοχώρι, Άγιος Σέργιος, Πραστειό, Καλοψίδα, Τραχώνι, Κοράκου. Εκτός Κύπρου, η Μονή είχε κατά καιρούς τα ακόλουθα μετόχια στις ακόλουθες τοποθεσίες: Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Προύσα, Καύκασο, Γεωργία, Τρίπολη Συρίας, Βηρυτό, Αττάλεια, Αδριανούπολη, Περίσταση, Κω, Σέρρες, Φιλιππούπολη.

Αρχίζοντας από τα μετόχια³⁷⁰ και τη λειτουργία τους, θα πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, ένα μετόχι της Μονής που βρισκόταν στην ύπαιθρο λειτουργούσε ως μια μεγάλη γεωργοκτηνοτροφική μονάδα παράγοντας μεγάλες ποσότητες προϊόντων που ενώ από τη μια τροφοδοτούσαν την αδελφότητα της Μονής, από την άλλη προωθούνταν στο τοπικό αλλά και εξαγωγικό εμπόριο. Χάρη στις καταγραφές που υπάρχουν στους οικονομικού περιεχομένου Κώδικες της Μονής Κύκκου, μπορούμε σήμερα να σκιαγραφήσουμε την χωροταξική δομή αλλά και λειτουργία ενός τέτοιου μετοχίου της Μονής Κύκκου. Στις καταγραφές του Κώδικα 56 του Αρχείου της Μονής, πέντε μεγάλα μετόχια και τα περιουσιακά τους στοιχεία καταγράφονται λεπτομερώς κάθε φορά που αλλάζει ο διαχειριστής ή ενοικιαστής τους. Μέσα από τις καταγραφές αυτές, φαίνεται ότι τα μετόχια της Μονής λειτουργούσαν ως μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές μονάδες και ως εκ τούτου, η χωροταξική τους δομή υπακούει στις ανάγκες μιας τέτοιας δραστηριότητας.

Έτσι, τα τμήματα ενός μετοχίου είναι οι σταύλοι με τα κοπάδια ζώων, οι αποθήκες με τα παραγόμενα προϊόντα, ο μύλος που λειτουργεί για λογαριασμό του μετοχίου. Φυσικά, απαραίτητη προϋπόθεση για την παραγωγή των προϊόντων αλλά και την διατήρηση κοπαδιών, ήταν η κατοχή εκ μέρους του μετοχίου σημαντικών εκτάσεων γης και βοσκότοπων. Το μέγεθος των κοπαδιών της Μονής μπορεί να γίνει αντιληπτό από τις αναφορές που υπάρχουν σε κώδικα του Αρχείου της. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, το 1865 το μετόχι Αρχαγγέλου είχε 369 πρόβατα, το 1874 το μετόχι Ξηροποτάμου είχε κοπάδι 566 προβάτων, το 1886 το μετόχι Αγίου Προκοπίου αριθμούσε 480 πρόβατα και άλλα μετόχια μικρότερου μεγέθους κοπάδια.³⁷¹ Η σημασία της ύπαρξης των μεγάλων κοπαδιών της Μονής Κύκκου κατά τον 19^ο αιώνα, γίνεται κατανοητή αν σκεφτεί κανείς

³⁷⁰ Η Μονή Κύκκου φρόντιζε όπως τα μετόχια της στην Κύπρο αλλά και στο εξωτερικό, συνεισφέρουν σημαντικά στο συνολικό προϋπολογισμό της για κάθε χρόνο. Σε αντίθετη περίπτωση, η Μονή προτιμούσε να ενοικιάζει τη διαχείριση ενός μετοχίου, έχοντας το ύψος του ετήσιου ενοικίου στα σταθερά της έσοδα. Για παράδειγμα, το 1896 υπολογίστηκε ότι το μετόχι της Μονής στην Προύσα απέφερε για τα οκτώ προηγούμενα χρόνια συνολικό κέρδος 15,228 γροσίων. Λαμβάνοντας υπόψη όμως τα έξοδα διαχείρισης του μετοχίου, η αδελφότητα αποφάσισε την ενοικίασή του σε μοναχό. Βλ. Μακάριος Τηλλυρίδης, *Ανέκδοτος αλληλογραφία*, Λευκωσία 1996, σ. 131. Για το ίδιο μετόχι, υπάρχει αναφορά σε Κώδικα της Μονής ότι ο αρχιμανδρίτης που στάληκε εκεί για να αναλάβει τη διαχείριση του μετοχίου από το 1869 μέχρι και το 1875, κατάφερε όχι μόνο να αυξήσει τα έσοδα του μετοχίου, αλλά να προσθέσει και στην ακίνητη του περιουσία διάφορα υποστατικά η ενοικίαση των οποίων απέφερε πρόσθετο εισόδημα στο μετόχι και κατ' επέκταση στη Μονή. Βλ. *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 53, σ. 38ν. [Βλ. Παραρτήματα, V.1].

³⁷¹ Αναλυτικούς πίνακες με τα ζώα των μετοχίων της Μονής Κύκκου στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, βλ. Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Η Ιερά Μονή Κύκκου*, ό.π., σ. 100-105.

ότι τα κτηνοτροφικά προϊόντα, ήταν από τα κυριότερα προϊόντα εξαγωγής του κυπριακού εμπορίου. Όπως για παράδειγμα τα δέρματα των ζώων – σημαντικός αριθμός των οποίων καταγράφεται στους Κώδικες της Μονής – που εξάγονταν σε άλλες χώρες ως ισχυρό κυπριακό προϊόν.³⁷² Τα γαλακτοκομικά είδη ήταν επίσης μερικά ισχυρά κυπριακά προϊόντα εξαγωγής. Και στον τομέα αυτό, η Μονή Κύκκου με τα μετόχια της και τα τμήματά τους που λειτουργούσαν ως *γαλαταριά* συμμετείχαν ενεργά.³⁷³

Πέραν των μετοχίων της, η Μονή Κύκκου φαίνεται ότι διατηρούσε και μεγάλα αγροκτήματα τα οποία καταγράφονταν στους Κώδικες της ως *τσιφλίκια*. Στον Κώδικα 49 της Μονής, αναφέρεται ότι το 1816 το *τσιφλίκι* της Αμαργέτης πέρασε στη διαχείριση του πατρός Ιωάννη, και ως εκ τούτου, καταγράφηκαν στον Κώδικα όλα τα περιουσιακά στοιχεία του τσιφλικιού. Ένα δεύτερο τσιφλίκι της Μονής που αναφέρεται σε κώδικα, είναι αυτό του Ουτίου, στο οποίο υπήρχε νερόμυλος και πέντε υποστατικά.³⁷⁴ Είναι πολύ πιθανό, η Μονή Κύκκου πέραν των μετοχίων της να διατηρούσε και αγροκτήματα μικρότερου μεγέθους των μετοχίων τα οποία διαχειρίζονταν εκ μέρους της μέλη της αδελφότητάς της ή κοσμικοί.³⁷⁵ Διάφορα μικρά και μεγάλα αγροκτήματα λειτουργούσαν ως παραγωγικές μονάδες προσαρτημένες στην παραγωγική δραστηριότητα της Μονής Κύκκου και των μετοχίων της, γεγονός που επισημαίνεται και από αγγλίδα περιηγήτρια που βρισκόταν στο νησί το 1878.³⁷⁶

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, τα μετόχια της Μονής Κύκκου προσανατόλισαν τις παραγωγικές δραστηριότητές τους στα προϊόντα που εύκολα μπορούσαν να διατεθούν στο τοπικό και εξαγωγικό εμπόριο, όπως τα όσπρια, τα γαλακτοκομικά είδη, τα σιτηρά, τα προϊόντα από την κτηνοτροφία, όπως μαλλί και δέρματα. Η σχέση της Μονής Κύκκου με το εμπόριο, οδήγησε και στη διατήρηση καταστημάτων στις πόλεις, κεντρικής αγοράς στη Λευκωσία, ενώ υπάρχει και το

³⁷² Νάσα Παταπίου, «Προξενική έκθεση περί Κύπρου του Παναγή Αγγελάτου», *EKEE*, 22 (1996) 202.

³⁷³ Σύμφωνα και με περιηγητή, από το λιμάνι Λεμεσού, κάθε χρόνο εξαγόταν μεγάλη ποσότητα κυπριακών τυριών. Βλ. Κυριάκος Ν. Δημητρίου, *Βικτωριανά κείμενα για την Κύπρο, 1878-1891*, Λευκωσία 2000, σ. 215.

³⁷⁴ *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 49, σ. 28ν.

³⁷⁵ *Ο.π.*, σ. 2ν.

³⁷⁶ Πρόκειται για την Άννη Μπράσσεϋ η οποία περιγράφει στα κείμενα της αγροκτήματα που ήταν προσαρτημένα στη Μονή Κύκκου και οι χωρικοί που εργαζόνταν εκεί παρήγαγαν κρασί. Βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, *ό.π.*, σ. 1307.

ενδεχόμενο η Μονή να είχε στην ιδιοκτησία της εμπορικό πλοίο. Παρά το γεγονός ότι το πλοίο αυτό αναφέρεται σε έγγραφο του γαλλικού προξενείου με το όνομα *Madonna di Cicco*, η απουσία άλλων στοιχείων που να επιβεβαιώνουν την πλήρη ιδιοκτησία του από τη Μονή, καθιστά ασαφές το ιδιοκτησιακό καθεστώς του.³⁷⁷ Η κεντρική αγορά στη Λευκωσία ανήκε στη Μονή και τα καταστήματα της ενοικιάζονταν σε διάφορους προμηθευτές, ενώ είναι βέβαιο ότι στην αγορά αυτή προωθούνταν και τα προϊόντα που παρήγαγαν τα μετόχια της Μονής σε όλη την Κύπρο. Όπως αναφέρει ξένος περιηγητής, στην αγορά αυτή πήγαιναν οι χονδρέμποροι με τους γραμματείς τους, οι οποίοι αγόραζαν προϊόντα τα οποία προωθούσαν στο λιανικό εμπόριο.³⁷⁸ Στη διακίνηση των εμπορευμάτων της Μονής Κύκκου, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν και οι κατά τόπους αντιπρόσωποι της (στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο), αφού αυτοί αναλάμβαναν το κλείσιμο συμφωνιών με τους εμπόρους, τη διεξαγωγή της τελικής διαδικασίας εξαγωγής του εμπορεύματος και την ενημέρωση της Μονής για τα αποτελέσματα. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και ο χειρισμός εκ μέρους του Περισιτιάνη, επίτροπου της Μονής στη Λάρνακα, του εμπορίου βαμβακιού. Σε επιστολή του προς τον Ηγούμενο Κύκκου τον Απρίλιο του 1816, τον πληροφορεί ότι παρέλαβε διάφορες ποσότητες μεταξύ από το μετόχια της Λευκωσίας και Καλοψίδας, και συμφώνησε με τον έμπορο Μαρίνο Ματέι την πώληση τους.³⁷⁹

2. Η συσσώρευση κεφαλαίου και η σημασία της

Η άμεση εμπλοκή των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στην οικονομία της Κύπρου και κυρίως κατά την περίοδο του 19^{ου} αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα αυτά να καταστούν κέντρα ισχυρού χρηματικού κεφαλαίου καθώς και κάτοχοι σημαντικής ακίνητης περιουσίας. Η σχέση μεταξύ χρήματος και γαιών ήταν άμεση, αφού για όλο τον 19^ο αιώνα, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα αγοράζουν συνεχώς γαίες τις οποίες προσθέτουν στις

³⁷⁷ Παρά την αναφορά του πλοίου σε έγγραφο του γαλλικού προξενείου, κανένα άλλο στοιχείο δεν συνηγορεί προς την άποψη του Ν.Γ.Κυριαζή, ο οποίος υποστηρίζει ότι μετά την κατάσχεση του πλοίου αυτού από γαλλικό κουρσάρικο, η αδελφότητα της Μονής Κύκκου ζήτησε αποζημιώσεις ως ιδιοκτήτρια του *Madonna di Cicco*. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Προξενικά έγγραφα», ΚΧ, Ζ (1930) 311.

³⁷⁸ Πολυχρόνης Ενεπικίδης, *Κύπρος 1800-1878*, ό.π., σ. 316.

³⁷⁹ Στυλιανός Περδίκη, «Οι Επτανήσιοι της Λάρνακας», ό.π., σ. 63.

ήδη τεράστιες εκτάσεις που κατέχουν. Η κυριαρχία τους στον πιο επικερδή τομέα της οικονομίας – γεωργοκτηνοτροφία και εμπόριο των προϊόντων της – τους έδωσε τη δυνατότητα να είναι οι σημαντικότεροι οικονομικοί παράγοντες του κυπριακού χώρου. Πέραν της ενασχόλησης τους με τη γεωργία και κτηνοτροφία όμως, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα δραστηριοποιούνται σε όλους σχεδόν τους τομείς της οικονομίας, γεγονός που τοποθετεί την Εκκλησία της Κύπρου στην κυπριακή ιστορία ως έναν από τους πρώτους και σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες οι οποίοι ορίζονται πια ως «καπιταλιστές». Ο Χ. Ιναλτζίκ, κατατάσσει τους «καπιταλιστές» σε τέσσερις κύριες κατηγορίες: στους αργυραμοιβούς – εμπόρους κοσμημάτων, στους εμπόρους που είχαν συναλλαγές με μακρινές περιοχές και εμπορεύονταν διάφορα προϊόντα από το εξωτερικό, στους γαιοκτήμονες που καλλιεργούσαν σιτάρι ή ασχολούνταν με κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις, και στους κεφαλαιούχους που επένδυαν το αρχικό τους κεφάλαιο στο δανεισμό με την είσπραξη του προκαθορισμένου τόκου, στην μίσθωση μαγαζιών και μύλων.³⁸⁰ Ενδεικτικό της θέσης της Εκκλησίας της Κύπρου στον αναδυόμενο κόσμο της καπιταλιστικής παραγωγής και οικονομικής λογικής, είναι το γεγονός ότι τα εκκλησιαστικά ιδρύματα ασχολούνται ή καλύτερα δραστηριοποιούνται και στις τέσσερις κατηγορίες «καπιταλιστών» που ο Χ. Ιναλτζίκ αναφέρει. Εμπορεύονται πολύτιμα μέταλλα, κυρίως για κατασκευή εκκλησιαστικών σκευών, εισάγουν και εξάγουν προϊόντα που παράγουν στις γαίες που έχουν υπό τον έλεγχό τους, λειτουργούν μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές μονάδες που απασχολούν μεγάλο αριθμό εργατών και καλλιεργητών, και τέλος, τα κοινά τους ταμεία, όπως προαναφέρθηκε, λειτουργούν ως πιστωτικά ταμεία, ενώ μέρος του κεφαλαίου τους επενδύεται στη μίσθωση υποστατικών. Παίρνοντας ως παράδειγμα του κυπριακού χώρου τη Μονή Κύκκου, οι οικονομικοί περιεχομένου κώδικές της, μας δίνουν πληροφορίες για μόνιμους συνεργάτες χρυσοχόους που η Μονή έχει,³⁸¹ για τσιφλίκια στα οποία έχει τον έλεγχο της παραγωγής,³⁸² για εξαγωγή γεωργικών προϊόντων και εισαγωγή βιομηχανοποιημένων,³⁸³

---

³⁸⁰ Χαλίλ Ιναλτζίκ, «Σχηματισμός κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία», Σπύρος Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή*, ό.π., σ. 516.

³⁸¹ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 79-80.

³⁸² *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 49.

³⁸³ Μιχάλης Ν. Μιχαήλ, *Ο Κώδικας 54*, ό.π., σ. 63-72.

και τέλος, για επένδυση του χρηματικού της κεφαλαίου σε δανεισμό και μίσθωση μαγαζιών.³⁸⁴

Το γεγονός αυτό, πέραν της καθαρά οικονομικής πτυχής του, δημιουργούσε τα δεδομένα για αντιμετώπιση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων – δηλαδή της Εκκλησίας της Κύπρου – ως του οικονομικού αλλά και πολιτικού κέντρου της Κύπρου. Η οικονομική δύναμη που τα εκκλησιαστικά ιδρύματα έχουν, λειτουργεί ως βάση για πολιτική επιρροή, όχι μόνο σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση, αλλά και σε σχέση με το ποίμνιό της. Όπως η οικονομική δόμηση της πολιτικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες να οργανωθούν γύρω από αυτό,³⁸⁵ έτσι και στην Κύπρο, η οικονομική ισχύς της Εκκλησίας, ως ένα από τα κύρια συστατικά της πολιτικής επιρροής της, δημιούργησε την ανάγκη των Ελλήνων της Κύπρου να συσπειρωθούν γύρω από αυτή και να οργανωθούν μέσα από τις δικές της πρωτοβουλίες και δραστηριότητες.

Ποιες ήταν όμως οι προεκτάσεις μιας τέτοιας αντιμετώπισης σε πρακτικό και καθημερινό επίπεδο. Πως η εκκλησιαστική περιουσία χρησίμευσε, δηλαδή, στους ιεράρχες ως μέσο άσκησης πολιτικής – εκτός από οικονομικής – κυριαρχίας; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να συνδυάζεται με την κατάσταση στην οποία βρισκόταν ένας άλλος θεσμός εξουσίας, αυτός του κυβερνήτη της Κύπρου, του οθωμανού δηλαδή αξιωματούχου ο οποίος εκπροσωπούσε στο νησί την σουλτανική εξουσία. Όπως προαναφέρθηκε, η Κύπρος γνώρισε διάφορες μορφές τοπικής διακυβερνήσεως κατά περιόδους, οι οποίες κι αυτές με τη σειρά τους αντικατοπτρίζουν την αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να επιβάλει ένα ισχυρό και σταθερό εκπρόσωπο της στο νησί. Ενώ οι ιεράρχες παραμένουν στους θρόνους τους μέχρι και το θάνατό τους, η θέση του κυβερνήτη της Κύπρου αλλάζει χέρια συνεχώς. Το νησί υπάγεται σε διάφορες υποδιοικήσεις κατά καιρούς και στη θέση του κυβερνήτη εκφράζεται κάθε φορά η επικράτηση του ισχυρότερου οθωμανού αξιωματούχου της Υψηλής Πύλης. Από τη δικαιοδοσία του μεγάλου βεζίρη στη δικαιοδοσία του καπουδάν πασά και αντίστροφα, οι κυβερνήτες της Κύπρου αλλάζουν κάθε λίγα χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο

³⁸⁴ Ο.π., σ. 58-62 και 72-74. Χρυσόστομος Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική*, ό.π., σ. 108.

³⁸⁵ Δημήτρης Κ. Παπαϊωάννου, *Η πολιτική των επισκόπων*, ό.π., σ. 53.

διάστημα 1754-1878, καταγράφονται συνολικά 103 οθωμανοί κυβερνήτες της Κύπρου, σε σύγκριση με 11 Αρχιεπισκόπους. Ενώ ο μέσος όρος παραμονής των οθωμανών κυβερνητών στην Κύπρο για το πιο πάνω διάστημα ήταν 1.2 χρόνια, για τους Αρχιεπισκόπους της Εκκλησίας της Κύπρου ήταν 11.2.³⁸⁶ Το γεγονός αυτό, έχει σημασία ως προς τη μονιμότητα της εξουσίας που το κάθε πρόσωπο απολάμβανε σε σχέση με τους κατοίκους του νησιού. Ενώ δηλαδή ο οθωμανός διοικητής αποτελεί την πλέον προσωρινή εξουσία – σε επίπεδο προσώπου – ο προκαθήμενος της Εκκλησίας ο οποίος ελέγχει και μεγάλο μέρος της οικονομίας του τόπου μέσω των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, αποτελεί αν όχι τη μόνιμη, σίγουρα μια μακρύτερης διάρκειας εξουσία.

Σε σχέση με την οθωμανική διοίκηση λοιπόν, οι αρχιερείς αποτελούν μια οικονομική δύναμη η οποία έχει μια μακρά πολιτική εξουσία σε σχέση με το ποίμνιό της, εξουσία όμως που διευρύνεται και σε σχέση με τους οθωμανούς διοικητές, η πλειοψηφία των οποίων βρισκόταν στην Κύπρο για καθαρά κερδοσκοπικούς λόγους και μακριά από τον αυστηρό έλεγχο της κεντρικής διοίκησης. Στα έγγραφα του γαλλικού προξενείου στη Λάρνακα, είναι συχνές οι αναφορές για τον προσωρινό και κερδοσκοπικό χαρακτήρα των οθωμανών διοικητών του νησιού. Για παράδειγμα, το 1825 αναφέρεται ότι «[...] ή διοικήσεις ἕκαστον ἔτος τίθεται εἰς πλειστηριασμόν, καὶ ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς καὶ ἡ παραγωγή ἐλαττοῦται, οἱ πλειστηριασμοὶ αὐξάνουσι τὴν τιμὴν τῆς κατακυρώσεως κατ' ἀντίστροφον ἀναλογίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ σημερινὸς κυβερνήτης Σεῖδ Μεχεμετ ἐπέτυχε νὰ συνεχίσῃ τὰ καθήκοντά του καὶ διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔτος ἀπὸ τὸν προσεχῆ Σεπτέμβριον, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶνε πλέον ἐπαρκεῖς αἱ εἰσπράξεις, θὰ ὑποχρεωθῆ νὰ κόψῃ καὶ νὰ κάψῃ δένδρον, διὰ νὰ πάρῃ τὴν στάκτιν του. Τὸ σύστημα τοῦ βασιλεύειν διὰ τῆς καταστροφῆς ἠσπάσθη ὁ Σουλτάνος δι' ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας του, καὶ δι' ἐκεῖνας ἀκόμη ποῦ δὲν ἀπειλοῦνται».³⁸⁷

³⁸⁶ Καταλόγους των Αρχιεπισκόπων και των οθωμανών διοικητών για την περίοδο 1754-1910, βλ. στο τέλος.

³⁸⁷ Επιστολή από το γαλλικό προξενείο στη Λάρνακα ημερομηνίας 22 Ιουλίου 1825. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου», ΚΧ, Ζ (1930) 149.

IV. ΟΙ ΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

«[...] ἀφ' οὗ ἡ ἀνωτάτῃ πρόνοια τοῦ θεοῦ ἀπὸ ἄκραν φιλανθρωπίαν δὲν ἀφῆκεν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπρονόητον καὶ ἀπερίσκεπτον, ἀλλὰ τὸ περιώρισε μὲ νόμους [...] διὰ νὰ τὸ περισφίγγῃ εἰς τὴν τοῦ θεοῦ ὑποταγὴν, [...] καὶ τὸ συνέδεσε μὲ πολιτικούς ὅρους καὶ βασιλικὰς διοικήσεις διὰ νὰ περιφρουρεῖται ἡ ἀνθρωπότης [...] καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο ὁ πονηρὸς διάβολος διὰ νὰ φέρῃ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς μίαν ἀκαταστασίαν, ἣτις προέρχεται ἐκ τῆς ἀναρχίας, ὡς καὶ ἡ φιλοσοφία πρεσβεύει, ἐκίνησε τοὺς γάλλους εἰς βασιλοκτονίαν καὶ παρὰ χρῆμα ἀποδείχθη φανερῶς τοῦ διαβόλου τὸ σκοπούμενον, ὅτι ἀφαίρεσεν ἀπὸ τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς θεὸν ὑποταγὴν [...].»³⁸⁸

Το κυρίαρχο στοιχείο της οθωμανικής ιστορίας του 19^{ου} αιώνα είναι οι αλλαγές και οι μεταρρυθμίσεις που η κεντρική διοίκηση εισάγει στην επικράτειά της, σε μια προσπάθεια να διατηρήσει τη συνοχή της αυτοκρατορίας και να εξασφαλίσει τον έλεγχο της, τόσο στην περιφέρεια όσο και στο κέντρο. Η προσπάθεια εκδυτικισμού της αυτοκρατορίας άρχισε από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ήδη, όταν η κεντρική διοίκηση αντιλαμβανόμενη την αδυναμία της να διατηρήσει ένα αποτελεσματικό έλεγχο στην περιφέρειά της αλλά και στους πληθυσμούς που ανήκαν σε αυτήν, προσπάθησε να εισάγει διοικητικές πρακτικές των Δυτικών κρατών. Ενδεικτική είναι και η αποστολή πρεσβειών από τον μεγάλο βεζίρη Νταμάτ Ιμπραχίμ Πασά σε Παρίσι και Βιέννη, με την εντολή «[...] να διενεργήσουν μια επιτόπια μελέτη για τον πολιτισμό και την εκπαίδευση και να αναφέρουν στην οθωμανική διοίκηση τι θα μπορούσε να εφαρμοσθεί στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία».³⁸⁹ Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Μαχμούτ Β' (1808-

³⁸⁸ Πατριαρχική εγκύκλιος του 1798 προς τους κατοίκους της Κέρκυρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου και Ιθάκης, που τους προτρέπει να υποδεχθούν την οθωμανορωσοβρετανική αρμάδα που έπλεε προς τα νησιά αυτά για να τα ελευθερώσει από τους Γάλλους. Βλ. *ΑΙΑΚ*, Κώδικας Α', σ. 141.

³⁸⁹ Bernard Lewis, *The Emergence*, ό.π., σ. 45.

1839) το οθωμανικό κράτος προσπαθεί να συγκεντρωποιήσει την εξουσία του και να επιβάλει τον έλεγχο του στην περιφέρεια, αφού η τάξη των *αγιάν* διεκδικούσε ανεξαρτητοποίησή της από την κεντρική διοίκηση και επιβολή του δικού της ελέγχου στις περιοχές που κατείχε. Πέραν του κρατικού συγκεντρωτισμού,³⁹⁰ η οθωμανική διοίκηση εισάγει νέους τίτλους για τους αξιωματούχους της, προσπαθώντας να δημιουργήσει μια πιο *ευρωπαϊκή* εικόνα για το οθωμανικό κράτος. Εμφανίζονται λοιπόν αξιωματούχοι με τον τίτλο του υπουργού, ο μεγάλος βεζίρης μετονομάζεται σε πρωθυπουργό και συγκαλούνται υπουργικά συμβούλια.³⁹¹ Το μεταρρυθμιστικό κίνημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε, προφανώς, ως κύριό του στόχο, την τακτοποίηση και αύξηση των κρατικών προσόδων μέσω ενός πιο συγκεντρωτικού και αποδοτικού συστήματος διοίκησης και διαχείρισης των δημοσίων οικονομικών. Γι' αυτό το λόγο, εισάγονται πρακτικές όπως το σύστημα του κρατικού προϋπολογισμού, η απευθείας μέσω κρατικών υπαλλήλων είσπραξη των κρατικών φορολογικών προσόδων, καθώς και η διαχείριση όλων των κρατικών εξόδων μέσω του κεντρικού ταμείου του κράτους.³⁹²

Ταυτόχρονα, οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν θα μπορούσαν να μην σχετιστούν με τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης και τη νέα αντίληψη περί κράτους και Πολιτείας, περί λαού και οργάνωσης της διοίκησής του. Η Γαλλική Επανάσταση υπήρξε το πρώτο μεγάλο ιδεολογικό κίνημα της Δύσης που είχε επιπτώσεις στον κόσμο του Ισλάμ και ειδικότερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.³⁹³ Το οθωμανικό κράτος, προσπαθεί δηλαδή, μέσα από μεταρρυθμίσεις διοικητικού χαρακτήρα – ο κοινωνικός αντίκτυπος των οποίων θα είναι καθοριστικός για την παραπέρα εξέλιξή του – να συμβαδίσει με την πορεία των κρατών της Δυτικής Ευρώπης, στην οποία είχε ήδη κυριαρχήσει το εθνικό κράτος. Εξαιτίας αυτής ακριβώς της επίδρασης, του δυτικού δηλαδή πολιτισμού, τα διατάγματα των μεταρρυθμίσεων και η πρόθεση της κεντρικής διοίκησης για ουσιαστικές αλλαγές στο διοικητικό πλαίσιο της αυτοκρατορίας,

---

³⁹⁰ Ένα μέσο για την επιβολή μιας ισχυρής κεντρικής διοίκησης και την ευχέρεια ελέγχου όλης της επικράτειας της αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, ήταν και η ανάπτυξη του δικτύου συγκοινωνιών με τα αστικά και ημιαστικά κέντρα, γεγονός που βοήθησε στην άσκηση μιας συγκεντρωτικής εξουσίας. Βλ. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, σ. 118.

³⁹¹ Charles Jelavich-Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle-London 1986, σ. 103.

³⁹² Halil İnalcık, «Application of the Tanzimat and its social Effects», *AO*, V (1973) 8.

³⁹³ Bernard Lewis, *The Emergence*, ό.π., σ. 40.

αντιμετωπίζονται με αρνητικότητα από τους μουσουλμάνους υπήκοους. Η μουσουλμανική κοινή γνώμη της αυτοκρατορίας θεωρεί το μεταρρυθμιστικό κίνημα ως μια ξενική επίδραση στον πολιτισμό του Ισλάμ, και γι' αυτό δεν υιοθετεί απόλυτα την νέα αυτή κρατική πολιτική.³⁹⁴

Έτσι λοιπόν, το μεταρρυθμιστικό κίνημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που κυριάρχησε στην ιστορία της για ολόκληρο σχεδόν τον 19^ο αιώνα, υπήρξε μια ειλικρινής προσπάθεια εκσυγχρονισμού της διοίκησης και εξασφάλιση της επιβίωσης της ίδιας της αυτοκρατορίας μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο κόσμο ανάπτυξης των εθνικών κρατών.³⁹⁵ Ο κόσμος του 19^{ου} αιώνα δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ενιαίος, αλλά όπως ο ιστορικός Χομπσμπάουμ αναφέρει, ως ένας κόσμος με δύο τομείς που συμπλέκονται σε ένα παγκόσμιο σύστημα.³⁹⁶ Στον ένα τομέα ανήκει η ανεπτυγμένη Δύση η οποία λειτουργεί ως φορέας πλούτου και ανάπτυξης του καπιταλισμού. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία εντασσόταν στον δεύτερο τομέα, αυτόν της καθυστέρησης στην οικονομική αλλά και πολιτική ανάπτυξη, του αναχρονισμού σε σχέση με την προηγμένη Δύση της Βιομηχανικής Επανάστασης, αλλά και της εξάρτησης από τα ίδια τα Δυτικά κράτη. Σε μια περίοδο που στην Ευρώπη κυριαρχούσε ήδη το εθνικό κράτος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ως πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό κράτος, έμοιαζε να είναι ο μεγάλος αναχρονισμός της εποχής της,³⁹⁷ ένας αναχρονισμός ο οποίος εκτός από την πολιτική του διάσταση, διακρινόταν και από την οικονομική καθυστέρηση. Από αυτή την άποψη, οι μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους δεν αποτελούν τίποτα άλλο, παρά μια πολύπλοκη προσπάθεια για εξάλειψη αυτής της καθυστέρησης και ενσωμάτωσης της αυτοκρατορίας – ως σύγχρονου κράτους πλέον – στον κύκλο των ισχυρών κρατών της Δύσης. Το οθωμανικό κράτος προσπάθησε να αντιμετωπίσει την επιρροή της οικονομικά και πολιτικά ανεπτυγμένης Δύσης με αλλαγές στην ίδια του τη δομή, η οποία έμοιαζε εντελώς αναχρονιστική με τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης – στον πολιτικό τομέα – αλλά και της Βιομηχανικής – στον οικονομικό.

---

³⁹⁴ Enver Ziya Karal, «Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi», *Bellekten*, 28 (1964) 582.

³⁹⁵ Hugh Poulton, *Ημίψηλο, Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος*, Αθήνα 2000, σ. 73.

³⁹⁶ Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, Αθήνα 2000, σ. 34.

³⁹⁷ Ahmad Feroz, «The Late Ottoman Empire», Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London 1984, σ. 5.

Η οθωμανική διοίκηση προσπάθησε να εφαρμόσει νέους θεσμούς ελέγχου και πολιτικής διαχείρισης της επικράτειάς της οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να είναι εντελώς απομακρυσμένοι από την παραδοσιακή διοίκηση της αυτοκρατορίας και του τρόπου με τον οποίο εντάσσονταν στη λογική της τα σύνολα που την αποτελούσαν. Ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής των μεταρρυθμίσεων υπήρξε η ισότητα των υπηκόων της αυτοκρατορίας και η προσπάθεια δημιουργίας μιας συγκεντρωτικής εξουσίας που να είναι σε θέση να ελέγχει όλη την επικράτεια και τους πληθυσμούς που την κατοικούσαν, οι οποίοι μέσα στο νέο πνεύμα που οι αλλαγές φέρνουν, αποτελούν το σύνολο ενός πληθυσμού με μια κοινή ταυτότητα, την οθωμανική. Στην προσπάθεια για επιβίωση της αυτοκρατορίας μέσα σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον, η οθωμανική διοίκηση προσπαθεί να μεταλαμπαδεύσει στους πληθυσμούς της επικράτειας μια κοινή ταυτότητα και έννοια πατριωτισμού, μια *οθωμανική* ταυτότητα. Ως επίσημη ιδεολογία καθιερώνεται ο οθωμανισμός (*osmanlilik*) ο οποίος αποτελεί την προσπάθεια ομογενοποίησης των πληθυσμών της αυτοκρατορίας. Τα επίσημα έγγραφα της διοίκησης αναφέρονται συνεχώς σε «*υπηκόους της αυτοκρατορίας*», «*υπηκόους του σουλτανάτου*», και «*υπηκόους του κράτους*»,³⁹⁸ προσπαθώντας να μεταφέρουν σε όλες τις εθνοθρησκευτικές κοινότητες που αποτελούν την αυτοκρατορία, το μήνυμα ότι ανήκουν σε ένα σύγχρονο κράτος και αποτελούν ένα λαό. Με την ισοπολιτεία που εισάγει το διάταγμα του Χάττι Σερίφ (1839) το κράτος τονίζει τη διάθεσή του να δώσει ίσα δικαιώματα σε όλους τους υπηκόους του, ανεξάρτητα από τη θρησκεία τους και υπόσχεται την ίση αντιμετώπιση τους από το νόμο σε ένα ενιαίο οθωμανικό έθνος που ταυτίζεται με το οθωμανικό κράτος. Και η ταύτιση αυτή, θα επιτρέψει στο οθωμανικό κράτος – το οποίο μέσα από τις μεταρρυθμίσεις προσπαθεί να αποκαταστήσει μια συνέχεια και να νομιμοποιήσει την διοικητική του αρχή στην επικράτειά του³⁹⁹ - να ενσωματώσει κάτω από τον έλεγχό του όλους τους διαφορετικούς θρησκευτικούς και πολιτισμικούς κατοίκους της επικράτειάς του.

Κατά τη διάρκεια των μεταρρυθμίσεων και των προσπαθειών για εκδυτικισμό της αυτοκρατορίας, δημιουργούνται νέα κυβερνητικά τμήματα, νέες υπηρεσίες στις οποίες ανατέθηκε ο κρατικός έλεγχος της περιφέρειας, ενώ, ο οθωμανικός στρατός αρχίζει να

³⁹⁸ Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Texas 1990, σ. 118.

³⁹⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1910*, ό.π., σ. 23.

αναδιοργανώνεται στα πρότυπα των στρατών των ευρωπαϊκών κρατών. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η δημιουργία όλων αυτών των νέων υπηρεσιών και η προσπάθεια για την επιβολή νέων αντιλήψεων περί κρατικής λειτουργίας δεν εφαρμόστηκε ως πλήρης αντικατάσταση παλαιότερων δομών, αφού, παλαιότερες και νέες υπηρεσίες συνυπάρχουν και λειτουργούν μέσα σε ένα νέο περίπλοκο σύστημα ιεραρχίας και διοίκησης, που ενώ από τη μια προσπαθούσε να εισάγει νέες πρακτικές και δομές, από την άλλη, αυτή η προσπάθεια εμποδιζόταν στην ανάπτυξή της από τους οθωμανούς αξιωματούχους τα συμφέροντα των οποίων συμβάδιζαν με τη διατήρηση της παλαιάς τάξης πραγμάτων.⁴⁰⁰

Πέραν του γενικότερου πλαισίου των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων όμως, το οποίο δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας, αυτό που μάς ενδιαφέρει άμεσα, είναι οι αλλαγές που το νέο αυτό πλαίσιο μεταφέρει στις σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και οθωμανικού κράτους και πως αυτές οι αλλαγές θεσμοποιούν από τη μια παλαιότερες δομές και πρακτικές – κυρίως σε ότι αφορά την ιεραρχία της Εκκλησίας – ενώ από την άλλη, επισημοποιούν την παρουσία νέων στοιχείων και νέων αντιλήψεων στη διοίκηση της κοινότητας. Σε ένα ακόμα πιο ειδικό πλαίσιο, που αφορά την Εκκλησία της Κύπρου κατά τη διάρκεια της περιόδου των μεταρρυθμίσεων, θα επιχειρήσουμε να παρακολουθήσουμε τις αλλαγές που επέρχονται στον πολιτικό κυρίως ρόλο της εντός του οθωμανικού κράτους, τις αντιθέσεις και την προέλευσή τους που παρουσιάζονται στο ίδιο το εσωτερικό της, καθώς και την αντίδρασή της μπροστά στα νέα δεδομένα που η εποχή των μεταρρυθμίσεων φέρνει στην Κύπρο της οθωμανικής περιόδου. Κρίνεται όμως απαραίτητη η αναφορά στις μεταβολές που επέφεραν οι μεταρρυθμίσεις στην έννοια της κοινότητας, της αίσθησης του ανήκειν σε αυτήν αλλά και στο οθωμανικό κράτος, πάντοτε βέβαια σε παράλληλη σχέση με την αντίληψη της Εκκλησίας και ειδικότερα της ιεραρχίας της.

Το οθωμανικό κράτος και οι μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα, ουσιαστικό σκοπό είχαν την δημιουργία και λειτουργία ενός διοικητικού σχήματος που να διαχειρίζεται τις

---

⁴⁰⁰ Stanford J. Shaw, «Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Ottoman Reformers», R.L Chambers - W.R. Polk (επιμ.), *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago 1968, σ. 32.

υποθέσεις των ορθοδόξων υπηκόων,⁴⁰¹ ένα σχήμα το οποίο θα απορρέει από το ίδιο το κράτος και την πολιτική του και δεν θα αφήνει την αποκλειστική διοίκηση των Ορθοδόξων στην ιεραρχία της Εκκλησίας. Στην προσπάθειά του αυτή όμως, το οθωμανικό κράτος έρχεται να τονίσει την θεσμική πια εξουσία της Εκκλησίας στο ποίμνιό της, μια θεσμική πολιτική εξουσία που βασίζεται στη διάκριση του *οθωμανικού πληθυσμού* σε θρησκευτικά σύνολα, κάτι που αντί να αφαιρεί κοσμικό και πολιτικό ρόλο από την ιεραρχία, αντίθετα αυξάνει και επισημοποιεί τον ρόλο αυτό. Η αντίφαση αυτή, τονίζει ακόμα περισσότερο την διάκριση μεταξύ κατακτητή και κατακτημένων⁴⁰² και υποσκάλπει την ουσία των ίδιων των μεταρρυθμίσεων που ήταν η δημιουργία ενός ενιαίου οθωμανικού χώρου και έθνους που θα ταυτιζόταν με το οθωμανικό κράτος.⁴⁰³ Την αντίφαση αυτή – μεταξύ δηλαδή της προσπάθειας για ομογενοποίηση του πληθυσμού της αυτοκρατορίας και της θεσμικής πια διάκρισής του σε θρησκευτικά σύνολα – καταγράφει το 1856 και ο πρόξενος της Γαλλίας στη Λάρνακα. Σε επιστολή του προς τον πρέσβη της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη σχετικά με το Χάττι Χουμαγιούν και τις πρόνοιές του, αναφέρει ότι «[...] νομίζω ότι τὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα ἀντιπροσωπευόμενα ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἄλλους ἀρχηγοὺς τῶν κοινοτήτων, ἀπὸ τοὺς μολλάδες καὶ τοὺς μουφιῆδες πρέπει νὰ ἐκλείψωσι. Διότι χωρὶς τοῦτο θὰ ὑπάρξῃ πάντοτε προσπάθεια καὶ ἐπιβολὴ τῆς μιᾶς θρησκείας ἐπὶ τῆς ἄλλης, τοῦ φανατισμοῦ τείνοντος νὰ χωρίσῃ τὰ διάφορα μέλη τοῦ μετζιλίς. Διὰ τὸ σέβας τὸ ὁποῖον εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς φανερῶς τρέφουσι πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς ἀρχηγοὺς, τὰ μέλη ἐκάστης ἐθνότητος θὰ ἀκολουθήσωσιν, εἰς πᾶσαν περίστασιν, τὸν σημαιοφόρον τοῦτον, καὶ ἡ ἔνωσις τῶν

⁴⁰¹ Χάρης Εξέρτζογλου, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: Από το Τανζιμάτ μέχρι το Μεγάλο Πόλεμο», *ΣΘ*, 74-75 (2000) 114.

⁴⁰² Κώστας Κωστής, «Κοινοότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις 'ελληνικές' περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων*, 13 (1991) 74.

⁴⁰³ Όπως η Σία Αναγνωστοπούλου αναλύει, με τις μεταρρυθμίσεις «[...] ανασυγκροτείται ο οθωμανικός χώρος, όχι ως ένας ενιαίος και ομοιογενής χώρος, αλλά ως το σύνολο των μιλλί χώρων. Δηλαδή, η οθωμανική εκδυτικιστική διαδικασία είναι το σύνολο των μιλλί εκδυτικιστικών διαδικασιών». Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1910*, ό.π., σ. 25.

⁴⁰³ Νεοκλής Κυριαζής, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *ΚΧ*, Στ (1929) 244-245.

φυλῶν, ποὺ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ Χάτι θὰ παρακωλυθῆ πάντοτε ὑπὸ τὴν διῖσταμένην πίεσιν τῆς πίστεως». ⁴⁰⁴

Ἔτσι λοιπόν, ἐνῶ οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ 19^{ου} αἰῶνα ἐμφανίζονται ὡς ἐντελῶς νέα ἀντίληψη περὶ κράτους καὶ διοίκησης τοῦ πληθυσμοῦ, στὴν οὐσία βασιζόνται πάνω σὲ πρακτικὲς καὶ ἀντιλήψεις ποὺ διαμορφώθηκαν καὶ ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ τὴν ἰδρυση τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας καὶ ἔπειτα, στὴ διάκριση δηλαδὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αυτοκρατορίας σὲ ὑποσύνολα με βάση τὴ θρησκεία τους καὶ στὴν προσπάθεια γιὰ διοίκησή τους μέσω των ἡγεσιῶν αὐτῶν των ὑποσυνόλων, ποὺ στὴν περίπτωση των Ὀρθοδόξων εἶναι – ἐν μέρει – ὁ ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς κλῆρος. Τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση ἐπιχειρεῖ μεταρρυθμίσεις με σαφῶς δυτικὸ προσανατολισμό, οἱ ξένοι πρόξενοι ἀναφέρουν ὅτι «[...] πᾶσαι ἐν γένει αἱ διατάξεις τοῦ Χάτι Χουμαγιοῦν εἰσὶ νεκραί, ἔνεκα τοῦ κορανίου ἔνεκα τοῦ φανατισμοῦ, ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως νόμων [...]». ⁴⁰⁵ Ἡ συγκρότηση των μιλλέτ κατὰ τὴν περίοδο των μεταρρυθμίσεων καὶ με τὸν συγκεκριμένο τρόπο ποὺ γίνεται – συμμετοχὴ δηλαδὴ τῆς ἱεραρχίας – ἀποτελεῖ ἐκκοσμίκευση των κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δομῶν τοῦ κράτους, ἀφοῦ εἰσάγει τὸ κοσμικὸ στοιχεῖο στὴ διοίκησή τους, ἀλλὰ ταυτόχρονα σημαίνει τὴ διάκριση μεταξύ Πολιτείας καὶ Θρησκείας καὶ ὄχι Κράτους καὶ Ἐκκλησίας. ⁴⁰⁶ Τὸ ὀθωμανικὸ ἔθνος ποὺ ἐπιχειρεῖται νὰ κατασκευαστεῖ ἐκ των ἄνω, τὴν ἴδια στιγμὴ ὑπονομεύεται ⁴⁰⁷ ἀπὸ τὴν ἴδια Ἀρχὴ ποὺ προσπαθεῖ νὰ το

---

⁴⁰⁵ Ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν ὑποπρόξενο τῆς Ἑλλάδας στὴν Κύπρο πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἡμερομηνίας 8 Ἰουνίου 1867, με θέμα τὴν ἐφαρμογὴ των μεταρρυθμιστικῶν διατάξεων στο νησί. Βλ. *IAYE*, φ. 49/2 (1867) ἀρ. πρωτ. 430.

⁴⁰⁶ Δημήτριος Σταματόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία ὡς Πολιτεία. Ἀναπαραστάσεις τοῦ ὀρθόδοξου μιλλέτ καὶ τὸ μοντέλο τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας (δεύτερο μισὸ τοῦ 19^{ου} αἰ.)», *Μνήμων*, 23 (2001) 183.

⁴⁰⁷ Ἀναφέρει μεταξύ ἄλλων σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν πρέσβη τῆς Γαλλίας στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ πρόξενος τῆς χώρας στὴ Λάρνακα: «[...] ἐκπλήσσονται ἐξίσου μὲ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἐπισκόπων των, οἵτινες βλέπουσι με κακὸν ὄφθαλμὸν τὴν μεταρρυθμισιν, καθόσον παραβλάπτει τὰ προνόμιά των, πρὸ παντὸς ὅσον ἀφορᾷ τὴν διεύθυνσιν θρονικῶν ἐσόδων, ἐσόδων τῶν ὁποῖων τὴν ὠφέλειαν ἐκαρποῦντο οἱ συγγενεῖς των εἰς βάρος τῶν πτωχῶν καὶ τῆς ἐπαρχίας των. Οἱ γάλλοι τέλος μακαρίζουσιν ἐσαυτοὺς φαινομενικῶς διὰ τὴν πολιτικὴν αὐτὴν λύσιν, ἢ ὁποῖα θὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἐκείνους, τῶν ὁποῖων συχνὰ ἐγίνοντο οἱ ὑπερασπισταί. Ἄλλ' εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς των λυποῦνται διὰ τὴν μεταλλαγὴν διότι θὰ καταπαύσῃ τὴν προστασίαν των, τὴν τόσον πολυδάπανον, σχεδὸν πάντοτε, διὰ τοὺς ραγιαδες». Βλ. Νεοκλῆς Κυριαζῆς, «Ἀνέκδοτα ἱστορικὰ ἐγγράφα», ὁ.π., σ. 239.

αναπτύξει, την οθωμανική γραφειοκρατία της περιόδου των μεταρρυθμίσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αρκετές περιοχές της αυτοκρατορίας, ενώ οι οδηγίες της κεντρικής διοίκησης προνοούσαν εκλογή μελών των τοπικών Συμβουλίων, στην πράξη, τα μέλη τοποθετούνταν στα Συμβούλια από τους μουσουλμάνους πασάδες και τους ορθόδοξους αρχιερείς.⁴⁰⁸ Μια ισχυρότερη υπονόμηση και όχι εντελώς άσχετη με την πρώτη, θά έρθει από την ανάπτυξη του εθνικισμού και την εθνική πια διάκριση των πληθυσμών η οποία θα παραπέμπει στη δημιουργία εθνικών κρατών και διάλυση της αυτοκρατορίας που θα μοιάζει – κι αυτό παρά τις απεγνωσμένες προσπάθειες για το αντίθετο – ως ο μεγαλύτερος αναχρονισμός της εποχής της.

1. Οι μεταρρυθμίσεις στο οθωμανικό κράτος και η Κύπρος

Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας επηρέασε την Κύπρο όσο οι συνθήκες μιας απομακρυσμένης από το διοικητικό κέντρο περιφέρειας το επέτρεψαν, ενώ, όσο οι μεταρρυθμίσεις προχωρούν, για την ελληνορθόδοξη κοινότητα του νησιού υπάρχει ακόμα ένα σημείο αναφοράς, το νεοσυσταθέν ελληνικό κράτος. Αυτό που ενδιαφέρει εμάς άμεσα όμως, είναι ο ανώτερος εκκλησιαστικός κλήρος και η Εκκλησία της Κύπρου γενικότερα κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και πιο συγκεκριμένα, η αλλαγή – όπου αυτή παρουσιάζεται – στο ρόλο της ιεραρχίας και η αντίδραση της μπροστά στις μεταρρυθμίσεις της οθωμανικής διοίκησης.

Εννέα χρόνια πριν το Διάταγμα του Χάττι Σερίφ, το 1830 δηλαδή, παρουσιάζεται στην Κύπρο μια εξέλιξη η οποία, θεσμικά πια, εισάγει τους κοσμικούς στη διοίκηση της ελληνορθόδοξης κοινότητας, καταργώντας την αποκλειστική διαχείριση των οικονομικών αλλά και πολιτικών ζητημάτων από τους αρχιερείς. Όσον αφορά τους κοσμικούς που επιδιώκουν συμμετοχή στη διοίκηση της κοινότητας κατά την περίοδο αυτή, αυτοί είναι οι πρόκριτοι, οι οικονομικά ισχυροί της κοινότητας που στόχο τους έχουν να λειτουργήσουν ως ενδιάμεσοι μεταξύ του πληθυσμού και της διοίκησής του. Ο όρο πρόκριτος – στην περίπτωση μας δημογέροντας – λοιπόν, έχει πολιτικό περιεχόμενο

---

⁴⁰⁸ Halil İnalçık, «Application of the Tanzimat», *ό.π.*, σ. 15.

το οποίο και αναφέρεται στους στόχους του και το ρόλο που επιδιώκει να διαδραματίσει.⁴⁰⁹ Σύμφωνα με τις εντολές που μετέφεραν πίσω στο νησί οι τέσσερις⁴¹⁰ κοσμικοί που ζήτησαν από την Υψηλή Πύλη μεταρρυθμίσεις στα της διοίκησης της κοινότητας, εγκαθιδρυόταν στην Κύπρο ένα *κοινοβουλευτικού* τύπου σύστημα διακυβέρνησης των Ορθοδόξων στο οποίο σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτιζαν οι εκλεγμένοι λαϊκοί αντιπρόσωποι. Σύμφωνα με αυτά που εγκρίθηκαν από τη Γενική Συνέλευση που έγινε κατά την επιστροφή της αντιπροσωπείας και καταγράφηκαν στον μεγάλο *Κώδικα Α'* της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, σκοπός της Συνέλευσης ήταν να κάνει «[...] μεταρρύθμισιν περι τῶν κοινῶν πραγμάτων καὶ νὰ κάμη σύστημα κοινοβουλευτικὸν περι τῶν κοινῶν ὑποθέσεων, σύστημα ἀναλόγως μὲ τὰς περιστάσεις μας στερεὸν, διὰ νὰ συνδεθῆ ὅλον τὸ γένος καὶ νὰ εἶναι τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοῦ ἄλλου τὰ συμφέροντα ἀχώριστα [...]».⁴¹¹

Οι τέσσερις εκπρόσωποι που αντιπροσώπευσαν την κοινότητα στην Υψηλή Πύλη, είχαν ψηφισθεί σε Γενική Συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στην Αρχιεπισκοπή, μετά από εντολές της οθωμανικής διοίκησης να αποστείλει στην Κωνσταντινούπολη αντιπροσωπεία για συζήτηση των ζητημάτων που αφορούσαν το νησί. Φαίνεται ότι το σημαντικότερο ζήτημα της περιόδου ήταν οι καταχρήσεις που παρουσιάζονταν στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη, αφού όπως σημείωσε και ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος σε επιστολή του προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη Αγαθάγγελο με την ευκαιρία της μετάβασης της αποστολής αυτής στην Κωνσταντινούπολη, «[...] ἡ πατρίς κατατρέχεται ἀπὸ ταλαιπωρίαν καὶ δυστυχίαν. Καταχρήσεις παρεισφρήσαν ἀπὸ δέκα ἔτη καὶ εἰς τὴν

⁴⁰⁹ Οι πρόκριτοι που θα επιδιώξουν να αποκτήσουν πολιτική εξουσία ανάμεσα στην κοινότητα, αντλούσαν οικονομική ισχύ από τη δραστηριοποίησή τους στο εμπόριο, την ενοικίαση φορολογικών προσόδων αλλά και την ιδιοκτησία γεωργοκτηνοτροφικών μονάδων (τσιφλικιών). Βλ. Albert Hourani, «Ottoman Reform and the Politics of Notables», R.C.Chambers-W.R.Polk (επιμ.), *Beginnings of Modernization*, ὁ.π., σ. 48.

⁴¹⁰ Οι τέσσερις αυτοί αντιπρόσωποι που ανέλαβαν την μεταφορά των προβλημάτων των Ορθοδόξων στην Υψηλή Πύλη, ήταν οι Χατζηχριστόδουλος Απέγιτος, Χατζηκυργέης Σαρίπολος, Ζαχαρίας Αποστολίδης και Χατζηγεώργης Κωνσταντινίδης. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ὁ.π., σ. 1162.

⁴¹¹ Το κείμενο των αποφάσεων της Γενικής Συνέλευσης του 1830 βρίσκεται στον *Κώδικα Α'* του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου (σ. 199) και δημοσιεύτηκε στο: Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', ὁ.π., σ. 1161-1170.

έκκλησίαν, καὶ εἰς θρησκευτικὰ πράγματα». ⁴¹² Ὅπως φαίνεται και από την επιστολή του Αρχιεπισκόπου Παναρέτου η Υψηλή Πύλη σε μια προσπάθειά της να επιβάλει τον έλεγχο της στην Κύπρο και αναδιοργανώσει τη διοίκηση του νησιού – κυρίως σε ότι αφορούσε τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη, τομείς δηλαδή όπου παρουσιάζονταν οι μεγαλύτερες καταχρήσεις – ζήτησε η ίδια όπως σταλεί αντιπροσωπεία των κατοίκων για να της ανακοινωθούν τα μέτρα. ⁴¹³ Οι ανησυχίες της Υψηλής Πύλης εστιάζονταν στην ενημέρωσή της ότι ένας μεγάλος αριθμός των κατοίκων του νησιού είχε ήδη μεταναστεύσει ως αποτέλεσμα των καταχρήσεων, ενώ το κύμα μετανάστευσης δεν έγινε κατορθωτό να ανακοπεί. ⁴¹⁴ Ακόμα, φαίνεται ότι η Υψηλή Πύλη είχε ειδοποιηθεί για αναταραχή που επικρατούσε μεταξύ των κατοίκων του νησιού – εξαιτίας ίσως των καταχρήσεων εκ μέρους οθωμανών αξιωματούχων αλλά και εντεταλμένων της ιεραρχίας – αφού ο ίδιος ο Οικουμενικός Πατριάρχης, πριν ακόμα επιστρέψουν οι εκπρόσωποι από την Κωνσταντινούπολη, με επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο ζήτησε «[...] χριστιανικήν εἰρήνην, ὁμόνοιαν, καὶ διατήρησιν τῶν χρεῶν τοῦ πιστοῦ ραγιαλικιοῦ». ⁴¹⁵

Με τις μεταρρυθμίσεις που εφαρμόστηκαν στο νησί το 1830 όμως, διαφαίνεται ότι η νέα εποχή που εγκαινιάζεται εστιάζεται στη θεσμοθέτηση των συνηθειών του παρελθόντος, κι αυτό ως μια προσπάθεια αποφυγής των καταχρήσεων που παρουσιάζονταν. Στα νέα σώματα που θα δημιουργούνταν, αναγνωρίζεται επίσημα πια και θεσμοθετείται ο ρόλος της Εκκλησίας και των προυχόντων στο οθωμανικό δημοσιονομικό σύστημα και κυρίως, θεσμοθετείται η εκκλησιαστική εξουσία σε ότι αφορούσε τους Ορθοδόξους του νησιού. Η σημαντικότερη συνέπεια της θεσμοθέτησης αυτής, ήταν ότι η ίδια η Εκκλησία της Κύπρου αρχίζει να παρουσιάζεται πια ως ο εγγυητής της εκκοσμίκευσης των θεσμών του κράτους, κάτι που σήμαινε ότι σταδιακά

⁴¹² Λοῖζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ὁ.π., σ. 212.

⁴¹³ Ὡστόσο, ο Χάκκεττ αναφέρει ότι η τετραμελής αντιπροσωπεία του 1830 στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη για επαφές με την οθωμανική διοίκηση μετά από παροτρύνσεις του Αρχιεπισκόπου Παναρέτου ο οποίος προσπάθησε με τον τρόπο αυτό να πετύχει διάφορες φορολογικές ελαφρύνσεις για το νησί. Βλ. Ιωάννης Χάκκεττ, *Ιστορία της Ορθοδόξου*, τ. Α', ὁ.π., σ. 396.

⁴¹⁴ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ὁ.π., σ. 153.

⁴¹⁵ Λοῖζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ὁ.π., σ. 213.

θα ενσωμάτωνε στον δικό της κύκλο εξουσίας όλες τις φυγόκεντρες σε σχέση με το οθωμανικό πλαίσιο πολιτικές δυνάμεις.⁴¹⁶

Σύμφωνα με τις αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης του 1830 οι οποίες βασίζονταν στα έξι διατάγματα που έφεραν μαζί τους οι κύπριοι αντιπρόσωποι από την Υψηλή Πύλη, η διοίκηση της ορθόδοξης κοινότητας του νησιού – κυρίως των οικονομικών της υποθέσεων – ανήκε σε διάφορα όργανα που εγκαθιδρύονταν με τις πράξεις της Συνέλευσης και ήταν:

*Τετραμελής Κεντρική Δημογεροντία*⁴¹⁷ η οποία θα εκλεγόταν κάθε χρόνο από τη Γενική Συνέλευση και θα επόπτευε τη διοίκηση της κοινότητας. Θα έλεγχε τα κοινά κατάστιχα που αφορούσαν τη φορολόγησή της και θα παρουσίαζε τα αποτελέσματα στις ετήσιες Γενικές Συνελεύσεις. Ως πρώτους Δημογέροντες της Κεντρικής Δημογεροντίας, η Γενική Συνέλευση ψήφισε τους τέσσερις λαϊκούς που παρουσίασαν τα αιτήματα της κοινότητας στην Υψηλή Πύλη, ενώ, όρισε τον Χατζηχριστόδουλο Απέγίτο ως αρχιδημογέροντα του νησιού. Το νέο αυτό σύστημα διοίκησης της κοινότητας δεν θα πρέπει να θεωρείται ως μέρος των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, αλλά ως μέρος των μεθόδων διοίκησης της κοινότητας που εφαρμοζόταν σε πολλά μέρη της αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα, το νέο αυτό σύστημα αντικατόπτριζε την ήδη υπάρχουσα πραγματικότητα, την ύπαρξη δηλαδή οικονομικά ισχυρών μη κληρικών, που διεκδικούσαν συμμετοχή στη διοίκηση της κοινότητας, καθώς και, συμμετοχή στα κέρδη που θα απέφερε η φορολογία της. Η αντίδραση των ισχυρών δημογερόντων στις μετέπειτα μεταρρυθμίσεις της οθωμανικής διοίκησης θα πρέπει να θεωρείται και ως φυσιολογική, αφού με τις αλλαγές που οι μεταρρυθμίσεις αυτές προνοούσαν θα έχαναν τη δυνατότητα για πραγματοποίηση μεγαλύτερων κερδών, ενώ, όπως ο γάλλος πρόξενος στο νησί αναφέρει, το καθεστώς υποτέλειας δεν τους ενοχλούσε φτάνει να είχαν την ευχέρεια για επικυριαρχία στην κοινότητα.⁴¹⁸ Οι κοσμικοί που συμμετείχαν στη διοίκηση της κοινότητας, «διά της επιρροής των επιβαλλόμενοι, ώστε να εκλέγωνται σχεδόν συνεχώς οι αυτοί, απετέλεσαν εν

---

⁴¹⁶ Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ère ottomane», ό.π., σ. 156.

⁴¹⁷ Για το θεσμό των Δημογερόντων κατά την οθωμανική περίοδο, βλ. Κ. Λαμεράς, «Περί του θεσμού των επί τουρκοκρατίας δημογεροντιών», *ΜΧ*, 3 (1940) 1-73.

⁴¹⁸ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 15.

*είδος αριστοκρατικής ολιγαρχίας»*⁴¹⁹ οι οποίοι και θα αποτελούν για την κοινότητα των Ορθοδόξων τη λαϊκή πολιτική εξουσία, τα συμφέροντα της οποίας όμως, θα είναι άμεσα συνδεδεμένα με τα συμφέροντα της ιεραρχίας, γεγονός που ελαχιστοποιούσε την πιθανότητα σύγκρουσής τους.

Επιτροπή του Κοινού η οποία αποτελείτο από είκοσι εκλεγμένους Επιτρόπους οι οποίοι αναλάμβαναν ρόλο εφόρων της Κεντρικής Δημογεροντίας, θα έλεγχαν ανά τρίμηνο ή εξάμηνο τους κοινούς λογαριασμούς της κοινότητας και θα τους παρουσίαζαν ενώπιον της Κεντρικής Δημογεροντίας.

Γενικό Συμβούλιο το οποίο συγκαλούσε μια φορά το χρόνο ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου και απαρτιζόταν από τον ίδιο και τους τρεις Μητροπολίτες του νησιού, καθώς και τους εικοσιτέσσερις δημογέροντες. Το Συμβούλιο αυτό θα εξέταζε τα κοινά ζητήματα της κοινότητας και θα επιλαμβάνονταν των γενικών υποθέσεων.

Οι Γραμματικοί των καζάδων της Κύπρου – θεσμός που είχε άμεση σχέση με τη συλλογή των εκκλησιαστικών δοσιμάτων αλλά και των φόρων της οθωμανικής διοίκησης από την κοινότητα – θα ορίζονταν από την Κεντρική Δημογεροντία και τον Αρχιεπίσκοπο μετά από κοινή συνεννόηση.

Για κάθε υπόθεση που θα αφορούσε δοσίματα που καθορίζονταν από την οθωμανική διοίκηση του νησιού ή άλλα δοσίματα που αφορούσαν το σύνολο της κοινότητας, απαιτείτο η συνεννόηση και συναπόφαση για τις λεπτομέρειες, από την Κεντρική Δημογεροντία αλλά και του Αρχιεπισκόπου και των τριών Μητροπολιτών.

Όλοι όσοι θα ελάμβαναν θέση είτε ως Δημογέροντες είτε ως Επίτροποι, θα ασκούσαν τα καθήκοντα τους λαμβάνοντας μισθό και δεν θα τους επιτρεπόταν η ενασχόληση με την ενοικίαση φορολογικών προσόδων.

Πέραν των μέτρων αυτών, η Συνέλευση του 1830 αποφάσισε τη σύσταση νοσοκομείων και σχολείων τα έξοδα των οποίων θα καλύπτονταν από τα ετήσια δοσίματα της κοινότητας καθώς και από τις εισφορές των ευπόρων μελών της. Παρά το

---

⁴¹⁹ Φίλιος Ζαννέτος, *Η Κύπρος, 1821-1930*, Αθήνα 1930, σ. 21.

γεγονός ότι το σύστημα που καθιερώθηκε προνοούσε λειτουργία εκλεγμένων Δημογερόντων και Επιτρόπων, δεν παραμέριζε την ιεραρχία, αφού αυτή συμμετείχε σε όλες τις Συνελεύσεις και απαιτείτο συναπόφαση μαζί της για τα σημαντικά και τα οικονομικής φύσεως ζητήματα, φαίνεται όμως, ότι τελικά αυτό εγκαταλείφθηκε λίγα μόλις χρόνια πριν τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ.

Η εφαρμογή των μέτρων του 1830 υπήρξε άμεση, όπως μαρτυρούν και οι καταγραφές των εισπράξεων φόρων για το έτος 1831 που υπάρχουν στον *Κώδικα Α΄* της Αρχιεπισκοπής. Μάλιστα, για το έτος 1831 η φοροδιανομή και φοροείσπραξη αφορούσε και τους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού.⁴²⁰ Είναι ενδιαφέρον, ότι ο ανώτατος κλήρος, όχι μόνο συμμετείχε αλλά είχε βαρύνουσα θέση στη λήψη αποφάσεων που αφορούσαν τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη από μουσουλμάνους υπηκόους του Σουλτάνου. Το γεγονός αυτό, σημαίνει, πρώτον, ότι η οθωμανική διοίκηση βρίσκεται σε ιδιαίτερα δυσχερή θέση όσον αφορά τη φορολογική αποδοτικότητα του νησιού και τις καταχρήσεις που γίνονταν στον τομέα αυτόν, γι' αυτό και προσπαθεί μέσω πιο συγκεντρωτικών διοικητικών δομών να βάλει τάξη στο ζωτικό θέμα των δημοσίων προσόδων. Δεύτερον, ότι η ιεραρχία αντιμετωπίζεται αν όχι ως Πολιτεία, τουλάχιστον ως ουσιαστικό μέρος της.

Ωστόσο, αυτό φαίνεται ότι έγινε μόνο για το πρώτο μετά τις αλλαγές του 1830 έτος, ενώ στη συνέχεια το όλο σύστημα δεν φαίνεται να συνέχισε τη λειτουργία του, αφού οι καταγραφές των φορολογικών εισπράξεων της κοινότητας σύμφωνα και με το νέο σύστημα σταματούν το 1834.⁴²¹ Είναι πολύ πιθανό οι αλλαγές στη διοίκηση της κοινότητας και η αφαίρεση της αποκλειστικής διοίκησης της από τον ανώτατο κλήρο να προέκυψε μετά από πιέσεις των εύπορων λαϊκών που ζητούσαν συμμετοχή τους στη πολιτική αλλά και οικονομική διαχείριση των ζητημάτων που αφορούσαν τους

⁴²⁰ Ο ισολογισμός των φόρων της 1^{ης} Ιουνίου 1831 που ακολουθεί το κείμενο των μέτρων της Συνέλευσης του 1830, καταγράφει εισπραχθέν ποσό από τους *φορολογούμενους ραγιάδες* (χριστιανούς) 2.799.232.50 γρόσια, και από τους *φορολογούμενους ισλάμ* (μουσουλμάνους) ποσό 483.323.18 γροσιών. Αυτό σημαίνει ότι τουλάχιστον για το έτος 1831 το νέο σύστημα λειτούργησε ως διοίκηση όλου του πληθυσμού της Κύπρου, κάτι που σημαίνει ακόμα περισσότερο παραμερισμό της οθωμανικής διοίκησης που εκπροσωπούσε την κεντρική διοίκηση στο νησί. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α΄, ό.π., σ. 1170.

⁴²¹ Την άποψη για κατάρρευση του συστήματος διοίκησης που καθιερώθηκε με τα διατάγματα του 1830 αναφέρει και ο Χίλλ, σημειώνοντας ότι οι καταχρήσεις συνεχίζονταν και η εξαθλίωση δεν μπορούσε να αποφευχθεί. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 155.

χριστιανούς. Στο γεγονός αυτό συνηγορεί και το περιεχόμενο της επιστολής του Οικουμενικού Πατριάρχη προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου τον Ιούλιο του 1830. Στην επιστολή του αυτή, ο Οικουμενικός Πατριάρχης επικρίνει κοσμικούς ότι δεν κατανοήσαν καλά την κατάσταση, αναφέροντας ότι αυτοί είναι «[...] τινές αὐτόθι ταραξίαι ἄνθρωποι καὶ κακόσχολοι, τῶν πραγμάτων παρεξηγηταί, ἐσύγχισαν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν τῶν χριστιανῶν ραγιάδων ἅτε πείσαντες τοὺς ἀφελέστερους καὶ ἀφελεῖς καὶ τaráξαντες τὰ καθεστῶτα μέ τρούπους καὶ λόγους ἀπρόσφορους πάντη ἀνοικεῖους».⁴²² Η πίεση λοιπόν για αλλαγές στο σύστημα διαχείρισης των οικονομικών οφειλών του πληθυσμού προς την οθωμανική διοίκηση, πρέπει να ξεκίνησε από μερίδα κοσμικών που επιδίωκαν συμμετοχή τους στη σφαίρα εξουσίας που προσέφερε η ενασχόληση με τα δημοσιονομικά, γεγονός που το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιμετώπιζε ως προσπάθεια αλλαγής των καθεστώτων. Το γεγονός ότι η οθωμανική κεντρική διοίκηση προχώρησε στις διοικητικές μεταβολές του 1830 οι οποίες εστιάζονταν κυρίως στη διανομή και είσπραξη των φορολογικών προσόδων, καταδεικνύει ότι η ενσωμάτωση κοσμικών στα σώματα διοίκησης και κυρίως στη σφαίρα εξουσίας, ήρθε ως διοικητικό μέτρο της ίδιας της οθωμανικής διοίκησης.

Ακόμα ένας σημαντικός λόγος που οδήγησε στις αλλαγές του 1830, θα πρέπει να ήταν η κοινή διαπίστωση μεταξύ της ιεραρχίας και της κεντρικής διοίκησης, ότι οι υπερβολικές καταχρήσεις εκ μέρους των δύο εξουσιών στο νησί – ιεραρχίας και τοπικής οθωμανικής διοίκησης – οδήγησαν σε κύμα μετανάστευσης τους κατοίκους του νησιού που μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν στις ανεξέλεγκτες φορολογίες αποφάσιζαν να εγκαταλείψουν την Κύπρο. Τέλος, οι προσπάθειες για αλλαγές στην τοπική διοίκηση, εντάσσονται στις γενικότερες μεταρρυθμίσεις του Σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) και τις ενέργειές του για επιβίωση της αυτοκρατορίας μέσω των αλλαγών στην κεντρική και περιφερειακή διοίκηση.⁴²³ Η προσπάθεια εκκοσμίκευσης του οθωμανικού κράτους και η μεταρρύθμιση στο φορολογικό σύστημα για σκοπούς καλύτερης αποδοτικότητας στο δημόσιο ταμείο, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Κύπρο παρουσιάστηκαν

⁴²² Athanasia Anagnostopoulou, «Chypre de l'ère ottomane», *ό.π.*, σ. 155.

⁴²³ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Από τη δράση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», ΚΣ, ΛΣΤ (1972) 54.

υπερβολικές καταχρήσεις από τις θεσμικές εξουσίες, οδήγησε ίσως στις δύο συνελεύσεις του 1830 και 1838.⁴²⁴

Οι καταχρήσεις θα πρέπει να είχαν ξεπεράσει κάθε προηγούμενο και η κατάσταση αυτή δεν θα πρέπει να άλλαξε για το μεγαλύτερο μέρος της οθωμανικής περιόδου του 19^{ου} αιώνα, αφού σύμφωνα και με αναφορά του πρόξενου της Ελλάδας στο νησί, «[...] ὁ ἄμεσος τύραννος καί καταπιεστής τοῦ χωρικοῦ εἶναι ὁ ἐνοικιαστής τῶν δημοσίων προσόδων, ὁ κερδοσκόπος οὗτος τοῦ ὑδρῶτος τοῦ χωρικοῦ. Καταγράφει τὰ γεννήματα ὅταν θέλη, ζητεῖ τό ἀνάλογον ὅταν τῷ δόξη. [...] Ὁ πρῶτος ἐν Κ/πόλει ἀγοραστής διὰ 5,000,000 γρ. τῶν δεκατειῶν πωλεῖ τό δικαίωμα του. ὁ δεύτερος ἀγοραστής κάμνει τό αὐτό, ὁ τρίτος ἐνοικιάζει ὁ τέταρτος ὑπενοικιάζει, καί ἐννοεῖται ὅτι ὅλοι ὠφελοῦνται».⁴²⁵ Ἐξαιτίας των καταχρήσεων και των φορολογικών επιβαρύνσεων, στο νησί επικρατούσε μια παρατεταμένη αναταραχή που συχνά οδηγούσε σε εξεγέρσεις μικρής κλίμακας. Το 1833 για παράδειγμα, χριστιανοί και μουσουλμάνοι φορολογούμενοι, μαζεύτηκαν στη Λάρνακα και απειλούσαν να «[...] κρημνίσωσι τὴν Μητρόπολιν ἂν δὲν ἐνήργει μετὰ ζήλου».⁴²⁶ Λίγο αργότερα παρόμοιο κίνημα παρουσιάστηκε στη Λευκωσία και ο Αρχιεπίσκοπος αναγκάστηκε να καταφύγει στο Παλάτι της διοίκησης όπου και υποβλήθηκε διαμαρτυρία του πλήθους εναντίον του προς τον οθωμανό διοικητή.⁴²⁷ Η κοινή εξέγερση όλων των φορολογουμένων – χριστιανών και μουσουλμάνων – αλλά και ο κοινός στόχος των εξεγέρσεων – αρχιερείς και οθωμανική διοίκηση – καταδεικνύουν ότι οι καταχρήσεις εις βάρος των κυπρίων γίνονταν και από τους δύο θεσμούς εξουσίας στο νησί. Για την εξέγερση του 1833 που αφορούσε την επιβολή φόρου εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης, ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος δίνει μια δική του εκτίμηση, σύμφωνα με την οποία οι ευθύνες ανήκουν σε όλους όσοι παρακίνησαν τους ραγιάδες να μην πληρώσουν τον φόρο τους. Σε επιστολή του προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη και με σκοπό να τον

⁴²⁴ George Dionysiou, «The Ottoman Administration of Cyprus and the Tanzimat Reforms», *EKEE*, 20 (1994) 597.

⁴²⁵ *IAYE*, φ. 49/2 (1867), επιστολή ημερομηνίας 25 Μαρτίου 1867.

⁴²⁶ Νεοκλής Κυριαζής, «Ο Νικόλαος Θησεύς και η στάσις της Λάρνακας», *KX, Z* (1930) 214.

⁴²⁷ *Ο.π.*, σ. 214.

ενημερώσει για το ζήτημα, ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος κατηγορεί τον Νικόλαο Θησέα ότι σκοπίμως παρακίνησε τους ραγιάδες σε εξέγερση – σύμφωνα με τον ίδιο αυτοί θα πλήρωναν τον φόρο χωρίς ιδιαίτερη αντίδραση – ενώ ανάμεσα στους υπαίτιους κατατάσσει «[...] περπάντηδες και τινες τούρκους και χριστιανούς έκ τῶν ἐγκατοίκων εἰς Σκάλαν καὶ Λάρνακα καὶ ὄλους τοὺς ἀπὸ τῆς τρίτης τάξεως λεγόμενους εὐρωπαϊούς [...]».⁴²⁸

Η αντίδραση του Αρχιεπισκόπου Παναρέτου στην εξέγερση του 1833 δείχνει τη στάση της ιεραρχίας προς τους φέροντες την υπηκοότητα του ελληνικού κράτους – τους οποίους ο ίδιος ονομάζει ανθρώπους *τρίτης τάξεως* – αλλά και την κοινή αντίληψη οθωμανικής διοίκησης και Εκκλησίας για την κάθε εξέγερση που παρουσιαζόταν εναντίον της οθωμανικής τάξης πραγμάτων στο νησί. Ακόμα όμως, η προέλευση των εξεγερμένων ραγιάδων και η συγκέντρωση αρκετών κυπρίων *υπηκόων του ελληνικού κράτους* στη Λάρνακα, προδιαγράφουν και το ρόλο που θα διαδραματίσει η πόλη αυτή κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, όταν από εκεί θα ξεκινήσουν όλες οι αντιδράσεις προς την πολιτική της Αρχιεπισκοπής που αποσκοπούσε στη διατήρηση της τάξης πραγμάτων όπως το οθωμανικό κράτος επέβαλλε, κάτι που βρίσκει αντίθετους τους οικονομικά ισχυρούς λαϊκούς οι οποίοι θα διεκδικήσουν πολιτική εξουσία μέσα από τη διαχείριση των οικονομικών της Εκκλησίας.

Εάν ο στόχος της εξέγερσης του 1833 οριοθετεί αδιαμφισβήτητα τον ανώτερο κλήρο ως μέρος της οθωμανικής «*κρατικής εξουσίας*» που λειτουργεί παράλληλα με την τοπική οθωμανική διοίκηση, η αντίδραση του Αρχιεπισκόπου επιβεβαιώνει ακριβώς αυτό τον ρόλο. Ότι δηλαδή, ο ανώτερος κλήρος αποτελούσε μέρος της οθωμανικής διοίκησης και σαν τέτοιο, δεν θα μπορούσε να ταχθεί υπέρ μιας εξέγερσης που στόχο της είχε τους *οθωμανικούς θεσμούς εξουσίας* στο νησί. Αντίθετα, ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος κατατάσσει τους φέροντες την ελληνική υπηκοότητα (η οποία ταυτιζόμενη με το ελληνικό εθνικό κράτος σήμαινε την επιτυχία στην ανατροπή της οθωμανικής τάξης πραγμάτων) στο επίκεντρο της εξέγερσης. Υπονοεί, δηλαδή, ο Αρχιεπίσκοπος, ότι κάθε

⁴²⁸ Νεοκλής Κυριαρχής, «Ν. Θησεύς και η στάσις του 1833», ΚΧ, ΙΑ (1935) 164.

εξέγερση κατά του ανώτατου κλήρου, όπως και κατά της τοπικής διοίκησης, ισοδυναμούσε με απόπειρα για ανατροπή της ισχύουσας τάξης πραγμάτων.

α. Η υπηκοότητα του ελληνικού κράτους, το καθεστώς του ραγιά και η αντίθεση της ιεραρχίας. Οι πρώτες επιπτώσεις από την ύπαρξη του ελληνικού κράτους

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που προέκυψαν από την ίδρυση του ελληνικού κράτους το 1830 και την αναγνώρισή του από τις μεγάλες Δυνάμεις, ήταν το ζήτημα της παραχώρησης ελληνικής υπηκοότητας σε Κύπριους που πήγαιναν ειδικά για το σκοπό αυτό στην Ελλάδα και επέστρεφαν αμέσως μόλις αποκτούσαν την υπηκοότητα του ελληνικού κράτους, στην Κύπρο. Μόνο που μετά την επιστροφή τους και χάρη στην ελληνική τους υπηκοότητα, είχαν πλέον ξεφύγει από το καθεστώς του *ραγιά* της οθωμανικής επικράτειας και θεωρούνταν υπήκοοι ενός άλλου κράτους. Το γεγονός αυτό, τους παραχωρούσε δικαιώματα προστασίας εκ μέρους του κράτους την υπηκοότητα του οποίου έφεραν, αλλά ταυτόχρονα, τους εξαιρούσε και από την καταβολή διαφόρων φόρων προς την οθωμανική διοίκηση και την Εκκλησία που προηγουμένως πλήρωναν ως *ραγιάδες*. Ακόμα πιο προστατευμένοι ήταν οι *ραγιάδες* τους οποίους έθεταν κάτω από την προστασία τους προξενικές Αρχές που ήταν διαπιστευμένες στην οθωμανική επικράτεια.⁴²⁹ Μαζί με τους προξένους και τους οικονομικούς πράκτορες των προξενείων, αποτελούσαν την ευρωπαϊκή παροικία της πόλης όπου διέμενε και ζούσε εντός του οθωμανικού πλαισίου διοίκησης, αλλά, εκτός της απόλυτης δικαιοδοσίας του. Κατά την τριετία 1830-1833 παρατηρήθηκε συγκέντρωση υπηκόων του ελληνικού κράτους στην οθωμανική επικράτεια, κάτι που ενώ στην αρχή δεν δημιούργησε ιδιαίτερες αντιπαραθέσεις εκ μέρους της Υψηλής Πύλης, στη συνέχεια και κυρίως κατά το 1833 οδήγησε σε έντονες αντιδράσεις.⁴³⁰ Το ζήτημα των υπηκόων του ελληνικού κράτους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, φαίνεται ότι απασχόλησε την Υψηλή Πύλη για ένα μακρό χρονικό διάστημα, αφού, σε βεζυρική διαταγή του 1864 αναφέρεται ότι όσοι οθωμανοί υπήκοοι έλαβαν ελληνικό διαβατήριο χωρίς να έχουν πάει καθόλου στην

⁴²⁹ Γιώργος Γεωργιάς, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Αθήνα 1995, σ. 59.

⁴³⁰ Γιώργος Γεωργιάς, *Η πρώτη μακροχρόνια ελληνοτουρκική διένεξη*, Αθήνα 1996, σ. 134.

Ελλάδα, ή χωρίς να έχουν μείνει εκεί για τρία τουλάχιστον χρόνια, έπρεπε να θεωρούνται οθωμανοί υπήκοοι και να πληρώνουν τις κανονικές τους φορολογίες. Όσοι δε, συνεχίζονται στη διαταγή, διέμειναν στο ελληνικό κράτος για τρία χρόνια και διεκδικούν από τις οθωμανικές Αρχές θεώρησή τους ως υπηκόων της Ελλάδας, αυτοί είναι διαφιλονικούμενοι και το όνομα του καθενός θα προωθείτο προς συζήτηση με τις ελληνικές Αρχές. Αυτό πάντως που προκύπτει από τις αντιδράσεις της Υψηλής Πύλης, είναι ότι βασική προτεραιότητα στην πολιτική της σε σχέση με τους έλληνες υπηκόους, ήταν η απώλεια κρατικών εισοδημάτων από τη μείωση των φορολογουμένων.⁴³¹

Το ζήτημα αυτό απασχόλησε την οθωμανική διοίκηση της Κύπρου από το 1831 ήδη, αφού η ιδιότητα του υπηκόου του ελληνικού κράτους έδινε στους πρώην κύπριους ραγιάδες την ευχέρεια να εξαιρούνται διαφόρων κρατικών φόρων, γεγονός με άμεσες επιπτώσεις στο δημόσιο ταμείο. Ως πρώτο μέτρο του οθωμανού διοικητή του νησιού, ήταν η μέσω του Αρχιεπισκόπου Παναρέτου ενημέρωση αυτών που απέκτησαν υπηκοότητα του ελληνικού κράτους ότι θα πρέπει να τους αφαιρεθούν τα διαβατήρια αυτά και να επιστρέψουν στο προηγούμενο τους καθεστώς, αυτό δηλαδή του ραγιά, υπηκόου του οθωμανικού κράτους. Σε αντίθετη περίπτωση απειλούνταν με κατάσχεση της περιουσίας τους, ακόμα και στις περιπτώσεις όπου η μόνιμη διαμονή τους ήταν η επικράτεια του ελληνικού κράτους.⁴³²

Πέραν της οθωμανικής διοίκησης όμως, αντίδραση στην αυξανόμενη παρουσία Κυπρίων με υπηκοότητα του ελληνικού κράτους, είχε και η ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου, αφού κάθε αλλαγή στο καθεστώς του ραγιά-υπηκόου του οθωμανικού κράτους σήμαινε ανατροπή της μέχρι τότε επικρατούσας κατάστασης, και από οικονομική αλλά και από πολιτική άποψη. Η ιεραρχία υπήρχε και λειτουργούσε ως ηγεσία και προστάτιδα των ορθοδόξων ραγιάδων και σε καμιά περίπτωση δεν μπορούσε να αποδεχθεί την μετατόπιση του σώματος του οποίου ηγεσία ήταν ή ίδια, προς μια ξένη προς το οθωμανικό κράτος δύναμη, και μάλιστα δύναμη που προήλθε από βίαιη αντιπαράθεση με την ισχύουσα κατάσταση πραγμάτων, την οθωμανική τάξη και διοίκηση. Και η

⁴³¹ Ελένη Δ. Μπέλια, «Ελληνικά προξενεία εις την τουρκοκρατούμενην Κύπρον (1834-1878)», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεώτερον Τμήμα, Λευκωσία 1973, σ. 251.

⁴³² Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ό.π., σ. 215.

μετατόπιση αυτή ήταν σε τέτοιο βαθμό,⁴³³ που όπως γράφει ο πρόξενος της Αγγλίας στη Λάρνακα, Βοντιτσιάνος, προς την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη τον Δεκέμβριο του 1831, «[...] το μέτρο απόκτησης υπηκοότητας υιοθετήθηκε από τους αγρότες και ανθρώπους όλων των ειδικοτήτων σε τέτοιο βαθμό, που εάν συνεχιστεί, πολύ σύντομα το νησί θα μετατραπεί σε ελληνική αποικία και ο Σουλτάνος δεν θα έχει τίποτα άλλο παρά τον κενό τίτλο του κυρίαρχου».⁴³⁴ Σύμφωνα με επιστολή ομάδας υπηκόων του ελληνικού κράτους προς τον Πρόξeno της Ρωσίας στη Λάρνακα,⁴³⁵ Κωνσταντίνο Περισιτιάνη⁴³⁶ ημερομηνίας 3 Δεκεμβρίου 1831 ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος σε συνέλευση στην Αρχιεπισκοπή, χρησιμοποίησε σκληρή γλώσσα κατά των ατόμων που απέκτησαν υπηκοότητα του ελληνικού κράτους και τους κάλεσε να την εγκαταλείψουν άμεσα. Όπως γράφουν οι ίδιοι προς τον Πρόξeno, οι φέροντες την υπηκοότητα, ακόμα και μετά τις «φοβερές απειλές» εκ μέρους του Αρχιεπισκόπου Παναρέτου για να επιστρέψουν στο καθεστώς του ραγιά υπηκόου του οθωμανικού κράτους, αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν την υπηκοότητα που το ελληνικό κράτος τους έδωσε και ζήτησαν χρόνο να διευθετήσουν τις υποθέσεις τους και να αναχωρήσουν από το νησί. Ενόψει όμως των βίαιων μέτρων της τοπικής οθωμανικής διοίκησης εναντίον των κατόχων ελληνικής υπηκοότητας, ζητείται με την επιστολή αυτή η προστασία τους από τον Πρόξeno της Ρωσίας στο νησί.⁴³⁷

Το ζήτημα της υπηκοότητας του ελληνικού κράτους για ραγιάδες της οθωμανικής επικράτειας οδηγήθηκε σε όξυνση μετά και το 1834 και η Υψηλή Πύλη εκδίδει κανονισμούς που να απαγορεύουν σε κατοίκους της επικράτειάς της να φέρουν

⁴³³ Τις περισσότερες φορές η έκδοση διαβατηρίων αφορούσε αγωνιστές που συμμετείχαν στην Επανάσταση του 1821 και μετά τη λήξη της επέστρεφαν στις περιοχές καταγωγής τους. Ενδεικτικό ίσως είναι και το γεγονός ότι από τα 800 διαβατήρια που εξέδωσε το κέντρο διαβατηρίων του Ναυπλίου στο διάστημα από τον Δεκέμβριο του 1830 μέχρι τον Οκτώβριο του 1831, οι κάτοχοι των 123 διαβατηρίων, δήλωσαν ως τόπο προορισμού τους την Κύπρο. Βλ. Γιώργος Γεωργής, *Η πρώτη μακροχρόνια*, ό.π., σ. 123.

⁴³⁴ Harry Luke, *Cyprus Under the Turks*, ό.π., σ. 169.

⁴³⁵ Δημοσίευση της επιστολής, βλ. *Ο.π.*, σ. 166-168.

⁴³⁶ Ο Κωνσταντίνος Περισιτιάνης (1759-1842) υπήρξε από τις πιο εξέχουσες μορφές της Κύπρου στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ο πατέρας του, Ευαγγέλης Περισιτιάνης ήταν από την Κεφαλληνία και ήταν το πρώτο μέλος της οικογένειας Περισιτιάνη που εγκαταστάθηκε στην Κύπρο. Ο Κ. Περισιτιάνης διετέλεσε πρόξενος του Βασιλείου Σουηδίας και Νορβηγίας και υποπρόξενος της Ρωσίας στην Κύπρο. Για την οικογένεια και τον Κ. Περισιτιάνη, βλ. Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, *Μερικά παλαιά οικογένεια της Κύπρου*, Λευκωσία 1972, σ. 73-74. Του ίδιου, «Η οικογένεια και το έργο του Ιερώνυμου Περισιτιάνη», *ΚΣ*, *ΛΖ* (1973) 75-78. Αναφορές από τις εντυπώσεις περιηγητή για επίσκεψη του στον Κωνσταντίνο Περισιτιάνη, βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1072 και 1077.

⁴³⁷ Harry Luke, *Cyprus Under the Turks*, ό.π., σ. 168.

υπηκοότητα και να προστατεύονται από ξένα κράτη. Σε πλήρη σύμπνοια με την πολιτική αυτή φαίνεται ότι ήταν και οι εκκλησιαστικές Αρχές,⁴³⁸ αφού κάθε αλλαγή στο καθεστώς μελών του ποιμνίου τους, σήμαινε οικονομικές απώλειες, αλλά, και απώλεια μέρους του σώματος ηγέτες του οποίου είχαν ταχθεί από την οθωμανική διοίκηση οι ιεράρχες. Σύμφωνα και με την έκθεση του έλληνα πρόξενου στο νησί το 1846, μέχρι τότε οι φέροντες την ελληνική υπηκοότητα στο νησί «[...] εἶναι ὀλιγάριθμοι, μόλις ἀπαριθμοῦνται καθ' ὅλην τὴν Νῆσον ἑκατὸν ἄτομα. Ἦτο πολλοὶ περισσότεροι, ἀλλ' ἡ ἔλλειψις Ἑλληνικῆς προστασίας τοὺς ὑποχρέωσε νὰ ἐπιστρέψουν πάλιν ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀρχαῖοι στρατιῶται, φέρουν πληγὰς καὶ ἀσθενείας τακτικάς, ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν πρὸ πολλῶν ἐτῶν πληρόνουν χαράτζιον διότι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸν τόπον νυμφευθέντες».⁴³⁹

Πέραν της πραγματικής και οικονομικής διάστασης του προβλήματος που αφορούσε την εισπραξη φόρων, το γεγονός ότι οι Ορθόδοξοι της Κύπρου – μέρος τους τουλάχιστον – εντάσσονταν πια σ' ένα νέο πλαίσιο προστασίας, έδινε στο ζήτημα αυτό μια συμβολική διάσταση με αρνητικές για την Εκκλησία της Κύπρου και το ρόλο της σε σχέση με τους Ορθοδόξους του νησιού, διαστάσεις. Μέχρι τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, η προστασία των Ορθοδόξων της Κύπρου και κυρίως η διοίκησή τους, ήταν αποκλειστική ευθύνη του ανώτατου κλήρου, δηλαδή της Εκκλησίας της Κύπρου. Η ηγεσία των Ορθοδόξων ήταν η ίδια η Εκκλησία τους, η οποία όπως προαναφέρθηκε

---

⁴³⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σχέσεις μεταξύ του πρόξενου του ελληνικού κράτους και των εκκλησιαστικών Αρχών στην Κύπρο, δεν ήταν πάντοτε αγαστές εξαιτίας διαφόρων ενεργειών των ιεραρχών που θεωρούνταν εχθρικές ως προς τους υπηκόους του ελληνικού κράτους. Για παράδειγμα, τον Μάιο του 1863, ο Έλληνας πρόξενος με επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο, για την διευθέτηση της διαθήκης που άφησε υπήκοος του ελληνικού κράτους, αναφέρει ότι «[...] Ἐπί τῆς οὐσίας τῆς ὑποθέσεως περὶ ἧς ἡ ἀπάντησίς Σας, συγχωρήσατέ μοι Μακαριώτατε, νὰ ἐκφράσω τὴν μεγίστην ἐκπληξιν καὶ ἀπορίαν ἣν ἀκούσια ὑπέστην βλέπων ὅτι Ἀρχὴ καὶ μάλιστα ἐκκλησιαστικὴ ὑποστηρίζει τὸν σφετερισμὸν τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Κύπρῳ Ἀρχῆς, δικαιωμάτων τῶν οὐσιωδῶν ἄτινα ἐπροβλέφθησαν καὶ ἐρύθμισθησαν ἀπὸ τὴν συνθήκην τῆς Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας τῆς 27 Μαΐου 1855 αρθ. 26». Βλ. ΑΔΑΚ, Βιβλίον Η', Αλληλογραφία προς προξένους από 1863, σ. 7.

⁴³⁹ Από έκθεση του Έλληνα προξένου στην Κύπρο Δ. Μαργαρίτη. Βλ. Δημήτρης Λουλές, «Το ελληνικό προξενείο και η ελλαδική παρουσία στην Κύπρο κατά την οθωνική περίοδο (1834-1863)», *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Ιωάννινα 1984, σ. 135.

συγκροτούσε ένα ιδιόμορφο *κράτος εν κράτει*. Και οι «υπήκοοι» του κράτους αυτού – αν μπορεί να χρησιμοποιηθεί καταχρηστικά ο όρος αυτός – ήταν οι ορθόδοξοι Κύπριοι.

Με την απόκτηση υπηκοότητας του ελληνικού εθνικού κράτους, η Εκκλησία παύει να είναι ο αποκλειστικός προστάτης των Ορθοδόξων αυτών, κι ένα νέο κράτος – πραγματικό, ανεξάρτητο και πάνω απ' όλα εθνικό – όχι μόνο καλείται να διαδραματίσει το ρόλο αυτό, αλλά του αναγνωρίζεται από τους ίδιους τους Κυπρίους το δικαίωμα να φέρει την ιδιότητα του προστάτη. Ο ανώτερος κλήρος, διαβλέποντας την επικινδυνότητα αυτής της διάστασης του ζητήματος, της δημιουργίας αλλά και αναγνώρισης δηλαδή από τους ίδιους τους Κύπριους ενός νέου εθνικού κέντρου αναφοράς και μάλιστα όχι εκκλησιαστικού, προσπαθεί να επανεντάξει τους φέροντες την υπηκοότητα του ελληνικού κράτους, στην οθωμανική λογική του ραγιά, προστάτης του οποίου είναι η ίδια του η Εκκλησία. Στην προσπάθεια αυτή, ήταν απαραίτητο όπως οι φέροντες διαβατήρια του ελληνικού κράτους τα επιστρέψουν πίσω και αποποιηθούν δηλαδή της ιδιότητάς τους ως υπήκοοι της Ελλάδας σε έδαφος που ανήκε στην οθωμανική επικράτεια.

β. Η εκκοσμίκευση της εξουσίας και οι αρχιερείς ως «διά βίου προεστώτες των ραγιάδων»

Λίγο πριν το διάταγμα μεταρρυθμίσεων του 1839, πραγματοποιείται στην Κύπρο μια δεύτερη προσπάθεια αλλαγής των διοικητικών θεσμών της κοινότητας – ένα δεύτερο ενισχυτικό στοιχείο ότι οι θεσμικές αλλαγές του 1830 είχαν καταρρεύσει λίγο μετά την εφαρμογή τους. Μια αποστολή εκπροσώπησης των Κυπρίων⁴⁴⁰ μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσει από την κεντρική διοίκηση ελαφρύνσεις στις τοπικές φορολογίες και να προσπαθήσει να πετύχει μέτρα υπέρ των κατοίκων του νησιού.⁴⁴¹ Επιστρέφοντας από την Κωνσταντινούπολη, η αποστολή έφερε μαζί της διατάγματα

⁴⁴⁰ Στην αποστολή αυτή συμμετείχαν ο Μητροπολίτης Κιτίου Δαμασκηνός, ο Κυρηναίος Χαράλαμπος και οι δύο λαϊκοί Χατζηκυργένης Σαριπόλου και Χατζηιωάννης Βίκης. Βλ. Λοΐζος Φιλίππου, *Η Εκκλησία Κύπρου*, ό.π., σ. 173.

⁴⁴¹ Ο γάλλος πρόξενος στο νησί αναφέρει ότι σύμφωνα με φήμες που κυκλοφορούσαν σκοπός της αποστολής ήταν η ενίσχυση του οθωμανού διοικητή της Κύπρου μετά την διαπίστωσή του ότι διάφοροι εχθροί του κινούνταν υπογείως για να πετύχουν αντικατάσταση του και απομάκρυνση του από το νησί. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Οι σατράπαι της Κύπρου», *KX, Z* (1930) 7-8.

σύμφωνα με τα οποία ο οθωμανός διοικητής του νησιού θα ήταν πλέον έμμισθος υπάλληλος και δεν θα έπαιρνε τα έσοδά του από τις εισπράξεις των φόρων από τον πληθυσμό του νησιού. Η αλλαγή αυτή αποσκοπούσε στο να δώσει ίσως ένα τέλος στην υπερβολική κατάχρηση εξουσίας στον κάτοχο του αξιώματος του διοικητή της Κύπρου, στην αναδιοργάνωση της τοπικής διοίκησης και κυρίως, στον αμεσότερο έλεγχο της κεντρικής διοίκησης στις τοπικές εξουσίες της οθωμανικής επικράτειας. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται, στην Κύπρο του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, υπήρχαν τρεις εξουσίες. Η οθωμανική διοίκηση, ο Αρχιεπίσκοπος και οι Πρόξενοι.⁴⁴² Πέραν των ενεργειών της οθωμανικής διοίκησης όμως, αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ της ιεραρχίας, η οποία, αντιλαμβανόμενη τις αλλαγές και τους κινδύνους που αυτοί περικλείουν για την *απόλυτη εξουσία* της, προβαίνει σε παραχωρήσεις εξουσίας προς κοσμικούς που επιδιώκουν – χάρη στην οικονομική τους ισχύ – την εμπλοκή τους στην διοίκηση της κοινότητας.

Οι κοσμικοί που προσπαθούν να διεισδύσουν στις δομές εξουσίας της κοινότητας μέσω των εκκλησιαστικών πραγμάτων όμως, δεν αποτελούσαν μια ενιαία έκφραση κοσμικής εξουσίας που στόχο της είχε την αντιπαράθεσή της με την ιεραρχία. Αυτό συνέβηκε με το ένα μέρος των κοσμικών οι οποίοι στη συνέχεια, και μέσα από διαδικασίες που θα εξεταστούν παρακάτω, αντιπαρατέθηκε σε ένα μέρος της ιεραρχίας, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να δώσει μια δική της κατεύθυνση στη διοίκηση της κοινότητας.⁴⁴³ Ένα άλλο μέρος των εύπορων κοσμικών, παρέμεινε προσκολλημένο στην ιεραρχία ως βοηθητικό της εξουσίας της, αφού χάρη στην εξουσία της ιεραρχίας μπορούσε να διεκδικήσει μερίδιο των ωφελημάτων που απέρρεαν από τη διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας. Έτσι λοιπόν, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα ήδη, οι εκπρόσωποι μιας κοσμικής εύπορης τάξης, θα πρέπει να διαχωρίζονται σε δύο κύριες κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν άνθρωποι η περιουσία των οποίων αυξήθηκε χάρη στην ενασχόλησή τους – ως συμπληρωματικοί και βοηθοί – με τη διοίκηση της κοινότητας εκ μέρους του ανώτερου κλήρου. Τέτοιοι ήταν οι αντιπρόσωποι ισχυρών

---

⁴⁴² Κωνσταντίνος Σπυριδάκης, «Ο ηγούμενος της Ι. Μονής Κύκκου Χαράλαμπος και ο χειρόγραφος Κώδιξ της υπ' αυτού γενομένης διαχειρίσεως των οικονομικών της Ι. Μονής Κύκκου (1821-1824)», ΚΣ, ΙΗ (1954) ιθ.

⁴⁴³ Βλ. κεφάλαιο IV, υποκεφάλαιο 2.

μονών στις πόλεις και την ύπαιθρο,⁴⁴⁴ οι φορολόγοι και εκπρόσωποι της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων σε όλη την Κύπρο, και γενικά, άνθρωποι που λειτουργούσαν στο πλαίσιο εξουσίας που διαμόρφωνε η πολιτική διαχείριση της κοινότητας από τους ιεράρχες. Στην δεύτερη κατηγορία, ανήκαν αυτοί η περιουσία των οποίων αυξήθηκε χάρη στις οικονομικές δραστηριότητές τους – οι οποίες πολλές φορές ήταν ανεξάρτητες από το εκκλησιαστικό πλαίσιο – και σιγά σιγά συγκρότησαν μια ομάδα ατόμων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μια αδύνατη – αλλά υπαρκτή – αστική τάξη. Η εκκολλαπτόμενη αυτή τάξη, αντιπροσωπευόταν κυρίως από εμπόρους που ζούσαν στις πόλεις λιμάνια – Λάρνακα και Λεμεσό – οι δραστηριότητες των οποίων επεκτείνονταν συνεχώς, χάρη στο αυξημένο εμπορικό ενδιαφέρον που έδειχναν τα δυτικά κράτη για το εμπόριο της Ανατολής. Η δικτύωση τους με τα προξενεία και μέσω αυτών με τον κόσμο της Δύσης, τους επέτρεψε να έρθουν σε επαφή – πολλές φορές άμεση μέσω επισκέψεων – με τις δυτικές πραγματικότητες και πολιτειακές αντιλήψεις. Δημιουργήθηκε έτσι, μια τάξη ανθρώπων με σαφή ευρωπαϊκό προσανατολισμό,⁴⁴⁵ η οποία θα διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα. Πλάι σ' αυτούς, νεαροί μορφωμένοι που επέστρεψαν στην Κύπρο μετά από σπουδές στο εξωτερικό, μεταφέροντας μαζί τους τις νεωτερικές ιδέες για το κράτος, το έθνος και τον πολίτη. Σε ένα πιο κατοπινό στάδιο, όλοι αυτοί θα συγκροτήσουν την ισχυρή ομάδα που θα αντιπαρατεθεί στην πολιτική και την ιδεολογία της Αρχιεπισκοπής και του περιβάλλοντός της, μέσα όμως από τις ίδιες τις εκκλησιαστικές δομές και πραγματικότητες. Όπως θα εξεταστεί στη συνέχεια, η ομάδα των ανθρώπων αυτών θα πρωτοστατήσει στο *Κιτιακό Ζήτημα*, ενώ ο ρόλος της θα γίνει πιο συγκεκριμένος και

---

⁴⁴⁴ Ένα τέτοιο παράδειγμα, καταγράφεται και σε Κώδικα της Μονής Κύκκου. Σύμφωνα με αυτό, ο Νικολής Νεοφύτου από το χωριό Πέγεια της Πάφου, ήταν ο αντιπρόσωπος της Μονής Κύκκου στην περιοχή και είχε αναλάβει τη διαχείριση των εξήντα στρεμμάτων καλλιεργήσιμων γαιών που το μοναστήρι είχε εκεί. Ο Νεοφύτου, προχώρησε στην υπογραφή συμφωνίας με τη Μονή Κύκκου, σύμφωνα με την οποία θα ειδικαιούτο να νέμεται μέρος των κτημάτων ισοβίως, και μετά το θάνατό του, αυτό θα επέστρεφε στη διαχείριση της Μονής. Όπως ο ίδιος αναφέρει, «[...] ή Μονή Κύκκου, πρός ήν καθ' υποχρέωσιν έδωκα λόγον τής εργασίας μου ταύτης κατά τον παρελθόντα 7βριον, εύηρεστήθη πρός άναγνώρισιν τής εργασίας μου ταύτης, ήν εύρεν ότι ως αντιπρόσωπος Αύτης διεξήγαγον μετά πάσης τιμιότητος, νά μοί έπιτρέψη νά νέμωμαι τοϋτα έν όσω ζή αντί τοϋ εύτελοϋς μισθώματος γροσίων πενήκοντα, άτινα έτησίως υποχρεοϋμαι νά πληρώνω Αύτη». Βλ. *ΑΙΜΚ*, Κώδικας 53, σ. 236r.

⁴⁴⁵ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 18.

περισσότερο πολιτικός, κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος στις αρχές του 20ου αιώνα.

Το 1838, λοιπόν, λίγο πριν από την εφαρμογή των διαταγμάτων για τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις στο οθωμανικό κράτος, του Χάττι Σερίφ (1839) και Χάττι Χουμαγιούν (1856), και μετά την επιστροφή από την Κωνσταντινούπολη αντιπροσωπείας των ιεραρχών, συγκαλείται στην Αρχιεπισκοπή Γενική Συνέλευση της κοινότητας η οποία διήρκεσε πέραν της μιας βδομάδας και καταγράφηκαν οι διαταγές για τη νέα μορφή που θα έπαιρνε η διοίκηση της κοινότητας. Σύμφωνα με τα όσα καταγράφηκαν λοιπόν, οι αρχιερείς του νησιού αναγνωρίζονται ως οι *δια βίου προεστώτες των ραγιάδων* με υποχρέωση της *πατρικής πρόνοιας* για την προστασία τους. Η σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης κάθε αρχή του τουρκικού έτους θα γίνεται με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών και σ' αυτή θα παρίστανται η Επιτροπή του Κοινού και η Δημογεροντία. Οι νέες διατάξεις προνοούσαν την εκλογή Κεντρικής και Επαρχιακών Δημογεροντιών καθώς και μιας εικοσαμελούς Επιτροπής του Κοινού.⁴⁴⁶

Είναι εμφανές ότι με τις πιο πάνω εξελίξεις, οι αρχιερείς κατοχυρώνουν – πριν ακόμα και τις μεγάλες μεταρρυθμίσεις – την εξουσία τους επί της κοινότητας με τη διαβεβαίωση ότι παραμένουν οι προστάτες των ραγιάδων και την επίσημη καταγραφή ότι ο ρόλος τους θα ήταν *δια βίου*, γεγονός που τους προσέδιδε μια μόνιμη και αναλλοίωτη εξουσία στα μέλη της κοινότητας. Η ύπαρξη των αντιπροσωπευτικών σωμάτων – Δημογεροντίας, Επιτροπής του Κοινού – ενώ από τη μια εισήγαγε τους κοσμικούς στην οικονομική κυρίως διαχείριση των κοινοτικών ζητημάτων, από την άλλη τους έθετε στο πλάι της εκκλησιαστικής Αρχής, στην ευχέρεια της οποίας ήταν η διαμόρφωση της πολιτικής. Με λίγα λόγια, η κοσμική εξουσία της κοινότητας θα λειτουργούσε μέσα στις υπάρχουσες δομές των σχέσεων του ανώτατου κλήρου με την οθωμανική διοίκηση, ενώ, η ουσιαστική αντιπροσώπευση της κοινότητας στο οθωμανικό κράτος, παρέμενε στα χέρια των ιεραρχών. Η εξέλιξη αυτή είναι παρόμοια με την κατάσταση που διαμορφώθηκε με τις μετέπειτα μεταρρυθμίσεις για το ρόλο του

---

⁴⁴⁶ Τους κανονισμούς που θεσπίστηκαν στην Γενική Συνέλευση του 1838, βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ.Α', ό.π., σ. 1171-1178.

Οικουμενικού Πατριάρχη ως θεσμικής πια ηγεσίας του μιλλέτ των Ορθοδόξων της αυτοκρατορίας. Με την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων αυτών, η ιεραρχία της Ορθόδοξης Εκκλησίας ενσωματώνεται θεσμικά πια στην οθωμανική κρατική μηχανή και ο πολιτικός ρόλος του Οικουμενικού Πατριάρχη - και των Μητροπολιτών σε δεύτερο επίπεδο – για το εθνοθησκευτικό σύνολο του οποίου ηγείται – αυξάνεται, ενώ ταυτόχρονα, με την θεσμική εκπροσώπηση κοσμικών στη διοίκηση της κοινότητας, μειώνεται ο αυτόνομος και αυθαίρετος χαρακτήρας λειτουργίας της Εκκλησίας. Η εντολή διοίκησης, δηλαδή, που δίνεται στους ιεράρχες, υπόκειται σε νόμους του οθωμανικού κράτους.⁴⁴⁷

γ. Οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις. Η Εκκλησία παραμένει ως κέντρο πολιτικής εξουσίας

Το 1839 με την εξαγγελία του Χάττι Σεριφ έχει οριστεί από τους ιστορικούς ως η τυπική αρχή της μεγάλης περιόδου των μεταρρυθμίσεων στις οποίες προβαίνει η οθωμανική διοίκηση, στην προσπάθειά της να διατηρήσει τη συνοχή της αυτοκρατορίας και των πληθυσμών που την αποτελούσαν, μετά από μια μακρά περίοδο κατά την οποία η παρακμή και η απώλεια εδαφών αποτελούσαν τα κύρια γνωρίσματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λίγα χρόνια μετά, το 1856, ένα δεύτερο διάταγμα, το Χάττι Χουμαγιούν, επαναδιατυπώνει τις διατάξεις του προηγούμενου για την ισοπολιτεία των οθωμανών υπηκόων σε όλους τους τομείς της πολιτικής ζωής και στον διορισμό κυβερνητικών υπαλλήλων. Από το 1839 και για όλο το υπόλοιπο διάστημα του 19^{ου} αιώνα, η οθωμανική διοίκηση προσπαθεί να δημιουργήσει ένα ενιαίο οθωμανικό έθνος στην προσπάθειά της να δημιουργήσει στους πληθυσμούς που την αποτελούν, την αναγκαία για την επιβίωσή της ως κράτος, συνεκτικότητα. Με λίγα λόγια, αυτό που επιχειρείται κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων, είναι η δημιουργία ενός *οθωμανικού λαού* που να συνδέεται με το *οθωμανικό κράτος* όχι στη βάση της προηγούμενης κατάκτησης, αλλά στη βάση της πολιτικής οργάνωσης ενός έθνους.

⁴⁴⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919*, ό.π., σ. 284.

Με τα πιο πάνω διατάγματα, η κεντρική διοίκηση της αυτοκρατορίας προσπάθησε να δείξει στους ηγέτες των ευρωπαϊκών κρατών ότι το ανατολικό κράτος του οθωμανού Σουλτάνου ήταν σε θέση να προχωρήσει στην διαμόρφωση ενός φιλελεύθερου και σύγχρονου καθεστώτος που να μπορεί να ενσωματωθεί στην τότε ανεπτυγμένη κοινότητα των κρατών της Ευρώπης.⁴⁴⁸ Αυτό όμως, σήμαινε θεσμικές αλλαγές που θα προσπαθούσαν να ανατρέψουν τις έως τότε υπάρχουσες δομές και πρακτικές λειτουργίας του κράτους, ενώ, έθετε σε μια νέα βάση την αντίληψη για το τι σημαίνει κράτος και πολίτης. Με το διάταγμα του Χάττι Σερίφ αναθεωρήθηκαν όλα τα κατά καιρούς προνόμια που είχαν δώσει οι Σουλτάνοι και δινόταν υπόσχεση του οθωμανικού κράτους προς τους πολίτες του πια, για σεβασμό της τιμής και της περιουσίας τους, καθώς και για την ίση αντιμετώπισή τους από το νόμο, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους. Καθιερωνόταν γενική υποχρεωτική στράτευση και εξαγγέλλονταν μεταρρυθμίσεις στο σύστημα απονομής δικαιοσύνης, μεταρρυθμίσεις που θα βασιζόνταν στην ισοπολιτεία των υπηκόων του οθωμανικού κράτους. Ταυτόχρονα, οι νέες υπηρεσίες που θα λειτουργούσαν καθώς και η μετατροπή των παλαιότερων, προωθούσαν ένα συγκεντρωτισμό της εξουσίας του κράτους με παράλληλη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, γεγονός που δημιούργησε μεγαλύτερες δυνατότητες στους κατόχους κεφαλαίου.

Το οθωμανικό κράτος, με την πολιτική των μεταρρυθμίσεων προσπάθησε να δημιουργήσει έναν ενιαίο *εθνικό χώρο* με τον οποίο θα ταυτίζονταν οι πληθυσμοί που ζούσαν στην επικράτεια του και κάτω από έναν συγκεντρωτικό έλεγχο της κεντρικής διοίκησης θα επιτυγχανόταν μια συνοχή μεταξύ όλων των πληθυσμών και ταύτιση τους με το *οθωμανικό έθνος*. Θεωρητικά τουλάχιστον, η θρησκεία των υπηκόων του οθωμανικού κράτους δεν θα διαδραμάτιζε σοβαρό ρόλο στην εμπέδωση μιας κοινής *οθωμανικής εθνικής ταυτότητας* και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα επιβίωνε σε παράλληλη πορεία με τα ευρωπαϊκά κράτη. Με τις μεταρρυθμίσεις που τα διατάγματα της κεντρικής διοίκησης προέβλεπαν για τις κοινότητες, γινόταν μια προσπάθεια να προωθηθεί η ιδέα της *οθωμανικής ταυτότητας* ή *οθωμανικότητας* (*osmanlilik*) ανάμεσα στους διαφορετικών θρησκευμάτων υπηκόων της αυτοκρατορίας. Οι μη μουσουλμάνοι

---

⁴⁴⁸ Bernard Lewis, *The Emergence*, ό.π., σ. 104.

αναγνωρίζονται ως οθωμανοί, μέσα από την ένταξή τους στο δικό τους μιλλέτ, και η ισότητά τους έναντι του οθωμανικού κράτους εξασφαλίζεται από την αναγνώριση των προνομίων του δικού τους θρησκευτικού χώρου, του μιλλέτ.⁴⁴⁹ Το οθωμανικό κράτος όμως, δεν επιτυγχάνει ούτε την καθιέρωση μιας κοινής οθωμανικής ταυτότητας, ούτε την απαραίτητη συνοχή μεταξύ των πληθυσμών που το αποτελούσαν, μια συνοχή που θα του επέτρεπε την επιβίωσή του. Αντίθετα, η θεσμική πια αναγνώριση των μιλλέτ υποσκάπτει από την αρχή την ουσία της ίδιας της μεταρρυθμίσεως, τη δημιουργία δηλαδή μιας κοινής εθνικής ταυτότητας που να είναι πάνω από την κυρίαρχη θρησκευτική ταυτότητα, ενώ έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι στην πράξη, οι μεταρρυθμίσεις βοήθησαν στην ανάπτυξη αυτού που προσπάθησαν να διαγράψουν, των ξεχωριστών δηλαδή εθνικισμών ανάμεσα στους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας.⁴⁵⁰ Όπως αναφέρει και ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κύπρο το 1856, «[...] τὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα ἀντιπροσωπευομένα ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἄλλους ἀρχηγοὺς τῶν κοινοτήτων, ἀπὸ τοὺς μολλάδες καὶ τοὺς μουφιτῆδες πρέπει νὰ ἐκλείψωσι. Διότι χωρὶς τοῦτο θὰ ὑπάρξει πάντοτε προσπάθεια καὶ ἐπιβολὴ τῆς μιᾶς θρησκείας ἐπὶ τῆς ἄλλης, τοῦ φανατισμοῦ τείνοντος νὰ χωρίσῃ τὰ διάφορα μέλη τοῦ μετζιλίς. Διὰ τὸ σέβας τὸ ὁποῖον εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς φανερῶς τρέφουσι πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς ἀρχηγοὺς, τὰ μέλη ἐκάστης ἐθνότητος θὰ ἀκολουθήσωσιν, εἰς πᾶσαν περίστασιν, τὸν σηματοφόρον τοῦτων, καὶ ἡ ἔνωσις τῶν φυλῶν, ποῦ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ Χάτι θὰ παρακωληθῇ πάντοτε ὑπὸ τὴν διῆσταμένην πίεσιν τῆς πίστεως. [...] Μου φαίνεται λοιπὸν ἐπίκαιρον νὰ ἀποκλεισθῇ ὁ κληρὸς [...]».⁴⁵¹ Η αντίφαση λοιπόν του μεταρρυθμιστικού προγράμματος της οθωμανικής διοίκησης, έγκειται στο γεγονός ότι αυτή έρχεται να τονίσει εκείνο ακριβώς που επιχειρούσε να εξαλείψει με τη διακήρυξη της ισοπολιτείας. Τη θρησκευτική διαφορετικότητα των υπηκόων της, κάτι που παραπέμπει σε

⁴⁴⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919*, ό.π., σ. 271.

⁴⁵⁰ Hugh Pulton, *Ημίψηλο, γκρίζος λύκος και ημισέληνος*, ό.π., σ. 75.

⁴⁵¹ Επιστολή του προξένου της Γαλλίας στην Κύπρο προς τον πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *ΚΧ*, Στ (1929) 244-245.

διαφορετικότητα κατακτητών και κατακτημένων, κι όλα αυτά, στον κρίσιμο για την άνοδο των εθνικισμών 19^ο αιώνα.⁴⁵²

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι μεταρρυθμίσεις στη δομή της διοίκησης στην Κύπρο, άρχισαν με την εφαρμογή των διαταγμάτων του 1830 – η οποία διήρκεσε πολύ λίγο και δεν πέτυχε – και συνεχίστηκαν με την επαναβεβαίωση και επαναφορά παρόμοιων διαταγών, το 1838. Με τα διατάγματα του 1839 και 1856, εισάγονται και νέες διοικητικές μεταρρυθμίσεις στο νησί, στην προσπάθεια να υπάρξει παράλληλη πορεία με το γενικότερο πλαίσιο μεταρρυθμίσεων, αλλά ταυτόχρονα, να γίνεται ένας πιο ουσιαστικός έλεγχος της κεντρικής διοίκησης στην περιφέρεια.⁴⁵³ Η Κύπρος λοιπόν, μεταφέρεται από τη διοίκηση του Καπουδάν Πασά στη διοίκηση της επαρχίας των Νήσων του Αρχιελάγους ως ξεχωριστό σαντζάκι (*sancak*) προσαρτημένο στο πασαλίκι (*pasalık*) της Ρόδου. Ο νέος διοικητής του νησιού ονομαζόταν μουτσαρίφ (*mütesarrif*), πληρωνόταν με μισθό από το δημόσιο ταμείο και προήδρευε του Μεγάλου Συμβουλίου (*Meclis-i İdare ή Meclis-i Kebir ή Divan*)⁴⁵⁴ το οποίο έδρευε στη Λευκωσία και συνεδρίαζε μια φορά τη βδομάδα. Σε αυτό συμμετείχαν εκτός του διοικητή που προήδρευε, ο μουφτής (*mufti*), ο μολλάς (*molla*), ο μουχασεπεντζής (*mühasebeci*), ο διευθυντής του κτηματολογίου εράζι μεμουρού (*eraz-i memuru*), ο διευθυντής των βακουφικών περιουσιών (*evkaf-i nazir*), ο Αρχιεπίσκοπος και έξι εκλεγμένοι από τις κοινότητες τις πρωτεύουσας κοσμικοί, τρεις από τους οποίους ήταν χριστιανοί και τρεις μουσουλμάνοι.⁴⁵⁵ Στις επαρχίες δημιουργήθηκαν τα Επαρχιακά Συμβούλια στα οποία συμμετείχαν ο τοπικός καϊμακκάμης (*kaymakkambeyi*) ο οποίος και προήδρευε, ο τοπικός καδής (*kadi*), οι υπεύθυνοι των τοπικών γραφείων κτηματολογίου και βακουφικής περιουσίας, ο Μητροπολίτης της περιοχής, ο τοπικός χριστιανός κοτζάμπασης ή ταμίας του επαρχιακού ταμείου της κοινότητας και τέσσερα μέλη – δύο

⁴⁵² Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ», *ό.π.*, σ. 74.

⁴⁵³ Σύμφωνα και με φερμάνι που στάλθηκε στο νησί τον Οκτώβριο του 1840, η οθωμανική διοίκηση, στην προσπάθεια της να εφαρμόσει το Τανζιμάτ και να επιβάλει έναν καλύτερο έλεγχο στην περιφέρειά της, είχε αποφασίσει τη δημιουργία κοινοβουλίου στην Κύπρο, στο οποίο να συμμετέχουν εκλεγμένοι εκπρόσωποι των δύο κοινοτήτων. Τελικά όμως, φαίνεται ότι στο κοινοβούλιο είχαν διεισδύσει άτομα χωρίς να έχουν εκλεγεί, τα οποία καταχράζονταν των εξουσιών τους για δικό τους κέρδος. Δημοσίευση του φερμανιού, βλ. Ιωάννης Π. Θεοχαρίδης, «Ανέκδοτο φερμάνι για την εφαρμογή του Τανζιμάτ στην Κύπρο», *EKEE*, 13-16/1 (1984-1987) 447-458.

⁴⁵⁴ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, *ό.π.*, σ. 178.

⁴⁵⁵ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 1185-1186.

χριστιανοί και δύο μουσουλμάνοι – οι οποίοι εκλέγονταν από τις κοινότητες της περιοχής. Πέραν των διοικητικών αυτών συμβουλίων, συστάθηκε Δικαστικό Συμβούλιο του οποίου προήδρευε ο καδής, ενώ, σε δεύτερο επίπεδο τοπικής διοίκησης εκλέγονταν ως πρόεδροι μικρών τοπικών Συμβουλίων ο μουκπίρης (*mukbir*) για τις χριστιανικές κοινότητες και ο μουχτάρης (*muhtar*) για τις μουσουλμανικές.

Αυτό που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είναι ο ρόλος των ιεραρχών μέσα σε αυτές τις νέες κρατικές δομές εξουσίας που διαμορφώθηκαν με την επιβολή των μεταρρυθμίσεων και η σημασία του για την μετέπειτα πορεία της Εκκλησίας σε σχέση με τον ορθόδοξη κοινότητα. Κατά τη διάρκεια των μεταρρυθμίσεων, εμφανίζεται το εξής παράδοξο: ενώ οι ιεράρχες χάνουν πολλά από τα προηγούμενα προνόμιά τους⁴⁵⁶ σε σχέση με το ποιμνίο τους – γεγονός που φαινομενικά τουλάχιστον σήμαινε αποδυνάμωση της εξουσίας τους – την ίδια στιγμή αναγνωρίζεται η δομή της Εκκλησίας, μαζί με κοσμικούς, ως η επίσημη και σε δεύτερο επίπεδο εξουσία των ορθοδόξων υπηκόων του οθωμανικού κράτους. Ενσωματώνεται δηλαδή η εκκλησιαστική δομή στους διοικητικούς μηχανισμούς του κράτους, κάτι που όχι μόνο καθιστά την πολιτική εξουσία των ιεραρχών αδιαμφισβήτητη, αλλά ταυτόχρονα, της προσδίδει – και επισήμως πια – το κύρος της κρατικής λειτουργίας. Η ενσωμάτωση αυτή όμως, σήμαινε ότι η εξουσία των ιεραρχών στο ποιμνίο τους, θα υπόκειτο στους διοικητικούς κανονισμούς του κράτους. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, η Εκκλησία εμφανίζεται ως μέρος της οθωμανικής Πολιτείας που εκπροσωπεί τα συμφέροντα των ορθοδόξων οθωμανών.

Με τις διοικητικές αυτές μεταρρυθμίσεις, είναι φανερό ότι η προσπάθεια της κεντρικής διοίκησης ήταν η άσκηση ενός αποτελεσματικότερου ελέγχου στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας – όπως ήταν και η Κύπρος – και η εισαγωγή νέων κρατικών δομών, επηρεασμένων από τις Δυτικές περί κράτους αντιλήψεις. Το γεγονός ότι ο διοικητής του νησιού γίνεται τώρα έμμισθος υπάλληλος της κεντρικής διοίκησης και δεν αντλεί τα έσοδά του ή το αντίτιμο για τις υπηρεσίες του από την ενοικίαση φορολογικών προσόδων, αποτελεί ουσιαστικά, την προσπάθεια του οθωμανικού κράτους να θέσει

---

⁴⁵⁶ Το γεγονός αυτό, την απώλεια δηλαδή προνομίων που οι αρχιερείς απολάμβαναν αποκλειστικά κατά την περίοδο πριν τις μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα, υπήρξε ίσως, ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο αντιτάχθηκαν στο πνεύμα των μεταρρυθμίσεων. Για το θέμα αυτό, βλ. Gülnihâl Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, σ. 62.

φραγμό στις καταχρήσεις που παρατηρούνταν τους δύο τελευταίους αιώνες σε σχέση με την είσπραξη των δημοσίων εσόδων.

Η σταδιακή και μη θεσμοθετημένη ένταξη της Εκκλησίας της Κύπρου – ως θεσμού και όχι σε επίπεδο ανώτερου κλήρου – στην οθωμανική κρατική λογική, μια διαδικασία που άρχισε να υλοποιείται χάρη στα προνόμια που είχαν δοθεί προσωπικά στους ιεράρχες, ολοκληρώνεται με την αναγνώριση της Εκκλησίας ως επίσημου πια διοικητικού μηχανισμού του μιλλέτ των Ορθοδόξων. Είναι χαρακτηριστικό, ότι αρκετά χρόνια μετά και τα μεταρρυθμιστικά διατάγματα, η Εκκλησία της Κύπρου λειτουργεί – θεσμικά πλέον – ως ο εκπρόσωπος των Ορθοδόξων του νησιού στην Υψηλή Πύλη. Σύμφωνα και με αναφορά του υποπρόξενου της Ελλάδας στο νησί, το 1870 ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος είχε εισηγηθεί την απόσπαση της Κύπρου από την διοίκηση της Καλλίπολης και την απευθείας υπαγωγή της στον διοικητικό έλεγχο της Κωνσταντινούπολης. Η Υψηλή Πύλη είχε κάνει δεκτή την εισήγηση του Αρχιεπισκόπου αλλά είχε απορρίψει αίτημά του για μείωση των δασμών στο νησί.⁴⁵⁷

δ. Η Εκκλησία της Κύπρου ως Πολιτεία

Στο διάστημα μεταξύ των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ και του τέλους της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο, η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί ένα είδος Πολιτείας – της κρατικής δηλαδή οργάνωσης – για το ποίμνιό της. Μέσα από την επίσημη πια αναγνώριση των ιεραρχών ως τη νόμιμη εξουσία του μιλλέτ⁴⁵⁸ των Ορθοδόξων στο νησί, τη συμμετοχή των ιεραρχών σε όλα τα θεσμοθετημένα διοικητικά συμβούλια (ο Αρχιεπίσκοπος στο κεντρικό και οι Μητροπολίτες στα επαρχιακά) και την ενσωμάτωση της εκκλησιαστικής δομής στο οθωμανικό διοικητικό σύστημα, ο ρόλος των ιεραρχών *κρατικοποιείται* ακόμη περισσότερο και η εκκλησιαστική Αρχή αποτελεί ταυτόχρονα και την πολιτειακή Αρχή των Ορθοδόξων. Κι αυτό, παρά το γεγονός ότι η αυθαίρετη εξουσία των ιεραρχών επί του ποιμνίου τους υπόκειται πια στους

⁴⁵⁷ *IAYE*, (1870), φ. 37/12. Επιστολή ημερομηνίας 1 Σεπτεμβρίου 1870.

⁴⁵⁸ Στο επίσημο λεξιλόγιο του οθωμανικού 19^{ου} αιώνα, ο όρος μιλλέτ παραπέμπει στην αναγνωρισμένη από το κράτος θρησκευτική κοινότητα η οποία τελεί υπό την πνευματική δικαιοδοσία ενός θρησκευτικού αρχηγού. Βλ. Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις*, ό.π., σ. 299.

οθωμανικούς νόμους και περιορίζεται. Η λειτουργία αυτή, βρίσκεται σε καίρια αντίφαση με τη βασική επιδίωξη των μεταρρυθμίσεων στις οποίες προχώρησε η οθωμανική κεντρική διοίκηση και αποσκοπούσαν στην εκκοσμίκευση του κράτους και της λειτουργίας του. Ενώ η βασική αρχή της εκκοσμίκευσης των παραδοσιακών κοινωνιών είναι η διάκριση του θρησκευτικού από το πολιτικό πεδίο,⁴⁵⁹ στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – ως εκ τούτου και της Κύπρου – το θρησκευτικό και το πολιτικό πεδίο όχι μόνο δεν διαχωρίζονται αλλά λειτουργούν από κοινού με κύριο χαρακτηριστικό μια ιδιότυπη εκκοσμίκευση της λειτουργίας της ίδιας της Εκκλησίας.

Ενώ λοιπόν το μεταρρυθμιστικό κίνημα της αυτοκρατορίας και όλες οι ενέργειες των κρατικών αξιωματούχων προσπαθούν να πείσουν για την ανάγκη εκκοσμίκευσης του κράτους και της λειτουργίας του – σ' αυτό αποσκοπούν άλλωστε η συμμετοχή των λαϊκών σε όλα τα συμβούλια και η επιμονή των οθωμανών αξιωματούχων να τονίζουν τη διαφοροποίηση του θρησκευτικού από το κοσμικό πλαίσιο της διοίκησης – την ίδια στιγμή, η διάκριση σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους, η θεσμοθέτηση της λειτουργίας των *μιλλέτ*⁴⁶⁰ και η ενσωμάτωση της εκκλησιαστικής δομής στην κρατική λειτουργία, υπονομεύουν το βασικό σκοπό των μεταρρυθμίσεων, την διάκριση θρησκείας και Πολιτείας. Αποτελεί σχεδόν αξίωμα το γεγονός ότι η χειραφέτηση της πολιτικής από τη θρησκευτική σφαίρα είναι η πιο σημαντική αλλαγή που συντελέστηκε στην *κοινωνία των πολιτών (civil society)* των δυτικών κρατών. Χωρίς αυτό το ιδεολογικό προαπαιτούμενο, όλες οι απόπειρες για λειτουργία ενός κοσμικού κράτους ήταν καταδικασμένες να αποτύχουν.⁴⁶¹ Και στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το προαπαιτούμενο αυτό, όχι μόνο δεν υπήρξε, αλλά υπονομεύτηκε και κάθε περίπτωση ύπαρξής του, από τη στιγμή που η διάκριση βασιζόταν στη θρησκεία και η Εκκλησία ενσωματώθηκε στην κρατική λειτουργία.⁴⁶² Ακριβώς όμως επειδή υπήρξε η

⁴⁵⁹ Δημήτριος Σταματόπουλος, «Η Εκκλησία ως Πολιτεία», *ό.π.*, σ. 183.

⁴⁶⁰ Είναι σημαντικό ότι ενώ η θεσμοθέτηση των *μιλλέτ* αποσκοπούσε στην οθωμανοποίηση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας και στην εμπέδωση μιας κοινής οθωμανικής ταυτότητας, η ίδια η λειτουργία των δομών εντός του *millet*, όχι μόνο επέτρεπε αλλά ενδυνάμωνε τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποιούσαν τους οθωμανικούς πληθυσμούς, όπως τα θρησκευτικά και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Βλ. Kemal Karpat, «Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», Β. Braude-B.Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, τ. 1, *ό.π.*, σ. 142.

⁴⁶¹ Αντώνης Μανιτάκης, *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το κράτος έθνος*, Αθήνα 2000, σ. 41.

⁴⁶² Η άμεση προτεραιότητα της οθωμανικής διοίκησης ήταν η εξεύρεση ενός αξιόπιστου διοικητικού σχήματος για τις μη μουσουλμανικές κοινότητες. Ως κριτήριο διάκρισης των πληθυσμών,

πρόθεση και η διάθεση εκ μέρους των οθωμανών αξιωματούχων, για διαχωρισμό θρησκείας και κράτους, η αρχική αντίδραση της ιεραρχίας στις μεταρρυθμίσεις ήταν αρνητική. Αυτό ήταν αναμενόμενο όχι μόνο εξαιτίας του ιδεολογικού πλαισίου που υπόσχονταν οι μεταρρυθμίσεις, αλλά και γιατί η ιεραρχία – όπως και ένα σύνολο κοσμικών που είχαν αποκτήσει σημαντικό κεφάλαιο χάρη στη συμμετοχή τους στις οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας – δεν επιθυμούσαν αλλαγή του παλαιού καθεστώτος μέσα στο οποίο απολάμβαναν μια *αυθαίρετη* εξουσία.⁴⁶³ Είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρει ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κύπρο προς την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, αμέσως μετά την επιβολή του Χάττι Χουμαγιούν το 1856. Επισημαίνει ο πρόξενος στην επιστολή του: «[...] *έκπλήσσονται έξιςου με τήν άμφίβολον άδιαφορίαν τών έπισκόπων των, οϊτινες βλέπουσι με κακόν όφθαλμόν τήν μεταρρύθμισιν, καθόσον παραβλάπτει τά προνόμιά των, πρò παντός όσον άφορᾶ τήν διεύθυνσιν θρονικῶν έσόδων, έσόδων τών όποίων τήν ώφελείαν έκαρποϋντο οϊ συγγενεϊς των είς βάρος τών πτωχῶν και τῆς έπαρχίας των*».⁴⁶⁴ Στη συνέχεια, αναφέρει ότι αντίδραση παρουσιαζόταν και από άλλες δυνάμεις που είχαν προνόμια με το παλιό καθεστώς όπως τους προστατευόμενους των προξενείων, οι οποίοι «[...] *έάν δέν ληφθῶσι μέτρα ώς πρòς τοϋτο, θα άντιτάξωσιν, όπως οϊ μουσουλμάνοι και οϊ έπίσκοποι, όσον τò δυνατόν περισσότερα έμπόδια δια νά παρεμποδίσωσι τήν έφαρμογήν τοϋ Χατιχουμαγιούν. Έναντίον τόσων δυνάμεων, αί όποϊαι άλληλοβοηθοϋνται είς κάθε μικράν*

χρησιμοποιήθηκε δηλαδή το θρήσκευμά τους, γεγονός που απέκλειε κάθε διαχωρισμό της θρησκείας από το κράτος, της Εκκλησίας από τη διοίκηση. Κι αυτό, παρά το γεγονός ότι με το διάταγμα του 1839 είχε ήδη καθιερωθεί η ισότητα των υπηκόων της αυτοκρατορίας ανεξαρτήτως θρησκευόμενου. Βλ. Χάρης Εξέρτζογλου, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης», *ό.π.*, σ. 115.

⁴⁶³ Η διάθεση αυτή των προνομιούχων στο πριν τις μεταρρυθμίσεις καθεστώς, επισημαίνεται συνεχώς, αφού από το 1839 ήδη, ο γάλλος πρόξενος αναφέρει ότι η προσπάθεια του οθωμανού διοικητή Ταλάτ να βελτιώσει την κατάσταση στην Κύπρο, προσέκρουε στις αντιρρήσεις των ισχυρών του νησιού οι οποίοι δεν επιθυμούσαν αλλαγή της κατάστασης που υπήρχε πριν τις μεταρρυθμίσεις. Η έλλειψη υλικής υποστήριξης, ήταν ακόμη ένα εμπόδιο στις προσπάθειες του οθωμανού διοικητή. Ανάμεσα σε άλλα σχέδια του Ταλάτ για την Κύπρο, ήταν η δημιουργία ενός Εμπορικού Δικαστηρίου και η κατάργηση του μέχρι τότε ισχύοντος συστήματος φορολογίας, κάτι που προβλεπόταν και στο Διάταγμα του Χάττι Σερίφ. Εξαιτίας της αντίδρασης που υπήρξε από δυνάμεις αυτές αλλά και από μουσουλμάνους που δεν έβλεπαν θετικά το γεγονός της ισότητας όλων των υπηκόων, ο Ταλάτ πήρε εντολές να αναστείλει προσωρινά την εφαρμογή των μέτρων και να συγκεντρώσει τις εξουσίες όλες στα χέρια του. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, *ό.π.*, σ. 181.

⁴⁶⁴ Νεοκλής Κυριαζής, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *ΚΧ*, Στ (1929) 239.

χώραν, ὁ ραγιᾶς, ἐκτὸς τινῶν ἐξαιρέσεων, δύναται ἐλευθέρας
νὰ διαδηλώσῃ τὰ ἀληθῆ του αἰσθήματα; Εἶναι πολὺ
ἐπικίνδυνον».⁴⁶⁵

Σε ὅτι ἀφορᾶ τὴν Κύπρο καὶ τὸ διάστημα μεταξύ τῆς ἐπιβολῆς τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τοῦ τέλους τῆς οθωμανικῆς κυριαρχίας τὸ 1878, ἡ ἀντίφαση τῶν μεταρρυθμίσεων εἶναι ἀκόμα πιο ἐντονη γιὰ τρεῖς κυρίως λόγους. Πρῶτον, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου πολὺ εὐκόλα ὀδηγεῖται σὲ μιὰ *εκκοσμίκευση* τῆς λειτουργίας τῆς γιὰ σκοποὺς διατήρησης τῆς ἐξουσίας ποὺ ἡ ἱεραρχία τῆς ἀπολάμβανε τὶς προηγούμενες περιόδους, καὶ δεύτερο, ὁ περιφερειακὸς χαρακτήρας τῆς Κύπρου γιὰ ἀκόμα μιὰ φορὰ ἔδωσε τὶς δυνατότητες γιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ κινήματος καὶ μιὰ πιο χαλαρὴ εφαρμογὴ τῶν νέων κανονισμῶν. Τέλος, ἡ ἰδιοτυπία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὴν ἀμεση συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν στὴν ἐκλογή τῆς ἱεραρχίας τῆς – Ἀρχιεπίσκοπος καὶ Μητροπολίτες ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν λαὸ σὲ ἐκλογές ποὺ προκηρύσσονται στὴν περίπτωση χηρείας ἐνὸς θρόνου – διευκόλυνε τὴν Ἐκκλησία νὰ θεωρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς ἡ φυσικὴ ἡγεσία τῶν Ὀρθοδόξων τοῦ νησιοῦ. Εξίσου σημαντικὴ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς Ἐκκλησίας ὡς Πολιτείας, ἦταν καὶ ἡ ἴδια ἡ συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν στὴ διαχείριση τῶν οικονομικῶν υποθέσεων τῆς Ἐκκλησίας. Χάρη στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀποκτήσουν τὸν ἐλεγχὸ ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἱεραρχία ἀναγκάζεται νὰ συμπεριφέρεται ὀλοένα καὶ περισσότερο ὡς Πολιτεία, υιοθετώντας πρακτικὲς καὶ λειτουργίες ποὺ ἀνήκαν ἐξ ὀλοκλήρου σ' ἓνα ἐκκοσμικευμένο πλαίσιο δράσης. Ὅπως θα φανεῖ στὴ συνέχεια ὅταν θα ἐξετάζουμε τὸ *Κιτιακὸ Ζήτημα*,⁴⁶⁶ ἡ σχέση μεταξύ λαϊκῶν καὶ ἱεραρχῶν, ἐνῶ ἀπὸ τῆς μιᾶς παρουσιάζεται ὡς σχέση ἀντιπαράθεσης, στὴν οὐσία ὀδηγεῖ τὴν Ἐκκλησία στὴν υιοθέτηση μιᾶς ἐκκοσμικευμένης λειτουργίας καὶ δράσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁμως, ἡ πορεία καὶ ἡ προηγούμενη οικονομικὴ καὶ πολιτικὴ κυριαρχία τῆς Ἐκκλησίας, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν κοσμικῶν ποὺ θα μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὡς ἐκπροσώπους ἐνὸς νεωτερισμοῦ, οὐσιαστικὰ στοιχεῖα τοῦ νεωτερικοῦ πολιτικοῦ πλαισίου, ὅπως ὁ πλήρης διαχωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ κράτους.

---

⁴⁶⁵ Ὁ.π., σ. 240.

⁴⁶⁶ Βλ. κεφάλαιο IV, ὑποκεφάλαιο 2β.

Η Εκκλησία της Κύπρου μέσα από το πλαίσιο που δημιούργησαν οι μεταρρυθμίσεις στο οθωμανικό κράτος, λειτουργεί ως Πολιτεία τα όρια της οποίας περιορίζονται από τις εντολές της οθωμανικής διοίκησης και η δικαιοδοσία της εξαντλείται στο μιλλέτ των Ορθοδόξων. Από τη στιγμή που η Εκκλησία της Κύπρου, θεσμικά πια, ήταν η ηγεσία των Ορθοδόξων του νησιού, εντός όμως ενός οθωμανικού κρατικού πλαισίου λειτουργίας, κάθε δραστηριότητά της σε σχέση με τους μουσουλμάνους του νησιού, παύει. Για παράδειγμα, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, δεν υπάρχει καμιά αναφορά για είσπραξη φορολογικών εσόδων εκ μέρους της Εκκλησίας από μουσουλμάνους. Εν όψει της εξέλιξης αυτής, και σε σχέση με την εκ των άνω θεσμική διάκριση των μιλλέτ, η Εκκλησία της Κύπρου ως η ηγεσία του μιλλέτ, θα αρχίσει ταυτόχρονα να εκλαμβάνεται και ως μια εθνική ηγεσία, αφού οι Ορθόδοξοι της Κύπρου αυτοπροσδιορίζονται πια με βάση την εθνική τους ταυτότητα και όχι τη θρησκευτική τους πίστη. . Στις άμεσες προτεραιότητες της ιεραρχίας είναι η άσκηση ελέγχου στους κοσμικούς που αποτελούν μέρος των πιο πάνω συμβουλίων και η αναγνώριση της ηγετικής θέσης του Αρχιεπισκόπου ή των Μητροπολιτών στο Κεντρικό και στα Επαρχιακά Συμβούλια αντίστοιχα. Όπως ακριβώς το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσω των Γενικών Κανονισμών στους οποίους βασίστηκαν οι κανονισμοί των κοινοτήτων, προσπαθεί να επιβληθεί μέσω των νέων δομών που διαμόρφωσε η οθωμανική διοίκηση και εκφράζει μια ισχυρή πατερναλιστική ιδεολογία,⁴⁶⁷ έτσι και στην περίπτωση της Κύπρου, οι αρχιερείς τάσσονται ευθύς εξαρχής οι ηγετικές φυσιογνωμίες της νέας κατάστασης.

Για παράδειγμα, σε ότι αφορά τη φοροδιανομή και φοροείσπραξη, η ιεραρχία της Εκκλησίας εγκρίνει διορισμούς της οθωμανικής διοίκησης και επιβλέπει με τους δικούς της μηχανισμούς την φοροείσπραξη, αφού οι φορολόγοι των Ορθοδόξων ελέγχονται άμεσα από την ιεραρχία. Σύμφωνα και με έγγραφο του Αρχείου της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, το Απρίλιο του 1876, ο Μητροπολίτης Πάφου Νεόφυτος πληροφορεί τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ότι «[...] εφθασεν ένταῦθα ό περι τῆς διανομῆς τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου διαλαμβάνων Αὐτοκρατορικός Ἱμιρναμές ὅστις ὡς εἶδατε διατάττει ἵνα ἡ

⁴⁶⁷ Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ», *ό.π.*, σ. 73.

διανομή άνατεθῆ τοῖς πνευματικοῖς άρχηγοῖς τῶν Χριστιανῶν».⁴⁶⁸ Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση του φορολόγου Μάρκου Τριανταφυλλίδη ο οποίος με επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ημερομηνίας 19 Μαΐου 1867, τον παρακαλεί όπως μεσολαβήσει και ακυρωθεί η μετάθεσή του στη Λεμεσό, αφού έτσι κι αλλιώς, ο νεοδιορισθείς φορολόγος Παναγιωτάκης δεν παρουσιάστηκε για να γίνει η μεταβίβαση των λογαριασμών.⁴⁶⁹ Τελικά, φαίνεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος δεν μεσολάβησε ή το αίτημα του Τριανταφυλλίδη δεν ικανοποιήθηκε, αφού σε επιστολή του οθωμανού Διοικητή της Κύπρου Ταγίπ Πασά ημερομηνίας 19 Απριλίου 1867, αναφέρεται ότι «[...] ένεκρίναμεν εύλογον νά διοριστί φορολόγος τίς λεμισσός ο Μάρκος τριανταφυλλίδης προῖν φορολόγος λεύκας». Ζητείται εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης όπως «[...] έαν εγκρίνη τούτο καί ή Μακαριοτητά σας, να λάβετε τόν κόπον νά γράψετε να τόν φέρετε, ή να μέ απαντήσετε νά γράψω εγώ να έλθη δια να τόν στίλωμεν είς λεμισσόν διότι αί υποθέσεις τοῦ εκεί ταμίου έμιναν εγκρεμμί».⁴⁷⁰

Μέσα σ' αυτή τη λογική – της θεώρησης δηλαδή της Εκκλησίας ως Πολιτείας εκ μέρους των χριστιανών και ως μέρους της Πολιτείας εκ μέρους των οθωμανών αξιωματούχων, πρέπει να εντάσσεται και το περιεχόμενο της επιστολής κατοίκων της Μεσαορίας προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, τον Φεβρουάριο του 1866. Στην επιστολή αυτή οι χριστιανοί αναφέρουν ότι ο φορολόγος της περιοχής τους Αναστασιάδης «[...] ανεδείχθην καθ' ὄλην ταύτην τήν διάρκειάν του ένθερμος ζουλωτής είς τὸ καθήκον του, καί πιστότατος είς τήν ακριβήν έκτέλεσιν τῶν έπιταγῶν τῆς Σεβαστιῆς Κυβερνήσεως».⁴⁷¹ Παρόμοιου περιεχομένου είναι και η επιστολή κατοίκων του καζά Λευκονοίκου προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ημερομηνίας 20 Φεβρουαρίου 1866. Στην επιστολή τους οι κάτοικοι αναφέρουν ότι είναι ευχαριστημένοι από τον φορολόγο

⁴⁶⁸ ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ό.π., σ. 88. Τό έγγραφο αυτό, αποδεικνύει τη διατήρηση της Εκκλησίας της Κύπρου και την άμεση εμπλοκή των ιεραρχών στη δημοσιονομική πολιτική του οθωμανικού κράτους στην Κύπρο, και μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ.

⁴⁶⁹ ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε', ό.π., σ. 55.

⁴⁷⁰ ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε', ό.π., σ. 261. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.5].

⁴⁷¹ Ό.π., σ. 18.

της περιοχής τους και επιθυμούν παραμονή του στο ίδιο πόστο. Αξιοσημείωτο είναι ότι την επιστολή αυτή υπογράφουν και αρκετοί μουσουλμάνοι κάτοικοι της περιοχής, αναγνωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις διοικητικές αρμοδιότητες της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Κύπρου.⁴⁷² Εάν δηλαδή, πριν τις μεταρρυθμίσεις, οι ιεράρχες ως πρόσωπα εκλαμβάνονταν ως μέρος ενός διοικητικού μηχανισμού κέντρο αναφοράς του οποίου ήταν οι αξιωματούχοι του ως φορείς εξουσίας, μετά τις μεταρρυθμίσεις, εκλαμβάνεται ως φορέας εξουσίας και μάλιστα κρατικής, η ίδια η Εκκλησία της Κύπρου. Αν για την προηγούμενη των μεταρρυθμίσεων περίοδο, οι ιεράρχες ανήκαν στο σύνολο των οθωμανών αξιωματούχων χάρη στα βεράτιά τους, τώρα, οι ιεράρχες εκπροσωπούν ένα «κρατικό» μηχανισμό διοίκησης, την Εκκλησία. Στη βάση αυτής της εξέλιξης, είναι δυνατό να διατυπωθεί, ότι στην μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ περίοδο, η εξουσία της Εκκλησίας της Κύπρου κυρίως σε σχέση με το δημοσιονομικό σύστημα, όχι μόνο επισημοποιείται, αλλά, κρατικοποιείται ακόμη περισσότερο, προσδίδοντας στον εκκλησιαστικό θεσμό μια *πολιτειακή* λειτουργία και εικόνα.

Πέραν της θεσμικής κατοχύρωσης της πολιτικής αρμοδιότητας της Εκκλησίας και της ένταξής της στο νέο διοικητικό σύστημα όπως αυτό διαμορφώθηκε με την αναγνώριση των *μιλλέτ*, ο ανώτερος εκκλησιαστικός κλήρος δημιούργησε ένα πλέγμα σχέσεων με οθωμανούς αξιωματούχους στην Κύπρο αλλά και στο κέντρο δηλαδή την Κωνσταντινούπολη. Το πλέγμα αυτό και η χρησιμοποίησή του, κυριάρχησαν στην προ των μεταρρυθμίσεων κατάσταση και είναι βέβαιο ότι λειτούργησε και κατά την περίοδο μετά τις μεταρρυθμίσεις. Οθωμανοί αξιωματούχοι που βρίσκονταν σε σημαντικές θέσεις εξουσίας στην Κύπρο αλλά και την Κωνσταντινούπολη, έχουν άτυπες και απευθείας επαφές με τους ιεράρχες της Εκκλησίας. Οι δύο αυτές ομάδες, αλληλοστηρίζονται όταν τα συμφέροντά τους συμπίπτουν, ενώ η εμφανής αυτή δραστηριότητα των ιεραρχών τους αναβαθμίζει στα μάτια του ποιμνίου τους. Είναι μέσα σε αυτό το πλαίσιο που πολλοί οθωμανοί αξιωματούχοι της Κύπρου αποτείνονται στον Αρχιεπίσκοπο για να τους βοηθήσει είτε για να μετακινηθούν είτε για να παραμείνουν στη θέση τους. Το περιεχόμενο της αλληλογραφίας μεταξύ Αρχιεπισκόπου και οθωμανών αξιωματούχων διαφόρων επιπέδων, καταδεικνύει μια στενή σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, ενώ

---

⁴⁷² Ο.π., σ. 19.

ταυτόχρονα, σκιαγραφεί την άμεση αλλά άτυπη εξουσία που οι ιεράρχες απολάμβαναν χάρη στο δίκτυο αυτό. Ο χαρακτήρας της Κύπρου ως περιφέρειας της αυτοκρατορίας, αναμφίβολα ευνόησε την ανάπτυξη του δικτύου αυτού – λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι η Κύπρος εντάχθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία την περίοδο που τα σημάδια παρακμής του διοικητικού συστήματος είχαν αρχίσει να γίνονται διακριτά – κάτι που ίσχυε για όλες τις περιοχές που βρίσκονταν σε μεγάλη απόσταση από το διοικητικό κέντρο. Έχει ήδη αναφερθεί ότι η κεντρική διοίκηση δεν ήταν πάντοτε σε θέση – κυρίως κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες – να επιβάλει ένα αυστηρό έλεγχο στην περιφέρεια της αυτοκρατορίας. Τα δεδομένα αυτά, ευνοούσαν την ανάπτυξη προσωπικών σχέσεων μεταξύ οθωμανών αξιωματούχων και όσων απολάμβαναν οικονομικής και άλλης φύσης εξουσία.

Στο πιο πάνω πλαίσιο σχέσεων ανήκει και η επιστολή του μουδίρη (*müdir*) της Καρπασίας προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου ημερομηνίας 9 Ιουνίου 1872. Σύμφωνα με τον μουδίρη Ιμπραχίμ Εφέντη, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος τον είχε υπερασπιστεί στην τελευταία συνεδρία του Κεντρικού Συμβουλίου. Επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη ενός δικτύου αλληλεξάρτησης μεταξύ ανθρώπων της οθωμανικής διοίκησης και του ανώτερου κλήρου, ο μουδίρης προσθέτει στην επιστολή του: «[...] *Μᾶς ὑπερασπίσθης καθῶς καὶ Ἄλλοτε καὶ παρακαλῶ τόν Ἄγιον θεόν νά σᾶς ἔχει πάντοτε καλῶς. Ἐπιδὴ ἔμαθα πῶς ἔρχεστε Ἄλλος Μουτήρις εἰς τό μέρος τό ἰδικόν μου καί παρακαλῶ τήν αὐτοῦ μακαριότητα νά μᾶς ὑπερασπίζεσε πάντοτε καθῶς καί ἐγώ εἰς τῆς ὑπηρεσίες ἡμε πρόθυμος καθῶς καί διά βίου ὑπόχρεως νά ἡμε καί ἐλπίζω ὅτι δέν θέλετε μᾶς ἀλισμονήσι καθῶς καί ἐγῶ ἕως ὅτου νά ζῶ καί παρακαλῶ ὅτι ὑποθέσεις ἔχεται εἰς τό μέρος μας νά μᾶς γράφετε καί ἡμαι ὑπόχρεως νά σᾶς προσφέρω τᾶς ἐκδουλεύσεις μου. Ἄν ἐφετέρου Σᾶς προσκυνῶ καί Μένω πρόθυμος εἰς τᾶς διαταγά σας*».⁴⁷³

Παρόμοιου τύπου αλλά προερχόμενη από βουλευτή στην Κωνσταντινούπολη, είναι και η επιστολή προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ημερομηνίας 9 Ιουνίου 1877.

⁴⁷³ Ο.π., σ. 190. [Βλ. Παραρτήματα, I.12].

Στην επιστολή αυτή, ο βουλευτής Μεχμέτ Αρίφ ευχαριστεί τον Σωφρόνιο γιατί χάρη σ' αυτόν κατάφερε να γίνει μέλος της Βουλής και στη συνέχεια του αναφέρει τις εξελίξεις σε σχέση με διάφορες υποθέσεις που σχετίζονταν με την Κύπρο. Ο βουλευτής, επισημαίνει στον Αρχιεπίσκοπο ότι καθυστέρησε να του στείλει την επιστολή εξαιτίας των πολλών ασχολιών που είχε σε σχέση με τα καθήκοντά του, σημειώνει όμως, ότι: «[...] ἢ πρὸς τὸ εὐγενές ἄτομόν Σᾶς ἀγάπη καὶ φιλία τοῦ εἰλικρινοῦς Σας εἶναι εἰς τοσοῦτον βαθμὸν σταθερότητος, ὥστε εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι οὐδέποτε κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἐξαλειφθῇ καὶ ἔνεκα τούτου ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ φέρω ἀποδείξεις ὡς πρὸς τοῦτο».⁴⁷⁴ Η Εκκλησία της Κύπρου και ειδικότερα οι ιεράρχες της, διατηρούν το δίκτυο γνωριμιών τους στην κεντρική διοίκηση της αυτοκρατορίας, διευρύνοντας το με τρόπο που να καλύπτει και τις νέες δομές του οθωμανικού κράτους. Η λειτουργία Κοινοβουλίου δημιούργησε την ανάγκη για διεύρυνση του δικτύου γνωριμιών των ιεραρχών και στο Σώμα αυτό, διατηρουμένου φυσικά και του αντίστοιχου στο Παλάτι, το οποίο παρέμενε το ισχυρό διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας και οι αξιωματούχοι του ήταν φορείς της σουλτανικής εξουσίας.

2. Μια αδύνατη οικονομική αστική τάξη και ο τρόπος διεκδίκησης εξουσίας

Ο 19^{ος} αιώνας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως *αιώνας της αστικής τάξης* αφού είναι γενικά παραδεκτό ότι η αστική τάξη της Ευρώπης, με την οικονομική της δύναμη, την επιστημονική της γνώση και κυρίως, τον πολιτικό της λόγο, κατάφερε να οδηγήσει τις κοινωνίες και τα πολιτικά κράτη στα οποία εντασσόταν, σε αλλαγές ριζοσπαστικού χαρακτήρα. Η αντιπαλότητα της αστικής τάξης προς τις άλλες κοινωνικές ομάδες και κυρίως τις ομάδες που συγκροτούνταν γύρω από την εξουσία ή σε πολλές περιπτώσεις αποτελούσαν την ίδια την εξουσία, οδήγησε σε συγκρούσεις ιδεολογικού χαρακτήρα αποτέλεσμα των οποίων ήταν η αλλαγή κοινωνικών ομάδων στην εξουσία ή ο έλεγχος της παραδοσιακής αριστοκρατικής εξουσίας από στοιχεία της αστικής

⁴⁷⁴ Ο.π., σ. 246. [Βλ. Παραρτήματα, I. 15].

τάξης.⁴⁷⁵ Αναλύοντας την ευρωπαϊκή αστική τάξη, επισημαίνεται ότι σε αυτή ανήκαν διάφορες κατηγορίες ατόμων, με διακριτικά χαρακτηριστικά τη μόρφωση ή την οικονομική τους δύναμη. Έτσι λοιπόν, στην αστική τάξη της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα, ανήκαν οι έμποροι, βιομήχανοι, τραπεζίτες και επιχειρηματίες ως *οικονομική αστική τάξη*. Μια δεύτερη ομάδα της αστικής τάξης ήταν οι διανοούμενοι και τα νέα επαγγέλματα όπως δικηγόροι, καθηγητές, ελεύθεροι επαγγελματίες, μηχανικοί.⁴⁷⁶ Μέχρι το 1880, ο δυτικός ανεπτυγμένος κόσμος περιλάμβανε χώρες στις οποίες η συντριπτική πλειοψηφία του ανδρικού και ένα αυξανόμενο ποσοστό του γυναικείου⁴⁷⁷ πληθυσμού, γνώριζαν γραφή και ανάγνωση ενώ η πολιτική, η οικονομία και η πνευματική ζωή, χειραφετούνταν από την κηδεμονία των μεγάλων θρησκειών.⁴⁷⁸

Σε ότι αφορά την Κύπρο και τις κοινωνικές ομάδες που υπήρχαν στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, πρέπει να τονιστεί ότι η Κύπρος ως οθωμανική επικράτεια και μέρος του ανατολικού κόσμου – συνεπώς μη ανεπτυγμένου σε σχέση με τα κράτη της Δύσης – ανήκει στις περιοχές όπου προηγουμένως ορίσαμε – παίρνοντας ως βασικό κριτήριό μας τον χαρακτήρα της οικονομίας και τις τάσεις της – ως περιοχές που βρίσκονται σε αναχρονισμό. Ωστόσο, στο νησί εμφανίζονται αλλαγές σε ότι αφορούσε την κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού – η δυναμικότητα των νέων ομάδων είναι ένα διαφορετικό ζητούμενο – οι οποίες με αργό αλλά και ένα ιδιότυπο τρόπο, οδηγούν σε εξελίξεις η έντονη έκφραση των οποίων δεν θα έρθει παρά στα τέλη του 19^{ου} και αρχές

---

⁴⁷⁵ Οι κοινωνικές συγκρούσεις που προέρχονται από την οικονομική ανισότητα μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, αποτελούν σύμφωνα με τον Μάρξ πρωταρχικό παράγοντα στους νόμους της ιστορικής εξέλιξης. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από τις συγκρούσεις και τις εξελίξεις που παρουσιάστηκαν στον Δυτικό κόσμο, αφού σύμφωνα και με τους Μαρξ και Έγκελς ήταν ο μόνος δυναμικός σε αντίθεση με τον κόσμο της Ανατολής που παρουσίαζε μια στασιμότητα κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες. Βλ. Γκέοργκ Έγκελς, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 1999, σ. 108.

⁴⁷⁶ Κώστας Ράπτης, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, 20 (1998) 214.

⁴⁷⁷ Σε ότι αφορά την Κύπρο και τη μόρφωση του γυναικείου πληθυσμού κατά τον 19^ο αιώνα, διαπιστώνεται ότι αυτή βρισκόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, εξαιτίας των κυρίαρχων αντιλήψεων για το ρόλο της γυναίκας στην κοινωνία και τη θέση της στην οικογένεια. Ωστόσο, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, διπαστώνεται μια τάση για μια βασική μόρφωση των κοριτσιών, κυρίως στις πόλεις. Το πρώτο σχολείο θηλέων λειτούργησε στη Λευκωσία το 1859 και τον επόμενο χρόνο λειτούργησε άλλο ένα στη Λεμεσό. Επίσης, σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης της αστικής κοινωνίας του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα στην Κύπρο, είναι και οι καταγραφές των περιηγητών ότι στις πόλεις – και κυρίως στη Λάρνακα – οι γυναίκες είναι κάπως πιο ελεύθερες και μιμούνται τις συζύγους των ξένων προξένων και εμπορικών πρακτόρων που ζούσαν στην πόλη. Για το θέμα αυτό, βλ. Ελέγκω Ράγκου, «Η γυναίκα της Κύπρου το 18^ο και 19^ο αιώνα», Δήμος Λευκωσίας, *Η Ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 107-120.

⁴⁷⁸ Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών*, ό.π., σ. 47.

του 20^{ου} αιώνα. Οι αλλαγές αυτές, ενώ οφείλονται στην κατάσταση που διαμορφώθηκε στα δυτικά κράτη το προηγούμενο μισό του 19^{ου} αιώνα, στις έντονες αλλαγές στην οικονομία του χώρου όπου ανήκει και η Κύπρος, αλλά και στις μεταρρυθμίσεις στις οποίες προχώρησε η οθωμανική κεντρική διοίκηση, ταυτόχρονα, από ένα σημείο και έπειτα – όταν αρχίζουν να γίνονται εμφανή τα σημάδια της σύγκρουσης – διαφοροποιούνται από το γενικότερο πλαίσιο της αυτοκρατορίας και αποκτούν ένα δικό τους χαρακτήρα.

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τη σύνθεση της κυπριακής κοινωνίας του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα όπως αυτή διαμορφώθηκε χάρη στο οικονομικό αλλά και πολιτικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μπορούμε καταρχήν να διακρίνουμε τις πολιτικές και ταυτόχρονα οικονομικές εξουσίες που λειτουργούσαν στο νησί και διαμορφώθηκαν είτε χάρη σε προηγούμενα και νέα προνόμια, είτε χάρη στις οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις που διαμορφώθηκαν στο νησί με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ. Από την αρχή θα πρέπει να αναφερθούν οι δύο θεσμικές εξουσίες που λειτουργούσαν στο νησί, δηλαδή η τοπική οθωμανική διοίκηση – σ' αυτήν περιλαμβάνονται ο διοικητής της Κύπρου και οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι – και η δεύτερη, η Εκκλησία της Κύπρου, που αφορούσε τον ανώτερο εκκλησιαστικό κλήρο, δηλαδή τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες. Οι δύο αυτές εξουσίες αποτελούσαν την πολιτική αλλά και οικονομική εξουσία της Κύπρου – τουλάχιστον από την οθωμανική κατάκτηση το 1571 και έπειτα – και η εξουσία τους ήταν κατοχυρωμένη από τη στιγμή που για την κλασική περίοδο εκχωρείτο από τον ίδιο το Σουλτάνο, και κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων εντασσόταν στους νόμους του κράτους. Πέραν των εξουσιών αυτών, υπήρχε και μια τρίτη θεσμική εξουσία που λειτουργούσε σε ένα κατώτερο επίπεδο, αυτή των προξένων διαφόρων κρατών και των δικών τους ανθρώπων. Ενταγμένη στο πλαίσιο της πολιτικής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που παραχωρούσε υπερβολικά προνόμια στους προξένους και στους προστατευόμενούς τους, η εξουσία αυτή λειτουργούσε κυρίως με γνώμονα τα πολιτικοοικονομικά συμφέροντα των ατόμων που την αποτελούσαν. Ένα μεγάλος αριθμός εμπόρων που ανήκαν στην ορθόδοξη κοινότητα – η δραστηριοποίηση Ορθοδόξων στον τομέα του εμπορίου συμβαίνει σε όλες τις εμπορικές περιοχές της αυτοκρατορίας – καταφέρνει να διεξάγει με

επιτυχία τις εμπορικοοικονομικές δραστηριότητές του, ακριβώς επειδή ανήκε στον κύκλο των προστατευομένων από τις προξενικές αρχές, όπως μεταφραστές και υπάλληλοι πρακτορείων.⁴⁷⁹ Μέχρι το 1872, στη Λάρνακα υπήρχαν δεκατρία προξενεία στα οποία εργάζονταν εβδομήντα τρεις ξένοι διπλωμάτες καθώς και επιτόπιο προσωπικό.⁴⁸⁰

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα όμως, η ραγδαία επέκταση του εμπορίου σε αρκετές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁴⁸¹ – όπως στην Κύπρο⁴⁸² – δημιούργησε τις αναγκαίες οικονομικές προϋποθέσεις για την εμφάνιση μιας τάξης εμπόρων η οποία παρουσιάζει μια αυξημένη συσσώρευση κεφαλαίου και έντονη κινητικότητα. Συνδεδεμένη με τους πλουτοπαραγωγικούς πόρους του νησιού – κυρίως με την παραγωγή γεωργικών προϊόντων – αυτή η εμπορική τάξη διαβρώνει την παραδοσιακή οικονομία ιδιοσυντήρησης και δημιουργεί νέα χρηματοπιστωτικά κυκλώματα που δίνουν ώθηση σε μια οικονομία χρηματικού τύπου, διευκολύνουν την εξαγωγή γεωργικών προϊόντων προς τη Δύση και την εισαγωγή βιομηχανοποιημένων προϊόντων.⁴⁸³ Με αργούς ρυθμούς οι παραδοσιακοί φορείς εξουσίας – οθωμανική διοίκηση και Εκκλησία – σταματούν να έχουν το προνόμιο της συσσώρευσης κεφαλαίου και της εμπορικής κινητικότητας, ενώ, η νέα τάξη εμπόρων αναδεικνύει μορφωμένους και επαγγελματίες οι οποίοι συγκεντρώνονται στις πόλεις λιμάνια. Σημειώνεται ότι η νέα

⁴⁷⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, τ. 5, ό.π., σ. 163.

⁴⁸⁰ Αικατερίνη Αριστείδου, «Η οικονομική-εμπορική και κοινωνική ανάπτυξη της Λάρνακας κατά τον 18^ο-19^ο αιώνα», *Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου. Κίτιον-Λάρνακα διά μέσου των αιώνων*, Λάρνακα 1999, σ. 127.

⁴⁸¹ Η περίοδος μεταξύ 1840 και 1870 θεωρείται μοναδική από άποψης σύνδεσης της οθωμανικής οικονομίας με την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία. Για πρώτη φορά, και μόνο για την συγκεκριμένη περίοδο, το ύψος των εξαγωγών της αυτοκρατορίας υπερέβη το ύψος των εισαγωγών. Κυριότεροι εμπορικοί εταίροι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την πιο πάνω περίοδο, ήταν η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Αυστρία, η Ρωσία καθώς και οι ΗΠΑ. Βλ. Reşat Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy. The Ninetenth Century*, New York-Albany 1988, σ. 87. Σε ότι αφορά την Κύπρο ειδικότερα, σημειώνεται ότι το 1877 είχε καταγραφεί σημαντικό πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο του νησιού, αφού η αξία του συνόλου των εξαγωγών υπερέβαινε της αξίας του συνόλου των εισαγωγών κατά 43%. Βλ. Αικατερίνη Αριστείδου, «Η οικονομική-εμπορική και κοινωνική ανάπτυξη», ό.π., σ. 130.

⁴⁸² Ενδεικτικό της αυξημένης εμπορικής κίνησης στα λιμάνια της Κύπρου κατά την πιο πάνω περίοδο, είναι και ο συνολικός αριθμός αφίξεων εμπορικών πλοίων στο λιμάνι της Λάρνακας για την πενταετία 1854-1858. Από 320 αφίξεις πλοίων που καταγράφηκαν στο 1854, το 1858 έφθασαν τις 715, σημειώνοντας μια αύξηση κατά 65%, γεγονός που καταδεικνύει την κινητικότητα στο συγκεκριμένο λιμάνι και την ραγδαία αύξηση της εμπορικής δραστηριότητας στην πόλη. Βλ. Αικατερίνη Αριστείδου, «Η οικονομική-εμπορική και κοινωνική ανάπτυξη», ό.π., σ. 129.

⁴⁸³ Paul Sant-Cassia, «Η κοινωνική ληστεία στην Κύπρο τον ύστερο 19^ο αιώνα», Παπαταξιάρχης Ευθύμιος-Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα 1993, σ. 97.

αυτή τάξη αποτελείται κυρίως από μη μουσουλμάνους υπηκόους της αυτοκρατορίας, αφού η περίοδος ανάπτυξης του εμπορίου κατά τον 19^ο αιώνα, ευνόησε ακριβώς αυτές τις ομάδες ενώ αντίθετα, παραμέρισε σε σημαντικό βαθμό τις παραδοσιακές ελίτ της εξουσίας και της οικονομίας.⁴⁸⁴ Ακόμα πιο σημαντικό, το γεγονός ότι όπως και σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, έτσι και στην Κύπρο, η νέα αυτή τάξη, σχεδόν μονοπώλησε τις επιχειρήσεις νέου τύπου, όπως πρακτορεία μεταφορών και χρηματοοικονομικές δραστηριότητες. Η ηγετική τους θέση ανάμεσα στην κοινότητά τους, δεν είχε ανάγκη τη νομιμοποίησή της από τις παραδοσιακές εξουσίες ή από τη σχέση τους με αυτές – τον ανώτατο κλήρο για παράδειγμα.⁴⁸⁵ Αντίθετα, αυτοί οι εύποροι νέοι επιχειρηματίες αναδεικνύονταν σε ηγετικές φυσιογνωμίες της κοινότητάς τους, χάρη στην οικονομική ευμάρειά τους, τις ολοένα και πιο συχνές επαφές τους με το εξωτερικό καθώς και το ψηλό για την εποχή επίπεδο μόρφωσής τους. Σε ότι αφορά την εσωτερική σύνθεση της νέας αυτής τάξης, αυτή καταγράφεται με βασικά κριτήρια την απασχόληση των μελών της – εμπόριο, νέα επαγγέλματα, διανόηση – γεγονός που σημαίνει ότι και η δεκτικότητα τους σε νέες ιδέες που προέρχονταν από το εξωτερικό, είχε μια διαφορετικότητα ως προς το μέγεθος και τη δυναμική της. Παρά το γεγονός αυτό όμως, το σύνολο των ανθρώπων που ανήκαν στην τάξη αυτή, θα ομογενοποιείται καθώς πλησιάζει το τέλος του 19^{ου} αιώνα και θα εκφράζεται πιο δυναμικά με ενιαίο λόγο και διεκδίκηση. Γι' αυτό τον λόγο, η αστική τάξη που άρχισε να διαμορφώνεται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά, χαρακτηρίζεται ως μια αδύναμη αστική τάξη, ο λόγος και οι διεκδικήσεις της οποίας είναι αποσπασματικές και δεν συγκροτούν το ένα από τα δύο μέρη της σύγκρουσης, τουλάχιστον όχι πριν η διανόηση παρέμβει δυναμικά, στα τέλη του αιώνα.

Στην Κύπρο, η εμπορική κινητικότητα από και προς τα δυτικά κράτη, προκάλεσαν μια ιδιαίτερη οικονομική ανάπτυξη στις παράλιες πόλεις-λιμάνια όπως τη Λάρνακα και Λεμεσό, κάτι που σύντομα οδήγησε και σε κοινωνικές μεταβολές οι οποίες θα γίνονται πιο διακριτές καθώς πλησιάζουμε προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Κυρίως στη Λάρνακα, όπου ήταν συγκεντρωμένοι οι πρόξενοι, οι προστατευόμενοί τους και οι εμπορικοί πράκτορες με τους οποίους συνεργάζονταν οι νέοι έμποροι μέλη της

⁴⁸⁴ Το γεγονός αυτό επισημαίνει και καταγράφει στην Κύπρο από το 1806 ήδη, ξένος περιηγητής, ο οποίος αναφέρει ότι «[...] το εμπόριο του νησιού ευρίσκεται σχεδόν ολόκληρο στα χέρια τους (των Ελλήνων) οι Τούρκοι σ' αυτό διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο». Βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1030.

⁴⁸⁵ Kemal K. Karpat, «Milletts and Nationality», ό.π., σ. 158.

ορθόδοξης κοινότητας, αναπτύχθηκε μια τάξη η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως *οικονομική αστική τάξη* που είναι οικονομικά ανεξάρτητη από τις παραδοσιακές εξουσίες, και επιδεικνύει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα κοινά.⁴⁸⁶ Το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή όλες αυτές οι οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές εμφανίζονται στη Λάρνακα και όχι στην πρωτεύουσα του νησιού, αποτελεί μια ακόμα ιδιαιτερότητα της Κύπρου.⁴⁸⁷ Παρά το γεγονός ότι η Λευκωσία ήταν το διοικητικό κέντρο του νησιού – εκεί βρισκόταν η έδρα του οθωμανού διοικητή αλλά και του Αρχιεπισκόπου Κύπρου – το γεγονός ότι στη Λάρνακα βρισκόταν το κυριότερο εμπορικό λιμάνι της Κύπρου αλλά και τα προξενεία άλλων κρατών, οδήγησε στη δημιουργία μιας πιο «αστικής» εικόνας της πόλης, σε αντίθεση με την «παραδοσιακή οθωμανική» εικόνα που παρουσίαζε η Λευκωσία.

Η γενική λοιπόν εικόνα που παρουσίαζε η Λάρνακα, ως το κυριότερο εμπορικό λιμάνι του νησιού, αλλά και ο χώρος στον οποίο βρίσκονταν συγκεντρωμένα τα ξένα προξενεία και εμπορικά πρακτορεία, σκιαγραφείται ήδη από περιηγητή του 1816, ο οποίος αναφέρει στα κείμενα του, ότι: «[...] για τον Ευρωπαίο που επιστρέφει από την Ασία, η ιδιαίτερη γοητεία που ασκεί η προσφέρει η Λάρνακα είναι τα κάποια ίχνη ευρωπαϊσμού που διακρίνει αυτός στην εξωτερική της εικόνα, και πρώτα απ' όλα το καπέλο που παραμέρισε σαν κάλυμμα κεφαλής το τουρπάνι».⁴⁸⁸ Αργότερα, γύρω στο 1845 ο γάλλος πρόξενος ονομάζει τη Λευκωσία «[...] μιὰ κυρίως τουρκική πόλη χωρίς καθόλου Εύρωπαϊους, μὲ μεσαιωνικὲς ιδέες», σε αντίθεση με τη Λάρνακα, τον κόσμο της οποίας χαρακτηρίζει ως μορφωμένο και διαπιστώνει μάλιστα

---

⁴⁸⁶ Αυτό θα έχει επιπτώσεις και σε ένα άλλο πλαίσιο σύγκρουσης, που είχε ως βάση του την εθνική συνείδηση που αναπτύσσουν τα μέλη της κάθε κοινότητας. Ενώ δηλαδή το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο έδωσε ώθηση στην οθωμανική οικονομία, ταυτόχρονα, ο ίδιος οικονομικός παράγοντας οδηγεί σε μια εμφανή διαφοροποίηση των κοινοτήτων που είχε πια μια οικονομική και όχι μόνο θρησκευτική βάση. Αυτό οδήγησε στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης για όλες τις ξεχωριστές κοινότητες. Βλ. A. Üner Turgay, «Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict», B. Braude-B. Lewis (επιμ.), *Christians and Jews*, τ.1, ό.π., σ. 289.

⁴⁸⁷ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 18.

⁴⁸⁸ Πολυχρόνης Κ. Ενεπικίδης, *Κύπρος 1800-1878*, ό.π., σ. 53.

ότι «[...] ἂν ἡ πρωτεύουσα μεταφερόταν στὴ Λάρνακα, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νέων νόμων θὰ ἦταν εὐκολότερη».⁴⁸⁹

α. Η «κοσμική» Λάρνακα και η «εκκλησιαστικές» των εκκλησιαστικών ζητημάτων

Ένα σημαντικό στοιχείο των μεταρρυθμίσεων στην Κύπρο από το 1830 ήδη, με τη δημιουργία της Κεντρικής και των Επαρχιακών Δημογεροντιών, αλλά και την Επιτροπή του Κοινού, ήταν η θεσμοθετημένη πια ανάμιξη των κοσμικών στις οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας, γεγονός που ανέτρεπε την προηγούμενη απόλυτη δικαιοδοσία του ανώτατου κλήρου σε ότι είχε να κάνει με το σύνολο των εκκλησιαστικών εσόδων και τη διαχείρισή τους. Ενδεικτικό του κλίματος που επικρατούσε ανάμεσα στις κοσμικές ηγετικές φυσιογνωμίες της κοινότητας στη Λάρνακα, είναι και το περιεχόμενο της επιστολής του γάλλου προξένου στο νησί προς την πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, στο οποίο αναφέρεται ότι «[...] τὸ ἄρθρον τὸ ὑποβάλλον τὴν διαχείρησιν τοῦ κλήρου ὑπὸ τὸν ἔλεγχον μιᾶς ἐπιτροπῆς ἐγένετο ἀποδεκτὸν μετ' ἐνθουσιασμοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος Λάρνακος ὑπεχρεώθη νὰ υποβληθῆ εἰς τὸν ἔλεγχον τοῦτον διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ πληρώσῃ τὰ χρέη τοῦ θρόνου, χρέη τὰ ὁποῖα ἐν μέρει συνῆψε διὰ νὰ πλουτίσῃ τοὺς ἰδικούς του. Ὑπεχρεώθη εἰς τοῦτο μετὰ δυσαρρεσκείας, διότι οἱ δανεισταὶ τον ἐπίεζον».⁴⁹⁰

Ο ανώτερος εκκλησιαστικός κλήρος της Κύπρου, για όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα,⁴⁹¹ πολύ συχνά βρισκόταν στην ανάγκη να συνάπτει μεγάλα χρηματικά δάνεια για να μπορέσει να αντεπεξέλθει των οφειλών του προς την οθωμανική διοίκηση, αλλά ταυτόχρονα, να είναι σε θέση να λειτουργεί τους μηχανισμούς της Εκκλησίας, οι οποίοι

⁴⁸⁹ Φρίζος Σ. Μαραθεύτης, «Η εξέλιξη των πόλεων στην Κύπρο κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο*, ό.π., σ. 140.

⁴⁹⁰ Νεοκλής Κυριαζής, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *ΚΧ*, Στ (1929) 247.

⁴⁹¹ Όπως μαρτυρεί και ο Μητροπολίτης Κιτίου σε εγκύκλιό του, τα «[...] χρέη σχετικῶς μεγάλα ἐπιβαρύνουν τὸ ταμεῖον τῆς ἀπὸ ἐποχὴν καθ' ἣν οὔτε γεννημένος ἦμην ἐγώ». Βλ. *ΑΙΜΚι*, Κώδικας Α', Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων, 1681-1776, σ. 70. [Βλ. Παραρτήματα, IV.2].

απαιτούσαν την καταβολή μισθών και άλλων χρηματικών οφειλών. Οι οφειλές προς την οθωμανική διοίκηση, κυρίως στην περίοδο πριν την επιβολή των μεταρρυθμίσεων, μπορούσαν να είναι όχι μόνο έκτακτες και αδικαιολόγητες, αλλά και πολύ σημαντικές και δυσβάστακτες για την Εκκλησία. Αρκετοί οθωμανοί διοικητές του νησιού, εκμεταλλεύονταν το αξίωμά τους για γρήγορο πλουτισμό επιβάλλοντας στην ιεραρχία της Εκκλησίας διάφορα δασύματα.⁴⁹² Η μεγάλη κτηματική και άλλη περιουσία της Εκκλησίας και των ιδρυμάτων της, ενώ από τη μια την καθιστούσε τον σημαντικότερο ίσως κάτοχο ακίνητης περιουσίας, από την άλλη, τη δυσκόλευε στη ρευστοποίηση κεφαλαίων και την αποπληρωμή έκτακτων δασυμάτων και οφειλών. Ακόμα, η ανάγκη για δάνεια γινόταν πιο επιτακτική όταν εξαιτίας της κακής διαχείρισης των κοινών ταμείων της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων, τα ιδρύματα αυτά ήταν αναγκασμένα να προχωρήσουν στη σύναψη δανείων για άμεση αποπληρωμή των οφειλών τους. Ένας άλλος λόγος δανεισμού των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων από εύπορους κοσμικούς, ήταν και οι επενδυτικές τους δραστηριότητες. Όπως καταγράφεται σε Κώδικα της Μονής Κύκκου, το ταμείο της Μονής είχε δανειστεί μεγάλο χρηματικό ποσό για να μπορέσει να αγοράσει εύφορα και επικερδή κτήματα, ενώ θα γινόταν προσπάθεια για απαλλαγή της από την ιδιοκτησία μικρών τεμαχίων γαιών που βρίσκονταν σε όλο το νησί και δεν μπορούσαν να αποφέρουν κέρδη.⁴⁹³

Το φαινόμενο διασπάθισης των χρημάτων των εκκλησιαστικών ταμείων από ανθρώπους που βρίσκονταν κοντά στον εκάστοτε ιεράρχη – πολλές φορές άτομα του συγγενικού του περιβάλλοντος – ήταν ένα ζήτημα το οποίο θεωρείτο και ως δεδομένο, τόσο για το ποιμνίο όσο και για την ίδια την Εκκλησία. Αυτό αναφέρει εξάλλου και ο

---

⁴⁹² Όπως αναφέρει και ο γάλλος πρόξενος σε επιστολή του προς τον Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη στις 12 Ιανουαρίου 1822, «[...] ό κυβερνήτης κατάσχη κάθε ποσόν τò όποιον είσπραττεται, είτε διὰ νά γεμίση τò ιδιαίτερόν του ταμείον, είτε διὰ νά συμπληρώση τò δῶρον τῶν 900 πουγγίων με τò όποιον πιστεύει ότι θα έξαγοράση τήν εϋνοϊαν τοϋ καπετάν πασᾶ». Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», ΚΧ, ΙΓ (1937) 108.

⁴⁹³ Σε επιστολή του Ηγουμένου Κύκκου Σωφρονίου προς τους Πατέρες της Μονής, αναφέρεται ότι: «[...]Δέν άγνοεΐτε άδελφοΐ Πατέρες ότι από τινων έτῶν ή Μονή ήμῶν προνοοϋσα περί τοϋ μέλλοντος της προσεπάθησε νά προσκτήσῃται κτήματα προσοδοφόρα καί συγκεντρωμένα. Πρός τοϋτο έδέησε νά δανεισθῆ ή Μονή χρήματα καί έγένητο πολλάκις λόγος νά έκποιήση τά τῆ δε κάκεΐσε έσπαρμένα κτήματα τά οϋχί μόνον έλάχιστα τῆ Μονῆ προσφέροντα αλλά καί μή καλύπτοντα τούς κτηματικούς φόρους δεκατίας καί έξοδα». Βλ. ΑΙΜΚ, Κώδικας 53, σ. 165ν.

Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντίας Α΄ σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο τον Ιανουάριο του 1831. Στην επιστολή, σημειώνεται ότι ο Αρχιεπίσκοπος αδρανεΐ και «[...] τὴν διοίκησιν τῶν ὑποθέσεων τοῦ θρόνου ἔχει ἀπολύτως διεξαγομένην ἐκ τῶν περὶ αὐτὴν ἰδιοτελῶν ἀνθρώπων, οἵτινες καταφθείρουν τὰ εἰσοδήματα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς».⁴⁹⁴ Δημιουργήθηκε ἔτσι ἕνας φαύλος κύκλος παροχῆς και αποπληρωμῆς δανείων των εκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων – κυρίως των Μητροπόλεων – που πολὺ συχνά ἐπαίρνε τον χαρακτήρα σκανδαλώδους διαχείρισης των χρημάτων των κοινῶν ταμείων, γεγονός που εἶχε ἄμεση ἀπήχηση στο ποίμνιο της Εκκλησίας και ἰδιαίτερα στους εκπροσώπους μιας οικονομικῆς ἐλίτ που ζητούσε συνεχῶς ἕνα πιο πολιτικό ρόλο στην εκπροσώπηση της κοινότητας.

Ἀπὸ τη στιγμή που η Εκκλησία της Κύπρου μέσω των ἱεραρχῶν της ἦταν ο αποκλειστικός ἡγετικός θεσμός της κοινότητας – στο πλαίσιο που το οθωμανικό κράτος των μεταρρυθμίσεων τον ἔθετε ως τέτοιο – οι εὐποροὶ αστοὶ ἦταν αναμενόμενο ὅτι θα διεκδικούσαν ἐξουσία στην κοινότητα, εἴτε σε ἀντιπαράθεση με τους ἱεράρχες και ἐκφράζοντας μια ἐξ ολοκλήρου κοσμική ἰδεολογία, εἴτε σε μια ἀντιπαράθεση με κύριο χαρακτηριστικό τη διείσδυση των κοσμικῶν στη διαχείριση της ἐξουσίας ἀπο κοινού με τους ἱεράρχες. Τελικά συμβαίνει το δεύτερο, ἐξαιτίας δύο παραγόντων. Πρώτον, της ἀδύναμης ἀκόμα θέσης της κυπριακῆς αστικῆς τάξης – η οποία ἀναδύεται στη Λάρνακα και βρίσκεται ἀκόμα σε πρώιμο στάδιο – καθὼς και της ἰσχυρῆς θέσης των ἱεραρχῶν. Η θέση τους αὐτή, ἰσχυροποιεῖται ὄχι μόνο ἐξαιτίας του οθωμανικοῦ πλαισίου διοίκησης που τους περιβάλλει με τη νομιμότητα μιας οθωμανικῆς ἡγεσίας, ἀλλὰ και ἀπὸ το γεγονός ὅτι οι ἱεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου – σε ἀντίθεση με τις ἄλλες Ὀρθόδοξες Εκκλησίες – ἐκλέγονται με την ἄμεση συμμετοχὴ των κοσμικῶν και νομιμοποιούνται ως ἡγέτες της κοινότητας και ἀπὸ αὐτὴ την ἐκλογή τους. Ἐνας ἄλλος λόγος, ἦταν η σχεδόν πλήρης οικονομική κυριαρχία της Εκκλησίας της Κύπρου. Τα εκκλησιαστικά ἰδρύματα παραμένουν οι σημαντικότεροι κατόχοι ἀκίνητης περιουσίας σε ὅλο το νησί, ἐνὼ ταυτόχρονα, η δραστηριοποίησή τους με το ἐξαγωγικό ἐμπόριο

⁴⁹⁴ Επιστολή ἡμερομηνίας 24 Ιανουαρίου 1831 πρὸς τον Αρχιεπίσκοπο Πανάρετο για ἐξόφληση των χρεῶν της Αρχιεπισκοπῆς πρὸς τις οικογένειες του Μιχαὴλ Σαλλούμη και του δραγομάνου Χατζηδημητρίου Λιπέρτη. Βλ. Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχεῖο και Κύπρος*, ὁ.π., σ. 396.

αγροτικών προϊόντων, τα συνέδεσε με τον επικερδέστερο οικονομικό τομέα της περιόδου, το εμπόριο. Η διείσδυση των κοσμικών στη διαχείριση της εξουσίας θα γίνει μέσω της διαχείρισης των χρεών και των κοινών ταμείων των Μητροπόλεων, αφού, αυτός ήταν και ο μόνος τομέας που τα εκκλησιαστικά ιδρύματα παρουσιάζονται να έχουν ανάγκη τους εύπορους κοσμικούς, μέσα από τη σύναψη δανείων από αυτούς, δίνοντας τους έτσι το δικαίωμα να διεκδικούν εξουσία μέσω της έγκαιρης αποπληρωμής των δανείων που παραχώρησαν.

Ακόμα, το νέο οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης της κοινότητας όπως αυτό διαμορφωνόταν από τις μεταρρυθμίσεις του 1830 και έπειτα, ενέτασσε τους κοσμικούς – και κυρίως τους εύπορους αστούς των πόλεων – σε ένα πλαίσιο συνδιαχείρισης των οικονομικών της κοινότητας, μεγάλο μέρος των οποίων ήταν ουσιαστικά τα οικονομικά των Μητροπόλεων. Γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, κυρίαρχο στοιχείο στις σχέσεις κοσμικών με τους ιεράρχες, θα αναδειχθούν τα οικονομικά των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και η από κοινού καλύτερη διαχείρισή τους. Μέχρι το τέλος της οθωμανικής περιόδου, οι ιεράρχες αντιλαμβάνονται πλήρως τον ρόλο που οι κοσμικοί επιχειρούν να διαδραματίσουν εντός της κοινότητας και μιλούν για μόλυνση των παραδόσεων της Εκκλησίας. Σ' αυτό ακριβώς το πλαίσιο εντάσσεται και η επιστολή του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, στην οποία αναφέρεται με έντονο ύφος, ότι «[...] ἐν τῶν καυχημάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολ. Ἐκκλησίας εἶνε ὅτι δὲν ἐμόλυνε τοὺς ἀρχικοὺς θεσμοὺς τῆς διὰ καινοτομιῶν ἤκιστα ἀρμοδίων νὰ διέπωσι χριστεπώνυμον λογικὸν ποίμνιον, ὡ ἀνομολογοῦν ἤδη καὶ αὐτοὶ οἱ ἄλλων ἐκκλησιῶν ὀπαδοί. Εἰς ἐποχὴν μάλιστα καθ' ἣν αὐτός οὗτος ὁ τυχὼν σύμβουλος ἰδιώτης φρονεῖ ὅτι κέκτηται τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ συζητεῖν ἀπὸ τοῦ ἴσου μετὰ τοῦ ἀνωτάτου ἐκκλησ. ἄρχοντος ἀλλὰ καὶ νὰ περιφρονῇ τὴν τυχὸν δικαίαν ὀργὴν τοῦ καὶ ἐκ τοῦ φανεροῦ νὰ κηρύττῃ

κατ' αὐτοῦ τόν πόλεμον καὶ περιάγων τὴν ἀψηφησίαν νὰ ἐπιδεικνύῃ αὐτὴν [...]».⁴⁹⁵

Αφού λοιπόν ο τρόπος διείσδυσης των κοσμικών στη διαχείριση της εξουσίας όπως αυτή γινόταν από την ιεραρχία της Εκκλησίας έγινε μέσω των οικονομικών χρεών των Μητροπόλεων και της Αρχιεπισκοπής σε αυτούς, θα πρέπει να επισημανθεί η ταυτότητα των κοσμικών αυτών για να διαπιστωθεί ποιοι έρχονται πρώτοι σε ρήξη με την ιεραρχία. Όχι τόσο σε προσωπικό επίπεδο, δεν ενδιαφέρει δηλαδή τόσο το ποιος είναι ο χρεώστης της Μητρόπολης, αλλά κυρίως, σε ποιο κύκλο, κοινωνικό και οικονομικό ανήκει. Μια συνολική εκτίμηση των χρεών των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είναι αδύνατη. Ωστόσο, μέσα από τις καταγραφές που σώζονται στα Αρχεία, διαπιστώνεται ότι η Εκκλησία της Κύπρου είχε δανειστεί μεγάλα χρηματικά ποσά πριν και κατά τη διάρκεια των γεγονότων του 1821,⁴⁹⁶ ενώ, και στο δεύτερο μισό του αιώνα, οι αναφορές για ανάγκη αποπληρωμής των χρεών της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων είναι αρκετές. Οι δανειστές τους, ήταν συνήθως ξένοι πρόξενοι ή κύπριοι που λειτουργούσαν ως πρόξενοι άλλων κρατών, κύπριοι και ξένοι έμποροι, κύπριοι που εργάζονταν σε ξένα προξενεία, όπως δραγομάνοι που είχαν καταφέρει να γίνουν κάτοχοι σημαντικού χρηματικού κεφαλαίου. Διαπιστώνεται λοιπόν ότι οι δανειστές των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ήταν άτομα που δεν ανήκαν στο οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης – οι οθωμανοί αξιωματούχοι δηλαδή – αλλά άτομα που είτε προέρχονταν από τις ξένες παροικίες που ζούσαν και δραστηριοποιούνταν οικονομικά στο νησί – κυρίως στη Λάρνακα – καθώς και κύπριοι που η ενασχόλησή τους με το εμπόριο τους έδωσε τη δυνατότητα να παραχωρούν στους ιεράρχες δάνεια.

Από το 1807 ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος είχε πληροφορήσει τον Πρόξενο της Αγγλίας Αντώνιο Βοντιτσιάνο ότι η Αρχιεπισκοπή δυσκολευόταν να ξεπληρώσει το

⁴⁹⁵ Επιστολή Μητροπολίτη Κιτίου προς Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ημερομηνίας 11 Μαΐου 1875. Βλ. *ΑΙΜΚΙ*, Κώδικας Στ', Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων, 1869-1949, σ. 47. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.ε].

⁴⁹⁶ Αναφέρεται για παράδειγμα, ότι όταν το 1810 Αρχιεπίσκοπος Κύπρου έγινε ο Κυπριανός, συντάχθηκε ένας κατάλογος των συνολικών χρεών της Αρχιεπισκοπής Κύπρου προς κοσμικούς δανειστές της, και διαπιστώθηκε ότι η Αρχιεπισκοπή χρωστούσε συνολικά – κυρίως σε ξένους προξένους – 1.404.852 γρόσια. Στο ποσό αυτό, προστέθηκε λίγο αργότερα και το συνολικό χρέος της Αρχιεπισκοπής προς την οικογένεια του δραγομάνου Χατζηγεωργάκη Κορνέσιου, που ήταν 240.068 γρόσια. Βλ. Κωνσταντίνος Χριστοφίδου (επιμ.), *Πανηγυρικών Λεύκωμα επί τη τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του εθνομάρτυρος Κυπριανού*, Συμβούλιο Κοινοτικής Ευημερίας Στροβόλου, Λευκωσία 1988², σ. 20.

χρέος της και ως εκ τούτου έλπιζε «[...] έντὸς ὀλίγου νὰ περάσουν αὐταῖς οἱ φουρτοῦνες καὶ νὰ εὐχαρηστησώμεν ὅλους».⁴⁹⁷ Μετά την παρέλευση δύο ετών, το 1809, ο Αντώνιος Βοντιτσιάνος αποτύνεται στον Πρέσβη της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, τον πληροφορεῖ για το συνολικό χρέος της Αρχιεπισκοπῆς προς τον ἴδιο που ανερχόταν σε επτά χιλιάδες γρόσια, και ο Πρέσβης πετυχαίνει έκδοση φερμανίου όπου η υπόθεση παραπέμπεται σε δίκη.⁴⁹⁸ Λίγα χρόνια μετά, το 1812, σε κοινή επιστολή των προξένων Αγγλίας, Νεμισίας, Πρωσίας και Σβετίας, ζητούν από τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό, εξόφληση των χρεών της Αρχιεπισκοπῆς προς αυτούς και μάλιστα τονίζουν ότι αυτό θα ήταν ευκολότερο, αφού, «[...] ἐπὶ τῇ ἀλλοιώσει τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι ἡ μακαριώτητά της, μὲ τὴν ἀγχινίαν της ἐμετακόμισεν ὅλην τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ τόπου διὰ νὰ ἔχετε εἰς χεῖρας σας τὴν δοσοληψίαν τῆς κάσας, διὰ νὰ οἰκονομηται τὰ συναγόμενα [...]».⁴⁹⁹ Το 1821, σύμφωνα και *ομολογία* που ἔφερε τις υπογραφές του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, του Πάφου Χρυσάνθου, του Κιτίου Μελετίου και του Κυρηναίας Λαυρεντίου, η Εκκλησία της Κύπρου χρωστούσε στους εμπόρους *Κυπριανό Θησέα και Συντροφία* από τη Λάρνακα, το συνολικό ποσό των 222,706 γροσίων. Ο τόκος για το συγκεκριμένο δάνειο, είχε συμφωνηθεί ότι θα ανερχόταν στο 16% και το διάστημα αποπληρωμῆς δεν θα υπερέβαινε τους δεκαἔξι μήνες.⁵⁰⁰ Το 1824 μετά και την πρώτη παρέμβαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Ιωακείμ, καλείται σε επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχου Ἀνθιμου Γ' (1822-1824), να μεσολαβήσει οὕτως ὥστε να αποπληρωθεί σε μετρητά το χρέος της Αρχιεπισκοπῆς προς την γυναίκα του ἔμπορου Γεώργιου Μανσούρ, αφού, το εμπόρευμα που στάληκε σε αυτήν για να εξοφληθεί το χρέος με την πώλησή του, τελικά δεν πωλήθηκε. Στο μεταξύ, ἤδη η Αρχιεπισκοπή είχε δώσει ως πρώτη δόση για την εξόφληση του δανείου, το ποσό

⁴⁹⁷ Λ. Ζ. Πιερίδης, «Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα», ΚΧ, Α (1923) 23.

⁴⁹⁸ «[...] κατὰ παράκλησιν δὲ ἐκδηλωθεῖσαν διὰ τεκρινίου τοῦ Στρατηφορδ Κάννιγγ, πρέσβεως τοῦ Ἀγγλικοῦ κράτους ἐν τῇ Ὑψηλῇ πρωτεύουσῃ Μου, ὀπαδοῦ τῆς χριστιανωσύνης, εἶθε τὰ τέλη του νὰ λήγωσιν ἐπ' ἀγαθῶ ἐξέδωκα τὸ ἡμέτερον αὐτοκρατορικόν ὅπως τὸ εἰρημένον ποσὸ εἰσπραχθῆ δυνάμει τοῦ γραμματίου διὰ μέσου τοῦ Σιερεῆ δικαστηρίου». Βλ. Ι. Κ. Περιστιάνης, «Η στάσις του 1804», ΚΧ, Ε (1927) 251.

⁴⁹⁹ Λ. Ζ. Πιερίδης, «Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα», ΚΧ, Α (1923) 38.

⁵⁰⁰ Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», ΚΧ, Ζ (1930) 123.

των εικοσιπέντε χιλιάδων γροσιών, και ζητούσε παραχώρηση χρόνου για να μπορέσει να εξοφλήσει.⁵⁰¹

Το 1823, ο γάλλος πρόξενος παραπονείται και πάλι, εκ μέρους του γάλλου εμπόρου Ταρντιέ, ο οποίος κατηγορούσε τον Αρχιεπίσκοπο ότι δεν εφάρμοζε τις συμφωνίες που είχε συνάψει μαζί του και δεν του αποπλήρωνε εγκαίρως τις χρηματικές του οφειλές.⁵⁰² Το 1824 ο Κωνσταντίνος Περισιτιάνης, έμπορος και πρόξενος της Ρωσίας, διεκδικεί από την Αρχιεπισκοπή Κύπρου ξόφληση ενός χρέους που είχε παραχωρήσει ο ίδιος το 1821, ύψους 10, 381 γροσιών και με τόκο 12%.⁵⁰³ Το 1835, οι κληρονόμοι του Καλημέρη διεκδικούσαν αποπληρωμή των δανείων που ο ίδιος είχε παραχωρήσει στην Εκκλησία – τα δάνεια είχαν παραχωρηθεί το 1806 και 1807 και οι κληρονόμοι του κατείχαν ομόλογα που έφεραν τις υπογραφές του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού και των τότε Μητροπολιτών – το 1814 – που επιβεβαίωναν το δάνειο που έγινε από τον Καλημέρη.⁵⁰⁴ Σύμφωνα με τον Κυριαζή, εξαιτίας των τόκων, το συνολικό χρέος της Αρχιεπισκοπής προς τους κληρονόμους του Καλημέρη, ανήλθε στο 1,500,000 γρόσια.⁵⁰⁵

Ενδεικτικό της κατάστασης που επικρατούσε με τα δάνεια της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων προς τους προξένους και τους εμπόρους που βρίσκονταν στο νησί, είναι και η απάντηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου το 1858 προς τον οθωμανό διοικητή του νησιού, ότι ο ίδιος δεν απολάμβανε την ισχύ που απολάμβαναν οι προκάτοχοί του, και έτσι δεν ήταν σε θέση να συνάπτει δάνεια.⁵⁰⁶ Σημειώνεται, ότι για χρέη που επιβάρυναν την Αρχιεπισκοπή επί Κυπριανού (1810-1821) ο ίδιος είχε ζητήσει και του δόθηκε η άδεια να κατακρατεί μέρος των προσόδων που προέρχονταν από τη φορολογία

---

⁵⁰¹ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ό.π., σ. 341.

⁵⁰² Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, Z* (1930) 132. Το 1839, ο πρόξενος της Γαλλίας στην Κύπρο, σε επιστολή του προς την Κεντρική Δημογεροντία του νησιού, πληροφορεί τα μέλη της ότι ο έμπορος Ταρντιέ είχε υποβάλει διαμαρτυρία στο προξενείο, για το συνολικό χρέος της Αρχιεπισκοπής προς τον ίδιο, που ανερχόταν στις 400,000 γρόσια. Βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, II* (1937) 120. Επιστολή άλλου γάλλου εμπόρου για χρέος της Αρχιεπισκοπής που δόθηκε το 1821 και μέχρι και το 1857 δεν εξοφλήθηκε, βλ. Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, II* (1937) 122.

⁵⁰³ Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ό.π., σ. 345.

⁵⁰⁴ Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, II* (1937) 133.

⁵⁰⁵ Ό.π., σ. 105.

⁵⁰⁶ Νεοκλής Κυριαζής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *KX, Z* (1930) 142.

των Κυπρίων, για να καταφέρει να αποπληρώσει τα χρέη της Αρχιεπισκοπής. Το σχέδιο αυτό εφαρμόστηκε για επτά περίπου χρόνια, χωρίς όμως να καταστεί δυνατή η πλήρης εξόφληση των χρεών.⁵⁰⁷ Λίγο προηγουμένως, προτού ανεβεί στο θρόνο ο Κυπριανός, οι πρόξενοι πληροφορούνται από τον Αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο ότι τα χρέη της Αρχιεπισκοπής προς αυτούς θα εξοφληθούν χάρι στην προσθήκη στο συνολικό ποσό του φόρου που έπρεπε να εισπραχθεί, εκατό χιλιάδων γροσιών. Ο Χρύσανθος, με την επιστολή του αυτή ζήτησε την κατανόηση των προξένων και την παραχώρηση περισσότερης προθεσμίας εκ μέρους τους, ούτως ώστε η Αρχιεπισκοπή να μπορέσει να μαζέψει τα χρήματα που χρωστούσε. Στην επιστολή διευκρινίζεται ότι για την παραχώρηση της άδειας, μεσολάβησε επιτυχώς ο τότε Οικονόμος της Αρχιεπισκοπής και μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος, Κυπριανός.⁵⁰⁸

Ο φαύλος κύκλος των χρεών των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων προς κοσμικούς, η απαίτηση των κοσμικών για εξόφληση των δανείων που παραχώρησαν, η ανάμιξη στις υποθέσεις αυτές είτε της οθωμανικής διοίκησης – τοπικής και κεντρικής – είτε του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οδήγησαν σε μια όξυνση των σχέσεων των ιεραρχών με τη συγκεκριμένη ομάδα των κοσμικών. Άμεσο αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής όμως, ήταν η διάθεση και το έντονο αίτημα των κοσμικών να συμμετέχουν στη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας και πιο συγκεκριμένα, στη διαχείριση των κοινών ταμείων της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων. Από την πλευρά τους, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα θα ήταν υποχρεωμένα να παραχωρήσουν το δικαίωμα αυτό στους κοσμικούς για δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, η ένταξη κοσμικών σε όργανα εξουσίας για την κοινότητα αποτελούσε μετά και τις μεταρρυθμίσεις του 1830, εντολή της οθωμανικής κεντρικής διοίκησης, και δεύτερον, ιεράρχες με κακή διαχείριση του ταμείου του εκκλησιαστικού ιδρύματός στο οποίο ηγούνταν και μεγάλο αριθμό σημαντικών χρεών σε κοσμικούς, ήταν εκ των πραγμάτων υποχρεωμένοι να προβούν σε παραχωρήσεις

---

⁵⁰⁷ Ο.π., σ. 133.

⁵⁰⁸ «[...] γράψαντες καὶ τῷ ἐνδόξῳ ἡγεμόνι τὰ πάντα τὸν ὁποῖον μετὰ θερμῶν δακρῶν παρακαλέσαντες διὰ τε τοῦ ἡμετέρου οἰκονόμου καὶ ἄλλων (ἔχει ἀγκαλά καὶ ἐκεῖνος δίκαιον ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀθροίσεως τῆς ὀλόγητος τοῦ βασιλικοῦ χαρατζίου). μόλις τὸν κατεπέισαμεν νά προσθέσῃ μέσα εἰς τὸ νῦν διανεμηθὲν σαλγίνι ἑκατόν τόσας χιλιάδας γρό[σια] διὰ τὰ διάφορα καὶ τῶν ἐπὶ τὴν πατρίδα ἐντίμων χρεοφειλετῶν [...].» Βλ. ΑΑΑΚ, Βιβλίον Α', Μέρος Α', ὁ.π., σ. 72^Α. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.1].

οικονομικού κυρίως χαρακτήρα. Ωστόσο, όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, η διαδικασία αυτή δεν ήταν άμεση και η εφαρμογή της φαίνεται ότι καθυστέρησε για διάφορους λόγους. Οι μεταρρυθμίσεις του 1830 που αναφέρονταν σε Επιτροπές Κοινού και Κεντρική Δημογεροντία, δεν έγινε κατορθωτό να λειτουργήσουν για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η ουσιαστική συμμετοχή των κοσμικών στη διαχείριση των εκκλησιαστικών ταμείων επιτυγχάνεται μόνο μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856, ενώ η διεκδίκηση εξουσίας εκ μέρους τους, καταγράφεται στη Λάρνακα και στη Μητρόπολη Κιτίου, όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1860 ξεσπά το *Κιτιακό Ζήτημα*. Ένα ζήτημα το οποίο παρά τον οικονομικό του χαρακτήρα, είναι στην ουσία ζήτημα πολιτικής και εξουσίας ανάμεσα στην κοινότητα. Η διαμάχη που ξέσπασε, ενώ φαινομενικά παρουσιάζεται να αφορά μόνο τα χρέη των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και την εξόφλησή τους – ιδιαίτερα της Μητρόπολης Κιτίου – ουσιαστικά αφορά την απώλεια του απόλυτου ελέγχου της Εκκλησίας στην πολιτική και οικονομική διαχείριση των κοινών υποθέσεων της κοινότητας και τη διείδυση του κοσμικού στοιχείου στη σφαίρα εξουσίας. Η διαμάχη αυτή, ενώ σε άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας έχει μια διαφορετική μορφή, στην Κύπρο εντάσσεται στο εσωτερικό της ίδιας της Εκκλησίας, αφού όπως πολύ χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός σε εγκύκλιο του προς τους κατοίκους της Λεμεσού, «[...] Χριστιανοί μου, είς άλλα κλίματα πρὸς ἐπίτευξιν τοιαύτης τινὸς μεταρρυθμίσεως [καλεῖ κοσμικούς να αναλάβουν τη διαχείριση των οικονομικών της Μητρόπολης] αἱ κοινωνίαι καὶ ἡ πολιτεία αὐτὴ μάχονται ἀγῶνα ἀπηλπισμένον· μόνη δε ἡ λέξις ἐκλαΐκεσις ὅπου ἂν ἐπροφέρθη μόνον ὑπὸ τῶν κοινοτήτων διήγερε θύελλας. Καὶ ὅμως τὸ παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον μέτρον κατ' ἐπανάληψιν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ ἐκλαΐκευσις [...]».⁵⁰⁹

⁵⁰⁹ Εγκύκλιος του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού ημερομηνίας 7 Ιουνίου 1875. Βλ. *ΑΙΜΚι*, Κώδικας Ε', Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων, 1776-1933, σ. 73. [Παραρτήματα, IV.1].

β. Το «Κιτιακόν Ζήτημα» και το αδύνατο ιδεολογικό του περιεχόμενο

Αμέσως μετά τις μεταρρυθμίσεις του *Τανζιμάτ* και τη θεσμοθετημένη πια εκπροσώπηση των κοσμικών στα συλλογικά όργανα διαχείρισης των οικονομικών αλλά και πολιτικών ζητημάτων της κοινότητας (Κεντρική Δημογεροντία και Επιτροπές του Κοινού), ξεσπά διαμάχη μεταξύ του Μητροπολίτη Κιτίου και των κοσμικών που είχαν παραχωρήσει δάνεια στη Μητρόπολη. Η διαμάχη κράτησε για μεγάλη χρονική περίοδο – μέχρι και το τέλος της οθωμανικής περιόδου και την έλευση της βρετανικής διοίκησης – στο διάστημα της οποίας διαφαίνεται η έντονη διάθεση των κοσμικών να συμμετέχουν ενεργά στη διαχείριση των οικονομικών της Εκκλησίας, η εκ των πραγμάτων αναγκαστική συμπόρευση του Μητροπολίτη Κιτίου μαζί τους, και η αντίθεση της Αρχιεπισκοπής και του στενού κύκλου που περιβάλλει τον Αρχιεπίσκοπο σε μια τέτοια προοπτική. Σε μια γενικότερη θεώρηση του Κιτιακού Ζητήματος, μπορούμε να το ορίσουμε ως την αρχή της διαμόρφωσης των αντίπαλων ομάδων με ιδεολογικό υπόβαθρο, που θα συγκρουστούν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κυρίως, στις αρχές του 20^{ου}, όταν ξεσπά το μεγάλο σε διάρκεια και έντονο σε δυναμικότητα Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα. Και επειδή ακριβώς το Κιτιακό είναι η αρχή αυτής της διαμόρφωσης, το ιδεολογικό του περιεχόμενο δεν θα είναι ακόμα τόσο εμφανές και αν όχι όλες, τουλάχιστον οι περισσότερες των εκφράσεών του, θα περιορίζονται στο οικονομικό επίπεδο και στη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης Κιτίου.

Η αρχή του Κιτιακού Ζητήματος και η διεκδίκηση λόγου εκ μέρους των κοσμικών, τοποθετείται επί αρχιερατείας του Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιου Γ' Μοδινού (1846-1864) ο οποίος λίγα χρόνια μετά την άνοδο του στο θρόνο, βρέθηκε στη δίνη της αντιπαράθεσης και των διεκδικήσεων, με αφορμή τα χρέη της Μητρόπολης και την διαπίστωση για κακή διαχείριση του ταμείου της. Όπως καταγράφει και ο πρόξενος της Γαλλίας στη Λάρνακα το 1864, «[...] Σήμερον ή φιλονεικία έχει τόσον έκτραχνθῆ ὥστε ἐγεννήθησαν εἰς ἀμφοτέρα τὰ στρατόπεδα πάθη τόσον φλογερά, ποῦ τόσον βαθέως συνειτάραξαν τὴν χώραν [...]».⁵¹⁰ Το 1855 μετά από έντονη απαίτηση επιφανών Λαρνακέων, δημιουργήθηκε

⁵¹⁰ Νεοκλής Γ. Κυριαζής, «Ο Κιτίου Μελέτιος. Η κατ' αυτού θύελλα», ΚΧ, ΣΤ (1929) 253.

Επιτροπή η οποία θα αναλάμβανε τη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης και θα προσπαθούσε να βρει τρόπους για αποπληρωμή των χρεών της.⁵¹¹ Ο κύριος λόγος της σύστασης της επιτροπής αυτής, ήταν οι υπέρογκες οφειλές της Μητρόπολης Κιτίου σε κοσμικούς δανειστές της οι οποίοι με διάφορους τρόπους διεκδικούσαν επιστροφή των χρημάτων τους. Ταυτόχρονα, η παραδοχή εκ μέρους του Μητροπολίτη Κιτίου για την αδυναμία του εκκλησιαστικού ταμείου να ανταποκριθεί στις οφειλές του και την εμφανή κακή διαχείριση των οικονομικών – κυρίως των εσόδων της Μητρόπολης – δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης του αιτήματος των Λαρνακέων. Τρία χρόνια μετά όμως, η επιτροπή αυτή διαλύεται, τα χρέη της Μητρόπολης όχι μόνο δεν αποπληρώθηκαν, αλλά αυξήθηκαν, ενώ τη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης αναλαμβάνει και πάλι ο Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Γ'.⁵¹²

Ενδεικτικό του μεγέθους των χρεών της Μητρόπολης Κιτίου σε διάφορους κοσμικούς από τη Λάρνακα – Κύπριους και ξένους κυρίως εμπόρους – είναι και οι καταγραφές στους Κώδικες της, των συνολικών αλλά και λεπτομερών χρεών. Αυτό που επιβεβαιώνουν οι καταγραφές αυτές, είναι το μεγάλο μέγεθος των χρεών, και κάτι ακόμα πιο σημαντικό, το πλήθος των δανειστών της Μητρόπολης οι οποίοι είναι εύποροι κοσμικοί του κλίματός της. Αρκετά χρόνια προηγουμένως, σε καταγραφή των χρεών της Μητρόπολης μόνο για το έτος 1797, όταν ανέβηκε στο θρόνο ο νέος Μητροπολίτης Χρυσάνθος (1797-1810), παρουσιάζονται να έχουν δανείσει διάφορα χρηματικά ποσά το ταμείο της – από μερικές δεκάδες γρόσια μέχρι και επτάμιση χιλιάδες – αρκετοί εύποροι Λαρνακείς, ανάμεσα στους οποίους οι πρόξενοι Κωνσταντίνος Περισιτιάνης και Αντώνιος Βοντιτσιάνος και ο *άρχοντας δραγομάνος*, που αυτή την περίοδο ήταν ο Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος. Το σύνολο των χρεών της Μητρόπολης για το πιο πάνω έτος, ήταν 30,761 γρόσια.⁵¹³ Μια άλλη αναφορά για έκτακτα δάνεια της Μητρόπολης

⁵¹¹ Ιερομ. Σωφρόνιος Γ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον*, ό.π., σ. 212.

⁵¹² Όπως αναφέρει και ο γάλλος πρόξενος σε επιστολή του προς τον Πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, «[...] από την διαχείρισιν τῶν ἐνζήλων τούτων Ἐπιτροπῶν, ἀποτελουμένων ἐν μέρει ἀπὸ Τονίους, καὶ τῶν ὁποῖων ὁ πρόδηλος σκοπὸς ἦτο ἡ ταχεῖα ἀπόσβεσις τῶν παλαιῶν χρεῶν τῆς μητροπόλεως, παρατηρήθη ὅτι ἀντὶ νὰ πληροῦται τὸ ἔλλειμμα τούναντίον ἠϋρύνετο πέραν τοῦ δέοντος. Συνεπεῖα τῆς παρατηρήσεως ταύτης ὁ παν. Μελέτιος ἀποκατέστη εἰς τὴν νόμιμον θέσιν του». Βλ. Νεοκλῆς Κυριαζής, «Ο Κιτίου Μελέτιος. Ἡ κατ' αὐτοῦ θύελλα», ΚΧ, Στ (1929) 256.

⁵¹³ «[...] κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν ἐνενηκοστὸν εὐδομον καὶ σωτήριον νοεμβρίου ἰ' ἀποδημήσαντος πρὸς κύριον τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῆ

Κιτίου από κοσμικούς, αφορά ποσά που δανείστηκε ο Μητροπολίτης Μελέτιος (1810-1821) για κάλυψη των αναγκών της ενθρόνισής του. Όλα σχεδόν τα δάνεια έγιναν από κοσμικούς της Λάρνακας και της Λευκωσίας.⁵¹⁴ Σε καταγραφή των χρεών αρκετές δεκαετίες μετά, το 1860, η Μητρόπολη Κιτίου παρουσιάζεται να χρωστεί σε ένα μεγάλο αριθμό κοσμικών και πάλι – ανάμεσα στους οποίους ο έμπορος Ματαΐη⁵¹⁵ – το συνολικό ποσό των 199, 477 γροσίων.⁵¹⁶ Το ύψος των δανείων από κάθε άτομο που φαίνεται ότι είχε πάρει η Μητρόπολη την περίοδο εκείνη, κυμαινόταν από τρεις χιλιάδες, μέχρι 57, 500. Αυτό που προκύπτει από τις καταγραφές στους Κώδικες της Μητρόπολης, είναι ότι ο δανεισμός της από εύπορους της κοινότητας ήταν κάτι το συνεχές και η πλήρης αποπληρωμή των δανείων δεν είχε γίνει κατορθωτή ποτέ.

Μέχρι το 1863 η κατάσταση με τα οικονομικά της Μητρόπολης Κιτίου είχε δημιουργήσει τέτοιες συγκρούσεις, που η ομάδα των κοσμικών που πιέζουν για ανάμιξή τους στη διαχείριση του ταμείου της, ενεργούν προς όλες τις κατευθύνσεις. Ακόμα πιο σημαντικό όμως, είναι το γεγονός ότι παρατηρείται μια εσωτερική διάσπαση μεταξύ των κατοίκων Λάρνακας και Λεμεσού, ως προς τη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης και των ιδεών των ατόμων που επιδιώκουν ανάμιξη τους στα εκκλησιαστικά ζητήματα. Η κρίση μεταξύ των σχέσεων του Μητροπολίτη Κιτίου και του ποιμνίου του, αλλά και μεταξύ των κατοίκων Λάρνακας και Λεμεσού, κορυφώθηκε τον Μάιο του 1863, με θεωρούμενο υποκινητή τον *δραγομάνο* της Ολλανδίας Βασίλειο Λεονταρίδη. Αφορμή για την αντίδραση του τελευταίου, φαίνεται ότι υπήρξε η πρόθεση της Μητρόπολης

λείξη προκατόχου μου αγίου κιτίου, κυρίου Μελετίου και έξεταχθέντων παρά τῷ μακαρίῳ κυρίῳ Χρυσάνθῳ καί λοιπῶν αγίων ἀρχιερέων, σύν τοῖς λοιποῖς ἱερεῦσι καί κληρικοῖς, τῶν τῆς μητροπόλεως χρεῶν τε καί πραγμάτων, καί εὐρητα χρέως ὡς φαίνεται κατεστρωμένων ὑποκάτω, καί πληρωμένων παρ' ἑμοῦ [...] 30761». Βλ. ΑΙΜΚΙ, Κώδικας Ε, ὁ.π., σ. 12.

⁵¹⁴ Η Μητρόπολη δανείστηκε τότε, 12,328 γρόσια τα οποία δόθηκαν για κάλυψη εξόδων της ενθρόνισης του Μελετίου. Βλ. «Ο Κιτίου Μελέτιος», *Πανηγυρικόν Λεύκωμα*, ὁ.π., Λευκωσία 1929, σ. 43-44.

⁵¹⁵ Το θέμα του μεγάλου δανείου προς τον έμπορο Ματαΐη, κυριάρχησε σε επιστολές του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τον Μητροπολίτη Κιτίου το 1854 και το 1855. Στις επιστολές αυτές, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ανθimos, προτρέπει τον Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιο, να εξοφλήσει το χρέος προς τον Ματαΐη. Σε μια μάλιστα από τις επιστολές, καταγράφεται ότι το συνολικό χρέος προς τον Ματαΐη ήταν 174,000 γρόσια και το Πατριαρχείο συστήνει αποπληρωμή του δανείου με δόσεις. Βλ. Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ὁ.π., σ. 470-471.

⁵¹⁶ «[...] 1860: τὰ χρέη τοῦ θρόνου [...] 199,477». Βλ. ΑΙΜΚΙ, Κώδικας Θ', Εισοδήματα και λογαριασμοί, 1837-1863, σ. 378.

Κιτίου να μην προχωρήσει σε ανανέωση του συμβολαίου ενοικίασης της Μονής Αγίου Μηνά.

Η διαμάχη μεταξύ των παρατάξεων πήρε τέτοια ένταση, που οι κάτοικοι των δύο πόλεων διαχωρίστηκαν σε «μελετικούς» και «αντιμελετικούς ή θρονικούς» σε σημείο που η δεύτερη παράταξη – στη Λάρνακα – σταμάτησε να μνημονεύει το όνομα του Μητροπολίτη στις λειτουργίες και μνημόνευε τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Η παράταξη των «μελετικών» - κάτοικοι της Λεμεσού κυρίως – πίεζε για παραμονή του Μελετίου στη διαχείριση των οικονομικών της Μητρόπολης και εμπόδιζαν οποιαδήποτε αλλαγή στο μέχρι τότε εκκλησιαστικό πλαίσιο. Αντίθετα, η παράταξη των «αντιμελετικών» - κάτοικοι της Λάρνακας – πίεζε για επανασύσταση επιτροπής αποτελούμενης από κοσμικούς που να αναλάβει αποκλειστικά τη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης.⁵¹⁷ Το γεγονός ότι η αντιπαράθεση αυτή, ξεκίνησε ως προσωπικό ζήτημα μεταξύ του ενοικιαστή της Μονής και της Μητρόπολης, αλλά πολύ σύντομα διερύνθηκε και διάσπασε την κοινωνία Λάρνακας και Λεμεσού, καταδεικνύει κι ένα ιδεολογικό περιεχόμενο το οποίο εκφράζεται κυρίως μέσα από τη θέληση των εύπορων κοσμικών της Λάρνακας να επιβάλουν όσο έλεγχο μπορούν στις οικονομικές δραστηριότητες της Μητρόπολης Κιτίου, θέλοντας με τον τρόπο αυτό να διεισδύσουν στη σφαίρα εξουσίας του αρχιερέα και να αναγνωριστούν και οι ίδιοι ως μέρος της πολιτικής εξουσίας της κοινότητας.

Ενδεικτικές για την κατάσταση αυτή, είναι και δύο επιστολές που συντάχθηκαν από ομάδα κατοίκων των πόλεων Λάρνακας και Λεμεσού και στάληκαν τον Αύγουστο του 1863 προς τον οθωμανό διοικητή του νησιού και τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου. Στην πρώτη επιστολή, ημερομηνίας 2 Αυγούστου, ομάδα κατοίκων της Λεμεσού, κατηγορούν εύπορους οικονομικούς παράγοντες της Λάρνακας και κυρίως ομάδα προξένων και τους στενούς τους κύκλους, ότι «[...] έπεμβαίνουν τες πρότινος καιροῦ εἰς τὰ ἡμέτερα δημόσια καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, συγκροτοῦσι συνελεύσεις εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ἀποπλανοῦντες τὸν ἀπλοῦν λαόν διὰ τῶν ἐπικινδύνων διδασκαλιῶν των, παρασύρουσιν αὐτόν εἰς ἐπισηφελῆ καὶ παράτολμα σχέδια, ἅτινα

⁵¹⁷ Ιερομ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 212-213.

δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι τὰς ὀλεθριοτέρας εἰς τὸν τόπον συνεπειᾶς».⁵¹⁸ Εἶναι φανερό, ὅτι πέρα ἀπὸ το οικονομικὸ θέμα τῆς διαχείρισης τοῦ ταμείου, στὴν ἐπιστολὴ ἐπισημαίνεται – χωρὶς λεπτομέρειες ὅμως – καὶ τὸ ἰδεολογικὸ θέμα, τῶν ἐπικίνδυνων διδασκαλιῶν καὶ τῆς ἀποπλάνησης τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ.⁵¹⁹ Δύο βδομάδες μετὰ, μιᾶ ἄλλῃ ἐπιστολῇ, ἀπὸ κατοίκους τῆς Λάρνακας αὐτὴ τῆ φορὰ καὶ με παραλήπτη τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο, καταγράφει τὴν ἀντίδραση τῶν οικονομικῶν παραγόντων τῆς πόλης στὴν κακὴ διαχείριση τοῦ μητροπολιτικοῦ ταμείου, καὶ ζητεῖται ὅπως ἐπέμβει ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ στείλει υπάλληλο τῆς γιὰ ἔλεγχο τῆς κατάστασης.⁵²⁰

Ἡ ἀντιπαράθεση μετὰ τῶν δύο παρατάξεων, μετὰ τῆς Λάρνακας καὶ Λεμεσοῦ, τελειώνει με τὴν υποχρέωση ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Μητροπολίτη Μελέτιου Γ΄ σε παραίτηση στὶς 7 Μαΐου 1864, μετὰ καὶ ἀπὸ ἀνακρίσεις τὶς ὁποῖες διεξήγαγαν ἀρχιερεῖς ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου.⁵²¹ Ἡ παράταξι τῶν Λαρνακέων «ἀντιμελετικῶν» νίκησε, γεγονός που εἶχε ἰδιαίτερες ἐπιπτώσεις στὴν ἐνδυνάμωση τῆς τάξης που διεκδικούσε διείσδυση τῆς στὴν ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας μέσω τῆς διαχείρισης τῶν μητροπολιτικῶν ταμείων. Τὸ γεγονός αὐτό, διαφάνηκε λίγα μόνο χρόνια μετὰ τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τῆς Μητρόπολης Κιτίου, τοῦ Βαρθολομαίου (1864-1866). Ἐνα σχεδόν χρόνο μετὰ τὴν ἐνθρόνισή του, ὁ Βαρθολομαῖος βρίσκεται ἀντιμέτωπος με ἀριθμὸ εὐπορῶν οικονομικῶν παραγόντων τῆς Λάρνακας – ἀνάμεσά τους ὁ Περισιτιάνης, ὁ Βοντιτσιάνος, ὁ Βαλσαμάκης καθὼς καὶ ὁ Βασίλειος Λεονταρίδης. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση - ἐνδεικτικὸ κι αὐτὸ τῆς σταθερῆς ἐπιδιώξεως τῶν κοσμικῶν γιὰ διείσδυση στὴν ἐξουσία τῆς κοινότητος μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία – ἦταν ἡ λήξι τοῦ συμβολαίου ἐνοικίασης τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Κοντοῦ, καὶ ἡ ἀναζήτηση νέου ἐνοικιαστῆ ἐκ μέρους τοῦ Μητροπολίτη Βαρθολομαίου. Ἡ ομάδα τῶν κοσμικῶν ὅμως που εἶχε συγκροτηθεῖ ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη, πῆζε ὅπως ἡ διαχείριση τοῦ ταμείου τοῦ

⁵¹⁸ *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον ΙΒ΄, ὁ.π., σ. 40. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.3].

⁵¹⁹ Οἱ ἀναφορὲς στὴν ἐπιστολὴ κατοίκων τῆς Λεμεσοῦ γιὰ ἐπικίνδυνες διδασκαλίες, καταδεικνύουν τὶς ἰδεολογικὲς ζυμώσεις τῆς περιόδου, οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι ἀφορούσαν τὴν ἐπιβολὴ ἐλέγχου στὶς δραστηριότητες τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἦταν πιὸ ἔντονες στὴ Λάρνακα. Ἀντίθετα, ἡ στάσι τῶν εὐπορῶν κοσμικῶν τῆς Λεμεσοῦ, δείχνει τὴν ἀδύναμη ἀκόμα συγκρότηση μιᾶς ομάδας κοσμικῶν με ἐνιαῖο λόγο, που θα ἐπιχειροῦσε ἀντιπαράθεσή τῆς με τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία.

⁵²⁰ *Ο.π.*, σ. 6. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.4].

⁵²¹ Ὁ Μελέτιος Γ΄ ἀποσύρθηκε στὸ χωριὸ τοῦ το Ὀμοδος ὅπου καὶ ἐζήση σε ἀφάνεια μέχρι καὶ τὸ θάνατο τοῦ, τὸ 1878. Περισσότερα γιὰ τὸν Μητροπολίτη Μελέτιο Γ΄ Μοδινό, βλ. Ἱερομ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ἱστορία τῆς κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 219-221.

ναού δοθεί στην Επιτροπή του ναού του Αγίου Λαζάρου. Μετά από μια περίοδο όπου οι σχέσεις μεταξύ του Μητροπολίτη και της ομάδας των κοσμικών υπήρξαν οξύτατες, ο Βαρθολομαίος υποχωρεί και παραχωρεί τη διαχείριση του ταμείου της μονής στην Επιτροπή του ναού. Η κρίση όμως δεν ξεπεράστηκε, και οι πιέσεις των κοσμικών κατά του Μητροπολίτη συνεχίζουν, με αποτέλεσμα ο δεύτερος να επιζητεί την παραίτηση του, γράφοντας στον Αρχιεπίσκοπο ότι «[...] διὰ πολλόν αίτιων καί διὰ τῆς ἀναξιότητος μου καί διὰ τὰς κατηγορίας τὰς πολλὰς ὁποῦ μοῦ γίνοντε καθημερινὸς, διὰ νὰ ἀπαλλαχθῶ ὁ διστιχῆς, παρακαλῶ τὴν Σ. Μ. νὰ μὲ ἀπαλλάξη ἀπὸ τιοῦτον βάρους καθημερινὸς ἡμε περίλυπος [...]».⁵²² Τελικά, ο Βαρθολομαίος παραιτήθηκε τον Μάιο του 1866 και τίθεται τοποτηρητής της Μητρόπολιτος Κιτίου, ο Αρχιμανδρίτης Σωφρόνιος, ο οποίος παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι και τον Μάιο του 1868, όταν στη θέση του Μητροπολίτη Κιτίου εκλέγεται ο Κυπριανός Οικονομίδης.

Η κακή κατάσταση του ταμείου της Μητρόπολης Κιτίου όμως, ανάγκασε τον νέο Μητροπολίτη Κυπριανό, να αφήσει τους κοσμικούς να έχουν λόγο στη διαχείριση των χρημάτων της Μητρόπολης, και κυρίως στους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να αποπληρωθούν τα χρέη. Ενώ καταρτίστηκε ένα σχέδιο για αποπληρωμή των χρεών, τελικά αυτό δεν έγινε κατορθωτό εξαιτίας της συνεχιζόμενης ανομβρίας και της κακής οικονομικής κατάστασης όλου του πληθυσμού. Σε συνέλευση κληρικών και λαϊκών η οποία συνήλθε στη Λεμεσό στις 4 Δεκεμβρίου 1869 για να εξετάσει το θέμα, αποφασίστηκε ότι η αποπληρωμή των χρεών θα γινόταν με τη χρησιμοποίηση των εισπράξεων από τα δοσίματα των πιστών. Συγκεκριμένα, αποφασίστηκε ότι για την περίοδο 1870 – 1873 θα εισπράττονταν εις διπλούν τα κανονικά, η Λάρνακα και η Λεμεσός θα συνεισέφεραν είκοσι χιλιάδες γρόσια ετησίως, θα ελαττώνονταν τα προσωπικά εισοδήματα του Μητροπολίτη, θα ζητείτο η βοήθεια της Αρχιεπισκοπής, και τέλος, θα εκλέγετο μια επιτροπή για να συζητήσει τα θέματα με τους Λαρνακείς.⁵²³

Το ζήτημα, λοιπόν, των χρεών της Μητρόπολης και της διαχείρισης του ταμείου της, παραμένει ως το βασικό θέμα της κοινότητας στη Λάρνακα και όλα δείχνουν ότι

⁵²² Σωφρόνιος Γ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, ό.π., σ. 228.

⁵²³ *ΑΙΜΚΙ*, Κώδικας Στ', Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων, 1869-1949, σ. 3-5.

οδηγείται σε νέα όξυνση. Όπως ο ίδιος ο Μητροπολίτης Κυπριανός ομολογεί σε εγκύκλιο του προς τους Λαρνακείς, «[...] ανάγκη λοιπὸν ἀναπόφευκτος εἶνε νὰ λείψῃ πᾶσα ἀφορμὴ δυσπιστίας. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω, ἡ μεγαλειτέρα ἀφορμὴ τῆς δυσπιστίας εἶνε ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Μητροπόλεως».⁵²⁴ Στις δύο εγκυκλίους προς τους κατοίκους Λεμεσού και Λάρνακας αντίστοιχα, ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός εξηγεί την κακή οικονομική κατάσταση του μητροπολιτικού ταμείου και καλεί τους πιστούς να συνέλθουν στη Μητρόπολη για να εκλέξουν επιτροπή διαχείρισης. Ουσιαστικά δηλαδή, ο Μητροπολίτης Κιτίου εξ ανάγκης παραχωρεί ουσιαστικό λόγο στη διαχείριση ενός εκκλησιαστικού ταμείου στους κοσμικούς, γεγονός που θα είχε ιδιαίτερες προεκτάσεις στη διαμόρφωση της περαιτέρω πολιτικής των εύπορων κοσμικών. Οι δύο αυτές εγκυκλίαι φαίνεται ότι στέλνονται ως επανάληψη της προσπάθειας για σύγκληση μιας γενικής συνέλευσης, αφού ο Κυπριανός παραπονείται ότι οι πιστοὶ δεν ανταποκρίνονται. Σημειώνει μάλιστα ότι «[...] εἰς ἄλλα κλίματα πρὸς ἐπίτευξιν τοιαύτης μεταρρυθμίσεως αἱ κοινωνίαι καὶ ἡ πολιτεία αὐτὴ μάχονται ἀγῶν ἀπηλπισμένον· μόνη δὲ ἡ λέξις ἐκλαΐκευσις ὅπου ἂν ἐπροφέρθη μόνον ὑπὸ τῶν κοινοτήτων διήγειρε θύελλας. Κι' ὅμως τὸ παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον μέτρον κατ' ἐπανάληψιν εἶναι αὕτη».⁵²⁵ Ωστόσο, την ίδια περίοδο, αυτοὶ που βρίσκονται σε αντιπαράθεση με τον Κυπριανό, κατηγοροῦνται ἀπὸ οπαδοῦς του στη Λεμεσό και Λάρνακα, ὅτι δεν ἦταν τίποτα ἄλλο παρὰ «[...] μερικοὶ ἐμπαθεῖς εἰς Λεμεσὸν καὶ Λάρνακα».⁵²⁶

Επὶ ἀρχιερατείας Κυπριανοῦ ὅμως, ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται καὶ ἡ ἀντιπαράθεση μεταξύ Λευκωσίας και Λάρνακας, μεταξύ Ἀρχιεπισκοπῆς και Μητρόπολης Κιτίου. Ἐνὸς ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση αὐτὴ παρουσιάζεται νὰ εἶναι ἡ καθυστέρηση οφειλῶν τῆς Μητρόπολης Κιτίου σε σχολικὴ εφορεία⁵²⁷ τῆς Λευκωσίας, τὰ αἴτια θὰ πρέπει νὰ

⁵²⁴ ΑΙΜΚι, Κώδικας Ε', ὁ.π., σ. 70. [Βλ. Παραρτήματα, IV.2].

⁵²⁵ Ὁ.π., σ. 72. [Βλ. Παραρτήματα, IV.1].

⁵²⁶ Ἱερομ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ἱστορία τῆς κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 238.

⁵²⁷ Τὴν ἐπιστολὴν κατηγορητήριον γιὰ τὸν Μητροπολίτην Κιτίου πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Σωφρόνιον, ὑπογράφουν οἱ ἐπίτροποι καὶ ἐφοροὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων Λευκωσίας, Γ. Γλυκὺς, Γ.

αναζητηθούν στην αντίδραση των προκρίτων της Λευκωσίας στην πολιτική μετριοπάθειας που ακολουθούσε ο Κυπριανός σε σχέση με τους προκρίτους της Λάρνακας. Όπως ο ίδιος ο Κυπριανός σημειώνει εξάλλου σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο για το πιο πάνω ζήτημα, «[...] ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ ἰκανοποιηθῶσιν ὀλοκλήρως αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιτροπῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι οὐχὶ λίαν φιλίας διακείνται μοι μέλη τινὰ τῆς ἐπιτροπῆς [...]».⁵²⁸ Στην ίδια επιστολή, ο Μητροπολίτης παραπονείται μάλιστα ότι «[...] ἐκομισάμην τὸ ἀντίγραφον τῆς νέας ἐπιστολῆς μὲ τὴν γλυκυτάτην αὐτῆς φρασεολογίαν καὶ τὰς φοβερᾶς αὐτῆς ἀπειλᾶς αἴτινες μου παρέλυσαν πᾶν θάρρος πρὸς ἀυτενέργειαν [...]».⁵²⁹

Η αντιπαράθεση μεταξύ της σχολικής εφορείας της Λευκωσίας και του Μητροπολίτη Κυπριανού, εξελίσσεται σε ταυτόχρονη αντιπαράθεση της Αρχιεπισκοπής με τον Μητροπολίτη, σε σημείο που ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος γράφει με ιδιαίτερα σκληρή γλώσσα στον Κυπριανό και του ζητεί όπως παρουσιαστεί στη Λευκωσία για τακτοποίηση της υπόθεσης. Σε επιστολή του Μητροπολίτη Κυπριανού προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ο πρώτος παραπονιέται ότι «[...] τὸ δὲ αὐτοκρατορικὸν «ταχέως μετακαλέσεται οἷψ ἐγκρίνη τρόπῳ ἐντὸς τῆς παρούσης ἑβδομάδος» ἴσως θὰ ἐθεωρεῖτο ὑπ' ἐμοῦ τε καὶ τῶν πρὸς οὓς διακοίνωσα ἐκ τῶν τοῦ ἐμοῦ ποιμνίου τὰ διαμειφθέντα ἔγγραφα οὐχὶ ὡς τρομερὰ ἀπειλὴ ἀλλ' ὡς ἀύστηρός τις λόγος μόνον ἰσχυροῦ δανειστοῦ πρὸς ἀδύνατον ὀφειλέτην, ἂν δὲν ἐπηκολούθει ἀμέσως ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ σαφῆς καὶ καθαρὰ διὰ τῶν ἐξῆς «ἐπιθυμοῦμεν, Μ.Π. ἵνα καὶ ἡ ὑμ. Μ. πεισθῇ ἀδιστάκτως ὅτι ἡμεῖς κηδόμενοι τῆς ἐκκλησιαστ. ἀξιοπρεπείας μετὰ θλίψεως ἀμυθήτου προβαίνομεν εἰς τοῦτο τὸ βῆμα καὶ εἶθε πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν ἐνδεχομένων εἶη τὸ

Μιχαηλίδης, Π. Παυλίδης, Π. Ευθυμιάδης, Χ. Σεβέρης. Βλ. *ΑΙΜΚΙ*, Κώδικας Στ', ὁ.π., σ. 38. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.β].

⁵²⁸ Επιστολή ημερομηνίας 3 Μαΐου 1875. Βλ. *ΑΙΜΚΙ*, Κώδικας Στ', ὁ.π., σ. 39. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.γ].

⁵²⁹ Ὁ.π., σ. 39. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.γ].

τελευταῖον· ἀλλὰ πᾶσα εὐθύνη ἐπὶ τὸν προκαλοῦντα» [...].⁵³⁰

Σε ἄλλη του ἐπιστολή πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ὁ Μητροπολίτης Κυπριανὸς κατηγορεῖ συγκεκριμένο κοσμικὸ τῆς Λευκωσίας, τὸν Μιχαὴλ Γλυκὸ, ὅτι ἐπηρεάζει τὸν Ἀρχιεπίσκοπο καὶ προσπαθεῖ νὰ του μάθει πὼς πρέπει νὰ συμπεριφέρεται.⁵³¹

Αὐτὸ που διαφαίνεται, ὄχι τόσο ξεκάθαρα ἀκόμα, εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση που ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται μεταξὺ Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ Μητρόπολης Κιτίου, ἐνῶ, εἶναι φανερό ὅτι ἡ ἀντιπαράθεση αὐτή, δὲν ἔχει ὡς βάση τῆς ἓνα ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, ἀλλὰ μὴ καθαρά οικονομικὴ οφειλή, μέσω τῆς ὁποίας οἱ κοσμικοὶ που περιβάλλουν τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο πιέζουν τὸν Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανό. Ὁ δεύτερος, κατηγορεῖ εὐθέως τοὺς κοσμικοὺς αὐτοὺς ὅτι ἐπηρεάζουν τὸν Ἀρχιεπίσκοπο, τὴν ἴδια στιγμή που ἐξαιτίας τῶν υπέρογκων χρεῶν τῆς Μητρόπολῆς του, ὁ ἴδιος εἶναι στὴν ἀνάγκη νὰ «εκλαϊκεύει» συνεχῶς τὴ διαχείριση τῶν οικονομικῶν του θρόνου του καὶ ἐκχωρεῖ ἀρμοδιότητες στους κοσμικοὺς. Ἡ κατάσταση θὰ παραμείνει ἡ ἴδια, χωρὶς καμιά ἰδιαίτερη ὄξυνση τῆς ἀντιπαράθεσης μεταξὺ Λευκωσίας – Λάρνακας, Ἀρχιεπισκοπῆς – Μητρόπολης Κιτίου. Τὸ *Κιτιακὸν Ζήτημα* υπῆρξε ἡ πρώτη ἐντονη ἀντιπαράθεση ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ με τὴν υποκίνηση καὶ υποστήριξη τῶν κοσμικῶν ἀπὸ τὶς δύο πόλεις. Ἡ σύγκρουση που καταγράφεται στὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ στὸ ἀμεσο μέλλον, δὲν φαίνεται νὰ ἔχει οὐσιαστικὸ κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ, περιορίζεται σὲ εὐποροὺς κοσμικοὺς που ἀντιπροσωπεύουν τὴν ὀλιγαρχία. Ὡστόσο, ἔχει ἓνα πολιτικὸ περιεχόμενο τὸ ὁποῖο καταγράφεται στὴ θέληση τῆς κάθε ομάδας νὰ ἐλέγξει ἢ καὶ νὰ ἠγηθεῖ τοῦ πολιτικοῦ συνόλου που διαμορφώνεται.⁵³² Ἡ ομάδα τῶν κοσμικῶν – ἡ ὁποία ἀποτελεῖται στὴν πλειοψηφία τῆς ἀπὸ εὐποροὺς ἐμπόρους – θὰ ἐπιδιώξει με τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ ἔχει μὴ ἀποφασιστικότερη συμμετοχὴ στα ὄργανα καὶ τοὺς θεσμοὺς ἀσκησης ἐξουσίας, ἐξασφαλίζοντας με τὸν τρόπο αὐτὸ, ἐκτὸς τὴν δική τῆς οικονομικὴ ευμάρεια, τὴ διεΐσδυση τῆς στὴ σφαῖρα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

⁵³⁰ Ἐπιστολή τοῦ Μητροπολίτη Κυπριανοῦ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ἡμερομηνίας 11 Μαΐου 1875. Βλ. *Ὁ.π.*, σ. 41. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.ε].

⁵³¹ Ἐπιστολή τοῦ Μητροπολίτη Κυπριανοῦ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ἡμερομηνίας 21 Μαΐου 1875. Βλ. *Ὁ.π.*, σ. 47-48. [Βλ. Παραρτήματα, IV.3.στ].

⁵³² Σία Αναγνωστοπούλου, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου καὶ ὁ εθναρχικὸς τῆς ρόλος, 1878-1960», *ΣΘ*, 68-70 (1999) 203.

Είναι φανερό όμως, ότι το αδύνατο ιδεολογικό υπόβαθρο του *Κιτιακού Ζητήματος* και η γενικότερη κατάσταση, δεν επέτρεψαν όξυνση της αντιπαράθεσης και εντονότερης διεκδίκησης εκ μέρους των κοσμικών. Η αντιπαράθεση όμως αυτή, θα συνεχίσει να υποβόσκει για το επόμενο διάστημα, ενώ, η βρετανική διοίκηση στην οποία θα περιέλθει το νησί το 1878, θα δημιουργήσει νέα δεδομένα και νέο περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα μπορέσει να ισχυροποιηθεί το ιδεολογικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης και να εκφραστεί δυναμικά.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

V. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΧΩΡΟ ΣΤΙΣ ΑΠΟΙΚΙΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

«[...] θὰ γράψω περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, περὶ ὧν, κατὰ τὴν ὑμετέραν πρόσκλησιν, ἔχει νὰ σκεφθῆ ἡ Τερὰ Σύνοδος, καὶ ἤδη γράφων λέγω καὶ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην. Ὡς γνωστόν ἡ Κυβέρνησις ἀδιαφορεῖ διὰ πᾶν ὅ,τι δὲν εἶναι πολιτικῶς νενομοθετημένον· ὁ δὲ λαὸς λησμονήσας τέλειον σχεδόν τὰ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καθήκοντά του, ἀρνεῖται προφανῶς, οὐ μόνον τὴν δόσιν τῶν γλίσχρων θρονικῶν δικαιωμάτων, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ αὐτὴν τῶν Τερῶν Κανόνων ἐφαρμογὴν· καὶ τό δή χεῖριστον, τό κακόν τοῦτο εὐρόν ὁδόν ἀνοικτὴν προχωρεῖ, καὶ ἂν μὴ ἐμποδισθῆ, βεβαίως μετ' οὐ πολὺ θὰ φέρῃ ὀλέθρια ἀποτελέσματα [...].»⁵³³

Με τη συμφωνία μεταξύ της Μ. Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που επιτεύχθηκε στο παρασκήνιο του Συνεδρίου του Βερολίνου τον Ιούνιο του 1878, ο οθωμανός Σουλτάνος εκμισθώνει τη διοίκηση της Κύπρου στη Μ. Βρετανία, έναντι ετήσιου ενοικίου.⁵³⁴ Με τη συμφωνία αυτή, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κερδίζει εγγυήσεις για βοήθεια εκ μέρους των Βρετανών σε περίπτωση ρωσικής προέλασης, και η Μ. Βρετανία αποκτά ένα στρατηγικό σημείο για την εξωτερική και εμπορική πολιτική της στη Μεσόγειο.⁵³⁵ Η Κύπρος, εντάχθηκε στην κυριότερη αρτηρία εμπορίου της Μ.

⁵³³ Από επιστολή του Μητροπολίτη Πάφου προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Σωφρόνιο ημερομηνίας 30 Ιανουαρίου 1897, στην οποία εκφράζονται οι ανησυχίες του Μητροπολίτη Πάφου για την κατάσταση όπως διαμορφώθηκε μεταξύ κυβέρνησης και Εκκλησίας δύο σχεδόν δεκαετίες μετά την μεταβίβαση του νησιού στη βρετανική διοίκηση. Βλ. *ΑΑΚ*, Βιβλίον ΙΑ', ὁ.π., σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, I.16].

⁵³⁴ Για τη συμφωνία μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Μ. Βρετανίας και τη μεταβίβαση της Κύπρου, βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ὁ.π., σ. 269. Rifat Uçarol, «Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)», Ahmetbeyoğlu A. – Afyoncu A. (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs*, ὁ.π., σ. 121-158. Γεώργιος Γεωργαλλίδης, «Τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας στην Κύπρο, η μεταβίβαση του νησιού από την Τουρκία στη Μ. Βρετανία και οι επιπτώσεις της», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο*, ὁ.π., σ. 15-31.

⁵³⁵ Ενδεικτικά της πολιτικής της Μ. Βρετανίας σε σχέση με τις αποικίες της αλλά και με τις βλέψεις της για την ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, είναι και τα λόγια βρετανού αξιωματούχου σε σεξήδες του Περσικού Κόλπου, όταν τους είπε ότι «[...] είμασταν εδώ προτού καμιά άλλη Δύναμη του σύγχρονου κόσμου εμφανιστεί καν στην περιοχή. Βρήκαμε αταξία και δημιουργήσαμε τάξη [...]. Ανοίξαμε τις θάλασσες

Βρετανίας που ξεκινούσε από την Ινδία και κατέληγε στο Γιβραλτάρ. Η βρετανική πολιτική απέβλεπε στην απόκτηση της Κύπρου πολύ πριν το 1878, όχι μόνο εξαιτίας της προέλασης των ρωσικών στρατευμάτων και της αδυναμίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να συγκρατήσει τη Ρωσία μακριά από τη Μεσόγειο Θάλασσα, αλλά και για ενδυνάμωση της βρετανικής παρουσίας στο χώρο αυτό, καθώς και στον έλεγχο της Μέσης Ανατολής. Όπως σημείωνε και ο βρετανός Πρωθυπουργός σε επιστολή του προς τη Βασίλισσα Βικτωρία στις 5 Μαΐου 1878, «[...] εάν η Κύπρος εκχωρηθεί από την Υψηλή Πύλη στην Μεγαλειότητά σας, και την ίδια στιγμή η Αγγλία προχωρήσει σε μια συμμαχία με την Τουρκία που να εγγυάται την Ασιατική Τουρκία από την ρωσική εισβολή, η δύναμη της Αγγλίας στη Μεσόγειο θα αυξηθεί και η αυτοκρατορία των Ινδιών της Μεγαλειότητάς σας, θα ενδυναμωθεί».⁵³⁶

Η μεταβίβαση αυτή δημιούργησε τα δεδομένα για μια νέα πορεία της Κύπρου στην ιστορική εξέλιξή της. Σήμαινε την οριστική πια διακοπή με το οθωμανικό πλαίσιο και τις εξελίξεις του οθωμανικού κράτους, την είσοδο της Κύπρου στον κόσμο των αποικιοκρατούμενων χώρων και κυρίως, την αλλαγή στο τρόπο διακυβέρνησης του νησιού. Οι μηχανισμοί εξουσίας που διαμορφώθηκαν στο παρελθόν εντός αλλά και εξαιτίας του οθωμανικού πλαισίου, ακυρώνονται, και στη θέση τους δημιουργούνται νέες δομές και μηχανισμοί διοίκησης, στους οποίους θα ενταχθούν νέα κοινωνικά σύνολα, ενώ, θα γίνει προσπάθεια για να εξαιρεθούν άλλα.⁵³⁷ Όλα αυτά, επιφέρουν εξελίξεις οι οποίες θεωρούνταν αδιανόητες κατά την οθωμανική περίοδο, και με κύριο χαρακτηριστικό τους, τις οξείες αντιπαραθέσεις μεταξύ της βρετανικής διοίκησης και όλων όσων η εξουσία επηρεάζεται άμεσα από τις διοικητικές αλλαγές. Ταυτόχρονα, οι κοινωνικές δυναμικές που είχαν αρχίσει να μορφοποιούνται κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα στην οθωμανική Κύπρο, θα βρουν μια εντελώς διαφορετική έκφραση στον βρετανικό πια χώρο και κυρίως στον βρετανικό πολιτικό χώρο της διοίκησης της

αυτές στα πλοία όλου το κόσμου και καταφέραμε να ανεμίζον οι σημαίες του εν ειρήνη [...]. Η ηρεμία των νεράν αυτών πρέπει να διατηρηθεί. Η ανεξαρτησία σας θα συνεχίσει να υφίσταται.. Και η επιρροή της Βρετανικής Κυβέρνησης πρέπει να παραμείνει ανώτερη». Για την πολιτική της Μ. Βρετανίας σε σχέση με τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, βλ. Marian Kent, «Great Britain and the End of the Ottoman Empire, 1900-23», Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers*, ό.π., σ. 172-205.

⁵³⁶ Salahi R. Sonyel, «İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı», *Belleten*, 168 (1978) 731.

⁵³⁷ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 200.

Κύπρου. Κι αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία, αν κανείς σκεφτεί ότι ο 19^{ος} αιώνας – και για τον οθωμανικό χώρο το δεύτερο μισό του – υπήρξε η περίοδος *μετάπλασης της θρησκευτικής κοινότητας σε εθνική*.⁵³⁸

Η μελέτη μας για την περίοδο αυτή, μέχρι και τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος το 1910, θα εστιαστεί σε τρεις κύριους άξονες. Πρώτον, στα νέα διοικητικά μέτρα που οι Βρετανοί εφαρμόζουν στο νησί αμέσως μετά την εγκατάστασή τους και στη σημασία που αποδίδεται σε αυτά, τόσο εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης όσο και εκ μέρους αυτών που ηγούνταν της κοινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, θα εξεταστούν οι επιπτώσεις των μέτρων αυτών στις παραδοσιακές εξουσίες της κοινότητας – και σαν τέτοια παρέμενε ή προσπαθούσε να παραμείνει η Εκκλησία – αλλά, και οι επιπτώσεις σε ομάδες που επιδιώκουν να αναλάβουν οι ίδιες τον ηγετικό αυτό ρόλο. Δεύτερον, η αντίδραση της παραδοσιακής εξουσίας μπροστά στις νέες αυτές εξελίξεις και κυρίως σε ότι περιορίζει τον ηγετικό, πολιτικό της ρόλο ανάμεσα στην κοινότητα. Τρίτον, στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών, οικονομικών αλλά και πολιτικών δεδομένων που θα αναδείξουν νέες ομάδες εξουσίας. Στο τελευταίο αυτό πλαίσιο θα εξεταστούν οι τρόποι με τους οποίους οι νέες αυτές ομάδες εξουσίας επιχειρούν να διεισδύσουν στη σφαίρα εξουσίας της παραδοσιακής εξουσίας, την αντίδραση της δεύτερης, και τις γενικότερες επιπτώσεις που θα έχει η διαμόρφωση αυτών των νέων δεδομένων. Η περίοδος 1878 – 1910 θα μπορούσε εκ των προτέρων να οριστεί ως η περίοδος κατά την οποία οι θεσμικές αλλαγές που φέρνει η βρετανική διοίκηση σε συνδυασμό με τη διαδικασία ανάπτυξης εθνικής συνείδησης – σε πρακτικό επίπεδο πια και με συγκεκριμένα αιτήματα – επιταχύνουν τις συγκρούσεις καθώς και την τελική κατάληξή τους.

1. Η βρετανική διοίκηση και η Εκκλησία της Κύπρου

Αμέσως μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στην Κύπρο, άρχισε μια προσπάθεια οργάνωσης της διοίκησης του νησιού, στο πρότυπο της διοίκησης των αποικιών της Μ. Βρετανίας. Όλοι οι κανονισμοί που εφαρμόστηκαν από τη βρετανική

---

⁵³⁸ Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης*, Ηράκλειο 2002, σ. 18.

διοίκηση στο νησί, εντάσσονταν στο σύστημα διοίκησης των αποικιών, σύμφωνα με το οποίο ο έλεγχος της περιοχής ανήκε στο βρετανικό κράτος.⁵³⁹ Το πλαίσιο αυτό όμως, βασισμένο στη δυτική αντίληψη περί κράτους, ήταν κάτι το εντελώς διαφορετικό από το διοικητικό σύστημα που η Οθωμανική Αυτοκρατορία εφάρμοζε στην επικράτειά της – ακόμα κι από αυτό που διαμορφώθηκε μετά τις μεταρρυθμίσεις του 1839 και 1856 – και ως εκ τούτου, όλες οι προηγούμενες δομές και θεσμοί βρίσκονταν είτε σε αναδιοργάνωση είτε σε ακύρωσή τους. Ακόμα πιο σημαντικό, είναι το γεγονός ότι με την έναρξη της βρετανικής διοίκησης, επέρχεται αντικατάσταση του συστήματος διακυβέρνησης από τη κεντρική διοίκηση μέσω του ελέγχου – ο οποίος όπως διαπιστώθηκε κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες ήταν ανεπαρκής – και καθιερώνεται η τοπική κεντρική διοίκηση η οποία λάμβανε υπόψη τις ιδιαιτερότητες του χώρου, αναφέροντας όμως τα πάντα στην κεντρική διοίκηση στη Μ. Βρετανία. Με λίγα λόγια, η συγκρότηση μιας κεντρικής εξουσίας για το νησί η οποία θα λειτουργούσε ως ισχυρή εκτελεστική εξουσία επικουρούμενη από άλλα σώματα,⁵⁴⁰ βοήθησε στην επιβολή μιας άλλης αντίληψης περί κράτους και κρατικής διοίκησης, η οποία αναδιαμόρφωνε το υπάρχον σύστημα.⁵⁴¹ Δημιούργησε τις αναγκαίες προϋποθέσεις και το υπόβαθρο για την ανάπτυξη δυνάμεων που θα επιδίωκαν τη συμμετοχή τους στη δομή της εκτελεστικής εξουσίας, αφού η πρωτεύουσα του νησιού λειτουργεί πια ως ένα ισχυρό διοικητικό κέντρο της χώρας. Κι αυτό, σε αντίθεση με το οθωμανικό παρελθόν κατά το οποίο η

---

⁵³⁹ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 417. Η κύρια αρχή των Βρετανών σε σχέση με τις αποικίες τους, ήταν ότι αυτές έπρεπε να αυτοχρηματοδοτούνται ούτως ώστε να μην επιβαρύνεται ο κεντρικός προϋπολογισμός. Γι' αυτό, απαιτείτο μια ισχυρή τοπική διοίκηση η οποία θα λειτουργούσε ως η εκτελεστική εξουσία της αποικίας και θα καθόριζε την οικονομική πολιτική. Βλ. Prodromos I. Panayiotopoulos, «End of Empire and the Emergent Post-Colonial State», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σ. 583.

⁵⁴⁰ Το πρώτο σώμα που εγκαθιδρύθηκε ήταν το *Εκτελεστικό Συμβούλιο* στο οποίο συμμετείχαν ο Ύπατος Αρμοστής (*High Commissioner*), ο Αρχιγραμματέας (*Chief Secretary*), ο Αρχιλογιστής (*Treasurer*) και ο Δικηγόρος του Στέμματος (*King's Advocate*). Πέραν των βρετανών αυτών αξιωματούχων, στο Σώμα ορίστηκαν ως μέλη και τρεις ντόπιοι, οι Γεώργιος Γλυκός, Ριχάρδος Ματέη και ο Μουσταφά Φουάτ. Κατά τους πρώτους μήνες της βρετανικής διοίκησης, το σώμα αυτό λειτούργησε και ως νομοθετικό ούτως ώστε να μπορούν να εκδοθούν τα διάφορα διατάγματα. Ο ουσιαστικός έλεγχος του Εκτελεστικού Συμβουλίου βρισκόταν στα χέρια του Ύπατου Αρμοστή και των βρετανών αξιωματούχων, ενώ ο ρόλος των τριών ντόπιων ήταν καθαρά συμβουλευτικός. Βλ. Άντρος Παυλίδης, «Εκτελεστικό Συμβούλιο», *ΜΚΕ*, τ. 5, σ. 36.

⁵⁴¹ Ενδεικτικό της ισχυρής εξουσίας που οι Βρετανοί ήθελαν να εγκαθιδρύσουν με την άφιξή τους στο νησί, είναι και η πολιτική τους σε ότι αφορούσε τις φορολογίες. Ενώ κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου και κυρίως των τελευταίων δεκαετιών της υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός διαφορετικών φόρων, η τότε διοίκηση κατάφερε να εισπράξει μόνο μέρος αυτών, ενώ αρκετοί φόροι υπήρχαν μόνο στα χαρτιά. Με την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης, όλοι οι φόροι εισπράττονται στο ακέραιο τους. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 444.

Κύπρος αντιμετωπιζόταν ως μια μικρή και απομακρυσμένη επαρχία του οθωμανικού κράτους, ενώ, τα όρια εξουσίας της τοπικής διοίκησης ήταν αυστηρώς περιορισμένα – έστω και τυπικά – από τον απόλυτο συγκεντρωτικό έλεγχο που προσπαθούσε η κεντρική διοίκηση να επιβάλει. Ενώ δηλαδή για το μεγαλύτερο διάστημα της οθωμανικής περιόδου, η εξουσία στην Κύπρο ήταν στενότερα συνδεδεμένη με πρόσωπα, κατά την περίοδο της βρετανικής διοίκησης η εξουσία αρχίζει να έχει έναν πιο απρόσωπο χαρακτήρα και η βαρύτητα δίνεται τώρα στα θεσμικά όργανα. Έτσι, στην βρετανική αποικία της Κύπρου, η εκτελεστική εξουσία συγκεντρώθηκε στο πρόσωπο του Ύπατου Αρμοστή ο οποίος λειτουργούσε ως εκπρόσωπος του βρετανικού στέμματος και διοικούσε την Κύπρο, χρησιμοποιώντας δομές και θεσμούς που σε σχέση με την οθωμανική περίοδο, διακρίνονται από το νεωτερικό τους χαρακτήρα.⁵⁴²

Τα νέα αυτά δεδομένα, έρχονταν σε άμεση σύγκρουση με τα προνόμια – πολιτικής φύσεως και εξουσίας – που είχαν κατοχυρωμένα από την οθωμανική διοίκηση οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου. Τα παραδοσιακά προνόμια των ιεραρχών αλλά και η θεσμική αναγνώρισή της Εκκλησίας ως ηγεσία της κοινότητας κατά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, δεν ήταν δυνατό να συνυπάρξουν με τις δομές διοίκησης που ήθελε να εφαρμόσει η βρετανική διοίκηση, γι' αυτό και «[...] *έγύμνωσεν αὐτὴν τῆς ἑαυτῆς προνομιακῆς θέσεως*».⁵⁴³ Οι Βρετανοί, αρνήθηκαν να παραχωρήσουν στους ιεράρχες το δικαίωμα να διατηρήσουν τον ρόλο του μεσάζοντα μεταξύ του ντόπιου πληθυσμού και της ξένης διοίκησης, ενώ, προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, αρνήθηκαν να δώσουν κρατική υποστήριξη σε ζητήματα που αφορούσαν την Εκκλησία.⁵⁴⁴ Όπως ανέφερε σε ομιλία του στη Λεμεσό ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός πέντε μόλις χρόνια μετά τη μεταβίβαση, «[...] *ἐφιστῶ ὡς ἐκ τοῦ περισσοῦ τὴν προσοχὴν σας εἰς τὸ ἐν Κων/πόλει ὑφιστάμενον*

---

⁵⁴² Με την μεταβίβαση του νησιού στη Μ. Βρετανία και την εγκατάσταση σε αυτό βρετανικής διοίκησης, η Κύπρος, αν και ιδιότυπα, εισέρχεται στη νεωτερική περίοδο. Οι δύο σημαντικότερες αλλαγές της περιόδου αυτής, είναι η κατάργηση του προνομιακού ρόλου της Εκκλησίας, και η πολιτική πια διάκριση του πληθυσμού σε μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», *ό.π.*, σ. 201.

⁵⁴³ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κυπρου*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 166.

⁵⁴⁴ Μιχάλης Ατταλίδης, «Τα κόμματα στην Κύπρο», Δήμος Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 126.

ζήτημα⁵⁴⁵ *περὶ τῶν προνομίων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας [...]. Καὶ ὁμως, φίλοι μου, αὐτὰ ταῦτα τὰ προνόμια εἶχε καὶ ἡ τῆς Κύπρου αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία καὶ κατηργήθησαν σιωπηλῶς ἀπὸ πενταετίας [...]. Ἀπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς οὐδεμίαν ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλ. Ἀρχῆς ἐκτελεῖ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία [...].⁵⁴⁶ Ἄλλ' ἔχω δι' ἐλπίδας, ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ συνέλευσις, ἥτοι θὰ κανονίσῃ τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα θὰ ἐνστερνισθῇ τὰ δέοντα καὶ περὶ τούτων».⁵⁴⁷*

Συγκεκριμενοποιώντας τον τρόπο με τον οποίο η βρετανική διοίκηση αφαιρεί κάθε εξουσία από τους ιεράρχες της Εκκλησίας, επικεντρώνεται στη ἄρνηση της πρώτης να δέχεται αναφορές πολιτικού περιεχομένου για αιτήματα ή ζητήματα που αφορούν την ὀρθόδοξη κοινότητα, στην ἄρνησή της να εντάξει τους εκκλησιαστικούς φόρους στο πλαίσιο των κρατικῶν φόρων και τέλος, στην θέσπιση νομοθετικῶν σώματος⁵⁴⁸ το οποίο θα ἐπιλαμβανόταν ὅλων των ζητημάτων που αφορούσαν τον ντόπιο πληθυσμό, ὑπὸ την

⁵⁴⁵ Το ζήτημα στο οποίο αναφέρεται στο σημείο αυτό ο Μητροπολίτης Κυπριανός, είναι το *Προνομιακὸ Ζήτημα* που αφορούσε τη διαμάχη μεταξύ της οθωμανικῆς κυβέρνησης και του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου για τα προνόμια της Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στο οθωμανικὸ κράτος. Το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο διέβλεπε την ἀμφισβήτηση τῆς προνομίων του και προσπαθοῦσε να καταστήσει σαφές στην οθωμανικὴ διοίκηση ὅτι αὐτὰ ἦταν ἀδιαμφισβήτητα προνόμια που δόθηκαν ἀπὸ τον Μεχμέτ Β' και δεν μπορούσε να αλλοιωθεῖ το πλαίσιο και περιεχόμενό τους. Για τὴν εξέλιξη του ζητήματος αὐτοῦ, βλ. Χάρης Εξέρτζογλου, «Το προνομιακὸ ζήτημα», *Τα Ἱστορικά*, 9/16 (1992) 65-84.

⁵⁴⁶ Η φράση αὐτὴ του Μητροπολίτη Κιτίου, καταδεικνύει το πλαίσιο σχέσεων που ὑπῆρχε στο νησί κατὰ τὴν οθωμανικὴ περίοδο – τουλάχιστον μετὰ τα μέσα του 19^{ου} αἰῶνα – μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὡς διοικητικῆς Αρχῆς, και τῆς τοπικῆς οθωμανικῆς διοίκησης. Η Ἐκκλησία εἶχε τὴν εὐθὴνη ὄχι ἀπλᾶ τῆς προστασίας των Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ τῆς διοίκησής τους, ἐνῶ ἡ οθωμανικὴ τοπικὴ διοίκηση ἔπρεπε να ἐφαρμόζει ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς Αρχῆς που αφορούσαν τους Ὀρθοδόξους.

⁵⁴⁷ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου*, τ. Α', σ. 384.

⁵⁴⁸ Το νομοθετικὸ αὐτὸ σῶμα ονομάστηκε Νομοθετικὸ Συμβούλιο (*Legislative Council*) και ἡ ἀπόφαση για ἐγκαθίδρυσή του πάρθηκε λίγους μόλις μῆνες μετὰ τὴν ἐγκατάσταση των Βρετανῶν στην Κύπρο. Ο πρώτος Ὑπάτος Ἀρμοστής Γκάρνερτ Γούλσελέν (1878-1879) ἰδρύσε το Σῶμα αὐτὸ με ἀπόφασή του, τον Σεπτέμβριο του 1878. Για τα πρώτα τρία χρόνια δεν ἔγιναν ἐκλογές και οἱ ἐκπρόσωποι στο Συμβούλιο ἦταν άτομα διορισμένα ἀπὸ τὴ βρετανικὴ διοίκηση. Το Νομοθετικὸ Συμβούλιο πῆρε τὴν τελικὴ του μορφή το 1882 ὅταν με διάταγμα τῆς Βασίλισσας Βικτώριας στις 30 Νοεμβρίου του ἴδιου ἔτους, καθόρισε το πολίτευμα τῆς Κύπρου και παραχώρησε συνταγματικὸ χάρτη που περιεῖχε τα ὄρια των ἐξουσιῶν τῆς ἀποικιακῆς διοίκησης καθὼς και τα δικαιώματα των Κυπρίων σε σχέση με αὐτή. Στην τελικὴ του μορφή, το Νομοθετικὸ Συμβούλιο εἶχε 18 μέλη ἀπὸ τους οὐοίους ἔξι ἦταν Βρετανοὶ ἀξιωματοῦχοι τῆς διοίκησης και ορίζονταν ἀπὸ τον Ὑπάτο Ἀρμοστή (ἐπίσημα μέλη). Τα ἄλλα δώδεκα μέλη ἦταν αἰρετὰ και ἐκλέγονταν ἀπὸ τον λαό (6 μουσουλμάνοι και 6 «μη μουσουλμάνοι» ὅπως ονομάζονταν τα μέλη τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας). Πρόεδρος του Νομοθετικοῦ Συμβουλίου ἦταν ο ἐκάστοτε Ὑπάτος Ἀρμοστής ο οὐοίος εἶχε και το δικαίωμα τῆς νικώσας ψήφου σε περίπτωση ἰσοψηφίας, ἐνῶ δικαίωμα ἀρνησικυρίας σε οποιὰδήποτε ἀπόφαση του Συμβουλίου εἶχε ἡ Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας. Βλ. Ἄντρος Παυλίδης, «Νομοθετικὸ Συμβούλιο», *ΜΚΕ*, τ. 10, σ. 263-265.

προεδρία φυσικά του Έπατου Αρμωστή. Με την άρνηση της βρετανικής διοίκησης να παραχωρήσει έγγραφα που να αναγνωρίζουν τις εξουσίες και τα προνόμια των ανώτατου κλήρου – ανάλογα δηλαδή των βερατιών της οθωμανικής διοίκησης – ο Αρχιεπίσκοπος και οι Μητροπολίτες ουσιαστικά παραμένουν εκτός του κρατικού πλαισίου και χωρίς καμιά αρμοδιότητα – πλην της πνευματικής – πάνω στο ποίμνιό τους. Από τον επόμενο χρόνο της μεταβίβασης της Κύπρου, το 1879, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και οι Μητροπολίτες Πάφου Νεόφυτος και Κιτίου Κυπριανός, με υπόμνημά τους ημερομηνίας 16 Φεβρουαρίου,⁵⁴⁹ ζητούν όπως οι σχέσεις μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας διασαφηνιστούν και καταγραφούν σε ειδικό έγγραφο. Στο υπόμνημα, ζητείται ακόμα, όπως οι ιεράρχες δικαιούνται να παίρνουν μέρος στα Συμβούλια της διοίκησης και να παρουσιάζουν γραπτές αναφορές για ζητήματα της κοινότητας, ότι δηλαδή υπήρχε επί οθωμανικής διακυβέρνησης.⁵⁵⁰ Η απάντηση της βρετανικής διοίκησης, περιέχεται σε αναφορά του Έπατου Αρμωστή προς το Υπουργείο Αποικιών, στην οποία αναφέρεται ότι «[...] καὶ ἐὰν ἀκόμα ὑπῆρχον τὰ Βεράτια, πιστεύω ὅτι, ἔνεκα μικρῶν τινων προνομιῶν οὐχὶ εὐκρινῶς ὀριζομένων ἐν αὐτοῖς, καθιερωθεισῶν δ' ἐκ συνηθείας, ὑπὸ μίαν πλέον συνταγματικὴν Κυβέρνησιν ἀπαιτεῖται μείζον ἔννομος ἐξουσία. Ἡ παροῦσα Κυβέρνησις τῆς νήσου δεσμεύεται ὑπὸ νόμων καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τοῦ νόμου, συνεπῶς ὅ,τι δῆποτε μέλλει νὰ γένηται δέον νὰ γένηται διὰ νομοθετικῆς πράξεως [...]».⁵⁵¹ Ακόμα και μέχρι το 1897 όμως, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου επιμένουν σε κατοχύρωση των προηγούμενων προνομίων τους και ενσωμάτωσή τους στον κρατικό μηχανισμό. Όπως αναφέρει και ο Μητροπολίτης Πάφου Επιφάνιος σε επιστολή του στον Αρχιεπίσκοπο

⁵⁴⁹ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ὁ.π., σ. 572.

⁵⁵⁰ Ενδεικτικές της διαφοράς αντιλήψεων που υπήρχαν μεταξύ της βρετανικής διοίκησης και των ιεραρχών, είναι και οι αναφορές του βρετανού Χέπγουορθ Ντίξον ο οποίος βρισκόταν στο νησί το 1878 και αναφέρει: «[...] Ένας ιερέας τοποθετεί την Εκκλησία του υπεράνω του Κράτους. Εμείς οι κοσμικοί τοποθετούμε τό Κράτος πριν από την Εκκλησία του. [...] Ο πατήρ Σωφρόνιος όχι μόνο τοποθετεί την Εκκλησία υπεράνω του Κράτους, αλλά και πέραν αυτού, καί γύρω από αυτό, και κάτω από αυτό, όπως οι ουρανοί είναι γύρω από τη γη. Εμείς, από την άλλη πλευρά, τοποθετούμε τους δύο τομείς χωριστά. Υψώνει τους μοναχούς και τους κληρικούς του υπεράνω του νόμου. Εμείς καταστέλλουμε τα προνόμια οποιουδήποτε είδους και δεν αναγνωρίζουμε καμιά ασυλία οποιασδήποτε τάξεως ή κοινωνικής ομάδας. Το ζήτημα της αποστολής αστυνομικών για να συλλέξουν τα νομίσματά του για λογαριασμό του, είναι μια από τις πολλές απαιτήσεις· όλες, όμως, οι απαιτήσεις του στηρίζονται σε μια θεωρία την οποία εμείς απορρίπτουμε – την υπεροχή της πνευματικής ισχύος». Βλ. Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ὁ.π., σ. 1206.

⁵⁵¹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ὁ.π., σ. 559.

Σωφρόνιο, «[...] καθῆκον ἡμῶν εἶναι νά ἐκθέσωμεν πρὸς τὸν Μ. Ἀρμοστὴν καὶ τὸ νομοθετικὸν Συμβλοῦλιον τὰς ἀνάγκας δι' εἰς πρέπει διὰ νόμου νά ὑποστηριχῶσι τὰ ὑλικά καὶ πνευματικά δικαιώματα τῆς ἐν Κύπρῳ ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας».⁵⁵²

Με βάση αυτά τα δεδομένα λοιπόν, από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασης των Βρετανών στο νησί, καταγράφεται η τεράστια ιδεολογική διαφορά στην αντίληψη για το κράτος μεταξύ των ιεραρχών και της νέας διοίκησης. Βάση της αντίληψης των ιεραρχών ήταν η μακρόχρονη προνομιακή τους θέση επί οθωμανικής περιόδου και η ενσωμάτωσή τους στην οθωμανική έννομη τάξη ως αναπόσπαστο μέρος του κρατικού μηχανισμού. Η ενσωμάτωσή τους αυτή προήλθε από την αναγνώρισή της ηγεσίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, ως της φυσικής ηγεσίας της ορθόδοξης κοινότητας. Οι ιεράρχες δηλαδή, ήταν φορείς πολιτικής εξουσίας επειδή σαν τέτοιους ήθελε το οθωμανικό κράτος να τους εντάξει στην κρατική δομή του, και ταυτόχρονα, οι ίδιοι ανέπτυξαν γύρω από τις δραστηριότητές τους μια κοσμική πολιτική εξουσία. Με λίγα λόγια, όσο η οθωμανική διοίκηση τους αντιμετώπιζε σαν μέρος του κρατικού μηχανισμού, άλλο τόσο οι ίδιοι οι ιεράρχες εκλάμβαναν τους εαυτούς τους – και την εκκλησιαστική δομή – ως μέρος της ηγετικής ομάδας της αυτοκρατορίας. Η νομιμοποίηση τους, ήταν δεδομένη και αδιαμφισβήτητη από τη στιγμή που εκδιδόταν το σχετικό βεράτιο. Γι' αυτό εξάλλου, και η επιμονή των ιεραρχών για αναγνώριση των πολιτικών τους προνομίων από τη βρετανική διοίκηση και απόδοση σε αυτούς ενός εγγράφου παραχώρησης της εξουσίας εκ μέρους της Βασίλισσας Βικτώριας. Οι ιεράρχες, όπως και κατά την οθωμανική περίοδο δηλαδή, ζητούν εκχώρηση πολιτικών εξουσιών σε αυτούς και νομιμοποίηση του ρόλου τους ως κοσμική εξουσία της κοινότητάς τους, από την υπέρτατη πολιτική Αρχή του κράτους στο οποίο η Κύπρος εντάχθηκε, τη Βασίλισσα. Στο οθωμανικό κράτος, η Αρχή αυτή ήταν ο Σουλτάνος, στο όνομα του οποίου οι ιεράρχες λάμβαναν τα βεράτια τους με συγκεκριμένες αρμοδιότητες, δικαιώματα και καθήκοντα, αλλά κυρίως, με σαφή ορισμό τους ως της υπεύθυνης πολιτικής ηγεσίας του ποιμνίου τους.

⁵⁵² ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ό.π., σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.16].

Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, όπως και κατά την οθωμανική περίοδο, οι ιεράρχες αντιλαμβάνονται τη Βασίλισσα ως τη νομιμοποιητική Αρχή της πολιτικής τους εξουσίας και ζητούν τη συνέχιση της διαδικασίας έκδοσης των βερατίων. Το γεγονός ότι η βρετανική διοίκηση είχε διαχωρίσει τον πληθυσμό του νησιού με βάση τη θρησκευτική του πίστη – μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι – δίνει μια ισχυροποιητική βάση στην αντίληψη των ιεραρχών ότι και στο νέο διοικητικό πλαίσιο, το βρετανικό, οι ίδιοι εξακολουθούν να είναι η φυσική πολιτική ηγεσία της κοινότητας την οποία εκπροσωπούν ως θρησκευτικοί αρχηγοί. Με άλλα λόγια, η εμμονή των ιεραρχών για διατήρηση μιας οθωμανικής τάξης πραγμάτων, δεν υπήρξε εντελώς ασύμβατη με το πρωταρχικό περιεχόμενο της βρετανικής διοίκησης, που ήταν η διατήρηση μιας οθωμανικής λογικής στην αντιμετώπιση των κατοίκων του νησιού. Υπενθυμίζεται ότι η βάση του διαχωρισμού του πληθυσμού στο οθωμανικό κράτος, ήταν η θρησκεία, και ξεχωριζόταν κυρίως η μουσουλμανική κοινότητα από αυτή των απίστων, δηλαδή των μη μουσουλμάνων. Η βρετανική διοίκηση δεν είχε χωρίσει τους κατοίκους του νησιού στη βάση της εθνοτικής καταγωγής τους, ή στη βάση ύπαρξης δύο ξεχωριστών λαών,⁵⁵³ αλλά στη βάση της οθωμανικής λογικής των θρησκευτικών – και αργότερα εθνοθρησκευτικών κοινοτήτων, ως μέσο λειτουργίας της διοίκησης ενός κράτους.

Η αντίληψη των Βρετανών όμως για την ηγετική ομάδα της κοινότητας και κυρίως για την διοίκηση του νησιού, ήταν εντελώς νεωτερική, η οποία δεν ενέτασσε την Εκκλησία ή τους ιεράρχες της στην ηγεσία αυτή. Η πνευματική δικαιοδοσία του κλήρου στο ποίμνιο του, άφηνε εντελώς αδιάφορη την βρετανική αποικιακή κυβέρνηση – στις πρώτες δεκαετίες τουλάχιστον – που θεωρούσε αυτονόητο ότι η οποιαδήποτε ηγεσία του ντόπιου πληθυσμού – με περιορισμένες εξουσίες – θα προέλθει μέσα από εκλογικές διαδικασίες, δηλαδή, διαδικασίες νεωτερικού κράτους. Ενδεικτικό της θέλησης των Βρετανών για την εγκαθίδρυση μιας αστικού τύπου διοίκησης της Κύπρου, είναι και η σύνθεση του πρώτου Νομοθετικού Συμβουλίου στο οποίο ορίζονται ως μέλη – για το

---

⁵⁵³ Η άποψη ότι η βρετανική διοίκηση διέβλεπε την ύπαρξη δύο λαών στο νησί δεν ευσταθεί, από τη στιγμή που το κριτήριο διαχωρισμού ήταν η θρησκευτική πίστη – μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι. Το κριτήριο αυτό, από διοικητικό μέτρο που ήταν στην οθωμανική λογική διοίκησης, μετατρέπεται σε πολιτική πραγματικότητα στο νεωτερικό κράτος που οι Βρετανοί προσπαθούν να λειτουργήσουν στο νησί. Αναφορά σε δύο λαούς, βλ. Sebahattin İsmail, «İngiliz Yönetiminin İlk 50 Yılında Türk-Rum İlişkileri», *Kıbrıs'ın Dünü – Bugünü*, ό.π., σ. 117-134.

πρώτο Νομοθετικό Συμβούλιο δεν διεξήχθησαν εκλογές – μόνο κοσμικοί.⁵⁵⁴ Η άμεση και θεσμική πια ένταξη των κοσμικών στην πυραμίδα της διοίκησης – έστω κι αν ο ουσιαστικός έλεγχος παρέμενε στα χέρια του Ύπατου Αρμοστή – σε συνδυασμό με τον ξεκάθαρο παραγκωνισμό των ιεραρχών, οι οποίοι αντιμετώπιζονταν πια ως ισότιμοι με τους άλλους κατοίκους του νησιού, έφερνε σε ευθεία αντιπαράθεση τους βρετανικούς θεσμούς με τον παραδοσιακό ρόλο της Εκκλησίας. Όπως αναφέρει βρετανός αξιωματούχος το 1878 για το ρόλο του Αρχιεπισκόπου κατά την οθωμανική περίοδο και την αλλαγή που επήλθε με τη βρετανική διοίκηση, «[...] δεν είχε μεν απόλυτη κυριαρχία, αλλά είχε κάθε λόγο να είναι ικανοποιημένος με το μερίδιο εξουσίας που διέθετε. Αυτή η κατάσταση πραγμάτων αποτελεί παρελθόν, η δε άγραφη συμφωνία μεταξύ του (αρχιεπισκοπικού) μεγάρου και του κονακιού είχε τερματιστεί. Συγκροτώντας το νέο μας Νομοθετικό Συμβούλιο, έχουμε συμπεριλάβει μόνο λαϊκούς. Ούτε ιερέας ούτε μουλλάς έχουν θέση στο νέο μας Συμβούλιο. Η εκκλησία και το τέμενος πρέπει να προχωρήσουν μαζί στο δικό τους δρόμο, ως εκ τούτου, η εξουσία στην Κύπρο είναι κοσμική εξουσία».⁵⁵⁵

Η εντελώς διαφορετική αντίληψη των Βρετανών για την πολιτική διοίκηση της Κύπρου ως αποικίας τους, διαφαίνεται ξεκάθαρα στο πιο πάνω απόσπασμα. Ταυτόχρονα όμως, διαφαίνεται και η αδυναμία τους να κατανοήσουν ότι στο οθωμανικό κράτος, ο ανώτατος κλήρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν είχε απλά μερίδιο της εξουσίας εξαιτίας μιας άγραφης συμφωνίας μεταξύ της οθωμανικής διοίκησης (κονακιού) και της Αρχιεπισκοπής, όπως ο βρετανός αξιωματούχος αναφέρει στο σημείωμα του. Αντίθετα, η Αρχιεπισκοπή, ως το εκκλησιαστικό διοικητικό κέντρο, ήταν θεσμικά ενταγμένο – τουλάχιστον από την περίοδο του Τανζιμάτ και έπειτα – στην οθωμανική λογική της κοσμικής κρατικής εξουσίας και της διοίκησης της κοινότητας. Δηλαδή, ο αρχιερέας για την οθωμανική διοίκηση, δεν ήταν απλά η πνευματική ηγεσία στην οποία

⁵⁵⁴ Στο πρώτο Νομοθετικό Συμβούλιο ορίστηκαν ως ανεπίσημα μέλη οι εξής: Ριχάρδος Ματέη, Γεώργιος Γλυκός και Μουσταφά Φουάτ. Και οι τρεις ήταν εύποροι κοσμικοί με εμπορικές κυρίως δραστηριότητες, ενώ όσον αφορά τους δύο Ορθοδόξους μέλη του Συμβουλίου, είναι χαρακτηριστικό ότι πρόκειται για άτομα τα ονόματα των οποίων βρίσκονταν στους Κώδικες της Μητρόπολης Κιτίου ως ισχυροί δανειστές της. Εκπροσωπείται δηλαδή η κοινότητα των Ορθοδόξων, από τους κοσμικούς που λίγα χρόνια πριν την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, είχαν επιχειρήσει διείσδυση τους στη σφαίρα εξουσίας της Εκκλησίας μέσω των δανείων που είχαν παραχωρήσει στη Μητρόπολη Κιτίου. [Βλ. εξέταση του Κιτιακού Ζητήματος, κεφάλαιο IV, υποκεφάλαιο 2β]. Επίσημα μέλη του Συμβουλίου, ήταν οι: Ύπατος Αρμοστής ως Πρόεδρος, Κάρολος Αλφρέδος Κούκσων (νομικός σύμβουλος της κυβέρνησης), Γεώργιος Ριχάρδος Γρηβς (αρχιγραμματέας της διοίκησης) και ο Γεώργιος Ουέλς Κέλνερ (οικονομικός έφορος της διοίκησης).

⁵⁵⁵ Αντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος*, τ. 3, ό.π., σ. 1206.

παραχωρήθηκαν προνόμια που είχαν να κάνουν μόνο με την προσωπική ζωή του, αλλά, η κοσμική ηγεσία της κοινότητας η οποία εντάχθηκε στη λογική λειτουργίας του κράτους και αποτελούσε μέρος του. Ακόμα, η Εκκλησία ως θεσμός, δεν αποτελούσε απλά την πνευματική ηγεσία των Ορθοδόξων, αλλά είχε την ευθύνη πολιτικής διοίκησής τους, ως μέρος της οθωμανικής διοικητικής λογικής και λειτουργίας.

α. Η απομάκρυνση της Εκκλησίας ως πολιτικού θεσμού από τη Διοίκηση

Τρία μόλις χρόνια μετά την εγκαθίδρυση της βρετανικής διοίκησης στο νησί, οι ιεράρχες της Εκκλησίας διαβλέποντας κινδύνους για την παραδοσιακή – αλλά και θεσμική μετά τις μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους – εξουσία της Εκκλησίας της Κύπρου, προωθούν αιτήματα για διακανονισμό του καθεστώτος της Εκκλησίας στο πλαίσιο της νέας διοίκησης. Αφορμή για τις αντιδράσεις της ιεραρχίας, αποτέλεσε ο παραγκωνισμός εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης των *Διοικητικών Συμβουλίων (Meclis-i İdare)* στα οποία μετείχαν ως ηγεσία της κοινότητας οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου. Σε επιστολή που στάλθηκε στον βρετανό διοικητή του νησιού στις 10 Μαρτίου του 1881, ζητείται η διευκρίνηση εκ μέρους της νέας διοίκησης, «[...] ἐὰν τὰ καθήκοντα του [Κεντρικού Μετζιλίς Ιταρέ] ὧσιν οἷα διαγράφονται ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ νόμου, ἢ θὰ καθορισθῶσιν διὰ νέων κανονισμῶν καὶ ὁδηγιῶν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Α.Μ.». Στην επιστολή ζητείται ακόμα όπως «[...] τὰ καθήκοντά μας ταῦτα καὶ αἱ ὑπηρεσίαι (ἐν τῷ ρηθέντι Συμβουλίῳ) καθορισθῶσιν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ὑποπίπτωμεν εἰς σφάλματα ὡς πρὸς αὐτά».⁵⁵⁶ Την επιστολή υπέγραψαν ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, ο Μουφτής της Κύπρου Αχμέτ Ασίμ και τέσσερις κοσμικοί, δύο μουσουλμάνοι και δύο χριστιανοί. Από το περιεχόμενο της επιστολής αλλά και από τις ιδιότητες των συντακτών της, είναι κατανοητό ότι πρόκειται για μια προσπάθεια όχι επανακαθορισμού, αλλά επαναβεβαίωσης των εξουσιών της παραδοσιακής αυτής ηγεσίας (Αρχιεπίσκοπος και Μουφτής) μέσα όμως στο νέο πλαίσιο που έθετε η βρετανική διοίκηση. Στη λογική της ιεραρχίας, δηλαδή, δεν υπήρχε θέμα

⁵⁵⁶ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', Λάρνακα 1911, σ. 275.

κατάργησης του θεσμού των Συμβουλίων που είχαν συσταθεί από την οθωμανική διοίκηση, αλλά ανανέωση των όρων λειτουργίας τους με τρόπο που αυτά να είναι συμβατά με το βρετανικό πλαίσιο διοίκησης. Πέραν τούτου, η παρουσία των πνευματικών ηγετών στα Συμβούλια αυτά, ήταν για τον ανώτατο κλήρο ένα θέμα μη διαπραγματεύσιμο.

Ενδεικτική ως προς τις προθέσεις των Βρετανών σε σχέση με τη διοίκηση αλλά και το ρόλο των πνευματικών ηγεσιών των κοινοτήτων – ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου και μουσουλμανικό ιερατείο – είναι και η απαντητική επιστολή του Αρχιγραμματέα της βρετανικής διοίκησης Φόλκ Γουόρρεν προς τα μέλη του Κεντρικού Διοικητικού Συμβουλίου. Στην επιστολή αυτή, ουσιαστικά ακυρώνονται οι εξουσίες αλλά και ο ίδιος ο ρόλος του Συμβουλίου, αφού «[...] ἡ ἀλλαγὴ τῆς Κυβερνήσεως ἐν Κύπρῳ ἐπήνεγκε κατ' ἀνάγκην μεταβολὰς τινὰς τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων, αἵτινες κατέστησαν τὰ καθήκοντα αὐτῶν ἀμφίβολα πλέον ἢ ὅσῳ εἶν' ἐπιθυμητόν».⁵⁵⁷ Ξεκαθαρίζεται μάλιστα, μέσω της έκφρασης ευχής, ότι τα μέλη του Συμβουλίου θα παράσχουν τη συμβουλευτική τους βοήθεια – στην εκτελεστική εξουσία – εάν και εφόσον αυτό τους ζητηθεί. Η αντίληψη των Βρετανών για τη δομή και τη λειτουργία των Συμβουλίων αυτών κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, καταγράφεται σε σημείωμα του δευτέρου Ὑπατου Αρμοστή Ρόμπερτ Μπίντουλφ (1879 – 1886) στο οποίο αναφέρεται ότι «[...] ἡ ὑπαρξίς τῶν Συμβουλίων τούτων ἀποδεικνύει τὴν μεγάλην διαφορὰν μεταξὺ τοῦ βρετανικοῦ καὶ τοῦ τουρκικοῦ συστήματος τῆς διοικήσεως. Ἐν τῇ ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ ἐν ᾧ ὁ λαὸς δὲν ἔχει οἰανδῆποτε φωνὴν εἰς τὴν νομοθεσίαν, μετέχει ἐν τούτοις διὰ τῶν Συμβουλίων τούτων τῆς διοικήσεως. Ὑπὸ τὸ ἡμέτερον σύστημα εἶναι ἀδύνατος ἡ πρόσληψις ἀνευθύνων ἢ ἀνεπισήμων⁵⁵⁸ προσώπων εἰς τὴν

⁵⁵⁷ Ο.π., σ. 275.

⁵⁵⁸ Αυτό που ο Ὑπατος Αρμοστής εννοεί με τους όρους *ανευθύνων* και *ανεπισήμων* προσώπων, είναι ότι οι ιεράρχες στο νέο διοικητικό σύστημα, δεν είχαν καμία πολιτική ευθύνη έναντι των Ορθοδόξων, οι οποίοι θα διοικούσαν μέσα από τα εκτελεστικά και νομοθετικά Σώματα που δημιούργησε η βρετανική διοίκηση και είχαν την αποκλειστική ευθύνη διοικήσεως. Ταυτόχρονα, χαρακτηρίζοντας τους ιεράρχες της

έκτελεστικὴν λειτουργίαν [...]».⁵⁵⁹ Η αλληλογραφία για το ζήτημα των Συμβουλίων, καταδεικνύει και προοιωνίζει τη σύγκρουση μεταξύ της Εκκλησίας της Κύπρου και της βρετανικής διοίκησης, όταν οι αρχιερείς θεωρούν μη διαπραγματεύσιμη ή τουλάχιστον εκτός λογικής, την απουσία τους από την ηγεσία της κοινότητας. Παράλληλα όμως, και η Βρετανοί, θεωρούν μη διαπραγματεύσιμη μια τέτοια λειτουργία της Εκκλησίας της Κύπρου.

Αυτό που η βρετανική διοίκηση προσπάθησε να εισαγάγει στην Κύπρο με τις διοικητικές μεταβολές της πρώτης περιόδου, αμέσως μετά δηλαδή τη μεταβίβαση, ήταν η αντικατάσταση ενός διορισμένου Διοικητικού σώματος στο οποίο μετείχαν οι θρησκευτικές εξουσίες, με ένα νέο νομοθετικό σώμα, τα μέλη του οποίου θα εκλέγονταν από τις δύο κοινότητες και θα αποτελούσαν ένα είδος κοινοβουλίου. Φυσικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ουσιαστική εκτελεστική εξουσία καθώς και η νικώσα ψήφος στο Νομοθετικό Συμβούλιο, παρέμενε στα χέρια της βρετανικής διοίκησης και πιο συγκεκριμένα του Ύπατου Αρμοστή. Αυτό όμως που προκύπτει από τις επιστολές μεταξύ των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου και της βρετανικής διοίκησης το 1881, είναι η εντελώς διαφορετική πολιτειακή αντίληψη των Βρετανών, σύμφωνα με την οποία δεν αναγνωριζόταν εκ προοιμίου, καμιά πολιτική αρμοδιότητα στις παραδοσιακές πνευματικές εξουσίες, τόσο των χριστιανών όσο και των μουσουλμάνων. Και στην περίπτωση της Εκκλησίας της Κύπρου, αυτό σήμαινε ακύρωση όλου του πολιτικού πλαισίου εξουσίας με την οποία την είχε περιβάσει το οθωμανικό κράτος και κυρίως, την απομάκρυνση της από τους θεσμούς, τη δομή και τη λειτουργία του ίδιου του κράτους.⁵⁶⁰ Για πρώτη φορά μετά τη μεταβίβαση του νησιού, καταγράφεται έντονα η προοπτική αφαίρεσης κάθε πολιτικής εξουσίας από τους ιεράρχες και η θέσπιση σωμάτων που νομιμοποιούνται ως πολιτική εξουσία μέσα από το βρετανικό διοικητικό

Εκκλησίας της Κύπρου ανεπίσημος, υπονοεί ότι αυτοί στερούνται οποιασδήποτε θεσμικής πολιτικής ιδιότητας, αφού η βρετανική διοίκηση δεν μπορούσε να αναγνωρίσει οθωμανικές διοικητικές δομές.

⁵⁵⁹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 276.

⁵⁶⁰ Χαρακτηριστική για τις σχέσεις Εκκλησίας και Βρετανών στις αρχές της βρετανικής περιόδου, είναι και η αναφορά του σύγχρονου της περιόδου, Γεώργιου Λουκά, ο οποίος, στην εργασία του για τις τρεις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής διοίκησης, αναφέρει ότι η δύναμη των αρχιερέων *περικόπη* και δεν «[...] δὲν ἔχουσι πλέον τὸ θάρρος ἢ μᾶλλον τὸ δικαίωμα νὰ δικάζωσι τοὺς ἀμαρτάνοντας ἱερεῖς οὔτε νὰ τιμωρῶσιν ἢ νὰ φυλακίζωσιν αὐτούς, ὡς τὸ πρῖν, ἐν ἰδίαις φυλακαῖς». Βλ. Θεοφανώ Κυπρή, «Γεωργίου Λουκά. Η εν Κύπρω μέχρι της 4^{ης}/17^{ης} Ιουνίου του 1908 τριακονταετής αγγλική κατοχή», ΚΣ, Μ (1976) 121.

πλαίσιο αλλά και από την άμεση εκλογή τους από το λαό. Η άρνηση των Βρετανών να προχωρήσουν σε εφαρμογή των προτάσεων του ανώτατου κλήρου για έκδοση βερατίων από τη Βασίλισσα Βικτώρια, στερούσε κάθε πιθανότητα εκχώρησης πολιτικής εξουσίας στους αρχιερείς εκ των άνω, επομένως, δημιουργούσε την ανάγκη για εξεύρεση ενός νέου τρόπου νομιμοποίησης μιας τέτοιας εξουσίας, τόσο σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση, όσο και σε σχέση με την κοινότητα.

Η αντίδραση της ιεραρχίας στην πρόθεση των Βρετανών να της αφαιρέσουν κάθε πολιτική αρμοδιότητα, ήταν η προώθηση των παραιτήσεων όλων των κληρικών και λαϊκών μελών από το Κεντρικό και τα Επαρχιακά Διοικητικά Συμβούλια, σε μια προσπάθειά της να καταστήσει σαφές στους βρετανούς αξιωματούχους ότι η Εκκλησία της Κύπρου συνιστούσε μια ισχυρή πολιτική εξουσία παράλληλη με τη βρετανική διοίκηση και ως τέτοια θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται. Η ενέργεια αυτή των ιεραρχών, ήταν μια ξεκάθαρη επίδειξη ισχύος της εκκλησιαστικής ηγεσίας σε σχέση με την κοινότητα, γεγονός που όπως υπολογίστηκε από τους ίδιους, θα είχε αντίκτυπο στη βρετανική διοίκηση και θα καθιστούσε την ένταξη της Εκκλησίας στην βρετανική τάξη πραγμάτων εφικτή. Ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος μάλιστα, γνωστοποιώντας στην βρετανική διοίκηση τις παραιτήσεις όλων των μελών των Διοικητικών Συμβουλίων, τονίζει την κρισιμότητα της κατάστασης και απευθυνόμενος με προσωπική επιστολή στον Ύπατο Αρμοστή, του αναφέρει ότι «[...] θὰ ἐκτιμήσητε δεόντως τὴν παροῦσαν κατάστασιν, καὶ θὰ λάβητε μέτρα, ἅτινα ν' ἀποβῶσι πρὸς κοινὴν ὠφελείαν τῶν τε κυβερνώντων καὶ κυβερνομένων, οἱ ὁποῖοι εὐχαρίστως ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν εἰς ἀνταλλαγὴν σκέψεων τεινουσῶν εἰς τὸ γενικὸν καλὸν τῶν κατοίκων».⁵⁶¹ Αυτό που ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος επιδίωξε με την πρόταση για ανταλλαγή απόψεων μεταξύ διοίκησης και κυβερνομένων, ήταν η αναγνώριση εκ μέρους της βρετανικής διοίκησης ότι πολιτική ηγεσία της κοινότητας ήταν οι ιεράρχες της Κύπρου και σαν τέτοια θα πρέπει να αντιμετωπίζονται, αλλά και να ενταχθούν στο διοικητικό σύστημα που θα εφάρμοζε η Βρετανία στην Κύπρο.

---

⁵⁶¹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 282.

Αυτό όμως που έχει ουσιαστική σημασία στην διαμόρφωση ενός νέου πλαισίου που αφορούσε τις σχέσεις ιεραρχίας, ορθοδόξων κατοίκων και βρετανικής διοίκησης, ήταν το γεγονός ότι αρκετοί κοσμικοί δεν παραιτήθηκαν από τα Διοικητικά Συμβούλια και συνέχισαν να παρίστανται στις συνεδριάσεις, εκπροσωπώντας με τον τρόπο αυτό τους πληθυσμούς των περιοχών τους. Και τα μέλη αυτά, βρίσκονταν στα Διοικητικά Συμβούλια της Λάρνακας αλλά και της Πάφου. Όπως ο Φίλιος Ζαννέτος αναφέρει, ορισμένα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου στην Πάφο δεν παραιτήθηκαν, αφού απέτυχε να τους πείσει για κάτι τέτοιο ο Μητροπολίτης Πάφου. Ο ίδιος όμως ο Μητροπολίτης, ακολουθώντας την πολιτική της Αρχιεπισκοπής, ειδοποίησε τη βρετανική διοίκηση ότι θα απείχε από κάθε συνεδρία του τοπικού Διοικητικού Συμβουλίου. Είναι λοιπόν προφανές, ότι οι παραιτήσεις των κοσμικών από τα Διοικητικά Συμβούλια έγιναν μετά από προτροπές της ίδιας της ιεραρχίας της Εκκλησίας της Κύπρου, ενώ την ίδια στιγμή, το γεγονός ότι μερικοί δεν παραιτήθηκαν, καταγράφει μια διάθεση ανεξαρτητοποίησης από την πολιτική εξουσία του ανώτατου κλήρου. Αν λοιπόν η προσπάθεια της εκκλησιαστικής ηγεσίας ήταν η επίδειξη ισχύος σε σχέση με την ελληνορθόδοξη κοινότητα, αυτό δεν φαίνεται να πέτυχε, όχι τουλάχιστον στο βαθμό που θα καθιστούσε την ενέργεια αυτή σοβαρή. Η παραμονή κοσμικών στις θέσεις τους, έδινε το μήνυμα – προς τη βρετανική διοίκηση, προς τον ανώτατο κλήρο αλλά και προς την ίδια την ελληνορθόδοξη κοινότητα – ότι η Εκκλησία δεν είναι η αποκλειστική ηγεσία. Ταυτόχρονα, έδειχνε ότι μεγάλο μέρος των κοσμικών, συμφωνούσε με τους νεωτερικούς θεσμούς της βρετανικής διοίκησης και θα προσπαθούσε να δραστηριοποιηθεί ως πολιτικός εκπρόσωπος της κοινότητας μέσα από τους θεσμούς αυτούς.

Από το πρώτο αυτό ζήτημα μεταξύ Εκκλησίας και βρετανικής διοίκησης, ουσιαστικά καταγράφεται η ακύρωση όλων των εξουσιών του ανώτατου κλήρου, η διαφοροποίηση μερίδας κοσμικών από την επίσημη πολιτική της Εκκλησίας και η διάθεση της βρετανικής διοίκησης να εντάξει τους κοσμικούς αυτούς στη διοίκηση του νησιού. Είναι σημαντικό επίσης ότι οι κοσμικοί που αρχίζουν να ξεφεύγουν από το εκκλησιαστικό πλαίσιο, βρίσκονταν στις παράλιες πόλεις – Λεμεσό, Λάρνακα και Πάφο – ενώ όλοι οι κοσμικοί που ταυτίζονται με τον ανώτατο κλήρο, προέρχονται από τη Λευκωσία. Όπως ο ίδιος ο Ύπατος Αρμοστής σημειώνει στην έκθεση του για την πιο

πάνων κατάσταση, σε συνάντηση μεταξύ βρετανικής διοίκησης και ιεραρχών όπου θα εξετάζετο το υπόμνημα που ήδη είχε σταλεί στο Λονδίνο, τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες συνόδευαν επτά λαϊκοί, όλοι από τη Λευκωσία. Αργότερα, προστέθηκαν σε αυτούς και δύο από τη Λάρνακα και ένας από την Κερύνεια.⁵⁶² Σύμφωνα με τον Έπατο Αρμοστή η βρετανική διοίκηση δεν μπορούσε να ικανοποιήσει τα αιτήματα των ιεραρχών για συμπερίληψη εκκλησιαστικών κανονισμών στο βρετανικό διοικητικό σύστημα και κάλυψη του με συγκεκριμένο νόμο, επειδή παραβάσεις τέτοιων κανονισμών εκ μέρους των Ορθοδόξων δεν συνιστούσαν παραβίαση του κρατικού νόμου.⁵⁶³ Αυτό που ουσιαστικά ζητούσαν οι ιεράρχες, ήταν δηλαδή συνέχεια στην θεώρηση της Εκκλησίας και των κανονισμών της, ως μέρος της κρατικής έννομης τάξης, όπως ακριβώς συνέβαινε κατά την οθωμανική περίοδο, όταν στα βεράτια των ιεραρχών το οθωμανικό κράτος ενέταξε τους κανονισμούς της Εκκλησίας και τους προσέδωσε την ισχύ του κρατικού νόμου. Όπως καταγράφεται στην έκθεση του Έπατου Αρμοστή, μπροστά στα δεδομένα αυτά, οι ιεράρχες απάντησαν ότι θα ετοιμάζαν προτάσεις αλλά θεωρούσαν ότι «[...] ή από τῆς βρετανικῆς κατοχῆς δοθεῖσα τῷ λαῷ μεγάλη ἐλευθερία ἐμείωσε τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας».⁵⁶⁴

Ενδεικτικές της απώλειας εξουσίας της Εκκλησίας της Κύπρου στο πλαίσιο που έθετε η βρετανική διοίκηση, είναι και δύο επιστολές του Μητροπολίτη Πάφου Επιφανίου

⁵⁶² Ο.π., σ. 286.

⁵⁶³ Χαρακτηριστικό της διαφορετικότητας μεταξύ των αντιλήψεων των Βρετανών για τον ρόλο της κρατικής Αρχής, και των απόψεων των ιεραρχών είναι και το απόσπασμα από επιστολή του Μητροπολίτη Πάφου Επιφανίου προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο τον Ιανουάριο του 1897. Μη μπορώντας να κατανοήσει τις αντιλήψεις των Βρετανών για τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας, ο Μητροπολίτης αναφέρει: «[...] Ἐς ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς συγκατοικεῖ ἀσέμνως μετὰ γυναικός, ἣν δέν ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ νόμος νά λάβῃ ὡς γυναίκα. οἱ βλέποντες τὸ σκάνδαλον διαμαρτύρονται, ὁ Ἀρχιερεὺς συμβουλεύει, ἐπιπλήττει, ἀλλ' ὄλα εἰς μάτην καὶ οὐδέ ἓν ἀποτέλεσμα, διότι ἔμαθεν ἤδη ὁ ἀτακτῶν ὅτι ἡ ψευδοελευθερία δέν δίδει εἰς κανένα τὸ δικαίωμα νά τὸν ἐμποδίσῃ διὰ τῆς βίας. τούτων ὄλων ἐνεκεν ἀψηφεῖ τὰ πάντα καὶ ἐξακολουθῶν τὴν ἀταξίαν προκαλεῖ σκάνδαλον ἐπὶ σκανδάλου διαφθεύρων τὰς συνειδήσεις τῶν ἐπιλοίπων χριστιανῶν. Συμφέρει ἡ τοιαύτη κατάσταση νά ἐξακολουθήσῃ; Δέν εἶναι δίκαιον νά βοηθήσῃ ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν ἵνα ἄρῃ τὸ σκάνδαλον διὰ βίας; Δέν εἶναι δίκαιον χάριν τῆς τηρήσεως ἐνός Ἱεροῦ νόμου, χάριν τῆς ἠθικῆς, χάριν τοῦ νά διατηρηθῶσι σεβαστά, αἱ διατάξεις καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας νά ὑπερασπίσῃ αὐτὴν ἡ Κυβέρνησις ἐπιβάλλουσα τὰς κανονικὰς αὐτῆς ἀποφάσεις;». Επιστολή ημερομηνίας 31 Ιανουαρίου 1897. Βλ. ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ό.π., σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα Ι.16].

⁵⁶⁴ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 289.

που στάληκαν στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο τον Ιανουάριο του 1897. Το περιεχόμενο των επιστολών σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι κοσμικοί της περιοχής Πάφου δεν είχαν παραιτηθεί από το τοπικό Διοικητικό Συμβούλιο το 1881, καταδεικνύει ίσως την έντονη διαφοροποίηση του λαϊκού στοιχείου της Πάφου από την πολιτική της Μητρόπολης του και κατ' επέκταση της Εκκλησίας της Κύπρου. Στην πρώτη του επιστολή, ο Μητροπολίτης Επιφάνιος αναφέρει ότι η Εκκλησία πρέπει να ζητήσει από τη βρετανική διοίκηση, την οποία καταγράφει ως «[...] τῆς δυνάμεως ἐκεῖνης, ἣτις ἐγύμνωσε πάσης ἐπιβρόχης τὴν Ἐκκλησίαν, νὰ φέρῃ τὴν διόρθωσιν, πρὶν τελεῖον ἀπομάθῃ ὁ λαὸς, οὐ μόνον τὴν δόσιν ὀλίγων θρονικῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Τερῶν Κανόνων».⁵⁶⁵ Με έντονη ανησυχία για τη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε με τη βρετανική διοίκηση και την ακύρωση όλων των παλαιών προνομίων της Εκκλησίας της Κύπρου, ο Μητροπολίτης Πάφου συνεχίζει την επιστολή του προτρέποντας τον Αρχιεπίσκοπο ότι «[...] ἐρχόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑψώσωμεν φωνὴν [...] εἶναι ἐπίσης ἀνάγκη νὰ ἀπαιτήσωμεν, ὅπως δοθῆῃ πρὸς τὴν Σύνοδον, πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον καὶ τοὺς Μητροπολίτας, ἂν οὐχὶ πλειότερα δύνανται, τουλάχιστον, ὅση ἐδόθη καὶ πρὸς ἓνα ἐλάχιστον Καδὴν [...]».⁵⁶⁶ Στη δεύτερη επιστολή του, δέκα μέρες μετά, ο Μητροπολίτης Πάφου Επιφάνιος, αναφέρει ότι δεδομένης της κατάστασης που άρχισε να διαμορφώνεται με τις μεταρρυθμίσεις της βρετανικής διοίκησης, πρέπει «[...] νὰ ἐκθέσωμεν πρὸς τὸν Μ. Ἀρμοστὴν καὶ τὸ νομοθετικὸν Συμβούλιον τὰς ἀνάγκας δι' ἃς πρέπει διὰ νόμον νὰ ὑποστηριχθῶσι τὰ ὑλικά καὶ πνευματικά δικαιώματα τῆς ἐν Κύπρῳ ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.» Συνδέοντας αυτά που η Εκκλησία της Κύπρου θα διεκδικούσε από τους Βρετανούς, συνεχίζει γράφοντας ότι «[...] Δὲν νομίζω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαιτήσωμεν πλειότερα ἀπὸ ὅσα ἐμπεριέχονται εἰς τὰ Βεράτια, οὐδὲ ἡ Κυβέρνησις θὰ νομίση, πιστεῦω, δίκαιον νὰ ἀρνηθῆ ταῦτα, ἀφοῦ δὲν τὰ

⁵⁶⁵ Επιστολή ημερομηνίας 21 Ιανουαρίου 1897. Βλ. ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ό.π., σ. 288.

⁵⁶⁶ Ο.π., σ. 288.

ήρνηθη προς τοῦς ὀθωμανοῦς».⁵⁶⁷ Δύο σχεδόν δεκαετίες μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, φαίνεται ότι οι διοικητικές μεταβολές καθώς και το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που είχε αρχίσει ήδη να διαφοροποιείται από τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής περιόδου, συνιστούσαν για τον ανώτατο κλήρο και την εξουσία του σε σχέση με τους Ελληνορθόδοξους της Κύπρου, μια σοβαρή απειλή. Ο κίνδυνος ανατροπής όλου του οικοδομήματος μιας πολιτικής εξουσίας των ιεραρχών, ήταν κάτι περισσότερο από εμφανές, γι' αυτό και ο Μητροπολίτης Πάφου επιμένει όπως η Εκκλησία της Κύπρου ζητήσει – και πάλιν – εφαρμογή των διατάξεων των βερατίων, περιβολή δηλαδή της εξουσίας των ιεραρχών με το κύρος της κρατικής εξουσίας.

Μέσα σε όλο αυτό το πλαίσιο σχέσεων ή καλύτερα ανυπαρξίας κωδικοποιημένων και με την ισχύ νόμων σχέσεων μεταξύ Εκκλησίας της Κύπρου και βρετανικής διοίκησης, οι ιεράρχες αντιλαμβάνονταν ότι με επιταχυνόμενους ρυθμούς, ήταν δυνατό να καταρρεύσει ολόκληρο το πολιτικό οικοδόμημα της Εκκλησίας και να περιοριστεί σημαντικά ή και τελείως η επιρροή της στους Ορθοδόξους του νησιού. Η νέα αυτή κατάσταση, ήρθε να χειροτερεύσει την ήδη κλονιζόμενη κατάσταση της Εκκλησίας, αφού, από την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του οθωμανικού κράτους στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, παρουσιαζόταν σημαντική και συνεχόμενη μείωση των νέων που ήθελαν να ενταχθούν στις τάξεις του κλήρου ή των μοναχών, ενώ, την ίδια στιγμή, αυξανόταν ο αριθμός των εύπορων κοσμικών ο πλούτος των οποίων δεν εξαρτώταν από τις σχέσεις τους με οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας⁵⁶⁸ και ως εκ τούτου, μπορούσαν να δραστηριοποιούνται ανεξάρτητα από την επίσημη πολιτική των ιεραρχών. Η βρετανική διοίκηση – τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο – έδειξε λοιπόν, ότι ήταν έτοιμη να συζητήσει οτιδήποτε αποτελούσε φυσικό ή νομικό δίκαιο και δεν ξέφευγε από το πλαίσιο του νεωτερικού κράτους στο οποίο βασιζόταν, αλλά δεν ήταν καθόλου πρόθυμη να παραχωρήσει ή έστω και να συζητήσει *ελέη και προνόμια*⁵⁶⁹ που ίσχυαν στο ανατολικό οθωμανικό κράτος. Σε ότι αφορούσε την Εκκλησία όμως – και του κύκλου που περιέβαλλε τους αρχιερείς – αυτή η λειτουργία της βρετανικής διοίκησης και οι μετέωρες

⁵⁶⁷ *Ο.π.*, σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, I.16].

⁵⁶⁸ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 15.

⁵⁶⁹ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 μέχρι το 1955», Δήμος Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, ό.π., σ. 33.

σχέσεις μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας, «[...] ὠφείλετο εἰς τὸ ἀντικληρικὸν ἐν γένει πνεῦμα αὐτῶν [τῶν Βρετανῶν]». ⁵⁷⁰ Γίνεται δηλαδή μια προσπάθεια να παρουσιαστεί η νεωτερική πολιτική της βρετανικής διοίκησης ως προσπάθεια καταδίωξης της Εκκλησίας της Κύπρου, όχι μόνο σε σχέση με τον πολιτικό της ρόλο, αλλά κυρίως, σε σχέση με τις πνευματικές δραστηριότητές της. Το νεωτερικό πλαίσιο που η βρετανική διοίκηση προσπαθεί να επιβάλει, θα αρχίσει να παρουσιάζεται από τον ανώτατο κλήρο, ως πνευματική καταδίωξη της Εκκλησίας των Ορθοδόξων. Το γεγονός αυτό, αποτελεί μια προσπάθεια της Εκκλησίας να συσπειρώσει κάτω από την ιεραρχία της το ήδη κλονιζόμενο ποίμνιό της και να προσδώσει στα πρόσωπα που εκπροσωπούν την Εκκλησία, στον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες δηλαδή, τις αξίες ενώ αγωνιστή για τα δίκαια της Εκκλησίας της Κύπρου και κατ' επέκταση, για τα δίκαια της ελληνορθόδοξης κοινότητας. Η αποικιοκρατική πολιτική των βρετανών και η πολιτική που ήθελε τη βρετανική διοίκηση να έχει ουσιαστικό των πλήρη έλεγχο όλων των νεοϊδρυθέντων σωμάτων, μεταφράζεται από την ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου ως πολιτική που στόχο είχε την καταδίωξη της Εκκλησίας της Κύπρου. Επομένως, ενώ από τη μια επιτυγχάνεται η θεώρηση νεωτερικών θεσμών ως αντιεκκλησιαστικών, από την άλλη, οι ιεράρχες μπορούν να συμπεριφέρονται ως πολιτική ηγεσία υπό διωγμό, γεγονός που ακόμα και χωρίς την εκ των άνω εκχώρηση εξουσίας, δημιουργούσε το υπόβαθρο για θεώρησή τους ως εθνική εξουσία της κοινότητας. Το γεγονός ότι μετά το 1821 και κυρίως μετά την δημιουργία του ελληνικού κράτους οι Ορθόδοξοι της Κύπρου αρχίζουν ολοένα και πιο έντονα να ορίζουν τους εαυτούς τους ως μέρος του ελληνικού έθνους, συντείνει στη διάδοση μιας εθνικών αποχρώσεων διάστασης των σχέσεων Εκκλησίας και βρετανικής διοίκησης.

β. Το περιουσιακό και η απώλεια δύναμης και επιρροής

Αμέσως μετά την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο και τις μεταρρυθμίσεις που αυτή άρχισε να προωθεί, προέκυψε το *Εκκλησιαστικό Ζήτημα*, το οποίο εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο των σχέσεων της βρετανικής διοίκησης – ως

⁵⁷⁰ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 127.

Πολιτείας – και της Εκκλησίας της Κύπρου, ενώ, επικεντρώνεται στο θέμα της εκκλησιαστικής περιουσίας, της φορολόγησής καθώς και της διαχείρισής της. Οι Βρετανοί, αρνούμενοι να δεχθούν το πλαίσιο της προνομιακής θέσης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων – σε ότι αφορούσε περιουσιακά στοιχεία, φορολογία και κυρίως γαιοκτημοσύνη – κατέστησαν σαφές από τις πρώτες μέρες της εγκατάστασής τους στην Κύπρο, ότι η εκκλησιαστική περιουσία θα υπόκειται στους σχετικούς κρατικούς νόμους χωρίς καμιά προνομιακή εξαίρεση ή μεταχείριση. Από το 1879 ήδη, ο βρετανός διοικητής Λεμεσού Φολκ Γουόρρεν σε επιστολή του προς τον Ύπατο Αρμοστή, αναφέρει ότι «[...] ὁ Ἐπίσκοπος Κιτίου μοὶ παρέσχε πολλὰς ὀχλήσεις. Εἶχεν ἀπόφασιν νὰ μὴ πληρώσῃ φόρους διὰ τὰ κτήματα τῶν μοναστηρίων. Ἦναγκάσθην νὰ διδάξω τὴν Α. Π., ὅτι πᾶς τις ὀφείλει ὑπακοὴν τῷ νόμῳ καὶ ἔν μὲγα σκάνδαλον ἤρθη».⁵⁷¹ Ακόμα πιο ενδεικτικός όμως για τη σημασία των σχέσεων Πολιτείας και Εκκλησίας σε ότι αφορούσε τις οικονομικές δραστηριότητες και δικαιώματα της δεύτερης, ήταν ο διοικητής Πάφου Α. Γκ. Γουόσιοπ. Σε επιστολή του προς τον αρχιγραμματέα της βρετανικής διοίκησης τον Απρίλιο του 1879, αναφέρει ότι με αφορμή τα δΟΣΙΜΑΤΑ των χωρικών προς τον Μητροπολίτη Πάφου, προέκυψε ένα πολύ σοβαρό – όπως ο ίδιος το χαρακτηρίζει – ζήτημα. Το Δικαστήριο ανέλαβε να ρυθμίσει το ζήτημα των δΟΣΙΜΑΤΩΝ προς τον Μητροπολίτη, και αποφάσισε ότι οι χωρικοί συγκεκριμένης περιοχής θα συνέχιζαν να πληρώνουν τα δΟΣΙΜΑΤΑ αυτά, αλλά μειωμένα κατά εννέα δέκατα. Δηλαδή, ενώ προηγουμένως ο Μητροπολίτης εισέπραττε από τους συγκεκριμένους χωρικούς γύρω στα 1,000 γρόσια, μετά την απόφαση του Δικαστηρίου, θα εισέπραττε μόνο 100. Ο βρετανός διοικητής αναφέρει ότι, ενώ το γεγονός αυτό έγινε δεκτό με χαρά από τους χωρικούς, ο Μητροπολίτης είδε τα εισοδήματά του να μειώνονται. Ακόμα πιο σημαντικό όμως, ήταν το γεγονός ότι μαζί με τα εισοδήματα μειωνόταν και το κύρος του ιεράρχη. Η φράση του βρετανού αξιωματούχου είναι χαρακτηριστική της σημασίας που το επεισόδιο αυτό είχε. «*Η Εκκλησία μπορεί να είναι ικανή να αντέξει τις απώλειες τέτοιων νομοθετημάτων – γράφει ο βρετανός – αλλά δεν*

---

⁵⁷¹ Ο.π., σ. 101.

μπορεί να αντέξει τη δηλητηρίαση των σχέσεων μεταξύ του κλήρου και των χωρικών [...]».⁵⁷²

Αυτό που προκύπτει από το συγκεκριμένο απόσπασμα, είναι ότι η Εκκλησία της Κύπρου στήριξε μεγάλο μέρος της εξουσίας της στις σχέσεις που είχαν καθιερωθεί μεταξύ της ιεραρχίας της και του ποιμνίου. Οι σχέσεις αυτές, πέρα από τον πνευματικό τους χαρακτήρα, είχαν κωδικοποιηθεί στα βεράτια της οθωμανικής διοίκησης και τοποθετούσαν τους ιεράρχες ως μια συνεχή πολιτική εξουσία επί των Ορθοδόξων, η οποία, χάρη στην «κρατικοποίησή» της, ήταν αδύνατο να αμφισβητηθεί. Χάνοντας την «κρατικοποίηση» αυτή, με την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, αναπόφευκτα ο ορθόδοξος πληθυσμός αρχίζει να αμφισβητεί την εκ των άνω κοσμική εξουσία των ιεραρχών, γεγονός που σήμαινε πλήρη ανατροπή του πλαισίου δράσης τους.

Προσπαθώντας να κωδικοποιήσουμε τα κυριότερα σημεία του *Εκκλησιαστικού Ζητήματος* της πρώτης περιόδου της βρετανικής διοίκησης, δύο είναι αυτά που οι βρετανικές μεταρρυθμίσεις επηρεάζουν άμεσα. Πρώτον, το θέμα πληρωμής εκ μέρους των χριστιανών του νησιού, υποχρεωτικών δοσιμάτων προς τους ιεράρχες της Εκκλησίας. Δεύτερον, το μεγάλο κεφάλαιο των γαιών που κατείχαν τα εκκλησιαστικά ιδρύματα και η προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης να τακτοποιήσει νομικά αυτή την ιδιοκτησία. Η σημασία των αντιδράσεων σε ότι αφορά το ζήτημα αυτό, δεν θα πρέπει να περιορίζεται στην οικονομική πτυχή του θέματος – αν μειώθηκαν δηλαδή η κτηματική περιουσία και τα εισοδήματα των ιεραρχών και των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων – αλλά στις επιπτώσεις που είχε σε κοινωνικό επίπεδο η μεταρρυθμιστική πολιτική των Βρετανών, και κυρίως, στις σχέσεις μεταξύ των ιεραρχών και του ποιμνίου τους.

Αυτό που η Εκκλησία διεκδίκησε σε πρώτο στάδιο, ήταν η νομική κατοχύρωση των περιουσιακών της στοιχείων και των δοσιμάτων του ορθόδοξου ποιμνίου προς τους ιεράρχες τους. Σε μια περίοδο όπου ήταν εμφανές ότι οι μεταρρυθμίσεις της βρετανικής διοίκησης θα ακύρωναν και θα αλλοίωναν κάθε προηγούμενο καθεστώς της Εκκλησίας της Κύπρου – και σε σχέση με τα περιουσιακά της στοιχεία – οι ιεράρχες αγωνίζονταν για διατήρηση των παραδοσιακών – επί οθωμανικής περιόδου – προνομίων του. Σε

---

⁵⁷² Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 126.

Υπόμνημα των ιεραρχών προς τη βρετανική διοίκηση τον Φεβρουάριο του 1879, συγκρίνεται το καθεστώς της εκκλησιαστικής περιουσίας όπως αυτό διαμορφώθηκε με την έλευση των Βρετανών, με αυτό της οθωμανικής περιόδου, και ζητείται η διατήρηση των οθωμανικών προνοιών για την εκκλησιαστική περιουσία. Ζητείται δηλαδή, πλήρης ανεξαρτησία στη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και αναφέρεται στο Υπόμνημα, ότι «[...] οι θρησκευτικοί άρχηγοί και αί χριστιανικαί κοινότητες έκανόνισαν, και παναρχαία συνήθεια καθιέρωσεν, ώστε τήν μὲν κτημοσύνην τῶν κατὰ μέρος ίερῶν ναῶν νὰ διευθύνωσιν έπιτροπαί, ὑπὸ τῶν κοινοτήτων έκλεγόμεναι και ὑπὸ τοῦ έθνάρχου έπικυρούμεναι, τήν δὲ τῶν Μοναστηρίων νὰ διευθύνωσιν άπ' εὐθείας οί Αρχιερεῖς ἢ οί Ηγούμενοι, διατηρουμένων ἢ αύτοδιοίκητων Μοναστηρίων, οἷα τὸ τοῦ Κύκκου και τοῦ Μαχαιρᾶ».⁵⁷³ Αυτό που οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου ζητούσαν από τη βρετανική διοίκηση δηλαδή, ήταν η νομική κάλυψη του καθεστώτος της εκκλησιαστικής περιουσίας, όπως ακριβώς υπήρχε κατά την οθωμανική περίοδο με τα βεράτια που η κεντρική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξέδιδε για κάθε ιεράρχη. Η Εκκλησία είχε ανάγκη από νομιμοποίηση του καθεστώτος και της εξουσίας της από την ανώτατη πολιτική Αρχή του κράτους στο οποίο βρισκόταν. Στην περίπτωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον ίδιο το Σουλτάνο, στην περίπτωση της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου από το 1878 και έπειτα, από την ίδια τη Βασίλισσα Βικτώρια και αργότερα από το θεσμικό νομοθετικό σώμα, το Νομοθετικό Συμβούλιο.

Όπως μαρτυρεί σε ομιλία του για το *Εκκλησιαστικό Ζήτημα* ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, «[...] πρώτοι οί Αρχιερεῖς έθιξαν τὸ ζήτημα τοῦτο έρωτήσαντες τήν Κυβέρνησιν άπό τοῦ 1880, έάν ἤτο διατεθειμένη νὰ έπικυρώσῃ Κανονισμόν, ὃν θὰ συνέταττε συνέλευσις συγκροτουμένη έκ τῶν Αρχιερέων και τῶν άντιπροσώπων τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου».⁵⁷⁴ Το ζήτημα

⁵⁷³ Νίκος Χριστοδούλου, «Προσπάθειες διακανονισμού του καθεστώτος της Εκκλησίας της Κύπρου την περίοδο της αγγλοκρατίας», *Αντιπελάργησις*, Λευκωσία 1993, σ. 594.

⁵⁷⁴ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 379.

σύνταξης κανονισμού εκ μέρους της ιεραρχίας ήρθε τελικά στο προσκήνιο το 1884, όταν ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος καλεί τους Μητροπολίτες σε σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή για μελέτη του όλου θέματος και απόφαση για τις περαιτέρω ενέργειες της Εκκλησίας της Κύπρου. Στην επιστολή του προς τους Μητροπολίτες, ο Σωφρόνιος αναφέρει ότι «[...] τὸ θέμα εἶναι λίαν σπουδαῖον καὶ ζωτικὸν καὶ δύσκολον. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν καὶ σκέψιν ὄριμον καὶ μελέτην πολλὴν καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ὁμοφροσύνην καὶ εἰλικρινῆ σύμπραξιν, διότι καὶ ἡ εὐθύνη θὰ εἶναι μεγάλη καὶ σοβαρά. Δὲν πρόκειται νὰ καταργήσωμεν, ἀλλὰ νὰ βελτιώσωμεν τὰ τυχὸν κακῶς ἔχοντα, χωρὶς νὰ παραβλέψωμεν κανόνας ἱεροῦς κτλ. (δηλ. νόμους ἐκκλησιαστικοὺς, συνηθείας καὶ βασιλικά Βεράτια.)».⁵⁷⁵ Το σημαντικό όμως διαφοροποιητικό στοιχείο σε σχέση με το πως η ιεραρχία αρχίζει πια να εμφανίζει την Εκκλησία στο ποίμνιό της, είναι ότι την περιβάλλει με μια *εθνική βάση*. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην εγκύκλιο προς το ποίμνιό τους μετά τη σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή, οι αρχιερείς χαρακτηρίζουν το ζήτημα της ρύθμισης της εκκλησιαστικής παρουσίας «[...] σπουδαιότατον, διότι πρόκειται νὰ μᾶθωμεν ἡμεῖς τε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ ποίας συνθήκας δέον νὰ ὑπάρχη ἡ Ἐθνικὴ ἡμῶν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχή».⁵⁷⁶ Με την *εθνικοποίηση* δηλαδή του ρόλου της, η ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου ξεφεύγει από τον πρώτο της στόχο που ήταν η επαναφορά του καθεστώτος της όπως αυτό ήταν κατά την οθωμανική περίοδο – συνεπώς και ένταξη της στον κρατικό μηχανισμό που από το 1878 και έπειτα ήταν βρετανικός – και κινείται προς την κατεύθυνση αντιπαράθεσης με τη βρετανική διοίκηση, όχι μόνο ως πνευματική ηγεσία των Ορθοδόξων, αλλά ως *εθνική Αρχή* των Ελλήνων της Κύπρου. Από το 1879 και έπειτα, η Εκκλησία της Κύπρου θα αρχίσει να οργανώνεται και να λειτουργεί σε αυτή τη βάση, καταφέροντας με τον τρόπο αυτό να υποχρεώσει τη βρετανική διοίκηση να της αναγνωρίσει – έστω και άτυπα αλλά ουσιαστικά – ρόλο *πολιτικής Αρχής*.

Το 1885 η βρετανική διοίκηση προχώρησε στη ψήφιση νόμου που θα ρύθμιζε το καθεστώς των περιουσιακών στοιχείων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και κυρίως των

⁵⁷⁵ Ο.π., σ. 388.

⁵⁷⁶ Ο.π., σ. 390.

γαιών. Ο περί Τίτλων Ιδιοκτησίας Νόμος (*The Titles and Registration Law*)⁵⁷⁷ προέβλεπε ότι για να γίνει δεκτό οποιοδήποτε αίτημα εκκλησιαστικού ιδρύματος για *ab antiquo* κατοχή κτηματικής περιουσίας, θα έπρεπε να παρουσιαστούν ενώπιον των υπηρεσιών της βρετανικής διοίκησης, αποδεικτικά στοιχεία – όπως καταγραφή ή τίτλος ιδιοκτησίας – από το Κτηματολόγιο (*Defterhane*) της Κωνσταντινούπολης. Πολλά εκκλησιαστικά ιδρύματα όμως, κατά την οθωμανική περίοδο, κατείχαν σημαντικές εκτάσεις γαιών που δεν ήταν καταγεγραμμένες στην Κωνσταντινούπολη ως μέρος των περιουσιακών τους στοιχείων, αφού πολλές φορές η αφιέρωση περιουσίας προς αυτά γινόταν απλά ενώπιον μαρτύρων ή τοπικών οθωμανικών Αρχών. Μια άλλη δυσκολία που προέκυψε στην διεκδίκηση γαιών από εκκλησιαστικά ιδρύματα κατά τη βρετανική περίοδο – κυρίως μοναστηριών – ήταν η χαώδης κατάσταση του Κτηματολογίου στην Κωνσταντινούπολη και η δυσκολία στην εξεύρεση και αποστολή αποδεικτικών στοιχείων κατοχής γαιών, όπου αυτά υπήρχαν δηλαδή. Έτσι, η βρετανική διοίκηση στηριζόμενη στον περί Τίτλων Ιδιοκτησίας Νόμο του 1885, κατάφερε να αποσπάσει από εκκλησιαστικά ιδρύματα σημαντικές εκτάσεις γαιών – ολόκληρα δάση σε περιπτώσεις μοναστηριών – αφού τα Δικαστήρια απέρριπταν κάθε διεκδίκηση που δεν στηριζόταν σε επαρκή αποδεικτικά στοιχεία κατοχής. Δάση και γαίες μετατράπηκαν σε κυβερνητική περιουσία σύμφωνα με τις πρόνοιες του νόμου περί Οροθεσίας Δασών (*Forest Delimitation Ordinance*) του

---

⁵⁷⁷ Σύμφωνα με τον Οθωμανικό Κτηματικό Κώδικα, η κτημοσύνη των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων διαιρείται σε δύο κύριες κατηγορίες. Σε κτημοσύνη που ανήκαν *ανέκαθεν* σε εκκλησιαστικό ίδρυμα και σε αυτή που αγοράστηκε ή προσαρτήθηκε με άλλους τρόπους αργότερα. Όσες γαίες θεωρούνταν ότι ανήκαν στην πρώτη κατηγορία, δεν ήταν αναγκαίο να υπάρχει τίτλος ιδιοκτησίας γι' αυτές, ενώ καταγράφηκαν στο Κτηματολογικό Γραφείο στην Κωνσταντινούπολη. Για τις γαίες που ανήκαν στη δεύτερη κατηγορία, εκδίδονταν οι σχετικοί τίτλοι ιδιοκτησίας. Ο περί Τίτλων Ιδιοκτησίας Νόμος όμως, που εφάρμοσε η βρετανική διοίκηση, όριζε ως απαραίτητο στοιχείο διεκδίκησης περιουσίας εκ μέρους εκκλησιαστικού ιδρύματος – ακόμα και για τις γαίες που ανήκαν στην πρώτη κατηγορία που ανέφερε ο Οθωμανικός Κώδικας – την ύπαρξη τίτλου ιδιοκτησίας. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, «Προσπάθειες διακανονισμού», *ό.π.*, σ. 595. Σημαντική διαφοροποίηση της οθωμανικής από την βρετανική λογική στο ζήτημα της κατοχής ή όχι γαιών, είναι και το γεγονός ότι, το οθωμανικό κράτος – σε αντίθεση με το βρετανικό – δεχόταν την κατοχή γαιών από εκκλησιαστικά ιδρύματα χωρίς να είναι ανάγκη να παρουσιασθούν έγγραφα του Κτηματολογικού Γραφείου στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με το περιεχόμενο επιστολής της Ιεράς Συνόδου προς τον Μέγα Αρμυστή για το θέμα αυτό στις 10 Απριλίου 1886, για την οθωμανική Αρχή, «[...] *άρκει ή έμμάρτυρος απόδειξις ότι ανέκαθεν διετέλουν προσηρητημέναι είς μονήν τινα, όπως θεωρηθῶσιν ως ανέκαθεν αποτελοῦσαι μέρος αὐτῆς. Τοιαύτη τις αἰτησις, αν δὲν ἀπατάμεθα, ἐγένετο καὶ μετὰ τὴν κατοχὴν ὑπὸ τῆς νῦν Κυβερνήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἐδόθη ἀρνητικὴ ἀπάντησις*». Ολόκληρη την επιστολή, βλ. Νίκος Χριστοδούλου, «Η περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου στα πρώτα χρόνια της αγγλοκρατίας», *EKMIMK*, 2 (1993) 390-393.

1881 και αποφάσεις της Επιτροπής Οροθεσίας (*Delimitation Commission*).⁵⁷⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην ένταξη δασών και κτημάτων που διαχειρίζονταν μοναστήρια, στο σύνολο της κρατικής περιουσίας, μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου ανέφεραν ότι «[...] ἐνοῦμεν τὰς παρακλήσεις μας εἰς τὰς ἐπανειλημμένας τῶν Ἀρχιερέων καὶ Ἡγουμένων, ὅπως ἡ Κυβέρνησις παύσῃ διεκδικουῦσα τοιαύτας γαίας, ὡς δῆθεν δημόσια δάση, καὶ προετοιμάσῃ διὰ τὴν προσεχῆ Σύνοδον τοῦ Ν. Συμβουλίου νόμον διακανονίζοντα τὸ μετὰ τὴν δικαστικὴν μεταρρύθμισιν ἀναφυὲν ζήτημα περὶ τῶν εἰς εὐσεβῆ ἰδρύματα ἔκπαλαι ἀνηκόντων ἀκινήτων, καὶ ἀρθῶσιν οὕτως αἱ ἀμφιβολίαι τῶν νέων δικαστηρίων ὡς πρὸς τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα τῆς κυριότητος τῶν τοιούτων γαιῶν, ἃς ἐκέκτηντο ἀσφαλῶς πρὸ καὶ ἀπὸ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, τὰ εὐσεβῆ ἰδρύματα».⁵⁷⁹

Ἡ ἀντίδραση τῆς ιεραρχίας στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου τῆς βρετανικῆς διοίκησης, υπῆρξε ἄμεση. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1885 δημοσιεύτηκε *Κανονισμός* τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ποῦ ἀφοροῦσε τὴν ἐσωτερικὴ διοίκηση καὶ οργάνωσή τῆς.⁵⁸⁰ Στὸ τέταρτο μέρος τοῦ Κανονισμοῦ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο σχετιζόταν με τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἰδρυμάτων, ἀναφερόταν ὅτι ἡ διαχείριση τοὺς γινόταν ἀπὸ ἐπιτροπές στὶς ὁποῖες μετείχαν καὶ κοσμικοί, ἐνῶ γινόταν καὶ ὁ ἀπαραίτητος ἔλεγχος. Ἐνα χρόνο μετὰ, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1886 καὶ ἐνῶ ἡ κατάσταση παρέμενε σὲ ἐκκρεμότητα, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, σὲ υπόμνημα τῆς πρὸς τὸν Ὑπατο Ἀρμοστή, ἐπιμένει ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία δὲν πρέπει νὰ ἐντάσσεται στὴ λογικὴ τῶν νόμων ποῦ ψηφίστηκαν γιὰ ἄλλες περιουσίες καὶ πρέπει νὰ θεωρεῖται ὡς *ξεχωριστὴ περίπτωσις* ὅπως ἦταν καὶ κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο.

⁵⁷⁸ Νίκος Χριστοδούλου, «Ἡ περιουσία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου», *ὁ.π.*, σ. 385.

⁵⁷⁹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου*, τ. Β', *ὁ.π.*, σ. 443.

⁵⁸⁰ Ὁ Κανονισμὸς αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 συνολικὰ ἄρθρα καὶ ἦταν διαχωρισμένους σὲ τέσσερα μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος [Ἐκκλησία καὶ Διοίκησης αὐτῆς] διαιρεῖται σὲ τρία υποκεφάλαια [α. Καθήκοντα τῶν Ἐπισκόπων πρὸς ἀλλήλους, καὶ β. Καθήκοντα καὶ δικαιώματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς, καὶ γ. Ἐξωτερικὰ τῶν Ἐκκλησιῶν καθήκοντα καὶ δικαιώματα]. Τὸ δεύτερο μέρος [Σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Πολιτείαν καὶ τανάπαλιν]. Τὸ τρίτο μέρος ἀφοροῦσε τὶς σχέσεις τῶν ιεραρχῶν με τὸ ποίμνιό τοὺς καὶ τὸ τέταρτο τὸ περιουσιακὸ ζήτημα. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ μέρος [διαχείριση τῆς περιουσίας ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηριῶν] υποδιαιρεῖται σὲ δύο κεφάλαια [α. Περί ἐκκλησιῶν καὶ β. Περί μοναστηριῶν]. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, «Προσπάθειες διακανονισμοῦ», *ὁ.π.*, σ. 595.

Το ζήτημα της περιουσίας των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων παρέμεινε σε εκκρεμότητα μέχρι και το τέλος του αιώνα με κύριο χαρακτηριστικό τη διαμάχη μεταξύ βρετανικής διοίκησης και Δικαστηρίων κάθε φορά που προέκυπτε υπόθεση εκποίησης περιουσίας που ανήκε ή θεωρείτο ότι ανήκε σε εκκλησιαστικό ίδρυμα. Τον Απρίλιο του 1898 μάλιστα, άγγλος Επίσκοπος που ήρθε στην Κύπρο, εισηγήθηκε τη σύσταση ειδικής επιτροπής διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας στην οποία θα συμμετείχε και η βρετανική διοίκηση, ενώ τα δοσίματα προς την Εκκλησία θα μαζεύονταν από λαϊκούς. Θα καθορίζονταν μισθοί για τους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου και τα υπόλοιπα θα χρησιμοποιούνταν στην εκπαίδευση του κλήρου. Βάση της πρότασης του άγγλου Επισκόπου – η οποία απορρίφθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο – ήταν η εμπλοκή του λαϊκού στοιχείου αλλά και των βρετανικών Αρχών στη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας.⁵⁸¹

Μια άλλη πλευρά της εξέλιξης του *Εκκλησιαστικού Ζητήματος* μέχρι και το 1900 περίπου, ήταν και η συμμετοχή ή καλύτερα μη συμμετοχή του λαού στις προσπάθειες της Εκκλησίας να διασώσει αυτά τα οποία η βρετανική διοίκηση θεωρούσε ότι δεν της ανήκαν νομίμως – στερούνταν δηλαδή αποδεικτικών εγγράφων. Όπως καταδεικνύεται από τις αντιδράσεις της ιεραρχίας στην μεταξύ των μελών της αλληλογραφία αλλά και στις επιστολές της προς τη βρετανική διοίκηση, με την έλευση των Βρετανών στο νησί, τις μεταρρυθμίσεις στις οποίες προχώρησαν και κυρίως, στην αφαίρεση των εκκλησιαστικών δικαιωμάτων από το σύνολο των υποχρεώσεων προς το κράτος – το αντίθετο δηλαδή από ότι συνέβαινε στην οθωμανική περίοδο που τα δοσίματα αυτά κατοχυρώνονταν ως κρατικός νόμος μέσω των βερατίων – το ποίμνιο της Εκκλησίας της Κύπρου θα πρέπει να αρνιόταν να πληρώσει εκκλησιαστικούς φόρους. Όπως αναφέρει σε επιστολή του προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο ο Μητροπολίτης Πάφου το 1897, η Εκκλησία πρέπει να μεριμνήσει όπως τα εκκλησιαστικά δοσίματα καταστούν υποχρεωτικά και πάλι, ούτως ώστε να μην καταρρεύσουν οικονομικά τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Προτρέπει ο Μητροπολίτης Πάφου, όπως «[...] τὰ ὑπὸ τῶν χωρικῶν διδόμενα «λειτουργικὰ» ἢ «κανονικὰ» καλὸν νὰ ὀρισθῶσι μὲ μίαν λέξιν «θρονικὸν» δικαίωμα εἰς ὠρισμένον

⁵⁸¹ Για το θέμα αυτό, βλ. Νίκος Χριστοδούλου, «1898: Μια πρόταση του Επισκόπου του Salisbury για τον κυπριακό κλήρο μέσα από ανέκδοτες πηγές», ΚΣ, ΝΣΤ (1993) 129-140.

ποσόν δι' ἐκάστην οἰκογένειαν, καὶ δι' ἕκαστον ἄτομον ὅπερ θὰ ἐδικοιοῦτο νὰ ψηφίση ἐν ἐν περιπτώσει ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιερέως [...] ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν εἴσπραξιν τοῦ ὀριστέου θρονικοῦ δικαίωματος, οὐδὲν ἄλλο, νομίζω, πρέπει νὰ ἀπαιτήσωμεν, παρὰ μόνον νὰ ἀναγνωρίση ἡ Κυβέρνησις τὸ ὀρισθὲν ποσόν, ὡς χρέος ἐκάστου ἀτόμου, καὶ νὰ εἰσπράττη αὐτὸ, ὡς εἰσπράττει καὶ πᾶν χρέος ἐν περιπτώσει ἀγωγῆς. Τοῦτου παραδεκτοῦ γενομένου, θὰ εὐτυχήσωμεν νὰ μὴ κάμνωμεν χρῆσιν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων διὰ τὴν εἴσπραξιν θρονικῶν, καὶ σὺν τούτοις, καὶ οἱ χωρικοὶ, ὡς ἀφηνίασαν διότι ἐγνώρισαν ὅτι δὲν τοὺς ἐβίαζεν ἡ Κυβέρνησις, οὕτω θὰ συνέλθωσιν, ὅταν μάθωσιν, ὅτι θὰ τοὺς βιάζη ἐν περιπτώσει ἀγωγῆς».⁵⁸² Στην ἀρνήση της βρετανικῆς διοίκησης νὰ παραχωρήσει βεράτια ἢ ἄλλα ἐγγραφα που νὰ καθιστοῦν τις οφειλές των πιστῶν πρὸς τοὺς ιεράρχες τοὺς ὡς υποχρεωτικῆς, ὁ Μητροπολίτης Πάφου, εισηγείται λοιπὸν, τὴν υποχρεωτικὴν εἴσπραξιν τοὺς μέσω των κυβερνητικῶν υπαλλήλων μετὰ ἀπὸ ἀγωγῆς που θα κινούνται ἀπὸ Δικαστήρια προφανῶς. Καὶ ἡ πρότασις αὐτή, ὡς μέτρον γιὰ τοὺς χωρικοὺς που ἤδη ἔχουν «ἀφηνιάσει» μετὰ τὴν νέαν διοικητικὴν δομὴν των Βρετανῶν καὶ δὲν πληρῶνουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ δοσίματά τους. Ἡ βρετανικὴ διοίκηση ὅμως, κατέστησε σαφές ὅτι τὸ κράτος δὲν μπορεῖ γιὰ κανένα λόγον νὰ ἐντάξει στοὺς κανονισμοὺς τοὺς τις ἐκκλησιαστικῆς φορολογίας καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής ἐν σημείωμά του, ξεκαθάρισε ὅτι ἡ διοίκηση δὲν θα ἐμπλακεῖ ἐν τῇ εἴσπραξιν των δοσιμάτων αὐτῶν.⁵⁸³

Ἡ ἀνάγκη καὶ μόνον τῆς πρότασις γιὰ ἐφαρμογὴν μέτρων που ἀποσκοποῦσαν, πρῶτον ἐν τῇ θεσμικῇ κατοχύρωσιν των ἐκκλησιαστικῶν φόρων ὡς μέρος τῆς κρατικῆς φορολογίας, καὶ δεῦτερον, τῆς ἀσκησης πίεσις πρὸς τοὺς χωρικοὺς οὕτως ὥστε νὰ καταβάλλωσιν τοὺς φόρους αὐτοὺς, καταδεικνύει μιὰ τάσιν ἀνυπακοῆς των Ὁρθοδόξων ἐν κανονισμοῖς καὶ πρακτικῆς – ὅπως τὰ ἐκκλησιαστικὰ δοσίματα – που ἐνῶ ἐν τῷ οθωμανικῷ κρατικῷ πλαίσῳ θεωροῦνταν ὡς φυσιολογικά, ἐν τῷ βρετανικῷ πλαίσῳ διαγράφονται καὶ τοποθετοῦνται ἐκτὸς κάθε κρατικῆς λογικῆς. Αὐτὸ σήμαινε μιὰ τάσιν

⁵⁸² ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ', ὁ.π., σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.16].

⁵⁸³ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ὁ.π., σ. 574.

ανεξαρτητοποίησης του ποιμνίου από τον έλεγχο της κάθε εκκλησιαστικής Αρχής – και κυρίως των αρχιερέων, γεγονός που δείχνει τις δραστικές μεταβολές στην κυπριακή κοινωνία δύο μόνο δεκαετίες μετά την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης.⁵⁸⁴ Όπως διαπίστωνε ο ίδιος ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος σε επιστολή του προς τον Ύπατο Αρμοστή, οι βασικοί λόγοι για την οικονομική δυσκολία στην οποία περιήλθε η Εκκλησία της Κύπρου, ήταν «[...] τὸ μὲν ἢ φορολογία εἰς ἣν ὑπεβλήθησαν μετὰ τὴν Ἀγγλικὴν Κατοχὴν τὰ Ἐκκλησιαστικὰ κτήματα, ὄντα ἀφορολόγητα ὑπὸ τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως, τὸ δὲ ἢ δυστροπία τῶν Χριστιανῶν τοῦ νὰ πληρώσωσι τὰ ἀνέκαθεν κεκανονισμένα δικαιώματα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· διότι αἱ διοικητικαὶ Ἀρχαὶ τῆς Νήσου ἀπ’ αὐτῆς τῆς Κατοχῆς ἠρνήθησαν νὰ συνδράμωσι τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν εἰσπραξίν τῶν δικαιωμάτων τούτων καὶ παρέπεμψαν αὐτὴν εἰς τὰ δικαστήρια [...] ἐνῶ ἡ προκάτοχος Κυβέρνησις παρεῖχε προθύμων τὴν συνδρομὴν τῆς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον».⁵⁸⁵

Μια άλλη ένδειξη της τάσης ανεξαρτητοποίησης του ποιμνίου από τους ιεράρχες που παρουσιάστηκε μετά την λειτουργία της βρετανικής διοίκησης, είναι και η διαπίστωση ότι στις απεγνωσμένες προσκλήσεις του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου για μια Γενική Συνέλευση αντιπροσώπων των Ορθοδόξων που θα εξέταζε το ζήτημα της εκκλησιαστικής παρουσίας στο νέο διοικητικό πλαίσιο, το βρετανικό, το ποιμνιο δεν ανταποκρίνεται, σε βαθμό που να καταγράφεται ότι συγκεντρώθηκαν στη Λευκωσία ελάχιστοι αντιπρόσωποι, και μάλιστα από τις περιφέρειες Κιτίου και Πάφου δεν παρουσιάστηκε κανείς. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο το κύριο αίτιο της αδιαφορίας ήταν η

---

⁵⁸⁴ Η διαφοροποίηση στα δημογραφικά δεδομένα δύο μόνο δεκαετίες μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, αποτελεί ουσιαστικό μέρος της αντίδρασης μερίδας του πληθυσμού στην αφαίρεση της κρατικής νομιμότητας σε οτιδήποτε αφορούσε τα εκκλησιαστικά δΟΣΙΜΑΤΑ. Είναι χαρακτηριστικό, ότι μεταξύ 1881 και 1891, ο πληθυσμός της Κύπρου αυξήθηκε από 186,173 σε 237,022, ένα ποσοστό αύξησης 27.6%. Το γεγονός αυτό, σήμαινε και σημαντική διαφοροποίηση στην κατανομή του πληθυσμού με κριτήριο την ηλικία του. Μέχρι το 1901, ποσοστό 54.1% του κυπριακού πληθυσμού, ήταν άντρες και γυναίκες κάτω των 25 ετών. Αυτό σημαίνει ότι πέραν του μισού πληθυσμού, ουσιαστικά δεν είχε γνωρίσει τις πρακτικές που εφαρμόζονταν κατά την οθωμανική περίοδο, επομένως, ούτε και τη σχέση του ποιμνίου με την Εκκλησία του στο πλαίσιο που η οθωμανική λογική είχε επιβάλει. Βλ. Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society*, ό.π., σ. 175.

⁵⁸⁵ Επιστολή του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου ημερομηνίας 29 Απριλίου 1898. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, «1898: Μια πρόταση», ό.π., σ. 137.

μη ανάπτυξη δημοσίου ενδιαφέροντος για το περιουσιακό ζήτημα της Εκκλησίας.⁵⁸⁶ Ένας *απαθής*⁵⁸⁷ για τα εκκλησιαστικά ζητήματα λαός, ο οποίος θα ενεργοποιηθεί λίγα χρόνια αργότερα όταν θα ξεσπάσει το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα. Ένας λαός που φαίνεται ότι είχε αρχίσει να μην εφαρμόζει τους αυστηρούς εκκλησιαστικούς κανόνες, αφού ο Μητροπολίτης Πάφου ζητά από τον Αρχιεπίσκοπο όπως συζητηθεί στην Ιερά Σύνοδο θέμα επιβολής ποινής που θα αποφασίζει η εκκλησιαστική Αρχή, σε οποιονδήποτε χριστιανό παρεκτρέπεται. Ζητείται επίσης όπως για την επιβολή της ποινής μεριμνήσει με κανονισμούς και με τον διοικητικό της μηχανισμό η βρετανική διοίκηση. Ο Μητροπολίτης Πάφου, αναφέροντας ως παράδειγμα την υποθετική περίπτωση που χριστιανός συζεί με γυναίκα που δεν είναι ή δεν μπορεί να είναι παντρεμένη μαζί του και δεν υπακούει τις προτροπές του ιεράρχη του, αναφέρει στον Αρχιεπίσκοπο ότι το γεγονός αυτό συνιστά σκάνδαλο και διερωτάται: «[...] ἔμαθεν ἤδη ὁ ἀτακτῶν ὅτι ἡ ψευδοελευθερία δὲν δίδει εἰς κανένα τό δικαίωμα νά τὸν ἐμποδίση διὰ τῆς βίας. τούτων ὅλων ἐνεκεν ἀψηφεῖ τὰ πάντα καί ἐξακολουθῶν τὴν ἀταξίαν προκαλεῖ σκάνδαλον ἐπί σκανδάλου διαφθείρων τὰς συνειδήσεις τῶν ἐπιλοίπων χριστιανῶν. Συμφέρει ἡ τοιαύτη κατάστασις νά ἐξακολουθήσῃ; Δέν εἶναι δίκαιον νά βοηθήσῃ ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν ἵνα ἄρῃ τό σκάνδαλον διὰ βίας; Δέν εἶναι δίκαιον χάριν τῆς τηρήσεως ἑνός Τεροῦ νόμου, χάριν τῆς ἠθικῆς, χάριν τοῦ νά διατηρηθῶσι σεβαστά, αἱ διατάξεις καί τὰ ἤθη καί ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας νά ὑπερασπίσῃ αὐτήν ἡ Κυβέρνησις ἐπιβάλλουσα τὰς κανονικάς αὐτῆς ἀποφάσεις».⁵⁸⁸

Η περίοδος της βρετανικής διοίκησης και οι μεταρρυθμίσεις που αυτή επέβαλλε, δημιούργησε ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο η Εκκλησία και οι κανόνες της δεν μπορούσαν να επιβληθούν ή τουλάχιστον να περιβληθούν την ισχύ και το κύρος της Πολιτείας. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μια απότομη αλλαγή των σχέσεων μεταξύ του ορθόδοξου ποιμνίου και των ιεραρχών. Ενώ το χαρακτηριστικό των σχέσεων αυτών κατά

⁵⁸⁶ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 391.

⁵⁸⁷ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 38.

⁵⁸⁸ *ΑΑΑΚ*, Βιβλίον ΙΑ', ό.π., σ. 289. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.16].

την οθωμανική περίοδο ήταν η πλήρης ή σε μεγάλο μέρος εξάρτηση της καθημερινότητας των χριστιανών από την Εκκλησία τους, αλλά και η ύπαρξη ενός υποχρεωτικού πλαισίου κανόνων συμπεριφοράς τους έναντι σε αυτήν, με τη βρετανική διοίκηση η Εκκλησία παραμένει εκτός πολιτικού πλαισίου και αντιμετωπίζει τον κίνδυνο απομόνωσης της όχι μόνο από τους μηχανισμούς της Πολιτείας αλλά, και από το ίδιο της το ποίμνιο. Η πρώτη και άμεση αντίδραση των ιεραρχών ήταν η διεκδίκηση πολιτικού ρόλου στο νέο πλαίσιο – με βάση τη λογική ότι αποτελούσαν τη φυσική ηγεσία των Ορθοδόξων του νησιού – και η ενσωμάτωση των εκκλησιαστικών κανόνων στο υπό διαμόρφωση πλαίσιο της βρετανικής διοίκησης. Με λίγα λόγια, η νέα περίοδος αναγκάζει τους ιεράρχες να αναδιοργανωθούν και να αναζητήσουν νέους τρόπους ένταξής τους – μετά την συνεχιζόμενη άρνηση των Βρετανών να συναινέσουν σε κάτι τέτοιο – στο πολιτικό πλαίσιο διοίκησης της Κύπρου και ταύτισης τους με μια όχι μόνο πνευματική, αλλά και *πολιτική ηγεσία* των Ορθοδόξων.

2. Η αντίδραση της Εκκλησίας. Πολιτικοποίηση της ιεραρχίας και αναζήτηση νομιμοποίησης της εξουσίας της

Αυτό που διαπιστώνεται με τη μελέτη των πρώτων ετών της βρετανικής περιόδου στην Κύπρο, είναι ότι η Εκκλησία της Κύπρου βρέθηκε μπροστά σε δεδομένα τα οποία άλλαζαν όλο το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούσε ως *πολιτική εξουσία* τους προηγούμενους τρεις αιώνες. Όλα τα προνόμια της ιεραρχίας που εφαρμόστηκαν μετά την οθωμανική κατάκτηση της Κύπρου το 1571, με την έλευση της βρετανικής διοίκησης, είτε ακυρώθηκαν, είτε στην καλύτερη των περιπτώσεων, βρίσκονταν υπό αμφισβήτηση και σκληρή διαπραγμάτευση. Η θέση των ιεραρχών και της Εκκλησίας ως θεσμού μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και ως μέρος της Πολιτείας, αποτελούσε παρελθόν και καμιά πολιτική εξουσία δεν τους εκχωρείτο από το βρετανικό κράτος. Η αμφισβήτηση του ρόλου της Εκκλησίας ως Πολιτείας, προερχόταν από δύο κατευθύνσεις.⁵⁸⁹ Από τη μια, η βρετανική διοίκηση ως νεωτερικού τύπου κράτος, απέβαλε και περιθωριοποίησε την ιεραρχία της Εκκλησίας από το πολιτικό πεδίο. Όπως

⁵⁸⁹ Δημήτριος Σταματόπουλος, «Η Εκκλησία ως Πολιτεία», *ό.π.*, σ. 185.

γράφει σε έκθεση του ο Ύπατος Αρμοστής το 1889, «[...] καὶ ἐὰν ἀκόμα ὑπῆρχον τὰ Βεράτια, πιστεύω ὅτι, ἔνεκα μικρῶν τινῶν προνομιῶν οὐχὶ εὐκρινῶς ὀριζομένων ἐν αὐτοῖς, καθιερωθεισῶν δ' ἐκ συνηθείας, ὑπὸ μίαν πλέον συνταγματικὴν Κυβέρνησιν ἀπαιτεῖται μείζον ἔννομος ἐξουσία. Ἡ παροῦσα Κυβέρνησις τῆς νήσου δεσμεύεται ὑπὸ νόμων καὶ δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ τοῦ νόμου, συνεπῶς ὅ,τι δῆποτε μέλλει νὰ γένηται δέον νὰ γένηται διὰ νομοθετικῆς πράξεως».⁵⁹⁰ Από την άλλη, οι κοσμικοί της κοινότητας της οποίας η ιεραρχία θεωρούσε τον ευατό της ως αδιαμφισβήτητη ηγεσία, αμφισβητούσαν την πολιτική κυριαρχία της ιεραρχίας, προβάλλοντας ως κυριότερο αίτημά τους, τη συμμετοχή τους στη διαχείριση της υλικής περιουσίας της Εκκλησίας.

Ὡς εκ τούτου, οι ιεράρχες θα ἔπρεπε να αναζητήσουν τους τρόπους εκείνους με τους οποίους θα μπορούσαν να διατηρήσουν τη θέση τους ως *πολιτική Αρχή* του ποιμνίου τους, τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να ενταχθούν στο σύστημα διοίκησης του νησιού – κι αν αυτό ήταν αδύνατο τότε θα ἔπρεπε να βρεθεί μια κάποια ἄλλη λύση – ὄχι ως απλοί πνευματικοί λειτουργοί, ἀλλὰ ως φορεῖς πολιτικῆς ἐξουσίας. Το δύσκολο μέρος ἦταν ὅτι ἔπρεπε να εξευρεθούν οι τρόποι – η σταθερὴ ἄρνηση της βρετανικῆς διοίκησης να τους εκχωρήσει πολιτικῆς ἐξουσίας ἔμοιαζε συχνά με ἀδιέξοδο – με τους οποίους η πολιτικὴ αὐτὴ ἐξουσία θα αναγνωριζόταν πρώτα και κύρια ἀπὸ το ἴδιο το ποίμνιο της Εκκλησίας, ἐπομένως θα εἶχε μια νόμιμη βάση που θα την καθιστούσε ἀδιαμφισβήτητη, οὕτως ὥστε η βρετανικὴ διοίκηση να υποχρεωθεί με τη σειρά της να αναγνωρίσει την ἐξουσία αὐτή και ἴσως να την εντάξει και στο δικό της διοικητικό πλαίσιο. Με λίγα λόγια, ὅταν οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου διέβλεψαν ὅτι τα πολιτικά τους προνόμια δεν πρόκειται να ανανεωθούν ἀπὸ τη νέα διοίκηση, μετατόπισαν το βάρος των ενεργειῶν τους σε θέματα που θα τους προσέδιδαν και πάλιν τον ρόλο της πολιτικῆς ηγεσίας της κοινότητας. Ταυτόχρονα, η ἐπιμονὴ των κοσμικῶν να ἀμφισβητοῦν την ἀπόλυτη πολιτικὴ κυριαρχία των ιεραρχῶν, προβάλλοντας το θέμα της διαχείρισης των θρονικῶν εἰσοδημάτων – κάτι που ἄρχισε ἤδη με το *Κιτιακὸ Ζήτημα* που ἐξετάστηκε προηγουμένως – θα φέρει μια ἐσωτερικὴ διάσπαση στους κόλπους της ἴδιας

⁵⁹⁰ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ὁ.π., σ. 559.

της Εκκλησίας. Η ουσιαστική βάση της διάστασης αυτής, θα είναι η αντίληψη μερίδας της ιεραρχίας για το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι κοσμικοί και που η Εκκλησία είναι υποχρεωμένη να τους παραχωρήσει, σε αντίθεση με την αντίληψη μιας άλλης μερίδας που επιμένει στην διατήρηση μιας απόλυτης εξουσίας της Εκκλησίας.

Σε ό,τι αφορά την αμφισβήτηση της πολιτικής εξουσίας της ιεραρχίας από τη βρετανική διοίκηση, αυτή είναι ξεκάθαρη – τα πρώτα χρόνια τουλάχιστον – και δεν παραμένει στην απλή αμφισβήτηση, αλλά προχωρεί στην πλήρη περιθωριοποίηση των ιεραρχών από το πολιτικό πεδίο. Η αντίδραση του ανώτατου κλήρου, μετά την άρνηση της βρετανικής διοίκησης να συζητήσει το ενδεχόμενο παραχώρησης προνομίων στους ιεράρχες και την Εκκλησία, θα βασιστεί σε εκείνους τους τομείς που θα της επιτρέψουν να νομιμοποιήσει την εξουσία της όχι μέσω της βρετανικής διοίκησης ή του διοικητικού συστήματος των Βρετανών, αλλά, μέσω του ίδιου του ποιμνίου της και των χαρακτηριστικών που αυτό άρχισε να προτάσσει. Με λίγα λόγια, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου θα οικειοποιηθούν μέρος του πολιτικού λόγου που είχε αρχίσει να εκφράζει μερίδα των αστών, θα χρησιμοποιήσει το λόγο αυτό ως βάση αντιπαράθεσης με την βρετανική διοίκηση και θα εμφανίζεται ως η πολιτική ηγεσία της κοινότητας.

Και επειδή ο βασικός πολιτικός λόγος της αστικής τάξης του τέλους του 19^{ου} αιώνα ήταν ο *εθνικός λόγος*, η Εκκλησία της Κύπρου θα *εθνικοποιηθεί* σε μια προσπάθειά της ιεραρχίας της να παραμείνει ως πολιτική ηγεσία όχι εντός του βρετανικού πλαισίου διοίκησης, αλλά σε αντιπαράβολή με αυτό.⁵⁹¹ Από την φάση αυτή και μέχρι το τέλος της βρετανικής περιόδου, η Εκκλησία της Κύπρου θα αναδεικνύεται σε μοναδική *εθνική Αρχή* των Κυπρίων, δηλαδή σε μοναδική πηγή εθνικής και πολιτικής έμπνευσης.⁵⁹² Ταυτόχρονα, οι ιεράρχες, υιοθετώντας τον εθνικιστικό λόγο της περιόδου αυτής, θα του προσδώσουν χαρακτηριστικά θρησκευτικής πίστης και θα καταστήσουν την πίστη αυτή ως κριτήριο εθνικής συνείδησης. Πίστη στην Εκκλησία – άρα και στην ιεραρχία – θα σημαίνει και πίστη στο έθνος, άρα και αντιπαράθεση με τη βρετανική

---

⁵⁹¹ Επισημαίνεται ότι η διαδικασία μετάπλασης της *θρησκευτικής* κοινότητας σε *εθνική* κοινότητα για τον ελληνικό χώρο, διευκολύνεται χάρη σε μια ιδιομορφία. Η γλώσσα της θρησκείας και η γλώσσα του εθνικισμού ταυτίζονται, έτσι, θρησκεία και έθνος μιλούν στο ίδιο κοινό με την ίδια ακριβώς γλώσσα. Βλ. Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 19.

⁵⁹² Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 198.

διοίκηση η οποία θα παρουσιάζεται ως η απόλυτη κατοχική δύναμη. Αφού λοιπόν, κατά τον 19^ο αιώνα, η κυρίαρχη ιδέα αφοσίωσης του ανθρώπου ήταν το *έθνος* και όχι η πνευματική ηγεσία της Εκκλησίας του και η θρησκεία του, τότε η εθνικοποίηση της ίδιας της ιεραρχίας και του πολιτικού της λόγου, θα τοποθετούσε και πάλιν – με διαφορετικό τρόπο αλλά ίδιο αποτέλεσμα – τους ιεράρχες και την Εκκλησία της Κύπρου ως το μοναδικό ιδεολογικό πλαίσιο αφοσίωσης για τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό. Από τη βρετανική περίοδο και έπειτα, οι ιεράρχες θα προσπαθήσουν να μεταδώσουν το μήνυμα ότι ο *πιστός ορθόδοξος* είναι *αυτόματα και πατριώτης* (ο όρος υπήκοος διαγράφεται), επομένως, εθνική ηγεσία έπρεπε να είναι η πνευματική ηγεσία, δηλαδή οι ιεράρχες. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ο ανώτερος κλήρος ο οποίος κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου λειτουργούσε ως μέρος του οθωμανικού κράτους και συνεργαζόταν με άλλους οθωμανούς αξιωματούχους, κατά τη βρετανική περίοδο δεν συνεργάζεται ποτέ με εκπροσώπους της τουρκικής μουσουλμανικής κοινότητας, ούτε σε επίπεδο θεσμικών οργάνων – Νομοθετικό Συμβούλιο – ούτε σε οποιοδήποτε άλλο επίπεδο. Η εθνικοποίηση του συνόλου των Ορθόδοξων του νησιού, σήμαινε ταυτόχρονα τη διατήρηση της οποιασδήποτε διαφορετικότητας με τους μουσουλμάνους, είτε αυτή η διαφορετικότητα βασιζόταν στη θρησκευτική πίστη, είτε σχετιζόταν με την επίδραση μιας ιδεολογίας εθνικισμού. Η στάση αυτή των ιεραρχών υπήρξε τόσο ξεκάθαρη και έντονη που προκαλεί λύπη στον πρόξενο του ελληνικού κράτους ο οποίος αναφέρει: «[...] ἄν καὶ περὶ παρελθόντων εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐκφράσῃ τις ἐν παρόδῳ τὴν λύπην του ὅτι οἱ τότε ὀρθόδοξοι πολιτικοὶ Ἠγέται δὲν ἐπροθυμοποιήθησαν περισσότερο νὰ περιποιηθῶσι τὸ Τουρκικὸν στοιχεῖον καὶ δὲν προσεπάθησαν πραγματικῶς νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τούτου πρὸς ἐξουδετέρωσιν πολλῶν ἀγγλικῶν μέτρων πρὸς ἐπίτευξιν πολλῶν ὠφελειῶν».⁵⁹³

Θα πρέπει όμως να αναγνωρισθεί και το γεγονός ότι η δύναμη του εθνικισμού όπως αυτή διαμορφώνεται στον οθωμανικό χώρο κατά τον 19^ο αιώνα, δεν άφησε περιθώρια στην Εκκλησία για πλήρη αποφυγή του. Παρουσιάζεται δηλαδή το φαινόμενο να υποχωρεί η οικουμενικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τη θέση της να

⁵⁹³ Ανδρέας Βίττης, «Αγγλοκρατία: Μια ανέκδοτη έκθεση του έλληνα προξένου Λουδοβίκου Σκάρπα για τα έτη 1878-1935», *ΕΕΚΕΙΣ*, Δ (1999) 131.

καταλαμβάνει μια εθνική αντίληψη η οποία παρουσιάζει πια την κοινότητα όχι με θρησκευτικούς όρους, αλλά, με εθνικούς. Όσο δηλαδή η Εκκλησία χρησιμοποιεί τον εθνικό λόγο για να νομιμοποιήσει την εξουσία της – κι αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση της Κύπρου – άλλο τόσο ο εθνικισμός και οι δυνάμεις που απελευθερώνει, χρησιμοποιούν την Εκκλησία ως μέσο για νομιμοποίηση διαφόρων κινημάτων και αιτημάτων.⁵⁹⁴

α. Οι ιεράρχες ως εκλεγμένοι πολιτικοί αντιπρόσωποι

Το Νομοθετικό Συμβούλιο υπήρξε το κατεξοχήν νομοθετικό αλλά κυρίως πολιτικό σώμα που δημιούργησε η βρετανική διοίκηση. Παρά την αδυναμία του – η νικώσα ψήφος ανήκε στον εκάστοτε Έπατο Αρμοστή – το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν το βήμα έκφρασης της πολιτικής θέλησης των δύο κοινοτήτων, τόσο σε ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος, όσο και σε θέματα που αφορούσαν την κάθε κοινότητα ξεχωριστά. Αυτό που θα μας απασχολήσει, σε σχέση πάντοτε με το ρόλο που οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου επιδιώκουν να διαδραματίσουν στο νέο πολιτικό πλαίσιο, είναι η σχέση μεταξύ Νομοθετικού Συμβουλίου και Εκκλησίας της Κύπρου. Και κυρίως, η χρησιμοποίηση του Σώματος από την ιεραρχία ως ενός τρόπου για επιβεβαίωση της πολιτικής αρμοδιότητάς τους, όχι από το ποίμνιό τους, αλλά από την ίδια τη βρετανική διοίκηση. Αν στο νέο διοικητικό πλαίσιο οι αρχιερείς δεν μπορούσαν να αποτελέσουν ουσιαστικό μέρος του με προνόμια ή αρμοδιότητες που θα δίνονταν εκ των άνω, τότε ακριβώς μέσα σ' αυτό το νέο πλαίσιο, και εξαιτίας αυτού του πλαισίου, οι αρχιερείς είχαν τη δυνατότητα να εμφανισθούν και να λειτουργήσουν ως πολιτικοί εκπρόσωποι του ελληνικού πληθυσμού. Η βρετανική διοίκηση από την άλλη, θα ήταν υποχρεωμένη να τους δεχθεί ως τέτοιους, αφού αυτό θα γινόταν μέσα στις διαδικασίες που η ίδια είχε

---

⁵⁹⁴ Για το θέμα αυτό, βλ. Χάρης Εξέρτζογλου, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης. Από το Τανζιμάτ μέχρι τον Μεγάλο Πόλεμο», ΣΘ, 74/75 (2000) 122.

καθορίσει, και που είχαν χαρακτήρα εντελώς νεωτερικό, ή τουλάχιστον ένα ιδιότυπο νεωτερικό χαρακτήρα.⁵⁹⁵

Οι πρώτες αντιδράσεις του ανώτατου κλήρου στην προοπτική για ίδρυση ενός τέτοιου πολιτικού σώματος, εστίαστηκαν στην κάθετη αντίθεση της για ένταξη των ζητημάτων που απασχολούσαν την Εκκλησία στο σύνολο των θεμάτων – και κυρίως των νόμων – που θα εξέταζε το Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι ιεράρχες συναίνεσαν στην εξαγγελία για εγκαθίδρυση ενός τέτοιου σώματος – το διάταγμα για κάτι τέτοιο προέρχονταν έτσι κι αλλιώς από την ύψιστη πολιτική Αρχή, την Βασίλισσα Βικτώρια – αλλά με κανένα τρόπο δεν επιθυμούσαν ψήφιση νομοσχεδίων που θα μείωναν τις αρμοδιότητες της Εκκλησίας της Κύπρου σε σχέση με το ποίμνιό της. Σύμφωνα με τους αρχιερείς, ο ρόλος και η αρμοδιότητα του Νομοθετικού Συμβουλίου σε τέτοια ζητήματα ήταν απλώς επικυρωτικός. Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, ήταν αρκετά ενδεικτικός όταν υποστήριζε ότι «[...] τὸ Ν. Συμβούλιον δικαιούται μόνον νὰ ἐγκρίνη ἢ νὰ ἀπορρίψη τὸν νέον κανονισμόν ἢ συμβόλαιον, ὅπερ ὁ χριστιανικὸς λαὸς θὰ συνῆπτε μετὰ τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν του καὶ οὐδὲν πλέον. Εἰς τοὺς χριστιανοὺς δὲ τῆς ἐπαρχίας μου ἰδίᾳ διακηρύττω προσέτι ὅτι, ὅταν γίνῃ ἡ μεταρρυθμίσις καὶ τὸ οἰκονομικὸν μέρος τῆς Μητροπόλεως ἀνατεθῇ εἰς ἄλλους, θὰ εἶμαι ἕτοιμος νὰ δώσω λ/σμόν, πρὸς οὓς ἀνήκει, ποῖαν χρῆσιν ἔκαμα τῶν χρημάτων, τὰ ὅποια κατ' ἔτος μοὶ ἔδιδον πρὸς διατήρησιν τῆς Μητροπόλεως, ὡς καὶ τῶν ὄσων εἰσέπραξα ἀπὸ τὰ Μοναστήρια».⁵⁹⁶

Αυτό που διευκόλυνε τους ιεράρχες – και κατ' επέκταση την Εκκλησία της Κύπρου ως θεσμό – να διατηρήσουν σε επίπεδο παρουσίας αλλά και ουσίας τον ηγετικό πολιτικό τους ρόλο ανάμεσα στην ελληνική κοινότητα, ήταν η κίνηση των Βρετανών να διαχωρίσουν τον πληθυσμό της Κύπρου σε χριστιανούς και

⁵⁹⁵ Σύμφωνα με τη Σία Αναγνωστοπούλου, η νεωτερικότητα που εφαρμόζεται στην Κύπρο με την βρετανική διοίκηση είναι ιδιότυπη, διττή και ανολοκλήρωτη κυπριακή νεωτερικότητα στην οποία ενσωματώνονται αδράνειες του παρελθόντος. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 199.

⁵⁹⁶ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 380.

μουσουλμάνους, στο πρότυπο της οθωμανικής διοίκησης και των εθνοθρησκευτικών συνόλων, δηλαδή των μιλλέτ. Η διατήρηση ενός τέτοιου διαχωρισμού, ο οποίος είχε μόνο και μία βάση, την θρησκευτική πίστη – η οποία μετατράπηκε με τον τρόπο αυτό σε πολιτικό διαχωρισμό – καθιστούσε αυτόματα τους ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου ως ηγετικές φυσιογνωμίες της κοινότητας. Ακόμη και χωρίς πολιτικές αρμοδιότητες – οι Βρετανοί είχαν καταστήσει σαφές ότι δεν επρόκειτο να παραχωρήσουν προνόμια πολιτικά ή άλλου είδους στην Εκκλησία της Κύπρου – οι αρχιερείς παρέμεναν ηγεσία της κοινότητας, αφού ο διαχωρισμός έγινε στη βάση της θρησκευτικής πίστης. Και η ηγεσία της πίστης αυτής, ήταν η Εκκλησία της Κύπρου. Η βρετανική διοίκηση δηλαδή, τη στιγμή που ακυρώνει κάθε προνόμιο της Εκκλησίας στο νέο σύστημα διοίκησης, ταυτόχρονα, επικυρώνει τον ηγετικό της ρόλο – εκπροσώπησης – ανάμεσα στην κοινότητα. Το πως αυτή η εκπροσώπηση θα μετατραπεί σε πολιτική και δεν θα είναι μόνο πνευματική, ήταν ζήτημα χρόνου και διείσδυσης της ιεραρχίας στις διοικητικές δομές που θέσπισε η βρετανική διοίκηση. Αυτό που θα υποβοηθήσει τους ιεράρχες, είναι η αδιαμφισβήτητη επιρροή που ασκούν ανάμεσα στους Ορθοδόξους, για την οποία βρετανός δικαστής αναφέρει ότι: «[...] ὁ ἱερὸς χαρακτῆρ ἱερέως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐξασφαλίζει αὐτῷ ἐπιρροὴν καὶ δὴ ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν».⁵⁹⁷ Το γεγονός ότι οι ιεράρχες και η οργανωμένη θρησκεία στην Κύπρο με εκπρόσωπό της την Εκκλησία της Κύπρου ασκούσαν τόση ισχυρή επίδραση στον πληθυσμό, θα πρέπει να εντάσσεται στη λογική των επιδράσεων που ασκεί η θρησκεία σε κοινωνικό επίπεδο. Όπως αναφέρουν και οι θεωρητικοί των ταυτοτήτων και των συνειδήσεων, η Εκκλησία και η θρησκεία γενικότερα, εφοδίαζε τις κοινότητες με όλα εκείνα – σύμβολα, τελετές, ιερά κείμενα και γραφές, έθιμα και εορτές – που θα διαδραμάτιζαν τον ρόλο των διαφοροποιητικών στοιχείων της μιας κοινότητας από την άλλη. Ακόμα, οι εκπρόσωποι της θρησκείας, θεωρούνταν οι *θεματοφύλακες* των διαφοροποιητικών αυτών στοιχείων – άρα και της ύπαρξης της ίδιας της κοινότητας ως τέτοιας – και φρόντιζαν για τη διατήρηση και μετάδοσή τους μέσα στο χρόνο.⁵⁹⁸ Είναι σ' αυτό το πλαίσιο που ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός σε εγκύκλιό του προς τους κατοίκους της Λάρνακας το 1875, επικαλείται ως κύριο λόγο για την ύπαρξη αγαστών

⁵⁹⁷ *Ο.π.*, σ. 731.

⁵⁹⁸ Για το θέμα αυτό, βλ. Anthony D. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 2000, σ. 49.

σχέσεων μεταξύ ιεράρχη και ποιμνίου, το «[...] θρησκευτικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον τοῦ ἔθνους».⁵⁹⁹

Ένα δεύτερο στοιχείο υποβοηθητικό ως προς την συμπερίληψη των ιεραρχών στις πολιτικές δυνάμεις του τόπου, και πιο συγκεκριμένα στις δυνάμεις που εκπροσωπούσαν τους χριστιανούς κατοίκους της Κύπρου, ήταν και το γεγονός ότι η ιδιότητά τους αυτή προήλθε χάρη στο νέο σύστημα διακυβέρνησης, τη βρετανική διοίκηση. Η αποικιοκρατική πολιτική Αρχή και οι αξιωματούχοι της, θα ήταν αδύνατο να μην αναγνωρίσουν τους ιεράρχες της Εκκλησίας ως τους πολιτικούς εκπροσώπους του ντόπιου πληθυσμού, από τη στιγμή που αυτοί αναδείχθηκαν ως τέτοιοι μέσα από τις διαδικασίες που η ίδια θέσπισε και οργάνωσε. Με λίγα λόγια, ο πολιτικός ρόλος των ιεραρχών εντάσσεται στο βρετανικό πλαίσιο διοίκησης, με τη ψήφο του λαού, δηλαδή, εκδημοκρατικοποιείται. Η Εκκλησία της Κύπρου αποτελούσε τα πρώτα χρόνια της βρετανικής περιόδου, το μόνο οργανωμένο πολιτικό σχήμα των Ελλήνων της Κύπρου, και οι ιεράρχες της, οι εκπρόσωποι του σχήματος αυτού στα σώματα που θέσπισε η βρετανική διοίκηση. Το εκκλησιαστικό λοιπόν σχήμα που οι βρετανοί βρήκαν να κατέχει πολιτική αρμοδιότητα, θα αναγκαστεί, μέσα στο νέο πλαίσιο της βρετανικής διοίκησης να πολιτικοποιηθεί ακόμα περισσότερο, να προσπαθήσει δηλαδή να διεκδικήσει μέρος της εξουσίας ή να την ελέγξει – και η εξουσία αυτή είναι συγκεντρωμένη στο πρόσωπο του Ύπατου Αρμοστή και της βρετανικής διοίκησης – συμμετέχοντας μέσα στις πολιτικές διεργασίες του νέου συστήματος. Στη βάση αυτής της λογικής, η Εκκλησία της Κύπρου θα λειτουργήσει ως ένα πολιτικό σχήμα εξουσίας, έστω κι αν νομικά ή τυπικά δεν έχει τα χαρακτηριστικά ενός πολιτικού κόμματος. Αυτό που η Εκκλησία πληρούσε την περίοδο της βρετανικής διοίκησης, ήταν τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού σχήματος, με συγκεκριμένους στόχους και πολιτικές πρακτικές και λειτουργίες.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ ΑΙΜΚι, Κώδικας Ε', ό.π., σ. 70. [Βλ. Παραρτήματα, IV.2].

⁶⁰⁰ Ενώ ο νομικός τυπικός ορισμός ενός πολιτικού κόμματος εστιάζει την προσοχή του στην ικανοποίηση συγκεκριμένων τυπικών νομικών κριτηρίων, ο κοινωνιολογικός ορισμός, προσανατολίζεται περισσότερο στη λειτουργία ενός κοινωνικού σχηματισμού ο οποίος στοχεύει σε συμμετοχή στην εξουσία ή στον επηρεασμό κοινωνικών αποφάσεων. Βλ. Μιχάλης Ατταλίδης, «Τα κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 124. Από αυτή την άποψη λοιπόν, η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί για την περίοδο που εξετάζουμε, τον μόνο οργανωμένο κοινωνικό θεσμό με φιλοδοξία να επηρεάσει την εξουσία της βρετανικής διοίκησης, μέσα από

Στην προκήρυξη των πρώτων εκλογών για μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, τον Ιούνιο του 1883, ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός ήταν υποψήφιος σε δύο εκλογικά διαμερίσματα, της Λάρνακας και Λεμεσού.⁶⁰¹ Η εκλογή του Κιτίου Κυπριανού υπήρξε πανηγυρική και εξελέγη και στα δύο εκλογικά διαμερίσματα.⁶⁰² Είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος ο Μητροπολίτης Κυπριανός αμέσως μετά τη γνωστοποίηση των εκλογικών αποτελεσμάτων χαρακτήρισε την επιτυχία του ως «[...] *έπιδοκιμασίαν τῆς πολιτικῆς του πορείας*».⁶⁰³ Από το σημείο αυτό και έπειτα, για όλο το διάστημα της βρετανικής περιόδου, οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου λειτουργούν ως πολιτικοί εκπρόσωποι των χριστιανών κατοίκων, όχι χάρη σε προνόμια και ελέη αλλά χάρη στην εκλογή τους ως τέτοιων και στην ένταξη τους σε ένα εντελώς νέου τύπου σύστημα πολιτικής οργάνωσης. Η καθιέρωση δηλαδή ενός εντελώς νεωτερικού θεσμού – ως τέτοιο θα πρέπει να εκλαμβάνεται το Νομοθετικό Συμβούλιο⁶⁰⁴ ακόμα και με τις ιδιαιτερότητές ενός αποικιακού θεσμού που έφερε μαζί του – έδινε τη δυνατότητα στους αρχιερείς να διατηρήσουν μια πολιτική επιρροή ανάμεσα στον πληθυσμό. Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός υπήρξε ο πρώτος που εξελέγη βουλευτής στο Νομοθετικό Συμβούλιο, στις εκλογές του 1883, ενώ το 1889 τον διαδέχθηκε ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Παπαδόπουλος που κράτησε το αξίωμα του μέχρι το 1911. Ένας άλλος εκπρόσωπος της Εκκλησίας που διετέλεσε βουλευτής του σώματος για

τους θεσμούς που η διοίκηση αυτή εισάγει στην Κύπρο, γεγονός που σήμαινε την συμμετοχή των αρχιερέων σε εκλογές με συγκεκριμένο πρόγραμμα δράσης καθώς και πολιτικών στόχων.

⁶⁰¹ Σύμφωνα με τον Φίλιο Ζαννέτο, στις εκλογές για ανάδειξη του πρώτου Νομοθετικού Συμβουλίου, διάθεση για να πολιτευθεί και να κατέλθει ως υποψήφιος βουλευτής, είχε δείξει και ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος. Τελικά όμως, αυτό δεν έγινε κατορθωτό αφού σύμφωνα με το διάταγμα για τις εκλογές, υποψήφιοι μπορούσαν να κατέλθουν μόνο όσοι ήταν προσωπικά φορολογούμενοι για περιουσιακά στοιχεία. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ.Β', ό.π., σ. 350.

⁶⁰² Ο Κιτίου Κυπριανός παραιτήθηκε τελικά του αξιώματός του από το εκλογικό διαμέρισμα της Λεμεσού, και μετά από διενέργεια νέων εκλογών εξελέγη ο Αντώνης Χατζηπαύλου.

⁶⁰³ *Ο.π.*, σ. 376.

⁶⁰⁴ Με την καθιέρωση του Νομοθετικού Συμβουλίου καθώς και με τη γενικότερη φιλοσοφία της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο, γίνεται κατανοητό ότι οι Βρετανοί προσπάθησαν να μεταφέρουν στο νησί – πάντα στο πλαίσιο ενός αποικιοκρατούμενου χώρου – τις βασικές δομές μιας αστικής κοινωνίας, όπως την ισονομία, την εμπέδωση σεβασμού στις υποχρεώσεις αλλά και τα δικαιώματα των κατοίκων έναντι της διοίκησης. Κάθε προνόμιο που ήταν εκτός των θεσμοθετημένων σωμάτων της διοίκησης, ήταν αδύνατο να γίνει αποδεκτό από την βρετανική διοίκηση. Βλ. Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 66.

οκτώ χρόνια, από το 1893 μέχρι το 1891, ήταν ο Ηγούμενος της Μονής Κύκκου Γεράσιμος.⁶⁰⁵

Ας μη ξεχνάμε ακόμα, ότι η Εκκλησία της Κύπρου ήταν το μόνο συγκροτημένο σχήμα που υπήρχε και λειτουργούσε στην Κύπρο κατά την οθωμανική περίοδο – εξαιρουμένης της οθωμανικής διοίκησης φυσικά – και σαν τέτοιο πέρασε και στη βρετανική περίοδο. Είναι χαρακτηριστικό ότι με την έλευση και εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, οι αρχιερείς και ο εκκλησιαστικός μηχανισμός με όλους όσους ενέτασσε στο πλαίσιο του, ήταν το μόνο οργανωμένο σύνολο με το οποίο οι Βρετανοί μπορούσαν να διαπραγματευθούν σε επίπεδο κοινωνικής οργάνωσης ή και διοίκησης ακόμα. Η σύγκρουση των ιεραρχών με τη βρετανική διοίκηση θα γινόταν εντός του Νομοθετικού Συμβουλίου, ενώ, η λαϊκή υποστήριξη των ιεραρχών τους ενδυνάμωνε κάθε φορά που εγείρονταν θέματα που αφορούσαν την Εκκλησία της Κύπρου ως Αρχή των Κυπρίων. Σε ό,τι αφορούσε τη βρετανική διοίκηση όμως, ο δικηγόρος του Στέμματος ανέφερε σε συνεδρία του Νομοθετικού Συμβουλίου προς τον Μητροπολίτη Κυπριανό, ότι: «[...] δὲν γνωρίζη ἡ Ἀγγλικὴ Ἀρχὴ ἂν ὑπάρχη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ ἐν Κύπρῳ καὶ κατὰ ποίους νόμους δικάζει τὰς ἐντὸς τοῦ κύκλου τῆς ἀρμοδιότητός της ὑποθέσεις».⁶⁰⁶ Σε ότι αφορούσε τους εκπροσώπους της Εκκλησίας όμως, τους αρχιερείς δηλαδή, ο πλήρης παραγκωνισμός της Εκκλησίας ως διοικητικού θεσμού ήταν ανεπίτρεπτο. Γι' αυτό και ο Μητροπολίτης Κιτίου σε ομιλία του στη Λεμεσό το 1883 αναφέρει ότι: «[...] ἀπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς οὐδεμίαν ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλ. Ἀρχῆς ἐκτελεῖ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία [...]. Ἄλλ' ἔχω δι' ἐλπίδας, ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ συνέλευσις, ἥτις θὰ κανονίσῃ τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα θὰ ἐνστερνισθῇ τὰ δέοντα καὶ περὶ τούτου».⁶⁰⁷

---

⁶⁰⁵ Η συμμετοχή των ιεραρχών σε πολιτικές εκλογικές αναμετρήσεις σήμαινε ότι ήταν αναγκασμένοι εκ των πραγμάτων να αναπτύξουν και οι ίδιοι πολιτικό λόγο, να συνάπτουν συμμαχίες με κοσμικούς – στην προσπάθειά τους να επιτύχουν εκλογή τους και να αυξήσουν τους οπαδούς τους. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», *ό.π.*, σ. 204.

⁶⁰⁶ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 414.

⁶⁰⁷ *Ο.π.*, σ. 384.

β. Η Εκκλησία ως ιδεολογικός πολιτικός χώρος

Προτού η Εκκλησία της Κύπρου και η λειτουργία της την περίοδο που εξετάζουμε, συνδεθεί, ή καλύτερα, τοποθετηθεί στο πλαίσιο ενός ιδεολογικού αλλά και πολιτικού χώρου, θα πρέπει να ορίσουμε πως ο ίδιος ο όρος ιδεολογία καθορίζεται. Πρώτο στοιχείο αποτελεί ο κοινωνικός χαρακτήρας της ιδεολογίας, το γεγονός δηλαδή ότι αυτή αναφέρεται σε ιδέες οι οποίες υιοθετούνται από κοινωνικά μορφώματα ως μέρος της συλλογικής τους ζωής και συνείδησης, και όχι σε μεμονωμένα άτομα. Αποτελεί δηλαδή η ιδεολογία ένα κοινωνικό σύνολο ιδεών, με την έννοια ότι οι ιδέες αυτές είναι κοινό κτήμα κοινωνικών ομάδων και των συλλογικών τους βιωμάτων.⁶⁰⁸ Επομένως, η λειτουργία της Εκκλησίας της Κύπρου ως εκπροσώπου μιας ιδεολογίας – στη συνέχεια η διάσπαση και η σύγκρουση εντός της Εκκλησίας θα φέρουν στο προσκήνιο τις δύο κυρίαρχες ιδεολογίες της ιστορικής περιόδου που αναφερόμαστε – σχετίζεται με την αφομοίωση εκ μέρους της ιεραρχίας και την ευρεία χρησιμοποίηση, ιδεών και προσανατολισμών που προέρχονται από τις κοινωνικές ομάδες που διαμορφώθηκαν ή βρίσκονταν υπό διαμόρφωση στην Κύπρο των τελών του 19^{ου} αιώνα.

Ανεξάρτητα από τον τρόπο με τον οποίο η Κύπρος θα ενταχθεί στο ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο ή καλύτερα ιδεολογική αντιπαράθεση του ελληνισμού του 19^{ου} αιώνα, με βασικό τοπικό ρόλο καταλύτη την Εκκλησία της Κύπρου, πρέπει να σημειωθεί ότι ο ελληνικός 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίστηκε από δύο κυρίαρχα ιδεολογικοπολιτικά ρεύματα. Η αντιπαράθεση των ρευμάτων αυτών και των συνόλων αλλά και των ηγεσιών που τα αντιπροσωπεύουν, σημάδεψε την ιστορική πορεία του ελληνικού κράτους αλλά – και αυτό μας ενδιαφέρει άμεσα – τη θέση και το ρόλο της Εκκλησίας στο νέο, υπό διαμόρφωση σκηνικό. Ο ελληνικός 19^{ος} αιώνας, ο οποίος υπήρξε ο αιώνας του *ρομαντικού εθνικισμού*⁶⁰⁹ χαρακτηρίστηκε από την αντιπαράθεση δύο ιδεολογιών. Φορέας της πρώτης, το νεοσύστατο ελληνικό εθνικό κράτος, το οποίο επιδίωκε ενσωμάτωση στα εθνικά του σύνορα όλων των Ελλήνων, ταύτιση δηλαδή του κράτους με το έθνος. Η εθνικιστική ιδεολογία η οποία μεταφράζεται και στις ιδέες του ελληνικού

⁶⁰⁸ Παντελής Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα 1996, σ. 27.

⁶⁰⁹ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», Δ.Γ.Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα*, Αθήνα 1983, σ. 150.

αλτρωτισμού, εκπροσωπείται από το εθνικό κέντρο της Αθήνας, το οποίο αναδείχθηκε μέσα από τον πόλεμο για εθνική ανεξαρτησία. Φορέας του δεύτερου ιδεολογικού ρεύματος, το μόνο μέχρι την ανακήρυξη του ελληνικού κράτους κέντρο εθνικής αναφοράς, το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Απέναντι στην εθνικιστική ιδεολογία του ελληνικού κράτους, η οικουμενική αντίληψη της Εκκλησίας για τον ρόλο των Ελλήνων – ως έθνος με συγκεκριμένη θρησκευτική ταυτότητα – μέσα στο πλαίσιο όμως της υπάρχουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁶¹⁰

Ο όρος έθνος όμως που χρησιμοποιεί το Οικουμενικό Πατριαρχείο ένα πολύ διαφορετικό περιεχόμενο από τον αντίστοιχο όρο που χρησιμοποιεί το ελληνικό κράτος. Ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο όρος παραπέμπει σε ξεκάθαρο πολιτικό περιεχόμενο το οποίο θα νομιμοποιούσε το ίδιο το εθνικό ελληνικό κράτος, στην περίπτωση του Πατριαρχείου, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στο πλαίσιο που έθετε η ίδια η οθωμανική διοίκηση,⁶¹¹ παραπέμποντας σε μια πολιτική νομιμοφροσύνης προς το οθωμανικό κράτος και αντίθεσης με οποιοδήποτε κίνημα εθνικής χειραφέτησης.⁶¹² Στην έκθεση της *Διαφωτιστικής Επιτροπής* του Οικουμενικού Πατριαρχείου που εξέτασε το βουλγαρικό θέμα, επισημάνθηκε ότι: «[...] άφοϋ ὅλοι οἱ πολῖτες τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους συναπαρτίζουσι σήμερον ἔθνος ἓν, ἡ δέ γένει διεξαγωγή τῶν συμφερόντων τοῦ ἔθνους τούτου τοῦ ὀθωμανικοῦ διενεργεῖται παρά τῆ ὑψ. κυβερνήσει, οὐδέν ἕτερον σῶμα δικαιούται νά ἐπικαλῆται, ὡς πρός τό πολιτικόν ἀποκλειστικά ἔθνικά συμφέροντα. Εἶναι ἀληθές ὅτι μεταχειριζόμεθα καί ἡμεῖς συνεχῶς τήν ἔκφρασιν. Ἡ λέξις ἔθνος μεταφράζει ἓν τῆ

---

⁶¹⁰ Για ὄλο το διάστημα του 19^{ου} αἰῶνα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ασκούσε πνευματική ἀλλά και πολιτική ἐξουσία στον ελλητισμό που βρισκόταν εκτός των συνόρων του ελληνικοῦ κράτους. Ἡ διαμάχη των δύο κέντρων που διεκδικούσαν τον ρόλο του εθνικοῦ κέντρου για τον ελλητισμό, ἐστιῶστηκε πάνω στην ἀρμοδιότητα για την χάραξη μιας συνολικῆς εθνικῆς πολιτικῆς. Παρά την τελικῆ νίκη του ελληνικοῦ κράτους και την ἐπιβεβαίωση της Αθήνας ὡς του μόνο ἀρμοδίου εθνικοῦ κέντρου, πρέπει να ἐπισημαίνεται ὅτι ἀπό την στιγμῆ ἰδρυσης του ελληνικοῦ κράτους, το δικαίωμα του να ἐμφανίζεται και να λειτουργεῖ ὡς το ἀρμόδιο εθνικό κέντρο, ἀμφισβητήθηκε ἔντονα ἀπό το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Για το θέμα αυτό, βλ. Θάνος Βερέμης, «Κράτος και ἔθνος στην Ελλάδα: 1821-1912», Δ.Γ.Τσαούσης (ἐπιμ.), *Ελλητισμός και ελλητισκότητα*, ὁ.π., σ. 59-68.

⁶¹¹ Ἡ ἰδρυση του ελληνικοῦ εθνικοῦ κράτους ἔθετε σε μια διαφορετικῆ βάση το πρόβλημα της εθνοποιήσης των ὀρθοδόξων πληθυσμῶν της Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας. Βλ. Δημήτριος Σταματόπουλος, *Μεταρρυθμίσεις και ἐκκοσμικέση*, ὁ.π., σ. 356.

⁶¹² Μαριλένα Κοππά, *Ἡ συγκρότηση των κρατῶν στα Βαλκάνια (19^{ος} αἰῶνας). Τρεις και μία περιπέτειες*, Αθήνα 2002, σ. 41.

τοιαύτη περιπτώσει τήν λέξιν μιλλέτ, ἥτις ένταῦθα ἔχει ρητήν διοικητικήν σημασίαν ἐμφαίνουσα οὐχί πολιτικῶς ἔθνος τι ἀλλά κοινότητα χαρακτηριζομένην διά τοῦ θρησκευματος, ἔχουσιν καθ' ὃ τοιαύτην, κύκλον ἐνεργείας ἴδιον, καί ἀνεγνωρισμένον ὡς αὐτοτελές σῶμα παρά τῆς Ὑψ. Πύλης».⁶¹³ Πέρα ἀπό τη διάσταση αὐτή, ἡ ἀντιπαράθεση μεταξύ Αθήνας καὶ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου σχετιζόταν ἀμεσα καὶ με τὴ συνειδητὴ προσπάθεια τῶν ἐκπροσώπων τοῦ νέου ἐθνικοῦ κέντρου νὰ ἐντάξουν τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὡς πολιτικὴ οντότητα, στὸν κόσμον τῆς Δύσης, καὶ ὄχι στὸν κόσμον τῆς ὀρθόδοξης Ανατολῆς.⁶¹⁴

Ἡ Κύπρος θὰ ἐνταχθεῖ στὴν ἰδεολογικοπολιτικὴ αὐτὴ ἀντιπαράθεση με ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο, καὶ κυρίως με μιὰ ἰδιαιτερότητα στὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Ἡ ἀντιπαράθεση θὰ ἀρχίσει νὰ σχηματοποιεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα καὶ μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 20^{ου} αὐτὴ θὰ ἐκφραστεῖ μαχητικὰ. Σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὸν πολιτικὸ τῶρα χώρο στὴν περίπτωση τῆς Κύπρου, ἢ καλύτερα τὴν πολιτικὴ ἐκφραση τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς θὰ ἀποτελέσει ἡ τοπικὴ πολιτικὴ ἐξουσία, δηλαδὴ ἡ ἀποικιοκρατικὴ βρετανικὴ διοίκηση, τὸ ὀθωμανικὸ κέντρο ἐξουσίας, ἡ Κωνσταντινούπολη, καθὼς καὶ τὸ σχετικὰ νέον ἐθνικὸ κέντρο ἐξουσίας, ἡ Αθήνα. Ἡ ἀπότομη ἐκκοσμίκευση τῆς ἐξουσίας στὴν Κύπρον με τὴν ἐλευση τῆς βρετανικῆς διοίκησης καὶ ὁ πλήρης παραμερισμὸς, ἀρχικὰ τουλάχιστον ἢ σὲ ἐπίπεδο πρόθεσης, τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἱεραρχῶν τῆς, θὰ ἀποτελέσει τὸ σημεῖο ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο τοποθετοῦμε τὴν ἐναρξὴ ἐνός ἰδεολογικοῦ καὶ πολιτικοῦ κλίματος σύγκρουσης. Ἡ ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου στα τέλη τοῦ 19^{ου} καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, θὰ κινηθεῖ καὶ θὰ προσβλέπει, στὸ πλαίσιο τῆς σύγκρουσης, στα τρία αὐτὰ κέντρα ἐξουσίας.

Στὸ κεφάλαιο αὐτό, θὰ περιοριστοῦμε στὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐκκοσμίκευσης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς κρατικῆς διοίκησης ἡ ὁποία ἐφαρμόσθηκε ἢ ἐπιχειρήθηκε νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἀπὸ τὴ βρετανικὴ διοίκηση. Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτό θὰ ἐξεταστεῖ σὲ σχέση

⁶¹³ Ἡ Διαφωτιστικὴ Ἐπιτροπὴ παρέδωσε τὴν ἐκθεσὴ τῆς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1864. ΓΙΑ τὸ θέμα αὐτό, βλ. Παρασκευᾶς Ματάλας, *Ἐθνος καὶ Ὀρθοδοξία*, σ. 223-224.

⁶¹⁴ *Ὁ.π.*, σ. 50.

με την αντίδραση του ανώτατου κλήρου σε μια προσπάθειά του για πολιτικοποίηση της λειτουργίας τους και επαναφορά του πολιτικού ρόλου της Εκκλησίας μέσα στο νέο πλαίσιο. Έχει ήδη επισημανθεί ότι με την έλευση της βρετανικής διοίκησης, επιχειρήθηκε η πλήρης απομάκρυνση της Εκκλησίας της Κύπρου – ή καλύτερα των ιεραρχών της – από κάθε θεσμό άσκησης πολιτικής εξουσίας και καταργήθηκαν όλα τα προνόμια που της είχαν δοθεί από το οθωμανικό κράτος. Μετά την αποτυχία των ιεραρχών να πείσουν τη βρετανική διοίκηση να αναθεωρήσει τις απόψεις της για το ρόλο της Εκκλησίας στην πολιτική και στην διαχείριση της εξουσίας, ο ανώτατος κλήρος βλέπει ως μόνη ίσως διέξοδο την πολιτικοποίησή του, εντός του πλαισίου που διαμόρφωσε η βρετανική διοίκηση. Οι ιεράρχες θα παρέμεναν πολιτικοί ηγέτες – και σαν τέτοιοι θα αναδεικνύονταν – όχι γιατί θα διατηρούσαν τα προνόμια τους, αλλά επειδή θα εκλέγονταν από τον λαό σε θεσμικά σώματα που διαμόρφωσε η βρετανική διοίκηση. Είναι ενδεικτικό, ότι έξι χρόνια μετά την μεταβίβαση της Κύπρου στη Βρετανία, ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος επιμένει ότι: «[...] ζήτημα Ἐκκλησιαστικὸν δὲν ὑφίσταται, διότι ἡ Ἐκκλησία ἔθετο ἀνέκαθεν θεσμοὺς ἱεροὺς καὶ κανόνας, τοὺς ὁποίους οὐδεὶς τῶν τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος δικαιοῦται νὰ παραβαίῃ ἀτιμωρητί. Πρόκειται μόνον περὶ ζητήματος καθαρῶς οἰκονομικοῦ ἢ διαχειριστικοῦ, ὅπερ πρέπει νὰ διαρρυθμισθῇ ἐπὶ τὸ βέλτιον».⁶¹⁵ Ο διαχωρισμός των κατοίκων της Κύπρου στη βάση της θρησκευτικής πίστης – ένας διαχωρισμός που βασίστηκε στη βάση της οθωμανικής λογικής περί πληθυσμών και διοίκησής τους αλλά μετατράπηκε τώρα σε πολιτική διαίρεση⁶¹⁶ – έδωσε στον ανώτατο κλήρο την διέξοδο για εκκοσμίκευση της Εκκλησίας και πολιτικοποίηση των εκπροσώπων της. Αφού λοιπόν η νέα διοίκηση θα λειτουργούσε στη βάση της εκκοσμίκευσης και ενός νεωτερικού πλαισίου, η Εκκλησία της Κύπρου θα έμπαινε και θα λειτουργούσε και η ίδια στη λογική αυτή. Όπως ο ιστορικός Φίλιος Ζαννέτος αναφέρει για τον Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανό, αυτός «[...] ὑψωσε τὴν σημαίαν τῆς διαμαρτυρίας ὡς τε

⁶¹⁵ Από επιστολή τους Αρχιεπισκόπου Σωφρόνιου προς τους Μητροπολίτες της Εκκλησίας της Κύπρου, ημερομηνίας 17 Απριλίου 1884. Στην ίδια επιστολή, ο Σωφρόνιος καλεί τους αρχιερείς σε σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή, τονίζοντας ότι: «[...] δὲν πρόκειται νὰ καταργήσωμεν, ἀλλὰ νὰ βελτιώσωμεν τὰ τυχὸν κακῶς ἔχοντα, χωρὶς νὰ παραβλέψωμεν κανόνας ἱεροῦς». Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 388.

⁶¹⁶ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 201.

Μητροπολίτης και ως έθνικος του λαού προστάτης, καθά ἤτο ἐξωκλειωμένος ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ συστήματος». ⁶¹⁷ Ἔτσι λοιπόν, ὡς ἤδη αναφέρθηκε, μερίδα του ἀνώτερου κλήρου κατέρχεται στις βουλευτικές ἐκλογές που διεξάγει ἡ βρετανική διοίκηση για ἀνάδειξη μελών του Νομοθετικοῦ Συμβουλίου, και ἐκλέγεται πανηγυρικά. Μέσω της πολιτικοποίησης των θρησκευτικῶν συνόλων της Κύπρου (μουσουλμάνοι και μη μουσουλμάνοι) που ἡ βρετανική διοίκηση ὅρισε, οἱ ἀρχιερεῖς μετατρέπονται σε πολιτική Ἀρχή του ἐνός συνόλου, και μάλιστα ἐθνική. Ἀς σημειωθεῖ, ὅτι ὁ πολιτικός λόγος που χρησιμοποίησαν οἱ ιεράρχες στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αἰῶνα, ἦταν ἕνας ἐθνικός πολιτικός λόγος, στη βάση διάστασης μεταξύ της κατακτητικής δυνάμεως των Βρετανῶν και της ἀδυναμίας των κατακτηθέντων Ἑλλήνων της Κύπρου. ⁶¹⁸

Ἡ πλήρης πολιτικοποίηση του ρόλου της Ἐκκλησίας στο νέο, βρετανικό πλαίσιο διοίκησης, ἀλλά και ὁ ἐθνικός ρόλος τον οποίο ἡ ἱεραρχία ἐκλαμβάνει ὡς ταυτόσημο με τον δικό της ρόλο ηγεσίας, διαφαίνεται ἀπὸ τις ἀντιδράσεις που σημειώθηκαν με την υποβολή υποψηφιότητας ἐνός Βρετανοῦ για ἐκλογή του στη θέση του βουλευτή του χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ της ἐκλογικῆς περιφέρειας Λάρνακας-Αμμοχώστου. Στις ἐκλογές του 1891 για την ἀνάδειξη των μελών του Νομοθετικοῦ Συμβουλίου, ὁ βρετανός Ἐπαρχος Αμμοχώστου Ἄρθρουρ Γιάγκ κατήλθε ὡς υποψήφιος, γεγονός που ξεσήκωσε θύελλα ἀντιδράσεων, στην προμετωπίδα των οποίων τέθηκαν οἱ ἀρχιερεῖς. Ὁ τότε Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος ἐκτόξευε βαριές κατηγορίες ἐναντίον ὄλων ὅσων θα ψήφιζαν τον βρετανό υποψήφιο, ἐνῶ τόνιζε ὅτι «[...] οἱ ψήφοι των θα ἦσαν καταστροφικές για τις ἐθνικές ἐπιδιώξεις του ἐλληνικοῦ κυπριακοῦ λαοῦ». ⁶¹⁹ Στις προσπάθειες για μὴ ἐκλογή του Ἄρθρουρ Γιάγκ, οἱ ἀρχιερεῖς δὲν διστάζουν να χαρακτηρίσουν ὡς προδότες ὅλους ὅσους θα ψήφιζαν τον βρετανό υποψήφιο. Μάλιστα, μετὰ τα ἀποτελέσματα των ἐκλογῶν και την διαπίστωση ὅτι σε συγκεκριμένο χωριό που ὁ ἱερέας του εἶχε ταχθεῖ υπέρ του Γιάγκ, ὁ δεῦτερος συγκέντρωσε ἀριθμὸ ψήφων, στάλθηκε ἐγκύκλιος ἀπὸ τον Ἀρχιεπίσκοπο της

⁶¹⁷ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ὁ.π., σ. 92.

⁶¹⁸ Ὁ George Hill ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀνάτατος κλῆρος της Ἐκκλησίας της Κύπρου κατάφερε να μεταδόσει το μήνυμα για την τυρρανική ἐξουσία της βρετανικῆς διοίκησης. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ὁ.π., σ. 495.

⁶¹⁹ Ἱερομ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ἱστορία της κατὰ Κίτιον Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 319.

Αρχιεπισκοπής ως αντιπροσώπου του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, στην οποία ανακοινωνόταν η ποινή του ιερέα. Στην εγκύκλιο αναφερόταν ότι: «[...] ἐπειδὴ ὁ καλὸς ἱερεὺς τοῦ χωρίου σας παπᾶ Ἰωάννης [...] προδότης τῆς πατρίδος του, διὰ τοῦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῷ ἀπαγορεύει νὰ ἐκτελεῖ τὰ ἱερατικὰ τοῦ καθήκοντα [...]. Ἐὰν θελήσῃ νὰ παρακούσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην, ἡ τιμωρία αὐτοῦ ἔσται διπλάσια καὶ τοῦτο πρὸς πληροφορίαν αὐτοῦ. Ἐν Λεοναρίσσω τῆ 26/7 9βρίου 1891».⁶²⁰

Με την εκλογική ήττα του βρετανού υποψήφιου Άρθρουρ Γιαγκ, διαφάνηκε ότι η αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, δεκατρία χρόνια μετά τη μεταβίβαση του νησιού στη βρετανική διοίκηση, είχε καθιερωθεί πια, μέσω του βρετανικού πλαισίου διοίκησης, όχι μόνο η πολιτική αλλά και η εθνική Αρχή των Ελλήνων της Κύπρου. Δηλαδή, η πολιτικοποίηση των ιεραρχών έγινε στη βάση της εθνικοποίησης τους αλλά και των εκκλησιαστικών θεσμών των οποίων ηγούνταν. Στη βάση αυτού του ρόλου, η Εκκλησία της Κύπρου επιδιώκει έλεγχο της Παιδείας μέσω της οποίας ανανεώνονται οι ιστορικές πραγματικότητες όπως η ίδια η ιεραρχία της Εκκλησίας τις αντιλαμβάνονταν.

---

⁶²⁰ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π, σ. 735.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ

I. ΑΠΟ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

«[...] διαμαρτύρομαι ενώπιον τοῦ Θεοῦ ὅτι ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ, ἐν τῇ ἐμῇ συνειδήσει, οὐδὲν τὸ προσωπικὸν ὑπάρχει, ὅτι οὐδὲν ἔχω κατὰ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ Μ. Κιτίου προσωπικὸν, τὸ δὲ χωρίζον ἡμᾶς εἶναι ζήτημα ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν».⁶²¹
Μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος Παπαδόπουλος

«[...] ἡ Α.Θ.Π. ὑπέδειξε τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχει ἐν γένει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα συστημάτων ὅπως καινοφανῶν, ἢ ἐφαρμογῆ τῶν ὁποίων θὰ προκαλέσῃ κακὸν προηγούμενον καὶ δι' ἄλλας αὐτοκεφάλους ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας».⁶²²

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, θα κυριαρχήσει η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πόλων εξουσίας του ελληνισμού, της Κωνσταντινούπολης – του αδιαμφισβήτητου θρησκευτικού κέντρου που επιδιώκει κατοχύρωσή του ως του αρμόδιου εθνικού κέντρου – και της Αθήνας, του νέου κέντρου του ελληνισμού που επιδιώκει τη διαμόρφωση μιας εθνικής συνείδησης με κέντρο αναφοράς της το ελληνικό εθνικό κράτος και την πολιτική που απορρέει από αυτό. Η μαζικότητα της συσπείρωσης που τα δύο αυτά κέντρα θα

⁶²¹ Απόσπασμα από τη γνωμοδότηση του απεσταλμένου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελέτιου Μεταξάκη για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, ημερομηνίας 28 Σεπτεμβρίου 1908. Βλ. ΚΑΚ: ΣΑΙ: 840/08. [Βλ. Παραρτήματα, VIII.1].

⁶²² Περιγραφή εφημερίδας της Κωνσταντινούπολης για το θέμα εκλογής του Κυρηναίας Κυρίλλου ως Αρχιεπισκόπου, από την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου, το 1908. Βλ. Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος Κύπρου*, Αλεξάνδρεια 1911, σ. 349.

επιδιώξουν να έχουν γύρω από τις ηγετικές πολιτικές εξουσίες που τα εκπροσωπούν, συναινεί στην παρομοίωση του όρου *έθνος* ως τη νέα *κρατική θρησκεία των πολιτών*,⁶²³ παρομοίωση που παραπέμπει στην ανάγκη για επιβολή ενός κέντρου αναφοράς – όσον αφορά το ελληνικό κράτος – που θα έχει τόση ακτινοβολία, όση και το θρησκευτικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης είχε στην οθωμανική επικράτεια. Η αντιπαράθεση αυτή θα εκφραστεί σε επίπεδο ηγετικών φυσιογνωμιών των δύο κέντρων, ενώ στην Κύπρο που αποτελεί το θέμα της εργασίας μας, θα εκφραστεί έντονα και σε επίπεδο κοινωνικής βάσης. Η σύγκρουση αυτή θα παρουσιαστεί και ως αντιπαράθεση στο χώρο (Λάρνακα, Λεμεσός – Λευκωσία, Κερύνεια) ενώ – κι αυτό είναι η ιδιαιτερότητα της κυπριακής περίπτωσης – ταυτόχρονα θα εκφραστεί και ως αντιπαράθεση εντός της ίδιας της Εκκλησίας της Κύπρου (Μητρόπολη Κιτίου – Αρχιεπισκοπή, Μητρόπολη Κυρηνείας). Η Κύπρος θα αποτελέσει μέρος των ιστορικών διαδικασιών ανάδειξης της Αθήνας ως εθνικού κέντρου, μέσα από τις δικές της ιδιαίτερες περιστάσεις, καταλυτικό ρόλο στις οποίες θα έχει η ίδια η Εκκλησία της Κύπρου και η πολιτική που εκφράζεται από τους ιεράρχες της. Το γεγονός αυτό, δημιουργεί μια πολυπλοκότητα στην κυπριακή περίπτωση. Ενώ η Αθήνα θα αποτελεί το *εθνικό κέντρο* για μεγάλη μερίδα των Ελλήνων του νησιού, η Εκκλησία της Κύπρου θα βρεθεί, σε αντίθεση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, να εκπροσωπεί το εθνικό κέντρο της Αθήνας και να αποτελεί την εθνική Αρχή των Κυπρίων.

Τα βασικά ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν σ' αυτή την φάση της μελέτης, είναι το πλαίσιο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης που κυριάρχησε στον ελληνικό 19^ο αιώνα και ο τρόπος με τον οποίο η Κύπρος εντάχθηκε στο πλαίσιο αυτό. Ένα δεύτερο ζήτημα, είναι οι ιδιαιτερότητες του κυπριακού χώρου, ιδιαιτερότητες που επηρεάζουν την ένταξη στο πιο πάνω πλαίσιο, αλλά κυρίως, διαφοροποιούν την έκφρασή του σε τέτοιο βαθμό που πολλές φορές να φαίνεται ότι η αντιπαράθεση που σημειώθηκε στην Κύπρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δεν ανήκε στο ευρύτερο ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο αντιπαράθεσης που αναφέρθηκε. Τέλος, το κυρίαρχο στοιχείο του κεφαλαίου αυτού, θα είναι η σταδιακή – αλλά εμφανής – διαμόρφωση εκείνων των χαρακτηριστικών στοιχείων που πιστοποιούν τη μεταφορά της ιδεολογικοπολιτικής αντιπαράθεσης του

---

⁶²³ Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών, 1875-1914*, ό.π., σ. 233.

ελληνικού 19^{ου} αιώνα και στην Κύπρο. Οι απαντήσεις στα πιο πάνω ερωτήματα σίγουρα δεν είναι μονοδιάστατες, αφού, μια ιδεολογική αντιπαράθεση κυριαρχεί σε διάφορα κοινωνικοοικονομικά επίπεδα, ενώ, ο κατ' εξοχήν καταλυτικός ρόλος της Εκκλησίας της Κύπρου περιπλέκει ακόμη περισσότερο την προσπάθεια διασαφήνισης των ζητημάτων αυτών. Ένας ρόλος, ο οποίος ταυτίζει την πορεία της Εκκλησίας της Κύπρου με την ιστορική εξέλιξη του νησιού, ή όπως έγραφε και κυπριακή εφημερίδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα αναφερόμενη στο ζήτημα εκλογής Αρχιεπισκόπου Κύπρου, «[...] τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ζήτημα δὲν εἶνε, ὡς πολλάκις εἶπομεν, ζήτημα μόνον ἐκκλησιαστικὸν ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸν κατ' ἐξοχὴν· ἐκ τῆς τοιάσδε ἢ τοιάσδε λύσεως αὐτοῦ ἐξηριτῆται κατὰ μέγα μέρος ἡ προσεχὰς τῆς νήσου τύχη».⁶²⁴

Το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο της αντιπαράθεσης του ελληνικού 19^{ου} αιώνα, ξεκίνησε αμέσως μετά την δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους και της πρόθεσης του να ενσωματώσει στην δική του πολιτική, τους Έλληνες που ζούσαν εκτός των συνόρων του νεοσύστατου βασιλείου, τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που βρισκόταν ήδη στο τελευταίο στάδιο παρακμής της. Το ιδεολογικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας που αποσκοπούσε στην ταύτιση του ελληνικού έθνους με το ελληνικό κράτος, καθιέρωσε τον αλυτρωτισμό ως την πολιτική που εκφραζόταν από το εθνικό κέντρο της Αθήνας.⁶²⁵ Απέναντι από την πολιτική αυτή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο προσπαθεί να επιβιώσει και να διατηρήσει τον ηγετικό του ρόλο ανάμεσα στους Έλληνες εντός και εκτός της οθωμανικής επικράτειας, διεκδικώντας την απόλυτη αρμοδιότητα καθιέρωσης εθνικής πολιτικής, εντός όμως των πλαισίων - άρα και της διατήρησης - της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁶²⁶ Μέχρι τις αρχές του 20^{ου}

---

⁶²⁴ *Εναγόρας*, «Το σύνθημα Ένωσις μετά της Ελλάδος», 14.7.1901.

⁶²⁵ Ο εθνικισμός υπήρξε μια από τις βασικές ιδεολογίες της νεωτερικότητας, ένας από τους θεμελιώδεις πυλώνες αυτού που ονομάστηκε *εποχή των ιδεολογιών*. Η γένεση του εθνικισμού είναι σύστοιχο φαινόμενο με τις μεγάλες πολιτικές επαναστάσεις της περιόδου 1789-1848 και σηματοδότησε τη μετάβαση από την ιδέα της πεφωτισμένης δεσποτείας περί πατρίδας και πατρώας γης, σύμβολο και κεντρική οργανωτική αρχή της οποίας ήταν ο μονάρχης, στην ιδέα του έθνους ως πηγής κάθε κυριαρχίας. Βλ. Νίκος Δεμερτζής, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, σ. 75.

⁶²⁶ Ο ελληνοοθωμανισμός αποσκοπούσε στη διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ενίσχυση της κυριαρχίας του ελληνικού στοιχείου σε αυτήν. Φορέας του ελληνοοθωμανισμού ήταν η μεγάλη ρωμείκη αστική τάξη, ενώ, το σύνολο των ιδεών αυτών έχουν μια διπλή διάσταση. Πολιτική και πολιτισμική. Η πολιτική που μεταφράζεται στη διατήρηση του οθωμανικού κράτους και η πολιτισμική που επιδιώκει

αιώνα, η σύγκρουση μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του ελληνικού κράτους ήταν όχι μόνο δεδομένη αλλά και οξύτατη, αφού η κάθε πλευρά επιδιώκει ανάδειξη της σε εθνικό κέντρο όλων των Ελλήνων. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης γνώριζε ότι σε περίπτωση ανάδειξης του ελληνικού κράτους ως τη μόνη εθνική Αρχή, η Εκκλησία θα έχανε τον ηγετικό πολιτικό της ρόλο, ενώ στη συνέχεια θα έχανε και τον οικουμενικό της χαρακτήρα. Η οικουμενικότητα του ρόλου του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, είχε ήδη αμφισβητηθεί – αν όχι ακυρωθεί – από την ανακήρυξη της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Ελλάδας καθώς και την βουλγαρική Εξαρχία.

Όπως ο ίδιος ο Οικουμενικός Πατριάρχης αναφέρει σε Υπόμνημα προς τον πρέσβη της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη το 1908, «[...] ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος πολιτικός ἔλεγε καὶ ἔγραφεν ἴσως εἰς τὰ ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅτι ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη κεῖνται ἐκτός τῆς σφαίρας τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων. Μεταγενεστέρα σκέψεις καὶ ἀπόφασις, ἥς τὸν δημιουργὸν ἀγνοῶ ἀλλ' εἰκάζω, ἀπαιτεῖ ἵνα ἅπανα ἡ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἀρχιερέων ἐξουσία – πλὴν τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῶν συναφῶν αὐτῇ μυστηρίων, νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τὰ Πχεῖα καὶ τὰς μητροπόλεις εἰς τὴν Πρεσβείαν καὶ τὰ Προξενεῖα. Ἡ κυριώδης αὕτη ἀπαίτησις παραλύει ὁμολογουμένως τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ὑπόστασιν πάσης τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας».⁶²⁷ Ἡ μετατροπὴ μίας πολιτιστικῆς ταυτότητας σε πολιτικὴ, υπῆρξε το ουσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς εθνικῆς πολιτικῆς τοῦ ελληνικοῦ κράτους, ἀλλὰ ταυτόχρονα, ἐπέφερε καὶ μίαν ἐσωτερικὴν κρίση στὴν διάδοσιν τῆς ελληνικῆς εθνικῆς ταυτότητας.⁶²⁸ Ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ εθνικὴ ταυτότητα ποὺ τὸ ελληνικὸ κράτος θὰ προτάσσει συνεχῶς σε μίαν προσπάθειαν τοῦ νὰ μεταδώσει μίαν κοινὴν, πολιτικὴν ταυτότητα σε ὅλους

κυριαρχία τοῦ ελληνικοῦ στοιχείου. Σύμφωνα με τὴ Σία Αναγνωστοπούλου, ὁ ελληνοοθωμανισμὸς ἀπαντᾷ σε μίαν διπλὴν πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴ μίαν στὴν οθωμανικὴ τάξιν πραγμάτων καὶ τὴ διεθνή συγκυρία ποὺ ἀντιλαμβάνονται οἱ Ρωμιοὶ τῆς Κωνσταντινούπολης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, στὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῆς Ἀθῆνας ὡς εθνικοῦ κέντρου δημιουργεῖ καὶ ἐπιβάλλει. Για τὸ θέμα αὐτό, βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρὰ Ἀσία, 19^{ος} αἰ-1919*, ὅ.π., σ. 304.

⁶²⁷ *ΙΑΥΕ*, (1908), φάκελος 102, ΛΑ', υπφ. 2^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.6].

⁶²⁸ Δ.Γ.Τσαούσης, «Ἐλληνισμὸς καὶ ἐλληνικότητα», Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Ἐλληνισμὸς καὶ ἐλληνικότητα*, ὅ.π., σ. 21.

τους Έλληνες και να τους συσπειρώσει κάτω από την δική του εξουσία, το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα προτάσσει μια θρησκευτική και πολιτιστική ταυτότητα με σκοπό να συσπειρώσει ή καλύτερα να συγκρατήσει, όλους τους Ορθόδοξους Έλληνες κάτω από τη δική του θρησκευτική αλλά και πολιτική εξουσία.

Δηλαδή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, θα προτάσσει συνεχώς την αναγκαιότητα για συσπείρωση των Ελλήνων κάτω από τη δική του εξουσία, στη βάση μιας υπαρκτής πολιτισμικής και θρησκευτικής βέβαια ενότητας. Βασιζόμενο στην ενότητα αυτή, το Πατριαρχείο προσπαθεί να διατηρήσει τη δική του *πολιτική* εξουσία και να καθιερωθεί ως το μόνο αρμόδιο εθνικό κέντρο που θα εκπροσωπεί *πολιτικά* και όχι μόνο *πολιτισμικά* και *θρησκευτικά*, όλο τον ελληνισμό. Παράλληλα με την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το ελληνικό εθνικό κράτος στην προσπάθειά του να ανταποκριθεί στο ρόλο του ως εθνικό κέντρο του ελληνισμού, θα προσπαθήσει να συσπειρώσει τους Έλληνες εντός και εκτός των συνόρων του, κάτω από τη δική του *πολιτική* εξουσία, και να αναδειχθεί το ίδιο ως η μόνη αρμόδια εθνική Αρχή που θα εκπροσωπεί *πολιτικά* τον ελληνισμό. Στην προσπάθειά του αυτή, θα βρεθεί στην ανάγκη να προτάσσει και το ίδιο, τη βάση ενότητας και ομογενοποίησης που προέτασσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, μια πολιτιστική αλλά και θρησκευτική δηλαδή ομοιογένεια που θα λειτουργεί ως στοιχείο συσπείρωσης των ελληνικών πληθυσμών. Συσπείρωσης όμως, όχι κάτω από τον έλεγχο και την εξουσία της θρησκευτικής εξουσίας του Πατριαρχείου, αλλά κάτω από μια πολιτική αρμοδιότητα του ελληνικού κράτους. Είναι χαρακτηριστικό, ότι όταν το 1908 διαφαίνεται ο κίνδυνος διάσπασης της ομοιογένειας αυτής, εξαιτίας της σύγκρουσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου με το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, το ελληνικό κράτος αμέσως προβαίνει σε έντονα διαβήματα για αποφυγή μιας τέτοιας εξέλιξης, και με τηλεγράφημα του Υπουργείου Εξωτερικών προς το προξενείο της Αλεξάνδρειας, δίνονται οδηγίες όπως οι εκεί διπλωμάτες απευθυνθούν προς τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας και να «[...] τοῦ καθιστάτε γνωστόν, ὅτι ἡ Β. Κυβέρνησις ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην ὅπως ὅλοι αἱ ἐθνικαὶ δυνάμεις εἶναι συνενωμένοι κατὰ τὰς κρισίμους περιόδους, αἱ νῦν διέρχεται ὁ Ἑλληνισμός, εἰς

*νέας ένεργείας προέβη έν Κων/πόλει προς έξεύρεσιν έδάφους συνεννοήσεως μεταξύ των δύο Πατριαρχείων».*⁶²⁹

Όσον αφορά την Κύπρο και τις ιστορικές διαδικασίες καθιέρωσης μιας εθνικής ταυτότητας, αυτές τοποθετούνται σε δύο επίπεδα. Πρώτον, στη στενή σχέση μεταξύ Εκκλησίας της Κύπρου και Οικουμενικού Πατριαρχείου – επομένως και μεταξύ Κύπρου και Κωνσταντινούπολης. Η Εκκλησία της Κύπρου, παρά το γεγονός του Αυτοκέφαλού της, πάντοτε αναγνώριζε την πρωτοκαθεδρία του Οικουμενικού Πατριαρχείου ως του κέντρου αναφοράς – θρησκευτικού αλλά και πολιτικού κατά την οθωμανική περίοδο. Σε προηγούμενα κεφάλαια, έχει ήδη αναφερθεί η δικτύωση των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη, μέσω του κύκλου του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Για όσο χρονικό διάστημα δεν υπήρχε ένα άλλο κέντρο αναφοράς – πολιτικό κυρίως – για την ορθόδοξη κοινότητα, για τον ελληνισμό δηλαδή της Κύπρου – η Εκκλησία μπορούσε να διατηρεί την αποκλειστικότητα της αρμοδιότητάς της ως θρησκευτικής αλλά και πολιτικής Αρχής. Με την δημιουργία του ελληνικού κράτους όμως, η αποκλειστικότητα του Οικουμενικού Πατριαρχείου παύει να υφίσταται, ή καλύτερα αμφισβητείται έντονα και τροchioδρομούνται ιδεολογικές και πολιτικές εφαρμογές αναίρεσης της. Με τις διαδικασίες εκκοσμίκευσης της εξουσίας που εντάθηκαν κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων στο οθωμανικό κράτος, η Εκκλησία αλλά και οι αντιλήψεις για μια πραγματικότητα που απέρρευε μόνο από τις παραδοσιακές εστίες εξουσίας – πνευματικής και πολιτικής – όπως ήταν η Εκκλησία, αρχίζουν να αμφισβητούνται⁶³⁰ και να ζητείται μια αναδιάταξη στην ηγετική κορυφή της κοινότητας. Αυτή ακριβώς η αμφισβήτηση, όπως και ένα σύνολο άλλων παραγόντων, όπως η μεταβίβαση του νησιού στη Βρετανία και η δημιουργία ενός νέου πολιτικού πλαισίου, η διαφοροποίηση των κοινωνικών δυνάμεων στον κυπριακό χώρο καθώς και η γενικότερη ιδεολογική αντιπαράθεση, θα αναγκάσουν την Εκκλησία της Κύπρου να εκκοσμικεύσει πλήρως με τη σειρά της, τον λόγο αλλά και την συμπεριφορά των εκπροσώπων της.

Όσο η Κύπρος, από το 1830 και έπειτα, θα επηρεάζεται από την ύπαρξη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, και όσο οι εύποροι κοσμικοί και οι διανοούμενοι –

⁶²⁹ *ΙΑΥΕ*, (1908), φ. ΛΑ, 102, υπφ. 2^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.4].

⁶³⁰ Παντελής Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π, σ. 57.

κυρίως στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα – θα διεισδύουν στη σφαίρα εξουσίας της Εκκλησίας, οι αρχιερείς θα αναγκάζονται να εκκοσμικεύουν ακόμη περισσότερο τον ήδη εκκοσμικευμένο και πολιτικοποιημένο λόγο τους, προσδίδοντας κι ένα εθνικό περιεχόμενο που ήταν σε συνάρτηση με το πνεύμα της εποχής. Το βρετανικό νεωτερικό πλαίσιο, καθώς και η στάση της βρετανικής διοίκησης σε σχέση με το καθεστώς και τα προνόμια που είχαν αποδοθεί στην Εκκλησία της Κύπρου από την οθωμανική διοίκηση, θα εντατικοποιούν ακόμη περισσότερο την πολιτικοποίηση των ιεραρχών και θα μετατρέπουν την Εκκλησία και τους εκπροσώπους της σε πραγματικό πολιτικό κόμμα, ή τουλάχιστον πολιτική παράταξη.

Η Εκκλησία της Κύπρου, λοιπόν, εθνικοποιεί το περιεχόμενο της πολιτικής της από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έπειτα, σε μια προσπάθειά της να μην βρεθεί σε πλήρη διάσταση με το ήδη κυρίαρχο εθνικιστικό αίσθημα μεγάλης μερίδας των Ελλήνων της Κύπρου. Το γεγονός αυτό, διευκόλυνε την εθνικοποίηση της αντίδρασης των ιεραρχών στα μέτρα της βρετανικής διοίκησης κατά των προνομίων που η Εκκλησία απολάμβανε. Αυτό δηλαδή που έχει προαναφερθεί, ότι η ιεραρχία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και έπειτα προβάλλει την Εκκλησία ως ένα κατ' εξοχήν εθνικό θεσμό που μάλιστα βρίσκεται στην έπαλξη αγώνα κατά της «αντιθησκευτικής» αλλά ταυτόχρονα και «αντεθνικής» πολιτικής των Βρετανών, ήταν μια κίνηση που καθιερώθηκε εύκολα, αφού είχε προηγηθεί η μερική *εθνικοποίηση* της Εκκλησίας από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Η κοινότητα των Ορθοδόξων της Κύπρου θα μετατραπεί κατά τον 19^ο αιώνα, σε εθνική ελληνική κοινότητα και η Εκκλησία της Κύπρου θα επιδιώξει να διατηρήσει την ηγετική – και κυρίως την αποκλειστική – της θέση ανάμεσα στο σύνολο αυτό. Επομένως, η ιεραρχία της Εκκλησίας θα μετατρέψει τον *ποιμενικό* της λόγο σε *πολιτικό εθνικό* λόγο, σε μια προσπάθειά της να διατηρηθεί ως η *φυσική ηγεσία* ηγεσία, όχι των Ορθοδόξων του νησιού, αλλά της εθνικής κοινότητας των Ελλήνων. Ωστόσο, ο εθνικός λόγος των ιεραρχών δεν θα είναι ενιαίος, αφού, μέρος της θα εκφράζει τον εθνικό λόγο του ελληνικού κράτους, και ένα άλλο μέρος της, τον εθνικό λόγο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Προς αποτροπή της σύγχυσης των δύο ιδεολογικοπολιτικών πλαισίων, ο ίδιος ο Οικουμενικός Πατριάρχης μεταφράζει τον όρο έθνος που και η Εκκλησία χρησιμοποιεί ως εξής: «*Η λέξις έθνος μεταφράζει έν τῇ τοιαύτῃ*

περιπτώσει τὴν λέξιν μιλλέτ, ἣτις ἐνταῦθα ἔχει ρητὴν διοικητικὴν σημασίαν ἐμφαίνουσα οὐχὶ πολιτικῶς ἔθνος τι ἀλλὰ κοινότητα χαρακτηριζομένην διὰ τοῦ θρησκεύματος, ἔχουσιν καθ' ὃ τοιαύτην, κύκλον ἐνεργείας ἴδιον, καὶ ἀνεγνωρισμένον ὡς αὐτοτελές σῶμα παρά τῆς Ὑψ. Πύλης». ⁶³¹ Για το Οικουμενικό Πατριαρχεῖο, δηλαδή, ὁ ὅρος ἔθνος ἔφερε μια πολιτισμική ἐννοια που ταυτιζόταν με τὴν θρησκευτικὴ και σίγουρα δεν παρέπεμπε σε πολιτικὸ σύνολο. Για τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὁμως, τὸ ἔθνος σήμαινε μια πολιτικὴ ἐνοποίηση κάτω ἀπὸ τὴ δική του ἐξουσία, ἀρα ἀνατροπὴ τῆς οποιασδήποτε ἄλλης ἐθνικῆς ἐξουσίας, ὅπως ἡ Ἐκκλησία προέβαλλε τὸν εαυτὸ τῆς ὅτι ἦταν.

Σε ἓνα πιο πρακτικὸ ἐπίπεδο ἐφαρμογῶν λοιπόν, οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς Κύπρου ἀρχίζουν νὰ ἐκλαμβάνονται ἀλλὰ και νὰ ἐκλαμβάνουν τοὺς εαυτοὺς τοὺς ὡς μέρος τοῦ πολιτικῶ ἐλληνικοῦ ἔθνους, χάρις στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐξῆς παραγόντων:

- Δημιουργία τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ κράτους και μεταφορὰ στο νησί τῶν ιδεῶν που αὐτὸ ἀντιπροσώπευε, ἀλλὰ και τῆς αὐτρωτικῆς πολιτικῆς που ἡ Ἀθῆνα διαμόρφωσε στα μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ μεταλαμπαδεύτηκε στους Ἕλληνας τῆς Ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας και ἀποτέλεσε τὸν κινητήριον μοχλὸ τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας για καθιέρωσή τῆς ὡς τῆς ἀποκλειστικῆς ἐξουσίας τοῦ ἔθνους. Ἡ πρακτικὴ παρουσία τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στὴν Κύπρο με τὴν λειτουργία στο νησί προξενείου, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δημιουργία ἐνὸς ἐνθουσιασμοῦ που θα ἐκφραζόταν ἀπὸ μερίδα τῆς κοινωνίας με ἐντονες ἐκδηλώσεις. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ γάλλος Πρόξενος στὴν Λάρνακα, σημείωνε ὅτι: «[...] ἡ εἰς Κύπρον ἄφιξις ἑλληνοῦ πράκτορος εἶνε ἓνα γεγονός πολὺ ἀξιοσημάντων διὰ τὴν Κύπρον. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κύπρου, ὅστις εἶνε ἐλληνικὸς κατὰ τὰ τέσσαρα πέμπτα, διαλαλεῖ μεγαλοφώνως τὴν εὐχαρίστησιν του, βλέπων τὴν ἐλληνικὴν σημαίαν νὰ καταλαμβάνη σειρὰν μεταξὺ τῶν σημαίων τῶν ἐνταῦθα ἀντιπροσωπευομένων Δυνάμεων». ⁶³² Ἡ εὐχαρίστηση τῆς μεγάλης πλειοψηφίας

⁶³¹ Παρασκευᾶς Ματάλας, *Ἐθνος και Ὀρθοδοξία*, ὅ.π., σ. 223-224.

⁶³² Νεοκλῆς Κυριαζῆς, «Τὸ προξενεῖον τῆς Ἑλλάδος ἐν Κύπρῳ», *KX*, Η (1931) 216.

του ελληνικού πληθυσμού μπροστά στη θέα της ελληνικής εθνικής σημαίας στην Κύπρο, σήμαινε δηλαδή, ότι η ύπαρξη του ελληνικού εθνικού κράτους επηρέασε μαζικά τον πληθυσμό. Το γεγονός αυτό σίγουρα θα έγινε αντιληπτό από τους ιεράρχες, οι οποίοι έβλεπαν στο πρόσωπο του έλληνα προξένου την πολιτική του ελληνικού κράτους σε σχέση με τους Έλληνες που κατοικούσαν εκτός των εθνικών συνόρων. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της επιστολής του έλληνα προξένου στη Λάρνακα προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, όταν το 1869 δημιουργήθηκε θέμα σχετικά με τα περιουσιακά στοιχεία υπηκόου του ελληνικού κράτους. Ο πρόξενος αναφέρει «τήν μεγίστην έκπληξιν καί άπορίαν ήν άκούσια υπέστην βλέπων ότι Αρχή καί μάλιστα έκκλησιαστική ύποστηρίζει τόν σφετερισμόν τών δικαιωμάτων τής Έλληνικής έν Κύπρω Αρχής, δικαιωμάτων τόσον ούσιωδών άτινα έπροβλέφθησαν καί έρύθυμίσθησαν από τήν συνθήκην τής Ελλάδος καί Τουρκίας τής 27 Μαΐου 1855 αρθ. 26. Δέν πιστεύω ότι ή άπάντησις τής Υ. Μ. έλαβεν υπ' όψιν τά γεγονότα ταύτα καί τήν προσβολήν ήτις προσγίνεταί είς τό Έλληνικό Προξενείον τοῦτο».⁶³³

- Στην εθνικοποίηση του λόγου της Εκκλησίας της Κύπρου σε μια προσπάθεια της να αναπαράγει και να διατηρήσει την πολιτική της εξουσία στο νέο πολιτικό πλαίσιο που εγκαθίδρυσε η βρετανική διοίκηση. Ενώ μέχρι το 1878 η Εκκλησία της Κύπρου διατηρεί ένα πιο ήπιο σε σχέση με την εθνικότητα και την ανάγκη χειραφέτησής των εθνικά αυτοπροσδιοριζομένων Κυπρίων, μετά την απομάκρυνσή της από την διαχείριση της πολιτικής εξουσίας, εθνικοποιεί έντονα τον λόγο της, σε σημείο που ταύτιζε την εκκλησιαστική Αρχή με την εθνική Αρχή των Κυπρίων. Όπως ο ίδιος ο Μητροπολίτης Κιτίου δήλωνε, «[...] εισέτι μας διδάσκει η εθνική ημών ιστορία, ότι είναι τόσον αναγκαία η εθνική εκκλησιαστική αρχή όσον ο άρτος ο επιούσιος». Στην προσπάθεια της αυτή, η Εκκλησία της Κύπρου ταύτιζε και πρόβαλλε τα προβλήματα που αντιμετώπιζε κατά την βρετανική περίοδο, με εθνικά προβλήματα των Ελλήνων της Κύπρου.⁶³⁴ Με την πολιτική της αυτή, η Εκκλησία της Κύπρου τόνωνε το εθνικό αίσθημα των Κυπρίων, ως αντίβαρο στην βρετανική πολιτική και τις πρακτικές της βρετανικής διοίκησης του

⁶³³ ΑΑΑΚ, Βιβλίον Η', ό.π., σ. 7. [Βλ. Παραρτήματα, Ι.7].

⁶³⁴ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 201.

νησιού. Κάτι ιδιαίτερα σημαντικό για τον κυπριακό 20^ο αιώνα, αφού όταν ο εθνικισμός μετατρέπεται σε *μαζική δύναμη, η σχέση μεταξύ θρησκείας και έθνους γίνεται ακόμα στενότερη*.⁶³⁵

- Στην ανάδειξη ηγετικών παραγόντων μεταξύ των Κυπρίων, η εξουσία των οποίων δεν απορρέει από παραδοσιακά προνόμια αλλά βασίζεται σε νεωτερικά σώματα διοίκησης όπως ήταν το Νομοθετικό Συμβούλιο που καθιέρωσε η βρετανική διοίκηση. Το γεγονός ότι τα άτομα αυτά εκλέγονται από τους Κυπρίους στη βάση όμως ενός θρησκευτικού διαχωρισμού (μουσουλμάνοι – μη μουσουλμάνοι) οδήγησε στην ανάδειξη ξεχωριστών για τις δύο κοινότητες ηγετικών φυσιογνωμιών, που στη συνέχεια θα λειτουργήσουν ως εθνικοί εκπρόσωποι. Σε μια περίοδο όπως ο 19^{ος} αιώνας, όπου η θρησκευτική κοινότητα μεταλλάσσεται σε εθνική – και στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η μετάπλαση αυτή είχε ήδη προχωρήσει αρκετά – και η θρησκευτική πίστη παραγκωνίζεται από την πίστη σε *εθνικά ιδεώδη* και *εθνικούς* στόχους, ο διαχωρισμός του πληθυσμού στη βάση της θρησκείας σήμαινε ταυτόχρονα και διαχωρισμό στη βάση μιας *εθνικής* λογικής. Είναι ενδεικτικό, ότι ανάμεσα στις ηγετικές αυτές φυσιογνωμίες συμπεριλαμβάνονται και μέλη του ανώτερου κλήρου, κάτι που καταδεικνύει την επιδίωξη τους να λειτουργήσουν ως φορείς εθνικών αξιών.

- Στο γεγονός ότι η βρετανική διοίκηση της Κύπρου με την διατήρηση της θρησκευτικής βάσης ως κριτήριο διαχωρισμού του κυπριακού πληθυσμού σε δύο μεγάλα σύνολα (μουσουλμάνοι – μη μουσουλμάνοι), ουσιαστικά *πολιτικοποίησε* και *εθνικοποίησε* τον διαχωρισμό αυτό. Στην βρετανική περίοδο, η θρησκευτική πίστη εξισώθηκε με την εθνική νομιμοφροσύνη – και για τους ορθόδοξους Έλληνες και για τους μουσουλμάνους Τούρκους – σε τέτοιο βαθμό, που οι θρησκευτικοί όροι ταυτίστηκαν με τους πολιτικούς.⁶³⁶ Είναι ενδεικτικό ότι στο Νομοθετικό Συμβούλιο – το κατ' εξοχήν πολιτικό σώμα στο οποίο συμμετείχαν οι δύο κοινότητες – η εκπροσώπηση

⁶³⁵ Eric J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1994, σ. 99.

⁶³⁶ Σημειώνεται ότι κατά την οθωμανική περίοδο, κυρίως πριν το μεταρρυθμιστικό ρεύμα του 19^{ου} αιώνα, αυτό που η Εκκλησία ως θεσμός διατήρησε ήταν η θρησκευτική διαφοροποίηση των πληθυσμών της αυτοκρατορίας (μουσουλμάνοι – ορθόδοξοι) και όχι ο εθνικός διαχωρισμός τους, κάτι που θα ήταν αδιανόητο για τους πριν τον Διαφωτισμό αιώνες. Με τη διατήρηση εκείνων όμως των στοιχείων που διαφοροποιούσαν σε θρησκευτική βάση τους πληθυσμούς, η Εκκλησία πέτυχε διατήρηση των παραγόντων που κατά τον 19^ο αιώνα θα πολιτικοποιούσε η δύναμη του εθνικισμού. Για το θέμα αυτό, βλ. Paschalis Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, London 1994, σ. 178-179.

ενώ γινόταν στη βάση της θρησκευτικής πίστης, στην ουσία αντικατόπτριζε το εθνικό πλαίσιο αναφοράς του 19^{ου} αιώνα. Ο θρησκευτικός διαχωρισμός αντικαταστάθηκε από τον εθνικό διαχωρισμό του 19^{ου} αιώνα, και η ιστορία χρησιμοποιήθηκε ως βάση για μια νέα ανάγνωση του διαχωρισμού του παρελθόντος, δηλαδή, για την μετατροπή της θρησκευτικής κοινότητας σε εθνική. Όπως σημείωνε ο πρόξενος του ελληνικού κράτους στη Λάρνακα το 1903, «[...] ή Ελληνική προπαγάνδα τούναντίον, προσπαθεῖ νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς ἀναμνήσεις παρελθουσῶν διχονοιῶν, νὰ ἐξεγείρῃ τὴν νεολαίαν μὲ διηγῆσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1821 [...]».⁶³⁷ Αυτό που ο πρόξενος μετέφραζε ως *ελληνική προπαγάνδα* ήταν το πολιτικό κίνημα του εθνικισμού που επικρατούσε μεταξύ των Κυπρίων την περίοδο εκείνη, κάτι που γίνεται εμφανέστερο όταν ο πρόξενος, στην ίδια έκθεσή του, αναφέρει για την τουρκική κοινότητα της Κύπρου ότι: «[...] οἱ Τούρκοι εἰσὶν Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι, τιμῶσι τὸν κυρίαρχον αὐτῶν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν χωρὶς νὰ ἐκφράζωσι πολιτικὰ αἰσθήματα ἢ ἐχθρότητα πρὸν τὴν Ἀγγλίαν».⁶³⁸ Ενώ λοιπόν οι Έλληνες της Κύπρου αφυπνίστηκαν εθνικά μέσα από την επαναφορά της μνήμης και των γεγονότων που οδήγησαν στη συγκρότηση ενός ελληνικού εθνικού κράτους, οι μουσουλμάνοι Τούρκοι παραμένουν οθωμανοί, μια ταυτότητα που δεν υποδηλώνει εθνικό προσανατολισμό, αλλά περισσότερο πίστη στο οθωμανικό κράτος.

1. Ο εθνικισμός ως εκσυγχρονισμός, ο οικουμενισμός ως συντηρητισμός και η κυπριακή διάσταση

Οι δύο κυρίαρχες ιδεολογίες στον ελληνικό χώρο κατά τον 19^ο αιώνα, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται και σε ένα δεύτερο επίπεδο, ή καλύτερα, θα πρέπει να εξετάζονται σε ένα δεύτερο περιεχόμενό τους, στο πλαίσιο που ο εθνικισμός εκφράζει τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και της Πολιτείας, και ο οικουμενισμός την παραμονή σε παραδοσιακές αξίες και αντιλήψεις περί κράτους και κοινωνίας. Το περιεχόμενο αυτό

⁶³⁷ *IAYE*, (1903), φ. Α1, υπφ. 3^{ος}, Αναφοραί και εκθέσεις Προξενείων, αρ. 44.

⁶³⁸ *Ο.π.*, αρ. 44.

παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις και εκφράζεται ίσως δυναμικότερα, στις περιοχές όπου η διαδικασία ανάδειξης του εθνικισμού αναπτύχθηκε σε αντιπαράθεση με τις υπάρχουσες πολιτικές δομές – της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην ελληνική περίπτωση – σε αντίθεση με τους πρωτογενείς εθνικισμούς της Δυτικής Ευρώπης, όπου η πιο πάνω διαδικασία αναπτύχθηκε στο εσωτερικό των υπάρχοντων κυρίαρχων πολιτικών δομών χωρίς να έρθει σε αντιπαράθεση μαζί τους.⁶³⁹ Σε ότι αφορά την Κύπρο ειδικότερα, η οποία από το 1878 και έπειτα δεν εντάσσεται στο οθωμανικό πλαίσιο αλλά στο βρετανικό, παρατηρούμε ότι η ιστορική διαδικασία ανάδειξης του εθνικισμού σε κυρίαρχο ζήτημα της κοινωνίας, αναπτύχθηκε σε αντιπαράθεση – και μάλιστα έντονη – με την πολιτική δομή η οποία εγκαθιδρύθηκε στο νησί από τη βρετανική διοίκηση. Ταυτόχρονα, η ουσία της εθνικής διαφοροποίησης δεν θα μπορούσε να μην αναπτυχθεί και σε αντιπαράθεση με τους Τούρκους της Κύπρου, μια αντιπαράθεση η οποία ενώ είχε ως βάση της την θρησκεία, με την πολιτικοποίηση της επανατοποθετήθηκε σε μια εθνική βάση. Αυτό που διαπιστώνεται ότι διακρίνει την κυπριακή εκδοχή του εθνικισμού πάντως, είναι ότι η εθνικιστική ιδεολογία στην Κύπρο λειτούργησε με τόση ένταση και τόση επιμονή που ανάλογή της δεν συναντάται σε άλλες περιοχές που θεωρούνταν ότι ανήκαν στα *αλύτρωτα ελληνικά εδάφη*.⁶⁴⁰

Στον ελληνικό χώρο, η διάσταση του ζητήματος εκσυγχρονισμού και παράδοσης, έχει μια ιδιαιτερότητα που τον διαφοροποιεί από την αντίστοιχη διάσταση στην Δυτική Ευρώπη. Ενώ στις ευρωπαϊκές κοινωνίες ο εκσυγχρονισμός κατανοήθηκε ως η διαδικασία μετεξέλιξης του παραδοσιακού σε κάτι το νέο, με σεβασμό αλλά ταυτόχρονα και προσπάθεια εκλογίκευσής του, στον ελληνικό χώρο, ο εκσυγχρονισμός παρουσιάζεται ως η ρήξη με το παραδοσιακό, με το παρελθόν δηλαδή, και η κατασκευή ενός ολότελα νέου πλαισίου οι δομές του οποίου ακυρώνουν κάθετι παραδοσιακό.⁶⁴¹ Με την ευρεία δύναμη κινητοποίησης του πληθυσμού που παρουσίασε ο εθνικισμός ως σύνολο αξιών και ιδεών, είχε την ικανότητα να ανατρέπει τα παραδοσιακά συστήματα

⁶³⁹ Για το θέμα των *πρωτογενών* και *δευτερογενών* εθνικισμών, βλ. Παντελής Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, ό.π., σ. 91-93.

⁶⁴⁰ Στέφανος Παπαγεωργίου, «Παράλληλες διαδρομές διαφορετικές ταχύτητες. Η γένεση του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», *ΣΘ*, 68/70 (1999) 21.

⁶⁴¹ Κ. Τσουκαλάς, «Παράδοση και εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα», Δ.Γ.Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός – Ελληνικότητα*, ό.π., σ. 38.

καθώς και τις εξουσίες που τα στήριζαν.⁶⁴² Στη βάση αυτής της λογικής, ο ελληνικός εθνικισμός επιχειρεί ή καλύτερα διεκδικεί την απότομη ρήξη με το υπάρχον παραδοσιακό πολιτειακό σύστημα – το οθωμανικό κράτος δηλαδή – και την εισαγωγή εντελώς νέων και εκσυγχρονιστικών αντιλήψεων περί κράτους και πολίτη. Στην άλλη πλευρά, οι εκπρόσωποι της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων, του παλαιού κόσμου δηλαδή, εκλαμβάνουν τη ρήξη αυτή ως τον υπέρτατο κίνδυνο για απώλεια της θέσης τους στο ίδιο το πολιτειακό σύστημα αλλά και μεταξύ της κοινωνίας. Εκπροσωπώντας το παραδοσιακό σύστημα αξιών και θεσμών, επιδιώκουν διατήρηση της πρωτοκαθεδρίας τους. Η Εκκλησία και το ιδεολογικό πλαίσιο που αυτή εκπροσωπεί, κατατάσσονται στις δυνάμεις που διεκδίκησαν παραμονή στην παράδοση σε αντιπαράθεση με το εκσυγχρονιστικό πνεύμα του εθνικισμού και του εθνικού κράτους. Όπως πολύ χαρακτηριστικά σημειώνει κυπριακή εφημερίδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, «[...] εὐήμεροῦσιν οἱ λαοὶ καὶ προάγονται ἀσφαλῶς μόνον ἐν τῇ ἐνιαῖα πατρίδι καὶ ὑπὸ διοίκησιν ἀκραιφνῶς ἐθνικῆν. [...] οἱ λαοὶ προάγονται καὶ εὐήμεροῦσιν ἐν τῷ ὀρίζοντι τοῦ ἐθνικοῦ βίου ὃν φωτίζει καὶ θερμαίνει ὁ ἐθνικὸς ἥλιος καὶ ἐν τῷ πατρίῳ ἐδάφει ὅπερ ποτίζει ἢ οὐρανία δρόσος τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς ἐθελοθυσίας ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν πόθων».⁶⁴³ Στην άλλη πλευρά, οι προασπιστές της παράδοσης και διατήρησης των ισχύοντων κανόνων και αξιών, σημειώνουν: «[...] σύνεσις καὶ λογικὴ, σεβασμὸς πρὸς τὰ ἱερὰ ἡμῶν τὰ ὅποια διεφύλαξαν οἱ αἰῶνες, ἅς κρατήσῃ παρὰ τοῖς ἐκτροχιασθεῖσι Κυπρίοις, ἔστω καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην στιγμὴν».⁶⁴⁴ Εάν δηλαδή αυτοί που εκπροσωπούν την εθνικιστική πολιτική του ελληνικού κράτους προσβλέπουν στον *εθνικό ἥλιο* και δηλώνουν έτοιμοι για τις θυσίες που χρειάζονται για την επίτευξη *εθνικών πόθων*, αυτοί που εκπροσωπούν

⁶⁴² Χάρης Εξέρτζογλου, «Το “προνομιακό” ζήτημα», *ό.π.*, σ. 82.

⁶⁴³ *Ευαγόρας*, «Το σύνθημα Ένωσις μετά της Ελλάδος», 14.7.1901. Ως προς το τι ακριβώς επιδιώκει ο εθνικισμός ως πολιτικό κίνημα κατά τον 19^ο αιώνα, ο θεωρητικός του εθνικισμού Άντονυ Σμιθ σημειώνει ότι, η εθνική επανάσταση εμπεριέχει πλήθος διαδικασιών μεταξύ των οποίων η κατεύθυνση μιας κοινωνίας από την παθητική υποταγή στην πολιτική διεκδίκηση, την αποκατάσταση μιας κοινότητας στα πάτρια της εδάφη, στην διεκδίκηση μιας οικονομικής ενότητας για την εθνική κοινότητα, στη τοποθέτηση του λαού στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και στην μεταμόρφωση των μελών της κοινότητας σε νομικά αναγνωρισμένους πολίτες με την χορήγηση ατομικών, κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Βλ. Anthony Smith, *Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 2000, σ. 99.

⁶⁴⁴ *Πατρίς*, «Οι κατά της Εκκλησίας και της πατρίδος εργαζόμενοι», 12/25. 2. 1909.

μια πολιτιστική εθνική αναφορά, προσβλέπουν στον σεβασμό προς τα ιερά – την Εκκλησία δηλαδή – και την τάξη πραγμάτων που οι Οθωμανοί καθιέρωσαν.

Στην Κύπρο η αντιπαράθεση μεταξύ του εθνικισμού ως εκσυγχρονισμού και της συντήρησης ως παράδοσης, εκφράζεται όπως και στον υπόλοιπο ελληνικό χώρο σε επίπεδο κοινωνικών δυνάμεων και θεσμών που εκπροσωπούν τις δύο αντιπαρατιθέμενες αξίες. Η ιδιαιτερότητα της Κύπρου όμως στην περίπτωση αυτή, πέραν του γεγονότος που αναφέρθηκε ήδη ότι η σύγκρουση γίνεται εντός της Εκκλησίας, έγκειται και σε ένα δεύτερο στοιχείο. Στο ότι οι εκπρόσωποι της παράδοσης και διατήρησης της υπάρχουσας κατάστασης δεν αναφέρονται στο οθωμανικό πλαίσιο, αλλά στη βρετανική αποικιακή διοίκηση, η οποία μετά την μεταβίβαση του νησιού αντικατέστησε την τοπική οθωμανική διοίκηση. Το ζήτημα γίνεται ακόμα πιο περίπλοκο αν κανείς λάβει υπόψη του ότι η βρετανική διοίκηση στην Κύπρο καμιά σχέση δεν είχε με την προκάτοχο της οθωμανική. Αντίθετα, όπως ήδη αναφέρθηκε, η βρετανική διοίκηση είναι φορέας νεωτερικών αντιλήψεων και αξιών τις οποίες προσπαθεί να εφαρμόσει σε πρακτικό επίπεδο με την εκ βάθρων αλλαγή όλου του συστήματος διακυβέρνησης του νησιού. Δηλαδή, στην Κύπρο μερίδα της Εκκλησίας της Κύπρου και της κοινωνίας που αυτή εκπροσωπεί επιδιώκει διατήρηση της υπάρχουσας πολιτειακής δομής και λειτουργία στο πλαίσιο που αυτή προσφέρει, ενώ, μια δεύτερη μερίδα της Εκκλησίας και της κοινωνίας που αυτή εκπροσωπεί, της πιο δυναμικής, επιδιώκει άμεση και ολοκληρωτική ρήξη με το βρετανικό πλαίσιο και εθνική αποκατάσταση των Ελλήνων της Κύπρου.

Ο Τύπος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές 20^{ου}, μπορεί σήμερα να μας δώσει όλο το ιδεολογικοπολιτικό πλαίσιο αντιπαράθεσης μεταξύ εκσυγχρονισμού – στη βάση του εθνικισμού πάντοτε – και της συντήρησης, στη βάση της παράδοσης. Ταυτόχρονα, το περιεχόμενο του λόγου μερίδας του ανώτατου κλήρου, αντικατοπτρίζει αυτό που θα μπορούσε κανείς να ονομάσει επιμονή στις παραδοσιακές αξίες διοίκησης των πληθυσμών και την *ελέω Θεού* και εξουσίας τοποθέτηση της Εκκλησίας ως φυσική ηγεσία της κοινότητας. Έτσι λοιπόν, στον Τύπο που εκφράζει την *εθνικόφρονα* παράταξη – επομένως και την εκσυγχρονιστική – αναφέρεται ότι «[...] ἄς μὴ προσέχη εἰς τοὺς ποθοῦντας μὲν εἰλικρινῶς τὴν ἐθνικὴν τῆς νήσου ἀποκατάστασιν ἐκ πλάνας δ' οἰκτρῶς φρονοῦντας ὅτι δουλόφρων

καὶ ταπεινὴ καὶ εὐτελὴς πολιτεία δύναται ν' ἀποδώσῃ ἐξαιρετικῶς ὅλως εἰς τὴν Κύπρον ὅ,τι ἄλλοι λαοὶ ἀπέκτησαν διὰ ποταμῶν αἵματος». ⁶⁴⁵ Ἡ διαμάχη εκσυγχρονισμού – συντηρητισμού εἶναι μάλιστα τόσο έντονη που ἡ εφημερίδα τῆς εθνικιστικῆς παράταξης κατηγορεῖ οπαδοὺς τῆς αντίπαλης πλευρᾶς ὅτι ἡ εμμονή τους στον κόσμο που καταρρέει εἶναι τόση που δεν μποροῦν να δεχθῶν οὔτε τεχνολογικὲς προόδους. Το περιστατικό αφορούσε τὴν ἔλευση ατμόπλοιων, καὶ αναφέρει ὁ Τύπος τῶν εθνικιστῶν: «[...] ἐκπλήττει ὁμως ἡμᾶς ἡ πληροφορία ὅτι οἱ ἐν Λεμησῶ μέτοχοι τοῦ μικροῦ ἐκεῖθε ἰστιοφόρου στολίσκου ἀποκρούουσι τὸν νεωτερισμὸν τῶν ἀτμόπλοιων ἐν τῇ νήσῳ ἐνθουσιαζόμενοι ὑπὸ τῶν δαψιλῶν κερδῶν ἅτινα ἀποδίδουσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀλίγα ἰστιοφόρα μεταφέροντα κυπριακὰ προϊόντα εἰς Αἴγυπτον καὶ Συρίαν. [...] Τὸ γεγονός τοῦτο προδίδει ἔλλειψιν προνοίας περὶ τοῦ μέλλοντος [...]». ⁶⁴⁶

Το γεγονός ὅτι εκσυγχρονισμός καὶ εθνικισμός ταυτίζονται για τὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο τῆς ιστορίας τῆς Κύπρου, επιβεβαιώνεται καὶ στις ίδιες τις αντιλήψεις τῶν διανοουμένων εκφραστῶν τῆς εθνικιστικῆς παράταξης, ἡ οποία χαιρετίζει τὴν νεωτερικὴν πρακτικὴν που ἡ βρετανικὴ διοίκηση ἔφερε στο νησί αναφέροντας ὅτι: «[...] ἀπεδόθησαν πολυτιμότερα δικαιώματα, ὁ λόγος καὶ ἡ συνείδησις, καὶ συνταγματικαὶ ἐλευθερίαι περιωρισμένα μὲν καὶ κολυβαὶ ἀλλ' ἱκαναὶ ὅπως προγυμνάσωσιν αὐτὸν πρὸς ἀνδρικὴν καὶ ἑλληνοπρεπεῖαν διὰ τοῦ χρόνου πολιτείαν ἀπέναντι τῶν κρατοῦντων, δι' ἧς θὰ ἡδύνατο καὶ πλειόνων νὰ τύχωσιν ἐλευθεριῶν καὶ ἄλλων εὐλόγων διοικητικῶν καὶ οἰκονομικῶν παραχωρήσεων μέχρι τοῦ ποθεινότατου πληρώματος τοῦ χρόνου τῆς ἐθνικῆς ἀποκατάστασεως τῆς νήσου». ⁶⁴⁷ Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τα ἄρθρα τῆς εθνικιστικῆς παράταξης, οἱ συνταγματικὲς ἐλευθερίες που ἡ βρετανικὴ διοίκηση ἔφερε στην Κύπρο, σε καμιά περίπτωση δεν ἀνακόπτουν τὸν νεωτερικὸ στόχο

⁶⁴⁵ *Εναγόρας*, «Οἱ Κύπριοι ἐν τῷ Ἑλληνισμῷ», 28.4.1901.

⁶⁴⁶ *Εναγόρας*, «Πεπαλαιωμένα ἦθη», 19.12.1901.

⁶⁴⁷ *Εναγόρας*, «Οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ», 12.12.1902.

για εθνική αποκατάσταση, αλλά μπορούσαν να αποτελέσουν προγύμνασμα για την επίτευξη αυτού ακριβώς του στόχου.⁶⁴⁸ Ο εθνικιστικός Τύπος στην Κύπρο των αρχών του 20^{ου} αιώνα, θεωρεί – και στην ουσία αυτό κάνει – ότι εκπροσωπεί όλες τις νεωτερικές και εκσυγχρονιστικές ευρωπαϊκές ιδέες του 19^{ου} αιώνα γι’ αυτό και σημειώνει ότι «[...] πᾶς δὲ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας του ταύτης ἀποτελεῖ βαρύτερον ἀδίκημα καὶ ὕβριν κατὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὅστις τότε μεταβάλλεται ὑπὸ τοῦ δεσπότητος εἰς πρᾶγμα ζῶν καὶ ἐνεργοῦν ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τῆς ζωικῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ κόσμῳ. [...] Πᾶς, ἄρα, λαὸς δουλεύων καὶ ξενοκρατούμενος καὶ μὴ ἀπολαβὼν τὴν τε ἐθνικὴν καὶ τὴν προσωπικὴν συνείδησιν ἐν ὀφείλει νὰ ἔχη κύριον μέλημα, ἓνα ὑψιστον καὶ ἱερώτατον νὰ ἐπιδιώκῃ σκοπὸν, τὴν ἀνάκτισιν τῆς ἀφαιρεθείσης καὶ προπηλακισθείσης ἐλευθερίας του».⁶⁴⁹ Και η ελευθερία των λαών δεν συνάδει με τον στόχο του οικουμενισμού, κάτι για το οποίο κατηγορείται ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄, ότι δηλαδή «[...] ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῆς παραφόρου φιλοδοξίας ὅπως ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὸ ἄμεσον πνευματικὸν αὐτοῦ κράτος πάσας τὰς Ἑλληνικὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας καὶ προσδώσῃ εἰς τὸν ἱστορικὸν τίτλον τοῦ Οἴκουμενικοῦ ὑπόστασιν πραγματικὴν [...]».⁶⁵⁰

Στην αντίπαλη των εθνικιστών-εκσυγχρονιστών πλευρά, οι ιδεολόγοι της παράδοσης και της διατήρησης του παλαιού κόσμου, των πολυπολιτισμικών και πολυεθνικών αυτοκρατοριών, οι οποίες λειτουργούν ως η υπέρτατη πολιτική Αρχή και παραχωρούν ελεγχόμενες ελευθερίες στη βάση προνομίων. Κάθε τι νεωτερικό εκλαμβάνεται ως απειλή και προσπάθεια διάλυσης του κόσμου αυτού, γι’ αυτό και

⁶⁴⁸ Στο πλαίσιο αυτό καταγράφεται και το πάγιο αίτημα της εθνικιστικής παράταξης για ισχυρότερη αντιπροσώπευση των Κυπρίων στα διοικητικά και νομοθετικά σώματα της βρετανικής διοίκησης. Αναφέρεται για παράδειγμα: «[...] πρέπει ν’ ἀπαιτήσωμεν Βουλὴν ἰσυχρὰν (sic) καὶ δυναμένην, πολιτικὰς ἐλευθερίας γνησίας καὶ ἀληθεῖς, ἰσάριθμον ἀμφοτέρων τῶν ἐθνοτήτων ἀντιπροσωπεῖαν ἐν τῇ Βουλῇ, συμμετοχὴν ἐν τῷ Ἐκτελεστικῷ δι’ ἀντιπροσωπείας ἐκλεγόμενας ὑπὸ τῆς Βουλῆς, πολιτικὰ ἐπὶ τέλους δικαιώματα δυνάμενα ἀποτελεσματικῶς νὰ ἐνασκηθῶσιν καὶ ἀρμόζοντα εἰς τὸν φύσει φιλελεύθερον Ἑλληνικὸν λαὸν [...]». Βλ. *Αλήθεια*, «Κάτω η φενάκη», 20.7.1901.

⁶⁴⁹ *Εναγόρας*, «Πολλαί οδοί προς ένα σκοπόν», 12.2.1902.

⁶⁵⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Η ευθύνη επί την Α.Θ.Π. τον Ιωακείμ Γ΄», 2.2.1908.

απορρίπτεται εκ προοιμίου, σε μια προσπάθεια διατήρησης της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Η Εκκλησία, όπως και στην περίπτωση των ιδεολόγων του οικουμενισμού, εκλαμβάνεται ως εθνική Αρχή, ενός έθνους όμως που στερείται του πολιτικού περιεχομένου του όρου που η ιδεολογία του εθνικισμού επιβάλλει. Στην περίπτωση των συντηρητικών, το έθνος υπάρχει ως διαχωριστικό στοιχείο των διαφόρων κοινοτήτων που θα στηρίξουν τη λειτουργία του υπάρχοντος πολιτειακού συστήματος, και όχι ως όρος ανατροπής της τάξης αυτής.

Ο Τύπος που εκπροσωπεί την παραδοσιακούς στην Κύπρο, είναι κι' αυτός ενδεικτικός της ιδεολογίας τους. Καταγράφεται λοιπόν σε άρθρο της εποχής, «[...] θ' ἀφήσωμεν τοὺς δῆθεν μεταρρυθμιστὰς νὰ συζητοῦν μεταξὺ των κατὰ βούλησιν. Ἡμεῖς ἐν Ἀνατολῇ, ὡς δοῦλον ἔθνος, ἀποκρούομεν διαρρήδην τὰς διδασκαλίας ταύτας καὶ κηρύττομεν τὸ ἀχώριστον μεταξὺ Πίστεως καὶ Πατρίδος».⁶⁵¹ Η ιδεολογία της παραδοσιακής παράταξης, όπως θα ήταν φυσικό άλλωστε, καταδικάζουν τις ρίζες του νεωτερικού πνεύματος και κάθε μεγάλο γεγονός που σημαδεύτηκε από τις ιδέες του Διαφωτισμού, όπως την Γαλλική Επανάσταση. Γράφουν λοιπόν, «[...] ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας ἱστορίας, ἂν στρέψωμεν τὸ βλέμμα, θὰ ἴδωμεν μόνον τερατουργήματα, ὅσάκις οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι δὲν καθοδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ φωτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐν Γαλλίᾳ, λόγου χάριν, ὅταν ποτὲ ἀπηλάθη ἐξ αὐτῆς ἡ θρησκεία ὑπὸ τερατόμορφων πλασμάτων, τότε ἀπηλάθη ἐξ αὐτῆς καὶ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πρόοδος [...] Γνωρίσατε, ὅτι ἄνευ τῆς ιδέας τοῦ καθήκοντος, ὅπερ μόνη ἡ θρησκεία ἐμπνέει καὶ ἐπιβάλλει καὶ κατατέμνει εἰς οἰκογενειακὸν, κοινωνικὸν, ἐκκλησιαστικὸν, πατριωτικὸν, οὔτε οἰκογένεια εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξη, οὔτε κοινωνία, οὔτε Ἐκκλησία, οὔτε Πατρίς».⁶⁵² Ὅσο

⁶⁵¹ Φωνή της Κύπρου, «Οι πόθοι του κυπρίου λαού» 3/16.2.1901. Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, το γεγονός ότι η Πατρίδα στην οποία οι παραδοσιακοί αναφέρονται, δεν είναι ένα ανεξάρτητο εθνικό κράτος, αλλά μια αφηρημένη έννοια που παραπέμπει στο πνευματικό κράτος για το οποίο κατηγορείται από τους εθνικιστές ο Οικουμενικός Πατριάρχης. Για τους παραδοσιακούς δηλαδή, όπως φαίνεται και από την αναφορά τους για τη θρησκεία που εμπνέει, η Πατρίδα είναι έννοια που απορρέει από τη θρησκευτική πίστη και όχι από μια εθνική συνείδηση και κυριαρχία.

⁶⁵² Φωνή της Κύπρου, «Το ολέθριον του νεωτερικτικού πνεύματος» 24/9.3.1901

για τις αρχές που διέπουν τους νεωτεριστές, αυτές καταγγέρονται ως «[...] ἀρχαὶ ὑλιστικαὶ, ἀρχαὶ ὀλίγον ἀπέχουσαι τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ἀρχαὶ μηδὲν κοινὸν ἔχουσαι πρὸς ἐκεῖνα, ἅτινα παρήγγειλε καὶ ἐνετείλατο ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας [...]».⁶⁵³ Ὡς πρῶτιστο καθήκον για τους ιδεολόγους της συντηρητικής παράταξης, η υπακοή στους κανόνες της εκκλησιαστικής Αρχής, αφού «[...] ἡ υποταγὴ δὲ εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Ἐκκλησίας, ἦν διὰ τοῦ ἰδίου Αὐτοῦ αἵματος ἰδρυσεν ὁ θεάνθρωπος εἶνε ὑποχρεωτικὴ εἰς πάντα, ὅστις θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς».⁶⁵⁴

Για τους εκπροσώπους της συντηρητικής παράταξης, η Εκκλησία είναι ἔννοια ταυτόσημη με το ἔθνος ὅπως οἱ ἴδιοι το εκλαμβάνουν και σύμφωνα με το περιεχόμενο πῦ του προσδίδουν, και καμία προσπάθεια υποβίβασης της εκκλησιαστικής Αρχής δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή. Διαχειριζόμενοι την ιστορία με τρόπο που να ταυτίζει τις δύο ἔννοιες, γράφουν οἱ ιδεολόγοι της παράδοσης, «[...] ἡ Ἐκκλησία ἐν Ἀνατολῇ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ ἔθνους. Πίστις καὶ Πατρίς ἔχουν συνταυτίσει ἀπὸ χρόνον μακρῶν τὴν τύχην των. Ἡ νεκρανάστασις τοῦ 21 συνετελέσθη μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὴν μίαν χεῖρα καὶ μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν ἑτέραν. [...] Οἱ ζητοῦντες νὰ χωρίσουν τὰ δύο ταῦτα ἀχώριστα, εἶνε οἱ χειρότεροι ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ».⁶⁵⁵ Στὴν ἀντίληψη των υποστηρικτῶν αὐτῆς τῆς παράταξης, ἡ Εκκλησία ὡς θεσμὸς πρέπει νὰ εἶναι ταυτόχρονα και ἡ ἀρμόδια ἐθνικὴ Ἀρχὴ ἡ ὁποία θα καθόριζε τὸ παρελθόν, ἐπιλαμβάνεται τοῦ παρόντος και θα ὀρίσει τὸ μέλλον τοῦ ἔθνους, πρῶτιστο διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ θρησκευτικὴ τῆς πίστη και ὑπακοὴ στους ἱεράρχες τῆς. Ἐκφράζει λοιπὸν τὴν ἀνείπωτη χαρὰ τοῦ ἀρθρογράφου τῆς συντηρητικῆς παράταξης, ὅταν διαπιστώνει ὅτι «[...] εἰς τὰς ἀγρίας καὶ θηριώδεις τῶν νεωτεριζόντων κραυγὰς, τῶν ζητούντων διὰ πάσης ψευδοῦς ὑποκρίσεως ν' ἀπελάσῃ τὴν θρησκείαν ἐκ τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων, ἀντιτάσσονται

⁶⁵³ Πατρίς, «Ἡ ἐλληνικὴ Κύπρος ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως», 14/27.5.1909.

⁶⁵⁴ Πατρίς, «Κυπριακὴ Ἐκκλησία», 26/11.3.1909.

⁶⁵⁵ Φωνὴ τῆς Κύπρου, «Οἱ πόθοι τοῦ κύπριου λαοῦ», 3/16.2.1901.

φωναὶ ἡμεροὶ καὶ γλυκεῖαι, φωναὶ εὐαγγελικαὶ, ἀποτρέπουσαι τὸν κίνδυνον καὶ πρὸς τὴν ἐκ τῆς θρησκείας ἀείποτε πηγάζουσιν σωτηρίαν τῆς ἀνθρωπότητος ἐπανάγουσαι».⁶⁵⁶ Ο οικουμενισμός⁶⁵⁷ στον οποίο πιστεύει και προσβλέπει το Οικουμενικό Πατριαρχείο σε αντίθεση με τον εθνικισμό⁶⁵⁸ και τις ιδέες που οι ιδεολόγοι του αλλά και το ελληνικό κράτος προσπαθούν να διαδώσουν μεταξύ των Ελλήνων, συγκρούονται σε μια διαδικασία ανάδειξης του ισχυρότερου – και του μοναδικού – εθνικού κέντρου. Σημειώνει αρθογράφος που υποστηρίζει τον οικουμενισμό του Ιωακείμ, «[...] ἡ ὑποταγὴ δὲ εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Ἐκκλησίας, ἦν διὰ τοῦ ἰδίου Αὐτοῦ αἵματος ἰδρυσεν ὁ Θεάνθρωπος εἶνε ὑποχρεωτικὴ εἰς πάντα, ὅστις θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς».⁶⁵⁹

Αυτό που προκύπτει από την αντιπαράθεση μεταξύ εθνικιστών ως εκσυγχρονιστών και παραδοσιακών ως συντηρητικών στην Κύπρο, είναι ότι οι όροι ἔθνος και Εκκλησία – σε συμβολικό επίπεδο – αλλά και οι θεσμοί – σε ουσιαστικό επίπεδο – είναι αναγκαίοι και για τις δύο παρατάξεις. Δηλαδή, ενώ οι εθνικιστές προσπαθούν να εισαγάγουν στην κοινωνία τις νέες ιδέες και αντιλήψεις περί του εθνικού κράτους και των εννοιών του *πολίτη* και των δικαιωμάτων του, την ίδια στιγμή υποχρεώνονται εκ των πραγμάτων να κρατηθούν από ένα κατ' εξοχήν συντηρητικό θεσμό όπως η Εκκλησία. Ταυτόχρονα, ενώ η Εκκλησία – η συγκεκριμένη μερίδα της που εκφράζεται από τον κύκλο της Αρχιεπισκοπής και την Μητρόπολη Κυρηνείας – υποστηρίζει τη διατήρηση μιας παλιάς τάξης πραγμάτων που δεν θα αφαιρούσε από τους αρχιερείς τον ρόλο της πολιτικής Αρχής και θα αναγνώριζε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ρόλο *εθνικής Αρχής* των Ελλήνων, αναγκάζεται να υιοθετήσει ιδέες εντελώς

⁶⁵⁶ *Φωνή της Κύπρου*, «Τό ολέθριον του νεωτεριστικού πνεύματος», 24/9.3.1901.

⁶⁵⁷ Η αντιμετώπιση του ελληνισμού από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, γινόταν στο πλαίσιο μιας οικουμενικής αντίληψης η οποία φυσικά, δεν είχε καμιά σχέση με εθνικά σύνορα. Από την άλλη, το ελληνικό κράτος αντιμετώπιζε τον ελληνισμό ως ένα εθνικό πολιτικό σύνολο με πολιτικό του κέντρο το ελληνικό εθνικό κράτος. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919*, ό.π., σ. 35.

⁶⁵⁸ Ο εθνικισμός που αναπτύχθηκε στον οθωμανικό χώρο κατά τον 19^ο αιώνα, αποτέλεσε ίσως την ισχυρότερη αντίθετη δύναμη στον οικουμενισμό της Εκκλησίας και ειδικότερα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ακριβώς επειδή αποτελούσε απειλή για την ενότητα του οικουμενικού ορθόδοξου χώρου και του ποιμνίου της Μεγάλης Εκκλησίας. Βλ. Χάρης Εξέρτζογλου, «Το “προνομιακό” ζήτημα», ό.π., σ. 82.

⁶⁵⁹ *Πατρίς*, «Κυπριακή Εκκλησία», 26/11.3.1909.

νεωτερικές, όπως το *εθνικό κράτος* και έντονη προβολή ενός *εθνικού ορισμού* των χριστιανών κατοίκων του νησιού. Είναι χαρακτηριστικό, ότι σε όλο τον οθωμανικό χώρο, την περίοδο αυτή (δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα), αυτό που αναγνωρίζεται από όλους ως κύριο σημείο αφοσίωσης είναι η *εθνική κοινότητα*. Συνέπεια της αναγνώρισης αυτής, είναι ο σοβαρός επηρεασμός της ίδιας της Εκκλησίας και του λόγου που αυτή αναπτύσσει, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια μετατόπιση από το έντονα θρησκευτικό στο εθνικό πλαίσιο αναφοράς.⁶⁶⁰ Ένα έξοχο παράδειγμα, είναι η περίπτωση της Μονής Κύκκου, η οποία, ενώ είχε αναρτήσει την ελληνική σημαία, αποφεύγει να αναρτήσει τις εικόνες του ελληνικού βασιλικού ζεύγους. Το γεγονός αυτό επικρίνεται από την παράταξη των εθνικιστών, οι οποίοι αναφέρουν ότι «[...] ὁ Ἡγούμενος, ἄριστα πράξας, ἀνυψώνει κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἐπὶ κυανολεύκου ἱστοῦ ἐπὶ τοῦ κωδονοστασίου τῆς Μονῆς τὴν ἐθνικὴν σημαίαν· ἀλλ' ἄρά γε δέν θεωρεῖ στοιχειῶδες καθῆκον, ὅπως τό ἡγουμενεῖον καθὼς καὶ ἄλλα μέρη τοῦ μοναστηρίου, ὅπου ὑπάρχουν ἀνυψωμένοι αἱ εἰκόνες ξένων Βασιλέων κασμηθῶσι καὶ διὰ τῶν εἰκόνων τῶν Βασιλέων ἡμῶν; [...] ὁ ἐπιστέλλων παρατηρεῖ ἐπίσης, πρᾶγμα ἀληθῶς ἀπίστευτον, ὅτι ἐναντίον τοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Κύπρου τακτικῆς, δέν μνημονεύουσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὰ ὀνόματα τῶν Βασιλέων ἡμῶν».⁶⁶¹ Το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή η Εκκλησία αναγκάζεται να αναπτύξει ένα πιο *εθνικό* πλαίσιο αναφοράς, δεν θα αποτελέσει οδό για απώλεια της θρησκευτικής αφοσίωσης, η οποία ενόψει του νέου σημείου αναφοράς, θα μεταφράζεται, ή μάλλον θα παραλληλίζεται με μια εθνική αφοσίωση, καθιστώντας την θρησκευτική και την εθνική πίστη ως στοιχεία αν όχι ταυτόσημα, τουλάχιστον αλληλένδετα. Μια *εθνοθρησκευτική ταύτιση*⁶⁶² θα καταστεί σταδιακά το κυρίαρχο στοιχείο του πολιτικού – αλλά και του πνευματικού – λόγου, τόσο από τους κύκλους που εκπροσωπούν την Εκκλησία, όσο και από αυτούς που εκπροσωπούν τη νέα ιδεολογία φορέας της οποίας είναι το ελληνικό κράτος.

⁶⁶⁰ Χάρης Εξέρτζογλου, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: Από το Τανζιμάτ μέχρι τον Μεγάλο Πόλεμο», *ό.π.*, σ. 122.

⁶⁶¹ Το απόσπασμα είναι από δημοσίευμα της εφημερίδας *Αλήθεια*, ημερομηνίας 17 Αυγούστου 1901. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο, 1900-1911*, *ό.π.*, σ. 209.

⁶⁶² Eric J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός*, *ό.π.*, σ. 101.

Με λίγα λόγια, όσο η *συντηρητική* μερίδα της Εκκλησίας της Κύπρου χρειάζεται *εθνικά συνθήματα* για να διατηρήσει μια επιρροή της στον πληθυσμό, άλλο τόσο η *νεωτερική* της μερίδα, χρειάζεται *θρησκευτικά* στοιχεία για να μην χάσει την επαφή της με τους χριστιανούς του νησιού. Κύρια προσπάθεια της Εκκλησίας θα είναι να προβάλει τα προβλήματα που αυτή αντιμετωπίζει, ως προβλήματα *εθνικά*, γι' αυτό και ο Μητροπολίτης Κιτίου αναφέρει ότι «[...] *εισέτι μας διδάσκει η εθνική ημών ιστορία, ότι είναι τόσον αναγκαία η εθνική εκκλησιαστική αρχή όσον ο άρτος ο επιούσιος*». ⁶⁶³ Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η σύγκρουση μεταξύ των δύο *εκκλησιαστικών* και ταυτόχρονα *ιδεολογικών* παρατάξεων, θα έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της τη συχνή χρησιμοποίηση των ίδιων συνθημάτων και πολιτικών προτάσεων – σε επιφανειακό τουλάχιστον επίπεδο – καθώς και την άμεση εμπλοκή ενός μεγάλου ποσοστού του λαού, που θα κληθεί να δώσει τη στήριξή του σε έναν από τους δύο εκπροσώπους των παρατάξεων.

α. Οι κυπριακές πραγματικότητες ως ιδιαιτερότητες του πλαισίου αντιπαράθεσης

Η ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του ελληνικού κράτους η οποία υπήρξε οξύτατη στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, θα μεταφερθεί και στην Κύπρο, η οποία ως χώρος με ελληνικό πληθυσμό – στην συντριπτική του πλειοψηφία – αλλά και χώρος που θρησκευτικά ανήκε στο σύνολο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αποτελούσε μέρος του ευρύτερου συνόλου που ορίζεται ως ελληνικός χώρος. Ταυτόχρονα, η μακρά παραμονή της Κύπρου στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1571-1878), έδωσε στο νησί και στον πληθυσμό του, όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά στοιχεία που σχετίζονται με την ιστορική εξέλιξη του οθωμανικού κράτους, όπως αυτά έχουν εξετασθεί σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας. Πέραν των κοινωνικών και οικονομικών δεδομένων, το κυριότερο από αυτά ήταν το καθεστώς και η λειτουργία της Εκκλησίας της Κύπρου και ειδικότερα του ανώτατου κλήρου εντός της οθωμανικής επικράτειας. Στην Κύπρο όμως, και παρά την γενικότερη – ίσως και επιφανειακή – αντίληψη ότι αυτή αποτελεί ένα ακόμα μέρος

⁶⁶³ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου», *ό.π.*, σ. 201.

του μεγαλύτερου συνόλου, υπήρχαν ιδιαιτερότητες που δημιουργήθηκαν είτε χάρη στην ίδια την ιστορική εξέλιξη του νησιού όταν αυτό ήταν μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είτε προϋπήρχαν και αφορούσαν ιδιαιτερότητες θεσμών, όπως της Εκκλησίας. Κωδικοποιώντας τις ιδιαιτερότητες αυτές, μπορούμε να αναφέρουμε ότι:

- Από το 1878 και έπειτα, η Κύπρος ξεφεύγει από το οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης, και εντάσσεται στον κόσμο των χώρων που αποτελούσαν αποικίες της Μεγάλης Βρετανίας. Ως εκ τούτου, η ιστορική εξέλιξη θα πλησιάζει περισσότερο προς την εξέλιξη των πιο πάνω χώρων και ταυτόχρονα θα απομακρύνεται από το οθωμανικό πλαίσιο όπως αυτό διαμορφώνεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Για όλο το κρίσιμο διάστημα που καλύπτει η περίοδος μέχρι και τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος το 1910, η Κύπρος θα βρίσκεται μεταξύ ενός οθωμανικού παρελθόντος και βρετανικού παρόντος, τα οποία θα ορίζουν – και τα δύο – τις εξελίξεις στο νησί με διαφορετικό όμως τρόπο. Ενώ το οθωμανικό παρελθόν θα λειτουργεί και θα επηρεάζει εξελίξεις μέσα από καταστάσεις που παγιώθηκαν εξαιτίας της μακράιωνης οθωμανικής περιόδου, το βρετανικό παρόν θα επηρεάζει άμεσα και έμμεσα τις εξελίξεις, κυρίως εξαιτίας των ανατροπών που αυτό έφερε σε σχέση με το οθωμανικό πλαίσιο. Με λίγα λόγια, η Κύπρος το διάστημα αυτό θα αποτελεί άλλοτε έναν ακόμα οθωμανικό ελληνικό χώρο στον οποίο η Εκκλησία έχει μια έντονη και καταλυτική παρουσία, και άλλοτε έναν βρετανικό αποικιακό χώρο στον οποίο οι οθωμανικές δομές και η οθωμανική λογική βρίσκονται υπό ακύρωση και αντικατάσταση με εντελώς νέους θεσμούς. Για παράδειγμα, η λειτουργία του Νομοθετικού Συμβουλίου και η εκπροσώπηση των κατοίκων του νησιού σε ένα νομοθετικό κοινοβουλευτικό Σώμα, πολιτικοποιεί ακόμη περισσότερο τις εκκλησιαστικές υποθέσεις, αφού εκτός της συσπείρωσης των βουλευτών γύρω από τους ιεράρχες, πολλές φορές ένας ιεράρχης είναι και ο ίδιος βουλευτής. Όπως σημειώνει στην έκθεσή για τις εξελίξεις στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη ο Δ. Γεωργιάδης, «[...] οί πρώτοι καὶ μεγάλοι ἐχθροὶ τοῦ ἁγίου Κιτίου εἶνε καὶ πολιτικοὶ αὐτοῦ ἀντίπαλοι ἐν τῷ Νομοθετικῷ λεγομένῳ συμβουλίῳ, ὅπερ εἶνε εἰδός τι Βουλῆς τῆς Κύπρου. Δυστυχῶς, Παναγιώτατε, ἡ Κύπρος εὕρσκεται εἰς τὴν

κατάστασιν ἐκείνην τῶν χωρῶν, αἵτινες ἀποτόμως μεταβαίνουνσιν ἀπὸ πολυχρονίου δουλείας εἰς ἐλεύθερον σύνταγμα· ἐντεῦθεν γεννᾶται εἶδος τι ὀχλοκρατίας καὶ κομματοκρατίας, καθ' ἣν ἰσχύει οὐχὶ ἡ λογικὴ καὶ ἡ πειθῶ, ἀλλ' ἡ δημηγορία καὶ ὁ εὐθηνὸς πατριωτισμὸς».⁶⁶⁴

Πρόκειται δηλαδή, για μια μεταβατική περίοδο από μια αντίληψη σε άλλη, από έναν κόσμο και πραγματικότητα σε έναν άλλο, και όχι μια απλή αλλαγή διοίκησης όπως συχνά παρουσιάζεται στην κυπριακή ιστοριογραφία. Μια περίοδο όπου το παρόν εμφανίζεται να είναι εγκλωβισμένο σε πρακτικές και αντιλήψεις που παγίωσε η μακρά οθωμανική περίοδος και ισλαμική λογική περί κράτους, αλλά και το παρελθόν το ίδιο μοιάζει να βρίσκεται υπό ακύρωση, με πρακτικές που προσπαθεί να παγιώσει ή τουλάχιστον να καθιερώσει το παρόν, δηλαδή η βρετανική λογική περί κράτους.

Η αντιμετώπιση της Κύπρου την περίοδο αυτή θα πρέπει να γίνεται μέσα στην ίδια την πολυπλοκότητα που η κατάσταση αυτή παρουσίαζε – οθωμανικό και βρετανικό πλαίσιο – και η κάθε εξέλιξη θα πρέπει να εξετάζεται υπό το φως και των δύο πλαισίων. Η συγκρουσιακή σχέση των δύο αυτών πλαισίων, η οποία αποτελεί ίσως και τη σημαντικότερη ιδιαιτερότητα του κυπριακού χώρου, αποκτά μια ιδιαίτερη δυναμική στο βαθμό που αυτή επηρεάζει εξελίξεις και δραστηριότητες που ανατρέπουν μια *φυσική*⁶⁶⁵ ιστορική εξέλιξη και δημιουργούν νέα δεδομένα που οδηγούν σε εντελώς διαφορετικές εκφράσεις μιας γενικότερης σύγκρουσης μεταξύ των ιδεολογιών που κυριάρχησαν στον ελληνικό χώρο το πιο πάνω διάστημα.

Το πιο διακριτό αποτέλεσμα της αλλαγής πλαισίου που έγινε το 1878, είναι ίσως το νεωτερικό πλαίσιο της βρετανικής διοίκησης και οι δυναμικές που αυτό δημιούργησε σε σχέση με την δραστηριοποίηση διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό, ότι αμέσως μετά την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης στο νησί, πέραν των νεωτερικών θεσμών που δημιουργήθηκαν και λειτούργησαν – και οι οποίοι

⁶⁶⁴ Η έκθεση γράφτηκε από τον Δ. Γεωργιάδη στις 28 Οκτωβρίου 1901, όταν ο ίδιος βρισκόταν σε πλοίο καθοδόν προς την Κωνσταντινούπολη για να ενημερώσει τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Βλ. Γεώργιος Σ. Φραγκούδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 122.

⁶⁶⁵ Ο όρος *φυσική*, χρησιμοποιείται εδώ καταχρηστικά και στόχο έχει να καταδείξει την πολυπλοκότητα της κυπριακής περίπτωσης σε σχέση με τις εξελίξεις της περιόδου 1821-1910.

έχουν εξεταστεί σε προηγούμενο κεφάλαιο – παρουσιάζεται μια έκρηξη στην κυκλοφορία εφημερίδων και άλλων εντύπων, καθώς και στην λειτουργία πολιτιστικών συλλόγων μέσω των οποίων εκφράζονταν οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις της εποχής. Είναι γενικά αποδεκτό, ότι οι βασικότερες τεχνικές διευκολυντικές προϋποθέσεις του εθνικισμού, υπήρξαν η τυπογραφία, οι εφημερίδες και τα περιοδικά.⁶⁶⁶ Σε ότι αφορά την κυπριακή περίπτωση, είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν όλες οι θέσεις της κάθε πλευράς, γνωστοποιούνται στο ευρύ κοινό, μέσα από ομιλίες που γίνονται στους συλλόγους αυτούς και δημοσιεύονται με ανάλογα σχόλια στον Τύπο, ο οποίος διακρίνεται από μια έντονη πολιτικοποίησή του. Ιδιαίτερα ο εθνικιστικός Τύπος, με την πληθώρα των άρθρων του για διάφορα εθνικά θέματα και την έντονη αναδρομή σε μια εθνική ιστορία, συμβάλλει τα μέγιστα στην ανάπτυξη ενός εθνικιστικού κινήματος στο νησί.

- Μια δεύτερη ιδιαιτερότητα της Κύπρου η οποία σε μεγάλο βαθμό σχετίζεται με το οθωμανικό παρελθόν του νησιού, αλλά ταυτόχρονα οφείλεται και σε άλλους ιστορικούς λόγους, είναι η κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου σε όλους τους τομείς, όπως το πλαίσιο της καθημερινότητας αλλά – και κυρίως αυτό – στο οικονομικό πεδίο. Η Εκκλησία της Κύπρου υπήρξε για όλο σχεδόν το διάστημα της οθωμανικής περιόδου, όχι απλώς ο κάτοχος ενός ισχυρού κεφαλαίου, αλλά ο σημαντικότερος οικονομικός παράγοντας, οι ενέργειες του οποίου μπορούσαν να επηρεάσουν την τοπική οικονομία σε σημαντικό βαθμό. Μόνο στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να παρουσιάζονται στην Κύπρο κοσμικοί κάτοχοι σημαντικού κεφαλαίου που δεν είχαν σχέση με την Εκκλησία και τις οικονομικές δραστηριότητές της. Παρά την εμφάνισή τους όμως, αυτοί δεν καταφέρνουν να καταστούν ισχυρό οικονομικό αντίπαλο δέος για τα εκκλησιαστικά ιδρύματα, η περιουσία των οποίων ενώ μειώνεται με την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης, εντούτοις παραμένει σημαντική. Κυριαρχώντας λοιπόν στην οικονομία, η Εκκλησία της Κύπρου κατάφερε να κυριαρχήσει σε όλους τους τομείς δραστηριότητας του πληθυσμού, όπως στις καθημερινές του συναλλαγές, στην άμεση εξάρτηση μεγάλου μέρους των καλλιεργητών από τα εκκλησιαστικά ιδρύματα στα οποία ανήκαν οι γαίες που καλλιεργούσαν, καθώς και μέσω ενός ισχυρού δικτύου από κοσμικούς εκπρόσωπους των μητροπόλεων και των οικονομικά ισχυρών μονών.

---

⁶⁶⁶ Νίκος Δεμερτζής, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», *ό.π.*, σ. 78.

Η κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου θα πρέπει να εξετάζεται και κάτω από το πρίσμα ιστορικών γεγονότων που δεν σχετίζονται με την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας – περίοδος κατά την οποία υπήρξε μια ουσιαστική αναβάθμιση του ρόλου των ιεραρχών σε πολιτικό επίπεδο αλλά και οικονομικής ενδυνάμωσης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί τον μεγαλύτερο και εκτενέστερο θεσμό συνέχειας στην ιστορία της Κύπρου. Από την ίδρυσή του, ο θεσμός αυτός περιέλαβε την πλειοψηφία των κατοίκων του νησιού και έδωσε τα πλαίσια για τη ρύθμιση των ανταγωνισμών εξουσίας, για την παραγωγή και διανομή των αγαθών, για τις καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκφράσεις του λαού, ενώ, αποτέλεσε το σημείο αναφοράς της καθημερινότητάς του.⁶⁶⁷ Ο συχνός παραλληλισμός της ιστορίας της Κύπρου με την ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου, παρά το γεγονός ότι δεν μπορεί να αποτελεί αξίωμα στις ιστορικές έρευνες, εντούτοις, δεν είναι εκτός πραγματικότητας, αν κανείς λάβει υπόψη του όλα τα πιο πάνω. Αποτέλεσμα της κυρίαρχης αυτής θέσης, είναι η έντονη θρησκευτικότητα των Κυπρίων και η αφοσίωση που αυτοί επιδεικνύουν στους εκπροσώπους της Εκκλησίας τους, δηλαδή τους αρχιερείς.

Η ταύτιση των προβλημάτων που η κάθε περιοχή αντιμετώπιζε με τα προβλήματα της μητροπολιτικής περιφέρειας στην οποία ανήκε, ουσιαστικά σήμαινε την ταύτιση της πορείας και συμπεριφοράς των Κυπρίων, με τις προσταγές του ανώτερου κλήρου και του θρησκευτικού λατρευτικού πλαισίου. Έχοντας λοιπόν υπόψη αυτά τα δεδομένα, η σχέση μεταξύ ιεράρχη και ποιμνίου στην Κύπρο, πέρα από τον πνευματικό της χαρακτήρα που ορίζεται από την ιδιότητα του πρώτου ως μεσολαβητή μεταξύ Θεού και ανθρώπου, περιέχει έντονα το στοιχείο μιας πολύπλευρης εξουσίας, που ξεκινά από την καθημερινότητα του απλού καλλιεργητή και καταλήγει στα πολιτικά ζητήματα που αφορούν άμεσα τον ίδιο. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, οι Κύπριοι της υπό εξέταση περιόδου, αντιμετωπίζουν κάθε πολιτική επέμβαση σε ζητήματα εκκλησιαστικά, ως προσπάθεια ξένων Εκκλησιών να πολεμήσουν την Εκκλησία τους και την πίστη τους. Το γεγονός αυτό, υπήρξε φυσικά και μια συνειδητή πολιτική του ανώτατου κλήρου, στην κρίσιμη περίοδο των τελών του 19^{ου} αιώνα. Έτσι, κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού, οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου με τηλεγράφημα τους προς

⁶⁶⁷ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18^ο και 19^ο αιώνα», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, ό.π., σ. 309.

τον πρέσβη της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, καλούν τη ρωσική κυβέρνηση να επέμβει για να σώσει έναν ορθόδοξο λαό, από την Προτεσταντική Εκκλησία που λειτουργεί μέσω της βρετανικής διοίκησης.⁶⁶⁸ Η απειλή που προέρχεται από τη βρετανική παρουσία στο νησί δηλαδή, δεν είναι μόνο απειλή κατά του Έθνους, αλλά και απειλή κατά της Εκκλησίας, αφού στερώντας την Εκκλησία από τα προνόμιά της, οι Βρετανοί καταδιώκουν ουσιαστικά τη φυσική πολιτική ηγεσία – σύμφωνα και με την οθωμανική λογική – του Έθνους.

- Το ζήτημα της εκλογής αρχιερέα στην Εκκλησία της Κύπρου, παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις διαδικασίες που ακολουθούνται στις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες. Ενώ η ιδιαιτερότητα αυτή αφορά ένα καθαρά εκκλησιαστικό ζήτημα όπως είναι η εκλογή αρχιερέα, στην ουσία αποτελεί ένα παράγοντα που επηρεάζει τη δυναμική αλλά και την κατάληξη των εξελίξεων που διαδραματίζονται γύρω από την εκλογή ενός αρχιερέα. Με δεδομένη την κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου στην κυπριακή κοινωνία, αλλά και την πολιτική εξουσία που αυτή απολάμβανε κατά την διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, το γεγονός ότι ο αρχιερέας εκλέγεται⁶⁶⁹ με την άμεση συμμετοχή του λαού, παίρνει προεκτάσεις πολιτικές. Είναι χαρακτηριστικό, ότι το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα το οποίο θα εξεταστεί στη συνέχεια, ένα ζήτημα που αφορούσε την εκλογή ενός νέου Αρχιεπισκόπου μετά το θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου το 1900, αποτέλεσε το μεγαλύτερο πολιτικό ζήτημα των πρώτων δεκαετιών της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο. Πέραν αυτού, η ίδια η πορεία από το θάνατο του Σωφρονίου μέχρι και την τελική εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου, καταδεικνύει την πολιτική σημασία της εκλογής αρχιερέα στην Κύπρο και τις προεκτάσεις που αυτή μπορεί να έχει – για την περίοδο που εξετάζουμε αλλά και για τη συνέχεια – στο επίπεδο των ανταγωνισμών εξουσίας και της επιβολής συγκεκριμένων ιδεολογιών.

---

⁶⁶⁸ Το σχετικό τηλεγράφημα, βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Λευκωσία 1999, σ. 297.

⁶⁶⁹ Για την εκλογή Αρχιεπισκόπων στην Εκκλησία της Κύπρου και τα συστήματα που εφαρμόστηκαν κατά περιόδους, από τον 1^ο αιώνα μέχρι και τον 20^ο, βλ. Λοΐζος Φιλίππου, «Εκλογή Αρχιεπισκόπων εν Κύπρω», *ΚΣ, Ζ* (1943) 117-125. Βλ. επίσης, Βαρνάβας Τζωρτζάτος, *Οι βασιικοί θεσμοί διοικήσεως της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1974, σ. 38-41. Σε σχέση με τις υπόλοιπες Ορθόδοξες Εκκλησίες, αναφέρεται ότι το σύστημα εκλογής αρχιερέων που εφαρμόζει η Εκκλησία της Κύπρου είναι ίσως το δημοκρατικότερο όλων, αφού στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, στο Πατριαρχείο Αντιοχείας, στο Πατριαρχείο Ρωσίας και στην Εκκλησία της Ελλάδας, ο αρχιερέας εκλέγεται από τους άλλους αρχιερείς, ενώ σε άλλες Εκκλησίες, η συμμετοχή του λαού δεν είναι άμεση.

Η ανάδειξη αρχιερέα και κυρίως Αρχιεπισκόπου μέσω της άμεσης συμμετοχής του λαού στις εκλογικές διαδικασίες, ενώ δίνει στους εκκλησιαστικούς ηγέτες μια δημοκρατική νομιμοποίηση του εκκλησιαστικού αξιώματός τους, ταυτόχρονα, τους μετατρέπει σε εκλεγέντες *πολιτικούς* εκπροσώπους, δεδομένης της ανυπαρξίας άλλων εκλογικών διαδικασιών κατά την οθωμανική περίοδο, αλλά και των πολιτικών προνομίων που οι ιεράρχες απολάμβαναν. Με την εγκατάσταση της βρετανικής διοίκησης στο νησί, την απώλεια των πολιτικών και άλλων προνομίων που είχαν δώσει οι Οθωμανοί στην Εκκλησία της Κύπρου, αλλά και την διεξαγωγή εκλογών που προκηρύσσονταν από το κράτος – δηλαδή τη βρετανική διοίκηση – το ζήτημα της εκλογής ιεράρχη, δεν χάνει την πολιτική του σημασία, αφού η εξωθεσμική *πολιτική δραστηριότητα* των ιεραρχών είναι έντονη. Ταυτόχρονα με τη δραστηριότητα αυτή, και όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ιεράρχες σε μια προσπάθεια τους να παραμείνουν ως πολιτικοί εκπρόσωποι των χριστιανών, και χρησιμοποιώντας θεσμούς που η βρετανική διοίκηση καθιέρωσε, υποβάλλουν υποψηφιότητα και εκλέγονται βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου. Σε ένα άλλο επίπεδο, το γεγονός ότι οι ιεράρχες της Κύπρου εκλέγονται με την άμεση συμμετοχή του λαού, δημιουργεί προβλήματα στην πολιτική που εκφράζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο αντιτίθεται στη λαϊκή συμμετοχή όχι μόνο ως προς τους αρχιερείς, αλλά και ως προς την διοικητική Αρχή της κοινότητας. Όπως ο ίδιος ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ αναφέρει για το ζήτημα εκλογής των αρχιερέων στην Κύπρο, το οποίο σύμφωνα και με το άρθρο εφημερίδας ο ίδιος *φέρει βαρέως*, «[...] τὸ ζήτημα ἐξελαϊκεύθη πέραν τοῦ δέοντος, τὰ πάντα δεικνύουσιν ὅτι πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ λαϊκῆς ἐνεργείας ἐν ζητήματι ἐκκλησιαστικῷ. [...] ἐτέθη ὡς βάσις ἡ πλειονοψηφία τοῦ λαοῦ, πρᾶγμα ὅπερ οὐδαμῶς ἢ ἐλάχιστα ἰσχύει ἐν ζητήμασιν ἐκκλησιαστικοῖς. Ὁ λαὸς ἔχει δίκαιον νὰ ἐκφράσῃ ἐπιθυμίαν, ἀλλ’ ἕτερον τοῦτο καὶ ἕτερον νὰ θελήσῃ νὰ ἐπιβληθῆ». ⁶⁷⁰ Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Μελέτιος Μεταξάκης, ο οποίος στη γνωμάτευσή του για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, αναφέρει ότι: «[...] τὸ ἐν Κύπρῳ ἐκλογικὸν σύστημα, ὡς σφόδρα ἐκλελαϊκευμένον, δεῖται

⁶⁷⁰ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Η ευθύνη επί την Α.Θ.Π τον Ιωακείμ Γ΄», 2 Φεβρουαρίου 1908.

διὰ τὸ συμφέρον αὐτῆς ταύτης τῆς ἐν Κύπρῳ Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεων ἐπὶ τὸ συντηρητικώτερον [...].⁶⁷¹

Το ζήτημα εκλαΐκεσης ἢ ὄχι της διαδικασίας εκλογῆς ενός αρχιερέα, μεταφράζεται ἢ μάλλον ανήκει στο εὐρύτερο ερώτημα ἀπὸ που ἀπορρέει ἡ ἐξουσία των ιεραρχῶν της Ἐκκλησίας. Ἀπὸ τον λαὸ ο οποίος σύμφωνα και με την θεολογική ἀντίληψη ἀποτελεῖ ουσιαστικὸ μέρος της Ἐκκλησίας, ἢ ἀπὸ μία ἐκ των ἄνω πράξη μιας πολιτικῆς Ἀρχῆς ἡ οποία περιβάλλει την Ἐκκλησία με το ἀναγκαῖο νομιμοποιητικὸ κρατικὸ κύρος, γιὰ το οποίο, ἔτσι κι ἀλλιῶς, ο λαὸς δὲν ἔχει την ευχέρεια νὰ ἀμφισβητήσῃ; Γιὰ τον Οικουμενικὸ Πατριάρχη και την ἰδεολογία που το Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐκπροσωπεῖ, ἡ ἐξουσία της Ἐκκλησίας δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τον λαὸ και δὲν πρέπει καν νὰ τίθεται ἓνα τέτοιο ερώτημα. Ο λαὸς, σύμφωνα με την πολιτικὴ του Οικουμενικὸ Πατριάρχη, ὑπάρχει γιὰ νὰ ἀσκεῖται σε αὐτὸν ἡ ἐξουσία και ὄχι γιὰ νὰ ἐπιβάλλει τὴ δική του θέληση στον ἀνώτατο κλῆρο της Ἐκκλησίας.

- Ἐνα ἄλλο ζήτημα που μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἰδιαιτερότητα της Ἐκκλησίας της Κύπρου ἡ οποία ἐπηρεάζει την ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὡς μέρος ενός εὐρύτερου ζητήματος, του Ἀρχιεπισκοπικοῦ, εἶναι και το καθεστῶς του Ἀυτοκέφαλου που εἶχε ἡ Ἐκκλησία της Κύπρου. Το Ἀυτοκέφαλο αὐτό, το οποίο στην οὐσία σημαίνει ἀνεξαρτητοποίηση της Ἐκκλησίας της Κύπρου ἀπὸ την Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία και διαχείριση των ἐσωτερικῶν της ζητημάτων χωρὶς την ἀνάμιξη του Οικουμενικὸ Πατριαρχείου, πολιτικοποιεῖται και ἀνάγεται σε ζήτημα ἀπεξάρτησης της ἴδιας της Κύπρου και του λαοῦ της ἀπὸ την πολιτικὴ του Οικουμενικὸ Πατριαρχείου. Ἡ ἐμπλοκὴ του Οικουμενικὸ Πατριάρχη στην ἐξέλιξη του Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος, προκαλεῖ την διαμόρφωση ἀπόψεων που ἐκφράζουν δυσπιστία ὡς πρὸς το δικαίωμα αὐτό και προβάλλεται ἔντονα ἡ ἀπειλὴ γιὰ το Ἀυτοκέφαλο και ἡ ἀνάγκη γιὰ προστασία του. Ἀπὸ την ἄλλη, ἡ ἐμπλοκὴ της ἴδιας της βρετανικῆς διοίκησης σε ἓνα ζήτημα ἐκκλησιαστικὸ – το οποίο ὅμως στην οὐσία εἶναι ἰδεολογικὸ και πολιτικὸ – προβάλλεται ὡς ἀπειλὴ γιὰ το Ἀυτοκέφαλο ἀπὸ ἓναν ἐξωεκκλησιαστικὸ και μὴ ὀρθόδοξο θεσμό. Ἀπειλὴ γιὰ του Ἀυτοκέφαλο της Ἐκκλησίας της Κύπρου ὅμως, συνιστᾶ και ἡ ἐπιβολὴ της ἀποψης του Οικουμενικὸ Πατριαρχείου, ἀφοῦ ὅπως οἱ υποστηρικτὲς του Μητροπολίτη Κιτίου

⁶⁷¹ ΚΑΚ:ΣΑ1:840/08, σ. 3. [βλ. Παραρτήματα, VIII.1].

αναφέρουν το 1902 σε τηλεγράφημά τους προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη, «[...] οἱ υπογράψαντες διαιτητικὸν ἔγγραφον Κιτιακοί, τελευταίαν ἀπόφασιν Ὑμῶν ἐξαίρουσαν ἡμετέρους ὑποψηφίους, ἐπιβάλλουσιν ἄλλους, ἀποκρούωμεν διαρρήδην, ἐπειδὴ ὑπερβαίνει ὄρους διαιτησίας, ἀναιρεῖ δικαιώματα λαοῦ, καταλύει αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίας».⁶⁷²

- Πέραν των ιδιαιτεροτήτων που ο κυπριακός χώρος παρουσιάζει σε σχέση με το εσωτερικό του, η περίοδος του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος ως μέρος της κυπριακής ιστορίας, καθίσταται ακόμα πιο πολύπλοκη και περίπλοκη, εξαιτίας των σχέσεων που υπήρχαν μεταξύ των κρατών και των θεσμών που εμπλέκονται άμεσα στην ιστορική εξέλιξη του νησιού. Για παράδειγμα, ενώ η Κύπρος ανήκει στο χώρο των *αλύτρωτων Ελλήνων* και ως εκ τούτου θα αποτελούσε μέρος του χώρου άσκησης της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους σε σχέση με τον ελληνικό πληθυσμό, η κατάσταση διαφοροποιείται από την αντίστοιχη εξέλιξη σε περιοχές με ελληνικό πληθυσμό που ανήκαν ακόμα στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι σχέσεις της Μ. Βρετανίας με το ελληνικό κράτος, αναγκάζουν την ελληνική εξωτερική πολιτική να αναπροσαρμόσει την αλυτρωτική της ιδεολογία σε σχέση με την Κύπρο, στο βαθμό που αυτό θα της επέτρεπε την αποφυγή μιας οξείας σύγκρουσης με μια Μεγάλη Δύναμη, δηλαδή τη Βρετανία. Οι ελληνικές διπλωματικές αποστολές βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία με τα Πατριαρχεία που εμπλέκονται στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, όπως το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας. Όπως αναφέρει ο πρόξενος του ελληνικού κράτους στην Αλεξάνδρεια, σε συζήτηση που είχε ο ίδιος με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας, κατάφερε να τον πείσει ότι «[...] θὰ ἦτο σύμφωνος πάντοτε πρὸς τὰς βλέψεις καὶ ἀποφάσεις τῆς Β. Κυβερνήσεως, ἥτι γινώριζουσα τὰς πολιτικὰς προεκτάσεις ὑφ' αἱ διατελῶσι πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῶν Πατριαρχείων, ἅτινα μοιραίως

⁶⁷² Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 149.

ἔχουσι καί πολιτικόν χαρακτήρα, εἶναι ἡ ἀρμοδία νά ἀποφαίνεται ὀριστικῆν γνώμην».⁶⁷³

Από την άλλη, οι σχέσεις της ίδιας της Βρετανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθιστούν πιο περίπλοκη την αντίδραση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο προσπαθεί να χρησιμοποιήσει τον βρετανικό παράγοντα ως υποβοηθητικό των δικών του σκοπών και της δικής του πολιτικής έναντι του ελληνικού κράτους.⁶⁷⁴ Παράλληλα, η Βρετανία προσπαθεί να βρίσκεται σε συνεννόηση με τον Οικουμενικό Πατριάρχη για οτιδήποτε αφορά τις εξελίξεις στην Εκκλησία της Κύπρου. Μέσα σ' αυτή τη λογική, και όπως γράφει ο ανταποκριτής αθηναϊκής εφημερίδας στην Κωνσταντινούπολη, «[...] το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνεννοείται με την Αγγλική Κυβέρνηση»⁶⁷⁵ ενώ, η ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρει πως ο άγγλος επιτετραμένος στην Κωνσταντινούπολη, δήλωσε σε εκπροσώπους του Οικουμενικού Πατριάρχη ότι «[...] ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις οὐδεμίαν θέλει δεχθῆ ἐπέμβασιν ξενικῆν ἐν Κύπρῳ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα ἐκτὸς ἐὰν ἡ παρέμβασις ζητηθῆ ὑπὸ τῆς κατὰ νόμον συνεστωμένης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου».⁶⁷⁶ Από την αρχή ἤδη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, η βρετανική κυβέρνηση, βρισκόταν σε άμεση επικοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όταν «[...] ὁ Ἀγγλος Πρέσβης συνέστησε στον Οικ. Πατριάρχη νὰ μὴν προβεῖ σε καμιὰ ἐνέργεια μέχρις ὅτου ὁ Μ. Ἀρμοστής ἐνεργήσῃ παρ' ἀμφοτέρων ταῖς

⁶⁷³ Από επιστολή του πρόξενου της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ημερομηνίας 7 Ιουνίου 1908. Βλ. *ΙΑΥΕ*, (1908), φ. ΛΑ'-102, υπφ. 2^{ος}.

⁶⁷⁴ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθεί να προσδώσει στον εαυτό του, την ιδιότητα του μοναδικού εθνικού κέντρου των Ελλήνων, ιδιότητα την οποία διεκδικεί το ελληνικό κράτος από τη στιγμή της ίδρυσης του. Η αντιπαράθεση μεταξύ του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και του Πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη, ήταν έντονη, και οι μηχανισμοί και των δύο θεσμών – Εκκλησίας και κράτους – κινητοποιήθηκαν σε μια προσπάθεια υπερίσχυσης. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ο Χαρίλαος Τρικούπης, δήλωνε ότι «[...] τὸ ἑλληνικὸν κράτος οὔτε ὁ ὅλος ἑλληνισμὸς εἶναι, οὔτε τὸ πλεῖστον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τοῦ κράτους σπουδαῖαι ἐθνικαὶ δυνάμεις ἀλλὰ μόνον ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὁργανισμὸς τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, οὔ ἄνευ ἀνέφικτος ἡ ἐπιτυχία». Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ἀσία 19^{ος} αἰῶνας – 1919*, ὁ.π., σ. 426. Για την αντιπαράθεση Ιωακείμ Γ' και Χαρίλαου Τρικούπη, βλ. Χρήστος Καρδάρης, *Ιωακείμ Γ' - Χαρίλαος Τρικούπης. Ἡ αντιπαράθεση. Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριάρχη (1878-1884)*, Αθήνα 1998.

⁶⁷⁵ Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ*, ὁ.π., σ. 337.

⁶⁷⁶ *ΙΑΥΕ*, (1908), φ. ΛΑ'-102, υπφ. 3^{ος}.

διαμαχομένους μερίδας [...]».⁶⁷⁷ Ταυτόχρονα, η γεωστρατηγική θέση της Κύπρου ενόψει της υπό διαμόρφωση πολιτικής της Δύσης και κυρίως της Μ. Βρετανίας σε σχέση με την Μέση Ανατολή και τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθιστούν τις οποιοσδήποτε εξελίξεις στο νησί, ζήτημα ύψιστης πολιτικής σημασίας για την Βρετανία.

1. Η αναίρεση του εθνικισμού ως εκσυγχρονισμού από τους ίδιους τους εθνικιστές

Όπως έχει αναφερθεί ήδη, το έθνος ως πολιτικός όρος και ο εθνικισμός ως ιδεολογία, υπήρξαν κατά τον κρίσιμο 19^ο αιώνα, η νέα κρατική θρησκεία των πολιτών.⁶⁷⁸ Ταυτόχρονα, όπως έχει αναφερθεί ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο εθνικισμός στις περιοχές που βρίσκονταν στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν ταυτόσημος με τον εκσυγχρονισμό, όχι με την έννοια της αναδιάρθρωσης του υφιστάμενου, αλλά με την έννοια της πλήρους ρήξης με το παρελθόν και τις υφιστάμενες δομές, και την δημιουργία νέων θεσμών και δομών – όπως το πολιτικό εθνικό κράτος – που θα συσπειρώσουν τους πολίτες του έθνους κάτω από μια νέα, εθνική κεντρική διοίκηση. Από αυτή την άποψη, ο εθνικισμός ταυτιζόμενος με τον εκσυγχρονισμό, ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με τους δύο κυριότερους παραδοσιακούς θεσμούς εξουσίας, τους οποίους και θα προσπαθούσε να ανατρέψει. Το αναχρονιστικό οθωμανικό κράτος, το οποίο και τελικά ανατρέπει – η ίδρυση του ελληνικού κράτους οριοθετεί την οριστική ανατροπή του οθωμανικού κράτους στις περιοχές που ορίζονταν μετά το 1830 ως ελληνική επικράτεια – αλλά και την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Εθνικισμός ως εκσυγχρονισμός ήταν η πολιτική που η ύπαρξη του ελληνικού κράτους από μόνη της όριζε. Οικουμενισμός και παραμονή στην παλαιά τάξη πραγμάτων, καθώς και πίστη στο Γένος παρά στο Έθνος, ήταν η πολιτική που το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθούσε να επιβάλει για να διασώσει τον διοικητικό και πολιτικό του ρόλο μεταξύ των Ελλήνων. Ενώ λοιπόν η οικουμενική ιδεολογία του Πατριαρχείου απέβλεπε στην οικουμενική επικράτηση και στο πολυεθνικό οθωμανικό κράτος, ο εθνικισμός του ελληνικού κράτους απέβλεπε στον αυτόνομο εθνικό βίο εντός ενός εθνικού κράτους.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷ IAYE, (1903), φ. 56^α, υπφ. 1^{ος}.

⁶⁷⁸ Eric J. Hobsbawm, *Η εποχή των αυτοκρατοριών*, ό.π., σ. 233.

⁶⁷⁹ Χρήστος Καρδάρης, *Ιωακείμ Γ'-Χαρ. Τρικούπης. Η αντιπαράθεση*, ό.π., σ. 15.

Επειδή η συνύπαρξη και των δύο ήταν εξ ορισμού ανέφικτη, το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και η πρώτη δεκαετία του 20^{ου}, χαρακτηρίζεται από μια έντονη διαμάχη μεταξύ του ελληνικού κράτους και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, μεταξύ δηλαδή αυτών που εκπροσωπούν τον εκσυγχρονισμό και αυτών που εκπροσωπούν την παράδοση.

Η περίπτωση της Κύπρου όμως, όπως η κατάσταση που επικρατούσε εδώ και οι παρατάξεις που διαμορφώθηκαν ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό του νησιού δείχνουν, διαφοροποιείται από τις εξελίξεις που συμβαίνουν στη γενικότερη ιδεολογική αντιπαράθεση του ελληνικού κράτους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ενώ από τη μια η αντιπαράθεση αυτή, σε επίπεδο εθνικιστών νεωτεριστών που υποστηρίζουν το ελληνικό κράτος και παραδοσιακών συντηρητικών που υποστηρίζουν την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου είναι μια πραγματικότητα και μάλιστα έντονη, από την άλλη, η αντιπαράθεση αυτή δεν γίνεται μεταξύ κοσμικών και Εκκλησίας, αλλά εντός της ίδιας της Εκκλησίας, γι' αυτό και παρουσιάζεται να έχει τον χαρακτήρα ενός εκκλησιαστικού ζητήματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι υποστηρικτές της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατηγορούνται ως *διαλλακτικοί* και συνεργάτες της βρετανικής αποικιακής διοίκησης, ενώ οι υποστηρικτές της άμεσης Ένωσης με το ελληνικό κράτος χαρακτηρίζονται ως *αδιάλλακτοι* και υποσκάπτοντες της θέσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας έναντι του κράτους και της κοινωνίας. Ενώ δηλαδή η διαφοροποίηση στους στόχους και επιδιώξεις φαίνεται να είναι η σχέση με τη βρετανική διοίκηση, το κέντρο αναφοράς για τη σχέση αυτή παραμένει η Εκκλησία, η οποία εκλαμβάνεται αν όχι ο αποκλειστικός, τουλάχιστον ο ισχυρότερος πολιτικός εκπρόσωπος του ελληνικού πληθυσμού.

Αυτό που προκύπτει από τη μελέτη της συγκεκριμένης περιόδου των αρχών του 20^{ου} αιώνα της κυπριακής ιστορίας, είναι ότι ενώ ο νεωτερισμός σε επίπεδο διοίκησης έρχεται με την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, ο εκσυγχρονισμός και ο εθνικισμός εκφράζεται μέσω της επιβεβαίωσης από τους κοσμικούς, ότι η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί *εθνική Αρχή*, ένα σημείο που από μόνο του ανατρέπει τον ίδιο των εθνικισμό ως νεωτερισμό. Αποτέλεσμα αυτής της ιδιότυπης κατάστασης, είναι η ακύρωση του ίδιου του εθνικισμού ως εκσυγχρονισμού από τους ίδιους τους εθνικιστές που υιοθετούν μια υπέρ της Εκκλησίας στάση, αλλά, και η υιοθέτηση από την ίδια τη συντηρητική

παράταξη της Εκκλησίας, ενός πιο εθνικιστικού λόγου, μιας πιο νεωτερικής δηλαδή εμφάνιση. Ενώ δηλαδή το γεγονός ότι η σύγκρουση μεταξύ εθνικιστών και παραδοσιακών θα διεξαχθεί εντός της ίδιας της Εκκλησίας θα αφαιρέσει μέρος του νεωτερισμού των εθνικιστών, την ίδια στιγμή θα προσθέσει νεωτερισμό στους παραδοσιακούς, καθιστώντας το κρίσιμο πέρασμα της Κύπρου από την παλαιά τάξη πραγμάτων στη νέα, ένα ιδιόμορφο και ιδιαίτερα αδύνατο, με την έννοια της ξεκάθαρης επιβολής του νεωτερισμού πάνω στην παράδοση.

Ο Τύπος⁶⁸⁰ της περιόδου αυτής, είναι ιδιαίτερα ενδεικτικός ως προς την τεκμηρίωση ενός νεωτερισμού που εμπεριέχει το στοιχείο της συντήρησης, και μιας παραδοσιακής πολιτικής που εμπεριέχει το στοιχείο της νεωτερικότητας. Θα μπορούσε κανείς να αναφέρει, ότι ενώ η σύγκρουση ουσιαστικά αφορά την οριστική ανάδειξη του ελληνικού κράτους ως εθνικού κέντρου όλων των Ελλήνων, και τον οριστικό περιορισμό του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε θρησκευτικό, πνευματικό κέντρο και όχι πολιτικό, στην Κύπρο η σύγκρουση καλύπτεται εξαιτίας όλων των ιδιαιτεροτήτων που έχουν αναφερθεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε εφημερίδα που εκπροσωπεί την παράταξη των αδιάλλακτων, αυτών δηλαδή που τάσσονται υπέρ ενός εκσυγχρονιστικού εθνικισμού, αναφέρεται ότι «[...] είμεθα έναντίοι τῶν πολλῶν νεωτερισμῶν. Προτιμῶμεν τὴν παγίωσιν τῶν κατ' ἔθος κειμένων μετ' ἑλαφρῶν, ἀνεκτῶν καὶ σκοπίμων τροποποιήσεων».⁶⁸¹ Την ίδια στιγμή που ο εθνικισμός του ελληνικού κράτους ως νεωτερισμός συγκρούεται με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στην Κύπρο ενώ οι εθνικιστές τάσσονται κατά της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριάρχη, προτάσσουν ως κυριότερο ζήτημα, την προστασία της Εκκλησίας της Κύπρου και ειδικότερα του Αυτοκέφαλου της. Ταυτόχρονα, κι ενώ το ελληνικό κράτος αποτελεί το κέντρο από το οποίο η εθνικιστική ιδεολογία προωθείται σε όλο τον ελληνισμό, οι εθνικιστές του κυπριακού χώρου, αναφέρουν ότι «[...] ἐν

⁶⁸⁰ Ο κυπριακός Τύπος των τελών του 19^{ου} αιώνα και αρχών του 20^{ου}, υπήρξε ένα από τα κυριότερα μέσα προβολής των ιδεών των δύο παρατάξεων που υπήρχαν στο νησί. Οι εφημερίδες *Νέον Ἔθνος*, *Ευαγόρας*, και *Κυπριακός Φύλαξ*, υποστηρίζουν την πολιτική της εθνικιστικής παράταξης. Οι εφημερίδες *Φωνή της Κύπρου*, *Ἐνωσις* και αργότερα η *Ἀλήθεια*, υποστηρίζουν την παράταξη των διαλλακτικών. Για μια συνολική παρουσίαση του ελληνοκυπριακού Τύπου αυτής της περιόδου, βλ. Ανδρέας Κλ. Σοφοκλέους, «Οι κυπριακές εφημερίδες στο τέλος του ΙΘ' αιώνα», *Ἡ ζωὴ στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, ὁ.π., σ. 223-248. Επίσης, Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο, 1900-1911*, ὁ.π., σ. 9-15.

⁶⁸¹ *Νέον Ἔθνος*, «Το εκκλησιαστικό ζήτημα», 14/27 Μαρτίου 1909.

συμπαιγνία μετὰ τῆς ξένης Κυβερνήσεως ὑπονομεύουσι τὸ ἀσφαλέστερον καὶ βεβαιότερον ἔθνικὸν κέντρον, τὴν Ἐκκλησίαν, παραλύοντες οὕτω τὰς ἔθνικὰς τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ δυνάμεις καὶ πειρώμενοι νὰ μειώσωσι τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην ἣτις ἀπετέλεσε τὴν ἄγκυραν σωτηρίας ἐν χρόνοις δυσχειμέροις καὶ ἀπαισίοις».⁶⁸²

Οἱ διαλλακτικοί, λοιπόν, υιοθετοῦν τὸ αἴτημα τῆς Ἑνώσεως⁶⁸³ γιατί αὐτό ἦταν ἄλλωστε καὶ τὸ βασικὸ αἴτημα τῆς εποχῆς, ἐνὼ τὴν ἴδια στιγμή προβάλλουν τὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ὡς τὴ μόνη Ἐθνικὴ Ἀρχὴ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τοῦ νησιοῦ, ἣ ὁποία καὶ θα πρέπει νὰ βρίσκεται σε ἀγαστές σχέσεις με τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ὡς βασικὸ τοῦς ἐπιχείρημα, προτάσσουν τὴν ἀνάγκη γιὰ συσπείρωση τῶν Κυπρίων καὶ ἐπίτευξη καλύτερων συνθηκῶν στο πλαίσιο τῆς βρετανικῆς διοίκησης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὁ Τύπος που συντάσσεται με τὴ γραμμὴ τῶν διαλλακτικῶν, ἀναφέρει ὅτι «[...] οἱ Ἑνωτικοὶ τῆς Κύπρου ἀγρυπνοῦσιν [...] δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι νὰ καταρρακωθῇ ἡ Ἐκκλησία, νὰ θραυσθῇ ἡ ἔθνικὴ ἀλληλεγγύη, νὰ καταπατηθῶσι μέχρι τέλους τὰ ἔθνικὰ τῆς Κύπρου ἰδεώδη, νὰ ἀγαπηθῇ περισσότερον ὁ ξένος δυνάστης, καὶ νὰ λησμονηθῇ ὅτι ἡ Ὀρθοδοξία σκεπόμενη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀποτελεῖ τὴν ἀκατάλυτον δύναμιν τοῦ Ἑλληνος καὶ μόνη ἐγκαρδιώνει εἰς τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος».⁶⁸⁴ Παράλληλα, καὶ κινούμενοι σε ἓνα πιο ἰδεολογικὸ πλαίσιο, οἱ διαλλακτικοὶ τονίζουν ὅτι «[...] ἡ Ἐκκλησία ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ τοῦ ἔθνους. Πίστις καὶ Πατρίς ἔχουν συνταυτίσει ἀπὸ χρόνων μακρῶν τὴν τύχην

⁶⁸² *Ευαγόρας*, «Ζήτη ο ἐθνικὸς συνδυασμός», 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁶⁸³ Το αἴτημα τῆς Ἑνώσεως τῆς Κύπρου με τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ποιά παράταξη εἶναι ὁ γνήσιος εκφραστής του, υπήρξε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα σημεῖα ἀντιπαράθεσης μεταξὺ τῶν διαλλακτικῶν καὶ τῶν ἀδιάλλακτων. Ἐνὼ οἱ ἀδιάλλακτοὶ θεωροῦν ὅτι τὸ αἴτημα τῆς Ἑνώσεως ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς πολιτικῆς τοῦς, ταυτόχρονα, οἱ διαλλακτικοὶ τοῦς κατηγοροῦν ὅτι «[...] μὲ ζορπαλίκι ἀνῆρπασαν τὴν βαθεῖαν ἐν τῷ λαῷ πολιτικὴν ἰδέαν καὶ ἀνέγραψαν ψευδῶς ὡς ἰδίαν πολιτικὴν ἀρχὴν ἰδίας μερίδος [...]». Βλ. Δημοσίευμα τῆς *Φωνῆς τῆς Κύπρου*, 15/28 Σεπτεμβρίου 1901, δημ. στο: Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στὸν κυπριακὸ Τύπο (1900-1911)*, ὁ.π., σ. 220.

⁶⁸⁴ *Πατρίς*, 30/13 Μαΐου 1909.

των[...]. Οί ζητοῦντες νὰ χωρίσουν τὰ δύο ταῦτα ἀχώριστα, εἶνε οἱ χειρότεροι ἐχθροὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. [...]. Θ' ἀφήσωμεν τοὺς δῆθεν μεταρρυθμιστὰς νὰ συζητοῦν μεταξύ των κατὰ βούλησιν. Ἡμεῖς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὡς δοῦλον ἔθνος, ἀποκρούομεν διαρρήδην τὰς διδασκαλίας ταύτας καὶ κηρύττομεν τὸ ἀχώριστον μεταξύ Πίστεως καὶ Πατρίδος».⁶⁸⁵ Ἐνα βῆμα παραπέρα, Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἔθνος ταυτίζονται πλήρως καὶ αναφέρεται ὅτι, «Τὰ Πατριαρχεῖα καὶ ἰδίᾳ τὸ Οἰκουμενικόν εἶνε τὸ κέντρον τῆς Ὀρθοδοξίας αἱ ἀποφάσεις τοῦ ὁποίου δέον νὰ εἶνε σεβασταί. Ὁ ὑβρίζων τὸ Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον, εἶνε ἐχθρὸς τοῦ ἔθνους, εἶνε πολέμιος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἶνε βούλγαρος ἄγριος. Τὸ Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον εἶνε ἡ ἄγκυρα τῆς σωτηρίας».⁶⁸⁶

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ πλευρά, ἡ παράταξις τῶν *αδιάλλακτων*, που υποστήριξε τὴν ἐπιτακτικότητα τοῦ αιτήματος γιὰ Ἐνωση, προβάλλει διαρκῶς τὴ σημαντικότητα τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ – σε σχέση με τὸν κλήρο – ἀλλὰ σε καμιά περίπτωση δὲν ἀπορρίπτει τὸν *εθνικὸ χαρακτήρα* τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τόσο σε σχέση με τὴ βρετανικὴ διοίκηση, ὅσο καὶ σε σχέση με τὴν καθημερινότητα τῶν Κυπρίων. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὰ δημοσιεύματα τοῦ Τύπου που τάσσεται με τὸ μέρος τῶν *αδιάλλακτων*, ἐνῶ ἀσκούν μιὰ οἰκονομικὴ κριτικὴ κατὰ τῆς βρετανικῆς διοικήσεως ἀλλὰ καὶ τῶν κύκλων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ταυτόχρονα τονίζουν ὅτι «[...] ἐκάστη αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία, εἶναι ἐν φρούριον, μία ἔπαλξις, ἐν κέντρον ἐνεργείας τοῦ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας, μόνον τυφλὸς τὸν νοῦν δὲν βλέπει τοῦτο· ἐκάστης λοιπὸν αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας καταργουμένης, κατεδαφίζεται ἐν φρούριον, μία ἔπαλξις, ἐν κέντρον ἐθνικῆς ἐνεργείας».⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ *Φωνὴ τῆς Κύπρου*, «Οἱ πόθοι τοῦ κύπριου λαοῦ», 3/16 Φεβρουαρίου 1901.

⁶⁸⁶ Βλ. Δημοσίευμα τῆς εφ. *Κύπριος*, ἡμ. 20 Ἀπριλίου 1902, δημ. στο: Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στὸν κυπριακὸ Τύπο (1900-1911)*, ὁ.π., σ. 271.

⁶⁸⁷ *Νέον ἔθνος*, «Αἱ αὐτόνομοι ἐκκλησία τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τε ἐθνικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἐποψιν», 24/6 Φεβρουαρίου 1909.

Προσπαθώντας λοιπόν να κωδικοποιήσουμε τα σημεία εκείνα που αναιρούν ή τουλάχιστον ακυρώνουν εν μέρει το ιδεολογικό πλαίσιο της κάθε πλευράς, καθιστώντας τις διεκδικήσεις τους, αν όχι αντιφατικές τουλάχιστον αδύναμες, μπορούμε να ορίσουμε ως πρώτο και σημαντικότερο ίσως σημείο, την αντιμετώπιση της ίδιας της Εκκλησίας, άλλοτε ως πνευματικού, άλλοτε ως εθνικού και άλλοτε ως θεσμού και με τις δύο ιδιότητες. Ενώ η παράταξη των *αδιάλλακτων* εκπροσωπεί την εθνικιστική ιδεολογία που απορρέει από το ελληνικό κράτος και αφαιρεί κάθε προσπάθεια της Εκκλησίας για ανάδειξη της ως εθνικού κέντρου στη νέα εποχή των εθνικών κρατών, την ίδια στιγμή, η παράταξη αυτή, τοποθετεί την Εκκλησία της Κύπρου σε ρόλο *εθνικής Αρχής* των Ελλήνων της Κύπρου. Η όλη πολεμική της παράταξης, ασκείται κατά προσώπων του κλήρου ή του κύκλου της Αρχιεπισκοπής, και όχι κατά του θεσμού όπως το πνεύμα του εκσυγχρονισμού επέβαλλε. Αντίθετα, η εθνικιστική παράταξη προσπαθεί να προσαρμόσει τον εκκλησιαστικό θεσμό στο εκσυγχρονιστικό εθνικιστικό πνεύμα, προσδίδοντας του ρόλο Αρχής η εξουσία του οποίου απορρέει από τον ίδιο το λαό, επομένως, εξουσία που *δημοκρατικά* αντιπροσωπεύει τους Κυπρίους. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της αντίφασης, αρθρογράφος των παράταξης των *αδιάλλακτων* αναφέρει ότι «[...] τὴν Ἐκκλησίαν δὲν ἀποτελοῦσιν οἱ εὐάριθμοι ἢ καὶ πολυάριθμοι καλόγηροι, ἀλλὰ σύμπαν τὸ πλήρωμα αὐτῆς τὸ τε κληρικὸν καὶ λαϊκὸν, ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην ἐν αὐτῷ πλειονότητα, ἡ Κυβέρνησις σκαιότατα προσβάλλει τὰ δικαιώματα αὐτοῦ παρὰ τὴν δεδηλωμένην καὶ πανηγυρικῶς ἐκπεφρασμένην γνώμην τοῦ λαοῦ καὶ μεγάλας τοῦ κλήρου πλειονότητος ἐπιβάλλουσα τοὺς ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ ρασοφόρους ὡς διαχειριστὰς ἀύθαιρέτους τῆς ἀνωτάτης ἐκκλησιαστικῆς Αρχῆς».⁶⁸⁸ Ταυτόχρονα, και παράλληλα με την παράταξη των εθνικιστών, η παράταξη των *διαλλακτικών* προσπαθεί να προσδώσει στην Εκκλησία της Κύπρου τον ρόλο διεκδικητή των *εθνικών συμφερόντων*, άρα το ρόλο της μόνης Εθνικής Αρχής των Ελλήνων της Κύπρου. Το γεγονός αυτό, έχει ως αποτέλεσμα η ρητορική που αναπτύσσουν οι δύο παρατάξεις σε σχέση με την Ένωση να μην διαφέρει, παρά το

⁶⁸⁸ *Εναγόρας*, «Η πρόσκλησις. Το καθήκον της Κυβερνήσεως και του λαού», 14 Νοεμβρίου 1902.

γεγονός ότι το ζήτημα αυτό τίθεται πιο επιτακτικά και πιο έντονα από την παράταξη των *αδιάλλακτων*.

Ένα εξίσου σημαντικό σημείο, είναι και το ερώτημα, σε ποιο πλαίσιο η Εκκλησία τίθεται ως Εθνική Αρχή των Κυπρίων. Μετά τη διαπίστωση ότι και οι δύο παρατάξεις θεωρούν την Εκκλησία ως θεσμό ως την Εθνική Αρχή, γίνεται αντιληπτό ότι η διαφορά τους έγκειται στο πλαίσιο μέσα στο οποίο θέλουν την Εκκλησία να αναλαμβάνει τέτοιο ρόλο. Ενώ για τους *αδιάλλακτους* το πλαίσιο αυτό δεν μπορεί να είναι κανένα άλλο παρά το ελληνικό κράτος – μετά την επίτευξη της Ένωσης – για τους *διαλλακτικούς* το πλαίσιο λειτουργίας της Εκκλησίας ως Εθνική Αρχή, είναι η βρετανική διοίκηση. Ενώ προσπάθεια των πρώτων, είναι λοιπόν, να αναδείξουν την Εκκλησία ως *Εθνική Αρχή* μέσα από την αντιπαράθεση της με την βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση, προσπάθεια των δεύτερων, είναι να διατηρήσουν τον *εθναρχικό* ρόλο της Εκκλησίας και στο βρετανικό πλαίσιο, όπως ακριβώς ο θεσμός λειτουργούσε και κατά την οθωμανική περίοδο. Στην προσπάθεια αυτή, ενώ η παράταξη των *αδιάλλακτων* συγκρούεται με την βρετανική διοίκηση για διάφορα ζητήματα, η παράταξη των *διαλλακτικών* προσπαθεί να βρει τρόπους επικοινωνίας με τους Βρετανούς και να τους πείσει για τον *εθνικό* χαρακτήρα της Εκκλησίας της Κύπρου. Θα μπορούσαμε λοιπόν, διαφοροποιώντας τους όρους αναφοράς μας, να πούμε ότι στην Κύπρο ο ανώτατος κλήρος αλλά και το ποιμνιό της Εκκλησίας, διαχωρίζονται σε αυτούς που επιδιώκουν να προσδώσουν στην Εκκλησία το ρόλο της εθνικής Αρχής ενός πολιτικού εθνικού συνόλου, και σε αυτούς που επιδιώκουν να διατηρήσουν για την Εκκλησία το ρόλο μιας εθναρχικής Αρχής ενός πολιτισμικού συνόλου που αναφερόταν ως Γένος των Ελλήνων.

2. Λάρνακα και Λευκωσία, Μητρόπολη Κιτίου και Αρχιεπισκοπή. Η διαφορετικότητα στον χώρο

Ένα βασικό στοιχείο ή μια άλλη ιδιαιτερότητα της ιδεολογικής σύγκρουσης των τελών του 19^{ου} αιώνα στην Κύπρο, ήταν και ο τοπικιστικός της χαρακτήρας, αφού οι δύο παρατάξεις που εκφράζουν τους δύο διαφορετικούς ιδεολογικούς χώρους – εθνικιστές

και μετριοπαθείς – συγκρούονται και στον χώρο, με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μια περιοχή στην οποία κυριαρχούν οι εθνικιστές και μια δεύτερη περιοχή στην οποία κυριαρχούν οι μετριοπαθείς. Η παράταξη των αδιάλλακτων, των νέων ή εθνικιστών, προέρχεται κυρίως από τη Λάρνακα και ως ένα βαθμό από τη Λεμεσό, ενώ, η παράταξη των διαλλακτικών, των παλιών ή μετριοπαθών, βρίσκεται συγκεντρωμένη στη Λευκωσία και κατά την περίοδο του Αρχιεπισκοπικού και στην Κερύνεια. Το ερώτημα είναι γιατί αυτός ο διαχωρισμός ή σύγκρουση στο χώρο, από τη στιγμή που το ζήτημα είναι ιδεολογικό; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, δίνεται από μια ανάλυση των κοινωνικών συνθηκών που επικρατούσαν στη Λάρνακα και στη Λευκωσία στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, και κυρίως κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής περιόδου. Η εξέλιξη των δύο πόλεων, Λάρνακας και Λευκωσίας, καθώς και της κοινωνίας τους, τις διαφοροποίησε σε βαθμό που ενώ η Λευκωσία ήταν η πρωτεύουσα του νησιού, η Λάρνακα να λειτουργεί ως η *προοδευτικότερη* των πόλεων, και η κοινωνία της να αποτελεί τον ουσιαστικό φορέα των νέων ιδεών για εκσυγχρονισμό. Με την έναρξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, η Λάρνακα γίνεται το προπύργιο των εθνικιστών που προσέβλεπαν στο ελληνικό εθνικό κράτος. Αντίθετα, η Λευκωσία και η Κερύνεια, αποτελούν τις δύο πόλεις η κοινωνία των οποίων εκφράζει την παλιά τάξη πραγμάτων και δείχνει να είναι πιο διαλλακτική ως προς τη βρετανική διοίκηση, παραμένοντας προσκολλημένη στην πολιτική που εκπέμπεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Πέρα από τη σύγκρουση στο χώρο όμως, αυτή διεξάγεται και εντός της ίδιας της Εκκλησίας, μεταξύ της Μητρόπολης Κιτίου και της Αρχιεπισκοπής, ενώ αργότερα κυριότερος αντίπαλος του Μητροπολίτη Κιτίου γίνεται ο ανθυποψήφιος του για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο Μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος Βασιλείου.

α. Η εθνικόφρονη Λάρνακα και η κοινωνία της

Όπως έχει αναφερθεί ήδη, από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, στη Λάρνακα ήταν συγκεντρωμένα τα προξενεία των ξένων κρατών που λειτουργούσαν στην Κύπρο, ενώ ταυτόχρονα, η πόλη αποτελούσε και το σημαντικότερο εμπορικό λιμάνι του

νησιού, χώρος από τον οποίο διεξαγόταν όλη η εμπορική αλλά και ανθρώπινη μετακίνηση από και προς την Κύπρο. Το γεγονός αυτό, είχε ως σημαντική συνέπεια, την μεταφορά ενός ευρωπαϊκότερου κλίματος στη Λάρνακα – σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Κύπρου – καθώς και τη συγκέντρωση εκεί, μιας σημαντικής τάξης εμπόρων, ο πλούτος των οποίων δεν εξαρτώταν από τις ενέργειες των παραδοσιακών φορέων εξουσίας, δηλαδή της Εκκλησίας και της οθωμανικής διοίκησης. Είναι ενδεικτικό ότι από το 1809 ήδη, ο περιηγητής Κορανσέζ αναφέρει για τη Λάρνακα ότι εκεί μένουν πολλοί Ευρωπαίοι και «[...] έτσι δίνονται πολλές εύκαιρίες για κοινωνική ζωή και για ν' αποκτήσει ένας ξανὰ τις εύρωπαϊκὲς συνήθειες».⁶⁸⁹ Μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, η Λάρνακα είχε καταστεί το σημαντικότερο αστικοεμπορικό κέντρο της Κύπρου, ενώ, το γεγονός ότι το κέντρο της πολιτικής και πολιτιστικής ζωής της Κύπρου αυτής της περιόδου, βρισκόταν σε μια άλλη πόλη και όχι στην πρωτεύουσα του νησιού, αποτελεί άλλη μια ιδιαιτερότητα της κυπριακής ιστορίας.⁶⁹⁰

Το ερώτημα που θα μας απασχολήσει, λοιπόν, αφορά τους φορείς των νέων ιδεών που βρίσκονται στη Λάρνακα, και πως σταδιακά και με την πάροδο του χρόνου, η πόλη διαφοροποιείται από την υπόλοιπη Κύπρο και κυρίως από την πρωτεύουσα Λευκωσία, κυρίως κατά την περίοδο της βρετανικής διοίκησης.

Ο δημογραφικός χαρακτήρας της πόλης αποτελεί ένα από τα πρώτα στοιχεία που δίνουν άμεσα την πορεία που η κοινωνία της θα ακολουθούσε κατά την περίοδο έξαρσης του αιτήματος της Ένωσης, τόσο σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση, όσο και σε σχέση με την παραδοσιακή και συντηρητική πολιτική που εκπέμπεται από τη Λευκωσία. Στην απογραφή της οθωμανικής διοίκησης το 1831, όπου καταγράφονται οι φορολογούμενοι, ο πληθυσμός της Λάρνακας ήταν 5,551 κάτοικοι, από τους οποίους οι 3,776 – ποσοστό 68% - ήταν Έλληνες. Την περίοδο αυτή, η Λάρνακα ήταν μία από τις πόλεις στις οποίες το ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού ήταν ιδιαίτερα αυξημένο. Αντίθετα από τη Λάρνακα, στην ίδια απογραφή, η Λευκωσία που ήταν και η διοικητική πρωτεύουσα του

⁶⁸⁹ Φρίξος Μαραθεύτης, «Η εξέλιξη των πόλεων στην Κύπρο κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, ό.π., σ. 138.

⁶⁹⁰ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ό.π., σ. 18.

νησιού, παρουσιάζεται να έχει σύνολο κατοίκων 5,775 πρόσωπα, με τους μουσουλμάνους να αποτελούν την πλειοψηφία με 3511 πρόσωπα – ποσοστό 60.8%.⁶⁹¹ Στη βρετανική απογραφή του 1881, ο συνολικός πληθυσμός της Λάρνακας ανερχόταν στις 7,833 από τους οποίους 5,058 – ποσοστό 64.5% - ήταν οι Έλληνες κάτοικοι. Σύμφωνα με την απογραφή, η Λάρνακα ήταν τότε η δεύτερη σε πληθυσμό πόλη της Κύπρου μετά την πρωτεύουσα Λευκωσία.⁶⁹² Το γεγονός ότι η Λάρνακα αποτελούσε στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, την πόλη με τη μεγαλύτερη αναλογία ελληνικού πληθυσμού,⁶⁹³ αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες μιας πιο εύκολης διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας της περιόδου. Ταυτόχρονα, η απουσία ενός ισχυρού τουρκικού πληθυσμού, έδινε στην πόλη έναν καθαρά ελληνικό χαρακτήρα, ο οποίος και θα διαδραμάτιζε σοβαρό ρόλο στην μετέπειτα πορεία της σε σχέση με το αίτημα της Ένωσης.

Ταυτόχρονα, η δραστηριοποίηση στη Λάρνακα μιας σημαντικής ομάδας Επτανησίων που εγκαταστάθηκε στην πόλη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, δημιούργησε μια ομάδα ατόμων που προέρχονταν από τον ελληνικό χώρο και επηρέαζαν ιδεολογικά τους Έλληνες κατοίκους της πόλης. Με την πάροδο του χρόνου, η παρουσία των Επτανησίων στη Λάρνακα έγινε έντονη, κυρίως στον οικονομικό και πνευματικό τομέα. Ας σημειωθεί ότι οι Επτανήσιοι αυτοί, προέρχονταν από ένα χώρο ο οποίος είχε τη δική του πορεία σε σχέση με ένα ενωτικό κίνημα, που κατέληξε στην ένωση των Ιονίων με το ελληνικό κράτος το 1864, γεγονός που θα είχε άμεσες επιπτώσεις στη διαμόρφωση ενός ενωτικού κινήματος στη Κύπρο κατά την περίοδο της βρετανικής διοίκησης. Ενδεικτική

⁶⁹¹ Τα στοιχεία της απογραφής αυτά, βλ. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu – Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000, σ. 93.

⁶⁹² Για την απογραφή του 1881 καθώς και την δημογραφική εξέλιξη της Κύπρου κατά την βρετανική περίοδο, βλ. Evros I. Demetriades, «The Population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 2001, σ. 169-186. Stavros T. Constantinou, «Evolution of the Population Centers of Cyprus, 1878-1960», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, ό.π., σ. 187-222. Theodoros Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Nicosia 1965, σ. 78-88.

⁶⁹³ Αικατερίνη Χρ. Αριστείδου, «Η Λάρνακα κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα. Κοινωνική, εμπορο-οικονομική και λιμενική ανάπτυξη», *Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου. Κίτιον-Λάρνακα διά μέσου των αιώνων*, Λάρνακα 1999, σ. 128. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1881, στη Λάρνακα διέμεναν 1,965 μουσουλμάνοι και 5.058 ορθόδοξοι σε σύνολο 7.833 κατοίκων. Το γεγονός αυτό, σημαίνει ότι 25% του πληθυσμού της πόλης ήταν μουσουλμάνοι, και ποσοστό 64.5% ορθόδοξοι Έλληνες. Στην πρωτεύουσα Λευκωσία, ο συνολικός πληθυσμός ήταν 11,536 με 5,393 μουσουλμάνους και 5,669 ορθόδοξους, δηλαδή, 46.7 μουσουλμάνοι και 49.1 ορθόδοξοι. Βλ. Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data*, ό.π., σ. 80.

της σύνθεσης της επτανησιακής παροικίας στην Κύπρο στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, είναι και η επιστολή του ελληνικού προξενείου στο νησί, προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, μετά που ζητήθηκε αναφορά για τον αριθμό των υπηκόων της Ιονίου Πολιτείας που ζούσαν εδώ. Ο υποπρόξενος Φίλιππος Βάρδας αναφέρει το 1864, ότι «[...] οί έν Κύπρω άποκατεστημένοι Τόνιοι είσί 205 ψυχαι, έξ ών τό τρίτον κατοικεῖ έν Λάρνακι, έκ τών μάλλον εύυπόληπτων όμοεθνών, φιλήσυχοι έμποροι, ανήκοντες είς τήν πρώτην τάξιν τής κοινωνίας, επί τοσούτω δέ φιλογενεῖς ώστε άπειρος ύπάρχει ό ένθουσιασμός των, ότι συνδέουσι τήν τύχιν αύτών μετά τής κοινής πατρίδος».⁶⁹⁴

Αυτό που διαπιστώνεται για τη Λάρνακα των τελών του 19^{ου} αιώνα, είναι ότι η πόλη αποτελεί ουσιαστικά το πιο ακμαίο αστικό κέντρο της Κύπρου, ενώ, αναπτύσσεται εκεί – αμέσως μετά τη μεταβίβαση του νησιού στη Βρετανία – μια έντονη κινητικότητα, πνευματική, πολιτιστική αλλά και εκδοτική. Στη Λάρνακα ιδρύεται το πρώτο κυπριακό τυπογραφείο το 1878,⁶⁹⁵ ενώ αρχίζουν να εκδίδονται ένας σημαντικός αριθμός εφημερίδων, ο ρόλος των οποίων ως μέσο διάδοσης μιας ιδεολογίας, θα είναι καθοριστικός. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ύπατος Αρμοστής Χένρυ Μπουλβέρ, αναφέρει σε επιστολή του το 1892, ότι στη Λάρνακα υπάρχει έντονη παρουσία ατόμων με εθνικιστικές ιδέες και «[...] αυτό ήταν από την αρχή της βρετανικής κατοχής, ενώ, η ελευθερία του Τύπου καθώς και η μεγάλη ελευθερία που σημειώθηκε με τη βρετανική διοίκηση, ώθησαν τα άτομα αυτά να λένε ότι θέλουν και να προωθούν εχθρικές προς τη βρετανική εξουσία ιδέες».⁶⁹⁶ Στη Λάρνακα κυκλοφόρησαν οι εφημερίδες *Κύπρος*, *Νέον Κίτιον*, *Στασίνοσ/Φωνή της Κύπρου*, *Ένωσις* και *Το Έθνος*. Ταυτόχρονα, στη Λάρνακα αρχίζουν να εμφανίζονται οι πρώτοι πολιτιστικοί και πνευματικοί σύλλογοι, οι οποίοι υπήρξαν χώροι συγκέντρωσης της τοπικής διανόησης αλλά και ενημέρωσης του

⁶⁹⁴ Γιώργος Γεωργής, «Ο αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 386.

⁶⁹⁵ Η λειτουργία του πρώτου κυπριακού τυπογραφείου έγινε χάρη στις προσπάθειες του κύριου δημοδιδάσκालου Θεόδουλου Κωνσταντινίδη ο οποίος ήρθε στην Κύπρο από το Κάιρο όπου διέμενε, με στόχο την κυκλοφορία μιας κυπριακής εφημερίδας. Η προσπάθεια του στέφθηκε με επιτυχία, παρά το γεγονός ότι τα οικονομικά προβλήματα τον οδήγησαν σε ενοικίαση του τυπογραφείου του. Για την ιστορία του πρώτου κυπριακού τυπογραφείου, βλ. Ανδρέας Κ. Σοφοκλέους, «Οι κυπριακές εφημερίδες στο τέλος του ΙΘ' αιώνα», *ό.π.*, σ. 226-230.

⁶⁹⁶ George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, *ό.π.*, σ. 494.

κοινού για τα ζητήματα που απασχολούσαν την Κύπρο κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής περιόδου. Σύλλογοι όπως το *Γραικικόν*, ο *Κιτιεύς*, ο *Σοφοκλής*, ο *Κιτιακός*⁶⁹⁷ *Σύλλογος*, η *Εμπορική Λέσχη* και το *Λαϊκόν Αναγνωστήριον* συνέβαλαν στη διάδοση ενός εκσυγχρονιστικού πνευματικού αλλά και πολιτικού λόγου, που σκοπό είχε την κινητοποίηση της τοπικής κοινωνίας για ζητήματα κυρίως ιδεολογικά αλλά και μικρότερης σημασίας.⁶⁹⁸ Ενδεικτικό της αποτελεσματικότητας της λειτουργίας των συλλόγων αυτών, είναι και το γεγονός ότι από το 1879 ήδη, ο Διοικητής Λεμεσού Ουάρρεν, σε επιστολή του προς τον Αρμοστή, αναφέρει για πολιτιστικό σύλλογο ότι «[...] ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν συμπαθοῦντων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐθνικὴν κίνησιν [...] ἡ τάξις αὕτη θὰ ἦτο ἐπικίνδυνος, ἐὰν εἶχον νὰ σαγηνεύσωσι δυσαρεστημένον λαὸν».⁶⁹⁹

Ο σημαντικότερος φορέας των εθνικιστικών ιδεών των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, θα ήταν η εμπορική αστική τάξη της Λάρνακας, η οποία είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ήδη, από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και αποτελούσε ίσως τη μόνη κυπριακή κοινωνική τάξη η οποία προσπάθησε να συγκροτήσει ένα συγκεκριμένο πολιτικό λόγο και αίτημα, όπως αυτό της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Το γεγονός αυτό, συνάδει με την εκτίμηση ότι ο εθνικισμός αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο της εποχής του καπιταλισμού και εγείρεται με βάθρο τις κοινωνικές αναδιατάξεις με όρους αγοράς. Οι κοινωνικές λοιπόν δυνάμεις που αναδεικνύονται ή μεταμορφώνονται από τις κοινωνικές αναδιατάξεις εξαιτίας της διαφοροποίησης των οικονομικών δεδομένων, είναι φορείς της εθνικιστικής ιδεολογίας.⁷⁰⁰ Η εμπορική κίνηση της πόλης έδωσε την ευκαιρία σε ένα μεγάλο αριθμό εμπόρων,⁷⁰¹ να καταστούν ιδιαίτερα

⁶⁹⁷ Οι ονομασίες των πνευματικών αυτών συλλόγων με ονόματα που προέρχονται από την ελληνική αρχαιότητα, θα πρέπει να εντάσσονται στο ευρύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της ελληνικής περίπτωσης του εθνικισμού, όπου η ελληνική αρχαιότητα προβάλλεται έντονα, με στόχο την εμπέδωση μιας ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, από την αρχαιότητα μέχρι τη νεώτερη εποχή.

⁶⁹⁸ Για τους συλλόγους αυτούς και την πνευματική κίνηση που παρατηρείται στη Λάρνακα κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής περιόδου, βλ. Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Η πνευματική κίνηση στη Λάρνακα κατά τις πρώτες δεκαετίες της αγγλοκρατίας», *Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου, Κίτιον Λάρνακα διά μέσον των αιώνων*, Λάρνακα 1999, σ. 195-220.

⁶⁹⁹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 113.

⁷⁰⁰ Βασίλης Κρεμμυδάς, «Η έγερση των εθνικισμών υπακούει σε κοινωνικούς όρους», *Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου, Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, ό.π., σ. 367.

⁷⁰¹ Οι έμποροι αυτοί ήταν κυρίως Έλληνες, αφού ο 19^{ος} αιώνας, υπήρξε κυρίως το διάστημα ανάπτυξης μιας ελληνικής εμπορικής τάξης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία με γοργούς ρυθμούς μονοπόλησε – μαζί με εμπόρους από άλλες μη μουσουλμανικές κοινότητες – τις εμπορικοοικονομικές

δραστήριοι στον τομέα του εξαγωγικού και εισαγωγικού εμπορίου, χωρίς να έχουν καμιά σχέση με τις παραδοσιακές εξουσίες του νησιού, κυριότερη των οποίων υπήρξε η εκκλησιαστική ιεραρχία.⁷⁰² Πέραν των εμπόρων όμως, στη Λάρνακα καθώς και στη Λεμεσό, σημαντικό ρόλο στη διάδοση εθνικών ιδεών καθώς και ενός εκσυγχρονιστικού πολιτικού λόγου, διαδραμάτισαν οι μορφωμένοι άνθρωποι που προέρχονταν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ασκούσαν στις πόλεις αυτές ένα σύνολο από χαρακτηριστικά νέα επαγγέλματα, όπως δικηγόροι, ειδικευμένοι γιατροί και καθηγητές.⁷⁰³ Όταν οι Βρετανοί εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο το 1878, οι απόφοιτοι πανεπιστημίου που υπήρχαν στο νησί ήταν πολύ λίγοι. Το 1891 όμως, έτος κατά το οποίο διεξήχθη απογραφή, στην Κύπρο είχαν ήδη δραστηριοποιηθεί 27 γιατροί και 36 δικηγόροι,⁷⁰⁴ οι οποίοι πέραν των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, λειτούργησαν και ως μια μορφωμένη ελίτ που εξέφραζε τον δικό της πολιτικό λόγο.⁷⁰⁵ Οι πνευματικοί άνθρωποι σε Λάρνακα και Λεμεσό, συσπειρώνονται γύρω από τις εφημερίδες που αρχίζουν να κυκλοφορούν με την εγκατάσταση των Βρετανών, γύρω από τα πνευματικά και πολιτιστικά σωματεία που ιδρύονται στις δύο πόλεις και δραστηριοποιούνται έντονα στη συγγραφή άρθρων για πολιτικά και άλλα ζητήματα που απασχολούσαν τον πληθυσμό. Οι διανοούμενοι της Λάρνακας με τη συνεχή αρθρογραφία τους στον κυπριακό Τύπο της περιόδου, υπήρξαν ίσως ο δυναμικότερος φορέας διάδοσης μιας εθνικιστικής ιδεολογίας,

---

δραστηριότητες στις πόλεις λιμάνια, όπως τις ασφάλειες, τις μεταφορές και τις χρηματοπιστωτικές λειτουργίες. Βλ. Kemal Karpat, «Millets and Nationality», *ό.π.*, σ. 158.

⁷⁰² Για την εμπορική κίνηση που διεξαγόταν από το λιμάνι της Λάρνακας κατά τον 19^ο αιώνα, βλ. Αικατερίνη Χρ. Αριστείδου, «Η Λάρνακα κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα», *ό.π.*, σ. 116-131.

⁷⁰³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η εφημερίδα *Εναγόρας*, αναφέρει σε άρθρό της ότι ο κύκλος της Αρχιεπισκοπής που βρισκόταν στη Λευκωσία, αλλά και η βρετανική διοίκηση, «[...] βλέπουσι με βάσκανον ὄμμα τοὺς ἐν Ἀθήναις Κυπρίους φοιτητὰς, οὓς θεωροῦσι στρατιώτας τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἐν τῇ χώρᾳ». *Εναγόρας*, «Υβριστής του ελληνικού έθνους από του Ι. Αμβωνος», 18 Μαΐου 1900. [Βλ. Παραρτήματα, VII.1].

⁷⁰⁴ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, *ό.π.*, σ. 178.

⁷⁰⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων που πλαισίωναν τον Μητροπολίτη Κιτίου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, ανήκαν στα νέα αυτά επαγγέλματα. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι όταν το 1900 διεξήχθησαν εκλογές για την εκλογή αντιπροσώπων, ανάμεσα στους εκλεγέντες που υποστήριζαν τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο, ήταν: Θ. Θεοδότου (δικηγόρος), Α. Φοινιεύς (γιατρός), Ν. Δημητρίου (έμπορος), Ν. Ρώσσοις (δικηγόρος), Φ. Ζαννέτος (γιατρός), Γαβριήλ Γεωργ. (έμπορος), Δ. Χατζηπαύλος (έμπορος), Πολ. Χριστόπουλος (δικηγόρος), Α. Θεοδότου (γιατρός), Ιω. Κυριακίδης (δικηγόρος). Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 215.

η οποία μέχρι το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα θα λειτουργήσει ως βασική ιδεολογική πλατφόρμα της μιας από τις δύο παρατάξεις.⁷⁰⁶

Η λειτουργία του ελληνικού προξενείου στη Λάρνακα, υπήρξε από την πρώτη στιγμή, ο σημαντικότερος μηχανισμός μεταφοράς της εθνικιστικής ιδεολογίας του ελληνικού εθνικού κράτους στον ελληνικό πληθυσμό του νησιού, και κυρίως, στην ομάδα των διανοουμένων που δραστηριοποιούνταν στην κυκλοφορία εφημερίδων, περιοδικών και άλλων εντύπων, πολιτικού και καλλιτεχνικού περιεχομένου. Είναι χαρακτηριστικό ότι από το 1879 ήδη, ένα δηλαδή χρόνο μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στην Κύπρο, ο Διοικητής Λεμεσού Ουάρρεν διαπιστώνει σε επιστολή του προς τον Ύπατο Αρμοστή, ότι ένα από τα πολιτιστικά σωματεία της πόλης διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας και ότι με «[...] έπικεφαλής τὸν Ἕλληνα πρόξενον ἔχόντων, παρασκευάσθη κίνημα τι διαδηλώσεως ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος».⁷⁰⁷ Ακόμα ένα χαρακτηριστικό περιστατικό της εθνοπροσύνης των κατοίκων της Λάρνακας και της Λεμεσού, είναι και αυτό που καταγράφεται σε επιστολή του Ἕλληνα πρόξενου στο νησί προς το Υπουργείο Εξωτερικών. Σύμφωνα με την επιστολή, τον Δεκέμβριο του 1908 κατέπλευσε στο λιμάνι της πόλης βρετανικό πολεμικό πλοίο στο οποίο επέβη ο Δούκας του Κόννωτ, ο οποίος και θα επιθεωρούσε το εκεί βρετανικό απόσπασμα. Η βρετανική διοίκηση ειδοποίησε τις δημοτικές Αρχές της πόλης ότι οι κάτοικοι της πόλης μπορούσαν να γίνουν δεκτοί αν ήθελαν να επισκεφθούν το πλοίο, τους κατέστησαν όμως σαφές ότι ο Δούκας δεν έπρεπε να ενοχληθεί με λόγους πολιτικού περιεχομένου. Σύμφωνα με τον πρόξενο, οι δημοτικές Αρχές απάντησαν ότι η αποδοχή μιας τέτοιας απαγόρευσης θα ήταν κατάπνιξη του εθνικού αισθήματος του λαού, γι' αυτό και προτιμούσαν να μην επισκεφθούν τον Δούκα. Στην επιστολή αναφέρεται ότι μπροστά στην *ελληνοπρεπή* αυτή στάση των δημοτικών Αρχών, η

---

⁷⁰⁶ Οι διανοούμενοι, αποτελούν τον πρώτο από τους τρεις κύριους φορείς γένεσης και διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας. Οι άλλοι δύο είναι τα εθνικιστικά κινήματα και τα πολιτικά κόμματα. Βλ. Νίκος Δεμερτζής, «Ο εθνικισμός», *ό.π.*, σ. 76.

⁷⁰⁷ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 113.

βρετανική διοίκηση υποχώρησε και έτσι, κατά την υποδοχή του Δούκα στη Λεμεσό, ο λαός εξέφρασε τους πόθους του για εθνική αποκατάσταση.⁷⁰⁸

Διαπιστώνεται λοιπόν, ότι η παράταξη των *εθνικοφρόνων* ή *αδιάλλακτων*, σχηματίζεται κυρίως από μέρος της κοινωνίας της Λάρνακας και της Λεμεσού, και προωθεί πολιτικά ζητήματα σύμφωνα και με τις ιδέες του εθνικισμού και εκσυγχρονισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εφημερίδα *Νέον Κίτιον*, αμέσως μετά τις εκλογές του 1883 για ανάδειξη μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, αναφέρει ότι η εφημερίδα «[...] *ἀνήκει τῇ Κύπρῳ οὐχὶ τὴν Ἀγγλικὴν, ἀλλὰ τῇ Ἑλληνικῇ. Τοιαύτην ἀνεπέτασε πρὸ πενταετίας σημαίαν καὶ ἐκράτησεν αὐτὴν ἀείποτε ὑψηλά· τὴν αὐτὴν δὲ ὁδὸν καὶ ἐν τῷ μέλλοντι θ' ἀκολουθήσῃ. Συνηγοροῦμεν ὑπὲρ τῶν ἐν τῷ τόπῳ διοικητικῶν μεταρρυθμίσεων· ἐπικροτοῦμεν πᾶσαν ἐκ μέρους τῶν νέων κυρίων ἡμῶν χορηγουμένην ἡμῖν ἐλευθερίαν· πειρώμεθα νὰ ἐξεύρωμεν μέσα, ὅπως ἀναπτυχθῇ πνευματικῶς ὁ λαὸς· ταῦτα δὲ πάντα ποιοῦμεν, διότι εἰς ἓν σημεῖον πάντοτε ἀποβλέπομεν, τὸ φῶς καὶ τὴν πρόοδον, δι' ὧν μόνων δυνάμεθα νὰ ἐλπίσωμεν τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀποκατάστασιν*».⁷⁰⁹

Η βασική ιδιαιτερότητα του κινήματος που άρχισε να αναπτύσσεται στη Λάρνακα όμως, ενός ξεκάθਾਰου *ενωτικού* καθώς και εκσυγχρονιστικού κινήματος, είναι πως οι εκπρόσωποι αυτού αντί να έρθουν σε αντιπαράθεση με την τοπική Εκκλησία – τη Μητρόπολη Κιτίου – σε αντιπαράθεση δηλαδή με την έναν εντελώς παραδοσιακό φορέα εξουσίας που στις υπόλοιπες περιοχές του ελληνισμού ήταν ο ουσιαστικότερος πόλος αντίδρασης σε οποιοδήποτε κίνημα που προσέβλεπε προς το ελληνικό εθνικό κράτος, τελικά συμπορεύονται μαζί του – ή καλύτερα αυτός μαζί τους – και τελικά, το εκκλησιαστικό αυτό ίδρυμα καθίσταται η ηγετική μορφή του κινήματος. Το γεγονός αυτό, διαφοροποιεί το ενωτικό κίνημα της Κύπρου, καθώς και την πορεία του, ενώ αναιρεί τον ίδιο τον ριζοσπαστικό του χαρακτήρα, κάτι που δεν συνέβαινε σε άλλες

⁷⁰⁸ Επιστολή ημερομηνίας 8 Δεκεμβρίου 1908. Βλ. *ΙΑΥΕ*, (1908), φ. Μ,ΜΑ,ΜΒ, υπφ.111.3⁹⁵. [Βλ. Παραρτήματα, VI.8].

⁷⁰⁹ *Νέον Κίτιον*, «Η πρώτη εν Κύπρω ψηφοφορία», 16 Ιουνίου 1883.

περιοχές του Ελληνισμού, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των μαχητών της Ένωσης στην Επτάνησο.⁷¹⁰ Ενώ το 1883 η εφημερίδα *Νέον Κίτιον* αναφέρει ότι τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου «[...] δὲν πρὲπει νὰ ζητήσωμεν μεταξὺ τοῦ κλήρου καὶ ἀντὶ Νομοθετικοῦ νὰ συγκροτήσωμεν Τερὰν Σύνοδον, εἶχομεν τὸν λαὸν ὑπὲρ τῆς ἰδέας ταῦτης καὶ καθῆκον ἔχομεν ὡς εὐσυνείδητοι δημοσιογράφοι νὰ διερμηνεύσωμεν πιστῶς τὸ φρόνημά του»,⁷¹¹ μέχρι το τέλος του αιώνα, η Μητρόπολη Κιτίου αποτελεί το σημείο συσπείρωσης των εθνικιστών και καταγράφεται ως η μέρος της Εκκλησίας που αποτελεί την *Εθνική Αρχή* των Κυπρίων, αφού όπως καταγράφεται στον Τύπο της εποχής, «[...] οἱ ἄγιοι οἰκονόμοι ἀποτελοῦσιν ἀκόμη ἰσχυρὸν ἐν τῷ τόπῳ στοιχεῖον».⁷¹² Μέχρι το 1909, μια άλλη εφημερίδα που εκπροσωπεί την παράταξη των εθnikοφρόνων, αναφέρει ότι «[...] ἐκάστη αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία, εἶναι ἐν φρούριον, μία ἐπαλξις, ἐν κέντρον ἐνεργείας τοῦ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας».⁷¹³

Η οικονομική σχέση μεταξύ της Μητρόπολης Κιτίου και των εὐπορων κοσμικῶν κατά τη διάρκεια της οθωμανικῆς περιόδου καθώς και το *Κιτιακόν Ζήτημα* το οποίο είχε αρχίσει να διαφοροποιεῖ τη Μητρόπολη Κιτίου ἀπὸ την πολιτική της Αρχιεπισκοπῆς, ἔχει ἤδη αναλυθεῖ σε προηγούμενο κεφάλαιο.⁷¹⁴ Αυτό όμως που ουσιαστικά τοποθέτησε τη Μητρόπολη Κιτίου και την Αρχιεπισκοπή σε ἀντίθετες παρατάξεις, ἦταν η πολιτική που οι Μητροπολίτες Κιτίου ἀπὸ την εγκατάσταση των Βρετανῶν στην Κύπρο και ἔπειτα, ἀκολούθησαν, τόσο σε σχέση με τη διοίκησή τους, ὅσο και σε σχέση με το αἴτημα της Ένωσης. Ἀπὸ το 1879 ἤδη, σημειώνεται η πρώτη διένεξη μεταξύ του Μητροπολίτη

⁷¹⁰ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Επτάνησος και Κύπρος. Συγκλίσεις και ἀποκλίσεις στην ιστορική πορεία του ελληνικού κόσμου», *Πρακτικά Πρώτου Κιτιακοῦ Συμποσίου. Κύπρος – Επτάνησα*, Λάρνακα 1997, σ. 17.

⁷¹¹ *Νέον Κίτιον*, «Περὶ ἐκλογῶν», 16/28 Ἀπριλίου 1883.

⁷¹² *Νέον Κίτιον*, 4/16 Ἰουνίου 1883.

⁷¹³ *Νέον Ἔθνος*, «Αὐτόνομοι Ἐκκλησιαὶ της Ανατολῆς ὑπὸ τε την εθνικήν και ἐκκλησιαστικήν ἐποψιν», 31/13 Φεβρουαρίου 1909.

⁷¹⁴ Δες κεφάλαιο iv, Μέρος Α'. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ο Τύπος της εποχῆς, συνδυάζει το γεγονός ὅτι οι ἀρχιερεῖς ἐκλέγονται ἀπὸ λαϊκοὺς ἀντιπροσώπους με την ἐπιρροή που ἀσκεῖται στους ἀρχιερεῖς αὐτοὺς ἀπὸ τους ἰδίους τους ἐκλογεῖς τους. Η ἐπιρροή αὐτή ἐνίστε ἐπαίρνε και τη μορφή ὄρων, ἀφού ὅπως ἀναφέρεται για ὀρισμένους θρόνους – ο Κιτίου σίγουρα ἦταν ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς – «[...] μέρος των ἀντιπροσώπων [...] ἠτήσαντο δὲ νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὸν μέλλοντα ἀρχιερέα ὄροι, δι' ἧς καὶ αὐτὸς νὰ ἰκανοποιηθῆ καὶ τὸ ποίμνιόν του ν' ἀποκτήσῃ ὠφελείας [...]». Βλ. *Ἐνωσις*, 31/12 Ἀπριλίου 1889.

Κιτίου Κυπριανού (1868-1886) και του Διοικητή Λεμεσού Ουάρρεν. Αφορμή ήταν η ενέργεια του Κυπριανού να στείλει υπόμνημα στον Διοικητή για διάφορα αιτήματα του κοινού, ενέργεια που παρέπεμπε στα προνόμια των ιεραρχών να ηγούνται πολιτικά της κοινότητας τους κατά την οθωμανική περίοδο. Ο Ουάρρεν αντέδρασε στην ενέργεια αυτή του Μητροπολίτη και αφού έστειλε πίσω το υπόμνημα του αρχιερέα, απαίτησε όπως η αλληλογραφία διεξαγόταν είτε στην αγγλική είτε στην τουρκική και όχι στην ελληνική.⁷¹⁵ Το ζήτημα κρατήθηκε στη επιφάνεια με ενέργειες του ίδιου του Μητροπολίτη Κυπριανού, ενώ, τελικά κατέληξε στα δικαστήρια, γεγονός που είχε ως συνέπεια την ρήξη μεταξύ Μητρόπολης Κιτίου και βρετανικής διοίκησης, ρήξη που θα πρέπει να εξετάζεται όμως στο ευρύτερο πλαίσιο των σχέσεων της Εκκλησίας της Κύπρου με τους Βρετανούς, μετά που οι δεύτεροι ακύρωσαν τα προνόμια της που υπήρχαν επί οθωμανικής διοίκησης του νησιού. Το ζήτημα εκδίκασης της διένεξης μεταξύ Κυπριανού και Ουάρρεν, είχε ως αποτέλεσμα την προβολή του Μητροπολίτη ως εκπροσώπου των Ελλήνων της περιφέρειάς του και προασπιστή της εθνικής αξιοπρέπειας τους.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναφερθεί επίσης, ότι σύμφωνα και με τη σύγκριση των προσφωνήσεων που έγιναν κατά την άφιξη των Βρετανών στο νησί το 1878, από αρχιερείς αλλά και κοσμικούς, το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, δεν τέθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, αλλά από κοσμικούς της Λεμεσού. Σύμφωνα και με το συμπέρασμα της σχετικής έρευνας,⁷¹⁶ η προβολή του αιτήματος για ένωση έγινε από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο, πρόεδρο του Ελληνικού Συλλόγου *Ισότης*, στις 27 Ιουλίου 1878. Το γεγονός όμως, ότι ο Σύλλογος αυτός είχε ιδρυθεί από τον ίδιο τον Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού, σημαίνει ίσως, ότι το αίτημα της Ένωσης προβλήθηκε από τον Παλαιολόγο και με τη συγκατάθεση του Κυπριανού, ο οποίος στη δική του προσφώνηση απέφυγε να θέσει το αίτημα αυτό ευθέως. Το γεγονός πάντως, είναι ότι το αίτημα για *εθνική αποκατάσταση* δεν προήλθε από την

---

⁷¹⁵ Για το περιστατικό αυτό, βλ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον*, ό.π., σ. 275.

⁷¹⁶ Για το ζήτημα των προσφωνήσεων αρχιερέων και κοσμικών και την πρόταξη του αιτήματος της Ένωσης, βλ. Χριστοφής Οικονομίδης, «Οι προσφωνήσεις Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο Άγγλο Αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της Ενώσεως, και κάποια άλλη προσφώνηση με το αίτημα της Ενώσεως», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σ. 412-416.

Αρχιεπισκοπή, αλλά από την μητροπολιτική περιφέρεια Κιτίου, κάτι που καταδεικνύει τη στενή σχέση του Μητροπολίτη Κιτίου με τους κύκλους των *αδιάλλακτων* ενωτικών και του χαρακτήρα που η Μητρόπολη θα λάβει, ως *εθνικιστική* δηλαδή εκκλησιαστική Αρχή.

Η ουσιαστική και έντονη *εθνικόφρονη* τοποθέτηση της Μητρόπολης Κιτίου, κάτι που την έφερνε σε αντιπαράθεση όχι μόνο με τη βρετανική διοίκηση αλλά και την Αρχιεπισκοπή και την παράταξη των μετριοπαθών ή συντηρητικών, γίνεται με την ενθρόνιση του Μητροπολίτη Κύριλλου Παπαδόπουλλου (1893-1909),⁷¹⁷ ο οποίος θα καταστεί η ηγετική φυσιογνωμία της παράταξης των *αδιάλλακτων* και θα πρωταγωνιστήσει στη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήδη, η Μητρόπολη Κιτίου θα πρωτοστατεί σε κάθε αντιβρετανική κίνηση και θα καθιερωθεί ως η μερίδα της Εκκλησίας της Κύπρου που προσδίδει στο θεσμό την ιδιότητα της Εθνικής Αρχής εντός ενός νέου πλαισίου, ενός νεωτερικού και αποικιοκρατικού τύπου. Το γεγονός αυτό, έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα που παρουσίαζε η *πολιτική ηγεσία* των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, αφού στην περίπτωση αυτή, ρόλο πολιτικού καθοδηγητή διαδραμάτισε μια *μέση ελληνική αστική τάξη*⁷¹⁸ που δεν μπήκε όμως κάτω από την καθοδήγηση των εκκλησιαστικών Αρχών, αντίθετα, αντιπαρατάθηκε σε αυτές και προσπάθησε να ηγηθεί της κοινότητας. Στην Κύπρο, μια *αδύνατη ελληνική αστική τάξη* παρουσιάζεται να καθοδηγείται από την ίδια την Μητρόπολη Κιτίου, σ' έναν αγώνα κατά της βρετανικής διοίκησης και ενίσχυσης του εθνικού φρονήματος του πληθυσμού. Με λίγα λόγια, στην Κύπρο η *εθνική νομιμοφροσύνη* ταυτίζεται με τη *θρησκευτική πίστη*, ενώ, Εκκλησία και Έθνος συνταυτίζονται από τους ίδιους τους εθνικιστές, οι οποίοι αναφέρουν ότι «[...] *είμαστε καθαροί ορθόδοξοι και πρέπει να δείξουμε στους κυβερνήτες μας ότι ανήκουμε μόνο σε*

---

⁷¹⁷ Ο Κύριλλος Παπαδόπουλλος γεννήθηκε στο χωριό Πρόδρομος Μαραθάσας το στις 26 Οκτωβρίου 1845. Μετά την αποφοίτηση του από το Σχολαρχείο Λευκωσίας το 1865, στέλνεται με πρωτοβουλία του τότε Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου στη Θεολογική Σχολή Τιμίου Σταυρού Ιεροσολύμων, απ' όπου αποφοίτησε το 1872. Το 1873 χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος και διορίστηκε διδάσκαλος στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας. Μητροπολίτης Κιτίου εξελέγη το 1893 και κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του ξεχώρισε για την έντονη πολεμική του προς τη βρετανική διοίκηση. Αναφέρεται ότι ο ίδιος ως χαρακτήρας ήταν εριστικός, απότομος και τραχύς. Βλ. Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον*, ό.π., σ. 316.

⁷¹⁸ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919*, ό.π., σ. 469.

μία ορθόδοξη Εκκλησία και μόνο σε μια πατρίδα, την Ελλάδα».⁷¹⁹ Ενώ λοιπόν αλλού, η αστική τάξη διευθύνει αλλά και αποτελεί το κυριότερο κοινωνιολογικό υπόβαθρο του εθνικιστικού κινήματος,⁷²⁰ στην περίπτωση της Κύπρου, το υπόβαθρο αυτό αποτελεί η ίδια η Εκκλησία της Κύπρου.

β. Η παραδοσιακή Λευκωσία και ο κύκλος της Αρχιεπισκοπής

Κατά την οθωμανική περίοδο η Λευκωσία υπήρξε το διοικητικό κέντρο των δύο παραδοσιακών εξουσιών, της οθωμανικής διοίκησης και της Εκκλησίας της Κύπρου. Ταυτόχρονα, η Λευκωσία υπήρξε ο χώρος όπου δραστηριοποιούνταν άτομα που ανήκαν στο πλαίσιο των οικονομικά ισχυρών παραγόντων του οθωμανικού συστήματος. Τέτοια άτομα ήταν οι κάτοχοι μεγάλων γεωργικών εκτάσεων, άνθρωποι που ανήκαν στον κύκλο δραστηριοτήτων της Αρχιεπισκοπής, άτομα δηλαδή που η ισχύς τους βασιζόταν στην άμεση σχέση τους με τα δύο κέντρα εξουσίας και κυρίως με την Εκκλησία της Κύπρου. Αντίθετα, όπως έχει ήδη αναφερθεί, στη Λάρνακα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, αναπτύχθηκε μια εμπορική αστική τάξη καθώς και διανοήση, οι δραστηριότητες των οποίων δεν εξαρτιόνταν από τη σχέση τους με την Αρχιεπισκοπή, καθώς και ούτε από τη σχέση τους με τη νέα πολιτική εξουσία, τη βρετανική διοίκηση.

Στην οθωμανική απογραφή του 1831, η Λευκωσία παρουσιάζεται να έχει σύνολο πληθυσμού – φορολογουμένου – 5775 άτομα, από τα οποία τα 2264 μόνο ήταν οι Έλληνες – ποσοστό 39.2%. Σημειώνεται ότι, σύμφωνα και με την απογραφή αυτή, το ποσοστό των Ελλήνων της Λευκωσίας σε σύγκριση με τα ποσοστά των υπόλοιπων

⁷¹⁹ Από ομιλία υποστηρικτή του Μητροπολίτη Κιτίου για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, τον Φεβρουάριο του 1902. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Λευκωσία 1999, σ. 308.

⁷²⁰ Όπου η αστική τάξη ήταν αδύναμη και δεν μπορούσε να κατευθύνει ένα κίνημα εθνικισμού, και όπου κυριαρχούν ακόμα οι κοινωνικοοικονομικές δυνάμεις ενός παλαιού καθεστώτος, η συνειδητοποίηση της εθνικής υπόστασης βασίζεται κυρίως σε τρία κύρια στοιχεία: στην ιστορία η οποία βιώνεται ως μυστικιστική πραγματικότητα, στη γλώσσα η οποία καθίσταται σημείο αναφοράς για αγώνες εναντίον της ξένης κυριαρχίας, και στη θρησκεία. Βλ. Serge Berstein-Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, Αθήνα 1997, σ. 32. Τα τρία αυτά στοιχεία θα αποτελέσουν τη βάση αλλά και τα εργαλεία ανάπτυξης του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, με την Εκκλησία της Κύπρου να διαδραματίζει από ένα σημείο και έπειτα τον ρόλο της κατευθυντήριας Αρχής ενός εθνικού κινήματος.

διαμερισμάτων του νησιού, ήταν το χαμηλότερο, και ως εκ τούτου, το ποσοστό των μουσουλμάνων της πόλης, το υψηλότερο.⁷²¹ Στην απογραφή του 1881 που διενήργησαν οι Βρετανοί, η Λευκωσία ήταν η πολυπληθέστερη πόλη της Κύπρου με 11,536 κατοίκους,⁷²² ωστόσο, και παρά το γεγονός ότι ήταν η πρωτεύουσα, ο αστικός χαρακτήρας της δεν ήταν τόσο εμφανής όσο της Λάρνακας. Ταυτόχρονα, η απουσία ξένων παροικιών και υπαλλήλων προξενείων από την πρωτεύουσα, δεν έδινε τη δυνατότητα για μια πιο κοσμοπολίτικη ανάπτυξη.⁷²³ Το γεγονός ότι ουσιαστικά η πόλη είχε επαφή με το εξωτερικό μόνο μέσω της Λάρνακας όπου βρισκόταν το μεγάλο λιμάνι, λειτουργούσε ανατρεπτικά σε σχέση με τη μεταφορά ιδεών και αντιλήψεων από άλλες χώρες. Με λίγα λόγια, η Λευκωσία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί στα πρώτα χρόνια της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο, ως μια πρωτεύουσα χωρίς τον αστικό χαρακτήρα του κέντρου μιας χώρας, μια πόλη όπου το οθωμανικό παρελθόν ήταν εντονότερο απ' ό,τι στη Λάρνακα, ενώ ταυτόχρονα, η ύπαρξη της Αρχιεπισκοπής σήμαινε ότι η πόλη ήταν και το διοικητικό κέντρο του σημαντικότερου θεσμού που πέρασε από την οθωμανική περίοδο, της Εκκλησίας της Κύπρου. Δίπλα από την Αρχιεπισκοπή, ήταν τα άτομα που αργότερα ονομάστηκαν παράταξη των *διαλλακτικών*, οι οποίοι σύμφωνα με τις πηγές της εποχής, εμφάνιζαν ένα πιο διαλλακτικό και μετριοπαθές πρόσωπο προς τους Βρετανούς με στόχο την αποκόμιση προσωπικών κερδών – διορισμούς σε θέσεις στη Δημόσια Υπηρεσία, ευνοϊκή μεταχείριση δικών τους προσώπων. Μεγάλη μερίδα του λαού, ο οποίος ως σημειωθεί παρέμενε ένας αγροτικός πληθυσμός σε ποσοστό 83.1%,⁷²⁴ αφήνονταν στην επιρροή των ισχυρών προσώπων της παράταξης των διαλλακτικών, αφού οι διασυνδέσεις των τελευταίων δημιουργούσαν ένα δίκτυο και κλίμα εξάρτησης της καθημερινότητας πολλών ανθρώπων. Το ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού σε σχέση με τον αστικό, είναι κατά πολύ ψηλότερο στην περίπτωση των Ελλήνων της

⁷²¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, ό.π., σ. 93.

⁷²² Stavros T. Constantinou, «Evolution of the Population Centers of Cyprus, 1878-1960», ό.π., σ. 205.

⁷²³ Σύμφωνα με την απογραφή του 1881, στη Λάρνακα διέμεναν 810 (ποσοστό 10.3% του πληθυσμού της πόλης) ξένης καταγωγής άτομα. Στη Λευκωσία, διέμεναν 474 (ποσοστό 4.1% του πληθυσμού της πόλης) άτομα ξένης καταγωγής. Βλ. Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data*, ό.π., σ. 80.

⁷²⁴ Σύμφωνα με την ανάλυση των στοιχείων της πρώτης απογραφής που διενήργησαν οι Βρετανοί στο νησί το 1881, οι έξι πόλεις της Κύπρου συγκέντρωναν το 16.9% του πληθυσμού, ενώ το χωριό παρέμενε το βασικό σημείο αναφοράς του κυπριακού πληθυσμού. Από ένα σύνολο 622 χωριών και πόλεων, μόνο 18 είχαν περισσότερους από 1,000 κατοίκους, ενώ 199 χωριά είχαν λιγότερο από 100 κατοίκους. Τα στοιχεία αυτά δίνουν την εικόνα μιας κατεξοχόν γεωργικής χώρας με μικρό ποσοστό αστικού πληθυσμού, γεγονός που επέδρασε καταλυτικά στην ιστορική εξέλιξη. Ανάλυση των στοιχείων της απογραφής του 1881, βλ. Stavros T. Constantinou, «Evolution of the Population», ό.π., σ. 187-222.

Κύπρου, αφού στους μουσουλμάνους ο αγροτικός πληθυσμός το 1881 ήταν 74.4% (33,775 από σύνολο 45,358) και στους έλληνες Ορθόδοξους, 86.8% (119,570 από σύνολο 137,631).⁷²⁵ Πέραν της επιρροής τους, οι ισχυροί της Λευκωσίας έλεγχαν τα Διοικητικά Συμβούλια που είχαν παραμείνει από την οθωμανική περίοδο, γεγονός που τους έδινε σημαντική εξουσία σε επίπεδο τοπικής διοίκησης και ελέγχου.⁷²⁶ Ακόμα, στο σύνολο της παράταξης των *διαλλακτικών* θα πρέπει να προστεθεί και η Μονή Κύκκου με τον δραστήριο Ηγούμενο της Γεράσιμο.⁷²⁷ Η οικονομική εμβέλεια της Μονής καθώς και η δικτύωση της σε όλο σχεδόν το νησί,⁷²⁸ της έδωσαν την ευχέρεια να διαδραματίζει ένα σημαντικό ρόλο στις πολιτικές διεργασίες και εξελίξεις των πρώτων δεκαετιών της βρετανικής διοίκησης.

Η αντίδραση των ατόμων που η κοινωνική τους θέση αλλά και η οικονομική τους ευμάρεια βασιζόταν στην εκμετάλλευση των δεδομένων που επικρατούσαν κατά την οθωμανική περίοδο καθώς και από το γεγονός ότι ανήκαν στο στενό κύκλο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, σε κάθε τι το νέο που περιείχε τον κίνδυνο αμφισβήτησής της θέσης τους, ήταν έντονη κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής διοίκησης στο νησί. Χαρακτηριστικότερο ίσως παράδειγμα, είναι η περίπτωση ίδρυσης και λειτουργίας πολιτικών οργανώσεων στην Κύπρο, μια πρωτοβουλία που ξεκίνησε από τη Λάρνακα και Λεμεσό, αλλά δεν κατάφερε να επεκταθεί και στη Λευκωσία. Ο λόγος της αποτυχίας αυτής, ήταν η αντίδραση των δύο ισχυρών οικονομικών παραγόντων της πρωτεύουσας,

⁷²⁵ Theodore Papadopoulos, *Social and Historical Data*, ό.π., σ. 81.

⁷²⁶ Αναφέρεται ότι τα Διοικητικά Συμβούλια (*Meclis İdare*) διόριζαν τους μουχτάρηδες στις τοπικές κοινότητες και έδιναν άδειες πώλησης των οινοπνευματωδών ποτών. Οι μουχτάρηδες ασκούσαν σημαντικό έλεγχο στις μικρές αγροτικές κοινωνίες, γεγονός που έδινε στους ισχυρούς των *διαλλακτικών* σημαντική άτυπη εξουσία σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Βλ. Μιχάλης Ατταλίδης, «Τα κόμματα στην Κύπρο (1878-1955)», *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 128.

⁷²⁷ Ο Ηγούμενος Γεράσιμος (1890-1911) γεννήθηκε στο χωριό Κάμπος το 1850 και σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Κατά την περίοδο της ηγουμενίας του, διακρίθηκε για την ανάπτυξη των παραγωγικών δραστηριοτήτων της Μονής και των μετοχιών της, καθώς και για την εφαρμογή πρωτοποριακών μεθόδων καλλιέργειας. Υπήρξε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1891 μέχρι το 1901 και δραστήριο στέλεχος της παράταξης των *διαλλακτικών*. Κατά τη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ως υποστηρικτής του Μητροπολίτη Κυρηναίας. Περισσότερα για τον Ηγούμενο Γεράσιμο βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, ό.π., σ. 35-55. Του ιδίου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 16-68.

⁷²⁸ Για τη Μονή Κύκκου και τις σχέσεις της με τη βρετανική διοίκηση, βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα αγγλικά αρχεία (1878-1931)*, τ. Α'-Β', Λευκωσία 2001.

του Πασχάλη Κωνσταντινίδη⁷²⁹ και του Αχιλλέα Λιασίδα.⁷³⁰ Όπως αναφέρουν οι Καταλάνος και Ζαννέτος, τον Ιανουάριο του 1899, συνέλευση υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου Παπαδόπουλου στη Λεμεσό, εξέλεξε Επαρχιακή Επιτροπεία ως μια πρώτη προσπάθεια πολιτικής ενεργοποίησης του πληθυσμού. Λίγες μέρες μετά, ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος προήδρευσε συνέλευσης στην Πάφο, όπου και εκεί εξελέγη Επαρχιακή Επιτροπεία.⁷³¹ Η προσπάθεια αυτή, για συγκρότηση δηλαδή τοπικών Επαρχιακών Επιτροπειών, δεν κατάφερε να επεκταθεί στην Λευκωσία, αφού Κωνσταντινίδης και Λιασίδης επέδειξαν «[...] φανεράν άδιαφορίαν άποδοκιμαστικήν τῆς ένέργειας ταῦτης, ὥστε ὅπου ἤσκει αὕτη [η παράταξη των διαλλακτικῶν στη Λευκωσία] ίσχυράν έπιρροήν νά μή γίνεται ένέργεια πρὸς έκλογήν Έπαρχ. Έπιτροπῆς. Καί ἡ συμπλήρωσις τῶν Έπαρχ. Έπιτροπειῶν άνεβάλλετο».⁷³² Ακόμα πιο αποκαλυπτικός, ο Ζαννέτος αναφέρει ότι «[...] οί πολιτευταί οὔτοι, καταλαβόντες έπί σειράν έτῶν τ' άνώτερα κοινοτικά καί πολιτειακά άξιώματα είς περίοδον, καθ' ἣν αί κοινότητες έδυσκολεύοντο νά εὔρωσι τοῦς θέλοντας νά ύπηρετήσωσι τά κοινά, ἤρξαντο άπό τινος άνησυχοῦντες, διότι νέοι άνδρες έφιλοδόξουν τās θέσεις ταύτας, άφ' ὧν προέβλεπον, ὅτι ἡμέραν τινά θά τοῖς άμφισβητηθῶσιν αὔται».⁷³³

⁷²⁹ Ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης ο ρόλος του οποίου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος υπήρξε έντονος, γεννήθηκε στη Λευκωσία το 1840 και ανήκε σε εύπορη οικογένεια της Λευκωσίας. Σπούδασε στη Βηρυτό και αργότερα δίδαξε στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας μέχρι και το τέλος της οθωμανικής περιόδου. Ήταν κάτοχος σημαντικῶν εκτάσεων γης σε διάφορα μέρη της Κύπρου και διετέλεσε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1883 μέχρι το 1901 και από το 1911 μέχρι το 1916. Ανήκε στο στενό κύκλο της Αρχιεπισκοπής και στήριξε τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλο. Βλ. Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, Λευκωσία 2001⁴, σ. 172-173.

⁷³⁰ Γεννήθηκε στη Λευκωσία το 1850 και μαζί με τον Πασχάλη Κωνσταντινίδη ανέλαβαν τη στήριξη της μετριοπαθούς παράταξης στις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο. Υπήρξε μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου, καθώς και μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1881 μέχρι το 1901 και από το 1911 μέχρι το 1916. Διετέλεσε Δήμαρχος Λευκωσίας και πρόεδρος του Αναγνωστηρίου *Αγάπη του Λαού*. Βλ. Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, ό.π., σ. 186.

⁷³¹ Για τις δύο αυτές συνελεύσεις, βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 54-55. Ν.Καταλάνος, *Ζήνων* (1914) 140-141.

⁷³² Ν. Καταλάνος, *Ζήνων* (1914) 140.

⁷³³ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 54.

Πέραν της διάστασης μεταξύ Λάρνακας – Λεμεσού από τη μια και Λευκωσίας από την άλλη, το γεγονός της συγκρότησης των Επαρχιακών Επιτροπειών με πρωτοβουλία της ίδιας της Εκκλησίας – και πιο συγκεκριμένα της Μητρόπολης Κιτίου – καταδεικνύει την ικανότητα αλλά και αποκλειστικότητα της εκκλησιαστικής οργάνωσης, να είναι η μόνη που ήταν σε θέση να ενεργοποιήσει πολιτικά τον πληθυσμό και να δώσει κατεύθυνση στα αιτήματα της περιόδου αυτής. Έχοντας στη διάθεσή της ένα μεγάλο δίκτυο ανθρώπων συνεργατών αλλά και υπαλλήλων της, ένα αποδοτικό μηχανισμό που μπορούσε να κινητοποιηθεί σε μικρό χρονικό διάστημα, η Εκκλησία αποτελεί τον μόνο οργανωμένο θεσμό της κυπριακής κοινωνίας, γεγονός που σύντομα αντιλαμβάνονται και οι ίδιοι οι Βρετανοί. Λειτουργώντας με τον τρόπο αυτό, κινητοποιώντας δηλαδή πολιτικά τον λαό, η Εκκλησία διατηρεί τον εθναρχικό της ρόλο, όχι σε ένα θεσμικό πλαίσιο που προέρχεται από το κράτος – στην περίπτωση μας τη βρετανική διοίκηση – αλλά σε ένα πλαίσιο που νομιμοποιείται εξαιτίας της συμμετοχής του κοινού. Με λίγα λόγια, ο εθναρχικός ρόλος που η Εκκλησία θα επιδιώξει να διαδραματίσει από την εγκατάσταση των Βρετανών και έπειτα, δεν θα οφείλεται στην εκ των προτέρων τοποθέτηση της ιεραρχίας της Εκκλησίας ως ηγεσία των Χριστιανών, και αργότερα του ίδιου του θεσμού ως ηγεσία της κοινότητας, κάτι που συνέβαινε κατά την οθωμανική περίοδο, αλλά, στην εκδημοκρατικοποίηση της ιδιότητας αυτής, μέσα από απόπειρες όπως την εκλογή των Επαρχιακών Επιτροπειών.

II. ΤΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΩΣ Η ΜΕΓΑΛΗ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΩΝ

«[...] ὁ θάνατος τοῦ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκλογῆς διαδόχου του δὲν εἶναι ἡ κυρία αἰτία ἀλλὰ πρόφασις καὶ ἀφορμὴ τοῦ μακροῦ ἀγῶνος ὅστις ὀρθότατα δύναται νὰ ἐπικληθῆ ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐθνικὸς, ἔνεκα τῆς στενωπότητος καὶ ἀρρήκτου τὸ γε νῦν σχέσεως ἐκκλησίας καὶ ἔθνους».⁷³⁴

«[...] Ἡ κανονικὴ καὶ ἡ ἐκ παραδόσεων ἐνότης τῶν τεσσάρων Πατριαρχικῶν Θρόνων ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἐξαφανίζεται καὶ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ καινοφανοῦς δόγματος ὅτι τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα δεόν ἵνα τίθενται καὶ ἴστανται ὑπεράνω ὅλων τῶν λοιπῶν. [...] σκέψις καὶ ἀπόφασις, ἥς τὸν δημιουργόν ἀγνοῶ ἀλλ' εἰκάζω, ἀπαιτεῖ ἵνα ἅπασα ἡ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἀρχιερέων ἐξουσία – πλὴν τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῶν συναφῶν αὐτῆ μυστηρίων, νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τὰ Πχεῖα καὶ τὰς μητροπόλεις εἰς τὴν Πρεσβείαν καὶ τὰ Προξενεῖα».⁷³⁵

Ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κύπρου ἓνα οὐσιαστικὸ σημεῖο τομῆς, ἀφοῦ με τὴ λήξη τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος, τελειώνει ἡ περίοδος μιᾶς ὀθωμανικῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ καθεστῶς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ ἀρχίζει μιὰ περίοδος εθναρχεῦσας Ἐκκλησίας ἐντὸς τοῦ βρετανικοῦ ἀποικιοκρατικοῦ πλαισίου. Ἡ ἀνάλυση τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος⁷³⁶ ἡ δεκαετὴς διάρκεια τοῦ

⁷³⁴ Κυπριακὸς Φύλαξ, «Ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐθνικὸς», 10/4/1908.

⁷³⁵ Ἀπόσπασμα ἀπὸ ὑπόμνημα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν πρέσβη τῆς Ἑλλάδος στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ ὁποῖο στη συνέχεια διαβιβάζεται πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν με ἡμερομηνία καταχώρησης τοῦ 2 Σεπτεμβρίου 1908. Βλ. *ΙΑΥΕ*, (1908), φ.102, ΛΑ', υπφ. 2^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.6].

⁷³⁶ Σημαντικὰ ἔργα γιὰ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα, με ἐυρὺ ἀρχεῖακὸ υλικό, εἶναι: Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ*, Ἀλεξάνδρεια 1911. Νίκος Χριστοδούλου, *Τὸ ἀρχιεπισκοπικὸ ζήτημα*, ὁ.π. Ἐπίσης, σημαντικό ἀρχεῖακὸ υλικό βρίσκεται στὸ: Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ὁ.π. Ὑλικό ἀπὸ τὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς, στὸ: Κωστὴς Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στὸν*

οποίου φανερώνει ίσως και τη σημαντικότητά του, οδηγεί σε διαπιστώσεις, τόσο για το ιστορικό παρελθόν, όσο και για τον υπόλοιπο 20^ο αιώνα, όχι μόνο σε ό,τι αφορά την Εκκλησία της Κύπρου ως πνευματικού και πολιτικού θεσμού, αλλά κυρίως, σε ό,τι αφορά την εξέλιξη της κοινωνίας της Κύπρου και τις δυναμικές που αναπτύχθηκαν στο νησί εξαιτίας πολλών και διαφορετικών παραγόντων: της ύπαρξης του ελληνικού εθνικού κράτους, της διαμόρφωσης ενός νέου οικονομικού πλαισίου μεταξύ Δύσης και Ανατολής από τις αρχές ήδη του 19^{ου} αιώνα, της σταδιακής αλλά καταλυτικής πορείας παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κυρίως σε σχέση με χώρους περιφέρειας όπως ήταν η Κύπρος, της μεταβίβασης του νησιού στη διοίκηση της Μ. Βρετανίας και τη νέα αντίληψη περί κράτους που φέρνουν εδώ οι νέοι κυρίαρχοι του νησιού, και τέλος, της ευρύτερης ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ των δύο κέντρων του ελληνισμού που διεκδικούσαν έναν αποκλειστικό εθνικό ρόλο, δηλαδή του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Αθήνας. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου υπήρξε μία σύγκρουση η οποία συγκέντρωσε το ενδιαφέρον όλης της Ορθόδοξης Ανατολής και άφησε κατάπληκτες όλες τις γειτονικές Εκκλησίες.⁷³⁷

Τον Ιανουάριο του 1899 πέθανε ο Μητροπολίτης Πάφου Επιφάνιος (1890-1899), αφήνοντας σε χρεία τον θρόνο της Πάφου, γεγονός που θα προκαλούσε την πρώτη σύγκρουση μεταξύ των δύο παρατάξεων στον κυπριακό χώρο, με αποτέλεσμα ο θρόνος να παραμείνει κενός μέχρι και το 1910. Όπως ήταν το αναμενόμενο, μετά τον θάνατο του Επιφανίου, διενεργήθηκαν εκλογές για ανάδειξη εκλεκτόρων οι οποίοι μαζί με την Ιερά Σύνοδο θα εξέλεγαν το νέο Μητροπολίτη. Όταν οι εκλέκτορες έφτασαν στη Λευκωσία όμως, στις 30 Απριλίου, έμαθαν ότι η Ιερά Σύνοδος είχε ενστάσεις για τις εκλογές, και ακόμα πιο σημαντικό, ότι η Ιερά Σύνοδος επιθυμούσε την τοποθέτηση άλλου από τον υποψήφιο που ευνοούσαν οι εκλέκτορες. Η ομάδα που προωθούσε την άποψη αυτή, ήταν ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος, ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος, ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος και ο Ηγούμενος Μαχαιρά Ιγνάτιος. Οι τέσσερις αυτοί κληρικοί – μετά το θάνατο του Ιγνατίου τον διαδέχεται ο Μητροφάνης – θα αποτελέσουν τον βασικότερο πυρήνα της παράταξης των *διαλλακτικών* κατά τη

Κυπριακό Τύπο (1900-1911), ό.π.. Βλ. επίσης, Βενέδικτος Εγγλεζάκης, «Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα», *Κυπριακά 1878-1955*, ό.π., σ. 31-62.

⁷³⁷ John Hackett, «The Archbishopal Question in Cyprus», *ICQ*, I (1908) 320.

διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, ενώ θα ελέγχουν την Αρχιεπισκοπή και τις οικονομικές δραστηριότητές της μετά το θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου. Η ομάδα των εκλεκτόρων που επιθυμούσε εκλογή του Ιερομόναχου Χριστόφορου Κυκκώτη, αποχώρησε από την Αρχιεπισκοπή προβαίνοντας σε έντονη διαμαρτυρία. Στη συνέχεια η Ιερά Σύνοδος ακύρωσε τις εκλογές που διενεργήθηκαν στην Πάφο, με το αιτιολογικό ότι οι εκλέκτορες είχαν προβεί σε μια υβριστική διαμαρτυρία. Όπως ο Ζαννέτος καταγράφει,⁷³⁸ η πραγματικότητα ήταν ότι η μερίδα της Ιεράς Συνόδου και ο στενός κοσμικός κύκλος, κυρίως του Π. Κωνσταντινίδη και του Α. Λιασίδα, έλεγχαν την κατάσταση και επιθυμούσαν την τοποθέτηση ενός δικού τους ανθρώπου στο θρόνο της Πάφου. Λίγο αργότερα, το 1900, οι κάτοικοι της Πάφου αποτεινόνται στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο για επανάληψη των εκλογών και ανάδειξη Μητροπολίτη Πάφου. Η γραπτή τους αίτηση δεν έφθασε ποτέ στα χέρια του Αρχιεπισκόπου, αφού, την όλη υπόθεση ανέλαβε ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος, ο οποίος προωθούσε ήδη την ιδέα για ανάληψη του θρόνου από τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλο. Πράγματι, τον Απρίλιο του 1900 διεξάγονται νέες εκλογές για ανάδειξη εκλεκτόρων στην μητροπολιτική περιφέρεια της Πάφου. Αυτή την φορά όμως, οι εκλεγέντες εκλέκτορες, όταν μετέβησαν στην Αρχιεπισκοπή, «[...] προϋτειναν δὲ, καθ' ἣν οἱ πλεῖστοι τούτων εἶχον ἐντολὴν, τὸν θρόνον τῷ Κερηνεῖας».⁷³⁹ Τελικά ο Μητροπολίτης Κυρηναίας δεν αποδέχθηκε την πρόταση και ο θρόνος της Πάφου συνέχισε να παραμένει σε χηρεία, με την ομάδα Αρχιμανδρίτη Φιλόθεου και Α. Λιασίδα, να προσπαθεί να εμποδίσει άνοδο στο θρόνο κάποιου που δεν ανήκε στην δική του ιδεολογική τοποθέτηση και δεν ελεγχόταν από αυτούς.

Όπως διαφαίνεται από τις ενέργειες αυτές, στην Εκκλησία της Κύπρου είχαν ήδη διαμορφωθεί οι δύο κύριες παρατάξεις, οι οποίες στη συνέχεια, με την έναρξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος θα συγκρούονταν εντονότερα, και σαφώς, σε ένα πιο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο, αφού ο υπό διεκδίκηση θρόνος θα ήταν ο αρχιεπισκοπικός. Το πλαίσιο αυτό, είχε ήδη διαμορφωθεί σε επίπεδο Νομοθετικού Συμβουλίου, από τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης των Βρετανών στο νησί. Σύμφωνα με τον Καταλάνο, στο Νομοθετικό Συμβούλιο συγκρούονταν οι δύο αντιλήψεις που

⁷³⁸ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 90-91.

⁷³⁹ *Ο.π.*, σ. 140.

κυριαρχούσαν μεταξύ των Ελλήνων εκπροσώπων, σε σχέση με την στάση που έπρεπε να κρατήσουν έναντι της αποικιακής διακυβέρνησης των Βρετανών. Η παράταξη των *διαλλακτικών* η οποία κυριαρχούσε σε Λευκωσία και Κερύνεια, έλεγχε την Αρχιεπισκοπή και την Μητρόπολη Κερύνειας, είχε σημαντικό ρόλο στα της Παιδείας, υποστήριζε μια μετριοπαθή αντιμετώπιση της κατάστασης και παραμονή στο βρετανικό πλαίσιο διοίκησης.⁷⁴⁰ Από την άλλη, η παράταξη των *αδιάλλακτων* η οποία κυριαρχούσε σε Λάρνακα, Λεμεσό, Μητρόπολη Κιτίου, προωθούσε την επιτακτική προβολή του αιτήματος Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και έξοδο από τη λογική της υπό κυριαρχία χώρας. Σε μια δεύτερη ανάγνωσή τους, οι δύο αυτές παρατάξεις και οι αντιλήψεις τους σε σχέση με το κράτος, εκφράζουν τη διάσταση μεταξύ των εθνικιστών νεωτεριστών που υποστηρίζουν το εθνικό κράτος, και των ανθρώπων η δύναμη και εξουσία των οποίων οφειλόταν πάντοτε από τις αγαστές σχέσεις συνεργασίας τους με την κυρίαρχη Πολιτεία – παλαιότερα την οθωμανική, τώρα τη βρετανική – και οι οποίοι υποστήριζαν παραμονή σε καθεστώς που να διαιωνίζει την δική τους συμμετοχή στη σφαίρα εξουσίας. Με λίγα λόγια, ένα μέρος της Εκκλησίας της Κύπρου ακολουθεί την πολιτική της εθναρχεύουσας Εκκλησίας εντός του αυτοκρατορικού πλαισίου, και ένα άλλο μέρος, ασπάζεται τον εθνικισμό και το νεωτερισμό που αυτός σημαίνει, ακολουθώντας την πολιτική ένταξης σε ένα εθνικό κράτος.

Όταν στις 9 Μαΐου 1900 πέθανε ο γηραιός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Σωφρόνιος,⁷⁴¹ η κατάσταση που επικρατούσε στην Κύπρο, που ήταν ήδη στην τρίτη δεκαετία

---

⁷⁴⁰ Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι οι δύο ισχυροί άντρες της παράταξης των *διαλλακτικών*, λίγα χρόνια πριν την έναρξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος – ενδεικτικό της οξύτητας της σύγκρουσης κατά τη διάρκεια του Ζητήματος – μπροστά στην προοπτική της επιστροφής της Κύπρου στην οθωμανική διοίκηση, είχαν ενεργήσει για πρόταξη του αιτήματος της Ένωσης. Σύμφωνα και με τηλεγράφημα του Έλληνα πρόξενου στο νησί στις 2 Αυγούστου 1894, οι Λιασίδης και Κωνσταντινίδης, οι οποίοι ήταν τότε και βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου, είχαν προσεγγίσει τον πρόξενο και του ανέφεραν ότι επειδή κυκλοφορούσε ευρέως η φήμη για επιστροφή της Κύπρου στην οθωμανική διοίκηση, θα ήταν καλό ο ίδιος να ενεργήσει για τη διεξαγωγή συλλαλητηρίων που να προτάσσουν το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με το ελληνικό κράτος. Λίγα χρόνια μετά, κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και την ένταση της σύγκρουσης μεταξύ των *διαλλακτικών* και των *αδιάλλακτων*, οι Λιασίδης και Κωνσταντινίδης, θα πρωτοστατήσουν στις ενέργειες που αντιτάσσονταν στο επιτακτικό χαρακτήρα αίτημα της Ένωσης και θα ακολουθήσουν απόλυτα την γραμμή του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ', ο οποίος ήταν έντονα εναντίον κάθε ενέργειας του ελληνικού κράτους στην Κύπρο. Για την επιστολή του προξένου, βλ. *ΙΑΥΕ*, (1894), φ. Ε', α.α.κ., Επιστολή ημερομηνίας 2 Αυγούστου 1894.

⁷⁴¹ Ο Σωφρόνιος γεννήθηκε το 1825 στο χωριό Φοινί και σε νεαρή ηλικία εντάχθηκε ως δόκιμος στην αδελφότητα της Μονής Τροοδίτισσας. Μετά που χειροτονήθηκε διάκονος από τον Μητροπολίτη Πάφου το 1842, αναχώρησε για την Αττάλεια και αργότερα για τη Σμύρνη, όπου υπηρετούσε ως διάκονος και

βρετανικής διοίκησης, ήταν αναπόφευκτο ότι θα οδηγούσε σε κορύφωση της αντιπαράθεσης μεταξύ των παρατάξεων που είχαν αρχίσει να σχηματίζονται στο νησί αμέσως μετά την εγκατάσταση των Βρετανών. Η εκλογή ενός νέου Αρχιεπισκόπου, ένα καθαρά εκκλησιαστικό ζήτημα δηλαδή, επρόκειτο να *εθνικοποιηθεί* και να *πολιτικοποιηθεί* σε τέτοιο βαθμό, που κατά τη δεκαετία που διήρκεσε η αντιπαράθεση, η εκκλησιαστική όψη της θα ήταν το τελευταίο που θα απασχολούσε όλους τους εμπλεκόμενους. Ταυτόχρονα όμως, και εξαιτίας του εκκλησιαστικού χαρακτήρα του θέματος, που ήταν η εκλογή Αρχιεπισκόπου, μια ιδεολογική και πολιτική σύγκρουση σε επίπεδο κοινωνίας αλλά και εξουσίας – Νομοθετικό Συμβούλιο – επρόκειτο να εκκλησιαστικοποιηθεί ή καλύτερα να θρησκευτικοποιηθεί σε τέτοιο βαθμό, που να αναγκάζει όλους τους εμπλεκόμενους να προβάλλουν τις απόψεις, ιδεολογίες αλλά και αιτήματά τους, πάντα υπό το πρίσμα των θρησκευτικών και εκκλησιαστικών Κανόνων. Με λίγα λόγια, η Εκκλησία της Κύπρου εμπλέκεται σε μια ιδεολογική και πολιτική σύγκρουση την ίδια ώρα που μια σύγκρουση τέτοιου τύπου, περνά μέσα από την ίδια την Εκκλησία.

Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, λοιπόν, υπήρξε μια πολυεπίπεδη σύγκρουση στον κυπριακό χώρο, η οποία αντιπροσώπευε μια ευρύτερη διαμάχη εντός του ελληνισμού. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, επομένως, το Αρχιεπισκοπικό αποτελεί την κορύφωση της σύγκρουσης μεταξύ εθνικιστών που προσβλέπουν προς το ελληνικό κράτος με εθνικό κέντρο την Αθήνα, και παραδοσιακών που προσβλέπουν προς το αυτοκρατορικό πλαίσιο με εθνικό κέντρο του ελληνισμού το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ταυτόχρονα, η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ των εθνικιστών ως φορέων ενός εκσυγχρονισμού και των παραδοσιακών ως φορέων μιας συντηρητικής πολιτικής σε σχέση με την πολιτική εξουσία. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε εμπορική έκθεση που πραγματοποιήθηκε το 1901 στην Αθήνα και έλαβαν μέρος και Κύπριοι, ο βουλευτής Θ. Θεοδότου που ανήκε στην παράταξη των *αδιάλλακτων εθνικοφρόνων*, προσφωνώντας τον Δήμαρχο της Αθήνας Σ. Μερκούρη, ευχήθηκε όπως «[...] *προσεχῶς ἐπισκεφθῶμεν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ οὐχὶ πλέον ὡς ὁμοεθνεῖς, ἀλλ' ὡς*

σπούδαζε στην Ευαγγελική Σχολή. Στη συνέχεια παρέμεινε για κάποιο διάστημα στην Αθήνα και επέστρεψε στην Κύπρο, όπου το 1865 εκλέγεται Αρχιεπίσκοπος. Για τη ζωή του Σωφρονίου, βλ. Λοῖζος Φιλίππου, *Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου*, ὀ.π., σ. 162. Αριστείδης Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν λεξικόν Κυπρίων*, ὀ.π., σ. 362-363.

ὑπήκοοι τοῦ Βασιλέως Γεωργίου». ⁷⁴² Την ίδια στιγμή και σε σχέση με το ίδιο θέμα, η παράταξη των διαλλακτικῶν κατηγορεῖται ὅτι «[...] ἡ κομματικὴ μοχθηρία τοσοῦτον εἶχε κατακυριεύσει τᾶς ψυχᾶς καὶ τᾶς καρδίας ἐνίων παρ' ἡμῖν ὥστε ἐν τῷ «Κυπρίῳ», ἐπισήμῳ ὡς εἶπεῖν ὄργάνῳ τῆς μερίδος τῶν διαλλακτικῶν καὶ μετριοπαθῶν, νὰ μυκτηρισθῶσιν αἱ πατριωτικαὶ τῶν Κυπρίων ἐκδηλώσεις ἐν Ἀθήναις καὶ νὰ ἀμφισβητηθῇ ἡ πατριωτικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀξία τῆς Κυπριακῆς Ἐκθέσεως, νὰ διαβληθῶσι δὲ οἱ μετὰ πολλοῦ μόχθου καὶ πόνου καταρτίσαντες αὐτήν· καὶ ταῦτα διότι καὶ οἱ ὀργανωταὶ τῆς Ἐκθέσεως καὶ πάντες οἱ εἰς Ἀθήνας μεταβάντες ὑπερδιακόσιοι Κύπριοι ἀνῆκον εἰς τὴν ἐθνικόφρονα μερίδα». ⁷⁴³

Σ' ἓνα πιο κυπριακὸ ἐπίπεδο, το ὁποῖο ὅμως ἐντάσσεται κι αὐτὸ στο ἐρύτερο ἰδεολογικὸ που προαναφέρθηκε, ἡ σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ μίας αστικοποιημένης κοινωνίας τῆς Λάρνακας, καὶ μίας αγροτικῆς συντηρητικῆς κοινωνίας τῆς Λευκωσίας. Ἡ ἀνάλυση τῶν δημογραφικῶν δεδομένων που ἐγίνε σε προηγούμενο κεφάλαιο, καθὼς καὶ ἡ διαφορετικότητά στα ἐπαγγέλματα τοῦ αστικοῦ πληθυσμοῦ σε Λευκωσία καὶ Λάρνακα, καταδεικνύει το διαφορετικὸ πλαίσιο μέσα στο ὁποῖο ἀναπτύσσονταν οἱ δύο τοπικὲς κοινωνίες στα τέλη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα καὶ ἀρχὲς τοῦ 20^{ου}. Ἐνῶ για τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ τὸν κοσμικὸ τῆς κύκλου, ἡ συνεργασία με τὴν πολιτικὴ ἐξουσία – στὴν περίπτωσή μας ἡ βρετανικὴ διοίκηση – ἀποτελοῦσε ὄχι μόνον καθιερωμένη πρακτικὴ ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὴ ἀντίληψη περὶ λειτουργίας τῆς ἐθνικῆς πια, ἀλλὰ πάντοτε καὶ θρησκευτικῆς, κοινότητος, για τὴν Μητρόπολη Κιτίου καὶ τὸν ἐθνικιστικὸ κύκλου που ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη ἀπὸ το δεύτερο μισὸ τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, τα ἐλληνικὰ ἰδεώδη ἀποτελοῦν σημεῖο ἀναφοράς, καὶ το ἐλληνικὸ κράτος μόνιμο ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ στόχο. Εἶναι σ' αὐτὸ το πλαίσιο που οἱ ἐθνικιστὲς τῆς Λάρνακας θα προκαλοῦν τοὺς συντηρητικὸς τῆς Λευκωσίας σε ἐπίπεδο πατριωτισμοῦ, σε σχέση πάντοτε με τὴν ἀφοσίωση τοῦ καθενὸς στο ἐλληνικὸ ἔθνος. ⁷⁴⁴ Ἐνῶ για τὴν παράταξη τῶν ἀδιάλλακτων, ἡ ἀφοσίωση πρὸς το ἐλληνικὸ ἔθνος καὶ ἰδιαίτερα πρὸς το ἐλληνικὸ

⁷⁴² Νικόλαος Καταλάνος, *Ζήτων* (1914) 246.

⁷⁴³ *Ο.π.*, σ. 249.

⁷⁴⁴ Rolandos Katsiaounis, *Labour, Society and Politics*, ὁ.π., σ. 216.

εθνικό κράτος, θα αποτελέσει το βασικότερο κριτήριο πατριωτισμού, για την παράταξη των διαλλακτικών, κριτήριο πατριωτισμού θα είναι η αφοσίωση στη θρησκευτική πίστη και στην Εκκλησία, αλλά ταυτόχρονα, και στο έθνος, ως έννοια όμως ταυτόσημη με την Ορθοδοξία. Η αντίφαση αυτή μεταξύ των δύο κοινωνιών, Λάρνακας και Λευκωσίας, θα τις φέρει σε οξεία σύγκρουση με αφορμή την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου.

Τέλος, στο εκκλησιαστικό επίπεδο, η σύγκρουση της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, αποτελεί τη σύγκρουση μεταξύ δύο ιεραρχών, ο καθένας από τους οποίους ανήκει σε διαφορετική σχολή σκέψης για τη λειτουργία της ίδιας της Εκκλησίας. Το ενδιαφέρον σε ό,τι αφορά το εκκλησιαστικό αυτό επίπεδο, είναι ότι οι ρόλοι αντιστρέφονται πλήρως, γεγονός που καταδεικνύει τον πρωταρχικό πολιτικό ρόλο της σύγκρουσης. Ενώ λοιπόν ο φιλελεύθερος Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος εκπροσωπεί σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο τους εθνικιστές εκσυγχρονιστές, σε εκκλησιαστικό επίπεδο είναι υπέρ της αρχιεπισκοπικής απολυταρχίας. Από την άλλη, ενώ ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Βασιλείου εκπροσωπεί την συντηρητική διαλλακτική παράταξη, την ίδια στιγμή είναι υπέρ της συνοδικής διοίκησης της Εκκλησίας και επιδιώκει τον εκσυγχρονισμό της.⁷⁴⁵ Το γεγονός ότι ο Μητροπολίτης Κιτίου, ο οποίος εκπροσωπεί τον ιδιότυπο ελληνικό εθνικισμό του κυπριακού χώρου, είναι οπαδός της αρχιεπισκοπικής απολυταρχίας, είναι ένα ακόμα στοιχείο που αναιρεί τον νεωτερικό και εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα του εθνικισμού στην κυπριακή του διάσταση.

Ακόμα, η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ δύο αντιλήψεων για το ρόλο της θρησκείας και της Εκκλησίας στην ίδια την εξέλιξη της κοινωνίας. Ενώ οι *διαλλακτικοί* αστοί της Λάρνακας υποστηρίζουν τη λειτουργία ενός νεωτερικού τύπου αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος, οι *διαλλακτικοί* συντηρητικοί της Λευκωσίας αντιδρούν σε κάθε τι το νέο ως στοιχείο απειλής για την ίδια την πίστη. Είναι χαρακτηριστικό ότι λίγο πριν τη λήξη του ζητήματος, εφημερίδα που εξέφραζε την παράταξη των διαλλακτικών, εξαπολύει κατηγορίες υποστηρίζοντας ότι «[...] *ἀρχαὶ ὑλιστικαὶ, ἀρχαὶ ὀλίγον ἀπέχουσαι τοῦ ἀθεϊσμοῦ, ἀρχαὶ*

⁷⁴⁵ Βενέδικτος Εγγλεζάκης, «Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα», *ό.π.*, σ. 39. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Εγγλεζάκης χαρακτηρίζει την ιδεολογία που εκπροσωπούν οι διαλλακτικοί της Λευκωσίας ως φιλελεύθερο συντηρητισμό, και αυτήν που εκπροσωπούν οι αδιάλλακτοι της Λάρνακας, ως συντηρητικό φιλελευθερισμό. Βλ. Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *ό.π.*, σ. 39.

μηδὲν κοινὸν ἔχουσαι πρὸς ἐκεῖνα, ἅτινα παρήγγειλε καὶ ἐνετείλατο ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἐκκλησίας [...].⁷⁴⁶ Με μια εντελῶς διαφορετικὴ προσέγγιση, οἱ εθνικόφρονες ζητοῦν εφαρμογὴ τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν, ὅταν ἀναφέρουν ὅτι «[...] τὸ λογικώτερον ἢ τὸ δικαιότερον τῆς ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπικρατοῦσης ἀρχῆς, ἵνα πᾶν ζήτημα μὴ λυόμενον δι' ὁμοφωνίας λύηται διὰ πλειοψηφίας;».⁷⁴⁷

1. Η εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου ως μείζον πολιτικό θέμα

Ἡ δεκαετία τοῦ Αρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος, ἡ πολυπλοκότητά τοῦ που σχετίζεται με τὴν ἐμπλοκὴ διαφόρων παραγόντων, ὅπως τῆς βρετανικῆς διοίκησης, τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, καθὼς καὶ τὸ γεγονότος ὅτι ἡ κάθε λύση που υποβαλλόταν ἀπὸ τὶς διάφορες πλευρὲς μέσα στὴ δεκαετία, οὐσιαστικὰ ἀναιρούσε τὴ λύση που κάποια ἄλλη πλευρὰ ἐπεδίωκε, καταδεικνύουν ὄχι μόνον τὴ σημαντικότητά τοῦ γιὰ τὸν κυπριακὸ χῶρο, ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι μέσα ἀπὸ τὸ Αρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα ἐκφράζονται ἰδεολογίες καὶ πολιτικὲς που ἀφοροῦσαν τὸν ευρύτερο ἐλληνισμό. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἡ ἐξέλιξη τοῦ ζητήματος ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, ἐπηρεάζεται ἀλλὰ καὶ ἐπηρεάζει, τὴ γενικότερη αὐτὴ σύγκρουση ἰδεῶν καὶ πολιτικῶν, ἔχοντας πάντοτε ὡς κεντρικὸ σημεῖο ἀναφοράς μας, τὴν κυπριακὴ διάσταση καὶ τὴ σημασία που τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶχε γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ πλαισίου ἐξουσιῶν στὴν Κύπρο που δὲν ἀνήκε πλέον στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο, ἀλλὰ στὸν κόσμον τῶν ἀποικιῶν τῆς Μ. Βρετανίας. Με λίγα λόγια, τὸ Αρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα ἀποτελεῖ τὸ ἱστορικὸ ἐκεῖνο σημεῖο, στὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖται μιὰ μερικὴ ἀνατροπὴ τῶν παραδοσιακῶν ἐξουσιῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος – κυρίως δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας – ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ βρετανικὴ διοίκηση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυνάμεις που λειτούργησαν πολιτικά, ἀπὸ τὸ 1878 καὶ ἔπειτα, ὅταν οἱ ἀλλαγές που ἐπέφερε ἡ βρετανικὴ ἀποικιακὴ νεωτερικότητα τὸ ἐπέτρεψαν. Τὸ περιεχόμενο ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκβαση τοῦ Αρχιεπισκοπικοῦ

⁷⁴⁶ Πατρίς, «Ἡ ἐλληνικὴ Κύπρος ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως», 14/27 Μαΐου 1909.

⁷⁴⁷ Νέον Ἔθνος, «Τὸ Αρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα», 30/13 Ἰουλίου 1907.

Ζητήματος, λοιπόν, αφορούν την καθιέρωση νέων ή και των ίδιων πολιτικών εξουσιών για την ελληνική κοινότητα του νησιού.

Με κεντρικό σημείο αναφοράς μας λοιπόν, το ζητούμενο καθιέρωσης πολιτικής ή καλύτερα εθνικής πολιτικής Αρχής για τους Έλληνες της Κύπρου, το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα πρέπει να αναφέρεται ως ένα μείζον πολιτικό θέμα για διάφορους θεσμικούς αλλά και μη θεσμικούς χώρους.

Πρώτα απ' όλα, για την ίδια την κυπριακή κοινωνία των αρχών του 20^{ου} αιώνα, αφού η δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού χαρακτηρίζεται από μια έντονη συμμετοχή όλων των τάξεων της κυπριακής κοινωνίας, γεγονός που καταδεικνύει και τη σημασία του για την πλειοψηφία της κοινότητας. Παίρνοντας ως δεδομένο μας τη διαμόρφωση από τα τέλη του 19^{ου} ήδη, των δύο κύριων παρατάξεων και των ιδεολογιών που αυτές εκφράζουν, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα ως τη δεκαετία κατά την οποία συγκρούστηκαν δύο πολιτικοί και ιδεολογικοί σχηματισμοί οι οποίοι διεκδικούσαν καθιέρωσή τους ως της αποκλειστικής εθνικής Αρχής για τους Έλληνες της Κύπρου. Το γεγονός ότι και στις δύο παρατάξεις η Εκκλησία της Κύπρου διαδραματίζει τον καθοριστικό ρόλο, αποτελεί μια άλλη πλευρά του ζητήματος, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια. Ενδεικτικό για τη σχέση Εκκλησίας και πολιτικών διεργασιών στην Κύπρο της περιόδου αυτής, είναι όμως και η αναφορά εκπροσώπων που υποστήριζαν τον Μητροπολίτη Κιτίου σε επιστολή τους προς την ελληνική κυβέρνηση, όπου αναφέρουν ότι «[...] χωρίς την εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, είναι αδύνατο να επιτευχθεί η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα». ⁷⁴⁸

Η βρετανική διοίκηση ως ο διαμορφωτής του νέου πλαισίου διοίκησης – ενός εντελώς διαφορετικού πλαισίου σε σχέση με το οθωμανικό – αποτελεί ταυτόχρονα, τον αντίπαλο πόλο αλλά και το πλαίσιο λειτουργίας των δύο παρατάξεων, αφού, η οποιαδήποτε εθνική Αρχή θα καθιερωνόταν είτε σε αντιπαράθεση είτε σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση. Είναι χαρακτηριστικό, ότι κάθε προσπάθεια για λύση του ζητήματος

---

⁷⁴⁸ Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 297. Το σχετικό απόσπασμα, βρίσκεται σε αναφορά του αρχιμεταφραστή της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο Δ. Κ. Γεωργιάδη, προς τον Αρχιγραμματέα, για το περιεχόμενο διαφόρων τηλεγραφημάτων που οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου απέστειλαν τον Φεβρουάριο του 1902.

μέσω πολιτικού νόμου στον οποίο κύρος θα έδινε η βρετανική διοίκηση – ως Πολιτεία – αντιμετωπίζεται από τους υποστηρικτές της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου ως παράδοση της Εκκλησίας της Κύπρου σε ετερόδοξους, εννοώντας τους Βρετανούς. Όπως αναφέρεται στον Τύπο που υποστήριζε την πολιτική του Οικουμενικού Πατριάρχη, «[...] ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν αἰγίδα τῆς Μεγάλης Ἀλβιῶνος, ἣτις ὡς ἄλλη Σειρὴν ἀναπτεροῖ καὶ γλυκαίνει διὰ τῶν μελιχρῶν αὐτῆς ἀσμάτων τὸν ἀνίερρον πόθον των, ἐχάλκευσαν βαρεῖς ἀλύσεις, ἵνα δι' αὐτῶν δεσμεύσωσι καὶ παραδώσωσιν αὐτοὶ Ὀρθόδοξοι τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν εἰς ἕτεροδόξους καὶ δὴ ἀσπονδοτάτους τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐχθρούς».⁷⁴⁹ Την ίδια στιγμή, η παράταξη που υποστήριζε τον Μητροπολίτη Κιτίου θεωρεί ότι ο εκλογικός νόμος, ακόμα και με την εγκυρότητα που θα του έδινε η βρετανική διοίκηση, δεν αποτελούσε καθυπόταξη της Εκκλησίας της Κύπρου στους Βρετανούς, αλλά τη μόνη κανονική οδό για τη λύση του Αρχιεπισκοπικού. Έτσι, ο Τύπος αναφέρει ότι «[...] οὐδὲν ἔχει οὗτος τὸ ἀντικανονικὸν καὶ οὐδεμία ἀπολύτως ἐπέμβασις ἐπιτρέπεται τῆς Κυβερνήσεως ἣτις ἀπλῶς ὑπηρετεῖ καὶ βοηθεῖ μετὰ πάσης εὐλαβείας πᾶσαν τὴν προεκλογικὴν ἐνέργειαν».⁷⁵⁰

Σ' αυτό το επίπεδο όμως, η εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης ενώ από τη μια θα αποσκοπεί στον έλεγχο της κατάστασης όπως αυτή έτεινε να διαμορφωθεί, από την άλλη θα σημαίνει και στην αποδοχή πραγματικότητων του κυπριακού χώρου, τις οποίες υποτίθεται ότι θα ανέτρεπε το ίδιο το βρετανικό πλαίσιο εξουσίας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ενώ στην αρχή του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, το 1900, η βρετανική διοίκηση θεωρούσε το ζήτημα ένα αποκλειστικά εκκλησιαστικό ζήτημα στο οποίο δεν θα εμπλεκόταν, αμέσως μετά τις πρώτες εξελίξεις, αντιλαμβάνεται ότι η πολιτική σημασία του ζητήματος αποτελούσε και το ουσιαστικότερο περιεχόμενό του.⁷⁵¹ Για τη βρετανική

⁷⁴⁹ Πατρίς, «Ἑλληνες ἢ Βούλγαροι», 12/25 Φεβρουαρίου 1909.

⁷⁵⁰ Κυπριακός Φύλαξ, «Το γόητρον του Οικουμενικού», 26 Ιουλίου 1908.

⁷⁵¹ Τον Ιούνιο του 1900, σε επιστολή του προς τον Υπουργό Αποικιών, ο Μέγας Αρμοστής στην Κύπρο αναφέρει ότι: «[...] πιστεύω πως είναι καλύτερα να αφήσουμε την πρωτοβουλία στην Ελληνική Εκκλησία [Εκκλησία της Κύπρου] και να περιμένουμε την αντιπροσωπεία της προτού προσπαθήσουμε να πάρουμε οποιαδήποτε μέτρα». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 157.

διοίκηση όμως, η εξελίξεις στην Κύπρο αφορούν και την δική της εξωτερική πολιτική σε σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τον υπό διαμόρφωση κόσμο του 20^{ου} αιώνα. Η Κύπρος, εξυπηρετούσε για τη Βρετανία ένα σύνολο πολιτικών και συμφερόντων, όπως για παράδειγμα τη διασφάλιση του δρόμου προς την Ινδία, τον έλεγχο της Μέσης Ανατολής, αλλά και την αποτροπή καθόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Οποιαδήποτε λοιπόν εξέλιξη σε σχέση με το που θα εντασσόταν στο νησί – και το αίτημα της Ένωσης ζητούσε ένταξή του στο ελληνικό κράτος – αφορούσε άμεσα τη Μ. Βρετανία και τους δικούς της στρατηγικούς σχεδιασμούς.⁷⁵²

Για το Οικουμενικό Πατριαρχείο το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα αποτελεί μέρος της γενικότερης σύγκρουσης που υπήρχε μεταξύ του και του ελληνικού κράτους σε όλο το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και κορυφώθηκε στις αρχές του 20^{ου}. Η πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, αποτελεί ουσιαστικά εφαρμογή της δικής του αντίληψης για το ποιος είναι η Εθνική Αρχή των Ελλήνων εντός και εκτός της οθωμανικής επικράτειας, αλλά ταυτόχρονα, εκφράζει και την αγωνία του να καταφέρει να μεταδώσει το μήνυμα – μέσω της νίκης του στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – ότι η δική του πολιτική είναι αυτή που θα επικρατήσει. Τέλος, μέσω του Αρχιεπισκοπικού και της έκβασής του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθεί ίσως να αποτρέψει τη δημιουργία δεδομένων που θα συνέτειναν στην απώλεια του δικού του ρόλου ως Εθνική Αρχή των Ελλήνων της Μέσης Ανατολής. Η αποστολή στο νησί ανθρώπων του στενού κύκλου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπως του Ιερόθεου Τεκνόπουλου, αποσκοπούσε στη μεταφορά προς το κυπριακό κοινό, των ιδεών και αντιλήψεων του ίδιου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, κυρίως σε σχέση – ή καλύτερα σε αντιπαράθεση – με το ελληνικό εθνικό κράτος. Το 1900, ο Τεκνόπουλος φθάνει στην Κύπρο για κηρύγματα σε εκκλησιαστικούς ναούς, κηρύγματα το περιεχόμενο των οποίων στρεφόταν κατά του ελληνικού κράτους και καταδίκαιζε κάθε προσπάθεια διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας στον κυπριακό χώρο. Για τον

---

⁷⁵² Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αναφορά του προς τη Βασίλισσα Βικτώρια, ο βρετανός Πρωθυπουργός Ντισραήλι ανέφερε ότι: «[...] εάν η Κύπρος παραχωρηθεί στην Μεγαλειότητά σας από την Πύλη [...] η δύναμη της Αγγλίας στην Μεσόγειο θα αυξηθεί σίγουρα και θα ενδυναμωθεί επίσης η Ινδική Αυτοκρατορία της Μεγαλειότητάς σας. Η Κύπρος είναι το κλειδί για τη Δυτική Ασία. Πέρα από αυτό, μια τέτοια διευθέτηση, θα ενδυναμώσει την Τουρκία στην Ευρώπη και σε αντίθεση με ότι προϋπήρχε του πολέμου, θα την καταστήσει ένα ισχυρότερο οχυρό κατά της Ρωσίας». Βλ. Franz Georg Maier, *Cyprus. From Earliest Times to the Present Day*, London 1968, σ. 127.

Τεκνόπουλο, το ελληνικό εθνικό κράτος αντιπροσώπευε, ίσως, το απόλυτο κακό αλλά και εμπόδιο στην πολιτική που εκφραζόταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Είναι χαρακτηριστικό, ότι σε κήρυγμά του, αναφερόμενος στο ελληνικό κράτος τόνισε ότι «[...] Οἱ Ἕλληνες πρωθυπουργοὶ καὶ ὑπουργοὶ, διευθυνταὶ Τραπεζῶν καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ συλλαμβάνονται καταχρασταί. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον οἱ καθηγηταὶ διδάσκουσιν τὸν ὑλισμὸν. Οἱ Ἕλληνες ὀρκίζονται διὰ τὸ τίποτε. Οἱ Ἕλληνες δεικνύουν ἀνευλάβειαν πρὸς τὸν κληρὸν. Οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ὑβρίζουσι καὶ στιγματίζουσιν αὐτὸν καθ' ἑκάστην. Ὁ δημοσιογράφος, ὁ ὁποῖος ὑβρίζει κληρικὸν ἢ ἄθεος εἶνε ἢ ἄθρησκος (Ὁ νοῶν νοεῖτω). Οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι καθ' ἑκάστην δημοσιεύουσιν ἄρθρα, ὑπερασπίζοντα καὶ συνιστῶντα τὸν ὑλισμὸν, τὸν ἀθεϊσμόν, τὸν μασωνισμόν,⁷⁵³ τὸν Προτεσταντισμὸν, τὸν Παπισμὸν».⁷⁵⁴

Το ελληνικό κράτος, ως ένα ακόμα εμπλεκόμενο μέρος στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, ενώ από τη μια βρίσκεται στην ανάγκη να προωθήσει τη δική του πολιτική και ιδεολογική αντίληψη για την Εθνική Αρχή των Ελλήνων της Κύπρου, από την άλλη θα πρέπει να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι η Κύπρος ελέγχεται από ένα κράτος φιλικό και αναγκαίο ως προς αυτό, τη Μ. Βρετανία. Επομένως, οποιαδήποτε ενέργεια του ελληνικού κράτους σε σχέση με το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα και το γενικότερο πλαίσιο σύγκρουσης όπως αυτό διαμορφώθηκε, εκ των πραγμάτων θα είχε επιπτώσεις στην ελληνική εξωτερική πολιτική, κυρίως σε ό,τι αφορούσε τις σχέσεις με την Μ. Βρετανία.

---

⁷⁵³ Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι υπήρχε στενή σχέση μεταξύ των ισχυρών κοσμικών της Λάρνακας αλλά και του Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού με την εμφάνιση στην Κύπρο των ιδεών του τεκτονισμού. Το γεγονός αυτό θα πρέπει να συνδυάζεται με το ότι οι αρχές του τεκτονισμού κατά τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα, ήταν στενά συνυφασμένες με την εθνική πολιτική χειραφέτηση των λαών. Βλ. Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Προεπαναστατική παρουσία του τεκτονισμού εν των ελληνικῶν χώρῳ», *Στασίνας*, Γ (1966-1967) 48. Για το θέμα της παρουσίας του τεκτονισμού στην Κύπρο, βλ. επίσης, Χρῆστος Α. Ριζόπουλος, «Η Κύπρος και ο τεκτονισμός του ΙΗ' αιώνας», *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεώτερον Τμήμα, σ. 292-308. Στην ίδια την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο τεκτονισμός συνδέθηκε με την εθνοκεντρική προοπτική, καθώς και με τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες πάνω στη βάση της προώθησης αρχών, όπως η ισοπολιτεία. Βλ. Δημήτριος Σταματόπουλος, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση*, ό.π., σ. 216.

⁷⁵⁴ Απόσπασμα από κήρυγμα του Ιερόθεου Τεκνόπουλου, βλ. *Ευαγόρας*, «Υβριστής του ελληνικού έθνους από του άμβωνος», 18 Μαΐου 1900. [Βλ. Παραρτήματα, VII.1].

Έχοντας λοιπόν υπόψη μας όλους αυτούς τους παράγοντες που επηρεάζουν αλλά και επηρεάζονται από την εξέλιξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος στην Κύπρο, θα πρέπει να δούμε ποιο περιεχόμενο, ποια συμπεριφορά και κυρίως, ποιο το νόημα των ενεργειών τους κατά τη διάρκεια του ζητήματος.

β. Οι διαλλακτικοί Κυρηναϊκοί ως εκπρόσωποι μιας παλιάς τάξης πραγμάτων

Ο στενός κύκλος της Αρχιεπισκοπής με ηγετικά πρόσωπα τον Πασχάλη Κωνσταντινίδη και τον Αχιλλέα Λιασίδη, ο Μητροπολίτης Κυρηναίας Κύριλλος Βασιλείου, ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος και ο Ηγούμενος Μαχαιρά Μητροφάνης, συγκροτούν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, την παράταξη των Κυρηναϊκών, αυτών δηλαδή που υποστηρίζουν εκλογή του Μητροπολίτη Κυρηναίας στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.⁷⁵⁵ Η όξυνση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο παρατάξεις – αυτή που πρόσκειται στον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλλο ονομάστηκε Κιτιακή – έδωσε την ευκαιρία για διάφορους χαρακτηρισμούς των παρατάξεων, οι οποίοι καταγράφονται κυρίως στον Τύπο της εποχής. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί βασίζονται κυρίως στην συμπεριφορά σε σχέση με την παρουσία και τις δραστηριότητες των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, καθώς και με το αίτημα της Ένωσης και την αποδοχή της εθνικιστικής ιδεολογίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η παράταξη των Κυρηναϊκών καταγράφεται σε άρθρα των Κιτιακών ως *κόμμα τοῦ αἰσχίστου εἴδους*,⁷⁵⁶ *σπειραϊκὸν κόμμα*,⁷⁵⁷ *βδέλλα* *ἄδδηφάγοι*,⁷⁵⁸ ενώ οι εκπρόσωποι της παρατάξης χαρακτηρίζονται ως *ανθέλληνες*, *λειτουργούντες ἐνάντια των εθνικῶν συμφερόντων* και γενικά *ἀντεθνικοί*.⁷⁵⁹ Αυτό που προκύπτει από τους πιο πάνω χαρακτηρισμούς της παρατάξης των υποστηρικτῶν του Μητροπολίτη Κυρηναίας, είναι ότι η σύγκρουση των δύο παρατάξεων είχε τρεις βασικούς άξονες συγκρότησής της. Πρώτον, το επιτακτικό ή όχι αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, δεύτερον, το ζήτημα διαχείρισης της

⁷⁵⁵ Στις σημαντικές προσωπικότητες που υποστήριζαν τον Μητροπολίτη Κυρηναίας κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, είναι και οι Α. Αρτεμίου, Σπύρος Αραούζος και Δ. Παυλίδης.

⁷⁵⁶ *Αλήθεια*, «Το αρχιεπισκοπικόν ζήτημα της Κύπρου», 15 Μαρτίου 1902.

⁷⁵⁷ *Ο.π.*

⁷⁵⁸ *Εναγόρας*, «Η πρόσκλησις. Το καθήκον της κυβερνήσεως και του λαού», 14 Νοεμβρίου 1902.

⁷⁵⁹ *Εναγόρας*, «Ζήτη ο εθνικός συνδυασμός», 26 Σεπτεμβρίου 1901.

εκκλησιαστικής παρουσίας και εκδημοκρατικοποίησης της λειτουργίας αυτής με τον ισχυρό έλεγχο των κοσμικών, και τρίτον, το ζήτημα λειτουργίας ενός κράτους των πολιτών ή ενός κράτους της ολιγαρχίας που βρίσκεται κοντά στην εκάστοτε εξουσία, εκκλησιαστική ή κοσμική.

Στο πρώτο επίπεδο σύγκρουσης, το οποίο αποτελεί ίσως και το ισχυρότερο από το οποίο απορρέουν και τα υπόλοιπα, η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ των *εθνικόφρονων* και των *αντεθνικών*, των υποστηρικτών του αιτήματος για άμεση Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και των υποστηρικτών μιας πιο μετριοπαθούς στάσης έναντι στο θέμα αυτό.⁷⁶⁰ Οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κυρηναίας προσβλέπουν σε ενίσχυση ή τουλάχιστον διατήρηση της πολιτικής εξουσίας της Εκκλησίας μέσα από τη σύνδεσή της με το Οικουμενικό Πατριαρχείο⁷⁶¹ και αντιτίθενται σε οποιοδήποτε μέτρο ή αίτημα υποσκάπτει την εξουσία του Οικουμενικού Πατριάρχη – την πολιτική κυρίως – ανάμεσα στους Έλληνες.⁷⁶² Για τους Κυρηναϊκούς το έθνος στερείται πολιτικής σημασίας και χρησιμοποιείται κυρίως ως όρος πολιτισμικός, ο οποίος ταυτίζεται με την Ορθοδοξία και κυρίως με τη λειτουργία της Εκκλησίας και των ιεραρχών της κατά την οθωμανική περίοδο. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, οι οπαδοί της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ταυτίζουν Οικουμενικό Πατριαρχείο και εθνικό συμφέρον και αναφέρουν:

«[...] εν όνόματι τοῦ συμφέροντος τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, εν όνόματι τοῦ συμφέροντος τῆς εἰρήνης τῆς Ὀρθοδοξίας, παντοιοτρόπως πολεμούμενης, εν όνόματι τοῦ

⁷⁶⁰ Στην αντιπαράθεση των παρατάξεων σε σχέση με το αίτημα της Ένωσης, παρουσιάζεται το φαινόμενο να διεκδικούν και οι δύο παρατάξεις την Ένωση, ενώ στην ουσία η μία εκ των δύο, η Κυρηναϊκοί, δεν ευνουόσε προβολή του αιτήματος. Στον αγώνα αυτό, οι εκπρόσωποι της Κυρηναϊκής παράταξης – κυρίως ο Λιασιδής, ο Κωνσταντινίδης και ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος – υποστηρίζουν ότι η λειτουργία της Εκκλησίας μέσα στο πλαίσιο που αυτοί επιδιώκουν, θα οδηγούσε στον τελικό, αλλά μακροπρόθεσμο, στόχο της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Με την Εκκλησία στο ρόλο της Πολιτείας, οι Κυρηναϊκοί υιοθετούν το καθολικό ίσως σε επίπεδο λαού αίτημα της Ένωσης και αυτοπροσδιορίζονται ως *Ενωτικοί* σε αντιπαράθεση του όρου *εθνικόφρονες* που χρησιμοποιούν οι Κιτιακοί. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 32.

⁷⁶¹ Ενδεικτικό της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε σχέση με το αρχιεπισκοπικό ζήτημα στην Κύπρο, είναι και το γεγονός ότι ο Μέγας Αρμεστής αναφέρει στον Υπουργό Αποικιών τον Ιούνιο του 1907, ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης εργάζεται για να εκλεγεί δικός του άνθρωπος στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. «[...] *His majesty's ambassador at Constantinople has been led by his informant into the impression that the oecumenical patriarch is intriguing secretly in this matter and is desirous of complicating the situation with a view of imposing the election of some representative of his own to be archbishop of Cyprus*». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 405.

⁷⁶² Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ ήταν οπαδός της συγκέντρωσης όλων των εξουσιών στο πρόσωπό του και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο ως *εθνικού κέντρου*.

έθνικοῦ συμφέροντος καί τῆς μεγάλης πατρίδος, ρίψατε, ὧ φίλοι Κύπριοι, τὰς ἔριδας καί τοὺς διαπληκτισμούς [...]. ὑποταχθῆτε εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν Πατριαρχῶν [...]. Τοῦτο ἀπαιτεῖ τό συμφέρον, τοῦτο φωνάζει τό ἔθνος, τοῦτο θέλει ὁ Χριστός».⁷⁶³ Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία αποτελοῦν ἔννοιες συνδεδεμένες στο ἰδεολογικό πλαίσιο τῶν Κυρηναϊκῶν, αφοῦ ἡ μεν Πολιτεία παρέχει τὸ πλαίσιο καὶ τὰ προνόμια, ἡ δὲ Ἐκκλησία ασκεῖ κοσμική πολιτική ἐξουσία χάρις στο πλαίσιο αὐτό. Σύμφωνα καὶ με τὴν ἐγκύκλιο τῆς Ἱεράς Συνόδου ἡ ὁποία ἐλέγχεται ἀπὸ τοὺς Κυρηναϊκοὺς, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1902, «[...] τό συμφέρον τῆς τε Ἐκκλησίας καί τῆς Πολιτείας ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει συνταυτίζεται εἰς τό νά ἀποκατασταθῆ ὅσον τάχιστα ἢ τάξεις καί ἡ εἰρήνη [...]».⁷⁶⁴ Ὅπως διαπίστωσε καὶ ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τοῦ 1902, «[...] ἐνταῦθα γεννᾶται εἶδος τι οὐλοκρατίας καὶ κομματοκρατίας, καθ' ἣν ἰσχύει οὐχὶ ἡ λογικὴ καὶ ἡ πειθῶ, ἀλλ' ἡ δημηγορία καὶ ὁ εὐθηνὸς πατριωτισμός».⁷⁶⁵

Τέλος, καὶ πάντοτε σε σχέση με τὸ καθεστῶς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴν ὀθωμανικὴ περίοδο, οἱ Κυρηναϊκοὶ ἐκπροσωποῦν τὴν ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἡγεσίας τοῦ *Γένους*, αφοῦ οἱ ἴδιοι δηλώνουν ὅτι ἀνησυχοῦν πῶς «[...] τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα, διὰ τῆς προσηλώσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὰ ὁποῖα περιεσώθη τό ἡμέτερον γένος ἐν δυσχειμερίοις χρόνοις, ἀπώλεσαν νῦν τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὡσεὶ ἦσαν ἡμερόβια καὶ κοινὰ φθαρτὰ πράγματα».⁷⁶⁶ Δηλαδή, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος, ἡ παράταξη τῶν Κυρηναϊκῶν θὰ ταυτίζεται με τὸ ἰδεολογικό πλαίσιο ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο τὸ ὁποῖο ἐπιδιώκει διατήρησή του ὡς *ἐθνικοῦ κέντρου* τοῦ συνόλου τῶν Ἑλλήνων. Οἱ ἴδιοι μάλιστα οἱ Κυρηναϊκοὶ, δηλώνουν ὅτι «[...] ἡ ὑποταγὴ δὲ εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Ἐκκλησίας, ἦν διὰ τοῦ ἰδίου Αὐτοῦ αἵματος ἰδρυσεν ὁ θεάνθρωπος εἶνε ὑποχρεωτικὴ

⁷⁶³ Το ἀπόσπασμα εἶναι ἀπὸ δημοσίευμα τῆς ἐφ. *Κύπριος* ἡμερομηνίας 20 Ἀπριλίου 1902. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στὸν κυπριακὸ Τύπο (1900-1911)*, ὁ.π., σ. 271.

⁷⁶⁴ Νίκος Χριστοδούλου, *Τὸ ἀρχιεπισκοπικὸ ζήτημα*, ὁ.π., σ. 317.

⁷⁶⁵ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ὁ.π., σ. 346.

⁷⁶⁶ ΚΑΚ:SA1:840/08. [Παραρτήματα, VIII.1].

είς πάντα, ὅστις θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀρετῆς».⁷⁶⁷ Ἐθνικὸ συμφέρον γιὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο – ἀρα καὶ γιὰ τοὺς Κυρηναϊκοὺς – σημαίνει θεώρηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς *Ἀρχῆς* τοῦ Γένους ἢ τοῦ ἔθνους ὅπως αὐτὸ ἐκλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἐκκλησία. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτό, πρέπει ἡ Ἐκκλησία νὰ διατηρήσῃ τὰ εἰρήνη καὶ προνόμιά της, μέσα ἀπὸ μιὰ συνδιαλλαγὴ καὶ κωδικοποίησι, ἀρα νομιμοποίησι, τοῦ καθεστώτος της στὸ νέο πλαίσιο τῆς βρετανικῆς διοικήσεως. Ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης σημειώνει, «[...] τὸ ἀπόλυτον συμφέρον τῆς Ἑλλάδος ἀπαιτεῖ, ἐπιβάλλει νὰ μὴ μεριμνήσῃ νὰ εὐαρεστήσῃ Στοιὰς καὶ πλουσίους [εννοώντας τὸν Μητροπολίτη Κιτίου] ἀλλὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ ἔθνικὸν συμφέρον διὰ τῆς αὐθεντίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας».⁷⁶⁸

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ὁ κίνδυνος γιὰ τὴν παράταξι τῶν Κυρηναϊκῶν, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τῆς βρετανικῆς διοικήσεως καὶ τὴν υπαγωγὴ τῆς ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου – ἓνα ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ βαρύνουσα πολιτικὴ του σημασία – σὲ κρατικὸ νόμο, ὁποῖος μάλιστα ἐνὸς προωθείται ἀπὸ τὴν Πολιτεία, στὸ βρετανικὸ νεωτερικὸ πλαίσιο ψηφίζεται ἀπὸ λαϊκοὺς εκπροσώπους, δηλαδὴ τοὺς βουλευτὲς τοῦ Νομοθετικοῦ Συμβουλίου. Ὅπως υποστήριξε καὶ ὁ Σ. Αραούζος στὴ συζήτησι στὸ Νομοθετικὸ γιὰ νομοσχέδιο περὶ ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, «[...] ὁ κίνδυνος εἶναι ὅτι δίδομεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα νὰ εἰσαγάγῃ Νομοσχέδιον δι' ἐκκλησιαστικὰ, δικαίωμα ὃπερ δὲν εἶχεν. Οὐδὲ δύναμαι νὰ παρέλθω ἐν σιγῇ τὸ 10^{ον} ἄρθρον κατὰ τὸ ὁποῖον τόσον στενῶς σχετίζεται ἢ ἐπιδοκιμασία τῆς Κυβερνήσεως μὲ τὰς Ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς τῆς ἐκλογῆς».⁷⁶⁹ Τὴν ἴδια γνώμη ἐκφράζει καὶ ἡ διοικούσα Ἱερά Σύνοδος στὴν ὁποία δὲν συμμετείχε ὁ Μητροπολίτης Κιτίου καὶ σὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἀποικίων τὸν Μάιο τοῦ 1908, ἀναφέρει ὅτι διαμαρτύρεται ἐντονα γιὰ τὴν ψήφισι νομοσχεδίου ποῦ ἀκυρώνει τὴν

⁷⁶⁷ Πατρίς, «Κυπριακὴ Ἐκκλησία, Ἐνωτικοί-Φώτιος-Κιτιακοί», 26/11 Μαρτίου 1909.

⁷⁶⁸ Τὴν προτροπὴ αὐτὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἀναφέρει σὲ σημείωμα τοῦ πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ὁ ἑλληνας πρέσβης στὴν Κωνσταντινούπολι τὸν Αὐγούστου τοῦ 1907. Βλ. *ΙΑΥΕ*, φ. ΙΒ.α.α.κ.α. /73 (1907), υπφ. 1^{ος}.

⁷⁶⁹ Γεώργιος Φραγκοῦδης, *Ἱστορία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ*, ὁ.π., σ. 403.

εκκλησιαστική Αρχή και τα δικαιώματα της Εκκλησίας της Κύπρου, ενώ εισάγει αρχές που είναι ενάντιες στην ορθόδοξη θρησκεία.⁷⁷⁰ Ενώ δηλαδή η παράταξη των Κυρηναϊκών, δεν επιδιώκει ανατροπή της ισχύουσας τάξης πραγμάτων – στην περίπτωση μας αυτή είναι η βρετανική διοίκηση – και ταυτόχρονα επιθυμεί νομιμοποίηση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας από την Πολιτεία, το γεγονός ότι η Πολιτεία αυτή είναι νεωτερικού τύπου – στο βαθμό που η βρετανική διοίκηση είναι τέτοια – περιπλέκει ακόμη περισσότερο το κυπριακό πλαίσιο. Κατά την οθωμανική περίοδο, η έντονη ανάμιξη της Πολιτείας – δηλαδή του Σουλτάνου – στις διαδικασίες ανάδειξης ενός ιεράρχη, δεν ήταν στοιχείο που αποτελούσε αφορμή για αντιπαράθεση της Εκκλησίας με το κράτος. Η ενέργειες της οθωμανικής Πολιτείας, ενώ «κρατικοποιούσαν» όσο χρειαζόταν τη λειτουργία του ιεράρχη, δεν ανέτρεπαν τη λογική των σχέσεων μεταξύ του δευτέρου και του ποιμνίου του, μια λογική βασιζόμενη στην αποκλειστική διοικητική αρμοδιότητα του ανώτατου κλήρου και στην άσκηση της εξουσίας του στο ποίμνιο. Στη νεωτερική βρετανική διοίκηση όμως, όπου οι κοσμικοί αποκτούν θεσμικό και ουσιαστικό ρόλο στην ετοιμασία νόμων και κανονισμών – άρα στη λειτουργία της ίδιας της Πολιτείας ως κράτος – η «κρατικοποίηση» της εκλογής αρχιερέα της Εκκλησίας της Κύπρου με νόμο του Νομοθετικού Συμβουλίου, ανέτρεπε τη λογική των σχέσεων μεταξύ του ιεράρχη και του ποιμνίου του. Παρά το γεγονός ότι η ψήφιση ενός τέτοιου νόμου «κρατικοποιούσε» αν όχι τη δράση τουλάχιστον την εκλογή ενός αρχιερέα, το γεγονός ότι στη διαδικασία αυτή εμπλέκονταν άμεσα οι κοσμικοί, αναιρούσε το προηγούμενο, επί οθωμανικής περιόδου πλαίσιο σχέσεων αρχιερέα – ποιμνίου, και αφαιρούσε από την εκκλησιαστική Αρχή κάθε αρμοδιότητα διοικητικής εξουσίας στο σύνολο των Ορθοδόξων.

Σε ότι αφορά τώρα το ζήτημα της διαχείρισης της Εκκλησιαστικής περιουσίας, είναι σαφές ότι η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ της παράταξης που επιδιώκει ενεργότερη εμπλοκή των κοσμικών μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες στη διαχείριση των εκκλησιαστικών ταμείων, και της παράταξης των Κυρηναϊκών, οι εκπρόσωποι της οποίας επιδιώκουν διατήρηση της κατάστασης ως είχε, αφού κάτι τέτοιο ευνοούσε τα δικά τους οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα. Όπως σημειώνει και ο Φ. Ζαννέτος, το

---

⁷⁷⁰ ΚΑΚ:SAI/1056/08. [Επιστολή της Ιεράς Συνόδου προς τον Υπουργό Αποικιών ημερομηνίας 11 Μαΐου 1908].

Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα «[...] ἦτο δὲ προσωπικὸς ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς ἀγὼν διὰ τοὺς Πασχάλην καὶ Λιασίδη, οὐχὶ διότι, ἐὰν ἐπετύγγανεν ὁ Κιτίου, θὰ καθιδρύετο ἐν τῷ ἀρχιεπισκοπικῷ θρόνῳ ἐχθρὸς αὐτῶν, ἀλλὰ διότι ἡ ἐπιτυχία τοῦ διάφορου πολιτικῆν πορείαν ἀκολουθησάντος Κιτίου θὰ ἐσήμαινε καταδίκην τῆς ἰδίας ἐαυτῶν τοιαύτης».⁷⁷¹

β. Οι αδιάλλακτοι Κιτιακοί ως εκπρόσωποι των νέων ιδεών

Η παράταξη που στήριζε τον Μητροπολίτη Κιτίου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, λειτουργεί ως φορέας της εθνικιστικής πολιτικής με κέντρο αναφοράς το εθνικό ελληνικό κράτος, αλλά και ως φορέας ιδεών νεωτερισμού, οι οποίες αντίκεινται στην εξουσία της Εκκλησίας και στην εξάρτηση του ατόμου – ο οποίος εκλαμβάνεται πια ως *πολίτης* με εθνική συνείδηση. Ωστόσο, οι κοσμικοί εκπρόσωποι αυτής της παράταξης, δεν θα λειτουργήσουν ως φορείς ιδεολογίας που συγκρούεται με την εκκλησιαστική εξουσία στο σύνολό της, αλλά, θα περιορίσουν την ριζοσπαστικότητα των ιδεών τους και θα αποδεχτούν την ηγεμονική θέση μέρους της Εκκλησίας σε σχέση με τον ελληνικό πληθυσμό. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ενώ χαιρετίζουν τα μέτρα της βρετανικής διοίκησης που δίνουν αντιπροσωπευτική εξουσία σε κοσμικούς μέσα από την ίδρυση του Νομοθετικού Συμβουλίου, ενώ δηλώνουν ότι δεν πρόκειται να υπερασπίσουν οποιαδήποτε μορφή ηγεμόνευσης εκ μέρους της ιεραρχίας, ταυτόχρονα, φαίνεται ότι είναι πρόθυμοι να δώσουν ρόλο, και μάλιστα ηγετικό, σε συγκεκριμένους ιεράρχες. Πέραν τούτου, οι εκπρόσωποι της παράταξης των αδιάλλακτων, εκλαμβάνουν κάθε προσπάθεια ανατροπής της πορείας του Μητροπολίτη Κιτίου προς τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ως προσπάθεια για *καθυπόταξη* της Εκκλησίας της Κύπρου στο Οικουμενικό

⁷⁷¹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 202.

Πατριαρχείο, προβάλλοντας το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας ως το στοιχείο εκείνο που πρέπει με κάθε θυσία να προστατευθεί.⁷⁷² Είναι χαρακτηριστικό ότι από τον Φεβρουάριο του 1902, ήδη, υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου σε υπόμνημά τους προς τον Μέγα Αρμοστή, αναφέρουν ότι «[...] τα σχέδια του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως για καθυπόταξη της Εκκλησίας μας, έχουν ήδη γίνει εμφανή, και δεν επιτρέπεται σε εμάς να έχουμε την παραμικρή αμφιβολία γι' αυτό. Η αντικανονικότητα των αποφάσεων του, καθίσταται ξεκάθαρη από τις *inconsistent* αποφάσεις του και τις δικαιολογήσεις».⁷⁷³ Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου ανάγεται σε ζήτημα ανεξαρτησίας των Κυπρίων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την πολιτική που αυτό εκπροσωπεί σε σχέση με τους Έλληνες.

Η ομάδα που περιβάλλει τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλλο,⁷⁷⁴ κατά τη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος χαρακτηρίζεται από έναν έντονο και πολιτικό κυρίως λόγο. Το περιεχόμενο του, είναι δυνατό να κωδικοποιηθεί σε πέντε κύρια σημεία: Η Εκκλησία είναι Εθνική Αρχή των Ελλήνων της Κύπρου, υπάρχει επιτακτική ανάγκη για εφαρμογή δημοκρατικών και νεωτερικών θεσμών, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκλαμβάνεται ως απειλή για την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου, η βρετανική διοίκηση είναι προσωρινή αλλά μπορεί να λειτουργήσει ως προστατευτική για το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, και τέλος, αποκλειστικός

---

⁷⁷² Ενδεικτικό της προβολής του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Κύπρου ως στοιχείο ανεξαρτησίας από την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είναι και το περιεχόμενο επιστολής εκλελεγμένων αντιπροσώπων υπέρ της υποψηφιότητας του Μητροπολίτη Κιτίου, προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη τον Φεβρουάριο του 1902. Στην επιστολή, η οποία συντάχθηκε μετά από την πρόταση του Οικουμενικού Πατριάρχη για εκλογή τρίτου προσώπου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, οι Κιτιακοί εκπρόσωποι, αναφέρουν: «[...] Ἐπ' ὀνόματι 4/5 ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ, ἅπαντες Βουλευταί, 46 ἐκλέκτορες καὶ οἱ ὑπογράφωντες διαιτητικὸν ἔγγραφον Κιτιακοί, τελευταίαν ἀπόφασιν Ὑμῶν ἐξαιροῦσαν ἡμετέρους ὑποψηφίους, ἐπιβάλλουσιν ἄλλους, ἀποκρούσαμεν διαρρήδην, ἐπειδὴ ὑπερβαίνει ὅρους διαιτησίας, ἀναιρεῖ δικαιώματα λαοῦ, καταλύει αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίας. Κατὰ τοιαύτης ἀποφάσεως ἀνεπιφυλάκτως δηλοῦμεν, ὅτι φρουροῦντες αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίας, ἀπαράγραπτα ἐκλογικὰ δικαιώματα κλήρου καὶ λαοῦ, ἀμυνόμενοι κατὰ ξένης Κυβερνητικῆς ἐπιβουλῆς, ἀντιταχθῶμεν ἀπεγνωσμένως. Εὐθύνην ὀλεθρίων συνεπειῶν ἐφ' Ὑμᾶς». Βλ. Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία του αρχιεπισκοπικού*, ὁ.π., σ. 149.

⁷⁷³ Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ὁ.π., σ. 335.

⁷⁷⁴ Οι σημαντικότερες προσωπικότητες που εμφανίζονται ως υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, ήταν: Ν. Ρώσος, Θ. Θεοδότου, Γ. Φραγκοῦδης, Φ. Ζαννέτος, Ν. Καταλάνος και Α. Παλαιολόγος.

στόχος δεν μπορεί να είναι άλλος παρά η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Το περιεχόμενο αυτό, καταδεικνύεται μέσα από την αρθρογραφία στον Τύπο της περιόδου, αφού οι εφημερίδες αποτέλεσαν τον χώρο αντιπαράθεσης των επιχειρημάτων και προώθησης της πολιτικής της κάθε πλευράς.

Η Εκκλησία λοιπόν, ως θεσμός ανεξάρτητα από την πληθώρα σκανδάλων⁷⁷⁵ που έπρεπε να διαλευκανθούν, εκλαμβάνεται ή μάλλον παραμένει, στον πολιτικό λόγο των Κιτσιακών, ως η μοναδική *Εθνική Αρχή* των Ελλήνων της Κύπρου. Κάθε συλλογικό αίτημα για εθνική αποκατάσταση της Κύπρου αλλά και κάθε συλλογική προσπάθεια για προώθηση των *εθνικών συμφερόντων*, έπρεπε να περνά μέσα από την ίδια την Εκκλησία, η οποία όπως και κατά την οθωμανική περίοδο, εκλαμβάνεται ως η *φυσική ηγεσία* των Ελλήνων του νησιού. Μια ηγεσία πνευματική, αλλά με κοσμικό ρόλο και αποστολή. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η εφημερίδα με την εντονότερη ίσως υποστήριξη της Κιτσιακής παράταξης, ο *Εναγόρας*, από το 1901 ήδη, τοποθετεί την Εκκλησία της Κύπρου ως το μόνο θεσμό που εκπροσωπεί το έθνος και είναι σε θέση να αντιπαρατεθεί στη βρετανική διοίκηση, αναφέροντας ότι «[...] εὐάριθμοι ἰθαγενεῖς, ἐν συμπαιγνίᾳ μετὰ τῆς ξένης Κυβερνήσεως ὑπονομεύουσι τὸ ἀσφαλέστερον καὶ βεβαιότερον ἐθνικὸν κέντρον, τὴν Ἐκκλησίαν, παραλύοντες οὕτω τὰς ἐθνικὰς τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ δυνάμεις καὶ πειρώμενος νὰ μειώσωσι τὴν ἐμπιστοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην ἣτις συνετέλεσε τὴν ἄγκυραν σωτηρίας ἐν χρόνοις δυσχειμέροις καὶ ἀπαισίοις».⁷⁷⁶ Παρά το γεγονός ότι η Αθήνα αποτελεί για τους Κιτσιακούς το εθνικό κέντρο όλων των Ελλήνων, ωστόσο, η πραγματικότητα της Κύπρου οδηγεί τους υποστηρικτές της εθνικής πολιτικής του ελληνικού κράτους, να αναγνωρίζουν την Εκκλησία της Κύπρου ως *εθνική Αρχή* η οποία όμως θα εξυπηρετήσει

⁷⁷⁵ Η διαχείριση των οικονομικών της Εκκλησίας της Κύπρου, υπήρξε σημείο έντονης αντιπαράθεσης μεταξύ Κιτσιακών και Κυρηναϊκών. Όπως αναφέρεται και στον Τύπο της εποχής, «[...] φρονοῦμεν ὅτι εἶναι ἐπάναγκες νὰ συνταχθῶσιν, ἀλλ' ἐν καιρῷ τῷ δεόντι, κανονισμοὶ, προνοοῦντες περὶ ἐπωφελεστέρας διαχειρίσεως τῆς καθ' ὅλου ἐκκλησιαστικῆς οὐσίας, ἔχοντος τοῦ λαοῦ δικαιώματα ἐπιβλέψεως καὶ ἐξελέγξεως ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως, μετὰ δὲ τὴν ἀξιοπρεπῆ συντήρησιν τῶν ἱερῶν ἡμῶν καθιδρυμάτων πᾶν περίσσευμα νὰ διατίθεται ὑπὲρ τῶν κοινοτικῶν ἀναγκῶν [...]». Βλ. *Νέον Ἔθνος*, «Το ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα», 21/3 Αυγούστου 1907.

⁷⁷⁶ *Εναγόρας*, «Ζήτη ο εθνικός συνδυασμός», 26 Σεπτεμβρίου 1901.

την δική τους εθνική πολιτική, θα εθνικοποιηθεί δηλαδή και θα πολιτικοποιηθεί προς όφελος του έθνους. Τι άλλο εκτός από αυτό, σημαίνει ο συνδυασμός των συμφερόντων και των δύο θεσμών, της Εκκλησίας και του Έθνους, που γίνεται συνεχώς από τους εκπροσώπους της Κιτιακής παράταξης, αφού όπως υποστηρίζουν, «[...] *έκκλησιαστικά, ἄρα καὶ ἐθνικὰ συμφέροντα σημασίας ἀνυπολογίστου ἐπιτάσσουσιν εἰς τὸν Ἱ. Κληρον καὶ τὸν λαὸν τῆς Κύπρου ἵνα συντελέσωσιν, ὡς τάχιστα, τὴν λύσιν τοῦ Ἀρχιεπισκ. Ζητήματος [...]*».⁷⁷⁷

Αναγνωρίζοντας, ίσως, ότι η παραμονή της Εκκλησίας ως πολιτικής Αρχής ενός συνόλου που ορίζεται ως Έθνος και επιδιώκει εθνική αποκατάστασή του, δεν ήταν συμβατή με το γενικότερο περιεχόμενο της εθνικιστικής ιδεολογίας που προήλθε από τη Δύση, η παράταξη των Κιτιακών δικαιολογεί ή μάλλον επιχειρηματολογεί υπέρ των θέσεων της, προβάλλοντας την άποψη ότι, ενώ στη Δύση η Εκκλησία δεν ήταν συνδεδεμένη με την έννοια του έθνους, στον κόσμο της Ανατολής, έθνος και Εκκλησία ήταν όροι αδιαίρετοι. Αναφέρεται λοιπόν ότι, ενώ η λατινική Εκκλησία *ουδέποτε απέβη εκκλησία εθνική*, η Ορθόδοξη Εκκλησία «[...] *προσέλαβεν ἑξωτερικὴν μορφήν Ἑλληνικὴν, οἱ μεγάλοι δὲ τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες καὶ οἱ διαπρεπέστεροι θεολόγοι ἐγένοντο οἱ πλεῖστοι Ἕλληνες καὶ συνεδέθη αὕτη διὰ δεσμῶν ἱερῶν καὶ ἀρρήκτων μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς σχοῦσα καὶ ἔχουσα ἀπ' αἰῶνων τὴν τύχην κοινὴν μετ' αὐτῆς*».⁷⁷⁸ Αφού, λοιπόν, Εκκλησία και έθνος έχουν κοινή τύχη, θα έχουν και κοινή αποστολή, που δεν είναι άλλη παρά η εθνική αποκατάσταση της Κύπρου. Στο σημείο αυτό, βρίσκεται η σημαντικότερη αντιφατικότητα της πολιτικής που εκπροσωπούσε η παράταξη των Κιτιακών κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος. Ενώ επιδιώκει εφαρμογή των αρχών ενός εθνικού κράτους στην Κύπρο – μέσω της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα – την ίδια στιγμή, θέτει την Εκκλησία της Κύπρου ως τον αποκλειστικό ή τουλάχιστον τον ισχυρότερο θεσμό εξουσίας του αγώνα αυτού, προσδίδοντας του ρόλο εθνικό, άρα και πολιτικό, μέσα σε ένα πλαίσιο βρετανικής διοίκησης που προσπαθούσε να αφαιρέσει κάθε πολιτικό προνόμιο που απολάμβανε η

⁷⁷⁷ *Εναγόρας*, «Το αρχιεπισκοπικόν ζήτημα και η λύσις του», 12 Οκτωβρίου 1901.

⁷⁷⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Σχέσεις Εκκλησίας και Έθνους», 22 Νοεμβρίου 1908.

Εκκλησία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Κάθε προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης να αφαιρέσει από την Εκκλησία της Κύπρου πολιτικά προνόμια, από τους Κιτσιακούς εκλαμβάνεται ως προσπάθεια υπόταξης του έθνους και όχι μόνο της Εκκλησίας, αφού όπως προαναφέρθηκε, στην δική τους κυπριακή εθνικιστική ιδεολογία, οι όροι έθνος και Εκκλησία είναι στενάτα συνδεδεμένοι. Έτσι, κάθε βρετανική ενέργεια σε σχέση με την Εκκλησία, καταγράφεται από τους Κιτσιακούς ως προσπάθεια ενός ξένου έθνους να «[...] νὰ καταρρακώση τὰς ὑψηλὰς τῆς Ἐκκλησίας ἀποφάσεις, ἀφ' ἧς ἡμέρας κατέλαβεν ἀνελευθέρως καὶ αὐθαιρέτως τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν καὶ ἐξωθεῖ τὰ πράγματα ἐπίτηδες διὰ νὰ μᾶς ἀποσχίσῃ ἀπὸ τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας, καὶ νὰ μᾶς ἀποσπάσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ, διότι ἀποσπώμενοι ἐκκλησιαστικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἀποσπώμεθα φυσικὰ καὶ ἐθνικῶς [...]».⁷⁷⁹ Ἡ ὅπως διαφορετικά διατυπώνεται σε ένα άλλο άρθρο, «[...] πᾶσα μείωσις τῆς ἰσχύος τοῦ κλήρου ἦτο ἐθνικὴ ἀπώλεια».⁷⁸⁰ Από τη στιγμή λοιπόν, που η παράταξη των εθνικιστῶν ταυτίζει τα προνόμια – την κοσμικού τύπου πολιτική εξουσία δηλαδή – της Εκκλησίας με την εθνική απώλεια, αυτοαναιρεί τη νεωτερικότητα του ίδιου του εθνικισμού που αυτή εκφράζει, δημιουργώντας ταυτόχρονα το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα λειτουργήσει η Εκκλησία της Κύπρου τις επόμενες δεκαετίες της βρετανικής περιόδου.

Είναι γι' αυτό το λόγο, που ο Τύπος που πρόσκειται στους Κιτσιακούς αναφέρει ότι «[...] τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἄρα ζήτημα ἐν τῇ συνειδήσει τῆς μεγάλης πλειονότητος τοῦ Κυπρ. λαοῦ εἶναι ζήτημα Ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἐθνικὸν, διότι τὴν λύσιν αὐτοῦ διὰ τῆς ψήφου τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐπιδιώκει ἐπειδὴ θέτει αὐτὴν ὡς τέρμα θλιβερωτάτου καὶ ἀπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἐλεεινοῦ παρελθόντος καὶ ἀφειτηρίαν ριζικῶν καὶ ἐθνωφελῶν μεταρρυθμίσεων [...]».⁷⁸¹ Νίκη της Κιτσιακής παράταξης, αναγνώριση δηλαδή

⁷⁷⁹ *Αλήθεια*, «Κυβέρνησις και Εκκλησία», 10 Απριλίου 1908.

⁷⁸⁰ *Νέον Έθνος*, «Το εκκλησιαστικόν ζήτημα», 14/27 Μαρτίου 1909.

⁷⁸¹ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Εκκλησιαστικός και Εθνικός», 10 Απριλίου 1908.

του εθνικού ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου όπως τον εκπροσωπούσε ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλλος, σήμαινε για την παράταξη των Κιτιακών «[...] *έκκλησιαστική και πολιτική παλιγγενεσία [η οποία] θὰ κατεπόντιζε τὴν κακοηθεσιότητα ἐν τῷ τόπῳ κομματικὴν καὶ προσωπικὴν συναλλαγὴν [...]*».⁷⁸²

Αυτό που κατά τη γνώμη των Κιτιακών δεν συμβάδιζε με την εκσυγχρονιστική όψη του εθνικισμού ως ιδεολογίας και πολιτικής, δεν ήταν ο ίδιος ο θεσμός της Εκκλησίας – ο οποίος άλλωστε προσέλαβε εκ των προτέρων εθνικό χαρακτήρα – αλλά ο συντηρητισμός που επικρατούσε στη διαχείριση των οικονομικών των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Γι' αυτό το λόγο, κυρίαρχο στοιχείο του πολιτικού λόγου της Κιτιακής παράταξης, ήταν η αλλαγή στους κανονισμούς διαχείρισης των εκκλησιαστικών ταμείων και η αμεσότερη εμπλοκή του κοσμικού στοιχείου στη γενικότερη οικονομική πολιτική της Εκκλησίας της Κύπρου. Όπως αναφέρουν αρθρογράφοι που πρόσκεινται στον Μητροπολίτη Κιτίου, «[...] *λύσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος λέγοντες, ἐννοοῦμεν τὴν καλητέραν διαχείρισιν καὶ ἐπωφελεστέραν χρησιμοποίησιν ἀπάσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς οὐσίας, ἐν ἧ βεβαίως, περιλαμβάνεται καὶ ἡ μοναστηριακὴ*».⁷⁸³ Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντίπαλη παράταξη αποκαλείται από τους Κιτιακούς ως *σπείρα* η οποία λυμαίνεται τον υλικό πλούτο της Εκκλησίας της Κύπρου και αντιτίθεται σε οποιεσδήποτε μεταρρυθμίσεις θα επέβαλλαν έλεγχο στα ταμεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Η πολιτική τους αυτή σε σχέση με τον πλούτο της Εκκλησίας, χαρακτηρίζεται ως «[...] *κακόβουλος καὶ ἀντεθνικὴ ἀντίδρασις ἐνίων καλογῆρων μετὰ τῆς σπείρας συμπραττόντων [...]*».⁷⁸⁴ Σημειώνεται, ότι ο εκσυγχρονισμός και η δημιουργία μιας κοινωνίας πολιτών που να ορίζουν την εξουσία τους, είχε αρχίσει με το Κιτιακό Ζήτημα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Όπως αναφέρθηκε ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο, στο ζήτημα αυτό συγκρούστηκαν κοινωνικές ομάδες που επιδίωκαν διείσδυσή τους στη διαχείριση των ταμείων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και μέσω της διείσδυσης αυτής, έλεγχο της εξουσίας των

⁷⁸² *Κυπριακός Φύλαξ*, «Η αληθής σημασία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος», 22 Νοεμβρίου 1908.

⁷⁸³ *Νέον Έθνος*, «Το εκκλησιαστικόν ζήτημα», 10/23 Νοεμβρίου 1907.

⁷⁸⁴ *Εναγώρας*, «Γίνες πταιούσιν», 6 Ιουνίου 1902.

ιεραρχών αλλά και δική τους συμμετοχή σε όργανα λήψης αποφάσεων σχετικά με την κοινότητα.

Ως δεύτερο χαρακτηριστικό του πολιτικού λόγου των υποστηρικτών του Μητροπολίτη Κιτίου, ορίσαμε τον σαφή προσανατολισμό τους προς τους νεωτερικούς θεσμούς την εκδημοκρατικοποίηση της λειτουργίας της Πολιτείας. Η παράταξη των Κιτιακών υπήρξε έντονος πολέμιος της παλαιάς τάξης και της κάθε απόπειρας για διατήρηση δεσποτικών συστημάτων διοίκησης. Οι ιδέες της λαϊκής κυριαρχίας και της εκλογής των ηγετών κάθε λαού, αποτελούν σημείο αναφοράς στον πολιτικό λόγο των Κιτιακών, θέλοντας με τον τρόπο αυτό να συμπορευτούν με το πνεύμα της νέας εποχής και των εθνικών κρατών, αλλά και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους ότι η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου ο οποίος απολάμβανε της αποδοχής της πλειοψηφίας των Κυπρίων, σήμαινε και εκσυγχρονισμό των διαδικασιών για ανάδειξη ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο λαός τοποθετείται από τους Κιτιακούς ως η ισχυρότερη νομιμοποιητική βάση της εξουσίας της ηγεσίας, αφού «[...] ὁ λαὸς πρέπει νὰ εἶναι κύριος τῶν ἑαυτοῦ καὶ ἡ ἐξουσία του αὐτὴ ἀνεγνωρίσθη κατὰ τρόπον ἐπίσημον καὶ ἀναμφισβήτητον».⁷⁸⁵ Οι νέες ιδέες περί ηγεσίας και διοίκησης που μεταφέρονται στην Κύπρο μέσω του πολιτικού λόγου των Κιτιακών, ενώ αντικατοπτρίζουν το γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στη Δύση, την ίδια στιγμή, αυτοπεριορίζονται ή και αυτοαναιρούνται, αφού ευθύς εξαρχής, ένας εκκλησιαστικός ηγέτης, ο Μητροπολίτης Κιτίου, τοποθετείται στο ρόλο της φυσικής πολιτικής ηγεσίας της κοινότητας. Όπως οι ίδιοι δηλώνουν, εξάλλου, «[...] εἶμεθα ἐνάντιοι τῶν πολλῶν νεωτερισμῶν. Προτιμῶμεν τὴν παγίωσιν τῶν κατ' ἔθος κειμένων μετ' ἐλαφρῶν, ἀνεκτῶν καὶ σκοπίμων τροποποιήσεων».⁷⁸⁶ Ενδεικτικό των απόψεων αλλά και του πολιτικού λόγου των Κιτιακών, είναι και η σημασία που οι ίδιοι προσδίδουν στην εκλογή της ηγεσίας τους, αναφέροντας ότι «[...] εἰς ἐποχὴν δὲ, καθ' ἣν ἡ πεπολιτισμένη ἀνθρωπότης κατήργησε καὶ αὐτὰ τὰ οἰκεῖα δεσποτικὰ δικαιώματα τῶν ἰδίων ἐκάστης ἐθνότητος Ἡγεμόνων τῶν λαῶν, ἀξιούντων νὰ κυβερνῶνται δι' ἀνθρώπων τῆς ἐκλογῆς

⁷⁸⁵ Κυπριακός Φύλαξ, «Η εξουσία του λαού», 27 Σεπτεμβρίου 1908.

⁷⁸⁶ Νέον Ἔθνος, «Το εκκλησιαστικό ζήτημα», 14/27 Μαρτίου 1909.

των καὶ διὰ νόμων τῆς ἐγκρίσεώς των, εὐρίσκομεν, ὅτι εἶναι πολὺ, πάρα πολὺ μάλιστα, καὶ τὸ ὅτι ἀνέχεται αὕτη νὰ ὑπάρχωσιν εἰσέτι πολλοὶ λαοὶ δουλεύοντες παρὰ τὴν θέλησίν των ὑπὸ διαφόρους τυρράνους, ἐν ᾧ ἔδει ἀπὸ πολλοῦ νὰ ἦτο ἐφηρμοσμένη ἡ πράγματι ἐκπολιτιστικὴ ἀρχὴ, τοῦ ὅτι πᾶς λαὸς δικαιούται νὰ κυβερνᾶται κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν καὶ προτίμησιν [...].⁷⁸⁷

Το γεγονός αυτό, θα πρέπει να συνδυάζεται με το σύστημα εκλογής των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου, στο οποίο ουσιαστική συμμετοχή έχει και ο λαός, αφού διεξάγεται ψηφοφορία για την εκλογή των αντιπροσώπων. Αφού λοιπόν, χάρη στις εκλογές, η βάση της εξουσίας του ιεράρχη είναι ο ίδιος ο λαός, τότε σύμφωνα με την αντίληψη των Κιτιακών, ο αρχιερέας είναι παράλληλα και ηγέτης της κοινότητας. Η αντίφαση της αντίληψης αυτής όμως, βρίσκεται στο γεγονός ότι οι εκλογές που γίνονται για την ανάδειξη αρχιερέα, ουσιαστικά γίνονται για εκλογή πνευματικού ηγέτη σε εκκλησιαστικό θρόνο. Ο πολιτικός ρόλος του αρχιερέα και η θεώρηση του ως πολιτικού ηγέτη της κοινότητας, δεν είχε εκχωρηθεί από το λαό μέσω των εκλογών, αλλά προήλθε από τα προνόμια που εκχώρησε σε αυτόν ο οθωμανός Σουλτάνος. Άρα, ο πολιτικός αυτός ρόλος του αρχιερέα, δεν βασιζόταν στη λαϊκή κυριαρχία την οποία οι Κιτιακοί ασπάζονταν ως βασική Αρχή του εκσυγχρονισμού, αλλά στην δεσποτική και ισλαμική αντίληψη του οθωμανικού κράτους.

Ενώ οι αλλαγές που η βρετανική διοίκηση φέρνει ανήκουν σ' ένα νεωτερικό πλαίσιο, ωστόσο, η απόλυτη κατοχύρωση της εξουσίας του Ύπατου Αρμοστή και ο περιορισμένος ρόλος των ντόπιων αντιπροσώπων, φέρνει σε σύγκρουση τη βρετανική διοίκηση με τους Κιτιακούς. Η αντιπροσώπευση των Κυπρίων σε θεσμικά όργανα και κυρίως στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες εστίες σύγκρουσης με τη βρετανική διοίκηση, αφού οι παράταξη των Κιτιακών αναφέρει ότι «[...] ἐμπαιζόμεθα μὲ τοὺς τύπους! Κι' ὀνομάζομεν μόνον οὐχὶ Κοινοβούλιον ἢ Παρλαμέντον ὅ,τι δὲν εἶνε ἢ εἷς ἐμπαιγμὸς τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν ἢ μία φενάκη καλύπτουσα

⁷⁸⁷ Νέον Ἔθνος, «Ἡ Κύπρος ὑπὸ διεθνήν ἐποψιν», 30/13 Ιουλίου 1907.

Ἀγγλικὸν ἰμπεριαλισμὸν! [...] Ποῦ ἠκούσθη βουλή, ἀλλοίμονον! Βουλή δηλαδή λαϊκὴ ἀντιπροσωπεία, ἥς ἔργον κυριώτατον εἶνε ὁ ἐλεγχος τῆς πορείας τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἥς ν' ἀποτελῶσι τὸ κυριώτατον μέρος, ἔχοντα ὡς ἐκ τοῦ μικτοῦ τῆς Βουλῆς σχηματισμοῦ τὴν πλειοψηφίαν αὐτὰ τὰ μέλη τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας;».⁷⁸⁸ Συνεχίζοντας στο ἴδιο πλαίσιο, ο Τύπος που πρόσκειται στους εθνικόφρονες αναφέρει: «[...] φενακιζόμεθα ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ἡ φενάκη αὕτη τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν, ὁ ἐμπαιγμός δι' οὗ ἀπὸ ἐτῶν μακρῶν ἐμπαιζόμεθα πρέπει νὰ παύσῃ».⁷⁸⁹ Ο πολιτικός λόγος των Κιτιακῶν, λοιπόν, διακρίνεται ἀπὸ ἔντονη ἀντιαποικιακὴ πολεμικὴ, υποστήριξη νεωτερικῶν στοιχείων ὅπως οἱ συνταγματικὲς ἐλευθερίες.

Σε σχέση με τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴ δική του πολιτικὴ στον κυπριακὸ χῶρο, ἡ παράταξη των Κιτιακῶν εἶναι ξεκάθαρη ἀπὸ τὴν ἀρχή. Δεν εὐνοεῖ καμιά ἐπιβολή τῆς θέλησης τοῦ Πατριαρχείου στὴν Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, οὔτε κι ἀναγνωρίζει σε αὐτὸ τὴν πρωτοκαθεδρία σε εθνικὰ ζητήματα. Σχῆμα ἴσως παράδοξο, ἀλλὰ, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς Κιτιακοὺς ὡς εθνικὴ Ἀρχὴ των Κυπρίων, τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς τέτοια Ἀρχή, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους καὶ ὁ σαφὴς προσανατολισμὸς των Κιτιακῶν πρὸς αὐτὸ, ὑπονομεῖ κάθε προσπάθεια των Κυρηναϊκῶν νὰ προσδώσουν στο Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸ ρόλο τῆς εθνικῆς Ἀρχῆς καὶ γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κύπρου. Ἡ διάσταση μεταξύ Κιτιακῶν καὶ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου εἶναι τέτοια που οδηγεῖ τοὺς πρώτους σε συμβιβασμοὺς με τὴ βρετανικὴ διοίκηση, σε μια προσπάθειά τους νὰ προστατέψουν ὅπως οἱ ἴδιοι τονίζουν, τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὸ Ἀυτοκέφαλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Οικουμενικὸ Πατριάρχη. Ἡ ἐπιμονή τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ ἐπιβολή τῆς δικῆς του λύσης στο Ἀρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα, οδήγησε τοὺς Κιτιακοὺς νὰ παρομοιάζουν τὸν Οικουμενικὸ Πατριάρχη με τύραννο, ἀναφέροντας ὅτι «[...] τὸ γόητρον καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ θὰ εὔρη ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ἐν ἑαυτῷ μετερχόμενος ἔργα πάντοτε δίκαια καὶ

⁷⁸⁸ *Ἀλήθεια*, «Κάτω ἡ φενάκη», 6 Ἰουλίου 1901.

⁷⁸⁹ *Ἀλήθεια*, «Κάτω ἡ φενάκη», 20 Ἰουλίου 1901.

στοιχῶν ἀπαρεγκλίτως ταῖς ὑψηλαῖς καὶ θείας ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου. Οἱ μονάρχαι μόνον καὶ δυνάσται βαρβάρων λαῶν ἀξιοῦσι τυφλὴν ὑποταγὴν καὶ ὑπακοὴν παρὰ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν [...].⁷⁹⁰ Ταυτόχρονα, οἱ Κιτιακοὶ ορίζουν τὴ διάσταση αὐτὴ ὡς διάσταση μεταξὺ ἐθνικῶν καὶ ἐθνοβλαβῶν, κατηγορώντας τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη γιὰ συμμαχία με τοὺς υποστηρικτὲς τοῦ Μητροπολίτη Κυρηναίας, ἀφοῦ «[...] παντοιοτρόπως παρεθάρρυνε τὴν ἀντικιτιακὴν μειονοψηφίαν καὶ τὴν καλογηρικὴν ὁμάδα εἰς ἀντίστασιν κατὰ πάσης λύσεως συμφώνου πρὸς ταῦτα».⁷⁹¹

γ. Ο Μητροπολίτης Κιτίου ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸς ηγέτης

Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλλος, ἐξαιτίας ὅλων ἐκείνων τῶν παραγόντων που προαναφέρθηκαν καὶ ἤθελαν τὴ Λάρνακα ἐστία τῆς ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τῆς ὄξυνσης τῶν συγκρούσεων κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος, ἀναδεικνύεται σὲ ἐθνικὸ ηγέτη, ἓνα ρόλο που ἐνὸς σχετιζόταν με τὸ οθωμανικὸ παρελθόν τῆς Κύπρου καὶ τὴν ἐθναρχοῦσα Ἐκκλησία, προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα τοῦ κυπριακοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ ευρύτερου ἐλληνικοῦ χώρου. Ο Κύριλλος Παπαδόπουλλος συσπείρωσε γύρω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του, ὅλους τοὺς υποστηρικτὲς τῆς Ἐνώσεως τῆς Κύπρου με τὴν Ελλάδα, ὅλους ὅσους προσέβλεπαν πρὸς τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὡς τὸ ἐθνικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ταυτόχρονα, ἀναδείχθηκε ἀπὸ αὐτοὺς που συσπειρώθηκαν γύρω του, σὲ ηγετικὴ πολιτικὴ φυσιογνωμία τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου. Ο ρόλος αὐτὸς τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου, ἀναδείχθηκε κυρίως – καὶ ἐξαιτίας – τῆς ἀντιπαράθεσης με τὴ βρετανικὴ διοίκηση καὶ τὶς μεταρρυθμίσεις που αὐτὴ ἐπιδίωκε σὲ σχέση με τὴ διοίκηση τοῦ ντόπιου πληθυσμοῦ. Ταυτόχρονα ὅμως, ὁ ἐθνικὸς ρόλος τοῦ Μητροπολίτη Κιτίου ἀναδεικνύεται καὶ ἐξαιτίας τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς παράταξης που τὸν υποστηρίζει, με τὴν οἰκουμενικὴ πολιτικὴ του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία ὑπονόμευε κάθε προσπάθεια τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους γιὰ ἀνάδειξη

⁷⁹⁰ Κυπριακὸς Φύλαξ, «Τὸ γόητρον τοῦ Οἰκουμενικοῦ», 26 Ἰουλίου 1908.

⁷⁹¹ Κυπριακὸς Φύλαξ, «Κατὰ τῆς κληροκρατίας», 1 Νοεμβρίου 1908.

του ως του αποκλειστικού εθνικού κέντρου όλων των Ελλήνων. Μέσα λοιπόν από τις αντιπαράθεσεις, οι οποίες κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος χαρακτηρίζονται από την οξύτητά τους, η Μητρόπολη Κιτίου ως μέρος της Εκκλησίας της Κύπρου αναδεικνύεται ως η εθνική Αρχή των Ελλήνων της Κύπρου, η οποία για να διασφαλιστεί πρέπει να συμπεριλάβει, ή καλύτερα να μεταφερθεί, στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, αφού ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου ως κεφαλή της Εκκλησίας θα ήταν και η μοναδική – και αδιαμφισβήτητη – εκκλησιαστική άρα και εθνική Αρχή. Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλλος, ο «[...] ζωηράν ἔφεσιν πρὸς τὰ πολιτικὰ ἔχων, ἀνεμιγνύετο εἰς ἅπαντα τὰ ζητήματα τῆς χώρας [...] ἀφιλοχρήματος, ἐλευθέριος καὶ φιλελεήμων, ὀξύς ὁμως τὸν χαρακτήρα καὶ ἐριστικὸς, τῶν ἐλαττωμάτων τούτων μετριαζομένων μόνον ἐκ τῆς εὐθύτητος καὶ φιλαληθείας αὐτοῦ»,⁷⁹² και ο οποίος σύμφωνα και με τον πρόξενο του ελληνικού κράτους στην Κύπρο ήταν «λαοπρόβλητος»,⁷⁹³ θα καταστεί η φυσιογνωμία που θα ενσαρκώσει την απαρχή του εθναρχικού ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου για μια νέα περίοδο της ιστορίας του νησιού, την περίοδο της βρετανικής διοίκησης.

Η αντιπαράθεση λοιπόν του Μητροπολίτη Κιτίου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, ήταν διπλή, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η μία δεν εμπλέκεται με την άλλη. Σε ένα πιο κυπριακό πλαίσιο, ο Μητροπολίτης Κιτίου και η παράταξη του γενικότερα, συγκρούονται με τη βρετανική διοίκηση τόσο σε επίπεδο κοινωνικό – μέσα από τον Τύπο – όσο και σε επίπεδο πολιτικής εξουσίας, μέσα κυρίως από το σημαντικότερο θεσμικό ὄργανο εκπροσώπησης των Κυπρίων, το Νομοθετικό Συμβούλιο. Σε ένα γενικότερο αλλά και πιο ιδεολογικό επίπεδο, ο Κιτίου Κύριλλος και κυρίως οι ισχυροί παράγοντες της παράταξης που τον υποστηρίζει, συγκρούονται με την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε σχέση με την Κύπρο αλλά και την ιδεολογία που η πολιτική αυτή εκφράζει σε σχέση με τον Ελληνισμό. Εκφραστής μιας έντονης και σκληρής πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, θα είναι ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄. Στην περίπτωση της δεύτερης σύγκρουσης, μεταξύ δηλαδή της Μητρόπολης Κιτίου και του

⁷⁹² Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, ὁ.π., τ. Γ΄, σ. 199.

⁷⁹³ Γεώργιος Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος*, ὁ.π., σ. 165.

Οικουμενικού Πατριαρχείου, ο μεν Μητροπολίτης Κιτίου εκπροσωπεί την ιδεολογία των εθνικιστών που τον στηρίζουν με πάθος, ο δε Οικουμενικός Πατριάρχης, την ιδεολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που στηριζόταν στην οθωμανική τάξη πραγμάτων, και την τοποθέτηση του ως *εθναρχούσα* Αρχή όλων των Ελλήνων. Ο πολιτικός ρόλος της Εκκλησίας και η οθωμανική τάξη πραγμάτων είχαν μια στενότατη σύνδεση, ενώ, ο πολιτικός αυτός ρόλος, βρισκόταν σε άμεση εξάρτηση από τη διατήρηση του απολυταρχισμού,⁷⁹⁴ παραμονή δηλαδή στο παλαιό καθεστώς και απόρριψη κάθε νεωτερικής λογικής περί κράτους. Η ιδεολογική αυτή σύγκρουση, ενώ ανήκει σ' ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο, μεταφέρεται στην Κύπρο και εκφράζεται μέσα από τις κυπριακές πραγματικότητες και ιδιαιτερότητες που επέβαλε η εδώ βρετανική διοίκηση και η νεωτερική αποικιακή λογική της.

Ο Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλλος υπήρξε βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1889 μέχρι και την εκλογή του στον αρχιεπισκοπικό θρόνο το 1909,⁷⁹⁵ ενώ ας σημειωθεί ότι και ο προκάτοχος του, Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, ήταν βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου από το 1883 μέχρι και το θάνατό του, το 1886.⁷⁹⁶ Μέσα από τις διαδικασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου, ο Κιτίου Κύριλλος θα αναδειχθεί σε εθνικό πολιτικό παράγοντα, προασπιστή των δικαιωμάτων των Ελλήνων της Κύπρου, ενώ την ίδια στιγμή, ο πολιτικός του λόγος θα είναι απόλυτα προσαρμοσμένος με τις ευαισθησίες της πλειοψηφίας των Ελλήνων της Κύπρου, τόσο σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση και τον αποικιακού τύπου απόλυτο έλεγχο που επέβαλε, όσο και σε σχέση με την προοπτική *εθνικής αποκατάστασης* του νησιού, την Ένωση δηλαδή με το ελληνικό κράτος. Η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα και η επιτακτική προώθηση ενός τέτοιου αιτήματος προς όλες τις κατευθύνσεις, θα αποτελέσει το βασικό στοιχείο του πολιτικού λόγου του Μητροπολίτη Κιτίου και θα ανταποκρίνεται πλήρως στις προσδοκίες της εθνικιστικής παράταξης.

⁷⁹⁴ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία*, ό.π., σ. 458.

⁷⁹⁵ Ο Κύριλλος Παπαδόπουλλος εξελέγη για πρώτη φορά ως βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου, το 1889, ενώ ήταν τότε Μητροπολίτης Κυρηναίας. Στις εκλογές του 1896, του 1901 και του 1906, εκλέγεται βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου ως Μητροπολίτης Κιτίου. Βλ. *Cyprus Blue Book*, 1891-1892, Nicosia 1892, σ. 96-97 (εκλογές 1891). *Cyprus Blue Book*, 1896-1897, Nicosia 1897, σ. 99-100 (εκλογές 1896). *Cyprus Blue Book*, 1901-1902, Nicosia 1902, σ. 100 (εκλογές 1901). *Cyprus Blue Book*, 1906-1907, Nicosia 1907, σ. 97 (εκλογές 1906).

⁷⁹⁶ *Cyprus Blue Book*, 1886-1887, Nicosia 1887, σ. 105-106 (εκλογές 1886).

Ενδεικτική της στάσης που ο Κύριλλος Παπαδόπουλλος κράτησε στην αντιπαράθεση του με τους Βρετανούς, είναι και οι ενέργειές του, όταν στις εκλογές για ανάδειξη βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1891, η υποψηφιότητα του βρετανού επάρχου Αμμοχώστου, Άρθρουρ Γιάγκ, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων ανάμεσα στους Έλληνες κατοίκους του νησιού, με πρωτοστάτες των αντιδράσεων τους κατοίκους της Λεμεσού. Ψήφισμα ειδικής για το ζήτημα αυτό σύσκεψης που έγινε στη Λεμεσό πριν τις εκλογές, καλούσε τους κατοίκους του εκλογικού διαμερίσματος Λάρνακας – Αμμοχώστου στο οποίο είχε κατέλθει υποψήφιος ο Άρθρουρ Γιαγκ, να μην αναδείξουν με τη ψήφο τους ένα Βρετανό ως βουλευτή του Νομοθετικού. Το ζήτημα είχε αναχθεί σε εθνικό και πατριωτικό θέμα, αφού η υποψηφιότητα του Γιαγκ κρίνεται ότι «[...] έπαπειλεῖ τὰ τε ἐθνικὰ καὶ ὑλικὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος [...]».⁷⁹⁷ Ο τότε Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Παπαδόπουλλος, συμμετείχε δυναμικά στην προσπάθεια για καταψήφιση του Γιαγκ, ενώ τις εκλογές ακολούθησαν ενστάσεις που κατέληξαν σε δίκη κατά των ατόμων που φέρονταν να επηρέασαν τους εκλογείς. Είναι χαρακτηριστικό, ότι το βρετανικό δικαστήριο κατηγόρησε την ιεραρχία της Εκκλησίας της Κύπρου, και ειδικότερα τον τότε Κυρηνείας Κύριλλο Παπαδόπουλλο, ότι επηρέασαν αρνητικά τους εκλογείς, με αποτέλεσμα να μην εκλεγεί ο Άρθρουρ Γιαγκ στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Ενδεικτικότερο όμως της πολιτικής που η Εκκλησία ακολούθησε, ταυτίζοντας την εθνική με την θρησκευτική πίστη, είναι και η επιστολή του Αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεου, προς τους κατοίκους του χωριού Βασίλη, ο ιερέας του οποίου υποστήριξε την υποψηφιότητα Άρθρουρ Γιαγκ. Ο Αρχιμανδρίτης, αφού χαρακτηρίζει τον συγκεκριμένο ιερέα προδότη της πατρίδας, δηλώνει ότι «[...] ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τῷ ἀπαγορεύει νὰ ἐκτελεῖ τὰ ἱερατικά του καθήκοντα, διότι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ὡς ἱερέα [...]».⁷⁹⁸ Στο ίδιο πλαίσιο, στη δίκη που διεξήχθη για το ζήτημα αυτό, ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Παπαδόπουλλος, κατηγορήθηκε ότι «κατηράσθη» όσους θα ψήφιζαν τον Γιαγκ.

⁷⁹⁷ Από το ψήφισμα της σύσκεψης των κατοίκων της Λεμεσού. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 725.

⁷⁹⁸ Ό.π., σ. 735.

Ο Φίλιος Ζαννέτος, ο οποίος κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος είναι ένας από τους εξέχοντες λόγιους που θα υποστηρίξουν τον Κύριλλο Παπαδόπουλλο, ανήκε δηλαδή στη διάνοηση που προσέβλεπε προς το ελληνικό εθνικό κράτος, σε σχετικό με την πιο πάνω υπόθεση απόσπασμα του, τοποθετεί την Εκκλησία της Κύπρου ως θρησκευτική αλλά και πολιτική Αρχή, η οποία στις νέες περιστάσεις μετατρέπεται σε εθνική.⁷⁹⁹ Το γεγονός αυτό, η αντιμετώπιση δηλαδή της ιεραρχίας από έναν εκπρόσωπο του εθνικισμού στον κυπριακό χώρο, φανερώνει την ιδιαιτερότητα της σχέσης Εκκλησίας της Κύπρου και εθνικισμού στον κυπριακό χώρο, αλλά και την μερική ακύρωση του ίδιου του εθνικισμού ως ιδεολογία εκσυγχρονιστική, από τους ίδιους του εθνικιστές. Ταυτόχρονα, η υπόθεση με την υποψηφιότητα Γιαγκ, φανερώνει την προσαρμογή της Εκκλησίας της Κύπρου μέσα στις νέες συνθήκες, τόσο στην Κύπρο όσο και στον ευρύτερο ελληνισμό, και την υιοθέτηση εκ μέρους της ενός νεωτερικού εθνικού λόγου, ο οποίος θα της προσδώσει το ρόλο της πολιτικής και εθνικής Αρχής των Ελλήνων της Κύπρου.

Οι εξελίξεις σε σχέση με το πιο πάνω γεγονός όμως, καταδεικνύουν ακόμα, ότι η Εκκλησία της Κύπρου ενσωμάτωσε στο λόγο της τις όποιες αντιδράσεις των κοσμικών εκπροσώπων νέων ιδεών, κυρίως των εθνικιστών, και λειτούργησε ως φορέας νεωτερικότητας στον κυπριακό χώρο. Τι άλλο σημαίνει άλλωστε το γεγονός ότι, ενώ οι αντιδράσεις για την υποψηφιότητα Γιαγκ, ξεκίνησαν από κοσμικούς της Λεμεσού, εκφράστηκαν τελικά από δύο εκπροσώπους της Εκκλησίας της Κύπρου, τον Μητροπολίτη Κυρηνείας Κύριλλο Παπαδόπουλλο και τον Αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεο; Είναι χαρακτηριστικό εξάλλου, ότι μετά τις περιοδείες του Κύριλλου στις περιοχές Λάρνακας και Αμμοχώστου με στόχο την αποτροπή εκλογής του Άρθουρ Γιαγκ, οι Λαρνακείς οι οποίοι και αυτοί είχαν από νωρίς ξεσηκωθεί εναντίον του βρετανού αξιωματούχου, πίεσαν για μετάθεση του Κυρίλλου από τη Μητρόπολη

---

⁷⁹⁹ Στα σχόλια του για τη δίκη που ακολούθησε την ένσταση Γιαγκ για τις εκλογές του 1891, ο Φίλιος Ζαννέτος σημειώνει ότι: «[...] ὁ ἡμέτερος κληρὸς, θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀείποτ' ἔχων ἀποστολὴν καὶ ἔργον παρ' ἡμῖν, εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ καθήκοντός του ἀναμιγνυόμενος, ὡς ἀνεμίχθη, εἰς ὑποθεσὶν ἐνδιαφέρουσας εἰς τὰ καίρια τὴν ἡμετέρα κοινότητα». Βλ. *Ο.π.*, σ. 711.

Κυρηνείας στη Μητρόπολη Κιτίου, πράγμα το οποίο επιτεύχθηκε τελικά μετά από τρεις εκλογικές συνελεύσεις, το 1893.⁸⁰⁰

Στη Μητρόπολη Κιτίου, ο Κύριλλος Παπαδόπουλλος θα υιοθετήσει πλήρως τον εθνικιστικό λόγο των λόγιων και άλλων κοσμικών παραγόντων της πόλης, και θα αγκαλιάσει την πολιτική για επιτακτική προβολή του αιτήματος για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, σε σημείο που έγγραφα της βρετανικής διοίκησης θα τον χαρακτηρίζουν «ταραχοποιό, συγχρόνως μετ' άλλων προσώπων επιδιωκόντων τὴν ἔνωσιν τῆς Κύπρου μετὰ τῆς Ἑλλάδας».⁸⁰¹ Από το σημείο αυτό και έπειτα, θα βρεθεί σε αντιπαράθεση όχι μόνο με τη βρετανική διοίκηση, αλλά και τους παλιούς τους συνεργάτες, κυρίως τον Αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπῆς Φιλόθεο, ηγετική φυσιογνωμία της παράταξης των *διαλλακτικῶν* κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος. Ο πολιτικός λόγος του Μητροπολίτη Κιτίου θα είναι τόσο νεωτερικός όσο η συμπόρευσή του με τους εθνικιστές το επιβάλλει, αλλά και η θρησκευτική του ιδιότητα το περιορίζει. Είναι χαρακτηριστικό, ότι ένα από τα σημεία αντιπαράθεσης με τους *διαλλακτικούς*, ήταν και το σύστημα εκλογῆς των αρχιερέων στην Κύπρο. Όπως ο απεσταλμένος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελέτιος Μεταξάκης αναφέρει στη γνωμοδότησή του για το Αρχιεπισκοπικό το 1908, οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κυρηνείας υποστήριζαν ότι το σύστημα εκλογῆς έπρεπε να αλλάξει και «[...] ὑποβάλλουσι παράκλησιν πρὸς τὴν ἀντιπροσωπεΐαν, ὅπως παράσχη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου τὰ φῶτα αὐτῆς πρὸς σύνταξιν ὀργανικοῦ κανονισμοῦ διέποντος τὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης [...]».⁸⁰² Αντίθετα, ο Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλλος, εκφράζοντας την παράταξη των εθνικιστῶν κι ένα πιο νεωτερικό και στη βάση της λαϊκῆς κυριαρχίας λόγο, «[...] φρονεῖ ὅτι, τό ἐκλογικόν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἶνε ἄριστον, καὶ διὰ τοῦτο ὑπερῆφανευόμενος ἐπ'

⁸⁰⁰ Σωφρόνιος Μιχαηλίδης, *Ιστορία της κατά Κίτιον Ἐκκλησίας*, ὁ.π., σ. 319.

⁸⁰¹ Γεώργιος Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικοῦ*, ὁ.π., σ. 219. Είναι χαρακτηριστικό, ότι και πριν την έναρξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, ακόμα, ο Μητροπολίτης Κιτίου αναφέρεται ότι «[...] συνέπραττε μετὰ τῶν νεωτέρων πολιτευτῶν. Ὁ γέρον Αρχιεπίσκοπος ἔκρουεν ἤδη τὰς πύλας τοῦ Ἄδου, ὁ δὲ Κιτίου προδῆλως θὰ ἠμφισβῆται τὸν θρόνον [...]». Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ὁ.π., σ. 54.

⁸⁰² ΚΑΚ:ΣΑΙ:840 (1908), Γνωμοδότηση του Μελέτιου Μεταξάκη, 28 Σεπτεμβρίου 1908. [Βλ. Παραρτήματα, VIII.1].

αὐτῷ ὡς Κύπριος ἐπιθυμεῖ καὶ εὐχεται τὴν διατήρησιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι [...].⁸⁰³ Ἡ πλήρης εναρμόνιση του πολιτικού λόγου του Κιτίου με τον πολιτικό λόγο των μορφωμένων εθνικιστῶν που τον υποστήριζαν, καθώς και η υποστήριξή του από την πλειοψηφία του λαοῦ, οδήγησε τον Οικουμενικό Πατριάρχη να αποστείλει με ειδικό απεσταλμένο του επιστολή, στις αρχές ἤδη του Αρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος το 1901, και να του τονίσει ὅτι «[...] ἐν τῇ κρισιμωτάτῃ ταύτῃ στιγμῇ ἔπρεπε μόνον τὴν συνείδησιν αὐτῆς νὰ συμβουλευθῇ καὶ νὰ ἄγῃ τοὺς λαϊκοὺς καὶ οὐχὶ νὰ ἄγεται».⁸⁰⁴

Ἡ υποστήριξη λοιπὸν προς το πρόσωπο του Κιτίου, εἶχε μια ευρύτατη λαϊκή βάση, γεγονός που τον υποχρέωνε να προσαρμόζει την πολιτική του πορεία σε σχέση με τα αιτήματα της βάσης αὐτῆς, ἀλλὰ και η ἴδια αὐτή βάση, να τον νομιμοποιεῖ ως τον εκφραστή των δικῶν της πολιτικῶν αιτημάτων, ὡς τη δική της δηλαδή *εθνική Αρχή*. Ὅπως αναφέρει και ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα το 1902, «[...] ὁ ἐκλεκτός τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ εἶναι ὁ Κιτίου, ὅτι δὲ τὴν Κυρηναικὴν μερίδα ἀποτελοῦσιν ἀναριθμότεροι, ἰδίως δὲ οἱ ἐκ τῆς Λευκωσίας, οἵτινες δὲν διεξάγουσι κυρίως τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἰδίου αὐτῶν ὑποψηφίου, ἀλλὰ ὅπως μὴ ἀναδειχθῇ Ἀρχιεπίσκοπος ὁ Κιτίου ἐν πάσῃ δυνάμει καταπολεμοῦσι».⁸⁰⁵

2. Ἡ ἐμπλοκή του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου και η ευρύτερη πολιτική του

Ἡ πολιτική του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα πρέπει να ἐντάσσεται σε ἓνα ευρύτερο πλαίσιο ἀντιπαράθεσης και ἰδεολογικῶν ζυμώσεων που υπήρχαν στο χώρο του ελληνισμοῦ στις αρχές του 20^{ου} αἰῶνα. Αὐτό που χαρακτηρίζει ὅμως την πολιτική που ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' ἐφάρμοσε στην περίπτωση του Αρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος της Κύπρου, εἶναι ο οξύς χαρακτήρας της

⁸⁰³ Ὁ.π. [Βλ. Παραρτήματα, VIII.1].

⁸⁰⁴ Γεώργιος Φραγκοῦδης, *Ἱστορία του αρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος*, ὁ.π., σ. 112.

⁸⁰⁵ *ΙΑΥΕ*, (1903), φ. 56^α, υπφ. 1^{ος}, Εἰδικοί φάκελοι: Εκκλησιαστικά Κύπρου, Ἱεροσολύμων.

αντιπαράθεσης, η διάρκεια της, καθώς και η πολυπλοκότητα της εξέλιξής της, αφού η εδώ βρετανική παρουσία καθώς και οι σχέσεις του ελληνικού κράτους με τη Βρετανία καθιστούσαν το ζήτημα, πέρα από ιδεολογικό του ελληνισμού, ζήτημα εξωτερικής πολιτικής και σχέσεων διαφόρων κρατών.

Τα ουσιαστικού περιεχομένου ερωτήματα σε σχέση με την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά τη δεκαετία 1900-1910, αφορούν τη λογική αυτής της πολιτικής, ποιος ή ποιο το πλαίσιο στόχων του ίδιου του Πατριαρχείου τόσο για την Εκκλησία της Κύπρου και τους εδώ Έλληνες, όσο και για τον Ελληνισμό γενικότερα. Αφορούν ακόμα, τους τρόπους με τους οποίους ο Οικουμενικός Πατριάρχης επέλεξε να εμπλακεί στο ζήτημα της Κύπρου και πως αυτή η εμπλοκή κατέληξε να έχει ένα αποτέλεσμα με δύσκολη ερμηνεία. Ενώ για παράδειγμα, στόχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου ευθύς εξαρχής ήταν ο έλεγχος της Εκκλησίας της Κύπρου ούτως ώστε να μην κυριαρχήσουν σε αυτή οι *εθνικιστές αδιάλλακτοι*, γεγονός που παραπέμπει στην ουσία της πολιτικής του Πατριαρχείου, ότι αυτό ήταν η *εθνική Αρχή*, η ήττα του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η ενθρόνιση του Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου το 1909, σημαίνει ταυτόχρονα – για τον κυπριακό χώρο – νίκη της πολιτικής του Πατριαρχείου. Με τη νίκη του Κιτίου – της *παράταξης των εθνικιστών αδιάλλακτων* δηλαδή – η Εκκλησία της Κύπρου παραμένει *εθνική Αρχή* των Κυπρίων, έστω κι αν αυτή η νίκη έγινε σε αντιπαράθεση με το ίδιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εθνικό κέντρο των Ελλήνων της Κύπρου θα ήταν πια η Αθήνα, διαχειριστής της εθνικής πολιτικής όμως για ολόκληρο τον 20^ο σχεδόν αιώνα, θα παρέμενε η Εκκλησία διά του Αρχιεπισκόπου της, διατηρώντας σε ένα εντελώς νεωτερικό πλαίσιο, το ρόλο της εθναρχεύουσας Εκκλησίας προστάτη των Ελλήνων της Κύπρου όχι από πνευματική ή θρησκευτική άποψη, αλλά από πολιτική.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μέσα από την εμπλοκή του στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου επιδιώκει να διασώσει ή να καθιερώσει – μέσα από την αντιπαράθεση με το εθνικό ελληνικό κράτος – ότι: η *εθνική Αρχή* των εντός και εκτός Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ελλήνων, είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και εθνικό κέντρο αναφοράς τους πρέπει να είναι η Κωνσταντινούπολη και όχι το ελληνικό κράτος. Η εξουσία της Εκκλησίας δεν απορρέει από τη σχέση της με το ποιμνίο της – το οποίο

έχει πια πλήρως εθνικοποιηθεί – αλλά βασίζεται στην προηγούμενη παραχώρηση πολιτικών εξουσιών στους αρχιερείς και στην Εκκλησία από το οθωμανικό κράτος. Η πολιτική αυτή εξουσία για το Οικουμενικό Πατριαρχείο πρέπει να παραμείνει αδιαμφισβήτητη, έστω κι αν αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες, να εθνικοποιηθεί. Ακόμα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο πρέπει να παραμείνει ως μια οικουμενική πολιτική και θρησκευτική εξουσία όλων των Ορθοδόξων, έστω κι αν αυτοί οι ορθόδοξοι ανήκουν τώρα σε κράτη που αποσχίστηκαν από την οθωμανική επικράτεια. Είναι χαρακτηριστικό, ότι σύμφωνα και με τις πληροφορίες που παρέχει στον Υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας ο πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, το 1905 ο Οικουμενικός Πατριάρχης ανησυχούσε έντονα από την εξαγγελία της Ρωσικής Εκκλησίας για την ίδρυση Πατριαρχείου. Σύμφωνα με τον πρέσβη, ο Οικουμενικός Πατριάρχης ανησυχούσε για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, η ίδρυση ενός Ρωσικού Πατριαρχείου θα στερούσε την εικόνα της πρωτοκαθεδρίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, και δεύτερον, υπήρχε ο φόβος το Ρωσικό Πατριαρχείο να πάρει υπό τον έλεγχό του τις Εκκλησίες της Σερβίας, Βουλγαρίας, Μαυροβουνίου και Ρουμανίας, καθώς και τους Σλάβους της Αυστρίας. Στην επιστολή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών, ο πρέσβης τονίζει την ανησυχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τη θέλησή του να συνεννοηθεί με τα άλλα ορθόδοξα Πατριαρχεία για κοινή στάση επί του ζητήματος.⁸⁰⁶

Στη λογική λοιπόν σημαντικών πολιτικών ζυμώσεων, ανήκει και η έντονη και άμεση εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριάρχη στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου. Ενώ το φαινομενικά εκκλησιαστικό αυτό ζήτημα, αφορούσε ένα πληθυσμό και μια Εκκλησία που δεν ανήκαν στον οθωμανικό πολιτικό χώρο – στον οποίο ανήκε ακόμα το Οικουμενικό Πατριαρχείο – ο ελληνικός χαρακτήρας της πλειοψηφίας του πληθυσμού, καθώς και έντονη έκφραση του αιτήματος για Ένωση της Κύπρου με το ελληνικό κράτος, οδήγησαν τον Οικουμενικό Πατριάρχη σε μια έντονη και οξεία εμπλοκή του, με σκοπό την παραμονή της Εκκλησίας της Κύπρου, ως εκ τούτου και του κυπριακού πληθυσμού, στον έλεγχο – τον πολιτικό κυρίως – του Οικουμενικού Πατριαρχείου, και

---

⁸⁰⁶ Η επιστολή είναι ημερομηνίας 28 Μαρτίου 1905 και αποτελεί ενημέρωση του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών για την κατάσταση που επικρατούσε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο σε σχέση με τις εξελίξεις στη Ρωσική Εκκλησία. Βλ. *IAYE*, (1905), φ. Ζ.19, υπφ. 1^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.2].

τη διατήρηση της Κωνσταντινούπολης ως του εθνικού κέντρου αναφοράς των Ελλήνων του νησιού. Το ζήτημα λοιπόν, μετά τη μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριάρχη, τίθεται ως ζήτημα αναγνώρισης της υπεροχής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όχι μόνο της πνευματικής, αλλά και της εθνικής. Τα άρθρα υποστηρικτών της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είναι ενδεικτικά των αντιλήψεων, αφού αναφέρουν ότι «[...] ἂν ἐνδιαφερόμεθα ἀκόμη – ἔστω καὶ ἐπ’ ἐλάχιστον – διὰ τὴν τύχην τῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ν’ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἠθικὴν ὑπεροχὴν τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου ἐπὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ Ἐκκλησιῶν, ὅπως ἀναγνωρίζομεν καὶ οὐδεὶς ποτὲ τῶν Ἑλλήνων διενεόηθη ν’ ἀμφισβητήσῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἀνευ ἀνταγωνισμοῦ πρωτείων τῆς Κων/πόλεως – ἔδρας τοῦ Οἴκ. Πατριαρχείου – ὡς πρωτεούσης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους».⁸⁰⁷

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης, γνώριζε πολύ καλά ότι τυχόν απόσπαση της Εκκλησίας της Κύπρου και του πληθυσμού από τον έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, θα προστίθετο στην ήδη μη ανατρέψιμη απόσπαση άλλων περιοχών, όπως του ελλαδικού χώρου, και των βαλκανικών περιοχών. Η αγωνία του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ για το μέλλον της Εκκλησίας ως πολιτικού κέντρου των Ορθοδόξων,⁸⁰⁸ διαφαίνεται και από το υπόμνημά του προς την εθνοσυνέλευση για αναθεώρηση των Εθνικών Κανονισμών, τον Ιανουάριο του 1879. Ο Ιωακείμ Γ΄, αφού χαρακτηρίζει την περίοδο μετά το 1860 *θλιβερή*, τονίζει ότι: «[...] ἡ ἐξασθένισις τοῦ κέντρου καὶ τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ, τοῦ κέντρου τοῦ σώσαντος τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ τὸ Γένος, ἡ παρά τινων ἐξ αὐτῶν τῶν ἱερωτέρων ἐκφάυλισις καὶ ἡ μεταβίβασις τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἄλλα κέντρα καὶ σωματεῖα ἐτέρας φύσεως εἰσὶν αἴτια, προκαλοῦντα πανταχόθεν τὴν ἐξασθένησιν καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν, κατὰ συνέπειαν δὲ τὴν καταστρεπτικὴν

⁸⁰⁷ *Αλήθεια*, «Επί του ζητήματος», 10 Απριλίου 1908.

⁸⁰⁸ Σύμφωνα και με την αρθρογραφία του κυπριακού Τύπου της εποχής, ο Ιωακείμ Γ΄ επιδίωκε «[...] ἵνα δείξῃ ὅτι ὑπάγονται εἰς τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ διάφορα ἔθνη ὅπως καὶ ὑπὸ τὴν παπικὴν τιάραν, καὶ τὴν πολιτικὴν ταύτην θεωρεῖ καὶ περιέπει ὡς μεφαλοφυᾶ». Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, «Ἡ εὐθύνη ἐπὶ τὴν Α. Θ. Π. τον Ιωακείμ Γ΄», 2 Φεβρουαρίου 1908.

κατάπτωσιν».⁸⁰⁹ Και ακριβώς σε μια τέτοια περίοδο, το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου έρχεται να διασώσει ή να καταβαρθώσει – ανάλογα και με την εξέλιξή του – το γόητρο αλλά και τη θέση του Οικουμενικού Πατριαρχείου στον κόσμο των Ελλήνων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μεσολάβηση του Οικουμενικού Πατριάρχη αντιμετωπίζεται αρχικά από όλους ως μια ενέργεια που έδινε πίσω στο Πατριαρχείο το παλιό του κύρος, αφού «[...] ή μεγάλη πλειονότης τοῦ Ἑλληνικοῦ Ὀρθοδόξου λαοῦ τῆς Κύπρου ἐπικαλεσάμενη τὴν μεσολάβησιν τῶν ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν [...] ἐξετέλεσε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς ἐπανόρθωσιν σφάλματος εἰς ὃ περιέπεσεν ἡ Ἐλευθέρα Ἑλλάς, ἀναγορεύσασα αὐτοκέφαλον τὴν ἐαυτῆς Ἐκκλησίαν καὶ ἀποχωρίσασα ταύτην διοικητικῶς ἀπὸ τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων. Τὸ διάβημα τῶν Κυπρίων ἀνακαινίζει τὰ ἔκπαλαι δικαιώματα τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ τείνει ν' ἀποδώσῃ πρὸς αὐτὴν τὴν ἀρχαίαν αἴγλην καὶ δύναμιν».⁸¹⁰

Ένας δεύτερος άξονας της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου σε σχέση με το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, αφορούσε τη συμμετοχή του κοσμικού στοιχείου στις εκκλησιαστικές αλλά και μη εκκλησιαστικές υποθέσεις των Ελλήνων, κυρίως αυτών που κατοικούσαν στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε μια εποχή όμως που οι ιδέες και οι ανατροπές ταξίδευαν γρηγορότερα και από τα ίδια τα εμπορεύματα όμως, ο Ιωακείμ ο Γ' γνώριζε ότι κάθε τι που συμβαίνει σε μια Ορθόδοξη Εκκλησία επηρεάζει καταλυτικά τις εξελίξεις σε μια άλλη, γεγονός που θα είχε τελικό αντίκτυπο στο ίδιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Σύμφωνα με τον Ζαννέτο, ο Ιωακείμ Γ', σε σχέση με το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, ισχυριζόταν ότι «[...] ἐὰν οἱ Κύπριοι διηυκόλυνον τὴν πατριαρχικὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ κῦρος τῶν ἀποφάσεών του θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῆ καὶ τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ [...]».⁸¹¹ Το ίδιο αναφέρει και ο Τύπος, όταν υποστηρίζει από το 1901 ήδη, ότι «[...] ή διὰ τῆς Πατριαρχικῆς μεσολαβήσεως ἐπίλυσις τοῦ

⁸⁰⁹ Κωνσταντίνος Π. Σπανούδης, *Ιστορικαί σελίδαι. Ιωακείμ ο Γ',* Κωνσταντινούπολη 1902 (επανεκδοση: Θεσσαλονίκη 2000), σ. 25.

⁸¹⁰ *Εναγόρας*, «Η πανελλήνιος σημασία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος», 9 Ιουνίου 1901.

⁸¹¹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 434.

Ἀρχιεπισκοπικοῦ ἐν Κύπρῳ ζητήματος θὰ προλειάνη καὶ θὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Πατριαρχείων εἰς τὸ Ἀντιοχικὸν ζήτημα ἀποτελοῦσα πρόσφατον καὶ ἀναμφισβήτητον προηγούμενον, δι' οὗ ἀναγνωρίζονται δικαιώματα ἀμφισβητούμενα ὑπὸ τοῦ ἐπιβάτου Μελετίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀραβοφάνων». ⁸¹² Ἡ συμμετοχὴ των κοσμικῶν σε υποθέσεις που προηγουμένως την ἀπόλυτη ἐξουσία ἀπολάμβανε το Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, εἶχε ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, ὅταν ἡ οθωμανικὴ διοίκηση θεσμοθετεῖ τὴν ὑπαρξὴ καὶ δράση των κοσμικῶν στις υποθέσεις τῆς κοινότητος. Τὴν περίοδο αὐτή, ἐνῶ ο Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης εἶναι αὐτὸς στον ὁποῖο παρέχεται ἡ ἐντολὴ γιὰ τὴν ἡγεσία του μιλλέτ, ταυτόχρονα, τὸ Πατριαρχεῖο χάνει τὸ προνόμιο τῆς ἀπόλυτης καὶ αυθαίρετης ἐξουσίας ἐπὶ των Ορθοδόξων. Ἀφοῦ με τις μεταρρυθμίσεις οἱ θεσμοὶ ἐκκοσμικεῦνται, γιὰ τις υλικὲς υποθέσεις του μιλλέτ των Ορθοδόξων υπεύθυνο πια ἦταν τὸ συμβούλιο, ἡ σύσταση του ὁποῖου θα γινόταν καὶ ἀπὸ κοσμικοῦς. ⁸¹³

Στὴ σύγκρουση που θα ἀκολουθήσει κατὰ τὴ δεκαετία 1900-1910, κυρίαρχο στοιχεῖο θα ἀναδειχθεῖ ἡ συμμετοχὴ των κοσμικῶν στὴν ἐκλογή ἐνός ἐκκλησιαστικοῦ – ταυτόχρονα ὅμως καὶ πολιτικοῦ γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο – ἡγέτη. Ἐνῶ ἡ παράταξη που πρόσκειται στον Μητροπολίτη Κιτίου θα τονίζει ὅτι ἡ ἐκλογή θα γίνῃ «[...] συμφώνως πρὸς τὰ κρατοῦντα ἔθνη καὶ θέσμια τῆς Ἀὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, δικαιώματα τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς νήσου [...]» ⁸¹⁴ ἡ σύσκεψη στο Γραφεῖο του Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τὸ Νοέμβριο του ἴδιου ἐτους, καταλήγει στο συμπέρασμα ὅτι «[...] τὰ πρακτικὰ δὲν παραχωρῶσι πολλὰ δικαιώματα εἰς τὴν Διαιτησίαν, διότι ἐν ᾧ ἀφ' ἐνός δέχονται καὶ ὀρίζουσιν αὐτὴν ἀφ' ἐτέρου ζητοῦσιν, ἵνα μηδὲως προσβληθῇ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τὰ θέσμια αὐτῆς καὶ τὰ δικαιώματα τῆς Ἱ. Συνόδου καὶ τοῦ λαοῦ, ἄπορον δὲ πῶς πάντα ταῦτα δύνανται

⁸¹² Εὐαγόρας, «Ἡ πανελληνίως σημασία του ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος», 9 Ἰουνίου 1901.

⁸¹³ Σία Ἀναγνωστοπούλου, *Μικρὰ Ἀσία, 19^{ος} αἰ. –1919*, ὁ.π., σ. 287.

⁸¹⁴ Ἀπόσπασμα ἀπὸ ψήφισμα των Κιτιακῶν σε συνέλευση στὴ Λευκωσία τον Οκτώβριο του 1901. Βλ. Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία τῆς νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ὁ.π., σ. 343.

νὰ συμβιβασθῶσιν». ⁸¹⁵ Το ζήτημα της συμμετοχής των κοσμικών θα καταστεί κυρίαρχο στη σύγκρουση μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των *Κιτιακών*, με τον Ιωακείμ Γ΄ να τονίζει ήδη από το 1901, ότι η Εκκλησία πρέπει να «[...] ἄγῃ τοὺς λαϊκοὺς καὶ οὐχὶ νὰ ἄγεται». ⁸¹⁶ Η συγκέντρωση εξουσιών στο πρόσωπο του Πατριάρχη, ή όπως διαφορετικά αναφέρεται «[...] ἡ συγκέντρωσις τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Πατριάρχου» ⁸¹⁷ και η όσο το δυνατόν λιγότερη ανάμιξη των κοσμικών στα εκκλησιαστικά ζητήματα, υπήρξε ουσιαστικό μέρος της πολιτικής του Ιωακείμ Γ΄ στην Κωνσταντινούπολη, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν εκεί δύο παρατάξεις, οι *Ιωακειμικοί* και οι *αντιιωακειμικοί*. Όπως ο ίδιος ο Ιωακείμ δήλωνε στο υπόμνημά του προς την εθνική συνέλευση του 1879, «[...] ὁ ἱερός κληρὸς, ὁ ἀριδῆλως τὰς ἡνίας ἐν χερσὶν ἔχων, μάλιστα δὲ ὁ ἀνώτερος, συνωδὰ τῇ θειότητι τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ, δέον νὰ ἴσταται εἰς θέσιν ὑψηλοτέραν, ὅπερ οὐχὶ μόνον ὑπὸ τοῦ ἀπολύτου θρησκευτικοῦ συμφέροντος τῆς Ἐκκλησίας ἀπαιτεῖται, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔθνους». ⁸¹⁸ Αυτό που ο Ιωακείμ Γ΄ διεκδικεί μέσω του υπομνήματος του, δηλαδή, είναι η παραμονή του ανώτερου εκκλησιαστικού κλήρου στην ηγεσία – την πολιτική και όχι μόνο την πνευματική – της κοινότητας των Ορθοδόξων. Πέραν αυτού όμως, ο Ιωακείμ τονίζει ότι η Εκκλησία ως πολιτική ηγεσία είναι προς το συμφέρον του ίδιου του έθνους, ταυτίζει δηλαδή το θρησκευτικό σύνολο με το εθνικό, δίνοντας με τον τρόπο αυτό τη δική του αντίληψη περί έθνους και Πολιτείας.

Κωδικοποιώντας λοιπόν την πολιτική που το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκφράζει κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, αυτή συνίσταται από δύο βασικούς άξονες: την παραμονή της Εκκλησίας της Κύπρου και των Ελλήνων του νησιού στον θρησκευτικό αλλά και πολιτικό έλεγχο της Κωνσταντινούπολης ως έδρας του Οικουμενικού Πατριαρχείου και εθνικού κέντρου των Ελλήνων, και την παρεμπόδιση άσκησης ενός κυρίαρχου ρόλου των κοσμικών σε ζητήματα της Εκκλησίας και της

⁸¹⁵ *Ο.π.*, σ. 354.

⁸¹⁶ Γεώργιος Φραγκούδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 112.

⁸¹⁷ Κωνσταντίνος Π. Σπανούδης, *Ιστορικά σελίδα. Ιωακείμ ο Γ΄*, ό.π., σ. 47.

⁸¹⁸ *Ο.π.*, σ. 26.

κοινότητας. Η πολιτική αυτή θα καταστεί ξεκάθαρη μέσα από την επίσημη εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Αρχιεπισκοπικό μέσω των Διαιτησιών που κατά καιρούς αναλήφθηκαν από τα Πατριαρχεία, αλλά και μέσω των παρασκηνιακών ενεργειών του Ιωακείμ Γ΄ προς όλες τις κατευθύνσεις.⁸¹⁹ Χαρακτηριστικό της σύγχυσης μεταξύ των δύο, επίσημης και παρασκηνιακής δηλαδή δράσης του Ιωακείμ Γ΄, είναι και το γεγονός ότι ενώ από τον Δεκέμβριο του 1900 ήδη, η διοικούσα Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κύπρου με τηλεγραφήματά της προς τα Πατριαρχεία Ιεροσολύμων και Αλεξάνδρειας προειδοποιεί ότι *δεν θα δεχθεί παρά μόνο αδελφικές συμβουλές*,⁸²⁰ και ταυτόχρονα προειδοποιεί τον Οικουμενικό Πατριάρχη ότι *ο κυπριακός λαός δεν θα δεχθή επέμβασή του στο εκκλησιαστικό ζήτημα*,⁸²¹ μέχρι τον Φεβρουάριο του 1908 η Κιτιακή παράταξη «[...] παρακαλεί τὰς ἑλληνικὰς Ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας ἰδίᾳ δὲ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀλεξανδρείων καί τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων νά βοηθήσωσιν εἰς σωτηρίαν τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου κατὰ τῆς ἐπιβούλου ἐπεμβάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως».⁸²²

Παραμένοντας στην εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Αρχιεπισκοπικό, σε ότι αφορά τώρα το διαδικαστικό μέρος, αυτή επικεντρώνεται στις προσπάθειες για διαιτησία από τα Πατριαρχεία Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξάνδρειας και Ιεροσολύμων, τον Οκτώβριο του 1901, στην αποστολή εκπροσώπων των Πατριαρχείων τον Ιούνιο του 1907 και στην εκλογή του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κύριλλου Βασιλείου σε Αρχιεπίσκοπο Κύπρου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τον Φεβρουάριο του 1908. Σε όλο το διάστημα που μεσολάβησε, ο Οικουμενικός Πατριάρχης είτε μέσω απεσταλμένων του, είτε μέσω έντονων παρασκηνιακών ενεργειών στην Κωνσταντινούπολη, προσπάθησε να επιβάλει τη δική του πολιτική, συνεργαζόμενος με

⁸¹⁹ Είναι ενδεικτικό ότι το Νοέμβριο του 1907, ο Έλληνας πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη αναφέρει ότι «[...] ο Οικουμενικός Πατριάρχης υποπιπτει εις τοιαυτην αντιφασιν και αλλα μεν λεγει εις τον κ. Πρεσβευτην, αλλα δε τηλεγραφει εις τον Πατριαρχην Αλεξανδρειας, εν τουτοις το ζητημα παραμενει αλυτον προς μεγαιστην ζημιαν του τοπου και προς βλαβην του γοητρου της Εκκλησιας». Βλ. ΙΑΥΕ, (1907), φ. ΙΒ/α.α.κ./73, υπφ. 1^{ος}.

⁸²⁰ Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 202.

⁸²¹ *Ό.π.*, σ. 200.

⁸²² Απόσπασμα από ψήφισμα συλλαλητηρίου των Κιτιακών μετά την εκλογή στην Κωνσταντινούπολη του Μητροπολίτη Κυρηναίας ως Αρχιεπισκόπου Κύπρου. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 445.

όλες εκείνες τις δυνάμεις που θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν, και συγκρουόμενος με κάθε θεσμό ή άτομο που αντιστεκόταν στην εφαρμογή της δικής του πολιτικής.⁸²³

Ενδεικτικό της πολιτικής που το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθεί να επιβάλει στους Κυπρίους, είναι και η άτυπη έναρξη της πατριαρχικής εμπλοκής στο εκκλησιαστικό ζήτημα τον Σεπτέμβριο του 1901,⁸²⁴ όταν ο ανεπίσημος απεσταλμένος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κύπρο Δ. Γεωργιάδης, προτείνει στον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλλο, την εκλογή του σε Αρχιεπίσκοπο Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη. Όταν ο Μητροπολίτης Κιτίου αρνείται ένα τέτοιο ενδεχόμενο, ο Γεωργιάδης τον πληροφορεί ότι ο Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Βασιλείου φάνηκε θετικός σε μια τέτοια πιθανότητα, και είναι τότε που του αναφέρει ότι πρέπει να *άγει* και όχι να *άγεται* από τους κοσμικούς.⁸²⁵ Με την πρόταση του αυτή, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπαθεί να κλείσει το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα στη γένεσή του.⁸²⁶ Η πρόταση για εκλογή του Κιτίου στην Κωνσταντινούπολη θα σήμαινε την αποδοχή του ελέγχου από το Πατριαρχείο, τη διατήρηση του κυρίαρχου ρόλου του Οικουμενικού

---

⁸²³ Είναι χαρακτηριστικό, ότι όσο η όξυνση των σχέσεων μεταξύ της παράταξης που υποστήριζε τον Μητροπολίτη Κιτίου και του Ιωακείμ Γ' προχωρούσε, τόσο τα άρθρα εναντίον του δευτέρου γίνονταν πιο σκληρά. Για παράδειγμα, ο *Κυπριακός Φύλαξ* αναφέρει το 1908: «[...] ὁ δι' ἄσεβοῦς πραξικοπήματος ἐπανακησάμενος τὸν Οἴκουμ. Θρόνον Ἰωακείμ Γ' παπικούς θεραπεύων πόθους προσεποιήθη ἐν ἀρχῇ σεβασμὸν πρὸς τὰ Κυπριακὰ θέσμια, ἐνῶ παντοιοτρόπως παρεθάρρυνε τὴν ἀντικιτιακὴν μειονοψηφίαν καὶ τὴν καλογηρικὴν ὀμάδα εἰς ἀντίστασιν κατὰ πάσης λύσεως συμφώνου πρὸς ταῦτα. Διὰ παντοίων ἀναβολῶν καὶ λοξωτάτων ἐλικοδρομιῶν ἐπειράθη νὰ παρατείνῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν λύσιν ἵνα ἐμβάλῃ τὸν κάματον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐν τῇ νήσῳ πλειονοψηφίαν καὶ δυνήθῃ νὰ ἐπιβάλλῃ ἐκ Φαναρίου Ἀρχιεπίσκοπον δημιουργῶν προηγούμενον μὴ ἐπιδοκιμαζόμενον παρὰ πασῶν τῶν Ἑλληνικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν». Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, «Κατά της κληροκρατίας», 1 Νοεμβρίου 1908.

⁸²⁴ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο πρέπει να παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην Κύπρο και τη διαμόρφωση μιας εθνικιστικής παράταξης στο νησί αλλά και τη συσπείρωσή της γύρω από έναν Μητροπολίτη της Εκκλησίας της Κύπρου, αφού με διάφορους απεσταλμένους του προσπαθεί να αντιταχθεί στην πολιτική της άμεσης εθνικής αποκατάστασης μέσω της Ένωσης, προβάλλοντας τα αρνητικά του ελληνικού εθνικού κράτους. Ένας από τους κατηγορούς του ελληνικού κράτους, ήταν και ο Ιερόθεος Τεκνόπουλος, ο οποίος ήρθε στο νησί με συστατική επιστολή του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντίνου, για να κηρύξει σε διάφορους ναούς. Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, σ. 580. Κήρυγμα του Τεκνόπουλου στο οποίο κυριαρχεί το αντεθνικό στοιχείο. [Βλ. Παραρτήματα, VII.1].

⁸²⁵ Γεώργιος Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ὁ.π., σ. 112.

⁸²⁶ Η προτίμηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπέρ του Μητροπολίτη Κυρηνείας Κύριλλου Βασιλείου θα πρέπει να θεωρείται δεδομένη, λαμβανομένων υπόψη και των κύκλων που στήριζαν τον Μητροπολίτη Κιτίου, αλλά και τον ίδιο τον εθνικιστικό πολιτικό λόγο του. Σύμφωνα και με τον Έλληνα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, η προτίμηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπέρ του Κυρηνείας Κυρίλλου, ήταν δεδομένη από την εποχή του Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντίνου Ε'. Βλ. Επιστολή του πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, ημερομηνίας 17 Αυγούστου 1907, *ΙΑΥΕ*, (1907) φ. ΙΒ/.α.κ./73, υπφ. 1^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.3].

Πατριάρχη στις εξελίξεις στην Κύπρο, αλλά κυρίως, στη διάλυση της παράταξης που διαμορφώθηκε γύρω από τον Μητροπολίτη Κιτίου και προσέβλεπε στην Αθήνα ως το εθνικό κέντρο του ελληνισμού. Το γεγονός, ακόμα, ότι είτε Κιτίου είτε Κυρηναίας για τον Οικουμενικό Πατριάρχη δεν είχε καμιά διαφορά, φτάνει η εκλογή να γινόταν στην Κωνσταντινούπολη από την εκεί Ιερά Σύνοδο και όχι από τους κοσμικούς στην Κύπρο, καταδεικνύει το περιεχόμενο της πολιτικής του Ιωακείμ Γ', τόσο σε σχέση με τον ρόλο της *εθνικής Αρχής* και του εθνικού κέντρου για τους Κυπρίους, όσο και σε σχέση με την ανάμιξη των κοσμικών σε εκκλησιαστικά και πολιτικά ζητήματα της κοινότητας. Η σημαντικότητα της εξέλιξης στο ζήτημα της Κύπρου, ήταν θέμα προτεραιότητας για τον Ιωακείμ Γ', αφού αναφέρεται ότι ο ίδιος παρακολουθούσε τις εξελίξεις στην Κύπρο προτού ακόμα επανέλθει στον πατριαρχικό θρόνο, ενώ αμέσως μετά την ενθρόνισή του, διασαφήνισε ότι η λύση του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος στην Κύπρο ήταν μία από τις βασικότερες προτεραιότητές του, εφόσον μάλιστα «[...] τὸ ἀνιαρὸν τοῦτο ζήτημα εἶχεν ἀποκτήσει πανελλήνιον ἐνδιαφέρον».⁸²⁷ Είναι επίσης ενδεικτικό, το γεγονός ότι σύμφωνα και με τα δημοσιεύματα του κυπριακού Τύπου της περιόδου του Αρχιεπισκοπικού, η ανάμιξη του Οικουμενικού Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' έδινε στήριξη στους *Κυρηναϊκούς*, αφού «[...] οἱ τὴν παρασυναγωγὴν ἀποτελοῦντες ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Κύπρου μέχρι τῆς ἐνθρονίσεως τοῦ Ἰωακείμ Γ' οὐδέποτε διενεώθησαν ὅτι ἀποτελοῦσι Σύνοδον κανονικὴν, ὡς ἐμφαίνουσιν ἐπιστολαὶ αὐτῶν πρὸς τὸν Ἄγ. Κιτίου, ἐν αἷς ἀνομολογῶσιν ὅτι δὲν διατείνονται ὅτι ἀποτελῶσι Σύνοδον [...]. Τὰ περὶ ὑποστάσεως Συνόδου καὶ περὶ κατηγορητηρίου ιδέας ἐνεπνεύσθησαν ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας Ἰωακείμ Γ' ἢ ἐνεθαρρύνθησαν εἰς αὐτὰς εὐρόντες τὴν Α. Θ. Παναγιότητα ἀδόκητον σύμβουλον καὶ σύμμαχον».⁸²⁸

Ακόμα πιο ενδεικτικό της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είναι και η αναφορά του Δ. Γεωργιάδη προς τον Πατριάρχη, στην οποία καταγράφεται ο ρόλος και το περιεχόμενο του πολιτικού λόγου του Μητροπολίτη Κιτίου. Ο Γεωργιάδης αναφέρει

⁸²⁷ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 337.

⁸²⁸ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Εθνοβλαβής πολιτεία του Φαναρίου», 1 Σεπτεμβρίου 1907.

ότι αφού ο ίδιος ήταν αντιπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είχε την ευχέρεια να κηρύξει το *παράνομον* της εναπομείνας – μετά την αποχώρηση του Κιτίου – διοικούσας Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου και να προκηρύξει εκλογές, τις οποίες σίγουρα θα κέρδιζε ο *πλειονοψηφούντας*, δηλαδή ο Μητροπολίτης Κιτίου. Ωστόσο, ο Γεωργιάδης συνεχίζει την αναφορά του λέγοντας μια τέτοια λύση στο ζήτημα την «[...] *έθεώρησα άφ' ένδς ώς μὴ εἰρηνικὴν λύσιν καὶ ἐπομένως ἀσύμφορον πρὸς τὸν σκοπὸν μου [...]*». ⁸²⁹ Ακόμη ενδεικτικότερη των προθέσεων και της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήταν η πρόταση που ο Γεωργιάδης συμπεριλαμβάνει στην αναφορά του, όπως σύμφωνα με αυτήν, «[...] *προτιμότερον πάντων θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ ν' ἀποσταλῆ εἰς Κύπρον τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου νὰ κυβερνήσῃ ἔν ἔτος τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τῇ συστάσει τῶν Πατριαρχῶν νὰ ψηφίσῃ αὐτὸν ὡς Ἀρχιεπίσκοπον*». ⁸³⁰ Από την πρώτη και άτυπη εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα δηλαδή, το κύριο ζητούμενο ήταν η επιβολή ενός ελέγχου στην Εκκλησία της Κύπρου και κυρίως ο αποκλεισμός εκλογής του Μητροπολίτη Κιτίου ως ηγέτη της παράταξης των εθνικιστών.

Στις 11 Νοεμβρίου του 1901 πραγματοποιείται η Α' σύσκεψη της Διαιτησίας των Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, στο Γραφείο του Οικουμενικού Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη. Στην σύσκεψη αυτή τέθηκε το ζήτημα εκλογής αρχιεπισκόπου στην Κύπρο μέσα από τη συμμετοχή του λαού, κάτι το οποίο ο Οικουμενικός Πατριάρχης αποδεχόταν ως παράδοση, απόρριπτε όμως νόμο, αφού τόνισε ότι «[...] *πρὸ τῶν κανονισμῶν καὶ ένταῦθα ὠρισμένα πρόσωπα ἐκ τῶν λογάδων καὶ τῶν έσναφίων προσεκαλοῦντο ὡς καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο δέν ἀποτελεῖ νόμον*». ⁸³¹ Ο Ιωακείμ Γ', ως υποστηρικτής που ήθελε την Εκκλησία να αντλεί την εξουσία της μέσω της νομιμοποίησης της Πολιτείας – του οθωμανικού κράτους στην περίπτωση του Πατριαρχείου – δεν αναγνώριζε ως νόμο, αφού στερείτο οποιασδήποτε κρατικής υποστήριξης, το σύστημα εκλογής των αρχιερέων στην Κύπρο.

⁸²⁹ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ό.π., σ. 347.

⁸³⁰ *Ό.π.*, σ. 348.

⁸³¹ *Ό.π.*, σ. 355.

Ειδικά σε μια τέτοια περίοδο όπου το προνομιακό καθεστώς της Εκκλησίας και στο οθωμανικό κράτος βρισκόταν υπό αμφισβήτηση, ο Ιωακείμ δεν ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί ως τετελεσμένο γεγονός την άμεση εκλογή από λαό, την άντληση δηλαδή της κάθε εξουσίας του από τον ίδιο το λαό, ενός αρχιερέα της Εκκλησίας της Κύπρου. Χαρακτηριστικό των απόψεων του Ιωακείμ Γ΄ για το ζήτημα της σχέσης μεταξύ ανώτατου κλήρου και λαού, είναι και η μαρτυρία του Γεώργιου Φραγκούδη, ο οποίος πήρε μέρος σε αντιπροσωπεία από την Κύπρο που μετέβη στην Κωνσταντινούπολη τον Μάρτιο του 1908 για να συναντήσει τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γ. Φραγκούδη, ο Ιωακείμ Γ΄ κατά τη συνάντησή τους, προσπαθούσε να τον πείσει ότι: «[...] δὲν πρέπει ὁ λαὸς νὰ νικήσῃ τὴν Σύνοδον, ἔστω καὶ ἀντικανονικῶς ὑπάρχουσαν, διότι ἐὰν ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν λαὸν νὰ διευθύνῃ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ νὰ διορίζῃ καὶ νὰ παύῃ Ἀρχιερεῖς, ἡ Ἐκκλησία θὰ διελύετο».⁸³² Καταδεικνύεται λοιπόν από τα λεγόμενα του ίδιου του Ιωακείμ, ότι ουσιαστικό μέρος της πολιτικής του στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, βασιζόταν στην αντίληψη για τις σχέσεις ιεραρχίας και λαού και τη μη συμμετοχή των κοσμικών στις διαδικασίες ανάδειξης των αρχιερέων στους θρόνους τους.

Ο δεύτερος βασικός άξονας της πολιτικής Ιωακείμ Γ΄ στο Αρχιεπισκοπικό, υπήρξε όπως προαναφέρθηκε, η διατήρηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Κωνσταντινούπολης ως του εθνικού κέντρου όλων των Ελλήνων, η οικουμενική δηλαδή διάσταση του πολιτικού – και τώρα εθνικού – ρόλου του Οικουμενικού Πατριαρχείου.⁸³³ Η επίτευξη λύσης με τρόπο που να διατηρούσε και να ενδυνάμωνε την πολιτική αυτή,

---

⁸³² Γεώργιος Φραγκούδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος*, ό.π., σ. 190.

⁸³³ Πέραν των Ελλήνων όμως, υπήρχαν και οι ορθόδοξοι άλλων εθνικοτήτων, οι οποίοι θα έπρεπε να παραμείνουν κι αυτοί κάτω από τον έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Έλληνας πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρει τον Μάρτιο του 1905 ότι η Διοικούσα Σύνοδος της Ρωσικής Εκκλησίας αποφάσισε την ίδρυση Πατριαρχείου. Το γεγονός αυτό ανησύχησε ιδιαίτερα τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο οποίος «φρονεῖ καὶ ὀρθῶς ὅτι, δεδομένης τῆς ὑπεριτάτης τοῦ ζητήματος σπουδαιότητος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐνδεχομένων συνεπειῶν (τῆς ὑπαγωγῆς πιθανῶς ὑπὸ τὸ ρωσικὸν Πατριαρχεῖον τῶν ἐκκλησιῶν Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ Μαυροβουνίου, ἴσως δὲ καὶ τῆς Ρουμανίας καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σλαύων) ἀνάγκη ἀναπόδραστος κοινῆς τῶν τριῶν Πατριαρχείων συνεννοήσεως καὶ συνεργασίας ἐν τῷ ζητήματι». Βλ. Επιστολή του Έλληνα πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ημερομηνίας 28 Μαρτίου 1905, *ΙΑΥΕ*, (1905) φ. 19/Ζ, α.α.κ, υπφ. 1^ο. [Βλ. Παραρτήματα, VI.2].

ήταν καίριας σημασίας για τον Ιωακείμ Γ΄, ο οποίος κατά τη διάρκεια της Ε΄ συνεδρίας της Διαιτησίας για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, που διεξήχθη στις 8 Μαρτίου 1902 στο γραφείο του, ανέφερε ότι «[...] τῆς ἀποφάσεως τῆς Διαιτησίας ματαιουμένης, τιτρώσεται εἰς τὰ καίρια ἢ πατριαρχικὴ ἀξία καὶ δικαιοδοσία ἐν ὅλῃ τῇ Ἀνατολῇ καὶ πέραν αὐτῆς [...]».⁸³⁴ Της συνεδρίας αυτής, είχε προηγηθεί η αποτυχία της πρότασης της Διαιτησίας για εξαίρεση και των δύο υποψηφίων από τις εκλογές για ανάδειξη Αρχιεπισκόπου Κύπρου. Στη θέση τους, το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε προτείνει τρεις άλλους αρχιερείς⁸³⁵ και αργότερα ανάμεσα στους προταθέντες για συμμετοχή στις εκλογές, ήταν και ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος. Η πλήρης αποτυχία της κάθε πρότασης της Διαιτησίας, επιβεβαίωσε ίσως, τους φόβους του Ιωακείμ Γ΄ ότι το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου θα καθίσταστο εκτός από δύσκολο στη λύση του, και καίριας σημασίας για την γενικότερη πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Γι' αυτό το λόγο, στην επόμενη συνεδρία της Διαιτησίας που έγινε στις 26 Μαρτίου του 1902 στο γραφείο του και πάλι, ανέφερε ότι το ζήτημα της Κύπρου «[...] τὸ ζήτημα ἐξελαϊκεύθη πέρα τοῦ δέοντος [...] παρωράθησαν ἅπαντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίκαια καὶ νόμιμα [...]».⁸³⁶

Στις 27 Μαρτίου του 1907, υποβάλλεται από τον βουλευτή Ιωάννη Κυριακίδη προς το Νομοθετικό Συμβούλιο, νομοσχέδιο για ψήφιση νόμου σχετικά με την εκλογή Αρχιεπισκόπου Κύπρου. Το γεγονός ανησυχεί ιδιαίτερα το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αφού τυχόν ψήφιση του νόμου και διενέργεια εκλογών στην Κύπρο – με το κύρος μάλιστα του κρατικού νόμου – θα έφερνε τον Ιωακείμ Γ΄ προ τετελεσμένου γεγονότος με σίγουρη την εκλογική επιτυχία του Μητροπολίτη Κιτίου. Στην προσπάθεια του για αποτροπή μιας τέτοιας εξέλιξης, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προτείνει άμεση εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου στην Κωνσταντινούπολη και ενθρόνισή του στην Κύπρο.⁸³⁷ Στο

⁸³⁴ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 393.

⁸³⁵ Είχαν τότε προταθεί ως υποψήφιοι ο Μητροπολίτης Μελενίκου Ιωακείμ, ο Αρχιεπίσκοπος Κυριακουπόλεως Μελέτιος και ο Αρχιμανδρίτης Γεώργιος Κωνσταντινίδης.

⁸³⁶ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 401.

⁸³⁷ Ο ανταποκριτής της ελληνικής εφημερίδας *Ακροπόλις* στην Κωνσταντινούπολη, αναφέρει ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης βολιδοσκόπησε τους Βρετανούς αν θα αποδέχονταν εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη. Σύμφωνα με το δημοσίευμα της εφημερίδας, το οποίο αναδημοσιεύτηκε στην κυπριακή *Αλήθεια* στις 15 Φεβρουαρίου 1908, «Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον πρὶν ἢ

μεταξύ, από τον Δεκέμβριο ήδη του 1907, το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχε πεισθεί για τη ματαιότητα της μεσολάβησης των άλλων Πατριαρχείων στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου και με τηλεγράφημα προς τους απεσταλμένους των Πατριαρχείων, ο Ιωακείμ Γ΄ ζητά «[...] λῆξιν ἀποστολῆς ἀντιπροσωπείας».⁸³⁸

Η αποτυχία της μεσολάβησης των Πατριαρχείων οδηγεί στην οριστική ρήξη των δύο παρατάξεων στο νησί, αλλά κυρίως, οδηγεί τον Οικουμενικό Πατριάρχη να προβεί σε μονομερείς ενέργειες για εκλογή Αρχιεπισκόπου στην Κωνσταντινούπολη, σε μια προσπάθεια του να προλάβει τυχόν διενέργεια εκλογών στο νησί. Η φήμη για εκλογή Αρχιεπισκόπου Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη είχε διαδοθεί στην Κύπρο και η *Κιτιακή* παράταξη προσπαθούσε με τη σειρά της να προλάβει μια τέτοια ενέργεια του Οικουμενικού Πατριάρχη. Ο βουλευτής Θεοφάνης Θεοδότου, ενημερώνει τον Μέγα Αρμοστή για πληροφορίες του ότι επίκειται εκλογή στην Κωνσταντινούπολη και καλεί τους Βρετανούς να λάβουν μέτρα ούτως ώστε να ματαιωθεί μια τέτοια εξέλιξη.⁸³⁹

Παρά τις έντονες αντιδράσεις που ήταν σίγουρο ότι θα υπάρξουν εκ μέρους των υποστηρικτών του Μητροπολίτη Κιτίου, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ΄ εκλέγει στην Κωνσταντινούπολη στις 19 Φεβρουαρίου του 1908, ως Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, τον Μητροπολίτη Κυρηνείας Κύριλλο Βασιλείου, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό αφενός να κλείσει το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα και αφετέρου να επιβάλει τη δική του πολιτική σε όλους τους εμπλεκόμενους παράγοντες. Ενδεικτικό της πίεσης που το Οικουμενικό Πατριαρχείο ένοιωθε σε σχέση με τις εξελίξεις στο Αρχιεπισκοπικό – υποβολή

ἀποφασίση τι, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν πρὸ ἱκανοῦ ἐκφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Τεροσολύμων γνώμην, προέβη εἰς τὴν βολιδοσκοπήσιν τοῦ ἐνταῦθα πρεσβευτοῦ τῆς Ἀγγλίας Σερ Ὀκονορ. Πρὸς τοῦτο τὴν παρελθοῦσαν ἐβδομάδα ἐπεσκέφθησαν τὸν Ἀγγλον ἀντιπρόσωπον ὁ Μ. Πρωτοσύγγελος τῶν Πατριαρχείων καὶ ὁ ἐκ τῶν Συμβούλων Παῦλος Καραθεοδωρῆς καὶ ἐζήτησαν νὰ μάθωσιν, ἐὰν ἡ Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις θὰ ὑπεστήριζε τὴν ἐν Κύπρῳ ἐγκαθίδρουσιν Αρχιεπισκόπου τῆς Ἐκκλησίας ἐξωθεν ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν τριῶν Πατριαρχῶν, ἀφοῦ ἄλλος τρόπος πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος δὲν ὑπάρχει». Βλ. Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος*, ὁ.π., σ. 337.

⁸³⁸ *Ο.π.*, σ. 331.

⁸³⁹ Σύμφωνα με επιστολή του Μ. Αρμοστή προς τον Αρχιγραμματέα της βρετανικής διοίκησης, ο Θεοδότου είχε προσκομίσει τηλεγράφημα προερχόμενο από την Αλεξάνδρεια, σύμφωνα με το οποίο η εκλογή στην Κωνσταντινούπολη ήταν θέμα ημερών. Αναφέρεται στην επιστολή: «Mr theodotou called there this morning and produced a telegram which he had received from a Mr Loizou from Alexandria informing him that an election of an archbishop of Cyprus was to take place in Constantinople». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου*, ὁ.π., σ. 436.

νομοσχεδίου για εκλογή – είναι και δημοσίευμα εφημερίδας της Κωνσταντινούπολης, το οποίο αναφέρει ότι ο Ιωακείμ κατέληξε στην απόφασή του μετά που «[...] υπέδειξε τὸν κίνδυνον, ὃν διατρέχει ἐν γένει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν πολίτευμα συστημάτων ὅπως καινοφανῶν, ἢ ἐφαρμογῆ τῶν ὁποίων θὰ προκαλέσῃ κακὸν προηγούμενον καὶ δι’ ἄλλας αὐτοκεφάλους ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Ἐν τέλει ἡ Α.Θ.Π ἐδήλωσεν, ὅτι ἡ Τ. Σύνοδος εἶνε ἐλευθέρα νὰ συσκεφθῆ περὶ τοῦ τρόπου, καθ’ ὃν καὶ τὸ γόητρον τῆς Μ. Ἐκκλησίας θὰ τηρηθῆ καὶ θὰ ἀποσοβηθῆ ὁ κίνδυνος τῆς θεσπίσεως νέου τρόπου ἐκλογῆς ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν».⁸⁴⁰ Το γεγονός προκαλεί θύελλα αντιδράσεων σε λαϊκό επίπεδο στην Κύπρο, και για πρώτη φορά από την έναρξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, οι συγκρούσεις παίρνουν μαζικό χαρακτήρα. Η βρετανική διοίκηση αναγκάζεται να επέμβει επιβάλλοντας με τη σειρά της αυστηρά μέτρα για τήρηση της τάξης, γεγονός που προκαλεί τη βαθύτερη ρήξη μεταξύ των δύο παρατάξεων. Ενώ ο Κυρηνεὶας υπογράφει ως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ο Κιτίου δεν αναγνωρίζει αυτόν ως Αρχιεπίσκοπο και η κατάσταση παραμένει χαώδης. Η επέμβαση της βρετανικής διοίκησης για αποκατάσταση της τάξης και κυρίως η εκκένωση και το κλείσιμο της Αρχιεπισκοπής στη Λευκωσία, είχε ως αποτέλεσμα τη δυναμική αντίδραση της Ιεράς Συνόδου η οποία υποστήριζε την εκλογή του Κυρηνεὶς στην Κωνσταντινούπολη. Σε τηλεγράφημα της Συνόδου προς τον Υπουργό Αποικιών στο Λονδίνο στις 22/6 Μαρτίου 1908, η Ιερά Σύνοδος κατηγορεί την τοπική βρετανική διοίκηση για μεροληψία υπέρ του Μητροπολίτη Κιτίου και ζητεί όπως το Λονδίνο δώσει εντολές για απαγόρευση κάθε ανάμιξης της στο εκκλησιαστικό αυτό ζήτημα.⁸⁴¹

⁸⁴⁰ Γεώργιος Φραγκούδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος*, ὁ.π., σ. 349.

⁸⁴¹ Βλ. ΚΑΚ:ΣΑΙ:656/08. [Ἐκθεση τῆς Ιεράς Συνόδου πρὸς τὸν Υπουργὸ Αποικιών ἡμερομηνίας 22/6 Μαρτίου 1908].

III. ΤΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΩΣ ΖΗΤΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

«[...] παρακλησιν οπως η Β. Κυβερερνησις μετελθη απασαν αυτης την επιρροην ινα πεισθη η Αυτου Παναγιωτης να διαταξη τον ενταυθα αντιπροσωπον της οπως μετα των δυο αλλων εκδωσωσι την εγκυκλιον προς εκλογην Αρχιεπισκοπου [...]».⁸⁴²

«[...] εις Πατριάρχην απευθύνατε ἐπιστολήν: Δι' αὐτῆς νά τοῦ καθιστάτε γνωστόν, ὅτι ἡ Β. Κυβέρνησις ἀποβλέπουσα εἰς τήν ἐπιβαλλόμενην ἀνάγκην ὅπως ὅλαι αἱ ἐθνικαί δυνάμεις εἶναι συνενωμένοι κατὰ τάς κρίσιμους περιόδους, αἱ νῦν διέρχεται ὁ Ἑλληνισμός, εἰς νέας ἐνεργείας προέβη ἐν Κων/πόλει πρὸς ἐξεύρεσιν ἐδάφους συνεννοήσεως μεταξύ των δύο Πατριαρχείων».⁸⁴³

Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εντάσσεται σε μια ευρύτερη σύγκρουση μεταξύ του ελληνικού κράτους και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με κέντρο αναφοράς της σύγκρουσης αυτής το ελληνικό έθνος και την ηγεσία του. Πέραν αυτού όμως, η πολυπλοκότητα της κυπριακής περίπτωσης, δημιούργησε για όλους όσους με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αποτελούσαν μέρος του Ζητήματος, ένα πλέγμα σχέσεων και ισορροπιών που καθιστούσαν το κάθε βήμα εξαιρετικά κρίσιμο και έδωσαν στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα ένα χαρακτήρα περισσότερο πολιτικό και διπλωματικό. Το εκκλησιαστικό αυτό θέμα, λοιπόν, πρέπει να εξετάζεται στις ευρύτερες πολιτικές διαστάσεις του, οι οποίες δεν αφορούσαν μόνο τον κυπριακό χώρο αλλά επεκτείνονταν και πέραν αυτού. Η εκκλησιαστική διαμάχη στην Κύπρο, θα

⁸⁴² Επιστολή του προξενείου της Ελλάδας στη Λάρνακα προς το Υπουργείο Εξωτερικών, ημερομηνίας 20 Νοεμβρίου 1907. Βλ. *ΙΑΥΕ*, (1907), φ. ΙΒ', α.α.κ./α, υφ. 1^{ος}.

⁸⁴³ Επιστολή του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τον έλληνα πρόξενο στην Αλεξάνδρεια, ημερομηνίας 27 Οκτωβρίου 1908. Βλ. *ΙΑΥΕ*, (1908), φ. ΛΑ/102, υφ. 2^{ος}. [Βλ. Παραρτήματα, VI.4].

καταστήσει την Κύπρο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των διπλωματικών υπηρεσιών και των εκκλησιαστικών θεσμών που βλέπουν τις εξελίξεις που συμβαίνουν στον κυπριακό χώρο, ως μέρος των εξελίξεων που υπήρχαν στους δικούς τους χώρους ή καλύτερα, στους χώρους όπου όριζαν ως δικούς τους. Όπως καταγράφεται και στον κυπριακό Τύπο της εποχής, «[...] ὡς παρενοήθη ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος παρὰ πολλῶν, οὕτω παρενοήθη καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ἡμῶν ζήτημα, ὅπερ πολλοὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν τῇ ξένην ὑπέλαβον ὡς ζήτημα προσωπικῆς μόνον καὶ κομματικῆς ἀντιθέσεως, ἐνῶ τὸ τε πολιτικὸν καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ζήτημα εἶνε ἀλληλένδετα καὶ ἀχώριστα, ὡς ἀχώριστος ἐν τῇ δούλῃ ἰδίᾳ ἐθνότητι καὶ Ἐκκλησίᾳ».⁸⁴⁴

Από την πρώτη στιγμή λοιπόν, από το θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και τη χηρεία του αρχιεπισκοπικού θρόνου δηλαδή, το ζήτημα ορίζεται ως πολιτικό, αφού «[...] ἡ χηρεία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου [...] ἐσήμανε τὸ τέρμα τῆς θλιβερᾶς καὶ ἀφορήτου καταστάσεως ἐν τε τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ τοπικῇ πολιτικῇ, καὶ διὰ τοῦτο συμπλέκεται καὶ συνδέεται μέχρι συγχωνεύσεως τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ζητήματος μετὰ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων ἐν τῇ νήσῳ».⁸⁴⁵ Ακόμα, η έκβαση του ζητήματος συνδέεται με την πολιτική τύχη της Κύπρου, σε μια περίοδο, όπου η βρετανική κατοχή θεωρείται ως μια προσωρινή και μεταβατική κατάσταση. Όπως καταγράφεται και στον Τύπο, «[...] ἡ τοιάδε ἡ τοιάδε λύσις τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἡμῶν ζητήματος συνδέεται στενῶτα μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐν τῷ μέλλοντι τύχης τῆς νήσου, [...]. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὐτοκεφάλου μάλιστα Ἐκκλησίας καὶ ἐν χώρα ξενοκρατουμένη ἀποτελεῖ οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸν κέντρον, ἀντίρροπον πρὸς τὴν ξένην ἐν τῷ τόπῳ ἐξουσίαν, καὶ τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀξίωμα ἀποτελεῖ ἀντίπαλον δύναμιν πρὸς αὐτήν, ἥτις καλῶς καὶ εὐσταθῶς

⁸⁴⁴ *Εναγόρας*, «Ἡ ἀληθὴς ἐννοια του πολιτικοῦ ἀγῶνος ἐν Κύπρῳ», 12 Αυγούστου 1904. [Βλ. Παραρτήματα, VII.2].

⁸⁴⁵ *Κυπριακός Φύλαξ*, «Ἐκκλησιαστικὸς καὶ ἐθνικός», 10 Ἀπριλίου 1908.

χρησιμοποιούμενη θ' άσκήση μεγίστην και τελικὴν ροπήν ἐπὶ τὰς τύχας τῆς νήσου». ⁸⁴⁶ Την ίδια στιγμή, γίνεται αντιληπτό ότι η εμπλοκή των εκτός Κύπρου θεσμών στο ζήτημα σήμαινε και πολιτικοποίησή του, αφού «[...] ὁ ἀνταγωνισμὸς δὲ τῶν Πρεσβειῶν τῶν Μ. Δυνάμεων περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κατέδειξεν αὐτῇ ἄπαξ ἔτι ὅτι τὸ Πατριαρχ. ἀξίωμα κέκτηται ἔτι σημαντικὴν πολιτικὴν ἀξίαν ἐν Ἀνατολῇ [...]». ⁸⁴⁷

Βασικοί πρωταγωνιστές λοιπόν στο δεκαετές αυτό Ζήτημα, ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η ελληνική κυβέρνηση, ως φορείς ιδεολογιών που θέλουν να διασώσουν ή να καθιερωθούν – ὅσον αφορά κυρίως το ελληνικό κράτος – ως οι αποκλειστικοί φορείς μιας εθνικής εξουσίας. Η σύγκρουση μεταξύ των δύο, μεταφέρεται και στα άλλα Πατριαρχεία της Ορθοδοξίας, τα οποία θα καλεστούν να δώσουν λύση στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, επομένως, θα έχουν μια άμεση εμπλοκή στο Ζήτημα. Με τον τρόπο αυτό, η ευρύτερη σύγκρουση που υπήρχε μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και του Οικουμενικού Πατριαρχείου θα μεταφερθεί και στην Κύπρο και θα επισκιάσει τις τοπικές διαστάσεις του Ζητήματος, ενώ σίγουρα θα περάσουν σε δεύτερη μοίρα ο εκκλησιαστικός χαρακτήρας του, αφού, σε τελική ανάλυση, το Ζήτημα αφορούσε την ανάδειξη ενός αρχιερέα στον θρόνο της Εκκλησίας της Κύπρου. Πέραν αυτών όμως, στο ζήτημα αναπόφευκτα εμπλέκεται και η Μ. Βρετανία, αφού η διαχείριση της Κύπρου υπάγεται στη δική της δικαιοδοσία, ενώ οι οποιεσδήποτε εξελίξεις στο νησί, επηρέαζαν και τη δική της μακροπρόθεσμη πολιτική σε σχέση με το νησί. Διπλωματία, πολιτική και ιδεολογικές συγκρούσεις θα είναι λοιπόν τα κύρια χαρακτηριστικά του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος στην Κύπρο.

Εξετάζοντας τους μηχανισμούς με τους οποίους ο κάθε εμπλεκόμενος προσπαθεί να εφαρμόσει τη δική του πολιτική στο κυπριακό αυτό Ζήτημα, γίνεται αντιληπτό ότι οι κύριοι φορείς πολιτικής και ιδεολογίας στην Κύπρο των αρχών του 20^{ου} αιώνα – πέραν των κυπριακών κομματικών παρατάξεων που έχουν ήδη αναλυθεί – ήταν τα κέντρα

⁸⁴⁶ *Εναγόρας*, «Η αληθής έννοια του πολιτικού αγώνος εν Κύπρω», 12 Αυγούστου 1904. [Βλ. Παραρτήματα, VII.2].

⁸⁴⁷ *Εναγόρας*, «Η πανελλήνιος σημασία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος», 9 Ιουνίου 1901.

μεταφοράς των πολιτικών ή άλλων αποφάσεων των εμπλεκομένων. Το ελληνικό προξενείο στην Κύπρο καθίσταται ο κύριος φορέας της πολιτικής της ελληνικής κυβέρνησης στο νησί, ενώ ταυτόχρονα, μεταφέρει όλα τα δρώμενα σε σχέση με το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα στην Αθήνα και όπου αλλού χρειαζόταν. Στην άλλη πλευρά, τα εκκλησιαστικά ιδρύματα που στήριζαν την υποψηφιότητα του Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυρίλλου Βασιλείου, όπως η Αρχιεπισκοπή μέσω του κύκλου που την εξουσιάζει, η Μητρόπολη Κυρηναίας καθώς και η Μονή Κύκκου, ανάγονται σε εκφραστές της πολιτικής, δυναμικής στις περισσότερες περιπτώσεις, του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ταυτόχρονα, ο Οικουμενικός Πατριάρχης παρακολουθεί το ζήτημα μέσω των δικών του επισήμων ή ανεπισήμων απεσταλμένων στο νησί, κληρικών και κοσμικών. Όσον αφορά τη Μ. Βρετανία, η πολιτική της και οι αποφάσεις της μεταφέρονται μέσω της εδώ βρετανικής διοίκησης, η οποία έχει και την ευθύνη για ενημέρωση του κέντρου όχι μόνο για τις εξελίξεις, αλλά και για τη σημασία ή τις επιπτώσεις που οι εξελίξεις αυτές είχαν για τη Μ. Βρετανία και την πολιτική της σε σχέση με την Κύπρο. Στη συνεχή αλληλογραφία του με τον εδώ Υπατο Αρμοστή, ο Υπουργός Αποικιών της Βρετανίας προσπαθεί να πληροφορηθεί για τις ιδιαιτερότητες του κυπριακού χώρου και της Εκκλησίας της Κύπρου. Το 1907, για παράδειγμα, ζητά από τον Αρμοστή να τον ενημερώσει με τι πολιτικές εξουσίες και αρμοδιότητες είναι δυνατόν να περιβάλλεται ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου.⁸⁴⁸ Ο Υπατος Αρμοστής αποτελεί την ανώτατη εξουσία στο νησί, ενώ το βρετανικό πλαίσιο διοίκησης καθίσταται το σημείο αναφοράς και αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο παρατάξεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ουσιαστικότερο μέρος της αντιπαράθεσης των Κυπρίων στη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού, αφορούσε τη στάση που έπρεπε να τηρηθεί σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση και τη λογική της αποικιοκρατίας. Τέλος, το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας και το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, εμπλέκονται στο ζήτημα μέσω των ίδιων των Πατριαρχών ή εκπροσώπων τους.

---

⁸⁴⁸ «[...] I have to call your attention to the desirability of determining, if possible before the actual election of the new archbishop, what civil powers and authority, if any, are to be conferred upon him. [...] I need hardly add that no understanding of any kind of regard to the nature and extent of the powers which may be granted to the archbishop should be given until i have been consulted». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 411.

Κάθε εμπλεκόμενος στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, εκπροσωπούσε και μια πολιτική, μια ιδεολογία σε σχέση με τον ελληνισμό, καθώς και μια μακροπρόθεσμη προοπτική για την Κύπρο, κυρίως σε σχέση με τη βρετανική παρουσία στην περιοχή. Κωδικοποιώντας τη σημασία του Αρχιεπισκοπικού για τους εκτός κυπριακού χώρου εμπλεκόμενους, γίνεται αντιληπτό ότι για το Οικουμενικό Πατριαρχείο η πορεία και η έκβαση του Ζητήματος, σήμαινε ότι:

Σε περίπτωση που επιτυγχανόταν επιβολή της δικής του πολιτικής, δηλαδή εκλογή του Μητροπολίτη Κυρηναίας ή εκλογή τρίτου προσώπου μέσω διαδικασιών που θα έλεγχε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, αυτό σήμαινε ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο θα είχε καταφέρει να κρατήσει την Εκκλησία της Κύπρου – άρα και τους Ορθόδοξους του νησιού – κάτω από το δικό του έλεγχο, και αποσόβηση του κινδύνου να περάσουν στον έλεγχο του ελληνικού κράτους. Σε πρώτο επίπεδο δηλαδή, το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου αποτελεί για το Οικουμενικό Πατριαρχείο θέμα επικράτησης του ίδιου ως εκκλησιαστικού αλλά και εθνικού κέντρου των Ελλήνων της Κύπρου και απομάκρυνση από τον κίνδυνο *ελληνοποίησης* – άρα και *εθνικοποίησης* – της Εκκλησίας της Κύπρου και της ίδιας της Κύπρου από το ελληνικό κράτος. Οι αντιδράσεις των Κυπρίων που είχαν συσπειρωθεί γύρω από τον Μητροπολίτη Κιτίου, τόνιζαν ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν θα επέβαλλε τελικά την δική του πολιτική, η οποία στόχευε στην *υποταγή της Εκκλησίας της Κύπρου*. Αντίθετα, από το 1902 ήδη, αναφέρουν προς τη βρετανική διοίκηση ότι θα αντισταθούν σε κάθε προσπάθεια υποταγής της Εκκλησίας και σε υπόμνημά τους προς τον Μέγα Αρμοστή δηλώνουν ότι θα αντιταχθούν και βίαια ακόμη σε μια τέτοια αντικανονική απόφαση των Πατριαρχών.⁸⁴⁹ Όπως ο Μέγας Αρμοστής στην Κύπρο αναφέρει στο Υπουργείο Αποικιών τον Ιούνιο του 1907, ο πρέσβης της Μ. Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη, είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης *δολοπλοκεί μυστικά* για το θέμα της Κύπρου και η επιθυμία του ήταν να κατορθώσει να επιβάλει τον δικό του εκπρόσωπο στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου. Παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο Μέγας Αρμοστής δεν πιστεύει ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης ενεργούσε με τον τρόπο που ανέφερε ο πρέσβης, οι εξελίξεις

⁸⁴⁹ «[...] we beg to assure Your Excellency and through you the Right Honorable the Secretary of States for the Colonies, that the Orthodox people of Cyprus, in defending the independence of their Church, shall repel and, in case of necessity, by force, every arbitrary and anticanonical decision of the Patriarchs, as their last decision is». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 335.

του 1908 και η εκλογή του Κηρυναίου στην Κωνσταντινούπολη, επιβεβαίωσαν πλήρως την εντύπωση που ο πρέσβης είχε αποκομίσει.⁸⁵⁰

Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, επικράτηση της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου στις διαδικασίες ανάδειξης του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, σήμαινε απομάκρυνση από την επικίνδυνη για το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκλαϊκευμένη λογική της εκλογής αρχιερέων στην Κύπρο. Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ Γ', εκπροσωπεί την τάση για απεμπλοκή της Εκκλησίας από τον έλεγχο των κοσμικών, όσο αυτό ήταν δυνατό μέσα στα νέα δεδομένα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁸⁵¹ Γι' αυτό το λόγο, η άμεση συμμετοχή του λαού στην εκλογή αρχιερέα στην Κύπρο και η επιβολή λύσης μέσω εκλογικών διαδικασιών στις οποίες το σημαντικότερο λόγο είχαν οι κοσμικοί, αντιμετωπίζονται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως επικίνδυνη πορεία για την ίδια την Εκκλησία. Έτσι, όταν το 1907 προτείνεται από βουλευτή που ανήκει στην Κιτιακή παράταξη, τον Κυριακίδη, να ψηφισθεί νόμος για την εκλογή Αρχιεπισκόπου στην Κύπρο με παραμερισμό της Ιεράς Συνόδου, η αντίδραση του Κυρηναϊκού βουλευτή Αραούζου που εξέφραζε την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου ήταν άμεση, και το αίτημα απορρίπτεται. Είναι ενδεικτικό ότι υπέρ του Κυρηναϊκού Αραούζου ψήφισαν και οι τρεις μουσουλμάνοι βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου.⁸⁵² Πέραν της λαϊκής δυναμικής που το νομοσχέδιο για την εκλογή θα έδινε, η εκλογή Αρχιεπισκόπου με τον τρόπο αυτό θα καταβαράθρωνε το κύρος του ίδιου του Οικουμενικού Πατριάρχη και της πολιτικής του. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η αντίδραση που σημειώνεται ενάντια της πολιτικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ειδικότερα του Ιωακείμ Γ', εστιάζεται και στην έντονη και δυναμική έκφραση της θέλησης του Πατριάρχη να επιβάλει τη δική του πολιτική σε όλες τις Εκκλησίες. Όπως καταγράφεται και στον Τύπο, «[. . .] ἄν

---

⁸⁵⁰ Στην επιστολή του προς το Υπουργείο Αποικιών με ημερομηνία 18 Ιουνίου 1907, ο Μέγας Αρμοστής αναφέρει: «[...] His majesty's ambassador at Constantinople has been led by his informant into the impression that the oecumenical patriarch is intriguing secretly in this matter and is desirous of complicating the situation with a view of imposing the election of some representative of his own to be archbishop of Cyprus. I do not think so, and I believe that Sir Nicolas O'Conor has been misled in this matter». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 405.

⁸⁵¹ Μετά και τις μεταρρυθμίσεις στις οποίες το οθωμανικό κράτος προχώρησε και τη θεσμική συγκρότηση των μιλλέτ και των εξουσιών τους, η Ανάταπη Θρησκευτική και Εθνική Αρχή του μιλλέτ των Ρωμιών, ήταν το Εθνικό Διαρκές Μικτό Συμβούλιο, στο οποίο συμμετείχαν δώδεκα μέλη, τέσσερις Μητροπολίτες και οκτώ λαϊκοί. Καθήκοντα προεδρείας ασκούσε ένας εκ των Μητροπολιτών, με σχετικό πατριαρχικό δίπλωμα. Βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919*, ό.π., σ. 287.

⁸⁵² George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 598.

ὑπάρχωσιν οἱ φρονοῦντες, ὅτι ὁ Οἰκουμενικὸς δέον νὰ προικισθῆ μὲ προνόμια Πάπα ἅς θέσῃσι τὸ ὅλον ζήτημα καὶ καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν ἐπὶ τοῦ τάπητος, εἶμεθα δὲ καὶ ἡμεῖς τότε ἔτοιμοι νὰ τὸ συζητήσωμεν, ἵνα καὶ αὐθις, ἐννοεῖται, τὸ πολεμήσωμεν».⁸⁵³

Ακόμα, τυχόν επικράτηση και εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, σήμαινε ότι η πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου να ελέγξει τις ορθόδοξες Εκκλησίες της Ανατολής και να διατηρήσει την ισχυρή πρωτοκαθεδρία του, πολιτική κυρίως, που είχε καθιερωθεί σύμφωνα με την οθωμανική λογική θα αποτύγχανε και θα υπήρχε για τις υπόλοιπες Εκκλησίες ένα ισχυρό προηγούμενο, η περίπτωση της Κύπρου. Αποτυχία δηλαδή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κύπρο, σήμαινε αρχή μιας ευρύτερης αποτυχίας στο θέμα επιβολής ενός συγκεντρωτικού ελέγχου της Κωνσταντινούπολης σε όλες τις ορθόδοξες Εκκλησίες της Ανατολής. Όπως γράφει και ο Φ. Ζαννέτος, ο Ιωακείμ Γ' υποστήριζε και ισχυριζόταν ότι «[...] ἐὰν οἱ Κύπριοι διηυκόλυνον τὴν πατριαρχικὴν ἐπιβολὴν καὶ τὸ κῦρος τῶν ἀποφάσεών του θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῆ καὶ τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ [...]».⁸⁵⁴ Την ίδια στάση του Ιωακείμ Γ' επισημαίνει και ο Γ. Φραγκοῦδης, ο οποίος αναφέρει ότι σε κατ' ἰδίαν συζήτηση του με τον Πατριάρχη, αυτός του εἶπε ότι «[...] ἐὰν ὑποχωρήσωμεν εἰς τὸν Κυπριακὸν λαὸν, [...] πῶς θὰ λύσωμεν τὸ Ἀντιοχικὸν ζήτημα; Ἐν ὀνόματι τῆς θελήσεως τοῦ λαοῦ οἱ Ἀραβες ἐξέλεξαν Ἀραβα Πατριάρχην καὶ ἐξεδίωξαν τὸν Ἕλληνα. Τὶ θὰ κάμωμεν αὐριον ἐὰν οἱ Ἀραβες τῆς Παλαιστίνης ἀποδιώξουν τῶν Τεροσολύμων τὸν Ἕλληνα Πατριάρχην;».⁸⁵⁵

Η αντιμετώπιση μιας εκλαϊκευσης των διαδικασιών εκλογής αρχιερέων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, διαφαίνεται και μέσα από τη γνωμοδότηση για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, του εκπροσώπου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελετίου

⁸⁵³ Νέον Ἔθνος, «Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα. Η παρέμβασις της ελληνικῆς κυβερνήσεως», 26/8 Αυγούστου 1908.

⁸⁵⁴ Φίλιος Ζαννέτος, *Ἱστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ', ὁ.π., σ. 434.

⁸⁵⁵ Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ἱστορία του αρχιεπισκοπικού*, ὁ.π., σ. 190.

Μεταξάκη. Σ' αυτήν αναφέρεται ότι η στήριξη που δίνεται στην παράταξη του Μητροπολίτη Κιτίου ο οποίος έχει την πλειοψηφία του λαού, δεν δίνεται επειδή υποστηρίζεται μια εκλαΐκευση της Εκκλησίας, η οποία καθόλου δεν επιδοκιμάζεται, αλλά, επειδή έπρεπε να τηρηθεί η Αρχή ότι τα καθεστώτα των Εκκλησιών δεν διασαλεύονται και τηρούνται όλοι οι κανονισμοί τους.⁸⁵⁶ Πέραν του γεγονότος ότι ο Μητροπολίτης Κιτίου ήταν αυτός που η πλειοψηφία των χριστιανών της Κύπρου ήθελε για Αρχιεπίσκοπο, η σύγκρουση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο γίνεται και για το ζήτημα αλλαγής ή όχι ενός από τα βασικότερα θέσμια της Εκκλησίας της Κύπρου, το σύστημα της εκλογής των αρχιερέων. Η πολιτική του Οικουμενικού Πατριάρχη να αμφισβητεί την εφαρμογή του συστήματος εκλογής σύμφωνα με το οποίο ουσιαστικό ρόλο διαδραμάτιζε η θέληση του λαού, οδηγούσε σε περαιτέρω όξυνση της σύγκρουσης του Οικουμενικού Πατριάρχη με τον κυπριακό λαό.

Σε ότι αφορά τώρα το ελληνικό κράτος και τη δική του εμπλοκή στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, η κωδικοποίηση των θέσεων του αφορά κυρίως την ιδεολογία που αυτό εκπροσωπεί, μιας εθνικής και αλυτρωτικής πολιτικής, αλλά ταυτόχρονα, χαρακτηρίζεται και από μια διπλωματία που σχετίζεται με την εξωτερική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης σε σχέση με τη Μ. Βρετανία, τις εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τους μακροπρόθεσμους στόχους του ελληνικού κράτους. Για το ελληνικό κράτος, το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου, από τη μια εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής του σε σχέση με τους Έλληνες εκτός των συνόρων του, από την άλλη όμως, το Ζήτημα αυτό αφορούσε μια περιοχή η οποία δεν ανήκε στην οθωμανική επικράτεια, αλλά στη διαχείριση μιας Μεγάλης Δύναμης, η βοήθεια της οποίας ήταν κάτι περισσότερο από αναγκαία.⁸⁵⁷ Γι' αυτό το λόγο, η εμπλοκή της

---

⁸⁵⁶ «[...] ὡς δὲ ἐν τῷ Ἀντιοχικῷ ζητήματι γνῶμονα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶχεν οὐχὶ τὴν συμφωνίαν τοῦ καθεστώτος τῆς Ἀντιοχικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν, ὅτι δεῖ μένειν ἀσάλευτα τὰ καθεστώτα τῶν Ἐκκλησιῶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, κηρυχθεῖσα ἀπ' ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ ἐκλογικοῦ καθεστώτος, ἐπραξε τοῦτο οὐχὶ ἐπιδοκιμάζουσα τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐχομένης τῆς σωτηρίου ἀρχῆς τῆς τηρήσεως τῶν καθεστώτων». Βλ. ΚΑΚ:ΣΑΙ:840 (1908), Γνωμοδότηση του Μελέτιου Μεταξάκη. [Βλ. Παραρτήματα, VIII.1].

⁸⁵⁷ Είναι χαρακτηριστικό, ότι από πολύ νωρίς, το 1901, η βρετανική κυβέρνηση ξεκαθάριζε ότι δεν επρόκειτο να δεχθεί εξωτερική επέμβαση στο ζήτημα εκλογής Αρχιεπισκόπου, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό κάθε ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης ως μη αποδεκτή. Σε τηλεγράφημά του προς τον Ὑπατο Αρμοστή στις 12 Απριλίου 1901, ο Υπουργός Αποικιών της Μ. Βρετανίας, αναφέρει ότι «[...] His

ελληνικής κυβέρνησης στο εκκλησιαστικό αλλά πάνω απ' όλα πολιτικό αυτό ζήτημα, θα γίνεται μέσα από το πρίσμα των δύο παραπάνω πραγματικοτήτων, δημιουργώντας μερικές φορές και σύγχυση στους εκπροσώπους των δύο παρατάξεων.

Όπως έχει αναφερθεί, σταθερή επιδίωξη του ελληνικού κράτους ήταν η άσκηση μιας δυναμικής πολιτικής σε σχέση με τους εκτός των συνόρων του Έλληνες, στη βάση μιας αλυτρωτικής ιδεολογίας, ότι δηλαδή οι Έλληνες αυτοί έπρεπε είτε να ενταχθούν στα σύνορα του κράτους είτε να βρίσκονται υπό τον έλεγχο της ελληνικής κυβέρνησης. Μέσα από αυτό το πρίσμα, το ελληνικό προξενείο στη Λάρνακα αποτελεί την εστία μιας εθνικιστικής πολιτικής του ελληνικού κράτους με αποδέκτες τον ελληνισμό της Κύπρου. Σε ό,τι αφορά το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα ειδικότερα, είναι ξεκάθαρο ότι η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε την όσο το δυνατόν συντομότερη εξεύρεση λύσης, αφού η περίοδος των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ήταν ιδιαίτερα κρίσιμη για τις σχέσεις μεταξύ του ελληνικού κράτους και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα όμως, και εξαιτίας της εμπλοκής των Βρετανών στην υπόθεση αφού το ζήτημα αφορούσε χώρο στον οποίο είχαν την αποκλειστική ευθύνη, η ελληνική κυβέρνηση προσπαθεί να τηρήσει ή τουλάχιστον να φαίνεται ότι τηρεί, μια στάση ουδετερότητας. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, δεν επιτρέπει ούτε και στην Εκκλησία της Ελλάδας να αναμιχθεί ενεργά στο ζήτημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σύγχρονοι του Αρχιεπισκοπικού, αναφέρουν ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν θέλει να αναμιχθεί ενεργά στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, για να μην «[...] έρεθίζονται τὰ νεῦρα μερικῶν Ἀγγλων».⁸⁵⁸ Όσον αφορά την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδας, σε ανακοίνωση της στις 22 Μαρτίου 1901, σχετικά με το ζήτημα της πρόσκλησης της για αδελφική μεσολάβηση στο Αρχιεπισκοπικό, αναφέρει ότι «[...] ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπ' ὄψιν στοῦσα τὸν καταστατικὸν αὐτῆς νόμον τὸν ἀπαγορεύοντα ἀλληλογραφίας καὶ συνεννοήσεις πρὸς ἐξωτερικὰς πολιτικὰς καὶ Ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς, εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, ἔτι δὲ πολλοὺς καὶ σπουδαίους λόγους

Majesty's government cannot allow external interference in the settlement of the affairs of the Church of Cyprus and this being so they have no other alternative but to recognize the synod as the only ecclesiastical authority capable of dealing with the matter [...]». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 269.

⁸⁵⁸ Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 71.

ἐκκλησιαστικοὺς καὶ πολιτικοὺς, ἀπεφάσισεν [...] νά ἀπόσχη αὐστηρῶς πάσης οἰασδῆποτε ἀναμίξεως εἰς τὰ ἐκραγέντα καὶ δυστυχῶς συνταράσσοντα τὴν νῆσον Κύπρον [...].⁸⁵⁹

Αυτό που διαφαίνεται από τα πιο πάνω, είναι ότι εξαιτίας κυρίως της βρετανικής παρουσίας στο νησί, η ελληνική κυβέρνηση προσπάθησε να τηρήσει μια στάση ουδετερότητας η οποία δεν θα την έφερνε αντιμέτωπη με τη Βρετανία, ενώ ταυτόχρονα, και εξαιτίας του γεγονότος ότι η Εκκλησία της Ελλάδας υπαγόταν στον άμεσο έλεγχο του ελληνικού κράτους, απαγορεύει στην Ιερά της Σύνοδο να έχει οποιαδήποτε ανάμιξη στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου. Είναι όμως προφανές, για όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, ότι η ελληνική κυβέρνηση εμμέσως *αναγνώριζε το δίκαιο των Κιτιακών* αλλά ευνοούσε την εκλογή τρίτου.⁸⁶⁰ Ταυτόχρονα, το ελληνικό προξενείο αναφέρει στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών ότι το ζήτημα δεν μπορεί να λυθεί εύκολα, αφού οι οπαδοί του Μητροπολίτη Κιτίου είχαν ήδη καταστήσει σαφές ότι δεν θα επέτρεπαν εκλογή άλλου προσώπου από τον Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Όπως αναφέρει σε τηλεγράφημα του τον Νοέμβριο του 1902 ο πρόξενος της Ελλάδας στο νησί, «[...] τοῦτο μόνον ἐκ πρώτης ἀντιλήψεως κατανοήση, ὅτι ὁ ἐκλεκτός τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ εἶναι ὁ Κιτίου, ὅτι δὲ τὴν Κυρηναϊκὴν μερίδα ἀποτελοῦσιν ἀναριθμότεροι, ἰδίως δὲ οἱ τῆς Λευκωσίας ἐν οἷς ὅμως καὶ πρόσωπα σημαίνοντα παρά τῆ κυπριακῆ κοινωνία [...].⁸⁶¹ Από το 1902, ήδη, και μετά την εισήγηση της Διαιτησίας για τους τρεις υποψήφιους και εξαίρεση των Μητροπολιτών Κυρηναίας και Κιτίου, ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα ζητεί όπως ο Οικουμενικός Πατριάρχης ενημερωθεί ότι «[...] διαβιβασθέντα θορυβῶδη τηλεγραφήματα σκοποῦσιν ἐκφόβισιν. Μόνον ταχεῖα ἐνέργεια καὶ τετελεσμένον γεγονός θὰ θέσῃ τέρμα». ⁸⁶² Ταυτόχρονα, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δαμιανός, αναφέρει στη Δ΄ συνεδρία της Διαιτησίας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ότι ο έλληνας πρόξενος συνιστά επίσπευση της εκλογής του

⁸⁵⁹ Ο.π., σ. 80.

⁸⁶⁰ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 360.

⁸⁶¹ *ΙΑΥΕ*, (1903), φ. 56.α.1, υπφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 7 Νοεμβρίου 1902.

⁸⁶² Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Γ΄, ό.π., σ. 372.

Αρχιεπισκόπου Κύπρου και ότι «[...] μοι ανέγνωσαν και δύο εκθέσεις εκτεθείσας δύο συνεντεύξεις του έν λόγω προξένου μετά του Άρμοστοῦ, ὅστις ἐπανειλημμένως συνέστησε τῷ Προξένῳ νὰ ἐνεργήσῃ δι' ἐκλογήν τρίτου. Ὁ δὲ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος δέχεται τὴν γνώμην τοῦ Προξένου καὶ συνιστᾷ ἡμῖν αὐτήν».⁸⁶³

Αυτό που η ελληνική κυβέρνηση προσπαθεί να προλάβει με την υποστήριξή της προς τη μεσολάβηση των Πατριαρχείων, είναι μια αποτυχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των άλλων Ορθόδοξων Εκκλησιῶν να δώσουν λύση στο ζήτημα, γεγονός που θα οδηγούσε σε άμεση εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης. Ο πρόξενος της Ελλάδας στο νησί, είναι ξεκάθαρος, όταν αναφέρει στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικῶν ότι «[...] ἀποτυγχάνοντες καὶ τοῦ τρόπου τούτου, τῆς διὰ τῆς ἐποπτείας τῶν Πατριαρχείων διεξαγωγῆς καὶ ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν, μοιραίως τὸ ζήτημα θέλει καταλήξῃ εἰς τὴν ξενικὴν ἐπέμβασιν, ἢ δὲ Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση θέλει λύσει αὐτὸ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῆς βλέψεις καὶ συμφέροντα».⁸⁶⁴

Το ελληνικό κράτος, στα πλαίσια της αλυτρωτικής του πολιτικής για τους Έλληνες εκτός των συνόρων του, ενώ από τη μια προσπαθεί να τονώσει το εθνικό αίσθημα των Ελλήνων της Κύπρου, από την άλλη, αντιλαμβάνεται την αδυναμία του να θέσει επιτακτικά το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα εξαιτίας της εδώ βρετανικής παρουσίας. Ταυτόχρονα, και παρά την ιδεολογική αντιπαράθεσή του με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, προσπαθεί να συνενώσει τα τρία Ορθόδοξα Πατριαρχεία σε μια κοινή πολιτική για εξεύρεση λύσης στο ζήτημα και αποφυγή εμπλοκής άλλων παραγόντων. Μέσα από τη λύση του ζητήματος, η ελληνική κυβέρνηση προσβλέπει στην σταδιακή ανάπτυξη ενός εθνικού κινήματος στην Κύπρο το οποίο θα αξιοποιηθεί όταν η στιγμή είναι κατάλληλη και δεν θα υπάρχει ο κίνδυνος διασάλευσης των σχέσεων με τη Μ. Βρετανία. Όταν για παράδειγμα τίθεται το ζήτημα της κατάργησης του φόρου υποτελείας προς το οθωμανικό δημόσιο εκ μέρους της Κύπρου, ο έλληνας πρόξενος στο

⁸⁶³ Ο.π., σ. 378.

⁸⁶⁴ ΙΑΥΕ, (1903), φ. 56.α.1, υπφ.1^{ος}.

νησί αναφέρει ότι η επίτευξη μιας τέτοιας εξέλιξης, είναι εθνικής σημασίας για τους Έλληνες της Κύπρου, αφού «[...] τὸ οἰκονομικὸν ζήτημα ἐγκλείει κατὰ πολὺ καὶ τὸ ἐθνικὸν. Δέν θέλω διὰ τούτου νὰ ὑποδείξω, ὅτι, ἐνεκτοῦσης οἰκονομικῶς τῆς Νήσου καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα ἐπὶ μᾶλλον θὰ ἀύξηθῃ». ⁸⁶⁵ Συνεχίζοντας, ο πρόξενος καταγράφει τη σημαντικότητα της κατάργησης του φόρου υποτελείας για τον ελληνισμό της Κύπρου, αφού «[...] διὰ τοῦ μέσου τούτου κόπτεται πλέον καὶ ὁ ἔσχατος μετὰ τοῦ πρώην Κυριάρχου δεσμός, ὅστις ὅσον καὶ ἂν φαίνεται (διὰ τοῦ φόρου τῆς ὑποτελείας) ἀσθενῆς, ἴσταται ὁμως πάντοτε ἀπειλητικὸς κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ μέλλοντος τῆς Νήσου [...].» ⁸⁶⁶

Η επιμονή του Οικουμενικού Πατριαρχείου όμως, για μια αποκλειστική επιβολή της δικῆς του θέλησης στην Κύπρο, οδηγεί σε περαιτέρω ὀξύνση τις σχέσεις του με την ελληνική κυβέρνηση, περιπλέκει την οποιαδήποτε λύση θα μπορούσε να βρεθεί στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, ενώ ταυτόχρονα, ακυρώνει κάθε προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης για μια κοινή πολιτική των Πατριαρχείων και του ελληνικού κράτους στο ζήτημα αυτό. Ὅπως αναφέρει ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα, «[...] εἶναι δε αξιὸν πῶς ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης υποπιπτει εἰς τοιαυτην ἀντιφασιν καὶ ἀλλὰ μὲν λεγει εἰς τον κ. Πρεσβευτην, ἀλλὰ δε τηλεγραφει εἰς τον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ἐν τουτοις το ζήτημα παραμενει ἀλυτον πρὸς μεγιστην ζημιαν του τοπου καὶ πρὸς βλαβιν του γοητρου των Εκκλησιων». ⁸⁶⁷ Μέχρι τον Οκτώβριο του 1907, ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα αναφέρει στο Υπουργείο Εξωτερικῶν με τηλεγράφημά του, ότι «[...] μόνη διέξοδος εἶναι πρόσκλησις (λαοῦ) εἰς ἐκλογὰς ὑπὸ ἐξάρχων πρὸς ἀποφυγὴν ἐξεγέρσεως (λαοῦ) παρακαλεῖ την Βασιλικὴν Κυβέρνησιν συνηγορήσῃ καὶ συστήσῃ Οἰκουμενικῶ Πατριάρχῃ, ταχίστην ἀποστολὴν σχετικῶν ὁδηγιῶν τηλεγραφικῶς ἀντιπροσώπῳ αὐτοῦ». ⁸⁶⁸ Ἐνα μήνα αργότερα, ο πρόξενος καλεῖ

⁸⁶⁵ *IAYE*, (1903) φ. Α.1.2, υπφ. 3. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 26 Μαρτίου 1903.

⁸⁶⁶ *Ο.π.*

⁸⁶⁷ *IAYE*, (1907), φ. ΙΒ, ακ.α.73, υπφ.1^{ος}. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 6 Νοεμβρίου 1907.

⁸⁶⁸ *IAYE*, (1907), φ. ΙΒ, ακ.α.73, υπφ.1^{ος}. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 26 Οκτωβρίου 1907.

την ελληνική κυβέρνηση να «[...] μετελθη απασαν αυτης την επιρροην ινα πεισθη η Αυτου Παναγιωτης να διαταξη τον ενταυθα αντιπροσωπον της οπως μετα των δυο αλλων εκδωσωσι την εγκυκλιον προς εκλογην Αρχιεπισκοπου, ενεργηθη δε η εκλογη συμφωνως προς τα εθνη και θεσμια της Εκκλησιας της Κυπρου, παρα τε του κληρου και του λαου οπερ ειναι η μονη ορθη δικαια και λογικη λυσις του ζητηματος».⁸⁶⁹

Η ελληνική κυβέρνηση μέχρι και το 1908, είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ενδεδειγμένη λύση στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα ήταν η διενέργεια εκλογών με προηγούμενη παραίτηση του Κιτίου από την υποψηφιότητά του, αφού ο Κυρηναίος είχε ήδη αντικανονικά εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος στην Κωνσταντινούπολη από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Ιωακείμ Γ'. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο διαμαρτυρήθηκε έντονα προς την ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη για την αποστολή απεσταλμένου του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας στην Κύπρο, αφού είχε ήδη εκλεγεί ο Κυρηναίος στην Κωνσταντινούπολη, ο έλληνας πρόξενος, παρά το γεγονός ότι «[...] έξεσχίσθη με τήν τόσον άστοχον και άντικανονικήν στάσιν τοῦ Πατριαρχείου, διορίσαντος τόν Κυρηναίος. Φρονεῖ ὁμως, ὅτι κατὰ τὰς παρούσας περιστάσεις, καθ' ἅς τὸ ἔθνος ὀφείλει νὰ ἔχη ἄλλοῦ συγκεντρωμένον τήν προσοχήν, δέν ἔπρεπε νὰ ὑποκινηθῆ ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Φωτίου τὸ Κυπριακὸν Ζήτημα».⁸⁷⁰ Η ελληνική κυβέρνηση, προσπαθεί απεγνωσμένα να συμβιβάσει τα τρία Ορθόδοξα Πατριαρχεία σε μια κοινή απόφαση για λύση του Ζητήματος, προσπάθειες που δεν έχουν επιτυχή κατάληξη εξαιτίας της επιμονής του Ιωακείμ Γ' για επιβολή της δικής του λύσης, την εκλογή δηλαδή του Κυρηναίου, αλλά και την εμμονή της πλειοψηφίας των Κυπρίων να εκλέξουν τον Μητροπολίτη Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών με τηλεγράφημα του προς τον πρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια, του συστήνει όπως συναντηθεί με τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας και απευθύνει «[...] ὕστατον σύστασιν εἰς Πατριάρχην νὰ μὴ περιπλέξῃ περισσότερον κατάστασιν: ἔκκλησιν ποιούμεθα εἰς ἔγνωσμένον

⁸⁶⁹ ΙΑΥΕ, (1907), φ. ΙΒ, ακκ.α.73, νφ. 1^{ος}. Τηλεγραφήμα ημερομηνίας 20 Νοεμβρίου 1907.

⁸⁷⁰ Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 452.

αὐτοῦ πατριωτισμόν· τόν παρακαλοῦμεν νά δώσῃ ἐπειγόντως τηλεγραφικῆν διαταγὴν εἰς ἐπισκόπους ἐν Κύπρῳ ἀποστῶσι πάσης ἐνεργείας: ἐν ἐννοίᾳ ταύτῃ ἐνεργήσατε παρά Πατριάρχῃ ἀναγινώσκοντες αὐτῷ παρόν τηλεγράφημα».⁸⁷¹ Ἡ ἀπάντησις τοῦ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας ἦταν ὅτι ὁ «[...] Οἰκουμενικός Πατριάρχης ἐν Κύπρῳ, ἐν Κων/πόλει καί ἐν Αἰγύπτῳ διὰ φίλων εαυτοῦ καί τῶν περί αὐτοῦ ταραξιῶν καί ἴσως καί διὰ μνηστήρων τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας [...]».⁸⁷² Λίγο ἀργότερα, ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας τονίζει πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅτι θὰ συμβάλῃ στις προσπάθειες γιὰ εἰρήνευσι τοῦ λαοῦ ἐν τῇ Κύπρῳ ἀλλὰ «[...] δέν δηλοῖ ὅτι θὰ συμβουλεύσῃ αὐτῷ ὡς μέσον τῆς εἰρηνεύσεως καί τὴν μὴ ἐκλογὴν τοῦ ἁγίου Κιτίου».⁸⁷³

Σε μια προσπάθειά του να εμφανιστεί ως εντελῶς ουδέτερος παράγοντας ἐν τῇ διαμορφωθείσῃ κατάστασι ἐν τῇ Κύπρῳ, φαίνεται ὅτι τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν συστήνει ἐν τῇ πρόξενῳ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Κύπρῳ, ὅπως τηρήσῃ αὐστηρὴν ουδετερότητα, γεγονός που συμπεραίνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τηλεγραφήματος τοῦ προξένου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο. Στὸ τηλεγράφημα, ὁ πρόξενος ἀναφέρει ὅτι «[...] καθοσον ἀφορα τὴν ἀξιωσιν τοῦ Ὑπουργείου περὶ αὐστηρας ουδετεροτητος μου ἐν τῷ ζητηματι, ἀναφέρω εὐσεβαστως ὅτι οἱαν ἐτηρησα μεχρι τουδε παντελη ἀποχην ἀπο παντος δυναμένου καὶ κατ' ἐλαχιστον νὰ με καταστησῃ ὑποπτον ὅτι συμπάθω ὑπερ τῆς μίας ἢ τῆς ἀλλῆς μεριδος, τὴν αὐτὴν θέλω ἐξακολουθῆσαι πορεῖαν μεχρι τοῦ περατος τοῦ ἀνιερου τουτου ζητηματος».⁸⁷⁴ Παρὰ τὴν στάσι ουδετερότητας που ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις προσπαθεῖ νὰ ἐμφανίζῃ ὁμως, ἡ ἐμπλοκὴ τῆς ἐν τῷ Ἀρχιεπισκοπικῷ Ζήτημα εἶναι συνεχῆς καὶ ἐν τῇ διάρκειᾳ τοῦ 1908 διακρίνεται ἀπὸ τὴν δυναμικότητά της. Σὲ συνεννόησι με τοὺς

⁸⁷¹ *IAYE*, (1908) φ. ΛΑ, 102, ὑφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα ἡμερομηνίας 9 Νοεμβρίου 1908. [Παραρτήματα, VI.5].

⁸⁷² *IAYE*, (1908), φ. ΛΑ, 102, ὑφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα τοῦ προξένου ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἡμερομηνίας 25 Νοεμβρίου 1908.

⁸⁷³ *IAYE*, (1908) φ. ΛΑ, 102, ὑφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα τοῦ προξένου ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ πρὸς τὸ ἐλληνικὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἡμερομηνίας 2 Δεκεμβρίου 1908.

⁸⁷⁴ *IAYE*, (1908), φ. ΛΑ, 102, ὑφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα ἡμερομηνίας 15 Δεκεμβρίου 1908.

προξένους της Ελλάδας στις έδρες των τριών Ορθόδοξων Πατριαρχείων, προσπαθεί να πείσει τα Πατριαρχεία και κυρίως αυτό της Αλεξανδρείας, να συστήσουν στον Μητροπολίτη Κιτίου όπως προβεί σε δήλωση παραίτησης υποψηφιότητας του από ενδεχόμενες αρχιεπισκοπικές εκλογές. Σε επείγον τηλεγράφημα του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τον πρόξενο στην Αλεξανδρεία, δίνονται εντολές όπως «[...] *ένεργήσατε ταχέως παρά Πατριάρχη ὅπως ποιήσῃ χρήσιν ἐπιρροῆς του παρά Κιτίῳ ἵνα πεισθῆ ὅπως προβῆ εἰς δήλωσιν. Ἐλκύσατε δέ προσοχήν του εἰς τήν ἐκ Κύπρου ἀγγελίαν ὅτι ἐπαναλαμβάνονται ἐργασίαι ἐκλογῆς*».⁸⁷⁵ Η απάντηση του προξένου στην Αλεξανδρεία ήταν άμεση, και την επόμενη μέρα, με τηλεγράφημά του προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών πληροφορεί την ελληνική κυβέρνηση ότι ο Πατριάρχης φαίνεται πρόθυμος να ασκήσει την επιρροή του στον Μητροπολίτη Κιτίου για παραίτηση του από την υποψηφιότητα του για Αρχιεπίσκοπος. Ταυτόχρονα όμως, ο πρόξενος επισημαίνει ότι η παραινέσεις του Πατριάρχη Αλεξανδρείας προς τον Μητροπολίτη Κιτίου δεν αναμένεται ότι θα φέρουν το επιθυμητό αποτέλεσμα, αφού «[...] *λαὸς δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ συμβουλὰς τοιαύτας. Φοβοῦμαι δὲ ἀποτυχίαν*».⁸⁷⁶ Αυτό που φαίνεται ότι η ελληνική κυβέρνηση προσπαθούσε να επιτύχει, ήταν μια υποχώρηση από όλες τις πλευρές, που θα επέτρεπε στον Οικουμενικό Πατριάρχη να υποχωρήσει *εὐσχήμως*⁸⁷⁷ και να επέλθει ο αναγκαίος συμβιβασμός στο Ζήτημα. Κυρίαρχο ζήτημα στο δεύτερο εξάμηνο του 1908, ήταν η έλευση ή όχι των αντιπροσώπων του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας οι οποίοι θα συγκροτούσαν Κανονική Εκλογική Επισκοπική Σύνοδο για να επιληφθούν των διαδικασιών εκλογής νέου Αρχιεπισκόπου. Η ελληνική κυβέρνηση, φαίνεται ότι ευνοούσε καθυστέρηση, ή και αναβολή της αποστολής αυτής, ενώ ο Τύπος που υποστήριζε τον Μητροπολίτη Κυρηναίας ανέφερε ότι η πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν να υποστηρίξει τις αποφάσεις του Οικουμενικού Πατριάρχη, αναγνώριση δηλαδή της εκλογής του Κυρηναίας στον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Σε σχετικό δημοσίευμα, αναφέρεται ότι «[...] *καὶ αἱ ἐξ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀθηνῶν διαβιβασθεῖσαι εἰδήσεις περὶ τῆς σταθερᾶς ἀποφάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ*

⁸⁷⁵ *IAYE*, (1908), φ. ΛΑ, 102, υπφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 16 Δεκεμβρίου 1908.

⁸⁷⁶ *IAYE*, (1908), φ. ΛΑ, 102, υπφ. 1^{ος}. Τηλεγράφημα ημερομηνίας 17 Δεκεμβρίου 1908.

⁸⁷⁷ Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 452.

*Οίκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς δυσχεροῦς κατὰ συνέπειαν θέσεως τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, μὴ δυναμένου νὰ ἐξέλθῃ ἔξω τῶν σχετικῶν κατηγορηματικῶν ὁδηγιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως».*⁸⁷⁸

Τελικά, ὅπως ο πρόξενος στην Αλεξάνδρεια εἶχε σημειώσει στο τηλεγράφημά του, ὅλες οι προσπάθειες της ελληνικῆς κυβέρνησης για ἓνα συμβιβασμὸ μεταξύ των Πατριαρχείων και λύση του ζητήματος, ἔπεσαν στο κενὸ ἐξαιτίας της ἤδη μὴ αναστρέψιμης κατάστασης που εἶχε διαμορφωθεῖ στην Κύπρο. Εἶναι χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὅταν τελικὰ φτάνουν στο νησί οι απεσταλμένοι του Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας,⁸⁷⁹ αυτοὶ καλωσορίζονται θερμά ἀπὸ την παράταξη των Κιτιακῶν, ἐνῶ εμφανίζεται ὅτι η ἔλευσή τους ἐγένε με τη συγκατάθεση της ελληνικῆς κυβέρνησης. Ενδεικτικὸ εἶναι ἀκόμα, και τα λόγια του βουλευτῆ Θ. Θεοδότου, ο οποίος καλωσορίζοντας τους απεσταλμένους, εἶπε ὅτι «[...] ο Κιτιακὸς λαὸς τους καλωσόριζε ἀκόμη πιο πολὺ, ἀφοῦ, ἦρθαν με την ἄδεια της ελληνικῆς κυβερνήσεως, τα πόδια της οποίας ο Κιτιακὸς λαὸς ἦταν ἑτοιμὸς να φιλήσει, ἀκόμα κι αν αὐτὴ ἦταν ἑτοιμοὶ να τον κλωτσήσει.» Ωστόσο, ο εκπρόσωπος της ελληνικῆς κυβέρνησης, σε δήλωσή του, ἀνέφερε ὅτι οι απεσταλμένοι δεν ἦρθαν στο νησί με ἄδεια της ελληνικῆς κυβερνήσεως η οποία μάλιστα, ἐξεπλάγην ὅταν ἔμαθε για την ἀφίξή τους.⁸⁸⁰ Η ἀνάμιξη της ελληνικῆς κυβέρνησης ὁμως στην ἀφίξη των απεσταλμένων, ἦταν εμφανὴς σε ὅλους, ἀφοῦ και σε δημοσίευμα εφημερίδας ἀναφερόταν ὅτι «[...] βεβαιοῦται πανταχόθεν πλέον, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παρενέβη εἰς τὸ ζήτημά μας, ἀκριβῶς δ' οὗτος εἶναι καὶ ὁ λόγος τῆς βαρύτητος τῆς ἀποστολῆς τῶν Ἐπισκόπων, ἧτις ἐπρόκειτο ἀπὸ πολλοῦ ἤδη νὰ εἶναι τετελεσμένη».⁸⁸¹

⁸⁷⁸ *Ἀλήθεια*, «Η πολεμικὴ κατὰ της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως», 23 Οκτωβρίου 1908.

⁸⁷⁹ Πρόκειται για τον Μητροπολίτη Χαλεπίου Νεκτάριο, τν Μητροπολίτη Πτολεμαΐδος Μιχαὴλ και τον Μητροπολίτη Αξώμης Χριστόφορο. Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Ἡ Ἱερά Μονὴ Κύκκου στον κυπριακὸ Τύπο (1900-1911)*, ὁ.π., σ. 64.

⁸⁸⁰ Τα γεγονότα αὐτὰ ἀναφέρονται σε ἐκθεση του Αρχιμεταφραστή της βρετανικῆς διοίκησης στην Κύπρο, πρὸς τον Μέγα Ἀρμοστή, ἡμερομηνίας 29 Δεκεμβρίου 1908. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το ἀρχιεπισκοπικὸ*, ὁ.π., σ. 662.

⁸⁸¹ *Νέον Ἔθνος*, «Το Αρχιεπισκοπικὸ Ζήτημα. Η παρέμβασις της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως», 26/8 Αυγούστου 1908.

Από το σημείο και αυτό, οι εξελίξεις στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα οδηγούνται στο τελευταίο τους στάδιο, στο οποίο κυριαρχεί η εφαρμογή του νόμου που ψηφίσθηκε από το Νομοθετικό Συμβούλιο για την εκλογή Αρχιεπισκόπου, η διενέργεια εκλογών και η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου Παπαδοπούλου. Η ψήφιση του σχετικού νόμου, έγινε μετά από σχετική πρωτοβουλία της βρετανικής διοίκησης, η οποία μέσω του Δικηγόρου του Στέμματος, καταθέτει στο Νομοθετικό Συμβούλιο στις 22 Φεβρουαρίου 1908, νομοσχέδιο για την εκλογή Αρχιεπισκόπου.⁸⁸² Το νομοσχέδιο ψηφίζεται σε νόμο στις 22 Απριλίου 1908 και παρά τις αντιδράσεις της παράταξης που υποστήριζε τον Μητροπολίτη Κυρηναίας, ο Μητροπολίτης Κιτίου αναλαμβάνει την επίλυση ζητημάτων που αφορούσαν τη διενέργεια των εκλογών. Η ψήφιση νόμου για τις αρχιεπισκοπικές εκλογές, έγινε στη βάση της ουσιαστικής πια ανάμιξης της βρετανικής διοίκησης στο Ζήτημα, και της θέλησης της να αποτελέσει μέρος των διαδικασιών πλήρωσης του θρόνου της Εκκλησίας της Κύπρου. Ο Υπουργός Αποικιών μάλιστα, σε τηλεγράφημά του προς τον Μέγα Αρμοστή στις 7 Μαρτίου 1908, τονίζει ότι «[...] το ζήτημα δεν πρέπει να αφεθεί, αλλά, πρέπει να ψηφιστεί ο νόμος αυτός, ή ένας νόμος που να προνοεί την εκλογή αρχιεπισκόπου μέσω της λαϊκής ψήφου και υπό την επιτήρηση της κυβέρνησης. Αυτό πρέπει να γίνει, παρά την αντίθεση των τριών μουσουλμάνων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου (για τους οποίους υποθέτω ότι δεν πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία) και του ενός μέλους που υποστηρίζει τους ισχυρισμούς του Μητροπολίτη Κυρηναίας. Είμαι υπέρ της άποψης αυτής, μετά και από τηλεγράφημα που ο κ. Τσώρτσιλ έλαβε από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, από το οποίο συμπεραίνω ότι σύμφωνα και με τη γνώμη του, η μέθοδος εκλογής που προτείνεται στο νομοσχέδιο θα είναι σύμφωνη με τους κανόνες της Εκκλησίας».⁸⁸³

Οι αντιδράσεις στην ψήφιση του νομοσχεδίου σε νόμο, και την εξαγγελία για διενέργεια εκλογών με την επιτήρηση της βρετανικής διοίκησης, προκάλεσαν την έντονη αντίδραση των οπαδών του Μητροπολίτη Κυρηναίας οι οποίοι κατηγόρησαν τους

---

⁸⁸² Το νομοσχέδιο είχε εξετασθεί από επιτροπή στην οποία συμμετείχαν ο Αρχιγραμματέας της βρετανικής διοίκησης, ο βοηθός Αρχιγραμματέας, ο Δικηγόρος του Στέμματος, οι Ιωάννης Κυριακίδης, Χρ. Σώζος, Σπύρος Αραούζος. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην επιτροπή αυτή συμμετείχε και μουσουλμάνος βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου, ο Χαμί Μπέη. Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 460.

⁸⁸³ Νίκος Χριστοδούλου, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 452.

βουλευτές που ψήφισαν τον νόμο, αλλά και τον Πατριάρχη Αλεξανδρείας, ως συνεργάτες της βρετανικής διοίκησης κατά της Εκκλησίας της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε συλλαλητήριο καταδίκης του νόμου που έγινε στη Λευκωσία τον Νοέμβριο του 1908, εγκρίθηκε ψήφισμα στο οποίο αναφερόταν ότι «[...] άποδοκιμάζει έντονότατα καί καταγγέλει εις τάς όρθοδόξους Έκκλησίας τήν προδοτικήν σύμπραξιν του̃ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Αλεξανδρείας κ. Φωτίου μετά τής άλλοδόξου Άγγλικής Κυβερνήσεως πρός ύποδούλωσιν τής αύτοκεφάλου Κυπριακής Έκκλησίας».⁸⁸⁴

Μετά την έλευση στο νησί των απεσταλμένων του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και τη διενέργεια αρχιεπισκοπικών εκλογών στις 10 Φεβρουαρίου 1909, ο Μητροπολίτης Κιτίου εκλέγεται, παρά την αποχή που τήρησαν οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κυρηνείας, νέος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Ενώ η βρετανική διοίκηση αναγνωρίζει αμέσως τον νέο Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κυρηνείας ο οποίος ενεργούσε ακόμα ως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου χάρη στην εκλογή του στην Κωνσταντινούπολη, δεν αναγνωρίζουν το αποτέλεσμα των εκλογών και επιμένουν να θεωρούν Αρχιεπίσκοπο Κύπρου τον Κυρηνείας Κύριλλο Βασιλείου. Το ζήτημα λήγει οριστικά, όταν τον Φεβρουάριο του 1910, με τη μεσολάβηση απεσταλμένων του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας ο Κυρηνείας Κύριλλος πείσθηκε να παραιτηθεί από Αρχιεπίσκοπος Κύπρου και να παραμείνει Μητροπολίτης Κυρηνείας.⁸⁸⁵

1. Η νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου ως νίκη της εθναρχούσας Εκκλησίας στην Κύπρο της βρετανικής αποικιοκρατίας

Η νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου και η εκλογή του ως Αρχιεπισκόπου Κύπρου μέσα από τις εξελίξεις όπως αυτές διαμορφώθηκαν κατά τη δεκαετία που διάρκεσε το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, πέραν από την τυπική σημασία της που είναι η

⁸⁸⁴ Ο.π., σ. 631.

⁸⁸⁵ Δημοσίευση της επιστολής παραίτησης του Κυρηνείας καθώς και της απαντητικής επιστολής του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Παπαδοπούλου, βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, ό.π., σ. 560-562.

εκλογή προσώπου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Εκκλησίας της Κύπρου, σημαίνει την έναρξη μιας νέας περιόδου για την κυπριακή κοινωνία. Στη νέα αυτή περίοδο, κυρίαρχο ρόλο – όχι μόνο πνευματικό αλλά και πολιτικό - θα διαδραματίζει η Εκκλησία της Κύπρου, όπως ακριβώς και κατά την οθωμανική περίοδο. Μόνο που για τον 20^ο αιώνα, το πλαίσιο πολιτικής δραστηριοποίησης της Εκκλησίας θα είναι εντελώς διαφορετικό από το οθωμανικό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο πολιτικός της ρόλος μειώνεται ή στερείται της σημασίας που αυτός είχε για την εξέλιξη της κυπριακής κοινωνίας κατά την οθωμανική περίοδο. Η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου επιβάλλει σε όλους όσους διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στις εξελίξεις του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, νέα δεδομένα, η σημασία των οποίων γίνεται αντιληπτή μόνο όταν η ιστορία της Κύπρου για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, διαβαστεί με αντίστροφη κατεύθυνση, από το παρόν δηλαδή προς το παρελθόν. Η εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη δεκαετία 1900-1910, δεν αποτελεί ένα απλό εκκλησιαστικό ζήτημα, αλλά, ένα μείζον πολιτικό και ιδεολογικό θέμα της νεώτερης κυπριακής ιστορίας. Το γεγονός αυτό, από μόνο του, προσδίδει ήδη στην Εκκλησία της Κύπρου, ως θεσμού με την ιστορική εξέλιξη που αυτός είχε στη διάρκεια της ιστορίας της Κύπρου, ένα ρόλο πολιτικό.

Στην προσπάθεια να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία που το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου και η κατάληξή του είχε για την ιστορική εξέλιξη του νησιού, θα γίνει προσπάθεια κωδικοποίησης των σημείων εκείνων που κρίνονται ως ιδιαίτερης ιστορικής σημασίας. Πιο σημαντική κρίνεται η σημασία των εξελίξεων του Αρχιεπισκοπικού, για την ίδια την κυπριακή κοινωνία ή ακριβέστερα, για τον ελληνισμό του νησιού.

Μέσα από τη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και κυρίως μέσα από την εκλογική νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου, οι Έλληνες της Κύπρου, και παρά την στροφή τους προς το ελληνικό εθνικό κράτος, διατηρούν ως εθνική πολιτική του Αρχή, τον θρησκευτικό τους θεσμό, δηλαδή την Εκκλησία της Κύπρου. Για τους Κυπρίους, η Εκκλησία θα αποτελεί για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, την εθνική τους Αρχή, η οποία θα εκπροσωπεί και θα μεταφράζει σε πολιτική συμπεριφορά όλες τους εθνικούς στόχους και επιδιώξεις τους. Η Εκκλησία της Κύπρου θα διαδραματίζει το ρόλο μιας

εθνικής Αρχής ενός συνόλου που ορίζεται εθνικά όχι με τον τρόπο που αυτό οριζόταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά με ένα σαφή πολιτικό τρόπο και περιεχόμενο. Εκκλησία και έθνος θα αποτελέσουν για τους Έλληνες της Κύπρου όρους και έννοιες ταυτόσημες, ακόμα κι όταν η Εκκλησία της Κύπρου θα βρεθεί σε σύγκρουση με το εθνικό ελληνικό κράτος και την κυβέρνηση που θα το εκπροσωπεί.

Παρά την αλλαγή στο διοικητικό πλαίσιο για την Κύπρο, μετά και τη μεταβίβαση του νησιού στον έλεγχο της Μ. Βρετανίας, παρά τις προσπάθειες των Βρετανών να αφαιρέσουν κάθε *κρατική* αντίληψη από την Εκκλησία της Κύπρου και ιδιαίτερα από τον ανώτατο κλήρο, η λήξη του Ζητήματος με τον τρόπο που αυτό έληξε και την ενεργό και ουσιαστική εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης, επέτρεψε στην Εκκλησία της Κύπρου να διατηρήσει το *κρατικό* κύρος που αυτή απολάμβανε κατά την οθωμανική περίοδο και ιδιαίτερα μετά τις μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα. Η ενέργεια της αποικιακής διοίκησης μετά και τις εντολές της βρετανικής κυβέρνησης να προωθήσει ψήφιση νόμου της Πολιτείας για τις αρχιεπισκοπικές εκλογές, καθιέρωσε την Εκκλησία της Κύπρου και τις διαδικασίες ανάδειξης ιεραρχών στο αξίωμά τους, ως *κρατική υπόθεση* και όχι ως απλό εσωτερικό εκκλησιαστικό ζήτημα. Είναι χαρακτηριστικό, ότι λίγο πριν ο Οικουμενικός Πατριάρχης επιβάλει με εκλογή στην Κωνσταντινούπολη τον Μητροπολίτη Κυρηναίας ως Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, η βρετανική διοίκηση, μετά και από σχετικές για μια τέτοια εξέλιξη πληροφορίες που πήρε, απειλεί ότι εάν κάτι τέτοιο συμβεί, τότε δεν πρόκειται η ίδια να αναγνωρίσει τον νέο Αρχιεπίσκοπο.⁸⁸⁶ Ο νόμος του 1908, επέτρεψε στην Εκκλησία της Κύπρου να προβάλλεται στην κυπριακή κοινωνία όπως ακριβώς προβαλλόταν κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, ως ενός θρησκευτικού και πολιτικού δηλαδή θεσμού που είχε την αναγνώριση της επίσημης Πολιτείας – στην περίπτωση της βρετανικής διοίκησης – και περιβαλλόταν με το ανάλογο κρατικό

---

⁸⁸⁶ Αναφέρει ο Ύπατος Αρμοστής σε επιστολή του προς τον Υπουργό Αποικιών στις 8 Φεβρουαρίου 1908: «[...] since the departure of the patriarch of Alexandria there have been rumors that the oecumenical patriarch and the holy Synod of Constantinople had resolved to bring matters to an issue by the appointment by his holiness of an archbishop of Cyprus. [...] I addressed a despatch to his majesty's ambassador at Constantinople asking him to inform the oecumenical patriarch that the attitude of the government of Cyprus in respect of an appointment of an archbishop by any other method, short of whald would result from a popular election in accordance with the custom of the orthodox church of the island, remained unchanged and that any such appointment could not be recognised». Βλ. Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ό.π., σ. 438.

κύρος.⁸⁸⁷ Ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, παρά το γεγονός ότι είχε πια στερηθεί των προνομίων της οθωμανικής διοίκησης, και παρά το ότι δεν αποτελούσε αξιωματούχο της Πολιτείας, ήταν ο πολιτικός εκπρόσωπος μερίδας της κυπριακού λαού και με αυτόν θα διαπραγματευόταν η βρετανική διοίκηση.

Αφού η Εκκλησία της Κύπρου θα είχε το ρόλο της Εθνικής Αρχής για τους Έλληνες του νησιού, αυτή θα εξέφραζε και θα μετουσίωνε σε πολιτικό λόγο το κυριότερο εθνικό αίτημα των Κυπρίων, το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με το ελληνικό εθνικό κράτος. Τουλάχιστον μέχρι την εμφάνιση άλλων πολιτικών δυνάμεων στο κυπριακό πολιτικό σκηνικό, η Εκκλησία της Κύπρου θα παρέμενε ο αποκλειστικός και ο μόνος αρμόδιος εκφραστής του αιτήματος για εθνική αποκατάσταση. Η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, σήμαινε νίκη της εθνικιστικής παράταξης, αυτών δηλαδή που υποστήριζαν μια επιτακτική αναφορά του αιτήματος της Ένωσης, γεγονός που παρέπεμπε σε μια πορεία σύγκρουσης της Εκκλησίας με τη βρετανική διοίκηση.⁸⁸⁸ Η νίκη του Κιτίου, σήμαινε την οριστική νίκη – τουλάχιστον για το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα – της παράταξης που εκπροσωπούσε την ιδεολογία του εθνικισμού όπως αυτή απέρρευε από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους και έπειτα. Και την ιδεολογία αυτή, θα εκπροσωπούσε στην Κύπρο, η Εκκλησία.

Σε σχέση με την πιο πάνω διαπίστωση, και κυρίως εξαιτίας του ότι η ιδεολογία του εθνικισμού αποτελεί μια ξεκάθαρα εντελώς νεωτερική ιδεολογία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Εκκλησία της Κύπρου θα διαδραματίζει για τους Κυπρίους το ρόλο του φορέα νεωτερισμού. Αν η βρετανική διοίκηση διαδραμάτισε το ρόλο αυτό με την καθιέρωση στην Κύπρο νεωτερικών θεσμών διοίκησης και μιας νέας – σε σχέση με το οθωμανικό

---

⁸⁸⁷ Ο απεσταλμένος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελέτιος Μεταξάκης, στη γνωμοδότησή του για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, αναφέρει ότι «[...] εἶναι τόσον ζωηρά ἢ συναίσθησις ὅτι διὰ τοῦ "ὀργανικοῦ κανονισμοῦ" ἐγένετο σοβαρά καινοτομία, ὥστε τό ὑπόμνημα τῶν Συνοδικῶν τὰς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κανονισμοῦ πράξεις καὶ ἀποφάσεις ἀποκαλεῖ "δημιουργηθεῖσαν τάξιν μετὰ τόν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου"». Βλ. ΚΑΚ: ΣΑΙ: 840/08. [Βλ. Παραρτήματα, VIII.1]. Η πραγματικότητα είναι ότι, ο νόμος του 1908, ήταν μια σοβαρή καινοτομία κυρίως σε σχέση με την αντίληψη της βρετανικής διοίκησης για τη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου στην μετά των Οθωμανών περίοδο για την Κύπρο και κυρίως στο σημείο που αφορούσε τις σχέσεις της με την Πολιτεία.

⁸⁸⁸ Ειδικότερα για τον Μητροπολίτη Κιτίου Κύριλλο Παπαδόπουλο, είναι χαρακτηριστικό ότι ο Χίλλ τον αναφέρει ως «[...] ἓνα ἀπό τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου ο οποίος ήταν γνωστός ως ένας ιδιαίτερα ενεργητικός πολιτικός, ένας βίαιος Ενωτικός και ένας τρομακτικός αντίπαλος της Κυβέρνησης». Βλ. George Hill, *A History of Cyprus*, τ. 4, ό.π., σ. 577.

παρελθόν – αντίληψης για την Πολιτεία και το λαό, η Εκκλησία της Κύπρου θα είναι φορέας νεωτερισμού σε σχέση με το περιεχόμενο της ιδεολογίας που αυτή θα εκφράζει, τον εθνικισμό. Πέρα λοιπόν από τη λογική της Αρχής που εκφράζει την εθνική υπόσταση των Ελλήνων της Κύπρου, η Εκκλησία της Κύπρου και σε αντίθεση με τη λογική της ίδιας της ύπαρξής της και της αντίθεσης που η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε με τον εθνικισμό και το νεωτερικό πλαίσιο, θα αποτελεί τον ουσιαστικότερο θεσμό φορέα νεωτερισμού για την κυπριακή κοινωνία. Στο σημείο αυτό, ουσιαστικής σημασίας ήταν και το γεγονός ότι οι αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου εκλέγονταν από τον ίδιο το λαό, ένα σύστημα που συμβατό με τις νεωτερικές πρακτικές και την ανάδειξη της σημασίας της ψήφου του πολίτη. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στη γνωμοδότησή του για το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, ο απεσταλμένος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων Μελέτιος Μεταξάκης, αναφέρει ότι το «[...] εν Κύπρω έκλογικόν σύστημα, ως σφόδρα έκλελαϊκευμένον, δεῖται διά τό συμφέρον αὐτῆς ταύτης τῆς εν Κύπρω Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεων ἐπί τό συντηρητικώτερον [...]».⁸⁸⁹

Η σημαντικότερη ίσως επίδραση του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και του τρόπου με τον οποίο αυτό έληξε, σε σχέση με την ίδια την Εκκλησία και ιδιαίτερα τον ανώτατο κλήρο, είναι το γεγονός ότι και εντός του βρετανικού πλαισίου διοίκησης, ο εκκλησιαστικός θεσμός διατηρεί μια πολιτική εξουσία. Ο κίνδυνος η Εκκλησία της Κύπρου να χάσει κάθε πολιτική αρμοδιότητα και κοσμική αντίληψη λειτουργίας μετά και την ένταξη του νησιού στο έλεγχο της Μ. Βρετανίας, αποσοβείται όταν με τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και την εμπλοκή της βρετανικής διοίκησης σε αυτό, η Εκκλησία αντιμετωπίζεται στη λογική ενός πολιτικού οργανισμού ο οποίος εκφράζει σε πολιτικό επίπεδο – και όχι μόνο σε πνευματικό – τους Έλληνες της Κύπρου. Με τη ψήφιση από το Νομοθετικό Συμβούλιο του νόμου περί εκλογής Αρχιεπισκόπου το 1908, μετά και την προετοιμασία που έγινε από τον Δικηγόρο του Στέμματος, η βρετανική διοίκηση εμμέσως αναγνωρίζει στο πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου την πολιτική εκπροσώπηση των Ελλήνων του νησιού. Ακόμα, η Εκκλησία αναγνωρίζεται ως πολιτικοποιημένος θεσμός της κυπριακής κοινωνίας, με εξουσίες που απορρέουν πια, όχι

⁸⁸⁹ ΚΑΚ:SA1:840/08. Γνωμοδότηση Μελέτιου Μεταξάκη. [Βλ. Παραρτήματα, VII.1].

από ελέη και προνόμια της διοίκησης – όπως συνέβαινε στην οθωμανική περίοδο – αλλά από τη λαϊκή εντολή, δηλαδή τις εκλογές που θα διενεργούνταν για την εκλογή Αρχιεπισκόπου.

Σε ότι αφορά τώρα την ίδια τη βρετανική διοίκηση και τη σημασία που το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα και η κατάληξή του είχαν γι' αυτήν, το σημαντικότερο στοιχείο το οποίο αποτελεί και το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα λειτουργούσε από το 1910 και έπειτα η βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση, είναι η επιβολή μιας κυπριακής πραγματικότητας στις προσπάθειες των βρετανών για οργάνωση της Κύπρου στη βάση ενός δικού τους νεωτερικού προτύπου. Ενώ με την εγκατάσταση της στο νησί η βρετανική διοίκηση έδειξε ότι όχι μόνο δεν ήταν πρόθυμη αλλά ήταν αντίθετη με κάθε είδους αναγνώρισης πολιτικής εξουσίας στον ανώτατο κλήρο και στην Εκκλησία της Κύπρου, η λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος βρίσκει τους Βρετανούς να αποδέχονται την παράξενη γι' αυτούς πολιτική απήχηση των ιεραρχών στον ελληνισμό της Κύπρου.⁸⁹⁰ Ενώ δηλαδή η νεωτερική πολιτική της βρετανικής διοίκησης και η δική της αντίληψη για το κράτος, αποκλείουν κάθε ένταξη της Εκκλησίας σε οποιοδήποτε κρατικό μηχανισμό, αλλά και κάθε αντιμετώπισή της ως πολιτικής – και όχι μόνο ως πνευματικής – εξουσίας, το 1910 και η δεκαετία που προηγήθηκε, επέβαλε στους Βρετανούς μια κυπριακή λογική και πραγματικότητα περί εξουσίας και πολιτικών δυνάμεων στο νησί. Είναι χαρακτηριστικό, ότι εν μέρει, η πολιτικοποίηση του εκκλησιαστικού θεσμού πέρασε μέσα από τα θεσμικά πολιτικά σώματα που η ίδια η βρετανική διοίκηση δημιούργησε μετά το 1878, ιδιαίτερα από το Νομοθετικό Συμβούλιο. Το 1902 για παράδειγμα, ο Δικηγόρος του Στέμματος σε αναφορά του προς τον Ύπατο Αρμοστή, επισημαίνει ότι οι περισσότεροι των Ελλήνων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου είναι υποστηρικτές της υποψηφιότητας του Μητροπολίτη Κιτίου. Ως εκ

---

⁸⁹⁰ Η πολιτική βαρύτητα του εκκλησιαστικού θεσμού στην Κύπρο, ήταν κάτι το εντελώς ξένο προς την αντίληψη των Βρετανών για τους πόλιτικούς θεσμούς, γι' αυτό και το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα – στην αρχή τουλάχιστον – εκλαμβάνεται ως μια ευκαιρία για μείωση της βαρύτητας αυτής. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Έλληνας πρόξενος στο νησί αναφέρει σε τηλεγράφημα του προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 20 Απριλίου 1903, ότι «[...] ή κυβέρνησις άγαλλομένη επί τῆ διαιρέσει ταύτη, αντί νά προσπαθῆ νά συμβιβάζη τά διεστῶτα, τούναντίον ὑποδαυλίζει τήν διαίρεσιν ὅταν μὲν ὑποσχόμενη ὑποστήριξιν πρὸς τήν μίαν μερίδα, ὅτε δέ πρὸς τήν ἄλλην, ἐξευτελίσασα τό ζήτημα μέχρι τοῦ σημερινοῦ σημείου πρὸς ἀνυπολόγιστον ζημίαν τοῦ γοήτρου τῆς ἀνάστατης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς». Βλ. ΙΑΥΕ, (1903), φ. 56.α.1., υπφ. 1^{ος}.

τούτου, συνεχίζει η αναφορά, το αιτήματά τους πρέπει να συνδυάζονται με τις προσπάθειές τους για εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου.⁸⁹¹

Ενώ οι Βρετανοί δεν ήταν πρόθυμοι να αναγνωρίσουν εθνικές εξουσίες στις κοινότητες, παρά μόνο να τις εντάξουν στη λογική της αποικιακής διοίκησης μέσω της διατήρησης ενός θρησκευτικού διαχωρισμού (μουσουλμάνοι – μη μουσουλμάνοι), η λήξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος σημαίνει και τη λήξη της προσπάθειας αυτής. Η Εκκλησία της Κύπρου, με την εκλογική νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου Κυρίλλου Παπαδόπουλου – μέσα από εκλογικές διαδικασίες που διαμόρφωσαν επισήμως με νόμο οι Βρετανοί – επιβάλλεται κι αναγνωρίζεται ως η εξουσία η οποία θα εκπροσωπούσε τους Έλληνες της Κύπρου εθνικά, ενώπιον της βρετανικής διοίκησης. Το γεγονός αυτό, υπήρξε μια επαναφορά μιας οθωμανικής λογικής για τον πληθυσμό και τη διοίκησή του, στο βρετανικό όμως πλαίσιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη συζήτηση που έγινε στο Νομοθετικό Συμβούλιο για την ψήφιση νόμου περί εκλογής Αρχιεπισκόπου Κύπρου, ο βουλευτής Σ. Αραούζος ο οποίος ήταν υποστηρικτής του Μητροπολίτη Κυρηναίας, ανέφερε ότι με την ψήφιση ενός τέτοιου νομοσχεδίου, δίνεται στη βρετανική διοίκηση το δικαίωμα να επεμβαίνει στα της Εκκλησίας. Επισημαίνει ως ιδιαίτερα αρνητικό το άρθρο 10 του νομοσχεδίου, σύμφωνα με το οποίο ο Αρμοστής έπρεπε να εγκρίνει την εκλογή Αρχιεπισκόπου. «[...] ἄμα τῷ πέρατι τῆς Ἐκλογῆς, ἡ Ἐπισκοπικὴ Σύνοδος θέλει κοινοποιήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Ἐψηφισμένου Αρχιεπισκόπου τῷ Αρχιγραμματεῖ τῆς Κυβερνήσεως, ὅστις θέλει ἀνακοινώσῃ αὐτὸ τῷ Μεγάλῳ Ἀρμοστῇ διὰ τὴν ἐγκρισιν, ὁ δὲ Μέγας Ἀρμοστὴς δύναται νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν τῆς ρηθείσης ἐκλογῆς ἐγκρισιν αὐτοῦ καθ' ὃν τρόπον κρίνη πρέπον, καὶ τῆς ἐγκρίσεως ταύτης κοινοποιηθείσης τῇ Ἐπισκοπικῇ Συνόδῳ, αὕτη θέλει προβῆ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοιούτων θρησκευτικῶν καὶ ἐθιμοτυπικῶν τελετῶν, οἷας θέλει κρίνει πρέπον καὶ προσῆκον πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Αρχιεπισκόπου».⁸⁹² Το γεγονός ότι η εκλογή του Αρχιεπισκόπου έπρεπε να τύχει της έγκρισης του Αρμοστή, παραπέμπει

⁸⁹¹ Νίκος Χριστοδούλου, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα*, ὁ.π., σ. 328.

⁸⁹² Γεώργιος Σ. Φραγκοῦδης, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού*, ὁ.π., σ. 408.

στην έγκριση της οθωμανικής Αρχής, δηλαδή του Σουλτάνου, της εκλογής κάθε αρχιερέα στο θρόνο του.

Ακόμα και μέσω της λειτουργίας των θεσμών που οι Βρετανοί εγκαθίδρυσαν στο νησί με την εγκατάστασή τους, και παρά τις προσπάθειες τους για στέρηση της Εκκλησίας της Κύπρου από κάθε πολιτική της αρμοδιότητα, το γεγονός ότι η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου σήμαινε ταυτόχρονα και νίκη της εθνικιστικής παράταξης με ηγέτη της έναν εκκλησιαστικό ηγέτη, προσέδωσε στην Εκκλησία της Κύπρου ρόλο Εθνικής Αρχής για τους Έλληνες του νησιού. Οι Βρετανοί, μέσα από τις εξελίξεις του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν στην Εκκλησία της Κύπρου το ρόλο αυτό, γεγονός που σήμαινε ότι και οι ίδιοι, θα προσέδιδαν στον θεσμό έναν πολιτικό ρόλο, έστω κι αν δεν υπήρχε καμιά θεσμική ένταξη της δομής της Εκκλησίας στους μηχανισμούς της διοίκησης.

Στη βάση όλων των πιο πάνω, η Εκκλησία της Κύπρου η οποία ως πνευματικός θεσμός ανήκει σ' ένα συντηρητικό πλαίσιο, εντάσσεται στη λογική λειτουργίας ενός νεωτερικού αποικιακού κράτους. Με την αναγνώριση εκ μέρους των Βρετανών, ενός εθνικού ρόλου ενώ ο εκκλησιαστικός θεσμός αρχίζει να μοιάζει πιο νεωτερικός, ταυτόχρονα, η αποικιακή βρετανική διοίκηση αρχίζει να μετατρέπεται σε λιγότερο νεωτερική. Τέλος, η δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και η λήξη του, φέρνουν το ελληνικό εθνικό κράτος μπροστά σε μια πραγματικότητα η πολυπλοκότητα της οποίας θα επισκίαζε τις εξελίξεις του 20^{ου} αιώνα. Ενώ οι Έλληνες της Κύπρου εντάσσονταν εκ μέρους του ελληνικού κράτους στο σύνολο των *αλύτρωτων* Ελλήνων, για τους οποίους Εθνική Αρχή ήταν το ίδιο, οι πραγματικότητες της Κύπρου διαμόρφωσαν μια διαφορετική κατάσταση, με την Εκκλησία της Κύπρου να διαδραματίζει το ρόλο της Εθνικής Αρχής των Κυπρίων. Μια Εθνική Αρχή όμως, η οποία παρά το γεγονός ότι αποτελεί έναν εκκλησιαστικό θεσμό, είχε απομακρυνθεί από την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου – η οποία έτσι κι αλλιώς αποτυγχάνει καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαλύεται και τη θέση της παίρνουν τα εθνικά κράτη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«[...] το παρελθόν μιλάει πάντα όπως ένα μαντείο: μόνον ως αρχιτέκτονες του μέλλοντος, ως γνώστες του παρόντος θα κατανοήσετε το χρησμό του».⁸⁹³
Φριδερίκος Νίτσε

Η πορεία διαμόρφωσης της Εκκλησίας της Κύπρου ως ενός θεσμού εξουσίας στο νησί, εξετάστηκε στη βάση των πραγματικοτήτων – πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών – που υπήρχαν στο νησί, τόσο κατά την περίοδο που το νησί βρισκόταν στην οθωμανική επικράτεια, όσο και κατά την περίοδο της βρετανικής διοίκησης. Το διάστημα μεταξύ των ετών 1754 και 1910, υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό σε σχέση με τη διαδικασία διαμόρφωσης της Εκκλησίας ως εξουσιαστικού θεσμού, επειδή στο διάστημα αυτό, οι εξελίξεις στο οθωμανικό κράτος οδηγούν στη διαμόρφωση νέων πολιτικών και κοινωνικών δεδομένων στο νησί, αλλά, και επειδή μετά τη μεταβίβαση του νησιού στη διοίκηση των Βρετανών, τροχοδρομούνται εξελίξεις οι οποίες επιδρούν καταλυτικά στο ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου. Πέραν τούτου όμως, η Ελληνική Επανάσταση και η δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους, δημιούργησαν δεδομένα τα οποία

---

⁸⁹³ Φριδερίκος Νίτσε, *Ιστορία και ζωή*, Αθήνα 1993, σ. 66.

επηρέασαν την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου και οδήγησαν σε εξελίξεις σε σχέση με τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Εκκλησία της Κύπρου και ο ελληνικός πληθυσμός του νησιού, επηρεάστηκαν από την εξέλιξη αυτή σε σημαντικό βαθμό, ενώ μέχρι το 1910, η βασική συνιστώσα των συγκρούσεων στο νησί είναι η πολιτική σε σχέση με την εθνικιστική ιδεολογία και την αλυτρωτική πολιτική του ελληνικού κράτους.

Με αναφορά στο καθεστώς της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο οθωμανικό κράτος όπως αυτό θεσμοθετήθηκε από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και μετά, καθώς και με έμφαση στο καθεστώς της Εκκλησίας της Κύπρου μετά την κατάκτηση του νησιού από τις οθωμανικές δυνάμεις, διαπιστώθηκε ο πολιτικός ρόλος που οι ιεράρχες της Εκκλησίας απολαμβάνουν στο οθωμανικό κράτος χάρη στην πολιτική των προνομίων που ο Σουλτάνος εφαρμόζει σε σχέση με τους Ορθοδόξους της οθωμανικής επικράτειας. Τα βεράτια των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου που βρίσκονται σήμερα στη διάθεσή μας, βοήθησαν στη διαμόρφωση του πλαισίου των προνομίων αυτών και εξετάστηκαν τόσο σε σχέση με την πολιτική εξουσία που οι αρχιερείς είχαν, όσο και με τις οικονομικές δυνατότητες που τα άρθρα των βερατίων αυτών προσέφεραν στα εκκλησιαστικά ιδρύματα της Κύπρου κατά την οθωμανική περίοδο. Τα άρθρα των βερατίων τα οποία όπως αναφέρθηκε ήταν νομικά έγγραφα που γνωστοποιούσαν το πλαίσιο των σχέσεων μεταξύ του Σουλτάνου και των αρχιερέων της Εκκλησίας της Κύπρου, φανερώνουν ότι η σχέση μεταξύ τους ήταν σχέση προσωπικής εκχώρησης εξουσίας. Δηλαδή, ο οθωμανός Σουλτάνος δεν παραχωρούσε τα προνόμια αυτά στη βάση αντίληψης της Εκκλησίας ως ενός νομικού προσώπου, αλλά εκχωρούσε εξουσία σε προσωπικό επίπεδο, στους αρχιερείς, οι οποίοι χάρη στα βεράτια αυτά γίνονταν αντιληπτοί από το ποίμνιό τους ως μια πολιτική Αρχή.

Σταδιακά όμως, και εξαιτίας των εξελίξεων στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κυρίως σε σχέση με την πορεία παρακμής από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και έπειτα καθώς και στη διαφθορά που η κεντρική και περιφερειακή διοίκηση παρουσίαζε, η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι μηχανισμοί της καθίστανται περισσότερο αναγκαίοι για την επιβολή ενός ελέγχου στους πληθυσμούς της οθωμανικής επικράτειας. Στο πλαίσιο αυτό, η Εκκλησία της Κύπρου ως ένας εξουσιαστικός θεσμός σε μια περιοχή

της αυτοκρατορίας το κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν ο περιφερειακός της χαρακτήρας, εντάσσεται ολοένα και περισσότερο – από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και έπειτα – στους μηχανισμούς και τις δομές εξουσίας της οθωμανικής διοίκησης. Με λίγα λόγια, οι αρχιερείς, όπως και στην περίπτωση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, λειτουργούν ως αξιωματούχοι του οθωμανικού κράτους οι οποίοι εκφράζουν την πολιτική του και κυρίως εργάζονται για την διατήρηση ενός διοικητικού ελέγχου στον πληθυσμό. Οι μηχανισμοί της Εκκλησίας της Κύπρου, η δομή της και ο ευρύς κύκλος των ανθρώπων που εργάζονται στα εκκλησιαστικά ιδρύματα, καλούνται να στηρίξουν τη λειτουργία αυτή των αρχιερέων, και προσδίδουν στον εκκλησιαστικό θεσμό τον χαρακτήρα της ίδιας της Πολιτείας. Μιας Πολιτείας η οποία λειτουργεί ως τέτοια σε σχέση με τους χριστιανούς υπηκόους της αυτοκρατορίας και οι εκπρόσωποι της οποίας αντλούν την δική τους πολιτική εξουσία από την κυρίαρχη εξουσία, τον Σουλτάνο.

Πέραν της πολιτικής αρμοδιότητας που ο Σουλτάνος παραχώρησε στους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου αμέσως μετά την κατάκτηση του νησιού, η αναγνώριση ενός εκκλησιαστικού οικογενειακού Δικαίου και η συμπερίληψη του στα άρθρα των βερατίων του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών, υπήρξε ουσιαστικός παράγοντας στη διαμόρφωση της Εκκλησίας της Κύπρου ως εξουσιαστικού θεσμού παράλληλου ή παρόμοιου με την οθωμανική Πολιτεία. Το γεγονός ότι το Δίκαιο της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μέσα από τη συμπερίληψη του στα βεράτια των ιεραρχών καθίσταται ουσιαστικό μέρος του οθωμανικού πλαισίου Δικαίου, οδήγησε στην περαιτέρω ένταξη των μηχανισμών της Εκκλησίας στην οθωμανική έννομη τάξη και στην αντίληψη ότι ο εκκλησιαστικός θεσμός λειτουργούσε ως ενισχυτικός της οθωμανικής εξουσίας αλλά, σε κάποιο βαθμό, και ως αυτόνομος πολιτικός εξουσιαστικός θεσμός που χειριζόταν τις υποθέσεις μέρους του συνόλου των οθωμανών υπηκόων στην Κύπρο, των Ορθοδόξων.

Όπως αποδεικνύουν τα εκκλησιαστικά Αρχεία αλλά και τα οθωμανικά έγγραφα της περιόδου που εξετάστηκε, η Εκκλησία της Κύπρου λειτούργησε σε ένα οικονομικό πλαίσιο που της επέτρεψε σταδιακά και με ιδιαίτερα αυξητικό ρυθμό, να καταστεί ο ισχυρότερος κάτοχος κινητού και ακίνητου κεφαλαίου στο νησί. Το πλαίσιο που παρείχαν τα βεράτια των ιεραρχών της Εκκλησίας της Κύπρου, σύμφωνα με το οποίο η

εκκλησιαστική περιουσία εντασσόταν στο σύνολο των βακουφικών περιουσιών, αλλά και η επιτυχής εκμετάλλευση των οικονομικών παραμέτρων της εποχής, οδήγησαν στην αύξηση της εκκλησιαστικής περιουσίας και στην καθιέρωση των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ως οικονομικών παραγόντων η δύναμη των οποίων πολλές φορές ξεπερνούσε τα σύνορα της Κύπρου. Αφού εξετάστηκε το είδος των περιουσιακών στοιχείων της Εκκλησίας, οι τρόποι διαχείρισης τους και κυρίως των τεραστίων εκτάσεων που τα εκκλησιαστικά ιδρύματα κατέχουν ή διαχειρίζονται, διαπιστώθηκε ότι ένα μεγάλο ποσοστό του ορθόδοξου πληθυσμού ουσιαστικά εργαζόταν σε γεωργοκτηνοτροφικές και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό, ενώ από τη μια συνέβαλε στην διαίونيση της εξουσιαστικής ισχύος της Εκκλησίας και ιδιαίτερα των αρχιερέων, από την άλλη οδήγησε σε μια ουσιαστική εξάρτηση ενός μεγάλου μέρους του αγροτικού αλλά και αστικού πληθυσμού από τις οικονομικές δραστηριότητες της Εκκλησίας.

Μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές μονάδες που παράγουν προϊόντα για επιτόπια κατανάλωση αλλά και εξαγωγή, λειτουργούν στις εκτάσεις που κατέχουν ή διαχειρίζονται οι μονές και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα της υπαίθρου. Στις μονάδες αυτές, εργαζόταν είτε ως μόνιμο προσωπικό είτε ως εποχιακό, ένας μεγάλος αριθμός προσώπων. Ταυτόχρονα, η μεγάλη παραγωγή προϊόντων από τις μονές, οδήγησε στην ανάγκη για τη λειτουργία εμπορικών καταστημάτων στα αστικά κέντρα, κυρίως στη Λευκωσία, στα οποία εργάζονται Ορθόδοξοι, είτε ως προσωπικό των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, είτε ως ενοικιαστές των καταστημάτων που ανήκουν σε αυτά. Το γεγονός αυτό, είχε ως αποτέλεσμα μεγάλο μέρος της οικονομίας και κυρίως του εξαγωγικού εμπορίου, να ελέγχεται από τις εμπορικές και παραγωγικές δραστηριότητες των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων, τα οποία κατέστησαν μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι ισχυρότεροι κάτοχοι κεφαλαίου στο νησί.

Πέραν των παραγωγικών και εμπορικών δραστηριοτήτων όμως, η Εκκλησία της Κύπρου είχε άμεση εμπλοκή στο σύστημα φοροδιανομής και φοροείσπραξης στο νησί. Σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού – *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου* – η εμπλοκή των αρχιερέων στη διανομή και είσπραξη των πολιτικών τελών των ραγιάδων της Κύπρου, άρχισε το 1660, όταν το καθεστώς τους αναβαθμίζεται

και η Υψηλή Πύλη εκδίδει διάταγμα σύμφωνα με το οποίο υπεύθυνοι για τις φορολογικές υποχρεώσεις των ραγιάδων ήταν οι αρχιερείς. Διευκρινίζεται μάλιστα ότι η αναφορά για τις φορολογικές υποθέσεις θα δίνεται από τους ίδιους τους αρχιερείς με τη δική τους σφραγίδα, η οποία για τους Μητροπολίτες θα ήταν μαύρου χρώματος και για τον Αρχιεπίσκοπο κόκκινου. Έτσι λοιπόν, από το 1660 και έπειτα, η Εκκλησία της Κύπρου μέσω των αρχιερέων της, ανέλαβε να εγγυάται στην οθωμανική διοίκηση το συνολικό ποσό των φορολογικών εισπράξεων που έπρεπε να καταβληθεί από τους ραγιάδες της Κύπρου στο οθωμανικό δημόσιο, ενώ, ακόμα πιο σημαντικό, ανέλαβε τη διανομή του ποσού αυτού κατά φορολογούμενο. Οι μηχανισμοί και η δομή της Εκκλησίας, λειτούργησαν ως μια επιμέρους κρατική υπηρεσία διανομής και είσπραξης των φόρων του οθωμανικού δημοσίου, γεγονός που ενώ από τη μια ενσωμάτωνε ακόμα περισσότερο την Εκκλησία στην οθωμανική κρατική λογική και την επέβαλλε στους ραγιάδες ως μέρος του ίδιου του κράτους, από την άλλη, δημιουργούσε την αντίληψη ότι ο πολιτικός ρόλος της Εκκλησίας και των ιεραρχών της ήταν τέτοιος που θα έπρεπε η ίδια η Εκκλησία να εκλαμβάνεται ως Πολιτεία.

Σε ότι αφορά την εμπλοκή της Εκκλησίας της Κύπρου στη φοροδιανομή και φοροείσπραξη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή ακολούθησε μια εξελικτική πορεία από το 1660 και έπειτα, με αποτέλεσμα μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και κυρίως κατά τη διάρκεια της αρχιερατείας του Κυπριανού (1810-1821) η Εκκλησία να αποτελεί τον κυρίαρχο παράγοντα στις φορολογικές υποθέσεις του νησιού, με ένα δικό της πολυάριθμο δίκτυο υπαλλήλων και συνεργατών οι οποίοι αναλάμβαναν την διεκπεραίωση των φορολογικών δραστηριοτήτων. Η κατάσταση διαφοροποιείται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν εξαιτίας των μεταρρυθμίσεων στο οθωμανικό κράτος, κοσμικοί εισάγονται θεσμικά πια στο σύστημα φοροδιανομής και φοροείσπραξης, αφαιρώντας από την Εκκλησία και τους αρχιερείς το αποκλειστικό προνόμιο για ενασχόληση με τις φορολογικές υποθέσεις του οθωμανικού δημοσίου. Η δημιουργία των Δημογεροντιών ανάγκασε τους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου να διαβουλεύονται με κοσμικούς εκπρόσωπους των ραγιάδων για φορολογικά ζητήματα. Ωστόσο, η πολιτική εξουσία των αρχιερέων, παρά το γεγονός ότι δεν είχε πια τον αποκλειστικό και αυθαίρετο χαρακτήρα που είχε πριν τις μεταρρυθμίσεις της οθωμανικής διοίκησης, δεν

φαίνεται ότι μειώθηκε, αφού οι μηχανισμοί της αλλά και η θέση των ίδιων των αρχιερέων στις επιτροπές που δημιουργήθηκαν, επέβαλλαν μια αναγκαστική αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών.

Ως αποτέλεσμα όλων των προαναφερόμενων παραγόντων αλλά και εξαιτίας της παρακμής στην οποία βρισκόταν το οθωμανικό κράτος και οι κλασικοί οθωμανικοί θεσμοί διοίκησης, μεταξύ του ανώτατου κλήρου της Εκκλησίας της Κύπρου και της τοπικής οθωμανικής διοίκησης, αναπτύχθηκαν σχέσεις αλληλεξάρτησης, αφού οι δραστηριότητες του ενός και η επιτυχής έκβαση των υποχρεώσεών του, συνεπαγόταν την στήριξη – τυπική και ουσιαστική – του άλλου. Πέραν της αλληλεξάρτησης σε επίπεδο οικονομικής πολιτικής – φοροδιανομή, φοροείσπραξη, ενοικίαση φολογικών προσόδων, καταγραφή φορολογουμένων – οι σχέσεις ανώτατου κλήρου και τοπικής οθωμανικής διοίκησης ήταν ιδιαίτερα στενές για θέματα διορισμού τοπικών αξιωματούχων αλλά και μεταφοράς προς τους ραγιάδες της επίσημης κυβερνητικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή η Εκκλησία της Κύπρου μπορούσε να μεταλαμπαδεύσει στο ποίμνιό της τις αξίες και τις εκάστοτε πολιτικές του οθωμανικού κράτους, λειτούργησε ως ο ισχυρότερος ίσως παράγοντας για τη διατήρηση μιας οθωμανικής τάξης και αντίληψης. Η παρακμή του οθωμανικού κράτους η οποία ήταν πιο διακριτή σε περιοχές που αποτελούσαν μέρος της οθωμανικής περιφέρειας – όπως η Κύπρος – καθώς και η συνεχής εναλλαγή των τοπικών οθωμανών διοικητών σε συνδυασμό με την αδυναμία της κεντρικής διοίκησης να επιβάλει ένα αυστηρό έλεγχο στην περιφέρειά της, δημιούργησαν το πλαίσιο μέσα στο οποίο η Εκκλησία της Κύπρου μέσω των αρχιερέων της, θα ήταν ο ισχυρότερος εξουσιαστικός θεσμός στο νησί, κυρίως κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα, αλλά και το ευρύτερο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε μετά και τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού εθνικού κράτους, οδήγησαν σε μια διαφοροποίηση του εσωτερικού πλαισίου λειτουργίας της Εκκλησίας της Κύπρου ως θεσμού εξουσίας, ενώ, ανέτρεψαν την παραδοσιακή λειτουργία της ως φορέα των αξιών του οθωμανικού κράτους. Η ύπαρξη ενός ελληνικού εθνικού κέντρου – της Αθήνας – σε συνδυασμό με την έντονη ανάπτυξη

μιας εθνικής συνείδησης στην Κύπρο, ήταν το στοιχείο που θα κυριαρχούσε στην κυπριακή ιδεολογικοπολιτική σκηνή μέχρι και το τέλος του αιώνα.

Παραμένοντας στο πλαίσιο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων και κυρίως σε σχέση με το καθεστώς της Εκκλησίας όπως αυτό επαναδιατυπώνεται ή καλύτερα αναπροσαρμόζεται, επισημαίνεται ότι η Εκκλησία, παρά το γεγονός ότι σε μια πρώτη ανάγνωση των μεταρρυθμίσεων φαίνεται να χάνει την απόλυτη εξουσία της στη διοίκηση του μιλλέτ των Ορθοδόξων της Κύπρου, στην ουσία, η εξουσία της αυτή απλά περιορίζεται μερικώς από την θεσμοθετημένη παρουσία πια στα σώματα λήψης αποφάσεων για την κοινότητα, των κοσμικών. Ωστόσο, η θεσμοθέτηση και η τοποθέτηση της Εκκλησίας – ως νομικού προσώπου πια – στη θέση της διοικητικής Αρχής της κοινότητας, επέτρεψε στην Εκκλησία της Κύπρου να διατηρήσει την εξουσία της στο νησί και κυρίως, να παραμείνει ως ο ισχυρότερος εξουσιαστικός θεσμός για τους Ορθόδοξους Έλληνες του νησιού. Την περίοδο που ξεκινά με τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο, η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί ουσιαστικά την Πολιτεία για τους Έλληνες του νησιού, λειτουργώντας ως ο ισχυρότερος εξουσιαστικός θεσμός με ένα είδος κρατικής οργάνωσης που παραπέμπει στην λειτουργία της Πολιτείας. Σε ότι αφορά την Κύπρο και τη λειτουργία της Εκκλησίας μετά τις μεταρρυθμίσεις, πρέπει να σημειωθεί ότι η γενικότερη αντίφαση των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων που εστιαζόταν στην θεσμοθέτηση ενός θρησκευτικού θεσμού ως πολιτικής εξουσίας ενώ η αυτοκρατορία προσπαθούσε να εκκοσμικευτεί, παρουσιάζεται εδώ ακόμα πιο έντονη για τρεις κυρίως λόγους.

Πρώτον, για σκοπούς διατήρησης της εξουσίας της, η Εκκλησία της Κύπρου πολύ εύκολα οδηγείται σε μια πιο έντονη εκκοσμίκευση της λειτουργίας της σε τοπικό επίπεδο, γεγονός που τελικά τη φέρνει να διαδραματίζει και το ρόλο μιας πολιτικής Αρχής μπορεί να προσαρμοστεί στο νεωτερικό ή καλύτερα εκσυγχρονιστικό πνεύμα των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων. Δεύτερον, ο περιφερειακός χαρακτήρας της Κύπρου, όπως και στο παρελθόν, έτσι και κατά τη διάρκεια των μεταρρυθμίσεων, έδωσε τη δυνατότητα για μια πιο χαλαρή εφαρμογή των διαταγμάτων της κεντρικής διοίκησης, ενώ η νέες αντιλήψεις περί κράτους και οθωμανού πολίτη πολύ πιο δύσκολα επιφέρουν

διαφοροποιήσεις στις σχέσεις μεταξύ του πληθυσμού και των τοπικών θεσμών εξουσίας. Τρίτον, το γεγονός ότι οι ιεράρχες της Εκκλησίας της Κύπρου εκλέγονταν μέσα από διαδικασίες στις οποίες συμμετείχε και το ποίμνιο, διευκόλυνε την Εκκλησία της Κύπρου και ειδικότερα τους αντιπροσώπους της, να θεωρηθούν από την αρχή ως φυσικοί και εκλεγμένοι εκπρόσωποι των Ελλήνων του νησιού. Από τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και έπειτα, η Εκκλησία της Κύπρου εκκοσμικεύει την λειτουργία της όσο το θρησκευτικό της πλαίσιο της επιτρέπει, προσαρμόζοντας έτσι τη λειτουργία της στο νέο πνεύμα που κυριαρχούσε στην αυτοκρατορία.

Ο 19^{ος} αιώνας, και κυρίως το δεύτερο μισό του, κρίνεται ως ιδιαίτερα σημαντικός χάρη στο οικονομικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε στο νησί και επέτρεψε την εμφάνιση ενός μικρού αλλά σταδιακά αυξανόμενου αριθμού κοσμικών, οι οποίοι είχαν συγκεντρώσει στα χέρια τους οικονομική δύναμη. Ακόμα σημαντικότερο, ήταν το γεγονός ότι η οικονομική αυτή τους δύναμη, δεν είχε καμία σχέση με τις δραστηριότητες της Εκκλησίας, γεγονός που τους επέτρεπε να λειτουργούν όχι μόνο εκτός, αλλά πολλές φορές και σε αντιπαράθεση με τους αρχιερείς. Παρά το γεγονός αυτό όμως, η κυπριακή αστική τάξη του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, φέρει το χαρακτήρα μιας *αδύναμης* αστικής τάξης η οποία αδυνατούσε να αρθρώσει ισχυρό και ενιαίο πολιτικό λόγο, κάτι που επέτρεψε τη διαίωνιση της εξουσίας της Εκκλησίας της Κύπρου. Εξαιτίας αυτής ακριβώς της αδυναμίας και της ισχυρής παρουσίας – θεσμοθετημένης και μη – των αρχιερέων στη διοίκηση της κοινότητας, η αδύναμη αυτή αστική τάξη, στην προσπάθειά της να διεισδύσει στη σφαίρα της πολιτικής εξουσίας, δρομολογεί εξελίξεις για απόκτηση ενός πολιτικού ρόλου μέσα από τον έλεγχο – σε όποιο βαθμό αυτό ήταν δυνατό – των ίδιων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και κυρίως των *κοινών ταμείων* των Μητροπόλεων. Από τη στιγμή επίσης, που η Εκκλησία της Κύπρου μέσω των ιεραρχών και των ιδρυμάτων της, ήταν ο αποκλειστικός ηγετικός μηχανισμός της κοινότητας, ήταν αναμενόμενο, ότι η εύπορη κοσμική, η αδύναμη αυτή αστική τάξη, θα προσπαθούσε να διεκδικήσει την εξουσία και το ρόλο ηγεσίας της κοινότητας, όχι μέσα από μία αντιπαράθεση με την Εκκλησία, αλλά μέσα από μια σταδιακή διείσδυση της στις εκκλησιαστικές – ταυτόχρονα και πολιτικές – δραστηριότητες της Εκκλησίας.

Η διεκδίκηση αυτή, καταγράφεται κυρίως στη Λάρνακα και αφορούσε τις δραστηριότητες και το κοινό ταμείο της Μητρόπολης Κιτίου. Το γεγονός ότι η Λάρνακα γίνεται το κέντρο δραστηριοποίησης της κυπριακής αστικής τάξης στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, σχετίζεται με τη συγκέντρωση στην πόλη αυτή όλων των ξένων προξενείων, του εμπορικού λιμανιού του νησιού, και ως εκ τούτου, τη συγκέντρωση εκεί όλων των εμπορών και άλλων επαγγελματιών που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως αστική τάξη. Ταυτόχρονα, την πιο πάνω περίοδο, η Λάρνακα παρουσιάζει μια ιδιαίτερη πνευματική άνθηση με σημαντικό αριθμό διανοουμένων που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά από τη μόρφωσή τους στο εξωτερικό και κυρίως στην Ελλάδα. Το Κιτιακό Ζήτημα που κυριάρχησε στο διάστημα 1855-1870, ενώ στην επιφανειακή αντιμετώπιση και ανάλυσή του, αφορούσε τη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης Κιτίου και την υποχωρητικότητα που ο εκάστοτε Μητροπολίτης Κιτίου δείχνει στις σχέσεις του με τους κοσμικούς – αναγκαία εξαιτίας των χρεών της Μητρόπολης προς εύπορους κοσμικούς – σε μια βαθύτερη ανάλυση του, καταδεικνύει ότι πρόκειται για ένα ζήτημα με ιδεολογικό περιεχόμενο. Η ομάδα των κοσμικών που προσπαθεί να διεισδύσει στη διαχείριση του ταμείου της Μητρόπολης και με τον τρόπο αυτό να αποσπάσει μέρος της εξουσίας των ιεραρχών πάνω στην κοινότητα, θα επιδιώξει μέσω αυτού ακριβώς του τρόπου, να αποκτήσει αποφασιστικότερη συμμετοχή στη σφαίρα εξουσίας της Εκκλησίας. Η αντιπαράθεση που σημειώθηκε την περίοδο αυτή μεταξύ της Μητρόπολης Λάρνακας και της Αρχιεπισκοπής, θα πρέπει να θεωρείται ως πρόδρομος του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ενώ πρόκειται ουσιαστικά για την διαμόρφωση ενός σκηνικού ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ αυτών που εκφράζουν μια νέα αντίληψη για τη διοίκηση της κοινότητας και λειτουργούν ως φορείς της εθνικιστικής ιδεολογίας, και αυτών που παραμένουν πιστοί στην παραδοσιακή αντίληψη για διατήρηση της ισχύος της Εκκλησίας και απόρριψη των ιδεών του εθνικισμού. Αυτό που έχει σημασία στην περίπτωση του Κιτιακού Ζητήματος, είναι ότι χάρη στις ενέργειες των κοσμικών, ένα μέρος της Εκκλησίας της Κύπρου θα παρουσιάζεται ως εκφραστής της εθνικιστικής ιδεολογίας με τον τρόπο που οι κοσμικοί αντιλαμβάνονταν το έθνος, ενώ ένα δεύτερο μέρος της Εκκλησίας – η Αρχιεπισκοπή – θα παραμείνει πιστό στην παραδοσιακή αντίληψη για τον όρο έθνος και τη διοίκηση της κοινότητας.

Μέσα σ' αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο που βρίσκεται υπό διαμόρφωση και εντάσσεται στις εξελίξεις που ακολούθησαν τη δημιουργία του ανεξάρτητου ελληνικού εθνικού κράτους, η Κύπρος μεταβιβάζεται στη διοίκηση της Μεγάλης Βρετανίας και αλλάζει όλο το διοικητικό πλαίσιο του νησιού, γεγονός με σημαντικές επιπτώσεις στις θεσμικές και μη εξουσίες της κοινότητας. Κυρίαρχο στοιχείο της πρώτης περιόδου της βρετανικής διοίκησης, είναι η ακύρωση όλων των προηγούμενων μηχανισμών εξουσίας και διοίκησης της κοινότητας και η δημιουργία στη θέση τους, νέων δομών και μηχανισμών διοίκησης, στους οποίους εντάσσεται το κοινωνικό σύνολο ενώ εξαιρείται η Εκκλησία και ο θεσμικός πολιτικός της ρόλος.

Η βρετανική διοίκηση, εισάγει στην Κύπρο εντελώς νεωτερικούς θεσμούς διοίκησης – Εκτελεστικό και Νομοθετικό Συμβούλιο – και ακυρώνει όλα τα προηγούμενα προνόμια – πολιτικής και οικονομικής φύσης – που απολάμβαναν οι αρχιερείς και τα εκκλησιαστικά ιδρύματα. Ελέη και προνόμια υπέρ του εκκλησιαστικού θεσμού καταργούνται, ενώ ταυτόχρονα, ο δίνεται ουσιαστικό πολιτικός χώρος σε εκλεγμένους κοσμικούς και κυρίως, στον ίδιο τον λαό, μέσα από διαδικασίες εκλογών για τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Το γεγονός αυτό, είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της πολιτικής ισχύος της Εκκλησίας, αφού δεν της είχε αποδοθεί κανένας ρόλος διοικητικού μεσάζοντα μεταξύ του λαού και των νέων κυρίαρχων, της βρετανικής διοίκησης. Ακόμα, η πολιτική των Βρετανών σε σχέση με τα περιουσιακά στοιχεία των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων και την αφαίρεση των εκκλησιαστικών από το σύνολο των κρατικών φόρων, είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της οικονομικής δύναμης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Αυτό που δημιούργησε ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο η Εκκλησία φαίνεται να χάνει πολιτική δύναμη και επιρροή στους Έλληνες της Κύπρου, ήταν το γεγονός ότι τα νεωτερικά μέτρα της βρετανικής διοίκησης είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση της υποτακτικότητας της κοινότητας στους εκκλησιαστικούς ηγέτες της. Αμέσως μετά την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί και τη δημιουργία ενός νεωτερικού πλαισίου διοίκησης, εμφανίζεται στο νησί μια δυναμική άρθρωσης πολιτικού λόγου εκ μέρους των κοσμικών που αντιπροσωπεύουν διάφορους ιδεολογικούς χώρους, ενώ η κυκλοφορία εφημερίδων και περιοδικών, συνέτεινε στην άμεση μεταφορά όλων των ιδεών και αντιλήψεων προς το λαό.

Η αντίδραση της Εκκλησίας της Κύπρου μπροστά στο νέο διοικητικό πλαίσιο ήταν άμεση και είχε σαν αρχικό της στόχο την επαναφορά των πολιτικών προνομίων των εκκλησιαστικών ηγετών και την προσαρμογή τους στο νέο πλαίσιο. Μπροστά στο κίνδυνο κατάρρευσης του εκκλησιαστικού πολιτικού οικοδομήματος που η οθωμανική περίοδος της ιστορίας της Κύπρου είχε σταδιακά δημιουργήσει, η Εκκλησία αναγκάζεται να στραφεί κατά της βρετανικής διοίκησης και να μεταφράσει τα νεωτερικά της μέτρα ως μέτρα κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου. Ταυτόχρονα όμως, και μέχρι και το τέλος του αιώνα, οι προσπάθειες των αρχιερέων για τη δημιουργία ενός κώδικα σχέσεων της βρετανικής εξουσίας με την Εκκλησία και επαναφορά του πολιτικού της ρόλου, είναι συνεχής. Η σταθερή άρνηση όμως των Βρετανών να επιτρέψουν ή καλύτερα να αποδώσουν πολιτικό ρόλο στους αρχιερείς της Εκκλησίας της Κύπρου, ανάγκασε τους δεύτερους να αναζητήσει τους τρόπους μέσα από τους οποίους θα μπορούσε να νομιμοποιήσει μια πολιτική της εξουσία μέσα στο βρετανικό νεωτερικό πλαίσιο και να λειτουργήσει ως η πολιτική Αρχή των Ελλήνων της Κύπρου. Μπροστά στο στόχο αυτό, ο ανώτατος κλήρος οδηγείται στην υιοθέτηση μέρους του πολιτικού λόγου που το ποίμνιό του εκφράζει – δηλαδή οι κοσμικοί – και η εμφάνιση των ίδιων των αρχιερέων ως εκφραστών των πολιτικών αιτημάτων του λαού. Τα πολιτικά αυτά αιτήματα τα οποία θα λειτουργήσουν ως η βάση αντιπαράθεσης με τη βρετανική διοίκηση, ενώ από τη μια θα *εκκλησιαστικοποιούνται* για να προσδίδουν στην Εκκλησία της Κύπρου και ειδικότερα τους αρχιερείς της τον πολιτικό ρόλο που είχαν κατά την οθωμανική περίοδο, από την άλλη, θα γίνονται ριζοσπαστικότερα και θα *εκλαϊκεύονται*, για να μπορέσουν με τον τρόπο αυτό να προσδώσουν στην Εκκλησία της Κύπρου το ρόλο της ηγετικής πολιτικής Αρχής των Ελλήνων της Κύπρου. Οι όροι ορθόδοξος και πατριώτης γίνονται ταυτόσημοι και η Εκκλησία λειτουργεί ως φορέας των πατριωτικών ιδεωδών των Ελλήνων της Κύπρου. Με λίγα λόγια, στην πρώτη περίοδο της αποικιοκρατίας, η Εκκλησία θα πολιτικοποιηθεί μέσα από την υιοθέτηση των πολιτικών αιτημάτων των Ελλήνων της Κύπρου, αλλά και τη χρησιμοποίηση των δομών που η ίδια η βρετανική διοίκηση δημιούργησε, όπως για παράδειγμα του Νομοθετικού Συμβουλίου, μέλη του οποίου εκλέγονται αρχιερείς και ηγούμενοι ισχυρών μοναστηριακών συγκροτημάτων.

Οι κυρίαρχες ιδεολογίες του ελληνικού χώρου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ήταν ο εθνικισμός που λειτουργούσε ως η πολιτική που απέρρευε από την ίδρυση του ελληνικού εθνικού κράτους, και μια δεύτερη, η θεώρηση των Ελλήνων ως σύνολο που ανήκε στη διοίκηση της θρησκευτικής αλλά και πολιτικής εξουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ελληνικό κράτος και Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκπροσωπούν για το διάστημα αυτό τις δύο κυρίαρχες ιδεολογίες του ελληνισμού, οι οποίες βρίσκονται σε σύγκρουση η οποία θα πρέπει να καταδείξει το οριστικό εθνικό κέντρο και την αποκλειστική εθνική Αρχή των Ελλήνων. Αθήνα και Κωνσταντινούπολη διεκδικούν τον ίδιο εθνικό και πολιτικό ρόλο, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι και τα δύο αυτά κέντρα εξουσίας προσδίδουν στον όρο έθνος το ίδιο περιεχόμενο. Η Κύπρος, θα ενταχθεί στην ιδεολογική αυτή σύγκρουση με τις ιδιαιτερότητες τις οποίες το παρελθόν επέβαλλε, και κυρίως αυτές που σχετίζονταν με τον κυρίαρχο ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου και την αδυναμία συγκρότησης ενός κοσμικού πολιτικού χώρου μέσα από την αντιπαράθεση με την Εκκλησία.

Οι πραγματικότητες του κυπριακού χώρου, οι οποίες στο πλαίσιο της πιο πάνω ιδεολογικής σύγκρουσης εμφανίζονται ως ιδιαιτερότητες, εστιάζονται σε εξωγενείς και εσωγενείς ιστορικούς λόγους, οι οποίοι διαμόρφωσαν ένα πεδίο που ενώ από τη μια εντασσόταν στο ευρύτερο σύνολο των Ελλήνων αφού στο νησί η πλειοψηφία του πληθυσμού ορίζονταν ως Έλληνες, από την άλλη, η πολιτική πραγματικότητα ήταν εντελώς διαφορετική από αυτήν των υπόλοιπων Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ως πρώτο στοιχείο της κυπριακής ιδιαιτερότητας λοιπόν, είναι η απομάκρυνση της Κύπρου από την οθωμανική διοίκηση και η μεταβίβασή της στον έλεγχο της Μεγάλης Βρετανίας. Εξαιτίας αυτής ακριβώς της αλλαγής του διοικητικού αλλά και πολιτικού πλαισίου, η Κύπρος αποκόπτεται από το οθωμανικό πλαίσιο των τελών του 19^{ου} αιώνα και η ιστορική εξέλιξή της, εντάσσεται πια στο πλαίσιο των περιοχών που βρίσκονταν υπό αποικιακή διακυβέρνηση. Από το 1878 και μέχρι το τέλος της υπό εξέταση περιόδου, η Κύπρος θα βρίσκεται μεταξύ ενός βρετανικού αποικιακού παρόντος και ενός οθωμανικού παρελθόντος, με τις δομές των δύο αυτών χώρων να ορίζουν και να τροχοδρομούν τις εξελίξεις στο νησί. Ενώ το οθωμανικό παρελθόν θα λειτουργεί και θα

επηρεάζει τις εξελίξεις μέσα από τους θεσμούς που η οθωμανική παρουσία παγίωσε, το βρετανικό παρόν θα επηρεάζει άμεσα τις εξελίξεις στο νησί, χάρη στις ριζοσπαστικές και νεωτερικές μετατροπές που αυτό επέφερε στη διοίκηση του νησιού.

Μια δεύτερη ιδιαιτερότητα της κυπριακής ιστορίας της περιόδου αυτής, είναι η κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας των Ελλήνων της Κύπρου, αλλά, και στο πολιτικό και κυρίως οικονομικό πεδίο. Η Εκκλησία της Κύπρου, υπήρξε κατά το διάστημα της οθωμανικής κυριαρχίας, ο σημαντικότερος κάτοχος κινητού και ακίνητου κεφαλαίου, γεγονός που της προσέφερε τη δυνατότητα να επηρεάζει όχι μόνο την τοπική οικονομία, αλλά και την ανάπτυξη οποιασδήποτε άλλης εξουσίας εντός της κοινότητας. Η ταύτιση των προβλημάτων που η κάθε περιοχή της Κύπρου αντιμετώπιζε κατά την μεταβατική περίοδο των τελών του 19^{ου} αιώνα, με τα προβλήματα της μητροπολιτικής περιφέρειας στην οποία ανήκε, ουσιαστικά σήμαινε την ταύτιση της πορείας και συμπεριφοράς των Κυπρίων με τις προσταγές του ανώτατου κλήρου και του θρησκευτικοπολιτικού πλαισίου που αυτό εκπροσωπεί.

Το ζήτημα της εκλογής αρχιερέα στην Εκκλησία της Κύπρου και η διαδικασία με την οποία αυτή γίνεται – εκλογές στις οποίες συμμετέχει το ποίμνιο – αποτελεί άλλη μια ιδιαιτερότητα στην πορεία του ελληνισμού της Κύπρου. Με δεδομένη την κυρίαρχη θέση της Εκκλησίας της Κύπρου στην κυπριακή κοινωνία και οικονομία, αλλά και στη πολιτική εξουσία κατά το μεγαλύτερο μέρος του 19^{ου} αιώνα, το γεγονός ότι ο αρχιερέας εκλέγεται στο θρόνο του από το ποίμνιό του, παίρνει προεκτάσεις πολιτικές. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η σύγκρουση των ιδεολογιών που εκπροσωπούν αυτοί που προσβλέπουν στην Αθήνα ως εθνικό κέντρο και αυτοί που προσβλέπουν στον Οικουμενικό Πατριαρχείο για τον ίδιο ρόλο, γίνεται μέσα ακριβώς στις διαδικασίες εκλογής του Αρχιεπισκόπου της Κύπρου. Η σύγκρουση αυτή, δεν διεξάγεται δηλαδή με την Εκκλησία ως τον πόλο της μιας ιδεολογίας, αλλά διεξάγεται εντός της ίδιας της Εκκλησίας της Κύπρου, με τη διάσπαση της σε Μητρόπολη που προσβλέπει προς την εθνική εξουσία της Αθήνας, και σε Αρχιεπισκοπή που παραμένει πιστή στην ιδεολογία που απορρέει από την πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Σχετικό με τον χαρακτήρα της Εκκλησίας της Κύπρου, είναι και το επόμενο στοιχείο που εξετάζεται ως ιδιαιτερότητα του κυπριακού χώρου για την υπό εξέταση περίοδο. Το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, το οποίο της επιτρέπει μια μορφή ανεξαρτητοποίησής της από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, πολιτικοποιείται και ανάγεται σε ζήτημα απεξάρτησης του ελληνισμού του νησιού από τον πολιτικό έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η προσπάθεια για επιβολή της άποψης και της ιδεολογίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου από ένα τμήμα των αρχιερέων του νησιού, εκλαμβάνεται από τους υπόλοιπους ως προσπάθεια κατάλυσης του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου.

Πέραν των ιδιαιτεροτήτων αυτών όμως, το γεγονός ότι η Κύπρος βρίσκεται στον έλεγχο της Μ. Βρετανίας, δημιουργεί δεδομένα τα οποία ούτε το ελληνικό κράτος – το οποίο προσέβλεπε στην υποστήριξη των Βρετανών – αλλά ούτε και το Οικουμενικό Πατριαρχείο μπορούν να αγνοήσουν. Ενώ η κάθε πλευρά – ελληνική κυβέρνηση και Οικουμενικός Πατριάρχης – προσπαθεί να αποφύγει την άμεση ανάμιξη της βρετανικής διοίκησης σε ένα ζήτημα που εκτός από εκκλησιαστικό στην ουσία ήταν ζήτημα πολιτικής για τον ελληνισμό, την ίδια ώρα προσπαθούν να εκμεταλλευθούν τη βρετανική παρουσία προς επίτευξη των στόχων τους.

Ως αποτέλεσμα της ιστορικής διαδικασίας που εξετάστηκε καθώς και των ιδιαιτεροτήτων που ο κυπριακός ιστορικός χώρος παρουσίαζε, η βασική συνιστώσα της ιδεολογικής σύγκρουσης στον κόσμο του ελληνισμού στην πιο πάνω περίοδο, διαφοροποιείται στην κυπριακή περίπτωση και εκφράζεται με έναν εντελώς διαφορετικό και πιο πολύπλοκο τρόπο. Ενώ ο νεωτερισμός σε επίπεδο διοίκησης έρχεται με την εγκατάσταση των Βρετανών στο νησί, ο εκσυγχρονισμός και ο εθνικισμός εκφράζεται από τους κοσμικούς μέσω της επιβεβαίωσης από τους ίδιους, ότι η Εκκλησία της Κύπρου αποτελεί την εθνική Αρχή των Ελλήνων του νησιού. Αποτέλεσμα της ιδιότυπης αυτής κατάστασης, είναι η μερική ακύρωση του εθνικισμού ως εκσυγχρονισμού από τους ίδιους τους εθνικιστές που υιοθετούν μια πιο *εκκλησιαστική στάση*, αλλά, και η υιοθέτηση από την ίδια την Εκκλησία της Κύπρου μιας πιο εθνικιστικής, πιο νεωτερικής δηλαδή πολιτικής. Το γεγονός, δηλαδή, ότι η σύγκρουση μεταξύ εθνικιστών και παραδοσιακών θα γίνει εντός της ίδιας της Εκκλησίας, θα αφαιρέσει μέρος του νεωτερικού χαρακτήρα

των εθνικιστών και την ίδια στιγμή, θα προσδώσει νεωτερικό χαρακτήρα στους παραδοσιακούς, καθιστώντας το πέρασμα της Κύπρου από παλαιά τάξη πραγμάτων στη νέα, ένα ιδιόμορφο και αδύνατο, με την έννοια της ξεκάθαρης επιβολής του νεωτερισμού πάνω στην παράδοση.

Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου (1900-1910) που αποτελεί και το καταληκτικό σημείο της περιόδου που εξετάσαμε και ορίσαμε ως την περίοδο όπου η Εκκλησία της Κύπρου μετατρέπεται σε ουσιαστικό θεσμό πολιτικής εξουσίας, υπήρξε μια πολυεπίπεδη σύγκρουση του κυπριακού χώρου που αντιπροσώπευε μια ευρύτερη διαμάχη στον κόσμο του ελληνισμού. Σ' ένα πιο κυπριακό επίπεδο όμως, η σύγκρουση διεξάγεται μεταξύ μιας αστικοποιημένης και έντονα εθνικοποιημένης κοινωνίας της Λάρνακας και μιας συντηρητικής και παραδοσιακής κοινωνίας της Λευκωσίας. Ενώ για την εθνικιστική κοινωνία της Λάρνακας και την Μητρόπολη Κιτίου, η αφοσίωση προς το ελληνικό έθνος και ιδιαίτερα προς το ελληνικό εθνικό κράτος θα αποτελέσει το βασικό κριτήριο πατριωτισμού, για την παραδοσιακή κοινωνία της Λευκωσίας και τον κύκλο της Αρχιεπισκοπής, της Μητρόπολης Κυρηνείας και των ισχυρών μονών, βασικό κριτήριο πατριωτισμού θα είναι η αφοσίωση στη θρησκευτική πίστη και κυρίως στην πολιτική του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο όρος έθνος για την μεν κοινωνία της Λάρνακας έχει το περιεχόμενο που το ελληνικό εθνικό κράτος του δίνει, για τη δε κοινωνία της Λευκωσίας έχει το περιεχόμενο που το Οικουμενικό Πατριαρχείο του προσδίδει.

Βασικοί πρωταγωνιστές του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος, πέραν των δύο Μητροπολιτών που διεκδικούσαν τον θρόνο της Εκκλησίας της Κύπρου, είναι η ελληνική κυβέρνηση και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Λειτουργούν ως φορείς των δύο ιδεολογιών που εκπροσωπούν και θέλουν να διασώσουν ή να καθιερώσουν την δική τους αντίληψη για το εθνικό κέντρο και την υπεύθυνη εθνική Αρχή των Ελλήνων. Η οξεία σύγκρουση κατά τη δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος στην Κύπρο, μεταφέρεται και στα άλλα Πατριαρχεία της Ανατολής, γεγονός που εντάσσει την Κύπρο και τις εδώ εξελίξεις στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, στην ευρύτερη σύγκρουση μεταξύ των δύο ιδεολογιών στον χώρο του ελληνισμού.

Η κατάληξη του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος και η νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου και της παράταξης που αυτός εκπροσωπούσε, πέραν από την τυπική σημασία που αυτή είχε και ήταν η εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, σημαίνει και την έναρξη μιας νέας περιόδου για την κοινωνία της Κύπρου. Μιας περιόδου, η οποία ενώ θα εμφανίζεται ως εντελώς διαφορετική από το οθωμανικό παρελθόν, στην ουσία θα φέρει ένα ουσιαστικό κοινό χαρακτηριστικό. Τον κυρίαρχο πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου. Μόνο που για τον 20^ο αιώνα, το πλαίσιο πολιτικής δραστηριοποίησης της Εκκλησίας της Κύπρου θα είναι διαφορετικό από το πλαίσιο που είχε διαμορφωθεί κατά την οθωμανική περίοδο, και θα εμφανίζεται ως μια εθνικιστική πολιτική έκφραση που θα βρίσκεται στον αντίποδα της βρετανικής παρουσίας στο νησί. Μέσα από τη νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου στο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, οι Έλληνες της Κύπρου, και παρά τη στροφή τους προς το ελληνικό εθνικό κράτος, θα διατηρήσουν ως εθνική πολιτική τους Αρχή την Εκκλησία τους, και τον προκαθήμενο τους, ως ένα εθνάρχη που θα πρέπει να λειτουργήσει όμως μέσα στα δεδομένα που η βρετανική διοίκηση διαμόρφωσε. Εκκλησία και έθνος θα αποτελέσουν για τους Έλληνες Κύπριους, όρους ταυτόσημους, ακόμα και όταν η Εκκλησία θα βρεθεί σε σύγκρουση με το ελληνικό εθνικό κράτος και την κυβέρνηση που το εκπροσωπεί.

Αφού λοιπόν η Εκκλησία της Κύπρου διατηρούσε το ρόλο της εθνικής Αρχής στην Κύπρο της βρετανικής αποικιοκρατίας, ήταν αναμενόμενο ότι οι εκπρόσωποι της και κυρίως ο Αρχιεπίσκοπος, θα εξέφραζαν – κυρίως σε πολιτικό επίπεδο – το κυριότερο εθνικό αίτημα των Ελλήνων του νησιού, το αίτημα της Ένωσης. Τουλάχιστον μέχρι και την εμφάνιση άλλων πολιτικών δυνάμεων που θα μπορούσαν να περιορίσουν τον αποκλειστικό και κυρίαρχο πολιτικό ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου, αυτή θα παρέμενε ο αποκλειστικός και μόνος αρμόδιος εκφραστής του αιτήματος για εθνική αποκατάσταση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

Ι. ΑΡΧΕΙΟ ΒΟΙΔΑΙΜΩΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩΝ ΚΥΠΡΟΥ

1. Επιστολή Αρχιεπισκόπου προς προξένους

[12 Σεπτεμβρίου 1809]

τῆ ἐκλαμπρότητά ὑμῶν ἄρχοντες κόνσολοι φίλοι ἡμῶν καί
περιπόθητε κύριε σιόρ μαρίνω, σιόρ κωνστ[αντίνο]
περιστιάνη, σιόρ ἀντώνιε ἀγκλείας, σιόρ κωνσταντίνε τάνα,
σιόρ ἱερώνυμε καλημέρη, καί σιόρ ἀντώνιε, εὐχαιτικῶς, καί
ἀγαπητῶς χαιρετόντες, αἰδιστα προσαγορεύομεν.

ἐλάβομεν τό προσφιλές ἀγαπητόν ἡμῖν γράμμασας, παρά
τοῦ παρ' ἡμῶν ἀποσταλέντος αὐτοῦ σιόρ λούβι, καί πρό πάντων
ἤσθημεν τήν περί ὑμᾶς ἀγαθὴν ὑγείαν, τήν ὁποίαν καθ' ἡμέραν
τήν ἐπιθυμούμεν μανθάνειν, ἐκλιπαροῦντες τό θεῖον σώζεσθαι
εὐτυχῆ, εὐθυμον, πολυειῆ, καί ἀνωτέραν παντός ἀνιαροῦ καί
ἀποθυμίου. ἐπομένως ἐγνώκαμεν καί πάντα τά ἐφεξῆς γραφόμενα
ἐκ στόματος πάντων ὑμῶν, καί ἐτιμήσαμεν καθό χρέος τά
λεγόμενα, καί τῆς ἐντίμους ὑπογραφῆς καί εἰς ὅλα ἔχοντες
δίκαιον, καλῶς ἐποιήσατε γράψαντες καί τῷ ἐνδόξῳ ἡγεμόνι τά
πάντα. τόν ὁποῖον μετὰ θερμῶν δακρῶν παρακαλέσαντες διά τε
τοῦ ἡμετέρου οἰκονόμου καί ἄλλων (ἔχει ἀγκαλά καί ἐκεῖνος
δίκαιον ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀθροίσεως τῆς ὀλότητος τοῦ
βασιλικοῦ χαρατζίου). μόλις τόν κατεπείσαμεν νά προσθέσῃ

μέσα εἰς τό νῦν διανεμηθέν σαλγίνι ἑκατόν τόσας χιλιάδας γρό[σια] διά τὰ διάφορα καί τῶν ἐπί τήν πατρίδα ἐντίμων χρεοφειλετῶν, καί διά τῶν εἰς βασιλεύουσαν ἀδρῶν διαφορικῶν, καί νά τὰ διανεμῶμεν κατά ἀριθμόν ἐν τάξει ἐνί ἐκάστῳ, χωρίς νά μᾶς ἐμποδίση, διά νά ἡμπορέσωμεν κάν νά τὰ οἰκονομίσωμεν, ἐνταῦθα, καί τὰ ἐν βασιλευούσῃ, χωρίς περισσοτέραν ζημίαν ἐκεῖνου, καί ἡμῶν, καί τῆς πατρίδος, τό ὅποιον ἐπειδή ὑπεσχέθη πρός ἡμᾶς, θέλομεν λάβη καί ἡμεῖς φροντίδα, ὅποῦ νά δώσωμεν ὑμῖν τταβίλα εἰς ἑξαρίθμησιν τῶν σαλγινίων τῶν ἀλισιτζίδων σας ἀπό δύο τρεῖς χιλιάδες γρό[σια] καί πρός ἀνακουφισμόν σας ὡς γράφετε καί ζητεῖτε, χωρίς νά ἀκολουθήσῃ (ὁ μή γένοιτο) ψυχρότης παντελῶς, ἀμή καί νά ἀνανεώσωμεν τάς ὁμολογίας, καί νά προσθέσω μέ τὰ λοιπά διαφορικά, ἕως νά βοηθήσῃ ὁ ἅγιος θεός, εἰς ἄλλον χρόνον εὐτυχῆ, ἐπειδάν παύσωσι καί τὰ ἀλλεπάλληλα δεινά, καί οἱ καθ' ἡμέραν σωριδόν μουπαρίσιδες, καί ἀδρά τοπικά ἔξοδα, ὧν ἔνεκα ἔλαβε μεγάλην ἐλάττωσιν τό καθαυτῷ βασιλικόν μυρί, καί πῶς δυνήσεται ὁ ραγιᾶς καί ἡμεῖς εἰς τοιαύτην κατάστασιν νά ἐκπληρώσῃ πολλά τῶν χρεῶν, ὕστερα ἀπό τόσα περιστατικά καί αἰτίας; ὥστε ὅποῦ καί ἕως τώρα δέν ἔφθασαν τὰ προγεννηθέντα, ἀλλά πάλιν ἐκατεύησαν ἄνθρωποι βασιλικοί καί ὀρισμοί, ζητοῦντες τὰ ἐν βασιλευούσῃ παλαιά χρέη, καί πρό πάντων αὐτά τὰ προλαβόντως ἀρπαχθέντα ἀδίκως προς τόσα πουργεῖα τοῦ χαςᾶν ἀγᾶ, πρῶην ἡγεμόνος. Λοιπόν παρακαλοῦμεν θερμῶς τήν ἐκλαμπρότητά σας, εἰς αὐτά ὅλα δίδοντες ἀκρόασιν, νά χαρίσετε τήν πρός ἡμᾶς δικαίαν συγνώμην, καί ἐξοικονομήσαντες ὡς καί ἄλλοτε μετά προθεσμίας τὰ τε πρός ὑμᾶς, ὡς καί τὰ λοιπά χρέη, νά μήν ἀποτεινάξετε τό εὐσπλαχνόν σας, ἀπό τοῦς πτωχοῦς, εἰς τοῦς ὁποίους αὐτούς ἔπειτα ἀκολουθεῖ νά πέσῃ ἡ ζημία, καί ἡ φυγή, καί ἡ ἐρήμωσις τῶν πολλῶν, ἐπειδάν ἐπέλθῃ εἰς τόν τόπον σφοδρά τοῦς προσταγή μετά ζημίας καί καταβολές

μουπασιριάτικων. τό δέ πρόθυμόν μας πρός τήν ὑμῶν ἐκλαμπρότητα ἐπί τούτοις, μή δυνάμενοι τίνι λόγῳ πληροφορήσει, καί τά ἀλλεπάλληλα συμπίπτωντα ἐξοδα, μένομεν δεόμενοι, ἵνα εὐχαριστηθῆτε εἰς τά προρόρηθέντα, καί φροντίσαντες καί ἡμεῖς τό καταδύναμιν, θέλομεν τά ἐκτελέσειν κατὰ τήν ὑπόσχεσίν μας, μένοντες καί πρός θεόν θερμότατοι παρακλήτωρες, ὑπέρ τῆς ὑγείας, καί ἐπιτεύξεως πάσης εὐτυχίας. τά δέ ἔτη ὑμῶν εἶησαν θεόθεν πλειευδειμονέστατα.

ρωθ σεπτεμ[βρίου] 12

Ο Κύπρου Χρῦσανθος

πρός τούτοις ἐπειδή ὁ μπακκιάς τοῦ σουλημάν ἀγᾶ ἡγεμόνος ὀνοματίσθη τώρα μυρί, καί τό ζητεῖ ἡ πόρτα μέ ὀρισμόν τώρα ὁποῦ ἔχει πολέμους, διὰ τοῦτο ἠναγκάσθη ὁ ἡγεμῶν καί ἔβαλεν εἰς τό σαλγίνι 100000 γρ[όσια] διὰ νά τόν στείλῃ εἰς βασιλεύουσαν μέ τόν μουπασίρην ὁποῦ ἐστάλη, καί κοντά εἰς αὐτό μέ τόσας δεήσεις καί παρακλήσεις, μόλις τόν καταπέισαμεν νά προσθήσῃ καί τόσας χιλιάδας, διὰ τά ἐδικά σας διαφορικά, διὰ νά σᾶς τά διαμοιράσωμεν, ἐκάστω ἀπό δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας, καί πάλιν νά ἀνανεώσωμεν τάς ὁμολογίας, ἐλπίζοντες εἰς θεόν καί τήν τελείαν ἀποπλήρωσιν, ὅταν εὐτυχῆσῃ ἡ πατρίς, καί παύσωσι τά ζουλούμια, καί διὰ τοῦτο παρακαλοῦμεν νά τό δεχθῆτε, καί νά μᾶς φανερώσῃ ἕκαστος εἰς ποῖον γραμματικόν ἀγαπᾶ ἓνα τοιοῦτον τταχβίλι ἢ δύο διὰ τούς ἀλισιτζίδες του, ὅσον νά ἀρπάξετε ὡς ἔφαε κᾶν τά καρύδιά των εἰς ἀνακουφισμόν καί κυβέρνησιν. Καί ὁ ἅγιος θεός νά βοηθήσῃ τό συντομότερον, καί νά μᾶς ἀξιώσῃ εἰρηνικῶς νά σᾶς πληρώσωμεν καί πρός εἰδησίην σας σαφέστερον

τῆ 1ε´ σεπτεμ[βρίου]

ΑΑΑΚ, Βιβλίο Α', Μέρος Α', Έγγραφα 1767-1853, σ. 72^Α

2. Επιστολή Αρχιεπισκόπου προς αντιπροσωπεία στην Κωνσταντινούπολη

[11 Σεπτεμβρίου 1838]

Πανοσιώτατε ἡμέτερε Αρχιμανδρίτα καὶ Πανευγενέστατοι
Κύριοι!

ὄντες εὐέλπιδες, ὅτι τὴν ἐξ ὑψους δύναμιν ἔχοντες βοηθοῦσαν καὶ τὰς παρ' ἡμῶν ἐνθέρμους εὐχὰς προπομποῦς εὐδωθήτε μέχρι τοῦδε εἰς τὸν, πρὸς ὃν ἐποθεῖτε ἀφικέσθαι ὄρον, τὴν βασιλεύουσαν, καὶ ἀκολουθῶς, ὅτι μὲ ἀκάματον ζῆλον ἀγωνίζεσθε τὸν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Πατρίδος ἐνδοξον ἀγῶνα, ἐκρίναμεν ἀναγκαῖον εἰς τὴν διὰ ταχυδρόμου παρουσιασθεῖσαν πρώτην εὐκαιρίαν ν' ἀσπασθῶμεν ὑμᾶς διὰ τῆς κοινῆς καὶ βραχείας ταύτης ἐπιστολῆς μας, καὶ νὰ διερευνήσωμεν τὰ καθ' ὑμᾶς. Ὅθεν ἀκριβολογούμενοι τὴν πολύευκτον ἡμῖν ὑγιεῖαν Σας, ἣν ἀπολαύσιτε μακρόβιον σὺν τῇ ἐπιτεύξει τῶν κατ' ἔφεσιν ἀγαθῶν, ὡς μὴ ἔχοντες ἐπὶ τοῦ παρόντος νεώτερόν τι καὶ τῆς προσοχῆς Σας ἄξιον, λέγομεν ἐν γένει καὶ διὰ βραχέων, ὅτι τὰ τῆς Πατρίδος, ὅσον τὸ ἐκ τῶν ἐνταῦθα, καλῶς ὁπωσοῦν διάκεινται. Ἀλλὰ, Τέκνα ἐν Χ[ριστ]ῷ Περιπόθητα! ἡ Πατρὶς κάλλιστα αἰσθανομένη, ὅτι ἡ διάκρισις τῆς ἀγαθῆς τύχης τῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐπωφελῶν διαπραγματεύσεων ὑμῶν τῶν Ἀντιπροσώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους, ὡς ἀξίους, τῷ ὄντι, τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς, ἐνεπιστεύθη τὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς λειτούργημα, τρέφει, μετὰ Θεὸν, χρηστὰς ἐλπίδας εἰς τὸ φιλόανθρωπον καὶ φιλοδίκαιον ἦθος τοῦ Πολυχρονίου Ἀνακτος τῆς, καὶ ἐπιστηρίζεται εἰς τὴν δραστηριότητα καὶ τὸν πατριωτικὸν ζῆλον τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν Ἀντιπροσώπων τῆς, ὅτι θέλει ἴδη πεπληρωμένας τὰς

ἐλπίδας τῆς σὺν τῇ ἀπολαύσει τῶν δικαίων τῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, καὶ μακρὰν ἀπόντες, ἐνομίσσαμεν Τερώτατον χρέος μας νὰ γίνωμεν μέτοχοι τοῦ καλοῦ τούτου ἀγῶνος Σας, ὡς παρόντες. Καὶ λοιπὸν συμπαραιστάμενοι ὑμῖν νοερῶς ἐκ καρδίας ὑπερευχόμεθα ἵνα ἡ πανσθενῆς τοῦ Ὑψίστου Δύναμις ἐνισχύσῃ ὑμᾶς πρὸς εὐκρινῆ διασάφησιν καὶ ἀκριβῆ παράστασιν τῶν δικαίων τῆς Πατρίδος, ὥστε ν' ἀποπερατωθῶσιν εὐτυχῶς αἱ σκοποῦμεναι κοινωφελεῖς διαπραγματεύσεις Σας, καὶ οὕτω νὰ καταξιωθῆτε ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι νὰ ἐπανέλθητε εἰς τὴν φίλην Πατρίδα χαίροντες καὶ φαιδροὶ τοῖς προσώποις, καὶ ν' ἀπολαύσῃτε τὰ κατ' οἶκον φίλτατα καλῶς, βοηθείᾳ θεῖᾳ, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔχοντα! εἶεν! εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι δὲν θέλετε λείψειν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιστέλλητε ἡμῖν συνεχῶς πληροφοροῦν τις τοσοῦτον τὰ πρακτικὰ Σας, ὅσον καὶ τὰ καθ' ὑμᾶς αἴσια. Εἴητε δ' ἐν τοσοῦτῳ ὑγιαίνοντες καὶ εὐδαιμονοῦντες πολυειῶς! ἐν Λευκωσίᾳ τῆς Κύπρου. 1838 Σεπτεμβρίου 11

Ὁ Κύπρου Πανάρετος

Τὰ περιεχόμενα εἰς τὸν φάκελλον Γράμματα ἐγγχειρισθήτωσαν πρὸς οὓς εἰσὶν ἐπιγεγραμμένα.

ΑΑΑΚ, Βιβλίο Α΄, Έγγραφα από του 1767-1863, σ. 47^Α.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

3. Επιστολή κατοίκων Λεμεσού στον Διοικητή Κύπρου για τον Μητροπολίτη Κιτίου

[2 Αυγούστου 1863]

Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Χαλὴ Βέην Γενικὸν Διοικητὴν τῆς
Νήσου Κύπρου

Οἱ ὑποφαινόμενοι πιστοὶ ὑπήκοοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης λαμβάνουν τὸ θάρρος ν' ἀναφέρουν εὐσεβάστως πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα, ὅτι τινὲς ὑπήκοοι καὶ Προξενικοὶ Πράκτορες Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, αὐτόκλητοι ἐπεμβαίνουν τες πρότινος καιροῦ εἰς τὰ ἡμέτερα δημόσια καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, συγκροτοῦσι συνελεύσεις εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ἀποπλανοῦντες τὸν ἀπλοῦν λαόν διὰ τῶν ἐπικινδύνων διδασκαλιῶν των, παρασύρουσιν αὐτόν εἰς ἐπισφαλῆ καὶ παράτολμα σχέδια, ἅτινα δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι τὰς ὀλεθριοτέρας εἰς τὸν τόπον συνεπείας.

Οἱ περὶ ᾧ ὁ λόγος Κύριοι συνεννοηθέντες ἐσχάτως μετὰ τινων ἐν Σκάλα καὶ Λάρνακι, ἐπίσης εἰς ξένας Ἐθνικότητος ἀνηκόντων, ἐπινόησαν νὰ ὑποχρεώσωσι τὸν Πανιερώτατον Ἅγιον Κιτίου νὰ ἐμπιστευθῆ τὴν διαχείρισιν τῶν Ἀρχιερατικῶν Προσόδων εἰς ἐπιτροπὴν παρ' αὐτῶν ἐκλεχθησομένην, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἤθελον διὰ τοῦ μέτρου τοῦτου καταγίνει εἰς ἀπότισιν τῶν χρεῶν τοῦ ῥηθέντος Ἀρχιερατικοῦ θρόνου, ἅτινα ὡς διισχυρίζοντο, ὑπῆρχον ἀφορμὴ τῆς κατὰ τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Ἀρχιερέως κατακραυγῆς.

Θελήσαντες οἱ ὑποφαινόμενοι νὰ προλάβωμεν πᾶσαν ἐνδεχομένην περιπλοκὴν, αἶροντες ἐκ τοῦ μέσου τὸ κύριον αἴτιον δι' οὗ οἱ ῥηθέντες ἐδικαιολογοῦν τὴν ἐπέμβασίν των, ἀνεδέχθησαν τινές ἐξ ἡμῶν νὰ ἱκανοποιήσωσι τοὺς δανειστὰς τοῦ Ἁγίου Κιτίου, ὑποσχεθείσης καὶ τῆς Πανιερότητός του ὅτι θέλει ρυθμίσει τὰ Οἰκονομικὰ Αὐτοῦ, εἰς τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ν' ἀποτίσῃ τὰ χρέη Του ἐντὸς πέντε ἐτῶν.

Ἄλλ' ἔνεκα τῆς εἰλικρινοῦς καὶ γενναίας ταύτης ἀποφάσεώς μας, ἐρεθισθεῖσα ἔτι μᾶλλον ἢ χολὴ τῶν ἐναντίων, ἐπέφερε δυστυχῶς ὅλως ἀντιθετον τῶν προσδοκιῶν μας ἀποτέλεσμα, ἀποκαλύψασα τὰς ἀληθεῖς αὐτῶν προθέσεις, τὰς ὁποίας ἀνευθυριάζων ἐξέφρασαν, ἀπειλοῦντες ὅτι ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ὁ Ἀρχιερεὺς δὲν ἤθελε τοῖς παραχωρήσει τὰ Μοναστήρια καὶ Κανονικὰ τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ νὰ δαπανῶσι τὰ εἰσοδήματα τούτων εἰς δημόσια ἔργα, ἤθελον καθέξῃ τὴν Μητρόπολιν καὶ παύσῃ τὴν Πανιερότητά του.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ Ἐξοχώτατε, εἰς τοιαύτην ἔφερε δυσαρεστον καὶ ἐπικίνδυνον θέσιν ἢ ὡς μὴ ὄφειλεν ἀνάμιξις τῶν ξένων ὑπηκόων εἰς τὰ ἐπιτόπια πράγματα, ὥστε δέον ἐκρίναμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τῆς Ὑμ. Ἐξοχώτητος εἰς τὰ διατρέχοντα, καὶ παρακαλέσωμεν Αὐτὴν ἵνα ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Αὐτῆς συνέσῃ, λάβῃ τὰ πρόσφορα καὶ δραστήρια ἐκεῖνα μέτρα, τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀπειλουμένης ἡσυχίας, καὶ τάξεως, καὶ πρὸς Σεβασμὸν τῶν Βασιλικῶν Ὑψηλῶν διατάξεων αἰτινας οὐδεὶς βεβαίως δύναται ἀτιμωρητί νὰ παραβῇ.

Δέξασθε, Ἐξοχώτατε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ὑπερτάτης πρὸς Ὑμᾶς ὑπολήψεως καὶ τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ μας μεθ' οὗ διατελοῦμεν.

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος

Ἐν Λεμησσῶ τῇ 2 Αὐγούστου 1863

Εὐπειθέστατοι θεράποντες

Θεοδοσίου Μωρίδης

Τ. Τακοβίδης

Κυπρ. Γρηγορίου

Γεώργιος Πηλαβάκης

Θεοδόσης χ"νικολάου

Γεώργιος Συμεωνίδης

Παύλος χρυσοχός

Κωνσταντίνος Πηλαβάκης

Νικόλαος Τασονίδης

Ἰωάννης χριστοφή

Χ"Δημήτριος

Κακαθύμας

Χ"διμιτριος Νικολή

Γαβριήλ Πηλαβάκης

Γεώργιος Νικολάου

Ἀχιλλεύς

Ι.

Ἀποστολίδης

Ἀγάπιος Χ"γεωργίου

Τ. Θεοκτορίδης

Ἰάκοβος ὀρφανίδης

Σάββας κουκοζούμη

Α. Πέτρου

χαράλαμπος Μυχαήλ

Χ"σταυρῆς Χ"Κ

Γεώργιος Ι. Κόλοκος

Νικόλαος ἔμμανουήλ

Χρίστος Ζημπουλάκης

χ" ἰωάννης χ"χριστοφη

Εὐστάθιος

Συμεωνίδης

Ν. ρωσίδης

χριστοφῆς

Α.

Μιχαηλίδης

χ"αντώνης παρασκεβά

Αντώνιος Νικολάου

Χριστόφορος Β. Βρυωνίδης

Χ"κοργής παπαΝικολάου

Ιωάννης Αντωνιάδης

ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΒ΄, Μητρόπολις Κιτίου 1863-1871, σ. 40.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

4. Επιστολή κατοίκων Λάρνακας στον Αρχιεπίσκοπο

[16 Αυγούστου 1863]

Μακαριώτατε Δέσποτα

Οἱ ὑποφαινόμενοι αἰσθανόμεθα τὸ ἀπαρέτητον χρέως ἵνα φέρωμεν εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετ. Σ. Μακαριότητος τὰ ἐπόμενα.

Ἡ ἐπιστολή δι' ἧς ἡ Ὑμετ. Σ. Μακαριότης, πατρικῶς μερημνῶσα ὑπὲρ τοῦ ὀρθοδόξου πληρόματος τῆς πόλεως ἡμῶν, συμβουλεύει μὲν τὴν ἐν ἡμῖν ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην, ζητεῖ δὲ ἵνα λάβῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τῶν διενέξεων, αἵτινες, δυστυχῶς, ἔλαβον χώραν μεταξὺ ἡμῶν καὶ τοῦ ἡμετέρου Ἀρχιερέως, ἀνεγνώσθη ἐν πλήρη συνελεύσει ἐπ' αὐτῷ τούτῳ συγκροτηθεῖσει τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν 11. Ἰσταμένου. Ἡ συνέλευσις μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ σεβασμοῦ ἀκροασαμένη τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπιστολῆς, αὐθωρὶ συνέταξε, καὶ ὑπέγραψε τὴν ἀπάντησιν. ὠνόμασε δὲ τοὺς ὑποφαινομένους εἰς αντιπροσώπους τῶν δύο πόλεων Λάρνακος καὶ σκάλας ἵνα ἐπιδώσωμεν τῇ Ὑμετ. Σ. Μακαριότητι τὴν ἀπάντησιν, καὶ φέρομεν ἐνόπιον Αὐτῆς τὰς κατὰ τοῦ Ἀρχιερέως (;) αἰτιάσεις τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν. Ἀναδεχθέντας τὴν ἐντολήν ταύτην εἰμέν ἔτοιμοι νὰ μεταβῶμεν παρά τῇ Ὑμετ. Σ. Μακαριώτητι, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη

ἀπετεῖ ἵνα καὶ ὁ ἡμέτερος Ἀρχιερεὺς παρευρίσκειται εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τῶν κατ' αὐτοῦ αἰτιάσεων, ὅπως ἀπολογηθῆ, ἡμεῖς δὲ δὲν δυνάμεθα, ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡμῶν νὰ περιμένωμεν διὰ πολὺν χρόνον ἐν Λευκωσίᾳ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἀρχιερέως καὶ παρακαλοῦμεν τὴν Ὑμετ. Σ. Μακαριότητα ἵνα προσδιορίσῃ τὴν ἡμέραν καθ' ἣν πρέπει ἀμφότερα τὰ μέρη νὰ παρουσιασθῶσιν ἐνόπιον αὐτῆς.

Ἐπειδὴ δὲ ἀνηγγέλθη εἰς τὴν συνέλευσιν ὅτι τὰ πράγματα τῆς ἐνταῦθα Μητροπόλεως ἄλλα μὲν φανερώς πολοῦνται, ἄλλα δὲ λάθρα ἀφαιροῦνται παρά τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ ἀρχιερέως, τὸν ὁποῖον κοσμικὸν ὄντα, ἀφῆκεν εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, ἡ συνέλευσις ἐν τῇ ῥηθείᾳ ἀπαντήσῃ τῆς παρακαλεῖ τὴν Ὑμετ. Σ. Μακαριότητα, ἵνα, δυνάμει τῆς ἀνωτάτης αὐτῆς ἐξουσίας, ὀνομάσῃ καὶ στείλῃ ἐκ Λευκωσίας ὑπάλληλον αὐτῆς, ἵνα ἐπιτροπεύσῃ τὸν ἀρχιερέα ἡμῶν μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς προσκειμένης διενέξεως. Ταῦτα καὶ ἡμῆς πρὸς τό παρὸν παρακαλοῦντες, μένομεν μέ βαθύτατον σέβας.

Τῆς Ὑμετ. Σ. Μακαριότητος

Λάρνακα τῆ 16 Αυγούστου 1863

Ταπεινότατοι δοῦλοι

Π. Βαλσαμάκης

Ἀχιλ. Νικολαΐδης

Κυπριανός Παυλίδης

Νικόλαος Φυτίδης

Δημ. Ι. Καρεμφυλκῆς

Ἰάκωβος Τσαπούρας

Τῷ Μακαριωτάτῳ καί Σεβασμιωτάτῳ

Ἀρχιεπισκόπῳ πάσης Κύπρου

Κυρίῳ Κυρίῳ Μακαρίῳ

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

ΑΑΑΚ, Βιβλίου ΙΒ΄, Μητρόπολις Κιτίου 1863-1871, σ. 6.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

5. Επιστολή διοικητή Κύπρου προς Αρχιεπίσκοπο

[19 Απριλίου 1867]

Μακαριώτατε!!!

Ὁ Κύριος Παύλος Πελενδρίτης δέν εδέχθη τήν θέσιν σενδούκ εμίνης δηλ[αδή] φορολογίας λεμεσοῦ εἰς τήν οπίαν προ ημερόν τόν εἶχαμεν διορίση ἐπι συμβουλίου, ὅστε ἡ θέσις ἐκύνη ἐμινεν κενή, καί μόλον οπού πρίν εἶχαμεν λάβη σημίοσιν μερικόν ατόμον ζητούντων θέσιν πλίν οὔτοι μετονά εἶναι ἀρχάριοι καί ἡ θέσις τῆς λεμισσός εἶναι μεγάλη ἐνεκρίναμεν εὐλογον νά διοριστί φορολόγος τῆς λεμησός ὁ Μάρκος τριανταφυλλίδης προῖν φορολόγος λεύκας, ὅς ἀνθρωπος μέ βαρήτηταν, λιπόν ἔαν ἐγκρίνη τούτο καί ἡ Μακαριότητα σας, νά λάβητε τόν κόπον νά γράψετε νά τόν φέρετε, ἢ νά μέ ἀπαντήσετε νά γράψω ἐγὼ νά ἐλθι δια νά τόν στίλομεν εἰς λεμισσόν διότι αἱ υποθέσις τοῦ ἐκεῖ ταμίου ἐμιναν ἐγκρεμμί.

Δεχθήτε τήν διαβεβέοσιν τῆς πρός ἡμὰς υπολίψεος

Σεράγιον τῆ 10 ἀπρ[ιλίου] 1283

Ὁ Διοικητής Κύπρου

Τταΐπ Ππασάς

Τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ σεβασμιωτάτῳ

Αρχιεπισκόπῳ Κύπρου Κυρίου

Κυρίου Σωφρονῆω

εἰς Αρχιεπισκοπὴν

Μιχαήλ Ν. Μιχαήλ

6. Επιστολή χωρικών προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου

[26 Σεπτεμβρίου 1867]

Μακαριώτατε καὶ Σεβασμιώτατε Δέσποτα!!!

Τὴν Πανσέβαστον αὐτῆς Μακαριώτηταν δουλικῶς καὶ
ταπεινῶς προσκυνοῦμεν

Ἀφοῦ ἀποδόσωμεν τᾶς δουλικᾶς καὶ ταπεινᾶς προσκυνήσης
μᾶς πρὸς τὴν Σεβαστὴν αὐτοῖς Μακαριώτηταν ἐπομένως θέλωμεν
σᾶς διηγηθῆ καὶ διὰ τὰ δεινὰ καὶ κακὰ ὅπου βλέπωμεν νὰ
γίνουντε τὴν σύμμερων. ὅθεν πανσέβαστε Μας Δέσποτα
εὕρισκετε εἰς τὸν Καζάν μᾶς ἑνας ὀθωμανὸς ὀνομαζόμενος
ἀχμέτης κομπινάρην ἀπὸ χορίου τέραν ὁ ὁποῖος πράττει ἀπύρα
κακὰ περὶ πλέον τοῦ προκάτοχου του καρὰ χασάνη τοῦ Μαύρου
καθὸς καὶ ἦτον καὶ πρότος ὀπαδὸς του καὶ ἐμίνεν ἐν ταῦτα ὁ
ἴδιος καὶ δεν παύη καθεκάστην νὰ ἐξιβγάλλη γυναίκα νὰ ταῖς
χωρίζη ἀπὸ τοῦς ἄνδρας τῶν νὰ τοῖς πέρνη αὐτός νὰ κάμνη
κλεψιές εἰς πρόβατα εἰς ὀσπίτα καὶ κάθε εἶδος ἀταξίας. πλήν
κατεξοχὴν κατατρέχη κάποια χωριά ἀκορτάλιας λεγόμενα – εἰς
αὐτῶ τό χωρίον ἑνός χριστιανοῦ τοῦ ἐχώρισεν δύο θυγατέρας

ἀπό τοῦς ἄνδρας τον. ἀναφέρθησεν καὶ πολλάκις εἰς τῷ ἐπιτόπιον Κριτίριον πλὴν δὲν ἐκατόρθωσαν τίποτε πρὸς σοφρονισμόν του ἐνέκα ὅπου θέλουν Μαρτίρους ὀθ[ωμανούς] καὶ δὲν μαρτιρά κανέννας τούτο ἔνεκα βλεπώμεν καὶ ἡμῆς ἠτάλανες καὶ λυπούμεθα. τώρα λιπόν ποῦ νά καταφίγομεν; ἡμῆ εἰς τὰ φηλάνθρωπα σπλάχνα τῆς σοῖς Μακαριώτητος καὶ τὴν παρακαλούμεν θερμὸς νά μεσολαβίσετε μετόν καλόν καὶ μυστικὸν σᾶς τρόπον ὅποῦ Γνωρίζετε νά πεδευθῆ αὐτός ὁ κακούργος καὶ νά ἀπαλλαχθῆ ἀπό τόν τόπον μας χωρῆς νά ἐγνωριστῆ πόθεν τοῦ ἦλθεν ἐπηδῆ καὶ ἡμῆς φωβούμεθα καὶ παρακαλούμεν νά μὴν φανῆ τό Γράμμαν τό ἐδικόν μας εἰς ἄλλον κανένα πὸς σᾶς Γραφωμεν ἐπιδῆ φοβούμεθα τοῖς ἐδῶ. πλὴν ἐπιδῆ καταῦτας εὐρίσκετε ὁ Μουδέρης μᾶς εἰς λευκοσίαν νά τόν φέρετε κοντάσας καὶ νά τοῦ ἀναφέρετε περὶ τοῦ κακούργου τὰ πρακτέα του ἔνα πρὸς ἕναν πὸς ἄρπαξεν Γυναίκες πὸς κλέπτη κτινά κ.τ.λ. καὶ νά τόν ὀδιγίσετε ὅτι ἅμα φθάξη ἐδῶ νά τόν συλλάβη καὶ νά τόν ἐστίλη εἰς λευκοσίαν ἀμέσως καὶ ἔλπίζω ὅτι αὐτός δὲν θέλη μάρτιρες εἶναι Γνωρισμένος καὶ εἰς τό Σεράγιον. ἀκόμη ἐπέρση ἔκλεψεν μιάν Γυναίκα καὶ τόν ἐσίλλαβεν ἀπό τό μέρος τῆς λεμεσοῦ καὶ τόν ἐφέραν εἰς λευκοσίαν καὶ ἔκαμεν ἕναν χρόνον φηλακὴν καὶ ἔσοφρονίστην ὀλίγον ἀλλὰ πάλην ἄρχησεν νά πράττη χεῖρον τῆς πρότης. ἡ υποθέσης αὕτη ἀναφερθῆ καὶ εἰς τὴν Α.Π. τοῦ Σεβαστοῦ Δεσπότη μας ἀγίου Πάφου καθά καὶ σᾶς τῷ Γράφῃ ὀμοίως καὶ τοῦ Ἀρχηδιμογέρωντος Κυρίου Ἰωαννίδη καὶ ὑμεθα εὐέλπης ὅτι θέλη ἐκτελεστῆ ἡ αἴτησις μᾶς. εἴτα καὶ αὐθῆς παρακαλούμεν νά μὴν ἀναφέρετε διῆμᾶς τίποτε εἰς τόν μουδέρην πλὴν ὅτι τό ἐμάθετε ἀπάλλους. ταῦτα καὶ Μένομεν μέ ὄλον τό βαθύτατον καὶ δουλικόν Σέβας Προσκυνοῦμεν τῆς Μακαριωτητός σᾶς προθημότατοι δούλοι καὶ τέκνα αὐτῆς εὐπηθέστατα

1867 τῆ 26 7βρίου

[Υπογραφές]

χ^ογγιαννῆς μιχαηλίδης

στεφανῆς οἰκονομίδης

θεοδόσιος χαραλαμπίδης

γιος π[απά] Ἰω[άννη]

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Στ', Αρχεῖον Αοιδίμου Σωφρονίου 1865-1900, σ.
10.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

**7. Επιστολή από το υποπροξενείο Ελλάδας στη Λάρνακα προς
τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου**

[13 Μαΐου 1869]

Πρός τήν Αὐτοῦ Μακαριότητα τόν Κύριον Κύριον

Σωφρόνιον Αρχιεπίσκοπον πάσης Κύπρου καί

Νέας Τουστινιανῆς

Λευκωσίαν

Μακαριώτατε.

Τήν ὑμετέραν ἀπάντησιν ὑπό ἡμερομηνίαν 10 τρέχοντος
εἰς τήν ἀπό 3 τοῦ αὐτοῦ λαβών ὑπερήσθη ἐπί ταῖς εὐχαῖς καί
εὐλογίαις ἅς ἐπιδαψιλεύετε μοι ἐφ' ᾧ καί λίαν εὐγνώμων
διατελῶ.

Ἐπί τῆς οὐσίας τῆς ὑποθέσεως περί ἧς ἡ ἀπάντησίς Σας,
συγχωρήσατέ μοι Μακαριώτατε, νά ἐκφράσω τήν μεγίστην
ἐκπληξιν καί ἀπορίαν ἣν ἀκούσια ὑπέστην βλέπων ὅτι Ἀρχή καί
μάλιστα ἐκκλησιαστική ὑποστηρίζει τόν σφετερισμόν τῶν
δικαιωμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἐν Κύπρῳ Ἀρχῆς, δικαιωμάτων τόσον
οὐσιωδῶν ἄτινα ἐπροβλέφθησαν καί ἐρρύθμισθησαν ἀπό τήν
συνθήκην τῆς Ἑλλάδος καί Τουρκίας τῆς 27 Μαΐου 1855 αρθ.
26.

Δέν πιστεύω ὅτι ἡ ἀπάντησις τῆς Υ. Μ. ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν
τά γεγονότα ταῦτα καί τήν προσβολήν ἣτις προσγίνεται εἰς τό
Ἑλληνικό Προξενεῖον τοῦτο.

Καί μόνον τό Ὅρος Σινᾶ ἠδύνατο νά ἔχη ἀξιώσεις ἀφοῦ
ὅμως τοῦτο ἀπεσύρθη ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος Παπαδόπουλος ἦν Ἑλλην

ὑπήκοος καί ἡ περιουσία του Ἑλληνική, ἀφοῦ οὗτος ἐνώπιον τῆς Ἀρχῆς του ἔκαμε διαθήκην ὑπό ἡμερομηνίαν 12 8βρίου 1868 αρ. 18, ἀφοῦ διέθεσεν οὕτω τὰ καί αὐτόν,

Ἐπιθυμῶ νά μάθω τίς ἔχει τήν ιδέαν ὅτι δύναται νά διαχειρισθῇ τὰ τῆς περιουσίας ταύτης.

Ἐπειδὴ δέ τό καθήκον μου τό ἀπαιτεῖ ἐπιτρέψατέ μοι νά Σᾶς παρακαλέσω ὅπως λάβατε τήν ὑπόθεσιν ὑπό σπουδαιοτέραν ἔποψιν πρὸς ἀποφυγὴν συγκρούσεων, καί ἐπιμένω νά διατάξητε τὰς ὑπὸ τήν Ὑμετέραν δικαιοδοσίαν Ἐπιτροπὰς τῶν Ἐκκλησιῶν Χρυσορυστίσεως καί Φανερωμένης ὡς καί τόν Ἅγιον Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Κύκκου νά παραδώσωσιν ἐντός τό πολύ εἴκοσι ἡμερῶν τὰ εἰς χεῖρας των εὕρισκόμενα χρήματα τοῦ Γ. Παπαδοπούλου εἰς τό Ἑλληνικόν Προξενεῖον.

Διατελῶ εὐπειθές πνευματικόν τέκνον τῆς Ὑμ.
Μακαριότητος

Υποπρόξενος

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Η, αλληλογραφία προς πρόξενους από 1863,
σ. 7.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

8. Επιστολή Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου προς γραμματικό Πάφου

[1869]

Ἡμέτερε ὑπάλληλε κύριε Μακάριε εὐχόμεθά σοι. Πρό τινων ἡμερῶν ἐλάβομεν τήν ἐπιστολήν σου καὶ εἶδομεν τά ὅσα ἡμῖν γράφεις περὶ τῶν θρονικῶν τῶν Παφίων. ὅτι δηλαδὴ δὲν ἐννοοῦσι τινές νὰ δώσωσι κττ. καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχομεν εὐκαιρίαν ἐγράψαμέν σοι συντόμως νὰ λάβης ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους καὶ ἰδίως ἀπὸ τον πρῶτον ἕως χίλια γρόσια νὰ ἐξοδεύης, καὶ ἀκολούθως θέλει λάβει, ἢ ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα τοῦ θρόνου, ἢ ἀπὸ τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος ἀρχιερέως. Νῦν δὲ σοὶ γράφομεν ἐκτενέστερον, ὅτι καὶ πάλιν ἐνομίσαμεν καλὸν πρὸ τοῦ νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν συνδρομὴν τῆς ἐξουσίας, δυνάμει τοῦ Ὑψηλοῦ μας Βασιλικοῦ Περατίου, ἐνομίσαμεν, λέγομεν, καλὸν νὰ σοὶ ἀποστείλωμεν καὶ αὐθις προτρεπτικὸν γράμμα καὶ ἂν, ὅπερ μὴ γένοιτο, μὴ εἰσακουσθῶμεν καὶ πάλιν, τότε διὰ μέσου τῆς ἐξουσίας δυνάμεθα νὰ λάβωμεν καὶ πᾶν ὅ,τι ἀνέκαθεν ἔδιδον οἱ χριστιανοὶ εἰς τὸν θρόνον, καὶ τοὺς ἀπειθεῖς καὶ ταραξίας νὰ παιδεύσωμεν παραδειγματικῶς πρὸς σωφρονισμόν καὶ ἄλλων, οἵτινες δυνατὸν νὰ ἔχωσι τοιαῦτα φρονήματα. «ὁ νόμος εἶναι πάντων βασιλεύς». Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ ἔλθωσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ νόμου οἱ παρεκτρεπόμενοι. ἐάν ἕως τώρα δὲν ἠθελήσαμεν νὰ ἐπικαλεσθῶμεν εἰς βοήθειάν μας τὴν δύναμιν τῶν νόμων εἶναι διότι δὲν ἐπιθυμήσαμεν, ἐπειδὴ εἰξεύρομεν πόσον εἶναι

αύστηροὶ οἱ νόμοι, καὶ ἐπομένως ὅστισδήποτε εἶναι ἐκεῖνος,
ὅστις ἤθελε παραβῆ αὐτοὺς παιδεύεται αὐστηρότατα. [...].

ΑΑΑΚ, Βιβλίο Στ', Αρχεῖο Αοιδίμου Σωφρονίου, σ. 45

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

9. Βεζυρική διαταγή για μετατροπή δημοσίων γαιών σε βακουφικές

[6 7βρίου 1870]

Μετάφρασις Ἀντιγράφου υπ[ηλής] διαταγής

Συνεπεία τοῦ πρὸς ἡμᾶς κοινοποιηθέντος Μαζπατιὰ τοῦ Σουράη Δεβλέτ εἰδοποιήθησαν γενικῶς ὅλα τὰ Βιλαέττια ὅτι ἐπειδὴ εἰς κάποια μέρη ἐντόπιοι καὶ ξένοι τινές Τερεῖς ἀγοράζουν γαίας τοῦ Μιριοῦ καὶ τὰς βάλλουν κατευθείαν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Μοναστηρίων καὶ Ἐκκλησιῶν, καὶ εὐγαλλωσιν αὐτάς ἀπὸ τοῦς ἐπὶ τούτῳ ὀρισμένους κανόνας φεραεττίου καὶ ἰντενιαλίου καὶ κάποτε ἀποποιοῦνται ἀκόμη τοῦ νὰ δώσωσι τὴν δεκατίαν των, καὶ τὸ ὅποιον δέν συγχωρεῖται κατὰ τὸν Κανουναμέ, διὰ τοῦτο νὰ ἐμποδίζεται ἡ ἐκτέλεσις τοιαύτης παραχωρήσεως γαιῶν, ἀγορασθέντων παρά τοιούτων, καὶ γενομένων, ὡς βακούφη ἄνευ βασιλικῆς ἀδείας· καὶ νὰ ἐφαρμόζονται αἱ γαίαι αὗται εἰς τὸν Γενικόν Κανουναμέ.

Καθὼς εἶνε φανερόν ὅτι ἂν καὶ δέν ἐμποδίζονται ἀπὸ τοῦ νὰ κατέχωσι κτήματα οἱ ὑπήκοοι ξένων δυνάμεων, αἵτιναι υπέγραψαν τὸν Μαζπατιάν. δι' οὔτινος παραχωρεῖται αὐτάς τὸ δικαίωμα κατοχῆς κτημάτων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν.

Όταν οί τοιοῦτοι θελήσωσι νὰ παραχωρίσουν εἰς βακούφη εἰς ἐκκλησίας ἢ Μοναστήρια τὰς γαίας ἅτινας ἠγόρασαν ἐννοεῖται ὅτι ὑποχρεοῦνται πρῶτον νὰ ζητήσωσι τὴν συναίνεσιν τῆς Ἀρχῆς, καὶ τότε συνίσταται εἰς τὴν θέλησιν Αὐτῆς ἂν θὰ παραχωρήσῃ αὐτοῖς τὴν ἄδειαν ἢ ὄχι. Ὅθεν ἄνευ ἐπισήμου ἀδείας αἱ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν τυχοῦσαι πράξεις δέν θὰ ἔχωσι καμμίαν ὑσχὴν· τούτου ἔνεκα εἰς τὸ ὑπὸ τὴν ὑμ. διεύθυνσιν μέρει, ἂν ὑπάρχουν τοιοῦτοι Τερεῖς οἱ ὅποιοι ἠγόρασαν γαίας πρὶν ἤδη λάβωσι Σουλτανικὴν ἄδειαν κατοχῆς, ὡς διαλαμβάνει ὁ Βας. Κανών, τὰ τοιαῦτα βακούφια τὰ ὅποια κατευθείαν κάμνωσι δέν ἔχουν οὐδόλωσ καμμίαν ὑσχὴν, ἀλλ' εἶνε φανερόν ὅτι θὰ ὑπόκεινται πάντοτε ὑπὸ τὸν γενικόν Κανῶνα. Καὶ τοῦτο ἐκοινοποιήθη εἰς ὅλα τὰ Βιλαέττια ἐν γένει, καὶ πρὸς εἰδησίν σας.

τῆ 17 τζεμάλ Ελ ἀχίρ καὶ 6 7βρίου 1286

1287 (καθ' ἡμᾶς 1870)

Μακαριώτατε!

Κατὰ τὴν λειφθῆσαν Βεζυρικήν Ἐπιστολὴν διαλαμβάνουσιν ἀνωτέραν Ὑψ. διαταγὴν αἱ ἄνευ Βασιλ. ἀδείας κατοχῆς παραχωρούμεναι γαίαι εἰς τὰ μοναστήρια καὶ Ἐκκλησίας ὡς βακούφην παρὰ ξένων καὶ ἐντοπίων Τερέων, οἵτινες ἠγώρασαν αὐτάς, δέν θέλουν ἔχη ὑσχὴν, ἀλλὰ θέλουν ἐφαρμόζεσθαι εἰς τὸν γενικόν Κανῶνα καὶ τῆς ὁποίας διαταγῆς σᾶς σημειώνωμεν ἀνωτέρω ἀντίγραφο ἵνα κοινοποιησεται αὐτὴν εἰς τοῦς λοιπούς Μητροπολίτας καὶ ὅπου δεῖ.

(Τ.Σ.). τῆ 10 Τετζέπ 1287 καὶ τῆ 23 Σεπτεμβρίου 1286.

ΑΑΑΚ, Βιβλίο Γ', σ. 50.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

**10. Επιστολή ναΐπη Κυθρέας προς τον Αρχιεπίσκοπο
Κύπρου**

[1870]

Μακαριώτατε.

Ἐλπίζω να ἐφθάσετε εἰς Κονστ[αντινούπολη] ἐν πλήρει εἰγία δέομε δέ προς τόν ὑψιστον να διευκολήνη τούς υπερ τις οφελίας της πατρίδος σας καλούς και οφελίμους σκοπούς σας και την καλίν ἔκβασιν αυτών και διατήν εσίον ἐπιστροφήν σας εν εἰγία. Ἀμίν.

Πρίν τής από εδó ἀναχώρισις της Μακαριότηος σας εἶχα λάβει την τόλμιν νασάς αναγγίλω ότι ἐμαθον πός μέλλη νά γένη αγωγί εναντίον τού Ναΐπη του Καϊμακαμλικίου Πάφους και ὁ Μητροπολίτης Πάφου παρόν μου εἶχε προτύνη να λάβο εγó την θέσιν εκύνην, και ἐπιδή ἀπεφάσισα και ἐπιθυμώ νά λάβο εγó τό ναΐπλίκκιν τής Πάφου, διά τούτο σάς παρακαλώ τυχούσις της αγωγίς κατατού ναΐπη εκύνου, ναμου κάμετε την εὔεργεσίαν να μεσολαβίσετε προς τόν σοφότατον Σεχούλ Ισλάμ εφένδιν ναμέ διορίσι ἐμέ Ναΐπην τής Πάφου και θέλετε μέ υποχρεόσι τά μέγιστα εγó δέ ἐγραψα τήν παράκλισιν μου ταύτην και εἰς τήν πίλιν τού Σεχούλ Ισλάμ εφένδην μου μετόν οπίον βέβεα θά ανταμοθήτε καί εἶμαι βέβεος μέ εν λόγον τής Μακαριότηος σας να μέ διορίσι.

Εὔελπις δια τήν προς ἐμέ εὔεργεσίαν σας σάς προσφέρω προηγουμένος τας εὐχαριστίαις μου καί μένο προσκυνόντας σας με τό ανήκον σέβας καί ὑπόλιπην τής σίς Μακαριότηος.

Κύπρον λευκοσίαν τή 7 Ιουνίου 1286:1870

Πρόθιμος φίλος καί δούλος

Αχμέτ Βασαϊδ εφέντης

Ναΐπις Καϊμ. Κυθρέας

Τώ Μακαριωτάτω και σεβασμιοτάτω αγίω

Αρχιεπισκόπω Πάσις Κύπρου Κυρίω

Κυρίω Σοφρονίω. Προσκυνητός

Εις Κωνσταντινούπολην

ΑΑΑΚ, Βιβλίο Ε΄, Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου 1865-1900, σ.

115.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

11. Επιστολή οθωμανού αξιωματούχου στον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου

[29/8/1872]

Πολύτιμε φίλε!

Από τινων ἡμερῶν διεδόθη ἐδῶ ὅτι εἶμια παυμένος καὶ ὅτι ἔρχεται ἄλλος εἰς τὴν θέσιν μου. ἐγὼ ἀκόμη δὲν γνωρίζω τίποτε ἐπισήμως καθὼς οὐδὲ τὴν αἰτίαν τῆς παύσεώς μου, ἂν ἀληθεύῃ ἢ παύσις αὕτη.

Ἐν τούτοις μαθὼν ὅτι οἱ κάτοκοι ὀθωμανοὶ καὶ Χριστιανοὶ διαβιβάζουν εἰς τὴν Α. Ὑψηλότητα τὸν νέον Σαντραζάμ ἐφέντην μας ἀναφορὰν ὑπὲρ ἐμοῦ διὰ τῆς Ὑμ. Μακαριότητος καὶ ὧν βέβαιος ὅτι θὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ δέοντα, ἐκφράζω διὰ τῆς παρούσης ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀπειρον εὐγνωμοσύνην μου μεθ' ἧς διατελῶ φίλος προθυμώτατος καὶ ἀφοσιωμένος.

Σκάλα Λάρνακος. Τῆ 29^η Αὐγούστου 1872

Μεχμέτ Ἀαρίφ

Τῷ Μακαριωτάτῳ καὶ Σεβασμιωτάτῳ ἀγ. Κύπρου Κ.Κ.
Σωφρονίῳ.

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε΄, Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου, σ. 278.

**12. Επιστολή οθωμανού αξιωματούχου στον αρχιεπίσκοπο
Κύπρου**

[9 Ιουνίου 1872]

Τῆ 9^η Ιουνίου 1872

Τὴν ὑμετέραν θειοτάτην καὶ Πανσέβαστον μοι Μακαριότητα
ὡς εἰκὸς προσκυνῶ. Ἀσπαζόμενος πανευλαβῶς τὴν Μακαρίαν καὶ
σεβασμιοτάτην Αὐτῆς δεξιάν... Προσκυνῶ

Μακαριότατε καὶ Σεβασμιότατε Ἅγιε Σωφρόνιε Νέας
Τουστιανιανῆς καὶ Πάσης τῆς Κύπρου. Ἐμαθων ὅτι εἰς τὸ
Σεβαστόν Συμβούλιον τῆς λευκωσίας Μᾶς ὑπερασπίσθη καθῶς καὶ
Ἄλλοτε καὶ παρακαλῶ τὸν Ἅγιον θεόν νὰ σᾶς ἔχει πάντοτε
καλῶς. Ἐπειδὴ ἔμαθα πῶς ἔρχεστε Ἄλλος Μουτήρις εἰς τὸ μέρος
τὸ ἰδικόν μου καὶ παρακαλῶ τὴν αὐτοῦ μακαριότητα νὰ μᾶς
ὑπερασπίζετε πάντοτε καθῶς καὶ ἐγὼ εἰς τὰς ὑπηρεσείας ἡμε
πρόθυμος καθῶς καὶ διὰ βίου ὑπόχρεως νὰ ἤμε καὶ ἐλπίζω ὅτι
δέν θέλετε μᾶς ἀλησμονεῖσι καθῶς καὶ ἐγὼ ἕως ὅτου νὰ ζῶ καὶ
παρακαλῶ ὅτι ὑποθέσις ἔχεται εἰς τὸ μέρος μας νὰ μᾶς
Γράφετε εἰς ἡμᾶς ὑπόχρεως νὰ σᾶς προσφέρω τὰς ἐκδουλεύσεις
μου

Ἄν (...) Σᾶς προσκυνῶ καὶ Μένω πρόθυμος εἰς τὰς
διαταγὰς

Ὁ Μουτήρις Καζά Καρπασίου

Ἡμπραΐμ Ἐφένδης

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε΄, Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου, 1865-1900, σ.
190.

13. Επιστολή φυλακισμένων προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου

[1872]

Πρός τόν Μακαριότατον Άγιον Μυτροπολίτην Κύπρου

Μακαριότατε,

Καί ἄλλοτε ἐλάβαμεν τό Σέβας ν' ἀναφέρωμεν πρός τήν ὑμετέρα Μακαριότητα, τάς περιστάσεις τῆς δυστυχίας ἡμῶν, ἀλλά φαίνεται εἴτε δέν ἐλάβετε τήν ταπεινήν ἔκθεσιν ἡμῶν, εἴτε ἄλλαι φροντίδαι σπουδαιοτέρας τοῦ καθηκόντος Ὑμῶν Σάς ἐνασχόλησαν, καί δέν ἐλάβετε καιρόν, νά δώσετε ἀκρόασιν εἰς τήν ἔκθεσιν ἡμῶν, ἐπειδή λοιπόν καί τά δεινά μας ἐδεινóθησαν περισσότερο, διά τῆς ἀσπλαχνίας τοῦ Νέου Διοικητοῦ, καί ἴσως εἶναι δυνατόν νά διατηρηθῆ ἡ ὑγεία μας, μέ τόν τρόπον τόν ὁποῖον μάς μεταχειρίζονται, κλεισμένοι ἡμερόνυκτον, χωρίς νά μάς ἀφήνουν καί αὐτό τό οὔρος ἡμῶν νά

κάμωμεν μέ ανάπαυσιν, καί μή ἔχωντες ποῦ ἄλλοῦ νά καταφύγωμεν, παρά μόνον πρός τήν Ὑμετέρα Μακαριότητα, ὅπου εἶσθαι καί θρησκευτικός, καί πολιτικός Ἀνώτατος Ἄρχον τῆς Νῆσου ταύτης, καί δύνασθε νά φέρετε ἀνακούφισιν τινά εἰς τά δεινά μας, διά τοῦτο λαμβάνωμεν τό Σέβας νά παρακαλέσωμεν τήν φιλανθρωπίαν Ὑμῶν, ὅπως ἤθελε εὐαρεστηθῆτε, καί φροντίσετε νά μάς ἀπαλλάξουν ἀπό τοιαύτας δυσχερείας, τάς ὁποίας οὐδεὶς ἄλλος Διοικητής ἐπραξεν τοιαύτας αὐστηράς περιορήσεις, καθὼς λέγουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται πολλά ἔτη εἰς τάς ἐν ταῦτα φυλακάς.

Μακαριότατε, δέν Σᾶς ζητῶμεν ζήτημα τ' ὁποῖον νά μήν ἦναι τῆς ἀρμοδιότητος ὑμῶν, ζητῶμεν λέγωμεν ζήτημα τ' ὁποῖον χειρίζεσται, ὡς Ἄρχον τοῦ Τόπου, καί ὡς ἄνθρωπος, δυνάμει τῶν διατάξεων τοῦ Πανσεβάστου καί φιλανθρώπου Αὐτοκράτορος Σουλτάνου.

Εἶναι περιττόν Μακαριότατε νά Σᾶς ἀναφέρωμεν τάς διατάξεις τῶν Ὑψηλῶν φιλανθρωπικῶν φερμανίων, περί τῶν σωφρονιστικῶν φυλακῶν, τάς ὁποίας Σᾶς ἐμνημονεύσαμεν εἰς τήν πρῶν ἔκθεσιν μας, νῦν δέ λαμβάνωμεν τό Σέβας νά Σᾶς παρακαλέσωμεν χάριν φιλανθρωπίας, διά τήν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, νά φροντήσετε νά μάς ἀπαλλάξετε ἀπό τοιαύτα δεινά, τ' ὁποία ὡς ἄνθρωποι εἶναι ἀδύνατον νά ζήσωμεν.

Εὐελπὶς εἰς τήν Ὑμῶν φιλανθρωπίαν, ὅτι θέλετ' εὐαρεστηθῆ, καί ἐνεργήσετε ὅτ' ἡ φιλανθρωπία, καί ὁ Χριστιανισμός ἀπαιτεῖ, πρός ἀνακούφισιν τόσων δυστυχῶν Χριστιανῶν, καί Ὅθωμανῶν.

Ὑποσημειούμεθα μέ τό βαθύτατον Σέβας

Οἱ δυστυχεῖς φυλακισμένοι

Ἐκ τοῦ Δεσμοτηρίου Λευκωσίας τῆ 21^ῃ Ἀπριλλίου 1872.

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε΄, Ἀρχεῖο Αοιδίμου Σωφρονίου 1865-1900, σ.
318.

14. Επιστολή Μητροπολίτη Κιτίου προς τον Διοικητή Κύπρου

[25 8βρίου 1873]

Ἐξοχώτατε πασᾶ ἐφέντη!

Ἡ Σ. Κυβέρνησις τῆς Α.Μ. τοῦ φιλολάου καὶ μεγαλοδώρου Αὐτοκράτορός μας πληροφορηθεῖσα τὴν δυστυχίαν τῆς νήσου μας ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος εὐηριστήθη νὰ βοηθήσῃ τὸν λαὸν τῆς δίδουσα σπόρους καὶ σῖτον διὰ τροφήν.

Δὲν λανθάνει δὲ τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ἡ γεωργία τῶν καζάδων ᾧν τὴν πνευματικὴν διοίκησιν ἐνεπιστεύθη τό ἔθνος μου καὶ ἐπεκύρωσεν ὁ χαριτόβριτος ἡμῶν Αὐτοκράτωρ εἰς τὴν ἡμῖν ἀναξιότητα, ἐπέτυχεν ἐξ ὀλοκλήρου τό παρελθὸν ἔτος. ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ Μητρόπολις αὐτὴ δὲν ἔλαβεν ἐφέτος τὰς συνηθισμένας ζητείας εἰς τρόφιμα καὶ ἐκ τῶν εἰς χρήματα δὲ συνηθισμένον ἐλεημοσυνῶν τῶν χριστιανῶν ἐλάχιστον μέρος εἰσεπράχθη. τούτου ἔνεκα προστρέχω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ἵνα κάμω γνωστὴν τὴν οἰκτρὰν οἰκονομικὴν θέσιν τοῦ ἐθνικοῦ τούτου καταστήματος, καὶ νὰ παρακαλέσω Αὐτὴν ὅπως διατάξῃ νὰ δοθοῦν καὶ εἰς τό κατάστημα τοῦτο οἱ ἀναγκαῖοι σπόροι καὶ τροφή ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους ὑφ' οὓς θὰ δοθοῦν καὶ εἰς τοὺς γεωργούς.

Πεποιθὼς δὲ ὅτι ἡ Ὑμ. Σ. Ἐξοχότης ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Αὐτῆς κρίσει λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι τό Ὑψηλ. Δεβλέτι μας ἐθεώρησε πάντοτε ἀναγκαίαν τὴν διατήρησιν τῶν τοιούτων καταστημάτων καὶ τὰ ἐπροστάτευσεν πατρικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ τύχη αὐτῶν τῶν καταστημάτων εἶναι στενότατα

συνδεδεμένη μετὰ τῆς τύχης τῶν γεωργῶν καὶ ὅταν οἱ γεωργοὶ ἔχουν ἀνάγκην βοήθειας, ἔχουν καὶ αὐτὰ κατὰ μείζονα λόγον καὶ περιπλέον ὅτι εἰς τοιοῦτους δυστυχεῖς καιροὺς οἱ πτωχοὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ αὐτῶν ἀπορία εἰς αὐτὰ θὰ προστρέξουν ἡμέραν καὶ νύκτα, θὰ εὐαρεστηθῆ νὰ εἰσακούσῃ τὴν ταπεινὴν ταύτην παράκλησίν μου. ὑποσημειοῦμαι μετὰ τοῦ ἀνήκοντος σεβασμοῦ.

Τῷ Ἐξοχωτάτῳ Βεῆς πασᾶ ἐφέντη
γενικῷ Διοικητῇ τῆς νήσου μας
εἰς Λευκωσίαν

Τῆς Ὑμετέρας Σ. Ἐξοχότητος

Ἐν Λάρνακι

Τῇ 25 Ἰβρίου 1873
θεράπων

ἐλάχιστος

ὁ Κιτίου
Κυπριανός

ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΒ, Μητρόπολις Κιτίου, 1863-1871, σ. 278.

15. Επιστολή βουλευτή προς τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο

[1877]

Σεβασμιώτατε Εύγενέστατε καὶ Είλικρινέστατέ μοι Φίλε

Καίτοι ὁ ἐπαινέτης Σας θὰ ἤμην ἄξιος, οὐδὲ τὰ προσόντα βουλευτοῦ εἶχον μεταξὺ τῶν Μουσουλμάνων διὰ ν' ἀποσταλῶ ἀντιπρόσωπος εἰς τὴν σχηματισθεῖσαν Βουλὴν, ἐπειδὴ ὁμως διὰ τῆς ὑψηλῆς εὐνοίας καὶ συμπαθείας Σας ἠξιώθη τῆς τοιαύτης τιμῆς, διὰ τοῦτο θεωρῶ ἐμαυτοὶ εὐτυχῆ. Ἀφ' ὅτου ἦλθα εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπειδὴ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀξιωθῶ τῆς τιμῆς νὰ Σᾶς στείλω ἐπιστολάς μου, διὰ τοῦτο παρακαλῶ νὰ ἔχω τὴν συγγνώμην Σας, φανερόνων πρὸς Ὑμᾶς, ὅτι τοῦτο δὲν προῆλθη ἐξ ἀμελείας ἢ ἀδιαφορίας, ἀλλ' ἔνεκα τῶν πολλῶν ἀσχολιῶν. Ὅπωςδήποτε ἢ πρὸς τὸ εὐγενές ἄτομον Σας ἀγάπη καὶ φιλία τοῦ εἰλικρινοῦς Σας εἶναι καὶ τοσοῦτον βαθμὸν σταθερότητος, ὥστε εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι οὐδέποτε κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἐξαλειφθῆ, καὶ ἔνεκα τούτου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φέρω ἀποδείξεις ὡς πρὸς τοῦτο. Ἐθεώρησα λοιπὸν ἀπαραίτητον καθήκόν μου εἰς τό νὰ περιορισθῶ μόνον νὰ Σᾶς δώσω πληροφορίας καὶ διασαφήσεις τινὰς περὶ τῶν

ζητημάτων, τὰ ὅποια ἀνέθεσαν εἰς τὴν φροντίδα μου οἱ κάτοικοι Λευκωσίας, Σκάλας καὶ Λεμησοῦ ὅταν ἤρχομην εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἶον. Περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ νὰ παραχωρηθῶσιν ἑκατὸν πενήκοντα χιλιάδες γροσίων ἐκ τῆς Γεωργικῆς Τραπεζῆς τῆς Νήσου Κύπρου, δι' ἔξοδα τοῦ σχεδιασθέντος νεροῦ τῆς Πόλεως λεμησοῦ. Περὶ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ νὰ ἐπεκταθῆ ἡ τηλεγραφικὴ γραμμὴ καὶ μεταξὺ Σκάλας καὶ Λεμησοῦ. Περὶ τοῦ νὰ μὴ δεκατίζονται ἡ σταφυλαὶ ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων. Περὶ τοῦ νὰ μὴ ἐπεμβαίνωσιν οἱ Ναῖπ Ἐφένδηδες (Δικασταὶ) εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν ἀποθνησκόντων χριστιανῶν, καὶ αἱ διαθήκαι (Βασημέτ) τὰς ὁποίας ἤθελον κάμει ζῶντες, μετὰ τὸν θάνατόν των νὰ ἔχωσι κῦρος καὶ ἰσχύν. Περὶ τοῦ νὰ ἐκδοθῆ καὶ σταλῆ ἐμίρ-ναμές (Διατακτικὸν) διὰ νὰ ἐπισκευάζονται οἱ ὑδραγωγοὶ τῶν τρεξιμιῶν νερῶν τῶν πόλεων Σκάλας καὶ Λάρνακος ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ Πασᾶ Τζιφλικίου. Περὶ τῆς μικρᾶς ἀυξήσεως τῶν μισθῶν τῶν ταμίων (Σανδῆκ-ἐμήνιδων), καὶ περὶ τῆς διορθώσεως καὶ τακτοποιήσεως τῆς κακῆς καὶ ὑπερβολικῆς ἐκτιμήσεως τῶν Ἰμλακίων τῆς γενομένης ἐπὶ τῆς καταγραφῆς. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τοὺς μισθοὺς τῶν Σανδῆκ-ἐμήνιδων, κατὰ τὸν νεωστὶ συνταχθέντα κανονισμόν, φυσικῶς τῶ λόγω θὰ ἀυξηθῶσιν, ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν κακὴν ἐκτίμησιν τῆς καταγραφῆς τῶν Ἰμλακίων θὰ διορθωθῆ καὶ θὰ τακτοποιηθῆ καὶ αὐτὴ γενικῶς κατὰ τὸν ἀπαρτισθέντα καὶ συμπληρωθέντα ὑπὸ τῆς Βουλῆς κανονισμόν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ κανονισμοὶ οὗτοι ἐντὸς ὀλίγου θὰ σταλῶσιν ἐκεῖ, θὰ δὲν ἐθεωρήθῃ ἀναγκαῖον νὰ καθυποβάλω εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς τὰ δύο τελευταῖα ζητήματα. Ὅσον ἀφορᾷ ὁμως τὰ ἄλλα ζητήματα, καθυπέβαλε ταῦτα διὰ διαφόρων τακρηρίων μου εἰς τὸν ρηθέντα Πρόεδρον. Καὶ κατὰ τὰς γενομένας διαβιβάσεις, καθυπεβλήθη ἵνα ἐκδοθῶσιν αἱ δέουσαι ἀποφάσεις. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι ὅλαι αἱ ἀποφάσεις αὗται ἐντὸς ὀλίγον θὰ ἐκδοθῶσι (τῆ

Υψηλῆ συγκραθέσει), ἐλπίζω, θεοῦ βοηθοῦντος, νὰ τὰς φέρω μετ' ἐμοῦ ἐν τῇ ἐπιστροφῇ μου. Καὶ ἂν ἐκδοθῶσι πρὶν ἢ ἐπιστρέψω, Σᾶς ἀναγγέλω ἀπὸ τώρα, ὅτι θὰ Σᾶς τὰς στείλω, καὶ μένω μὲ ὅλην τὴν πρὸς Ὑμᾶς σταθερὰν ἀγάπη, φιλίαν καὶ εἰλικρίνειαν μου.

Τῆ 9 Ἰουνίου 93 (1877)

Μεχμέτ Αἰρήφ.

ΑΑΑΚ, Βιβλίον Ε', Ἀρχεῖο Αοιδίου Σωφρονίου 1865-1900, σ.
246.

**16. Επιστολή Μητροπολίτη Πάφου Επιφανίου προς τον
Αρχιεπίσκοπο Κύπρου**

[30 Ιανουαρίου 1897]

Μακαριώτατε.

Ἐν τῇ προηγουμένη ἐπιστολῇ μου ἀπαντῶν ἔλεγον ὅτι θὰ γράψω περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, περὶ ὧν, κατὰ τὴν ὑμετέραν πρόσκλησιν ἔχει νὰ σκεφθῆ ἡ Ἱερά Σύνοδος, καὶ ἤδη γράφων λέγω καὶ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην.

Ὡς γνωστόν ἡ κυβέρνησις ἀδιαφορεῖ διὰ πᾶν ὅ,τι δέν εἶναι πολιτικῶς νενομοθετημένον. ὁ δὲ λαὸς λησμονήσας τέλειον σχεδόν τὰ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καθήκοντά του ἀρνεῖται προφανῶς, οὐ μόνον τὴν δόσιν τῶν γλίσχρων θρονικῶν δικαιωμάτων, ἀλλ' ἔστιν ὅτι καὶ αὐτὴν τῶν Ἱερῶν κανόνων ἐφαρμογήν. καὶ τό δὴ χεῖριστον, τό κακὸν τοῦτο εὐρόν ὁδόν ἀνοικτὴν προχωρεῖ καὶ ἂν μὴ ἐμποδισθῆ βεβαίως μετ' οὐ πολὺ θὰ φέρῃ ὀλέθρια ἀποτελέσματα.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, καθῆκον ἡμῶν εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν πρὸς τὸν Μ. Ἀρμοστὴν καὶ τὸ νομοθετικὸν Συμβούλιον τὰς ἀνάγκας δι' ἃς πρέπει διὰ νόμου νὰ ὑποστηριχθῶσι τὰ ὑλικά καὶ πνευματικά δικαιώματα τῆς ἐν Κύπρῳ ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ὡς βάσιν δὲ τῶν ἀπαιτήσεων θὰ ἔχωμεν τὰς ἐλαττώσεις τῶν θρονικῶν δικαιωμάτων, τὸν ἐπελθόντα ἔνεκεν τούτου ξευτελισμὸν, τὰς δυσκολίας τῆς εἰσπράξεως καὶ τῶν εἰσπραττομένων ὀλίγων, τὴν δυσχερῆ οἰκονομικὴν θέσιν, εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ Ἐκκλησία, καὶ

τέλος, τὸν ἀδιέξοδον λαβύρινθον, εἰς ὃν θὰ πέρῃ μετ' οὐ πολὺ, ἂν μὴ βελτιωθῆ ἢ κατὰστασις αὐτῆ.

Τὰ δικαιώματα τῆς ἐκκλησίας θεωρηθέντα ὡς ἀναγκαῖα ἐθεσπίσθησαν ἀνέκαθεν, καὶ ἐσεβάσθησαν ὑπὸ τῶν κατὰ καιροὺς κρατούντων, καὶ μάλιστα ὑπὸ τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἣτις ἐμερίμνησε νὰ ἀσφαλίζῃ ταῦτα δι' εἰδικοῦ «Βερατίου» διδομένου ἅμα τῇ ἀναρρήσει ἐκάστου Ἀρχιερέως. Δέν νομίζω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαιτήσωμεν πλεοτέρα ἀπὸ ὅσα ἐμπεριέχονται εἰς τὰ Βεράτια, οὐδέ ἡ κυβέρνησις θὰ νομίσει, πιστεύω, δίκαιον νὰ ἀρνηθῆ ταῦτα, ἀφοῦ δέν τὰ ἤρνηθη πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς. μερικά ἄρθρα τοῦ βερατίου δύνανται νὰ σημειωθῶσιν αὐτολεξεῖ ἐν νομοσχεδίῳ ὅπερ δέον νὰ συνταχθῆ τῇ βοήθειᾳ δύο νομικῶν, καὶ μετὰ τῆς ἀναφορᾶς νὰ καθυποβληθῆ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου Ἀγίου Κιτίου εἰς τὸ νομοθετικόν.

Καίτοι δέν ἔχω ἀξίωσιν ὅτι αἱ σκέψεις μου θὰ ἀποτελέσωσι τὴν βάσιν, οὐχ ἥττον, ὡς εἶπον, κατὰ καθῆκον γράφω ταύτας.

Τὰ ὑπὸ τῶν χωρικῶν διδόμενα «λειτουργικά» ἢ «κανονικά» καλὸν νὰ ὀρισθῶσι μὲ μίαν λέξιν «θρονικόν» δικαίωμα εἰς ὠρισμένον ποσόν δι' ἐκάστην οἰκογένειαν, καὶ δι' ἕκαστον ἄτομον ὅπερ θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ ψηφίσῃ ἐν περιπτώσει ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιερέως. οἱ δὲ ἐξαιρεθέντες τοῦ καθήκοντος τούτου, νὰ θεωρῶνται ἐξηρημένοι καὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ ψηφίζεσθαι, ἐν ἀνάγκῃ, δι' ἐκλογῶν. ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν εἰσπραξίν τοῦ ὀριστέου θρονικοῦ δικαιώματος, οὐδέν ἄλλο, νομίζω, πρέπει νὰ ἀπαιτήσωμεν, παρὰ μόνον νὰ ἀναγνωρίσῃ ἡ κυβέρνησις τὸ ὀρισθὲν ποσόν, ὡς χρέος ἐκάστου ἀτόμου, καὶ νὰ εἰσπράττῃ αὐτό, ὡς εἰσπράττη καὶ πᾶν χρέος ἐν περιπτώσει ἀγωγῆς. Τούτου παραδεκτοῦ γενομένου, θὰ εὐτυχῆσωμεν νὰ μὴ κάμνωμεν

χρησιν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμίων διὰ τὴν εἰσπραξιν θρονικῶν, καὶ σὺν τούτοις, καὶ οἱ χωρικοὶ ὡς ἀφηνίασαν, διότι ἐγνώρισαν ὅτι δὲν τοὺς ἐβίαζεν ἡ κυβέρνησις, οὕτω θὰ συνέλθωσιν, ὅταν μάθωσιν, ὅτι θὰ τοὺς βιάζη ἐν περιπτώσει ἀγωγῆς.

Ἐπιδῆς δὲ διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας ἀναφορικῶς πρὸς τὰς πνευματικὰς καὶ δικαστικὰς ὑποθέσεις, αὐτῇ δεόν νὰ ἀναλάβῃ ἡ κυβέρνησις τὴν ὑποχρέωσιν διὰ νόμου ἵνα ὑποστηρίξῃ καὶ ἐπιβάλλῃ οἷαν ποινὴν ὀρίσῃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἀρχὴ πρὸς ἓνα χριστιανόν μὴ συμμορφούμενον πρὸς τὰς διατάξεις καὶ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας.

Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι εἷς συγκατοικεῖ ἀσέμνως μετὰ γυναικός, ἣν δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ νόμος νὰ λάβῃ ὡς γυναίκα. οἱ βλέποντες τὸ σκάνδαλον διαμαρτύρονται, ὁ Ἀρχιερεὺς συμβουλεύει, ἐπιπλήττει, ἀλλ' ὅλα εἰς μάτην καὶ οὐδεῖν ἀποτέλεσμα, διότι ἔμαθεν ἤδη ὁ ἀτακτῶν ὅτι ἡ ψευδοελευθερία δὲν δίδει εἰς κανένα τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἐμποδίσῃ διὰ τῆς βίας. τούτων ὅλων ἐνεκεν ἀψηφεῖ τὰ πάντα καὶ ἐξακολουθῶν τὴν ἀταξίαν προκαλεῖ σκάνδαλον ἐπὶ σκανδάλου διαφθείρων τὰς συνειδήσεις τῶν ἐπιλοίπων χριστιανῶν. Συμφέρει ἡ τοιαύτη κατάστασις νὰ ἐξακολουθήσῃ; Δὲν εἶναι δίκαιον νὰ βοηθήσῃ ἡ πολιτεία τὴν ἐκκλησίαν ἵνα ἄρῃ τὸ σκάνδαλον διὰ βίας; Δὲν εἶναι δίκαιον χάριν τῆς τηρήσεως ἐνός Τεροῦ νόμου, χάριν τῆς ἠθικῆς, χάριν τοῦ νὰ διατηρηθῶσι σεβαστά, αἱ διατάξεις καὶ τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῆς ἐκκλησίας νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὴν ἡ Κυβέρνησις ἐπιβάλλουσα τὰς κανονικὰς αὐτῆς ἀποφάσεις;

Περὶ δὲ τῆς κτημοσύνης τῶν ἐκκλησιῶν δὲν γνωρίζω τί συμβαίνει ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶμαι βέβαιος ἂν θὰ γείνη λόγος καὶ περὶ τούτου ἐν τῇ Τερᾷ Συνόδῳ. Ἐν Πάφῳ δυστυχῶς ἀνέκαθεν διοικεῖται ὑπὸ ἐπιτρόπων

φιλοτιμουμένων τῖς νά σφετερισθῆ πλειότερα, καὶ οὕτω
προκύπτει μεγάλη ζημία εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν περιουσίαν.

Διατελῶ ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενος

Μητροπόλει. Τῆ 30 Ἰαννουαρίου 1897

Ὅλοπρόθυμος ἐν Χ[ριστ]ῷ ἀδελφός.

ὁ Πάφου Ἐπιφάνιος

ΑΑΑΚ, Βιβλίον ΙΑ΄, Μητρόπολις Πάφου 1854-1900, σ. 289.

ΙΙ. ΑΡΧΕΙΟ ΓΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ – ΚΩΔΙΚΑΣ Α΄

1. Παρασημοφόρηση Αρχιεπισκόπου Κύπρου Ιωαννικίου

[5.12.1846]

Υπόμνημα διὰ τὴν Ἀνακτορικὴν δωρεάν, σταλεῖσαν πρὸς τὸν Μακαριώτατον καὶ Σεβασμιώτατον Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Νέας Τουστινιανῆς καὶ πάσης Κύπρου, Κύριον Κύριον Ἰωαννίκιον

Κατὰ τὴν πέμπτην Δεκεμβρίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ τεσσαρακοστοῦ ἔκτου ἔτους συνοδευόμενος ἀπὸ τε τοῦ Κλήρου, τῶν Προκρίτων καὶ λοιπῶν ὁμογενῶν ὁ Μακαριώτατος καὶ Σεβασμιώτατος ἡμῶν Δεσπότης, Κύριος Κύριος Ἰωαννίκιος, ἀφίχθη εἰς τὸ Ἡγεμονεῖον ὅπου δεχθεὶς προσηκόντως ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ σεπτοῦ Αὐτοῦ στήθους, τὸ ἀριπρεπὲς Βασιλικὸν Παράσημον παρὰ τοῦ Βασιλικοῦ Ἀντιπροσώπου, Πολυσεβάστου Διοικητοῦ μας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸν Ἀρχιεπισκοπεῖον μετὰ παρατάξεως μεγαλοπρεποῦς, προπορευομένων ραβδούχων καὶ φυλακῆς, καὶ ἔγκρισιν τῆς Διοικήσεως. Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὸν Πάνσεπτον καὶ θεῖον τῆς ἔδρας του Ναὸν καὶ ψαλείσης κατανυκτικῆς πρὸς θεὸν Δοξολογίας ὑπὲρ τῆς στερεώσεως τοῦ Κραταιοτάτου καὶ Γαληνοτάτου ἡμῶν Ἄνακτος, τοῦ εὐδοκήσαντος νὰ τιμῆσῃ ἰδίως μὲν τὸν Πολυσέβαστον Ἐθνάρχην μας κοινῶς δὲ τὸν Ὀρθόδοξον τῆς Κύπρου λαόν· ἐκφωνηθέντος δὲ καὶ καταλλήλου

λογιδρίου εἰς ταύτην τὴν περίστασιν παρὰ τοῦ Ἐλλογίμου Διδασκάλου Κυρίου Ἰωάννου Παυλίδου, ἀρχίσαντος μὲν ἀπὸ τὴν Εὐαγγελικὴν ῥῆσιν τὴν ἐξῆς: «Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ· παύσαντος δὲ εἰς τὸ «Ζήτω ὁ βασιλεὺς ἡμῶν», ἐξῆλθε τότε τοῦ Τεροῦ Ναοῦ ὁ Ἀρχιθύτης μας μετὰ τοῦ πλήθους, ἐπαναλαμβάνοντος μετ' αὐτοῦ τὴν μνησθεῖσαν εὐχὴν· τὸ «Ζήτω ὁ Β.[ασιλεὺς] ἡμῶν». Δεχθεῖς δὲ τὰς συγχαριστηρίους ἐπισκέψεις τῶν ὁμογενῶν τοῦ ὁ Πολυσέβαστος Ἐθνάρχης μας διέταξεν ἐπισήμως τὸν Κληρὸν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἀκόλουθον, ἡ Πέμπτη τοῦ Δεκεμβρίου νὰ καθιερωθῇ ἐπέτειος ἑορτὴ καθ' ὅλην τὴν Νῆσον, πρὸς μνήμην αἰώνιον καὶ ἀθάνατον καὶ ταύτης τῆς πρὸς τὸν Ὁρθόδοξον τῆς Κύπρου λαὸν, παρεχομένης Β.[ασιλικῆς] εὐνοίας καὶ μεγαλοδωρίας. Διὸ εἰς ἔνδειξιν διηνεκῆ καταχωρεῖται ἐν τῷδε Κώδικα τὸ παρὸν Ὑπόμνημα, ὑπὸ χρονολογίαν καὶ ἡμερομηνίαν τὴν ἄνωθεν.

ΑΙΑΚ, Κώδικας Α΄, σ. 272.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

2. Συνολικές εισπράξεις φόρων για το έτος 1834

1834 Μαΐου 8. Γενομένης συναθροίσεως εἰς Ἀρχιεπισκοπὴν εἶναι εἰς Συνέλευσιν συγκροτούμενην ἀπὸ ἄνδρας τῶν πολιτειῶν, προεδρεύοντος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κυρίου ἐλήφθησαν κατὰ τὰ διατρέξαν ἔτος Τούρκων 1249 καὶ ποῦ και πῶς ἐδόθησαν οἵτινες.

ἡ ὀλικὴ περιλαβὴ Μυριοῦ

1943	Ὄνόματα ραγιάδων τοῦ Καζᾶ καὶ Κασαπᾶ τῆς Λάρνακος Κεφάλαιον Μυριοῦ 77079 20	
1228	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ καὶ Κασαπᾶ Λεμεσοῦ καὶ Ἐπισκοπῆς	47339
913	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Κοιλανίου καὶ Αὐδήμου 20	34888
1242	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Πάφου καὶ Κουκλίων	46519
<u>683</u>	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Χρυσοχοῦς	<u>21851 20</u>
6009		227667 20
959	ὄνόματα ραγιάδων τοῦ Καζᾶ Λεύκας	38013 20
872	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Μόρφου	35289
1128	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Ὁρεινῆς	43212

1245	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Κυθραίας		48481
	20		
<u>576</u>	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Κυρηνείας		<u>22532</u>
10789		γρ.	415205 20
1876	ὀνόματα ῥαγιᾶδων τοῦ Καζᾶ Μεσσαορείας		84343
1276	ὁμοίως τοῦ Καζᾶ Καρπασίου καὶ Ἀμμοχώστου		58763
<u>1195</u>	ὁμοίως τῆς Λευκοσίας		<u>21118</u>
	20		
15136			579430 0

Τὸ πρῶτον Σαλγίνι ἀναλογοῦσιν εἰς τὸ κάθε Γρόσι Μυργιοῦ παράδες 38

τὸ δεύτερον Σαλγίνι [ἀναλογοῦσιν εἰς τὸ κάθε Γρόσι Μυργιοῦ παράδες]
36 1738290

τὸ τρίτον [Σαλγίνι ἀναλογοῦσιν εἰς τὸ κάθε Γρόσι Μυργιοῦ παράδες] 35

τὸ Γαλλιοντζιοῦ σετελι [ἀναλογοῦσιν εἰς τὸ κάθε Γρόσι παράδες] 11

ὅλα παράδες 120 Γρ. 3

2317720

Τὸ Μυρὶ ῥαγιᾶδων λαπήθου 55000

τὸ Μυρὶ Π(;;) Μόρφου 8866

141 νεογράφων ῥαγιᾶδων τὰ δοσίματα 6232 72898

τὸ Μυρὶ Π(;;) Καλέδων 2800

72898

2,390.618

ή Διανομή τοῦ ἀναλόγου μας διὰ τὸ ὅλικόν χρέος μας γρ. 2461761

τὸ Τεσλήμι μας ὡς θεωρεῖται καθαρὸ 2290056

171705

θεωροῦνται ἔμπροσθεν.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

3. ή ολική διανομή τοῦ Μιριοῦ εἰς ὅλους τοὺς Καζάδες καὶ
Κασαπάδες, κατὰ τὸ 1251 σενεσί

ὀνόματα ῥαγιάδων ὀλότης	Κεφάλαιον Μιριοῦ	Τὰ σαλγίνια πρὸς Γρ.3 ἢ
2054 Τοῦ Καζᾶ καὶ Κασαπᾶ		
Λάρνακος Κεφάλαιον Γρ.	96728	Γρ. 29184 Γρ. 386912
1359 Τοῦ Καζᾶ καὶ Κασαπᾶ		
Λεμεσοῦς	66414½	199243½ 265658
943 Τοῦ Καζᾶ Κοιλανίου	50672½	152017½ 202690
1351 Τοῦ Καζᾶ Πάφου καὶ		
Κουκλίων	63530½	190591½ 254122
<u>687</u> Τοῦ Καζᾶ χρυσοχοῦς	<u>26677½</u>	<u>80032½</u> <u>106710</u>
6394	Γρ. 304023	Γρ. 912069 Γρ. 1216092
1011 Τοῦ Καζᾶ Λεύκας	50593½	151780½
202374		
853 Τοῦ Καζᾶ Μόρφου	45231½	135694½ 180926
1160 Τοῦ Καζᾶ Ὀρεινῆς	56194	168582 224776

1255	Τοῦ Καζᾶ Κυθραίας	63979½	191938½	255918
------	-------------------	--------	---------	--------

<u>589</u>	Τοῦ Καζᾶ Κυρηναίας	<u>29265½</u>	<u>87796½</u>	<u>117062</u>
------------	--------------------	---------------	---------------	---------------

11262		Γρ. 549287	Γρ. 1647861	Γρ.
2197148				

1878	Τοῦ Καζᾶ Μεσαορίας	109274	327822	437096
------	--------------------	--------	--------	--------

1420	Τοῦ Καζᾶ Καρπασίου	80165	240495	320660
------	--------------------	-------	--------	--------

1337	ἡ Λευκωσία	27796½	83389½	111186
------	------------	--------	--------	--------

	ἡ Λάπιθος	13750	41250	55000
--	-----------	-------	-------	-------

	οἱ Πεῖλιζήδες Μόρφου	2000	6000	8000
--	----------------------	------	------	------

	οἱ Πεῖλιζήδες Καλέδων	<u>700</u>	<u>2100</u>	<u>2800</u>
--	-----------------------	------------	-------------	-------------

		Γρ. 782972	Γρ. 2348917	Γρ.
3131890				

ἀπὸ νεογράφους ὅλων τῶν Καζάδων				16685
---------------------------------	--	--	--	-------

ἡ περιτεύοντα ἀίλικκιῶν Κριτοῦ Λευκωσίας				2080
--	--	--	--	------

ἀπὸ ρετιφιῆ παρασί τοῦ Καζᾶ χρυσοχοῦς περασθέντα εἰς λογαριασμὸν Μιριοῦ				<u>105</u>
---	--	--	--	------------

			Γρ.	3150761
--	--	--	-----	---------

Ὅσα ἐπιάσθησαν ἐκ τῶν Καζάδων ἀπὸ Νεογράφους καὶ ἀπὸ τὰ Αἰλίκκια Κριτοῦ Λευκωσίας

ἐκ τοῦ Καζᾶ Λάρνακος	Γρ.	2392		
----------------------	-----	------	--	--

ἐκ τοῦ Καζᾶ Λεμεσοῦ		206		
---------------------	--	-----	--	--

έκ τοῦ Καζᾶ Κοιλανίου	4182		
έκ τοῦ Καζᾶ Πάφους	1686:30		
έκ τοῦ Καζᾶ Χρυσοχοῦς	<u>536</u>		
	Γρ.	9002:30	
έκ τοῦ Καζᾶ Λεύκας	106		
έκ τοῦ Καζᾶ Μόρφου	616	καὶ ἀϊλίκκια Κριτοῦ Γρ.	406:10
έκ τοῦ Καζᾶ Ὀρεινῆς	119		709
έκ τοῦ Καζᾶ Κυθραίας	1416		
595			
έκ τοῦ Καζᾶ Κυρένιας	<u>310</u>		
	Γρ.	11567:30	
έκ τοῦ Καζᾶ Μεσσαορίας	1211		
έκ τοῦ Καζᾶ Καρπασίου	668		
<u>370</u>			
έκ τοῦ Καζᾶ Λευκοσίας	<u>3239</u>		Γρ.
2080:10			
	Γρ.	16685:00	

ΑΙΑΚ, Κώδικας Α΄, σ. 22.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

III. ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

1. Σύνοψις τῆς λαβῆς καί δόσεως Μακαρίου ἐκ τοῦ Καζᾶ
Κυθραίας

1867 10βρίου 31

λαβή		δόσις	
Από Κανονικά Ἐκκλησιῶν γρ.	4416	Αὐγούστου 9	τῷ Ἁγίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ
800		διὰ Φιλοθέου	γρ.
Από λειτουργικά χάρις 30	5765	8βρίου 3	ὁμοίως
1200			
Από κανονικά Μοναστηρίων	1000		αὐθις ὁμοίως
4218			
Από ζητείαν καλοκαιρίου	1468		
Από ζητείαν χειμῶνος	1639	10βρίου 22	τῷ Ἁγίῳ
Αρχιμανδρίτῃ 1500			
Από ζητείαν μετάξης	1420		διὰ τοῦ κυρίου Ἰωσήφ
2570			

Από άδειας συνοικεσίων	1441	τῷ χρήστῳ κατά διαταγήν τοῦ Ἀρχιμανδρίτου
100		
Από φιλότιμα Τερέων συνει-	<u>85</u>	τοῦ Ἀρχιμανδρίτου
	17234	σφορά τοῦ Σχολείου χαρδακιωτίσεως
<u>135</u>		
ἔξοδα		10523 ὁ εἰρησὶος μισθός του καὶ
δωροδοκίας.....		3500
λαμβάνειν		ἀπέναντι τῶν ὄσων εἶχε
Ἄχεράν.....	<u>3211</u>	ἀπό
		γρ. 17234

Ὁ Κύπρου Σωφρόνιος βεβαιοῖ

ΦΚΑΚ, Κατάστιχο XL.

2. Σύνοψις τῆς λαβῆς καὶ δόσεως Μελετίου ἐκ τοῦ Καζᾶ
Μεσαορείας κατὰ τό

1867 10βρίου 31

λαβή		δόσις
ἀπό Κανονικά Ἐκκλησιῶν γρ. Ἀρχιμανδρίτη	7990	Τῷ Ἁγίῳ
15155		εἰς διαφόρους δόσεις
ἀπό λειτουργικά	8489	τῷ Φιλοθέῳ
5191		

ἀπό ζητείαν καλοκαιρίου 2250 μισθός ἐμοῦ
τῶν ὑπηρετῶν

;λοιπά, αὐτὰ ζαπτιέδες

3700

24046

ἀπό ζητείαν χειμῶνος 3550 διὰ τοῦ κυρίου
Ἰωσήφ ἐκ

τοῦ Μοναστηρίου

Κανακαρίας ἰδικὰ μου

1410

ἀπό κανονικά Μοναστηρίων 1550 ἔτι διὰ τοῦ ἰδίου ἐκ τοῦ

Μ. Νάτας 368

ἀπό ἀδείας συνοικεσίων 1522

ἀπό φιλότιμα Τερέων 84

25435

Νά δόση τό ταμεῖον πρὸς

ἐξίσωσιν 389

γρ. 25824

ΦΚΑΚ, Κατάστιχο XL.

3. Σύνοψις τῆς λαβῆς καὶ δόσεως Ἰωσήφ ἐκ τοῦ Καζᾶ Καρπασίου
κατὰ τό

1867 10βρίου 31

λαβή

δόσις

ἀπό Κανονικά Ἐκκλησιῶν γρ. 2935 τῷ Ἁγίῳ
Ἀρχιμανδρίτῃ

εἰς διαφόρους δόσεις ὡς

ἀνωτέρω

31639

ἀπό λειτουργικά
μισθός του τοῦ

7050 ὁ ἐτήσιος

ὑπηρετοῦ αὐτοῦ καί

ἔξοδα περιοδ[ίας]

3600

ἀπό ζητεῖαν χειμῶνος
ο[κάδων]

3735 εἰς ἀγοράν 25

καπνοῦ 234

ἀπό Κανον[ικά] ἐκκλ[ησιῶν]

Μεσαορείας
κοιλῶν

2400 εἰς ἀγοράν 20

ἀκρίδος πρὸς 15 γρ.

300

ἀπό λειτουργικά
φοραδάρη 200

1395 τῷ χ'' Βασίλῃ

ἀπό ζητεῖαν χειμῶνος

830

ἀπό ζητεῖαν καλοκαιρίου

490

	18835	
ἀπό ἀγιασμούς.....110 }		
ἀπό φιλώτιμα.....63 }	173	
ἀπό Κανονικά Μοναστηρίων	4218	
ἀπό ἀδείας συνοικεσίων	4800	
ἀπό ἀδείας συνοικεσίων		
Μεσαορείας	795	
ἀπό πώλησιν κριθ[θῆς] τῶν 66		
τοῦ Καρ[πασίου;]	896	
ἀπό πώλησιν σιτοκριθθῆς τῶν 67	5639	
νά λάβῃ ὁ Ἰωσήφ πρὸς ἐξίσωσιν	<u>1000</u>	
	36363	

Ὁ Κύπρου Σωφρόνιος βεβαιοῖ

ΦΚΑΚ, Κατάστιχο XL.

**4. Σύνοψις τῆς λαβῆς καὶ δόσεως Μελετιούτων θρονικῶν
εἰσοδημάτων τῶν Καζάδων Καρπασίου καὶ Ἀμμοχούστου κατὰ το
ἔτος**

λαβή		δόσις
Από κανονικά ἐκκλησιῶν δόσεις τῶ	γρ. 5605	εἰς διαφόρους
25245		ἀγίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ γρ.
Από λειτουργικά τοῦ κ.	10010	εἰς παραλαβὴν
1158		Φιλοθέου εἰς δύο δόσεις
Από Κανονικά Μοναστηρίων μισθός	3350	εἰς ἐξοδα περιοδείας
47924		ἰδικός μου, τῶν ὑπηρετῶν
Από ἀδείας συνοικεσιῶν	3575	λοιπά ὡς φαίνονται
		ὀπισθεν _____
Από Μνημόσυνα 31195	525	
Από Ζητείαν Χειμῶνος	4845	

Από ζητείαν σιτοκριθθής 2010

Από ζητείαν μετάξης Βαροσίων 200

Από φιλότιμα Τερέων 75

Από ζητείαν σιτοκριθθής

ρίζοκαρ[πάσου] 1000

31195

31195

Ο Κύπρου Σωφρόνιος βεβαιοῖ

5. Σύνοψις τῶν ἐκ τοῦ Καζᾶ Μεσαορείας ληφθέντων θρονικῶν
εἰσοδημάτων

1866 10βρίου 31

λαβή		δόσις
Ἀπό κανονικά Μ. ἐκκλης. γρ.	12975	τῶ
Ἀρχιμανδρίτη εἰς δόσεις		
		διαφόρους γρ.
29174		
Ἀπό λειτουργικά τῶν	9230	εἰς μισθοὺς ἔμοῦ
		ὑπηρετῶν καὶ διάφορα
		ἔξοδα
3920		
Ἀπό ζητείας καλοκαιρίου φορολό-	2580	νά ληθῶσιν ἀπό
		γου Μεσαορείας
		1262

Από ζητείας χειμῶνος 3990 από Μαραθόβουνον
300

28775

34656

Από ἐνοίκιον τριῶν ἐτῶν

χωραφίων ἀγίου ἠρακλειδίου

εἰς Πρασιόν 2850

ἀπό ἀδείας συνοικεσίων 1324

ἀπό Μνημόσυνα 624

ἀπό ἀγιασμούς 620

ἀπό φιλώτιμα Τερέων 129

34322

Νά λάβη πρὸς ἰσολογισμόν 334

34656

Ὁ Κύπρου Σωφρόνιος βεβαιοῖ

ΦΚΑΚ, Κατάστιχο XL.

**6. Σύνοψις τῆς λαβῆς καὶ δόσεως Ἰωσήφ ἐκ τοῦ Καζᾶ Κυθραίας
κατὰ τό ἔτος 66**

λαβή		δόσις
Κανονικά ἐκκλησιῶν	5037	τῷ Ἁγίῳ Ἀρχιμανδρίτῃ εἰς δόσεις διαφόρους γρ. 18423
Λειτουργικά	7605	
Ζητεῖαι καλοκαιρίου μου γρ. 350	936	εἰς διάφορα ἔξοδά
Τοῦ χειμῶνος μισθ. 150	1595	τῷ ὑπηρέτῃ σταυρῆ διά
Ζητεῖα μετάρξης	1400	τῷ ἰδίῳ ἐν ἐφάπλωμα

Ἄδειαι συνοικεσίων μίαν βάρκα	25	1772	ἔτι τῷ ἰδίῳ διὰ
Μνημόσυνα καιρῶ ζητείας		255	τοῖς ζαπτιέδες ἐν
	120		καλοκαιρίου, χειμῶνος
Κανονικὰ Μοναστηρίων κώδικα	<u>25</u>	498	δ' ἓνα ποινικὸν
Φιλότιμα Τερέων	<u>735</u>	<u>60</u>	
	19158	19158	

Ὁ Κύπρου Σωφρόνιος βεβαιοῖ

ΦΚΑΚ, Κατάστιχο XL.

IV. ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΚΙΤΙΟΥ

1. Επιστολή Μητροπολίτη Κιτίου προς τους κατοίκους της Λεμεσού

[7 Ιουνίου 1875]

Εύλογημένοι Χριστιανοὶ τῆς Λεμησοῦ

Εἰς μάτην περιμείναμεν δίμηνον ἤδη περίπου ἀπὸ τῆς ἀ΄ ἐγκυκλίου ἡμῶν ὅπως στείλητε ἐν ταῦθα ἀντιπροσώπους σας πρὸς ἐκλογὴν ἐπιτροπῆς εἰς ἣν θὰ παρεδίδομεν διαρκῶς τὴν διαχείρισιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Μητροπόλεως ἢ φωνῇ ἡμῶν ὑπῆρξεν ὡς φωνῇ βοῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Χριστιανοί μου, εἰς ἄλλα κλίματα πρὸς ἐπίτευξιν τοιαύτης μεταρρυθμίσεως αἱ κοινωνίαι καὶ ἡ πολιτεία αὐτὴ μάχονται ἀγῶν ἀπηλπισμένον· μόνη δὲ ἡ λέξις ἐκλαϊκευσις ὅπου ἂν ἐπροφέρθη μόνον ὑπὸ τῶν κοινοτήτων διήγειρε θύελλας. Κι' ὅμως τὸ παρ' ἐμοῦ προτεινόμενον μέτρον κατ' ἐπανάληψιν εἶναι αὕτη· ἡ ἐκλαϊκευσις ἀπηλλαγμένη τῶν ἐνδεχομένων κινδύνων τῆς κτημοσύνης ἐθνικῆς οὐς προβάλλουν καὶ θὰ προβάλλουσι πάντοτε οἱ δι' οἴουσδηποτε λόγους ἐνταντιον φρονοῦντες.

Ἄν μόνον σκοπὸν προετιθέμην διὰ τῶν ἐπανειλημμένων προσκλήσεων μου τὴν ἱκανοποίησιν ἐμ αὐτοῦ ἀπέναντι ὑποψιῶν ἄς προσπαθοῦν νὰ διεγείρουν τινὲς παρὰ τῷ ἀγαπητῷ μοι πνευματικῷ ποιμνίῳ κατὰ τῆς ἐμῆς διαχειρίσεως, πληρέστατα ἱκανοποιήθην· διότι ἀφοῦ προσκαλούμενοι οἱ χριστιανοί μοι παρ' ἐμοῦ αὐτοῦ ὅπως ἀναλάβωσι τὴν διαχείρισιν διαπαντὸς ταμεῖον οὔπερ ἐγὼ διεχειρίσθην τὰ εἰσοδήματα ἑπτὰ μόνον ἐτῶν, καὶ τούτων δυστυχῶς τό πλεῖστον, δέν σπεύδουν, δυσὶν θ' ἄτερον ἢ πλήρη ἔχουσι πεποίθησιν περὶ τῆς καλῆς διαχειρίσεως ἢ περὶ τοῦ ταμεῖου τούτου ἄλλα φρονοῦσι τῶν κηρυττιόντων ἀπὸ πακτωλὸν ὅλον. Ἐν τούτοις, τέκνα ἐν Κυρίῳ περιπόθητα, συμφέρει νὰ λείψῃ ἀπαξ διαπαντὸς ἡ αἰτία αὐτῆ τῶν συκοφαντιῶν περὶ θησαυρίσεως, διότι ὑπάρχουν, ὑπάρχουν δυστυχῶς ἄνθρωποι οἵτινες πιστεύουν καὶ τὰς μᾶλλον ἀπιθάνους διαβολὰς καὶ σπερμολογίας εἰς τίνας περιστάσεις

καί συμφέρει, λέγομεν, νὰ ὑπάρχη πλήρης ἀγάπη μεταξὺ Ποιμένος καὶ ποιμνίου.

Ἐπειτα εἶναι δίκαιον νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι δέν γνωρίζουσι τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῶν τῆς Μητροπόλεως οἱ μακρὰν τῆς ἐπαρχίας εὐρισκομένοι πρὸ πάντων ἄνθρωποι, οὐδ' εἶναι ὑπόχρεοι νὰ τὴν γνωρίζουσι· καὶ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εὐκολώτατα ἀπατῶνται ἀπὸ κακοβούλους σπερμολογίας ἀνθρώπων διίσχυριζομένων ὅτι γνωρίζουσι δῆθεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγματα.

Ἐννοεῖται δὲ οἰκοθεν ὅτι ὅταν ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτροπὴ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα τῆς θὰ δώσομεν αὐτῇ λόγον ἀκριβῆ τῆς μέχρι τοῦδε διαχειρίσεως ἡμῶν. ὅπως τε γνωρίσῃ τὴν παροῦσαν θέσιν τοῦ ταμείου διὰ τὰ περαιτέρω. καὶ ὅπως μάθωσι καὶ οἱ πλησίον καὶ οἱ μακρὰν τίμιοι ἄνθρωποι τί πρέπει νὰ φρονῶσι πεποιθότως περὶ τῆς τέως διαχειρίσεως ἡμῶν.

Περατοῦντες δὲ τὴν παροῦσαν συνιστῶμεν ὑμῖν στενῶς ποιοῦντες ἔκκλησιν εἰς τὸν πατριωτισμὸν, τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν φιλομονοίαν ὑμῶν ἅτινα πάντα καθ' ἡμετέραν ἐκτίμησιν ἔχουσι πολλὴν τὴν σχέσιν μετὰ τῆς ἐπιδιωκομένης μεταρρύθμισεως, νὰ μὴ ἀναβάλῃτε ἐπὶ πλέον τὴν ἐκλογὴν τοῦ αὐτοῦ τμήματος τῆς οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς διότι ἂν μὴ τι ἄλλο ἀναλογίσθητε ὅτι ἐφ' ὅσον ἔχουσι κακῶς τὰ τῆς Μητροπόλεως θὰ ἔχωσι κάκιστα τὰ τῶν σχολείων.

Ἡ ὅλη ἐπιτροπὴ θὰ ἦνε ὀκταμελής.

Ἐπὶ τούτοις δ' εὐχόμεθα εἰς τὸν Ὑψιστον νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ ἐπὶ πάντας ὑμᾶς τὰς εὐλογίας Του.

τῆ 7 Ἰουνίου 1875

2. Επιστολή Μητροπολίτη Κιτίου προς τους κατοίκους της Σκάλας

[7 Ιουνίου 1875]

Αντίγραφον

Εύλογημένοι Χριστιανοί (Σκάλα)

Καὶ τὸ θρησκευτικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον τοῦ ἔθνους μας ἀπαιτεῖ ἀναποφεύκτως νὰ ὑπάρχη πλήρης ἐμπιστοσύνη καὶ ἀγάπη μεταξύ τῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ Ἀρχιερέως των διότι μόλις ἠνωμένοι καὶ ἀλληλοβοηθούμενοι δύνανται νὰ κατορθώσωσι μικρὸν τι ἐν τῇ ὁδῷ τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀνάγκη λοιπὸν ἀναπόφευκτος εἶνε νὰ λείψῃ πᾶσα ἀφορμὴ δυσπιστίας.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν δὲ ταύτην, ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω, ἡ μεγαλειτέρα ἀφορμὴ τῆς δυσπιστίας εἶνε ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Μητροπόλεως.

Χρῆς σχετικῶς μεγάλα ἐπιβαρύνουν τὸ ταμεῖον της ἀπὸ ἐποχὴν καθ' ἣν οὔτε γεννημένος ἤμην ἐγώ. Πρὸς ἀπόσβεσιν δὲ τοῦ χρέους τούτου εἰργάσθησαν τόσοι πρὸ ἐμοῦ ἀρχιερεῖς καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἰδικὴ οἰκονομικὴ ἐπιτροπὴ, ἀλλ' εἰς μάτην· διότι ριζικὸν μέτρον οὐδέποτε ἐλήφθη, οἱ δὲ τόκοι ἀπερρόφησαν χιλιάδας πολλὰς μέχρι τοῦδε ἀνωφελῶς. Εὐθύς ἀπό

τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς ἐλεύσεως μου παρετήρησα τὴν θέσιν τῶν πραγμάτων καὶ τὰς παρατηρήσεις μου ὑπέβαλα εἰς γενικὰς συνελεύσεις καὶ ἐν Λεμησῶ καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰδικαὶ ἐπιτροπαὶ ἐρευνήσασα τὰ βιβλία τῶν πρὸ ἐμοῦ ἐπείσθησαν ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι εἶνε ἀδύνατον νὰ περισσεύσῃ ποτὲ ἐκ τῶν δαπανῶν ὅσον ποσὸν χρειάζεται διὰ τὰ χρέη καὶ διὰ τοῦτο ἐπρότεινα ἔκτακτα μέτρα διότι ἄλλως θὰ ἠύξάνοντο τὰ χρέη ἐξ ἄπαντος· καὶ τὰ μέτρα ταῦτα ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τῶν συνελεύσεων καὶ ἐγένετο καὶ ἀπόπειρα ἐφαρμογῆς (ταῦτα πάντα εἶνε γεγραμμένα καὶ ὑπογεγραμμένα ὑπὸ τῶν γενικῶν συνελεύσεων).

Αἱ ἐπελθοῦσαι ὁμως ἀνομβρίαὶ ἐματαίωσαν τὰ ψηφισθέντα ἐκεῖνα ἔκτακτα μέτρα καὶ ἐγὼ εὐρέθην ἠναγκασμένος νὰ συντηρήσω τὸ ἐπαρχιακὸν τοῦτο κατάστημα μὲ μόνα τὰ εἰσοδήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἡ ἐπαρχία ἀπεφάνθη ἀνεπαρκῆ καὶ πρὸς συντήρησιν μόνον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς συνήθεις χρόνους μάλιστα.

Καὶ ὁμως πάντα ταῦτα τὰ ἐπὶ τῶν πραγμάτων βασιζόμενα καὶ ὑπογεγραμμένα ἐλησμονήθησαν ὀλίγον ὕστερον· πληροφορία δὲ ὑπαλλήλου ἀποδειχθέντος διὰ διαιτίας παραβάτου τῶν καθκόντων τιμίου ἀνθρώπου ὑποστηριζόμεναι μετ' ἐπιμονῆς ἀξίας καλλιτέρου θέματος τοσοῦτον ἐπιστεύθησαν παρά τινῶν (ἐξ ἀγνοίας τῶν πραγμάτων ἀπατηθέντων ἐπὶ καλῆ τῆ πίστει βεβαίως) ὥστε κακιζόμεθα διότι δέν ἐξωφλήσαμεν τὰ χρέη τοῦ θρόνου εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ ἀχρέωτοι ἐχρεώθησαν.

Τὴν μομφὴν δὲ ταύτην ἔσχε πάντοτε πρόχειρον ὄπλον πᾶς δυσηρεστημένος δι' οἰανδήποτε αἰτίαν κατὰ τοῦ κατὰ καιρὸν Μητροπολίτου, ἀφοῦ μάλιστα κατ' ἰδιότυπὸν τινὰ μέθοδον ἐκτιμήσεως τῶν πραγμάτων παρά τισι τὸ μὲν φανερὰ καὶ γεγωνοία τῆ φωνῆ καὶ ἐν μέσῳ ἄλλοεθνῶν κακοφημεῖν τόν

Ἐθνάρχην νομίζεται ἀνεξαρτησία χαρακτηῆρος, τὸ δ' ἐναντίον, ὡς ἴδιον ἀσθενῶν πνευμάτων.

Παρακαλῶ λοιπόν, πάντας ὑμᾶς Χριστιανοί μου, νὰ συνέλθητε τὴν προσεχῆ Κυριακὴν 15 Τουνίου εἰς τὴν Μητρόπολιν κατὰ τὰς 3 μ.μ. διὰ νὰ ἐκλέξητε οἰκονομικὴν ἐπιτροπὴν διὰ νὰ διαχειρίζηται αὐτὴ διαρκῶς τὰ οἰκονομικὰ ἐν γένει τῆς Μητροπόλεως καὶ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀποσβέσεως τῶν χρεῶν. Ἐπειδὴ δέ ὁ νέος οὔτος διευθυντὴς πρέπει νὰ μάθῃ τὴν ἀληθῆ θέσιν τοῦ ταμείου οὔτινος θὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν ἔπεται φυσικῶ τῷ λόγῳ ἢ ἀνάγκῃ τῆς ἐξελεγγεως τῆς τέως διαχειρίσεως τοῦ ταμείου τούτου καὶ λοιπὸν θὰ ὑποβάλωμεν αὐτῇ τοὺς λογαριασμοὺς ἡμῶν ὅπως ἐκφέρῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἔγκυρον ἐτυμηγορίαν της καὶ μάθωσιν οἱ πλησίον καὶ οἱ μακρὰν τίμιοι ἄνθρωποι τί πρέπει νὰ φρονῶσι πεποιθότως περὶ τῆς ἐπταετοῦς ἤδη διαχειρίσεως ἡμῶν, καὶ λείψῃ ὡς ἐλπίζω, ἡ συνήθης αὕτη πρόφασις τοῦ διασυρμοῦ τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν πρὸς ἀνυπολόγιστον ζημίαν τοῦ ἔθνους· διότι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου καταστρέφεται καὶ ἡ ἐναμείνασα εἰς αὐτοὺς σμικροτάτη ἐπιρροὴ ἢ τόσον ἀναγκαία δι' αὐτὸ τὸ ἔθνος.

Ἄλλος σπουδαιότατος ὡσαύτος λόγος νὰ συνέλθητε εἰς συνέλευσιν εἶνε τὰ σχολικὰ τῶν δύο πόλεων τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην κατάστασιν καὶ διὰ τοιοῦτους λόγους οἱ ὅποιοι εἰς οὐδένα ἡμῶν περιποιοῦσι τιμὴν. (Συνιστῶμεν λοιπόν στενῶς καὶ προτρεπόμεθα ὑμᾶς πατρικῶς ποιοῦντες ἔκκλησιν εἰς τὸν πατριωτισμὸν, τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν φιλομονοίαν ὑμῶν, ἅτινα πάντα εἶνε στενότατα συνδεδεμένα καὶ μετὰ τῆς ἐπιδιωκομένης μεταρρυθμίσεως τῶν θρονικῶν καὶ μετὰ τῆς τῶν σχολείων τακτοποιήσεως νὰ

συνέλθητε διὰ τὰ περαιτέρω· ἢ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις εἶνε μεθ' ὑμῶν.

τῆ 7 Ἰουνίου

1875

ΑΙΜΚι, Κώδικας Α', σ. 70-71.

**3. Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κιτίου με τον Αρχιεπίσκοπο
Κύπρου**

[Απρίλιος 1875]

α.

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΚΙΤΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟ - 22.5.
1875]

Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς τῆς Α. Μακαριότητος

Πανιερώτατε Μητροπολίτα ἅγιε Κιτίου Κύριε Κυπριανὲ τὴν φίλην ἡμῖν ὑμ. Πανιερότ. ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ ἀσπαζόμεθα.

Ἐκ τοῦ ἐγκλείστου ἀντιγράφου πρὸς ἡμᾶς ἀναφορᾶς τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἐφορίας τῶν ἐν Λευκωσίᾳ ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων λαμβάνομεν καὶ αὐθις τὸ ἐνδόσιμον, ὅπως γράψωμεν τῇ ὑμ. Πανιερότ. Προτρεπόμενοι αὐτὴν ὅπως δώσῃ πέρας εἰς τὴν ἐν λόγῳ αἵτησιν, διότι ἄλλως ποιούσης τῆς ὑμ. Πανιερότ. ἡμεῖς εἶμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἀπονίψωμεν τὰς χεῖρας διὰ τὰ περαιτέρω. Δυσοῖν λοιπὸν θᾶτερον, ἢ τὰ δύο ληξιπροθέσμια γραμμάτια νὰ ἐξαργυρωθῶσιν, εἴτε νὰ ἐξασφαλισθῶσιν, ἢ ἡ ὑμ. Πανιερότης εὐαρεστηθεῖσα νὰ ἔλθῃ εἰς Λευκωσίαν ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν πρὸς εὐχάριστον διεκπεραίωσιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὑποθέσεως. Τοσαῦτα ἀδελφικῶς.

Ἐκ Λευκωσίας τῇ 22 Ἀπριλ. 1875.

β.

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΦΟΡΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟ ΣΩΦΡΟΝΙΟ]

Ἀντίγραφον

Μακαριώτατε Πάτερ!

Τὴν εὐσεβάστον Αὐτῆς δεξιὰν ὑϊκὸς κατασπαζόμεθα.

Καλῶς γινώσκετε, Μακαριώτ. Δέσποτα, ὅτι οἱ ὑποφαινόμενοι γενόμενοι κάτοχοι τῶν γνωστῶν γραμματίων τοῦ Κιτιακοῦ θρόνου ἀνηγγείλαμεν τοῦτο δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν ἀπὸ δύο λήγοντος καὶ ἐζητησάμεθα τὴν ἀπότισιν παρὰ τοῦ Πανιερωτάτου Κ. Κυπριανοῦ τοῦ νῦν τόν θρόνον διέποντος. Ἀλλ' ἡ Α. Πανιερότ. οὐδ. ἀπαντήσεως ἡμᾶς ἠξίωσεν, ἔγραψε δὲ τῇ ὑμ. Μακαριότ. δηλοῦσα τοιαῦτα, ἐξ ὧν οὐδέν εὐκρινὲς ἦν δυνατὸν ὑπονοῆσαι. Διὸ ἠναγκάσθημεν ἵνα δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν ὑπὸ 17 τοῦ αὐτοῦ ἀποταθῶμεν τῇ ὑμ. Σεβαστῇ Μακαριότ. ἐξαιτούμενοι ἵνα συστήσετε τῇ Α. Πανιερότ. ὅπως ὀριστικῶς καὶ τάχιστα διὰ τὴν κατεπείγουσαν χρηματικὴν δυσχέρειαν τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων ἀποφανθῇ περὶ τῆς αἰτήσεως ἡμῶν ὅπερ ἡ ὑμ. πανσέβ. Μακαριότης ἄκρω ἐμφορουμένη διαλλακτικῶ πνεύματι μετὰ σπουδῆς ἐποιήσατε καὶ σᾶς εὐγνωμονοῦμεν. Πλὴν δυστυχῶς παρήλθον ἤδη 10 ἡμέρας ἄνευ οὐδενὸς ἀποτελέσματος. Καθορῶντες λοιπὸν, Μακαριώτ. Πάτερ τοιαύτην ἀθέμιτον σιγὴν καὶ παρὰ τὰ εἰθισμένα παράτασιν ἀόριστον καὶ εἰς τὰ ζωτικὰ συμφέροντα τῶν σχολ[είων] ἐπιζήμιον καθικετεύομεν αὐθις τὴν ὑμ. Μακαριότ. τὴν ἀνωτάτην ἐν Κύπρῳ ἐκκλησιαστ. Ἀρχήν, ἵνα τὴν Α. Πανιερ. μὴ ἀποφαινόμενην ὀριστικῶς περὶ τῆς δικαίας αἰτήσεως ἡμῶν, ταχέως μετακαλέσηται ἐνταῦθα, οἷω ἐγκρίνετε τρόπῳ ἐντὸς τῆς παρούσης ἐβδομάδος ὅπως ἀποφασισθῇ ὀριστικῶς.

Ἐπιθυμοῦμεν, Μακαριώτατε Δέσποτα, ἵνα καὶ ἡ ὑμ. Μακαριότης πεισθῇ ἀδιστάκτω, ὅτι ἡμεῖς κηθόμενοι τῆς ἐκκλησιαστ. ἀξιοπρεπείας, μετὰ θλίψεως ἀμύθητον προβαίνομεν εἰς τοῦτο τό βῆμα καὶ εἶθε πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν ἐνδεχομένων εἶη τὸ τελευταῖον ἄλλὰ πᾶσα εὐθύνη ἐπὶ τόν προκαλούντα.

Τῆς ὑμ. πανσεβ. Μακαριότ. εὐπειθῆ πνευματικὰ τέκνα.

Οἱ τῶν ἐκπαιδευτ. καταστημ. ἐπίτροποι καὶ ἔφοροι

Γ. Γλυκὺς Π. Παυλίδης

Γ. Μιχαηλίδης Π. Εὐθυμιάδης

Διὰ Χ' Γεώργιον Χριστοφίδην

Π. Εὐθυμιάδης

Χ. Σεβέρης

Υ.

**[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΙΤΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟ ΚΥΠΡΟΥ -
3.5.1875]**

Ἀντίγραφον ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Α. Μακαριότητα

Μακαριώτατε Δέσποτα,

Τὴν ὑμ. πανσέβ. Μακαριότητα ταπεινῶς προσκυνῶν ἡδιστα
προσαγορεύω.

Τοσοῦτον εἶναι σοβαρὸν τὸ ζήτημα καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ἐκ
τῆς φύσεως τοῦ ὀφειλέτου πρὸς τοσοῦτος συσχετίζεται, ὥστε ἡ
ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ τῶν σχολ. Λευκωσίας ἂν μὲ ὀπωσοῦν ψυχρὸν
ὑπελόγιζε τὰ πράγματα αἷμα θὰ εὗρισκε φυσικώτατον τό ὅτι αἱ
ἀπαντήσεις μου δὲν ἔχουν τὴν ταχύτητα τηλεγραφημάτων· καὶ
οὐδ' ἄπειρος ἐχρειάζετο συνδιαλλακτικότης πνεύματος,
νομίζω, ὅπως μὴ προβῆ εἰς τόσῳ δριμῦν χαρακτηρισμὸν τῆς
δεκαήμερου βραδύτητός μου ἢ ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ ἣτις δὲν
πιστεύω νὰ δύναται νὰ πείσῃ τινὰ ὅτι συνάδουσι ταῦτα τοῖς
καθιερωμένοις κατὰ τὰ εἰθισμένα ἔγραψε καὶ τὴν ἀπό 17

λήγοντος καὶ τὴν ἥς ἀντίγραφον ἐκομισάμην χθὲς ἐπισυνημμένον ἡμ. προσκυνητῆ ἐπιστολῆ ἀπὸ 22 τοῦ αὐτοῦ χρονολογουμένη! ἀλλ' οὐδεὶς φθόνος. Ἐκ δὲ τῆς φράσεως «ἀλλ' οὐδ' ἀπαντήσεως ἠξίωσεν ἡμᾶς» ἠναγκασμένος σπεύδω νὰ δώσω εἰς τὴν ὀλομέλειαν τῆς ἀξιοτίμου ἐπιτροπῆς ὀφειλομένην ἐξ ἀβροσύνης ἐξηγήσιν. Δὲν ἀπήντησα ἀπ' εὐθείας οὐχὶ δι' ὃν ἡ σύνταξις τῆς β' ληφθείσης ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολῆς φαίνεται προβάλλουσα λόγον διὰ τῆς μνημονευθείσης φράσεως, ἀπαγε ἀλλὰ διότι αὐτὴ ἡ νομικὴ θέσις ἦν ἔχω ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἐπέβαλλέ μοι τὴν ὁδὸν ταύτην, κατ' ἐμὴν τουλάχιστον κρίσιν. Ἄν δὲ καὶ τυχὸν ἠμάρτησα ἐν τῇ ἐκτιμῇσει τῶν πραγμάτων καθ' ὃ ἠκιστα νομικὸς, πιστεύω ὁμῶς καὶ ἤδη ἐπεείσθην ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι θὰ διέπραττόν ἀσυγχώρητον σφάλμα ἐάν γνωρίζων ἀφ' ἐνός μὲν ὅτι ἦτο φυσικῶς ἀδύνατον νὰ ἰκανοποιηθῶσιν ὀλοκλήρως αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιτροπῆς, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὅτι οὐχὶ λίαν φιλίας διάκεινται μοι μέλη τινὰ τῆς ἐπιτροπῆς, δὲν προσεπάθουν ὅση μοι δύναμις ὅπως ὁ προβλεπόμενος εὐκόλως λάβρος χεῖμαρρος τῆς ἀλληλογραφίας διέρχεται διὰ στενωτέρον τινὸς ὀχετοῦ· ὡς πρὸς τοῦτο, λέγω, τουλάχιστον εἶχον βεβαιότατα δίκαιον, ὡς ὑπεραπεδείχθη ἤδη· ἀλλ' οὐ περὶ τῶν εὐστόμων φράσεων τῶν ἀντιγράφων ἢ φροντὶς ἡμῖν ἀφίενται αὐταὶ εἰς λογαριασμὸν τοῦ σχεδιογράφου οὔτινος εἶναι ὁ τύπος τοῦ πνεύματος, ὡς πάντοτε αἱ ἐκθέσεις ἐπιτροπῶν τοῦ πνεύματος τοῦ εἰσηγητοῦ.

Μακαριότατε Δέσποτα, ἦτο ἀπάντησις ἐτοιμὴ εἰς τὴν προτέραν ἐπιστολὴν τῆς ὑμ. πανσεβ. Μακαριότ. καὶ τοῦ ἀντιγράφου τῆς ἀξιοτίμου ἐπιτροπῆς, ἥς ὁ οὐσιαδέστατος παράγραφος εἶχεν αὐτολεξεῖ οὕτως· «Μετὰ πολλῶν τῶν τοῦ ἐμοῦ ποιμνίου συσχεψάμενος διαπραγματεύομαι νὰ συμφωνήσω τὸ ἀντίτιμον χωραφῶν εὐρισκομένων εἰς Τερσεφάνου ὥστε ἢ νὰ εὐρὴ ἐτοιμὰ τὰ πράγματα ἢ διορισθομένη ἐπιτροπῆ, ἢ ὅταν

βεβαιωθῶ ὅτι δὲν θὰ γείνη νὰ προβῶ ἐγὼ καθ' ἣν ἔχω ἐγγραφον γνώμην τῆς ἱερᾶς Συνόδου πρὸ χρόνων καὶ τότε χάριν τῆς ιδιότητος τῆς ἀκεραιότητος ἣν ἀρνεῖται μοι ἡ σύνταξις τῆς ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολῆς καὶ χάριν τῆς σπουδαζούσης νεότητος τῆς Λευκ. θὰ πράξω ὅτι ἀπ' ἐμοῦ ἐξήρηται ὅπως μὴ ζημιωθῆ τὸ ταμεῖον τῶν σχολ. τῆς Λευκ. διὰ τῆς πράξεως τῆς ἐπιτροπῆς, καίτοι οὐδεὶς ἀμερόληπτος θὰ ἐχαρακτήριζεν αὐτὴν ὡς ἀπαύγασμα διανοίας φιλικωτάτης πρὸς ἐμὲ.»

Ἄλλ' ἐκομισάμην τὸ ἀντίγραφον τῆς νέας ἐπιστολῆς μὲ τὴν γλυκυτάτην αὐτῆς φρασεολογίαν καὶ τὰς φοβερᾶς αὐτῆς ἀπειλὰς αἴτινές μου παρέλυσαν πᾶν θάρρος πρὸς αὐτενέργειαν, ἡ δὲ συνοδεύουσα τὸ ἀντίγραφον ἐπιστολὴ τῆς ὑμ. πανσεβ. Μακαριότη. πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ μοὶ ἀφαιρῆ τὸν φόβον ὅτι ἐπικρέμμανταί μοι τὰ ἔσχατα τῶν δεινῶν· ἀπονίπτομαι λοιπὸν κ' ἐγὼ τὰς χεῖρας καὶ ἀπαντῶ βαθυσεβάστως.

α. Τὰ χρέη τῆς Μητρόπολ. εἶναι ἐθνικὰ καὶ ἐπιβαρύνουσιν αὐτὴν τὴν ἐπαρχίαν.

β. Ἡ ἀντιπροσωπεία αὐτῆς ὅτε με ἐξέλεξε διεβεβαίωσε με εἰς τὴν παρουσίαν τῆς ὑμ. Μακαριότη. ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποσβεσθῶσι διὰ τῶν τακτικῶν εἰσοδημ. τὰ χρέη καὶ τῆ διαβεβαίωσει ταύτη πιστεύσας ἐδέχθη τὴν διαχείρισιν τῶν τῆς Μητροπόλεως.

γ. Ἀργότερα ἐπείσθη ἐκ τῶν πραγμάτων ὅτι οὐχ οὕτως εἶχε καὶ ἐπείσθη καὶ ἡ ἐπαρχία αὐτὴ ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ ἐν ἀντιγράφῳ ἐπισυναπτόμενα πρακτικὰ τῶν 69 καὶ 70 καὶ ἡ ἱερὰ ἡμῶν δὲ Σύνοδος συμφυμολόγησέ μοι ὡς διατρανοῖ ἡ ἀπὸ 9 Τουλίου πρᾶξις αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ γενικὴ τοῦ τόπου ἀναργυρία δὲν ἐπέτρεψε τὴν πραγματοποίησιν οὐδετέρου τῶν μέτρων τούτων - ἐλήφθησαν ἐνδὸς μόνου ἔτους κανονικὰ ἄτινα εἶνε μηδὲν ὡς

πρὸς τὰ καθυστερηθέντα ἐκ τῶν προϋπολογισθέντων, καὶ ὁ διευθυντὴς ἔμεινε μὲ τὰ ἔτι μᾶλλον ἐλαττωθέντα συνήθη εἰσοδήματα ἀπέναντι τῶν ὑπερβαλλόντως αὐξηθεισῶν δαπανῶν ἐκ τῆς ὑψώσεως τῶν τιμῶν καὶ τῆς καθυστερήσεως τῶν εἰς ἤδη λαμβανομένων εἰσοδημάτων.

δ. Ἐπραξα ὅτι δὲ μοι ἐπεβάλλετο – προσεδάπησα δηλ. πᾶν ὅ,τι μοί εἶχε περισσεύσει ἐκ τῶν διδασκαλικῶν μισθῶν μου καὶ ὅ,τι ἐκ τῶν εἰσοδημάτων ἐκ παραδεδεγμένης συνηθείας ἀνήκουν εἰς τό ἄτομον τοῦ ἀρχιερέως· πρὸς δὲ ἠλάττωσα ὅσον ἦν δυνατὸν κατ' ἄνθρ. τὰς δαπάνας (ὄρα τὸν ὑποσημ. Β καὶ Γ παραλληλισμὸν ἐξόδων) καὶ κατώρθωσα τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ὑψίστου νὰ ἀποτρέψω τὴν οἰκονομ. καταστροφὴν ἣν προέβλεπον καὶ οἱ ἐν Λεμ. ἐξελέγξαντες καὶ προϋπολόγισαντες ἐκ τῶν βιβλίων τῶν πρώην διευθυντῶν τὰ τῆς Μητροπόλεως (ὄρα ψήφισμα τῆς 7 10βρίου 1869 καὶ οἱ ἐν Σκάλα (ὄρα προϋπολογισμὸν τῆς 27 Φεβρ. 1870)

ε. Ὁ σεβάσμιος Προκάτοχος τοῦ νῦν διέποντος τὸν θρόνον ἀπέβριψεν ἐπανειλημμένως τόσον ἐπιμόνους καὶ τόσον ὠφελιμωτέρας πρατάσεις τῶν ὄρων ὑφ' οὔς παρεχώρησε τὸ ὅ,τι ἐπεβλήθη μὲν ἐμοὶ ἅμα ὡς προχειρισθέντι, ἐδώροφορήθη δ' ἐκεῖνῳ ἀπὸ τοῦ ταμείου τοῦ θρόνου τούτου ὥστε ὁ μᾶλλον ἀνύποπτος παρατηρητῆς τῆς ἱστορίας ταύτης ἠδύνατο νὰ ἔμβη εἰς πειρασμούς τινας.

στ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἐμὴ ταπεινότης καὶ ἡ ἐπαρχία μου ἐπέισθημεν ἐκ τῶν ὑστέρων ὅτι αἱ διαβεβαιώσεις τῶν ἐκλογέων ἐν τῇ ἐκλογῇ μου ἦσαν ἀνακριβεῖς, ἀφοῦ τὸ ψηφισθὲν κατὰ τὰ 69 καὶ 70 νέον μέτρον πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν χρεῶν ἐματαιώθη, προσεκάλεσα τὴν ἐπαρχίαν μου, ὡς γνωρίζει ἤδη ἡ ὑμ. πανσεβ. Μακαριότης, νὰ στείλῃ ἀντιπροσώπους ὅπως ἐξευρεθῇ τὸ κατάλληλον φάρμακον ἐπειδὴ δὲ ἄχρις ὥρας δὲν ἔστειλεν ἡ δὲ

ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ τῶν σχολ. Λευκ. ἀγνοῶ πόθεν ἔχουσα τὰς πληροφορίες, ἀπελπίζει μὲ ὅτι καὶ θὰ ὑπακούσῃ ποτὲ εἰς τὴν ἐμὴν πρόσκλησιν, παρακαλῶ θερμῶς τὴν ὑμ. πανσεβ. Μακαριότ. ἵνα ἀντιλαβῆται τῆς ἐμῆς ἀσθενείας καὶ προσκαλέσῃ ἢ ἰδίᾳ τὴν ἐπαρχίαν μου ἵνα στείλῃ ἀντιπροσωπείαν καὶ ἐκλέξῃ οἰκονομ. ἐπιτροπὴν μεθ' ἧς νὰ συνεννοηθῇ ἢ ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ περὶ τῆς ἐπαρχιακῆς ταύτης διαφορᾶς, διότι ἡ ἐμὴ ἀσθένεια ἔχασε πᾶν θάρρος ἐνεργείας ἕνεκα τῶν τρομερῶν ἀπειλῶν.

Δὲν λέγω τίποτε ἐγὼ οὔτε περὶ τῆς νομικοῦ κύρους ἢ μὴ τῆς μεταβιβάσεως, οὔτε περὶ ἄλλων πολλῶν, ἀλλὰ μόνον (καὶ ἔχω εἰς τοῦτο ἄς ἐμνημόνευσα ἀναμφηρίστους μαρτυρίας) -

ζ. Ὅτι τὰ θρονικὰ εἰσοδήματα οὔτε νὰ πληρώσωσιν οὔτε νὰ ἐξασφαλίσωσι δύνανται τοὺς δανειστὰς (δὲν λέγω περὶ ἑνὸς ὄστις καὶ ἂν ἦ διότι ὅ,τι γείνη διὰ τὸν ἕνα θὰ ἀπηρεῖτο βεβαιότατα καὶ ἀπὸ πάντας τοὺς ἄλλους καὶ ὅμως ἐπικρέμματ' ἔτι ἐπ' αὐτῶν ὁ ἐπισωρευόμενος ἀπὸ 6 ἡδὴ ἐτῶν κτηματ. φόρος, ὡς μαῦρα νέφη κυφοροῦντα θυέλλας καὶ ναυάγια.

η. Ἐχει ὅμως καὶ τὸ ταμεῖον τῆς Μητροπόλ. λαμβάνειν ἀπὸ τρίτους δεκάδας πολλὰς χιλιάδων γρ. ὡς ὑπεραπεδείχθη ὑπὸ τὰ ὄμματα καὶ τὰς διαταγὰς τῆς τε κεντρικῆς πολιτ. Ἀρχῆς καὶ τῆς ὑμ. πανσεβ. Μακαριότ.

θ. Αφοῦ οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα, ὡς ἐγὼ τοῦλάχιστον ἀδιστάκτως φρονῶ, καθίσταται, νομίζω, ἐκ προκαταβολῆς ἄσκοπος καὶ ἀνωφελῆς ἢ εἰς Λευκ. μεταβίβασίς μου· ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τοὺς οὓς ἔρθην εἰπὼν λόγους τῆς μὴ ἀπ' εὐθείας ἀπαντήσεώς μου εἰς τοὺς Κ. ἐπιτρόπους, ὡς καὶ ἀκούσματά τινα περὶ ἄλλου τινὸς σχεδίου ἐπιστολῆς οὐ μόνον

άνωφελής ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβεστάτη ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ διὰ πάντας θὰ ἦτο διὰ τὰς προβλεπομένης σκηνᾶς.

τῆ 3 Μαΐου 1875

δ.

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΠΡΟΣ Μ. ΚΙΤΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟ -
6.5.1875]

Πανιερώτατε Μητροπολίτα ἅγιε Κιτίου κύριε Κυπριανέ, τὴν φίλην ἡμῖν αὐτῆς Πανιερότητα ἀδελφικῶς ἐν Χριστῷ κατασπαζόμεθα. Χθὲς ἐλάβομεν ἀπάντησιν τῆς ὑμ. Πανιερ. ἀφορῶσαν τὴν ὑπόθεσιν τῶν πολυθρυλήτων εἰς διαταγὴν γραμματίων, ἀλλ' ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς ἐλύπησεν ἡμᾶς σφόδρα· διότι καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν εἶναι γεγραμμένη καὶ οἱ λόγοι οὕς προβάλλει ἡ ὑμ. Πανιερότης εἶνε ὅλως ἀσυντελεῖς ὡς πρὸς τὸ προκείμενον· ἐνὶ λόγῳ εἶνε ἐπιστολή, ἣν δὲν πρέπει νὰ συνερισθῆ τις, διότι δὲν ἐγράφη οὔτε μὲ ψυχρὸν αἷμα οὔτε μὲ ἡσυχον διάνοιαν. Καὶ πιστεύομεν ὅτι ἂν ἡ ὑμ. Πανιερότης ἀναγνώσῃ ἐκ δευτέρου τὰς ἐπιστολάς καὶ ἰδῆ πῶς ἔγραψαν πρὸς αὐτὴν οἱ ἐνδιαφερόμενοι, καὶ πῶς ἀπήντησεν αὐτῇ, θέλει μεταμεληθῆ διότι ἔγραψεν οὕτω πως. Εἶνε περίεργον πῶς διορᾷ ἐχθρότητας, τρομερὰς ἀπειλὰς, πῶς προβλέπει σκηνὰς ἂν μεταβῆ εἰς λευκωσίαν· συμπερασμοὶ οὗτοι κατὰ φαντασίαν ὑπαρκτοὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ προκείμενον ζήτημα. Τὸ ζήτημα καθ' ἡμᾶς ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπομεν εἶνε ἀπλούστατον, εἶνε ζήτημα δανειστοῦ πρὸς ὀφειλέτην· ὁ δανειστής λέγει χρεωστεῖς μοι· ἢ πλήρωσέ με ἢ ἀσφάλισόν μοι τὰ χρήματά μου· ὁ ὀφειλέτης ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ ἢ δὲν σου χρεωστῶ ἢ δὲν ἔχω νὰ σε πληρώσω· ἂν τὸ πρῶτον, χρηζει ἀποδείξεως· ἂν τὸ δεύτερον, τότε πρέπει νὰ πεισθῆ ὁ δανειστής διὰ τῆς ἐξελέγξεως τῶν λογ/μῶν τοῦ ὀφειλέτου ὅτι τῷ ὄντι ὁ

ὀφειλέτης δὲν ἔχει, καὶ τότε νὰ ζητηθῆ ἄλλος τρόπος
θεραπείας· Ἰδóτι τὸ ζήτημα εἰς τοὺς ἀπλουστέρους ὄρους καὶ
παρόμοια ἐγράψαμεν τῆ ὑμ. Πανιερ. ἐν προλαβούσῃ ἐπιστολῇ
ἡμῶν. Ἄλλ' ἡ νομικὴ θέσις τοῦ ζητήματος, λέγει ἡ ὑμ.
Πανιερ., ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδὸν ταύτην, τὴν
μὴ εὐθεΐαν δηλαδὴ· ἔστω ὅπωςδήποτε, εἰπέ παρρησίαν ὅτι δὲν
δικαιοῦνται νὰ ζητήσωσι τοιαῦτα χρέη καὶ τότε βλέπομεν τί
λέγει ὁ νόμος. Τοιαῦτα τινὰ ὤσανεὶ προβλέποντες καὶ ἡμεῖς
ἐγράψαμεν εἰς τὴν προσκλητήριον «ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν
εὐαρεστηθῆτω ἡ ὑμ. Πανιερότης νὰ ἔλθῃ εἰς Λευκωσίαν πρὸς
διεκπεραίωσιν τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως, διότι ἄλλως ποιούσης
τῆς ὑμ. Πανιερ. ἀπονίπτομεν τὰς χεῖρας διὰ τὰ περαιτέρω». Ἐλέγομεν
δηλ. ὅτι ἂν ἡ ὑμ. Πανιερ. ἀπειθήσῃ εἰς τὴν
ἐκκλησιαστ. Πρόσκλησιν τότε τὸ ζήτημα θέλει ἀπὸ
ἐκκλησιαστικὸν νὰ τὸ κάμῃ πολιτικὸν καὶ τότε ἡμεῖς δὲν
ἀναμιμνυόμεθα· εἶναι ταῦτα ἀπειλή; πῶς δὲ ἀπαντᾷ ἡ ὑμ.
Πανιερ.; ἀπονίπτομαι κ' ἐγὼ τὰς χεῖρας διὰ τοὺς ἐξῆς
λόγους, καὶ ποίους; τοὺς παραλείπομεν, διότι ὡς προέφημεν
δὲν θέλουν συνέρισιν, ἐπειδὴ τὸ ἐχθρικῶς διάκεισθαί τινὰ
τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς ἐπεσκότισε διάνοιαν. Ἐν τούτοις
προσεκαλέσαμεν κατὰ χρέος τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἀνέγνωμεν αὐτῇ
τὴν ἐπιστολὴν· ἡ ἐπιτροπὴ ἀπήντησεν ὅτι «δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ
καταντήσῃ τὸ ζήτημα εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἀφοῦ ὁ
ἅγιος Κιτίου θέλει νὰ τὸ ὠθήσῃ ἕως ἐκεῖ, τότε ἐξ ἀνάγκης,
καίπερ μὴ θέλοντες, θὰ ἀναφερθῶμεν». Ἡμεῖς πειθαναγκάσαντες
τὴν ἐπιτροπὴν τῆ εἶπομεν ὅτι θέλομεν γράψῃ καὶ δευτέραν
πρόσκλησιν εἰς τὸν ἅγιον Κιτίου καὶ πιστεύομεν ὅτι θέλει
πεισθῆ νὰ ἔλθῃ εἰς Λευκωσίαν πρὸς εὐχάριστον λύσιν τοῦ
ζητήματος. Εὐαρεστηθῆτω λοιπὸν ἡ ὑμ. Πανιερ. ἐντὸς ἑξὶ
ἡμερῶν νὰ ἔλθῃ εἰς Λευκωσίαν πρὸς ἐξοικονόμισιν καὶ
διεκπεραίωσιν καὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ περὶ τῆς
καταστάσεως τοῦ θρόνου. Ἄν ὁμως καὶ τώρα ἀπειθήσασα, ὅπερ

δὲν πιστεύομεν, ἢ ὑμ. Πανιερ. δὲν θελήσῃ νὰ ἔλθῃ τότε ἄς
αἰτιᾶται μόνον ἑαυτήν· διότι ἡμεῖς ἐπιθυμοῦμεν εἰρηνικῶς
οὐχὶ δικαστικῶς νὰ τελειώνουν αἱ ὑποθέσεις καὶ μάλιστα αἱ
ἐκκλησιαστικαὶ.

Τοσαῦτα φιλαδέλφως

Ἐκ Λευκωσίας τῆ 6 Μαΐου 1875

ε .

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΚΙΤΙΟΥ ΠΡΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΚΥΠΡΟΥ - 11.5.1875]

Μακαριώτατε Δέσποτα!

Τὴν ὑμ. πανσεβ. Μακαριότ. ὡς εἰκὸς προσκυνῶ.

Ἄν τῆς ἀπὸ 3 ἰσταμένου ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς μου δὲν εἶχον
ἀντίγραφον πιστὸν, δὲν θὰ ἐτόλμων ποτὲ νὰ μὴ παραδεχθῶ ὅτι
δὲν ἦσαν τὰ γραφόμενά μου λόγοι μὴ ἡσύχου καὶ ἐσκοτισμένης
διανοίας· τόσῳ κατηγορηματικῶς καὶ μεμετρημένης λέξεσι
χαρακτηρίζει αὐτὰ ὡς τοιαῦτα ἢ ὑμ. πανσεβ. Μ. ἐν τῆ
προσφάτῳ Αὐτῆς ἐπιστολῆ τῆς 6 ἰσταμένου. Ἐν τούτοις μεγάλως
θὰ ἠύγνωμόνουν Αὐτῆ ὅτι ἐξουδετεροῖ πως τὸ ἀδίκημα μὴ
συνεριζομένη αὐτὰ, ἂν ἐκ τῆς συγκαταβάσεως ταύτης δὲν
παρήρχετο τὸ ἀπαρατήρητον ὅλως καὶ ὅ,τι τυχὸν περιείχετο
ἄξιον μικρᾶς τινος προσοχῆς ὑπὸ νομικὴν ἢ λογικὴν ἔποψιν
καὶ δυνάμενον πως ἢ νὰ ἀντιμετωπισθῆ μετὰ τῶν ἰσχυρῶν
ἐπιχειρημάτων τῆς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς ὑμ. πανσεβ. Μ.
ἀξιοτίμου ἐπιτροπῆς τῶν σχολ. Λευκ. ἢ νὰ θεωρηθῆ πως
ἐπιτραμμένον τῆ ἐμῆ εὐτελείᾳ καὶ θεμιτὸν νὰ ἀντιτάξω
ταπεινῶς πρὸς τὴν ἐκτοξευομένην ἐγγύησιν ἀκεραιότητος καὶ
τὴν ἀθέμιτον σιγὴν. Τὸ δὲ αὐτοκρατορικὸν «ταχέως
μετακαλέσεται οἶψ ἐγκρίνη τρόπῳ ἐντὸς τῆς παρούσης

ἐβδομάδος» ἴσως θὰ ἐθεωρεῖτο ὑπ' ἐμοῦ τε καὶ τῶν πρὸς οὓς διεκοίνωσα ἐκ τῶν τοῦ ἐμοῦ ποιμνίου τὰ διαμειφθέντα ἔγγραφα οὐχὶ ὡς τρομερὰ ἀπειλὴ ἀλλ' ὡς αὐστηρὸς τις λόγος μόνον ἰσχυροῦ δανειστοῦ πρὸς ἀδύνατον ὀφειλέτην, ἂν δὲν ἐπηκολούθει ἀμέσως ἢ ἐρμηνεῖα αὐτοῦ σαφῆς καὶ καθαρὰ διὰ τῶν ἐξῆς «ἐπιθυμοῦμεν, Μ.Π. ἵνα καὶ ἡ ὑμ. Μ. πεισθῇ ἀδιστάκτως ὅτι ἡμεῖς κηδόμενοι τῆς ἐκκλησιαστ. ἀξιοπρεπείας μετὰ θλίψεως ἀμυθήτου προβαίνομεν εἰς τοῦτο τὸ βῆμα καὶ εἶθε πρὸς ἀποφυγὴν πολλῶν ἐνδεχομένων εἶη τὸ τελευταῖον· ἀλλὰ πᾶσα εὐθύνη ἐπὶ τὸν προκαλοῦντα». Ὅθεν παρακαλῶ θερμῶς νὰ μοι συγχωρηθῇ ἡ τόλμη διῆσχυριζομένῳ ὅτι διὰ νὰ ἐκκληφθῶσιν ὡς ἀπειλὴ καὶ νὰ ὑποπτευθῇ ὁ πρὸς ὃν ἐπιστέλλοντα αὐτὰ σκηναὶ δὲν ἀπαιτεῖται οὔτε μὴ ἡσυχος, ἡκιστα δὲ ἐσκοτισμένη διανοία, ὡς ἡ ὑμ. Πανσεβ. Μ. οἰκειότατα λέγει μοι οἶονεὶ ἐνθαρρύνουσά με διὰ τὴν εἰς Λευκ. πορείαν.

Ἄλλ' ἐπουσιωδέστερα ταῦτα πάντα καὶ οὔτε εὐπρεπὲς εἶνε νὰ ζητήσω νὰ ὁμολογήσῃ ἡ ὑμ. Μ. ὅτι μὴ εὐπρεπῶς ἔγραψεν ἡ ὑπὸ τὴν προεδρείαν Αὐτῆς ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἅπαξ τὰ ἔγγραφα ταῦτα δειβιβάσθησάν μοι δι' Αὐτῆς.

Τὸ μᾶλλον λυποῦν με εἶνε ὅτι οἱ λόγοι τοῦ ἐναγομένου ἐμοῦ λαμβάνουσι τὴν αὐτὴν ἀπαράλλακτα ἐκτίμησιν παρὰ τῆ ὑμ. Πανσεβ. Μ. οἶαν καὶ παρὰ τῆ ἐπιτροπῆ αἱ δὲ συνοδευτικαὶ τῶν μελλουσῶν νὰ δικασθῶσιν ἀπαιτήσεων τῆς ἐπιτροπῆς ἐπιστολαὶ τῆς ὑμ. Μ. καταδικάζουσί με καὶ πρὸ προδικαστικῆς τινος τοῦλάχιστον ἀποφάσεως· ἡ τελευταία μάλιστα ἡδύνατο νὰ συνυπογραφῇ καὶ ὑπὸ τῶν Κ. ἐπιτρόπων κατόπιν ἐπουσιωδεστάτων τινῶν ὀλίγων λεκτικῶν μεταβολῶν μόνον· ὥστε οὐδ' αὐτὸ τὸ φαινόμενον εἶνε ἐνθαρρυντικόν δι' ἐμὲ καὶ τοὺς ὑπὲρ τῶν τῆς ἐπαρχίας ταύτης συμφερόντων κηδομένους. Ἐν

τούτοις θὰ διακινδυνεύσω ἐσχάτην τινὰ ἀπόπειραν ὑποβάλλων εὐσεβάστως ὑπὸ τὴν κρίσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς ὑμ. Μ. τὰ ἐξῆς, ἅτινα δὲν εἶπον ἐν τῇ προτέρῃ ἀπὸ σέβας ὀφειλόμενον πρὸς Αὐτήν, διότι δυστυχῶς διὰ τὸν ἐναγόμενον υἱοθέτησε καὶ λέγει μοι ὁ μέλλων δικαστὴς μου ὡς ἀφ' ἑαυτοῦ ὅ,τι οἱ ἐνάγοντες θὰ ἔλεγον, καὶ οὐς ἐγὼ μὲ περισσότερον θάρρος θὰ ἀντέκρουον δικαίωματι ἀμυνομένου ἐνῶ ἤδη τὰ λεγόμενα μου θὰ ἦνε μόνον ὡς παράπονα καταδικασθέντος πρὸς τὸν ἀποφηνάμενον ἤδη τὴν γνώμην τοῦ δικαστήν.

Ἀποφαίνεται λοιπὸν ἡ ὑμ. Μ. ἐν τῇ ἀπὸ 18 λήξαντος σεβ. ἐπιστολῇ Της «ἡμεῖς ὁμως νομίζομεν ὅτι τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ζήτημα εἶνε ζήτημα δανειστοῦ πρὸς ὀφειλέτην· ποίαν λοιπὸν σχέσιν ἔχει πρὸς τοῦτο ἡ συστηθησομένη ἐπιτροπή;» Εἰς τοῦτο ἀπαντῶ ταπεινῶς ὅτι ἔχει τὴν μεγίστην τῶν σχέσεων διότι τῶν δημοσίων καταστημάτων τὰ χρέη δὲν ἐπιβαρύνουσι τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα πρόσωπον, ἀλλὰ τὸν ἐκάστοτε διαχειριζόμενον τὰ οἰκονομ. αὐτῶν· ἐπειδὴ λοιπὸν καὶ πρόκειται νὰ γείνη ἄλλος διευθυντής, αὐτὴ δε ἡ ἐπιτροπή, αὐτήν θὰ εὐθύνουσι καὶ μόνην προστίθημι δὲ ὅτι θὰ εἶχε δίκαιον νὰ μὴ δεχθῇ τὴν εὐθύνην ταύτην ἂν ἐγὼ προλαβὼν ἤθελον διευθετήσαι ἐπὶ τὸ χειρὸν τὴν θέσιν τοῦ ταμείου καὶ ἐδέσμευον οὕτω τὴν ἀντιπροσωπείαν τῆς ἐπαρχίας ἐπὶ μακρὸν μέλλον. Διὰ νὰ καταφανῇ δ' ἔτι μᾶλλον ἡ σχέσις προστίθημι ὅτι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ τις ὡς ὑπάρχουσαν ἰσχυράν τοιαύτην ἀφοῦ ἐγὼ αὐτός ἀντὶ ὀφειλέτου θὰ λάβω θέσιν, καὶ οὐχί τὴν ἐσχάτην, ἐλπίζω, μεταξὺ τῶν πολλῶν δανειστῶν τοῦ θρόνου.

Κι ὁμως ἐξήνεγκεν ἤδη δυστυχῶς δι' ἐμὲ τὴν ἐτυμηγορίαν Της ἢ ὑμ. πανσεβ. Μ. ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦτου ἀποφαινομένη ἐν τῇ προσφάτῳ ἐπιστολῇ «τό ζήτημα καθ' ἡμᾶς εἶνε ἀπλούστατον, εἶνε ζήτημα δανειστοῦ πρὸς ὀφειλέτην· ὁ δανειστής λέγει

(σοι) χρεωστεῖ μου. ἢ πλήρωσέ με ἢ ἀσφάλισον μοι τὰ χρήματά μου, ὁ ὀφειλέτης ὀφείλει νὰ ἀπαντήσῃ ἢ δέν σου χρεωστῶ ἢ δέν ἔχω νὰ σέ πληρώσω· ἂν τό πρῶτον, χρήζει ἀποδείξεως· ἂν τό δεύτερον, τότε πρέπει νὰ πεισθῇ ὁ δανειστής διὰ τῆς ἐξελέγγεως τῶν λογαριασμῶν τοῦ ὀφειλέτου ὅτι τῷ ὄντι ὁ ὀφειλέτης δέν ἔχει». Καί πρῶτον μὲν ἐθεώρησέ με προσωπικῶς ὀφειλέτην, τὸ δὲ χεῖριστον δι' ἐμὲ ὡς ὀφειλέτην ἔμπορον χρεωκοποῦντα· πῶς γὰρ οὔ; ἀφοῦ προειδοποιεῖ με ὅτι θὰ ἐφαρμόσῃ κατ' ἐμοῦ ὅ,τι εἰς οὐδεμίαν ἄλλην τάξιν ὀφειλετῶν πλήν τῆς τῶν ἔμπορευομένων καταγινώσκει ὁ νόμος.

Ἀδικοῦμαι πολὺ παρα πολὺ, Μακαριώτατε Δέσποτα, ἐν τῇ ἀμύνη διότι ἂν ἡ ἐπιστολὴ ἔφερε τὰς ὑπογραφὰς τῆς ἐπιτροπῆς, ἀντί πάσης ἄλλης ὑπερασπίσεως θὰ ἀνεμίμνησκόν τισι τῶν διαπρεπῶν μετὰ τῆς ἀξιοτίμου ἐπιτροπῆς ὅτι καθ' ἣν ἐποχὴν ἐμαίευστο τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τοῦς οἰωνοῦς των αὐτοῖ οὔτοι πρὸς ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν Κιτιέων ἀπουδεικνύουσαν δι' ἀντιπροσώπων τῆς ὅτι κατὰ πρόχειρόν τινα μόνον καὶ ἐσπευσμένως γενομένην ἐξέλεγξιν δέν εἶχε τόσα νὰ λαμβάνῃ ὁ παραιτούμενος οἰκαιοθελῶς ἀρχιερεὺς των καὶ ὅτι ἂν τις ἀμφίβαλλε περὶ τῆς ἀνακριβείας τῶν ἐν Λευκωσίᾳ καταστρωθέντων δευτεριῶν του ἦσαν ἔτοιμοι νὰ καθίσουν μαζί του εἰς τὸν λογ[αριασ]μόν, ἔλεγον καὶ ὑπεστήριζον ἐνωπιον τῆς ὑμ. πανσεβ. Μ. ἐν πλήρει συνεδριάσει «ὁ ἀρχιερεὺς ἦτο κερδοσκόπος, ὅτι ἔλαβεν ἦτο δι' αὐτόν καὶ τῷ ἀνῆκεν ὡς κυριάρχη, ὅτι δὲ ἐδαπάνᾳ ἦτο εἰς βάρος τοῦ θρόνου (1867 8 Μαΐου ἐσπέρας).

Ζητήσας δὲ περιπλέον ἰδιαιτέραν συνέντευξιν ὁ ἕτερος αὐτῶν μετὰ τῆς ὑμ. Μ. συνεβούλευσεν ὡς κάλλιστος χριστ. καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θύων ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστ. ἀξιοπρεπείας ὅτι «οἱ κοσμικοὶ οὔτοι ἦσαν ἀπλοῖ τύποι ἐν τῇ ὑποθέσει καὶ ὅτι

ἀναγκαιότατον ἦτο νὰ πεισθῶσι νὰ μὴ ἐπιμείνουν εἰς ἐξέλεγχιν τῶν λογ[αριασ]μῶν τοῦ ἀρχιερέως». Ἄλλ' ἄς μὴ ἀντλήσω πλείονα ἐκ τοῦ ἡμερολογίου τῆς ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐποχῆς ὅπως μὴ τυχὸν διαταραχθῶσιν αἱ ἀγαθαὶ σχέσεις αἱ εὐτυχῶς ὑπάρχουσαι ἤδη μεταξὺ τῆς ὑμ. πανσεβ. Μ. καὶ τῶν ἀνδρῶν τοῦ περιφήμου λαΐχᾶ, καὶ ἄς ἐπανέλθω εἰς τὸν στενὸν κύκλον τοῦ ὑφισταμένου ζητήματος.

Ὁ προκάτοχός μου λοιπὸν διὰ στόματος τῶν ἐξεχόντων μελῶν τῆς νῦν ἐπιτροπῆς τῆς Λευκ. ἔλεγεν εἰς τὴν ἣν ἐγκατελείμπανεν ἐπαρχίαν «εἰσέπραξα ὀλιγώτερα παρ' ὅσα ἐδαπάνησα καὶ τὰ ζητῶ» ἢ ἐπαρχία ἀπῆντα «ἔλα νὰ λογαριασθῶμεν καὶ ἂν ἔχῃς νὰ λαμβάνῃς νὰ σὲ πληρώσω» οἱ δὲ συνήγοροί του ἔσχιζον τὰ ἱμάτια των διαμαρτυρόμενοι κατὰ τοῦ ὀλεθρίου καὶ προδοτικοῦ τούτου νεωτερισμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέκράτησεν ἡ γνώμη των καὶ ἡ Μητρόπολις ἐχρεώθη ἤδη δὲ ἐγὼ ἀπαιτοῦμαι λογ[αριασ]μὸν ἀπ' αὐτὸν τοῦτο καὶ ἡ ὑμ. Μ. ἀποφαίνεται ῥητῶς καὶ σαφῶς ὅτι ὀφείλω νὰ τῷ δώσω. Πρὶν προβῶ εἰς τὰ δικαιολογήματα τῆς ταπεινῆς γνώμης μου καὶ ἐπὶ τούτου ὑπενθυμίζω βαθυσεβάστως τῇ ὑμ. Μ. ὅτι ἐν παρελθούσῃ τινὶ ἐποχῇ ἐξέφρασα τῇ ὑμ. Μ. διὰ ζωηρῶν μάλιστα λέξεων ὅτι ἂν καὶ ῥητῶς συνεφωνήθη μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῶν ἐκλογέων νὰ μὴ δώσω ποτὲ λογ[αριασ]μους, ἐν τούτοις θὰ ἔδιδον εὐχαρίστως λογ[αριασ]μὸν εἰς τὴν συστηθησομένην ἐπιτροπὴν, διότι φρονῶ ὅτι ὅταν ὁ ἀρχιερεὺς παραιτούμενος ἢ παύομενος ἢ τοῦ θρόνου ἢ μόνης τῆς διαχειρίσεως λέγῃ ὅτι ἔχει λαμβάνειν, ὡς ἔλεγεν ὁ πανιερώτατος ἅγιος Βαρθ. εἶνε ὑπόχρεως νὰ λογαριασθῇ μετὰ τῆς ἐπαρχίας του διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὸ λαβεῖν του· οὕτως ἐφρόνουν καὶ ἐξεφραζόμεν ὅτε ἐκυοφορεῖτο τὸ Βαρθολ. ζήτημα, καὶ οὕτω φρονῶ καὶ νῦν διότι σέβω καὶ τιμῶ τὸ ἀρχαῖον παράγγελμα «ἕνα σε δεῖ ἄνθρωπον εἶναι».

Ἦδη ἐπιτρεψάτω μοι ἡ ὑμ. πανσεβ. Μ. νὰ εἶπω μετὰ τὴν παρένθεσιν ταύτην ὅτι ὅσον γνωρίζω, ἀφοῦ οὐ μόνον ἐμπορευόμενος δὲν εἶμαι ἀλλὰ καὶ περιπλέον ἢ θέσις ἣν ἔχω ἐγὼ διὰ (;) βεβαίως δίδει μοι θέσιν, καίπερ ἀναξίῳ ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν τῆς ὑμ. πανσεβ. Μ. τὰ δὲ ἀφορῶντα τὴν σεμνὴν αὐτὴν χορείαν διέπονται ἢ ὑπὸ γραπτῶν ἢ ἀγράφων νομίμων νομιμοποιηθέντων ὑπὸ τῆς παλιᾶς ἀρχαιότητος καὶ ἐν αὐτοῖς, ὅσον ἢ ἐμὴ ἀγνοία γινώσκει, δὲν ὑπάρχει προηγούμενον ὑπὲρ τῆς ἀξιώσεως ταύτης· προστίθημι δ' ἔτι ὅτι ἂν καὶ ἡ ἔλλειψις ἀπλῶς προηγούμενου (prosede) δὲν εἶναι ἀχρεῖον τι χρήμα, ἐπειδὴ ὑπάρχει προσέτι εὐτυχῶς πρόσφατον λίαν προηγούμενον ἢ ἂν μνημονευθεῖσα περίπτωσις ἢ ὁποῖα θὰ συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ιδέας ἐμοῦ καὶ ὅταν ἀκόμη ἀντί νὰ προσκαλῶ οἴκοθεν τὴν ἐπαρχίαν μου νὰ διορίσῃ οἶκονομ. ἐπιτροπὴν εἰς ἣν, ἀφοῦ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν νὰ δώσω λόγον τῆς διαχειρίσεώς μου, ἤθελον δι' ἰσχυρισθῆ ὅτι δὲν δικαιοῦνται εἰς τοῦτο διὰ ταῦτα πάντα τολμῶ νὰ φρονῶ ὅτι μόνον διὰ παρεκκλίσεως ἀπὸ πάσης συνηθείας καὶ παντὸς νόμου ἤθελον ὑποβληθῆ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τῶν Κ. ἐπιτρόπων.

Δὲν πρέπει νὰ παραλείψω καὶ ἄλλην τινὰ παρατήρησιν τὴν ἐξῆς· ἡ ἐπαρχία ἐζήτει λογ[αριασ]μὸν ἀπὸ τὸν προκάτοχόν μου διὰ νὰ ἀποδειχθῆ τὸ χρέος εἰς ὃπερ δι' ἰσχυρίζετο ὅτι ὑπέκυψε τὸ ταμεῖον κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαχειρίσεώς του, ἐνῶ ἤδη πρόκειται περὶ ἐλλείματος ἢ χρέους οὐχὶ τῆς ἐποχῆς μου ἀλλὰ τῆς ἐκείνου.

Ἐπὶ πάντων τούτων λοιπὸν στηριζόμενος δικαιοῦται τις, πιστεύω, νὰ κάμῃ τὸν ἐξῆς συλλογισμόν.

Οἱ λόγοι δι' ὧν ἀποχρώντων θεωρηθέντων ὑπὸ τῆς ἐκκλ. ἀρχῆς τότε ἐδημιουργήθη ἀνεξελέγκτως τὸ λαβεῖν τῆς Α. Πανιερ. τοῦ

προκατόχου μου καὶ ἦσαν καὶ εἶνε νόμιμοι ἢ τούναντίον· ἂν ἀληθεύῃ τὸ πρῶτον, ἄδικα ζητοῦμαι λογ[αριασ]μούς ἐγὼ ὁ ὑπερτερῶν πολὺ δι' οὓς ὑπέμνησα λόγους τοῦ συναδέλφου μου· ἂν δὲ τὸ δεύτερον τότε διασαλεύονται τὰ θεμέλια ἐφ' ὧν ἐδράζεται αὐτὸ τοῦτο λαβεῖν τοῦ προκατόχου περὶ οὗ ὁ τόσος θόρυβος.

Τὸ οὐσιῶδες τοῦ ζητήματος δὲν θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ ποῖος θὰ ἦνε ὁ δανειστής, ἐὰν ἐφυλάττετο μέτρον τι ἐνταῖς πρὸς κέρδη τάσεσι καὶ ἐὰν δὲν ἐπέμοινεν ὁ νῦν κάτοχος φρονῶν, ὡς φρονεῖ περὶ τῶν δικαιωμάτων ἅτινα ἐδημιούργησε δῆθεν ὡς θαύματος ἢ μεταβίβασις.

Ἐν παρόδῳ ὁμῶς προειδοποιῶ τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι καὶ ὅταν ἡ ἐμὴ ταπεινότης ἐρρίπτετο ἢ προσεβιβάζετο εἰς τάξιν ἐμπόρου, καὶ ὅταν ἡ περιουσία τοῦ ταμείου τῆς Μητροπόλεως συνίστατο εἰς ὠρισμένον ποσὸν χρηματικόν καὶ οὔτε ἀκίνητα κτήματα εἶχε καὶ ὅταν ἔτι ἔλεγον εἰς τὸν κάτοχον τῶν γραμματίων ὅχι τὸ «πάρε μου πομονὴν καὶ θὰ πληρωθῆς» ἀλλὰ τὸ «κἀμνω πτώχευσιν, δὲν ἔχω τίποτε καὶ πάλιν δὲν θὰ ἐσύμφερεν εἰς τὴν Πανιερ. του νὰ ἐγγιχθῆ ἡ χορδὴ τῆς ἐξελεγγεως τῶν λογ[αριασ]μῶν, διότι καὶ μόνη ἡ σύγκρισις τῶν δύο λογ[αριασ]μῶν ἐν ταῖς κοιναῖς καθημεριναῖς δαπάναις θὰ παρουσιάσῃ, ἐλπίζω, διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἐμῶν εἰς ἴσον χρόνον καὶ τῶν τῆς Α. Πανιερ. καλύπτουσιν οὐκ ὀλίγον μέρος τῶν ἀρχικῶν (;). Ἄν δὲ τυχόν ἀπεδείκνυσον οἱ οἰοιδήποτε ἐξελεγκταὶ ὅτι προσέθηκα ψευδεῖς εἰς τό λαβεῖν μου ἄσπρον ἔν, αὐτὸ τὸ ἄσπρον θὰ προσετίθετο εἰς τὴν διαφορὰν καὶ θὰ ηὔξανε τὴν ὑποψίαν περὶ τῆς ἀνακριβείας τῶν ἐν Λευκωσίᾳ δημιουργηθέντων δευτεριῶν τοῦ προκατόχου.

Ἄν δὲ μάλιστα ἠγγίζετο καὶ τὸ δοῦναι του ἐν συγκρίσει πρὸς ὅσα ἐγὼ ἐπίστῳσα τὸ ταμεῖον εἰς ἴσον χρόνον (ἀφαιρουμένων

βέβαια ὧν δεῖ ἐκ τῶν ὑμῶν) καί τότε ἡ ἀμοιβαία θέσις Μητροπολ. καὶ ἀγίου πρώην θὰ ἀντιηλλάσσετο βεβαιότατα κατὰ γε τὴν ἐμὴν πεποίθησιν. Τοῦτων δ' οὕτως ἐχόντων πιστεύω καὶ ἐλπίζω νὰ μὴ παρεξηγηθῶ ἀποκρούων τὴν ἀπαίτησιν τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ νὰ μὲ καθίση στὸν λογ[αριασ]μὸν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ὑμ. πανσεβ. Μ. πέποιθα ὅτι οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν μίαν ἔδωκε πίστιν εἰς τὰ σπερμολογήματα περὶ θησαυροῦ κατὰ δραχμὰς ἠριθμημένου, διότι πρῶτον μὲν γνώριζε ὑπὸ τίνων καὶ εἰς ποίαν περίστασιν ἐπλαστολογήθησαν τὸ πρῶτον, δεύτερον δὲ ἰδίαν κέκτηται πεῖραν ὅτι κακόβουλοι ἄνθρωποι δύνανται βαρυτέρας νὰ χαλκεύσωσι συκοφαντίας παρεμφερεῖς ἐπὶ τῆς πραγματικότητος οὐδόλως βασιζομένης οὐδ' ἐγγύς!!!

Πρὶν δὲ περαιώσω τὴν παροῦσαν μου ταπεινὴν ἐπιστολὴν θερμότατα ἐκλιπαρῶ τὴν ὑμ. πανσεβ. Μ. νὰ μοι συγχωρήσῃ ὑπὸ σιδηρᾶς προαχθέντι ἀνάγκης νὰ κάμω ἐνστάσεις εἰς τὰς ὡς ἀπεφῆνατο κατ' ἐμοῦ γνώμας, ἀναλογιζομένη τὸ συνταγματικώτατον τοῦ χριστιανικοῦ πολιτεύματος δι' οὗ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Ἐχῶ δὲ δι' ἐλπίδος ὅτι ἂν τις τοῦ αὐτόθι κόσμου θελήσῃ νὰ διεγείρῃ τὴν ὑμ. Μ. συμφύρων ὅθεν (;) τινὰ καὶ ἀλλότρια τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας ἔθιμα ἢ τάσεις, θὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ὑπομνήσῃ τῇ εὐγενεῖα του ὅτι ἐν τῶν καυχημάτων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολ. Ἐκκλησίας εἶνε ὅτι δέν ἐμόλυνε τοὺς ἀρχικούς θεσμούς της διὰ καινοτομιῶν ἠκιστα ἀρμοδίων νὰ διέπωσι χριστεπώνυμον λογικὸν ποίμνιον, ὡς ἀνομολογοῦν ἤδη καὶ αὐτοὶ οἱ ἄλλων ἐκκλησιῶν ὀπαδοί. Εἰς ἐποχὴν μάλιστα οὐ καθ' ἦν αὐτός οὗτος ὁ τυχῶν σύμβουλος ἰδιώτης φρονεῖ ὅτι κέκτηται τὸ δικαίωμα οὐ μόνον τοῦ συζητεῖν ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ μετὰ τοῦ ἀνωτάτου ἐκκλησιαστ. ἄρχοντος ἀλλὰ καὶ νὰ περιφρονῇ τὴν τυχόν δικαίαν ὀργὴν του καὶ ἐκ τοῦ φανεροῦ νὰ κηρύττῃ κατ' αὐτοῦ τὸν πόλεμον καὶ παριάγων τὴν ἀψηφησίαν νὰ ἐπιδεικνύῃ αὐτὴν ἐν ταῖς ἀγυῖαις

καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐκκλησίᾳ, θὰ ἦτο πλέον τι ἢ κακόβουλον τὸ εἰσηγεῖσθαι τυχὸν ὅτι οὔτε καὶ δικαζόμενος ἐγὼ ἔχω τὸ δικαίωμα ὅπερ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπὶ τοῖς ἐσχάτης ἐγκλίμασι κατηγορουμένους δὲν ἀπεστέρησεν ὁ νόμος.

Ἄλλ' ἴσως θὰ ἐξαρθῇ ὑπὲρ πᾶν μέτρον τὸ ὅτι προσκαλούμενος νὰ μεταβῶ εἰς Λευκ. ἐντὸς τῆς παρουσίας ἐβδομάδος, ὡς ἀπῆτει αὐτοκρατορικώτερόν πως ἢ ἀξιότιμος ἐπιτροπῇ, δὲν μετέβην εἰσέτι. Ἄλλὰ θερμῶς καθικετεύω τὴν ὑμ. πανσεβ. Μ. νὰ μὴ ὑποθέσῃ ἄλλην αἰτίαν ἢ τοὺς λόγους οὓς ἐξέθηκα Αὐτῇ καὶ μόνους αὐτούς. Ὁ γ' κάτοχος περιεταφρεύθη εἰς τὸ ἢ χρήματα ἢ ἀσφάλειαν ἀν ἄλλος ἢ εὐθύνη τῶν πολλῶν ἐνδεχομένων ἐπὶ τὸν προκαλοῦντα· ἐγὼ οὔτε χρήματα ἔχω, καὶ ἀσφάλειαν δὲν δύναμαι νὰ δώσω ἐκ φόβου τῶν πράγματι ὀλεθρίων ἐνδεχομένων συνιστῶν· ἢ ὑμ. δὲ Μ. προλαβοῦσα εἶπε μοι ὅτι ἂν δὲν κάμω τὸ ἕτερον τῶν δύο ἀπονίπτεται τὰς χεῖρας ἦτοι δὲν θὰ δικάσῃ Αὐτῇ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ τῶν ἀπαιτητῶν· ἦτο λοιπὸν ἡλίου φανεστότερον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θὰ ἐτρέποντο ἄς μοι ἠπεύλουν τρίβους καὶ οὕτως ἄλλος τις νόμος ἄλλον διακελεύεται τόπον διαδικασίας ἢ τὴν Λευκωσίαν.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις καθικετεύων καὶ αὔθις θερμῶς τὴν ὑμ. πανσεβ. Μ. ὅπως μὴ με παρεξηγήσῃ ὑποσημειοῦμαι

Ἐλάχιστος ἐν Χριστῷ ἀδελφός

Ἐν τῇ Μητροπόλει Πάφου τῇ 11 Μαΐου 1875

Υ.Γ. Ἡ βραδύτης τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀπαντήσεως προῆλθεν ἐκ μόνης τῆς αἰτίας ὅτι ἄνθρωποι μεριμνῶντες περὶ τε τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν καλῶς ἐννοουμένων συμφερόντων τῶν σχολείων ἔγραψαν μοι ὅτι γίνονται ἀπόπειραι περὶ

συμβιβασμοῦ τινος καὶ νὰ μὴ ἀπαντήσω πρὶν λάβω ἐπιστολὴν τῶν καὶ μόνον ψὲς ἐκόμισάμην ἐπιστολάς των.

στ.

[ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΚΙΤΙΟΥ ΠΡΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΝ ΚΥΠΡΟΥ - 21.5.1875]

Μακαριώτατε Δέσποτα,

Μυρίας συγγνώμας Μακαριώτατε, διὰ τὰς πολλὰς ἐνοχλήσεις ἃς ἔλαβεν ἡ ὑμ. πανσεβ. Μακαριότης διὰ τὴν ἀτυχῆ τροπὴν ἣτις ἐδόθη εἰς τὰ Βαρθολομαϊκὰ γραμμάρια. Ἀλλὰ τόσῳ περὶ πλείστου ποιοῦμαι τὴν εὐνοίαν Αὐτῆς, ὥστε δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ θερμοπαρακαλέσω καὶ αὐθις νὰ μὴ με παρεξηγήσῃ· ἅμα ὡς διαλευκαινόμενον τὸ ζήτημα τεθῆ ὑπὸ τὴν φυσικὴν του μορφήν ἀπηλλαγμένον ὅλως τῶν ρακῶν δι' ὧν περιέλαβον αὐτὸ ἄνθρωποι παρ' οἷς ἢ κατ' ἑμοῦ κακὴ βούλησις τε καὶ προκατάληψις ἀπέβη σύστημα ὡμολογημένον, πέποιθα ὅτι οὐδεὶς ἀμερόληπτος κριτῆς θὰ εὕρισκετε ἐν τοῖς πεπραγμένοις μοι ἀντιβαῖνον εἰς τὸν σεβασμὸν ὅπερ ὀφείλω πρὸς τὴν ὑμ. πανσεβ. Μακαριότη.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν σχολ. Λευκωσίας ἐγένετο κάτοχος θρον. Γραμματίων καὶ ἐζήτει με πληρωμὴν ἢ ἀσφάλειαν· ἀπήντησα ὅ,τι ἐπειδὴ εἶχον ὀλίγον πρότερον προσκαλέσει τὴν ἐπαρχίαν μου νὰ ἐκλέξῃ δι' ἀντιπροσώπων τῆς οἰκονομ. ἐπιτροπὴν ἀναληψομένην ὀλόκληρον τὴν οἰκονομ. διαχείρισιν, ἔπαυσεν ἡ ἐμὴ ἀρμοδιότης νὰ διαπραγματευθῶ οἰκονομ. ζήτημα θρονικὸν· τὴν φυσικώτατην ταύτην ἀπάντησιν μου ἡ ἐπιτροπὴ ὑπεδέχθη δι' ἀπαιτήσεως νὰ μεταφερθῶ εἰς Λευκωσίαν δι' οἰουδήποτε τρόπου. Τὴν δὲ μεταβίβασιν ἢ μετάβασίν μου εἰς Λευκ. αὐτὴ ἡ ἀξιότιμος ἐπιτροπὴ τοσοῦτον θίγουσαν τὴν ἀξιοπρέπειάν μου ἐθεώρει, ὥστε μετὰ θλίψεως ἀμυθήτου τὴν ἀπεφάσιζε διὰ τὰ

πολλὰ ἐνδεχόμενα ἢ ὑμ. πανσεβ. Μακαριότης μὲ προσεκάλεσεν εἰς τὴν Λευκωσίαν ὁμολογουμένος διὰ νὰ συμβιβάσῃ, εἰ δυνατόν, τὴν ὑπόθεσιν διὰ νὰ μὴ ἀναφερθῇ εἰς τὴν πολιτ. Ἀρχὴν· ὡς ὄρος ὅμως ἀπαραίτητος ἐθεωρεῖτο ἡ πληρωμὴ ἢ ἀσφάλεια· ἐγὼ δὲ ὁ εἰδὼς παντὸς ἄλλου κάλλιον, καθό νοικοκύρης, ὅτι οὐδέτερον τούτων ἦτο μοι δυνατόν, καὶ ὅτι ἄρα ἀναποφεύκτως οἱ ἀπαιτηταὶ θὰ ἀνεφέροντο εἰς τὴν πολιτ. ἀρχὴν, ὡς μοι προεῖπον, ἡ δὲ ὑμ. πανσεβ. Μακαριότης δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ, καὶ θέλουσα, ὡς δὲν ἠδυσνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὸν πρῶτον κάτοχον, καίπερ ἀρχιερέα ὄντα, νὰ ἀκολουθήσῃ δις τὴν ὁδὸν ταύτην διὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ὡς δὲν ἠδυσνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὸν πρῶτον ὑπάλληλόν μου Χρῦσανθον, καίπερ κληρικὸν ὄντα, ἐνῶ μάλιστα μετέβην τότε εἰς Λευκωσίαν κατὰ πρόσκλησιν Ἰσα Ἰσα τῆς ὑμ. πανσεβ. Μακαριότη. ἐπὶ τῷ ῥητῷ ὄρῳ νὰ τὰ σάσωμεν μεταξὺ μας, φρονῶ ὅτι εἶνε ἀνωφελὴς ἢ μετὰβασις εἰς Λευκωσίαν. Λοιπὸν καὶ ὅταν δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τετελεσμένα ἤδη γεγονότα, καὶ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν θὰ συνέβαινον σκηναὶ σκανδαλώδεις, καὶ ὅταν ὑποθέσωμεν τὰ ἀδύνατα ἦτοι τὸ ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀνεχθῇ τις τὸν Κ. Γεώργιον Γλυκὺν διδάσκοντα τί ὀφείλεται εἰς τὸν κατὰ καιρὸν Ἀρχιεπίσκοπον, καὶ τὰ καθήκοντα τιμίου ὀφειλέτου πρὸς τὸν δανειστὴν του, καὶ ἐν γένει χριστιανολογοῦντα καὶ ἠθικολογοῦντα, καὶ πάλιν ἦτο περιττὸν νὰ μεταβῶ εἰς Λευκωσίαν, διότι ἦτο καὶ εἶνε βεβαιότατον ὅτι ἡ πολιτ. ἀρχὴ καὶ ὁ πολιτ. νόμος θὰ ἔκρινε τὴν ὑπόθεσιν· καὶ ὁ πολιτ. νόμος τὸν τόπον τοῦ ἐναγομένου ὀρίζει ὡς τόπον ἀγωγῆς καὶ οὐχὶ τὸν τοῦ ἐναγόντος.

Ἴδου οἱ μοναδικοὶ λόγοι, Μακαριώτατε, δι' οὓς δὲν μετέβην εἰς Λευκωσίαν. Ἄν ὅμως μεθ' ὅλα ταῦτα ἢ ὑμ. πανσεβ. Μ. νομίζῃ ὅτι παρέβην ὅπωςδήποτε ἔξω καὶ ἐλάχιστον μέρος τοῦ πρὸς τὴν θέσιν καὶ τὸ ἄτομόν Της καθήκοντος καὶ σεβασμοῦ

μου εἰμι ἔτοιμος νὰ ἰκανοποιήσω Αὐτήν δι' οἴουδηποτε τρόπου θελήσῃ μετὰ τὴν διεκπεραίωσιν τῆς οἰκτρᾶς ταύτης ὑποθέσεως.

Ἀλλὰ διαμαρτύρονται, ἀκούω, κατὰ τῆς κοινῆς ιδέας ὅτι οὐχὶ τό συμφέρον τῶν σχολείων ἀλλὰ τὰ ἀτομικὰ πάθη εἶχον ὁδηγὸν ἐν τῇ ὑποθέσει ταύτῃ· ἂν θέλουν νὰ πιστευθῶσιν ἰδοὺ ἡ φυσικὴ ὁδὸς ἦν πρέπει νὰ ἀκολουθήσουν κατὰ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην· παρακαλοῦσι τὴν ὑμ. πανσεβ. Μ. καὶ ἐπακούει τῆς παρακλήσεώς μου καὶ βοηθεῖ εἰς τὴν ὅσον τάχιον συγκρότησιν ἐπαρχιακῆς συνελεύσεως· ἐκλέγεται οἰκονομ. ἐπιτροπὴ καὶ ἰδοὺ αἶρεται ἐκ τοῦ μέσου ὁ τοιοῦτος καὶ τοιοῦτος, κατὰ τὴν γνώμην των, διαχειριστῆς τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου. Ἄλλ' ἀπεζύμησα τὸν δημόσιον πλοῦτον ἐν τῇ ἐπταετεί διαχειρίσει μου, κατ' αὐτούς πάντοτε, καὶ ἔχω ὅ,τι ἀνῆκεν εἰς τοὺς δανειστὰς τοῦ θρόνου· ἡ ἐπιτροπὴ πρῶτον ἔργον θὰ κάμῃ ἐξελέγχουσα τοὺς λογαριασμοὺς μου ἀύστηρότατα, καὶ ἂν μὲν ἀποδειχθῇ ὅτι κατακρατῶ χρήματα τοῦ ταμείου τῆς Μητροπόλεως, θὰ καταδικασθῶ βεβαίως εἰς ἀπόδοσιν· ἂν δὲ ὅτι τὸ ταμεῖον κατακρατεῖ ἐμοί, πιστώνει με· καὶ ἐπιτροπὴ βεβαίως ἥτις θὰ ἀναλάβῃ τοσοῦτον φορτίον χρεῶν δὲν θὰ χαρισθῇ πρὸς ἐμὲ καὶ ἀντὶ ὀφειλέτου νὰ μὲ ἀποδείξῃ δανειστὴν ἀύξάνουσα οὕτω τὸν ἀρκούντως μέγαν ἀριθμὸν τῶν ὀχληρῶν δι' αὐτὴν ἀπαιτητῶν.

Ἐπὶ τούτοις δὲ πᾶσιν ὑποσημειοῦμαι ἐλάχιστος ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς καὶ ταπεινὸς θεράπων.

21 Μαΐου 1875

Υ.Γ. Ὅταν τῇ συναρωγῇ τῆς ὑμ. πανσεβάστου Μ. συνέλθῃ ἡ συνέλευσις καὶ ἐκλεχθῇ ὀριστικῶς ἡ οἰκονομ. ἐπιτροπὴ, θὰ παρακαλέσω τὴν πανσέβαστόν μοι Αὐτῆς κορυφὴν νὰ στείλῃ καὶ ἓνα τῶν ὑπαλλήλων Της, ὅπως παρευρεθῇ ἐν τῇ ἐξελέγξει καὶ

τῆς διαχειρίσεώς μου ὡς καὶ ἐν γένει ὅποῖα καὶ ὅποσα τὰ
ἐτήσια εἰσοδήματα· ὡς καὶ τὰ κατὰ μέσον ὄρον ἀναγκαῖα ἔξοδα
τῆς Μητροπόλ. ταύτης διὰ μυρίους ὄσους λόγους.

ΑΙΜΚι, Κώδικας Στ, Κείμενα καὶ αποφάσεις επισκόπων (1869-
1949), σ. 37-48.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

V. ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ

1. Ζητεία της Μονής Κύκκου στην Προύσα

[1869-1875]

Περὶ τοῦ ἐν Προύσῃ Ταξειδίου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς

Κ^{οῦ} Χρυσάνθου Πρωτοσυγ.

Ὁ Πανοσιώτατος Κ^{ος} Χρυσάνθος ἀποσταλείς κατὰ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1868 εἰς τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει ταξειδίον ἀλλὰ ἀποτυχῶν αὐτῇ ἐκεῖθε ἀποστολῇ του μὴ ἀπολαμβάνων κἂν τὰ πρὸς τὸ ζῆν αὐτοῦ ἀναγκαῖα, εἰδοποίησεν ἐγκαίρως τὴν Ἱερὰν Μονὴν, ἣτις μετέθεσεν αὐτόν εἰς τὸ ἐν Προύσῃ Ταξειδίον καὶ μετεκάλεσε τὸν προκάτοχον αὐτοῦ Ἀρχιμανδρίτην Σίλβεστρον. Διατρίψας δὲ ὁ εἰρημένος Χρυσάνθος ἐν τῷ ταξειδίῳ τούτῳ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1869 Σεπτεμβρίου 20 μέχρι τοῦ ἔτους 1875 Ἰαννουαρίου 20, κατάρθωσεν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ διὰ τῆς ἀόκνου προσπαθείας του ἵνα δείξῃ ἐκ τοῦ ἐκεῖθε Μετοχίου, ὡς κατωτέρω δηλοῦται, ἀνάλογον εἰσόδημα στερηθέν ἐντελῶς ἐπὶ

τοῦ προκατόχου του. Σύν τούτοις δέ προσέθησεν ἐπί μοναστηριακοῦ ἐδάφους ἕν κατάστημα παρά τῷ ῥηθέντι Μετοχίῳ συγκεείμενον ἐξ ἑνός καφενείου, ἑνός Μαγειρίου μέ ἀέναον ὕδωρ, καί ἄνωθεν αὐτῶν δέ ὑποδοχή ξένων τρία οἰκήματα ἀποφέροντα ἑτησίως τέσσαρες – πέντε χιλιάδας γρόσια.

Διά ταῦτα δέ ἐδαπάνησεν ἐκ τῶν τοῦ ταξειδίου εἰσοδημάτων τό ὅλον

γρ. χιλιάδας
23000

διὰ τόκους 18 χιλ. γρ. ἐπί τούτῳ ὑπ' αὐτοῦ δανεισθέντων

ἐπί χρόνους 2 καί μήνας 6 (ἀφαιρέσαι 2500 γρ. ἃ ἔλαβεν ἐκ τῆς Κυβερνήσεως ἀπέναντι ἀξίας μον[α]στ[ηριακοῦ] ἐδάφους ὃ ἔλαβε

ἐπλήρωσε 5000
28000

Τά ἀνωτέρω γρ.
28000

Δι' ἐπιδιορθώσεις τοῦ Μετοχίου
5000

ἔστειλε δέ ἐκ διαλειμμάτων
3370

ἐπανακάμψας εἰς τήν Τεράν Μονή ἐν ἔτη

1875 Ἀπριλίου 10 παρέδωκεν ἐν

τῷ Μετοχίῳ
2010

δέκα πήχεις στόφαν διά φελῶν
1800

διά ἔξοδα αὐτοῦ ἵνα ἐτοιμασθῇ
612

40792

ΑΙΜΚ, Κώδικας 53, σ. 38v-39r.

2. Περιουσιακά στοιχεία της Μονής Κύκκου στη Ρωσία

[15 Ιανουαρίου 1883]

ὁ Ἡγούμενος τῷ ἐν Κ/πόλει πρεσβευτῇ τῆς ῥωσίας

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Κόμητα Νελιδῶφ Πρεσβευτὴν τῆς
Α.Μ. τοῦ

Αὐτοκράτωρ πασῶν τῶν ῥωσσιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἐξοχώτατε.

Ὁ αὐτόθι ἀντιπροσωπεύων τὴν ταπεινὴν ἡμῶν ἀδελφότητα Ἀρχιμανδρίτης Μελέτιος ἀνήγγειλε πρὸς ἡμᾶς ὅτι ἐμφανισθεῖς πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα παρεκάλεσεν Αὐτὴν ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν εἰσπραξίν τῶν εἰσέτι καθυστερουσῶν προσόδων τῆς ἐν Καυκάσῳ κτημοσύνης τῆς ἀνηκούσης πρὸς τὴν Ἱερὰν ἡμῶν Μονὴν διὰ τὰ παρελθόντα τρία ἔτη 1879-1880 καὶ 1881 καὶ ὅτι ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης εὐάρεστηθεῖσα ἐβεβαίωσεν αὐτὸν ὅτι θέλει γράψῃ πρὸς τὸ Αὐτοκρατορικὸν Ὑπουργεῖον τὰ δέοντα, πρὸς ἐπίτευξιν τῆς αἰτήσεως ἡμῶν ταύτης.

Πιεζομένης ἀπὸ πολλὰς καὶ δυσοικονομήτοις στενοχωρίας τῆς ταπεινῆς ἡμῶν ἀδελφότητος, ἀναγκαζόμεθα νὰ παρενοχλήσωμεν διὰ τῆς παρούσης ἰκετηρίου ἡμῶν ἀναφορᾶς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ἐκλιπαροῦντες Αὐτὴν ὅπως ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸ εἰδικὸν ὑπουργεῖον τὰς περὶ τῆς αἰτήσεως ἡμῶν ταύτης συστάσεις Αὐτῆς, ἐπισπεύδουσα τὴν παραδοχὴν καὶ ἀποπεράτωσιν αὐτῆς, καὶ οὕτω ἀνακουφίσῃ ἡμᾶς ἐκ τῆς λίαν δυσαρέστου θέσεως εἰς ἣν περιέστημεν.

Αἰτοῦντες τὴν ὑμετέραν συγγνώμην διὰ τὴν ἐνόχλησιν ἣν ὑπείκοντες εἰς τὴν ἀνάγκην προξενοῦμεν, Αὐτῇ διαβεβεβαιούμεθα μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος.

Εὐγνώμονες θεράποντες

καὶ ταπεινοὶ παρακλήτορες

ὁ Ἡγούμενος τῆς Τερᾶς Βασιλικῆς καὶ

Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Κύκκου

Σωφρόνιος καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ

ἐν Χ[ριστ]ῷ ἀδελφοὶ

Κύπρος

ἐν τῇ Τερᾷ Μονῇ Κύκκου

τῇ 15 Ἰαννουαρίου 1883

ΑΙΜΚ, Κώδικας 53, σ. 182v-183r.

VI. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

1. Επιστολή από την ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη προς τον Υπουργό Εξωτερικών

ΕΛΛΗΝΙΚΗ Β. ΠΡΕΣΒΕΙΑ

Εν Κωνσταντινουπόλει
Νοεμβρίου 1905

Τῆ 16

Ἀριθ. 903 έμπ.

Ἀριθ. Πρωτ. 4852

Ἐλήφθη τῆ 25 9βρίου 1905

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα

τὸν Κύριον Δ. Ράλλην

Πρόεδρον τοῦ Υπουργικοῦ Συμβουλίου

Ἵπουργὸν ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

Κύριε Πρόεδρε,

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ λήγοντος Ὀκτωβρίου ἥς ἐγκαίρως ὑπεβλήθη τῆ Ἵμετέρα Ἐξοχοτητι ἀντίγραφον ἐγνώρισέ μοι ὅτι «εἶναι ἀνάγκη οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ τὴν Σύνοδον ἀποτελοῦντες καὶ ἰδία οἱ Τραπεζοῦντος, Πεισιδίας, Βελλᾶς καὶ Κολωνίας, νὰ κατηχηθῶσιν οὐχὶ ὑπὸ προσώπων τῆς Πρεσβείας ἢ τούτων ἐρχομένων δευτέρων». Κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἐζήτησα ἐξηγήσεις παρὰ

τοῦ Πατριάρχου ὅστις μοὶ ὑπέδειξε τὸν μὲν διαπρεπῆ δικηγόρον κ. Α. Πινιατῶρον ὡς κατάλληλον νὰ προβῆ εἰς διαβήματα παρὰ τῷ Σεβασμιοτάτῳ Μητροπολίτῃ Τραπεζοῦντος, τὸν δὲ γνωστὸν τραπεζίτην κ. Ἰω. Ηλιάσκον παρὰ τῷ Πεισιδίας.

Ἐκ τούτων ὁ κ. Πινιατῶρος, ἀφοῦ προφορικῶς μοὶ ἐγνώρισεν ὅτι οὐδόλως σχετίζεται μετὰ τοῦ κ. Κωνσταντίου, προέβη κατὰ παράκλησίν μου εἰς τὰς ὑποδειχθείσας ὑπὸ τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος ἐνεργείας, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ καὶ τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν ὅπερ δὲν εἶναι εὐχάριστον, μοὶ ἀνεκοίνωσε διὰ τῆς συνημμένης ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολῆς. Εὐτυχέστερος ὑπῆρξεν ὁ κ. Ηλιάσκος, καθ' ὅσον, ὡς μοὶ ἀνεκοίνωσεν ὁ Ἅγιος Πεισιδίας εἶπεν αὐτῷ ὅτι τὰ γενόμενα δὲν στρέφονται κατὰ τοῦ προσώπου τοῦ Πατριάρχου, ἀλλ' εἰς ἀσφαλεστέραν ἐξυπηρέτησιν τῶν συμφερόντων τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς ἕτερα διαβήματα δὲν ἔκρινα πρέπον νὰ προβῶ, διότι δὲν ἐθεώρησα τὴν παρατηρουμένην ἐν τῇ Τερᾷ Συνόδῳ ἀντίδρασιν ἐπιβάλλουσαν, τό γε νῦν τούλάχιστον, ἄμεσον τὴν μεσολάβησιν μου, περιωρίσθην δὲ νὰ ἀπευθύνω φιλικὰς παραστάσεις εἰς τὸν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου κ. Ἰω. Χατζόπουλον, διότι διὰ τῶν αὐστηρῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ ἐπὶ ἀποφάσεων ληφθεισῶν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου οὔτινος ἐν τούτοις τυγχάνει θιασώτης, ἐνισχύει τὴν ἀντιπολίτευσιν. Καὶ ὁ μὲν κ. Χατζόπουλος μοὶ ὑπεσχέθη μείζονα ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιφυλακτικότητα, δι' ἐλπίδος δ' ἔχω, ὡς ἤδη ἐρρήθη ὅτι ἡ κατὰ τοῦ προκαθημένου τοῦ θρόνου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀντίδρασις δὲν θὰ ἐπεκταθῆ, εἰ καὶ ὁ ἴδιος ἀτυχῶς συντελεῖ ἐνίοτε εἰς τὴν δημιουργίαν δυσαρέστων, μετερχόμενος πολιτείαν αὐταρχικὴν καὶ οὐχὶ καθόλου συνάδουσαν πρὸς τοὺς κανονισμοὺς, διότι καὶ ὀλόκληρον τὸ Διαρκὲς Ἐθνικὸν Μεικτὸν

Συμβούλιον εἶναι ἀφωσιωμένον αὐτῶ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἄγ.
Τραπεζοῦντος Συνοδικοὶ τὰ πρόσφατα παθήματα τῶν προκατόχων
αὐτῶν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν δὲν θ' ἀποτολμήσωσιν ἐκ τοῦ φανεροῦ
νᾶ προσκαλέσωσι πατριαρχικὴν κρίσιν.

Εὐπειθέστατως [Υπογραφή]

ΙΑΥΕ, (1908), φ. 19.Ζ.α.α.κ., υποφ. 1^{ος}.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

**2. Ἐπιστολή της ελληνικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη
προς το Υπουργείο Ἐξωτερικῶν**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ Β. ΠΡΕΣΒΕΙΑ

Ἐν Κωνσταντινουπόλει
1905

Τῆ 28 Μαρτίου

Ἀριθ. 193 ἔμπ.

Ἀριθ. Πρωτ. 1255

Ἐλήφθη τῆ 4 Ἀπριλ. 1905

Κύριε Ὑπουργέ,

Σπουδαίως ἀπό τινος ἀπασχολεῖ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἐν γένει κύκλους ἡ ἐκ Ρωσίας τελευταῖον διαβιβασθεῖσα εἶδησις, καθ' ἣν ἡ διοικοῦσα Σύνοδος τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἀπεφάσισε τὴν ἴδρυσιν πατριαρχείου, ἐπανερχομένη οὕτως εἰς προϋπάρξον καθεστῶς. Τὴν ἐν λόγῳ πληροφορίαν ἀνεκοίνωσε προχθὲς πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ ὁ ἐν Μόσχᾳ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ Ἰάκωβος διὰ τοῦ ἐπομένου τηλεγραφήματος.

«Ἀπεφασίσθη συνοδικῶς σύστασις Πατριαρχείου ἐν Ρωσίᾳ. Θέσις αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτρόπου καταργεῖται. Συγκαλεῖται ἐν Μόσχᾳ Σύνοδος πρὸς ἐκλογὴν Πατριάρχου».

Καὶ τὸ ζήτημα ἐνέβαλε τοσοῦτω μᾶλλον εἰς σκέψεις, ὅσα ἡ ἐν λόγῳ ἀπόφασις προσκρούει εἰς τὸ κρατοῦν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ καθεστῶς καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ὑπερτάτην τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου θέσιν. Καίτοι δὲ καὶ ἐν Ρωσίᾳ κατὰ

τὰς ληφθεῖσας πληροφορίας, ἐξηνέχθησαν καὶ γνῶμαι ἀντίθεται, ἰδίᾳ δὲ παρὰ τοῦ ἐν τῇ Συνόδῳ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου Παπαδονότσεφ, οὐδὲν ἦττον ἢ ἰδρυσις Πατριαρχείου ἀπεφασίσθη, ὡς εἴρηται συνοδικῶς.

Ἐπὶ τῇ ἐν λόγῳ ἀποφάσει, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης φρονεῖ καὶ ὀρθῶς ὅτι, δεδομένης τῆς ὑπερτάτης τοῦ ζητήματος σπουδαιότητος καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐνδεχομένων συνεπειῶν (τῆς ὑπαγωγῆς πιθανῶς ὑπὸ τὸ ρωσικὸν Πατριαρχεῖον τῶν ἐκκλησιῶν Σερβίας, Βουλγαρίας καὶ Μαυροβουνίου, ἴσως δὲ καὶ τῆς Ρουμανίας καὶ τῶν ἐν Αὐστρίᾳ Σλαύων) ἀνάγκη ἀναπόδραστος κοινῆς τῶν τριῶν Πατριαρχείων συνεννοήσεως καὶ συνεργασίας ἐν τῷ ζητήματι. Ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ τοῦ Πατριάρχου γνώμῃ καὶ τῇ συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἀνακοινωθείσῃ μοι ἐπιθυμία νὰ μάθῃ (;) οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας καὶ Τεροσολύμων ἐβολιδοσκοπήθησαν ἔστω καὶ πόρρωθεν, ὑπὸ τῶν οἰκεῖων Ρωσικῶν ἀρχῶν περὶ τῆς ἐν λόγῳ πολυσημάντου ἐκκλησιαστικῆς μεταβολῆς, θέλω ζητήσῃ σήμερον τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας παρὰ τοῦ ἐν Καΐρῳ Κυρίου Διπλωματικοῦ Πράκτορος καὶ τοῦ ἐν Τεροσολύμοις Κυρίου Γενικοῦ Προξένου.

Εὐπειθέστατος

(υπογραφή)

ΙΑΥΕ, (1905), φ. Ζ.19, υπφ. 1^{ος}.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

**3. Επιστολή από την ελληνική πρεσβεία Κωνσταντινούπολης
προς τον Υπουργό Εξωτερικών στην Αθήνα**

Ελληνική Β. Πρεσβεία
Πρωτ. 716

Αριθ. έμπ.

έν Κωνσταντινουπόλει

Έν Νεοχωρίω τῆ 17 Αύγούστου 1907

Κύριε Υπουργέ,

Εἰς ἀπάντησιν εἰς τὸ ἀπὸ 9 ἰσταμένου ὑπ' ἀριθ. 3577 ἔγγραφον τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος περὶ τοῦ έν Κύπρῳ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἔχω τήν τιμήν νά ἀνακοινώσω τά ἐπόμενα.

Μετά τοῦ Μητροπολίτου Χαλεπίου, ἐλθόντος παρ' ἐμοί σήμερον καὶ κοιμιστοῦ γενομένου γράμματος μακροῦ πρὸς με περὶ τῶν έν Κύπρῳ του Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, μακροτάτην ἔσχον σήμερον διάλεξιν. Ἐπί τῆ βάσει τῶν γενομένων μοι ὑπό τοῦ έν λόγῳ Μητροπολίτου ἀνακοινώσεων καὶ τοῦ γράμματος τῆς Α.Θ.Μακαριότητος θέλω διαλεχθῆ, λίαν προσεχῶς μεταβαίνων εἰς Φανάριον – μεθαύριον πιθανώτατα – μετά τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Ἄλλ' ὡς δέν ἀπέκρυψα ἐμπιστευτικῶς καί πρόν τόν Μητροπολίτην Χαλεπίου δέν μοι λείπουσι βάσιμοι λόγοι, ἐξ ὧν πολύ φοβοῦμαι μή τό διάβημα μου ἀποβῆ μάταιον. Καὶ πρῶτος λόγος, ἡ μεταξύ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας ὑφισταμένη δυστυχῶς ψυχρότης, ἣτις πολλαπλῆς ἔχει τάς αἰτίας καὶ ἀφορμάς. Εἰς τήν ψυχρότητα ταύτην καὶ τάς ἐξ αὐτῆς, ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτὰ ἀρρήκτως συνδεδεμένων ἐθνικῶν ἡμῶν συμφερόντων,

συνεπείας ἀφορῶν, μετὰ χαρᾶς ἤκουσα – καὶ συνετέλεσα, κατὰ
τινα τρόπον, εἰς πραγμάτων τῆς περὶ αὐτῆς ἰδέας τοῦ
Πατριάρχου – τὴν περὶ κλήσεως ἐνταῦθα τῶν Πατριαρχῶν
Τεροσολύμων καὶ Ἀλεξανδρείας ἀπόφασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ
Πατριάρχου, ἐλπίζων ἐξ αὐτῆς, ἄρσιν τῆς ψυχρότης ἐπὶ κοινῇ
συνεργασίᾳ. Δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπετράπη. Φοβοῦμαι
δεύτερον τὴν ὑπὲρ τοῦ Κυρηναίας ἀπόκλισιν τοῦ Πατριαρχείου,
ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄ ἀκόμη, καὶ πρὸς αὐτῇ τὴν περὶ
τῆς ἐν Κύπρῳ ἐκκλησιαστικῆς Συνόδου γνώμην τοῦ τε
Πατριάρχου καὶ τῶν Συνοδικῶν, γνώμην ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ
Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

Ὅπωςδήποτε πᾶσα δυνατὴ ἐνέργεια γενήσεται παρὰ τῷ
Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ καὶ τῇ Ἱ. Συνόδῳ ὅπως ὠρισμέναι
ὁδηγίαι ἐπισταλώσι πρὸς τὸν Ἅγιον Ἀγχιάλου ἐν σχέσει πρὸς
τε τὸ κατ' οὐσίαν ζήτημα καὶ τὸ τῆς ὑποψηφιότητος αὐτοῦ.

Εὐπεθέστατως

[Υπογραφή]

ΙΑΥΕ, (1907), φ. ΙΒ α.α.κ., 73, υποφ. 1^{ος}.

**4. Επιστολή του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών προς τον
πρόξενο της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια**

Ἐλήφθη τῆ 27 Ὀκτωβρίου 1908
ἀντίγραφον

Ἀριθ. ἐμπιστ. Πρωτ. Γεν. Προξενείου 90

Κρυπτογραφικόν τηλεγράφημα τοῦ ἐπί τῶν

Ἐξωτερικῶν Υπουργείον πρὸς τόν

Γεν. Πρόξενον Ἀλεξανδρείας

Εἰς Πατριάρχην ἀπευθύνετε ἐπιστολήν: Δι' αὐτῆς νά τῷ
καθιστᾶτε γνωστόν, ὅτι ἡ Β. κυβέρνησις ἀποβλέπουσα εἰς τήν
ἐπιβαλλομένην ἀνάγκην, ὅπως ὅλαι αἱ ἐθνικαί δυνάμεις εἶναι
συνενωμένοι κατὰ τάς κρίσιμους περιόδους, ἄς νῦν διέρχεται
ὁ Ἑλληνισμός, εἰς νέας ἐνεργείας προέβη ἐν Κων/πόλει πρὸς
ἐξεύρεσιν ἐδάφους συνεννοήσεως μεταξύ τῶν δύο Πατριαρχείων.
Ὅτι δέ ἐπομένως θερμῆν τῷ ἀπευθύνει παράκλησιν νά μή λάβῃ
ἀπόφασιν τινά ἐπί τῶν ἐκ Κύπρου ὑποβληθεισῶν νέων αἰτήσεων

περί αποστολής εκεί Ἐπισκόπων πρὸς διαξαγωγήν ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου.

[ὑπογρ.]

Μπαλτατζῆς

ΙΑΥΕ, (1908), φ. ΛΑ΄ 102, υποφ. 2^{ος}.

5. Ἐπιστολή του ελληνοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν πρὸς τον πρόξενο της Ελλάδας στην Ἀλεξάνδρεια

Ἐλήφθη τῆ 9 Νοεμβρίου 1908

ἀντίγραφον

ἐμπιστ. Πρωτ. Γεν. Προξενείου 115

Κρυπτογραφικὸν τηλεγράφημα τοῦ

ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργείου πρὸς

τόν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Γεν. Πρόξενον

Ἀποβλέποντες εἰς τηλεγραφικὰς ἀπαντήσεις συνεπείας ἐξ ἐπισκόπων εἰς Κύπρον, ἀπευθύνομεν ὑστατον σύστασιν εἰς Πατριάρχην νά μή περιπλέξῃ περισσότερον κατάστασιν: ἔκκλησιν ποιούμεθα εἰς ἐγνωσμένον αὐτοῦ πατριωτισμόν: τόν

παρακαλοῦμεν νά δώση ἐπειγόντως τηλεγραφικῆ διαταγὴν εἰς ἐπισκόπους ἐν Κύπρῳ ἀποστῶσι πάσης ἐνεργείας: ἐν ἐννοίᾳ ταύτῃ ἐνεργήσατε παρὰ Πατριάρχῃ ἀναγινώσκοντες Αὐτῷ παρὸν τηλεγράφημα.

[Υπογρ.]

Μπαλτατζῆς

ΙΑΥΕ, (1908), φ. ΛΑ', 102, υποφ. 1^{ος}.

**6. Επιστολή από την πρεσβεία της Ελλάδας στην
Κωνσταντινούπολη στον Υπουργό Εξωτερικῶν**

Ἑλληνικὴ Β. Πρεσβεία

ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἀριθ. 1083 ἐμπ.

Τῆ 7 Ὀκτωβρίου 1908

Κύριε Ὑπουργέ

Μετά τό τηλεγράφημά μου τῆς χθές περί τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ
ζητήματος τῆς Κύπρου, ἔχω τὴν τιμὴν ν' ἀποστείλω
συνημμένως, τὸ τελευταῖον διαβιβασθέν μοι ὑπὸ τοῦ
Πατριάρχου ὑπόμνημα, ἐν ᾧ μετὰ γενικὴν προεισαγωγὴν
ἐκτίθενται σκέψεις περί τοῦ ἐν λόγω ζητήματος

Εὐπειθέστατος

[Υπογραφή]

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν

Κύριον Γ. Μπαλτατζῆν Ὑπουργὸν

ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ἡ κανονικὴ καὶ ἡ ἐκ παραδόσεων ἐνότης τῶν τεσσάρων Πατριαρχικῶν Θρόνων ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἐξαφανίζεται καὶ ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ καινοφανοῦς δόγματος ὅτι τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα δεόν ἵνα τίθενται καὶ ἴσταται ὑπεράνω ὅλων τῶν λοιπῶν.

Ὁ μέγας τῆς Ἑλλάδος πολιτικός ἔλεγε καὶ ἔγραφεν ἴσως εἰς τὰ ὄργανα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὅτι ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη κεῖνται ἐκτός τῆς σφαίρας τῶν Ἑλληνικῶν συμφερόντων.

Μεταγενεστέρα σκέψεις καὶ ἀπόφασις, ἧς τὸν δημιουργὸν ἀγνοῶ ἀλλ' εἰκάζω, ἀπαιτεῖ ἵνα ἅπασα ἡ τῶν πατριαρχῶν καὶ ἀρχιερέων ἐξουσία – πλήν τῆς θείας λειτουργίας καὶ τῶν συναφῶν αὐτῆ μυστηρίων, νὰ μετατεθῆ ἀπὸ τὰ Π/χεῖα καὶ τὰς μητροπόλεις εἰς τὴν Πρεσβείαν καὶ τὰ Προξενεῖα.

Ἡ κυριώδης αὕτη ἀπαίτησις παραλύει ὁμολογουμένως τὴν θρησκευτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ὑπόστασιν πάσης τῆς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τό μέγα τοῦτο ἔργον τῆς μετατροπῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑποστάσεως συμβάλλουσιν ἀληθῶς καὶ ἕτερα στοιχεῖα. ὦν πρῶτον ἡ τοῦ κλήρου ἄνοια καὶ ἡ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων προτίμησις. δεῦτερον ἡ μὴ ὑπ' αὐτοῦ κατανόησις τῆς μετατροπῆς τῶν καιρῶν, ἐπιβαλλούσης τὴν μετατροπὴν τῶν

ἀρχαίων συνηθειῶν καὶ ἀπαιτούσης τὴν μεταβολὴν οὐχὶ ἐνδυμάτων καὶ τρόπων συμπεριφορᾶς ἀλλὰ τοῦ ὅλου αὐτοῦ πολιτεύματος. τρίτον ἢ παραγνώρισις τῶν πολλαπλῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐποχῆς, ἀπαιτούσης τὴν ἐπισταμένην μελέτην τῆς ὅλης ἀνελίξεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ φυλετικῶν ζητημάτων τῶν διεγειρομένων ὑπὸ φυλῶν καὶ προπαγανδῶν. καὶ τέταρτον τὸ ἐθνικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

Τὸ ζήτημα τοῦτο ἄγει τοὺς νέους, τοὺς χαλαρὸν ἔχοντας τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα καὶ εἰς ἑτέρα κατασκευάσματα μεμυημένους ὄντας, εἰς τὸ νὰ ποδοπατῶσι καὶ κλῆρον καὶ πᾶν σχετικόν. ὥστε ὁ κατὰ τοῦ κλήρου πόλεμος καὶ ἡ τῆς ἐκκλησίας ἀπόσύνθεσις οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐξω ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἔσω. διὸ ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη κατὰ τῆς ἐκκλησίας τάσις δικαιοῖ ἐν πολλῷ τῷ μέτρῳ καὶ τὴν ἐξωτερικὴν.

Ἀτυχῶς, ἀρχῶν ἀπαρασαλεύτων ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ κλήρου διοικήσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν μὴ ὑπαρχουσῶν, ἕκαστος κατὰ τὴν ἰδίαν ἀντίληψιν ἐρμηνεύει τὸ πολίτευμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων ὅπως ἂν δόξη αὐτῷ καὶ τῇ φιλοδοξίᾳ αὐτοῦ κάλλιον, ἐξ οὗ τὸ ἀνίσχυρον ἔναντι τῶν νεωτεριστικῶν ἰδεῶν καὶ τὸ πολυσχιδές τῆς ἐνεργείας.

Κατὰ τὰς παρούσας δεινὰς περιστάσεις, ἃς διέρχεται τὸ Γένος καὶ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν ἔδει ἵνα ᾗ ἀδιάρρηκτος ἡ ἐνότης τῶν τεσσάρων Πχειῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου. Ἀτυχῶς συμβαίνει τὸ ἐναντίον. Ἡ διάρρηξις καὶ ἡ ἀπόσύνθεσις ὁσημέραι αὐξάνει καὶ μεγαλύνεται. πρὸς δέ τὸ θλιβερότατον πάντων ἐστὶν ὅτι ἐμφωλεύει ἐν τοῖς τμήμασι τούτοις τοῖς πατριαρχικοῖς καὶ ἐχθρότης καὶ ἀλληλομαχία οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

Ἐάν μὴ ὑπῆρχον ταῦτα καὶ ἐάν τούναντίον ἐβασίλευεν ἐν ἑαυτοῖς τὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ, ἄλλως θὰ εἶχον τὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ τοῦ Γένους. Ἀμβλύτατα θὰ καθίσταντο τὰ τῶν ἐχθρῶν κατ' αὐτῶν βέλη.

Τὰ ἐν τοῖς θρόνοις τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων διδάσκει πάντας τὴν ἐν τῷ συνόλῳ κατάστασιν αὐτῶν. Τὸ δὲ κορύφωμα τῆς θλιβερᾶς ἀνωμαλίας παρουσιάζει ἡ Κύπρος.

Δύο κόμματα ἀλληλομαχοῦσιν χωρὶς οὐδέτερον ἐξ αὐτῶν νὰ ὑποχωρῇ, τὸ αἷτιον δὲ τῆς καταχθονίου διαμάχης εἶνε προσωπικαὶ ἀδυναμίαι καὶ ἐπιρροαί. οὔτε συμφέρον θρησκευτικόν, οὔτε συμφέρον ἐθνικόν, οὔτε συμφέρον ἠθικόν ἐμφιλοχωρεῖ ἐν ταῖς διανοίαις καὶ ταῖς καρδίαις τῶν ἐριζόντων. θέλουσι μὲν ἐκάτερα τὰ μέρη νὰ ἐμβάψωσι τὰς ἐνεργείας αὐτῶν ἐν τῷ χρωματισμῷ τῆς ἀγνεΐας, πόρρω ὁμως ἀπέχουσι. μάλιστα δὲ ἡ μία μερίς, ἥτις πλήν τοῦ πείσματος καὶ τῆς τυφλότητος τῆς ἀπὸ τῶν νεωτέρων ἰδεῶν οὐδέν παρουσιάζει τὸ δυνάμενον νὰ ἐφελκύσῃ εἰς ἑαυτὴν τὴν ἀγνήν συμπάθειαν καὶ ἐκτίμησιν τῶν κριτῶν.

Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιρροαί, συμβουλαὶ καὶ συμβολαὶ δὲν ἴσχυσαν ἵνα μετατρέψωσι τῶν φανατικῶν νεωτεριστῶν τὴν πρωτοφανῆ πεισμονήν. Ἐν καὶ μόνον ζητοῦσι καὶ εἰς τοῦτο θύουσι πάντα τὰ λοιπά. Καλόν ἤθελεν εἶσθαι ἂν μὴ ἐγεννᾶτο ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὁμέλλων ἵνα ἀφήσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὄνομα ἀρχηγοῦ αἰρέσεως, οἷοι οἱ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ παλαιοὶ αἰρεσιάρχαι. Διατελεῖ ὁ καλὸς κληρικός ἐκτός παντός νόμου ἐκκλησιαστικοῦ, ἐθνικοῦ καὶ ἠθικοῦ.

Πλὴν κατὰ ἀλήθειαν οὔτε οἱ τρεῖς μεσίται εἰσὶν ἀπηλλαγμένοι ἀμαρτήματος τινος. οὔτε αὐτοὶ κατενόησαν τὸ ὕψος τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς, οὔτε τὴν θέσιν τῆς καθόλου ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατέναντι τῆς Ἀγγλικανικῆς καὶ τῆς ἐπιτοπίου τοιαύτης κυβερνήσεως ἀνελογίσθησαν καὶ ἀνεμέτρησαν καλῶς. Ἐὰν τις ἀφ' ὑψηλοῦ θελήσῃ νὰ ἐπιβλέψῃ καὶ κρίνῃ τὴν διαγωγὴν καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτῶν θὰ ἀνεύρῃ φιλαυτίαν ἐριδοφιλίαν καὶ παραγνώρισιν παντὸς θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ νόμου. Ἐλείπε τὸ ὑπερβάλλον τοῦτο ἀπὸ τὰς σκέψεις αὐτῶν θρησκευτικόν καὶ ἠθικόν πνεῦμα, ἀντικατασταθὲν μὲ τὸ ποῖος νὰ φανῆ τοῦ ἄλλου ὑπέρτερος.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ὑπεράνω τῶν τοιούτων ἰστάμενον καὶ ἐπιπλέον, ἔκλινε μᾶλλον καὶ ἀπεδέχετο τὰς φροντίδας τῆς Συνόδου στοιχοῦν ἀρχαιοτάτῃ τάξει κανονικῇ καὶ ταῖς ἱστορικαῖς παραδόσεσι σχετικαῖς, οἱ ἕτεροι ὁμῶς δύο θρόνοι ἔκλινον εἰς τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τὰ καινὰ δαιμόνια. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος προέβη εἰς ὃ προέβη, ἐξελέξατο δηλονότι διὰ θρησκευτικῆς πράξεως τὸν Κυρηναίας Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου, συναινοῦντος καὶ ἐπικροτοῦντος πολλοῦ κλήρου καὶ λαοῦ, ἀφοῦ ἐξήντησε πάντα τὰ δυνατὰ καὶ εὐλογα μέτρα τῆς συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἐτέρων δύο Πατριαρχείων, ὧν τὸ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐνέμεινε ἀνευδότης ἐπὶ τῶν καινῶν αὐτοῦ ρημάτων καὶ φρονημάτων διὰ πολλοὺς αὐτῷ γνωστοὺς λόγους καὶ δι' ἰδιαιτέρας ἴσως συμφωνίας, ἃς συνῆψεν, ὁ δὲ Τεροσολυμιτικὸς ἀμφέρρεπε κυμαινόμενος πρὸς ἑκατέρω τὰ μέρη, πρόσωπον οὕτως εἶπεῖν ἐν τῷ φανερῷ μεσίτου ἀναλαβόν. Καὶ τυφλῷ ἄρα δῆλον ἐκ τούτου ὅτι τοιαύτης οὔσης τῆς μεσιτικῆς ὑποστάσεως τῶν τριῶν Πατριαρχείων ἐν τῷ ζητήματι ἀδύνατος ἦν ἄλλη λύσις περιέχουσα ὑποστατικὰ εὐλογα καὶ κανονικά.

Ὁ τὴν μεσιτείαν ἀναλαβὼν θρόνος τῶν Τεροσολύμων ἔγνω ἵνα προτείνῃ ἡμῖν λύσιν ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὸ σπέρμα τῆς ἀποτυχίας ἐν μεγάλῃ δόσει, ἤτοι ἐν τῇ ἀρχικῇ καὶ πρωτογόνα γενέσει τοῦ λυπηροῦ ζητήματος, τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἰδίου εἰδώλου.

Ἀνεξαρτήτως πάσης σκέψεως ξένα δαιμόνια καταγγελλούσης, οὐδεὶς δύναται λογικῶς νὰ κατακρίνῃ τὸ οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὅτι ἀπέρριψε συνοδικῶς τὴν ἄσκοπον μεσιτείαν τοῦ θρόνου τῶν Τεροσολύμων, δηλοῦν τὴν ἐμμονὴν αὐτοῦ εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, καλῶς δεδογμένα θεωροῦν δηλονότι τὸ ζήτημα κατ' αὐτὸ λελυμένον καὶ ὑπὸ ἄλλων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ὡς τοιοῦτον ἀνεγνωρισμένον, πλὴν τῆς μοναδικῆς καὶ ἐξαιρετικῆς περιπτώσεως ἂν μὴ ὁ τόπος, δηλαδή ἡ Κύπρος, παραιτηρῇ τῶν καινῶν δαιμονίων καὶ τοῦ: Τὶ ἂν θέλοιεν οἱ σπερμολόγοι λέγειν: κἄπως τὸ δεῦτερον δὲν ἀρμόζει ἀπὸ πρώτης ἀπόψεως, καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀμφότεραι αἱ μερίδες σωφρονοῦσαι καὶ ἐπὶ κανονικοῦ ἐδάφους στηριζόμεναι βασίσουσιν, ὥστε νὰ καταστῇ οἱ τῶν τριῶν θρόνων ἀναστήλωσις καὶ ἐπέμβασις ὁμαλῇ, οὐδὲν εἶνε δυνατὸν γενέσθαι ἀπὸ μέρους αὐτοῦ, δεδεσμευμένου ὄντος ἀπὸ τῆς προτέρας κανονικῆς αὐτοῦ πράξεως καὶ ἀπὸ τῆς ἀνακολούθου μεσιτευτικῆς θεωρίας τῶν ἐτέρων δύο ἀδελφῶν θρόνων.

Ἡ παντελής παραίτησις ἀπὸ πάντων ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων μερίδων. Ἡ ἀποκάθαρσις τοῦ ἐδάφους ἀπὸ παντὸς ζιζανίου. Ἡ εἰλικρινῆς ἀναφορὰ πρὸς τοὺς τρεῖς θρόνους καὶ ἡ εἰλικρινῆς τούτων συνεννόησις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχαίων ἐθίμων τοῦ τόπου, νέων ἐκλογῶν διενεργουμένων εἶναι τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖ ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος πρὸς

έκλογὴν ἱεράρχου ξένου δυναμένου μετὰ τρικυμίαν νὰ ἀναλάβῃ τὸ βᾶρος.

Καὶ ἄλλοτε ἐλέχθη πολλάκις καὶ ἐγράφη, νομίζω, ὅτι ἡ ἐλληνικὴ διοίκησις δεόν νὰ ἔχῃ ἰδίας σκέψεις καὶ ἀποφάσεις διὰ τὰ τοιαῦτα μοιραῖα ζητήματα καὶ νὰ μὴ γίνηται ἀγωγεὺς μόνον κομματικῶν βλέψεων καὶ συγκρούσεων, ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐχὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ μετὰ προηγουμένην μελέτην καὶ συνεννόησιν μετὰ τῶν συμβαλλομένων.

ΙΑΥΕ, (1908), φ. ΛΑ΄, 102, υποφ. 2^{ος}.

**7. Επιστολή του προξένου της Ελλάδας στην Αλεξάνδρεια προς
το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών**

Αλεξάνδρεια τῆ 19 Τουλίου 1908

ΓΕΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ

ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αριθ. Ἐμπιστ. Πρωτ. 54

Πρός τήν Α. Ἐξοχότητα τόν

Κύριον Γ. Μπαλιτατζήν

Ἵπουργόν ἐπί τῶν Ἐξωτερικῶν

Κύριε Ἵπουργέ

Συμπληρῶν τό ὑπό σημερινήν ἡμερομηνίαν τηλεγράφημά μου, οὔτινος τό κείμενον συνάπτω ᾧδε, λαμβάνω τήν τιμήν νά γνωρίσω τῆ ὑμετέρᾳ ἐξοχότητι, ὅτι ἡ κατά τάς τελευταίας ἡμέρας ἐπιμονή τοῦ Πατριάρχου πρὸς ἀποστολήν εἰς Κύπρον τῶν Ἐπισκόπων μέ'κατέπληξε.

Δυστυχῶς διέγνων καί παρ' αὐτῷ, ὡς παρά πολλοῖς τῶν ἐν Τουρκίᾳ κληρικῶν, μεθ' ᾧν συνητήθην κατά τήν μακράν ὑπηρεσίαν μου, πνεῦμα ἰσχυρογνωμοσύνης, κακῶς ἐννοουμένης φιλοτιμίας καί μή ἀποφυγῆς ἀντεγκλήσεων πρὸς ἄλλους κληρικούς.

Ἡ στάσις τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ Κυπριακῷ ζητήματι καί ἀπέναντι αὐτοῦ περιελθοῦσα εἰς ὀξύτατον σημεῖον, ὡς τῷ γράφουσιν ἐκ Κων/πόλεως καί ἐκεῖ καί ἐν Καῖρω, ὅπου τινές ἐφημερίδες ἐκτίθενται κατ' αὐτοῦ, ἐξώργισεν αὐτόν τόσο, ὥστε ἀναγκάζομαι νά διαθέτω πολλάς ὥρας καί νά παρακαλῶ αὐτόν θερμῶς καί ὑπό τήν προσωπικήν ἐτι ἰδιότητά μου, ὁσάκις μεταβαίνω παρ' αὐτῷ, ἵνα δυνηθῶ νά πείσω αὐτόν, ὅπως μή προβῆ εἰς τά μεμονωμένα διαβήματα εἰς ἐσκέπτετο καί σκέπτεται νά προβῆ καί νά δέχεται τάς ἀναβολάς.

Εἰς ὀξύτατον σημεῖον ὀργῆς κατὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου διετέλει σήμερον λαβών ἐξ Τεροσολύμων τό τηλεγράφημα τό γνωρίζον αὐτῷ, ὅτι ὁ Μέγας Πρωτοσύγγελος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου εὕρισκόμενος ἐν Τεροσολύμοις θά ἀνεχώρη ἐκεῖθεν τήν προσεχῆν Τρίτην μεταβαίνων εἰς Κύπρον.

«Πῶς, μοί εἶπεν, ἡ Β. Κυβέρνησις μέ κωλύει ἀπό δύο μηνῶν νά ἀποστείλω ἐγώ τοὺς Ἐπισκόπους εἰς Κύπρον, πρὸς ἣν ἀνέλαβον ὑποχρέωσιν κατὰ τόν Νόμον καί κατὰ τήν γενομένην μοι πρόσκλησιν πρὸς ἐκλογήν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, καί ἀνέχειται τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχην νά πράττη ὅ,τι θέλει καί νά ἀποστέλλῃ ἀντιπροσώπους εἰς τόπον, ὅπου ἐγώ κωλύομαι νά ἐνεργήσω ὅ,τι δεῖ, πράττων τοῦτο πρὸς μόνον τοῦ σκοπόν ῥαδιουργιῶν κατ' ἐμοῦ καί διαιρέσεων καί τῆς ἀναγνωρίσεως παρά τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ τοῦ Ἁγίου Κυρηναίας».

Ταῦτα ἀνεσκεύασα εἰπὼν ὅτι βεβαίως ταῦτα γίνονται ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς Β. Κυβερνήσεως καί ὅτι πρέπει νά ἔχη πεποίθησιν εἰς Αὐτήν, ὅτι ἐνεργεῖ τά δέοντα δοῦσα μάλιστα νέας ὁδηγίας τῷ ἐν Κων/πόλει κ. Πρεσβευτῇ, ὅπως προβῆ εἰς μᾶλλον ἐπιτακτικά ἐνεργείας παρά τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, πρὸς συνεννόησιν τῶν τριῶν Πατριαρχείων.

Επί τῆ βάσει ταύτη ἐπιμόνως ἀπέτρεψα τὴν Α. Μακαριότητα νά ἀποστείλῃ ἀμέσως, ὡς ἐσκέπτετο, καί αὐτὴ ἓνα Ἀρχιεπίσκοπον εἰς Κύπρον, ὡς ἀντισῆκωμα δῆθεν τῆς αυτοβούλου ἐνεργείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου περί τῆς ἐκεῖ ἀποστολῆς τοῦ Μεγάλου Πρωτοσύγγελου καί πρὸς ματαίωσιν τῶν ραδιουργιῶν του ὑπέρ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἁγίου Κυρηναίας.

Εἶπον τῆ Α. Μακαριότητι ὅτι δέν πρέπει νά περιέλθῃ εἰς νέας περιπλοκάς διὰ τῆς ἀποστολῆς ταύτης περιπλέκων καί τό ζήτημα καί ἐκθέτων καί τὴν ἀξιοπρέπειάν της ἐν Κύπρῳ καί ἀπέναντι καί αὐτῶν τῶν Ἀγγλικῶν Ἀρχῶν, ὧν τὴν ὑπόληψιν περί πολλοῦ ποιεῖται, ἀφ' οὔ, ὡς ῥητῶς μοί ἐδήλωσεν, ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος δέν θά ἔχῃ οὐδεμίαν ἐπίσημον ἀποστολὴν νά ἀναμιχθῆ ἀμέσως εἰς τὴν ἐκλογὴν, ἥτι δέν δύναται νά γένηται εἰμὴ διὰ τῆς ἐπιτηρήσεως τριῶν ἐπισκόπων, καί εἰς οὐδεμίαν σχέσιν ἢ συνάφειαν θά ἔλθῃ μετὰ τῶν Ἀρχῶν, θά περιορισθῆ δέ μόνον εἰς συμβουλὰς πρὸς τοὺς Κυπρίους περί ὑπομονῆς, συμβουλὰς ὅμως, ὡς ὑπέδειξα τῆ Α. Μακαριότητι, δυναμένας ἔνεκα τῆς ἐξάψης τῶν ἐν Κύπρῳ παθῶν νά λάβωσι καί κομματικόν χαρακτῆρα καί νά ἀπευθύνονται κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὑπέρ τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ σκοποῦ, ἃς ἡ Α. Μακαριότης φοβεῖται.

Ἡ Α. Μακαριότης μοί παρετήρησεν ὅτι ἐλπίζει ὅτι ταῦτα πάντα δέν θά συμβῶσι καί ὅτι τόν ἀπεσταλμένον θά πέμψῃ καί ἂν ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης δέν ἀποστείλῃ τόν Πρωτοσύγγελλον, ὅπως διευκολυνθῆ ἡ θέσις του, ἀφ' οὔ κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Β. Κυβερνήσεως δέν πρέπει νά ἀποστείλῃ τοὺς 3 ἐπισκόπους, μέχρι οὔ ἤθελεν ἐπέλθει συνεννόησις τῶν τριῶν πατριαρχῶν.

Κατά τό πνεῦμα τοῦτο, ἡ συμβουλευτική αὕτη πρός τοίς Κυπρίοις ἀποστολή καλύπτουσα ὅπωςδήποτε τάς ἀναβολάς τοῦ Πατριάρχου ἀπέναντι τῆς Κύπρου οὐδεμίαν βλάβην θά προξενήσῃ καί θά συντελέσῃ εἰς τήν εὐκολωτέραν παράτασιν τῆς μή ἀποστολῆς τῶν τριῶν ἐπισκόπων, ἂν ἡ μεταξύ τῶν τριῶν Πατριαρχῶν συνεννόησις ἤθελε βραδύνη.

Ἄν ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης φρονῇ, ὅτι καί ἡ ἀποστολή αὕτη δέν πρέπει νά πραγματοποιηθῇ, ἔστω καί ὑφ' ἅς συνθήκας γενήσεται, παρακαλῶ, ὅπως γένηται ἐνεργεία ἐν Κων/πόλει, ἵνα καί ἡ ἀποστολή τοῦ Μεγάλου Πρωτοσύγγελου ἐξ Ἱερουσαλήμ εἰς Κύπρον ματαιωθῇ.

Ἄλλως ἀμφιβάλλω πολύ, ἂν τούτου μεταβαίνοντος ἐκεῖ, ἡ Α. Μακαριότης δέν ἀποστείλει τήν Τρίτην τόν Ἐπίσκοπον οὐ ἐκάλεσε μάλιστα ἐκ Καΐρου.

Λαμβάνω τήν τιμήν νά παρακαλέσω τήν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅπως ευαρεστηθῇ νά μοί τηλεγραφήσῃ τάς ὁδηγίας Της.

Εὐπεθεστάτως

ὁ Γεν. Πρόξενος

N. Σκωτίδης

[Υπογραφή]

ΙΑΥΕ, (1908), φ. ΛΑ΄, 102, υποφ. 2^{ος}.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

**8. Επιστολή του προξένου της Ελλάδας στη Λάρνακα στο
Υπουργείο Εξωτερικών**

Β. ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ

Λαρνακι τη 8 Δεκεμβρίου 1908

Αριθ. 186

Αριθ. Πρωτ. 8074

Ελήφθη τη 21 Δεκεμβρίου 1908

Προς το επι των Εξωτερικών Σ Υπουργειον

Λαμβανω την τιμην να πληροφορησω υμας οτι το παρελθον Σαββατον αφικετο εις Λεμησον ο Δουξ του Κοννωτ επιβαινων του καταδρομικου Αβουκιρ, οπως επιθεωρηση τον εκει σταθμευοντα λοχον του Αγγλικου στρατου. Και προ μεν της επισκεψεως ταυτης η Κυβερνησις εσπευσε να δηλωση προς την δημοτικην αρχην οτι η Α Υψηλοτης ηθελεν ιδη τους κατοικους αυτης ευχαριστως δεξιουμενους Αυτην, δεν επιθυμει ομως να γεινη διολου λογος περι πολιτικων ζητηματων, σκοπουσα δια τουτου να παρακωλυση την υπο των Κυπριων εκφρασιν των εθνικων αυτων ποθων, αλλ η δημοτικη αρχη απηνητησεν προς την Κυβερνησιν, οτι προκειμενου να δεσμευθη η γλωσσα και να καταπνιγη η εκφρασις του υποκαρδιου ποθου του Κυπριακου λαου, προτιμα ουτος να αποσχη του να υποδεχθη τον Δουκα. Προ της ελληνοπρεπους ταυτης απαντησεως υπεχωρησεν η Κυβερνησις δηλωσασα οτι δεν φερει ενστασιν οπως κατα την υποδοχην του Δουκος εκφερη ο λαος ελευθερωσ τους εθνικους αυτου ποθους. Ουτω λοιπον κατα την αποβιβασιν αυτου εις την ξηραν, απειρον πληθος λαου υπεδεχθη αυτον δια ζωηροτατον ζητοκραυγων υπερ της ενωσεως, ο δε δημαρχος κ. Σωβος προσεφωνησεν αυτον δι ωραιοτατης προσφωνησεως, εν η περι

ουδενος αλλου εγενετο λογος η περι των εθνικων ποθων του Κυπριακου λαου, μετα της παρακλησεως οπως των αισθηματων τουτων γενηται διερμηνευς παρα τη Α Μ των Βασιλει. Εις προσφωνησιν ταυτην απαντων ο Δουξ ηυχαιστησε τον λαον δια την δεξιωσιν, προσθεις οτι δεν θελει λειψει να υποβαλη τους ποθους του μετα των νομιμοφρων αυτου αισθηματων προς τον σεπιον αυτου αδελφον

Την επιουσαν ο Δουξ απεπλευσεν εις Μελιτην

Ευπειθεστατος

Ο Προξενος

Ι. Καλούτσης [Υπογραφή]

ΙΑΥΕ, (1908), φ. Μ,ΜΑ,ΜΒ', 111, υποφ. 3^{ος}.

VII. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

1.

Υβριστής τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ Γ. ἄμβωνος

[1900]

Ὅτε κατὰ τὴν μεγάλην θρησκευτικὴν καὶ ἔθνικὴν ἐπέτειον τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ἐπεφάνη το πρῶτον ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος τοῦ Γ. Ναοῦ Φανερωμένης ὁ Τερολ. ἱεροδ. κ. Τεκνόπουλος καὶ ἐξετράπη μετ' ἀπαραδειγματίστου ακυρότητος εἰς θέμα ξένον ὄλως καὶ πρὸς τὴν ἔθνικὴν σημασίαν καὶ τὴν ἱερότητα τῆς ἡμέρας ἀπειτείναμεν αὐτῷ κοσμίας παραινέσεις καὶ ὑπεμνήσαμεν τὸ ὕψος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἄμβωνος καὶ τὰς μεγάλας καὶ ἱερὰς αὐτοῦ παραδόσεις. Εἶχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐγένετο ἀκούσιον θῦμα κακοβούλων εἰσηγήσεων – καίτοι ὤφειλεν αὐτός νὰ γινώσκη τὸ καθῆκον του – καὶ ἠλπίζομεν ὅτι θὰ καθίστατο ἐπιφυλακτικώτερος καὶ συνετιζόμενος πάσῃ

δυνάμει θὰ προσεπάθει νὰ ἐξαρθῆ εἰς τὸν πλήρη θείου φωτὸς Εὐαγγελικὸν ὀρίζοντα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου θὰ ἠρύετο θείας ἐμπνεύσεις ἐπ' ὠφελεία ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἀκρωμένου ἐκκλησιασματος. Μάταια ἐλπίς! Τῆ ἐπομένῃ Κυριακῇ τῶν Βαΐων ἐν τῷ Τ. Ναῶ Τριπιώτου ὁ κ. Τεκνόπουλος κατέπεσε χθαμαλότερον, κατεκρημνίσθη, κυρίως εἰπεῖν, ἀπὸ τοῦ Τ. ἄμβωνος καὶ ἐκυλίσθη ἐν ἠθικῷ βορβόρῳ. Ἐντὶ τῆς ἐπιβεβλημένης Εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐξετράπη εἰς ταπεινοῦς προσωπικοῦς ὑπαινιγμοῦς καὶ τὸν ἱερὸν ἄμβωνα μετέβαλεν εἰς βῆμα συκοφαντίας καὶ ὕβρεως. Ἐγένετο κατάδηλον τοῦ λοιποῦ ὅτι ὁ κ. οὗτος οὐ μόνον ὑστερεῖται θεολογικῆς παιδεύσεως ἀλλὰ καὶ μορφώσεως χριστιανικῆς διότι ἔκτοτε περιηγόμενος ἀπὸ ναὸν εἰς ναὸν – διότι περιάγεται παρ' ἄλλων – ἀναμασᾷ τὰς αὐτὰς πάντοτε μωρίας καὶ τοὺς αὐτοῦς ὑπαινιγμούς, καὶ ἐπειδὴ κατενοήθη καὶ καταγελάται παρὰ παντὸς καὶ κοινότατον νοῦν ἔχοντως, ἐθεωρήσαμεν τοῦτον παντὸς λόγου ἀνάξιον καὶ ἀπεστρέψαμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν μίαν μόνην προτροπὴν πρὸς τοὺς πολίτας ἀποτείναντες «νὰ σεβασθῶσι τὴν ἱερότητα τοῦ ναοῦ καὶ ν' ἀποσχῶσι πάσης ἀποδοκιμασίας βέβαιοι ὄντες ὅτι ταχέως θὰ περιέπιπτεν εἰς τὸ γελοῖον καὶ θὰ ἐθάπτετο ὑπ' αὐτό».

Τῶντι δὲ ἢ ὅλως τουρκικῇ καὶ ἀνατολικῇ προφορᾷ του, αἱ δίκην νευρόσπαστου σπασμωδικαὶ κινήσεις του καὶ αἱ γελοῖαι χειρονομίαι του, δι' ὧν ἀπειλεῖ καὶ κηροστάτας καὶ ἀναλόγια νὰ καταρρίψῃ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν κοινοτοπιῶν καὶ τῶν μωρολόγων ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν, ἃς ἐξεμεῖ, ἀποτελοῦσι θέαμα Καρακιδὸς-περτὲ, καὶ προκαλοῦσι τὸ μειδίαμα τῶν ἐκκλησιαζομένων, ὅπερ θὰ ἐξέσπα εἰς θορυβῶδη καγχασμόν, ἐὰν μὴ κατέστελλε τοῦτον ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἱερότητα τοῦ ναοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας.

Αναγκαζόμεθα σήμερον ν' ασχοληθῶμεν ἄκοντες πάλιν περὶ τοῦ κ. Τεκνοπούλου, οὐχὶ δι' αὐτὸν – διότι πεποίθαμεν ὅτι εἶνε πρὸς πᾶσαν συζήτησιν ἀνίκανος – ἀλλ' ἵνα καὶ ἐντεῦθεν νέας παράσχωμεν ἀποδείξεις πρὸς τὸ φιλόχριστον καὶ φιλόπολι κοινὸν περὶ τῶν σατανικῶν μέσων ἅτινα μετέρχεται πασίγνωστος ἐνταῦθα καὶ κακοποιὸς σπεῖρα ἵνα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐξευτελίῃ καὶ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τοῦ λαοῦ διαφθείρῃ.

Ἐπειδὴ διὰ τῶν προσωπικῶν μέχρι τοῦδε ὑβρεῶν καὶ ὑπαινιγμῶν δὲν ἠδυνήθη ὁ παράδοξος οὗτος ἱεροκῆρυξ νᾶ προσφέρῃ ἐπωφελεῖς ἐκδουλεύεις εἰς τοῦς μισθώσαντας αὐτὸν, τῇ προπαρελθούσῃ Κυριακῇ ἐξετράπη εἰς σκαιὰς ὑβρεις καὶ συκοφαντίας καθ' ἅπαντος τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Βασιλείου λαμβάνων τὰ ἐπιχειρήματα του ἀπὸ τῶν τριόδων καὶ ἔνεκα τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν Καπαδοκικῆς μοχθηρίας καὶ κουφότητος μὴ ἀναλογιζόμενος πόσης βλάβης θὰ ἐγίνετο πρόξενος, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀποβῆ γελοῖος ἐν τῇ συνειδήσει πάντων.

Ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοῦ Γ. Ναοῦ φανερωμένης ὑπὸ τὸ πρόσχημα χριστιανικῆς διδασκαλίας ὁ κ. Τεκνόπουλος ἐξήμεσε τῇ π. Κυριακῇ κακοηθεστάτας ὑβρεις κατὰ τοῦ λαοῦ ἐκείνου ὅστις ἐλεύθερος καὶ εὐημερῶν οὐδέποτε ἐπελάθετο τῶν ὑψίστων πρὸς τοῦς δούλους ἀδελφούς του ὑποχρεώσεων, ὁ δὲ δοῦλος Ἑλληνισμὸς ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ αἰσθήματα ταῦτα καὶ ὑπέικων εἰς τὴν ἔμφυτον φωνὴν τῆς φυλετικῆς ταυτότητος μετὰ φλογεροῦ πάντοτε πόθου ἀτενίζει πρὸς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, τὴν φιλόστοργον τῶν Πανελλήνων μητέρα πάντων. Τὴν κοινὴν ταύτην μητέρα πάντων ἡμῶν εἰς βέβαιον ἐκτεθεῖσαν ὄλεθρον ἔνεκα τῶν σφαζομένων τέκνων αὐτῆς ἐμυκτήρισεν ἀναιδέστατα καὶ προπετέστατα ὁ κ. Τεκνόπουλος εἰπὼν περίπου τὰ ἐξῆς:

«Ἡ Ἑλλάς δυστυχῶς εὕρσκεται εἰς ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν παρακμὴν, εἰς τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἄλλον ἔθνος χριστιανικὸν τῆς Εὐρώπης εὕρσκεται. Τὸ κατ' ἐμὲ δέκα εἶνε αἱ πληγαὶ αἱ ὁποῖαι κατατρώγουσι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ εἰς ἃς ὀφείλεται ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις αὐτοῦ. Οἱ φόνοι οἱ ὁποῖοι συμβαίνουσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα περισσότεροι ἢν εἰς ἄλλο χριστιανικὸν εὐρωπαϊκὸν ἔθνος. Αἱ ζωοκλοπαὶ, διότι τὰ τρία τέταρτα (!) τῶν Ἑλλήνων εἶνε ζωοκλέπται. Οἱ Ἕλληνες εἶνε ψεῦσαι καὶ δολιεύονται εἰς τὸ ἐμπόριον. Πολὺ ἔλαιον ἑλληνικὸν εἰσήγετο εἰς Ῥωσίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἔμποροι ἀνεμίγνυσον τὸ ἔλαιον μὲν νερό (!) ἢ Ῥωσικὴ Κυβέρνησις ἀπηγόρευσεν ἀπολύτως τὴν χρῆσιν Ἑλληνικοῦ ἐλαίου εἰς τὰς Ῥωσικὰς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχουσι δὲ καθ' ὅλην τὴν Ῥωσίαν 100,000 Ἐκκλησίαι καὶ 3,000,000 κανδηλαί.

Οἱ Ἕλληνες πρωθυπουργοὶ καὶ ὑπουργοὶ, διευθυνταὶ Τραπεζῶν καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ συλλαμβάνονται καταχρασταί. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον οἱ καθηγηταὶ διδάσκουσιν τὸν ὑλισμὸν. Οἱ Ἕλληνες ὀρκίζονται διὰ τὸ τίποτε. Οἱ Ἕλληνες δεικνύουσιν ἀνευλάβειαν πρὸς τὸν κληρὸν. Οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων ὑβρίζουσι καὶ στιγματίζουν αὐτὸν καθ' ἐκάστην. Ὁ δημοσιογράφος, ὁ ὁποῖος ὑβρίζει κληρικὸν ἢ ἄθεος εἶνε ἢ ἄθρησκος (Ὁ νοῶν νοεῖτω). Οἱ Ἕλληνες δημοσιογράφοι καθ' ἐκάστην δημοσιεύουσιν ἄρθρα, ὑπερασπίζοντα καὶ συνιστῶντα τὸν ὑλισμὸν, τὸν ἀθεϊσμὸν, τὸν μασωνισμὸν, τὸν Προτεσταντισμὸν, τὸν Παπισμὸν».

Τοιαῦτα περίπου ἐφλυάρησεν ὁ κ. Τεκνόπουλος ὅσα θὰ ἔλεγεν ἀδιάλλακτος τῶν Ἑλλήνων ἐχθρὸς καὶ ὅσα λέγονται ὑπὸ μισελλήνων Λεβαντίνων ἐν Ἀνατολῇ.

Κατεδίκησεν ὁ κ. Τεκνόπουλος τὴν Ἰσπανίαν εἰς ἀπώλειαν διότι καὶ ἐκείνη, διεφθάρη, καὶ προέβαλεν εἰς μίμησιν τὴν

Γερμανίαν τὴν Ἀμερικὴν καὶ ἰδίᾳ τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος! τὰ ἐπιχειρήματά του δὲ εἶνε γελοῖα ὡς καὶ πᾶσα ὁμιλία του.

Πᾶσα θρησκευτικὴ ἢ διδακτικὴ ὁμιλία τείνει πρὸς ἠθικόν τι συμπέρασμα καὶ διὰ τοῦτο τὸ περιεχόμενον αὐτῆς πρέπει νὰ εἶνε ἀψευδὲς καὶ ἀπηλλαγμένον πάσης ἀνακριβείας.

Δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀνάγκη ν' ἀντικρούσωμεν τοιαύτας κακοήθεις μωρίας διότι θὰ διεπράττομεν ὕβριν πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἐπιχειροῦντες ἀναίρεσιν κακοβούλων καὶ πασιδηλῶν συκοφαντιῶν.

Οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅτι ὁ λαὸς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ Πανέλληνες, διετήρησαν ὅλον τὸ ἄρωμα τῶν οἰκογενειακῶν καὶ ἐθνικῶν ἀρετῶν οὐ μόνον ἐξαιρέτως εὐσεβῆς ὧν πρὸς τὴν πίστιν τῶν πατέρων του ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πανελληνίου διαπνεόμενος πόθου καὶ εἰς πᾶσαν θυσίαν ἄσεμνος ὑποβαλλόμενος ὑπὲρ τῆς μεγάλης ἐθνικῆς ιδέας. Τὰ πράγματα καὶ τὰ παραδείγματα εἶνε τοσαῦτα καὶ τόσον πρόδηλα εἰς πάντας, ὥστε περιττὸν θεωροῦμεν πάντα περὶ αὐτῶν λόγον. Τὶς ἀγνοεῖ ὅτι πάντες οἱ πρωθυπουργοὶ τῆς Ἑλλάδος ἀπέθανον πτωχοὶ, εἴτε πτωχοὶ εἴτε πλούσιοι εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπίδοθέντες. Ὁ Βούλγαρος κατήρξατο πολιτευόμενος πλούσιος καὶ ἀπέθανε πένης, ἀφοῦ ἐπώλησε καὶ τὴν γνωστὴν ἐν Πόρῳ περιβόλαν του. Ὁ Ἐπ. Δεληγεώργης ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ κερδήσῃ ἑκατομμύρια ἐκ τοῦ ζητήματος τοῦ Λαυρίου καὶ μετὰ βδελυγμίας ἀπέκρουσε προτάσεις πρὸς τοῦτο περὶ ἑνὸς μόνου μεριμνήσας. πῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν πλοῦτον τοῦ Λαυρίου ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ξένων ἀρπακτικῶν ἐταιρειῶν. Ἀπέθανε πένης, καὶ ἡ χήρα του συνετηρεῖτο μετὰ τῶν ὀρφανῶν δι' ἑτησίας συντάξεως ἀπονεμηθείσης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς. Ὁ Κουμουνδοῦρος κυβερνήσας τὴν Ἑλλάδα ἐπι μακροῦς ἐνιαυτοὺς ἀπέθανε καταλιπὼν χρεῖα ὑπέρογκα εἰς τοὺς υἱοὺς του, ἄπειρα

δὲ ὑπάρχουσι παραδείγματα καταδηλοῦντα τὴν μεγάλην καὶ ἐλεήμονα καρδίαν του. Ὁ Χαρίλ. Τρικούπης κατηνάλωσε τὴν ἐξ 100 χιλ. φρ. πατρικὴν κληρονομίαν καὶ κατέλιπε τὴν ἀδελφὴν του πτωχὴν διατηρουμένην διὰ κυβερνητικῆς χορηγίας. Ὁ Θεοδ. Δηλιγιάννης ἐβοηθεῖτο οἰκονομικῶς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Κ. Δηλιγιάννη διαπρεποῦς ἰατροῦ καὶ καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ σήμερον συντηρεῖται μόνον διὰ τῆς μηνιαίας συντάξεως ἣν ἔχει ὡς χρηματίσας ὑπάλληλος ὑπὲρ τὰ 25 ἔτη. Υἱήρξαν οἱ Ἕλληνες πρωθυπουργοὶ μικροφιλόδοξοι καὶ κατώτεροι κομματικῶν ἐπηρεασμῶν ἀλλὰ πάντοτε χρηστοὶ καὶ ἀφιλοκερδεῖς, οὐδ' οἱ ἀσπονδότατοι τῶν Ἑλλήνων ἐχθροὶ ἐτόλμησαν ποτε νὰ ἐπιρρίψωσι κατ' αὐτῶν τὴν ὑβρίν ἣν μετὰ πρωτοφανοῦς κουφότητος καὶ μοχθηρίας ἐξήγγειλεν ὁ κ. Τεκνόπουλος.

Ἐὰν μὴ ἐφοβεῖτο τοὺς ζωοκλέπτας ὁ κ. Τεκνόπουλος καὶ περιήρχετο τὴν Ἑλλάδα θὰ ἐμάνθανεν ὅτι ὁ κληρὸς ἀπολαύει παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ ἄκρου σεβασμοῦ, οἱ δὲ ἱερεῖς τῶν χωρίων ἀπολαμβάνουσι τοσαῦτα, ὥστε εἶνε οἱ εὐπορώτεροι τῶν χωρικῶν. Δυνάμεθα διὰ τοῦτο νὰ διαβεβαιώσωμεν τὸν κ. Τεκνόπουλον ὅτι οὐδέποτε ἡ ζωοκλοπὴ ἔλαβεν ὅσας νομίζει διαστάσεις, περιεστάλῃ δὲ μεγάλως δι' αὐστηρῶν νόμων καὶ ποινῶν, ὥστε νὰ δύναται μετὰ θάρρους νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, ἀφοῦ μάλιστα Ἐγγελ ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Βερολίνου ἐν δημοσίᾳ περὶ Ἑλλάδος διαλέξει εἶπε: «Πάντες οἱ Ἕλληνες καὶ ἰδίᾳ οἱ Πελοποννήσιοι εἶνε εὐγενεῖς!». Οὐδεμία εὐτυχῶς Τράπεζα Ἑλληνικὴ περιέπεσεν εἰς δολίαν χρεωκοπίαν, καὶ πλην τῆς Πιστωτικῆς, ἣτις περιῆλθεν εἰς ἀνωμαλίας ἕνεκα ἀτυχῶν ἐπιχειρήσεων, αἱ λοιπαὶ ἑλληνικαὶ ἀπολαύουσι πλήρους καὶ ἀκραδάντου πίστεως ἐν Εὐρώπῃ, ἕνεκα δὲ τῆς δεξιᾶς καὶ χρηστῆς διαχειρίσεως ἐξῆλθον ἀλώβητοι σχεδὸν ἀπὸ τῆς τελευταίας πολεμικῆς συμφορᾶς. Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μάλιστα τῆς

Ἑλλάδος, ἣτις περιεπλάκη εἰς τὰ ἐθνικὰ δάνεια ἐπισπᾶται τὸν θαυμασμὸν τοῦ οἰκονομολογικοῦ κόσμου διὰ τὴν ἀντοχὴν, ἣν ἐπεδείξατο κατὰ τὸν ἐπισκῆψαντα ἐθνικὸν κλύδωνα τῶν τελευταίων ἐτῶν, ἣ δὲ Τράπεζα Ἀθηνῶν ποιεῖται γιγάνται ἄλματα.

Μακρακικὴν πάσχων λέπραν ὁ κ. Τεκνόπουλος ἐπαναλαμβάνει κατὰ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας, ὅσα κατὰ κόρον γράφει ὁ Χριστοκάπηλος Μακράκης ἐν τῷ μωρῷ «Λόγῳ» του.

Τίνας δὲ προόδους διεπράξατο ὁ λαὸς τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος ἐν παντί οἰκονομικῷ κλάδῳ δεικνύει ἡ γνώμη Γάλλου διαπρεποῦς περὶ τῶν ἐκθεμάτων τῆς Ἑλλάδος, ἃς περιμένῃ δὲ ὁ κ. Τεκνόπουλος ἵνα μάθῃ τίς λαὸς τῆς Ἀνατολῆς θὰ λάβῃ τὰ πλείονα καὶ ἀνώτερα βραβεῖα ἐν τῇ Παγκοσμίῳ Ἐκθέσει.

[...]

Τὰ ἐλατήρια τοῦ ἀντεθνικοῦ κηρύγματος

Εἶπομεν ὅτι τὸν κ. Τεκνόπουλον θεωροῦμεν ἀνίκανον πρὸς συζήτησιν διότι ἐκ τοῦ κηρύγματος του κατεμάθομεν ὅτι καὶ πνευματικῆς παιδείσεως εἶνε ἄμοιρος καὶ μορφώσεως χριστιανικῆς λέγομεν δὲ τοῦτο παρρησίᾳ καὶ μετὰ μακρακικῆς τραχύτητος διότι τοιαύτην ἐμορφώσαμεν ἀκράδαντον πεποίθησιν καὶ εἴμεθα πάντοτε ἔτοιμοι νὰ κυρώσωμεν τὴν γνώμην ἡμῶν ταύτην ἐὰν προκληθῶμεν. διὰ τοῦτο δὲν ἐπιχειροῦμεν ν' ἀναιρέσωμεν ὅσα ἐπισημὰ καὶ ἀνόητα εἶπε περὶ ἄλλων ἐθνῶν προβάλλων ταῦτα εἰς μίμησιν, δι' ἀρετὰς, ὧν στεροῦνται ἐκεῖνα, εἶνε δὲ ἀπὸ φύσεως καὶ χαρακτῆρος πεπρoικισμένη διὰ τοῦτων ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ.

Προβάλλει νῦν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἐρώτημα: τίνα ἄρα γε τὰ ἐλατήρια τὰ ὠθήσαντα εἰς τοσοῦτον ὑβρεως κατὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος κληρικὸν τῶν ἐλληνικωτάτων Οἰκουμενικῶν Πατριαρχείων τῆς Κ/πόλεως καὶ μέλος τῆς Μ. Ἐκκλησίας; Μήπως, ἄρα γε, ἡ ἐπιθυμία ἵνα φανῆ ἀρεστὸς εἰς τὴν τουρκικὴν Κυβέρνησιν ὁ κ. Τεκνόπουλος καὶ δυνηθῆ διὰ τῆς συνδρομῆς αὐτῆς νὰ καταλάβῃ ἀνώτερον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, ἀφοῦ πεντηκοντούτης ἤδη παρέμεινεν ἱεροδιάκονος; Ἄγνοοῦμεν τὴν ἐν Κων/πόλει συμπεριφορὰν του καὶ τὸ ἐν Κοντοσκαλίῳ τουρκόφωνον κύρυγμά του, ὥστε νὰ βεβαιώσωμεν ἂν πάντοτε ὁ κληρικὸς οὗτος διεπνέετο ἀπὸ μισελληνικῶν αἰσθημάτων ἢ μετὰ τὴν εἰς Κύπρον κάθοδόν του ἔλαβε μισελληνικὰς ἐμπνεύσεις, ἐν χώρῳ δηλονότι, ὅπου τὸ ἐθνικὸν φρόνημα βαίνει μετὰ προΐούσης ἐπιτάσεως καὶ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα ἀπέβη τὸ λατρευτὸν Ἴνδαλμα τῶν Ἑλλήνων κατοίκων αὐτῆς.

Ὁ μισελληνισμὸς δὲν εἶνε πρόσφορον μέσον προαγωγῆς οὔτε παρὰ τῆ Ὑ. Πύλῃ οὔτε παρὰ τοῖς Πατριαρχείοις, ἅς ἐπιτραπῆ δὲ ἡμῖν ν' ἀποδώσωμεν εἰς ἄλλα ἐλατήρια τὴν ἀκατονόμαστον ταύτην διαγωγὴν τοῦ κ. Τεκνοπούλου.

Μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ ἐνταῦθα δημοσιογραφικὸν ὄργανον τῆς σπεύρας, εἶχε δημοσιεύσει κατὰ τὸν π. Νοέμβριον ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Σαλιςβουρίας ἔγραψε πρὸς τὸν Μ. Ἀρχιεπίσκοπον Κύπρου καὶ πρὸς ἄλλοις συνίστη τὸν κ. Τεκνόπουλον ὡς κατάλληλον μέλος διὰ τὸν Κλῆρον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, διερμηνεῦον δὲ τὸ ἐν λόγῳ ὄργανον τὰς σκέψεις τῆς σπεύρας προέτρεπεν ἵνα μετακληθῆ οὗτος ὡς ἱεροκῆρυξ ἐνταῦθα διότι γινώσκων καὶ τὴν Ἀγγλικὴν γλῶσσαν θὰ διηυκόλυνε τὴν προσέγγισιν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τῆς Ὁρθοδόξου δηλ. καὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς. Τότε διεμαρτυρήθημεν γράφοντες ὅτι δὲν δεχόμεθα συστάσεις ἱεροκηρύκων παρὰ ξένων Ἐκκλησιῶν, ἀφοῦ

δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τοιαύτας παρ' ἀδελφῶν. Ἐκτοτε ἀπεσιωπήθη τὸ πρᾶγμα μέχρι τῆς 23 Μαρ. 1900, ὅτε ἐθεάθη ἐν τοῖς ὁδοῖς τῆς Λευκωσίας κομψευόμενος τις κληρικὸς ἀνέχων τὰ ποδήρη ράσα του δίκην φιλαρέσκου γυναικὸς καὶ διανέμων συστατικὰς ἐπιστολὰς εἰς ἰδιώτας ἐνταῦθα. Καίτοι προηγήθη ἀλληλογραφία μεταξὺ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Κύπρου καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, (γνωστὸν δὲ τίς ἐτήρει ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ τὴν ἀπόκρυφον ταύτην ἀλληλογραφίαν) ὁ ἐν λόγῳ νέηλυς κληρικὸς κατώκησεν ἐν Ξενοδοχείῳ καὶ τῇ ἐπιούσῃ μετέβη εἰς Μετοχόον Κύκκου καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τῆς σπείρας, ἐδημοσιεύθη δὲ ὅτι ὁ κ. Τεκνόπουλος ἀπεστάλη εἰς Κύπρον χάριν Ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων. Οὕτω προσεπάθουν νὰ θολώσωσι τὰ νερὰ καὶ νὰ πιστευθῇ ὅτι δὲν προσεκλήθη ἐντεῦθεν ἀλλ' ὅτι ἀπρόσκλητος ἐπέμφθη ἐκ τῶν Πατριαρχείων ὁ κ. Τεκνόπουλος.

Ὁ καθηγητὴς τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἐν τῷ Γυμνασίῳ κ. Σπ. Σπυριδάκης εἶχε παρακληθῆ παρὰ τῆς Ἐπιτροπείας τοῦ Ἱ. Ναοῦ Φανερωμένης ἵνα ὁμιλήσῃ κατὰ τὴν θεῖαν λειτουργίαν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, ἀλλ' ἀφίκετο ὁ ποθεινότατος κ. Τεκνόπουλος καὶ ἔπρεπε νὰ τεθῆ εἰς ἔργον. Τῇ παραμονῇ τῆς 25 Μαρτίου τοιχοκολλᾶται γνωστοποίησις ὅτι ὁ Ἱερολ. κ. Τεκνόπουλος παρεκλήθη παρὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀρχῆς - τοῦ Ἀρχιμανδρίτου δηλονότι - ἵνα ὁμιλήσῃ κατὰ τὴν θεῖαν ἀκολουθίαν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἂν εἴμεθα καλῶς πληροφορημένοι, ὁ κ. Σπυριδάκης, μὴ εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πράγματος, μικροῦ ἐδέησε νὰ περιέλθῃ εἰς ἀμηχανίαν βλέπων τὴν θέσιν του ἐν τῷ ναῷ κατειλημμένην παρ' ἄλλου ἐν ἀγνοίᾳ του.

Ἡ ἡμέρα ἦτο κατάλληλος ἔνεκα τῆς βαρυσημάντου ἑορτῆς θὰ συνέρρειε πολὺς κόσμος καὶ ἡ φάρσα θὰ ἐπετύγγανεν. Εἶπε τότε ὁ κ. Τεκνόπουλος τας ἀνοησίας ἐκεῖνας καὶ κατέληξε νὰ

ὑποδείξει ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔχει πολλοὺς ἐχθροὺς, τὸν Παπισμὸν, τὸν Προτεσταντισμὸν, τὸν Ὑλισμὸν, τὸν Μασσονισμὸν, καὶ ταύτας ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνει κατὰ κόρον καὶ μέχρι ἀηδίας καὶ ἀνέδειξεν ὁ παράδοξος οὗτος ἄνθρωπος τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα ἄγονον καὶ παντελῶς στεῖρον, μέχρι οὗ κατήντησε τῇ πρόπαρελθούσῃ Κυριακῇ εἰς τὰς χυδαίας ὑβρεῖς κατὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν ὅτι συνωδεύετο πάντοτε καὶ ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμ. ἀγγλοῦ ἐφημερίου κ. Δοκουόρθ.

Ἐκ πάντων τούτων καὶ τῆς γνωστῆς ἤδη συμπεριφορᾶς του πᾶς δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀντεθνικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

Ἡ σπεῖρα, εἰς ἣν προσεκολλήθη ὁ κ. Τεκνόπουλος καὶ αἱ ἐξ Ἀγγλίας ἴσως ὀδηγίαι του, ἐνισχυθεῖσαι καὶ ἐντεῦθεν, ἠθέλησαν νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ὄργανον ἀνθελληνικῆς ἐνεργείας καὶ διὰ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς κινδυνεύουσας δῆθεν Ἐκκλησίας νὰ ἐγερθῇ πάταγος κατὰ τοῦ Μασσωνισμοῦ καὶ εἶτα νὰ διαβληθῇ ὡς Μασσῶνος ὁ συκοφαντηθεὶς καὶ συκοφαντούμενος ἔτι Πανιερ. Μητροπολίτης Κιτίου, ὁ ἐκπροσωπῶν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων Κυπρίων, καὶ οὕτω ν' ἀποσοβηθῇ ὁ κίνδυνος, ὃν φοβεῖται ἡ κυβέρνησις καὶ ἡ συνεργὸς αὐτῇ σπεῖρα τοῦ ν' ἀνέλθῃ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν Θρόνον. Ὅτε ἀπὸ τῆς σπεύρας προῆλθεν ἡ συκοφαντία κατὰ τοῦ ἐν λόγῳ Μητροπολίτου θὰ δείξωμεν ἄλλοτε σαφέστερον καίτοι οὐδεὶς ἀμφιβάλλει καὶ νῦν περὶ τούτου.

Μετὰ τὸν Μασσωνισμὸν καθῆκον του ἐθεώρησεν ὁ κ. Τεκνόπουλος νὰ ὑβρίσῃ τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ τὸν λαὸν αὐτῆς πιστεύων ὅτι οὕτω θὰ ἐψύχραινεν παρά τοῖς Κυπρίοις τὸν διακαῆ πρὸς Ἐνωσιν πόθον (!). Ὑβρίσεν τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον ἵνα ἐξεγείρῃ τὴν δυσπιστίαν τῶν γονέων πρὸς

αὐτὸ καὶ μὴ ἀποστέλλωσι τὰ τέκνα τῶν εἰς Ἀθήνας οἱ Κύπριοι, καὶ τοῦτο διότι τυγχάνει ἀληθὲς ὅτι ἢ τε Κυβέρνησις καὶ ἡ σπεῖρα μὲ βάσκανον ὄμμα βλέπουσι τοὺς ἐν Ἀθήναις Κυπρίους φοιτητὰς, οὓς θεωροῦσι στρατιώτας τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἐν τῇ χώρᾳ.

Ταῦτα μετὰ πεποιθήσεως φρονοῦμεν ὅτι εἶνε τὰ καταχθόνια σχέδια ἀθλίων ἀνθρώπων, καὶ ψυχὴν καὶ συνείδησιν ἀπεμπολησάντων εἰς τοὺς πλειοδοῦντας.

Θὰ ἐρωτήσωμεν ἴσως οἱ κάτοικοι τῶν ἄλλων πόλεων: καὶ διατι ἀνέχεσθε ἐν Λευκωσίᾳ ἱεροκήρυκα ὑβρίζοντα οὐτῶν καπηλικῶς τὴν προσφιλεστάτην τοῦ Πανελληνίου μητέρα; Διότι, ἀπαντῶμεν, ὁ ὑβριστὴς εἶνε ὅλως ἀκίνδυνος καὶ προκαλεῖ τὸν γέλωτα μᾶλλον ἢ τὴν ἀγανάκτησιν· θεωροῦμεν αὐτὸν ἀνάξιον λόγου καὶ διεξήλθομεν τ' ἀνωτέρω ἵνα καταστήσωμεν καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον δυσπίστους γνωστὴν τὴν προσκεμμένην καὶ μεμελετημένην πορείαν καὶ ἐνεργεῖαν ὠρισμένην σπεῖρας ἀνθρώπων κατὰ τῶν ἀληθῶν καὶ ὑπερτάτων συμφερόντων καὶ τοῦ γνησίου ἐθνικοῦ φρονήματος τοῦ λαοῦ.

Ευαγόρας, «Υβριστής του ελληνικού έθνους από του άμβωνος»,
18 Μαΐου 1900.

Μιχάλης Ν. Μιχαήλ

2.

Ἡ ἀληθὴς ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος ἐν Κύπρῳ

[1904]

Ὁ ἐν Κύπρῳ διεξαγόμενος κατὰ τὰ τελευταῖα κυρίως ἔτη ἀγὼν ἐπεσπάσατο σύντονον τὴν προσοχὴν καὶ ζῶηρον τὸ διαφέρον τοῦ Πανελληνίου, ἀλλ' ἐν πολλοῖς δὲν κατενοήθη ἡ ἀληθὴς καὶ πραγματικὴ ἔννοια τούτου παρὰ πολλοῖς ἐν τῇ ξένη καὶ ἐν τῇ νήσῳ αὐτῇ.

Ἐξελήφθη παρὰ πολλῶν ὡς ἀγὼν προσωπικὸς, δι' οὗ οἱ ἀντιτιθέμενοι πειρῶνται νὰ θεραπεύσωσι κομματικὰ καὶ προσωπικὰ πάθη καὶ συμφέροντα, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς πλείστας κοινότητας καὶ εἰς τινὰ κράτη προσέτι ἐλεύθερα καὶ αὐτόνομα. Τούτου ἔνεκεν ἀναγινώσκομεν καὶ ἀκούομεν προτροπὰς, παραινέσεις καὶ ἐπιτημήσεις ἔστιν ὅτε ἀπὸ κοινοῦ ἀπευθυνομένας εἰς ἀμφοτέρω τὰ μέρη, καὶ τοῦτο πολλάκις παρ' ἐκείνων εἰς οὓς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ τοῦ Αἰσώπου «ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἔλκεσι βρύων».

Ἡ πεπλανημένη αὕτη ἀντίληψις προέρχεται τὸ μὲν ἐκ προκαταλήψεως, τὸ δὲ ἐκ τῶν προσπαθειῶν τῆς μειονότητος ὅπως συγκαλύπτῃ τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος αὐτῆς, προβάλλουσα μάλιστα ἐν τῷ φανερῷ ὅσας ἀρχὰς ἐν τῷ κρυπτῷ πολεμεῖ ἀντιστρατευομένη εἰς τὰ ὑψιστα καὶ ἱερώτερα τῆς χώρας ταύτης συμφέροντα καὶ ἰδεώδη. Οἱ δημιουργοὶ τῆς ἐν Κύπρῳ ἀντεθνικῆς πολιτικῆς δὲν ἔχουσι τὸ θάρρος τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ὅπως ἐκθέσωσι ταύτας δημοσίᾳ, διότι εἶνε

βέβαιον ὅτι θ' ἀπεκηρύττοντο καὶ θὰ κατεδικάζοντο καὶ ὑπὸ πλείστων τῆς ὑπολειπομένης μειονότητος, οἵτινες δὲν θέλουσι νὰ πιστεύσωσιν ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ πολεμοῦσι τὸν ἔθνισμὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν νησιωτῶν, βύουσι δὲ τὰ ὄντα καὶ πρὸς τὴν διάτορον τῶν πραγμάτων φωνὴν καὶ πρὸς τὸ ἀπλετον φῶς τῆς ἀποδεδειγμένης ἀληθείας καμμύουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς.

Τὴν πολιτείαν αὐτῶν ταύτην εὐφήμως καλοῦσι μετριοπαθῆ καὶ σώφρονα, ἣτις ὁμως οὐδόλως ὠφέλησε τὸν ἀτυχῆ τοῦτον τόπον, διότι ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς οὔτε οἱ φόροι ἐμετριάσθησαν, οὔτε ἡ περὶ τὴν εἰσπραξιν αὐτῶν πίεσις καὶ βία ἤλαττώθη, οὔτε ἡ παιδεία ἐβοηθήθη, οὔτε ἡ Ἐκκλησία ὑπεστερίχθη, τούναντίον μάλιστα, οἱ φόροι ηὔξήθησαν, καὶ ὁ ἀφοπλισμὸς ὑπὸ τὸν κλεινὸν Σὶρ Οὐῶλτερ Σένταλλ καθιερώθη καὶ ἐπεδιώχθη συντονώτερον, καὶ πάντα τὰ καταθλιπτικὰ μέσα πρὸς ἐκβιασμὸν τῶν φόρων ἐπὶ τῆς Ἀρμοστείας ἐκείνης ἐπενοήθησαν καὶ ἐφηρμόσθησαν, συνεχίσθησαν δὲ καὶ ἐπὶ τῆς διαδόχου αὐτῆς, ἐν δὲ μόνον ἐγένετο κατ' αὐτὴν ἀγαθὸν ὅτι λιμώττοντες κομματικοὶ τυχοδιῶκται ἐμισθώθησαν καὶ καθιερώθη ἡ κομματικὴ συναλλαγὴ, τέως ἄγνωστος ἀπὸ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς καὶ εἰς τοῦτο κυρίως ἀποδοτέον τὸν ἀπονεμόμενον τίτλον τοῦ φιλέλληνος εἰς Ἀρμοστὴν ὅστις μόνον τὰ βρετανικὰ συμφέροντα ἐξυπηρέτησεν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἐθνικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν συμφερόντων τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου.

Τὸ λέγειν ὅτι προδότηι δὲν ὑπάρχουσιν ἐν Κύπρῳ κολακεύει βεβαίως τὸν τοπικὸν ἐγωισμόν καὶ θεραπεύει τὴν τοπικὴν φιλοτιμίαν, ἀλλ' ὅπου τὰ πράγματα μαρτυροῦσι περὶ τοῦ ἐναντίου πᾶς ἰσχυρισμὸς ἀντίθετος εἶνε πλάνη ἢ ψεῦδος ἐκ προθέσεως. Οὐδεμία χώρα ὑπῆρξεν ἀπηλλαγμένη τοῦ ὀλεθρίου

τούτου βοτάνου, ὅπερ πολλάκις ἐγένετο πρόξενον μεγίστων συμφορῶν μὴ ἐκκοπὲν πρόρριζον ἐν καιρῷ.

Ὑπὸ τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου ἀδύνατος ἐθεωρεῖτο ἡ προδοσία, καὶ ὅμως προδότης ἀνεδείχθη ὁ Πausανίας αὐτὸς, καὶ ἡ μήτηρ του καταπνίξασα πᾶν τρυφερὸν μητρικὸν αἶσθημα ἔθηκε τὸν πρῶτον λίθον ἐπὶ τῆς θύρας τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς. Μῆτοι τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων οἱ κράτιστοι δὲν ἐγένοντο προδοταὶ χάριν τῆς ἀρχῆς; καὶ τίς πόλις ἢ κράτος ἀρχαῖον ἢ νεώτερον δὲν κατεπροδόθη ὑπὸ πολιτῶν γεννηθέντων καὶ ἐκτραφέντων ἐν αὐτοῖς, καὶ τίς ἐν τῷ κόσμῳ νομοθεσία παρέλιπε ν' ἀναγράφῃ εἰδικὸν ἄρθρον περὶ προδοσίας; Ἡ ἡρωτόκος Κρήτη ὁμοφώνως κατεδίκασε τοὺς προδότας αὐτῆς ἅμα ἀποκαλυφθέντας καὶ δὲν ἐδίστασε ν' ἀποκηρύξῃ διαπρεπὲς τέκνον αὐτῆς ἐπὶ μόνῃ τῇ ὑπονοίᾳ ὅτι ἀντιστρατεύεται εἰς τὴν ταχίστην ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς. Εἰς τρεῖς χιλιάδας ἀνήλθον οἱ ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἐκμισθωθέντες Βόερς οἱ διὰ ξένων ὀπλων πολεμήσαντες κατὰ τῶν ἡρωικῶς ὑπὲρ ἐλευθερίας τῆς κοινῆς πατρίδος ἀγωνιζομένων ἀδελφῶν αὐτῶν, ἀλλὰ τοῦ βοερικοῦ λαοῦ τὸ ἀγέρωχον μέτωπον παραμένει καὶ μετὰ τοῦτο ἀκηλιδωτον, καὶ ἡ ἱστορία δὲν θὰ διστάσῃ νὰ θέσῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸν στέφανον τοῦ ἡρωισμοῦ.

Πρὸς τί, ἄρα γε, ἀξιοῦμεν ὅπως ἡ Κύπρος ἀποτελέσῃ ἐξαίρεσιν γενικωτάτου καὶ ἄνευ ἐξαιρέσεως μέχρι τοῦδε κανόνος, καὶ τοῦτο ἐνῶ τὰ πράγματα μαρτυροῦσι καὶ κατακρυγάζουσιν; Ὑψιστον καθῆκον ἐθνικὸν εἶχεν ὁ φιλόπατρις Κυπριακὸς λαὸς νὰ ἐξεγερθῇ σύσσωμος καὶ πατάξῃ τοὺς δημεγέρτας οἵτινες τὰ εὐγενέστατα ἰδεώδη του ἐξεμεταλλεύθησαν, ἵνα θεραπεύσωσιν ἴδια συμφέροντα καὶ πάθη, καὶ κατὰ τῆς ἀντεθνικῆς ταύτης πολιτικῆς ὑπάρχει παρ'

ἡμῖν ὁ ἀγὼν, ἀπηλλαγμένος κατὰ τὸ πλεῖστον ταπεινῶν κομματικῶν καὶ προσωπικῶν παθῶν.

Ἡ μεγάλη πλειονότης πλήρη ἔχουσα συνείδησιν τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκει, παραμένει καὶ θὰ παραμένη πεπυκνωμένη καὶ ἀδιάσπαστος ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἐπισήμως διακηρυχθείσης ἐθνικῆς πολιτικῆς, οὐδεμίαν δὲ διαλλαγὴν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους θὰ δεχθῆ εἰμὴ μετὰ τὴν ἀπερίφραστον μεταμέλειαν καὶ τὴν τελείαν ὑποταγὴν τῶν ἀντιθέτων εἰς τὸ ἐθνικὸν αὐτῆς πρόγραμμα.

Ἦκούσαμεν καὶ ἀνέγνωμεν πολλάκις προτροπὰς καὶ παραινέσεις περὶ διαλλαγῆς καὶ συμπράξεως ἐν ἀδελφικῇ ὁμοφωνίᾳ πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς ζητημάτων· ἀλλ' ὑπὸ τοιοῦτους ὅρους πᾶσα συνεννόησις ἀποβαίνει ἀδύνατος, διότι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῶν κομματικῶν καὶ προσωπικῶν ἀντιθέσεων ἀλλὰ περὶ πολιτικῶν ἀρχῶν ὅπως ἀντικειμένων καὶ πρὸς ἀντιθέτους καὶ ἐναντίους ὅπως σκοποὺς τεινουσῶν, οἷαδὴποτε δὲ οὐσιώδης ὑποχώρησις τῆς πλειονότητος ἤθελε ριψοκινδυνεύσει τὴν τελείαν νίκης τῆς ἀκραιφνοῦς ἐθνικῆς πολιτικῆς αὐτῆς, θὰ ἐνίσχυε δὲ τὴν παταχθεῖσαν φατρίαν ἣτις διατηρεῖται καὶ ὑποστηρίζεται πολλαχῶς ὑπὸ τῆς ξένης κυβερνήσεως.

Ἐν Κύπρῳ ἐπαναλαμβάνεται ὁ ἐν Ἑπτανήσῳ ἄλλοτε ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς, διαφέρει δὲ καθ' ὅ,τι οἱ καταχθόνιοι τῶν Τονίων νήσων πολλάκις ἀντέδρασαν ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος, διότι καὶ τὰ ἀπὸ τῆς ξενοκρατίας προσγενόμενα καὶ τὰ προσδοκώμενα προσωπικὰ ὠφελήματα ἦσαν μεγαλείτερα ἢ τὰ ἐν Κύπρῳ μέχρι τοῦδε παραχωρηθέντα.

Ἐπὶ τούτοις περιστάσεις καθ' ἃς καὶ οἱ ἐν Ἐπτανήσῳ καταχθόνιοι ἀνεπέτασαν τὴν σημαίαν τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς, εἴτε ὅπως περισωθῶσιν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τοῦ φιλοπάτριδος Ἐπτανησιακοῦ λαοῦ εἴτε ὅπως ἐκβιάσῃσι παραχωρήσεις παρὰ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ διατελοῦσιν ἤδη οἱ ἐν Κύπρῳ καταχθόνιοι.

Καταδεδικασμένοι καὶ συντετριμμένοι ὑπὸ τοῦ φιλοπάτριδος τῆς Κύπρου λαοῦ οὐδεμίαν παραλείπουσιν εὐκαιρίαν ὅπως ἐκδηλώσῃσι μετὰ προσπεποιημένης μάλιστα ζέσεως ἐθνικὰ φρονήματα καὶ πόθους ὅπως καὶ τοὺς ἐν Κύπρῳ καὶ τοὺς ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι πείσῃσι περὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτῶν καὶ τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς. Τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξυπηρέτησε μέχρι τινὸς καὶ ὑπεβοήθησε κακῶς νοούμενη τοπικὴ φιλοτιμία μήτοι ἀκουσθῆ ὅτι καὶ ἐν Κύπρῳ ὑπάρχουσι καταχθόνιοι καὶ μειωθῆ ἢ ὀφειλομένη ἐκτίμησις πρὸς τὴν ἀγνήν καὶ ἄδολον φιλοπατρίαν τοῦ Κυπρίου λαοῦ. Ἄλλ' οὔτε ὁ ἐπτανησιακὸς οὐδ' ἄλλος τις λαὸς ἐστιγματίσθη διότι ὑπῆρξαν ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ καὶ ἄνθρωποι θυσιάζοντες τὸ γενικὸν εἰς τὸ προσωπικὸν συμφέρον καὶ ἰδεώδη ὑψηλὰ καὶ εὐγενῆ εἰς ταπεινὰ πάθη καὶ προσωπικοὺς ὑστερολογισμούς.

Εἶνε ἀναπόδραστος καὶ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη μάλιστα ὅπως οἱ πρωτεργάται τῆς ἀντεθνικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ νήσῳ δακτυλοδεικτῶνται ἵνα μὴ παραπλανῶσιν τοὺς ἀπλοϊκωτέρους καὶ φαίνονται πρὸς τὴν ξένην Κυβέρνησιν ὅτι ἀποτελοῦσιν φατρίαν ἔστω καὶ ὀλίγον μόνον θιασωτῶν.

Ἐπὶ τὸ κράτος τοιούτων σκέψεων καὶ ἀποφάσεων προέβη ὁ Κυπριακὸς λαὸς εἰς τὰς πανηγυρικὰς ἐκείνας ἐκλογὰς, ἐπισημοποιήσας κατὰ τὸν μᾶλλον ἀναμφισβήτητον τρόπον τὸ κράτος καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ἐθνικοῦ προγράμματος ὡς ἐπισήμως κεκυρωμένου κώδικος παντὸς τὰ πολιτικὰ πράττοντος

έν Κύπρῳ, οὐδεμία δ' ἐπιτρέπεται προσέγγισις ἢ συνεννόησις πρὸς ἐκείνους οἵτινες ἀντιτίθενται πρὸς αὐτὸ ἐν κρυπτῷ ἢ ἐν τῷ φανερῷ.

Ὡς παρενοήθη ἡ ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνος παρὰ πολλῶν, οὕτω παρενοήθη καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ἡμῶν ζήτημα, ὅπερ πολλοὶ ἐν Κύπρῳ καὶ ἐν τῇ ξένῃ ὑπέλαβον ὡς ζήτημα προσωπικῆς μόνον καὶ κομματικῆς ἀντιθέσεως, ἐνῶ τό τε πολιτικὸν καὶ τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν ζήτημα εἶνε ἀλληλένδετα καὶ ἀχώριστα, ὡς εἶνε ἀχώριστος ἐν τῇ δούλῃ ἰδίᾳ ἐθνότης καὶ Ἐκκλησία.

Ὡς ἐν τῷ πολιτικῷ οὕτω καὶ ἐν τῷ Ἀρχιεπισκοπ. ζητήματι ὑπάρχει τελεία καὶ ἀδιάλλακτος ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς μεγάλης πλειονότητος καὶ τῆς μειονότητος ἢ τῶν πρωτοστατούντων ταύτης - διότι τὸ πλεῖστον τῆς μειονότητος ἐκ πλάνης μᾶλλον ἢ ἐκ προθέσεως ἀντιτίθεται -. Δυσοῖν θᾶτερον πρέπει νὰ γένηται ἢ θ' ἀνέλθῃ τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον ἱεράρχης δεδοκιμασμένης εὐσταθείας χαρακτῆρος καὶ δεδηλωμένης οὐ μόνον λόγοις ἀλλὰ καὶ ἔργοις ἐθνικῆς πολιτικῆς ἢ θὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐπ' αὐτοῦ νευρόσπαστον καὶ πειθήνιον τῇ κυβερνήσει καὶ τῇ φατρίᾳ ὄργανον.

Δὲν κατενοήθη ἴσως παρ' ἀπάντων ὅτι ἡ τοιάδε ἢ τοιάδε λύσις τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἡμῶν ζητήματος συνδέεται στενώτατα μετὰ τῆς πολιτικῆς ἐν τῷ μέλλοντι τύχης τῆς νήσου, καὶ διὰ τοῦτο προβάλλεται συχνὰ καὶ ἔξωθεν ἢ περὶ τρίτου ἰδέα, διότι τὸ ζήτημα ἐξελήφθη ὡς ἀπλοῦν καλογηρικὸν καὶ οὐχὶ ἐξαιρέτως ἐθνικόν. Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ αὐτοκεφάλου μάλιστα Ἐκκλησίας καὶ ἐν χώρᾳ ξενοκρατουμένη ἀποτελεῖ οὐ μόνον θρησκευτικὸν ἀλλὰ καὶ ἐθνικὸν κέντρον, ἀντίρροπον πρὸς τὴν ξένην ἐν τῷ τόπῳ ἐξουσίαν, καὶ τὸ ἀρχιεπισκοπικὸν ἀξίωμα ἀποτελεῖ ἀντίπαλον δύναμιν πρὸς αὐτήν, ἥτις καλῶς

καὶ εὐσταθῶς χρησιμοποιουμένη θ' ἀσκήση μεγίστην καὶ τελικὴν ροπὴν ἐπὶ τὰς τύχας τῆς νήσου.

Τοιοῦτου ὄντος τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ ἀξιώματος πᾶσα περὶ αὐτοῦ σφαλερὰ ἀντίληψις καὶ ἐκτίμησις δύναται ν' ἀποβῆ ὀλεθρία εἰς τὴν χώραν καὶ μέχρι τινὸς, ἴσως, καὶ εἰς τὴν καθόλου ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Ἡ μειονότης διὰ τῶν ἐκπροσωπούντων αὐτὴν ἐτοίμως καὶ προθύμως θυσιάζει τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἰς τὴν ἰδέαν περὶ διορισμοῦ τρίτου τινὸς, ἀδιάφορον τίνος· διότι ὁ τρίτος οὗτος δὲν θὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τοῦ Κυπρίου λαοῦ καὶ εὐχερῶς δύναται νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐπηρεασμοὺς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς συμπρατιούσης αὐτῇ φατρίας, καὶ καταστῆ οὕτω ταχέως ἐποχείριος καὶ ὄργανον αὐτῶν ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς χώρας. Ὑπάρχουσι βεβαίως διαπρεπεῖς κληρικοὶ ἐν τῇ καθόλου Ἑλληνικῇ Ὀρθοδοξίᾳ, ἀλλ' ἐν τοῖς δακτύλοις μετρούμενοι, καὶ ἂν ὁ ἄριστος ἀνήρχετο τὸν θρόνον τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ παραμείνῃ ἀσφαλῶς ἐπ' αὐτοῦ μὴ κεκτημένος τοῦ Ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ τῆς νήσου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην.

Ἡ μεγάλη πλειονότης ἐν πλήρει συνειδήσει τῆς εὐθύνης πρὸς τὴν ὅλην πατρίδα καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐμμένει ἀποκρούουσα προτάσεις αἰτινες πραγματοποιεῖν δύνανται μὲν νὰ ἐξυπηρετήσωσι τοὺς σκοποὺς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῆς φατρίας, ἀλλὰ θὰ παραβλάψωσι καιρίως τὴν τε νῆσον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀγ. Κιτίου ὁ Κυπριακὸς λαὸς ἔχει τὸν ἱεράρχην καὶ ἐθνάρχην ἐκεῖνον, οὗτινος χρῆζει ἡ χώρα καὶ ἡ Ἐκκλησία. Εἰκοσαετῆς σχεδὸν πολιτεία ἀνέδειξεν αὐτὸν ἄγρυπνον φρουρὸν τῶν συμφερόντων τοῦ λαοῦ καὶ ἀδιάλλακτον τῆς ξενοκρατίας πολέμιον ὑπὲρ τῆς

έθνικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Κύπρου, καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ του ταύτη ἔχει ἐνθουσιώδεις ὑποστηρικτὰς τὰ 9/10 εἰμὴ τὸ σύνολον τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ· ὡς κληρικὸς καὶ μάλιστα ὡς ἱεράρχης εἶνε βέβαιον καὶ ἀναμφισβήτητον ὅτι καὶ τὴν Μητρόπολιν Κυρηνείας εἶχε θέσει ἐπὶ ἀσφαλῶν οἰκονομικῶν βάσεων καὶ παρεσκεύασεν αὐτὴν ἱκανὴν πρὸς ἣν ἔχει ἰδιαιτέραν ἀποστολὴν, ἥτις ἀτυχῶς ἐματαιώθη μετὰ τὴν προαγωγὴν του εἰς τὴν Μητρόπολιν Κιτίου καὶ Ἀμαθοῦντος. Ὅτι τὴν τελευταίαν ταύτην Μητρόπολιν ἀνήγειρεν ἀπὸ οἰκονομικῶν ἐρειπίων οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ διὰ διαχειρίσεως ἀγρύπνου, ἐντίμου καὶ αὐστηρᾶς, ἐπραιοδότησε δὲ αὐτὴν διὰ κτημοσύνης πολυτίμου, ἥτις ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπολεσθεῖσα, καὶ ἡ Α. Ἐξοχότης ἐπισήμως διεκήρυξεν ὅτι τὴν παραχώρησιν ταύτην ἐποίησατο ἡ κυβέρνησις οὐ μόνον τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀλλὰ καὶ τῇ Α. Πανιερότητι χαριζομένη δι' ὅσας κατέβαλεν ἐπιμόνους καὶ ἀνευδότες πρὸς τοῦτο προσπάθειας.

Δὲν λέγομεν τὸν Ἀγ. Κιτίου οὔτε τύπον Χριστοῦ, οὔτε Φῶτιον καὶ Χρυσόστομον ἀλλ' ἀνομολογοῦμεν αὐτὸν μεθ' ἀπάσης τῆς πλειονότητος καὶ τοῦ πλείστου μέρους τῆς μειονότητος ὡς τὸν μόνον ἐνδεδειγμένον καὶ ἀρμόδιον Πρωθιεράρχην καὶ ἐθνάρχην τῆς Αὐτοκεφάλου ἡμῶν Ἐκκλησίας καὶ τῆς ξενοκρατούμενης νήσου ἐπ' ἀγαθῷ ἀμφοτέρων, καὶ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ ἀκραδάντως ἐμμένων ὁ λαὸς τῆς νήσου θὰ ἐμμεῖνῃ ἀπαρεγκλίτως ἐν τῇ ὁδῷ ἣν ἐπορεύθη μέχρι σήμερον καὶ μέχρι τοῦ ποθεινοῦ τέρατος.

Υπάρχουσιν, ἴσως, πρόσωπα ἐν Κύπρῳ ὡς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ὑπολαμβάνοντα τὸν ἀγῶνα ὡς ἀπλοῦν κομματικὸν καὶ προσωπικὸν, ἀλλὰ τούτων οἱ μὲν πλανῶνται, οἱ δ' ἐξ ὑστεροβουλίας ἰσχυρίζονται τοῦτο. Υπάρχουσιν ἀτυχῶς παρὰ παντὶ λαῷ οἱ ἰδιοτελεῖς καὶ οἱ κακόβουλοι, οἱ τιθέμενοι τὰ

ἰδία πάθη καὶ συμφέροντα ὑπὲρ τὸ γενικὸν ἀγαθὸν, καὶ τούτους θὰ διακρίνη τις ἐκ τῆς ἀσταθείας καὶ ὑγρότητος τῆς διαγωγῆς αὐτῶν, οἵτινες ἀνεμοδεικτῶν δίκην στρέφονται πρὸς τὸ ἐκάστοτε ἰσχύον ρεῦμα. Οἱ τοιοῦτοι εἶνε ἀνάξιοι νὰ φέρωσιν οὐ μόνον τοῦ πολίτου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὄνομα, εἶνε δὲ εὐτυχῶς τόσον ἀνίκανοι πρὸς ἔργα γενναῖα, ὥστε προκαλοῦσι μόνον τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸν γέλωτα, οὐδέποτε δὲ θεωροῦνται ὡς σπουδαῖοι παράγοντες δυνάμενοι νὰ ὑπολογισθῶσιν ἐν τῇ καθόλου πορείᾳ τῶν δημοσίων ὑποθέσεων.

Ευαγόρας, «Ἡ ἀληθὴς σημασία τοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ
αγώνος ἐν Κύπρῳ», 12 Αὐγούστου 1904.

VIII. ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΥΠΡΟΥ

1.

Γνωμοδότησις

Αρχιμανδρίτου Μελετίου Μεταξάκη

Αντιπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων

ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος

καταχωρηθεῖσα ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμὸν ΙΖ' καὶ χρονολογίαν

28 Σεπτεμβρίου, 1907 Συνεδρία τῆς

Ἀντιπροσωπείας τῶν Ἀγιωτάτων Πατριαρχικῶν Θρόνων.

Εἰσηγούμενος τὴν πρότασιν, ὅπως πρὸ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ὑπομνήματος τῶν Συνοδικῶν ζητήσωμεν ἔγγραφον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Ζητήματος γνώμην τοῦ Μ. Κιτίου, ἐχαρακτήρισα τὸ προτεινόμενον ὄχι μόνον ἔργον δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ φρονήσεως· δικαιοσύνης μὲν, διότι δὲν ἔπρεπεν ὁ Μ. Κιτίου

να ἔχη τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀναιρέσεως τοῦ τῶν ἀντιφρονούντων ἐγγράφου, φρονήσεως δὲ, διότι, συντασσομένων τῶν ὑπομνημάτων ἀνευ ἀμοιβαίας τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ὑπὸ τῶν συντακτῶν γνώσεως, ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ ἐπιτευχθῇ συμφωνία εἰς τινὰ τοῦλάχιστον σημεῖα καὶ νὰ εὐρεθῇ ἐν αὐτοῖς ἔδαφος συναντήσεως. Καίτοι ἡ ἐλπίς ὑφ' ἧς ἡ ἐμὴ πρότασις συνωδεύετο δὲν ἐπηλήθευσεν, ὅσον ἦτο ἐπιθυμητὸν, ὁμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀρκούντως ἱκανοποιητικὸν τὸ ἐπιτευχθὲν ἀποτέλεσμα. Διότι, ἐνῶ τὸ τῶν Συνοδικῶν ὑπόμνημα ἐσώθη μὲν ἀπὸ ἐπικρίσεως καὶ ἀνασκευῆς τῶν καὶ κατὰ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ ἀνάγνωσιν κοινῇ ὁμολογηθέντων ἀσθενῶν, αὐτοῦ σημείων, ὄχι μόνον ἐπὶ σκέψεων καὶ συμπερασμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ παραπομπῶν εἰς τὰ ἔγγραφα, ἐσώθη δὲ καὶ ἀπὸ ἀντικρούσεως βιαίας τῶν κατὰ τοῦ Κιτίου προσωπικῶν μομφῶν καὶ κατηγοριῶν, τὸ ποθούμενον κοινὸν ἔδαφος τῆς συναντήσεως εὐρέθη ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ὑπομνήμασι καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ταυτότης τῆς γνώμης καὶ τῆς ἀντιλήψεως ἐπὶ τοῦ ἐκλογικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης.

Ἀναγνωρίζουσιν ἀμφοτέρα τὰ ὑπομνήματα, ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐκλέγεται ὑπὸ ἐκλογικῆς συνελεύσεως ἀποτελουμένης ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ αἰρετῶν τοῦ λαοῦ ἀντιπροσώπων, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, εἰς ἐξήκοντα τὸν ἀριθμὸν κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκλογὴν ὀρισθέντων, ὧν οἱ μὲν ἡμίσεις ἐκ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, οἱ δὲ ἄλλοι ἡμίσεις ἐκ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐπαρχιῶν τῆς Νήσου καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν εἰς κληρικὸς πρὸς δύο λαϊκοὺς, ὅτι ἡ ἐκλογὴ γίνεται διὰ μιᾶς καὶ μόνης ἐκλογικῆς πράξεως, καὶ ὅτι ἡ ψῆφος τῶν ἐκλογέων δὲν περιορίζεται ὑπὸ καταλόγου ἐκλεξίμων. Συμφωνοῦσι πρὸς τούτοις ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον οἱ Συνοδικοί, πλην τῶν ἐμμέσων ἐνδείξεων τοῦ ὑπομνήματός των δὲν ἀρνοῦνται καὶ τὴν ἀπὸ 11^{ης} Ὀκτωβρίου 1900 ἐπιστολὴν

αὐτῶν πρὸς τὸν Μ. Κιτίου, ὅτι ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τὰ καθήκοντα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου περιορίζονται εἰς τὴν προπαρασκευὴν τῶν τῆς ἐκλογῆς, ἤτοι τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν ἀπόλυσιν τῆς πρὸς τὸν λαὸν ἐγκυκλίου καὶ τὴν ἐξέλεγγιν τῶν τυχόν παρουσιασθησομένων ἐνστάσεων κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἐκλογῆς ἀντιπροσώπου τινός, καίτοι τὸ τοῦ Μ. Κιτίου δὲν παραλείπει ν' ἀναφέρῃ ὅτι ἡ ἐγκύκλιος ἐν τῷ παρελθόντι ἐξεδίδετο ἢ ὑπὸ τοῦ πρώτου τῇ τάξει Ἀρχιερέως, ἢ ὑπὸ πάντων τῶν Ἀρχιερέων, ἄνευ τῆς ἀναμίξεως ἄλλων κατωτέρων κληρικῶν, ὅπερ ὄντως καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς μελέτης τῶν κωδίκων οὕτως ἔχον γνωρίζομεν. Συμφωνοῦσιν ἀκόμη καὶ ἐν τοῦτῳ τὰ ὑπομνήματα, (;) καὶ ἐκ διαφόρων ἐκατέρων λόγων, ὅτι διὰ τὴν μελετωμένην ἐκλογὴν ὑπάρχει ἀνάγκη προκηρύξεως νέων ἐκλογῶν ἀντιπροσώπων, ἐφ' ὅσον τὸ μὲν ἔν ρητῶς ὁμολογεῖ τὴν ἀνάγκην, τὸ δ' ἕτερον δέχεται αὐτὴν.

Ἡ συμφωνία αὕτη ἐπὶ τῆς κυρίας βάσεως τοῦ ζητήματος ὑπῆρξε δι' ἐμέ λίαν εὐχάριστος, διότι μέχρι τῆς τῶν ἐγγράφων ἀποσφραγίσεως διετέλουν ἐν ἀβεβαιότητι περὶ τοῦ φρονήματος ἐκατέρας τῶν μερίδων ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς. Ἐγνώριζον, εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ Ἱερά Σύνοδος δι' ἐπισήμου αὐτῆς πράξεως, τῆς ἀπολύσεως τῆς ἐγκυκλίου, εἶχε διατυπώσει, τὴν ἑαυτῆς γνώμην περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐν Κύπρῳ ἐκλέγεται ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅτι ὁ Κιτίου καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οὐδεμίαν προέβαλον ἀντίρρησην κατὰ τοῦ ὑπὸ τῆς Συνοδικῆς ἐγκυκλίου καθοριζομένου τρόπου ἐκλογῆς, ἀλλὰ καὶ ἐδέχθησαν καὶ ἐνήργησαν συμφώνως πρὸς αὐτὸν, ἐνόμισα δ' ὁμως ὅτι ἐκ προσωπικῶν μου συνεντεύξεων μετὰ σημαίνοντων προσώπων κληρικῶν καὶ λαϊκῶν τῆς Κυρηναϊκῆς μερίδος, ἀντελήφθην ἐπιθυμίαν τινὰ ἀόριστόν πως τῶν ἡγετῶν τῆς μερίδος ταύτης, ὅπως ἀποκηρυχθῇ μὲν ἡ Συνοδικὴ πρὸς τὸν λαὸν ἐγκύκλιος καὶ ὁ ἐν αὐτῇ τρόπος

έκλογῆς, γένηται δὲ ἢ ἐπὶ θύραις ἐκλογὴ οὐχὶ κατὰ τὰς προηγουμένας ὡς ἄγαν λαϊκάς, ἀλλὰ κατὰ τύπον ἥσσον λαϊκῶν, καὶ ἢ ἀντίληψις αὕτη μὲ καθίστα ἀπαισιόδοξον ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς ἡμετέρας ἐν Κύπρῳ ἀποστολῆς. Διότι εἶναι μὲν καὶ ἰδικὴ μου πεποίθησις, ὅτι τὸ ἐν Κύπρῳ ἐκλογικὸν σύστημα, ὡς σφόδρα ἐκλελαϊκευμένον, δεῖται διὰ τὸ συμφέρον αὐτῆς ταύτης τῆς ἐν Κύπρῳ Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεως ἐπὶ τὸ συντηρητικώτερον, ἀλλ' ἔχω καὶ τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν νομίζω καὶ τῆς ὅλης τῶν Ἀγιωτάτων Ἐκκλησιῶν Ἀντιπροσωπείας, ὅτι θεμελιώδης τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ἀρχὴ εἶναι ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικὰ καθεστῶτα οὐδεμίαν ἐπιδέχονται τροποποίησιν, προέδρου τῆς Ἐκκλησίας μὴ ὑπαρχόντος, καὶ ὅτι αἱ Ἀγιωτάται Ἐκκλησίαι παρεμβαίνουσαι εἴτε αὐτόκλητοι, εἴτε κεκλημέναι - διότι ἀμφοτέρω εἶναι νόμιμα καὶ κανονικὰ - ἐπὶ εἰρηνεύσει σαλευομένης ἀδελφῆς Ἐκκλησίας παρεμβαίνουσιν οὐχὶ ἐπὶ τροποποιήσει, ἀλλ' ἐπὶ στηρίξει τῶν καθεστώτων, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ταῦτα ταυτίζονται πρὸς τὰ οἰκεῖα ἢ διαφέρωσιν αὐτῶν, διότι ἐκάστη ἐπὶ μέρους Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, πρὸς τῷ κοινῷ καὶ ἰδιον ἐξελίσσουσα βίον, ἐμόρφωσε κατ' ἀνάγκην πρὸς τῷ κοινῷ καὶ ἰδιον σύστημα διοικήσεως νόμιμον καὶ σεβαστόν, παρὰ τὰς τυχόν ἀτελείας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ συνόλου τῶν Ἀγιωτάτων Ἐκκλησιῶν ἀναγνωριζομένων. Πᾶσα ἀπὸ τῆς διπλῆς ταύτης ἀρχῆς παρέκκλισις θὰ ἐπλήρου μὲν συγχύσεως ἐσωτερικῆς τὰς ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας, θὰ διετάρασσε δὲ τὴν ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων αὐτῶν· διότι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον βάση ἀσφαλῆς πρὸς περάτωσιν ἐκλογικῆς διαπάλης, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ ἢ ἀδελφικῆ παρέμβασις θὰ ἔφερε τὰ στοιχεῖα κυριαρχικῆς ἐπεμβάσεως, ἣν οὐδεμία αὐτοδιοίκητος Ἐκκλησία, ὅσον ἐμπερίστατος καὶ ταπεινωμένη κἂν ἦ δύναται ν' ἀνεχθῆ, ὡς ἀποδεικνύει ἢ ἀπάντησις τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ αὐτῆς ταύτης τῆς Κύπρου τῷ 1821 πρὸς

τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ζητήσαντα τοὺς ἐκλελεγμένους ἢ διορισμένους ὑποψηφίους Μητροπολίτας καὶ Ἀρχιεπίσκοπον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως χειροτονηθῶσιν ἐκεῖ. «Ἀνέκαθεν, ἔγραψαν τότε οἱ παντελῶς Ἀρχιερέων ἀπωφανισμένοι Κύπριοι, ἀνέκαθεν καὶ ἀπ' ἀρχῆς Ἀποστολικὴ παράδοσις καὶ κανόνες Συνοδικοὶ ἐπικρατοῦσι καὶ ἔχουσι τὸ κῦρος καὶ τὴν ἰσχὺν, ὅτι οἱ κατὰ τὴν Κύπρον Ἀρχιερεῖς ν' ἀποκαθίστανται καὶ νὰ χειροτονῶνται ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Νήσου καὶ ὄχι εἰς ἄλλο μέρος», καὶ ἡ ἀξίωσις αὐτῶν ἀνεγνωρίσθη δίκαια.

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς μετ' εὐλαβείας τηρήσεως τῶν καθεστώτων ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, μάλιστα κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῶν Προέδρων, ἐπήνεγκε τὴν ἀποκήρυξιν τῆς πρὸ δεκαετίας γενομένης ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐκλογῆς καὶ τὴν ἐπακολουθήσαντα διακοπὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπικοινωνίας. Διότι ἡ ἀξίωσις τῶν 8 Ἀρχιερέων ὅπως μὴ τεθῶσιν ὑποψήφιοι ἐξ ἄλλων Ἐκκλησιῶν οὐδὲν μὲν ἐνεῖχε καθ' ἑαυτὴν τὸ ἄτοπον καὶ ἀντικανονικόν, ἀφοῦ καὶ οἱ κανονισμοὶ Κων/πόλεως καὶ Τεροσολύμων τοῦτο διακελεύουσιν, ἦτο ὅμως παρέκκλισις ἀπὸ τῶν καθεστώτων τῆς Ἀντιοχικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς τοιαύτη ἔπρεπε ν' ἀποδοκιμασθῆ ὑπὸ τῶν λοιπῶν Ἁγίων Ἐκκλησιῶν. Ἡ Σιωνίτις ἰδίᾳ Ἐκκλησία, στερρῶς τῶν ἰδίων ἐχομένη καθεστώτων, θεωρεῖ καθῆκον αὐτῆς ὄχι μόνον νὰ σέβηται τὰ καθεστῶτα τῶν ἄλλων ἀδελφῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπεραμύνηται αὐτῶν. Ὡς δὲ ἐν τῷ Ἀντιοχικῷ ζητήματι γνώμονα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἶχεν οὐχὶ τὴν συμφωνίαν τοῦ καθεστῶτος τῆς Ἀντιοχικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ ἑαυτῆς, ἀλλὰ τὴν ἀρχὴν, ὅτι δεῖ μένειν ἀσάλευτα τὰ καθεστῶτα τῶν Ἐκκλησιῶν, οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ Ζητήματι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, κηρυχθεῖσα ἀπ' ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ ἐκλογικοῦ καθεστῶτος, ἔπραξε τοῦτο οὐχὶ ἐπιδοκιμάζουσα τὴν ἐκλαΐκευσιν τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐχομένη τῆς σωτηρίου ἀρχῆς τῆς τηρήσεως τῶν καθεστώτων.

Εἶναι λοιπὸν εὐνόητος ἡ ἐμὴ χαρὰ. ἦν νομίζω καὶ χαρὰν τῶν λοιπῶν σεπτῶν μελῶν τῆς Ἀντιπροσωπείας τῶν Ἀγιωτάτων Ἐκκλησιῶν, ἐπὶ τῷ ὅτι ἡ ἐμὴ ἐκ τῶν συνεντεύξεων, ὧν ἐμνήσθην, ἀντίληψις δέν ἐπεβεβαιώθη ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ὑπομνημάτων, ἀλλὰ τούναντίον ἐξεδηλώθη πλήρης ὁμοφωνία ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ κρατοῦντος συστήματος ἐκλογῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκλογῇ. Ἡ διαφωνία τῶν ὑπομνημάτων ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἄρχεται ἀπὸ τῆς λήξεως τῆς ἐκλογῆς. Ὁ μὲν Μ. Κιτίου δηλονότι φρονεῖ ὅτι, τὸ ἐκλογικὸν σύστημα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου εἶναι ἄριστον, καὶ διὰ τοῦτο ὑπερηφανευόμενος ἐπ' αὐτῷ ὡς Κύπριος ἐπιθυμεῖ καὶ εὐχεται τὴν διατήρησιν αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ὁ δ' Μ. Κυρηναίας καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Συνοδικοὶ ἐναντίαν ἔχοντες γνώμην ὑποβάλλουσι παράκλησιν πρὸς τὴν Ἀντιπροσωπείαν, ὅπως παράσχη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου τὰ φῶτα αὐτῆς πρὸς σύνταξιν ὀργανικοῦ κανονισμοῦ διέποντος τὰ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης, ὅπως μὴ παρόμοιον τι εὔρη τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς παρεμφερῆ θέσιν. Κηρύσσομαι ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Μ. Κυρηναίας καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐρμηνεύων καὶ τὸ ἐμού καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας μου φρόνημα, ἐλπίζω δ' ὅτι ἀποκαθισταμένης τῆς νομίμου ἀρχῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ, ἡ Ἀγιωτάτη Σιωνίτης Ἐκκλησία δέν θ' ἀποστερήσῃ αὐτήν τῶν ἀδελφικῶν αὐτῆς συμβουλῶν διὰ τὴν ἐπὶ τό βέλτιον μεταρρύθμισιν τῶν θεσμῶν αὐτῆς. Παρὰ τὴν παρήγορον ὁμως ταύτην συμφωνίαν ἐπὶ τριῶν οὐσιωδῶν σημείων τοῦ ζητήματος, ἦτοι τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς, τῆς θέσεως καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τὴν ἐκλογὴν καὶ τῆς ἀνάγκης νέων ἐκλογῶν, τὰ ὑπομνήματα εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν καὶ τοῦτ' αὐτό τελείαν διάστασιν εἰς δύο ἕτερα ἐπίσης οὐσιώδη σημεία, ἦτοι τὸν καταρτισμὸν καὶ χαρακτηρισμὸν τῆς ἐνεστώσης Συνόδου καὶ τὴν ληφθεῖσαν ἐν Κων/πόλει ὑπὸ τῆς

δισυνοδικῆς ἀπόφασιν περὶ ἀποκλεισμοῦ τῆς ὑποψηφιότητος ἀμφοτέρων τῶν Μητροπολιτῶν Κιτίου καὶ Κυρηνείας, ἅτινα καὶ ἐπισπῶνται συντονωτέραν τὴν προσοχὴν ἡμῶν.

Ἀρχικῶς εἶχον τὴν γνώμην καὶ πολὺ ἐπίμενον εἰς αὐτήν, ὅτι ἡ Ἀντιπροσωπεία ἠδύνατο καὶ ὤφειλε νὰ παρακάμψῃ πᾶσαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Συνόδου συζήτησιν, ἔβλεπον δ' εὐχαρίστως ὅτι καὶ τὰ λοιπά, σεπτὰ τῆς Ἀντιπροσωπείας μέλη ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τῆς αὐτῆς σκέψεως. Ὅπως ὁμως ἐτέθη ἐνώπιον ἡμῶν τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τῶν ὑπομνημάτων, δὲν νομίζω πλέον ὅτι ὀφείλομεν νὰ παρακάμψωμεν αὐτό, διότι ἡ σιωπὴ ἡμῶν δύναται νὰ ἐκκληθῆ ὡς γνώμη ἐπὶ τοῦ ζητήματος εὐρείας ὁμως ἐρμηνείας.

Δέν ἦτο ἀνάγκη βεβαίως, ὅπως τὸ ἕτερον τῶν ὑπομνημάτων ἀρχίσῃ τὴν ἀπαρίθμησιν ἱστορικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τοῦ 402 μ. Χ. καὶ παραπέμψῃ ἐν πολλοῖς ἀνακριβῶς καὶ ἐξαγάγῃ ἐν ἄλλοις βεβιασμένως τὸ ζητούμενον συμπέρασμα ὅπως πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι ἐν τῇ αὐτοδιοικουμένῃ Ἀγιωτάτῃ Ἐκκλησίᾳ τῆς Κύπρου ὑπάρχει Σύνοδος Ἐπιτροπῆς εἴτε ἐξ ἐπισκόπων μόνον, εἴτε ἐξ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων ἀποτελουμένη, κατὰ καιροῦς δὲ συνερχομένη εἰς ἐπίλυσιν παρεμπιπτουσῶν Ἐκκλησιαστικῶν διαφορῶν. Τοῦτο εἶναι τόσον λογικὸν καὶ τόσον ἀναγκαῖον διὰ τὴν διοίκησιν αὐτοδιοικητοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ, ὥστε θὰ ἐδεχόμεθα ὡς νόμιμον τοιαύτην Σύνοδον καὶ ἂν μὴ ἀνεφέρετο ὑπὸ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἐκ τῶν δέκα καὶ τριῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀποδεκτικῶς ἐπικαλεῖται τὸ ὑπόμνημα ἐξ ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ὑπερχιλίων ὀκτασίων ἐτῶν. Μεταξύ ὁμως τῆς οὐτωπὶν ἐννοούμενης Συνόδου καὶ τῆς «Ἐπιτροπῆς Διοικήσεως Συνόδου», τῆς ἀπὸ ἐπταετίας μνημονευομένης ὡς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐν Κύπρῳ ὑπὸ τοῦ Μ. Κυρηνείας καὶ τῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ εὐχομένων ἐν ταῖς

θείαις μυσταγωγίαις, ὅπως ὁ Κύριος χαρίσεται αὐτὴν ταῖς Ἐκκλησίαις μακροημερεύουσιν, προδήλως ὑπάρχει μεγάλη διαφορά. Ἐκείνη εἶναι Σύνοδος προσκαλουμένη ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ πρώτου τῶν Ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ὠρισμένον σκοπόν, μεθ' ὃν ἐπακολουθεῖ ἡ διάλυσις. Αὕτη εἶναι Σύνοδος διαρκῆς μετὰ καθηκόντων διοικητικῆς ἀρχῆς, τὸ κῦρος αὐτῆς ἀρνωμένη ἐκ τοῦ ὑπὸ τῶν μελῶν αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ψηφισθέντος καὶ ὑπογραφέντος «Ὄργανικου κανονισμοῦ». Ἐν οὐδεμιᾷ περιόδῳ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἀναφέρεται Σύνοδος διαρκῆς διοικοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν, οὔτε χηρεύοντος τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου, οὔτε πλουτοῦντος τὸν ποιμένα αὐτοῦ. Μελετῶντες τοὺς κώδικας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς συνηντήσαμεν πολλάκις τὰς ἐκφράσεις «Ἐρὰ Σύνοδος», «Συνοδικὴ ἀπόφασις», «Συνοδικὴ διάσκεψις», «Συνοδικὸν γράμμα» καὶ τὰ παραπλήσια, ἀλλ' ὑπὸ τὰς ἐκφράσεις ταύτας εὔρομεν ὑπογεγραμμένους ἄλλοτε μὲν μόνον τοὺς Ἀρχιερεῖς τοῦ τόπου, ἄλλοτε δὲ μετὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πλεῖστα κληρικὰ καὶ λαϊκὰ πρόσωπα. Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι τὴν «Συνοδικὴν πράξιν» τῆς 13^{ης} Ἀπριλίου 1849 (Κῶδιξ Α' σελ. 277), δι' ἧς «ἀπεφασίσθη καὶ ἀποφασίζεται Συνοδικῶς καὶ κανονικῶς ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς πόλεως Λευκωσίας θέλει εἶσθαι ἴσος μὲ τὸν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν ἄλλων πόλεων Λάρνακος, Σκάλας καὶ Λεμησσοῦ», ὑπογράφουσιν οἱ τρεῖς Μητροπολίται τῆς Νήσου καὶ δεκατέσσαρες λαϊκοὶ. Ὁρισμένως δὲ οὐδαμοῦ συναντήσαμεν παράδειγμα, κατὰ τὸ ὅποιον ὁ λαὸς προσκαλεῖται εἰς ἐκλογὴν Ἀρχιεπισκόπου, ἢ καὶ Μητροπολίτου διὰ Συνοδικῆς ἐγκυκλίου. Ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἰωαννικίου λέγεται ὅτι οἱ Μητροπολίται καὶ ἅπας ὁ εὐαγγῆς τῶν κληρικῶν καὶ Ἱερέων σύλλογος συνήλθον ἐν τῷ Ναῶ πρὸς ἐκλογὴν, μᾶλλον δὲ πρὸς τέλεσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς διατυπώσεως «τῆ προτροπῆ τοῦ

Πανιερωτάτου καὶ Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Πάφου».

Ἐν τῷ ὑπομνήματι τῆς ἐκλογῆς Κυρίλλου λέγεται ὅτι συνῆλθον μὲν «τῇ προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ» τοῦ Μητροπολίτου Πάφου, ἐξελέξαντο δὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ἐν πλήρει συνελεύσει «προεδρευόντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων, τοῦ τε Ἁγίου Πάφου Κυρίου Χαρίτωνος καὶ τοῦ Ἁγίου Κιτίου Κυρίου Μελετίου καὶ τοῦ Ἁγίου Κυρηναίας Κυρίου Χαρίτωνος». Ἐν τῇ ἐκλογῇ Μακαρίου τὴν πρόσκλησιν ποιοῦνται σύντρεις οἱ Μητροπολίται καὶ σύντρεις προεδρεύουσι τῆς συνελεύσεως, ἧς, πλὴν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πόλεων καὶ τῶν ἐπαρχιῶν, μετέχουσι «καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ Τεροῦ κλήρου καὶ τῶν Τερῶν μονῶν».

Καὶ τέλος τὸν ἀποθανόντα Ἀρχιεπίσκοπον Σωφρόνιον ἐξέλεξαν «οἱ ὑπὸ τὸν θρόνον τοῦτον διατελοῦντες Μητροπολίται, συνελθόντες εἰς γενικὴν συνέλευσιν μετὰ τε τοῦ ἀνωτέρου κλήρου τῶν Τερῶν μονῶν καὶ τῆς Λευκωσίας καὶ τῶν πανταχόθεν τῆς Κύπρου ἀντιπροσώπων». Πᾶσαι δὲ αἱ ἐπὶ Σωφρονίου Ἀρχιεπισκοποῦντος προσκλήσεις πρὸς τὸν λαόν ἐπὶ ἀποστολῇ πληρεξουσίων ἀντιπροσώπων πρὸς ἐκλογὴν Μητροπολίτου ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, διὰ τὸν πρόδηλον λόγον ὅτι καὶ ἐπὶ Σωφρονίου δὲν ὑφίσταται διαρκῆς διοικοῦσα Σύνοδος.

Τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ τῶν τριῶν Συνοδικῶν ὑπομνήματος ὅτι ἡ σύστασις τῆς Τερᾶς Συνόδου, ὡς νῦν ἔχει, χρονολογεῖται ἀπὸ τῆν μέσων τῆς 19^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἄσχετον πρὸς τὴν σελίδα 307 τοῦ κώδικος, εἰς ἣν παραπέμπει, διότι ἐκεῖ πρόκειται περὶ συνελεύσεως ἐκ Κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, εἶναι πολὺ ἀόριστον, καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη νὰ καθορισθῇ σαφέστερον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος.

Ἡ πρώτη πράξις ἐν τῷ κώδικι, ἥτις ὡς Συνοδικὴ χαρακτηριζομένη φέρει τὰς ὑπογράφας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, τῶν Μητροπολιτῶν καὶ τεσσάρων κατωτέρων ἀξιωματούχων κληρικῶν, ἦτοι τῶν δύο βαθμούχων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, Ἐξάρχου καὶ Ἀρχιμανδρίτου, καὶ τῶν δύο Ἡγουμένων τῶν Σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων Κύκκου καὶ Μαχαιρᾶ, εἶναι ἡ ἐν σελίδι 349-350 ὑπὸ χρονολογίαν 10 Ιουλίου 1878 περὶ ἀνικανότητος τοῦ Μητροπολίτου Κυρηνείας Μελετίου. Μετὰ 19 ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ταύτης πράξεως, ἦτοι τῷ 1897, ἀναφέρεται αὐθις Συνοδικὴ πράξις ἐν σελίδι 365 τοῦ κώδικος μετὰ τῶν ὑπογραφῶν τῶν αὐτῶν ἀξιωματούχων κληρικῶν περὶ καθαιρέσεως τοῦ ἱερέως Ἰωάννου ἐξ Ἀγλαντζιᾶς. Φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ Β΄ κώδικι, σελ. 17, μία ἔτι Συνοδικὴ πράξις περὶ τοῦ πρώην Ἡγουμένου Ἁγίου Νεοφύτου, Γρηγορίου, ἐν ᾗ ὑπογράφονται μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν οἱ 2 βαθμοῦχοι τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ ὁ Ἡγούμενος Μαχαιρᾶ. Μεταξὺ δὲ τῆς πρώτης τοῦ 1878, καὶ τῆς τελευταίας, τοῦ 1895 καὶ 1897, ἐν πράξει ἐκλογῆς τοῦ Μητροπολίτου Πάφου ὑπὸ χρονολογίαν 8 Ἀπριλίου 1890 (Α΄ κώδιξ, σελ. 359) μεταξὺ τῶν κληρικῶν, οἵτινες ὑποτίθενται μέλη Συνοδικὰ, καὶ ὡς τοιαῦτα ὑπογράφουσι μετὰ τῶν λαϊκῶν τῆς ἐπαρχίας ἀντιπροσώπων, φέρεται καὶ ὁ «τοῦ Κυρηνεϊακοῦ θρόνου Ἀρχιμανδρίτης Ἰωαννίκιος». Ἐν ἄλλῃ δ' ὁμοίᾳ ἐκλογικῇ πράξει ἀντὶ τοῦ Ἡγουμένου Κύκκου φέρεται ὑπογεγραμμένος ἕτερος κληρικὸς τῆς μονῆς Κύκκου, χωρὶς νὰ λέγηται ὅτι ἀναπληροῖ ἐν τῇ Συνόδῳ τὸν Ἡγούμενον (Α΄ κώδιξ, σελ. 359). Πῶς δὲ ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν κύκλον τῶν Συνοδικῶν μελῶν ὁ Ἀρχιμανδρίτης τοῦ Κυρηναικοῦ θρόνου καὶ ὁ κληρικὸς τῆς Μονῆς Κύκκου σαφῶς δηλοῦται ὑπὸ τῆς ἐν σελίδι 356 τοῦ Α΄ κώδικος ὑπὸ χρονολογίαν 21 Ἀπριλίου 1889 κεκυρωμένης διὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πράξεως, ἥτις εἶναι τὸ μόνον διατακτικὸν περὶ Συνόδου ἔγγραφον ἐν τῷ κώδικι. Ἡ πράξις ἔχει ἐπὶ λέξει ὧδε: «Δοθείσης ἀφορμῆς ἐκ

τῆς παρουσίας περιστάσεως (πρόκειται περί ἐκλογῆς Μητροπολίτου Κιτίου) ἐλύθησαν δύο δυσχερῆ ζητήματα, τὰ ἐξῆς: α΄) ὅτι ἡ Τερά Σύνοδος προκειμένου περί ἐκλογῆς Ἀρχιερέως, δικαιούται μόνη νὰ ἐξελέγῃ τὰ πληρεξούσια τῶν ἀντιπροσώπων καὶ ν΄ ἀποφασίζῃ περί τῆς γνησιότητος αὐτῶν ἢ μη΄ καὶ β΄) ἐν περιπτώσει διαφωνίας μεταξύ τῶν ἀντιπροσώπων ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συψηφίζη καὶ αὐτὴ ὅτι ἡ Τερά Σύνοδος εἰς τοιαύτας περιπτώσεις συνίσταται κατ' ἐλάχιστον ὄρον ἐκ μελῶν ἕξι κατὰ δὲ μέγιστον ἐκ μελῶν δώδεκα, καὶ ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας, ἰσχύει ἡ ψῆφος τοῦ Προέδρου». Ἐκ τῆς ἐγκύρου ταύτης Ἀρχιεπισκοπικῆς πράξεως συνάγεται α΄) ὅτι ἠμφισβητεῖτο τέως ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἐπαρχίας τὸ δικαίωμα τῆς Τεράς Συνόδου τοῦ νὰ ἐξελέγῃ μόνη τὰ πληρεξούσια αὐτῶν. β΄) ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἔλυσεν ὀριστικῶς τὸ ζήτημα ἀποφανθεὶς ὑπὲρ τοῦ δικαιώματος τῆς Τεράς Συνόδου γ΄). ὅτι ἐν ἧ περιπτώσει οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας δὲν θὰ ἦσαν σύμφωνοι εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον καὶ θὰ προῦκαλεῖτο κατ' ἀνάγκην ψηφοφορία, θὰ συνεψήφιζον δικαιοματικῶς καὶ τὰ μέλη τῆς Τεράς Συνόδου. δ) ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἐπὶ ἰσοψηφίας τὴν νικῶσαν ἔχει ὁ Πρόεδρος, καὶ ε) ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Τεράς Συνόδου δὲν εἶναι παγίως καθωρισμένος εἰς ὀκτώ, ἤτοι τὸν Ἀρχιεπίσκοπον, τοὺς 3 Μητροπολίτας καὶ τοὺς 4 ἀξιωματούχους κληρικοὺς τῶν μοναστηρίων καὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, ἀλλὰ δύναται νὰ καταρτίζεται ἐλευθέρως ἡ Σύνοδος βεβαίως ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ μόνον ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν, καὶ ἐξ οἷων δὴ τινων ἄλλων, «ἐκ τῶν πρώτων τοῦ Τεροῦ κλήρου καὶ τῶν Τερῶν Μονῶν» ὑπὸ τὸν ῥητὸν ὄρον, ὅπως ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς Συνόδου μὴ ᾖ μήτε ἐλάσσων τῶν ἕξι, μήτε μείζων τῶν δώδεκα. Δὲν χρῆζομεν νομίζω, σαφεστέρας μαρτυρίας, ὅπως κατανοήσωμεν πῶς ὁ ἀοίδιμος Ἀρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος ἠννῶει

τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ καιροῦς συγκαλουμένην Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας δύο ἢ τρεῖς Συνοδικὰς πράξεις, ἐν αἷς φέρονται ὑπογεγραμμένοι οἱ τέσσαρες βαθμοῦχοι κληρικοὶ, ἔρχονται ἐν τῇ σειρᾷ τῶν κωδίκων αἱ ἐπὶ τῇ ἐξελέγξει τῶν ἐκλογῶν τῶν πρὸς ἐκλογὴν Μητροπολίτου Πάφου ἀντιπροσώπων τῶν ἐτῶν 1899 καὶ 1900 συνεδρίαί, ἐν αἷς ἀφῆκε τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ὁ ἀείμνηστος Σωφρόνιος ἐκδημήσας πρὸς Κύριον. Κατ' ἀκριβῆ λοιπὸν καὶ ἀληθινὴν τοῦ πράγματος παράστασιν, ὁ συνεχῆς βίος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς περιλαμβανούσης ἐκ τοῦ κατωτέρου κλήρου, ἢ, διὰ νὰ ἐπανέλθω εἰς τὴν ὠραίαν ἔκφρασιν τοῦ πρακτικοῦ τῆς ἐκλογῆς Μακαρίου, «τῶν πρώτων τοῦ Ἱεροῦ Κλήρου καὶ τῶν Ἱερῶν Μονῶν», μόνον, τοὺς δύο Ἡγουμένους καὶ τοὺς δύο βαθμοῦχους τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἄρχεται, κατὰ γε τὰ γραπτὰ μνημεῖα, ἀπὸ τοῦ 1897, ἢ ἀπὸ τοῦ 1895 ἂν ὑποτεθῆ ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῷ πρώτῳ Ἡγουμένῳ Ἁγίου Νεοφύτου πράξεως ὁ Ἡγούμενος Κύκκου ἕνεκα κωλύματος καὶ πάλιν ὁμοῦς οὐχὶ ὡς σώματος διοικητικοῦ διαρκοῦς, οἷα εἶναι αἱ Σύνοδοι τῶν Ἐκκλησιῶν Κων/πόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ κατὰ περιστάσεις ἕνεκεν, ὀρισμένων ὑποθέσεων ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου συγκαλουμένης. Δέν νομίζω δὲ ἄσκοπον νὰ προσθέσω ὅτι ἐν ταῖς πυκναῖς συνεδρίαῖς τῆς οὕτως κατηρημένης Συνόδου τῶν ἐτῶν 1899 καὶ 1900 συζητεῖται σοβαρῶς, ἐάν ὁ γηραιὸς Ἀρχιεπίσκοπος εἶναι πλέον εἰς κατάστασιν νὰ κυβερνᾷ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ἐπιδείκνυται ὑπὸ τῆς ὀλοταχῶς σπευδούσης ἤδη πρὸς κατάκτησιν νέων τίτλων καὶ δικαιωμάτων Ἱερᾶς Συνόδου διαγωγὴ τοιαύτη πρὸς τὸν ἀοίδιμον Σωφρόνιον, ἧς δέν ἦτο ἄξιος πρόεδρος Ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπὶ ὅλην τριακονταπενταετίαν ποιμάνας τὴν ἐν Κύπρῳ ἁγιωτάτην Ἐκκλησίαν.

Ὅσον ὁμως καί ἂν εἶναι βραχύ τό παρελθόν τῆς οὕτωςί συγκεκριμένης Συνόδου, δι' ἐμέ ἄρκεῖ ὅτι εἰργάσθη μετὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου πρὸς διεξαγωγήν Ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ὅπως δεχθῶ νόμιμον τὴν συγκρότησιν αὐτῆς, ὑφ' ἣν διειτέλει μορφήν τελευτῶντος τοῦ τῆς Ἐκκλησίας προέδρου. Ὅ,τι ἀδυνατῶ ν' ἀναγνώρισω ὡς νόμιμον καὶ κανονικόν, συμφώνως πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν θεμελιώδη ἀρχήν, ὅτι τὰ καθεστῶτα τῶν Ἐκκλησιῶν, μὴ ὑπάρχοντος τοῦ ἀρχηγοῦ, μένουσιν ἀνέπαφα, εἶναι ἢ δι' ὀργανικοῦ κανονισμοῦ πρόσκλησις τίτλων καὶ δικαιωμάτων τέως μὴ ὑπαρχόντων. Κατὰ τὴν πρᾶξιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τελευτήσαντος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἢ ἐπὶ ὠρισμένην ὑποθέσει εἰς Λευκωσίαν ὑπ' αὐτοῦ προσκεκλησμένη Σύνοδος, ὤφειλε νά κηρύξη ἑαυτὴν αὐτοδικαίως διαλελυμένην, τὴν προσωρινὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας ἔδει ν' ἀναλάβῃ ὁ πρῶτος τῆ τάξει τῶν Μητροπολιτῶν, ν' ἀπολύσῃ ἐγκύκλιον πρὸς τὸν λαὸν περί ἀποστολῆς τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων διὰ τὴν ἐκλογήν Ἀρχιεπισκόπου. Ὅταν δέ θά ἦρχοντο οἱ ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγέντες ἀντιπρόσωποι, θά συνεκαλεῖτο ἡ Τερά Σύνοδος «πρὸς ἐξέλεξις τῶν πληρεξουσίων αὐτῶν» κατὰ τὴν Ἀρχιεπισκοπικὴν πρᾶξιν, καὶ μετὰ τὴν ἐξέλεξις συγκροτουμένης τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως πρὸς ἐκλογήν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῶν Μητροπολιτῶν, ἢ μᾶλλον τοῦ πρώτου τῆ τάξει τῶν Μητροπολιτῶν, θά συνεψήφισον καὶ τὰ Συνοδικὰ μέλη μετὰ τῶν λαϊκῶν ἀντιπροσώπων, ἐάν παρουσιάζετο ἀνάγκη ψηφοφορίας, καὶ ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας, θά ἀνεδείκνυε τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ἢ ψῆφος τοῦ προεδρεύοντος τῆς συνελεύσεως. Ἀντί τούτου ἡ Τερά Σύνοδος ἐξακολουθοῦσα τὰς συνεδρίας αὐτῆς ἠσχολήθη περὶ τὴν σύνταξιν «ὀργανικοῦ κανονισμοῦ» καὶ δυνάμει αὐτοῦ ἀνέλαβε πάντα ἀνεξαίρετως τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Μητροπολίτου Πάφου, καίτοι τοῦ

χηρεύοντος Μητροπολιτικοῦ θρόνου ὑπῆρχεν ἤδη ὑπό τοῦ Ἀρχιεπισκόπου διωρισμένος τοποτηρητής, παρ' οὗ οὐδείς ἐδικαιοῦτο ν' ἀφαιρέσῃ τὴν διακυβέρνησιν τῆς ἐπαρχίας μέχρι τῆς ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου. Εἶναι τόσον ζωηρά ἢ συναίσθησις ὅτι διὰ τοῦ «ὀργανικοῦ κανονισμοῦ» ἐγένετο σοβαρὰ καινοτομία, ὥστε τὸ ὑπόμνημα τῶν Συνοδικῶν τὰς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κανονισμοῦ πράξεις καὶ ἀποφάσεις ἀποκαλεῖ «δημιουργηθεῖσαν τάξιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου». Ἐκ τῆς πεποιθήσεως δ' ὅτι διὰ τοῦ κανονισμοῦ ἡ Σύνοδος περιεβλήθη πάντα τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἐπαύθη μὲν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἄνευ συμμετοχῆς Συνόδου διωρισμένος τοποτηρητῆς τοῦ Μητροπολιτικοῦ θρόνου Πάφου, ὅστις κατὰ παραδείγματα τοῦ κώδικος ἐδικαιοῦτο ὡς ἐπέχων τὸν τόπον τοῦ Μητροπολίτου νὰ παρακαθίσῃ εἰς τὴν Σύνοδον καὶ νὰ μετάσχῃ τῆς ἐξελέγξεως τῶν πληρεξουσίων τῶν ἀντιπροσώπων καὶ τῆς ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου, διετάχθη ἐκλογῆ Μητροπολίτου Πάφου καὶ χειροτονήθη νέος Ἡγούμενος Μαχαιρᾶ μετὰ Συνοδικῶν καθηκόντων, ἐνῶ, ἂν μὴ τι ἕτερον, ἔδει νὰ ἐνθυμηθῶσιν ὅτι τῶν προυχόντων τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῷ 1810 ἐξαιτήσαμεν παρὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἄδειαν πρὸς τὸν ἐν Κύπρῳ παρεπιδημοῦντα Σιναίου Κωνσταντίον, ὅπως μετάσχῃ ὡς τρίτος Ἀρχιερεὺς τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου, οὗτος ἐνετείλατο τῷ Σιναίου, ὅπως χειροτονήσῃ μόνον τὸν Ἀρχιεπίσκοπον «εἰ δὲ γε μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ ἐπιτραπῆ κυριαρχικὴ ἄδεια τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος πρὸς τὴν Ἀρχιερωσύνην σου καὶ περὶ τῆς ἐτέρας χειροτονίας νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν χειροτονίαν πάλι ἡ Τερότης σου», διότι ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐγνώριζεν, ὅτι, κατὰ τοὺς Τεροὺς κανόνας, χειροτονίαι Ἀρχιερέων γίνονται μόνον τῇ κυριαρχικῇ ἀδείᾳ τοῦ πρώτου τῶν Ἀρχιερέων, ὧν οὐδείς ἐν τῷ καθηκόντι τούτῳ δύναται ν' ἀναπληρώσῃ μὴ ὑπάρχοντα.

Παρ' ἡμῖν ἐν Τεροσολύμοις, νομίζω δὲ τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν Κων/πόλει, χηρεύοντος τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, τοσαύτη ἐπιδείκνυται εὐλάβεια πρὸς τὸ καθεστῶς καὶ τῶν προσώπων, ἔτι, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ χειροτονίαι κατωτέρων κληρικῶν ἀπαγορεύονται ὅτι μὴ διὰ μεγάλην καὶ ἀπαραίτητον ἀνάγκην, οὐδέποτε δὲ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει εἶναι δυνατόν νὰ συμβῆ ἀπονομὴ βαθμῶν καὶ ἀξιωματίων, πολλῶ δ' ἦσσαν ἐκλογή Ἀρχιερέως ἢ προσθήκη μελῶν εἰς τὴν Σύνοδον. Καὶ ἡμεῖς ἔχομεν μέλη Συνοδικὰ δικαίωματι τῆς θέσεως αὐτῶν ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ ἀποθανὼν Ἡγούμενος Μαχαιρᾶ ἦτο Συνοδικὸς, δικαίωματι τῆς θέσεως αὐτοῦ, τοιαῦτα δὲ παρ' ἡμῖν εἶναι οἱ Γέροντες Σκευοφύλαξ, Ἀρχιγραμματεὺς, Δραγουμάνος καὶ Καμαράσης, ἀλλ' ἐάν συνέβαινε, χηρεύοντος τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ν' ἀποβιώσῃ ἐν τῶν μελῶν τούτων, οὐδέποτε εἶναι δυνατόν ν' ἀποκατασταθῆ διὰ τῆς ψήφου τῆς ἀπωφανισμένης τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς προέδρου Ἀγίας Συνόδου. Ὁ νῦν ἄρα Ἡγούμενος Μαχαιρᾶ ἀντικανονικῶς τιτλοφορεῖται μέλος τῆς Τερᾶς Συνόδου, ὅπως θὰ ἦτο ἀντικανονικὴ καὶ ἡ ἐκλογή Μητροπολίτου Πάφου, ἐάν ἐπιτύγχανε τὸ διάβημα.

Ἡ ἀπὸ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ παραπλάνησις τῶν Συνοδικῶν μελῶν τῶν ὑπογραψάντων «τόν ὀργανικὸν κανονισμόν» εἶναι προφανέστατη, ἢ δὲ ἀποκήρυξις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μ. Κιτίου ἐλαττοῖ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ παρεκτροπῇ εὐθύνην, ἣτις εἶναι τοσοῦτ' ἄλλοιον διὰ πάντας ἐν γένει τοὺς ὑπογράψαντας, ὅσον ὅλου τοῦ ἐπὶ ὄγδοον ἤδη ἔτος τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου ταραττοντος σάλου αἰτία καὶ πηγὴ εἶναι ὁ ὀργανικὸς οὗτος κανονισμὸς ἀπόδειξις εὐαργεστάστη, ὅτι ἀνάγκη ἀπαραίτητος μετ' εὐλαβείας νὰ τηρῶνται κατὰ τὰς χηρεῖας τῶν προεδρικῶν θρόνων τὰ Ἐκκλησιαστικὰ καθεστῶτα.

Αίρομένου λοιπόν τοῦ ὀργανικοῦ κανονισμοῦ, αἴρεται ἅμα καὶ ὁ τίτλος «Τερά διοικοῦσα Σύνοδος», μένει δ' ἡ νομίμως ὑφειστώσα ζῶντος τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Τερά Σύνοδος μετὰ τῶν διαγραφομένων αὐτῇ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, προκειμένου περὶ ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς Ἀρχιεπισκοπικῆς πράξεως, ἥτοι ἐξελέγξεως τῶν πληρεξουσίων τῶν ἀντιπροσώπων καὶ συμψηφίσεως δι' αὐτῶν ἐν τῇ ἐκλογῇ. Τῆς κανονικῆς δέ ταύτης Συνόδου μέλη σήμερον εἶναι ὁ Μ. Κιτίου, ὁ Μ. Κυρηναίας, ὁ Ἡγούμενος Κύκκου Γεράσιμος καὶ ὁ Ἀρχιμανδρίτης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλόθεος, τῶν λοιπῶν μὴ ὑπαρχόντων ἐν τοῖς ζῶσι, μεδὲ ὄντος δυνατοῦ ν' ἀντικατασταθῶσιν, Ἀρχιεπισκόπου μὴ ὑπάρχοντος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀρχιεπισκοπικὴ πρᾶξις ἀπαιτεῖ, ὡς εἶδομεν, τούλάχιστον ἕξι μέλη δι' ἀπαρτίαν Συνοδικήν, ἔπεται ὅτι καὶ μετέχοντος τοῦ Μ. Κιτίου τῶν συνεδριῶν, δὲν δύναται νὰ ἐνασκήσῃ τὸ δικαίωμα τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν. Ἐντεῦθεν καὶ διὰ τοῦς ἐπὶ μεροληψία καὶ ἀναμίξει τῶν Συνοδικῶν μελῶν ἐν ταῖς ἐκλογαῖς λόγους αἱ Ἐκκλησίαι μὲν δικαίαν τότε τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Μ. Κιτίου καὶ διέταξαν διὰ τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τὴν Σύνοδον ν' ἀπόσχῃ τῆς ἐξελέγξεως, ἀπεφάσισαν δὲ τὴν ἀποστολὴν τριῶν ἐξάρχων, συνωδὰ τῇ αἰτήσει τοῦ Μ. Κιτίου, πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ καθήκοντος τῆς ἐξελέγξεως τῶν ἐκλογῶν. Ἡ μὲν δ' αὐτῶν ἡ παρουσία σήμερον ἐν Κύπρῳ δὲν θὰ ἦτο δεδικοιολογημένη, ἐάν ὑπῆρχε κανονικῶς συγκεκροτημένη Τερά Σύνοδος, δυναμένη νὰ λάβῃ ἐγκύρους ἀποφάσεις πρὸς διεκπεραίωσιν τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Ζητήματος.

Ἦκουσα λεγόμενον σοβαρῶς, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ ἀναγνώρισις τῆς Συνόδου ὡς νομίμως συγκεκροτημένης διοικητικῆς Ἀρχῆς, ὅπως μὴ τὸ διαρρέουσιν ἑπταετὲς χρονικὸν διάστημα χαρακτηρισθῇ ὡς κατάστασις ἀναρχίας. Φαίνεται μοι ὁμως ὅτι θὰ ἦτο λυπηρότερον νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξιν

ἀρχῆς ἐπὶ ἑπταετίαν ἀποκεκηρυγμένης ὑπὸ τῆς μείζονος μερίδος τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. Φεύγοντες τὸ φάσμα τῆς ἀναρχίας περιπίπτομεν εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς διαρχίας καὶ τοῦ σχίσματος, δημιουργοῦντες δὲ κατ' οἰκονομίαν κανονικὴν ἀρχὴν, κυρύσσομεν ὑποδίκους πάντας τοὺς ἀποκηρύξαντας αὐτήν, ὧν ἐν τούτοις τὴν διαμαρτυρίαν ἐδέξαντο αἱ Ἐκκλησίαι, καὶ ἐπὶ ταύτης ἐστήριξαν τὴν παρέμβασιν αὐτῶν. Καὶ ἡμεῖς δ' αὐτοὶ ἐνταῦθα εὐρεθέντες τοσοῦτον ἀπέχομεν ἐν τῇ πράξει τοῦ ν' ἀναγνωρίσωμεν ὑφ' ἐστῶσαν νόμιμον Ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν ἐν Κύπρῳ ἀναπληροῦσαν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον ἐν παντί, ὥστε ἐγὼ τε καὶ ὁ Σεβασμιώτατος ἀντιπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἱερουργοῦντες μνημονεύομεν ἑκάτερος τοῦ οἰκείου Πατριάρχου, οὐχὶ δὲ τῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων μνημονευομένης ἀγίας καὶ Τερᾶς Διοικήσεως Συνόδου.

Ἀποφαινόμενος ὁμως ὅτι Διοικοῦσα Σύνοδος ἐν Κύπρῳ εἶναι ἀνύπαρκτος, δὲν ἐννοῶ καὶ ἀκύρους τὰς ἐπὶ τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας τῆς διακυβερνήσεως τῶν δύο χηρεύοντων θρόνων πράξεις καὶ ἀποφάσεις αὐτῆς, ἐφ' ὅσον αὗται ἠδύνατο νὰ ληφθῶσι καὶ ὑπὸ ἀπλοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου Τοποτηρητοῦ, ἢ, καὶ ὑπὸ ἀπλῆς Ἐκκλησιαστικῆς τὰ τῶν θρόνων τούτων κυβερνώσης ἐπιτροπῆς. Εἰ δὲ ἐλήφθη καὶ τις ἀπόφασις, ἢ ἐγένετο τις πρᾶξις ἐκβαίνουσα τῶν ὁρίων τῆς δικαιοδοσίας ἀπλοῦ τοποτηρητοῦ, ἢ ἀπλῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐπιτροπῆς, τοῦτο, ἐφ' ὅσον τυγχάνει θεραπεύσιμον, θεραπευτέον διὰ τῆς οἰκονομίας, στοιχείου ἀπαραιτήτως ἀναγκαίου ἐν τῇ κυβερνήσει τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Καὶ ταῦτα μὲν φρονῶ περὶ Συνόδου.

Προκειμένου δὲ περὶ τοῦ ἐτέρου σημείου τῆς διαφωνίας τῶν ὑπομνημάτων, ἤτοι περὶ τῆς ἐν Κων/πόλει ληφθείσης ὑπὸ

τῶν διαιτητῶν ἀποφάσεως περὶ ἀποκλεισμοῦ ἀμφοτέρων τῶν Μητροπολιτῶν τῆς ὑποψηφιότητος, ἔχω τὴν ἐξῆς γνώμην.

Αἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαι ἐνεργοῦσαι εἴτε δικαίωματι διαιτητικῷ, εἴτε ἐκ καθήκοντος ἀδελφικοῦ οἴκοθεν, ἢ καὶ προκαλούμεναι, ἵνα καὶ μόνον εἶχον διακαῆ πόθον καὶ σκοπὸν νὰ ἴδωσι τὸ ταχύτερον εἰρηνεύουσιν τὴν σαλευομένην ἀδελφὴν Ἐκκλησίαν. Ἐντεῦθεν καὶ προσεχώρουν ἐκάστοτε πρὸς ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν ἢ τὴν ἐνέργειαν ἣν εἴτε οἴκοθεν εἴτε καθ' ὑπόδειξιν αὐτῶν τῶν διαμαχομένων μερίδων ἐθέωρουν ὡς δυναμένην νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν λυπηρὰν κατάστασιν. Ἐκ τοῦ πόθου τούτου τῆς κατὰ τὸ δυνατόν ταχυτέρας εἰρηνεύσεως τοῦ ζητήματος προήλθεν εἰς μέσον πληθὺς ἀποφάσεων, αἵτινες περιήρχοντο εἰς ἀχρησίαν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην εὐθύς ὡς ἐν τῇ πράξει ἐκάστη αὐτῶν ἀπεδεικνυτο ἀνεφάρμοστος. Μία τῶν πολλῶν τούτων Πατριαρχικῶν ἀποφάσεων εἶναι καὶ ἐκείνη, ἣν ἐπικαλεῖται τὸ ὑπόμνημα τῶν Συνοδικῶν μελῶν καὶ καθ' ἣν «ἐξαιροῦνται μὲν τῆς ὑποψηφιότητος οἱ δύο Μητροπολίται Κιτίου καὶ Κυρηναίας ἕνεκα κομματικῶν λόγων», ὑποδεικνύονται δὲ τρεῖς ἐξωθεν ὑποψήφιοι. Τὴν ἀπόφασιν ταύτην οἱ Συνοδικοὶ θεωροῦσιν ἀνέκλητον, «ὡς καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Πατριαρχῶν ἐχαρακτηρίσθη καὶ ὑπὸ τῶν Τερῶν κανόνων ἐπιβάλλεται», κατὰ τὸ τοῦ ἐρμηνευτοῦ τῶν Κανόνων Βαλσαμῶνος, «τῶν Πατριαρχῶν αἱ ψῆφοι ἐκκλήτω οὐχ ὑπόκεινται», φρονοῦσι δ' ὅτι πρέπει νὰ εἶναι σεβαστὴ ἢ ἐτυμηγορία τῶν ὑπάτων κορυφῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, διότι «ἐὰν διασαλευθῇ ἢ ἐντύπωσις τῆς ἱερότητος τοιούτων ἀποφάσεων, τότε δὲν μένει ἢ μικρὸν διάστημα πρὸς δημιουργίαν γενικῆς ἀμφιβολίας παρὰ τῷ λαῷ ὅτι τὰ ἱερά ἐκεῖνα, διὰ τῆς προσηλώσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὰ ὁποῖα περιεσώθη τὸ ἡμέτερον ἔθνος ἐν δυσχειμέροις χρόνοις, ἀπώλεσαν νῦν τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὡσεὶ ἦσαν ἡμερόβια καὶ κοινὰ φθαρτὰ πράγματα».

Ἐπαινῶ τοὺς ὠραίους τούτους λόγους, οἱ ὅποιοι περιέχουσι μίαν μεγάλην καὶ σωτηριωδεστάτην ἀλήθειαν ἀλλὰ προκαλεῖται ἀφ' ἑαυτῆς ἡ διαπορητικὴ ἐρώτησις: διατι τάχα τὸ ἀνέκκλητον, ἡ ἱερότης καὶ ὁ σεβασμὸς περιωρίσθησαν εἰς μίαν καὶ μόνην Πατριαρχικὴν ἀπόφασιν, πολλῶν ἄλλων ὑπαρχουσῶν αὐτῆς καὶ προγεγεστέρων καὶ μεταγενεστέρων; Δέν νομίζουσιν οἱ Ἅγιοι Συνοδικοὶ ὅτι εὐρίσκονται ἐν ἀντιφάσει πρὸς τοὺς ἰδίους λόγους, ὅταν λέγωσι: δέν ἐννοοῦμεν οὐδεμίαν ἄλλην τῶν Πατριαρχῶν ἀπόφασιν νὰ παραδεχθῶμεν, εἰμὴ μίαν καὶ μόνην, διότι ἐπιβάλλεται σεβασμὸς πρὸς τὰς τῶν Πατριαρχῶν ἀποφάσεις; Καὶ ἂν οἱ Πατριάρχαι πεισθέντες περὶ τοῦ ἀνεκτελέστου τῆς μιᾶς ἐκείνης ἀποφάσεως ἀνεκάλεσαν αὐτὴν οἱ ἴδιοι, ὅπερ βεβαίως δέν κωλύεται ὑπὸ τῆς προσαχθείσης νομικῆς γνώμης – διότι ἄλλο τὸ ἐκκαλεῖν καὶ ἄλλο τὸ ἀνακαλεῖν ἀπόφασιν – δέν πρέπει οἱ θεωροῦντες ἱερὸν αὐτῶν καθῆκον νὰ σέβωνται ὡς ἱεράς τὰς ἀποφάσεις τῶν Πατριαρχῶν, νὰ ὑποκύψωσι μετὰ σεβασμοῦ εἰς τὴν νέαν ἀπόφασιν;

Ἀληθῶς δὲ ἡ Πατριαρχικὴ ἐκείνη ἀπόφασις ἀνεκλήθη δι' ἑτέρας ἀποφάσεως, καθ' ἣν ἔδει ὁ Μ. Κιτίου νὰ δικασθῆ ὑπὸ Ἐπισκόπων, καὶ, ἀθῶος τῶν ἐπὶ φρονημάτων ἀντικειμένους τῆ Ὁρθοδοξίᾳ κατηγοριῶν ἀποδεικνύμενος νὰ ἔχη τὸ δικαίωμα τῆς ὑποψηφιότητος, μὴ λαμβανομένων πλέον ὑπ' ὄψει «τῶν κομματικῶν λόγων», ἐφ' οἷς πρότερον ἐκρίθη ἐξαιρετέος. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη ἠκυρώθη διὰ τῆς καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ἐπικροτηθείσης ἐγκυκλίου τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου τῆς διὰ ῥημάτων Εὐαγγελικῶν μετὰ πόνου πασχούσης Πατρικῆς καὶ ἀδελφικῆς καρδίας προτρεπομένης καὶ παρακαλοῦσης τοὺς Τερωτάτους Μητροπολίτας, τὸν λοιπὸν Ἱερόν Κλήρον καὶ τὸν λαὸν ἅπαντα, ὅπως παραδώσωσι μὲν εἰς λήθην παντελεῆ τὸ παρελθόν,

έργασθῶσι δ' ἐν ἀγάπῃ εἰλικρινῇ πρὸς συγκρότησιν νομίμου κατὰ τοὺς ἐπιτοπίους θεσμοὺς ἐκλογικῆς συνελεύσεως πρὸς ἐκλογὴν Προέδρου τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας Κύπρου. Τελευταία δὲ πασῶν τῶν Πατριαρχικῶν ἀποφάσεων, εἶναι ἐκείνη, δυνάμει τῆς ὁποίας ἡμεῖς εὕρισκόμεθα σήμερον ἐνταῦθα καὶ ἐργαζόμεθα πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος.

Πρέπει ἄρα γε, νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Μ. Κυρηνείας προσκαλῶν ἀντιπροσωπεῖαν τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅπως παράσχῃ τὸ εὐεργέτημα τῶν πεφωτισμένων αὐτῆς συμβουλῶν ἐπὶ τελειότερα ρυθμίσει τοῦ ζητήματος, εἶχεν ἐν νῶ, ὅτι προσκαλεῖ ἐκτελεστάς τῆς πρό πέντε ἐτῶν ληθθείσης ἀποφάσεως; Τό ἐπ' ἐμοί ἀδυνατῶ νὰ παραδεχθῶ τοῦτο, καὶ προτιμῶ νὰ πιστεύω ὅτι ἡ περί ἐμμονῆς ἐν τῇ ἀπόφασει ἐκείνης σκέψις ἐπῆλθεν αὐτῶ καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ μεταγενεστέρως. Διότι καὶ αὐτὸς ὁ ἅγιος Κυρηνείας, προσκαλέσας μετὰ τὴν ἀπόφασιν ἐκείνην τὸν Μ. Κιτίου πρὸς ἐνέργειαν νέων ἐκλογῶν, ὑποβαλὼν δὲ εἰς τὴν Α. Θ. Παναγιότητα τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προσκλήσεως σχέδιον λύσεως τοῦ ζητήματος διὰ τῆς ἐπὶ τόπου παρουσίας ἐνδὸς τῶν διαπρεπεστέρων Τεραρχῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μετὰ τοῦ Ἱ. Σκαλτσούνῃ πρὸς σύνταξιν ἐκλογικῶν κανονισμῶν, χορηγεῖ ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ ἴδιος εἶχε παύσει πιστεύων εἰς τὸ ἐκτελεστὸν τῆς ἀποφάσεως, ἣν σήμερον ἐπικαλεῖται.

Ἡ γνώμη μου λοιπὸν εἶναι ὅτι ἡμεῖς ἐλθόντες ἐνταῦθα ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπὶ διευθετήσει τοῦ ζητήματος, ὑπὸ οὐδεμιᾶς μὲν δεσμευόμεθα προγενεστέρως ἀποφάσεως, δυνάμεθα δὲ μόνον νὰ ἔχωμεν ἐκείνας ὡς γνώμονα τῶν σκέψεων ἡμῶν, ὅπως μὴ κατὰ τῶν αὐτῶν προσκρούσωμεν σκοπέλων. Ἐάν δὲ προὔκειτο ἡ ἀπόφασις ἐκείνη ἢ ἐξαιροῦσα εἴτε τοὺς 2 Μητροπολίτας ὁμοῦ διὰ λόγους κομματικοῦς. εἴτε τὸν Μ.

Κιτίου κεχωρισμένως διὰ κατηγορίας ἐπὶ φρονήμασιν ἀντικειμένοις τῇ Ὁρθοδοξίᾳ, νὰ προσαχθῆ σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν ὡς νέα πρότασις, θὰ ἀπεκρούετο ἐπ' ἐμοῦ α') διότι ἡ ἐπ' αὐτῆς προηγουμένη ἀπόφασις ὄχι μόνον ἀνεφάρμοστος ἀπεδείχθη ὑπὸ τῆς ἔκτοτε διαρρύευσάσης πενταετίας, ἀλλὰ καὶ δυσχεράνασα τὴν θέσιν τοῦ ζητήματος, καὶ β') διότι ὁ μὲν κομματικὸς χρωματισμὸς ὑπὸ τῆς πράξεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ὅς ἀντιπροσωπεύομεν, δὲν θεωρεῖται λόγος πρὸς ἐξαιρέσιν, τὰς δὲ ἐπὶ κακοδοξίᾳ κατηγορίας ὁ μὲν κατηγορηθεὶς πειστικῶς δι' ἐπιστολῶν πρὸς τοὺς Πατριάρχας ἀντέκρουσεν, ἡμεῖς δὲ τετράμηνον ἤδη ἐν Κύπρῳ διατρίβοντες ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίζομεν ἀποτέλεσμα ὑπερβολῶν πάθους κομματικοῦ. Οἱ Ἅγιοι Συνοδικοὶ φρονοῦσιν ὅτι ἡ ὑποψηφιότης τοῦ Μ. Κιτίου εἶναι τὸ μόνον πρόσκομμα τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος, διότι ὁ Μ. Κιτίου πολιτευόμενος ἐν τῷ τόπῳ ἀπὸ πολλοῦ καὶ τρόπους μὴ τοὺς προσήκοντας μετερχόμενος διέθεσε δυσμενῶς καθ' ἑαυτοῦ μεγάλην ἐν τῷ τόπῳ μερίδα. Σέβομαι τὴν προσωπικὴν γνώμην καὶ ὅταν ἔτι διαφωνῶ πρὸς αὐτήν· ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ἡ σεβασμοῦ ἄξια προσωπικὴ γνώμη πρέπει νὰ ἐπιβληθῆ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καταναγκαστικῶς. Ἐὰν μερὶς μεγάλη ἐν τῷ τόπῳ διάκηται δυσμενῶς πρὸς τὸν Μ. Κιτίου, τόσον τὸ καλλίτερον διὰ τοὺς μὴ στέργοντας τὴν ὑποψηφιότητα αὐτοῦ Ἁγίους Συνοδικούς. Ἐὰν ὁμως, παρὰ τὴν δυσμενῶς διακειμένην μερίδα, ὑπάρχη ἀριθμητικῶς μερὶς ἄλλη πολυαριθμοτέρα μὴ συμμεριζομένη μήτε τὸ αἶσθημα τῆς ἐτέρας μερίδος, μήτε τὴν γνώμην τριῶν μελῶν τῆς ὑπερεξηκονταμελοῦς συνελεύσεως, ἡτις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξῃ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον περὶ τοῦ χαρακτηῆρος καὶ τῆς χρησιμότητος τοῦ ἐν λόγῳ Μητροπολίτου, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι πρέπει νὰ ἐκζητηθῶσι καὶ ἐπινοηθῶσι λόγοι ἐξαιρέσεως τῆς τούτου ὑποψηφιότητος;

Κατ' ἐμὴν γνώμην, ἐὰν οἱ Ἅγιοι Συνοδικοὶ ἀγωνταὶ ὑπὸ τῆς σκέψεως, ὅτι ἔδει καὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐκλογὴν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ν' ἀναδειχθῆ καθάπερ καὶ ἐν ταῖς τρισὶ προηγουμέναις δημαίτητος δι' ὁμοφωνίας πλήρους τῶν ἐκλογέων, θὰ ἐξυπηρετοῦν λυσιτελέστερον τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ἐὰν, ἀντὶ νὰ ἐπικαλῶνται ἀποφάσεις ἠκυρωμένας, ἀντὶ νὰ διατυπῶσι μομφὰς καὶ κατηγορίας κατὰ τοῦ εἰρημένου Μητροπολίτου, ἐπολιτεύοντο συμφώνως πρὸς τὰς Εὐαγγελικὰς παραινέσεις τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, καὶ οὕτω πολιτευόμενοι ἐζήτουν καὶ τὴν ἡμετέραν μεσολάβησιν ὑπὲρ οἰκαιοθελοῦς τοῦ εἰρημένου Μητροπολίτου παραιτήσεως. Ἡμεῖς, οἵτινες πρὸς ἓνα καὶ μόνον ἤλθομεν ἐνταῦθα σκοπὸν, νὰ εἰρηνεύσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν, βεβαίως προθύμως θὰ ἠσπαζόμεθα πάντα περὶ εἰρήνης λόγον καὶ θὰ ἐπράττομεν πᾶν τὸ ἐξ ἑαυτῶν, ὅπως πείσωμεν τὸν Μ. Κιτίου νὰ συντελέσῃ καὶ αὐτὸς τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὴν ἐπίτευξιν λύσεως οὐχὶ ἀπλῶς δικαίας, ἀλλὰ καὶ εἰρηνικῆς διὰ τῆς ἐν ὁμοφωνίᾳ ἀναδείξεως τοῦ δυναμένου νὰ ἄρῃ τὸ χάσμα ἀπὸ τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ ἔμπεδον τὴν εἰρήνην ἐν τῇ ὑπὲρ δύναμιν δοκιμασθείσῃ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ ἐνθυμοῦμαι πόσον οἱ πάντες συνεκινήθημεν, ὅτε ἐν τῇ συνεδρίᾳ ἐκείνῃ τῆς 10^{ης} Τουλίου οἱ δύο Μητροπολίται μετὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην κατ' ἰδίαν δεκάλεπτον μεταξὺ αὐτῶν συνεννόησιν ἔτειναν χεῖρα ἀλλήλοις καὶ ἅγιον ἐν Χριστῷ ἀντήλλαξαν ἐνώπιον ἡμῶν φίλημα καὶ τοῦ Μ. Κυρηναίας ἠκούσαμεν λέγοντος «διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅτι ἐν τῷ ἐμῇ ψυχῇ ἐν τῇ ἐμῇ συνειδήσει οὐδὲν τὸ προσωπικὸν ὑπάρχει, ὅτι οὐδὲν ἔχω κατὰ τοῦ ἐν Χριστῷ ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ Μ. Κιτίου προσωπικὸν, τὸ δὲ χωρίζον ἡμᾶς εἶναι ζήτημα ἀρχῶν καὶ ἰδεῶν».

Ἐν τούτοις μετὰ ἔνδεκα μόνον ἡμέρας ὁ αὐτὸς Μ. Κυρηναίας ἐν ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐγγράφῳ κηρύσσει τὸν αὐτὸν ἐν

Χριστῷ ἀγαπητὸν ἀδελφὸν «ἀδόκιμον πρὸς πᾶν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγαθὸν ἔργον» καὶ ἀφιεροῖ πρὸς κατηγορίαν αὐτοῦ ὀλόκληρον τὸ ἐν ἐκ τῶν τριῶν κεφαλαίων τοῦ ὑπομνήματος αὐτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ὑπόμνημα τοῦ Μ. Κυρηναίας καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ἀντὶ νὰ προσεγγίση ἡμᾶς εἰς τὴν εἰρηνευτικὴν λύσιν, τούναντίον ἀπεμάκρυνε τοσοῦτῳ μᾶλλον ὅσον οἱ γράψαντες εἶχον καὶ τὴν ἀτυχῆ ἔμπνευσιν νὰ παραδώσωσιν αὐτὸ εἰς τὴν δημοσιότητα καὶ νὰ γνωσθῇ τοῖς πᾶσι τὸ ἀδιάλλακτον αὐτοῦ περιεχόμενον. Μὴ παύσας ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐνταῦθα ἐλεύσεώς μου νὰ παρακαλῶ τὸν Μ. Κιτίου καὶ τοὺς προσκειμένους αὐτῷ νὰ ὑποβάλωσιν ἑαυτοῦς πρὸς πᾶσαν θυσίαν ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐξευρέσεως προσώπου συγκεντροῦντος ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐκτίμησιν ὄχι μόνον τῆς πλειονοψηφίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μειονοψηφίας, καὶ ἣν εἶχον παρὰ τῆς Ἐκκλησίας μου ἐντολήν, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν, καὶ μάλιστα ἐν ἐφημερίσι καὶ φυλλαδίοις, τοῦ ὑπομνήματος τῶν Συνοδικῶν, ἠσθάνθην ὁ ἴδιος τὸ ἀσθενὲς τῶν ἐπιχειρημάτων μου τοῦ νὰ ἐλκύσω αὐτοὺς πρὸς τὰς σκέψεις μου καὶ τὸν πόθον μου. Διότι ἡ προσωπικὴ κατὰ τοῦ Μ. Κιτίου ἐπίθεσις ἐπαυξάνει ἀντιθέτως τὰς πρὸς αὐτὸν συμπαθείας τῆς ἐκτιμώσης αὐτὸν μερίδος τοῦ λαοῦ.

Νομίζω ἐν τούτοις ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν καὶ μετὰ τὰς παρεμβληθείσας παρ' ὧν οὐκ ἔδει δυσχερείας, καθ' ὃν χρόνον οἱ προσκληθέντες λαϊκοὶ τῶν δύο μερίδων ἀντιπρόσωποι τόσον ἀξιεπαίνως προσηνέχθησαν νὰ μὴ ἀποκλίνωμεν τοῦ εἰρηνευτικοῦ ἡμῶν προγράμματος, χωρὶς ὅμως νὰ λησμονῶμεν, ὅτι αἱ περὶ εἰρήνης καὶ ἀγάπης προτροπαὶ ἔχουσι τὰ ὅρια αὐτῶν, καὶ ὅτι μετὰ τὰς συμβουλὰς καὶ παραινέσεις ἔρχεται ἡ σειρά τῆς ἀπονομῆς τοῦ δικαίου. Δίκαιον δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει εἶναι νὰ προκηρυχθῶσι νέα ἐκλογαὶ, τῶν παλαιῶν μὴ δυναμένων νὰ ἔχωσιν ἰσχὺν μετὰ ἑπτὰ ἔτη, νὰ συγκροτηθῇ

νόμιμος ἐκλογικὴ συνέλευσις καὶ ν' ἀφεθῆ ἔλευθέρα νὰ ἐκλέξῃ εἴτε παμψηφεῖ, εἴτε κατὰ πλειονοψηφίαν, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Πᾶσα ἄλλη ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης ἀποκλίνουσα ἐνέργεια ὄχι μόνον δὲν θὰ εἶναι δικαία, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ φέρῃ τὰ ἐχέγγυα εἰρηνεύσεως τῆς Ἐκκλησίας ταύτης.

Ἐπειδὴ δὲ προαπεφασίσθη νὰ εἴπωμεν ἕκαστος ἡμῶν τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ ἐκ τῆς μελέτης τῶν κωδίκων ἐπὶ τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἀσχέτως πρὸς τὰς γνώμας τῶν δύο ὑπομνημάτων, θὰ εἴπω καὶ ἐπὶ τούτου τὴν ἐμὴν γνώμην, πρὶν ἢ καταλήξω εἰς τὸ τελικὸν τῆς γνωμοδοτήσεώς μου ἀποτέλεσμα.

Μὴ λαμβανομένου ὑπ' ὄψει τῶν ἐν σελίδι 62 τοῦ κώδικος τῶν ὑπομνημάτων παρατύπων ἐγγράφων παραιτήσεως τοῦ Φιλοθέου «ἐπὶ τὸν αὐτοῦ Ἀρχιμανδρίτην Κύρ Παῖσιον» τὰ μελετηθέντα ἔγγραφα ἄρχονται ἀπὸ τοῦ 1783. Τῷ ἔτει τούτῳ ἐπιστέλλει ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γαβριήλ πρὸς μὲν τοὺς κληρικοὺς, Τερεῖς καὶ προεσιῶτας καὶ τὸν λοιπὸν τῆς Νήσου λαὸν, ὅτι ὑψηλὸς αὐτοκρατορικὸς ὀρισμὸς ἀποστέλλει μὲν εἰς ἔξορίαν τὸν Ἀρχιεπίσκοπον καὶ τοὺς Μητροπολίτας, προστάσσει δὲ «ὅπως κατὰ τὴν ἀνέκαθεν ἐπικρατοῦσαν τοπικὴν συνήθειαν γίνῃ ἐκλογὴ, καὶ νὰ φανερώσετε πρὸς ἡμᾶς ἐξ ἀποφάσεως διὰ κοινῆς ἀναφορᾶς», πρὸς δὲ τὸν Πατριάρχην Ἀντιοχείας Δανιήλ, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποστείλῃ εἰς Κύπρον τρεῖς τῶν ὑπ' αὐτὸν Ἀρχιερέων, ὅπως χειροτονήσωσι «νέον Ἀρχιεπίσκοπον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν Ἀρχιερεῖς, ὡς ἤδη ἐκεῖ ἐκλελεγεμένους», ὁ δὲ Πατριάρχης Ἀντιοχείας πρὶν ἢ ἀποφασίσῃ ν' ἀποστείλῃ τοὺς Ἀρχιερεῖς, γράφων ἀπαντητικῶς «πρὸς τοὺς ἐντιμότατους Κληρικοὺς, εὐλαβέστατους Τερεῖς, εὐγενέστατους ἄρχοντας καὶ προεσιῶτας καὶ τοὺς λοιποὺς ἀπαξάπαντες Χριστιανοὺς»

ὀνομάζει τοὺς χειροτονηθησομένους «παρ' αὐτῶν ψηφισθέντας». Ἐκ τῶν ἐγγράφων τούτων, κατὰ τὴν κρίσιν μου, συνάγεται, ὅτι κατὰ τὴν προτελευταίαν δεκαετηρίδα τοῦ δεκάτου ὀγδούτου αἰῶνος ὑπάρχει ἐν Κύπρῳ καθωρισμένον σύστημα ἐκλογῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν ὑπὸ τοῦ Κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἀνεγνωρισμένον ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Τὰ ἐπακολουθοῦντα ἐν τῷ κώδικι ἔγγραφα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐνθρόνισιν τῶν Ἀρχιεπισκόπων Χρυσάνθου, Κυπριανού, Ἰωακείμ, Δαμασκηνοῦ, Παναρέτου καὶ Ἰωαννικίου οὐδὲν σχεδὸν συνεισφέρουσιν εἰς τὸν ἡμέτερον σκοπὸν ἀπ' εὐθείας, διότι ἢ ἐνθρόνισις πάντων τούτων τῶν Ἀρχιεπισκόπων ἔγινε βασιλικῷ θεσπίσματι, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἤρκεϊτο εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διατυπώσεων, ἀναγραφομένου ἐν τοῖς τυπικοῖς ὑπομνήμασι «καταβαλόντες ψήφους κανονικὰς ἐξελέξαμεν ἀποδεχθέντες τὸ ῥηθὲν σεβάσμιον ὑποκείμενον». Μόνον δὲ ἐν τῷ ἀπὸ 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1827 Συνοδικῷ γράμματι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὸν Κλῆρον καὶ τὸν λαὸν τῆς Κύπρου γίνεται μνεῖα ἐκλογῆς ὑπὸ Κλήρου καὶ λαοῦ διὰ τῶν λέξεων «τὴν σταλεῖσαν πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν κοινὴν ἐνυπόγραφον ἀναφορὰν σας ἐλάβομεν πρὸ μικροῦ καὶ ἀναγνόντες Συνοδικῶς εἶδομεν ὅτι κοινῶς συνελθόντες μετὰ τὴν ἀποβίωσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν Μητροπολιτῶν καὶ συσκεψάμενοι περὶ διαδοχῆς ἀξιοπρεποῦς προετιμήσατε τὸν Ὀσιώτατον ἐν Τερομονάχοις Κύρ Ἰωακείμ».

Μετὰ τὴν ἀνώμαλον ταύτην τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου περίοδον ἔρχονται ἐν τῷ κώδικι τὰ ὑπομνήματα καὶ αἱ πράξεις τῶν ἐκλογῶν τῶν Ἀρχιεπισκόπων Κυρίλλου, Μακαρίου καὶ Σωφρονίου, ὑφ' ὧν κυρίως καὶ δεῖκνυται τὸ ἐπικρατοῦν ἐν Κύπρῳ σύστημα ἐκλογῆς Ἀρχιεπισκόπου.

Κατὰ τὴν παραστατικὴν ἔκθεσιν τῆς ἐν ἔτει 1849 γενομένης ἐκλογῆς τοῦ Κυρίλλου, ἣν ὑπογράφουσιν οἱ τρεῖς Μητροπολίται καὶ 39 Κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ, τελευτήσαντος τοῦ Ἰωαννικίου, «ἡ ἐπιτόπιος ἀρχὴ, ὁ ὑψηλότατος Ἰσμαῆν Ανατὸλ Παρᾶς, συμφώνως μετὰ τῶν εὐγενεσιῶν δημογερόντων τῆς Νήσου προσκαλέσαντες τοὺς Πανιερωτάτους Μητροπολίτας εἰς Λευκωσίαν, ἅγιον Πάφου Κύρ Χαρίτωνα, ἅγιον Κιτίου Κύρ Μελέτιον καὶ ἅγιον Κυρηναίας Κύρ Χαρίτωνα καὶ συγκαλέσαντες ἐξ ἀπασῶν τῶν πόλεων τῆς Νήσου καὶ ἐκ τῶν κωμοπόλεων καὶ πολλῶν χωρίων πληρεξουσίου ἀντιπροσώπους ἐπέτρεψαν αὐτοῖς νὰ συνέλθωσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ μετὰ εὐταξίας καὶ ἡσυχίας νὰ ἐκλέξωσι τὸν διάδοχον τοῦ ἀποθανόντος Ἀρχιεπισκόπου». Καίτοι λοιπὸν τὸ «εἰς τὰς ψήφους ὑπόμνημα», ὅπερ ὑπογράφεται ὑπὸ μόνον τῶν τριῶν Μητροπολιτῶν, διαλαμβάνει ὅτι τὴν ἐκλογὴν ἐποίησατο «ὁ τὲ Κληρὸς καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν πόλεων Λευκωσίας, Λάρνακος, Σκάλας καὶ Λεμησοῦ, προεδρευόντων τῶν Σεβασμιωτάτων Ἀρχιερέων», ἢ πιστότερον τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν ἀναγράφουσα ἔκθεσις, ἣ μᾶλλον πρᾶξις τῆς Συνελεύσεως, μαρτυρεῖ, καὶ ἐπιβεβαιοῦσιν αἱ ὑπογραφαὶ ὅτι ἐν τῇ ἐκλογῇ ἀντεπροσωπεύθησαν ἅπασαι αἱ πόλεις τῆς Νήσου καὶ αἱ κωμοπόλεις καὶ πολλὰ χωρία.

Τοῦτο προσεπιβεβαιοῦται ἔτι σαφέστερον ὑπὸ τῆς μετὰ τὴν προσβολὴν τῆς ἐκλογῆς συνεπεῖα τῆς Βεζυρικῆς ἀδείας γενομένης νέας ἐπικυρωτικῆς πράξεως. «Κατὰ συνέπειαν, λέγει αὕτη, ὑψηλοῦ Βεζυρικοῦ γράμματος πρὸς τὸν Νησάρχην ὑψηλότατον Σαρβετῆ Πασᾶ καὶ ἀπὸ τούτου πρὸς τὸν Ἐνδοξότατον διοικητὴν τῆς Νήσου μας συνῆλθον καὶ αὐθις εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τὴν 10^{ην} Τουλίου ἐξ ἀπασῶν τῶν πόλεων καὶ ἐκ πάντων τῶν καζάδων ἐκλελεγμένοι ἀντιπρόσωποι, ἵνα ἐρωτηθῶσιν, ἐὰν τοῦ πανσεβάστου Ἀρχιεπισκόπου μας Κυρίου Κυρίλλου ἡ ἐκλογὴ καὶ χειροτονία ἀπεπερατώθη διὰ ψήφων

ὀλιγίστων ἀτόμων». Προστίθεται δ' ὅτι οἱ συνελθόντες ἀντιπρόσωποι ἦσαν «έφωδιασμένοι δι' ἐπισήμων ἐγγράφων χαρακτηριζόντων τὴν ἀπὸ πάσης τῆς Νήσου ἀντιπροσωπείαν των». Ἡ ἐπικυρωτικὴ δὲ αὐτὴ πρᾶξις φέρει τὰς ὑπογραφὰς τῶν τριῶν Μητροπολιτῶν καὶ 87 Κληρικῶν καὶ λαϊκῶν.

Τὸ πρακτικὸν καὶ τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς Μακαρίου, διαδόχου τοῦ Κυρίλλου, οὐδεμίαν πρὸς τὸ προηγούμενον παρουσιάζουσι διαφορὰν. Καὶ ἐνταῦθα λέγεται, ὅτι «συναθροίσθησαν ἅπαντες ἐν τῇ Ἀγιωτάτῃ Ἀρχιεπισκοπῇ ὁ τὲ Κλῆρος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ ἐξελέξαντο νόμιμον διάδοχον τὸν διάκονον Μακάριον».

Τὰ τῆς ἀμέσως ἐπομένης καὶ τελευταίας ἐκλογῆς τοῦ Σωφρονίου ἐγγράφα, ὅμοια πρὸς τὰ τῶν προηγουμένων διακρίνονται ἐπὶ τελειοτέρα ἀκριβολογία. Λαβόντος ὕφεισιν τοῦ κακοῦ τῆς χολέρας «συνῆλθον εἰς Λευκωσίαν οἱ ὑπὸ τὸν χηρεύοντα θρόνον διατελοῦντες Τερώτατοι Μητροπολιταὶ καὶ προῦκάλεσαν, ἀδεία τοῦ ἐξοχωτάτου διοικητοῦ τῆς Νήσου, Ταῆπ Πασᾶ καὶ κατὰ τὰ εἰθισμένα ἀπάσης τῆς Κύπρου τὰς πόλεις καὶ ἐπαρχίας, ὅπως ἐκλέξωσιν ἐλευθέρως καὶ ἀποστείλωσιν ἀντιπρόσωπους των εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν, ἵνα μετὰ τῶν Πανιερωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ τῶν πρώτων τοῦ Τεροῦ Κλήρου τῶν τε Τερῶν Μονῶν καὶ τῆς Λευκωσίας συνδιασκεφθέντες ἐκλέξωσι διάδοχον», ὑπογράφονται δὲ ὁ Κιτίου, ὁ Κυρηνείας, ὁ Τοποτηρητῆς τοῦ Ἁγίου Πάφου, ὁ Ἐξαρχος Νεόφυτος καὶ ἕνδεκα λαϊκοί. Οἱ αὐτοὶ δ' ὑπογράφουσι καὶ τὴν πρὸς τὸν Μέγαν Βεζύρην ἀγγελιήριον τῆς ἐκλογῆς ἀναφορὰν, ἐν ᾗ ὡσαύτως λέγεται «ὄθεν, κατὰ τὰ θρησκευτικὰ μας ἔθιμα, τὰ ὅποια οἱ γενναιόδωροι κατὰ καιροῦς Ἄνακτες ἐπεκύρωσαν, ... συνελθόντες εἰς Λευκωσίαν τῇ ἀδεία τοῦ Ἐξοχωτάτου διοικητοῦ μας Ταῆπ Πασᾶ ἐξ ὅλων τῶν καζάδων τῆς Νήσου μας, οἱ

εὐσεβάστως ὑποσημειούμενοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἐν Κύπρῳ Χριστιανικοῦ καὶ πιστοῦ λαοῦ τῆς κραταιᾶς ἡμῶν βασιλείας ἐξελεξάμεθα παμψηφεῖ ...».

Ἐκ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων τῶν τριῶν τούτων ἐκλογῶν συνάγω τὰ ἐξῆς δύο συμπεράσματα α') Κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Κυρίλλου ἐφαρμόζεται τύπος ἐκλογῆς ἀναμφισβητήτως ἀνεγνωρισμένης οὐ μόνον διότι οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ μεταβολῆς, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ θελήσαντες νὰ προσβάλωσι τὴν ἐκλογὴν οὐδένα μὲν λόγον ποιοῦνται περὶ καινοτομίας, ἀμφισβητοῦσι δὲ μόνον τὸ νόμιμον τῆς ἀντιπροσωπεύσεως ὀλοκλήρου τῆς Νήσου ὑπὸ τῶν ἐκλεξάντων ἀντιπροσώπων, καὶ β') Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἐκλέγεται ὑπὸ αἵρετῶν ἀντιπροσώπων ὀλοκλήρου τῆς Νήσου, προεδρευόντων μὲν τῆς συνελεύσεως τῶν Ἀρχιερέων, οἵτινες καὶ προσκαλοῦσι τὸν λαὸν εἰς ἐκλογὴν, μετεχόντων δὲ τῆς ἐκλογῆς τῶν πρώτων τοῦ Κλήρου τῶν Τερῶν Μονῶν καὶ τῆς Λευκωσίας, ἤτοι τῶν Ἡγουμένων καὶ Βαθμούχων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς. Αὕτη εἶναι ἡ θεμελιώδης βάση τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἡ δι' ἀντιπροσώπων δηλ. αἵρετῶν τοῦ λαοῦ ἐκλογὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου παρέκκλισις. Παρὰ τὰ κύρια ὁμως ταῦτα καὶ θεμελιώδη τοῦ συστήματος σημεῖα ὑπάρχουσι καὶ τὰ δευτερευούσης σημασίας, οἷα εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν λαϊκῶν ἀντιπροσώπων, ὅστις, κατὰ τὰς ἐν τῷ κώδικι ὑπογραφας, ποικίλλει ἀπὸ 11 μέχρι 87, ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἡ ἀναλογία τῶν Κληρικῶν αἵρετῶν ἀντιπροσώπων πρὸς τοὺς λαϊκοὺς, περὶ ὧν οὐδὲν ἐκ τῶν ὑπομνημάτων ἐξάγεται, καὶ διὰ τοῦτο ἐκανονίσθησαν ἐλευθέρως ὑπὸ τῆς περὶ ἐκλογῆς Συνοδικῆς ἐγκυκλίου, χωρὶς οὐδεὶς νὰ ἐπιφέρῃ τινὰ ἀντίρρησην. Ἐπίσης οὐδὲν λέγεται ἐν τοῖς ὑπομνήμασι περὶ ἀναλογίας τῶν ἀντιπροσώπων τῆς

Αρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας πρὸς τοὺς τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἢ ἐν σελίδι ὁμῶς 277 τοῦ κώδικος πρᾶξις ἢ ὀρίζουσα ἴσον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Λευκωσίας πρὸς τὰς λοιπὰς τρεῖς τότε πόλεις τῆς Νήσου, δικαιολογεῖ ἐπαρκῶς τὴν σχετικὴν τῆς Συνοδικῆς ἐγκυκλίου διάταξιν.

Καὶ τὸ μὲν ἐμοῦ πόρισμα ἐκ τῆς τοῦ κώδικος τῆς Αρχιεπισκοπῆς μελέτης ἐπὶ τοῦ συστήματος ἐκλογῆς Αρχιεπισκόπου εἶναι τοῦτο.

Ἐπειδὴ δ' ὁμῶς πολλὰ μὲν ἐπὶ τετράμηνον ἤδη εἶπομεν, οὐδὲν θ' οὐδέπω ἐπράξαμεν, εἶναι καιρὸς νὰ ἔλθωμεν καὶ ἐπὶ τὰ ἔργα. Ἀπαξ ἐλθόντες εἰς Κύπρον ὡς ἀντιπροσώποι τῶν ἀγιωτάτων Ἐκκλησιῶν δὲν εἶναι πρέπον οὐδὲ συμφέρον νὰ καταλίπωμεν ὀπισθεν ἡμῶν τὸ πρότερον χάος. Ἐὰν ἀναχωρήσωμεν ἀπρακτοί, οὐδεὶς πλέον θὰ δικαιούται νὰ κατακρίνη τοὺς Βουλευτὰς καὶ τὴν Κυβέρνησιν τοῦ τόπου, ἐὰν θελήσωσι διὰ νομοθετήματος τοῦ Νομοθετικοῦ Συμβουλίου νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὴν ἀπελπιστικῶς χλωδὴ Ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τῆς Νήσου. Τότε ἀκριβῶς θὰ ἐπαληθεύσωσι πράγματι, οἱ φόβοι τοῦ Ἁγίου Κυρηναίου καὶ τῶν συνυπογεγραμμένων περὶ δημιουργίας γενικῆς ἀμφιβολίας παρὰ τῷ λαῷ «ὅτι τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα, διὰ τῆς προσηλώσεως καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὰ ὁποῖα περισώθη τὸ ἡμέτερον γένος ἐν δυσχειμέροις χρόνοις, ἀπώλεσαν νῦν τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὡσεὶ ἦσαν ἡμερόβια καὶ κοινὰ φθαρτὰ πράγματα». Τὸ γόητρον τῶν Ἀγιωτάτων Πατριαρχικῶν Ἐκκλησιῶν θὰ ὑποστῇ καίριον τραῦμα, ἐὰν φανῶσιν ἐστερημέναι τῆς δυνάμεως νὰ θέσωσι τέρμα εἰς τὰ δεινὰ μιᾶς ἀδελφῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἧ ὅτε Κυβερνήσεις ἀναμιγνύονται, οὔτε φυλετικὰ ζητήματα ὑπάρχουσιν, οὔτε τι τῶν δυσυπερβλήτων παρεντέθειται κώλυμα.

θεωρῶν λοιπὸν ἐντελῶς περατωθὲν τὸ στάδιον τῆς μελέτης καὶ τῶν διασκέψεων, κρίνω ληπτέαν τὴν δε τὴν ὀριστικὴν ἀπόφασιν πολλὰ τὰ κατ' οἰκονομίαν περιέχουσαν.

Α΄) Ὁ Μητροπολίτης Κιτίου νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐν τῇ Συνόδῳ θέσιν του.

Β΄) Τούτου γενομένου, ἄνευ ἄλλης ἐπὶ ἄλλου θέματος συζητήσεως νὰ ὑπογραφῇ ἐντὸς τὸ βραδύτερον πέντε ἡμερῶν νέα ἐγκύκλιος πρὸς τὸν λαὸν καλοῦσα αὐτὸν πρὸς ἐκλογὴν καὶ ἀποστολὴν ἐξήκοντα ἀντιπροσώπων, εἴκοσι Κληρικῶν καὶ τεσσαράκοντα λαϊκῶν ἐν μιᾷ καὶ μόνη ἐκλογῇ διὰ τὸ ἀπλούστερον καὶ συντομώτερον.

Γ΄) Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως εἴτε τοῦ μὲν, εἴτε τοῦ δὲ, ν' ἀπολυθῇ ἢ ἐγκύκλιος ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἀντιπροσωπείας τῶν Ἐκκλησιῶν.

Δ΄) Τὴν ἐκλογικὴν ἐγκύκλιον νὰ συνοδεύσῃ ἰδιαιτέρα ἐγκύκλιος τῆς Ἀντιπροσωπείας προτρέπουσα μετὰ θέρμης τοὺς χριστιανοὺς ν' ἀφήσωσι τὰ ἴδια πάθη, νὰ ἐκλέξωσι δὲ μετὰ φόβου Θεοῦ ἄνδρας εὐσεβεῖς οὐχὶ ὑπὸ τὴν σημαίαν ὠρισμένου ὑποψηφίου, ἀλλὰ μετὰ τῆς γενικῆς πληρεξουσιότητος, ὅπως συνερχόμενοι εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐκλέξωσι μετὰ προηγουμένην μετ' ἀλλήλων καὶ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Ἐκκλησιῶν συνεννόησιν τὸν ἄξιον ὑπὸ τὰς παρούσας δυσχερεῖς περιστάσεις νὰ ποιμάνῃ θεοφιλῶς τὴν Ἀγιωτάτην Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου.

Ε΄) Τὰ πληρεξούσια τῶν ἀντιπροσώπων καὶ αἱ τυχόν παρουσιασθησόμεναι ἐνστάσεις νὰ ἐξελεγχθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας αὐτῆς, ἐὰν δὲ τούτις τῶν ἐκλογῶν ἀκυρωθῇ,

πάντως διὰ λόγους ούσίας, νὰ διαταχθῆ ὑπ' αὐτῆς τῆς Ἀντιπροσωπείας ἐπανάληψις τῆς ἀκυρωθείσης ἐκλογῆς.

Στ´) Ἐρχομένων τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ εἰς Λευκωσίαν, ν' ἀναγνώσωμεν αὐτοῖς ἐν ἐπισήμῳ συνεδρίῳ τὰ πρὸς τὸν Κληρὸν καὶ τὸν λαὸν ἀπευθυνόμενα γράμματα τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Τεροσολύμων καὶ ὅ,τι ἂν ὁ αὐτοπροσώπως παρῶν Μακαριώτατος Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας εὖρη τῇ περιστάσει κατάλληλον, καὶ μετὰ τὰ γράμματα ταῦτα νὰ προσθέσωμεν ὅ,τι ἕκαστος ἡμῶν ἐνθυμηθῆ, ὅπως πείσωμεν αὐτοὺς ὅτι καθῆκον ὑψιστον πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Πατρίδα ἐπιβάλλει αὐτοῖς νὰ μὴ ἀποβλέψωσιν εἰς πρόσωπα κομμάτων ἀλλ' ἐν φόβῳ Θεοῦ νὰ ψηφίσωσι τὸν κατὰ τὴν συνείδησιν αὐτῶν δυνάμενον νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν τεταραγμένην Ἐκκλησίαν, μὴ ἀρκούμενοι δὲ τούτοις νὰ προτρέψωμεν καὶ παρακαλέσωμεν ἐξ ὀνόματος τῶν ἁγίων ἀντιπροσωπεύομεν Ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν τοὺς δύο Μητροπολίτας νὰ συντελέσωσι τὸ κατ' ἐαυτοὺς εἰς τὴν ἐν ὁμοφωνίᾳ ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, οἰκαιοθελῶς τῆς ὑποψηφιότητος παραιτούμενοι, ἀφήσωμεν δ' αὐτοὺς νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἂν φωτίσῃ αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.

Ζ´) Ἐὰν ἡ ἐκλογικὴ συνέλευσις θεωρήσῃ ἀναγκαίαν τὴν συμβουλήν τῆς Ἀντιπροσωπείας τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἐπὶ ἄλλων ἔξω τῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἐκλογῆς ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι θὰ τύχῃ αὐτῆς.

Ταύτην βαδίζοντες τὴν ὁδὸν σταθερῶς καὶ ἄνευ ἀμφιταλαντεύσεων πρὸ τῶν βεβαίων προσκομμάτων, θὰ φθάσωμεν πέποιθα ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, τῇ τοῦ Πνεύματος ἀντιλήψει, εἰς λύσιν αἰσίαν πρὸς δόξαν Θεοῦ».

Τ ἡ 28 Σεπτεμβρίου

1907

(ὑπογ.) Ὁ Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Φώτιος

(ὑπογ.) Ὁ Ἀγχιάλου Βασίλειος

(ὑπογ.) Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Μελέτιος

ΚΑΚ: SA1:840/08

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΚΥΠΡΟΥ (1754 – 1910)

Φιλόθεος	1734 – 1759
Παΐσιος	1759 – 1766
Χρύσανθος	1766 – 1810
Κυπριανός	1810 – 1821
Ιωακείμ Β΄	1821 – 1824
Δαμασκηγός	1824 – 1827
Πανάρετος	1827 – 1840
Ιωαννίκιος	1840 – 1849
Κύριλλος Α΄	1849 – 1854
Μακάριος Α΄	1854 – 1865
Σωφρόνιος Γ΄	1865 – 1900
[1900 – 1909 χηρεία του θρόνου]	
Κύριλλος Β΄	1909 – 1916

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΠΑΦΟΥ (1754 – 1910)

Ιωακείμ Γ΄	1742 – 1759
Χρύσανθος Α΄	1762 – 1767
Πανάρετος Α΄	1767 – 1790
Σωφρόνιος Β΄	1790 – 1805
Χρύσανθος Β΄	1805 – 1821
Πανάρετος Β΄	1821 – 1827
Χαρίτων	1827 – 1854
Λαυρέντιος	1855 – 1869
Νεόφυτος	1869 – 1888
Επιφάνιος	1890-1899
[1899-1910 χηρεία του θρόνου]	
Ιάκωβος	1910-1929

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΚΙΤΙΟΥ (1754 – 1910)

Μακάριος Α΄	1737 – 1776
Μελέτιος Α΄	1776 – 1797
Χρύσανθος Α΄	1797 – 1810
Μελέτιος Β΄	1810 – 1821
Λεόντιος Β΄	1821 – 1837
Δαμασκηγός	1837 – 1846
Μελέτιος Γ΄	1846 – 1864
Βαρθολομαίος	1864 – 1866
Κυπριανός	1866 – 1886
Χρύσανθος Β΄	1889 – 1890
Κύριλλος	1893 – 1909
Μελέτιος Δ΄	1910 – 1917

ΜΗΤΡΟΠΟΛ. ΚΥΡΗΝΕΙΑΣ (1754 -1910)

Νικηφόρος Δ΄	1754 – 1763
Χρύσανθος Α΄	1763 – 1773
Σωφρόνιος	1773 – 1791
Ευγένιος	1791 – 1816
Λαυρέντιος	1816 – 1821
Δαμασκηγός	1821 – 1824
Χαράλαμπος	1824 – 1844
Χαρίτων	1844 – 1849
Μελέτιος Α΄	1852 – 1862
Χρύσανθος Β΄	1862 – 1871
Μελέτιος Β΄	1872 – 1880
Χρύσανθος Γ΄	1880 – 1889
Κύριλλος Β΄	1889 – 1893
Κύριλλος Β΄	1895 – 1916

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΣ (1754 – 1910)⁸⁹⁴

Κύριλλος Ε ^β	1752 – 1757	Γρηγόριος Ε ^γ	1818 – 1821
Καλλίνικος Δ ^α	1757	Ευγένιος Β ^α	1821 – 1822
Σεραφείμ Β ^α	1757 – 1761	Άνθιμος Γ ^α	1822 – 1824
Ιωαννίκιος Γ ^α	1761 – 1763	Αγαθάγγελος	1826 – 1830
Σαμουήλ Χαντζερής ^α	1763 – 1768	Κωνστάντιος Α ^α	1830 – 1834
Μελέτιος Β ^α	1768 – 1769	Κωνστάντιος Β ^α	1834 – 1835
Θεοδόσιος Β ^α	1769 – 1773	Γρηγόριος Στ ^α	1835 – 1840
Σαμουήλ Χαντζερής ^β	1773 – 1774	Άνθιμος Δ ^α	1840 – 1841
Σωφρόνιος Β ^α	1774 – 1780	Άνθιμος Ε ^α	1841 – 1842
Γαβριήλ Δ ^α	1780 – 1785	Γερμανός Δ ^α	1842 – 1845
Προκόπιος Σμύρνης	1785 – 1789	Μελέτιος Γ ^α	1845
Νεόφυτος Ζ ^α	1789 – 1794	Άνθιμος Στ ^α	1845 – 1848
Γεράσιμος Γ ^α	1794 – 1797	Άνθιμος Δ ^β	1848 – 1852
Γρηγόριος Ε ^α	1797 – 1798	Γερμανός Δ ^β	1852 – 1853
Νεόφυτος Ζ ^β	1798 – 1801	Άνθιμος Στ ^β	1853 – 1855
Καλλίνικος Ε ^α	1801 – 1806	Κύριλλος Ζ ^α	1855 – 1860
Γρηγόριος Ε ^β	1806 – 1808	Ιωακείμ Β ^α	1860 – 1863
Καλλίνικος Ε ^β	1808 – 1809	Σωφρόνιος Γ ^α	1863 – 1866
Ιερεμίας Δ ^α	1809 – 1813	Γρηγόριος Στ ^β	1867 – 1871
Κύριλλος Στ ^α	1813 – 1818	Άνθιμος Στ ^γ	1871 – 1873
		Ιωακείμ Β ^β	1873 – 1878
		Ιωακείμ Γ ^α	1878 – 1884

ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΣΟΥΛΤΑΝΟΙ (1754-1910)

Osman III	1754 – 1757
Mustafa III	1757 – 1774
Abdulhamid I	1774 – 1789
Selim III	1789 – 1807
Mustafa IV	1807 – 1808
Mahmud II	1808 – 1839
Abdulmecid I	1839 – 1861
Abdulazziz	1861 – 1876
Murad V	1876 – 1876
Abdulhamid II	1876 – 1909
Mehmed V Reşad	1909 – 1918

⁸⁹⁴ Όπου α, β και γ, οι περίοδοι πατριαρχείας τους. Για πλήρη κατάλογο Οικουμενικών Πατριαρχών 1571-1878, βλ. Θεοχάρης Σταυρίδης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος*, ό.π., σ. 602-604.

ΟΘΩΜΑΝΟΙ ΔΙΟΙΚΗΤΕΣ ΚΥΠΡΟΥ (1754 – 1878)⁸⁹⁵

El-hac Osman	1754	Ali Ruhi Efendi	1827 – 1830
Abdullah	1756	Halil Said	1830 – 1831
Hasan	1757	Seid Mehmed Paşa	1833 – 1838
Kasım	1758 – 1759	Ferik Osman Paşa	1838 – 1839
Ali Ağa	1760	Ferik Hafız Paşa	1839 – 1840
Cil Osman Paşa	1764	Ferik Hasan Paşa	1839 – 1840
Hafuz Mehmed	1764 – 1765	Osman Nuri Paşa	1839 – 1840
Ahmed Bey	1765 – 1766	Talat Paşa	1840 – 1841
Süleyman Bakı	1766 – 1767	Seid Mehmed Paşa	1841 – 1842
Kasım	1767 – 1768	Aziz Paşa	1842
Hacı Ömer	1770 – 1771	Mehmed Ağa	1842 – 1843
Hacı İsmail	1771 – 1773	Mustafa Paşa	1842 – 1843
Sadık Paşa	1773 – 1774	Ferik Hafzi Paşa	1843
Ali Ağa	1773	İbrahim Edhem Paşa	1843 – 1845
Hüseyin Ağa	1774	Hacı Mesrur Ağa	1845
Es-Seyyid Ömer	1775 – 1776	Hasan Paşa	1846 – 1847
Hacı Bakı Ağa	1776 – 1784	Hafız Ahmed Paşa	1847
Mustafa	1784	İsmail Adıl	1847 – 1849
Ali Ağa	1785 – 1786	Abdul Latif Paşa	1848 – 1850
Kapudan Hüseyin	1786 – 1787	Tahsin Bey	1849
Mehmed Kaptan	1786 – 1787	Hafız Ahmed Paşa	1850 – 1851
Kapudan Hüseyin	1789	Ahmed Paşa	1851 – 1852
Ali Ağa	1790	Eldhem Paşa	1851 – 1853
Hacı Osman	1791 – 1792	Mehmed Şerif Paşa	1853 – 1854
El-Hac Hafız Ali	1795	Mehmed Celaleddin	1854 – 1855
Mehmed Emin	1795	Osman Paşa	1855 – 1856
Mustafa	1797 – 1798	Hasan Paşa	1856 – 1857
Seyyid Ahmed Paşa	1799 – 1800	Kani Mehmed Paşa	1856 – 1858
Osman	;	İshak Hacı Hafız	1858 – 1860
Safer Vezir Süleyman	1799 – 1800	Cemal Paşa	1860 – 1861
Azmizade Yusuf Paşa	1799 – 1800	Kani Paşa	1860 – 1861
Osman Ağa	1800	Hayrullah Mehmed	1860 – 1862
Hüseyin Ağa	1800	Ebu Bekir	1861 – 1862
Vezir Mehmed Paşa	1800 – 1801	Kamil Paşa	1862 – 1863
Hacı Hüseyin	1804	Ziya Paşa	1862 – 1863
Vezir S. Ahmed Paşa	1804 – 1805	Halet Bey	1862 – 1863
Es-Seyyid Süleyman	1805	Ali Tevfik	1863
Ahmed Paşa	1805 – 1806	Halil Bey	1863 – 1864
Hacı Hüseyin Efendi	1805 – 1806	Mehmed Halil	1864 – 1865
Es-Seyyid Hasan	1807 – 1808	Ahmed Latif	1865 – 1866
Mehmed Ağa	1809 – 1810	Said Numan Taib	1865 – 1870
Ali	1810	Mehmed Seid Paşa	1868 – 1871

⁸⁹⁵ Theoharides P. Ioannis – Theoharis Stavrides, «Nicosia During the Perios of the Ottman Rule», υπό έκδοση.

Ahmed Paşa	1810 – 1811
Es-Seyyid Mehmed	1811 – 1813
Mehmed Emin	1815 – 1816
Es-Seyyid Ahmed	1818
Ahmed Rasid	1818 – 1820
Mehmed	1819
Küçük Mehmed	1820 – 1822
İbrahim Efendi	1822 – 1823
Mehmed Silahsor	1822 – 1823
Seid Mehmed Paşa	1823 – 1826

Ahmed Azız Paşa	1871 – 1872
Mehmed Veis Paşa	1871 – 1873
İbrahim	1874 – 1875
Ahmed Azız Paşa	1874 – 1875
Nazif Paşa	1874 – 1875
Ahmed Kamil	1877
Ahmed Paşa	1877 – 1878
Ahmed Besim Paşa	1878
Sami Paşa	1878 – 1879

ΒΡΕΤΑΝΟΙ ΥΪΑΤΟΙ ΑΡΜΟΣΤΕΣ ΚΥΠΡΟΥ (1878-1910)

Sir Garnet Wolseley	7/1878 – 6/1879
Robert Biddulph	6/1879 – 3/1886
Sir H.E. Bulwer	3/1886 – 4/1892
Sir Walter Sendall	4/1892 – 4/1898
Sir Haynes Smith	4/1898 – 10/1904
Sir C.A. King-Harman	10/1904 – 10/1911

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1878⁸⁹⁶

Επίσημα μέλη: Κάρολος Αλφρέδος Κούκσων – νομικός σύμβουλος της βρετανικής διοίκησης. Γεώργιος Ριχάρδος Γρήβς – αρχιγραμματέας της βρετανικής διοίκησης. Γεώργιος Ουέλς Κέλνερ – οικονομικός έφορος

Ανεπίσημα μέλη: Μουσταφά Φουάτ – Λευκωσία. Ριχάρδος Ματέη – Λάρνακα. Γεώργιος Γλυκός - Λευκωσία

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1883⁸⁹⁷

Λευκωσία - Κερύνεια: Μιχαήλ Σιακαλλής, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Κιορογλουζαδέ Χουσεΐν Ατά Εφέντης.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Κιτίου Κυπριανός, Ζήνων Πιερίδης, Θεόδωρος Μ. Περισιάνης, Μεχμέτ Αλή Εφέντης.

Λεμεσός - Πάφος: Γεώργιος Μαληκίδης, Δημήτριος Λανίτης, Κιτίου Κυπριανός, [ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός παραιτήθηκε από το ένα διαμέρισμα και τη θέση του έλαβε ο Δημοσθένης Χατζηπαύλου].

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1886⁸⁹⁸

Λευκωσία - Κερύνεια: Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασιδής, Ουζεγκιτζή Ζαδέ Χουσεΐν Εφέντη.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Νικόλαος Ρώσσος, Σωτήριος Μ. Εμφιετζής, Ιωάννης Δ. Καρεμφυλάκης, Μεχμέτ Ναΐμ Εφέντη.

Λεμεσός - Πάφος: Κιτίου Κυπριανός, Γεώργιος Σάββα Μαληκίδης, Σωκράτης Νικ. Φραγκούδης, Αχμέτ Ρασίτ Εφέντη. [Ο Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός πέθανε το 1886 και στη θέση του εξελέγη ο Δ. Νικολαΐδης].

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1891⁸⁹⁹

Λευκωσία - Κερύνεια: Μητροπολίτης Κυρηνείας Κύριλλος Παπαδόπουλος, Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Μπαρουζίζαδέ.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Αχιλλέας Λιασιδής, Γεώργιος Σιακαλλής, Νικόλαος Ρώσσος, Ζουνί Μπιν Χατζήχασάν. [Ο άγγλος έπαρχος Αμμοχώστου Άρθρουρ Γιάγκ ήταν υποψήφιος στο διαμέρισμα αυτό αλλά τελικά δεν εξελέγη].

⁸⁹⁶ Το πρώτο Νομοθετικό Συμβούλιο εγκαθιδρύθηκε από τον πρώτο Ύπατο Αρμοστή χωρίς εκλογές και όλα τα μέλη του ήταν διορισμένα.

⁸⁹⁷ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. Β΄. ό.π., σ. 350.

⁸⁹⁸ *Cyprus Blue Book*, 1886-1887, Nicosia 1887, σ. 105-106.

⁸⁹⁹ *Cyprus Blue Book*, 1891-1892, Nicosia 1892, σ. 96-97.

Λεμεσός - Πάφος: Ιω. Κυριακίδης, Αριστοτέλης Παλαιολόγος, Σωκράτης Ν. Φραγκούδης, Αχμέτ Ρασίντ.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1896⁹⁰⁰

Λευκωσία - Κερύνεια: Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ηγούμενος ΚύκκουΓεράσιμος Χριστοδουλίδης, Χατζή Χαφούζ Ζιαϊ.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Ιωάννης Οικονομίδης, Αχιλλέας Λιασίδης, Ιωάννης Βονιτσιάνος, Τουγιουρπασιζαδέ Αχμέτ Δερβίς Πασά.

Λεμεσός - Πάφος: Ονούφριος Ιασονίδης, Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, Σωκράτης Φραγκούδης, Χαφούζ Ραματάν Εγιούπ.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1901⁹⁰¹

Λευκωσία - Κερύνεια: Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Γεώργιος Σιακαλλής, Ζιάι Χατζηχαφούζ.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Ιωάννης Βονιτσιάνος, Φίλιος Ζαννέτος, Νικόλαος Ρώσσο, Δερβίς Χατζηαχμέτ.

Λεμεσός - Πάφος: Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος Παπαδόπουλος, Ιωάννης Κυριακίδης, Χριστόδουλος Σώζος, Μεχμέτ Ρατίπ. [Στη θέση του Μητροπολίτη Κιτίου εκλέγηκε χωρίς ανθυποψήφιο ο Σωκράτης Φραγκούδης.]

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1906⁹⁰²

Λευκωσία - Κερύνεια: Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Αντώνης Θεοδότου, Μεχμέτ Σεβκέτ.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Λούης Λοΐζου, Μιχαλάκης Νικολαΐδης, Ευάγγελος Χατζηιωάννου, Μουσταφά Χαμί.

Λεμεσός - Πάφος: Ιωάννης Κυριακίδης, Σπύρος Αραούζος, Χριστόδουλος Σώζος, Μεχμέτ Ζιάι.

⁹⁰⁰ *Cyprus Blue Book*, 1896-1897, Nicosia 1897, σ. 99-100.

⁹⁰¹ *Cyprus Blue Book*, 1901-1902, Nicosia 1902, σ. 100.

⁹⁰² *Cyprus Blue Book*, 1906-1907, Nicosia 1907, σ. 97.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1911⁹⁰³

Λευκωσία - Κερύνεια: Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασίδης, Μεχμέτ Σεβκέτ.

Λάρνακα - Αμμόχωστος: Λούης Λοΐζου, Ιωάννης Οικονομίδης, Ευάγγελος Χατζηιωάννου, Μουσταφά Χαμί.

Λεμεσός – Πάφος: Ιωάννης Κυριακίδης, Ευγένιος Ζένιου, Νικόλαος Λανίτης, Μεχμέτ Ζιά.

---

⁹⁰³ *Cyprus Blue Book*, 1911-1912, Nicosia 1912, σ. 109.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ - SUMMARY IN ENGLISH

The role of the Church of Cyprus during the critical period of the 19th century until 1910 is the main topic of this dissertation. Partially, an attempt is made to study the relationship between the Church and the Ottoman Administration, in parallel with the Ottoman Empire's route to decay – decay clearly distinguishable in the 19th century – and mainly the progress of the Church of Cyprus within the new scenery as it is shaped in the internal political space of the Empire. The changes marked in the relationship of the Church of Cyprus with the political power after the transfer of Cyprus to the British Administration is another topic, the development of which, is studied through ecclesiastical and another records. The fields in which the study of the subject has been focused, are the following:

- The financial power of the ecclesiastical institutions of Cyprus – which increases as long as the Ottoman Empires decays – is an element leading to further desire for liberation of the Church leaders from the local Ottoman Administration. At the same time, this financial power – the Church is shown as the most significant land and capital owner on the island in the 18th and 19th centuries – leads to its domination over the social and commercial life of the country, to a large dependence of the orthodox population on the financial activities of ecclesiastical institutions and finally to making the Church the leading factor which will undertake the management not only of the financial but also of the political affairs of the island as well. That is to say, the Church has political power and a role in the Ottoman state because it has the potential for financial power. However the information of the 19th century, and the political power the Church already has, increases its political role in the Ottoman state, while an interdependence between the Church's highest clergy and the Ottoman officials starts. The Church and the Ottoman Administration become indispensable to each other, operating within the framework shaped by the already distinguishable changes in traditional Ottoman institutions.

In the framework of capital ownership research – land and property – by the ecclesiastical institutions of Cyprus during the Ottoman period, income sources of these institutions are recorded and the involvement of Church structure – Archbishopric, Dioceses, monasteries – in the ottoman tax system is studied. This involvement inevitably provides the Church hierarchy with an important political role, not only for its followers but also for the Ottoman Administration itself since in this way the Church becomes necessary for the function of the public service.

- Through studying records and bibliography on Cyprus of the 19th century, it seems that in parallel with ecclesiastical institutions, rich people, not belonging to the Church, begin to distinguish themselves owning remarkable land and capital. Beyond this fact and its significance – considering the importance of capital ownership in the above mentioned period – this study attempts to record the relationships of this non-ecclesiastical element with the hierarchy of the Church of Cyprus.

- When Cyprus is studied as Ottoman territory in the 19th century and provided that it's population is in it's vast majority Greek, Cyprus and the role of the Church is studied in connection with the existence of the Greek state. In the second part of the dissertation, it is mentioned that:

The Greek state claims the role of the metropolis of all the Greeks of the Ottoman Empire and relations of rivalry are being developed with the Ecumenical Patriarchate. The question is whether the Greek state claimed such a role for Cyprus and how the Church reacted in such a prospective.

The relations between the Greek state and the Church of Cyprus are of great importance for understanding the political and ideological frame in which the Church hierarchy is being called to operate. These relations reveal the policy of the Church during the second half of the 19th century and the role of the Greek state and it's representatives on the island.

The great Archbishopal Question (1900-1910) falls within the dispute between the supporters of the ideology of nationalism (Greeks Cypriots in Larnaca and the Kition

Bishopric) and the supporters of the traditional ideology shaped by the Ecumenical Patriarchate (the Archbishopric of Cyprus, Kyrenia Bishopric and powerful monasteries).

Finally, this dissertation, studied the changes in the relationships between the Church of Cyprus and political power on the transfer of Cyprus to Great Britain. As from 1878 the administration of Cyprus is transferred to Great Britain, which undertakes to manage the island's political and financial affairs based on the British Colonies model, taking, however, into serious consideration – a thing actually inevitable – the Ottoman Administration system that had created structures and institutions conflicting with the British administrative system. In Cyprus that after 1878 belongs to the British area of influence, the Church and the people claim power and clash directly with the British Administration within the colonial administrative system – Legislative Council, Local Committees. Transferring the more specified framework of Cyprus reality into the wider Ottoman framework but also on the international scene of the 19th century, we realized the operation and the role of the Church of Cyprus on a financial and political level, the establishment of non-ecclesiastical power bearers who distinguish themselves mainly through or in parallel with the ecclesiastical financial – political hegemony, and gradually acquire or demand to acquire their own political space. Furthermore, the involvement of the Greek state as well as of the Ecumenical Patriarchate mainly during the period of the Archbishopal Question, transfers into the space of Cyprus the conflict between Constantinople and Athens over the claim of the role of the national center of all the Greeks, difference between the old and the new system and the prevalence of the national state. Following this progress, the Church of Cyprus actually has to function as a carrier of national ideals and pursuer of national issues.

ΠΗΓΕΣ

I. ΑΝΕΚΔΟΤΕΣ

1. ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ [ΑΙΑΚ]

Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου [ΑΑΑΚ]

Βιβλίο Α΄: Έγγραφα 1767-1853.

Βιβλίο Γ΄: Έγγραφα.

Βιβλίο Δ΄: Έγγραφα, Φιρμάνια, Διοικητικά.

Βιβλίο Ε΄: Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου 1865-1900.

Βιβλίο Στ΄: Αρχείο Αοιδίμου Σωφρονίου 1865-1900.

Βιβλίο Η΄: Αλληλογραφία προς προξένους.

Βιβλίο ΙΑ΄: Μητρόπολις Πάφου 1854-1900.

Βιβλίο ΙΒ΄: Μητρόπολις Κιτίου 1863-1871.

Βιβλίο ΙΔ΄: Κυρηναϊκός Θρόνος 1866-1916.

Κώδικες Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου

Κώδικας Α΄ Αρχιεπισκοπής Κύπρου [Κώδικας Α΄]

Φορολογικά Κατάστιχα Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου [ΦΚΑΚ]

Κατάστιχο Χ.

Κατάστιχο LXV.

Κατάστιχο XL.

2. ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ ΚΙΤΙΟΥ [ΑΙΜΚι]

Κώδικας Α΄: Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων (1681-1776).

Κώδικας Β΄: Έσοδα και έξοδα ναών (1762-1779).

Κώδικας Ε΄: Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων (1776-1933).

Κώδικας Στ΄: Κείμενα και αποφάσεις επισκόπων (1869-1949).

Κώδικας Θ΄: Εισοδήματα και λογαριασμοί (1837-1863).

3. ΑΡΧΕΙΟ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ [ΑΙΜΚ]

Κώδικας 49: Καταγραφή τσιφλικιών (1813-1819).

Κώδικας 53: Αλληλογραφία Μονής Κύκκου (δεύτερο μισό 19^{ου} αιώνα).

4. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ [ΙΑΥΕ]

- Φ. 1867 – 49/2: Περί της εφαρμογής του Χάττι Χουμαγιούν.
Φ. 1870 – 37/12: Προξενεία και Υποπροξενεία Ελλάδας-αναφορές.
Φ. 1894 - Ε: Αναφοραί Προξενείων και Πρεσβειών.
Φ. 1903 – 2/Α1/3: Αναφοραί και εκθέσεις Προξενειών.
Φ. 1903 – 56^α/1: Ειδικοί φάκελοι: εκκλησιαστικά Κύπρου, Ιεροσολύμων.
Φ. 1905 – 19/Ζ : Εκκλησιαστικά. Δράσις μητροπολιτών ως προς την εθνικήν ιδέαν.
Φ. 1907 – 73/α.α.κ.α. Υπφ. 1^{ος}, Εκκλησιαστικόν Ζήτημα Κύπρου.
Φ. 1908 – 102/ΛΑ/1: Εκκλησιαστικόν Ζήτημα Κύπρου.
Φ. 1908 – 111/Μ.ΜΑ.ΜΒ/3: Προξενεία Σμύρνης, Μικράς Ασίας και Νήσων.

5. ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΚΥΠΡΟΥ [ΚΑΚ]

- SA1: 656/08 [1908].
SA1: 840/08 [1908].
SA1: 1056/08 [1908].

II. ΕΚΔΟΜΕΝΕΣ

1. ΟΘΩΜΑΝΙΚΕΣ

- Θεοχαρίδης Π. Ιωάννης, *Οθωμανικά έγγραφα, 1572-1839*, τ. Α'-Ε', Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1993.
- Θεοχαρίδης Π. Ιωάννης, *Οθωμανικά έγγραφα, 1840-1912*, τ. Α'-Β', Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1999.
- Μυλωνάς Νικόδημος, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά*, Γ (1925) 200-202.
- Μυλωνάς Νικόδημος, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά*, Α (1923) 97-100.
- Περιστιάνης Ι.Κ., «Βεράτιον του Πάφου Χαρίτωνος 1827», *Κυπριακά Χρονικά*, Ε (1927) 5-13.
- Περιστιάνης Ι.Κ., «Το φερμάνιον του Μητροπολίτου Κιτίου Μελετίου 1826», *Κυπριακά Χρονικά*, Ε (1927) 14-23.
- Sahillioğlu Halil, «Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi», *Belgeler*, 4 (1967) 1-34.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusü-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara 2000.

Χιδίρογλου Παύλος, «Επίσημα οθωμανικά έγγραφα αναφερόμενα εις την ιστορίαν της Κύπρου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 4 (1970-1971) 29-132.

Χιδίρογλου Παύλος, «Κατάλογος των εν των αρχείων του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών εναποκειμένων οθωμανικών εγγράφων», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 5 (1971-1972) 257-385.

Χιδίρογλου Παύλος, «Σουλτανικά Βεράτια», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 7 (1973-1975) 119-250.

Χιδίρογλου Παύλος, «Το ανέκδοτον φερμάνιον προνομίων του Σουλτάνου Abd al-Meşid προς τον Πατριάρχη Γερμανόν Δ΄ του έτους 1853 και αι προς την Κύπρον προνομιακαί παραχωρήσεις του ΙΘ΄ αιώνος», *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΛΣΤ (1972) 59-82.

2. ΑΛΛΕΣ

Δελικάνης Καλλίνικος, *Τα εν τοις Κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τας Εκκλησίας Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων και Κύπρου*, Κωνσταντινούπολη 1904.

Δημητρίου Ν. Κυριάκος, *Βικτωριανά κείμενα για την Κύπρο, 1878-1891*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2000.

Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2000.

Κοκκινόφτας Κωστής, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1999.

Κοκκινόφτας Κωστής, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον κυπριακό Τύπο (1900-1911)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2002.

Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα», *Κυπριακά χρονικά*, ΣΤ (1929) 236-251, 288-313.

Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Βαρνάβας ο διάδοχος του Μελετίου», *Κυπριακά Χρονικά*, ΣΤ (1929) 259-264.

- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Δάνεια των θρόνων διά την Κύπρον», *Κυπριακά Χρονικά*, Ζ (1930) 123-145. ΙΓ (1937) 104-123.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Εθνικόν Κύπρου φρόνημα», *Κυπριακά Χρονικά*, Η (1931) 1-27.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Εκθεση γάλλου προξένου», *Κυπριακά Χρονικά*, Ζ (1930) 157-161.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Εμπόριον και ναυτιλία Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά*, Θ (1933) 16-54.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Ν. Θησεύς και η στάσις του 1833», *Κυπριακά Χρονικά*, ΙΑ (1935) 160-165.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Οικονομική κατάστασις της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά*, Ζ (1930) 145-167.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Ο Κιτίου Μελέτιος. Η κατ' αυτού θύελλα», *Κυπριακά Χρονικά*, ΣΤ (1929) 252-258.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Οι σατράπαι της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά*, Ζ (1930) 3-14.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Προξενικά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά*, ΙΒ (1936) 64-79. ΙΒ (1936) 167-181. ΙΓ (1937) 198-227.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Στιγμαί αγωνίας εκ στάσεων», *Κυπριακά Χρονικά*, Ζ (1930) 208-230.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Το εμπόριον της Κύπρου προ ενός αιώνος», *Κυπριακά Χρονικά*, ΙΓ (1937) 145-150.
- Κυριαζής Γ. Νεοκλής, «Το προξενείο της Ελλάδος εν Κύπρω», *Κυπριακά Χρονικά*, Η (1931) 211-282.
- Μιχαήλ Ν. Μιχάλης, *Ο Κώδικας 54 της Ιεράς Μονής Κύκκου και οι οικονομικές δραστηριότητές της (1813-1819)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2001.
- Μιχαήλ Ν. Μιχάλης, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στο οθωμανικό οικονομικό πλαίσιο με βάση τον Κώδικα 56 (1844-1890)*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2003.
- Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Προξενικά έγγραφα του ΙΘ' αιώνος*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1980.

Παταπίου Νάσα, «Προξενική έκθεση περί Κύπρου του Παναγή Αγγελάτου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 22 (1996) 161-213.

Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. 1-3, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995.

Πιερίδης Λ.Ζ., «Ανέκδοτα κυπριακά έγγραφα», *Κυπριακά Χρονικά*, Α (1923) 20-26.

Σταυρίδης Θεοχάρης, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Κύπρος. Τα πατριαρχικά έγγραφα των ετών 1600-1878*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2001.

Τηλλυρίδης Μακάριος, *Ανέκδοτος αλληλογραφία της Ιεράς Μονής Κύκκου 1891-1897*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1996.

Χριστοδούλου Νίκος, *Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα της Κύπρου κατά τα έτη 1900-1910*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1999.

Χριστοδούλου Νίκος, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στα αγγλικά αρχεία (1878-1931)*, τ. Α'-Β', Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 2000.

Cyprus Blue Book, 1886-1887, Government Printing Office, Nicosia 1887.

Cyprus Blue Book, 1891-1892, Government Printing Office, Nicosia 1892.

Cyprus Blue Book, 1896-1897, Government Printing Office, Nicosia 1897.

Cyprus Blue Book, 1901-1902, Government Printing Office, Nicosia 1902.

Cyprus Blue Book, 1906-1907, Government Printing Office, Nicosia 1907.

Cyprus Blue Book, 1911-1912, Government Printing Office, Nicosia 1912.

III. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αλήθεια

6.6.1901, 20.7.1901, 15.3.1902, 10.4.1908, 23.10.1908.

Ένωσις

31/12.4.1889.

Ευαγόρας

18.5.1900, 28.4.1901, 9.6.1901, 14.7.1901, 26.9.1901, 12.10.1901, 19.12.1901, 12.2.1902, 6.6.1902, 14.11.1902, 12.12.1902, 12.8.1904.

Κυπριακός Φύλαξ

1.9.1907, 2.2.1908, 10.4.1908, 26.7.1908, 27.9.1908, 1.11.1908, 22.11.1908.

Νέον Έθνος

30/13.7.1907, 21/3.8.1907, 10/23.11.1907, 26/8.8.1908, 24/6.2.1909, 31/13.2.1909, 14/27.3.1909, 14/27.5.1909.

Νέον Κίτιον

4/16.4.1883, 16/28.4.1883.

Πατρίς

12/25.2.1909, 26/11.3.1909, 30/13.5.1909, 14/27.5.1909, 30/13.5.1909.

Φωνή της Κύπρου

3/16.2.1901, 24/9.3.1901.

IV. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Αγριαντώνη Χριστίνα, «Μεσογειακά αγροτικά προϊόντα: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας», *Τα Ιστορικά*, 5/8 (1988) 69-84.

Αλεξανδρής Αλέξης, «Οι Έλληνες στην υπηρεσία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1850-1922», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 23 (1980) 365-404.

Άμαντος Κωνσταντίνος, «Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των χριστιανών», *Ελληνικά*, 9/1 (1936) 103-166.

Αναγνωστοπούλου Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960», *Σύγχρονα Θέματα*, 68/70 (1999) 198-227.

Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι. – 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο ελληνικό έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Άνθιμος Αμασειάς, «Ιστορική περιγραφή του προ της εφαρμογής των εθνικών κανονισμών πολιτεύματος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και ο Γεροντισμός», *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 21 (1901) 384-388.

Anderson Perry, *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*, Οδυσσέας, Αθήνα 2001², (μτφ. Ελένη Αστερίου).

Anthony Smith, *Εθνική ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000. (μτφ. Εύα Πάππα).

Αποστολόπουλος Γ. Δημήτρης, «Ρωμιοί Χριστιανοί με μπαράτια βασιλικά», Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Εταιρεία Μελετών της Καθ' Ημάς Ανατολής, Αθήνα 2002, σ. 67-86.

- Αριστείδου Χρ. Αικατερίνη, «Η Λάρνακα κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα. Κοινωνική, εμπορικοοικονομική και λιμενική ανάπτυξη», στο: Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου, *Κίτιον-Λάρνακα διά μέσου των αιώνων*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 1999, σ. 115-131.
- Αριστείδου Χρ. Αικατερίνη, «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τους ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνες», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 33-62.
- Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979.
- Ατταλίδης Μιχάλης, «Τα κόμματα στην Κύπρο 1878-1955», Δήμος Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 2, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1986, σ. 123-152.
- Βερέμης Θ., «Κράτος και έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912», Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σ. 59-68.
- Berstein Serge-Milza Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 2, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997. (μτφ. Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος).
- Βίττης Ανδρέας, «Αγγλοκρατία: μια ανέκδοτη έκθεση του έλληνα προξένου Λουδοβίκου Σκάρπα για τα έτη 1878-1935», *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, Δ (1999) 115-141.
- Braudel Fernand, *Μελέτες για την Ιστορία*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού-Μνήμων, Αθήνα 1987. (μτφ. Οντέτ Βαρών-Ρόδη Σταμούλη).
- Braudel Fernand, *Μεσόγειος*, τ. Α΄, Ο ρόλος του περίγυρου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1993. (μτφ. Κλαίρη Μιτσοτάκη).
- Γεωργής Γιώργος, *Η πρώτη μακροχρόνια ελληνοτουρκική διένεξη*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996.
- Γεωργής Γιώργος, «Ο αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», στο: *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ΄, Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 383-395.
- Γεωργής Γεώργιος, *Στις απαρχές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*, Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- Γεωργίου Φίλιππος, *Ειδήσεις ιστορικά περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Κυπρολογική Βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975.

- Γκίνης Σ. Δημήτριος, *Περίγραμμα ιστορίας του μεταβυζαντινού Δικαίου*, Πραγματῆαι Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1996.
- Γριτσόπουλος Αθ. Τάσσος, «Ζητεία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, σ. 1228.
- Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Cvetkova A. Bistra, «Η εξέλιξη του τουρκικού φεουδαλικού καθεστώτος από τα τέλη του ιστ' ως τα μέσα του η' αιώνα», στο: Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 89-107.
- Δεμερτζής Νίκος, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», Επιστημονικό Συμπόσιο, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 67-116.
- Δημαράς Θ. Κωνσταντίνος, «Αθησαύριστο έγγραφο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανού», στο: *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεώτερον Τμήμα, Μέρος Α', Ιστορία-Γεωγραφία, Λευκωσία 1973, σ. 55-61.
- Δημητρόπουλος Δημήτρης, *Η Μύκονος τον 17^ο αιώνα. Γαιοκτητικές σχέσεις και οικονομικές συναλλαγές*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1997.
- Δήμος Λευκωσίας, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 1, *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία 1984.
- Δήμος Λευκωσίας, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 2, *Κυπριακά, 1878-1955*, Λευκωσία 1986.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος, «Η Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 μέχρι το 1955», *Κυπριακά 1878-1955*, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 2, Λευκωσία 1986, σ. 31-62.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος, «Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα», Δήμος Λευκωσίας, *Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986, σ. 31-62.
- Εγγλεζάκης Βενέδικτος, «Το μελανοδοχείον του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού», *Κυπριακαί Σπουδαί*, 45 (1981) 143-160.
- Ελευθεριάδης Ν.Π., *Ανατολικάί μελέται. τ. 1: Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Σμύρνη 1909.

- Εξέρτζογλου Χάρης, «Η ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης: από το Τανζιμάτ μέχρι το Μεγάλο Πόλεμο», *Σύγχρονα Θέματα*, 74-75 (2000) 114-123.
- Εξέρτζογλου Χάρης, «Το 'προνομιακό ζήτημα», *Τα Ιστορικά*, 9/16 (1992) 65-84.
- Ζαννέτος Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου. Από της αγγλικής κατοχής μέχρι σήμερα*, τ. Α΄-Γ΄, Φιλοκάλιας, Λάρνακα 1910, 1911 και 1912.
- Ζαχαριάδου Ελισάβετ, *Δέκα τουρκικά έγγραφα για τη Μεγάλη Εκκλησία (1483-1567)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών, Αθήνα 1996.
- Ζαχαριάδου Ελισάβετ, *Η Κύπρος κατά τον πρώτον αιώνα της οθωμανικής κατοχής (1570-1670)*, Ίδρυμα Αναστάσιος Γ. Λεβέντης, Λευκωσία 1997.
- Θεοχαρίδης Ιωάννης, «Ανέκδοτο φερμάνι για την εφαρμογή του Τανζιμάτ στην Κύπρο», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 13-15/1 (1984-1987) 447-458.
- Θεοχαρίδης Π. Ιωάννης, *Σύμμεικτα δραγομανικά της Κύπρου*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Φιλοσοφική Σχολή, Ιωάννινα 1986.
- Ιακώβου Γιώργος (επιμ.), *Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 1999.
- Ίγκερς Γκέοργκ, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα 1999. (μτφ. Παρασκευάς Ματάλας).
- Ιναλτζίκ Χαλίλ, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η κλασική εποχή 1300-1600*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1995. (μτφ. Μιχάλης Κοκολάκης).
- Ιντιάνος Αντ., «Συμβολή στην μελέτη της κυπριακής ιστορίας. ι. Δύο σελίδες του χειρογράφου Μαχαιρά στη Μαρκιανή. ιι. Δραγομανία και δραγομάνοι στην Κύπρο», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Β (1938) 121-195.
- Iorga N., *To Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, Gutenberg, Αθήνα 1985.
- Κάνθος Θεόδοτος, «Η καθημερινή ζωή των Κυπρίων κατά το 18. και 19. αιώνα», Δήμος Λευκωσίας, *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Λευκωσία 1984, σ. 189-221.
- Καρανάτσης Β. Κωνσταντίνος, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείριση (19^{ος} – 20^{ος} αι.): η περίπτωση της Μονής Ραγίου», *Τα Ιστορικά*, 17/32 (2000) 89-108.
- Καρδάρης Χρήστος, *Ιωακείμ Γ΄-Χαρίλαος Τρικούπης. Η αντιπαράθεση. Από την ανέκδοτη αλληλογραφία του Οικουμενικού Πατριάρχη (1878-1884)*, Τροχαλία, Αθήνα 1998.

- Καταλάνος Νικόλαος, *Κυπριακό Λεύκωμα «Ζήνων»*, τ. Α΄, Λευκωσία 1914, τ. Β΄, Λευκωσία 1918.
- Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης, «Από τη δράση του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Παναρέτου», *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΛΣΤ (1972) 51-58.
- Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης, «Από την Ορθόδοξη Κοινοπολιτεία στις εθνικές κοινότητες: ελληνορωσικές πνευματικές σχέσεις», *Τα Ιστορικά*, Στ/10 (1989) 29-46.
- Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης, «Επτάνησος και Κύπρος. Συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ιστορική πορεία του ελληνικού κόσμου», *Πρακτικά Πρώτου Κιτιακού Συμποσίου. Κύπρος – Επτάνησα*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 1997, σ. 11-19.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σ. 143-164.
- Κοκκινόφτας Κωστής, *Κυκκώτικα μελετήματα Α΄*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1997.
- Κομίνη Δ. Δώρα (επιμ.), *Ο Άθως στους 14^ο-16 αιώνες*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1997.
- Κονδύλης Παναγιώτης (επιμ.), *Μαρξ Κ. – Ενγκελς Φ., Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, Γνώση, Αθήνα 1985.
- Κονόρτας Παρασκευάς, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Βεράτια για τους προκαθήμενους της Μεγάλης Εκκλησίας (17^ος – αρχές 20^ος αιώνες)*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.
- Κονόρτας Παρασκευάς, «Ορθόδοξοι Ιεράρχες στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης», *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Εταιρεία Μελετών της Καθ' Ημάς Ανατολής, Αθήνα 2002, σ. 103-134.
- Κοππά Μαριλένα, *Η συγκρότηση των κρατών στα Βαλκάνια (19^ος αιώνας). Τρεις και μία περιπέτειες*, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων, Λιβάνης, Αθήνα 2002.
- Κοτσαγεώργης Π. Φωκίων, *Η αθωνική Μονή Αγίου Παύλου κατά την οθωμανική περίοδο*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Κουδουνάρης Λ. Αριστείδης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2001⁴.

- Κουδουνάρης Λ. Αριστείδης, *Μερικαί παλαιαί οικογένειαι της Κύπρου*, Λευκωσία 1972.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, «Η έγερση των εθνικισμών υπακούει σε κοινωνικούς όρους», *Επιστημονικό Συμπόσιο, Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 363-369.
- Κρεμμυδάς Βασίλης, «Το εμπόριο και η ναυτιλία, 1775-1835», Κρεμμυδάς Βασίλης (επιμ.), *Εισαγωγή στη νεοελληνική οικονομική ιστορία (18^{ος} – 20^{ος} αιώνας)*, Τυποθήτω, Αθήνα 1999, σ. 3-43.
- Κυπρή Θεοφανώ (επιμ.), «Γεωργίου Λουκά: Η εν Κύπρω μέχρι της 4^{ης}/17^{ης} Ιουνίου του 1908 τριακονταετής αγγλική κατοχή», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Μ (1976) 116-159.
- Κυπριανός Αρχιμανδρίτης, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788. (ανάτυπο Φοίνιξ, Λευκωσία 1933).
- Κύρρης Κώστας, «Ανατομία του οθωμανικού καθεστώτος στην Κύπρο, 1570-1878», *Δήμος Λευκωσίας, Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνα*, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1984, σ. 65-83.
- Κύρρης Κώστας, «Ανέκδοτα περί Χ΄Γεωργάκη Κορνεσίου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 4 (1970-1971) 283-328.
- Κύρρης Κώστας, «Δεδομένα επί των κοινωνικών θεσμών της Κύπρου κατά τας αρχάς του ΙΘ΄ αιώνα. Τα περιεχόμενα του καταστίχου xxvι της Αρχιεπισκοπής Κύπρου», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 6 (1972-1973) 269-416.
- Κωστής Κώστας, «Κοινότητες, Εκκλησία και Μιλλέτ στις ‘ελληνικές’ περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων*, 13 (1991) 57-75.
- Λαμεράς Κ., «Περί του θεσμού των επί τουρκοκρατίας Δημογεροντιών», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 3 (1940) 1-73.
- Λαυριώτης Γ. Αλέξανδρος, «Το Άγιον Όρος μετά την οθωμανικήν κατάκτησιν», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, 32 (1963) 113-261.
- Λέκκας Ε. Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 1996.
- Λούης Κυπριανός, «Τυπολογία και δομή των οικονομικών καταστίχων Αρχιεπισκοπής Κύπρου (1800-1839/40)», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Αρχιερακών*,

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου-Ιόνιο Πανεπιστήμιο-
Εθνικός Πολιτιστικός Όμιλος Κύπρου, Αθήνα 2001, σ. 255-280.

Λουλές Δημήτρης, «Το ελληνικό προξενείο και η ελλαδική παρουσία στην Κύπρο κατά την οθωνική περίοδο (1834-1863)», *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών-Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1984, σ. 123-139.

Μανιτάκης Αντώνης, *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το κράτος έθνος*, Νεφέλη, Αθήνα 2000.

Μαραθεύτης Σ. Φρίξος, «Η εξέλιξη των πόλεων στην Κύπρο κατά τους 18^ο και 19^ο αιώνες», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 1, Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1984, σ. 135-152.

Ματάλας Παρασκευάς, *Έθνος και Ορθοδοξία. Οι περιπέτειες μιας σχέσης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2002.

Μιτσίδης Ν. Ανδρέας, «Ο πρώτος κατά την τουρκοκρατία κανονικός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Τιμόθεος ο Κυκκώτης (1572-1587/8)», *Επετηρίς Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 1 (1989) 25-30.

Μιχαήλ Ν. Μιχάλης, «Μοναστηριακή περιουσία και διαχείρισή της – 19^{ος} αιώνας. Η περίπτωση της Μονής Κύκκου», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 6 (2003) υπό έκδοση.

Μιχαηλίδης Σωφρόνιος (ιερομ.), *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Ιερά Μητρόπολις Κιτίου, Λάρνακα 1992.

Μοσχοβάκης Νικόλαος, *Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1938.

Μουταφτσιέβα Βέρα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος} – 16^{ος} αι.)*, Πορεία, Αθήνα 1990. (μτφ. Ευαγγελία Μπαλτά).

Μπέλια Δ. Ελένη, «Ελληνικά προξενεία εις την τουρκοκρατούμενην Κύπρον (1834-1878)», στο: Παπαδόπουλος Θεόδωρος-Χριστοδούλου Μενέλαος (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερον Τμήμα, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 245-256.

Μυριανθόπουλος Κωνσταντίνος, «Η Κύπρος επί τουρκοκρατίας (1750-1878)», *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΛΖ (1973) 85-102.

Μυριανθόπουλος Κωνσταντίνος, *Χατζήγεωργάκης Κορνέσιος, ο διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Μουσών, Λευκωσία 1934.

- Νικολόπουλος Ι. Ηλίας, *Δομές και θεσμοί στην τουρκοκρατία. Τα αμπελάκια και ο κοινωνικοοικονομικός μετασχηματισμός του ελλαδικού χώρου*, Κάλβος, Αθήνα 1988.
- Οικονομίδης Χριστοφής, «Οι προσφωνήσεις Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και Μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο άγγλο Ύπατο Αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της Ένωσης, και κάποια άλλη προσφωνήση με το αίτημα της Ένωσης», στο: *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 411-416.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης, «Η Βιομηχανική Επανάσταση και η Ελλάδα 1832-1871», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 216-235.
- Παπαγεωργίου Αθανάσιος, *Σύντομος ιστορία της Εκκλησίας της Κύπρου*, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Λευκωσία 1962.
- Παπαγεωργίου Στέφανος, «Παράλληλες διαδρομές-διαφορετικές ταχύτητες: Η γένεση του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού στην Κύπρο», *Σύγχρονα Θέματα*, 68-70 (1999) 18-24.
- Παπαδόπουλος Θεόδωρος, «Εθναρχικός ρόλος της ορθοδόξου ιεραρχίας. Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου Βιοτή», *Κυπριακά Σπουδαί*, ΛΕ (1971) 95-141.
- Παπαδόπουλος Θ. – Χριστοδούλου Μ. (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973.
- Παπαδόπουλος Θεόδωρος, «Προεπαναστατική παρουσία του τεκτονισμού εν τω ελληνικω χώρω», *Στασίνας*, Γ (1966-1967), 47-65.
- Παπαδόπουλος Θεόδωρος, «Το άσμα των διερμηνέων», *Κυπριακά Σπουδαί*, ΜΕ (1981) 55-141.
- Παπαϊωάννου Δημήτρης, *Η πολιτική των επισκόπων στην τουρκοκρατία. Ιστορικοκανονική προσέγγιση*, Αθήνα 1991.
- Παπαλεοντίου Λευτέρης, «Η πνευματική κίνηση στη Λάρνακα κατά τις πρώτες δεκαετίες της αγγλοκρατίας», στο: *Πρακτικά Δεύτερου Κιτιακού Συμποσίου, Κίτιον-Λάρνακα διά μέσου των αιώνων*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 1999, σ. 195-220.
- Παυλίδης Άντρος, «Εκτελεστικό Συμβούλιο», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5, σ. 36.

- Παυλίδης Άντρος, «Νομοθετικό Συμβούλιο», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, σ. 263-265.
- Περδίκης Στυλιανός, «Οι Επτανήσιοι της Λάρνακας και οι σχέσεις τους με την Ιερά Μονή Κύκκου», *Κυπριακά Σπουδαί*, ΝΘ-Ξ (1995-1996) 49-85.
- Περιστιάνης Ι.Κ., «Η στάσις του 1804», *Κυπριακά Χρονικά*, Ε (1927) 251-253.
- Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Εταιρεία Μελέτης της Καθ' Ημάς Ανατολής, Αθήνα 2002.
- Pulton Hugh, *Ημίψηλο καπέλο, Γκρίζος Λύκος και Ημισέληνος*, Οδυσσεάς, Αθήνα 2000. (μτφ. Εύα Πάππα).
- Ράπτης Κώστας, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη, 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, 20 (1998) 211-243.
- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου Φρόσω, *Ο Δραγομάνος Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος και η εποχή του*, Ίδρυμα Α.Γ.Λεβέντη, Λευκωσία 1995.
- Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου Φρόσω, Γερασίμου Κώστας, Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, *Νέα εικόνα και ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Λευκωσία 2000.
- Σαβοριανάκης Παναγιώτης, *Νησιώτικες κοινωνίες στο Αιγαίο. Η περίπτωση των Ελλήνων της Ρόδου και της Κω (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*, Τροχαλία, Αθήνα 2000.
- Sant-Cassia Paul, «Η κοινωνική ληστεία στην Κύπρο τον ύστερο 19^ο αιώνα», στο: Παπαταξιάρχης Ευθύμιος-Παραδέλλης Θεόδωρος (επιμ), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ. 79-112.
- Σοφοκλέους Κ. Ανδρέας, «Οι κυπριακές εφημερίδες στο τέλος του ΙΘ' αιώνα», *Η ζωή στην Κύπρο τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Δήμος Λευκωσίας, Λευκωσία 1984, σ. 223-248.
- Σπανούδης Π. Κωνσταντίνος, *Ιστορικά Σελίδα. Ιωακείμ ο Γ'*, Κωνσταντινούπολη 1902. (επανέκδοση: Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2000).
- Σπυριδάκης Κωνσταντίνος, «Ο Ηγούμενος της Ι. Μονής Κύκκου Χαράλαμπος και ο χειρόγραφος Κώδιξ της υπ' αυτού γενομένης διαχειρίσεως των οικονομικών της Ι. Μονής Κύκκου (1821-1824)», *Κυπριακά Σπουδαί*, ΙΗ (1954) α-κστ.

- Σταματόπουλος Δημήτριος, «Η Εκκλησία ως Πολιτεία. Αναπαραστάσεις του ορθόδοξου μιλλέτ και το μοντέλο της συνταγματικής μοναρχίας (δεύτερο μισό 19^{ου} αι.)», *Μνήμων*, 23 (2001) 183-220.
- Σταματόπουλος Δημήτριος, *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση. Προς μια ανασύνθεση της ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.
- Σταυρίδης Φοίβος (επιμ.), *Πρακτικά Πρώτου Κιτιακού Συμποσίου*, Δήμος Λάρνακας, Λάρνακα 1997.
- Stoinavoich Traian, «Αγρότες και γαιοκτήμονες των Βαλκανίων και οθωμανικό κράτος: οικογενειακή οικονομία, οικονομία αγοράς και εκσυγχρονισμός», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ.157-198.
- Stoinavich Traian, «Ο κατακτητής ορθόδοξος βαλκάνιος έμπορος», στο: Ασδραχάς Σπύρος (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Μέλισσα, Αθήνα 1979, σ. 289-330.
- Sugar F. Peter, *Η νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία*, τ. Α΄-Β΄, Σμίλη, Αθήνα 1994. (μτφ. Παυλίνα Χρ. Μπουλουξή).
- Σφυροέρας Β. Βασίλης, «Οι Έλληνες Δραγομάνοι του Στόλου», Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, *Ρωμιοί στην υπηρεσία της Υψηλής Πύλης*, Εταιρεία Μελετών της Καθ' Ημάς Ανατολής, Αθήνα 2002, σ. 53-65.
- Τζωρτζάτος Δ. Βαρνάβας, *Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1974.
- Todoron Nicolai, «Η Βιομηχανική Επανάσταση στη Δυτική Ευρώπη και οι βαλκανικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η περίπτωση της Βουλγαρίας», Grothusen, κ.α., *Εκσυγχρονισμός και Βιομηχανική Επανάσταση στα Βαλκάνια τον 19^ο αιώνα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 137-156.
- Τραγάκης Ε. Γεώργιος, *Οικονομική ιστορία του ελληνισμού*, τ. Β΄, Εταιρεία Αρχαικών Μελετών και Εκδόσεων, Αθήνα 2001.
- Τριανταφυλλίδου-Baladie, «Σηροτροφία και διεθνείς εμπορικές σχέσεις στην Κύπρο στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1571-1878)», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 23 (1997) 167-187.
- Τσαούσης Δ.Γ., «Ελληνισμός και ελληνικότητα», Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιοματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σ. 15-25.

- Τσαούσης Δ.Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983.
- Τσουκαλάς Κ., «Παράδοση και εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα», Τσαούσης Δ. Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σ. 37-48.
- Φιλίππου Λοΐζος, «Εκλογή αρχιεπισκόπων εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί*, Ζ (1930) 117-125.
- Φιλίππου Λοΐζος, *Η Εκκλησία Κύπρου επί τουρκοκρατίας*, Κυπριολογική Βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975.
- Φραγκούδης Σ. Γεώργιος, *Ιστορία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος Κύπρου (1900-1910)*, Αλεξάνδρεια 1911.
- Φραγκούδης Γεώργιος, *Κύπρις*, Αθήνα 1890.
- Χάκκεττ Ιωάννης, *Ιστορία της ορθόδοξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, τ. Α΄, Σακελλαρίου, Εν Αθήναις 1923.
- Χιδίρογλου Παύλος, «Διοικητικοί τίνες θεσμοί της τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΛΗ-ΛΘ (1974-1975) 93-110.
- Hobsbawm J.Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994. (μτφ. Χρυσ. Νάντρις).
- Hobsbawm J.Eric, *Η εποχή των αυτοκρατοριών 1875-1914*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2000. (μτφ. Κωστούλα Σκλαβενίτη).
- Χριστοδούλου Νίκος, «Η περιουσία της Εκκλησίας της Κύπρου στα πρώτα χρόνια της αγγλοκρατίας», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 2 (1993) 379-398.
- Χριστοδούλου Νίκος, «1898: Μια πρόταση του Επισκόπου του Salisbury για τον κυπριακό κλήρο μέσα από ανέκδοτες πηγές», *Κυπριακαί Σπουδαί*, ΝΣΤ (1992) 129-140.
- Χριστοδούλου Νίκος, «Προσπάθειες διακανονισμού του καθεστώτος της Εκκλησίας της Κύπρου την περίοδο της αγγλοκρατίας», στο: *Αντιπελάργησις*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1993.
- Χριστοφίδου Δ. Κωνσταντίνος (επιμ.), *Πανηγυρικό Λεύκωμα επί τη τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του εθνομάρτυρος Κυπριανού*, Λευκωσία

1929 (ανατύπωση: Συμβούλιον Κοινοτικής Ενημερίας Στροβόλου, Λευκωσία 1988).

Χρυσόστομος Ηγούμενος Κύκκου, *Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου*, Ιερά Μονή Κύκκου 1969.

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΑ ΤΟΥΡΚΙΚΑ

Ahmetbeyoğlu Ali – Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

Bostan İdris, «Κίβρις Σεφερί Γϋνלϋğü ve Osmanlı Donanması'nın Sefer Gϋzergâhı», Ahmetbeyoğlu Ali - Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, σ. 11-38.

Bozkurt Gϋlnihâl, *Gayrimϋslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Çadırcı Musa, «Tanzimat Dϋneminde Osmanlı Ülke Yϋnetimi (1839-1876)», *IX Türk Tarih Kongresi*, c. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, σ. 1141-1151

Çevikel Nuri, «Değişim Dϋneminde Bir Osmanlı Eyaleti Kıbrıs (1750-1800)», Ahmetbeyoğlu Ali - Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, σ. 99-120.

Çevikel Nuri, *Kıbrıs Eyâleti. Yϋnetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800). Bir Değişim Dϋneminin Anatomisi*, Doęu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Gazimaęusa 2000.

Çiçek Kemal, «İki Toplumlu Bir Şehirde Adalet Arayışları: Lefkoşa Mahkemesinde Rumlar ve Tϋrkler (1698-1726)», Ahmetbeyoğlu Ali - Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, σ. 59-98.

Emecen M. Feridun, «Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması», Ahmetbeyoğlu Ali - Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, σ. 47-58.

Ercan Yavuz, «Osmanlı İmparatorluğu'da Gayrimϋslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduęu Sosyal Sonuçlar», *Belleten*, LV (1991) 371-391.

Ercan Yavuz, «Tϋrkiye'de XV. ve XVI. Yϋzyıllarda Gayrimϋslimlerin Hukuki, İçtimai ve İktisadi Durumu», *Belleten*, 47 (1983) 1119-1149.

- Eren A. Cevad, «Tanzimât», *İslam Ansiklopedisi*, τ. 11, σ. 709-765.
- Ergenç Özer, «Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf ve A’yan” Üzerine Bazı Bilgiler», *Osmanlı Araştırmaları*, 3 (1982) 105-113.
- Gazioğlu C. Ahmet, «Kıbrıs’ta Türk Yönetiminin Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan Toplumlarına Tanınan Haklar», *Kıbrıs’ın Dünü – Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Doğu Akdeniz Üniversitesi – T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri, Ankara 1993, σ. 215-229.
- İsmail Sabahattin, «İngiliz Yönetiminin İlk 50 Yılında Türk – Rum İlişkileri», *Kıbrıs’ın Dünü – Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Doğu Akdeniz Üniversitesi – T.C. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlükleri, Ankara 1993, σ. 117-134.
- Karal Ziya Enver, «Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi», *Belleten*, 28 (1964) 581-601.
- Karal Ziya Enver, *Osmanlı Tarihi*, τ. 5, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Kılıçbay Ali Mehmet, *Feodalite ve klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Teori, Ankara 1985.
- Mumcu Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet. Özellikle Adli Rüşvet*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985.
- Orhonlu Cengiz, «Tercüman», *İslam Ansiklopedisi*, τ. 12, σ. 173-181.
- Ortaylı İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul 1987².
- Öztürk Nazif, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1983.
- Pamuk Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984.
- Sevinç Necdet, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Düzeni*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Şener Abdüllatif, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret, İstanbul 1990.
- Sonyel R. Salahi, «İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs’ı İngilizlere Nasıl Kiraladı», *Belleten*, 168 (1978) 725-741.
- Torun Şükrü, *Türkiye İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs’ın Politik Durumu*, İstanbul 1956.

Uçarol Rifat, «Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı İngiltere'ye Devri (1878)», στο: Ahmetbeyoğlu Ali - Afyoncu Erhan (επιμ.), *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, σ. 121 - 158.

Uzunçarşılı H. İsmail, *Osmanlı Tarihi*, τ. I-III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

VI. ΑΛΛΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alasya H. Fikret, «The Privileges Granted to the Orthodox Church of Cyprus by the Ottoman Empire», στο: Παπαδόπουλος Θ.- Χριστοδούλου Μ.(επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1973, σ. 23-26.

Alexander C. John, «The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569», Κομίνη Δ. Δώρα (επιμ.), *Ο Άθως στους 14^ο-16 αιώνες*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1997, σ. 149-200.

Anagnostopoulou Athanasia, «Chypre de l'ère britannique (1839-1914). Le rôle de l'Église orthodoxe chypriote», *Études Balkaniques*, 5 (1998) 145-183.

Arsh G. L., «Cyprus at the End of the 18th Century in unpublished reports of the Russian Consul», *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερον Τμήμα, Λευκωσία 1987, σ. 53-58.

Bayerle Gustav, *Pashas, Begg, and Efendis. A Historical Dictionary of Titles and Terms in the Ottoman Empire*, Isis Press, İstanbul 1997.

Bosworth C. E., «Tardjuman», *Encyclopaedia of Islam*², τ. 10, σ. 236-238.

Braude B.-Lewis B. (επιμ.), *Christians and Jews in the the Ottoman Empire*, τ. 1-2, Holmes and Mayers Publishers, New York-London 1982.

Braude Benjamin, «Foundation Myths of the Millet System», στο: Braude B.-Lewis B.(επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Mayers Publishers, New York-London 1982, τ.1, σ. 69-88.

Chambers R. L. – Polk W. R. (επιμ.), *Beginnings of Modernization in the Middle East*, University of Chicago Press, Chicago 1968.

Constantinou T. Stavros, «Evolution of the Population Centers of Cyprus 1878-1960», στο: *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 187-222.

- Cook M.A., *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge University Press, London - New York, 1976.
- Davison Roderic, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Saqi Press, Texas 1990.
- Davison Roderic, «The Millets as Agents of Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire», στο: Braude B.-Lewis B.(επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Mayers Publishers, New York-London 1982, τ.1, σ. 319-337.
- Demetriades I. Evros, «The Population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960», στο: *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 169-186.
- Dionysiou George, «Some Privileges of the Church of Cyprus under Ottoman Rule», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 19 (1992) 327-334.
- Dionysiou George, «The Ottoman Administration of Cyprus and the Tanzimat Reforms», *Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, 20 (1994) 591-600.
- Feroz Ahmad, «The Late Ottoman Empire», Kent Marian (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen and Unwin, London 1984, σ. 172-205.
- Frazer Charles, *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, Cambridge University Press, Cambridge 1962.
- Gazioğlu Ahmet, *The Turks in Cyprus. A Province of the Ottoman Empire (1571-1878)*, K. Rustem and Brother, London 1990.
- Gondicas D.-Issawi Ch. (επιμ.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Darwin Press, Princeton 1998.
- Göçek F. Müge, «Mültezim», *Encyclopaedia of Islam*², τ. 7, σ. 550-551.
- Göçek F. Müge, *Rise of the Bourgeoisie. Devoise of Empire*, Oxford University Press, New York, 1996.
- Hackett John, «The Archiepiscopal Question in Cyprus», *The Irish Church Quarterly*, I (1908) 320-339.
- Heffening W., «Wakf», *Encyclopaedia of Islam*¹, τ. 8, σ. 1096-1103.
- Hill George, *A history of Cyprus*, τ.4, Cambridge University Press, Cambridge 1972.

- Hourani Albert, «Ottoman Reform and the Politics of Notables», στο: Chambers R.L.-Polk W.R., *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago 1968, σ. 41-68.
- İnalcık Halil, «Application of the Tanzimat and its Social Effects», *Archivum Ottomanicum*, 5 (1973) 3-33.
- İnalcık Halil, «Djizya», *Encyclopaedia of Islam*², τ. 2, σ. 559-566.
- İnalcık Halil, «Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700», *Archivum Ottomanicum*, 6 (1980) 283-337.
- İnalcık Halil, «The Çift-Hâne System and Peasant Taxation», İnalçık Halil, *From Empire to Republic*, Analecta Isisiana XIX, İsis Press, İstanbul 1995, σ. 61-72.
- İnalcık Halil, «The Emergence of Big Farms and Çiftliks: State, Landlords and Tenants», İnalçık Halil, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London 1985, σ. 105-126.
- İnalcık Halil, «The Status of the Greek Orthodox Patriarch Under the Ottomans», *Turcica*, 21/23 (1991) 412-421.
- İnalcık Halil, «Ottoman Archival Materials on Millets», στο: Braude B.-Lewis B.(επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Meier, New York-London 1982, τ. 1, σ. 433-449.
- İnalcık Halil, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Variorum Reprints, London 1985.
- Issawi Charles, «The Transformation of the Economic Position of the Millets in the Nineteenth Century», στο: Braude B.-Lewis B.(επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Mayers Publishers, New York-London 1982, τ.1, σ. 261-285.
- Jennings C. Ronald, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World (1571-1640)*, New York University Press, New York-London 1993.
- Jelavich Charles-Jelavich Barbara, *The Establishment of the Balkan National States 1804 - 1920*, University of Washington Press, Seattle 1986.
- Jennings C. Ronald, «The Population, Taxation, and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus, According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572», *Journal of Turkish Studies*, 10 (1986) 175-189.

- Karpat Kemal, «Millets and Nationality: The Roots of Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», στο: Braude B.-Lewis B.(επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Meyers Publishers, New York-London 1982, τ.1, σ. 141-169.
- Karpat Kemal, «The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908», *International Journal of the Middle East Studies*, 3 (1972) 243-281.
- Kasaba Reşad, *The Ottoman Empire and the Word Economy. The Nineteenth Century*, State University of New York, Albany 1988.
- Katsiaounis Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the Second Half of the Nineteenth Century*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1996.
- Kent Marian (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen and Unwin, London 1984.
- Kent Marian, «Great Britain and the End of the Ottoman Empire, 1900-23», στο: της ίδιας (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, George Allen and Unwin, London 1984, σ. 172-205.
- Kitromilides M. Paschalis, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy*, Variorum, Great Britain 1994.
- Konortas Paraskevas, «From Ta'ife to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek-Orthodox Community», στο: Gondicas D.-Issawi Ch. (επιμ.), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century*, Darwin Press, Princeton 1998, σ. 169-179.
- Kyrris P. Costas, *History of Cyprus*, Lambousa Publications, Nicosia 1996.
- Kyrris P. Costas, «The Communal Character of the Administration of Church Property in Cyprus Under Ottoman Rule», *Balkan Studies*, 12 (1971) 463-478.
- Lewis Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London-New York-Toronto, 1961.
- Luce Harry, *Cyprus Under the Turks, 1571-1878*, C. Hurst and Company, London 1989. [πρώτη έκδοση: 1921].
- Maier Georg Franz, *Cyprus. From Earliest Times to the Present Day*, Elek Books, London 1968.
- Majer Hans Georg, «The Functioning of a Multi-Ethnic and Multi-Religious State: The Ottoman Empire», *European Review*, 5/3 (1997) 259.

Masters Bruce, *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East*, New York University Press, New York-London 1988.

Newman Philip, *A Short History of Cyprus*, Longman Green, London-New York 1953².

Owen Roger, *The Middle East and the World Economy 1800-1914*, I.B.Tauris, London – New York 1993.

Özoran Beria Remzi, «The Abu-Bekir Pasha Vaqf in Cyprus», *IX Türk Tarih Kongresi*, c. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, σ. 1257-1260.

Panayiotopoulos I. Prodromos, «End of Empire and the Emergent post-colonial state: The case of Cyprus», στο: *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ.Γ', Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία 2001, σ. 583-608.

Papadopoulos Theodoros, *Social and Historical Data on Population (1570-1881)*, Cyprus Research Centre, Nicosia 1965.

Papadopoulos Theodoros, *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Bruxelles 1952.

Runciman Steven, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, Cambridge 1968.

Shaw J. Stanford, «Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century Ottoman Reformers», στο: Chambers R.L.-Polk W.R., *Beginnings of Modernization in the Middle East*, Chicago 1968, σ. 29-39.

Turgay Üner, «Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon: Elements of Ethnic Conflict», Braude B. – Lewis B. (επιμ.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, Holmes and Meir Publishers, New York – London 1982, τ. 1, σ. 287-318.

Zachariadou Elizabeth, «Some Remarks About Dedication to Monasteries in the Late 14th Century», Δώρα Δ. Κομίνη (επιμ.), *Ο Άθως στους 14^ο-16^ο αιώνες*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 1997, σ. 27-31.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1 – 2
Βραχυγραφίες	3 – 4

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Εκκλησία της Κύπρου ως η διαρκής εξουσία και Πολιτεία των Κυπρίων.....	5 – 14
--	--------

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΡΧΗ. ΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΕΞΟΥΣΙΩΝ

I. Η Ορθόδοξη Εκκλησία και το οθωμανικό κράτος.....	15 - 22
1. Η Κύπρος στο οθωμανικό κράτος της παρακμής.....	22 - 32
α. Η Εκκλησία της Κύπρου ως πνευματική αλλά και πολιτική Αρχή..	32 - 37
II. Η ένταξη της Εκκλησίας της Κύπρου στο οθωμανικό πλαίσιο διοίκησης.....	38 - 42
1. Τα βεράτια και η εκχώρηση εξουσιών στους ιεράρχες.....	42 - 48
α. Η αναγνώριση της γεωγραφικής διαίρεσης και της ιεραρχίας.....	48 - 58
β. Το εκκλησιαστικό Δίκαιο ως μέρος του κρατικού νόμου.....	59 - 66
γ. Οι ιεράρχες ως η πολιτική Αρχή του ποιμνίου τους.....	66 - 73

2. Η εκκλησιαστική οργάνωση και η αναγκαιότητά της για το οθωμανικό κράτος.....	74 - 77
α. Οθωμανικό φορολογικό σύστημα και Εκκλησία.....	77 - 90
β. Μια ισχυρή μη εκκλησιαστική εξουσία: Ο Δραγομάνος του Σαραγιού και οι «σκιές της εξουσίας».....	90 - 100
γ. Οι σχέσεις με την τοπική διοίκηση ως σχέσεις αλληλεξάρτησης....	101- 105
III. Το πλαίσιο οικονομικής ανάπτυξης των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων στο οθωμανικό κράτος.....	106-109
1. Η κατοχύρωση της εκκλησιαστικής περιουσίας από το οθωμανικό Δίκαιο.....	110-116
α. Τα περιουσιακά στοιχεία και η διαχείρισή τους.....	116-127
ι. Οι γαίες και ο τρόπος εκμετάλλευσής τους	127-132
ιι. Άλλα εκκλησιαστικά έσοδα. Οι πνευματικές λειτουργίες.....	132-136
ιιι. Η διαχείριση ενός κοινού ταμείου. Επένδυση και κέρδος.....	136-143
β. Οι ορθόδοξες μονές ως οικονομικά κέντρα της υπαίθρου.....	143-148
ι. Η περίπτωση της Μονής Κύκκου και η οθωμανική οικονομία του 19 ^{ου} αιώνα.....	149-153
2. Η συσσώρευση κεφαλαίου και η σημασία της.....	153-156
IV. Οι αλλαγές του 19 ^{ου} αιώνα στο πολιτικό πλαίσιο εξουσίας.....	157-164
1. Οι μεταρρυθμίσεις στο οθωμανικό κράτος και η Κύπρος	164-172
α. Η υπηκοότητα του ελληνικού κράτους σε αντίθεση με το καθεστώς του «ραγιά».....	172-177
β. Η εκκοσμίκευση της εξουσίας και οι αρχιερείς ως <i>διά βίου προεστώτες των ραγιάδων</i>	177-180
γ. Οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις. Η Εκκλησία παραμένει ως κέντρο πολιτικής εξουσίας.....	181-185
δ. Η Εκκλησία ως Πολιτεία	186-193
2. Μια αδύνατη οικονομική αστική τάξη και ο τρόπος διεκδίκησης εξουσίας.....	193-199
α. Η «κοσμική» Λάρνακα και η «εκλαϊκείες» των εκκλησιαστικών ζητημάτων.....	199-207
β. Το <i>Κιτιακόν Ζήτημα</i> και το αδύνατο ιδεολογικό του περιεχόμενο....	207-216
V. Από τον οθωμανικό χώρο στις αποικιοκρατούμενες περιοχές.....	217-219
1. Η βρετανική διοίκηση και η Εκκλησία της Κύπρου.....	219-226
α. Η απομάκρυνση της Εκκλησίας ως πολιτικού θεσμού από τη διοίκηση.....	227-235

β. Το περιουσιακό ζήτημα και η απώλεια δύναμης και επιρροής.....	235-245
2. Η αντίδραση της Εκκλησίας. Πολιτικοποίηση και αναζήτηση νομιμοποίησης της εξουσίας της.....	245-249
α. Οι ιεράρχες ως εκλεγμένοι πολιτικοί αντιπρόσωποι του λαού.....	249-254
β. Η Εκκλησία ως ιδεολογικός και πολιτικός χώρος.....	254-259

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΩΝ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ

I. Από το θρησκευτικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης, στο εθνικό κέντρο της Αθήνας	260-270
1. Ο εθνικισμός ως εκσυγχρονισμός, ο οικουμενισμός ως συντηρητισμός	270-279
α. Οι κυπριακές πραγματικότητες ως ιδιαιτερότητες.....	279-289
ι. Η αναίρεση του εθνικισμού ως εκσυγχρονισμού από τους ίδιους τους εθνικιστές.....	289-295
2. Λάρνακα και Λευκωσία, Μητρόπολη Κιτίου και Αρχιεπισκοπή. Η διαφορετικότητα στον χώρο	295-296
α. Η <i>εθνικόφρονη</i> Λάρνακα και η κοινωνία της	296-306
β. Η <i>παραδοσιακή</i> Λευκωσία και ο κύκλος της Αρχιεπισκοπής	306-310
II. Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα ως η μεγάλη αντιπαράθεση των ιδεολογιών.....	311-318
1. Η εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου ως μείζον πολιτικό θέμα.....	318-322
α. Οι <i>διαλλακτικοί</i> Κυρηναϊκοί ως εκπρόσωποι μιας παλιάς πραγμάτων.....	323-327
β. Οι <i>αδιάλλακτοι</i> Κιτιακοί ως εκπρόσωποι των νέων ιδεών.....	328-336
γ. Ο Μητροπολίτης Κιτίου ως εκκλησιαστικός αλλά και εθνικός ηγέτης... ..	336-342
2. Η εμπλοκή του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η ευρύτερη πολιτική του.....	342-356
III. Το Αρχιεπισκοπικό ως ζήτημα πολιτικής.....	357-373
1. Η νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου ως νίκη της εθναρχούσας Εκκλησίας στην Κύπρο της βρετανικής αποικιοκρατίας.....	374-380

Συμπεράσματα.....	381-396
-------------------	---------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

I. Αρχείο Αοιδίμων Αρχιεπισκόπων Κύπρου.....	398-430
II. Αρχείο Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου – Κώδικας Α΄.....	431-438
III. Φορολογικά Κατάστιχα Αρχιεπισκοπής Κύπρου.....	439-449
IV. Αρχείο Ιεράς Μητρόπολης Κιτίου.....	450-472
V. Αρχείο Ιεράς Μονής Κύκκου.....	473-476
VI. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών.....	477-495
VII. Δημοσιεύματα εφημερίδων.....	496-511
VIII. Κρατικό Αρχείο Κύπρου.....	512-537

Κατάλογοι.....	538-544
Περίληψη στα αγγλικά.....	545-547
Βιβλιογραφία.....	548-570
Περιεχόμενα.....	571-574